Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ

5. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 50

Dinî İlimler Serisi	: 6
Kitabın Adı	: MESÎRU UMÛMİ'L-MUVAHHİDÎN ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ, 5. CİLT (11 CİLT)
Metin	: İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)
Tercüme ve Şerh	: Yusuf Sıdkî el-Mardinî (ö. 1319/1902)
Özgün Dili	: Osmanlıca
Yayına Hazırlayanlar	: Prof. Dr. Mustafa Koç Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi Dicle Üniversitesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Son Okuma	: Yazma Eser Uzm. Yrd. Göker İnan
Arşiv Kayıt	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5854
Kitap Tasarım	: Abdusselam Ferşatoğlu
Yapım	: Fotografika Ltd. Şti.
Baskı	: Pasifik Ofset, Cihangir Mah. Baha İş Merkezi A Blok 34310 Haramidere-İstanbul. Tel.: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2017
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Yusuf Sıdkî el-Mardinî
Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn
İhyâ Tercüme ve Şerhi, 5. Cilt (11 Cilt)

1. İhyâ, 2. Dinî İlimler, 3. Ahlâk, 4. Gazzâlî, 5. Yusuf Sıdkî el-Mardinî

ISBN: 978-975-17-3772-4 (Takım) 978-975-17-3896-7 (5. Cilt)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel. : +90 (212) 511 36 37
Faks : +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MESÎRU UMÛMİ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

(ÇEVİRİ YAZI - TIPKIBASIM)

5. CİLT

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ
(ö. 1902)

Yayına Hazırlayanlar
Mustafa Koç
Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

KİTĀBU'L-HELĀLİ VE'L-HARĀMİ VE HÜVE'L-KİTĀBU'R-RĀBİᶜİ MİN RUBᶜI'L-ᶜĀDĀTİ MİN KÜTÜBİ İHYĀᵓİ ᶜULŪMİ'D-DĪN

[كتاب الحلال والحرام وهو الكتاب الرابع من ربع العادات من كتب إحياء علوم الدين]

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي خلق الإنسان من طين لازب وصلصال ثم ركب صورته في أحسن تقويم وأتم اعتدال ثم غذاه في أول نشوه بلبن استصفاه من بين فرث ودم سائغًا كالماء الزلال ثم حماه بما آتاه من طيبات الرزق عن دواعي الضعف والانحلال ثم قيد شهوته المعادية له عن السطوة والصيال وقهرها بما افترضه عليه من طلب القوت الحلال وهزم بكسرها جند الشيطان المتشمر للإضلال ولقد كان يجري من ابن آدم مجرى الدم السيال فضيق عليه عزة الحلال المجرى والمجال إذ كان لا يبذرقه إلى أعماق العروق إلا الشهوة المائلة إلى الغلبة والاسترسال فبقي لما زمت بزمام الحلال خائبًا خاسرًا ما له من ناصر ولا وال [166] والصلاة على محمد الهادي من الضلال وعلى آله خير آل وسلم تسليمًا كثيرًا]

Bi-hamdihi ve ihsānihi ādāb-ı iktisābın kitābı vech-i mesbūk u mebsūt üzere tamām olunca musannif-i merhūm iktisāba taᶜalluku zāhir olan maᶜrifet-i helāl ü harāma muktezī olan beyān ve taᶜrīfāta havāle-i nigāh-ı iltifāt edip rubᶜ-ı ᶜādātın dördüncü kitābı olup helāl ve harām mesāilini hāvī ve muhīt olan kitāb dahi budur diye zikr ve tarīk-i mesnūn ve deᵓb-i sābıkı üzere teyemmünen ve teberrüken besmele-i şerīfe ile bahsi bedᵓ ve farīza-i hamd ü senāyı dahi īrādıyla kitāb-ı mezkūra şürūᶜ ve berāᶜat-i istihlāl kāᶜidesine riᶜāyetle dībāce-i kitābda vecībe-i şükr ü sipās ᶜibāresi edāᵓ edip buyurdu ki:

Tīn-i lāzib ü salsāldan yaᶜnī yapışık huşk ve kuru balçıktan insānı halk edip ondan sonra ahsen-i takvīm ve etemm-i iᶜtidāl üzere sūretini terkīb ve ondan sonra fers ü dem-i sāil beyninden istısfāᵓ edip mā-i zülāl gibi cārī ettiği leben-i sāigden evvel neşvinde gıdāsını tehzīb ü tertīb ve

devāᶜī-i zaᶜf u inhilālden tayyibāt-ı rızktan ona verdiği niᶜamlarla onu hıfz ü himāye ve düşmanı olan şehveti savlet ve satvetinden taleb-i kūt-ı helāl onun üzerine farz etmekle kayd ve kahr ve ıdlāline müteşemmir olan cünūd-ı şeyātīniyyeyi dahi şehvetin kesriyle tehrīb ve tebᶜīd eden Zāt-ı Zü'l-Celāl'e hemīşe hamd ve şükr olsun ki heykel-i ᶜālem-i insānı o sūretle yaratıp bu hüsn-i terākīb ü tedābīr ile kālıbını ihyā ve aᶜdāsı şerrinden yaᶜnī ᶜadüvv-i mübīni keyd ve mekrinden onu hıfz ve hirāset etmiş, çünkü şeytān-ı laᶜīn ibn-i ādemden dem-i seyyāl mecrāsında cārī olur ve ᶜizzet-i helāl ona mecrā ve mecāli tazyīk eder. Maᶜlūmdur ki aᶜmāk-ı ᶜurūka galebe ve istirsāle māil olan şehvetten gayrı onu dīger bir şey īsāl etmez, zīrā o şehvet ānifü'l-beyān olan kayd ile mukayyed olup helālin yularıyla başı bağlı olunca cünd-i laᶜīn dahi hāib ü hāsir kalır da onun bir nāsır ve vālīsi olmaz. Ve bu niᶜmet-i ᶜuzmāya sebeb-i müstakill ve ᶜināyāt-ı kübrāya delīl ve mürşid ve vāsıta-i mūsıl olan habīb-i Hudā ve şefīᶜ-i rūz-i cezā Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā'ya ve āl ü ashāb-ı pür-vefāya ᶜale'd-devām ve'l-istimrār salāt u selām-ı kesīr olsun.

[أما بعد فقد قال صلى الله عليه وسلم ''طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ'' رواه ابن مسعود رضي الله عنه وهذه الفريضة من بين سائر الفرائض أعصاها على العقول فهمًا وأثقلها على الجوارح فعلًا ولذلك اندرس بالكلية علمًا وعملًا وصار غموض علمه سببًا لاندراس عمله إذ ظن الجهال أن الحلال مفقود وأن السبيل دون الوصول إليه مسدود وانه لم يبق من الطيبات إلا الماء الفرات والحشيش النابت في الموات وما عداه فقد أخبثته الأيدي العادية وأفسدته المعاملات الفاسدة وإذا تعذرت القناعة بالحشيش من النبات لم يبق وجه سوى الاتساع في المحرمات فرفضوا هذا القطب من الدين أصلًا ولم يدركوا بين الأموال فرقًا وفصلًا وهيهات هيهات فالحلال بين والحرام بين وبينهما أمور مشتبهات ولا تزال هذه الثلاثة مقترنات كيفما تقلبت الحالات]

Pes ez-hamd ü senā ve ᶜarz-ı tahiyye-i bā-safā maᶜlūm ola ki Resūl-i kibriyā ve server-i asfiyā ᶜaleyhi efdalü's-tehāya efendimiz buyurmuş ki ''طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ''[1] Yaᶜnī "Her bir müslim üzerine helālin

1 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/272, no: 8610.

talebi farīzadır." Bu hadīs-i şerīf ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet etmiştir. Bu farīza ise ferāiz-i sāireden ᶜukūl-ı beşeriyye üzerine daha ziyāde ᶜāsī ve işlemesi dahi cevārih üzerine daha ziyāde ağır ve kāsī olup onun için ᶜilmen ve ᶜamelen münderis ve müntamis olmuştur; gumūd-ı ᶜilmi ᶜamelinin indirāsına sebeb olmuştur, çünkü cühhāl ve nādān ādemler zann ettiler ki māl-ı helāl mefkūd ve nāyāb ve ona tarīk-i vüsūl dahi kapalı ve mesdūd olup dünyāda āb-ı fürāt ve giyāh-ı mevāttan gayrı bir helāl māl kalmamıştır ki bunların mā-ᶜadāsı her ne ki māl var ise eyādī-i taᶜaddī vü cevr onu murdār etmiştir ve muᶜāmelāt-ı fāside onu ifsād etmiştir ve nebātāttan giyāh ile kanāᶜat etmek müteᶜazzir olunca muharremātta ittisāᶜdan gayrı cihānda bir vech kalmamıştır. Ve bināberīn dīnden işbu kutbu aslen rafd edip emvāl beyninde bir fark ve faslı daha bilmez oldular, hālbuki bu reʾy ve efkār uzaktır uzak, helāl dahi āşikār ve harām dahi bedīdārdır, beynlerinde umūr-ı müştebihāt vardır ve işbu selāse mukterinlerdir, hālāt nice mütekallib olur ise onlar iktirāndan zāil olmazlar.

[ولما كانت هذه بدعة عم في الدين ضررها واستطار في الخلق شررها وجب كشف الغطاء عن فسادها بالإرشاد إلى مدرك الفرق بين الحلال والحرام والشبهة على وجه التحقيق والبيان ولا يخرجه التضييق عن حيز الإمكان]

Ve çün bu zuᶜm ve ittisāᶜ bidᶜat olup onun zararı dīnde ᶜāmm ve şerāreleri halk içinde müstatīr olmuş, vācib oldu ki onun fesādı üzerine keşf-i gatāʾ ile ahvālini izhār edelim tā ki ᶜalā-vechi't-tahkīk ve'l-beyān helāl ile harām ve şübhenin beynlerinde olan farkın mahall-i idrākine irşād ve delālet edip fesādı yüzünden perde-i dāriyye ve gıtāʾ ve nikābı keşfiyle herkese onu izhār ve irāʾe edelim tā ki bu bidᶜatten tecennüb ve mübāᶜadet edeler. [167]

[ونحن نوضح ذلك في سبعة أبواب الباب الأول في فضيلة طلب الحلال ومذمة الحرام ودرجات الحلال والحرام]

Bi bunu yedi bāb ile tavzīh ederiz: Şöyle ki birinci bābı taleb-i helālin fazīletinde ve harāmın mezemmetinde ve helāl ve harāmın derecātı beyānında ola.

[الباب الثاني في مراتب الشبهات ومثاراتها وتمييزها عن الحلال والحرام]

Ve ikinci bābı şübühātın merātib ve mesārātı ile onları helāl ve harāmdan temyīzlerinde ola.

[الباب الثالث في البحث والسؤال والهجوم والإهمال ومظانها في الحلال والحرام]

Ve üçüncü bābı bahs ve suʾāl ve hücūm ve ihmāl ile helāl ile harām mezānneleri beyānında ola.

[الباب الرابع في كيفية خروج التائب عن المظالم المالية]

Ve dördüncü bābı mezālim-i māliyyeden tevbe edenin keyfiyyet-i hurūcu beyānında ola.

[الباب الخامس في إدرارات السلاطين وصلاتهم وما يحل منها وما يحرم]

Ve beşinci bābı mülūkun ʿatāyā ve ihsānları beyānıyla ondan helāl ve harām olanın taʿrīfinde ola.

[الباب السادس في الدخول على السلاطين ومخالطتهم]

Ve altıncı bābı mülūkun üzerine duhūl ve muhālataları beyānında ola.

[الباب السابع في مسائل متفرقة]

Ve yedinci bābı mesāil-i müteferrikaya cāmiʿ ve hāvī ola.

el-Bābu'l-Evvelü Fī Fazīleti'l-Helāli ve Mezemmeti'l-Harāmi ve Beyāni Asnāfi'l-Helāli ve Derecātihi ve Asnāfi'l-Harāmi ve Derecāti'l-Veraᶜı Fīhi

[الباب الأول في فضيلة الحلال ومذمة الحرام وبيان أصناف الحلال
ودرجاته وأصناف الحرام ودرجات الورع فيه]

Fazīletü'l-Helāli ve Mezemmeti'l-Harāmi

[فضيلة الحلال ومذمة الحرام]

[قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾ أَمَرَ بِالْأَكْلِ مِنَ الطَّيِّبَاتِ قَبْلَ الْعَمَلِ وَقِيلَ إِنَّ الْمُرَادَ بِهِ الْحَلَالُ وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا﴾ الآية وَقَالَ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ ثُمَّ قَالَ ﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ﴾ ثُمَّ قَالَ ﴿وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ﴾ ثُمَّ قَالَ ﴿وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ جعل آكل الربا في أَوَّلِ الْأَمْرِ مُؤْذِنًا بِمُحَارَبَةِ اللّٰهِ وَفِي آخِرِهِ مُتَعَرِّضًا لِلنَّارِ وَالْآيَاتُ الْوَارِدَةُ فِي الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ لَا تُحْصَى]

Fazīlet-i helāl ve mezemmet-i harām ile helāl ve harāmın envāᶜ ve asnāfları beyānında ve harāmda derecāt-ı veraᶜın tebyīn ve taᶜrīfinde olan birinci bāb ise işte bu bābdır. Ve birinci bahsi ki fazīlet-i helāl ve mezemmet-i harām mebhāsi idi, işte bu mebhastır. Şöyle ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri Kurᵓān-ı mecīdinde ve Furkān-ı ᶜazīminde buyurmuş ki ﴿كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾[2] Yaᶜnī "Siz tayyibāttan yiyiniz ve ᶜamel-i sālihi işleyiniz." Kable'l-ᶜamel ekl-i tayyibāta emr ü fermān buyurmuştur. Bir tefsīrinde denilmiş ki tayyibāttan helāli murād buyurulmuştur ki "Helālden yiyiniz ve ᶜamel-i sālihi işleyiniz" demek olur. Ve dahi ﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾[3] diye fermān buyurmuştur, yaᶜnī "Beyninizde emvālinizi siz bātıl ile yemeyiniz" ki birbiriniz beyninde māllarınızı bātıl ile ekl etmeyin yaᶜnī şerᶜin helāl etmediği ribā ve kumār ve serika

2 Müᵓminūn, 23/51.

3 Bakara, 2/188.

ve gasb ve daᶜvā-yı bātıla ile ekl etmeyin demek olur. Ve dahi ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا﴾[4] buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Nisā'nın dokuzuncu āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şol kimseler ki zulm ile eytām māllarını ekl ederler, ancak karınlarına āteş ekl ederler, yakında ᶜalevli āteşe vāsıl olurlar." Ve dahi buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[5] sonra ﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾[6] buyurdu sonra ﴿وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ﴾[7] buyurdu odan sonra ﴿وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[8] diye hükm ü fermān buyurdu. Evvel-i emrde ekl-i ribā Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine muᶜlin-i harb etti ve āhirette nār-ı cahīme onu müteᶜarrız etti. Bu āyetler sūre-i Bakara'nın iki yüz yetmiş altıncı ve iki yüz yetmiş dokuzuncu ve iki yüz sekseninci āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Ey müᵓminler, Allāh'tan korkun halkın zimmetinde māl-ı ribādan bakiyyenizi terk edin eger hurmet-i ribāya [168] īmān getirenlerinden iseniz." Benī ᶜAmr ve Sakafī ile Benī Mugīre-i Mahzūmī beynlerinde muᶜāmele-i ribā olmagla Hazret-i Resūlullāh sallallāhu taᶜālā ᶜaleyhi ve sellem feth-i Mekke günü hurmet-i rabbānīye fetvā vermiş idi. Benī Mugīre'de alacağı olmakla vaktinde ribā taleb ettikte Benī Mugīre'ye girān gelip ne bedbaht kimseler imişsiz ki halktan ribā kalkıp henüz biz bu belāya giriftārız dedikleri Mekke hākimi olan ᶜAttāb b. Esīd'e eriştikte o dahi sūret-i mācerāyı ᶜarz-ı hāl ile cānib-i nübüvvet-meᵓāb cāniblerine tahrīr etti ve bu āyet-i kerīme nāzil oldu. Ve āher bir rivāyette nakl olunmuş ki Hazret-i ᶜAbbās ve ᶜOsmān b. ᶜAffān radıyallāhu ᶜanhumā nāsa selef tarīkiyle hurmā vermiştiler, vakti geldikte o selef alanlar: "Eger siz hurmādan cümle hakkınızı alırsanız ᶜayālimize kifāyetimiz kalmaz. Rızānız olursa nısfını verelim, nısfını gelecek seneye alıkoyun ki onu ziyāde verelim" dediler. Bi't-terāzī ziyādeyi takdīr ettiler. Çün vakti hulūlüyle o ziyādeyi mütālebe ettiler, bu āyet-i kerīme nāzil oldu ve efendimiz

4 Nisā, 4/10.
5 Bakara, 2/278.
6 Bakara, 2/279.
7 Bakara, 2/279.
8 Bakara, 2/275.

ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām onları o ziyāde talebinden nehy edip onlar dahi semᶜan ve tāᶜaten diye reˀs-i māllarını ahz ile iktifā ettiler. "Ve eger bakiyye-i ribā terkini etmezseniz āgāh olun ki Allāh'tan nār ve resūlünden seyfle muhārebsiniz ve eger ahz-ı ribādan tevbe ederseniz mālınızın sermāyesi sizin içindir." ﴿وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[9] āyeti tefsīrinde dahi denilmiş ki "Şol kimseler ki ribā yaᶜnī akçe mürābahası ekl ederler, onlar kabrlerinden ancak şeytān onlara dokunmasıyla çarpılmış ve sarᶜa tutmuş gibi kalkarlar ki cümle halāyık mahşere ribā-hor oldukları meşhūd olur." Bunlara bu ᶜikāb ve rezālet, beyᶜ dahi ribā gibidir dedikleri sebebdendir, hālbuki Allāhu taᶜālā beyᶜi helāl ve ribāyı harām kıldı. Kim ki rabbisinden ona nasīhat ve zecr gelip ondan müntehī yaᶜnī ribā eklinden rücūᶜ ederse onun için mukaddem ettiği ahz-ı ribā günāhı ᶜafv ve magfiret olunur, bundan sonra o kimsenin işi Allāhu taᶜālānın hıfz ve ismetine mufavvezdir ve kim ki bu harām olan ribāyı helāl tarīkiyle istiᶜmāline ᶜavdet ederse o kimseler cehennem mülāzımlarıdır ki o nārda ebedī dāimlerdir. Ve'l-hāsıl helāl ve harām hakkında vārid olan āyāt-ı kerīme hasr ve ihsāya gelmezler, pek çoktur.

[وَرَوَى ابْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ "طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ" ولما قال صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ" قال بعض العلماء أراد بِهِ طَلَبُ عِلْمِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَجَعَلَ الْمُرَادَ بالحديثين واحدًا وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ سَعَى عَلَى عِيَالِهِ مِنْ حِلِّهِ فَهُوَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللهِ وَمَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا فِي عَفَافٍ كَانَ فِي دَرَجَةِ الشُّهَدَاءِ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ أَكَلَ الْحَلَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نَوَّرَ اللهُ قَلْبَهُ وَأَجْرَى يَنَابِيعَ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ" وفي رواية "زَهَّدَهُ اللهُ فِي الدُّنْيَا"]

Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet etmiş ki Nebī-i zīşān ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ"[10] ki "Helālin talebi her bir müslim üzerine farzdır." Ve kaçan ki "طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ"[11] diye işbu hadīs-i şerīfi dahi

9 Bakara, 2/275.

10 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/272, no: 8610.

11 *Musnedu*'l-Bezzār, 1/164, no: 94; *Muᶜcemu* Ebī Yaᶜlā, 1/257, no: 320; et-Ta-

buyurdu, baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ teᶜvīl ettiler ki her bir müslim üzerine talebi farz olunan ᶜilm ancak helāl ve harāmın ᶜilmidir ki bu tefsīrde iki hadīsten murād birdir denilmiş. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''مَنْ سَعَى عَلَى عِيَالِهِ مِنْ حِلِّهِ فَهُوَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللهِ وَمَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا فِي عَفَافٍ كَانَ فِي دَرَجَةِ الشُّهَدَاءِ''[12] buyurmuş ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Kim ki helālinden ᶜayāli üzerine saᶜy eylerse o kimse fī sebīlillāh cihād eden ādem gibidir ve dünyāyı ᶜafāfta helāl olarak kim ki taleb ederse o kimse şühedāᵓ derecesindedir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''مَنْ أَكَلَ الْحَلَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نَوَّرَ اللهُ قَلْبَهُ وَأَجْرَى يَنَابِيعَ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ''[13] buyurmuştur ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki kırk gün helāli ekl eylerse Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onun kalbini tenvīr edip rūşenli kılar ve kalbinden lisānına hikmetinin yenābiᶜin cārī eder." Ve dīger bir rivāyette "Onu dār-ı dünyāda Zāt-ı Zü'l-Celāl zāhid eder" denilmiş.

[وروي أن سعيدًا سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يسأل الله تعالى أن يجعله مجاب الدعوة فقال له ''أَطِبْ طُعْمَتَكَ تُسْتَجَبْ دَعْوَتُكَ'' وَلَمَّا ذَكَرَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَرِيصَ عَلَى الدُّنْيَا قَالَ ''رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ مُشَرَّدٍ فِي الْأَسْفَارِ مَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِّيَ بِالْحَرَامِ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ يَا رَبِّ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ'' وفي حديث ابن عباس عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِلّٰهِ مَلَكًا عَلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ يُنَادِي كُلَّ لَيْلَةٍ مَنْ أَكَلَ حَرَامًا لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ'' فقيل الصرف النافلة والعدل الفريضة]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki Saᶜīd ᶜaleyhi'r-rıdvān, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden dileyip niyāz etmiş ki müstecābü'd-daᶜvet olmasına efendimiz Hakk taᶜālādan dileye ve efendimiz ''أَطِبْ طُعْمَتَكَ تُسْتَجَبْ دَعْوَتُكَ''[14] diye ona fermān buyurmuş, yaᶜnī "Lokmān helāl edip taᶜāmın helāl eyle de duᶜān makbūl olur." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz harīsi [169] zikr ettiği vaktte yaᶜnī dünyāya harīs olan-

---

berānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/7, no: 9; *Hilyetu'l-Evliyā*, 8/323.

12 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/284, no: 4214.

13 Bkz. *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/189.

14 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 6/310, no: 6495.

ların ahvāllerini taᶜrīf ederken buyurdu ki ''رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ مُشَرَّدٍ فِي الْأَسْفَارِ مَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِّيَ بِالْحَرَامِ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ يَا رَبِّ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ''[15] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Ola ki esfārda eşᶜas ve agber ve dahi esfārda müşerred olan kimseler ki matᶜam ve melbesi harām ve harām ile magzī olarak ellerini kaldırıp yā rabbi yā rabbi diye duᶜā ederler, o hāl ile onlara nerede icābet olunur!" Yaᶜnī yemeği harām ve giymeği harām ve agziyesi harām olan kimsenin duᶜāsı nice icābet olunur demektir. Ve İbn ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān Nebī-i zī-şān üzerine rivāyet eylediği hadīste demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ لِلّٰهِ مَلَكًا عَلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ يُنَادِي كُلَّ لَيْلَةٍ مَنْ أَكَلَ حَرَامًا لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ''[16] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerinin Beyt-i Makdis üzerine bir meleği vardır ki beher gece nidāᵓ eder ki kim ki harāmı ekl eder, o kimseden ne sarf makbūl olunur ve ne de ᶜadl" yaᶜnī ondan ne nāfile ve ne de farz aᶜmāli makbūl olur ki harāmı yiyen kimsenin ᶜibādātı aslā makbūle olmaz demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنِ اشْتَرَى ثَوْبًا بِعَشْرَةِ دَرَاهِمَ وَفِي ثَمَنِهِ دِرْهَمٌ حَرَامٌ لَمْ يَقْبَلِ اللهُ صَلَاتَهُ مَا دَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ شَيْءٌ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''كُلُّ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَنْ لَمْ يُبَالِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَ الْمَالَ لَمْ يُبَالِ اللهُ مِنْ أَيْنَ أَدْخَلَهُ النَّارَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''اَلْعِبَادَةُ عَشْرَةُ أَجْزَاءٍ تِسْعَةٌ مِنْهَا فِي طَلَبِ الْحَلَالِ'' روي هذا مرفوعًا وموقوفًا على بعض الصحابة أيضًا وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ أَمْسَى وَانِيًا مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ بَاتَ مَغْفُورًا لَهُ وَأَصْبَحَ وَاللهُ عَنْهُ رَاضٍ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ مَأْثَمٍ فَوَصَلَ بِهَ رَحِمًا أَوْ تَصَدَّقَ بِهِ أَوْ أَنْفَقَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ جَمَعَ اللهُ ذَلِكَ جَمِيعًا ثُمَّ قَذَفَهُ فِي النَّارِ'' وقال عليه السلام ''خَيْرُ دِينِكُمُ الْوَرَعُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ لَقِيَ اللهَ وَرِعًا أَعْطَاهُ اللهُ ثَوَابَ الْإِسْلَامِ كُلِّهِ'' ويروى أَنَّ اللهَ تَعَالَى قَالَ فِي بَعْضِ كُتُبِهِ ''وَأَمَّا الْوَرِعُونَ فَأَنَا أَسْتَحِي أَنْ أُحَاسِبَهُمْ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''دِرْهَمٌ مِنْ رِبًا أَشَدُّ عِنْدَ اللهِ مِنْ ثَلَاثِينَ زَنْيَةً فِي الْإِسْلَامِ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنِ

15 *Musnedu* İbni'l-Caᶜd, 1/296, no: 2009; *Musnedu*'l-Bezzār, 13/97, no: 6459.

16 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/313.

اشْـتَرَى ثَوْبًـا بِعَشْـرَةِ دَرَاهِـمَ وَفِـي ثَمَنِـهِ دِرْهَـمٌ حَـرَامٌ لَـمْ يَقْبَـلِ اللهُ صَلَاتَـهُ مَـا دَامَ عَلَيْـهِ مِنْـهُ شَيْءٌ"[17] ki hulāsa-i meʾāli: "Kim ki on dirhemle bir sevbi satın alıp esmānından bir dirhemini harām māldan verirse o kimsenin üstünde o sevbden bir nesne bulundukça Hakk celle ve ʿalā hazretleri onun namāzını kabūl etmez." Ve dahi buyurmuş ki "كُلُّ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ"[18] Yaʿnī "Harāmdan her ne ki lahm biterse nār-ı cehennem onunla evlādır" ki etʿime-i harām ile nābit olan lahm āteşe müstehakktır demek olur. Ve dahi buyurmuş ki "مَـنْ لَـمْ يُبَـالِ مِـنْ أَيْـنَ اكْتَسَـبَ الْمَـالَ لَـمْ يُبَـالِ اللهُ مِـنْ أَيْـنَ أَدْخَلَـهُ النَّارَ"[19] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Mālı nereden kazandığına mübālāt etmeyen ādemin nereden nāra duhūl ettiğine dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl mübālāt etmez." Ve dahi buyurmuş ki "اَلْعِبَـادَةُ عَشْـرَةُ أَجْـزَاءٍ تِسْـعَةٌ مِنْهَـا فِي طَلَـبِ الْحَـلَالِ"[20] Yaʿnī "ʿİbādet on cüzʾ olup dokuz cüzʾü helālin talebindedir." Bu hadīs-i şerīf efendimizden merfūʿ olarak rivāyet olunmuş ve hem dahi baʿzu's-sahābenin üzerine mevkūfen rivāyet olunmuş. Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ أَمْسَى وَانِيًا مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ بَاتَ مَغْفُورًا لَهُ وَأَصْبَحَ وَاللهُ عَنْهُ رَاضٍ"[21] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki helālin talebinden zebūn ve yorgun ve zaʿīf ve fātir olarak beytūtiyyet ederse o kimse onun zenb ve günāhı magfūr olarak beytūtiyyet eder ve ondan Zāt-ı Zü'l-Celāl rāzī olduğu hālde sabāh eder." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ مَأْثَمٍ فَوَصَلَ بِهِ رَحِمًا أَوْ تَصَدَّقَ بِهِ أَوْ أَنْفَقَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ جَمَعَ اللهُ ذَلِكَ جَمِيعًا ثُمَّ قَذَفَهُ فِي النَّارِ"[22] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kim ki günāh yerden bir mālı kazanıp o māl ile sıla-i rahim veyā tasadduk veyāhud fī sebīlillāh hayrāta sarf ve infāk ederse Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri o nesneyi toplayıp kāffesini āteşe ilkāʾ eder," yaʿnī o sıla ve tasadduk ve infākın bir ecr ve sevābı olmaz, onun ʿameli hebāʾen mensūren gider, çünkü meʾsemden kazanmıştır. Ve dahi buyurmuş ki "خَيْـرُ دِينِكُـمُ الْـوَرَعُ"[23] Yaʿnī "Sizin dīninizin hayrlısı perhīz-

---

17 *Musnedu* Ahmed, 1/71, no: 14; *Şuʿabu'l-Īmān*, 8/210, no: 5707.

18 *Şuʿabu'l-Īmān*, 7/505, no: 5376.

19 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/313.

20 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/313.

21 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/313.

22 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/313.

23 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/313.

kārlıktır." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ لَقِيَ اللهَ وَرِعًا أَعْطَاهُ اللهُ ثَوَابَ الْإِسْلَامِ كُلِّهِ"[24] Yaᶜnī "Kim ki veraᶜlı ve perhīzkār olarak Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mülākī olur ise ona Zāt-ı Zü'l-Celāl, İslām'ın kāffe-i ecr ü sevābını verir." Mervīdir ki Hakk subhānehu ve taᶜālā baᶜzı kütüb-i sālifesinde buyurmuş ki "وَأَمَّا الْوَرِعُونَ فَأَنَا أَسْتَحِي أَنْ أُحَاسِبَهُمْ" Yaᶜnī "Veraᶜlı ve perhīzkār olan kimseler ise ben onlarla hesāb görmekten utanıp hayā ederim." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "دِرْهَمٌ مِنْ رِبًا أَشَدُّ عِنْدَ اللهِ مِنْ ثَلَاثِينَ زِنْيَةً فِي الْإِسْلَامِ"[25] Yaᶜnī "Güzeşte ve fāiz ribhinden bir dirhemi kazanmak Zāt-ı Zü'l-Celāl katında İslām'da otuz kerre zinā etmekten eşeddir" ki ᶜindallāh mürābahacılık ve ribā-horluk zinā etmekten daha ziyāde katı ve eşeddir demek olur.

[وفي حديث أبي هريرة رضي الله عنه "اَلْمَعِدَةُ حَوْضُ الْبَدَنِ وَالْعُرُوقُ إِلَيْهَا وَارِدَةٌ فَإِذَا صَحَّتِ الْمَعِدَةُ صَدَرَتِ الْعُرُوقُ بِالصِّحَّةِ وَإِذَا سَقِمَتْ صَدَرَتْ بِالسُّقْمِ"[26] ومثل الطعمة من الدين مثل الأساس من البنيان فإذا ثبت الأساس وقوي استقام البنيان وارتفع وإذا ضعف الأساس واعوج انهار البنيان ووقع وقال الله عز وجل ﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ﴾[27] الآية وفي الحديث "مَنِ اكْتَسَبَ مَالًا مِنَ الْحَرَامِ فَإِنْ تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ وَإِنْ تَرَكَهُ وَرَاءَهُ كَانَ زَادَهُ إِلَى النَّارِ" وقد ذكرنا جملة من الأخبار في كتاب آداب الكسب تكشف عن فضيلة الكسب الحلال]

Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvānın hadīsinde gelmiş ki "اَلْمَعِدَةُ حَوْضُ الْبَدَنِ وَالْعُرُوقُ إِلَيْهَا وَارِدَةٌ فَإِذَا صَحَّتِ الْمَعِدَةُ صَدَرَتِ الْعُرُوقُ بِالصِّحَّةِ وَإِذَا سَقِمَتْ صَدَرَتْ بِالسُّقْمِ"[28] ki hulāsa-i müfādı: "Miᶜde bedenin havuzudur, damarlar ona vārid olup ondan içerler. Çün miᶜde sağ ve sahīh olur, damarlar sıhhatle sudūr ederler ve çün sakīm ve ᶜilletli olur, damarlar dahi sakm ve ᶜilel ile sudūr ederler."[170] Dīnden tuᶜmenin misāli bünyān-

24 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/313.

25 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/124, no: 2682.

26 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/329, no: 4343; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/523, no: 5414.

27 Tevbe, 9/109.

28 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/329, no: 4343; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/523, no: 5414.

dan temelin misāli gibidir ki temel ve esās kavī ve metīn ve müstahkem olursa ebniye dahi müstakīm olur ve yüce olur ve esās zebūn ve zaᶜīf ve eğri ve gevşek ve çürük olursa bünyān dahi yıkılıp düşer. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللّٰهِ﴾[29] Bu āyet-i kerīme sūre-i Tevbe'nin yüz onuncu āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Āyā dīnin bināsı temelini Allāhu taᶜālādan ittikā ve rızāsı üzere vazᶜ eden ādem mi hayrlı yoksa dīn bināsı temelini altını sel suyu depretmiş yıkılmağa māyil olan dere kenārına vazᶜ eden kimse mi hayrlıdır? Böyle zemīnde binā ve bānī cehennem āteşine düştü. Allāhu taᶜālā nefslerine küfr ve nifāk ile zulm eden kavme hidāyet etmez." Ve hadīs-i şerīfte dahi gelmiş ki "مَنِ اكْتَسَبَ مَالًا مِنَ الْحَرَامِ فَإِنْ تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يَقْبَلْ مِنْهُ وَإِنْ تَرَكَهُ وَرَاءَهُ كَانَ زَادَهُ إِلَى النَّارِ"[30] ki hulāsa-i müfādı: "Kim ki harāmdan māl kazanırsa eger onunla tasadduk ederse ondan makbūl olmaz ve eger ardı sonra onu terk edip bırakırsa āteşe onun tūşesi olur." Ve dahi kesb-i helālin fazīletini keşf eden ahbārı biz ādāb-ı iktisāb kitābında zikr etmişiz, yaᶜnī be-tekrār burada iᶜādesi lāzım gelmez ki o ahbārdan dahi kesb-i helāl fazlı maᶜlūm olur.

[وَأَمَّا الْآثَارُ فَقَدْ وَرَدَ أَنَّ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ شَرِبَ لَبَنًا مِنْ كَسْبِ عَبْدِهِ ثُمَّ سَأَلَ عَبْدَهُ فَقَالَ تَكَهَّنْتُ لِقَوْمٍ فَأَعْطَوْنِي فَأَدْخَلَ أَصَابِعَهُ فِي فِيهِ وَجَعَلَ يَقِيءُ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّ نَفْسَهُ سَتَخْرُجُ ثُمَّ قَالَ "اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِمَّا حَمَلَتِ الْعُرُوقُ وَخَالَطَ الْأَمْعَاءَ" وفي بعض الأخبار أنه صلى الله عليه وسلم أخبر بذلك فقال "أَوَمَا عَلِمْتُمْ أَنَّ الصِّدِّيقَ لَا يَدْخُلُ جَوْفَهُ إِلَّا طَيِّبًا" وَكَذَلِكَ شَرِبَ عمر رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ مِنْ لبن إبل الصدقة غلطًا فأدخل إصبعه وتقيأ]

Ve bu husūsta mervī olan āsār ise ez-cümle Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olan kıssadır ki kölesinin kesbinden süt içtikten sonra kölesinden suʾāl etmiş ki o sütü nice kazanmıştır ve kölesi: "Ben bir kavme müneccimlik ettim de onu bana verdiler" deyince derhāl parmaklarını ağzına koyup nefsini kusturmuş, öyle bir şid-

29 Tevbe, 9/109.

30 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 1/245, no: 308; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/366, no. 5136.

detle nefsini kusturdu ki nefsi çıkacak gibi zann olunmuş, ondan sonra "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِمَّا حَمَلَتِ الْعُرُوقُ وَخَالَطَ الْأَمْعَاءَ"[31] diye tazarruᶜ ve duᶜā ve istigfār etmiş ki hulāsa-i müfādı: "Yā rabbi, ben işbu sütten damarlarımın haml ve emᶜāya muhālata eden nesneden dahi sana ᶜarz-ı maᶜziret ederim" yaᶜnī o nesneden bana müretteb olan cürm ve kusūrun ᶜafvını dilerim demektir. Ve dahi baᶜzı ahbārda mervī olmuş ki bu kıssa ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize maᶜrūf olunca efendimiz "أَوَمَا عَلِمْتُمْ أَنَّ الصِّدِّيقَ لَا يَدْخُلُ جَوْفَهُ إِلَّا طَيِّبًا"[32] Yaᶜnī "Siz bilemediniz mi ki sıddīkin karnına helālden gayrı dīger bir nesne girmez." Ve kezālik mervīdir ki ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān sadaka develerinden yanlışlıkla süt içmiş ve ona vākıf ve āgāh olunca parmağını sokup cānını kusturmuş.

[وقالت عائشة رضي الله عنها إنكم لتغفلون عن أفضل العبادة هو الورع وقال عبد الله بن عمر رضي الله عنه لو صليتم حتى تكونوا كالحنايا وصمتم حتى تكونوا كالأوتار لم يقبل ذلك منكم إلا بورع حاجز وقال إبراهيم بن أدهم رحمه الله ما أدرك من أدرك إلا من كان يعقل ما يدخل جوفه وقال الفضيل من عرف ما يدخل جوفه كتبه الله صديقًا فانظر عند من تفطر يا مسكين وقيل لإبراهيم بن أدهم رحمه الله لم لا تشرب من ماء زمزم فقال لو كان لي دلو شربت منه]

Ve dahi Hazret-i ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Siz efdal-i ᶜibādetten gāfil olursuz ki veraᶜdır." Ve dahi Abdullāh bin ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Siz arkanız arkaları bükülü olanların eğriliği gibi münhanī oluncaya dek namāz kılsanız ve cesediniz dahi kiriş olmuş gibi ince oluncaya dek oruç tutsanız sizin o savm ve salātınız veraᶜsız olarak sizden kabūl olunmaz, ancak hāciz-i veraᶜla sizden makbūl olur." Ve dahi İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Vāsıl olanlar vāsıl olmadılar illā ki cevflerine girip dāhil olanı bilmediler" yaᶜnī ancak karnına gireni bilenler vāsıl oldular ki karınlarına gireni bilmeyenler vāsıl olmazlar yaᶜnī helāli arayıp harāmdan muttakī ve müteverriᶜ olan perhīzkārān vāsıl olurlar, yoksa ekl-i harāmdan ihtirāz ve ittikā etmeyen ādemler vāsıl olmazlar demektir. Ve Fudayl ᶜaleyhi'r-rahme

---

31 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/471.

32 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/313.

dahi demiş ki "Kim ki karnına gireni bilip ekl-i helāle devām ve dikkat ederse o kimse sıddīk yazılır." Artık sen ey miskīn nazar edip bak ki sen kimde iftār edersin! Ve dahi İbrāhīm b. Edhem'e denilmiş ki "Sen zemzem suyundan niçin içmezsin?" O dahi demiş ki "Benim bir delvim olmuş olsaydı ondan içerdim" ki delvin şübhesinden nāşī zemzem suyundan içmez imiş.

[وقال سفيان الثوري رضي الله عنه من أنفق من الحرام في طاعة الله كان كمن طهر الثوب النجس بالبول والثوب النجس لا يطهره إلا الماء والذنب لا يكفره إلا الحلال وقال يحيى بن معاذ الطاعة خزانة من خزائن الله إلا أن مفتاحها الدعاء وأسنانه لقم الحلال]

Ve dahi İmām Süfyān-ı Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki māl-ı harāmdan tāᶜat-ı rabbānīde infāk eylerse onun o infākı sevb-i necs ü murdārı sidik ve bevl ile tathīr eden kimsenin fiᶜli gibidir." Sevb-i necs ü murdār ancak tāhir ve pāk su ile pāk ve temīz olur, günāh dahi ancak helāl māldan olan sadaka ve hayrāt işlemekle ᶜafv ve magfiret olunur, Yahyā b. Muᶜāz demiş ki "Tāᶜat, hazāin-i rabbānīden bir hazīnedir velākin onun anahtarı duᶜādır ve anahtarın dişleri dahi helāl lokmalardır." [171]

[وقال ابن عباس رضي الله عنهما لا يقبل الله صلاة امرىء في جوفه حرام وَقَالَ سهل التستري لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ أَرْبَعُ خِصَالٍ أَدَاءُ الْفَرَائِضِ بِالسُّنَّةِ وَأَكْلُ الْحَلَالِ بِالْوَرَعِ وَاجْتِنَابُ النَّهْيِ من الظاهر والباطن والصبر على ذلك إلى الموت وقال من أحب أن يكاشف بآيات الصديقين فلا يأكل إلا حلالًا ولا يعمل إلا في سنة أو ضرورة ويقال من أكل الشبهة أربعين يومًا أظلم قلبه وهو تأويل قوله تَعَالَى ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾]

Ve dahi İbn ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Karnında harām nesne bulunan ādemin namāzını Hakk taᶜālā kabūl etmez." Ve dahi Sehl-i Tusterī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Onda dört haslet bulunmadıkça ādem hakīkat-i īmāna bālig olmaz. Dört haslet bunlardır ki sünnet ile ferāizin edāsı, veraᶜ ve perhīzkārlıkla helāl yemek yemesi ve zāhir ve bātından nehyin ictinābı ve vefāta kadar bunların üzerlerine sabr ve sebāt etmesidir." Ve dahi söylemiş ki "Kim ki āyāt-ı sıddīkīn ile mükāşefe etmek isterse ve onu sevip muhabbet ederse helālden gayrı

bir nesne yemeye ve sünnetten gayrı bir şey ile ʿamel etmeye, meger ki zarūret ola" yaʿnī mertebe-i sıddıkīne varmak isteyen kimse onun yemesi hemīşe helāl ola ve ʿameli sünnetle ola meger ki zarūrete olup havf-ı helāktan dolayı bir sedd-i ramaka muztarr olur. Ve dahi denilir ki kim ki kırk günde şübheliyi ekl ederse onun kalbi karanlı olur ki Hakk taʿālānın kelām-ı kadīminde ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ diye buyurduğu nass-ı celīlinin teʾvīlidir.

[وقال ابن المبارك رد درهم من شبهة أحب إلي من أن أتصدق بمائة ألف درهم ومائة ألف ومائة ألف حتى بلغ إلى ستمائة ألف وقال بعض السلف إن العبد يأكل أكله فيتقلب قلبه فينغل كما ينغل الأديم ولا يعود إلى حاله أبدًا وقال سهل رضي الله عنه من أكل الحرام عصت جوارحه شاء أم أبى علم أو لم يعلم ومن كانت طعمته حلالًا أطاعته جوارحه ووفقت للخيرات وقال بعض السلف إن أول لقمة يأكلها العبد من حلال يغفر له ما سلف من ذنوبه ومن أقام نفسه مقام ذل في طلب الحلال تساقطت عنه ذنوبه كتساقط ورق الشجر]

Ve dahi İbnü'l-Mübārek ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Şübheli bir dirhemin çevirip redd etmesi bana yüz bin dirhem ile tasadduk etmekten ve yüz bin ve dahi yüz bin dirhemden daha ziyāde hoştur" tā altı yüz bin dirheme kadar saymıştır, yaʿnī şübheli bir dirhemin reddi kendinde altı yüz bin dirhem ile tasadduk etmekten ehabbdır. Ve dahi baʿzu's-selef demiş ki "Ādem harāmdan bir yemek yemesiyle kalbi deri gibi buruşup maglūl olur ki baʿdehu hāline aslā ʿavdet edemez." Ve dahi Sehl-i Tusterī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki harāmdan bir nesneyi yerse ister istemez ve bilir bilmez onun cevārihi ʿāsī olur. Ve kim ki meʾkūlü helāl olursa onun cevārihi ona itāʿat eder ve hayra muvaffak olur." Ve dahi baʿzu's-selef demiş ki "Helālden en evvel yediği lokma ile ādemin günāhını yaʿnī mā-tekaddeme işlemiş bulunduğu cürm ve kusūrun günāhlarını Hakk taʿālā hazretleri ʿafv ve magfiret eder. Ve kim ki helālin talebinde nefsini mezelletli bir makāmda durdurursa ağaçların yaprakları dökülmesi gibi onun günāhı dökülüp düşer" yaʿnī helāl lokmanın bereket ve helāl lokmanın kesbine tahammül ettiği mezelletle onun zünūbu ʿafv ve magfiret olunur.

[وروي في آثار السلف أن الواعظ كان إذا جلس للناس قال العلماء تفقدوا منه ثلاثًا فإن كان معتقدًا لبدعة فلا تجالسوه فإنه عن لسان الشيطان ينطق وإن كان سيء الطعمة فعن الهوى ينطق فإن لم يكن مكين العقل فإنه يفسد بكلامه أكثر مما يصلح فلا تجالسوه وفي الأخبار المشهورة عن علي رضي الله عنه وغيره إن الدنيا حلالها حساب وحرامها عذاب وزاد آخرون وشبهتها عتاب]

Ve dahi āsār-ı selefte mervī olmuş ki vāᶜiz nusha oturup halka vaᶜz ettiği vaktte ᶜulemā derlerdi ki "Ondan üç hasleti tefakkud ediniz ki o vāᶜiz eger bidᶜaya muᶜtekıd ise siz onunla oturmayınız, zīrā lisān-ı şeytāndan nutk eder ve eger yemekte harāmdan mübālāt etmeyip perhīzkār değil ise o dahi hevā ve hevesten nutk eder ve eger ᶜaklı mekīn değil ise o dahi ıslāhından ziyāde ifsād eder, kezālik onunla mücāleset etmeyiniz." Ve dahi ahbār-ı meşhūrede vārid ve ᶜAlī ve dīgeri üzerine mervī olan āsārda gelmiş ki "Tahkīk ve tahkīkan dünyānın helāli hesābdır ve harāmı ᶜazābdır." Ve āherler bu kavlde ziyāde etmişler ki şübheleri ᶜitābdır, yaᶜnī rūz-i kıyāmette her bir ferdin kesbi üzerine mesᵓūldür, helāl ise yalnız hesābını verir ve eger harām ise onun ᶜazābını görür ve eger şübheli ise onun üzerine muᶜātebet olur demektir.

[وروي أن بعض الصالحين دفع طعامًا إلى بعض الأبدال فلم يأكل فسأله عن ذلك فقال نحن لا نأكل إلا حلالًا فلذلك تستقيم قلوبنا ويدوم حالنا ونكاشف الملكوت [172] ونشاهد الآخرة ولو أكلنا مما تأكلون ثلاثة أيام لما رجعنا إلى شيء من علم اليقين ولذهب الخوف والمشاهدة من قلوبنا فقال له الرجل فإني أصوم الدهر وأختم القرآن في كل شهر ثلاثين مرة فقال له البدل هذه الشربة التي رأيتني شربتها من الليل أحب إلى من ثلاثين ختمة في ثلاثمائة ركعة من أعمالك وكانت شربته من لبن ظبية وحشية]

Ve dahi rivāyet olunur ki baᶜzu's-sālihīn ebdālların birisine taᶜām vermiş. O ebdāl o taᶜāmı yememiştir. Ve çün ondan yemesi üzerine sormuş, o ebdāl demiş ki "Biz helālden gayrı bir şey yemeyiz, onun için kulūbumuz müstakīm olup hālimiz dāim olur ve melekūtu mükāşefe edip āhireti dahi müşāhede ederiz. Eger biz sizin yediğinizden üç gün yemiş olsaydık, ᶜilm-i yakīnden bir şeye rücūᶜ etmez idik ve kulūbumuzdan havf ve müşāhede giderdi." Ve o ādem ona: "Ben dehri tutup

tūl-i ᶜömrümde orucum ve her bir ayda otuz kerre Kurᵓān'ı hatm eylerim" dedikde, ebdāl: "Gecede benim içtiğimi gördüğün işbu içimi bana senin aᶜmālinden üç yüz rekᶜat namāzı kılıp içinde otuz kerre Kurᵓān'ı hatm etmekten daha ziyāde hoştur" demiş ve onun o içmesi vahşī bir ceyranın sütü idi.

[وقد كان بين أحمد بن حنبل ويحيى بن معين صحبة طويلة فهجره أحمد إذ سمعه يقول إني لا أسأل أحدًا شيئًا ولو أعطاني الشيطان شيئًا لأكلته حتى اعتذر يحيى وقال كنت أمزح فقال تمزح بالدين أما علمت أن الأكل من الدين قدمه الله تعالى على العمل الصالح فقال ﴿كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾]

Ve dahi mervīdir ki Ahmed b. Hanbel ile Yahyā b. Maᶜīn'in beynlerinde uzun bir sohbet var idi. Ve Yahyā b. Maᶜīn "Ben bir kimseden suᵓāl etmem, şeytān-ı laᶜīn bana bir şey vermiş olsa yerdim" dediğini Ahmed b. Hanbel işitince onu hicret edip tā ki ona iᶜtizār edip dedi ki "Ben onu şaka ve mizāh olarak demiştim." Ahmed b. Hanbel: "Dīnde mi mizāh edersin? Sen bilmedin mi ki yemek dahi dīndendir ki Hakk taᶜālā hazretleri onu ᶜamel-i sālih üzerine takdīm edip buyurmuş ki ﴿كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾[33] Yaᶜnī "Helālden ekl ediniz ve ᶜamel-i sālihi işleyiniz" demiştir.

[وفي الخبر أنه مكتوب في التوراة من لم يبال من أين مطعمه لم يبال الله من أي أبواب النيران أدخله وعن علي رضي الله عنه أنه لم يأكل بعد قد قتل عثمان ونهب الدار طعامًا إلا مختومًا حذرًا من الشبهة]

Ve haberde gelmiş ki Tevrāt kitābında yazılıdır ki matᶜamı nereden olduğuna mübālāt etmeyen ādem, Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri dahi onu nār-ı cehenneme āteşin kapılarından hangi kapıdan idhāl ettiğine mübālāt etmez. Ve ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervīdir ki Hazret-i ᶜOsmān'ın şehādet ve hānesinden taᶜāmın nehb ve gāreti vukūᶜundan sonra şübheden ihtirāzen mahtūmdan başka bir taᶜām yemezdi.

[واجتمع الفضيل بن عياض وابن عيينة وابن المبارك عند وهيب بن الورد بمكة فذكروا الرطب فقال وهيب هو من أحب الطعام إلي إلا أني لا آكله لاختلاط رطب

33 Müᵓminūn, 23/51.

مكة ببساتين زبيدة وغيرها فقال له ابن المبارك إن نظرت في مثل هذا ضاق عليك الخبز قال وما سببه قال إن أصول الضياع قد اختلطت بالصوافي فغشي على وهيب فقال سفيان قتلت الرجل فقال ابن المبارك ما أردت إلا أن أهون عليه فلما أفاق قال لله على أن لا آكل خبزًا أبدًا حتى ألقاه قال فكان يشرب اللبن قال فأتته أمه بلبن فسألها فقالت هو من شاة بني فلان فسأل عن ثمنها وأنه من أين كان لهم فذكرت فلما أدناه من فيه قال بقي أنها من أين كانت ترعى فسكتت فلم يشرب لأنها كانت ترعى من موضع فيه حق للمسلمين فقالت أمه اشرب فإن الله يغفر لك فقال ما أحب أن يغفر لي وقد شربته فأنال مغفرته بمعصيته]

Ve dahi mervīdir ki Fudayl b. ᶜIyāz ve İbn ᶜUyeyne ve İbnü'l-Mübārek ᶜaleyhimü'r-rahme Mekke'de Vüheyb b. el-Verd yanında bilikmişler ve rutabın zikri beynlerinde carī oldukta Vüheyb ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Bana ehabb-ı taᶜāmdandır velākin ben onu yemem, çünkü Mekke'nin rutabı Zubeyde ve sāirenin bāgçeleriyle muhtelit ve karışık olmuştur." Ve İbnü'l-Mübārek ona: "Sen eger bu gibi şeylere nazar edecek olsan ekmek dahi sana dar gelir" deyince Vüheyb: "Onun dar olacağının sebebi nedir?" diye suᶜāl ve İbnü'l-Mübārek: "Tarlaların usūlü arāzī-i emīriyye ile karışmış olduğundan" diye cevāb vericek Vüheyb yüreği bayılıp düştü. Ve Süfyān, İbnü'l-Mübārek'e: "Sen bu ādemi öldürdün!" diye levm ettikte İbnü'l-Mübārek: "Ben bu sözümden onun [173] üzerine tehvīn ve āsān etmekten gayrı bir şey murād etmedim" yaᶜnī maᶜīşetini kolay etmek için onu söyledim dedi. Ve çün ayılıp ifākat buldu, "Allāh'ıma benim nezrim olsun ki onunla mülākī oluncaya dek bir dahi ekmeği yemem" dedi, ondan sonra süt içerdi. Rivāyet olunur ki anası ona bir mikdār süt getirmiş ve ondan sormuş ki "Bu süt neredendir?" Anası: "Benī fülānın koyunundandır" demiş. O dahi semeni üzerine suʾāl etmiş ki o koyunun bahāsı onlara nereden gelmiş ve anası onu dahi beyān edince sütü ağzına yaklaştırmış yaᶜnī o sütü içecek oldukta, "Artık bir şey daha kaldı, o koyun nereden otlardı?" diye onu istifsār ve anası sükūt edince o sütü içmeyip ondan vazgeçmiş, çünkü o koyun bir yerde otlarmış ki o yerde müslimīnin hakları var idi. Ve anası: "Sen bunu iç, Zāt-ı Zü'l-Celāl o kadarca kusūru sana magfiret eder" diye bir dahi içmesini ona teklīf ve tahfīf ettikte, kendisi:

"Ben bunu içtiğim hālde bana magfiret etmekliği hoşuma gelmez ki onun maᶜsiyetiyle onun magfiretine nāil olayım" demiş.

[وَكَانَ بِشْرٌ الْحَافِي رَحِمَهُ اللهُ مِنَ الْوَرِعِينَ فَقِيلَ لَهُ مِنْ أَيْنَ تَأْكُلُ فَقَالَ مِنْ حَيْثُ تَأْكُلُونَ وَلَكِنْ لَيْسَ مَنْ يَأْكُلُ وَهُوَ يَبْكِي كَمَنْ يَأْكُلُ وَهُوَ يَضْحَكُ وَقَالَ يَدٌ أَقْصَرُ مِنْ يَدٍ وَلُقْمَةٌ أَصْغَرُ مِنْ لُقْمَةٍ وَهَكَذَا كَانُوا يَحْتَرِزُونَ مِنَ الشُّبُهَاتِ]

Ve Bişr el-Hāfī ᶜaleyhi'r-rahme dahi perhīzkārlardan idi. Ona denilmiş ki "Sen nereden yersin?" Ve o dahi: "Sizin yediğiniz yerden yerim velākin ağlayınca olduğu hālde yiyen, gülücü olduğu hālde yiyen gibi değildir" dedi, yaᶜnī ağlayarak yemek gülerek yemeniz gibi mümāsil olmaz ki beynlerinde fark ve tefāvüt vardır. Ve dahi demiş ki "Elden el kısa olur ve lokmadan lokma asgar olur" yaᶜnī helāli bulmayıp nāçārdan müştebih nesneyi yiyecek olursa onu ağlayarak yemeli ve çokça ona el uzatmamalı ve ondan dahi büyücek lokma yememeli ki sedd-i ramak ve defᶜ-i zarūret mikdārınca kūt-ı lā-yemūt ile yemekten iktifā edilmek gerektir.

Asnāfu'l-Helāli ve Medāhiluhu

[أصناف الحلال ومداخله]

[اعْلَمْ أَنَّ تَفْصِيلَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ إِنَّمَا يَتَوَلَّى بَيَانَهُ كُتُبُ الْفِقْهِ وَيَسْتَغْنِي الْمُرِيدُ عَنْ تَطْوِيلِهِ بِأَنْ يَكُونَ لَهُ طُعْمَةٌ مُعِينَةٌ يَعْرِفُ بالفتوى حلها لَا يَأْكُلُ مِنْ غَيْرِهَا فَأَمَّا مَنْ يَتَوَسَّعُ فِي الْأَكْلِ مِنْ وُجُوهٍ مُتَفَرِّقَةٍ فَيَفْتَقِرُ إِلَى علم الحلال والحرام كله كما فصلناه في كتب الفقه وَنَحْنُ الْآنَ نُشِيرُ إِلَى مَجَامِعِهِ فِي سِيَاقٍ تقسيم وهو أَنَّ الْمَالَ إِنَّمَا يَحْرُمُ إِمَّا لِمَعْنًى فِي عَيْنِهِ أَوْ لِخَلَلٍ فِي جِهَةِ اكْتِسَابِهِ]

Asnāf-ı helāl ile medāhili beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Tafsīl-i helāl ve harāmın beyānına mütevellī ancak kütüb-i fıkhiyyedir ve merd-i mürīd ise onun tatvīlinden hilli fetvā ile maᶜlūm bir tuᶜme-i muᶜayyene ile müstagnī olur ki o tuᶜmeden başka bir şey tenāvül etmez, lākin yemekte genişlikle geçinen mütereffih ādemlerin ki vücūh-ı müteferrika ile yemek yerler, onların kütüb-i fıkhiyyede tafsīl ettiğimiz gibi helāl ve harāmın ᶜilmi kāffesine müftekır ve muhtāc olurlar. İmdi biz siyāk-ı

taksīmde onun mecāmiᶜine işāret edeceğiz. Şöyle ki maᶜlūm ve mukarrer olduğu vech üzere māl ve menāl ancak bir maᶜnā ile harām olur ki o maᶜnā yā onun ᶜaynınadır veyāhūd cihet-i iktisābın haleline mebnīdir.

[الْقِسْمُ الْأَوَّلُ الْحَرَامُ لِصِفَةٍ فِي عَيْنِهِ كَالْخَمْرِ وَالْخِنْزِيرِ وَغَيْرِهِمَا وَتَفْصِيلُهُ أَنَّ الْأَعْيَانَ الْمَأْكُولَةَ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ لَا تَعْدُو ثَلَاثَةَ أَقْسَامٍ فَإِنَّهَا إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمَعَادِنِ كَالْمِلْحِ وَالطِّينِ وَغَيْرِهِمَا أو من النبات أو من الحيوانات]

Birinci kısmı ise ki ᶜaynında bir maᶜnā ile harām olan şeylerdir, yaᶜnī ᶜaynında bir sıfat için harām olmuştur, hamr ve hınzīr ve onlara mümāsil şeyler gibi. Onun tafsīli şöylecedir ki aᶜyān-ı meʾkūle yaᶜnī yer yüzünde bulunan etᶜime üç kısmı tecāvüz etmez, zīrā mevālīd-i selāseden gayrı yer yüzünde bir aᶜyān-ı matᶜūme bulunmaz, çünkü o matᶜūm yā maᶜādinden olur ki tuz ve çamur gibi şeyler veyā nebātāttan veyāhūd hayvānāttan olur.

[أما الْمَعَادِنُ فَهِيَ أَجْزَاءُ الْأَرْضِ وَجَمِيعُ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا فَلَا يَحْرُمُ أَكْلُهُ إِلَّا مِنْ حَيْثُ أنه يضر بالآكل وفي بَعْضِهَا مَا يَجْرِي مَجْرَى السُّمِّ وَالْخُبْزُ لَوْ كَانَ مُضِرًّا لَحَرُمَ أَكْلُهُ وَالطِّينُ الَّذِي يُعْتَادُ أَكْلُهُ لَا يَحْرُمُ إِلَّا مِنْ حَيْثُ الضَّرَرُ وفائدة قولنا إنه لا يحرم مع أنه لا يؤكل أنه لو وقع شيء منها في مرقة أو طعام مائع لم يصر به محرمًا]

Maᶜādin ise yerin eczāsıdır. Ve yerden her ne ki çıkarsa yaᶜnī eczāsından her ne ki hāric olursa ākile muzırr olduğu haysiyyetten başka dīger bir haysiyyetle harām olmaz. Hālbuki baᶜzısında ağunun [174] mecrāsında cārī olur eczāʾ vardır. Ekmek muzırr olmuş olsaydı o dahi harām olurdu, yaᶜnī onun ekli cāiz olmazdı ve ekli muᶜtād olan çamur dahi ancak muzırr olduğu haysiyyetle ekli harām olur, yoksa zararı olmamış olsa o dahi harām olmazdı. Ve meʾkūl olmayan nesne harām olmaz dediğimizin fāidesi odur ki o nesnelerden meraka yaᶜnī gūşt suyuna veyāhūd māiᶜ bir taᶜām veyā şarāba bir şey düşse onunla o meʾkūl ve meşrūb harām olmaz.

[وَأَمَّا النَّبَاتُ فَلَا يَحْرُمُ مِنْهُ إِلَّا مَا يزيل العقل أو يزيل الْحَيَاةَ أَوِ الصِّحَّةَ فَمُزِيلُ الْعَقْلِ الْبَنْجُ وَالْخَمْرُ وَسَائِرُ الْمُسْكِرَاتِ وَمُزِيلُ الْحَيَاةِ السُّمُومُ وَمُزِيلُ الصِّحَّةِ الْأَدْوِيَةُ فِي غَيْرِ وَقْتِهَا وَكَأَنَّ مَجْمُوعَ هَذَا يَرْجِعُ إِلَى الضَّرَرِ إِلَّا الْخَمْرَ وَالْمُسْكِرَاتِ فَإِنَّ الَّذِي

لَا يُسْكِرُ مِنْهَا أَيْضًا حَرَامٌ مَعَ قلته لعينه ولصفته وهي الشدة المطربة]

Ve nebātāt ise o dahi ʿakl ve hayāt ve sıhhati izāle edenlerden gayrı ondan bir nesne harām olmaz, ʿaklın müzīli benc ve hamr ve müskirāt-ı sāire gibi. "Benc" bir otun adıdır, lügat-i Türkīde beng derler. Ve hayātın müzīli ağulardır ve sıhhatin müzīli vaktinin gayrısında edviyenin ekl ve istiʿmālidir, yaʿnī ekl ve istiʿmāline hācet ve lüzūm yok iken onu ekl ve istiʿmāl etmesidir. Ve hamr ve müskirāttan gayrısı bunların mecmūʿu zarara müʾeddī oldukları haysiyyetten muharrem olmuşlar, ammā hamr ve müskirāt ʿaynına ve sıfatına harām olduğu eclden sarhoşluk etmezse de onun kalīli harāmdır, sıfatından murād şiddet-i mutribedir.

[وأما السم فإذا خرج عن كونه مضرًا لقلته أو لعجنه بغيره فلا يحرم]

Ve ağu yaʿnī zehr ise vaktā ki muzırr olmaktan çıkar ki az olur veyāhūd dīgeriyle yoğurup ıslāh olunur, o vakt harām olmaz.

[وَأَمَّا الْحَيَوَانَاتُ فَتَنْقَسِمُ إِلَى مَا يُؤْكَلُ وَإِلَى ما لا يؤكل وتفصيله في كتاب الأطعمة والنظر يطول في تفصيله لا سيما في الطيور الغريبة وحيوانات البر والبحر وما يحل أكله منها فَإِنَّمَا يَحِلُّ إِذَا ذُبِحَ ذَبْحًا شَرْعِيًّا رُوعِيَ فيه شرائط الذابح والآلة والذبح وذلك مذكور في كتاب الصيد والذبائح وَمَا لَمْ يُذْبَحْ ذَبْحًا شَرْعِيًّا أَوْ مَاتَ فَهُوَ حَرَامٌ وَلَا يَحِلُّ إِلَّا مِيتَتَانِ السَّمَكُ والجراد وفي معناهما ما يستحيل من الأطعمة كدود التفاح والخل والجبن فإن الاحتراز منهما غير ممكن فأما إذا أفردت وأكلت فحكمها حكم الذباب والخنفساء والعقرب وكل ما ليس له نفس سائلة لا سبب في تحريمها إلا الاستقذار ولو لم يكن لكان لا يكره فإن وجد شخص لا يستقذره لم يلتفت إلى خصوص طبعه فإنه التحق بالخبائث لعموم الاستقذار فيكره أكله كما لو جمع المخاط وشربه كره ذلك وليست الكراهة لنجاستها فإن الصحيح أنها لا تنجس بالموت إذ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بأن يمقل الذباب في الطعام إذا وقع فيه وربما يكون حارًا ويكون ذلك سبب موته ولم تهرت نملة أو ذبابة في قدر لم يجب إراقتها إذ المستقذر هو جرمه إذا بقي له جرم ولم ينجس حتى يحرم بالنجاسة وهذا يدل على أن تحريمه للاستقذار]

Ve hayvānāt ise o dahi iki kısma münkasım olur ki bir kısmı ekl olunur ve dīger kısmı ekl olunmaz. Onun tafsīli kitāb-ı etʿimede mezkūrdur, burada onun tafsīline nazar eder isek bahs uzar, lā-siyyemā tuyūr-ı garī-

be ve hayvānāt-ı berriyye vü bahriyyenin mebāhisi çoktur. Hayvānāttan ekli helāl olan hayvānların ekli ancak vech-i şerᶜī üzere zebh olunup onda şerāit-i zābih ü mezbah ve ālet mürāᶜāt olunursa helāl olur, yoksa o ahvāl ve şurūt bulunmazsa onların ekli dahi helāl olmaz. Ve bu ahvāl ve şurūtun beyān ve tafsīli sayd ve zebāih kitābında mezkūrdur. Ve vech-i şerᶜī üzere zebh olmayan ve hatfe enfihi hālik olan hayvānāt harāmdırlar, meger balık ve çekirge olalar ki hālik olan hayvānāttan iki meyte helāldir, yaᶜnī balık ve çekirge meyteleri helāldir. Ve etᶜimeden müstahīl olan kurt dahi bunların maᶜnāsındadırlar ki harām olmazlar, meselā elma ve peynir ve sirkede zuhūra gelen kurt gibi, çünkü bunlardan ihtirāz etmek mümkin değildir. Ve etᶜimeden müstahīl olan kurtlar eger etᶜime ile yiyilmeyip de ayrıca ifrād ve ekl olunursa onun hükmü o vaktte sineklerin hükmü gibidir. Ve hunfusā' yaᶜnī siyāh böcek ve ᶜakreb ve her bir hayvān ki onun nefs-i sāilesi yoktur, yaᶜnī kanı yoktur, onların tahrīmlerine istikzārdan gayrı dīger bir sebeb yoktur ki eklinden insān iyrenir ve tabᶜında müstakzer görür ki bu haysiyyetle eklleri muharremdir, yoksa bu istikzār ve iyrenmek olmamış olsaydı, mekrūh olmazdı. Ve eger bir şahs bulunup ki onlardan iyrenmez [175] onun husūs-ı tabᶜına iltifāt olunmaz, zīrā ᶜumūm istikzār için habāise mültehık olmuştur, onun ekli mekrūh olur, sümükleri toplayıp içmesi gibidir ki o dahi mekrūhtur. Ve bu bābda olan kerāhet-i necāseti için değildir. "فَإِنَّ الصَّحِيحَ لَا يَنْجُسُ بِالْمَوْتِ" denilmiş, yaᶜnī kavl-i sahīh üzere ölüm ile necis olmaz çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz emr etmiş ki "Sinek yemeğe düştüğü vaktte onu yemek içinde battırıp çıkaralar." Ve ola ki yemek sıcak olur da batırmakla berāber içinde ölür ve o batırmak sebeb-i mevti olur. Ve bu kabīlden olarak eger bir karınca veyāhūd bir sinek bir çömlekte pişip biryān olur ise o çömleğin dökülmesi vācib olmaz, zīrā müstakzer onun cirmidir, eger bir cirmi kalırsa necis olmaz ki necāsetle harām ola, işte bu delālet eder ki onun tahrīmi istikzārı içindir.

[ولذلك نقول لو وقع جزء من آدمي ميت في قدر ولو وزن دانق حرم الكل لا لنجاسته فإن الصحيح أن الآدمي لا ينجس بالموت ولكن لأن أكله محرم احترامًا لا استقذارًا]

Ve onun için deriz ki benī ādemden vefāt eden bir kimseden çömlekte bir cüzᵓ velev ki dānik vezninde ola, düşse o çömlekte her ne ki var ise onun topu harām olur, zīrā kavl-i sahīh üzere vefāt ile ādemī murdār olmaz velākin ihtirāmen ekli muharrem olmakla ondan bir şey çömleğe düşerse onun yemesi harām olur ve harām olması onun istikzārı için değildir, ancak ihtirāmı içindir.

[وأما الحيوانات المأكولة إذا ذبحت بشرط الشرع فلا تحل جميع أجزائها بل يحرم منها الدم والفرث وكل ما يقضى بنجاسته منها بل تناول النجاسة مطلقًا محرم ولكن ليس في الأعيان شيء محرم نجس إلا من الحيوانات]

Ve dahi hayvānāt-ı meᵓkūle ise o dahi şerᶜin şurūtu mūcebince boğazlanırsa yine cemīᶜ eczāsı helāl olmaz, baᶜzı eczāsı muharremdir, meselā kan ve karnındaki tersi yaᶜnī fışkı ve her ne ki onun necāsetine hükm olunur, cümlesi harām olup tenāvülü cāiz değildir. Ve'l-hāsıl ᶜale'l-ıtlāk necāsetin tenāvülü harāmdır velākin hayvānāttan mā-ᶜadā aᶜyānda muharrem bir necis yoktur, ancak hayvānātta muharrem necis vardır.

[وأما من النبات فالمسكرات فقط دون ما يزيل العقل ولا يسكر كالبنج فإن نجاسة المسكر تغليظ للزجر عنه لكونه في مظنة التشوف ومهما وقعت قطرة من النجاسة أو جزء من نجاسة جامدة في مرقة أو طعام أو دهن حرم أكل جميعه ولا يحرم الانتفاع به لغير الأكل فيجوز الاستصباح بالدهن النجس وكذا طلاء السفن والحيوانات وغيرها فهذه مجامع ما يحرم لصفة في ذاته]

Ve nebātāttan ise müskirāt yalnız muharremdir ve necistir. Muharrem olması necāseti için değildir, belki necāseti muharrem olduğu içindir ki zecrin taglīz ve teşdīdi için muharrem olmuştur, çünkü mazinne-i teşevvüftür. Ammā ᶜaklı izāle edip sarhoş etmeyen nebātāt benc gibi, o şey harām olup murdār değildir. Kaçan ki necāsetten bir damla ve bir katre veyā necāset-i cāmideden bir cüzᵓ tiritte veyāhūd sāir yemekte veyā yağda düştüyse onun topunun ekli harām olur, fakat yemeğin mā-ᶜadāsında onunla intifāᶜ etmek cāizdir ki necis yağdan çerāgı yakmak ve sefīneye sürmek ve hayvānāta sürmek cāiz olur. İşte zātında bir sıfat için harām olan nesnelerin mecāmiᶜi bunlardır.

[الْقِسْمُ الثَّانِي مَا يَحْرُمُ لِخَلَلٍ فِي جِهَةِ إثبات اليد عليه وفيه يتسع النظر فنقول أخذ المال إما أن يكون باختيار المالك أو بغير اختياره فالذي يكون بغير اختياره كالإرث والذي يكون باختياره إما أن لا يكون من مالك كنيل المعادن أو يكون من مالك والذي أخذ من مالك فإما أن يؤخذ قهرًا أو يؤخذ تراضيًا والمأخوذ قهرًا إما أن يكون لسقوط عصمة المالك كالغنائم أو لاستحقاق الأخذ كزكاة الممتنعين والنفقات الواجبة عليهم والمأخوذ تراضيًا إما أن يؤخذ بعوض كالبيع والصداق والأجرة وإما أن يؤخذ بغير عوض كالهبة والوصية فيحصل من هذا السياق ستة أَقْسَامٌ]

Ve kısm-ı sānī ise ki ona olan sübūt-ı yedin bir haleli için harām olur, o dahi beyānı budur ve bunda nazar geniş olur. Biz bunun beyānında deriz ki ahz-ı māl iki hālden hālī olmaz ki yā bir mālikten olur veyāhūd gayr-i mālikten olur. Gayr-ı mālikten māl almak maᶜādini almak gibidir. Ve mālikten alınan māl dahi iki hālden hālī değildir ki o ahz yā onun ihtiyārıyladır veyāhūd onun ihtiyārı olmaksızındır. Ve bī-ihtiyār yaᶜnī ihtiyārı olmaksızın mālın ahzi irs-i şerᶜī gibidir. Ve ihtiyār ile olan ahz iki hālden hālī olmaz ki o mālı yā kahren ahz eder veyāhūd murāzāt ile yaᶜnī māliki rızāsıyla ahz eder ve kahren olan ahz dahi iki vechten yine hālī değildir ki yā mālikin ᶜismeti sukūtuna mebnī ola ki māl-ı ganīmet gibi veyāhūd ahzin istihkākına mebnīdir ki mümteniᶜlerden zekāt ve nafakāt-ı vācibenin ahzi gibidir ve mālikin rızāsıyla olan ahz dahi kezālik iki hālden hālī olmaz ki yā ᶜıvazlı ola ki beyᶜ ve nikāh ve icāre gibi veyāhūd ᶜıvazsız ki hibe ve vasiyyet gibidir ve bu siyāktan altı [176] kısm hāsıl olur.

[الْأَوَّلُ مَا يُؤْخَذُ مِنْ غَيْرِ مَالِكٍ كَنَيْلِ الْمَعَادِنِ وَإِحْيَاءِ الْمَوَاتِ وَالِاصْطِيَادِ وَالِاحْتِطَابِ وَالِاسْتِقَاءِ من الأنهار والاحتشاش فهذا حلال بشرط أَنْ لَا يَكُونَ الْمَأْخُوذُ مُخْتَصًّا بِذِي حُرْمَةٍ من الآدميين فإذا انفك من الاختصاصات ملكها آخذها وتفصيل ذلك في كتاب إحياء الموات]

Birinci kısmı ki mālikten alınmayan māldır, maᶜādinin neyli ve arz-ı mevātın ihyāsı ve avı olmak ve dağlardan odunu kesip almak ve enhārdan suyu çekip istikā᾿ etmek ve otu biçip ihtişāş eylemek gibi māl ve menāldır, bu gibi emvāl ebnā-i ādemden zī-hurmet bir kimseye muhtass

olmazsa onlardan alınan nesne helāldir, her ne vakt ki ihtisāstan münfek olup eline geçerse onun ahzi ona mālik olur. Bunun tafsīli ihyā-i mevāt kitābında mezkūrdur.

[الثاني المأخوذة قَهْرًا مِمَّنْ لَا حُرْمَةَ لَهُ وَهُوَ الْفَيْءُ والغنيمة وسائر أموال الكفار والمحاربين وَذَلِكَ حَلَالٌ لِلْمُسْلِمِينَ إِذَا أَخْرَجُوا مِنْهَا الْخُمْسَ وَقَسَّمُوهَا بَيْنَ الْمُسْتَحِقِّينَ بِالْعَدْلِ وَلَمْ يَأْخُذُوهَا مِنْ كافر له حرمة وأمان وعهد وتفصيل هذه الشروط في كتاب السير من كتاب الفيء والغنيمة وكتاب الجزية]

Ve ikinci kısmı ise o dahi hurmet ve ᶜismeti olmayan kesāndan kahren alınan māldır ki māl-ı feyʾi ve ganīmet ve kefere ve muhāribīnin sāir mālları gibi olan igtināmdır, bu gibi māl dahi müslimīn için helāldir, eger onu haremiyyetli bir kāfir veyā müsteʾmenden alınmamış ise ve onun humusu çıkarılıp müstehıkları beyninde hakk ve ᶜadl üzere taksīm olunmuşsa. Bunun tafsīli kezālik kitāb-i feyʾ ve ganīmet ve kitāb-ı cizye ve kitābu's-siyerde mezkūr ve mufassaldır.

[الثالث ما يؤخذ قهرًا باستحقاق عند امتناع من وجب عليه فيؤخذ دون رضاه وذلك حلال إذا تم سبب الاستحقاق وتم وصف المستحق الذي به استحقاقه واقتصر على القدر المستحق واستوفاه ممن يملك الاستيفاء من قاض أو سلطان أو مستحق وتفصيل ذلك في كتاب تفريق الصدقات وكتاب الوقف وكتاب النفقات إذ فيها النظر في صفة المستحقين للزكاة والوقف والنفقة وغيرها من الحقوق فإذا استوفيت شرائطها كان المأخوذ حلالًا]

Ve üçüncü kısmı ise o dahi vācibāt-ı şerᶜiyyenin edāsından mümteniᶜ olan zevāttan kahren alınan emvāl-i sadaka ve zekāt ve nafakāttır ki rızāsı olmaksızın māniᶜ-i zekāt ve sadaka ve nafaka ile mahkūmun ᶜaleyh ādem olup o vācibātın edāsı üzerine farz olmuş olduğu hālde ondan sultān ve kādī ve müstehakk almış ola. Bu makūle meʾhūzātın sebeb-i istihkāk o kimsede tamām olup da müstehakk dahi onunla onu ahz edecek istihkāk vasfı ondan mükemmel olur ise helāldir, o dahi eger müstehakk olduğu kadrin üzerine iktisār edip onu istīfāya hakk ve salāhı olan zāttan yaᶜnī sultān ve kādī gibi ashāb-ı velāyet yedinden istīfā etmiş ise bunun tafsīli dahi kezālik tefrīk-i sadakāt kitābında ve vakf ve nafaka kitāblarında mezkūrdur, çünkü bu emvālin helāl

olmaklığı birtakım şurūtla mukayyeddir, zīrā zekāt ve vakf ve nafaka ve sadaka ve hukūk-ı sāireye müstehakk olanların sıfatına nazar etmek dahi lāzımdır, her ne vakt ki o şurūt tāmm ve müstevfī olursa o vakt o meʾhūz helāl olur.

[الرابع مَا يُؤْخَذُ تَرَاضِيًا بِمُعَاوَضَةٍ وَذَلِكَ حَلَالٌ إِذَا روعي شرط العوضين وشرط العاقدين وشرط اللفظين أعني الإيجاب والقبول مَعَ مَا تَعَبَّدَ الشَّرْعُ بِهِ مِنِ اجْتِنَابِ الشروط المفسدة وبيان ذلك في كتاب البيع والسلم والإجارة والحوالة والضمان والقراض والشركة والمساقاة والشفعة والصلح والخلع والكتابة والصداق وسائر المعاوضات]

Ve dördüncü kısmı dahi terāzī ve muᶜāvaza ile alınan māldır, o dahi helāldir, onda ᶜıvazayn şurūtu ve ᶜākıdeyn şurūtu ve lafzeyn şurūtu mürāᶜāt olunursa yaᶜnī īcāb ve kabūl lafzlarıyla şurūt-ı fāsidenin ictinābıyla şerᶜ-i şerīf onunla taᶜabbüd ettiği şurūt ve erkān mevcūd bulunursa terāzī ile alınan māl helāl olur. Bu şurūt ve erkān ve ādāb ve istihsānların beyānı beyᶜ ve selem ve icāre ve havāle ve damān ve mudārebe ve şirāket ve musākāt ve şufᶜa ve sulh ve halᶜ ve kitābet ve sadāk kitāblarında mezkūrdur ve dahi muᶜāvazāt-ı sāirenin ebvāb ve fusūllarında mündericdir.

[الخامس ما يؤخذ عن رضا من غير عوض وهو حلال إذا روعي فيه شروط المعقود عليه وشرط العاقدين وشرط العقد ولم يؤد إلى ضرر بوارث أو غيره وذلك مذكور في كتاب الهبات والوصايا والصدقات]

Ve beşinci kısmı ise o dahi bi'r-rızāʾ ᶜıvazsız olarak alınan māldır ki o dahi helāldir eger onda dahi maᶜkūdun ᶜaleyh [177] şurūtu ile ᶜākıdeyn ve ᶜakdin şurūtları mürāᶜāt olunmuş ve bir vāris veyā dīger bir ādeme bir zarara müʾeddī olmamışsa, bunun tafsīli dahi hibe ve vasiyyet ve sadaka kitāblarında mezkūrdur.

[السادس مَا يَحْصُلُ بِغَيْرِ اخْتِيَارٍ كَالْمِيرَاثِ وَهُوَ حَلَالٌ إذا كان الموروث قد اكتسب المال من بعض الجهات الخمس على وَجْهٍ حَلَالٍ ثُمَّ كَانَ ذَلِكَ بَعْدَ قَضَاءِ الدَّيْنِ وَتَنْفِيذِ الْوَصَايَا وَتَعْدِيلِ الْقِسْمَةِ بَيْنَ الْوَرَثَةِ وإخراج الزكاة والحج والكفارة إن كان واجبًا وذلك مذكور في كتاب الوصايا والفرائض فهذه مجامع مداخل الحلال

والحرام أومأنا إلى جملتها ليعلم المريد أنه إن كانت طعمته متفرقة لا من جهة معينة فلا يستغني عن علم هذه الأمور فكل ما يأكله من جهة من هذه الجهات يَنْبَغِي أَنْ يَسْتَفْتِيَ فِيهِ أَهْلَ الْعِلْمِ وَلَا يُقْدِمَ عَلَيْهِ بِالْجَهْلِ فَإِنَّهُ كَمَا يُقَالُ لِلْعَالِمِ لِمَ خَالَفْتَ عِلْمَكَ يُقَالُ لِلْجَاهِلِ لِمَ لَازَمْتَ جهلك ولم تتعلم بعد أن قيل لك طلب فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ]

Ve altıncı kısm ise o dahi ihtiyārsızın hāsıl olan māldır, mīrās gibi ki o dahi helāldir, eger onu kazanan mūris cihāt-ı hamse-i mezkūreden bir cihetle onu kazanmış ve vech-i helāl ile ona mālik olmuş ise ve ondan sonra o hisse-i irsiyye müteveffānın kazā-i deyni ile tenfīz-i vesāyāsından sonra hakk ve ᶜadl üzere olan kısmet-i sahīha ile ona isābet etmiş ise ve dahi o mūrisin zimmetinde zekāt ve hacc ve keffāret gibi bir vācib olduğu hālde onlar dahi kable'l-kısmet tesviye ve īfāᵓ olunmuş ola. Bunun beyānı ve tafsīli vesāya ve ferāiz kitāblarında mezkūrdur. İşte helāl ve harāmın mecāmiᶜ-i medāhilleri bunlardır, biz onların cümlelerine mücmelen īmāᵓ ve işāret ettik tā ki merd-i mürīd bile ki eger onun tuᶜmesi müteferrik olup bir cihet-i muᶜāyyeneden olmazsa bu ᶜulūmdan müstagnī olamaz. Ve işbu cihāt-ı sitte-i mezbūreden her ne cihetle onu bir şey ekl edecek olsa gerektir ki onun üzerine ehl-i ᶜilmden istiftāᵓ ede, cehl ve nādānlık ile onun üzerine ikdām eylemeye, çünkü yevm-i kıyāmette ᶜālim ve dānişmende sen ilmine nice muhālefet ettin denileceği gibi, merd-i cāhile ve nādāna dahi sen niçin cehline mülāzemet edip taᶜallüm etmedin o hāl ile ki sana taleb-i ᶜilm her bir müslimin üzerine farzdır denilmiş denilecektir.

Derecātu'l-Helāli ve'l-Harāmi

[درجات الحلال والحرام]

[اعلم أن الحرام كله خبيث لكن بعضه أخبث من بعض والحلال كله طيب ولكن بعضه أطيب من بعض وأصفى من بعض وكما أن الطبيب يحكم على كل حلو بالحرارة ولكن يقول بعضها حار في الدرجة الأولى كالسكر وبعضها حار في الثانية كالفانيذ وبعضها حار في الثالثة كالدبس وبعضها حار في الرابعة كالعسل كذلك

الحرام بعضه خبيث حار في الدرجة الأولى وبعضه في الثانية أو الثالثة أو الرابعة وكذا الحلال وتتفاوت درجات صفاته وطيبه فلنقتد بأهل الطب في الاصطلاح على أربع درجات تقريبًا وإن كان التحقيق لا يوجب هذا الحصر إذ يتطرق إلى كل درجة من الدرجات أيضًا تفاوت لا ينحصر فإن من السكر ما هو أشد حرارة من سكر آخر وكذا غيره]

Ve derecāt-ı helāl ü harāmın beyānı ise o dahi işbu mebhastadır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki harām cemīᶜisi habīstir velākin onun baᶜzısı dīger baᶜzından ahbes ve eşeddir ve helāl dahi kāffesi helāl ve tayyibdir velākin baᶜzısı baᶜzısından atyeb ve ahalldir, nitekim etıbbāᵓ envāᶜ-ı edviyeye derecāt iᶜtibār etmiştir, meselā tatlılık üzerine harāretle hükm ederler ki her bir tatlı, tabᶜan sıcaktır demişler, sonra tutmuşlar tadı tatlı olan nesnelere derecāt iᶜtibār ettiler ki şeker derece-i ūlāda hārrdır demişler ve fānīz ki pelit şekeri veyāhūd peynir şekeri denilen şey derece-i sāniyede ve pekmek derece-i sālisede ve bal derece-i rābiᶜada hārdır demişler. İşte harām dahi öyledir ki baᶜzısı derece-i ūlāda habīstir ve baᶜzısı sāniye veyā sālise veyā rābiᶜada habīstir ve helāl dahi böyledir ki derecāt-ı sıfāt ve tībi mütefāvit olur. Biz dahi ıstılāhca ehl-i tıbba iktidāᵓ edelim ve takrīben harām ve helāle dört derece iᶜtibār edelim velev ki tahkīk bu hasrı mūcib olmaz, çünkü derecāttan dahi her bir dereceye hasra gelmez tefāvüt tetarruk eder, yaᶜnī derecesinde dahi mütefāvittir, meselā ki şeker hadd-i zātında kaç nevᶜ olup ve her bir nevᶜ nevᶜ-i āherden harāreti eşedd olur ve sāirenin dahi böylecedir, işte helāl ve harām olan her bir māl derecesinde [178] onun lā-yenhasır merātib-i muhtelifesi vardır.

[فلذلك نقول الورع عن الحرام على أربع درجات [الأولى] ورع العدول وهو الذي يجب الفسق باقتحامه وتسقط العدالة به ويثبت اسم العصيان والتعرض للنار بسببه وهو الْوَرَعُ عَنْ كُلِّ مَا تُحَرِّمُهُ فَتَاوَى الْفُقَهَاءِ]

Ve onun için biz deriz ki harāmdan perhīzkārlık ve veraᶜ dört derece üzerinedir ki birincisi veraᶜ-ı ᶜudūldur. Ve veraᶜ-ı ᶜudūl odur ki onun iktihāmıyla insān ᶜadāletten sākıt olup ve fāsık olur ve onunla ona ism-i ᶜisyān sābit ve sebebi ile āteşe müteᶜarrız olur, yaᶜnī fetāvā-yı fukahā

onu harām ettiği nesneden ihtirāz ve ictināb etmek; ona veraᶜ-ı ᶜudūl denilir ki eger ondan ihtirāz etmezse ona ᶜāsī ve günahkār ve fāsık denilip şehādeti tutulmaz olur.

[الثاني ورع الصالحين وهو الامتناع عما يتطرق إليه احتمال التحريم ولكن المفتي يرخص في التناول بناء على الظاهر فهو من مواقع الشبهة على الجملة فلنسم التحرج عن ذلك ورع الصالحين وهو في الدرجة الثانية]

Ve ikincisi veraᶜ-ı sālihīndir ki ona ihtimāl-i tahrīm mütetarrık olup velākin zāhire bināen müftī tenāvülüne ruhsat vermiş olduğu nesneden imtināᶜ etmektir ki ᶜale'l-cümle mevākiᶜ-i şübheden olan ictinābdır. Ve buna biz veraᶜ-ı sālihīn tesmiye edelim. Hulāsası şübhelilerden ihtirāz etmek sulehānın veraᶜıdır, ammā bu perhīzkārlık derece-i sāniyededir.

[الثالثة مالا تحرمه الفتوى ولا شُبْهَةَ فِي حِلِّهِ وَلَكِنْ يُخَافُ مِنْهُ أَدَاؤُهُ إِلَى مُحَرَّمٍ وَهُوَ تَرْكُ مَا لَا بَأْسَ به مخافة مما به باس وهذا ورع المتيقن قال صلى الله عليه وسلم "لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ دَرجَةَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأَس بِهِ مَخَافَةَ مَا بِهِ بَأْسٌ"]

Ve üçüncüsü muharreme edāsı havfından fetvā onu tahrīm etmediği ve hillinde bir şübhe olmadığı nesneden ictināb etmektir, yaᶜnī bir emr-i muharreme müʾeddī olur havfıyla onun hillinde şübhe olmayan ve fetvā dahi tahrīm etmeyen şeyden sakınmaktır. Buna veraᶜ-ı muttakīn denilir ki onunla bir beʾs vākiᶜ olur mülāhazasıyla beʾsi olmayan nesneyi terk etmektir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ دَرجَةَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأَس بِهِ مَخَافَةَ مَا بِهِ بَأْسٌ"[34] Yaᶜnī "Ādem muttakīlerin derecelerine vāsıl olmaz tā ki beʾsli olan nesnenin korkusundan beʾsi olmayan nesneyi terk eyleye."

[الرابعة ما لا بأس به أصلًا ولا يُخَافُ مِنْهُ أَنْ يُؤَدِّيَ إِلَى مَا بِهِ بأس ولكنه يتناول لغير الله وعلى غير نِيَّةِ التَّقَوِّي بِهِ عَلَى عِبَادَةِ اللَّهِ أَوْ تَتَطَرَّقُ إِلَى أَسْبَابِهِ الْمُسَهِّلَةِ لَهُ كَرَاهِيَةٌ أَوْ معصية والامتناع منه ورع الصديقين فهذه درجات الحلال جملة إلى أن نفصلها بالأمثلة والشواهد]

Ve dördüncüsü ise o dahi onun aslā bir beʾsi yok ve bir beʾse müʾeddī

34 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/453.

olmasının korkusu da yok lākin li-gayrillāhi onu tenāvül edip onunla ᶜibādetullāha tekavvī etmek kasd olunmamış olan veyāhūd onun esbāb-ı müsehhilesine bir kerāhet ve maᶜsiyet tetarruk eden nesneden ihtirāz etmektir. Ve bu gibi eşyādan tevakkī ve perhīzkārlık etmek veraᶜ-ı sıddīkīndendir. İşte derecāt-ı helāl bunlardır ki emsile ve şevāhid ile onu beyān ve tafsīl edinceye dek mücmelen zikr ettik.

[وأما الحرام الذي ذكرناه في الدرجة الأولى وهو الذي يشترط التورع عنه في العدالة وإطراح سمة الفسق فهو أيضًا على درجات في الخبث فالمأخوذ بعقد فاسد كالمعاطاة مثلًا فيما لا يجوز فيه المعاطاة حرام ولكن ليس في درجة المغصوب على سبيل القهر بل المغصوب أغلظ إذ فيه ترك طريق الشرع في الاكتساب وإيذاء الغير وليس في المعاطاة إيذاء وإنما فيه ترك طريق التعبد فقط]

Ve o harām ki onu derece-i ūlāda zikr ettik ki ᶜadālet için ve nām-ı fısk u maᶜsiyetin tarhı için ondan tevakkī ve teverruᶜ etmek şarttır dedik, o dahi hubsta derecāt üzerinedir ki ᶜakd-i fāsid ile alınan harām māl gibi meselā, ondan muᶜātāt etmek şerᶜan cāiz olmayanlarda muᶜātāt etmek gibi harāmdır lākin magsūb derecesinde ᶜalā-sebīli'l-kahr alınan mālın harāmlığı gibi değildir belki kahren alınan māl-ı magsūbun harāmlığı daha ziyāde galīzdir ve hubsü eşeddir, çünkü onda yaᶜnī māl-ı magsūbun iktisābında tarīk-i şerᶜīnin terki ve dīgerin īzāʾ ve rencişi vardır ve muᶜātāt-ı gayr-ı cāizede īzā-i gayr ve renciş-i halk yoktur, ancak yalnız tarīk-i taᶜabbüdün terki vardır.

[ثم ترك طريق التعبد بالمعاطاة أهون من تركه بالربا وهذا التفاوت يدرك بتشديد الشرع ووعيده وتأكيده في بعض المناهى على ما سيأتي في كتاب التوبة عند ذكر الفرق بين الكبيرة والصغيرة بل المأخوذ ظلمًا من فقير أو صالح أو من يتيم أخبث وأعظم من المأخوذ من قوي أو غني أو فاسق لأن درجات الإيذاء تختلف باختلاف درجات المؤذي فهذه دقائق في تفاصيل الخبائث لا ينبغي أن يذهل عنها فلولا اختلاف درجات العصاة لما اختلفت درجات النار]

Ve dahi muᶜātāt ile tarīk-i taᶜabbüdün terki ribā ile terkinden daha ziyāde ehvendir ve bu tefāvüt şerᶜ-i şerīfin teşdīd ve vaᶜīd ve baᶜz-ı menāhīde olan teʾkīd ile maᶜlūm [179] olur, nitekim kitābu't-tevbede

kebīre ile sagīrenin beynlerinde olan farkın mebāhisinde beyānı vārid olacaktır, belki merd-i fakīr ü salīhten veyāhūd yetīm ve öksüzden alınan nesnenin yaᶜnī kahren ve bi-gayri hakk alınan mālın haremiyyeti kavī ve ganī ve fāsıktan alınan mālın haremiyyetinden daha ziyāde aᶜzam ve ahbestir, çünkü rencīdeliğin derecātı rencīdeliğe uğrayanların derecātlarına göre muhtelif olur. İşte habāisin tefāsīllerinde bunlar bir dakīkalardır ki onlardan gaflet edilmemek gerektir. Ve ber-minvāl-i meşrūh ᶜusātın derecātı muhtelif olmamış olsaydı, āteşin derk ve tabaka ve vādīleri muhtelif olmazdı.

[وإذا عرفت مثارات التغليظ فلا حاجة إلى حصره في ثلاث درجات أو أربعة فإن ذلك جار مجرى التحكم والتشهي وهو طلب حصر فيما لا حاصر له ويدلك على اختلاف درجات الحرام في الخبث ما سيأتي في تعارض المحذورات وترجيح بعضها على بعض حتى إذا اضطر إلى أكل ميتة أو أكل طعام الغير أو أكل صيد الحرم فإنا نقدم بعض هذا على بعض]

Ve çün minvāl-i muharrer üzere mesārāt-ı taglīzi bildin, artık üç veyā dört derecede harāmın hasrına lüzūm ve hācet kalmaz, zīrā onun hasrı tahakküm ve teşehhī mecrāsında cārī olmuş olur, çünkü hāsırı olmayan nesnede bir hasrı istemektir. Ve dahi hubste harāmın ihtilāf-ı derecātına teᶜāruz-ı mahzūrātta vārid olacak tefāsīl sana delālet eder ki baᶜzı baᶜzından ercahtır, hatta bir ādem ekl-i meyte ile tenāvül-i taᶜām-ı gayr ve ekl-i sayd-ı haram için muztarr olursa biz onun baᶜzısını baᶜzısına takdīm ederiz.

[أمثلة الدرجات الأربع في الورع وشواهدها أما الدرجة الأولى وهي ورع العدول فكل ما اقتضى الفتوى تحريمه مما يدخل في المداخل الستة التي ذكرناها من مداخل الحرام لفقد شرط من الشروط فهو الحرام المطلق الذي ينسب مقتحمه إلى الفسق والمعصية وهو الذي نريده بالحرام المطلق ولا يحتاج إلى أمثلة وشواهد]

Ve derecāt-ı erbaᶜa-i veraᶜiyyenin emsile ve şevāhidi ise onlar dahi bunlardır. Şöyle ki derece-i ūlāda olan veraᶜ ki veraᶜ-ı ᶜudūldür, onda zikr ettiğimiz vech üzere her ne ki fetvā-yı fukahā medāhil-i harāmdan şurūttan bir şartın fıkdānıyla medāhil-i sitte-i mezkūrenin hükmüne dāhil ve tahrīmine muktezī olur o nesne harām-ı mutlaktır, muktehimi fısk

ve maᶜsiyete mensūb olur. Ve harām-ı mutlaktan bizim murādımız dahi odur, harām-ı mutlak emsile ve şevāhide muhtāc olmaz, onun zābıta-i hasrı fetvā-yı fukahādır ki medāhil-i sitte-i mezkūrede dāhildir, onda fıkdān-ı şart ile onun harāmlığına fetvā-yı fukahā hükm eder.

[وأما الدرجة الثانية فأمثلتها كل شبهة لا توجب اجتنابها ولكن يستحب اجتنابها كما سيأتي في باب الشبهات إذ من الشبهات ما يجب اجتنابها فتلحق بالحرام ومنها ما يكره اجتنابها فالورع عنها ورع الموسوسين كمن يمتنع من الاصطياد خوفًا من أن يكون الصيد قد أفلت من إنسان أخذه وملكه وهذا وسواس ومنها ما يستحب اجتنابها ولا يجب وهو الذي ينزل عليه قوله صلى الله عليه وسلم "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ" ونحمله على نهي التنزيه وكذلك قوله صلى الله عليه وسلم "كُلْ مَا أَصْمَيْتَ وَدَعْ مَا أَنْمَيْتَ" والإنماء أن يجرح الصيد فيغيب عنه ثم يدركه ميتًا إذ يُحْتَمَلُ أَنَّهُ مَاتَ بِسَقْطَةٍ أَوْ بِسَبَبٍ آخَرَ]

Ve derece-i sāniye ise ki veraᶜ-ı sulehā idi, onun dahi emsilesi odur ki her ne ki fetvā-yı fukahā onun ictinābını īcāb etmez velākin ictinābını müstehabb görür, o nesne ona mesel ve zābıta olur, nitekim şübühāt bābında zikr olunur. Ve'l-hāsıl şübheli şeylerden ki şerᶜan ictinābı vācib olmaz da lākin ihtiyāten terki evlādır denilen şeylerdir. Şübühāt dahi merrāt üzeredir, yaᶜnī şübhelilerin dahi baᶜzısı baᶜzısından eşedd olur, çünkü şübühāttan birtakım şübühāt vardır ki ictinābı vācib olur da harāma mülhaktır ve baᶜzısı ictinābı mekrūhtur ki ondan teverruᶜ etmek vesveselinin veraᶜıdır, meselā avı avlamaktan imtināᶜ eder de o havf ile ki avlayacağı hayvān şāyed dīger bir ādemin yedine geçmiş de mülkü olduktan sonra elinden kurtulup savuşmuş ola, işte bu vesvese ile ictināb-ı sayd mekrūhtur, zīrā mahz-ı vesvesedir. Ve baᶜzılarının ictinābı müstehabbdır, vācib olmaz ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ"[35] hadīs-i şerīfi ona nāzil olan umūrdur, biz bunu nehy-i tenzīhe haml ederiz. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "كُلْ مَا أَصْمَيْتَ وَدَعْ مَا أَنْمَيْتَ"[36] hadīs-i şerīfi dahi ona nāzil

35 Buhārī, Buyūᶜ, 3, no: 2051; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; *Musnedu* Ahmed, 3/249, no: 1722.

36 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/356, no: 5543; el-Begavī, *Şerhu's-Sun-*

olur ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Avını muhkem ettiğin nesneyi ekl eyle ve onu vurup sonra āher yerde hālik gördüğün hayvānı ekl etme" demektir, çünkü "inmāᵓ" odur ki avı yaralı ve zahmdār eder de ondan gāib olup sonra onu dīger bir yerde ölü ve hālik olarak görür, çünkü o hayvān muhtemeldir ki yere sukūtuyla veyāhūd āher bir sebeb ile ölmüş olur.

[والذي نختاره كما سيأتي أن هذا ليس بحرام ولكن تركه من ورع الصالحين وقوله دع ما يريبك أمر تنزيه إذ ورد في بعض الروايات [180] "كُلْ مِنْهُ وَإِنْ غَابَ عَنْكَ مَا لَمْ تَجِدْ فِيهِ أَثَرًا غَيْرَ سَهْمِكَ" ولذلك قال صلى الله عليه وسلم لعدي بن حاتم في الكلب المعلم "وَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَكُونَ إِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ" على سبيل التنزيه لأجل الخوف إذ قال لأبي ثعلبة الخشني "كُلْ مِنْهُ" فَقَالَ "وَإِنْ أَكَلَ مِنْهُ" فَقَالَ وَإِنْ أَكَلَ" وذلك لأن حالة أبي ثعلبة وهو فقير مكتسب لا تحتمل هذا الورع وحال عدي كان يحتمله]

Ve bizim ihtiyārımız ise vech-i ātī üzere bu harām değildir, lākin onun terki veraᶜ-ı sālihīndendir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ"[37] emri emr-i tenzīhīdir, yaᶜnī "Sana reyb vereni terk eyle" demesi emr-i vücūbī değildir, belki emr-i tenzīhīdir, zīrā baᶜzu'r-rivāyātatta gelmiş ki "كُلْ مِنْهُ وَإِنْ غَابَ عَنْكَ مَا لَمْ تَجِدْ فِيهِ أَثَرًا غَيْرَ سَهْمِكَ"[38] Yaᶜnī "Senin sehminin eseri mā-ᶜadāsından onda dīger bir eseri bulmadıkça senden gāib olsa da sen ondan ekl eyle" demektir ve onun için ᶜAdiyy b. Hātim'e kelb-i muᶜallemde yaᶜnī tāzī ile av avlamakta buyurdu ki "وَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَكُونَ إِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ"[39] Yaᶜnī "Eger tāzī avladığı hayvāndan yerse sen ondan yeme, zīrā korkarım ki ondan bırakıp yemediği şey ancak nefsine saklayıp eklinden imsāk etmiş olur." Bu ᶜibāresi sebīl-i tenzīhī üzeredir ki havf için nehy vākiᶜ olmuştur, çünkü Ebī Saᶜlebe'ye dahi buyurmuş ki "كُلْ مِنْهُ" فَقَالَ

ne, 11/197; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 4/41; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/313.

37 Buhārī, Buyūᶜ, 3, no: 2051; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; *Musnedu* Ahmed, 3/249, no: 1722.

38 Ebū Dāvūd, Sayd, 2, no: 2849; *Musnedu* Ahmed, 11/336, no: 6725.

39 Buhārī, Zebāih, 8, no: 5484; Ebū Dāvūd, Sayd, 2, no: 2854; *Musnedu* Ahmed, 32/130, no: 19388.

"وَإِنْ أَكَلَ"[40] فَقَالَ "وَإِنْ أَكَلَ مِنْهُ" Yaᶜnī ondan ekl eyle diye icāzet etmiş ve Ebū Saᶜlebe eger ondan ekl etmiş olsa dahi ekl edeyim mi diye suᶜālinde efendimiz "وَإِنْ أَكَلَ" diye fermān buyurmuş yaᶜnī "velev ki ondan yemiş olsa", çünkü Ebū Saᶜlebe'ye bu sūretle fermān edişi ancak Ebū Saᶜlebe fakīr-i müktesib olup işbu veraᶜa mütehammil olamadığındandır ve ᶜAdiyy'in hāli işbu veraᶜa mütehammil olduğundandır.

[يحكى عن ابن سيرين أنه ترك لشريك له أَرْبَعَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ لِأَنَّهُ جال فِي قَلْبِهِ شَيْءٌ مَعَ اتِّفَاقِ الْعُلَمَاءِ عَلَى أَنَّهُ لَا بأس به فأمثلة هذه الدرجة نذكرها في التعرض لدرجات الشبهة فكل ما هو شبهة لا يجب اجتنابه فهو مثال هذه الدرجة]

Ve dahi İbn Sīrīn üzerine hikāye olunur ki bir ortağına dört bin dirhemi terk etmiş, çünkü kalbinde onun hakkında bir reyb cevelān etti. Maᶜa-hāzā onda bir beᶜs olmadığına ᶜulemā-i ᶜasrı ittifāk etmişlerdi. Ve bu dercenin emsileleri derecāt-ı şübheye taᶜarruzumuzda zikr ederiz, fakat zābıta-i külliyyesi olur ki her ne ki şübhe olur da ictinābı vācib olmaz, işbu dereceye misāldir.

[أما الدرجة الثالثة وهي ورع المتقين فيشهد لها قوله صلى الله عليه وسلم "لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ دَرجَةَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ مَخَافَةَ مَا بِهِ بَأْسٌ" وقال عمر رضي الله عنه كنا ندع تسعة أعشار الحلال مخافة أن نقع في الحرام وقيل إن هذا عن ابن عباس رضي الله عنهما وقال أبو الدرداء إن من تمام التقوى أن يتقي العبد في مثال ذرة حتى يترك بعض ما يرى أنه حلال خشية أن يكون حرامًا حتى يكون حجابًا بينه وبين النار]

Ve üçüncü derecedir ki veraᶜ-ı muttakīn idi, o dahi ona ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ دَرجَةَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ مَخَافَةَ مَا بِهِ بَأْسٌ"[41] buyurduğu hadīs-i şerīf şehādet eder. Bu hadīs-i şerīfin tercümesi sebkat etti. ᶜÖmer b. el-Hattāb buyurdu ki "Biz helālin dokuz ᶜöşrünü terk ederdik harāma düşmek havfından" yaᶜnī harāma düşeriz diye korkumuzdan helālin dokuz ᶜöşrünü terk edip bir ᶜöşrünü alırdık. Ve dahi denilmiş ki bu kelām İbn ᶜAbbās üzerine mervīdir.

---

40 Ebū Dāvūd, Sayd, 2, no: 2857; *Musnedu* Ahmed, 11/335, no: 6725.

41 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/453.

Ebu'd-Derdāʾ dedi ki "Tamām-ı takvādan odur ki ādem miskāl-i zerrede ittikāʾ ede ki harām olmak havfından helāl gördüğü baᶜzı nesneyi terk ede tā ki kendisi ile āteş beyninde hicāb ola."

[ولهذا كان لِبَعْضِهِمْ مِائَةُ دِرْهَمٍ عَلَى إِنْسَانٍ فَحَمَلَهَا إِلَيْهِ فَأَخَذَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَتَوَرَّعَ عَنِ اسْتِيفَاءِ الْكُلِّ خيفة الزيادة وكان بعضهم يتحرز فكل ما يستوفيه يأخذه بنقصان حبة وما يعطيه يوفيه بزيادة حبة ليكون ذلك حاجزًا من النار ومن هذه الدرجة الِاحْتِرَازُ عَمَّا يَتَسَامَحُ بِهِ النَّاسُ فَإِنَّ ذَلِكَ حَلَالٌ فِي الْفَتْوَى وَلَكِنْ يُخَافُ مِنْ فَتْحِ بَابِهِ أَنْ يَنْجَرَّ إِلَى غَيْرِهِ وَتَأْلَفَ النَّفْسُ الاسترسال وتترك الورع فمن ذلك ما روي عن علي بن معبد أنه قال كنت ساكنًا في بيت بكراء فكتبت كتابًا وأردت أن آخذ من تراب الحائط لأتربه وأجففه ثم قلت الحائط ليس لي فقالت لي نفسي وما قدر تراب من حائط فأخذت من التراب حاجتي فلما نمت فإذا أنا بشخص واقف يقول يا علي بن معبد سيعلم غدًا الذي يقول وما قدر تراب من حائط]

Ve bunun için baᶜzu's-selef bir ādemde yüz dirhem alacağı var idi, çün onun medyūnu o meblagı ona haml hakkını tamāmen istīfā etmekten teverruᶜ etmiştir. Ve dahi baᶜzu's-selef kezālik böylece taharrüz ederdi ki her ne ki istīfā etse onu bir dāne noksānıyla alırdı ve her ne ki verirdi onu bir dāne ziyādesiyle verirdi, tā ki ona āteşten o nesne hāciz ola. Ve nās beyninde tesāmuh olunan eşyādan ihtirāz etmek işbu derecedendir ki o tesāmuh vākıᶜā fetvāca helāl ise de velākin feth-i bābından dīgerine müncer olmasından ve nefs dahi istirsāl ve tesāmuha meʾlūf olup veraᶜı terk etmesinden havf olunur. Ve ᶜAlī b. Maᶜbed'in üzerine mervī olan işbu fıkra o kabīldendir ki nās beyninde onunla tesāmuh olunur nesnelerdendir. ᶜAlī b. Maᶜbed demiş ki "Ben bir hānede icāretle sākin idim. Bir gün kāgıdı yazdım ve yazısını kurutmak için duvarından toprak alacak oldukta dedim ki duvar benim mülküm değildir, ben nice toprağını alayım. Sonra nefsim bana dedi ki duvardan bu kadarcık toprağın ne kadri vardır! [181] Ben dahi ondan biraz toprağı alıp yazıya sepmekle işimi bitirdim. Ve çün uykuya vardım, ᶜālem-i maᶜnāda gördüm ki o ādem durup bana der ki "Ey ᶜAlī b. Maᶜbed, yarın belli olur şol ādem ki duvardan bu kadarca topraktan ne olur diyen."

[ولعل معنى ذلك انه يرى كيف يحط من منزلته فإن للتقوى درجة تفوت بفوات ورع المتقين وليس المراد به أن يستحق عقوبة على فعله]

Ve ola ki bunun maᶜnāsı duvardan bu kadarca topraktan ne olur diyen yarın āhirette menzilesi nice aşağıya indirildiğini görür demektir, çünkü takvānın dahi bir derecesi vardır ki veraᶜ-ı muttakīnin derecesine geçmesiyle o derece geçer, yoksa bu fiᶜli üzerine müstehakk-ı ᶜukūbet olur demek değildir, çünkü bu kadarcık toprak üzerine ᶜukūbet terettüb etmez ammā onunla derece-i takvā elden geçer.

[ومن ذلك ما روي أن عمر رضي الله عنه وصله مسك من البحرين فقال وددت لو أن امرأة وزنت حتى أقسمه بين المسلمين فقالت امرأته عاتكة أنا أجيد الوزن فسكت عنها ثم أعاد القول فأعادت الجواب فقال لا أحببت أن تضعيه بكفة ثم تقولين فيها أثر الغبار فتمسحين بها عنقك فأصيب بذلك فضلًا على المسلمين وكان يوزن بين يدي عمر بن عبد العزيز مِسْكٌ لِلْمُسْلِمِينَ فَأَخَذَ بِأَنْفِهِ حَتَّى لَا تُصِيبَهُ الرائحة وقال وهل ينتفع منه إلا بريحه لما استبعد ذلك منه]

Ve nās beyninde müsāmaha olunan mevāddan birisi ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī bulunan işbu kıssadır ki müşārün ileyhe Bahreyn'den bir mikdār misk gelip beyne'l-müslimīn taksīmi murād edince bunu vezn edecek bize bir kadın kişi olsa dedikte zevce-i mutahharası ᶜĀtike: "Ben güzelce vezn ederim" diye infāz emrine muvāfakat göstermiş. Hazret-i ᶜÖmer sükūt edip sonra biz dahi iᶜāde-i makāl ettikte yine Hazret-i ᶜĀtike dahi iᶜāde-i cevāb etti. O vaktte Hazret-i ᶜÖmer: "Benim hoşuma gelmez ki kefeye koyup sonra gubārını izāle edeyim diye onu silip boynuna süresin ki o hālde ben müslimīn hissesi üzerine fazla almış olacağım!" diye ondan teverruᶜ etmiş. Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'in huzūrunda müslimīn için bir misk vezn olunurken rāyihası ona isābet etmemek için ᶜÖmer burnunu tutmuş. Ve çün bu hāleti istibᶜād olundu, "Kokusundan gayrısı onunla intifāᶜ olunur mu?" diye cevāb etmiş, yaᶜnī miskin ancak kokusu ile intifāᶜ olunur ki ben burmumu tutmazsam kokusunu alıp onunla müntefiᶜ olmuş olurum.

[وَأَخَذَ الحسن رَضِيَ اللهُ عَنْهُ تَمْرَةً مِنْ تمر الصدقة وكان صغيرًا فقال النبي صلى

الله عليه وسلم كخ كخ ألقها]

Ve Hazret-i Hasen ᶜaleyhi'r-rıdvān sagīr iken sadaka hurmāsından bir dāne hurmāyı aldıkta ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona "كخ" "كخ" diye emr etti, yaᶜnī "Onu ilkā eyle" demektir.

[ومن ذلك ما روي بعضهم أنه كَانَ عِنْدَ مُحْتَضَرٍ فَمَاتَ لَيْلًا فَقَالَ أَطْفِئُوا السراج قد حدث للورثة حق في الدهن وروى سليمان التيمي عن نعيمة العطارة قالت كان عمر رضي الله عنه يدفع إلى امرأته طيبًا من طيب المسلمين لتبيعه فباعتني طيبًا فجعلت تقوم وتزيد وتنقص وتكسر بأسنانها فتعلق بإصبعها شيء منه فقالت به هكذا بإصبعها ثم مسحت به خمارها فدخل عمر رضي الله عنه فقال ما هذه الرائحة فأخبرته فقال طيب المسلمين تأخذينه فانتزع الخمار من رأسها وأخذ جرة من الماء فجعل يصب على الخمار ثم يدلكه في التراب ثم يشمه ثم يصب الماء ثم يدلكه في التراب ويشمه حتى لم يبق له ريح قالت ثم أتيتها مرة أخرى فلما وزنت علق منه شيء بإصبعها فأدخلت إصبعها في فيها ثم مسحت به التراب فهذا من عمر رضي الله عنه ورع التقوى لخوف أداء ذلك إلى غيره وإلا فغسل الخمار ما كان يعيد الطبيب إلى المسلمين ولكن أتلفه عليها زجرًا وردعًا واتقاء من أن يتعدى الأمر إلى غيره]

Ve müsāmaha olunan umūrun cümlesinden biri işbu kıssadır ki baᶜzu's-selef bir marīz-i muhtazırın ᶜindinde iken o muhtazırın vefātı leylen vākiᶜ oldu. O zāt demiş ki "Çerāgı söndürünüz, yaᶜnī itfā᾽ ediniz, zīrā yağında veresenin hakkı hādis oldu." Ve dahi Süleymān-ı Teymī, Naᶜīme el-ᶜAttāre'nin üzerine rivāyet edip demiş ki Naᶜīme nakl etmiş ki "Hazret-i ᶜÖmer müslimīn tībinden satmak üzere zevcesine tībi verip o dahi müslimīn için satarken bir gün bir mikdār tībi bana sattı ve satıp takvīm ederken ve onu ziyāde ve noksān edip dişleriyle kırarken parmağına biraz tīb işlemiş de onu hımārına yaᶜnī yaşmağına sürmekle Hazret-i ᶜÖmer girip "Bu ne kokudur?" diye sormuş. Ve zevce-i mutahharası keyfiyyetle onu āgāh edip haber vericek Hazret-i ᶜÖmer: "Sen tīb-i müslimīnden alır mısın?" diye tevbīh ettikten sonra yaşmağını başından alıp bir testi su dahi ahz etmekle hımār üzerine suyu döküp toprak ile onu ovalarken kokusunu koklardı ve ondan kokusu oldukça onu yıkayıp toprak ile ovuşturmuş tā ki onun bir kokusu kalmadı.

Naᶜīme dedi ki "Bir dahi gidip ondan tībi satın aldıkta vezn ederken parmağına işleyen şeyi ağzıyla ıslatıp toprağa parmağını sildi." İşte bu hareket Hazret-i ᶜÖmer'den veraᶜ-ı takvādır, zīrā dīgerine edāᵓ korkusu için böylece etti, yoksa o yaşmağın yıkamasıyla o tīb müslimīne ᶜavdet etmezdi, lākin onu zevcesi üzerine itlāf eyledi tā ki ona zecr ve redᶜ ola ve hem dahi dīgerine taᶜaddī etmekten bir ittikāᵓ ola.

[ومن ذلك ما سئل أحمد بن حنبل رحمة الله عن رجل يكون في المسجد يحمل مجمرة لبعض السلاطين ويبخر المسجد بالعود فقال ينبغي أن يخرج من المسجد فإنه لا ينتفع من العود إلا برائحته وهذا قد يقارب الحرام فإن القدر الذي يعبق بثوبه من رائحة الطيب قد يقصد وقد يبخل به فلا يدري أنه يتسامح به أم لا وسئل أحمد بن حنبل عمن سقطت منه ورقة فيها أحاديث فهل لمن وجدها أن يكتب منها ثم يردها فقال لا بل [182] يستأذن ثم يكتب وهذا أيضًا قد يشك في أن صاحبها هل يرضى به أم لا فما هو في محل الشك والأصل تحريمه فهو حرام وتركه من الدرجة الأولى]

Ve dahi o kabīldendir ki Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahmeden bir ādem suᵓāl etmiş ki "Ādem mescidde olur da baᶜzu's-selātīn için buhūrdānı haml olunup buhūr kokusu mescidde dolar, o ādeme bir şey lāzım gelir mi?" İmām-ı müşārün ileyh demiş ki "Mescidden hurūc etmek gerektir" yaᶜnī ona mescidde durmamak lāzım gelir, çünkü ᶜūd ağacından ancak rāyihasıyla intifāᶜ olunur, çün mescidde yanar rāyihasıyla ehl-i mescid müntefiᶜ olurlar ve bu harāma mukāribdir, zīrā rāyiha-i tayyibeden sevbe işleyen kokuya olur ki kasd olunur ve ola ki onda buhl olunur, onda müsāmaha olunup olunmadığı bilinmez. Ve kezālik Ahmed b. Hanbel'den sorulmuş ki "Bir kimseden bir varaka düşüp ve o varakada ehādīs-i şerīfe yazılı olsa o varakayı gören ādeme cevāz var mıdır o varakadan ehādīs-i şerīfeyi yazıp istinsāh ede ve o varakayı sāhibine redd ede? İmām Ahmed demiş ki "Yok yaᶜnī ona cevāz yoktur belki lāzimedir ki sāhibinden istīzān eder de sonra yazar" zīrā bunda dahi şekk ve şübhe vākiᶜ olur ki onun sāhibi o ehādīsin istinsāhıyla rāzī olur mu yoksa yok?" Ve her ne ki haml şekk olur ve o nesnede asl tahrīm olur o nesne harāmdır, onun terki derece-i ūlādandır.

[ومن ذلك التورع عن الزينة لأنه يخاف منها أن تدعو إلى غيرها وإن كانت الزينة مباحة في نفسها وقد سئل أحمد بن حنبل عن النعال السبتية فقال أما أنا فلا استعملها ولكن إن كان للطين فأرجو وأما من أراد الزينة فلا]

Zīnetinden teverruᶜ etmek dahi o kabīldendir, çünkü zīnet dīgerine daᶜvet etmekten havf olunur velev ki fī-zātihā zīnet mübāhtır, yaᶜnī dīger bir maᶜsiyete daᶜvet eder havfıyla zīnetin terki veraᶜ-ı müteyakkīndendir. Ahmed b. Hanbel'den niᶜāl-i sebtiyye üzerine suᵓāl vākiᶜ oldukta İmām Ahmed demiş ki "Ben isem onu istiᶜmāl etmem lākin çamur için olursa mercūdur ki bir beᵓsi olmaya ve zīnet için olur ise istiᶜmāli revā değildir."

[ومن ذلك أن عمر رضي الله عنه لما ولى الخلافة كانت له زوجة يحبها فطلقها خفية أن تشير عليه بشفاعة في باطل فيعطيها ويطلب رضاها وهذا من ترك ما لا بأس به مخافة مما به البأس أي مخافة من أن يفضي إليه وأكثر المباحات داعية إلى المحظورات حتى استكثار الأكل واستعمال الطيب للمتعزب فإنه يحرك الشهوة ثم الشهوة تدعو إلى الفكر والفكر يدعو إلى النظر والنظر يدعو إلى غيره]

Ve dahi bundandır ki Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān halīfe olduğu vaktte onun sevgili bir zevcesi var idi, ondan bir şefāᶜat-i bātıla ile bir nesne işāret eder de onun rızāsı talebi için o şeyde itāᶜat eder havfından nāşī onu tatlīk etti ki bu dahi beᵓsliye düşmek havfıyla beᵓsi olmayan nesnenin terkindendir, yaᶜnī Hazret-i ᶜÖmer'in işbu tatlīki dahi o kabīldendir ki beᵓsi olmayan nesne beᵓsli olan nesneye müfzī olur. Kesret-i ekl ve istiᶜmāl-i tīb şehvete muharriktir ve şehvet dahi fikre dāᶜī olur ve fikr bakmağa ve bakmak dahi dīger nesneye daᶜvet eder.

[وكذلك النظر إلى دور الأغنياء وتجملهم مباح في نفسه ولكن يهيج الحرص ويدعوا إلى طلب مثله ويلزم منه ارتكاب ما لا يحل في تحصيله وهكذا المباحات كلها إذا لم تؤخذ بقدر الحاجة في وقت الحاجة مع التحرز من غوائلها بالمعرفة أولا ثم بالحذر ثانيًا فقلما تخلو عاقبتها عن خطر وكذا كل ما أخذ بالشهوة فقلما يخلو عن خطر]

Agniyānın dūr ve tecemmüllerine nazar etmek dahi fī nefsihi egerçi mübāh ise de lākin hırsı tehyīc edip misli talebine daᶜvet ettiğinden

ve onun tahsīli için irtikābı helāl olmayan umūra müstelzim olduğundan onun terki lāzım gelir, yaᶜnī ondan teverruᶜ etmek o kabīldendir ki büyūt-ı agniyāya bakmaya ve tecemmülüne nazar eylemeye tā ki hırsı azıp irtikāb-ı muharreme onu sevk eylemeye. Ve kāffe-i mübāhāt dahi böylecedir ki vakt-i hācette hācetin mikdārınca eger onu ahz etmezse o mahzūrāta dāᶜī olurlar. Gerektir ki mübāhāttan ihtiyācına göre vakt-i hācette gavāilinden muhteriz olarak onun defᶜ ihtiyāc ede. Ve gavāilinden ihtirāz etmek ise evvelā onun gavāilini bilmek ve sāniyen ondan hazer eylemekledir, zīrā hatardan ᶜakıbeti hālī olan nesnesi azdır, yaᶜnī her ne ki şehvete mūcib ise onun ᶜakıbeti hatardan hālī olması az olur.

[حتى كره احمد بن حنبل تجصيص الحيطان وقال أما تجصيص الأرض فيمنع التراب وأما تجصيص الحيطان فزينة لا فائدة فيه حتى أنكر تجصيص المساجد وتزيينها واستدل بما رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أنه سئل أن يكحل المسجد فقال "لَاعَرِيشٌ كَعَرِيشِ مُوسَى" وإنما هو شيء مثل الكحل يطلى به فلم يرخص رسول الله صلى الله عليه وسلم فيه] [183]

Hattā Ahmed b. Hanbel duvarlarda kireç ve alçıdan sıva vermekliği mekrūh görüp dedi ki "Zemīni sıvamak toprağı menᶜ eder ve duvarın sıvası onun zīnetidir, onda bir fāide yoktur." Hattā mesācid-i şerīfenin sıvamak ve bezemekliklerini dahi mekrūh görmüştür. Ve Nebī-i zī-şān ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine mervī bulunan hadīs-i şerīf ile istidlāl etmiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimizden tekhīl-i mesācid üzerine suᵓāl vākiᶜ oldukta efendimiz "لَاعَرِيشٌ كَعَرِيشِ مُوسَى"[42] Yaᶜnī "Yok, Mūsā ᶜaleyhi's-selāmın ᶜarīşi gibi bir ᶜarīş!" ki o ᶜarīş bir sürme gibi olup onunla sıvanılırdı.

[وكره السلف الثوب الرقيق وقالوا من رق ثوبه رق دينه وكل ذلك خوفًا من سريان اتباع الشهوات في المباحات إلى غيرها فإن المحظور والمباح تشتهيهما النفس بشهوة واحدة وإذا تعودت الشهوة المسامحة استرسلت فاقتضى خوف التقوى الورع عن هذا كله فكل حلال انفك عن مثل هذه المخافة فهو الحلال الطيب في الدرجة الثالثة وهو كل ما لا يخاف أداؤه إلى معصية البتة]

---

42 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/462.

Ve sevb-i rakīkin giymesi dahi selef-i sālihīn mekrūh görmüşler. Demişler ki "Sevbi yufka ve rakīk olan kimsenin dīni dahi yufka olur." Bunun topu mübāhāttan dīgerine ittibāᶜ-ı şehevātın sirāyetleri mehāfesi içindir, çünkü mahzūr ve mübāhāta nefs şehvet-i vāhide ile iştihā eder ve müsāmaha ile şehvet müteᶜavvid olursa salıverilir ve bu cihetten havf-ı fetvā bunun topundan teverruᶜ etmeğe muktezī oldu. Ve her bir helāl ki bu misilli mehāfeden vāreste olur, derece-i sālisede olan helāl-i tayyib olur ki bir maᶜsiyete onun edāsından aslā ve katᶜā mehāfe olmaz.

[أما الدرجة الرابعة وهو ورع الصديقين فالحلال عندهم كل ما لا تتقدم في أسبابه معصية ولا يستعان به على معصية ولا يقصد منه في الحال والمال قضاء وطر بل يتناول لله تعالى فقد وللتقوي على عبادته واستبقاء الحياة لأجله وهؤلاء هم الذين يرون كل ما ليس لله حرامًا امتثالًا لقوله تعالى ﴿قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾ وهذه رتبة الموحدين المتجردين عن حظوظ أنفسهم المنفردين لله تعالى بالقصد ولا شك في أن من يتورع عما يوصل إليه أو يستعان عليه بمعصية ليتورع عما يقترن بسبب اكتسابه معصية أو كراهية]

Ve dördüncü derece ise ki veraᶜ-ı sıddikīn idi. Maᶜlūmdur ki zümre-i sıddīkīn o zātlardır ki onların ᶜindlerinde helāl ve tayyib olan şey ancak o nesnedir ki esbābında bir maᶜsiyet takaddüm etmeyip ve onun bir maᶜsiyet üzerine istiᶜāne olunmaz da hāl ve mālda onda bir kazā-i vatar ve istīfā-i şehvet murād olunmamış, ancak onu Zāt-ı Zü'l-Celāl için veyā ᶜibādeti üzerine mütekavvī olup hayātı istibkā' etmek için tenāvül olunur. Hālbuki bunlar o kimselerdir ki ﴿قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾[43] nass-ı celīline imtisālen Zāt-ı Zü'l-Celāl'e olmayan nesneyi harām görürler. İşte bu mertebede ihtiyāt eder, lābüddür ki huzūz-ı nefsten mütecerrid ve kasd ile Zāt-ı Zü'l-Celāl'e münferid olan zümre-i muvahhidīnin mertebeleridir. Ve bī-şekk ve şübhe maᶜsiyetle hāsıl veyāhūd onunla maᶜsiyet üzerine istiᶜāne veyā sebeb-i iktisābı ile bir kerāhet veyā maᶜsiyet-i iktirān olunur nesneden müteverriᶜ olur.

[فمن ذلك ما روي عن يحيى بن كثير أنه شرب الدواء فقالت له امرأته لو

43 Enᶜām, 6/91.

تمشيت في الدار قليلًا حتى يعمل الدواء فقال هذه مشية لا أعرفها وأنا أحاسب نفسي منذ ثلاثين سنة فكأنه لم تحضره نية في هذه المشية تتعلق بالدين فلم يجز الإقدام عليها وعن سري رحمه الله أنه قال انتهيت إلى حشيش في جبل وماء يخرج منه فتناولت من الحشيش وشربت من الماء وقلت في نفسي إن كنت قد أكلت يوما حلالًا طيبًا فهو هذا اليوم فهتف بي هاتف إن القوة التي أوصلتك إلى هذا الموضع من أين هي فرجعت وندمت]

Yahyā b. Kuseyyir ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mervī olan teverruᶜ bu kabīldendir. Yahyā b. Kuseyyir bir gün ᶜilāc içmiş. Zevcesi ona demiş ki "ᶜİlāc işlemek için hāne derūnunda gezinmiş olsaydın." O dahi demiş ki "Bu bir yürüyüştür ki ben onu bilemiyorum, hālbuki ben otuz seneden beri nefsimle muhāsebe görmekteyim." Sanki onun o yürüyüşünde dīne taᶜalluk eder bir kasd ve niyyet ona hāzır olmadığından onu icāze etmemiştir, yaᶜnī dīne müteᶜallik olmayan nesne velev ki hānesi içinde onun bir yürüyüşü ola, onu cāiz göremez, sanki onun o yürüyüşü ola ona cāiz göremez. Ve dahi Seriyy ᶜaleyhi'r-rahme üzerine mervīdir ki Seriyy demiş ki "Ben bir gün dağa varıp bir ota erdim ve o ottan yiyip dağda akan sudan dahi içtim, kendi nefsimde dedim ki eger benim kendi müddet-i ᶜömrümde dünyāda bir gün helāl yediğim var ise işte bu gündür. O hālde bana bir hātif geldi ki "Seni bu yere īsāl eden kuvvet neredendir?" Der-ᶜakab dönüp nedāmet ettim."

[ومن هذا ما روي عن ذي النون المصري أنه كان جائعًا محبوسًا فبعثت إليه امرأة صالحة طعامًا على يد السجان فلم يأكل ثم اعتذر وقال جاءني على طبق ظالم يعني أن القوة التي أوصلت الطعام إلي لم تكن طيبة وهذه الغاية القصوى في الورع]

Ve dahi bundandır ki Zünnūn-ı Mısrī ᶜaleyhi'r-rahmenin mervī olan veraᶜı ki Zünnūn ᶜaleyhi'r-rahme aç ve tutsak iken bir sāliha kadın zindāncının yediyle ona bir taᶜām gönderdikte onu yemeyip o kadın için iᶜtizār ederken demiş ki "O taᶜām bana bir zālimin tabağı üzerine [184] geldi, yaᶜnī taᶜāmı bana īsāl eden kūt helāl değildir" demiş. Ve bu hālet ise veraᶜda son derecedir, yaᶜnī veraᶜın gāyesidir ve müntehāsıdır ki bundan ileri ziyāde bir veraᶜ olmaz.

[ومن ذلك أن بشرًا رحمه الله كان لا يشرب الماء من الأنهار التي حفرها الأمراء فإن النهر سبب لجريان الماء ووصوله إليه وإن كان الماء مباحًا في نفسه فيكون كالمنتفع بالنهر المحفور بأعمال الأجراء وقد أعطوا الأجرة من الحرام ولذلك امتنع بعضهم من العنب الحلال من كرم حلال وقال لصاحبه أفسدته إذ سقيته من الماء الذي يجري في النهر الذي حفرته الظلمة وهذا أبعد عن الظلم من شرب نفس الماء لأنه احتراز من استمداد العنب من ذلك الماء وكان بعضهم إذا مر في طريق الحج لم يشرب من المصانع التي عملتها الظلمة مع أن الماء مباح ولكنه بقي محفوظا بالمصنع الذي عمل به بمال حرام فكأنه انتفاع به وامتناع ذي النون من تناول الطعام من يد السجان أعظم من هذا كله لأن يد السجان لا توصف بأنها حرام بخلاف الطبق المغصوب إذا حمل عليه ولكنه وصل إليه بقوة اكتسبت بالغذاء الحرام]

Ve bu kabīldendir ki Bişr üzerine mervī olan teverruᶜ ki Bişr ᶜaleyhi'r-rahme ümerānın hafr ettiği enhārın suyundan içmezdi, zīrā nehr suyun cereyānına sebebdir ve ona vüsūlüne dahi sebebdir velev ki su fī zātihi mübāhtır lākin harām ücretle ücerānın hafr ettikleri nehr ile intifāᶜ etmek gibidir ki ecīrlerin iᶜmāliyle hafr olunan nehr eger ecīrlere verilen ücret māl-ı harāmdan olur ise o nehr ile intifāᶜ etmek cāiz olmaz. Ve bunun için baᶜzu's-selef zalemenin hafr ettikleri enhār suyundan saky olunan helāl bāgın helāl yüzümünü yemekten imtināᶜ edip bāg sāhibine demiş ki "Sen bu bāgı bozdun, fesād verdin ki onu zalemenin hafr ettiği nehrin içinde cereyān eden sudan saky ettin!" Ve bu ise nefs-i māın şürbünden daha ziyāde zulmden uzakçadır, çünkü bunda yüzümün o sudan olan istimdādından ihtirazdır. Ve baᶜzu's-selef tarīk-i haccda zalemenin yaptıkları su mahzenlerinden içmezlerdi. Maᶜa-hāzā su mübāh olup velākin harām māl ile yapılan mahzenlerde mahfūz olduğu eclden içmezlerdi, sanki o mahzen ile intifāᶜ etmek gibidir. Seccān eli üzerine gelen taᶜāmdan Zünnūn-ı Mısrī'nin imtināᶜı bunların topundan aᶜzamdır, çünkü seccānın eli yaᶜnī zindāncının yedi harām ile vasf olunmaz ki tabak-ı magsūb gibi değildir, yaᶜnī zindāncının eli onun üzerine taᶜām haml olunan tabak-ı magsūb gibi olmaz, çünkü o tabak harām ile vasf olunur ve el harām ile vasf olunmaz, lākin gızā-i harām ile kūtu kesb olunan el ile gelmesinden nāşī ondan ihtirāz ve teverruᶜ etmiştir.

[ولذلك تقيأ الصديق رضي الله عنه من اللبن خِيفَةً مِنْ أَنْ يُحْدِثَ الْحَرَامُ فِيهِ قُوَّةً مَعَ أَنَّهُ شَرِبَهُ عَنْ جَهْلٍ وَكَانَ لَا يَجِبُ إِخْرَاجُهُ وَلَكِنَّ تَخْلِيَةَ الْبَطْنِ عَنِ الْخَبِيثِ من ورع الصديقين]

Ve onun için Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān bilmeyerek içtiği sütten nefsini kusturmuş tā ki kendinde harāmdan bir kuvveti ihdās etmeye yaᶜnī o harām süt kendinde bir kuvvet ihdās eder havfıyla onu kustu, hālbuki bilerek onu içmemişti, ihrācı vācib değildi, lākin habīsten karnını boşatmak için çıkardı ki habīsten tahliye-i batn veraᶜ-ı sıddīkīndendir.

[ومن ذلك التورع من كسب حلال اكتسبه خياط يخيط في المسجد فإن أحمد رحمه الله كره جلوس الخياط في المسجد وسئل عن المغازلي يجلس في قبة في المقابر في وقت يخاف من المطر فقال إنما هي من أمر الآخرة وكره جلوسه فيها وأطفأ بعضهم سراجًا أسرجه غلامه من قوم يكره ما لهم وامتنع من تسجير تنور للخبز قد بقي فيه جمر من حطب مكروه وامتنع بعضهم من أن يحكم شسع نعله في مشعل السلطان]

Ve dahi bu kabīldendir ki terzinin mescidde diktiği siyābın kesb-i helālinden teverruᶜ etmek yaᶜnī hayyāt mescidde siyābı dikerse onun kesb-i helālinden ihtirāz etmek münāsib görmüşler ki bu gibi ihtirāz dahi veraᶜ-ı sıddīkīndendir, çünkü Ahmed b. Hanbel mescidde terzinin cülūsunu mekrūh görmüştür, mescidde dikiş dikilmez demiştir. Ve yağmurun korkusundan mezāristānda kubbenin içinde megāzilīnin cülusu üzerine Ahmed ᶜaleyhi'r-rahmeden suʾāl vākiᶜ oldukta, "Kubbe ancak emr-i āhirettendir" diye cevāb iᶜtāsıyla onda cülūsu mekrūh görmüştür. Ve baᶜzu's-selef gulāmı bir kavmin māl-ı mekrūhundan yaktığı çerāgı itfāʾ edip söndürmüş yaᶜnī onun gulāmı bir kavmin mālından bir çerāgı yakmış idi ve kendisi o kavmin mālını mekrūh görürdü, artık çerāgı bırakmadı onu teverruᶜan söndürdü. Ve dahi ekmek pişirmek için o tennūr ki içinde hatab-ı mekrūh yanıp āteşi kalmış, onun tescīrinden imtināᶜ etmiş yaᶜnī mekrūh hatabın bakiyye-i cemri içinde mevcūd olan tennūrun tescīrinden imtināᶜ etmiş. Ve baᶜzıları sultānın meşᶜalesi üzerine naᶜleynin tasması tahkīminden imtināᶜ etmiş, yaᶜnī naᶜleynin bağını sultānın çerāgı ışığıyla bağlamasından teverruᶜ etmiştir.

[فهذه دقائق الورع عند سالكي طريق الآخرة والتحقيق فيه أن الورع له أول وهو الامتناع عما حرمته الفتوى وهو ورع العدول وله غاية وهو ورع الصديقين [185] وذلك هو الامتناع من كل ما ليس له مما أخذ بشهوة أو توصل إليه بمكروه أو اتصل بسببه مكروه وبينهما درجات في الاحتياط فَكُلَّمَا كَانَ الْعَبْدُ أَشَدَّ تَشْدِيدًا عَلَى نَفْسِهِ كان أخف ظهرًا يوم القيامة وأسرع جوازًا على الصراط وَأَبْعَدَ عَنْ أَنْ تَتَرَجَّحَ كِفَّةُ سَيِّئَاتِهِ عَلَى كفة حسناته وتتفاوت المنازل في الآخرة بحسب تفاوت هذه الدرجات في الورع كما تتفاوت درجات النار في حق الظلمة بحسب تفاوت درجات الحرام في الخبث وَإِذَا عَلِمْتَ حَقِيقَةَ الْأَمْرِ فَإِلَيْكَ الْخِيَارُ فَإِنْ شِئْتَ فَاسْتَكْثِرْ مِنَ الِاحْتِيَاطِ وَإِنْ شِئْتَ فَرَخِّصْ فلنفسك تحتاط وعلى نفسك ترخص والسلام]

İşte dekāik-i veraᶜ bunlardır, yaᶜnī sālik-i tarīk-i āhiret katında veraᶜın nükte ve dakīkaları bunlardır ve bunda olan tahkīk ise veraᶜ için evvel vardır ki fetvā-yı şerᶜiye onu tahrīm ettiği şeyden imtināᶜ etmektir ki veraᶜ-ı ᶜudūl idi. Ve onun yaᶜnī veraᶜın gāye ve müntehāsı dahi vardır ki veraᶜ-ı sıddīkīndir ve o dahi her bir nesne ki Allāh için ahz olunmaz yaᶜnī şehvet-i nefsāniyye ile alınan şey veyāhūd ona bir mekrūhu īsāl eder nesne veyā onun sebebi ile bir mekrūha muttasıl olur bir şey kāffelerinden imtināᶜ eylemektir. Ve bu veraᶜ-ı evvel ile āherin beynlerinde ihtiyātta dereceler vardır. Ādem kendi nefsine teşdīdi eşedd oldukça yevm-i kıyāmette arkası bār-ı evzārdan ehaff olup sebük-bār olur ve sırāt üzerine mürūru daha ziyāde sürᶜatli olur ve keffe-i hasenātına keffe-i seyyiʾātı ağırca gelmekten ebᶜad olur, çünkü āhirette veraᶜın derecātına göre menāzil-i āhiret mütefāvit olur, nitekim zaleme hakkında hubsta harāmın derecātına göre derekāt-ı nār mütefāvit olur. İşte sen çün hakīkat-i emri bildin, artık sen muhayyersin, dilersen ihtiyāttan istiksār edersin ve dilersen nefsine ruhsat verip koyuverirsin, kaldı ki sen kendi nefsine ihtiyāt edersin ve nefsin üzerine terhīs edersin. Ve's-selām.

el-Bābu's-Sānī Fī Merātibi'ş-Şehevāti ve Mesārātihā ve Temyīzihā ᶜAni'l-Helāli ve'l-Harāmi

[الباب الثاني في مراتب الشبهات ومثاراتها وتمييزها عن الحلال والحرام]

[قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِعِرْضِهِ وَدِينِهِ وَمَنْ وَقَعَ في الشبهات واقع الْحَرَامِ كَالرَّاعِي حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ'' فَهَذَا الْحَدِيثُ نَصٌّ فِي إِثْبَاتِ الْأَقْسَامِ الثَّلَاثَةِ وَالْمُشْكِلُ مِنْهَا الْقِسْمُ الْمُتَوَسِّطُ الَّذِي لَا يَعْرِفُهُ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَهُوَ الشُّبْهَةُ فَلَا بد من بيانها وكشف الغطاء عنها فإن ما لا يعرفه الكثير فقد يعرف القليل فنقول]

İkinci bāb ise yaʿnī kitāb-ı helāl ü harāmın ikinci bābı ki merātib-i şübühāt ile mesārātı ve onu helāl ve harāmdan temyīzi beyānında idi, o dahi işbu bābdır. Şöyle ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِعِرْضِهِ وَدِينِهِ وَمَنْ وَقَعَ في الشبهات واقع الْحَرَامِ كَالرَّاعِي حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ''[44] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Helāl şey bellidir ve harām şey dahi bellidir, ammā beynlerinde umūr-ı müştebihe vardır, ekserü'n-nās onu bilmezler. Kim ki şübühāttan sakınıp nefsini vikāye edip ittikā ederse ʿırzına ve dīnine istibrāʾ eder ve kim ki şübühātta düşerse harāma muvāfakat eder himā etrāfında dolaşan çoban gibi ki o himāya düşmekten karīb olur" yaʿnī o himāya vukūʿu yakın olmuş olur. İşte bu hadīs-i şerīf aksām-ı selāsenin isbātına nass-ı sarīhtir. Ve aksām-ı selāsenin müşkili ancak kısm-ı mütevassıttır ki onu ekserü'n-nās bilmezler ki harām ile helāl beyninde olan müştebihāttır ve müşkil olunca onun beyānı lābüdd ve ondan keşf-i gıtā etmek lāzımdır, zīrā ekser-i nās bilemedikleri nesne mümkin ki onu ekalli bilirler. Bunun için biz deriz ki:

[الحلال المطلق هو الذي خَلَا عَنْ ذَاتِهِ الصِّفَاتُ الْمُوجِبَةُ لِلتَّحْرِيمِ فِي عينه وانحل عن أسبابه ما تطرق إليه تحريم أو كراهية ومثاله الماء الذي يأخذه الإنسان من المطر قبل أن يقع على ملك أحد يكون هو واقفًا عند جمعه وأخذه من الهواء في ملك نفسه أو في أرض مباحة]

Helāl-i mutlak odur ki onun zātı ʿaynnıda tahrīmini mūcib olan sıfāttan hālī ve esbābından ona tahrīm veyā kerāhiyyet mütetarrık olan eşyā

---

44 Buhārī, Īmān, 39, no: 52; Müslim, Musākāt, 107.

çözüp münhall olmuş. Misāli ise bir kimsenin mülküne vukūᶜ bulmazdan akdem havādan cemᶜ ve ahzine kendisi vākıf olduğu hālde hālis mülkünde veyāhūd arz-ı mübāhada yağmış olan yağmurdan aldığı su gibidir.

[وَالْحَرَامُ الْمَحْضُ هُوَ مَا فِيهِ صِفَةٌ مُحَرَّمَةٌ لا يشك فيها كالشدة المطربة في الخمر والنجاسة في البول أَوْ حَصَلَ بِسَبَبٍ مَنْهِيٍّ عَنْهُ قَطْعًا كَالْمُحَصَّلِ بالظلم والربا ونظائره]

Ve harām-ı mahz dahi odur ki şekkten berī [186] ve vāreste olan bir sıfat-ı muharreme onda bulunmuştur, hamrda olan şiddet-i mutrıbe gibi ve bevlde yaᶜnī sidikte olan necāset gibi veyāhūd katᶜā ondan menhiyyün ᶜanh olmuş olan bir sebeb ile hāsıl olmuş ola, meselā zulm ve ribā ve nezāirleriyle muhassal olan māl gibi, işte bu misilli aᶜyān ve emvāl harām-ı mahzdır.

[فهذان طَرَفَانِ ظَاهِرَانِ وَيَلْتَحِقُ بِالطَّرَفَيْنِ مَا تَحَقَّقَ أَمْرُهُ وَلَكِنَّهُ احْتَمَلَ تَغَيُّرَهُ وَلَمْ يَكُنْ لِذَلِكَ الِاحْتِمَالِ سبب يدل عليه فإن صيد البر والبحر حلال ومن أخذ ظبية فيحتمل أن يكون قد ملكها صياد ثم أفلتت منه وكذلك السمك يحتمل أن يكون قد تزلق من الصياد بعد وقوعه في يده وخريطته فمثل هذا الاحتمال لا يتطرق إلى ماء المطر المختطف من الهواء ولكنه في معنى ماء المطر والاحتراز منه وسواس ولنسم هذا الفن ورع الموسوسين حتى تلتحق به أمثاله وذلك لأن هذا وهم مجرد لا دلالة عليه]

Kaldı ki bunlar hükmü zāhir olan iki taraflardır ve bu iki tarafa onun emri mütehakkık olur velākin tagayyürü dahi muhtemel olur da o ihtimāle delālet eder bir sebeb yoktur, o eşyā mültehak olur. Meselā sayd bir helāldir, lākin çün sayd birden bir ādem bir geyik tutar, muhtemeldir ki o geyik dīger bir avcı onu tutup mülküne geçtikten sonra onun elinden açılıp kaçmış ola, hālbuki āher sayyādın eline girdiğine dāir bir delīl yoktur ve kezālik deryādan bir balığı tutsa muhtemeldir ki dīgerinin tuzağına düşüp dīgerin eline geçtikten sonra elinden kapıp bir dahi deryāya düşmüş ola, ammā o sūretle bulduğuna delālet eder bir delīl yoktur. İşte bu gibi emri muhakkak yaᶜnī hilli muhakkak olan nesne bu gibi ihtimāl ile hillinin tagayyürü muhtemel olur velākin helāl-i

mutlaka mülhaktır. Ammā bu gibi ihtimāl yağmur suyuna mütetarrık olmaz, yaᶜnī havādan muhtataf olan yağmur suyuna mütetarrık olmaz, mā-hasal ber-minvāl-i muharrer tagayyürü muhtemel olan helāl geyik avı ve balık saydı gibi mezkūr suyun maᶜnāsındadır, ondan ihtirāz etmek vesvese olup biz onu vesveselinin veraᶜı tesmiye edelim tā ki onun emsāli ona mültehık ola ve bu gibi bī-delīl olan ihtimāl vehm-i mücerred olup ve vehm-i mücerred bī-delīl olduğu haysiyyetle helāl-i mutlak maᶜnāsındadır.

[نعم لو دل عليه دليل فإن كان قاطعًا كما لو وجد حلقة في أذن السمكة أو كان محتملًا كما لو وجد على الظبية جراحة يحتمل أن يكون كيًا لا يقدر عليه إلا بعد الضبط ويحتمل أن يكون جرحًا فهذا موضع الورع وإذا انتفت الدلالة من كل وجه فالاحتمال المعدوم دلالته كإحتمال المعدوم في نفسه]

Evet eger o ihtimāle bir delīl delālet etmiş olsa, o delīl kātıᶜ ise meselā balığın kulağında bir halka görmek gibi veyāhūd muhtemel ise meselā geyikte dāgdan husūlü muhtemel olan bir cürh gibi ki zabt olunmadıkça o dāg vurulmağa kudret olmaz veyāhūd ᶜādī bir yara olup ki dīger bir şeyden husūlü muhtemel ola, işte bunlar cāy-ı veraᶜdır. Ve eger her bir vechten delālet müntefī oldu, o hālde delāleti maᶜdūm olan ihtimāli fī nefsihi maᶜdūm olan ihtimāl gibidir.

[ومن هذا الجنس من يستعير دارًا فيغيب عنه المعير فيخرج ويقول لعله مات وصار الحق للوارث فهذا وسواس إذ لم يدل على موته سبب قاطع أو مشكك]

Ve dahi bu cinstendir ki bir kimse ᶜāriyetle bir hāneyi istiᶜāre eder de muᶜīr gāib olduktan sonra ola ki muᶜīr fevt olup hāne vereseye müntakil olmuş olur diye hāneden çıka, işte bu dahi onun mevtine bir sebeb-i kātıᶜ veyā müşkik ve bir delīl delālet etmedikçe mahz vesvesedir.

[إذ الشبهة المحذورة ما تنشأ من الشك والشك عبارة عن اعتقادين متقابلين نشآ عن سببين فما لا سبب له لا يثبت عقده في النفس حتى يساوي العقد المقابل له فيصير شكًا ولهذا نقول من شك أنه صلى ثلاثًا أو أربعًا أخذ بالثلاث إذ الأصل عدم الزيادة ولو سئل إنسان أن صلاة الظهر التي أداها قبل هذا بعشر سنين كانت ثلاثًا أو أربعًا لم يتحقق قطعًا أنها أربعة وإذا لم يقطع جوز أن تكون ثلاثة وهذا التجويز لا

يكون شكا إذ لم يحضره سبب أوجب اعتقاد كونها ثلاثًا فلتفهم حقيقة الشك حتى لا يشتبه الوهم والتجويز بغير سبب فهذا يلتحق بالحلال المطلق]

Çün ki şübhe-i mahzūre şekkten nāşī olur ve şekk ise iki sebebden neşᵓet eder ki yekdīgerine karşı ve mütekābil olan iki iᶜtikāddan ᶜibārettir ve o ki onun sebebi yoktur nefste onun ᶜakdi sābit olmaz tā ki ona müsāvī olan ᶜakde mukābil olup şekk ola. Bunun için biz deriz ki rubāᶜiyyenin namāzında kim ki şekk eder ki üç rekᶜat mı kılmış yoksa dört, ekallini ahz eder yaᶜnī üç rekᶜat kıldığına iᶜtimād edip bir rekᶜat dahi kıla, çünkü asl ziyādenin ᶜademidir. Ve bir insāndan suᵓāl olunsa ki sen on seneden evvel edāᵓ ettiğin öğle namāzı üç rekᶜat mı [187] idi yoksa dört, o kimse katᶜā dört olduğuna hükm ve tahkīk edemez ve çün dört olduğuna katᶜ edemez, üç rekᶜat olduğunu tecvīz eder. Bu tecvīz şekk olmaz, çünkü ona bir sebeb hāzır olmadı ki onu üç rekᶜat olduğuna iᶜtikād etmeğe mūcib ola. İşte hakīkat-i şekk bu sūretle maᶜlūm ola tā ki vehme müştebih olmaya ve hem dahi sebebsiz olan tecvīze benzemeye. İşte bu gibi umūr helāl-i mutlaka ilhāk olunurlar.

[ويلتحق بالحرام المحض ما تحقق تحريمه وإن أمكن طريان المحلل ولكن لم يدل عليه سبب كمن في يده طعام لمورثه الذي لا وارث له سواه فغاب عنه فقال يحتمل أنه مات وقد انتقل الملك إلي فآكله فإقدامه عليه إقدام على حرام محض لأنه احتمال لا مستند له فلا ينبغي أن يعد هذا النمط من أقسام الشبهات وإنما الشبهة نعني بها ما اشْتَبَهَ عَلَيْنَا أَمْرُهُ بِأَنْ تَعَارَضَ لَنَا فِيهِ اعتقادان صدرا عن سببين مقتضيين للاعتقادين ومثارات الشبهة خمسة]

Ve dahi harām-ı mahza mültehık olur o nesne ki onun harām oduğu maᶜlūm ve muhakkaktır, fakat üzerine bir muhallelin ᶜurūz ve tareyānı muhtemel olur velākin ᶜurūz ve tareyānına bir sebeb delālet etmemiştir. Meselā bir kimse kendisinin mūrisi taᶜāmı onun elinde olup ve kendisinden gayrı ona dīger bir vāris olmadığı hālde sāhib-i taᶜām gāib olur da o kimse diye ki muhtemeldir taᶜām sāhibi olmuş ve mülkü bana müntakil olmuş tutup onu yiye, zīrā onun üzerine vākiᶜ olan ikdāmı mahz-ı harāma olan ikdāmı gibidir, çünkü müstenidsiz bir ihtimāldir ve bu nemat-ı şübühātın aksāmından sayılmamak gerektir. Şübheden murādımız bi-

zim ancak o nesnedir ki onun emri bize bir müştebih olmuştur ki onda iki iᶜtikāda muktezī olan iki sebebden sādır olup yekdīgerine muᶜārız olarak bize hāsıl olan iki iᶜtikādlardır. Şübhenin mesārları beştir:

el-Mesāru'l-Evvelü eş-Şekkü Fī Sebebi'l-Muhalleli ve'l-Muharremi

[المثار الأول الشك في السبب المحلل والمحرم]

[وذلك لا يخلو إما أن يكون متعادلًا أو غلب أحد الاحتمالين فَإِنْ تَعَادَلَ الِاحْتِمَالَانِ كَانَ الْحُكْمُ لِمَا عُرِفَ قَبْلَهُ فَيُسْتَصْحَبُ وَلَا يُتْرَكُ بِالشَّكِّ وَإِنْ غَلَبَ أحد الاحتمالين عليه بأن صدر عن دَلَالَةٌ مُعْتَبَرَةٌ كَانَ الْحُكْمُ لِلْغَالِبِ وَلَا يَتَبَيَّنُ هَذَا إِلَّا بِالْأَمْثَالِ وَالشَّوَاهِدِ فَلْنُقَسِّمْهُ إِلَى أَقْسَامٍ أَرْبَعَةٍ]

Birinci mesār ise muhallel ile muharremin sebebinde olan şekktir. Şöyle ki o muhallel ve muharrem olan sebebler dāimā iki hālden hālī olmazlar ki yā o esbāb birbirlerine muᶜādil olurlar veyāhūd birisi āhere gālib gelir. Eger o iki ihtimāl birbirlerine muᶜādil iseler hükm en evvel bilinen hāledir, o hāl müstashib olup şekk ile zāil olmaz. Ve eger o ihtimāllerin birisi āhere gālib geldiyse ki o ihtimāl bir delālet-i muᶜtebere ile sādır olmuştur, o vaktte hükm gālibindir. Buna emsāl ve şevāhid zikr olunmadıkça bu taᶜrīf nümāyān olmaz, sühūletle bilinmek için biz bunu dört kısma taksīm edelim.

[الْقِسْمُ الْأَوَّلُ أَنْ يَكُونَ التَّحْرِيمُ مَعْلُومًا من قبل ثم يقع الشك في المحل فَهَذِهِ شُبْهَةٌ يَجِبُ اجْتِنَابُهَا وَيَحْرُمُ الْإِقْدَامُ عَلَيْهَا مثاله أن يرمي إلى صيد فيجرحه ويقع في الماء فيصادفه ميتًا ولا يدري أنه مات بالغرق أو بالجرح فهذا حرام لأن الأصل التحريم إلا إذ مات بطريق معين وقد وقع الشك في الطريق فلا يترك اليقين بالشك كما في الأحداث والنجاسات وركعات الصلاة وغيرها وعلى هذا ينزل قوله صلى الله عليه وسلم لعدي بن حاتم "لَا تَأْكُلْهُ فَلَعَلَّهُ قَتَلَهُ غَيْرُ كَلْبِكَ" فلذلك كان صلى الله عليه وسلم إذا أتي بشيء اشتبه عليه أنه صدقة أو هدية سأل عنه حتى يعلم أيهما هو]

Birinci kısmı odur ki o nesnede tahrīm maᶜlūm olup velākin muhallelde şekk vākiᶜ olmuş olur. İşte bu şübhedir ve onun ictinābı vācib olur

ve üzerine ikdām etmek harām olur. Misāli ise bir kimse bir sayda remy edip onu zahmdār ettikten sonra o hayvān suya düşer ve sayyād ona tesādüf ettikte onu hālik görüp helāki gark ile mi yoksa o cürh ile mi olduğu bilinemezse o hayvānın ekli harāmdır, çünkü asl tahrīmdir, zīrā her ne hayvān olursa vefāt ile harām olur meger ki bir tarīk-i muᶜayyen ile ki zebh-i mesnūn veyā sayd-ı meşrūᶜ ile ölmüş ola. Ve bu hayvān hakkında olan tarīk-i muᶜayyen ki cürh-i sayyādla [mı] müsādefe-i gark ile [mi], meşkūk [188] oldu, hangisi ile vefāt ettiği yaᶜnī yara ile mi yoksa gark ile mi olduğu bilinemedi ve bununla tarīki muᶜayyen meşkūk olunca artık yakīn olan harāmlığı meşkūk olan tarīk-i muᶜayyen ile terk olunmadı, yaᶜnī haremiyyetine hükm vermek lāzım geldi, nitekim ahdāsta ve necāsātta ve namāzın rekᶜatlarında ve dīgerlerinde cārī olur ki yakīni şekk ile terk olunmaz. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ᶜAdiyy b. Hātem'e [45]"لَا تَأْكُلْهُ فَلَعَلَّهُ قَتَلَهُ غَيْرُ كَلْبِكَ" diye buyurdukları hadīs-i şerīf bu hükme nāzil olur yaᶜnī bu gibi umūra hükmü nāzil olur demektir ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize bir nesne gelseydi ve sadaka veyāhūd hibe olduğu üzerine müştebih olsa onun üzerine suᵓāl buyururdu tā ki hangisinden olduğu maᶜlūmu ola.

[ويروي أنه صلى الله عليه وسلم أرق ليلة فقالت له بعض نسائه أرقت يا رسول الله فقال "أَجَلْ، وَجَدْتُ تَمْرَةً فَخَشِيتُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ" وفي رواية فأكلتها فخشيت أن تكون من الصدقة]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir gece ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin kalb-i şerīfleri yufkalanıp ezvāc-ı mutahharātı: "Yā resūlallāh, bu gece sende yufkalık mı var?" diye suᵓāl buyurduklarında efendimiz [46]"أَجَلْ، وَجَدْتُ تَمْرَةً فَخَشِيتُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ" buyurdu yaᶜnī "Ben bir hurmā dānesi buldum ve sadakadan olduğuna zāhib olup korktum." Ve bir rivāyette "Bir hurmā dāneyi bulup yedim ve sadakadan olduğuna zāhib olup havf ettim" buyurmuştur.

[ومن ذلك ما روي عن بعضهم أنه قال كنا في سفر مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

---

45 Buhārī, Zebāih, 2, no: 5476; Müslim, Sayd, 1.

46 *Musnedu* Ahmed, 11/329, no: 6721.

وَسَلَّمَ فأصابنا الجوع فنزلنا منزلا كثير الضباب فبينا القدور تغلي بها إذ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أُمَّةٌ مُسِخَتْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ هَذِهِ فَأَكْفَأْنَا الْقُدُورُ" ثم أعمله الله بعد ذلك أنه لم يمسخ الله خلقًا فجعل له نسلًا وكان امتناعه أولًا لأن الأصل عدم الحل وشك في كون الذبح محللًا]

Ve dahi bu kabīldendir ki baᶜzu's-selef üzerine mervī bulunan işbu kaziyye ki baᶜzu's-selef demiş ki bir seferde Hazret-i Risālet-penāhī ile berāber bulundum. Bize açlık vākiᶜ oldu, yaᶜnī karnımız acıktı ve pek çok bulutlu bir yerde indik, çömleklerimiz āteş üstünde kaynar iken nāgehān efendimiz buyurdu ki "أُمَّةٌ مُسِخَتْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ هَذِهِ فَأَكْفَأْنَا الْقُدُورُ"[47] ki hulāsa-i meᵓāli: "Benī İsrāᵓīl'den bir ümmet mesh oldu, korkarım ki bu ola." Biz dahi çömlekleri baş aşağa çevirip içlerindeki yemeği yere döküyorduk, sonra Allāhu ᶜazīmü'ş-şān hazretleri ona bildirdi ki kendisi mesh ettiği mahlūka bir nesl bırakmaz, bir kavm mesh olunmamış illā ki onun nesli kesilmemiştir, yaᶜnī her ne ki mesh olduysa onun nesli olmaz demektir. Efendimizin evvelā olan imtināᶜı o sebeb içindir ki asl ᶜadem-i hilldir, zābihte muhallel olup olmadığına şekk buyurdu.

[الْقِسْمُ الثَّانِي أَنْ يُعْرَفَ الْحِلُّ وَيُشَكَّ فِي المحرم فالأصل الحل وله الحكم كما إذا نكح امرأتين رجلان وطار طائر فقال أحدهما إن كان هذا غرابًا فامرأتي طالق وقال الآخر إن لم يكن غرابًا فامرأتي طالق والتبس أمر الطائر فلا يقضى بالتحريم في واحدة منهما ولا يلزمهما اجتنابهما ولكن الورع اجتنابهما وتطليقهما حتى يحلا لسائر الأزواج وقد أمر مكحول بالاجتناب في هذه المسئلة وأفتى الشعبي بالاجتناب في رجلين كانا قد تنازعا فقال أحدهما للآخر أنت حسود فقال الآخر أحسدنا زوجته طالق ثلاثًا فقال الآخر نعم وأشكل الأمر]

Ve ikinci kısmı dahi bir nesnenin hilli bilinip maᶜlūm iken ona muharremin vukūᶜunda şekk vākiᶜ olmaktır. Bunda dahi asl hilldir ve hükm onundur. Meselā iki kimse iki hātunu nikāh etseler yaᶜnī her biri bir hatunu nikāh etse ve o hālde bir kuş havāda uçup gittiğini gördüklerinde birisi dedi ki "Eger bu kuş karga olursa onun zevcesi boş olsun!"

47 *Musnedu* Ahmed, 29/294, no: 17759.

Ve dīgeri dedi ki "İşbu uçan kuş eger karga olmazsa onun zevcesi boş olsun!" Ve o kuşun hāli mültebis olup bilinmezse yaᶜnī hangi kuş olduğu maᶜlūm olmazsa hīçbirinin harām olmasına hükm olunmaz, o iki zevcenin tahrīmlerine hükm olunmaz ve onların ictinābları dahi lāzım gelmez, lākin veraᶜ ve perhīzkārlık onların ictināb ve tatlīkleridir, tā ki dīger kocalara nikāhları helāl ola hattā Mekhūl ᶜaleyhi'r-rahme ictināblarına emr etmiştir, yaᶜnī bu mesᵓelede o iki zevceden ictināb etmeğe emr etmiştir. Ve ᶜAllāme Şaᶜbī dahi ictināba fetvā vermiş o mesᵓelede ki iki kimse birbirlerine münāzaᶜa edip birisi āhere demiş ki "Hangimiz daha ziyāde kıskanç ise onun zevcesi ondan üç talāk ile boş olsun!" Ve o dahi evet deyip de hangisi daha ziyāde kıskanç olduğu mechūl olmuş yaᶜnī o iki zevcenin ictināb ve tatlīklerine ᶜAllāme Şaᶜbī fetvā verip ictinābları lāzımdır demiş. [189]

[وهذا إن أراد به اجتناب الورع فصحيح وإن أراد التحريم المحقق فلا وجه له إذ ثبت في المياه والنجاسات والأحداث والصلوات أن اليقين لا يجب تركه بالشك وهذا في معناه فإن قلت وأي مناسبة بين هذا وبين ذلك فاعلم أنه لا يحتاج إلى المناسبة فإنه لازم من غير ذلك في بعض الصور فإنه مهما تيقن طهارة الماء ثم شك في نجاسته جاز له أن يتوضأ به فكيف لا يجوز أن يشربه وإذا جوز الشرب فقد سلم أن اليقين لا يزال بالشك إلا أن ههنا دقيقة وهو أن وزان الماء أن يشك في أنه طلق زوجته أم لا فيقال الأصل أنه ما طلق ووزان مسئلة الطائر أن يتحقق نجاسة أحد الإناءين ويشتبه عينه فلا يجوز أن يستعمل أحدهما بغير اجتهاد لأنه قابل يقين النجاسة بيقين الطهارة فيبطل الاستصحاب فكذلك ههنا قد وقع الطلاق على إحدى الزوجين قطعًا والتبس عين المطلقة بغير المطلقة فنقول اختلف أصحاب الشافعي في الإناءين على ثلاثة أوجه فقال قوم يستصحب بغير اجتهاد وقال قوم بعد حصول يقين النجاسة في مقابلة يقين الطهارة يجب الاجتناب ولا يغني الاجتهاد وقال المقتصدون يجتهد وهو الصحيح ولكن وزانه أن تكون له زوجتان فيقول إن كان غرابا فزينب طالق وإن لم يكن فعمرة طالق فلا جرم لا يجوز له غشيانهما بالاستصحاب ولا يجوز الاجتهاد إذ لا علامة ونحرمهما عليه لأنه لو وطئهما كان مقتحمًا للحرام قطعًا وإن وطيء إحداهما وقال أقتصر على هذه كان متحكمًا بتعيينها من غير ترجيح ففي هذا افترق حكم شخص واحد أو شخصين لأن التحريم على شخص واحد متحقق بخلاف الشخصين إذ كل واحد شك في التحريم في حق نفسه]

Ve bu hükm ise eger onunla ictināb-ı veraᶜ murād etmiş ise onun hükmü sahīhtir ve eger onunla tahrīm-i muhakkak murād ettiyse onun bir vechi yoktur, zīrā sularda ve necāsetlerde ve hadeslerde ve namāzlarda sābit olmuş ki yakīn şekk ile terk olmaz yaᶜnī yakīn şekk ile terki vācib olmaz ve bu dahi onun maᶜnāsındadır. Ve eger bununla onun beyninde ne münāsebet vardır der isen bunu dahi böylece bil ki bir münāsebete muhtāc olmaz, zīrā baᶜzu's-suverde münāsebetsiz lāzım olur, çünkü kaçan ki suyun tahāretini teyakkun eder de sonra onun necāsetine şekk eyler, ona cāizdir ki onunla ābdest ala ve onunla ābdest almak cāiz olunca onun içmesi nice cāiz olmaz ve onun içmesi tecvīz olunursa şekk ile yakīn zāil olmadığı kāᶜidesine teslīm olunmuş olur, fakat bunda bir nükte ve dakīkacık vardır, bu suyun müvāzenesinde tatlīk edip etmediğine şekk etmektir. Ve bunda denilir ki asl ᶜadem-i tatlīktir ve tāir mesᵓelesinin müvāzini iki ināᵓın birisi necis olduğuna mütehakkak olup velākin hangi ināᵓ olduğunu bilemeyip ki necis olan ināᵓın ᶜaynı üzerine müştebih olmaktır. İctihād etmeksizin birisinin istiᶜmāli ona cāiz olmaz, çünkü yakīn-i necāsete yakīn-i tahāret mukābele etmekle istishāb bātıl olur. İşte burada dahi iki zevcenin birisine talāk vākiᶜ olmuş, ammā ᶜayn-ı mutlaka mültebis olmuş, hangisi mutlaka olduğu bilinmez olmuş yaᶜnī mutlaka ile gayr-ı mutlaka mültebis kalmıştır. Biz deriz bunda ashāb-ı Şāfiᶜī ināᵓeyn mesᵓelesinde üç vech üzerine ihtilāf etmişler: Bir fırkası ictihādsız tahāreti istishāb olunur. Ve bir fırkası demiş ki yakīn-i necāset yakīn-i tahāret mukābelesinde bulunduktan sonra ikisinden ictināb etmek vācib olur, ictihādında gınāᵓ vermez. Ve muktesid takımı demiş ki ictihād olunur, sahīh dahi budur, lākin bunun müvāzini odur ki onun iki ᶜaded zevcesi olup dese ki "Eger bu kuş karga ise Zeyneb olsun ve eger karga değil ise ᶜÖmer'e tālıka olsun!" ve o kuş ne kuş olduğu bilinmezse lā-cereme ikisinin takarrübü istishāb ile cāiz olmaz ve ictihād dahi bunda cāiz omaz, çünkü bir ᶜalāmet yoktur, ikisini üzerine tahrīm ederiz, zīrā onların ikisine takarrüb edip vatᵓ etse katᶜā harāma muktehim olmuş olur. Ve eger birisini vatᵓ edip ben bunun üzerine iktisār edeyim dese tercīhsiz olarak onun taᶜyīniyle mütehakkim olur. İşte burada şahs-ı vāhidin hükmü şahseynin hükmünden müfterik oldu,

çünkü şahs-ı vāhidin hakkında tahrīm mütehakkaktır, ammā şahseyn haklarında tahrīm mütehakkık değildir, ancak her biri kendi nefsi üzerine müştebih olup vukūᶜ-ı tahrīme şekk eder ki hīçbirisinin hakkında vukūᶜ-ı tahrīm muhakkak değildir. [190]

[فإن قيل فلو كان الإنائين لشخصين فينبغي أن يستغني عن الاجتهاد ويتوضأ كل واحد بإنائه لأنه تيقن طهارته وقد شك الآن فيه فنقول هذا محتمل في الفقه والأرجح في ظني المنع وأن تعدد الشخصين ههنا كاتحاده لأن صحة الوضوء لا تستدعي ملكًا بل وضوء الإنسان بماء غيره في رفع الحدث كوضوئه بماء نفسه فلا يتبين لاختلاف الملك واتحاده أثر بخلاف الوطء لزوجة الغير فإنه لا يحل ولأن للعلامات مدخلًا في النجاسات والاجتهاد فيه ممكن بخلاف الطلاق فوجب تقوية الاستصحاب بعلامة ليدفع بها قوة يقين النجاسة المقابلة ليقين الطهارة وأبواب الاستصحاب والترجيحات من غوامض الفقه ودقائقه وقد استقصيناه في كتب الفقه ولسنا نقصد الآن إلا التنبيه على قواعدها]

Ve eger o iki ināᵓ iki şahsa olursa gerektir ki ictihāddan istignāᵓ hāsıl olur da her biri kendi ināᵓından ābdest alır, çünkü herkes kendi ināᵓın tahāretine müteyakkındır. Lākin onda şekk etmiştir denilirse buna cevāb olarak deriz ki bu fıkhta muhtemel olup velākin bence asahh ve ercahı menᶜdir, zīrā bunda taᶜaddüd-i eşhās ittihādı gibidir, çünkü abdest almağın sıhhati mülke müstedᶜī olmaz, belki dīgerin suyundan ābdest alması kendi suyundan ābdest alması gibidir. Bu takdīrce ihtilāf-ı mülk ve ittihādına bir eser görünmez lākin dīgerin zevcesini vatᵓ etmek harāmdır, bunun hilāfındadır, aslā helāl olmaz ve hem dahi necāsette ᶜalāmetlerin medhali vardır, onda ictihād etmek mümkindir, ammā talāk böyle değildir, talāk onun hilāfındadır. Ve hāl böyle olunca yakīn-i tahārete mukābil olan kuvve-i necāsetin defᶜi için bir ᶜalāmet ile istishābın takviyesi vācib olur. İstishāb ve tercīhātın ebvābı fıkhın gavāmız ve dekāyıkındandır, biz onları kütüb-i fıkhta istiksāᵓ etmişiz. Burada kavāᶜidine tenbīh etmekten gayrı biz bir nesneyi murād etmeyiz, gāye-i ahkāmını anlamak isteyen kütüb-i fıkha mürācaᶜat etsin.

[الْقِسْمُ الثَّالِثُ أَنْ يَكُونَ الْأَصْلُ التَّحْرِيمُ وَلَكِنْ طَرَأَ مَا يوجب تَحْلِيلَهُ بِظَنٍّ غَالِبٍ فَهُوَ مَشْكُوكٌ فِيهِ وَالْغَالِبُ حِلُّهُ فَهَذَا يُنْظَرُ فِيهِ فَإِنِ اسْتَنَدَ غَلَبَةُ الظَّنِّ إِلَى سَبَبٍ مُعْتَبَرٍ

شرعا فالذي نختاره فيه أنه يحل واجتنابه مِنَ الْوَرَعِ مِثَالُهُ أَنْ يَرْمِيَ إِلَى صَيْدٍ فَيَغِيبَ ثُمَّ يُدْرِكَهُ مَيِّتًا وَلَيْسَ عَلَيْهِ أَثَرٌ سِوَى سَهْمِهِ وَلَكِنْ يُحْتَمَلُ أَنَّهُ مَاتَ بِسَقْطَةٍ أو بسبب آخر فإن ظهر عليه أثر صدمة أو جراحة أخرى التحق بالقسم الأول وقد اختلف قول الشافعي رحمه الله في هذا القسم والمختار أَنَّهُ حَلَالٌ لِأَنَّ الْجُرْحَ سَبَبٌ ظَاهِرٌ وَقَدْ تحقق والأصل أنه لم يطرأ غيره عليه فطريانه مشكوك فيه فلا يدع اليقين بالشك]

Ve üçüncü kısmı dahi o nesnedir ki onda asl tahrīm olur da velākin onun üzerine tahlīline bir sebebin tareyānı zann-ı gālib ile maznūn olur. Bunun hükmü meşkūkun fīhtir, hilli gālibdir. Ammā buna nazar olunur ki eger galebe-i zann şerᶜan muᶜteber bir sebebe müstenid ise bizim onda muhtārımız helāl olmaklığıdır, ictinābı veraᶜdandır. Bunun misāli ise bir ādem bir sayda oku atıp gözünden gāib olduktan sonra onu yerde meyyit ve cānsız olarak görüp okunun yarası mā-ᶜadāsından onun vücūdunda bir başka eser görmez ve onun memātı düşmekten veyāhūd sebeb-i āherden olması dahi muhtemel olur, işte o hayvānın lahmı meşkūk olur, çünkü gözünden gāib olduktan sonra onu yerde ölü görmüş ve ölü hayvānın lahmı aslen harām olup ancak sebeb-i hill olan zahm-ı sehm tārī olmuş ve dīger bir eser onda bulunmamasıyla egerçi onun ölümü o sehmin zahmıyla olduğu zann-ı gālib ise de lākin onun üzerine memātına mūcib dīger bir sebebin vürūdu dahi muhtemeldir ki düşmekten veyāhūd dīger bir şeyden olmuş ola. Bunda İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahmenin kavli muhtelif olmuştur. Ammā kavl-i muhtār helāl olmasıdır, zīrā zahm-ı sehm eseri sebeb-i zāhirdir, vücūdunda bulunmasıyla o sebeb mütehakkık olmuştur. Ve dīgerin yaᶜnī memātını mūcib dīger bir sebebin ᶜadem-i tareyānı asl olup ammā dīger sebebin tareyānında dahi nazarından gāib olduğu eclden bir şekk vākiᶜ olmuştur ve şekk ile yakīn mündefiᶜ olmaz. Ve eger o hayvānda sehmin yarası mā-ᶜadāsından bir sadme veyāhūd dīger bir cürhü görürse o vaktte kısm-ı evvele mültehık olur, yaᶜnī harām olur.

[فإن قيل فقد قال ابن عباس ''كُلْ مَا أَصْمَيْتَ وَدَعْ مَا أَنْمَيْتَ'' وروت عائشة رضي الله عنها أن رجلًا أتى النبي صلى الله عليه وسلم بأرنب فقال رميتى فعرفت فيها سهمي فقال ''أَصْمَيْتَ أَوْ أَنْمَيْتَ'' فَقَالَ بَلْ أَنْمَيْتُ'' قَالَ إِنَّ اللَّيْلَ خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ

اللهِ لَا يُقَدِّرُ قَدْرَهُ إِلَّا الَّذِي خَلَقَهُ فَلَعَلَّهُ أَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ شَيْءٌ'' وكذلك قال صلى الله عليه وسلم لعدي بن حاتم في كلبه المعلم ''وَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ [191] فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَكُونَ إِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ'' والغالب أن الكلب المعلم لا يسئ خلقه ولا يمسك إلا على صاحبه ومع ذلك نهى عنه]

Ve eger denildi ki İbn ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ''كُلْ مَا أَصْمَيْتَ وَدَعْ مَا أَنْمَيْتَ''[48] Yaᶜnī "Vurup derhāl avladığın avı ekl eyle ve vurup gāib olduktan sonra ölü bulduğun avı ekl etme." Ve Hazret-i ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize bir ādem bir tavşanı getirip "Bu benim vurduğumdur, onda benim okumu görüp bildim" dedikte ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz ''أَصْمَيْتَ أَوْ أَنْمَيْتَ'' فَقَالَ بَلْ أَنْمَيْتُ'' قَالَ ''إِنَّ اللَّيْلَ خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللهِ لَا يُقَدِّرُ قَدْرَهُ إِلَّا الَّذِي خَلَقَهُ فَلَعَلَّهُ أَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ شَيْءٌ''[49] sorunca yaᶜnī "Onu vurmakla berāber mi aldın yoksa gāib olup gittikten sonra mı buldun?" diye istifsār edince o ādem "Gāib olduktan sonra bulmuşum" dedikte efendimiz ''إِنَّ اللَّيْلَ خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللهِ لَا يُقَدِّرُ قَدْرَهُ إِلَّا الَّذِي خَلَقَهُ فَلَعَلَّهُ أَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ شَيْءٌ'' buyurmuş ki hulāsa-i meᵓāli: "Leyl Allāh'ın halkından bir halktır ki onun kadrini halk edenden gayrı bir kimse takdīr edemez. Ola ki onun katline dīger bir nesne iᶜāne etmiş olur." Ve ᶜAdiyy b. Hātim'e kelb-i muᶜallemi için fermān buyurulmuş ki ''وَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَكُونَ إِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ''[50] Yaᶜnī "Eger senin kelbin avlandığı avdan yerse sen onun saydını yeme, zīrā korkarım ki onun tutup yemediği nesneyi nefsine saklamış ola." Ve maᶜa-hāzā fi'l-gālib kelb-i muᶜallem huyunu yaramaz etmez ve yemediği nesneyi ancak sāhibine imsāk etmiş ve efendimiz onun eklinden nehy etmiş.

[وهذا التحقيق وهو أن الحل إنما يتحقق إذا تحقق تمام السبب وتمام السبب

48 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/356, no: 5543; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 11/197; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 4/41; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/313.

49 *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 4/242, no: 19678.

50 Buhārī, Zebāih, 8, no: 5484; Ebū Dāvūd, Sayd, 2, no: 2854; *Musnedu* Ahmed, 32/130, no: 19388.

بأن يفضي إلى الموت سليمًا من طريان غيره عليه وقد شك فيه فهو شك في تمام السبب حتى اشتبه أن موته على الحل أو على الحرمة فلا يكون هذا في معنى ما تحقق موته على الحل في ساعته ثم شك فيما يطرأ عليه فالجواب أن نهي ابن عباس ونهى رسول الله صلى الله عليه وسلم محمول على الورع والتنزيه بدليل ما روي في بعض الروايات أنه قال ”كُلْ مِنْهُ وَإِنْ غَابَ عَنْكَ مَا لَمْ تَجِدْ فِيهِ أَثَرًا غَيْرَ سَهْمِكَ“ وهذا تنبيه على المعنى الذي ذكرناه وهو أنه إن وجد أثرًا آخر فقد تعارض السببان بتعارض الظن وإن لم يجد سوى جرحه حصل غلبة الظن فيحكم به على الاستصحاب كما يحكم على الاستصحاب بخبر الواحد والقياس المظنون والعمومات المظنونة وغيرها]

Bu tahkīk ki hill ancak tamām-ı sebeb ile mütehakkık olur ve tamām-ı sebeb o hayvān madrūb oluncaya dek ona dīger bir sebeb tārī olmayarak o cürhü helākine müfzī ola, hālbuki āher sebebin tareyānında şekk vākiᶜ olmuş ve bu şekk tamām-ı sebebde bir şekktir tā ki müştebih oldu ki o hayvānın ölümü hill üzerine midir yoksa hurmet. Ve çün iştibāh hāsıl oldu, onun sāᶜatinde hill üzerine ölümü mütehakkak olup sonra ona tārī olan nesnede şekk olunmuş olan saydın maᶜnāsında olamaz. Bunun üzerine cevāb odur ki İbn ᶜAbbās ve Resūl-i kibriyā efendimizin nehyleri veraᶜ ve tenzīhe mahmūldür, zīrā baᶜzu’r-rivāyātta mervī olan hadīs-i şerīf ona delālet etmiştir, çünkü efendimiz ”كُلْ مِنْهُ وَإِنْ غَابَ عَنْكَ مَا لَمْ تَجِدْ فِيهِ أَثَرًا غَيْرَ سَهْمِكَ“[51] diye emr ü fermān buyurmuştur, yaᶜnī “Senin eserin mā-ᶜadāsı onda dīger bir eser bulmadıkça sen ondan ekl eyle velev ki senden gāib olmuştur.” Ve bu bizim zikr ettiğimiz maᶜnāya tenbīhtir ki eger onda dīger bir eser görürse o vaktte iki sebeb teᶜāruz-ı zann ile müteᶜārız olmuş olurlar. Ve çün onun cürhü mā-ᶜadāsından dīger bir şey görülmez, zann için galebe hāsıl olur ve istishāb üzerine onunla yaᶜnī galebe-i zann ile hükm olunur, nitekim haber-i vāhid ve kıyās-ı maznūn ve ᶜumūmāt-ı maznūne ve dīgeri istishāb üzerine hükm olunur.

[وأما قول القائل إنه لم يتحقق موته على الحل في ساعة فيكون شكًا في السبب فليس كذلك بل السبب قد تحقق إذ الجرح سبب الموت فطريان الغير شك فيه

51 Ebū Dāvūd, Sayd, 2, no: 2849; *Musnedu* Ahmed, 11/336, no: 6725.

ويدل على صحة هذا الإجماع على أن من جرح وغاب فوجد ميتًا فيجب القصاص على جارحه بل إن لم يغب يحتمل أن يكون موته بهيجان خلط في باطنه كما يموت الإنسان فجأة فينبغي أن لا يجب القصاص إلا بحز الرقبة والجرح المذفف لأن العلل القاتلة في الباطن لا تؤمن ولأجلها يموت الصحيح فجأة ولا قائل بذلك مع أن القصاص مبناه على الشبهة]

Ve o kāilin kavli ise ki hill üzerine sāᶜatinde ölümü onun mütehakkak olmadı yaᶜnī sebebde bir şekk olmuş olur demesi böyle değildir, çünkü sebebde şekk yoktur, zīrā sebeb mütehakkak olmuştur, çünkü cürh mevtin sebebidir, ancak dīger bir sebebin tareyānında şekk vākiᶜ olmuştur. Bunun sıhhatine bu hükm delīldir ki kāffe-i ᶜulemāᵓ ictimāᶜ etmişler ki yaralı olup gāib olan kimse eger vefāt etmiş bulunursa onun cārihi üzerine kısās vācib olur, belki o [192] mecrūh gāib olmazsa da fecᵓeten insān vefāt ettiği gibi bātında bir ahlāt heyecānıyla vefātı dahi muhtemeldir. Ve bunun iktizāsınca onda kısās vācib olmamak gerekti. Ve dahi cezz-i rakabe ve cürh-i müzeffif yaᶜnī boğazlamak ve ᶜacele sürᶜatle öldürmek gibi katlin mā-ᶜadāsında kısās vācib olmamak lāzım gelirdi, maᶜā-hāzā zikr olunan mesᵓelede kısāsın vücūbuna kāffe-i ᶜulemāᵓ ictimāᶜ etmişler, onların işbu ictimāᶜları mesbūku'l-beyān olan kavlimize delīldir ve delālet-i kaviyye ile delīl olduğuna şübhe yoktur, çünkü ᶜilel-i kātile-i bātıniyyeden emniyyet olunmaz, zīrā ᶜilel-i bātıniyye ile merd-i sahīh ü sālim fecᵓeten vefāt eder ve bu ihtimāl için sukūt-ı kısāsa bir kāil yoktur, maᶜa-ennehu kısāsın mebnāsı şübhe üzerinedir.

[وكذلك جنين المذكاة حلال ولعله مات قبل ذبح الأصل لا بسبب ذبحه أو لم ينفخ فيه الروح وغرة الجنين تجب ولعل الروح لم ينفخ فيه أو كان قد مات قبل الجناية بسبب آخر ولكن يبني على الأسباب الظاهرة فإن الاحتمال الآخر إذا لم يستند إلى دلالة تدل عليه التحق بالوهم والوسواس كما ذكرناه فكذلك هذا وأما قوله صلى الله عليه وسلم أخاف أن يكون إنما أمسك على نفسه فللشافعي رحمه الله في هذه الصورة قولان والذي نختاره الحكم بالتحريم لأن السبب قد تعارض إذ الكلب المعلم كالآلة والوكيل يمسك على صاحبه فيحل ولو استرسل المعلم بنفسه فأخذ لم يحل لأنه يتصور منه أن يصطاد لنفسه ومهما انبعث بإشارته ثم أكل دل ابتداء على انبعاثه على أنه نازل منزلة آلته وأنه يسعى في وكالته ونيابته ودل أكله

آخرًا على أنه أمسك لنفسه لا لصاحبه فقد تعارض السبب الدال فيتعارض الاحتمال والأصل التحريم فيستصحب ولا يزال بالشك وهو كما لو وكل رجلًا بأن يشتري له جارية فاشترى له جارية ومات قبل أن يبين أنه اشتراها لنفسه أو لمؤكله لم يحل للمؤكل وطؤها لأن للوكيل قدرة على الشراء لنفسه ولمؤكله جميعًا ولا دليل مرجح والأصل التحريم فهذا يلتحق بالقسم الأول لا بالقسم الثالث]

Ve dahi cenīn-i müzekkāt helāl olup anasının zebhiyle onun hilline hükm olunur. Ve mümkindir ki aslın boğazlamasından evvel yaᶜnī anasının zebhinden akdem dīger bir sebeb ile ölmüş olur veyāhūd henüz rūh ona nefh olmamış olur ve dahi cenīnin gurresi vācib olur ve mümkindir ki henüz onda rūh nefh olmamış olur veyāhūd cināyetin vukūᶜundan akdem dīger bir sebeb ile ölmüş olur velākin esbāb-ı zāhire üzerine binā᾽ olunur bu ihtimālāta iltifāt olunmaz, çünkü öbür ihtimāl ona delālet eder bir delīle müstenid olmayınca bizim zikr ettiğimiz gibi vehm ve visvāsa mültehık olur işte bu dahi böyledir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ve bizim ihtiyār ettiğimiz kavl ise onun tahrīmine hükm etmektir, çünkü sebeb müteᶜārız olmuştur, zīrā kelb-i muᶜallem ālet ve vekīl gibidir, sāhibi için tutar, saydı helāl olur, lākin kendi kendinden ava saldırıp gider avı tutarsa onun saydı helāl olmaz, yaᶜnī hod-be-hod tutup avladığı av helāl olmaz, zīrā nefsine istiyād etmek dahi mutasavverdir. Ve sāhibinin işāretiyle gidip tuttuğu hayvāndan yerse işāretle onun gidişi ibtidā᾽en delālet eder ki kendisi sāhibine ālet menzilesinde nāzildir, onun vekālet ve niyābetine çalışıp saᶜy eder ve çün o avdan yiyip ekl eder. Fi'l-āhir kendi nefsine tuttuğuna dahi ekli delālet eder ki sāhibine tutmuş olsaydı ondan yemezdi, delālet eden sebeb o vechile müteᶜārız olur, ihtimāl dahi muteᶜārız olur ve asl bunda tahrīm olduğundan bu asl yaᶜnī tahrīm istishāb olunur, o şekk ile zāil olmaz. Bu mes᾽ele o mes᾽eleye mümāsildir ki bir kimse eger bir kimseyi kendisine bir cāriye almak için vekīl etse ve o vekīl bir cāriyeyi aldıktan sonra onu kendi nefsine veyāhūd mü᾽ekkeline aldığını beyān etmeden vefāt etse onun vat᾽ı ona helāl olmaz, yaᶜnī o cāriyenin vat᾽ı mü᾽ekkeline helāl olmaz, zīrā vekīl nefsine iştirā᾽ etmeğe şerᶜan kudreti vardır. Mümkindir ki onu nefsine almış olur ve mümkindir ki mü᾽ekkeline almış olur. Ve çün

burasını beyān etmeksizin vefātı vākiᶜ ve esbāb yekdīgerine müteᶜārız olup tercīhine bir delīl bulunmaz ve bunda asl tahrīm idi, işbu mādde dahi kısm-ı evvele mültehık olup kısm-ı sālise mültehık olmaz.

[الْقِسْمُ الرَّابِعُ أَنْ يَكُونَ الْحِلُّ مَعْلُومًا وَلَكِنْ يَغْلِبُ عَلَى الظَّنِّ طَرَيَانُ مُحَرِّمٌ بِسَبَبٍ مُعْتَبَرٍ فِي غَلَبَةِ الظَّنِّ شَرْعًا فَيَرْفَعُ الِاسْتِصْحَابَ [193] وَيَقْضِي بالتحريم إذ بان لنا أن الاستصحاب ضعيف ولا يبقى له حكم مع غالب الظن ومثاله أَنْ يُؤَدِّيَ اجْتِهَادُهُ إِلَى نَجَاسَةِ أَحَدِ الْإِنَاءَيْنِ بِالِاعْتِمَادِ عَلَى عَلَامَةٍ مُعَيَّنَةٍ تُوجِبُ غَلَبَةَ الظَّنِّ فتوجب تحريم شربه كما أوجبت منع الوضوء به وكذا إذا قال إن قتل زيد عمرًا أو قتل زيد صيدًا منفردًا بقتله فامرأتي طالق فجرحه وغاب عنه فوجد ميتًا حرمت زوجته لأن الظاهر أنه منفرد بقتله كما سبق]

Ve dördüncü kısmı onun hilli maᶜlūm olur da lākin zann üzerine gālib olur ki onun üzerine bir muharrem tārī olmuştur, o dahi şerᶜan galebe-i zannda muᶜteber bir sebeb ile tārī olmuş ola yaᶜnī aslen helāl ise de ammā galebe-i zannda şerᶜan muᶜteber bir sebeb ile harām olduğu agleb-i zann ile maznūn ola, biz onda tahrīm ile kazāʾ ederiz, çünkü bize nümāyān olur ki o istishāb zaᶜīftir, çünkü gālib-i zann ile onun bir hükmü kalmaz. Bunun misāli ise onun ictihādı ehad-ı ināʾeynin necāsetine galebe-i zannı mūcib bir ᶜalāmet-i muᶜayyeneye iᶜtimāden dāᶜī müʾeddī olur ki tahrīm-i şürbüne mūcib olur, nitekim onunla ābdest almaklığı menᶜ etmiş. Ve kezālik misāli dese ki eger Zeyd münferiden ᶜAmr'ı veyāhūd bir saydı katl ederse onun zevcesi tālik olsun ve Zeyd, ᶜAmr'ı cerh edip ᶜAmr gāib olduktan sonra müteveffā bulunursa onun zevcesi ona harām olur, çünkü zāhirde onun katlinde münferid olmuştur ki taᶜrīf-i sābıktan hükmü maᶜlūm olmuştur.

[وقد نص الشافعي رحمه الله أن من وجد في الغدر ان ماء متغيرا احتمل أن يكون تغيره بطول المكث أو بالنجاسة فيستعمله ولو رأى ظبية بالت فيه ثم وجده متغيرًا واحتمل أن يكون بالبول أو بطول المكث لم يجز استعماله إذ صار البول المشاهد دلالة مغلبة لاحتمال النجاسة وهو مثال ما ذكرناه]

İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme nass etmiş ki bir kimse eger gadīrde yaᶜnī gölde bir mütegayyir su bulsa o hāl ile ki onun tagayyürü tūl-i

meksten veyāhūd vukūᶜ-ı necāsetle muhtemel olsa ona cāizdir ki istiᶜmāl ede, ammā eger evvelen onda bir geyik işediğini görmüş olsa baᶜdehu onu mütegayyir bulsa o vaktte onu istiᶜmāli cāiz kalmaz, çünkü muhtemeldir ki onun tagayyürü o sidik ile ola veyāhūd tūl-i meks ile ola, lākin geyik bevli yaᶜnī sidiği necāsetin ihtimāline mugallib olur, zīrā agleb-i zann onun tagayyürü o bevlden olmuş olur ve bizim bu zikr ettiğimiz kısma misāldir.

[وهذا في غلبة ظن استند إلى علامة متعلقة بعين الشيء أما غلبة الظن لا من جهة علامة تتعلق بعين الشيء فقد اختلف قول الشافعي رضي الله عنه في أن أصل الحل هل يزال به إذا اختلف قوله في التوضؤ من أواني المشركين ومدمن الخمر والصلاة في المقابر المنبوشة والصلاة مع طين الشوارع أعنى المقدار الزائد على ما يتعذر الاحتراز عنه وعبر الأصحاب عنه بأنه إذا تعارض الأصل والغالب فأيهما يعتبر وهذا جار في حل الشرب من أواني مدمن الخمر والمشركين لأن النجس لا يحل شربه فأما مأخذ النجاسة والحل واحد فالتردد في أحدهما يوجب التردد في الآخر والذي أختاره أن الأصل هو المعتبر وأن العلامة إذا لم تتعلق بعين المتناول لم توجب رفع الأصل وسيأتي بيان ذلك وبرهانه في المثار الثاني للشبهة وهي شبهة الخلط]

Bu hükm ise ᶜaynu'ş-şeyᵓe müteᶜallik olup da bir ᶜalāmete müstenid olan galebe-i zanndadır, ammā ᶜaynu'ş-şeyᵓe müteᶜallik olmayıp āher bir yoldan olursa yaᶜnī dīger bir vechle bir galebe-i zann hāsıl olursa onda İmām Şāfiᶜī'nin kavli muhtelif olmuştur ki aslı hill olursa onun o galebe-i zann ile zāil olur mu? Çünkü kefere veyā müdmin-i hamr olanların kaplarından ābdest almak ve mekābir-i menbūşede namāz kılmak ve maᶜfuvvdan ziyāde yolun çamurlarıyla namāz kılmak gibi şeylerde onun sözü muhtelif olmuştur. Ve ashābı buna taᶜbīr ettiler ki asl ve gālib müteᶜārız olurlarsa hangisi muᶜteber olur ve bu bahs müdmin-i hamr ve keferenin kaplarından su içmek hillinde cārīdir, çünkü necisin şürbü helāl olmaz. Bunda meᵓhaz-ı necāset ile hill bir olup bir öbürüsünde olan tereddüd dīgerine tereddüdü mūcib olur. Lākin kavl-i muhtār odur ki asl muᶜteber olmaktır, çünkü ᶜalāmet bir nesnenin ᶜaynına müteᶜallik olmazsa yaᶜnī mütenāvel olan nesneye müteᶜallik olmazsa o ᶜalāmetle

aslın refᶜi vācib olmaz, bunun beyānı ve burhānı şübheye tertīb olunan mesār-ı sānīde gelecektir ki yaᶜnī şübhe-i haltta.

[فقد اتضح من هذا حكم حلال شك في طريان المحرم عليه أو ظن وحكم حرام شك في طريان المحلل عليه أو ظن وبان الفرق بين ظن يستند إلى علامة في عين الشيء وبين ما لا يستند إليه وكل ما حكمنا في هذه الأقسام الأربعة بحله فهو حلال في الدرجة الأولى والاحتياط تركه فالمقدم عليه لا يكون من زمرة المتقين والصالحين بل من زمرة العدول الذين لا يقضى في فتوى الشرع بفسقهم وعصيانهم واستحقاقهم [194] العقوبة إلا ما ألحقناه برتبة الوسواس فإن الاحتراز عنه ليس من الورع أصلًا]

İşte helālin hükmü ki ona muharremin tareyānına şekk olunur veyāhūd zann olunur ve o harāmın hükmü ki ona muhallelin tareyānına şekk olunur veyāhūd zann olunur ve ᶜaynu'ş-şeyᵓe müstenid olan ᶜalāmet ile ᶜaynu'ş-şeyᵓe müstenid olmayan ᶜalāmetin beynlerinde olan fark bu emsile ile maᶜlūm ve müstebān oldu. Ve işbu aksām-ı erbaᶜada her ne ki hilline hükm ettikse derece-i ūlāda olan hilldir, ihtiyāt onun terkidir, zīrā bu gibi helāl üzerine mukaddem olan kimse zümre-i muttakīn ü sālihīnden olmaz, belki zümre-i ᶜudūldandır ki bunun tenāvülü ile onun fısklarına ve cürm ve ᶜisyānlarına ve ᶜukūbete istihkāklarına şerᶜ-i şerīf fetvā vermez, meger ki rütbe-i visvāsa mültehık olan nesne ola, zīrā vesveseye mülhak olan nesneden ihtirāz etmek aslen verᶜadan değildir.

el-Mesāru's-Sānī Li'ş-Şübheti Şekkün Menşeᵓuhu el-İhtilātu

[المثار الثاني للشبهة شك منشؤه الاختلاط]

[وذلك بأن يختلط الحرام بالحلال ويشتبه الأمر ولا يتميز والخلط لا يخلو إما أن يقع بعدد لا يحصر من الجانبين أو من أحدهما أو بعدد محصور فإن اختلط بمحصور فلا يخلو إما أن يكون اختلاط امتزاج بحيث لا يتميز بالإشارة كاختلاط المائعات أو يكون اختلاط استبهام مع التمييز للأعيان كاختلاط الأعبد والدور والأفراس والذي يختلط بالاستيهام فلا يخلو إما أن يكون مما يقصد عينه كالعروض أو لا يقصد كالنقود فيخرج من هذا التقسيم ثلاثة أقسام]

Ve şübheye ikince mesār ise o dahi o şekktir ki onun menşeʾi ihtilāt yaʿnī karışıklıktır ki harām ile helāl birbirine karışıp muhtelit olur ve emrleri müştebih olup tefrīk ve temyīzleri mümkin olmaz. Bu karışıklık iki hālden hālī olmaz ki yā bir cānibden veyā iki cānibden ʿadedi nā-mahsūr ile vākiʿ ola veyāhūd mahsūr bir ʿaded ile vākiʿ ola. Mahsūr bir ʿaded ile vākiʿ olursa o dahi iki hālden hālī değildir ki o ihtilāt yā ihtilāt-ı imtizāc olup işāretle temyīzi gayr-ı mümkin ola, māiʿātın ihtilātı gibi veyāhūd ihtilāt-ı istibhām olup aʿyānın temyīziyle maʿan olur, meselā ihtilāt-ı ʿabīd u dūr u devābb gibi. İhtilāt-ı istibhām dahi kezālik iki hālden hālī olmaz ki yā onun ʿaynı maksūd olur ʿurūz gibi veyāhūd ʿaynı maksūd olmaz nukūd gibi ola. İşte bu taksīmden üç kısm hāsıl olur:

[القسم الأول أن تستبهم العين بعدد محصور كما لو اختلطت الميتة بمذكية أو بعشر مذكات أو اختلطت رضيعة بعشر نسوة أو يتزوج إحدى الأختين ثم تلتبس فَهَذِهِ شُبْهَةٌ يَجِبُ اجْتِنَابُهَا بِالْإِجْمَاعِ لِأَنَّهُ لَا مَجَالَ لِلِاجْتِهَادِ وَالْعَلَامَاتِ فِي هَذَا وَإِذَا اخْتَلَطَتْ بِعَدَدٍ مَحْصُورٍ صَارَتِ الْجُمْلَةُ كَالشَّيْءِ الْوَاحِدِ فَتَقَابَلَ فيه يقين التحريم والتحليل ولا فرق في هذا بين أن يثبت حل فيطرأ اختلاط بمحرم كما لو أوقع الطلاق على إحدى زوجتين في مسئلة الطائر أو يختلط قبل الاستحلال كما لو اختلطت رضيعة بأجنبية فأراد استحلال واحدة وهذا قد يشكل في طريان التحريم كطلاق إحدى الزوجتين لما سبق من الاستصحاب وقد نبهنا على وجه الجواب وهو أن يقين التحريم قابل يقين الحل فَضَعُفَ الِاسْتِصْحَابُ وَجَانِبُ الْحَظْرِ أَغْلَبُ فِي نَظَرِ الشرع فلذلك ترجح وهذا إذا اختلط حلال محصور بحرام محصور فإن اختلط حلال محصور بحرام غير محصور فلا يخفى أن وجوب الاجتناب أولى]

Birinci kısmı ki ʿaded-i mahsūr ile ʿayn-ı mübheme olup temyīzi mümkin olmazdı, işte bu kısmdır. Şöyle ki besmele ile zebh olunan koyun besmelesiz olarak zebh olunan bir veyāhūd on ʿaded koyun ile karışıp muhtelit olmak gibidir veyāhūd bir radīʿa on ʿaded hatun kişi ile karışmak gibidir veyā iki kız karındaşların birisine tezevvüc edip zevcesi hangisi olduğunu mültebis olmak gibidir. İşte bu bir şübhedir ki onun ictinābı icmāʿ-ı ʿulemāʾ ile vācibdir, çünkü bu gibi mesʾelelerde ictihād ve ʿalāmāta bir mecāl yoktur, zīrā ʿaded-i mahsūr ile karışıp muhtelit oldu, cümlesi şeyʾ-i vāhid gibi oldu, onda yakīn-i tahrīm ile

yakīn-i tahlīl mütekābil oldu ve bunda fark yoktur ki bir hill sābit ola da baᶜdehu ihtilāt-ı muharrem ona tārī olmuş ola. Mesᵓele-i tāirde ihde'z-zevceteyne talākın īkāᶜı gibi veyāhūd kable'l-istihlāl karışmış ola, meselā ecnebiye ile radīᶜanın ihtilātı gibi ki onlardan birisinin istihlālini murād ede ve bu hükm tareyān-ı tahrīmde istishāb-ı mesbūk ile egerçi müşkil ise de ihde'z-zevceteyn talākı gibi, lākin biz onun vech-i cevābı üzerine tenbīh edip dedik ki yakīn-i tahrīm yakīn-i hille mukābil ve nazar-ı şerᶜde cānib-i hatar agleb idüğünden istishāb zaᶜīf oldu yaᶜnī bu cihetle müreccah oldu. Ve helāl-i mahsūr harām-ı mahsūr ile muhtelit olursa o dahi [195] hükmü budur. Ve eger helāl-i mahsūr ile harām-ı gayr-ı mahsūr karışırsa artık ondan vücūb-ı ictināb bi-tarīki'l-evlā olduğu hafī ve pinhān değildir.

[القسم الثاني حَرَامٌ مَحْصُورٌ بِحَلَالٍ غَيْرِ مَحْصُورٍ كَمَا لَوِ اخْتَلَطَتْ رَضِيعَةٌ أَوْ عَشْرُ رَضَائِعَ بِنِسْوَةِ بَلَدٍ كبير فلا يلزم بهذا اجتناب نكاح نساء أَهْلِ الْبَلَدِ بَلْ لَهُ أَنْ يَنْكِحَ مَنْ شاء منهن وهذا لا يجوز أن يعلل بكثرة الحلال إذ يلزم عليه أن يجوز النكاح إذا اختلطت واحدة حرام بتسع حلال ولا قائل به بل العلة الغلبة وَالْحَاجَةِ جَمِيعًا إِذْ كُلُّ مَنْ ضَاعَ لَهُ رَضِيعٌ أَوْ قَرِيبٌ أَوْ مُحَرَّمٌ بِمُصَاهَرَةٍ أَوْ سَبَبٍ مِنَ الْأَسْبَابِ فَلَا يُمْكِنُ أَنْ يُسَدَّ عليه باب النكاح وَكَذَلِكَ مَنْ عَلِمَ أَنَّ مَالَ الدُّنْيَا خَالَطَهُ حَرَامٌ قَطْعًا لَا يَلْزَمُهُ تَرْكُ الشِّرَاءِ وَالْأَكْلِ فَإِنَّ ذَلِكَ حَرَجٍ وَمَا فِي الدِّينِ مِنْ حرج]

Ve ikinci kısm ki harām-ı mahsūr ile helāl-i gayr-i mahsūrun ihtilātıdır. Meselā bir radīᶜa kadın veyāhūd on radīᶜalı bir belde-i kebīre nisāsı ile karışıp ihtilāt eylerlerse bununla ehl-i beledin kāffe-i nisāsının ictināb-ı nikāhları lāzım gelmez belki ona cāizdir ki onlardan dilediği kadını nikāh ede. Ve bunun cevāzı helālin kesretiyle taᶜallül etmek cāiz değildir, çünkü ondan lāzım gelir ki bir harām dokuz helāl ile ihtilāt ederse onlardan nikāh etmek cāiz olur, hālbuki bunun cevāzına bir kāil yoktur, belki işbu cevāz ancak zarūret ve ihtiyāc ile maᶜan kesret ve galebelik ictimāᶜındandır, zīrā her kim ki ona bir radīᶜ veyā bir karīb veyāhūd hurmet-i musāheret ile bir muharremesi veyā sāir bir sebeb ile üzerine muharreme bulunan bir kimsesi zāyiᶜ olup bir belde ahālīsi ile muhtelit olursa o kimsenin üzerine bāb-ı nikāhın seddi mümkin olmaz, kezālik kim ki katᶜā bilse ki māl-ı dünyāya harām karışmış ona terk-i

iştirāʾ ve terk-i ekl dahi lāzım gelmez, zīrā bu harac ve meşakkattir ve dīnde harac yoktur.

[وَيُعْلَمُ هَذَا بِأَنَّهُ لَمَّا سُرِقَ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِجَنٌّ وَغَلَّ وَاحِدٌ فِي الْغَنِيمَةِ عَبَاءَةً لَمْ يَمْتَنِعْ أَحَدٌ مِنْ شِرَاءِ الْمَجَانِّ وَالْعَبَاءِ فِي الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ كُلُّ مَا سُرِقَ وَكَذَلِكَ كَانَ يُعْرَفُ في الناس من يربي فِي الدَّرَاهِمِ وَالدَّنَانِيرِ وَمَا تَرَكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا النَّاسُ الدَّرَاهِمَ والدنانير بالكلية]

Ve bunun cevāzı bundan maᶜlūm olur ki zamān-ı saᶜīd-i Hazret-i Risālet-penāhī'de bir kalkan sirkat olundu ve ganīmetten dahi kable'l-kısmet bir ᶜabā alındı ve bir kimse kalkanların iştirāsından ve ᶜabāların satın almalarından imtināᶜ etmedi ve kezālik her ne ki çalındıysa onların mübāyeᶜatlarına māniᶜ olmadı. Ve kezālik ᶜasr-ı mezkūrda derāhim ve denānīrde ribā eder maᶜlūm ve masrūf ādemler var idi ve Nebī-i zī-şān efendimiz ile sahābesi derāhim ve denānīri bi'l-külliyye terk etmediler.

[وبالجملة إنما تنفك الدنيا عن الحرام إذا عصم الخلق كلهم عن المعاصي وهو محال وإذا لم يشترط هذا في الدنيا لم يشترط أيضًا في بلد إلا إذا وقع بين جماعة محصورين بل اجتناب هذا من ورع الموسوسين إذا لم ينقل ذلك عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ولا عن أحد من الصحابة ولا يتصور الوفاء به في ملة من الملل ولا في عصر من الأعصار]

Ve bi'l-cümle beyānı şudur ki dünyā harāmdan infikākı ancak meᶜāsīden kāffe-i halkın maᶜsūm olmalarıyladır ve kāffeten maᶜsūm olmaları muhāldir ve bu şart dünyāda müşterıt olmazsa bir belde dahi müşterıt olmaz, meger ki mahsūr bir cemāᶜatin beyninde vākiᶜ ola. Ve'l-hāsıl bu gibi şübhelinin ictinābı veraᶜ-ı müvesvisīndendir, çünkü Nebī-i zī-şān ve ashābı üzerine bu gibi ictināb menkūl olmamıştır, bununla vefāʾ etmek mümkin olmaz, hīçbir millette ve hīçbir ᶜasrda bununla vefā vākiᶜ olmamıştır ve olmayacağı mukarrerdir.

[فإن قلت فكل عدد محصور في علم الله فما حد المحصور ولو أراد الإنسان أن يحصر أهل بلد لقدر عليه أيضًا إن تمكن منه فاعلم أن تحديد أمثال هذه الأمور غير ممكن وإنما يضبط بالتقريب فنقول كل عدد لو اجتمع على صعيد واحد لعسر

على الناظر عدهم بمجرد النظر كالألف والألفين فهو غير محصور وما سهل كالعشرة والعشرين فهو محصور وبين الطرفين أوساط متشابهة تلحق بأحد الطرفين بالظن وما وقع الشك فيه استفتى فيه القلب فإن الإثم حزاز القلوب وفي مثل هذا المقام قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لوابصة ''اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ'' وكذا الأقسام الأربعة التي ذكرناها في المثار الأول يقع فيها أطراف متقابلة واضحة في النفي والإثبات وأوساط متشابهة فالمفتي يفتي بالظن وعلى المستفتي أن يستفتي قلبه فإن حاك في صدره شيء فهو الآثم بينه وبين الله فلا ينجيه في الآخرة فتوى المفتي فإنه يفتي بالظاهر والله يتولى السرائر]

Ve eger sen her bir ᶜaded Zāt-ı Zü'l-Celāl'in ᶜilminde mahsūrdur, kaldı ki mahsūrun haddi nedir ve bir kimse bir beldenin hasrını murād ederse ondan temkīn olunmuş olsa ona muktedir olurdu der isen [196] bunu dahi böylece bil ki bu misilli umūrun tahdīdi mümkin değildir, ancak takrīb ile zabt olunur. Bināen ᶜalā zālik biz deriz ki her bir ᶜaded ki bir toprak üzerine bilikip mücerred nazarla ᶜadedleri nāzırın üzerine müteᶜassir olur, bin ve iki bin gibi, o ᶜaded mahsūr değildir ve o ki ᶜadedleri nāzıra āsān ve kolay olur, on ve yirmi gibi, o ᶜaded mahsūrdur. Ve tarafeyn beyninde evsāt-ı müteşābihe vardır ki zann ile tarafeynin birisine lāhık olur ve o ki şekke uğrayıp onda bir şekk vākiᶜ olur onun üzerine kalbinden istiftāᵓ eder, zīrā ism ve günāh gönülde kaşıntı eder. Ve bu makām gibi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Vābisa'ya buyurmuş ki ''اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ''[52] Yaᶜnī "Sen kendi kalbinden istiftāᵓ eyle velev ki sana fetvā verdiler ve dahi fetvā verdiler ve dahi fetvā verdiler." Mesār-ı evvelde bizim zikr etiğimiz aksām-ı erbaᶜada dahi nefy ü isbātta vāzıh etrāf-ı mütekābile ve evsāt-ı müteşābihe vākiᶜ olur ve müftī ise zann ile fetvā verir, müsteftīye kalbinin istiftāsı vācib olur ki eger kendi sadrında bir şey kaşındıysa o nesne Zāt-ı Zü'l-Celāl ile onun beyninde olan ism ve günāhtır, müftīnin fetvāsı onu ondan necāt vermez, zīrā müftī zāhir ile fetvā verir, gizlilere Zāt-ı Zü'l-Celāl mütevellīdir.

[القسم الثالث أن يختلط حَرَامٌ لَا يُحْصَرُ بِحَلَالٍ لَا يُحْصَرُ كَحُكْمِ الأموال في

52 *Musnedu* Ahmed, 29/533, no: 18006; Dārimī, Buyūᶜ, 2, no: 2575.

زماننا هذا فالذي يأخذ الأحكام من الصور قد يظن أن نسبة غير المحصور إلى غير المحصور كنسبة المحصور إلى المحصور وقد حكمنا ثم بالتحريم فلنحكم هنا به والذي نختاره خلاف ذلك وهو أنه لَا يَحْرُمُ بِهَذَا الِاخْتِلَاطِ أَنْ يُتَنَاوَلَ شَيْءٌ بِعَيْنِهِ احْتَمَلَ أَنَّهُ حَرَامٌ وَأَنَّهُ حَلَالٌ إِلَّا أَنْ يَقْتَرِنَ بِتِلْكَ الْعَيْنِ عَلَامَةٌ تَدُلُّ عَلَى أنه من الحرام فإن لم يكن في الْعَيْنِ عَلَامَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ مِنَ الْحَرَامِ فتركه ورع وأخذه حلال لا يفسق به آكله ومن العلامات أن يأخذه من يد سلطان ظالم إلى غير ذلك من العلامات التي سيأتي ذكرها]

Ve üçüncü kısmı ki harām-ı gayr-ı mahsūr ile helāl-i gayr-i mahsūra karışmaktır, zamānımızın emvāli gibidir. Evvelki ahkāmı suverden ahz eder zann eyler ki gayr-ı mahsūrun gayr-ı mahsūra nisbeti mahsūrun mahsūra olan nisbeti gibidir ve harām-ı mahsūr ile helāl-i mahsūr karışırsa biz onun haremiyyetine hükm etmişiz, o dahi işbu sūrette böylece hükm eder, ammā bizim ihtiyār ettiğimiz tarīk ise onun hilāfındadır ki harām-ı gayr-ı mahsūra helāl-i gayr-i mahsūr karışıp muhtelit olursa işbu ihtilāt ile helāl ve harāmı muhtemel olan nesnenin tenāvülü harām olmaz meger ki o nesnenin ʿaynına harām olduğuna delālet eder bir ʿalāmet-i zāhire mukterin olur ki o vaktte onun terki verʿadır ve ahzi helāldir, onun ekliyle ākili fāsık olmaz; cümle-i ʿalāmāttan onu melik-i zālim ü cāirin yedinden ve sāir ʿalāmet ve harāmhorlar takımı yedlerinden almaktır, nitekim zikri gelecektir.

[ويدل عليه الأثر والقياس فأما الأثر فما علم في زمن رسول الله صلى الله عليه وسلم والخلفاء الراشدين بعده إذ كانت أثمان الخمور ودراهم الربا من أيدي أهل الذمة مختلطة بالأموال وكذا غلول الأموال وكذا غلول الغنيمة ومن الوقت الذي نهى صلى الله عليه وسلم عن الربا إذ قال "أَوَّلُ رِبًا أَضَعُهُ رِبَا الْعَبَّاسِ" ما ترك الناس الربا بأجمعهم كما لم يتركوا شرب الخمور وسائر المعاصي حتى روي أن بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باع الخمر فقال عمر رضي الله عنه لعن الله فلانا هو أول من سن بيع الخمر إذ لم يكن قد فهم أن تحريم الخمر تحريم لثمنها وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ فُلَانًا يَجُرُّ فِي النَّارِ عَبَاءَةً قَدْ غَلَّهَا" وقتل رجل ففتشوا متاعه فوجدوا فيه خرزات من خرز اليهود لا تساوي درهمين قد غلها]

Bizim bu tarīk-i muhtārımıza eser ve kıyās delālet etmiştir. Eser ise

zemen-i peygamberīden ve sonra hulefā-i rāşidīn zamānlarında maᶜlūm olan umūrdur ki o ᶜasrda hamrın esmānı ve ribā akçesi ehl-i zimmet yedlerinden emvāla muhtelit idi ve emvāl-i ganīmetten ve sāir emvāl-i menhūbe ü magsūbe ve mesrūkadan dahi birtakım emvāl kezālik emvālde karışık ve mahlūt idi. Ve ribāya nehyinden sonra kāffe-i nās ribāyı külliyyen terk etmediler, çünkü ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki [53]"أَوَّلُ رِبًا أَضَعُهُ رِبَا الْعَبَّاسِ" yaᶜnī "En evvel hatt ve tenzīl edeceğim fāizi Hazret-i ᶜAbbās'ın güzeştesidir." Ve'l-hāsıl o zamān-ı mesᶜūd u mübārekte külliyyen nās şürb-i hamr ve meᶜāsī-i sāireyi terk etmedikleri gibi baᶜde'n-nehy ribā akçesi dahi terk etmediler ve o ribā akçesi emvāl içinde mahlūt iken eyādī-i nāsta olan kāffe-i emvālin tahrīmine gidilmedi, hattā mervī olmuş ki baᶜzu'l-ashāb hamrı beyᶜ etmiş. Ve Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Allāhu taᶜālā hazretleri fülānı rahmetinden dūr ede ki en evvel beyᶜ-i hamrın tarīki küşād eden odur." Çünkü tahrīm-i hamrdan onun semenin harām olmasını fehm edememişti. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki "إِنَّ فُلَانًا يَجُرُّ فِي النَّارِ عَبَاءَةً قَدْ غَلَّهَا"[54] [197] Yaᶜnī "Fülān ādem nār-ı cehennemde bir ᶜabā çeker ki onu māl-ı ganīmetten kable'l-kısmet almıştı." Ve dahi bir ādem katl olunup eşyāsını muᶜāyene ve teftīş ettiklerinde yehūd boncuklarından iki dirheme değmez boncuklara rāst geldiler ki onları kable'l-kısmet māl-ı ganīmetten almıştı.

[وكذلك أدرك أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم الأمراء الظلمة ولم يمتنع أحد منهم عن الشراء والبيع في السوق بسبب نهب المدينة وقد نهبها أصحاب يزيد ثلاثة أيام وكان من يمتنع من تلك الأموال مشارًا إليه في الورع والأكثرون لم يمتنعوا مع الاخلاط وكثرة الأموال المنهوبة في أيام الظلمة ومن أوجب ما لم يوجبه السلف الصالح وزعم أنه تفطن من الشر ما لم يتفطنوا له فهو موسوس مختل العقل]

---

53 *Musnedu* Ahmed, 34/300, no: 20695; *Musnedu*'l-Bezzār, 12/298, no: 6134; *Sahīhu* İbn Huzeyme, 4/251, no: 2809; *Sahīhu* İbn Hibbān, 9/257.

54 Buhārī, Cihad, 190, no: 3074; İbn Māce, Cihad, 34, no: 2849; *Musnedu* Ahmed, 11/31, no: 6492; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/171, no: 18203.

Ve dahi ashāb-ı Resūl ümerā-i zalemeye idrāk edip itiştiler.[55] Ve Yezīd b. Muᶜāviye'nin ashābı üç gün Medīne-i münevvere'yi yağma ve gāret ve nehb ve tārāc etmişler iken o nehbin sebebiyle onlardan beyᶜ ve şirādan bir kimse mümteniᶜ olmadı ve kim ki o emvālden imtināᶜ ederdi, veraᶜda ona işāret olunurdu. Ve eyyām-ı zalemede emvāl-i menhūbenin kesret ve ihtilātıyla maᶜan ekser-i nās alışverişten mümteniᶜ olmadılar. Ve kim ki selefin īcāb etmediği nesneyi īcāb edip de onların şerᶜ-i şerīften mütefattın olmadıkları nesneye mütefattın olduğu zuᶜm eylerse o kimse müvesvis ve muhtellü'l-ᶜakldır.

[ولو جاز أن يزاد عليهم في أمثال هذا لجاز مخالفتهم في مسائل لا مستند فيها سوى اتفاقهم كقولهم إن الجدة كالأم في التحريم وابن الابن كالابن وشعر الخنزير وشحمه كاللحم المذكور تحريمه في القرآن والربا جار فيما عدا الأشياء الستة وذلك محال فإنهم أولى بفهم الشرع من غيرهم]

Ve onların üzerine ziyāde etmek cāiz olsaydı, yaᶜnī bu gibi umūrda selef-i sālihīn ve ashāb-ı güzīn üzerine ziyāde etmeklik cārī olsaydı ittifāklarından gayrının müstenedi olmayan mesāilde onların muhālefetleri cāiz olurdu, maᶜa-ennehu muhālefetleri muhāldir, vechen mine'l-vücūh cāiz değildir. Meselā cedde tahrīmde ümm gibidir ve ibnü'l-ibn yaᶜnī hafīd dahi ibn-i sulbī gibidir ve domuzun kılı ve iç yağı Kurᵓān'da tahrīmi mezkūr olan lahm gibidir. Ve eşyā-i sittenin mā-ᶜadāsında ribā cārī olur dedikleri gibi akvāl ve mesāilde onlara muhālefet etmek cevāzı olurdu hālbuki muhālefetleri katᶜan muhāldir, çünkü ahkām-ı şerᶜīnin fehmine onlar dīgerlerinden evlādırlar.

[وأما القياس فهو أنه لو فتح هذا الباب لانسد باب جميع التصرفات وخرب العالم إذ الفسق يغلب على الناس ويتساهلون بسببه في شروط الشرع في العقود ويؤدي ذلك لا محالة إلى الاختلاط فإن قيل قد نقلتم أنه صلى الله عليه وسلم امتنع من الضب وقال ''أَخْشَى أَنْ يَكُونَ مِمَّا مَسَخَهُ اللهُ'' وهو في اختلاط غير المحصور قلنا يحمل ذلك على التنزه والورع أو نقول الضب شكل غريب ربما يدل على أنه من المسخ فهي دلالة في عين المتناول]

---

55 "Yetişmek" fiilinin ağız varyantı.

Ve kıyās ise o dahi işbu kapı açılsa kāffe-i tasarrufātın kapısı kapanırdı, ᶜālem harāb olurdu, çünkü o vaktte fısk nās üzerine gālib olurdu ve onun sebebi ile nās ᶜukūdda olan şurūt-ı şerᶜde müsāhele ederlerdi ve lā-mahāle ihtilāta dahi müᵓeddī olurdu. Ve eger denilse ki siz nakl ettiniz ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dabbdan imtināᶜ etti ve hakkında "أَخْشَى أَنْ يَكُونَ مِمَّا مَسَخَهُ الله"[56] buyurdu, yaᶜnī "Korkarım ki mesh olanlardan ola." Ve o dahi gayr-ı mahsūrun ihtilātındadır, bununla işbu hükm nice olur der isen bunun için biz deriz ki efendimizin işbu imtināᶜ ve emri tenezzüh ve veraᶜa haml olunur yāhūd deriz ki dabb bir şekl-i garībdir, mümkindir ki meshten olduğuna zātı delālet eyler ve bu delālet ᶜayn-ı mütenāveldedir.

[فإن قيل هذا معلوم فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وسلم وزمان الصحابة بسبب الربا والسرقة والنهب وغلول الغنيمة وغيرها ولكن كانت هي الأقل بالإضافة إلى الحلال فماذا تقول في زماننا وقد صار الحرام أكثر ما في أيدي الناس لفساد المعاملات وإهمال شروطها وكثرة الربا وأموال السلاطين الظلمة فمن أخذ مالًا لم يشهد عليه علامة معينة في عينة للتحريم فهل هو حرام أم لا فأقول ليس ذلك حراما وإنما الورع تركه وهذا الورع أهم من الورع إذا كان قليلا ولكن الجواب عن هذا أن قول الْقَائِلِ أَكْثَرُ الْأَمْوَالِ حَرَامٌ فِي زَمَانِنَا غَلَطٌ محض ومنشؤه الغفلة عن الفرق بين الكثير والأكثر فأكثر الناس بل أكثر الفقهاء يظنون أن ما ليس بنادر فهو الأكثر ويتوهمون أنهما قسمان متقابلان ليس بينهما ثالث وليس كذلك بل الأقسام ثلاثة قليل وهو النادر وكثير وأكثر]

Ve dahi eger denilse ki bu, zamān-ı Hazret-i Peygamberī'de [198] ve sahābede ribā ve sirkat ve nehb ve gulūl-ı ganīmet ve sāirenin sebebi ile maᶜlūm idi ve o esnāda mevcūd olan helāl emvāle nisbete o emvāl-i harām kalīl ve cüzᵓī şeyler idi, ammā bizim zamānımızda emvāl-i harām çok olmuş, sen buna ne dersin ki bu ᶜasrda fesād muᶜāmelātta ve şurūt-ı muᶜāmele ihmālinden ve fāiz akçesi kesretinden ve mülūk-i zalemenin çokluğundan eyādī-i nāsta bulunan emvālin ekseri harāmdır, yaᶜnī eger bir kimse ondan bir nesneyi alsa ve o nesnenin zātında tahrīmine delālet eder bir ᶜalāmet-i muᶜayyene görmezse o nesne ona harām olur

---

56 *Musnedu* Ahmed, 29/294, no: 17759.

mu der isen, ben derim ki o nesne harām değildir velākin veraᶜ ancak onun terkidir ve bu veraᶜ emvāl-i harām kalīl olduğu zamānın veraᶜın-dan daha ziyāde mühimm ve lāzımdır. Lākin bunun cevābı odur ki bi-zim zamānımızda emvāl-i nāsın ekseri harāmdır diyen ādemin demesi mahz-ı galattır ve onun menşeᵓi kesīr ile ekserin lafzı beynlerinde olan farkın bilinmesidir. Ekser-i nās belki ekser-i fukahāᵓ zann ederler ki nā-dir olmayan nesnedir ekser yaᶜnī ekser gayr-i nādir olan şeylerdir, onu iki kısm-ı mütekābil tevehhüm ederler ki beynlerinde dīger bir kısm-ı sālis yoktur, hālbuki onların zann ettikleri gibi değildir, ekserin zıddı ve kısm-ı mukābili nādir değildir, belki aksāmı üçtür, kalīl ki nādirdir ve kesīr ki kısm-ı mütevassıttır ve ekser ki kısm-ı ahīrdir.

[ومثاله أن الخنثى فيما بين الخلق نادر وإذا أضيف إليه المريض وجد كثيرًا وكذا السفر حتى يقال المرض والسفر من الأعذار العامة والاستحاضة من الأعذار النادرة ومعلوم أن المرض ليس بنادر وليس بالأكثر أيضا بل هو كثير والفقيه إذا تساهل وقال المرض والسفر غالب وهو عذر عام أراد به أنه ليس بنادر فإن لم يرد هذا فهو غلط والصحيح والمقيم هو الأكثر والمسافر والمريض كثير والمستحاضة والخنثى نادر فإذا فهم هذا فنقول: قول القائل الحرام أكثر باطل لأن مستند هذا القائل إما أن يكون كثرة الظلمة والجندية أو كثرة الربا والمعاملات الفاسدة أو كثرة الأيدي التي تكررت من أول الإسلام إلى زماننا هذا على أصول الأموال الموجودة اليوم]

Bunun misāli ise işbu āti'l-beyān şeylerdir ki hünsā halk içinde nādir olup ve ona nisbetle hasta çoktur ve sefer dahi böyledir yaᶜnī çoktur, hattā maraz ve sefer aᶜzār-ı ᶜammedendir denilir ve istihāza aᶜzār-ı nādi-redendir denilir. Ve maᶜlūmdur ki hastalık nādir değildir ve ekser dahi değildir, ancak kesirdir. Ve eger fakīh tesāhül edip dese ki hastalık ve sefer gālibdir ve ᶜözr ᶜāmmdır, bununla nādir olmadıklarını murād etmiş olur ve eger böylece murād etmezse o kelāmı mahz-ı galat olur, çünkü sağlam ve sahīh ve mütevattın ve mukīm elbette marīz ve müsāfir olan-lardan çoktur ve onlardan daha ziyāde kesīrdir ki ekser sahīh ve mukīm kimselerdir ve marīz ve müsāfirler çoktur ve müstehāza ve hünsā nā-dirlerdir. Kaldı ki işbu emsileden maᶜlūm oldu ki aksām üç kısm olmak gerektir ki az yaᶜnī nādirdir ve çok yaᶜnī kesīrdir ve daha ziyāde çok ki

ekserdir. Ve çün bu taksīm maᶜlūm oldu, deriz ki zamānımızda harām ekserdir diyen kimsenin sözü yā kesret-i zaleme vü cündiyyeye veyā kesret-i ribā vü muᶜāmelāt-ı fāsideye veyāhūd el-yevm mevcūd bulunan emvālin usūlü üzerine mebde-i İslām'dan beri eyādī-i nāsın tekerrür ve tekessürüne müsteniddir.

[أما المستند الأول فباطل فإن الظالم كثير وليس هو بالأكثر فإنهم الجندية إذ لا يظلم إلا ذو غلبة وشوكة وهم إذا أضيفوا إلى كل العالم لم يبلغوا عشر عشيرهم فكل سلطان يجتمع عليه من الجنود مائة ألف مثلا فيملك إقليما يجمع ألف ألف وزيادة ولعل بلدة واحدة من بلاد مملكته يزيد عددها على جميع عسكره ولو كان عدد السلاطين أكثر من عدد الرعايا لهلك الكل إذ كان يجب على كل واحد من الرعية أن يقوم بعشرة منهم مثلًا مع تنعمهم في المعيشة ولا يتصور ذلك بل كفاية الواحد كان منهم تجمع من ألف من الرعية وزيادة وكذا القول في السراق فإن البلدة الكبيرة تشتمل منهم على قدر قليل]

Müstened-i evvel ise ki kesret-i zaleme vü cündiyyeye idi, işbu müstened bātıldır, zīrā zaleme çoktur velākin daha ziyāde çok ve ekser değildir, çünkü cündiyyeden galebeli ve şevketli olmadıkça zulm edemez ve onlar ᶜālemin kāffesine nisbetle ᶜālemin ᶜöşr-i ᶜaşīri olamazlar. Meselā her bir melik için yüz bin kişi ᶜasker cemᶜ olup bir iklīme mālik olursa o iklīmde bin kerre bin kişiye mālik olur ve daha ziyāde belki mālik olduğu memālikin bir beldesi ᶜadedi ᶜaskerinin ᶜadedine zāid olur, çünkü ᶜaded-i mülūk ᶜaded-i reᶜāyādan ekser olursa kāffesi helāk olurlardı, zīrā lazım gelirdi ki her bir raᶜiyye meselā on ᶜaded meliki idāre ede ve mülūk ise maᶜīşette tenaᶜᶜum ederler ve bir ferd on ferd-i mütenaᶜᶜimi idāre edemeyeceği emr-i müsellemdir, belki mutasavver değildir, ancak her bir melikin [199] idāresi raᶜiyyeden bin kişiden ve daha ziyāde ādemlerden cemᶜ olunur. Hırsızlarda dahi söz böylecedir ki belde-i kebīre onlardan az kimselere şāmil olur.

[وأما المستند الثاني وهو كثرة الربا والمعاملات الفاسدة فهي أيضًا كثيرة وليست بالأكثر إذ أكثر المسلمين يتعاملون بشروط الشرع فعدد هؤلاء أكثر والذي يعامل بالربا أو غيره فلو عددت معاملاته وحده لكان عدد الصحيح منها يزيد على الفاسد إلا أن يطلب الإنسان بوهمه في البلد مخصوصًا بالمجانة والخنث وقلة الدين حتى

يتصور أن يقال معاملاته الفاسدة أكثر ومثل ذلك المخصوص نادر وإن كان كثيرًا فليس بالأكثر لو كان كل معاملاته فاسدة كيف ولا يخلو هو أيضا عن معاملات صحيحة تساوي الفاسدة أو تزيد عليها وهذا مقطوع به لمن تأمله وإنما غلب هذا على النفوس لاستكثار النفوس الفساد واستبعادها إياه واستعظامها له وإن كان نادرا حتى ربما يظن أن الربا وَشُرْبَ الْخَمْرِ قَدْ شَاعَ كَمَا شَاعَ الْحَرَامُ فَيَتَخَيَّلُ أَنَّهُمُ الْأَكْثَرُونَ وَهُوَ خَطَأٌ فَإِنَّهُمُ الْأَقَلُّونَ وإن كان فيهم كثرة]

Ve ikinci müstened ise ki kesret-i ribāᵓ ve muᶜāmelāt-ı fāside idi, o dahi çoktur ki daha ziyāde çok ve ekser değillerdir, çünkü müslimīnin ekseri şerᶜin şurūtuyla müteᶜāmil olurlar ve bunların ᶜadedi ekserdir. Ve ribā ile muᶜāmelāt-ı fāside-i sāire ile muᶜāmele eden kimsenin yalnızca muᶜāmeleleri sayılırsa yine muᶜāmele-i meşrūᶜa vü sahīha ile olan aᶜmāli onun ondan daha ziyādedir, meger ki bir ādem vehminde bir beldede bir hanes ve mübālātsızlığa mahsūs ve kıllet-i dīn ile muhtass bir kimseyi taleb ede ta ki onun muᶜāmelāt-ı fāsidesi muᶜāmelāt-ı sahīhasından ekser olması mutasavver ola. Ve bu gibi dīnsiz ve hīlekār ve mübālātsız ve muhannes ādem nādir olur, kesīr olsa bile ekser değillerdir, onun her bir muᶜāmelesi fāsid olsaydı nice olur o hāl ile ki kendisi dahi fāsideye müsāvī ve belki daha ziyāde muᶜāmelāt-ı sahīhadan hālī olamaz. Ve buna müteᵓemmil olan kimse katᶜan bilir ki kıllet-i dīn ve mübālātsızlık ve muhanneslik ile mahsūs olan kimse dahi muᶜāmelāt-ı sahīhadan hālī olamaz ki muᶜāmelāt-ı fāsidesine muhāzī ve müvāsī veyā daha ziyāde olarak muᶜāmelāt-ı sahīhası olur ve bu gibi evhām ancak nüfūs-ı İslām fesādı istiksār ve istibᶜādıyla nüfūsa gālib olmuştur, yaᶜnī nādir olsa bile istiᶜzāmından nāşī onu çok gelir hattā ādem zann eder ki harām şāyiᶜ olduğu gibi zinā ve şürb-i hamr dahi şāyiᶜ olmuştur ve bununla tahayyül eder ki bunlar daha ziyāde çokturlar, hālbuki bu zann ve hayāl hatādır, onlarda kesret olsa bile ekall onlardır.

[وأما المستند الثالث وهو أخيلها أن يقال الأموال إنما تحصل من المعادن والنبات والحيوان والنبات والحيوان حاصلان بالتوالد فإذا نظرنا إلى شاة مثلًا وهي تلد في كل سنة فيكون عدد أصولها إلى زَمَانِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قريبًا من خمسمائة ولا يخلو هذا أن يتطرق إلى أصل من تلك الأصول غصب أو معاملة

فاسدة فكيف يقدر أن تسلم أصولها عن تصرف باطل إلى زماننا هذا وكذا بذور الحبوب والفواكه تحتاج إلى خمسمائة أصل أو ألف أصل مثلًا إلى أول زمان الشرع ولا يكون هذا حلالًا ما لم يكن أصله وأصل أصله كذلك إلى أول زمان النبوة حلالًا]

Ve üçüncü müstened ise o dahi ki usūlü harāmdan hālī olmaması idi, o dahi cümleden ziyāde bir hayāldir. Denilse ki emvāl ancak maᶜādin ve nebātāt ve hayvānāttan hāsıl olur ve nebātāt ve hayvān ise tevellüdden hāsıl olurlar, meselā biz bir koyuna nazar etsek ki beher sene doğurur, onun ᶜahd-i nebevīye kadar usūlü beş yüzden mütecāviz olur ve bu usūlleri gasb ve muᶜāmele-i fāsidenin tetarrukundan hālī olamaz, bunca usūlleri işbu zamānımıza dek tasarruf-ı bātıldan nice sālim olabilir ve hubūbun tohumu ve fevākihin bezri dahi ᶜasr-ı peygamberīye beş yüz veyāhūd bin asla muhtācdır ki usūlleri bi-tamāmihā helāl olmadıkça işbu hayvānāt ve hubūbāt-ı mevcūde dahi helāl olamazlar, yaᶜnī zamān-ı nübüvvete kadar bunların aslları ve asllarının aslları kāmilen helāl olmayınca zamānımızda olan fürūᶜātı helāl olamaz demektir.

[وأما المعادن فهي التي يمكن نيلها على سبيل الابتداء وهي أقل الأموال وأكثر ما يستعمل منها الدراهم والدنانير ولا تخرج إلا من دار الضرب وهي في أيدي الظلمة مثل المعادن في أيديهم يمنعون الناس منها ويلزمون الفقراء استخراجها بالأعمال الشاقة ثم يأخذونها منهم غصبًا فإذا نظر إلى هذا علم أن بقاء دينار واحد بحيث لا يتطرق إليه عقد فاسد ولا ظلم وقت النيل ولا وقت الضرب في دار الضرب ولا بعده في معاملات الصرف والربا بعيد نادر أو محال فلا يبقى إذن حلال إلا الصيد والحشيش في الصحاري الموات والمفاوز والحطب المباح ثم من يحصله لا يقدر على أكله فيفتقر إلى أن يشتري به الحبوب والحيوانات التي لا تحصل إلا بالاستنبات والتوالد فيكون قد بذل حلالًا في مقابلة حرام فهذا هو أشد الطرق تخيلًا]

Ve maᶜādin ise o dahi ᶜalā-sebīli'l-ibtidā᾿ der-dest olması mümkin olup emvālin ekallidir ve ondan ziyāde istiᶜmāle gelen derāhim ve denānīrdir ve derāhim ve denānīr ise dār-ı darbdan [200] gayrı başka bir yerden çıkmaz. Ve dār-ı darb ise o dahi eydī-i zalemede olup maᶜādin gibi ellerindedir ki nās ve ᶜālemi ondan menᶜ ederler ve yer-

den ihrācı fukarāya ilzām ederler ve fukarāʾ ise onu aᶜmāl-i şākka ile çıkarmışlarken yine onu gasben yedlerinden alırlar. Ve bu hāle bakılırsa maᶜlūm olur ki vakt-i neyl ü iktisābında veyāhūd vakt-i darb u sikkede veyā darb-hānede veyāhūd muᶜāmele-i sarfiyyede ona ᶜakd-i fāsid ve zulm ve muᶜāmelāt-ı gayr-ı meşrūᶜa tetarruk etmeyen bir dīnār dünyāda kalmamıştır ve kalması dahi muhāldir ve kalmış olsa dahi pek ziyāde baᶜīd ve nādirdir. Ve mevālīd-i selāsenin ahvāli minvāl-i meşrūh üzere olunca cihānda sayd ve giyāh-ı sahārī ve mevāt ve mefāviz ve hatab-ı mübāhtan gayr-ı bir helāl nesne kalmamıştır. Ve bunları alan dahi bunlarla geçinmez, be-heme-hāl onları beyᶜ ve esmānıyla hubūb veyā hayvānātın iştirālarına mecbūr ve müftekır ve muztarr olur. Ve çün mütevālid ve müstenbit olan hayvānāt ve nebāt iştirāsı için giyāh-ı sahārī ve hatab-ı mübāhı beyᶜ eder, semeninde nakd alırsa yaᶜnī dīnār ve dirhemi alırsa helāli bezl edip mukābilesinde harāmı ahz etmiş olur ve eger bedelinde hayvānāt-ı mütevellide ve nebātāt-ı müstenbiteyi aldıysa yine kezālik helāli verip yerinde harām almış olur ve helāli harāma değişmiş olur, işte bu tarīk tahayyülce cümle turuktan ziyāde eşeddir.

[والجواب أن هذه الغلبة لم تنشأ من كثرة الحرام المخلوط بالحلال فخرج عن النمط الذي نحن فيه والتحق بما ذكرناه من قبل وهو تعارض الأصل والغالب إذ الأصل في هذه الأموال قبولها للتصرفات وجواز التراضي عليها وقد عارضه سبب غالب يخرجه عن الصلاح له فيضاهي هذا محل القولين للشافعي رضي الله عنه في حكم النجاسات والصحيح عندنا أنه تجوز الصلاة في الشوارع إذا لم يجد فيها نجاسة فإن طين الشوارع طاهر وأن الوضوء من أواني المشركين جائز وأن الصلاة في المقابر المنبوشة جائزة فثبت هذا أولا ثم نقيس ما نحن فيه عليه ويدل على ذلك توضؤ رسول الله صلى الله عليه وسلم من مزادة مشركة وتوضؤ عمر رضي الله عنه من جرة نصرانية مع أن مشربهم الخمر ومطعمهم الخنزير ولا يحترزون عما نجسه شرعنا فكيف تسلم أوانيهم من أيديهم بل نقول نعلم قطعًا أنهم كانوا يلبسون الفراء المدبوغة والثياب المصبوغة والمقصورة ومن تأمل أحوال الدباغين والقصارين والصباغين علم أن الغالب عليهم النجاسة وأن الطهارة في تلك الثياب محال أو نادر بل نقول نعلم أنهم كانوا يأكلون خبز البر والشعير ولا يغسلونه مع أنه يداس بالبقر والحيوانات وهي تبول عليه وتروث وقلما يخلص منها وكانوا يركبون

الدواب وهي تعرق وما كانوا يغسلون ظهورها مع كثرة تمرغها في النجاسات بل كل دابة تخرج من بطن أمها وعليها رطوبات نجسة قد تزيلها الأمطار وقد لا تزيلها وما كان يحترز عنها وكانوا يمشون حفاة في الطرق وبالنعال ويصلون معها ويجلسون على التراب ويمشون في الطين من غير حاجة وكانوا لا يمشون في البول والعذرة ولا يجلسون عليهما ويستنزهون منه ومتى تسلم الشوارع عن النجاسات مع كثرة الكلاب وأبوالها وكثرة الدواب وأرواثها]

Ve buna olan cevāb işbu galebe helāl ile mahlūt olan harāmın kesretinden münteşī olmayıp bu cihetle işbu nemattan yaᶜnī sadedinde olduğumuz yoldan çıkıp bundan o zikr ettiğimiz yola mültehık oldu ki o tarīk asl ile gālibin teᶜāruzu idi, çünkü işbu mevālīd-i selāseden hāsıl olan māl ve menālde asl kabūl-i tasarrufāt ve o emvāl üzerine terāhīnin cevāzıdır ve bu asla onu salāhtan hāric eden sebeb muᶜārız olmuş. Ve bu kaziyye İmām Şāfiᶜī'nin mahall-i kavleynine müşābih ve muhākī oldu, yaᶜnī necāsāt hükmünde olan kavleyn mahalline mümāsil olmuştur. Ve mezheb-i mezkūrda olan asahh-ı kavleyn üzere necāset-i zāhiresi olmadığı hālde yollarda namāzın cevāzı vardır, zīrā yolların çamuru zāhirdir ve keferenin kap kacaklarından ābdest almağın dahi cevāzı vardır ve mekābir-i menbūşede dahi namāz kılmaklığın cevāzı vardır. Kaldı ki biz bu sözümüzü isbāt edelim sonra sadedinde bulunduğumuz hükmü dahi üzerine kıyās edelim: Buna ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin fiᶜli delālet eder ki bir müşrikenin su tulumundan ābdest aldı. Ve Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi bir nasrāniyyenin destīsinden ābdest aldı, hālbuki o müşrike ve nasrāniyye hamr içenlerden ve lahm-ı hınzīri ekl edenlerden olup şerᶜan necis ᶜadd olunan şeylerden ihtirāz etmeyen kavmdendirler ve meʾkel ve meşrebleri harām ve murdār olıcak onların kap kacakları ellerinin necāsetlerinden nice sālim olabilir! Belki biz deriz ki biz katᶜan biliriz ki selef-i sālihīn medbūg postlardan kürkler giyerlerdi ve boyanmış esvābdan urba giyerlerdi ve dahi kasāretlenmiş bezlerden libās giyerlerdi. Ve debbāg ve sabbāg ve kassārların ahvāllerine teʾemmül eden [201] kimse bilir ki onlara gālib olan ahvāl necāsettir ki onların elbiselerinde tahāret muhāldir veyāhūd nādirdir. Ve dahi deriz ki selef-i sālihīn buğday ve arpa ekmeği ekl

ederlerdi, maᶜa-ennehu hınta ve şaᶜīri gasl etmezlerdi ve hınta ve şaᶜīri ise hayvānātın ayakları altında döğerlerdi ve o hayvānāt dahi o hubūbāt üzerine işer ve fışkı ilkāᵓ ederlerdi, hayvānātın sidiğinden ve fışkısından kurtulan hubūbāt az olur. Ve dahi hayvānātı rükūb ederlerdi ve altlarında terlerlerdi ve hayvānātın arkalarını gasl etmezlerdi ve hayvānāt-ı merkūbe ise fi'l-gālib necāsāt içinde yuvarlanırlar belki her bir dābbe rutūbetle anası karnından çıkar ve o rutūbet necis olup ve olur ki yağmur ile zāil olur ve olur da zāil olmaz ve bunların terlerinden tehāşī ve ihtirāz etmezlerdi ve hem dahi yalın ayak ve nalın ile sokaklarda yürürlerdi ve nalınlarla namāz kılarlardı ve ihtiyācsızın toprak üzerine oturup ve çamurlar içinde yürürlerdi fakat sidik ve necāset içinde yürümezlerdi ve bevl ve necāsetten tenezzüh edip kendilerini pāk tutarlardı ve yollar ise necāsāttan nice sālim olabilirler, bā-husūs köpeklerin kesreti ve onların sidik ve necāsetleriyle hayvānāt-ı sāirenin bevl ve fışkılarının vukūᶜu hāliyle o yollar nice pāk ve temīz olabilirler!

[ولا ينبغي أن نظن أن الأعصار أو الأمصار تختلف في مثل هذا حتى يظن أن الشوارع كانت تغسل في عصرهم أو كانت تحرس من الدواب هيهات فذلك معلوم استحالته بالعادة قطعًا فدل على أنهم لم يحترزوا إلا من نجاسة مشاهدة أو علامة على النجاسة دالة على العين فأما الظن الغالب الذي يستثار من رد الدراهم إلى مجاري الأحوال فلم يعتبروه وهذا عند الشافعي رحمه الله وهو يرى أن الماء القليل ينجس من غير تغير واقع إذ لم يزل الصحابة يدخلون الحمامات ويتوضؤون من الحياض وفيها المياه القليلة والأيدي المختلفة تغمس فيها على الدوام وهذا قاطع في هذا الغرض ومهما ثبت جواز التوضؤ من جرة نصرانية ثبت جواز شربه والتحق حكم الحل بحكم النجاسة]

Ve bu gibi umūrda aᶜsār ve emsār muhtelif olmalarına zann olunmamak gerektir ta ki yollar onların zamānlarında gasl olunageldiklerine veyāhūd hayvānāttan hıfz ve hirāset olunduklarına zann oluna, zīra be-gayet baᶜīddir, yaᶜnī onların zamānlarında dahi yollar bu hāl üzere idiler, ne gasl olunurlardı ve ne de hayvānāttan hıfz olunurlardı, çünkü istihāleti katᶜan ᶜādetle maᶜlūmdur, zīrā bi-hasebi'l-ᶜādet katᶜan maᶜlūm olur ki yolların pāk tutulup hayvānāttan saklamaları kābil değildir, bel-

ki emr-i muhāldir ve hāl böyle olunca onların işbu muᶜāmeleleri delālet eder ki merʾī ve müşehāde olunan ve ᶜaynına necāsetle delālet eden ᶜalāmetli nesnelerden mā-ᶜadā dīger bir şeyden ihtirāz etmemişler ancak müşāhede olunan necāsetten ve ᶜalāmetli necislerden tehāşī ve ihtirāz etmişler ve mecārī-i ahvāle dirhemin zann-ı galīb ile reddini muᶜteber tutmamışlar. Ve bu ahkām kāffesi mezheb-i Şāfiᶜī üzeredir, maᶜa-ennehu imām-ı mūmāileyh içinde tagayyür vukūᶜ bulmaksızın mā-i kalīli necis görürdü. Ve maᶜa-hāzā sahābe-i kirām ᶜaleyhimu'r-rıdvān hammāmlara girmekten zāil olmadılar ve hammāmın havz-ı sagīrinde olan mā-i kalīlde ᶜale'd-devām eyādī-i muhtelife müngamis olageldikleri hālde onlar ābdest alırlardı, işte bu ahvāl garazda kātıᶜdır, yaᶜnī isbāt-ı müddeᶜāmıza bunlar burhān-ı kātıᶜdır. Ve nasrāniyyenin destīsinden ābdest almak sābit oldukça onun içmesi cevāzı dahi sābit olur ve hillin hükmü necāsetin hükmüne mültehık olur.

[فإن قيل لا يجوز قياس الحل على النجاسة إذ كانوا يتوسعون في أمور الطهارات ويحترزون من شبهات الحرام غاية التحرز فكيف يقاس عليها قلنا إن أريد به أنهم صلوا معها مع النجاسة والصلاة معها معصية وهي عماد الدين فبئس الظن بل يجب أن نعتقد فيهم أنهم احترزوا عن كل نجاسة وجب اجتنابها وإنما تسامحوا حيث لم يجب وكان في محل تسامحهم هذه الصورة التي تعارض فيها الأصل والغالب فبان أن الغالب الذي لا يستند إلى علامة تتعلق بعين ما فيه النظر مطرح وأما تورعهم في الحلال فكان بطريق التقوى وهو ترك ما لا بأس به مخافة ما به بأس لأن أمر الأموال مخوف والنفس تميل إليها إن لم تضبط عنها وأمر الطهارة ليس كذلك فقد امتنع طائفة منهم عن الحلال المحض خيفة أن يشغل قلبه وقد حكي عن واحد منهم أنه احترز من الوضوء بماء البحر وهو الطهور المحض فالافتراق في ذلك لا يقدح في الغرض الذي أجمعنا فيه على أنا نجري في هذا المستند على الجواب الذي قدمنا في المستندين السابقين ولا نسلم ما ذكروه من أن الأكثر هو الحرام]

Ve eger denilse ki hill necāsete kıyāsı cāiz olmaz, zīrā selef-i sālihīn tahāret umūrlarında tevessuᶜ ederlerdi ve harām şübhelerinden be-gāyet ihtirāz ve mücānebet ederlerdi ve böyle olduğu hālde nice necāset üzerine hill kıyās olunabilir? Deriz ki eger onlardan necāset ile namāz kılmaları murād olunursa bu zuᶜm bātıldır [202] çünkü necāsetle namāz

kılmak maᶜsiyettir; namāz dahi dīnin ᶜimādıdır, artık o zann yaramaz bir zanndır. Bize vācib odur ki biz onlarda iᶜtikād edelim ki onlar ictinābı vācib olan her bir necāsetten ictināb ve ihtirāz etmişler ve müsāmahaları ancak vācib olmayan şeylerde idi. Ve mahall-i müsāmahalarının birisi işbu sūrettir ki asl ile gālib muᶜāraza olmuş ve o gālib dahi mahall-i nazar olan nesnenin ᶜaynına müteᶜallik bir ᶜalāmete müstenid olmaz, yaᶜnī gālib asla muᶜārız olup da o müştebehün fīh olan nesnenin ᶜaynına bir ᶜalāmete müstenid olmazsa o gālibi tarh edip asla temessük etmişler. Müsāmahaları bu gibi umūrda idi ve helālde olan teverruᶜları ise ancak tarīk-i takvā iledir ki beˀsli nesnenin korkusundan beˀsi olmayan nesneyi terk etmişler, zīrā emvālin emri muhātaralı ve korkuludur, nefs emvāle māildir, eger nefs üzerine zabt olunmazsa nefs ona meyl eder ve tahāret ise onun emri böyle değildir, zīrā baᶜzu's-selef onunla kalbi meşgūl olmak havfından mahz-ı helālden dahi imtināᶜ etmişler. Ve dahi baᶜzu's-selef üzerine mahkī olmuş ki deryā suyu ile ābdest almaktan ihtirāz etmiş, hālbuki mā-i bahr mahz tahūrdur ve necāset ile emvāl-i müştebeh beyninde olan iftirāk garaza kadh edemez ki müstenedeyn-i sābıkaynda olan cevāb üzerine bu müstenedi dahi icrā etmeğe māniᶜ değildir ve eyādī-i nāsta olan emvālin ekseri harāmdır dediklerine biz teslīm etmeyiz.

[لأن المال وإن كثرت أصوله فليس بواجب أن يكون في أصوله حرام بل الأموال الموجودة اليوم مما تطرق الظلم إلى أصول بعضها دون بعض وكما أن الذي يبتدأ غصبه اليوم هو الأقل بالإضافة إلى ما لا يغصب ولا يسرق فهكذا كل مال في كل عصر وفي كل أصل فالمغصوب من مال الدنيا والمتناول في كل زمان بالفساد بالإضافة إلى غيره أقل ولسنا ندري أن هذا الفرع بعينه من أي القسمين فلا نسلم أن الغالب تحريمه فإنه كما يزيد المغصوب بالتوالد يزيد غير المغصوب بالتوالد فيكون فرع الأكثر لا محالة في كل عصر وزمان أكثر بل الغالب أن الحبوب المغصوبة تغصب للأكل لا للبذر وكذا الحيوانات المغصوبة أكثرها يؤكل ولا يقتنى للتوالد فكيف يقال إن فروع الحرام أكثر ولم تزل أصول الحلال أكثر من أصول الحرام وليتفهم المسترشد من هذا طريق معرفة الأكثر فإنه مزلة قدم وأكثر العلماء يغلطون فيه فكيف العوام هذا في المتولدات من الحيوانات والحبوب]

Çünkü emvālin usūlü çok olsa bile onların asllarında harām olmaklık vācib değildir, ancak el-yevm mevcūd olan emvāl o emvāldendir ki onun baᶜzısının usūlüne zulm tetarruk etmiş ve baᶜzısının usūlüne zulm tetarruk etmemiştir, nitekim bu zamāne de ibtidāᵓ gasb ve sirkat olunan emvāl gasb ve sirkat olmayan emvāle nisbetle cüzᵓī ve kalīldir, işte her bir ᶜasr ve aslda māl-ı dünyādan magsūb ve mesrūk ve muᶜāmelāt-ı fāside ile mütenāvel olan emvāl dīgerine nisbetle ekalldir. Biz bilemeyiz ki zamānımızda mevcūd olan ferᶜ bi-ᶜaynihi hangi kısmdandır ve böyle olunca tahrīmi gālib olduğuna biz teslīm etmeyiz, zīrā tevālüd ve tenāsül ile māl-ı magsūb zāid olduğu gibi kezālik māl-ı gayr-ı magsūb dahi tevālüd ve tenāsül ile tezāyüd eder ve her bir ᶜasr ve zamānda lā-mahāle ekserin ferᶜi ekser olur, belki fi'l-gālib emvāl-i magsūbe ekl ve zebh ile hālik olup ona ferᶜ olmaz ki fi'l-gālib hubūbāt-ı magsūbe ekl olunurlar, onu tohum ittihāz etmezler ve kezālik hayvānāt-ı magsūbenin ekseri dahi boğazlanıp yiyilir ki tevālüd için saklanmaz ve bu sūretlerle fürūᶜ-ı harām ekserdir nice denilebilir, maᶜa-hāzā usūl-ı helāl usūl-ı harāma zāid olmaktan zāil olmaz. Kaldı ki işbu tarīkten merd-i müsterşid ekserin maᶜrifetini fehm etsin, çünkü mezell-i akdām yeridir, ekser-i ᶜulemāᵓ bunda galat ederler, artık ᶜavāmmın hālī nice olur! Ve bu taᶜrīf ve beyān ise hayvānāt ve hubūbāttan mütevellid olan emvāldedir.

[فأما المعادن فإنها مخلاة مسبلة يأخذها في بلاد الترك وغيرها من شاء ولكن قد يأخذ السلاطين بعضها منهم أو يأخذون الأقل لا محالة لا الأكثر ومن حاز من السلاطين معدنًا فظلمه يمنع الناس منه فأما ما يأخذه الآخذ منه فيأخذه من السلطان بأجرة والصحيح أنه يجوز الاستنابة في إثبات اليد على المباحات والاستئجار عليها فالمستأجر على الاستقاء إذا حاز الماء دخل في ملك المستقي له واستحق الأجرة فكذا النيل فإذا فرعنا على هذا لم تحرم عين الذهب إلا أن يقدر ظلمه بنقصان أجرة العمل وذلك قليل بالإضافة ثم لا يوجب تحريم عين الذهب بل يكون ظالمًا ببقاء الأجرة في ذمته]

Maᶜādin ise o dahi mesīb ve mesbele bir şey olup ki bilād-ı Türk ve gayrısında onu dileyen alır, lākin mülūk onun baᶜzısını onlardan alırlar yāhūd lā-mahāle ekallini ahz ederler, yoksa ekserini almazlar. Kim ki mülūktan bir maᶜdeni ihāze ve zabt edip ondan nāsı menᶜiyle zulm eder,

ondan bir nesneyi alan kimse onu sultāndan ücretle alır. Ve kavl-i sahīh üzere [203] mübāhāt üzerine isbāt-ı yed için istinābe ve istīcār etmek cāizdir. Ve bināberīn bir kuyudan su çekmeğe ecīr olan kimse kuyudan çektiği su müsteʾcirinin mülküne dāhil olur ve kendisi dahi ücrete müstehakk olur. İşte maʿādinden cevāhiri ihrācı edenlerin hükmü dahi böyle olur ki cevāhirin ihrācına sultān eger bir kimseyi istīcār ederse ecīrin ihrāc ettiği cevāhir sultānın mülküne girer ve kendisi ücrete müstehakk olur. Ve biz buna tefrīʿ eder isek altının ʿaynı harām olmaz, meger ki ücret-i ʿamelin tenkīsine onun zulmünü farz ve takdīr ederiz ve o dahi dīgerine izāfetle kalīldir ve hem dahi altının ʿaynı tahrīmine mūcib olmaz, ancak zimmetinde ecīrin ücreti bakāsıyla zulm etmiş olur.

[وأما دار الضرب فليس الذهب الخارج منها من أعيان ذهب السلطان الذي غصبه وظلم به الناس بل التجار يحملون إليهم الذهب المسبوك أو النقد الرديء ويستأجرونهم على السبك والضرب ويأخذون مثل وزن ما سلموه إليهم إلا شيئًا قليلاً يتركونه أجرة لهم على العمل وذلك جائز وإن فرض دنانير مضروبة من دنانير السلطان فهو بالإضافة إلى مال التجار أقل لا محالة نعم السلطان يظلم أجراء دار الضرب بأن يأخذ منهم ضريبة لأنه خصصهم بها من بين سائر الناس حتى توفر عليهم مال بحشمة السلطان فما يأخذه السلطان عوض من حشمته وذلك من باب الظلم وهو قليل بالإضافة إلى ما يخرج من دار الضرب فلا يسلم لأهل دار الضرب والسلطان من جملة ما يخرج منه من المائة واحد وهو عشر العشير فكيف يكون هو الأكثر]

Ve dāru'd-darb bahsine gelince o dahi dāru'd-darbdan yaʿnī sikke-hāneden hāric olan altın kāffesi sultānın altını aʿyānından olmayıp yaʿnī sultānın nāsı zulm etmekle gasb ettiği altının aʿyānından olmayıp belki muhtelit olan aʿyān-ı meskūkedendir, zīrā ki tāife-i tüccār dahi dāru'd-darba sebīke ile nukūd-ı rediyyeyi haml ederler ve onları darb ve sebki üzerine istīcār ederler ve teslīm ettikleri mikdārın vezninde ücretlerine müvāzī olan mikdār-ı yesīrin mā-ʿadāsında ahz ve istīfāʾ eylerler ki verdikleri mikdārdan cüzʾī bir şey sikke-zenlere ücret bedeli olarak terk olunup tasavvurunun vezninde nukūd-ı meskūke olarak ahz olunur. Ve bu dahi cāizdir. Ve sultānın altının dahi madrūb ve meskūk

olarak denānīr farz olunsa bile sikke-hāneden hāric olan emvāl-i neccā-ra nisbetle o dahi lā-mahāle cüzʾī bir şey olur. Evet sultān dāru'd-dar-bın ʿamelesi onlardan maktūʿunu ahziyle zulm eder, çünkü onları sāir nās içinde bu sanʿata tahsīsi için ve onun haşmeti vāsıtasıyla māllarının tevāfür ve tekāsürü için üzerlerine bir mikdār vergi tahsīs etmiştir. Ve bunun için haşmetine mukābil onlardan aldığı şey zulm kapısındandır velākin o dahi dār-ı darbdan hāric olan nukūdāta nisbetle kalīldir, dā-ru'd-dārb ehline teslīm olunmaz ve sultān dahi dāru'd-darbdan çıkanla-ra nisbetle yüzden bir demek olur ki ʿaşr-ı ʿaşīrdir o nesne ekser olması nice mutasavver olabilir.

[فهذه أغاليط سبقت إلى القلوب بالوهم وتشمر لتزيينها جماعة ممن رق دينهم حتى قبحوا الورع وسدوا بابه واستقبحوا تمييز من يميز بين مال ومال وذلك عين البدعة والضلال فإن قيل: فلو قدر غلبة الحرام وقد اختلط غير محصور بغير محصور فماذا تقولون فيه إذا لم يكن في العين المتناولة علامة خاصة فنقول الذي نراه أن تركه ورع وأن أخذه ليس بحرام لأن الأصل الحل ولا يرفع إلا بعلامة معينة كما في طين الشوارع ونظائرها بل أزيد وأقول لو طبق الحرام الدنيا حتى علم يقينًا أنه لم يبق في الدنيا حلال لكنت أقول نستأنف تمهيد الشروط من وقتنا ونعفو عما سلف ونقول ما جاوز حده انعكس إلى ضده فمهما حرم الكل حل الكل]

İşte bunlar birtakım mugallatalardır vehm ile kulūba sebkat etmiş ve dīni yufka olanlardan tezyīnine bir cemāʿat teşmīr-i sāʿid edip veraʿı takbīhine ve veraʿ kapısının seddine ve beyne'l-emvāl temyīz edenlerin takbīhlerine itāle-i lisān etmişler ve bu ise ʿayn-ı bidʿat u dalāldır. Ve eger denilse ki harām galebe ettiği takdīr olunsa ve gayr-ı mahsūr olan harām-ı kesīr gayr-ı mahsūr olan helāl-i kalīle muhtelit olup karışmış olsa siz bunda ne dersiz eger ʿayn-ı mütenāvelde bir ʿalāmet-i mahsūsa görünmezse? Biz deriz ki onun terki veraʿdır ve ahzi dahi harām değil-dir, çünkü asl hilldir ve ʿalāmet-i muʿayyene bulunmadıkça o asl refʿ olunmaz, nitekim tīn-i şevāriʿ ve nezāirinde cārī olur, belki ziyāde edip derim ki bi'l-farz ve't-takdīr eger harām galebe edip dünyāyı büsbütün ihāta edip üzerine kaplanır tā ki yakīnen maʿlūm oldu ki dünyāda bir helāl māl kalmamış, ben bu sūrette dahi derim ki biz vaktimizden iʿti-bāren şurūtu istīnāf edip geçmişine ʿafv eder deriz ki her ne ki haddini

geçip tecāvüz eyler, zıddına münᶜakis olur ve çün kāffesi harām oldu, kāffesi [204] helāl oldu.

[وبرهانه أنه إذا وقعت هذه الواقعة فالاحتمالات خمسة أحدها أن يقال يدع الناس الأكل حتى يموتوا من عند آخرهم الثاني أن يقتصروا منها على قدر الحاجة والضرورة وسد الرمق يزجون عليها أيامًا إلى الموت الثالث أن يقال يتناولون قدر الحاجة كيف شاؤوا سرقة وغصبا وتراضيًا من غير تمييز بين مال ومال وجهة وجهة الرابع أن يتبعوا شروط الشرع ويستأنفوا قواعده من غير اقتصار على قدر الحاجة الخامس أن يقتصروا مع شروط الشرع على قدر الحاجة]

Ve bunun burhānı ise o dahi şöyledir ki bi'l-farz ve't-takdīr işbu vākıᶜa dünyāda vākiᶜ olursa muᶜāmelāt-ı halk için beş ihtimāl vardır: Birinci ihtimāli odur ki halka denilir ki ekli terk edeler tā ki kāffesi helāk olup onlardan dünyāda bir kimse kalmaya. Ve ikincisi ölünceye dek sedd-i ramak ve mikdār-ı zarūret üzerine iktisār etmektir ki ölüme kadar bir eyyām onunla bir sedd-i ramak ile geçineler. Ve üçüncüsü denile ki diledikleri gibi her ne asl olursa olsun yaᶜnī hırsızlık ve gasb ve terāzī ile mikdār-ı hāceti alalar ki beyne'l-emvāl ve'l-cihāt bir fark ve temyīz vukūᶜ bulmaksızın onu ahz edeler. Ve dördüncüsü şurūt-ı şerᶜiyyeye ittibāᶜ ile ez-ser-i nev kavāᶜid-i şerᶜiyyeyi istīnāf edip mikdār-ı hācet üzerine iktisār etmeksizin alış veriş etmekle geçineler. Ve beşincisi şurūt-ı şerᶜiyyeyi ittibāᶜıyla maᶜan mikdār-ı ihtiyāc üzerine iktisār edeler.

[أما الأول فلا يخفى بطلانه وأما الثاني فباطل قطعًا لأنه إذا اقتصر الناس على سد الرمق وزجوا أوقاتهم على الضعف فشا فيهم الموتان وبطلت الأعمال والصناعات وخربت الدنيا بالكلية وفي خراب الدنيا خراب الدين لأنها مزرعة الآخرة وأحكام الخلافة والقضاء والسياسات بل أكثر أحكام الفقه مقصودها حفظ مصالح الدنيا ليتم بها مصالح الدين وأما الثالث وهو الاقتصار على قدر الحاجة من غير زيادة عليه مع التسوية بين مال ومال بالغصب والسرقة والتراضي وكيفما اتفق فهو رفع لسد الشرع بين المفسدين وبين أنواع الفساد فتمتد الأيدي بالغصب والسرقة وأنواع الظلم ولا يمكن زجرهم منه إذ يقولون ليس يتميز صاحب اليد باستحقاق عنا فإنه حرام عليه وعلينا وذو اليد له قدر الحاجة فقط فإن كان هو محتاجا فإنا أيضًا محتاجون وإن كان الذي أخذته في حقي زائدًا على الحاجة فقد سرقته ممن هو زائد على حاجته

يومه وإذا لم يراع حاجة اليوم والسنة فما الذي نراعي وكيف يضبط وهذا يؤدي إلى بطلان سياسة الشرع وإغراء أهل الفساد بالفساد فلا يبقى إلا الاحتمال الرابع وهو أن يقال كل ذي يد على ما في يده وهو أولى به لا يجوز أن يؤخذ منه سرقة وغصبا بل يؤخذ برضاه والتراضي هو طريق الشرع وإذ لم يجز إلا بالتراضي فللتراضي أيضًا منهاج في الشرع تتعلق به المصالح فإن لم يعتبر فلم يتعين أصل التراضي وتعطل تفصيله]

Ve birinci ihtimāl ise onun butlānı hafī ve pūşīde değildir ki terk-i ekl ile katl-i enfüs vechen mine'l-vücūh cāiz olmaz. Ve ikinci ihtimāl ise o dahi katᶜan bātıldır, zīrā sedd-i ramak üzerine halk iktisār edip zaᶜf üzerine evkātlarını atıp sürmek tarīkine sülūk ederlerse onlarda ölüm zāhir olur ve aᶜmāl ve sınāᶜāt ᶜātıl ve bātıl olup külliyyen dünyā harāb olur ve külliyyen dünyā harābıyla dīn dahi harāb olur, çünkü dünyā āhiretin mezraᶜasıdır ve dahi ahkām-ı hilāfet ve kazāʾ ve siyāsetler dahi bātıl olur ki ekser-i ahkām-ı fıkhın maksūdu mesālih-i dünyānın muhāfazasıdır, tā kim onunla dīnin mesālihi tamām ola. Ve üçüncü ihtimāli dahi ki beyne'l-emvāl fark ve temyīz etmeksizin her ne asl olursa olsun ve her ne cihetle olursa olsun gasb ve sirkat ve terāzī ile mikdār-ı hācet üzerine iktisār etmek idi, o dahi beyne'l-müfsidīn ve beyne envāᶜi'l-fesād vazᶜ-ı ilāhī olan sedd-i şerᶜīye refᶜ olup artık o hālde ebedī halk gasb ve sirkat ve envāᶜ-ı zulm ile mümtedd olur, ondan menᶜ ve zecrleri mümkin kalmaz, çünkü o vaktte derler ki bizden sāhib-i yed bir istihkāk ile mütemeyyiz değildir, bizim üzerimize o māl harām olduğu gibi onun üzerine dahi harāmdır ve zü'l-yedin ondan istihkākı mikdār-ı hācetidir, ziyāde değildir ve ona onun ihtiyācı var ise biz dahi ona muhtācız ve benim aldığım şey eger benim hakkımda hācetten ziyāde ise ben dahi hācet-i yevmiyyesine zāid olan kimseden sirkat etmişim ve bunda yevm ve seneyi mürāᶜāt etmezsek yā neyi mürāᶜāt ederiz ve nice zabt olunabilir? Ve bu ihtimāl şerᶜin siyāseti butlānına ve ehl-i fesādın dahi fesāda igrālarına bādī ve müʾeddī olur, bunun dahi aslā mesāg ve cevāzı olmaz. Kaldı ki ihtimāl-i rābiᶜden gayr-ı bir mecāl yoktur ki ihtimāl-i rābiᶜ odur ki denile ki her bir ādemin yedinde bulunan emvāle dīgerinden evlādır ve sirkat ve gasb ile ondan ahzi cāiz olmaz ancak

onun rızāsıyla ondan alınır. Ve terāzī ise tarīk-i şerᶜīdir ve terāzīden gayrı dīger bir sūret ile alınması cāiz olmayınca terāzīnin dahi şerᶜde tarīk ve minhācı vardır ki mesālih o tarīka müteᶜallik olur ve eger o tarīk muᶜteber olmazsa o vaktte asl terāzī dahi müteᶜayyen olmaz ve onun tafsīli dahi müteᶜattıl olur, yaᶜnī mesālih-i nās ona müteᶜallık olan minhāc-ı şerīᶜīye ᶜalā-külli hāl ihtiyāc vardır. [205]

[وأما الاحتمال الخامس وهو الاقتصار على قدر الحاجة مع الاكتساب بطريق الشرع من أصحاب الأيدي فهو الذي نراه لائقًا بالورع لمن يريد سلوك طريق الآخرة ولكن لا وجه لإيجابه على الكافة ولا لإدخاله في فتوى العامة لأن أيدي الظلمة تمتد إلى الزيادة على قدر الحاجة في أيدي الناس وكذا أيدي السراق وكل من غلب سلب وكل من وجد فرصة سرق ويقول لا حق له إلا في قدر الحاجة وأنا محتاج ولا يبقى إلا أن يجب على السلطان أن يخرج كل زيادة على قدر الحاجة من أيدي الملاك ويستوعب بها أهل الحاجة ويدر على الكل الأموال يوما فيوما أو سنة فسنة وفيه تكليف وشطط وتضييع أموال أما التكليف والشطط فهو أن السلطان لا يقدر على القيام بهذا مع كثرة الخلق بل لا يتصور ذلك أصلًا وأما التضييع فهو أن ما فضل عن الحاجة من الفواكه واللحوم والحبوب ينبغي أن يلقى في البحر أو يترك حتى يتعفن فإن الذي خلقه الله من الفواكه والحبوب زائد عن قدر توسع الخلق وترفههم فكيف على قدر حاجتهم ثم يؤدي ذلك إلى سقوط الحج والزكاة والكفارات المالية وكل عبادة نيطت بالغنى عن الناس إذا أصبح الناس لا يملكون إلا قدر حاجتهم وهو في غاية القبح]

Ve beşinci ihtimāl ise ki o dahi bi-tarīki'ş-şerᶜ mikdār-ı hācetin iktisābı üzerine iktisār etmek idi, işte veraᶜa lāyık gördüğümüz şey odur, yaᶜnī dār-ı āhiretin yoluna sālik olan mürīdān-ı perhīzkārānın hāllerine lāyık ve çespān şey odur. Ammā kāffe-i halka īcābına ve fetāvā-yı ᶜāmmeye idhāline bir vech yoktur, çünkü o hālde eyādī-i zaleme ve sürrāk halkın yedinde olan emvāle mümtedd olur ve ihtiyāclarının mā-fevkinde olan emvāl-i zāidenin ahzine zaleme ve hırsızlara yol olur ki o vaktte kim ki gālib gelirse mālı selb ve nehb ve gasb eder ve kim ki fırsat bulursa çalıp sirkat edip der ki onun yedindeki bulunan emvālden mikdār-ı hācetinin mā-fevkinde olan zāid nesnelerde onun istihkākı yoktur, zīrā onun istihkākı ancak mikdār-ı ihtiyācındadır ve ben isem o

zāide muhtācım. Ve o vaktte buna bir çāre kalmaz illā ki sultān herkesin yedindeki emvāle nazar edip herkesin kadr-i ihtiyācını ona terkiyle kusūru yedinden ihrāc ve ehl-i hācāta tevzīᶜ ve sarf ede veyāhūd tarīk-i idrār üzere cihānda mevcūd olan kāffe-i emvāli yed-i idāresine alıp herkesin mikdār-ı hācetini vazīfe-i muᶜayyene gibi gün be-gün veyā sāl be-sāl ona vere ve bu yolda dahi teklīf ve şatat ve tazyīᶜ-i emvāl vardır. Teklīf ve tarīk-i savābdan buᶜdiyyeti odur ki halkın kesretiyle sultān buna kıyām etmeğe muktedir olamaz, belki bu gibi idāre aslen mümkin ve mutasavver olamaz. Ve tazyīᶜ-i māl keyfiyyeti ise o dahi fevākih ve luhūm ve hubūbāttan ᶜālemin ihtiyācātından fazla kalan şey yā deryāya ilkāsı lāzım gelir veyā çürüyüp taᶜaffün edinceye dek onu terk eyleye, çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri halkın derecāt-ı tevessuᶜ ve terfīhlerine zāid olarak fevākih ve hubūbātı halk etmiştir, onlardan mikdār-ı hācet üzerine iktisār olunursa o ziyāde ve artığı behemehāl maᶜriz-i telef ü helākta kalır ki yā hod-be-hod bozulup ve fersūde ve müteᶜaffin olmakla helāk olur veyāhūd çürümeğe başlayınca melik onu toplayıp bahre döker. Ve bu gibi hāl ve idāre terk-i vācibāt-ı māliyyeye müᵓeddī olur ki sukūt-ı hacc u zekāt u keffārāt-ı māliyyeye müᵓeddī olur ve her bir ᶜibādet ki gınāᵓ ve zenginliğe menūt ve müteᶜallik olur, onun dahi sukūt ve terkine bāᶜis olur, zīrā halk-ı cihān her bir ferd mikdār-ı ihtiyācından ziyādeye bir nesneye mālik olmayarak sabāh etmesi kubh ve çirkīnliğin gāyet ve müntehāsındadır.

[بل أقول لو ورد نبي في مثل هذا الزمان لوجب عليه أن يستأنف الأمر ويمهد تفصيل أسباب الأملاك بالتراضي وسائر الطرق ويفعل ما يفعله لو وجد جميع الأموال حلالًا من غير فرق وأعني بقولي يجب عليه إذا كان النبي ممن بعث لمصلحة الخلق في دينهم ودنياهم إذ لا يتم الصلاح برد الكافة إلى قدر الضرورة والحاجة إليه فإن لم يبعث للصلاح لم يجب هذا ونحن نجوز أن يقدر الله سببًا يهلك به الخلق عن آخرهم فيفوت دنياهم ويضلون في دينهم فإنه يضل من يشاء ويهدي من يشاء ويميت من يشاء ويحيي من يشاء ولكنا نقدر الأمر جاريًا على ما ألف من سنة الله تعالى في بعثة الأنبياء لصلاح الدين والدنيا]

Belki ben derim ki bu farz ve takdīr olunan zamān gibi bir zamānda

halkın ıslāh-ı dīn ü dünyāları için bir peygamber vārid olsa onun üzerine emrin istīnāfı vācib olurdu ve terāzī ve turuk-ı sāire ile esbāb-ı emlāki tafsīl ve temhīd edip kāffe-i emvāli helāl bulduğu hālde işleyeceği efᶜāli gibi onlarda işlerdi, aslen beynlerinde bir fark düşürmezdi. Ve üzerine vācib olur dediğimden murād ve maksadım benim o peygamber halkın salāhına ve dīn ve dünyālarında bir maslahat için gönderilmişse, zīrā kāffe-i halkı kadr-i hācet ve zarūrete reddiyle onların ıslāhı tamām olmaz yoksa ıslāh ve maslahata mersūl olmazsa o vaktte bu şey vācib olmaz. [206] Ve biz cāiz görürüz ki Allāhu taᶜālā hazretleri kādirdir ki bir sebebi takdīriyle āhirine dek halkı ihlāk eder ve dünyāları geçimleriyle dīnlerinde dalālete düşerler, zīrā Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri dilediğini hidāyet eder ve dilediğini dalālete uğratır ve dilediğini ihyāʾ eder ve dilediğini vefāt ettirir lākin bizim bu takdīrimiz sünnet-i ilāhiyyeden bagteten enbiyāda meʾlūf ve maᶜrūf olan tarīka nisbetle onların irsāli salāh-ı dīn ve dünyā için olduğuna farz ve takdīr edelim.

[وما لي أقدر هذا وقد كان ما أقدره فلقد بعث الله نبينا صلى الله عليه وسلم على فترة من الرسل وكان شرع عيسى عليه السلام قد مضى عليه قريب من ستمائة سنة والناس منقسمون إلى مكذبين له من اليهود وعبدة الأوثان وإلى مصدقين له قد شاع الفسق فيهم كما شاع في زماننا الآن والكفار مخاطبون بفروع الشريعة والأموال كانت في أيدي المكذبين له والمصدقين أما المكذبون فكانوا يتعاملون بغير شرع عيسى عليه السلام وأما المصدقون فكان يتساهلون مع أصل التصديق كما يتساهل الآن المسلمون مع أن العهد بالنبوة أقرب فكانت الأموال كلها أو أكثرها أو كثير منها حرامًا وعفا صلى الله عليه وسلم عما سلف ولم يتعرض له وخصص أصحاب الأيدي بالأموال ومهد الشرع وما ثبت تحريمه في شرع لا ينقلب حلالًا لبعثة رسول ولا ينقلب حلالًا بأن يسلم الذي في يده الحرام فإنا لا نأخذ في الجزية من أهل الذمة ما نعرفه بعينه أنه ثمن خمر أو مال ربا فقد كانت أموالهم في ذلك الزمان كأموالنا الآن وأمر العرب كان أشد لعموم النهب والغارة فيهم فبان أن الاحتمال الرابع متعين في الفتوى]

Benim bu takdīrime ne hācet vardır, o hāl ile ki ben bu takdīrim vākiᶜ olmuştur, zīrā Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri rüsülden bir fetret üzerine bizim peygamberimizi gönderdi. Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmın şerᶜi

üzerine altı yüz seneye karīb zamān geçmişti ve nās iki fırkaya münkasım olmuştu. Bir fırkası ᶜabede-i evsān ve yehūddan ona īmān etmeyen kefere-i mükezzibīn idi ve bir fırkası bizim zamānımızda şāyiᶜ olduğu gibi onlarda fısk şāyiᶜ olan fesaka-i musaddikīn idi; küffār dahi fürūᶜ-ı şerᶜ ile muhātab olup ve ona tasdīk ve tekzīb eden fırkaların yedlerinde emvāl var idi. Ve fırka-i kefere-i mükezzibīn ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmın şerᶜi hilāfında muᶜāmele ederlerdi ve fırka-i musaddikīn dahi el-ān ehl-i İslām tesāhül ettikleri gibi tesāhül eylerlerdi. Maᶜa-hāzā nübüvvete ᶜahdleri daha ziyāde karīb ve emvāllerinin topu veyāhūd ekseri veyā onun pek çoğu harām idi, ᶜAleyhi's-selām efendimiz geçmişine ᶜafv edip ona taᶜarruz buyurmadı; ashāb-ı eydī[yi] emvāle muhtass edip şerᶜ-i şerīf-i Mustafavīyi temhīd eyledi. O ki bir şerᶜde harāmlığı sābit olmuş, bir resūlün biᶜseti için helāl kalb olunmaz ve harāmı tutan kimsenin dahi yedinde olan emvāl-i harāmın teslīmiyle o emvāl helāle kalb olunmaz, çünkü biz hıristiyāndan cizye bedelinde semen-i hamr ve māl-ı ribāyı almayız yaᶜnī o dīnār ki onu semen-i hamrda veyāhūd ribāda aldığını biliriz, onu ehl-i zimmetten cizyede ahz etmeyiz, çünkü yedinden hurūc ve teslīmiyle helāle kalb olmaz, o zamānda dahi onların emvālleri işbu zamānede olan emvālimiz gibi idi, belki ᶜurbānın emri daha ziyāde eşedd idi, çünkü onlarda nehb ve gāret ᶜumūm etmişti. İşte bununla maᶜlūm oldu ki fetvāya ancak ihtimāl-i rābiᶜ müteᶜayyendir.

[والاحتمال الخامس هو طريق الورع بل تمام الورع الاقتصار في المباح على قدر الحاجة وترك التوسع في الدنيا بالكلية وذلك طريق الآخرة ونحن الآن نتكلم في الفقه المنوط بمصالح الخلق وفتوى الظاهر له حكم ومنهاج على حسب مقتضى المصالح وطريق الدين الذي لا يقدر على سلوكه إلا الآحاد ولو اشتغل الخلق كلهم به لبطل النظام وخرب العالم فإن ذلك طلب ملك كبير في الآخرة ولو اشتغل كل الخلق بطلب ملك الدنيا وتركوا الحرف الدنيئة والصناعات الخسيسة لبطل النظام ثم يبطل ببطلانه الملك أيضًا فالمحترفون إنما سخروا لينتظم الملك للملوك وكذلك المقبلون على الدنيا سخروا ليسلم طريق الدين لذوي الدين وهو ملك الآخرة ولولاه لما سلم لذوي الدين أيضًا دينهم فشرط سلامة الدين لهم أن يعرض الأكثرون عن طريقهم ويشتغلوا بأمور الدنيا وذلك قسمة سبقت بها المشيئة الأزلية وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا﴾]

Ve ihtimāl-i hāmis ancak veraᶜ ve perhīzkārlık tarīkidir, belki veraᶜın tamāmı ancak mübāhātta mikdār-ı hāce üzerine iktisār etmektir ki bi'l-külliyye dünyāda terk-i tevessuᶜ etmektir. Bu perhīzkārlık ise āhiretin yoludur. Biz imdi mesālih-i halka menūt olan fıkha tekellüm etmekteyiz. Ve zāhirin fetvāsı için mesālihin iktizāsına göre hükm ve tarīk vardır. [207] Ve dīn tarīki ise onun sülūküne āhāddan gayrı muktedir değillerdir, kāffe-i halk tarīk-i dīn ile müştagil olsalar nizām-ı dünyā bozulup ᶜālem-i fānī harāb olurdu, zīrā o iştigāl āhirette bir mülk-i kebīrin talebi olup ve kāffe-i mahlūkāt mülk-i dünyā talebi ile meşgūl olup sanāyiᶜ ve hirfetleri ve hasīs ve denī kārları terk etmiş olsalar dünyānın nizāmı bātıl olurdu ve onun butlānı ile mülk dahi bātıl olurdu. Ve bu sūrette muhterifleri ancak mülūka intizām-ı mülk için müsahhar olmuşlar. Kezālik ashāb-ı dīn için mülk-i āhiret sālim ve tarīk-i dīn muntazam olmak üzere dünyāya ikbāl edenleri teshīr olunmuşlar ve bunların dünyāya ikbālleri olmamış olsaydı, dīndarlara dīnleri sālim olmazdı ki onlara selāmet-i dīn şurūtu ekser-i halk onların tarīklerinden iᶜrāz ve umūr-ı dünyā ile iştigāl etmekledir. Ve bu bir kısmettir ki ezelde sebkat etmiştir, yaᶜnī ezel-i āzālda meşīᵓet-i ilāhiyye ona müteᶜallik olmuştur, ﴿نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا﴾[57] nass-ı celīli buna işārettir. Bu nass-ı ᶜālī sūret-i Zuhruf'un otuz birinci āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Dünyādaki maᶜīşetlerini biz onların beynlerinde taksīm ettik ki bu niᶜmet sagīre ve serīᶜü'z-zevāldir, onu dahi tedārükünde ᶜācizlerdir, niᶜmet-i kebīre olan risālet onların nice vüsᶜunde olabilir. Dünyāda nāsın baᶜzını gınā ve fakr ve riyāset ve hizmet ile tefāvüt-i derece ve tefavvuk üzere birbirinden terfīᶜ ettik tā ki birbirlerine hizmet etmekle ᶜālem nizām bula, rabbin taᶜālānın nübüvvet ve sāir rahmeti onların dünyāda cemᶜ ettikleri kırıntı māllarından hayrlıdır."

[فإن قيل لا حاجة إلى تقدير عموم التحريم حتى لا يبقى حلال فإن ذلك غير واقع وهو معلوم ولا شك في أن البعض حرام وذلك البعض هو الأقل أو الأكثر فيه نظر وما ذكرتموه من أنه الأقل بالإضافة إلى الكل جلي ولكن لا بد من دليل

57 Zuhruf, 43/32.

محصل على تجويزه ليس من المصالح المرسلة وما ذكرتموه من التقسيمات كلها مصالح مرسلة فلا بد لها من شاهد معين تقاس عليه حتى يكون الدليل مقبولًا بالاتفاق فإن بعض العلماء لا يقبل المصالح المرسلة فأقول: إن سلم أن الحرام هو الأقل فيكفينا برهانًا عصر رسول الله صلى الله عليه وسلم والصحابة مع وجود الربا والسرقة والغلول والنهب وإن قدر زمان يكون الأكثر هو الحرام فيحل التناول أيضًا فبرهانه ثلاثة أمور]

Ve eger denilse ki helāl māl kalmamak için ᶜumūm-ı tahrīmin takdīrine hācet yoktur, zīrā bu gibi ᶜumūm-ı tahrīm vākiᶜdir ve maᶜlūmdur. Ve el-yevm eyādī-i nāsta bulunan emvālin baᶜzısı harām olmalarında şekk yoktur ve o baᶜz kāffe-i emvāle izāfetle iki hālden hālī olmaz ki yā ekall ola ki bu müsellemdir veyā ekser ola ki cāy-ı nazardır ve sizinle izāfetle zikr ettiğimiz şey celīdir, lākin tecvīzine mesālih-i mürseleden olmayarak bir delīl-i muhassal gerektir, zīrā sizin zikr ettiğiniz taksīmātın kāffesi mesālih-i mürseledendir, onlara bir şāhid-i muᶜayyen lāzımdır ki o şāhid üzerine o ahkām kıyās oluna tā ki ittifāk-ı ᶜulemāʾ ile o delīl makbūl ola, çünkü baᶜzu'l-ᶜulemāʾ mesālih-i mürseleyi kabūl etmez. Buna dahi cevāben derim ki dünyāda olan emvālin ekalli harām olduğuna teslīm olunursa ᶜasr-ı peygamberī ile ᶜasr-ı sahābede olan muᶜāmele bize burhān-ı kāfīdir, onların zamānlarında dahi ribā ve sirkat ve gulūl ve nehb bulunup ekall-i emvālleri harām idi, onların beyᶜ ve şirālarına ve sāir dād ü sitedlerine māniᶜlerine māniᶜ ve hāciz olmadı. Ve eger bir zamānı farz ve takdīr ederiz ki o zamān içinde dünyāda olan emvālin ekseri harāmdır, o vaktte dahi emvālin tenāvülü helāl olur ve onun burhānı üç emrdir:

[القسم الأول الذي حصرناه وأبطلنا منه أربعة وأثبتنا القسم الخامس فإن ذلك إذا أجرى فيما إذا كان الكل حرامًا كان أحرى فيما إذا كان الحرام هو الأكثر أو الأقل وقول القائل هو مصلحة مرسلة: هوس فإن ذلك إنما تخيل من تخيله في أمور مظنونة وهذا مقطوع به فإنا لا نشك في أن مصلحة الدين والدنيا مراد الشرع وهو معلوم بالضرورة إلى وليس بمظنون ولا شك في أن رد كافة الناس إلى قدر الضرورة أو الحاجة أو الحشيش والصيد مخرب للدنيا أولًا وللدين بواسطة الدنيا ثانيًا فما لا يشك فيه لا يحتاج إلى أصل يشهد له وإنما يستشهد على الخيالات المظنونة المتعلقة بآحاد الأشخاص]

Burhān-ı evveli odur ki ānifen hasrı zikr ve bir kısmı isbātıyla kusūr dört kısmı ibtāl ettiğimiz taksīmdir, çünkü o hükm emvāl-i dünyānın kāffesi harām olduğu hālde cārī olıcak bi-tarīki'l-ahrā ekser ve ekall-i emvāl-i nās harām olduğu hālde cārī olması mukarrerdir, yaᶜnī ekser-i emvāl-i dünyā harām olduğu sūrette o taksīmin cereyānı daha [208] ziyāde ehakk ve elyaktır. Maslahat-ı mürseledir diyen kimsenin işbu kavli mahz-ı hevestir, hayāl-hānesinde mütehayyel olan baᶜzı umūr-ı masnūneden neşᵓet etmiştir, yoksa bizim işbu sözümüz umūr-ı maznūneden olmayıp ancak bizim bu kavlimiz maktūᶜun bih olan umūrdandır, zīrā dīn ve dünyānın maslahatı şerᶜin murādı olduğuna bir şekk ve şübhe yoktur, bi'z-zarūre maᶜlūm olan mevādd-ı bedīhiyyedendir ve zarūret ve mikdār-ı hācete veyāhūd giyāh ve sayda kāffe-i nāsın reddi dünyāya muharrib olduğuna ve dünyā vāsıtasıyla ikinci derecede dahi dīne muharrib olduğuna şekk ve şübhe yoktur ve şekkten vāreste olan emr-i bedīhī ona şehādet edecek bir asla muhtāc olmaz. İstişhād ancak āhād-ı eşhāsa müteᶜallik olan hayālāt-ı maznūneye lāzımdır.

[البرهان الثاني أن يعلل بقياس محرر مردود إلى أصل يتفق الفقهاء الآنسون بالأقيسة الجزئية عليه وإن كانت الجزئيات مستحقرة عند المحصلين بالإضافة إلى مثل ما ذكرناه من الأمر الكلي الذي هو ضرورة النبي لو بعث في زمان عم التحريم فيه حتى لو حكم بغيره لخرب العالم والقياس المحرر الجزئي هو أنه قد تعارض أصل والغالب فيما انقطعت فيه العلامات المعينة من الأمور التي ليس محصورة فيحكم بالأصل لا بالغالب قياسًا على طين الشوارع وجرة النصرانية وأواني المشركين وذلك قد أثبتناه من قبل بفعل الصحابة وقولنا انقطعت العلامات المعينة احتراز عن الأواني التي يتطرق الاجتهاد إليها وقولنا ليست محصورة احتراز عن التباس الميتة والرضيعة بالذكية والأجنبية فإن قيل: كون الماء طهورًا مستيقنا وهو الأصل ومن يسلم أن الأصل في الأموال الحل بل الأصل فيها التحريم فنقول: الأمور لا تحرم لصفة في عينها حرمة الخمر والخنزير خلقت على صفة تستعد لقبول المعاملات بالتراضي كما خلق الماء مستعدا للوضوء وقد وقع الشك في بطلان هذا الاستعداد منهما فلا فرق بين الأمرين فإنها تخرج عن قبول المعاملة بالتراضي بدخول الظلم عليها كما يخرج الماء عن قبول الوضوء بدخول النجاسة عليه ولا فرق بين الأمرين]

Ve ikinci burhānı ise o dahi akyise-i cüzʾiyyeye müsteʾnes olan fukahānın ʿindinde müsellem ve müttefekun ʿaleyh bir asla merdūd ve muharrer olan bir kıyās ile muʿallel olmaklığıdır velev ki bizim zikr ettiğimiz emr-i küllīye yaʿnī taʿmīm harām takdīrinde ıslāh-ı dīn ve dünyāya biʿseti takdīr ve farz olunmuş ve olan peygamberin bi'z-zarūre hükme mecbūr olacağı hükme nazaran ki onun hilāfında hükm edecek olsa ʿalemin harāb olmaklığına sebeb olur kaziyye-i külliyyesine izāfetle tāife-i muhassilīn katında akyise-i cüzʾiyye müstahkarlar olsa biz yine o kıyās-ı cüzʾī ile onu isbāt ederiz ki asl ve galīb yekdīgerine müteʿārız olup da o nesne de ʿalāmet-i muʿayyene bulunmazsa ve zātı dahi umūr-ı mahsūreden olmazsa asla hükm olunup gālib ile hükm olunmaz deriz, nitekim yol çamurlarında ve cerre-i nasrāniyye ve evānī-i müşrikīnde hükm olundu, zīrā bu mesʾelelere kıyāsen gālib ile hükm olunmaz, ancak asl ile hükm olunur ve bunlar yaʿnī tīn şevāriʿ ve cerre-i nasrāniyye ve evānī-i müşrikīn ahkāmı ise akdemce fiʿl-i sahābe ile isbāt etmişiz. Ve bunda biz ʿalāmāt-ı muʿayyene bulunmazsa dediğimiz ancak ona ictihād tetarruk eden evānīden ihtirāz etmek içindir ve umūr-ı mahsūreden olmazsa dediğimiz dahi meyte ve radīʿa ile zekiyye ve ecnebiyyenin iltibāslarından ihtirāz içindir. Ve eger denilse ki suyun tahāret ve tathīri bir emr-i müsteykındır, o cihetle asl iʿtibār olunmuş ve ammā emvālin aslı hill olduğuna kim tesellüm eder, belki asl tahrīm ola! Biz buna dahi cevāb verip deriz ki ʿaynında bir sıfat için hurmet-i hamr ve hınzīr gibi tahrīm olmayan umūr terāzī ile kabūl muʿāmelāta müstaʿid bir sıfat üzerine halk olunmuştur ve nitekim onunla ābdest almağa müstaʿid olarak su halk olundu, hālbuki onlardan istiʿdād ki butlānında şekk vākiʿ olmuştur ve o iki emrin beynlerinde bir fark yoktur ki emvāl-i terāzī ile muʿāmele kabūlünden ona duhūl zulm ile hāric olduğu gibi kabūl-i vüzūdan dahi duhūl-i necāsetle su hāric olur, yaʿnī duhūl-i necāsetle su o istiʿdāddan hāric olduğu gibi duhūl-i zulm ile emvāl dahi terāzī ile olan muʿāmelenin kabūlünden hāric olur ve çün bu sūretle suyun tuhūriyyeti müsellem olur, terāzī ile kabūl-i muʿāmele sıfatı üzerine halk olunan emvālin aslı hill olduğu sābit ve müsellem olur.

[والجواب الثاني أن اليد دلالة ظاهرة دالة على الملك نازلة منزلة الاستصحاب وأقوى منه بدليل ان الشرع ألحقه به إذ من ادعى عليه دين فالقول قوله لأن الأصل براءة ذمته وهذا استصحاب ومن ادعى عليه ملك في يده فالقول أيضًا قوله إقامة لليد مقام الاستصحاب فكل ما وجد في يد إنسان فالأصل أنه ملكه ما لم يدل على خلافه علامة معينة]

Ve ikinci cevāb ise o dahi vazᶜ-ı yedin delāletidir, zīrā vazᶜ-ı yed dahi mülk üzerine delīl olup ki delālet-i zāhireden ᶜadd olunup istishāb menzilesinde nāzil [209] olmuştur, belki istishābdan akvādır, o delīl ile ki şerᶜ-i ᶜālī onu istishāba ilhāk etmiştir, çünkü bir kimseden bir borç daᶜvā olsa şerᶜan kavl onundur ki benim borcum yoktur diye inkār ettiği vaktte yemīniyle musaddık olur, zīrā asl berāᵓet-i zimmettir ve bu istishābdır ki onunla kavliyle musaddık oldu. Ve bir kimseden yedinde olan mülkten bir nesne daᶜvā olunsa kezālik kavl onundur ki onun yedi istishāb makāmında kāimdir, her ne ki insānın yedinde bulunur, asl odur ki o nesne onun mülküdür, mādām ki onun hilāfına bir ᶜalāmet-i muᶜayyene delālet etmemiştir.

[البرهان الثالث هو أن كل ما دل على جنس لا يحصر ولا يدل على معين لم يعتبر وإن كان قطعًا فبأن لا يعتبر إذا دل بطريق الظن أولى وبيانه أن ما علم أنه ملك زيد فحقه يمنع من التصرف فيه بغير إذنه ولو علم أن له مالكًا في العالم ولكن وقع اليأس عن الوقوف عليه وعلى وارثه فهو مال مرصد لمصالح المسلمين يجوز التصرف فيه بحكم المصلحة ولو دل على أن له مالكًا محصورًا في عشرة مثلًا أو عشرين امتنع التصرف فيه بحكم المصلحة فالذي يشك في أن له مالكًا سوى صاحب اليد أم لا لا يزيد على الذي يتيقن قطعًا أن له مالكًا ولكن لا يعرف عينه فليجز التصرف فيه بالمصلحة والمصلحة ما ذكرناه في الأقسام الخمسة فيكون هذا الأصل شاهدًا له]

Ve üçüncü burhān ise o dahi her ne ki cins-i gayr-ı mahsūra delālet eder de bir muᶜayyene delālet etmez, o şey muᶜteber olmaz velev ki katᶜan delālet etmiş ola ve o ki tarīk-i zann ile cins-i gayr-ı mahsūra delālet eder de bir muᶜayyene delālet etmez, o şey muᶜteber olmayacağı bi-tarīki'l-evlādır. Bunun beyānı ise o ki bir şahs-ı maᶜlūma onun mülkiyyeti maᶜlūm olur, onun hakkı odur ki o şahsta iznsizin onda tasarruf

etmekten menᶜ oluna. Meselā bir hāne Zeyd'in mülkü olduğu maᶜlūm olsa o hānede Zeyd'den iznsizin tasarruf etmekten menᶜ olunmak lāzımdır, lākin maᶜlūm olsa ki ᶜālemde onun bir māliki vardır velākin ona ve vārisine vākıf olmaktan yeˀs vākiᶜ olmuş, o hāne mesālih-i müslimīne mursad bir māldır, bi-hükmi'l-maslaha onda tasarruf etmek cāiz olur. Ve eger ona mālik olduğu bilinip de lākin māliki on veyāhūd yirmi şahsta mahsūr olduğu maᶜlūm olmuş olsa o vaktte bi-hükmi'l-maslaha onda tasarruf etmekten dahi imtināᶜ olunur. Ve o ki zü'l-yedden gayrı bir māliki olup olmadığına şekk olunur ve onun ᶜālemde bir māliki olup velākin māliki kim olduğu yakīnen ve katᶜiyyen ᶜaynı maᶜlūm olmaz, ikisi hükmü müsāvīdir, yaᶜnī ikisinin hükmü birdir, onda dahi maslahat ile tasarruf etmek cāiz olmak gerektir ve maslahat ise aksām-ı hamsede zikr ettiğimizdir ve bu asl ona şāhid olmuş olur.

[وكيف لا وكل مال ضائع فقد مالكه يصرفه السلطان إلى المصالح ومن المصالح الفقراء وغيرهم فلو صرف إلى فقير ملكه ونفذ فيه تصرفه فلو سرقه منه سارق قطعت يده فكيف نفذ تصرفه في ملك الغير ليس ذلك إلا لحكمنا بأن المصلحة تقتضي أن ينتقل الملك إليه ويحل له فقضينا بموجب المصلحة فإن قيل: ذلك يختص بالتصرف فيه السلطان فنقول والسلطان لم يجوز له التصرف في ملك غيره بغير إذنه لا سبب له إلا المصلحة وهو أنه لو ترك لضاع فهو مردد بين تضييعه وصرفه إلى مهم والصرف إلى مهم أصلح من التضييع فرجح عليه]

Ve nice olmaz o hāl ile ki her bir māl-ı zāyiᶜ ki onun māliki mefkūddur, sultān onu mesālihe sarf eder, fukarā ve dīgerleri dahi mesālihtendir. Ve eger sultān o nesneyi bir fakīre sarf etti, o fakīr o nesneye mālik olur ve onun tasarrufu onda nāfiz olur. Ve eger o nesneyi o fakīrden bir sārik sirkat ederse onun sirkati ile o sārikin eli şerᶜan kesilir. Ve bunda sultānın tasarrufu nice nāfiz oldu, yaᶜnī gayrın mülkünde onun tasarrufu nice nāfiz oldu ki dīgerin mülkünde tasarrufunun nefāzı ancak maslahatın iktizāsıyladır, zīrā maslahat ona mülkünün intikāline ve ona helāl olmasına iktizāˀ eder, çünkü iktizā-yı maslahat hükmünden gayrı onun nefāz-ı tasarrufuna dīger bir sebeb yoktur. Biz dahi maslahat mūcebince ona intikāl mülkiyyetine ve hilliyyetine hükm ettik. Ve eger denilse ki onun tasarrufuna sultān muhtass olur, biz deriz ki dīgerin mülkünde

izni olmaksızın tasarruf etmek sultāna dahi tecvīz olunmamıştır, artık maslahattan gayrı ona bir sebeb yoktur, zīrā o māl terk olunmuş olsa zāyiᶜ olurdu ve sultān iki emrin beyninde onda mütereddid kalır ki tazyīᶜ ile sarfının emrleri beyninde mütereddid olur. Ve çün bir mühimme sarfı tazyīᶜinden aslahtır, ahz ve mühimme sarfı ona terk ve tazyīᶜinden ercah olmuştur.

[والمصلحة فيما يشك فيه ولا يعلم تحريمه أن يحكم فيه بدلالة اليد ويترك على أرباب الأيدي إذ انتزاعها بالشك وتكليفهم الاقتصار على الحاجة يؤدي إلى الضرر الذي ذكرناه وجهات المصلحة تختلف فإن السلطان تارة يرى [210] أن المصلحة أن يبني بذلك المال قنطرة وتارة أن يصرفه إلى جند الإسلام وتارة إلى الفقراء ويدور مع المصلحة كيفما دارت وكذلك الفتوى في مثل هذا تدور على المصلحة وقد خرج من هذا أن الخلق غير مأخوذين في أعيان الأموال بظنون لا تستند إلى خصوص دلالة في ملك الأعيان كما لم يؤاخذ السلطان والفقراء الآخذون منه بعلمهم أن المال له مالك حيث لم يتعلق العلم بعين مالك مشار إليه ولا فرق بين عين المالك وبين عين الأملاك في هذا المعنى فهذا بيان شبهة الاختلاط ولم يبق إلا النظر في امتزاج المائعات والدراهم والعروض في يد مالك واحد وسيأتي بيانه في باب تفصيل طريق الخروج من المظالم]

Ve o nesne ki onda şekk vākiᶜ olur da tahrīmi bilinmez, maslahat onda odur ki ona delālet-i eydī ile hükm oluna ki onu erbāb-ı eydīye terk oluna, zīrā onlardan şekk ile nezᶜ edip onları mikdār-ı hācet üzerine iktisār etmeğe teklīfleri ānifen zikr ettiğimiz zarara müʾeddīdir ve maslahatın cihātı bir rāddede olmayıp bi-hasebi'l-maslahat muhtelif olurlar, zīrā sultān bir kerre maslahatı görür ki o māl ile bir köprü bināʾ oluna ve dīger kerrede gördüğü o mālı ᶜasākir-i İslām'a sarf eyleye ve gāh görür ki onu fukarā sarf ede. Ve'l-hāsıl maslahat her nice dönerse kendisi dahi onunla döne. Ve bu gibi umūrda fetvā dahi maslahat üzerine döner ki īcāb-ı maslahat nice ise ona göre fetvā verilir. Ve bundan hāric olur ki halk aᶜyānın mülkiyyetine delālet eder husūsa müstenid olmayan zunūn ile mesʾūl ve muᶜāhaz değillerdir, nitekim sultān ve sultāndan ahz eden fukarā muʾāhaza olmazlar, maᶜa-hāzā bilirler ki bu mālın bir māliki vardır, ammā māliki kim olduğunu bilmezler, ᶜayn-ı mālike ᶜilm-

leri müteᶜallik olmaz ve mālikin ᶜaynı ile emlāk aᶜyānı beynlerinde bu maᶜnāda bir fark yoktur. İşte şübhe-i ihtiyātın beyānı budur ve mālik-i vāhidin yedinde olan imtizāh māiᶜāt ile derāhim ve ᶜurūz keyfiyyetinden gayrı mahall-i nazar kalmadı, o dahi mazālimden tarīk-i hurūc tafsīlinin bābında beyānı vārid olacaktır.

el-Mesāru's-Sālisü Li'ş-Şübheti En Yettesıle Bi's-Sebebi'l-Muhalleli Maᶜsıyetün

[المثار الثالث للشبهة أن يتصل بالسبب المحلل معصية]

[إما في قرائنه وإما في لواحقه وإما في سوابقه أو في عوضه وكانت من المعاصي التي لا توجب فساد العقد وإبطال السبب المحلل]

Ve şübühātın üçüncü mesārı ise ki sebeb-i muhallele maᶜsiyetin ittisālidir. O dahi beyānı şöyledir ki sebeb-i muhallele muttasıl olan maᶜsiyet yā onun karāininde olur veyāhūd levāhıkında veyā sevābıkında veyā ᶜıvazında olur ve o maᶜsiyet ile fesād-ı ᶜakd ve sebeb-i muhallel bātıl olmaz.

[مثال المعصية في القرائن البيع في وقت النداء يوم الجمعة والذبح بِالسِّكِّينِ المغصوبة والاحتطاب بالقدوم المغصوب والبيع على بيع الغير والسوم على سومه فكل نهي ورد في العقود ولم يدل على فساد العقد فإن الامتناع من جميع ذلك ورع وإن لم يكن المستفاد بهذه الأساليب محكومًا بتحريمه]

Karāinde olan maᶜsiyetin misāli ise cumᶜa namāzının ezānı vaktinde vākiᶜ olan beyᶜ ve iştirā' ve magsūb bıçak ile hayvānı zebh etmek ve magsūb olan balta ile odunu dağdan kesmek ve dīgerin beyᶜi üstünde beyᶜ etmek ve dīgerin sevmi üzerine sevm eylemek gibi umūrdur. Ve her ne ki ᶜukūdda nehy olunmuş ve o nehy fesād-ı ᶜakde delālet etmemiş ᶜukūdda o nesne maᶜsiyet mukārine ᶜadd olunmuştur ki sebeb-i muhallele iktirān ve ittisāl etmiştir, bunların topundan imtināᶜ etmek veraᶜdır velev ki o esbāb ile istifāde olunanların tahrīmlerine hükm olunmaz.

[وتسمية هذا النمط شبهة فيه تسامح لأن الشبهة في غالب الأمر تطلق لإرادة الاشتباه والجهل ولا اشتباه ههنا بل العصيان بالذبح بسكين الغير معلوم وحل

الذبيحة أيضًا معلوم ولكن قد تشتق الشبهة من المشابهة وتناول الحاصل من هذه الأمور مكروه والكراهة تشبه التحريم فإن أريد بالشبهة هذا فتسمية هذا شبهة له وجه وإلا فينبغي أن يسمى هذا كراهة لا شبهة وإذا عرف المعنى فلا مشاحة في الأسامي فعادة الفقهاء التسامح في الإطلاقات]

Ve bu nemat şübhe ile tesmiyesinde tesāmuh vardır, yaᶜnī buna kerāhet denilmek lāzım gelirken ona şübhe ismi ıtlākı olunmuştur, zīrā fi'l-gālib yaᶜnī agleb-i umūrda şübhe irādet-i iştibāh ve cehl-i hāle ıtlāk oluna gelmiştir ki o nesnenin hakīkati mechūl olur da mahall-i ihtimālāt olur. Ve bu emsilede böyle bir cehl ve iştibāh yoktur, zīrā sikkīn-i magsūbe ile zebh etmek maᶜsiyet olduğu maᶜlūmdur ve o zebh ile hayvānın hill-i ekli dahi maᶜlūmdur [211] velākin müşābeheden dahi şübhe sebkat edegelmiştir. Ve bu umūrdan hāsıl olan nesne kerāhettir ve kerāhet ise tahrīme müşābih olur. Ve eger bu şübheden müşābehet maᶜnāsı murād olunmuş ise o vakt buna şübhe tesmiyesi için vech vardır ve eger bu maᶜnā murād olunmamışsa gerektir ki bu nemata kerāhiyyet tesmiye oluna, şübhe ona denilmeye bizim bu taᶜrīfimiz ᶜörf-i maᶜnā olup yoksa esāmīde bir müşāhha yoktur, zīrā ıtlākātta müsāmaha etmek fukahānın ᶜādetidir.

[ثم اعلم أن هذه الكراهة لها ثلاث درجات الأولى منها تقرب من الحرام والورع عنه مهم والأخيرة تنتهي إلى نوع من المبالغة تكاد تلتحق بورع الموسوسين وبينهما أوساط نازعة إلى الطرفين فالكراهة في صيد كلب مغصوب أشد منها في الذبيحة بسكين مغصوب أو المقتنص بسهم مغصوب إذ الكلب له اختيار وقد اختلف في أن الحاصل به لمالك الكلب أو للصياد ويليه شبه البذر المزروع في الأرض المغصوبة فإن الزرع لمالك البذر ولكن فيه شبهة ولو أثبتنا حق الحبس لمالك الأرض في الزرع لكان كالثمن الحرام ولكن الأقيس أن لا يثبت حق حبس كما لو طحن بطاحونة مغصوبة واقتنص بشبكة مغصوبة إذا لا يتعلق حق صاحب الشبكة في منفعتها بالصيد ويليه الاحتطاب بالقدوم المغصوب ثم ذبحه ملك نفسه بالسكين المغصوب إذ لم يذهب أحد إلى تحريم الذبيحة]

Ondan sonra bil ki işbu kerāhet için üç derece vardır: Birinci derecesi harāmdan karīb olur, ondan teverruᶜ etmek mühimmdir. Ve derece-i ahīresi mübālagadan bir nevᶜe müntehī olur ki veraᶜ-ı müvesvisīne mül-

tehık olmağa yaklaşıp mütekarrib olur. Ve şol iki derece beynlerinde tarafeyne nāziᶜ evsāt vardır. Bināen ᶜaleyh kelb-i magsūbun saydında olan kerāhet sikkīn-i magsūbe ile olan zebīhanın kerāhetinden ziyāde şedīddir ve sehm-i magsūb ile olan avlanmağın kerāhetinden eşeddir, zīrā kelbin ihtiyārı vardır. Ve beyne'l-ᶜulemāᵓ saydı için ihtilāf vākiᶜ olmuştur ki kelb-i magsūbun saydı ile hāsıl olan nesne sāhibinin midir yoksa sayyādın mıdır? Baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ onun saydı sāhibinindir demiş ve baᶜzıları sayyādındır demiştir. Ve buna arz-ı magsūbede olan şübhe-i bezr müvālīdir ki o bezrden hāsıl olan ekin sāhib-i bezrindir, lākin onda şübhe vardır, hakk-ı habsi zerᶜde sāhib-i arza isbāt etsen semen-i harāma benzer velākin akyes odur ki onda hakk-ı habs sābit olmaya ve kirman-ı magsūbe ile dakīk öğütmek gibi ve magsūb tuzakta avı avlamak gibidir, zīrā av avlamakla tuzağın menāfiᶜine tuzak sāhibinin hakkı müteᶜallık olmaz ve magsūb balta ile dağdan odunu kesmek ve sikkīn-i magsūbe ile mülk koyununu boğazlamak buna müvālīdir ki onunla tahrīm-i zebīhaya bir kimse zāhib olmamıştır.

[ويليه البيع في وقت النداء فإنه ضعيف التعلق بمقصود العقد وإن ذهب قوم إلى فساد العقد إذ ليس فيه إلا أنه اشتغل بالبيع عن واجب آخر كان عليه ولو أفسد البيع بمثله لأفسد بيع كل من عليه درهم زكاة أو صلاة فائتة وجوبها على الفور أو في ذمته مظلمة دانق فإن الاشتغال بالبيع مانع له عن القيام بالواجبات فليس للجمعة إلا الوجوب بعد النداء وينجر ذلك إلى أن لا يصح نكاح أولاد الظلمة وكل من في ذمته درهم لأنه اشتغل بقوله عن الفعل الواجب عليه إلا من حيث ورد في يوم الجمعة نهي على الخصوص ربما سبق إلى الأفهام خصوصية فيه فتكون الكراهة أشد ولا بأس بالحذر منه ولكن قد ينجر إلى الوسواس حتى يتحرج عن نكاح بنات أرباب المظالم وسائر معاملاتهم وقد حكي عن بعضهم أنه اشترى شيئًا من رجل فسمع أنه اشتراه يوم الجمعة فرده خيفة أن يكون ذلك مما اشتراه وقت النداء وهذا غاية المبالغة أنه رد بالشك ومثل هذا الوهم في تقدير المناهي أو المفسدات لا ينقطع عن يوم السبت وسائر الأيام والورع حسن والمبالغة فيه أحسن ولكن إلى حد معلوم]

Ve yevm-i cumᶜada nidāᵓ vaktinde olan beyᶜ dahi buna müvālī olur, zīrā maksūd-ı ᶜakde taᶜalluku zaᶜīf ve zebūndur velev ki bir kavm fesād-ı ᶜakde zāhib olmuşlardır, çünkü bunda vācib āherden beyᶜ ile iştigāl et-

mekten gayrı başka bir şey yoktur. Ve bunun misli ile beyᶜ fāsid olur ise üzerine bir dirhem zekāt vācib olmuş olan ve ᶜale'l-fevr edāsı vācib olan namāzlardan ona bir namāz geçmiş olan veyāhūd onun zimmetinde bir dānik mazleme bulunan ādemlerin kāffe-i buyūᶜātları fāsid olmak lāzım gelirdi, çünkü beyᶜ ile olan iştigālleri vācib-i āherle kıyām etmekten mānīᶜdir ki cumᶜanın dahi nidādan sonra vücūbdan gayrı dīger bir şeyᵓi yoktur ki o hükm evlād-ı zalemenin nikāhları sahīh olmamasına dahi müncer olur ve kezālik kim ki zimmetinde [212] bir dirhem olsa ona bir ᶜakd-i sahīh olmazdı, çünkü üzerine vācib olan fiᶜlden kavli ile müştagil olmuş olurdu, yaᶜnī vācibin edāsından ᶜakdin sözüyle iştigāl etti velākin yevm-i cumᶜada bir nehy-i husūsī vürūdundan ola ki onda bir husūsiyyet olduğu efhāma sebkat etmiş olur. Ve o cihetle onda olan kerāhet daha ziyāde eşedd olmuş olur, ondan hazer etmekte bir beᵓs yoktur. Ammā visvāsa dahi müncer olur, hattā erbāb-ı mezālim kızları nikāhlarından ve muᶜāmelāt-ı sāirelerinden çekinip onda harac vākiᶜ olur. Baᶜzu's-selef üzerine mahkī olmuş ki birisinden bir şey satın almış sonra onu cumᶜa gününde satın aldığını işitmiş ve vakt-i nidāda onu satın almış olduğu havfından onu bāiᶜine geriye verip redd etmiş. Bu mertebede olan perhīzkārlık veraᶜda mübālaganın son ve gāyet derecesidir, zīrā şekk ile onu çevirip redd etti. Ve takdīr-i menāhī vü mefsedātta bu gibi evhām [ile] cumᶜa ertesi gününden ve eyyām-ı sāireden dahi kesilmez. Veraᶜ egerçi güzeldir ve onda mübālaga dahi daha ziyāde güzeldir, lākin bir hadd-i maᶜlūma kadar ola.

[فقد قال صلى الله عليه وسلم "هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ" فليحذر من أمثال هذه المبالغات فإنها وإن كانت لا تضر صاحبها ربما أوهم عند الغير أن مثل ذلك مهم ثم يعجز عما هو أيسر منه فيترك أصل الورع وهو مستند أكثر الناس في زماننا هذا إذ ضيق عليهم الطريق فأيسوا عن القيام به فاطرحوه فكما أن الموسوس في الطهارة قد يعجز عن الطهارة فيتركها فكذا بعض الموسوسين في الحلال سبق إلى أوهامهم أن مال الدنيا كله حرام فتوسعوا وتركوا التمييز وهو عين الضلال]

Zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ"[58] buyur-

58 Müslim, İlm, 4; 4/2055; no: 2670; *Musnedu* Ahmed, 6/167, no: 3655; Ebū

muştur, yaᶜnī "Pek çok taᶜammuk ve istiksāʾ eden ādemler helāk olmuşlar" ki pek çok derin ve dakīk nesnelere varmalar mūcib-i helāktir demek olur. İşte bu nass-ı celīlin müfādı mūcebince bu gibi mübālagāttan hazer olunmak gerektir, zīrā velev ki sāhibine muzırr olmazsa da lākin ola ki onun o tedkīk ve taᶜmīk ve istiksāsı āhere īhām eder ki bu gibi istiksā dīnde mühimmdir ve kendisi ondan āsān ve daha ziyāde kolay olan nesneden ᶜāciz kalır, o vaktte büsbütün veraᶜı aslen terk eder de bir dahi bir şeyden teverruᶜ etmez olur ki bu zamānımızda ekser-i nāsın müstenedidir, çünkü māl-ı harāmdan ihtirāz etmek tarīk ve mesleki onlara dar göründü ve onunla kıyām etmekten yeʾs etmeleriyle artık onu külliyyen terk ve tarh edip daha hīçbir şeyden tecennüb ve ihtirāz etmez oldular, nitekim tahārette vesvese eden kimse gibi ki tahāretten ᶜāciz kalır, onu külliyyen tarh eder. İşte helālde vesvese edenler dahi böyledir, evhām ve hayāllerine sebkat edip geldi ki dünyāda helāl bir māl kalmamış eyādī-i nāsta olan kāffe-i emvāl harāmdır, artık daha helāl ve harāmı aramaz oldular ve tarīk-i tevessuᶜa sülūküyle temyīzi külliyyen terk ve ihmāl ettiler. Bu ise ᶜayn-ı dalāldır.

[وأما مثال اللواحق فهو كُلُّ تَصَرُّفٍ يُفْضِي فِي سِيَاقِهِ إِلَى مَعْصِيَةٍ وأعلاه بيع العنب من الخمار وبيع الغلام من المعروف بالفجور بالغلمان وبيع السيف مِنْ قُطَّاعِ الطَّرِيقِ وَقَدِ اخْتَلَفَ الْعُلَمَاءُ فِي صِحَّةِ ذَلِكَ وَفِي حِلِّ الثَّمَنِ الْمَأْخُوذِ مِنْهُ وَالْأَقْيَسُ أَنَّ ذَلِكَ صَحِيحٌ وَالْمَأْخُوذَ حَلَالٌ وَالرَّجُلَ عَاصٍ بِعَقْدِهِ كَمَا يُعْصَى بِالذَّبْحِ بِالسِّكِّينِ الْمَغْصُوبِ والذبيحة حلال ولكنه يعصى عصيان الإعانة على المعصية إذ لا يتعلق ذلك بعين العقد فالمأخوذ مِنْ هَذَا مَكْرُوهٌ كَرَاهِيَةً شَدِيدَةً وَتَرْكُهُ مِنَ الورع المهم وليس بحرام ويليه في الرتبة بيع العنب ممن يشرب الخمر ولم يكن خمارًا وبيع السيف ممن يغزو ويظلم أيضًا لأن الاحتمال قد تعارض وقد كره السلف بيع السيف في وقت الفتنة خيفة أن يشتريه ظالم فهذا ورع فوق الأول والكراهية فيه أخف]

Ve levāhıkın emsāli ise onlar dahi bunlardır ki her bir tasarruf ki onun siyākında bir maᶜsiyete müfdī olur, onun mertebe-i ᶜulyāsı meyhāneci ve hammāra yüzümü satmak ve hubb-i gılmān ile meşhūr olan merd-i fāsık

Dāvūd, 4/201, no: 4608.

u fecūra gulāmı satmak ve kuttāᶜ-ı tarīke eslihayı satmak gibi şeylerdir. Bunların yaᶜnī işbu buyūᶜātın maᶜsiyetlere müfdīlerdir. Ve buyūᶜātın sıhhatlerinde ve esmānlarının hillinde ᶜulemāᵓ ihtilāf etmişler. Ve akyes-i akvāl odur ki beyᶜleri sahīh ve esmānı helāl olmaktır, fakat bāiᶜ olan kimse günāhkār ve ᶜāsīdir, ᶜakdiyle āsim olur, nitekim sikkīn-i magsūbenin zebhiyle ᶜāsī olur ve zebīhası helāl olur ve buyūᶜātta maᶜsiyet üzerine iᶜāne etmekliğin ᶜisyānı ile ᶜāsī olur, çünkü ᶜayn-ı ᶜakde bu taᶜalluk etmez ve bundan meᵓhūz olan nesne kerāhiyyet-i şedīde ile mekrūhtur, onun terki veraᶜ-ı mühimmdendir lākin harām değildir. Ve dahi rütbece ona yakın ve müvālī olur o fiᶜl ki hammār olmayan merd-i şarābhor yüzümü sata ve gazā ve zulm eden eslihayı sata, çünkü ihtimāl onda müteᶜārızdır, olur ki o yüzümü hamr eder de içer ve olur ki onu yüzüm olarak ekl eder ve olur ki o silāhı gazāda [213] kullanır ve olur ki katᶜ-ı tarīk ve şakāvette istiᶜmāl ede. Vakt-i fitnede seyfin beyᶜini baᶜzu's-selef mekrūh görmüşler ki onu bir zālim alır havfıyla beyᶜini revā görmemişler. Ve bu perhīzkārlık evvelde mezkūr olan veraᶜ ve perhīzkārlığın fevkindedir, onda olan kerāhiyyet evvelkisinden daha ziyāde hafīftir.

[ويليه ما هو مبالغة ويكاد يلتحق بالوسواس وهو قول جماعة أنه لا تجوز معاملة الفلاحين بآلات الحرث لأنهم يستعينون بها على الحراثة ويبيعون الطعام من الظلمة ولا يباع منهم البقر والفدان وآلات الحرث وهذا ورع الوسوسة إذ ينجر إلى أن لا يباع من الفلاح طعام لأنه يتقوى به على الحراثة ولا يسقى من الماء العام لذلك وينتهي هذا حد التنطع المنهي عنه]

Ve bundan mübālagalı olup vesveseye iltihākı karīb olan veraᶜ buna yakın ve müvālī gelir. O dahi o cemāᶜatin kavlidir ki ekincilere ālāt-ı harsın beyᶜi cāiz olmaz, çünkü onlarla ekincilik üzerine istiᶜāne ederler de taᶜāmı zalemeye satarlar ve kezālik onlara sığır ve öküzlerle hars edevātının beyᶜi cāiz değildir demişler. İşte bu söz ve bu veraᶜ vesveseye mültehık olan veraᶜdır ki ekincilere taᶜām satmamağa dahi müncer olur, çünkü onunla harsa mütekavvī olurlar ve sebīllerden ve ᶜumūmā mebzūl olan sudan dahi onlara su içirmemek lāzım gelir, onda dahi ekinciliğe takviyetlerine sebeb olur. Bu veraᶜ ise menhiyyün ᶜanh olan taᶜammuka müntehī olur.

[وكل متوجه إلى شيء على قصد خير لا بد وأن يسرف إن لم يذمه العلم المحقق وربما يقدم على ما يكون بدعة في الدين ليستضر الناس بعده بها وهو يظن أنه مشغول بالخير وَلِهَذَا قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي" وَالْمُتَنَطِّعُونَ هُمُ الَّذِينَ يُخْشَى عَلَيْهِمْ أَنْ يَكُونُوا ممن قيل فيهم ﴿الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ وبالجملة لَا يَنْبَغِي لِلْإِنْسَانِ أَنْ يَشْتَغِلَ بِدَقَائِقِ الْوَرعِ إِلَّا بِحَضْرَةِ عَالِمٍ مُتْقِنٍ فَإِنَّهُ إِذَا جَاوَزَ ما رسم وَتَصَرَّفَ بِذِهْنِهِ مِنْ غَيْرِ سَمَاعٍ كَانَ مَا يفسده أكثر مما يصلحه]

Ve'l-hāsıl her bir kimse ki hayr niyyetiyle tāᶜāttan bir şeyᵓe müteveccih olur, onu ᶜilm muhakkak keff ve menᶜ etmezse lābüdd o nesnede isrāf eder ve mümkindir ki dīnde olan bidᶜaya dahi ikdām eder, onunla nāsı kendinden sonra zarara uğratır o hāl ile ki zann eder ki kendisi hayr ile iştigāl eder. Ve bunun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي"[59] ki hulāsa-i meᵓāli: "ᶜĀbide ᶜālimin fazlı benim sahābemden en ednā olan kimseye olan fazlım gibidir." Korkulur ki derine gidip müteᶜammik olan kesān haklarında ﴿الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾[60] buyurmuş olan takımlardan olur. Bu āyet sūre-i Kehf'in yüz beşinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onlar şol kimselerdir ki onların hayāt-ı dünyāda iyi gösterdikleri ᶜamel ve saᶜyları zāyiᶜ ve bātıl oldu, hālbuki onlar işlerini hakk üzere ahsen etmişler zann ederler." Ve bi'l-cümle zābıta odur ki bir ᶜāmil-i mutkın u kāmil ü muhakkıkın ᶜindinde olmadıkça insān dekāyık-ı veraᶜa iştigāl etmemek gerektir, zīrā eger resmi tecāvüz edip de istimāᶜ etmeksizin bir nesnede kendi zihniyle tasarruf eylerse onun bozup ifsād ettiği şey onun ıslāh ettiği şeyden daha ziyāde çok olur.

[وقد روي عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه أنه أحرق كرمه خوفًا من أن يباع العنب ممن يتخذه خمرًا وهذا لا أعرف له وجهًا إن لم يعرف هو سببًا خاصًا يوجب الإحراق إذا ما أحرق كرمه ونخله من كان أرفع قدرا منه من الصحابة ولو

59 Tirmizī, İlm, 19, no: 2685; Dārimī, Mukaddime, 28, no: 297; *Musnedu'l*-Hāris, 1/184, no: 39.

60 Kehf, 18/104.

جاز هذا لجاز قطع الذكر خيفة من الزنا وقطع اللسان خيفة من الكذب إلى غير ذلك من الإتلافات]

Sahābe-i kirāmdan Saᶜd b. Ebī Vakkās ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olmuş ki yüzümünü meyhāneci veyā onu hamr işleyen ādemden satılır havfıyla kendi bağını yakıp ihrāk etmiştir, hālbuki ben buna bir vech bilemedim meger ki kendisi ihrākına mūcib bir sebeb-i hāss bilmiş ola, yaᶜnī eger kendisi ihrākına mūcib dīger bir sebeb-i husūsī anlamazsa ben onun o ihrākına bir vech bilemem demektir, çünkü ondan onun kadri daha ziyāde yüce ve ᶜālī olan ashāb-ı güzīn ᶜaleyhimü'r-rıdvāndan bir kimse bunun için bāgını ve hurmā ağaçlarını yakmadılar. Cāiz olmuş olsaydı, zinā ve fiᶜl-i şenīᶜ havfıyla zekerin kesilmesi ve yalan söylemesinin korkusuyla lisān-ı nātıkın katᶜı ve itlāfāttan dīger nesnelerin itlāfı cāiz olurdu, hālbuki katᶜ-ı zeker ü lisān ve bu gibi itlāfāta bir ruhsat ve mesāg görülmemiştir. [214]

[وأما المقدمات فلتطرق المعصية إليها ثلاث درجات الدرجة العليا التي يشتد الكراهة فيها ما بقي أثره في المتناول كالأكل من شاة علفت بعلف مغصوب أو رعت في مرعى حرام فإن ذلك معصية وقد كان سببًا لبقائها وربما يكون الباقي من دمها ولحمها وأجزائها من ذلك العلف وهذا الورع مهم وإن لم يكن واجبا ونقل ذلك عن جماعة من السلف]

Ve mukaddimāt ise onun dahi ona tetarruk-ı maᶜsiyet için üç derece vardır. Derece-i ᶜulyāsı olup onda kerāhiyyet müştedd olan nesne odur ki onun eseri mütenāvelde bākī kalan şeydir, meselā ᶜalef-i magsūb ile beslenmiş olan koyun gibi veyāhūd harām merᶜādan beslenmiş olan koyun gibi ki ᶜalef-i magsūb ve harām merᶜādan beslenmesi günāh ve maᶜsiyetttir, hālbuki o hayvānın bekāsına sebeb olmuştur ve mümkindir ki kanından ve lahmından ve eczā-yı sāiresinden kalan nesne o ᶜaleftendir. Ve bundan ihtirāz etmek veraᶜ-ı mühimmdir velev ki vācib değildir, zīrā selef-i sālihīnden bir cemāᶜat üzerine menkūldür, yaᶜnī selef-i sālihīnden bir cemāᶜat bu misilli terbiye olunan hayvānātın eklinden teverruᶜ edegeldikleri mervī ve menkūldür.

[وكان لأبي عبد الله الطوسي البروغندي شاة يحملها على رقبته كل يوم إلى

الصحراء ويرعاها وهو يصلي وكان يأكل من لبنها فغفل عنها ساعة فتناولت من ورق كرم على طرف بستان فتركها في البستان ولم يستحل أخذها فإن قيل فقد روي عن عبد الله بن عمر وعبيد الله أنهما اشتريا إبلًا فبعثاها إلى الحمى فرعته إبلهما حتى سمنت فقال عمر رضي الله عنه أرعيتماها في الحمى فقالا نعم فشاطرهما وفهذا يدل على أنه رأى اللحم الحاصل من العلف لصاحب العلف فليوجب هذا تحريمًا قلنا ليس كذلك فإن العلف يفسد بالأكل واللحم خلق جديد وليس عين العلف فلا شركة لصاحب العلف شرعًا ولكن عمر غرمهما قيمة الكلأ ورأى ذلك مثل شطر الإبل فأخذ الشطر بالاجتهاد كما شاطر سعد بن أبي وقاص ماله لما أن قدم من الكوفة وكذلك شاطر أبا هريرة رضي الله عنه إذ رأى أن كل ذلك لا يستحقه العامل ورأى شطر ذلك كافيًا على حق عملهم وقدره بالشطر اجتهادًا]

Ve dahi mervīdir ki Ebū ᶜUbeydullāh-ı Tūsī Burūgandī'nin bir koyunu var imiş, külle yevm onu rakabesi üzerine kaldırıp sahrāya götürüp namāz kılarken onu raᶜy ettirir ve onun sütünden içerdi. Bir sāᶜat ona gaflet edince gidip bir bāgçe kenārında olan bāgın yapraklarından yemiş. Bir dahi onun ahzini helāl görmediğinden o koyunu bāgçede bırakıp savuşmuş. Ve eger dense ki ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ve ᶜUbeydullāh ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerlerine mervī olmuş ki ikisi bir mikdār develeri mübāyaᶜa edip hımāda raᶜy ettirdiler. Ve develer semiz olunca onlara Hazret-i ᶜÖmer buyurmuş ki "Siz onları hımāda mı raᶜy ettirdiniz?" Onlar dahi evet deyip iᶜtirāf ettiklerinde Hazret-i ᶜÖmer o develerin nısfını onlardan aldı. Ve şol nısfın ahzi delālet eder ki ᶜaleften hāsıl olan gūştu ᶜalef sāhibine göndermiştir, bu ise tahrīme mūcib olmak gerektir. Biz deriz ki böyle değildir, çünkü ᶜalef yemekle fāsid olur, gūşt halk-ı cedīddir, ᶜalefin ᶜaynı değildir. Ve bu cihetle sāhib-i ᶜalefin şerᶜan bir şirāketi yoktur, lākin ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān onlara giyāhın kıymetini tazmīn ve tagrīm etmiştir ki onu bi'l-ictihād nısf ile mümāsil görmüştür ve o sebeb ile ibilin nısfını onlardan almıştır, nitekim Saᶜd b. Ebī Vakkās, Kūfe'den geldiği vaktte onun mālının nısfını yedinden aldı ve kezālik Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvānın dahi nısf-ı mālını aldı ki merd-i ᶜāmil o mālın cemīᶜisine müstahıkk görmedi ve bi'l-ictihād o mālların nısfını hakk-ı ᶜamelleri için onlara kāfī gördü.

[الرتبة الوسطى ما نقل عن بشر بن الحارث من امتناعه عن الماء المساق في نهر احتفره الظلمة لأن النهر موصل إليه وقد عصى الله بحفره وامتنع آخر عن عنب كرم يسقى بماء يجري في نهر حفر ظلمًا وهو أرفع منه وأبلغ في الورع وامتنع آخر من الشرب من مصانع السلاطين في الطرق وأعلى من ذلك امتناع ذي النون من طعام حلال أوصل إليه على يد سجان وقوله إنه جاءني على يد ظالم ودرجات هذه الرتب لا تنحصر]

Ve derece-i mütevassıta ise o dahi Bişr b. el-Hāris üzerine mervī olan vera^c gibidir ki zalemenin hafr ettikleri nehrlerde cereyān eden suyun şürbünden imtinā^c etmiş, çünkü ona mūsılı nehrdir ve onun hafriyle Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ^cisyān vāki^c olmuştur. [215] Ve dīgeri zulmen hafr olunan nehrin suyundan sulanmış olan bāgın yüzümünü yemekten imtinā^c etmiş ki bu vera^c ondan daha ziyāde yüce bir derecedir ve hem dahi vera^cda daha ziyāde mübālagalıdır. Ve dahi dīgeri yollarda selātīnin yaptıkları masāni^cin suyundan su içmekten imtinā^c etmiştir. Ve bunlardan daha ziyāde yüce Zünnūn'un seccānın eli üzerine ona gelen ta^cāmın eklinden imtinā^c edişidir ki "Bana zālimin eli üzerinde geldi" dedi. Artık bu rütbelerin derecātı münhasıra olmaz.

[الرتبة الثالثة وهي قريب من الوسواس والمبالغة أن يمتنع من حلال وصل على يد رجل عصى الله بالزنا او القذف وليس هو كما لو عصى بأكل الحرام فإن الموصل قوته الحاصلة من الغذاء الحرام والزنا والقذف لا يوجب قوة يستعان بها على الحمل بل الامتناع من أخذ حلال وصل على يد كافر وسواس بخلاف أكل الحرام إذ الكفر لا يتعلق بحمل الطعام وينجر هذا إلى أن لا يؤخذ من يد من عصى الله ولو بغيبة أو كذبة وهو غاية التنطع والإسراف فليضبط ما عرف من ورع ذي النون وبشر بالمعصية في السبب الموصل كالنهر وقوة اليد المستفادة بالغذاء الحرام ولو امتنع عن الشرب بالكوز لأن صانع الفخار الذي عمل الكوز كان قد عصى الله يومًا بضرب إنسان أو شتمه لكان هذا وسواسًا ولو امتنع من لحم شاة ساقها آكل حرام فهذا أبعد من يد السجان لأن الطعام يسوقه قوة السجان والشاة تمشي بنفسها والسائق يمنعها عن العدول في الطريق فقط فهذا قريب من الوسواس]

Ve üçüncü derecesi ise o dahi vesvese ve mübālagadan yakındır ki zinā veyā kazf gibi bir ma^csiyetle ^cisyān etmiş olan ādemin yediyle ge-

len yemekten imtināᶜ etmektir ki bu ekl-i harām ile ᶜisyān etmiş olan ādem gibi değildir, zīrā bunda mūsıl olan şey gızā-i harāmdan hāsıl olan kuvvettir ve kazf ise onunla haml üzerine istiᶜāne olunur bir kuvvet hāsıl olmaz. Kaldı ki kāfirin yedi üzerine vārid olan taᶜāmın eklinden imtināᶜ etmek vesvesedir, ekl-i harām gibi değildir, ancak onun hilāfındadır, çünkü haml-i taᶜāma küfr müteᶜallik olmaz, zīrā bu hāl gıybet ve kizb ile maᶜsiyet edenlerin ellerinden bir nesne almamağa müncer olur. Ve bu ise müntehā-yı taᶜammuk ve isrāftır. Lāzım odur ki Zünnūn ve Bişr'in sebeb-i mūsıl olan nehr ve gızā-yı harāmdan müstefāde olunan kuvvetten vārid olan nesnede olan veraᶜ-ı maᶜrūfları zabt olunsun. Ve dahi destī ve bardaktan su içmekten imtināᶜ etmiş olsa ki onları işleyen kūze-ger şāyed bir gün bir kimseye darb veyā şetm ile Allāh'a isyān etmiş ola, bu dahi vesvese olur. Ve kezālik ākilü'l-harāmın sevkiyle gelen koyunun lahmı eklinden imtināᶜ etmiş olsa bu dahi yed-i seccān üzerine gelen taᶜāmdan ebᶜaddır, çünkü taᶜāmı kuvvet-i seccān sevk eder ve koyun ise kendi kendinden yürüyüp ider, onun sāiki ancak yoldan ᶜudūl etmekliğini menᶜ eder ki bu cihetten birbirine makīs olamazlar, ondan işbu imtināᶜı vesveseden karībdir.

[فانظر كيف تدرجنا في بيان ما تتداعى إليه هذه الأمور واعلم أن كل هذا خارج عن فتوى علماء الظاهر فإن فتوى الفقيه تختص بالدرجة الأولى التي يمكن تكليف عامة الخلق بها ولو اجتمعوا عليه لم يخرب العالم دون ما عداه من ورع المتقين والصالحين والفتوى في هذا ما قاله صلى الله عليه وسلم لوابصة إذ قال ''اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ'' وعرف ذلك إذ قال ''اَلْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ'' وكل ما حاك في صدر المريد من هذه الأسباب فلو أقدم عليه مع حزازة القلب استضربه وأظلم قلبه بقدر الحزازة التي يجدها]

Kaldı ki sen nazar eyle biz nice onu derece derece edip işbu umūr ona mütedāᶜī olan nesnelerde tederrüc ettik ve dahi bil ki bunun topu ᶜulemā-i zāhirin fetāvālarından hāricdir, zīrā fakīhin fetvāsı derece-i ūlāya muhtass olur ki onunla ᶜāmme-i halk teklīfi kābil ve mümkin ola ve ᶜāmme-i halk ona müctemiᶜ olmuş olsalar cihān harāb olmaz, çünkü onun mā-ᶜadāsı yaᶜnī derece-i ūlānın mā-ᶜadāsı veraᶜ-ı muttakīn ü sālihīndir ki ᶜāmme-i halk onunla teklīfi mümkin olmaz, zīrā ona ictimāᶜ

etmiş olsalar cihān ve ᶜālem harāb olur. Bu veraᶜ mürīdān için münāsibdir, onda olan fetvā ᶜaleyhi's-selām efendimizin Vābisa'ya buyurduğu hadīstir ki "اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ"[61] Ve dahi "İsm hazāz-ı kulūbdur" buyurdu, zīrā her ne ki bu esbābdan kalb-i mürīdde tırmaladı, onun üzerine merd-i mürīd ikdām ederse onunla zarar-dīde olup hazāzesine göre kalbi karanlık olur, yaᶜnī onun hazāzesiyle o nesneye ikdām eder ise onun kalbinde her ne kadar hazāzesi bulur, yaᶜnī kaşıntısı bulur ise kalbinde o kadar zulmet ve karanlık bulup mütezarrır olur demektir.

[بل لو أقدم على حرام في علم الله [216] وهو يظن أنه حلال لم يؤثر ذلك في قساوة قلبه ولو أقدم على ما هو حلال في فتوى علماء الظاهر ولكنه يجد حزازة في قلبه فذلك يضره لأنه مأخوذ في حق نفسه بينه وبين الله تعالى بفتوى قلبه وكذلك يشدد على الموسوس في الطهارة ونية الصلاة فإنه إذا غلب على قلبه أن الماء لم يصل إلى جميع أجزائه بثلاث مرات لغلبة الوسوسة عليه فيجب عليه أن يستعمل الرابعة وصار ذلك حكمًا في حقه وإن كان مخطئًا في نفسه أولئك قوم شددوا فشدد الله عليهم ولذلك شدد على قوم موسى عليه السلام لما استقصوا في السؤال عن البقرة ولو أخذوا أولًا بعموم لفظ البقرة وكل ما ينطلق عليه الاسم لأجزأهم ذلك فلا تغفل عن هذه الدقائق التي رددناها نفيًا وإثباتًا فإن من لا يطلع على كنه الكلام ولا يحيط بمجامعه يوشك أن يزل في درك مقاصده]

Bil ki fī-ᶜilmillāh harām olup zannen hilline zāhib olduğu nesnenin üzerine vākiᶜ olan ikdāmı kalbi kasvetine teᵓsīr etmez, ammā ᶜulemā-i zāhirin fetvāsı ile helāl olan bir nesnenin üzerine ikdām etmiş olsa ve kalbinde bir kaşıntısı bulsa onun o ikdāmı ona zarar verir, zīrā beynehu ve beynallāhta olan umūrda kalbi fetvāsıyla kendi nefsinin hakkında muᵓāhaze olunur. Ve müvesvis üzerine umūr-ı tahārette ve namāz niyyetinde dahi kezālik bununla teşdīd olunur ki kalbine gālib gelse ki gasl-ı selāse ile su cemīᶜ-i eczāsına vāsıl olmamıştır, galebe-i vesvese ile itmām-ı tahārete mütehakkık ve müteyakkın olmazsa dördüncünün istiᶜmāli ona vācib olur, kendi hakkında o gasle-i rābiᶜa vücūbu hükm olur velev ki kendi nefsinde muhtīdir. Onlar bir kavmdir ki kendi nefs-

61 *Musnedu* Ahmed, 29/533, no: 18006; Dārimī, Buyūᶜ, 2, no: 2575.

leri üzerine teşdīd etmişler de Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri dahi onların üzerlerine teşdīd etti, onun için Mūsā ᶜaleyhi's-selāmın kavmi üzerine zebh-i bakarada teşdīd etti ki bakaranın üzerine suᵓāl etmekte istiksāᵓ ettiler, lafz-ı bakaranın ᶜumūmu ile alıp lafz-ı bakara ona ıtlāk olunan hayvānı tutup zebh etmiş olsaydılar onlara kifāyet ederdi. Kaldı ki sen bu nefy ve isbāt ile terdīd edip zikr ettiğimiz işbu dekāyıktan gaflet etmeyesin, zīrā künh-i kelām üzerine vākıf ve muttaliᶜ olmayan ve mecāmiᶜine ᶜilmi muhīt olamayan kimse mekāsıdı idrākinde ayağı kaymağa mütekārib olur.

[وأما المعصية في العوض فله أيضًا درجات الدرجة العليا التي تشتد الكراهة فيها أن يشتري شيئًا في الذمة ويقضي ثمنه من غصب أو مال حرام فينظر فإن سلم إليه البائع الطعام قبل قبض الثمن بطيب قلبه فأكله قبل قضاء الثمن فهو حلال وتركه ليس بواجب بالإجماع أعني قبل قضاء الثمن ولا هو أيضًا من الورع المؤكد فإن قضى الثمن بعد الأكل من الحرام فكأنه لم يقض الثمن ولو لم يقضه أصلًا لكان متقلدًا للمظلمة بترك ذمته مرتهنة بالدين ولا ينقلب ذلك حرامًا فإن قضى الثمن من الحرام وأبرأه البائع مع العلم بأنه حرام فقد برئت ذمته ولم يبق عليه إلا مظلمة تصرفه في الدراهم الحرام بصرفها إلى البائع وإن أبرأه على ظن أن الثمن حلال فلا تحصل البراءة لأنه يبرئه مما أخذه إبراء استيفاء ولا يصلح ذلك للإيفاء هذا حكم المشتري والأكل منه وحكم الذمة]

Ve dahi ᶜıvazdaki maᶜsiyet ise onun dahi derecātı vardır. Yüce derecesi ise ki kerāhiyyet onda ziyādece müşteddir, veresiye bir nesneyi bir kimseden satın alıp da māl-ı magsūbdan veyāhūd māl-ı harāmdan semenini vefā etmektir. Lākin bunda dahi bir tafsīl vardır ki onda nazar olunur ki eger bāyiᶜ semenini almadan kendi tīb-i nefsi ile taᶜāmı ona verip o dahi semenini ödemezden evvel ekl ederse o taᶜām ona helāldir ve bi'l-icmāᶜ kable kazāi's-semen onun terki vācib olmaz ve terki veraᶜ-ı müᵓekkedden dahi değildir. Ve eger baᶜde'l-ekl onun semenini māl-ı harāmdan īfā ederse sanki onun semenini ödememiş olur ve eger onu aslā ödemezse dīne zimmetini mürtehin terkiyle bir maᶜsiyet ve zulme mütekallid olmuş olur, yediği taᶜām-ı harāma münkalib olmaz, ammā eger harāmdan semenini ödeyip ve bāyiᶜ dahi harām olduğunu

bilip onun zimmetini ibrāʾ eylerse yine onun zimmeti semeninden berī olur ve māl-ı harāmı bāyiᶜe iᶜtāsıyla māl-ı harāmda tasarruf etmesinin mazlemesinden gayrı onun zimmetinde dīger bir şey kalmaz ve helāl olduğu zannıyla bāyiᶜ eger onun zimmetini ibrāʾ ederse ona berāʾet hāsıl olmaz, çünkü aldığı nesneden berāʾet istīfāʾ etmiş olur hālbuki harām olan nesne īfāya salāhiyyeti yoktur. İşte müşterī hükmü ve ondan yemekliğin hükmü ve zimmetin hükmü budur.

[وإن لم يسلم إليه بطيب قلب ولكن أخذه فأكله حرام سواء أكله قبل توفية الثمن من الحرام أو بعده لأن الذي تومئ الفتوى به ثبوت حق الحبس للبائع حتى يتعين ملكه بإقباض النقد كما تعين ملك المشتري وإنما يبطل حق حبسه إما بالإبراء أو الاستيفاء ولم يجر شيء منهما ولكنه أكل ملك نفسه وهو عاص به عصيان الراهن للطعام إذا أكله بغير إذن المرتهن وبينه وبين أكل طعام الغير فرق ولكن أصل التحريم شامل هذا كله إذا قبض قبل توفية الثمن إما بطيبة قلب البائع أو من غير طيبة قلبه فأما إذا وفى الثمن الحرام أولًا ثم قبض فإن كان البائع [217] عالمًا بأن الثمن حرام ومع هذا أقبض المبيع بطل حق حبسه وبقي له الثمن في ذمته إذ ما أخذه ليس بثمن ولا يصير أكل المبيع حرامًا بسبب بقاء الثمن فأما إذا لم يعلم أنه حرام وكان بحيث لو علم لما رضي به ولا أقبض المبيع فحق حبسه لا يبطل بهذا التلبيس فأكله حرام تحريم أكله المرهون إلى أن يبرئه أو يوفى من حلال أو يرضى هو بالحرام ويبرئ فيصح إبراؤه ولا يصح رضاه بالحرام فهذا مقتضى الفقه وبيان الحكم في الدرجة الأولى من الحلل والحرمة]

Ve eger tīb-i kalb ile bāyiᶜ teslīm etmemişse hemān onu müşterī kabz etmiş olur, onun ekli harāmdır yaᶜni dilerse harāmdan tevfiye-i semen ettikten sonra yese ve dilerse semeni vermezden evvel yese ona ekli harāmdır, zīrā fetvā-yı fukahā işāret ve īmā ettiği şey bāyiᶜ için hakk-ı habs vardır, tā ki nakdin ikbāzına mülkü müteᶜayyin ola, nitekim onda mülk-i müşterī müteᶜayyin oldu ve onun hakk-ı habsi ancak ibrā-i zimmet veyā istīfā-i semen ile bātıl olur, hālbuki onlardan bir şey cārī olmamıştır, taᶜām-ı merhūnun rāhini izni olmaksızın mürtehin ekliyle ᶜāsī olduğu gibi müşterī dahi onun ekliyle ᶜāsī olmuş olur, fakat bununla taᶜām-ı gayrın ekli beyninde fark vardır, ammā asl-ı tahrīm ikisine şāmildir. Ve bu hükmün mecmūᶜu mebīᶜin kabzından sonra olan

ahkāmdır ki bāyiᶜin tīb-i kalbi ile onu kabz etmiş veyāhūd bāyiᶜin rızāsı olmaksızın onu kabz etmiş. Amma eger evvelā semeni māl-ı harāmdan verip īfā ettikten sonra onu kabz etmiş ise bu dahi eger bāyiᵓ kabz ettiği semen harām olduğuna ᶜālim olduğu hālde mebīᶜi müşterīsine teslīm ettiyse onda olan hakk-ı habsi bātıl olur ve semeni müşterīsi zimmetinde kalırdı, çünkü māl-ı harāmdan aldığı şey semen değildir ve bunda mebīᶜin ekli harām olmaz, zīrā semeni müşterīsi zimmetinde bākīdir. Ve eger semen harām olduğunu bilmeyerek verip teslīm etmiş ve harām olduğunu bilmiş olsaydı beyᶜine rāzī olmazdı ve onu ona teslīm etmezdi, o vaktte onun hakk-ı habsi sākıt olmaz ve bu telbīs ile hakk-ı habsi bātıl olmaz. Merhūnun ekli harām olduğu gibi onun ekli harām olur tā ki onun zimmetini ondan ibrāᵓ ede veyāhūd semeni helāl māldan īfā ede veyāhūd bāyiᶜi harām ile rāzī olup onun zimmetini ondan ibrāᵓ ve iskāt ede ve o hālde dahi harāma rızāsı sahīh olmaz, lākin ibrāsı sahīh olur. İşte fıkhın muktezāsı budur ve hill ve hurmetten derece-i ūlāda olan hükm dahi beyānı budur.

[فأما الامتناع عنه فمن الورع المهم لأن المعصية إذا تمكنت من السبب الموصل إلى الشيء تشتد الكراهية فيه كما سبق وأقوى الأسباب الموصلة الثمن ولولا الثمن الحرام لما رضي الله البائع بتسلميه إليه فرضاه لا يخرجه عن كونه مكروهًا كراهية شديدة ولكن العدالة لا تنخرم به وتزول به درجة التقوى والورع ولو اشترى سلطان مثلًا ثوبًا أو أرضًا في الذمة وقبضه برضاء البائع قبل توفية الثمن وسلمه إلى فقيه أو غيره صلة أو خلعة وهو شاك في أنه سيقضي ثمنه من الحلال أو الحرام فهذا أخف إذ وقع الشك في تطرق المعصية إلى الثمن وتفاوت خفته بتفاوت كثرة الحرام وقلته في مال ذلك السلطان وما يغلب على الظن فيه وبعضه أشد من بعض والرجوع فيه إلى ما ينقدح في القلب]

Ammā ondan imtināᶜ etmek veraᶜ-ı mühimmdendir, zīrā maᶜsiyet çün nesneye mūsıl olan sebebde mütemekkin olur, mesbūk olan beyān mūcebince kerāhet dahi müştedd olur. Ve esbāb-ı mūsılanın akvāsı semendir, zīrā semen harām olmamış olsaydı bāyiᶜi onun teslīmine rāzī olmazdı ve onun rızāsı kerāhet-i şedīde ile mekrūh olmaktan hāric edemez, ammā ᶜadālet onunla zāil ve münharim olmaz, fakat derece-i takvā

vü veraᶜ zāil olur. Meselā sultān bir sevbi veyāhūd bir tarlayı veresiye satın alsa ve bāyiᶜin rızāsı ile onu īfā-i semen etmeden kabz edip bir fakīh veyāhūd āher bir kimseye hulle veyāhūd hilᶜat olarak verse ve o dahi onda şekk eder ki onun semenini harāmdan veyāhūd helālden verecek. İşte bunda olan kerāhiyyet daha ziyāde ehafftır, çünkü ona tetarruk-ı maᶜsiyette şekk vākiᶜ oldu. Ve onun tefāvüt-i hiffeti o sultānın mālında olan harāmın kesret ve kılleti tefāvütüyle olur ki onda zann üzerine galebe eden zuᶜme göre mütefāvittir, yaᶜnī baᶜzısı dīger baᶜzından ehaff veyāhūd eşedd olur ve hem dahi onda kalbde zuhūr eden nesneye rücūᶜ olunur.

[الرتبة الوسطى أن لا يكون العوض غصبًا ولا حرامًا ولكن يتهيأ لمعصية كما لو سلم عوضًا عن الثمن عنبًا والآخذ شارب الخمر أو سيفًا وهو قاطع طريق فهذا لا يوجب تحريمًا في مبيع اشتراه في الذمة ولكن يقتضي فيه كراهية دون الكراهية التي في الغصب وتتفاوت درجات هذه الرتبة أيضًا بتفاوت غلبة المعصية على قابض الثمن وندوره ومهما كان العوض حرامًا فبذله حرام وإن احتمل تحريمه [218] ولكن أبيح بظن فبذله مكروه]

Ve mertebe-i mütevassıta ise o dahi mebzūl olan ᶜıvaz harām ve magsūb bir māl olmayıp lākin bir maᶜsiyete müteheyyiᵓ olabilir bir māl olmaktır. Meselā şārib-i hamra mebīᶜin semenine bedel olarak yüzümü satmak ve kātıᶜ-ı tarīka kılıcı beyᶜ etmek gibi, işte veresiye satın aldığı māla bunlar bir tahrīme mūcib olmazlar velākin gasbda olan kerāhetin mā-dūnunda bir kerāhiyyete muktezī olurlar. Ve kābız-ı semen üzerine tefāvüt galebe-i derecāt-ı maᶜsiyet ve nüdūru ile işbu rütbe mütefāvit olur. Kaçan ki ᶜıvaz harām olursa onun bezli dahi harām olur ve eger tahrīmi muhtemel olup da bir zann ile ibāhatine gidilmiş ise onun dahi bezli mekrūh olur.

[وعليه ينزل عندي النهي عن كسب الحجام وكراهته إذ نهى عنه عليه السلام مرات ثم أمر بأن يعلف الناضح وما سبق إلى الوهم من أن سببه مباشرة النجاسة والقذر فاسد إذ يجب طرده في الدباغ والكناس ولا قائل به وإن قيل به فلا يمكن طرده في القصاب إذ كيف يكون كسبه مكروهًا وهو بدل عن اللحم واللحم في نفسه غير مكروه ومخامرة القصاب النجاسة أكثر منه للحجام والفصاد فإن الحجام يأخذ الدم بالمحجمة ويمسحه بالقطنة ولكن السبب أن في الحجامة والفصد تخريب بنية

الحيوان وإخراجها لدمه وبه قوام حياته والأصل فيه التحريم وإنما يحل بضرورة وتعلم الحاجة والضرورة بحدس واجتهاد وربما يظن نافعًا ويكون ضارًا فيكون حرامًا عند الله تعالى ولكن يحكم بحله بالظن والحدس ولذلك لا يجوز للفصاد فصد صبي وعبد ومعتوه إلا بإذن وليه وقول طبيب ولولا أنه حلال في الظاهر لما أعطي عليه السلام أجرة الحجام ولولا أنه يحتمل التحريم لما نهى عنه فلا يمكن الجمع بين إعطائه ونهيه إلا باستنباط هذا المعنى وهذا كان ينبغي أن نذكره في القرائن المقرونة بالسبب فإنه أقرب إليه]

Ve haccāmın kesbi hakkında olan nehyi ve kerāhet bence ancak buna nāzil olur, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz kirāren ve mirāren ondan nehy buyurmuş ve onunla nādıhaya ᶜalef almağa emr etmiştir ki kesb-i haccām ile kuyudan su çeken deveye ᶜalef alınıp insān onu ekl etmeye. Ve sebeb kerāhet ve nehyine vehme sebkat eden maᶜnā değildir ki haccāmın necāset ve akzāra mübāşereti eclden kesb ve ücreti mekrūh ve menhiyyün ᶜanh olmuştur, zīrā bu maᶜnā sahīh olamaz, fāsiddir, çünkü debbāg ve kennāsın ücretlerinde dahi ittirādı lāzım gelir, zīrā onlar dahi necāset ve akzāra mübāşeret ederler, onların kesbleri dahi mekrūh ve menhiyyün ᶜanh olmak lāzım gelirdi, hālbuki debbāgın veyā kennāsın ücret ve kesbleri mekrūh olduğuna dāir bir reᵓy ve ictihādı mervī olmamıştır. Ve bi'l-farz ve't-takdīr denilmiş olsa da kassābda ittirādı mümkin olamaz, çünkü kassābın kesbi nice menhiyyün ᶜanh olabilir o hāl ile ki gūşt ve lahma bedeldir ve zāten gūşt mekrūh değildir, maᶜa-hāzā kassābın necāsete muhāsareti kassār ve haccāmdan ziyādedir, zīrā haccām o kanı boynuz veyā şīşe ile alır ve yeri panpuk ile siler, kaldı ki haccāmın kesbi menhiyyün ᶜanh olması ancak dīger bir sebebe müstenid olmak lāzım gelir. Ve Allāhu aᶜlemu sebeb budur ki hacāmat ve fasd etmekte bünye-i hayvāniyyenin tahrīb ve kanının ihrācı vardır ve kan ise māye-i hayāttır, kālıb-ı hayvān onunla kāimdir. Ve bunda asl tahrīmdir, çünkü tahrīb-i bünyān-ı hayvān ve ihrāc-ı demi harāmdır, fakat bir zarūret ve ihtiyāc için ihrāc-ı demi helāl olur ve onda olan ihtiyāc ve zarūret ancak zann ve ictihād ile bilinir, o dahi hatādan külliyyen vāreste olamaz, mümkin ki ihrācı nāfiᶜ olur ve mümkin ki muzırr olur da ᶜindallāh ihrācı harām olur lākin onun hilline bir zann ve gümān

ile hükm olunur, hattā bunun için tabīb-i hāzıkın reʾyi ve velīlerinin izn ve ruhsatları olmayınca sabī ve ʿabd ve maʿtūhun fasdları cāiz olmaz. Ve haccāmın kesbi zāhirde helāl olmamış olsaydı ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz haccāmın ücretini vermezdi ve tahrīme dahi muhtemel olmamış olsaydı ondan nehy buyurmazdı, kaldı ki ücret iʿtāsıyla nehy beyninde cemʿ etmek ancak bu maʿnānın istinbātıyla mümkin olabilir, yoksa dīger bir maʿnā ile onların beynlerinde cemʿ etmek mümkin olmaz. Bu taʿrīf ve hükm sebebe makrūn olan karāin mebhāsinde zikri münāsib idi, zīrā ona ziyāde yakındır.

[الرتبة السفلى وهي درجة الموسوسين وذلك أن يحلف إنسان على أن لا يلبس من غزل أمه فباع غزلها واشترى به ثوبًا فهذا لا كراهية فيه والورع عنه وسوسة وروي عن المغيرة أنه قال في هذه الواقعة: لا يجوز واستشهد بأن النبي صلى الله عليه وسلم قال "لَعَنَ اللهُ الْيَهُودَ حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الْخُمُورُ فَبَاعُوهَا وَأَكَلُوا أَثْمَانَهَا" وهذا غلط لأن بيع الخمور باطل إذ لم يبق للخمر منفعة في الشرع وثمن البيع الباطل حرام وليس هذا من ذلك بل مثال هذا أن يملك الرجل جارية هي أخته من الرضاع فتباع بجارية أجنبية فليس لأحد أن يتورع منه وتشبيه ذلك ببيع الخمر غاية السرف في هذا الطرف وقد عرفنا جميع الدرجات وكيفية التدريج فيها وإن كان تفاوت هذه [219] الدرجات لا ينحصر في ثلاث أو أربع ولا في عدد ولكن المقصود من التعديد التقريب والتفهيم]

Ve derece-i süflā ise o dahi derece-i müvesvisīndir. Meselā bir kimse yemīn etse ki vālidesi gazlinden bir nesneyi giymeye sonra gidip vālidesinin gazlini satıp esmānıyla bir sevbi iştirāʾ etse işte bu sevbin giymesinde bir kerāhet yoktur, ondan ihtirāz ve teverruʿ etmek vesvesedir. Mugīre'nin üzerine mervī olmuş ki bu vākıʿa gibi hādiseye fetvā vermiş ki o sevbin giymesi cāiz olmaz demiş ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَعَنَ اللهُ الْيَهُودَ حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الْخُمُورُ فَبَاعُوهَا وَأَكَلُوا أَثْمَانَهَا"[62] diye buyurduğu hadīs-i şerīfin müfādı ile fetvāsına istişhād etmiş. Ve hadīs-i şerīfin hulāsa-i meʾāli: "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri tāife-i yehūdiyyānı rahmetinden dūr etsin, onların üzerlerine hamrlar harām olundu, sonra

62 Buhārī, Enbiyā, 50, no: 3460, Müslim, Musākāt, 70; Musnedu Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/71, no: 2427; *Musnedu* Ahmed, 1/305, no: 170.

onu satıp esmānını ekl ettiler." Mugīre ise bu istişhādda galat etmiştir, zīrā bu gibi vākıᶜaya bununla istişhād olunamaz, çünkü hamrların beyᶜ-leri bātıldır; şerᶜan bir menfaᶜatleri kalmamış ve beyᶜ-i bātılın semeni harāmdır ve bu gibi mebīᶜ o beyᶜ-i bātıldan değildir. Bunun misāli bir zāt bir cāriyeye mālik olsa ve o cāriye ona süt kızkarındaşı zuhūruyla ona karābet-ı redāᶜiyye ve mahremiyyesi olmayan dīger bir ecnebiyye ile mukābaza etse artık bu cāriye-i ecnebiyyeden kimseye teverruᶜ etmek lüzūmu yoktur. Bu tarafta bu gibi vākıᶜada hamra teşbīhinde be-gāyet isrāf vardı. Ve'l-hāsıl biz cemīᶜ derecātı ve onda olan keyfiyyet-i tedrīci taᶜrīf ettik velev ki bu derecātın tefāvütleri üç veyā dört veyāhūd daha çok ᶜadedlerde münhasıra değildir, ammā biz bu taksīm ve taᶜdīdden murād ve maksūdumuz ancak takrīb ve tefhīmdir.

[فإن قيل فَقَدْ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اشترى ثوبًا بعشرة دراهم فيها درهم حرام لم يقبل الله له صلاة ما كان عليه ثم أدخل ابن عمر أصبعيه في أذنيه وقال: صمتًا إن لم أكن سمعته منه قلنا ذلك محمول على ما لو أشترى بعشرة بعينها لا في الذمة وإذا اشترى في الذمة فقد حكمنا بالتحريم في أكثر الصور فليحمل عليها ثم كم من ملك يتوعد عليه بمنع قبول الصلاة لمعصية تطرقت إلى سببه وإن لم يدل ذلك على فساد العقد كالمتشري في الوقت النداء وغيره]

Ve eger denildi ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki من اشترى sonra İbn ᶜÖmer dahi iki parmağını iki kulağına koyup "Ben bunu ondan işittimse benim bu iki kulağım sağır olsunlar" diye kasem etmiş. Ve hadīs-i şerīfin hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Kim ki on dirheme bir sevbi satın alsa ve o on dirhemin bir dirhemi harām olarak vermiş olsa o sevb o ādemin üstünde durdukça Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri onun bir namāzını kabūl etmez" demektir. Yā buna sen ne dersin? Biz deriz ki işbu hadīs-i şerīfin müfādı şuna mahmūldür ki o sevbi eger derāhim-i menkūdenin ᶜaynıyla almıştır, değil ki evvelā onu veresiye satın alıp sonra onun akçesi ödemiş ola. Ve veresiyesi satın aldığı emvālin ekser-i sūretlerinde biz tahrīme hükm etmişiz, işte o sūretlere dahi haml olun-sun, onda nice mülkler vardır ki sebebine bir maᶜsiyet tetarruk etmesi için namāzın ᶜadem-i kabūl vaᶜīdi ona vārid olmuştur velev ki fesād-ı ᶜakde delālet etmemiştir, vakt-i nidāda olan beyᶜ gibi ve dīgeri gibi.

el-Mesāru'r-Rābiᶜu el-İhtilāfu Fi'l-Edilleti

[المثار الرابع الاختلاف في الأدلة]

[فإن ذلك كالاختلاف في السبب لأن السبب سبب لحكم الحل والحرمة والدليل سبب لمعرفة الحل والحرمة فهو سبب في حق المعرفة ولم يثبت في معرفة الغير فلا فائدة لثبوته في نفسه وإن جرى سببه في علم الله وهو إما أن يكون لتعارض أدلة الشرع أو لتعارض العلامات الدالة أو لتعارض التشابه]

Ve dördüncü mesār ki ihtilāf-ı edillede idi, onun beyānı dahi şu vechledir ki bu ihtilāf-ı edille sebebdeki olan ihtilāf gibidir, çünkü sebeb hill ve hurmetin hükmüne sebebdir ve delīl dahi hill ve hurmetin maᶜrifetine sebebdir, kaldı ki o dahi maᶜrifet hakkında sebebdir, gayrın maᶜrifetinde sübūt bulmadıkça yaᶜnī dīgerinin maᶜrifetinde sābit olmadıkça kendi nefsinde olan sübūtunda bir fāide yoktur, velev ki ᶜilmullāhta onun sebebi cārī olmuştur. Bu ihtilāf-ı edille yā o ki edille-i şerᶜin teᶜāruzundan olmuş olur veyāhūd ᶜalāmāt-ı dāllenin yekdīgerlerine vākiᶜ olan teᶜāruzlarından olur veyāhūd teşābühün teᶜāruzlarından hāsıl olur. [220]

[القسم الأول أن تتعارض أدلة الشرع مثل تعارض عمومين من القرآن أو السنة أو التعارض قياسين أو تعارض قياس وعموم وكل ذلك يورث الشك ويرجع فيه إلى الاستصحاب أو الأصل المعلوم قبله إن لم يكن ترجيح]

Birinci kısmı ise ki edille-i şerᶜiyyenin teᶜāruzlarıdır. Zābıtası odur ki eger edille-i şerᶜiyye yekdīgerine muᶜārız oldu, meselā Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şāndan veyāhūd sünnet-i seniyyeden iki ᶜumūmī delīller birbirlerine müteᶜārız oldu veyāhūd iki kıyās birbirine teᶜāruz etti veyāhūd bir kıyās ile bir ᶜumūmī yekdīgerine müteᶜārız oldu, o vaktte o teᶜāruz kāffesi şekke mūris olur, onda istishāba rücūᶜ olunur veyāhūd mā-kablindeki asl-ı maᶜlūma mürācaᶜat olunur. Eger bir tercīh yok ise yaᶜnī çün o vechle teᶜāruz-ı edille vākiᶜ olur ve bir müreccih zuhūr etmez, bi'z-zarūr istishāba veyāhūd mā-kablindeki olan asla mürācaᶜat olunur ve hükm-i şerᶜī ona bināᵓ olunur.

[فإن ظهر ترجيح في جانب الخطر وجب الأخذ به وإن ظهر في جانب الحل جاز الأخذ به ولكن الورع تركه واتقاء مواضع الخلاف مهم في الورع في حق المفتي والمقلد وإن كان المقلد يجوز له أن يأخذ بما أفتى له مقلده الذي يظن أنه أفضل علماء بلده ويعرف ذلك بالتسامع كما يعرف أفضل أطباء البلد بالتسامع والقرائن وإن كان لا يحسن الطب وليس للمستفتي أن ينتقد من المذاهب أوسعها عليه بل عليه أن يبحث حتى يغلب على ظنه الأفضل ثم يتبعه فلا يخالفه أصلًا نعم إن أفتى له إمامه بشيء ولإمامه فيه مخالف فالفرار من الخلاف إلى الإجماع من الورع المؤكد وكذا المجتهد إذا تعارضت عنده الأدلة ورجح جانب الحل بحدس وتخمين وظن فالورع له الاجتناب فلقد كان المفتون يفتون بحل أشياء لا يقدمون عليها قط تورعًا منها وحذرًا من الشبهة فيها]

Ve eger hatar cānibinde bir tercīh zāhir olduysa o vaktte onunla almak vācib olur ve eger hill cānibinde bir tercīh zāhir olduysa kezālik onunla almak cāiz olur lākin veraᶜ ve perhīzkārlık onun terkidir, zīrā mevāziᶜ-i hilāfın ittikāsı müftī ve mukallid hakkında veraᶜda mühimmdir velev ki mukallide beldesinin efdal-i ᶜulemāsı zann ettiği ādemin fetvāsı ile almak cevāzı vardır. Beldesinin aᶜlem-i ᶜulemāsı olduğunu tesāmuᶜ ve şöhretle bilir, nitekim etıbbā-i beledin efdali tesāmuᶜ ve karāin ile bilinir velev ki o kimse ᶜilm-i tıbba muktedir olmaz. Mezāhibden kendi hakkında olan evsaᶜ-ı ekāvīli intikāda müsteftīye cevāz yoktur, belki merd-i müsteftīye vācib odur ki umūr-ı dīniyyesinde gereği gibi bahs ede tā ki efdal-i eʾimme vü ᶜulemā onun ᶜindinde agleb-i zannı ile maᶜlūm ola, sonra ona ittibāᶜ edip aslen ve katᶜan ona muhālefet eylemeye. Evet eger onun imāmı bir nesnede ona fetvā verdiyse ve onun imāmına o mesʾelede bir muhālif imām bulunmuş, o hālde hilāfından icmāᶜa firār etmekte bir beʾs yoktur, belki müʾekked olan veraᶜdandır. Müctehidin hükmü dahi böyledir ki onun ᶜindinde eger edille-i şerᶜiyye müteᶜārız olup da kendisi bir hads ve zann ve gümān ve tahmīn ile cānib-i hilli tercīh eder ise kezālik ona veraᶜ odur ki ondan ictināb ede, zīrā aᶜsār-ı māziyede müftīler ona aslen ve katᶜan ikdām etmedikleri eşyānın hilline fetvā verirler idi velākin teverruᶜan ve şübheden hazer ve ihtirāzen onlar o nesnelere ikdām etmezler idi.

[فلنقسم هذا أيضا على ثلاثة مراتب الرتبة الأولى ما يتأكد الاستحباب في التورع عنه وهو ما يقوى فيه دليل المخالف ويدق وجه ترجيح المذهب الآخر عليه فمن المهمات التورع عن فريسة الكلب المعلم إذا أكل منها وإن أفتى المفتي بأنه حلال لأن الترجيح فيه غامض وقد اخبرنا أن ذلك حرام وهو أقيس قولي الشافعي رحمه الله ومهما وجد للشافعي قول جديد موافق لمذهب أبي حنيفة رحمه الله أو غيره من الأئمة كان الورع فيه مهمًا وإن أفتى المفتي بالقول الآخر]

Bu kısmı dahi biz üç mertebeye taksīm edelim ki birinci rütbesi ondan teverruᶜ etmekte olan istihbāb müᵓekked ola, o dahi onda olan muhālifin delīli akvā görünen ve āher mezhebin ona olan vech-i tercī-hi dakīk ve gāmız bulunan umūrlardır. Ez-cümle kelb-i muᶜallem onu iftirās ve ahz ve bir mikdārını ekl ettiği saydın eklinden teverruᶜ etmek mühimmāttandır velev ki müftīler fetvā verirler ki onun ekli helāldir, zīrā tercīh onda dakīk ve gāmızdır. Ve biz akdemce haber vermişiz ki onun ekli harāmdır, zīrā İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahmenin bunda olan iki kavlin akyesi odur ve imām-ı müşārün ileyhin iki kavli olup da bir kavli İmām-ı Aᶜzam Hazret-i Ebī Hanīfe ᶜaleyhi'r-rahmenin kavline veyāhūd dīger bir imāmın [221] kavline muvāfık gelirse onda teverruᶜ etmek mühimm olur velev ki müftī ona kavl-i āherle fetvā vermiş ola.

[ومن ذلك الورع عن متروك التسمية وإن لم يختلف فيه قول الشافعي رحمه الله لأن الآية ظاهرة في إيجابها والأخبار متواترة فيه فإنه صلى الله عليه وسلم قال لكل من سأله عن الصيد "إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ الْمُعَلَّمَ وَذَكَرْتَ عَلَيْهِ اسْمَ اللهِ فَكُلْ" ونقل ذلك على التكرر وقد شهر الذبح بالبسملة وكل ذلك يقوي دليل الاشتراط ولكن لما صح قوله صلى الله عليه وسلم "اَلْمُؤْمِنُ يَذْبَحُ عَلَى اسْمِ اللهِ تَعَالَى سَمَّى أَوْ لَمْ يُسَمِّ" واحتمل أن يكون هذا عامًا موجبًا لصرف الآية وسائر الأخبار عن ظواهرها ويحتمل أن يخصص هذا بالناسي ويترك الظواهر ولا تأويل وكان حمله على الناس ممكنا تمهيدًا لعذره في ترك التسمية بالنسيان وكان تعميمه وتأويل الآية ممكنًا إمكانًا أقرب رجحنا ذلك ولا ننكر رفع الاحتمال المقابل له فالورع عن مثل هذا مهم واقع في الدرجة الأولى]

Ve besmelesiz mezbūh ve masyūd olan hayvāndan teverruᶜ etmek işbu kabīldendir, yaᶜnī metrūkü't-tesmiye eklinden ihtirāz etmek mü-

himm olan veraᶜdandır velev ki İmām Şāfiᶜī'nin kavli onda muhtelif olmamıştır, çünkü āyet-i kerīme vücūb-ı tesmiyede delīl-i kātıᶜ ve zāhirdir ve vücūb-ı tesmiyede ahbār-ı nebeviyyeye dahi mütevārid olmuştur, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden sayd üzerine suᵓāl edenlerin kāffesine efendimiz buyurmuş ki "إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ الْمُعَلَّمَ وَذَكَرْتَ عَلَيْهِ اسْمَ اللهِ فَكُلْ"[63] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Muᶜallem olan kelbini besmele ile saldırdığın hālde sen onun saydından ekl eyle." Ve bu hadīs-i şerīf kirāren nakl olmuştur ve hem dahi meşhūr olmuş ki boğazlamak besmele iledir. Bunların topu delīl-i iştirātı takviyet etmektedir velākin "اَلْمُؤْمِنُ يَذْبَحُ عَلَى اسْمِ اللهِ تَعَالَى سَمَّى أَوْ لَمْ يُسَمِّ"[64] hadīsi dahi sahīh olunca ki merd-i müᵓmin ismullāh üzerine zebh eder, isterse tesmiye etmiş olsun isterse tesmiye etmemiş olsun. Bu delīl ᶜāmm olmak ihtimāli olup āyet-i kerīme ile ahbār-ı nebeviyye-i sāireyi sarf etmeğe muhtemel bulunmuş ve hem dahi nāsīye tahsīsi ve edille-i zāhireyi hāli üzerine bilā-teᵓvīl terk etmeğe ihtimāli olur ki nisyān ile terk-i besmeleye olan ᶜözrünün temhīdine mümkin bir mahall-i ᶜameli vardır, ammā onun taᶜmīmi ile āyet-i kerīmenin teᵓvīli dahi daha ziyāde imkāna karīb bulunmuş olduğundan biz onu tercīh ettik, o hāl ile ki ona mukābil olan ihtimālin refᶜine inkār etmeyiz. Kaldı ki bunun gibi şübhelilerden teverruᶜ etmek mühimmdir, derece-i ūlāda vākiᶜdir.

[الثانية وهي مزاحمة لدرجة الوسواس أن يتورع الإنسان عن أكل الجنين الذي يصادف في بطن الحيوان المذبوح وعن الضب وقد صح في الصحاح من الأخبار حديث الجنين "إِنَّ ذَكَاتَهُ ذَكَاةَ أُمِّهِ" صحة لا يتطرق احتمال إلى متنه ولا ضعف إلى سنده وكذلك صح أنه أكل الضب على مائدة رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد نقل ذلك في الصحيحين وأظن أن أبا حنيفة لم تبلغه هذه الأحاديث ولو بلغته لقال بها وإن أنصف وإن لم ينصف منصف فيه كان خلافه غلط لا يعتد به ولا يورث شبهة كما لو لم يخالف وعلم الشيء بخبر الواحد]

Ve derece-i sāniye ise o dahi derece-i vesveseye müzāhimdir. Besmele ile mezbūh olan hayvānın batnında tesādüf eden cenīnin eklinden

63 Buhārī, Vudūᵓ, 33, no: 175; Müslim, Sayd, 1.
64 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/314.

veyā dabb denilen cānverin eklinden olan teverruᶜ gibidir. *Sıhāh*'ta ahbār-ı nebeviyyeden hadīs-i cenīn sahīh olmuş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ ذَكَاتَهُ ذَكَاةَ أُمِّهِ"[65] yaᶜnī "Onun zekātı anasının zekātıdır." Ve bu hadīs böyle bir sūretle sahīh olmuş ki onun metnine ve senedi zaᶜfına bir ihtimāl tetarruk etmemiştir. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimizin māide-i mübārekesi üzerine dabb denilen cānver yiyildiği kezālik o vechle sahīh olmuştur ve dahi *Sahīhayn*'da menkūl olmuştur. Musannif-i merhūm der ki zann ederim işbu ehādīs-i şerīfe İmām-ı Aᶜzām Hazret-i Ebī Hanīfe ᶜaleyhi'r-rahmeye bālig olmamışlardır, zīrā ona bālig olmuş olsaydılar elbette kendisi dahi bu ehādīs ile kāil olurdu insāf eder ise ve eger bunda bir musannif insāf etmezse onun hilāfında olan reʾyi galat olur da o reʾyle iᶜtidād olunmaz, bir şübheye dahi mūris olmaz, nitekim haber-i vāhid ile bilip onda muhālefet vākiᶜ olmayan nesne gibidir. Ve mezheb-i Hanefī ise zekāt-ı cenīn için İmām-ı Aᶜzam katında zekāt-ı istiklāliyye lāzımdır, zīrā *Multeka'l-Ebhur*'un şerhi *Mecmaᶜu'l-Enhur*'da mezkūr olmuş ki "ولا يحل الجنين بزكاة أمه أشعر أولا (ملتقى) حتى لو نحر ناقة أو ذبح بقرة أو شاة فخرج من بطنها جنين ميت لم تؤكل عند الإمام وزفر وحسن بن زياد لأنه مستقل في حياته فيشترط فيه زكاة استقلالية وقالا يحل إن تم خلقه لوقله عليه الصلاة والسلام زكاة الجنين زكاة أمه Ve kezālik İmām-ı Aᶜzām [222] Ebū Hanīfe ᶜaleyhi'r-rahmenin katında dabb denilen cānverin ekli harāmdır, nitekim kitāb-ı mezkūrda sarāhaten zikr olunmuş ki "ويحرم اكل كل ذي ناب أو مخلب من سبع أو طير ولو ضبعا أو ثعلبا والحمر الأهلية والبغال والفيل والضب" (ملتقى) "لأنه من السباع" (مجمع الأنهر) Yaᶜnī dabb dahi sibāᶜdandır, onun gūştu ziʾb ve nemir ve fehd ve kelb ve sinnevrin gūştları gibi ekl olunmaz. İmām-ı Aᶜzam hazretlerinin delīli işbu hadīs-i şerīftir ki ᶜaleyhi's-selām efendimizin üzerine Hazret-i İbn ᶜAbbās rivāyet edip buyurdu ki "نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن اكل كل ذي ناب من السباع وكل ذي مخلب من الطير" ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "ᶜAleyhi's-selām efendimiz sibāᶜdan nāb ile sayd eden ve tuyūrdan mihleb ile sayd edenlerin gūştlarını yemekten nehy ve menᶜ etmiştir." Bu hadīs-i

65 Ebū Dāvūd, Dahāyā, 18, no: 2827; İbn Māce, Zebāih, 15, no: 3199; *Musnedu* Ahmed, 17/362, no: 11260.

şerīf eʾimme-i selāsenin üzerlerine huccettir, çünkü onlar dabuʿ ve saʿleb ve dabbın gūştlarını yemek mübāh görmüşler. Ve humur-ı ehliyye ve esterler ve fīl ve dabb dahi böyledir ki gūştları yiyilmez.

[الرتبة الثالثة أن لا يشتهر في المسألة اخلاف أصلًا ولكن يكون الحل معلومًا بخبر الواحد فيقول القائل قد اختلف الناس في خبر الواحد فمنهم من لا يقبله فأنا أتورع فإن النقلة وإن كانوا عدولًا فالغلط جائز عليهم والكذب لغرض خفي جائز عليهم لأن العدل أيضًا قد يكذب والوهم جائز عليه فإنه قد يسبق إلى سمعهم خلاف ما يقوله القائل وكذا إلى فهمهم فهذا ورع لم ينقل مثله عن الصحابة فيما كانوا يسمعونه من عدل تسكن نفوسهم إليه]

Ve ikinci rütbesi odur ki o mesʾele haber-i vāhid ile hükmü maʿlūm olmuş olur, ammā o mesʾelede aslen hilāf iştihār olmamıştır, tā ki o mesʾelede bir ādem diye ki haber-i vāhidde nās ihtilāf etmişler ki baʿzıları kabūl etmezler. Ben dahi ondan teverruʿ ederim, çünkü nakl-i rivāyet eden ādemler ʿudūl olsalar bile galat etmeleri muhtemeldir. Ve bir garaz-ı hafī için üzerlerine iftirāʾ etmek cāizdir, çünkü ʿadāleti zāhir olan kimsenin dahi baʿzı ahyānda yalan söyler, zīrā üzerlerine vehmin vukūʿu muhtemeldir, yaʿnī ola ki kāilden mesmūʿu olan sözün hilāfı semʿine sebkat eder de söylediği kelāmın hilāfını anlar. İşte bu gibi ihtimāllerin evhāmıyla olan bu gibi teverruʿ ve perhīzkārlığın mānendi sahābe-i kirām üzerine menkūl ve mervī olmamıştır, zīrā sahābe-i kirām ʿaleyhimü'r-rıdvān ʿadlden istedikleri kelāma enmiyyet ve iʿtimādları olurdu ve nefsleri onunla sākin olup bu gibi ihtimālāt ile haber-i ʿadlden teverruʿ etmemişler. Ve sahābenin teverruʿ etmedikleri şeylerde teverruʿ etmek veraʿ-ı bī-ca ve bī-mahalldir.

[وأما إذا تطرقت شبهة بسبب خاص ودلالة معينة في حق الراوي فللتوقف وجه ظاهر وإن كان عدلًا وخلاف من خالف في أخبار الآحاد غير معتد به وهو كخلاف النظام في أصل الإجماع وقوله إنه ليس بحجة ولو جاز مثل هذا الورع لكان من الورع أن يمتنع الإنسان من أن يأخذ ميراث الجد أبي الأب ويقول ليس في كتاب الله ذكر إلا للبنين وإلحاق ابن الابن بالابن بإجماع الصحابة وهم غير معصومين والغلط عليهم جائز إذ خالف النظام فيه وهذا هوس ويتداعى إلى أن يترك ما علم بعمومات القرآن إذ من المتكلمين من ذهب إلى أن العمومات لا صيغ لها وإنما يحتج بما

فهمه الصحابة منها بالقرائن والدلالات وكل ذلك وسواس]

Ammā rāvī hakkında bir sebeb-i hāss ve delālet-i muᶜayyene ile bir şübhe mütetarrık olur ise o vakt onda tevakkuf etmeğe bir vech-i zāhir vardır velev ki o rāvī ᶜadl ola. Fakat ahbār-ı āhādda muhālefet edenlerin ihtilāfları muᶜteddün bih değildir, yaᶜnī o ihtilāf için iᶜtibār olunmaz ki asl icmāᶜda olan Nazzām'ın ihtilāfı gibidir. Nazzām demiş ki icmāᶜ-ı ümmet huccet değildir. Bu gibi veraᶜ cāiz olmuş olsaydı zālım gelirdi ki insān ceddinin yaᶜnī babasının babası mīrāsını almaktan imtināᶜ edip diye ki kitābullāhta nebīnin zikri mā-ᶜadāsından dīger bir beyān ve zikr-i sarīh gelmemiştir, yaᶜnī ahfādın zikri yoktur ve ibnü'l-ibn ibne ilhākı ancak icmāᶜ-ı sahābeyledir ve sahābe ise maᶜsūm değillerdir, onlardan galatın vukūᶜu muhtemeldir ve Nazzām bunda muhālefet etmiştir. Ben dahi bundan teverruᶜ edup almamaklığım lāzımdır, hālbuki aslā buna bir kimse zāhib olmamıştır ve bu gibi söz söylememiştir. Kaldı ki bu bir hevestir, ᶜumūmāt-ı Kurʾān ile maᶜlūm olmuş olan ahkāmın terkine dāᶜī-dir, zīrā zümre-i mütekellimīnden birtakım ādem vardır ki ᶜumūmāt için bir sīga yoktur, ihticāc ancak karāin ve delālet ile sahābe-i kirām fehm ettikleri maᶜānī iledir demişler. Ve'l-hāsıl bunlar hepsi vesvesedir.

[فإذن لا طرف من أطراف الشبهات إلا وفيها غلو وإسراف فليفهم ذلك ومهما أشكل أمر من هذه الأمور فليستفت فيه القلب وليدع الورع ما يريبه إلى ما لا يربيه وليترك حزاز القلوب وحكاكات الصدور وذلك يختلف بالأشخاص والوقائع ولكن ينبغي [223] أن يحفظ قلبه عن دواعي الوسواس ولا يخلو عن الحزازة في مظان الكراهة وما أعز مثل هذا القلب ولذلك لم يرد عليه السلام كل أحد إلى فتوى القلب وإنما قال ذلك لوابصة لما كان قد عرف من حاله]

Ve hāl ber-minvāl-i meşrūh olunca artık şübühātın etrāfından bir taraf yoktur ki içinde bir gulüvv ve tecāvüz-i hadd ve isrāf yoktur, işte orasını böylece anlamalı ve işbu umūrdan üzerine bir emr müşkil oldukça onu kalbinden istiftā etmeli. Veraᶜkār olan kimse kalbine dagdaga veren nesneyi terk edip dagdagası olmayan emri işlemeli, yaᶜnī her ne ki kalbine bir kaşıntı verir de sīnesini hırāşīde ederse onu terk edip işlememek gerektir, o dahi ihtilāf-ı eşhās ve vekāyiᶜ ile muhtelif olur

velākin devāᶜī-i vesveseden kalbini hıfz etmek gerektir, zīrā mezānn-ı kerāhette kalbi o kaşıntıdan hālī olmaz. Ve bu gibi kalb ne ᶜacīb bir ᶜazīzdir herkeste bulunmaz onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz herkesi buna redd etmemiştir, ancak Vābisa'nın hālinden āgāh olup bildiği hakīkat ile onu Vābisa'ya emr etti.

[القسم الثاني تعارض العلامات الدالة على الحل والحرمة فإنه قد ينهب نوع من المتاع في وقت وينذر وقوع مثله من غير النهب فيرى مثلًا في يد رجل من أهل الصلاح فيدل صلاحه على أنه حلال ويدل نوع المتاع وندوره من غير المنهوب على أنه حرام فيتعارض الأمران وكذلك يخبر عدل أنه حرام وآخر أنه حلال أو تتعارض شهادة فاسقين أو قول صبي وبالغ فإن ظهر ترجيح حكم به والورع الاجتناب وإن لم يظهر ترجيح وجب التوقف وسيأتي تفصيله في باب التعرف والبحث والسؤال]

Ve ikinci kısmı hill ve hurmetine delālet eden ᶜalāmātın teᶜāruzudur, zīrā olur ki emvālden bir nevᶜ metāᶜ nehb olunup gāret-zede ve yağma olmuş ve menhūb olan eşyānın emsāli gayr-ı menhūbda nādir ve az ve şāzz bulunur. Meselā o nevᶜden eğer bir nesneyi bir merd-i sālih yedinde görür ki onun salāh-ı hāli o nesnenin helāl olduğuna ve o mālın nevᶜi gayr-ı menhūbda nedret-i vücūdu harām olduğuna delālet eyler de o iki emr müteᶜārız olur veyāhūd bir ᶜadl hilline ve bir ᶜadl hurmetine haber verir veyāhūd iki fāsık ādemlerin şehādetleri yekdīgerine teᶜāruz eder veyāhūd bir sabī ve bir bālig ādemin sözleri müteᶜārız olur, işte bu gibi mevādda eger bir cihete bir müreccih zuhūr ederse onunla hükm eder velākin ondan sakınıp ihtirāz etmek veraᶜdır ve eger bir müreccih zuhūr etmezse onda varıp tevakkuf eylemek vācibdir. Bunun tafsīli bāb-ı taᶜarruf ve bahs ve suʾālde gelecektir.

[القسم الثالث تعارض الأشباه في الصفات التي تناط بها الأحكام مثاله أن يوصى بمال للفقهاء فيعلم أن الفاضل في الفقه داخل فيه وأن الذي ابتدأ التعلم من يوم أو شهر لا يدخل فيه وبينهما درجات لا تحصى يقع الشك فيها فالمفتي يفتي بحسب الظن والورع الاجتناب وهذ أغمض مثارات الشبهة فإن فيها صورًا يتحير المفتي فيها تحيرًا لازمًا لا حيلة له فيه إذ يكون المتصف بصفة في درجة متوسطة بين الدرجتين المتقابلتين لا يظهر له ميله إلى أحدهما وكذلك الصدقات المصروفة إلى المحتاجين فإن من لا شيء له معلوم أنه محتاج ومن له مال كثير معلوم أنه غني

ويتصد بينهما مسائل غامضة كمن له دار وأثاث وثياب وكتب فإن قدر الحاجة منه لا يمنع من الصرف إليه والفاضل يمنع والحاجة ليست محدودة وإنما تدرك بالتقريب ويتعدى منه النظر في مقدار سعة الدار وأبنيتها ومقدار قيمتها لكونها في وسط البلد ووقوع الاكتفاء بدار دونها وكذلك في نوع أثاث البيت إذا كان من الصفر لا من الخزف وكذلك في عددها وكذلك في قيمتهما وكذلك فيما لا يحتاج إليه كل سنة من آلات الشتاء وما لا يحتاج إليه إلا في سنين وشيء من ذلك لا حد له]

Ve üçüncü kısmı menāt-ı hükm olan sıfatlarda teᶜāruz-ı eşbāhtır, meselā fukahāya vesāyet olunan māl gibi. Maᶜlūmdur ki fıkhta fāzıl olan kimse onda dāhil olur ve bir gün ve bir māhdan beri ᶜilme başlayan onda dāhil olmaz, ammā bunların beynlerinde ᶜadd ve ihsāya gelmez dereceler vardır ki o derecātta şekk ve şübhe vākiᶜ olur. Müftī ise onda zannınca fetvā verir ve veraᶜ ise ondan ictināb ve ihtirāz etmektir ve bu şübhelerin en ziyād egāmız ve dakīk mesārlarıdır, zīrā onda birtakım sūretler vardırki müftī tahayyür-i lāzım ile onda mütehayyir olur ki o sūretlerde onun bir hīlesi olmaz, çünkü o kimsenin sıfatı yekdīgerine mütekābil olan o iki derecenin aralarında bir derece-i mütevassıtada vākiᶜ olur ki onun bir derecesine meyli ona zāhir olmaz. Sadakāt dahi böylecedir, yaᶜnī muhtācīne sarfı lāzım gelen sadakaların masrafı bu sūretledir ki bir nesnesi [224] olmayan fakīr muhtāc olduğu maᶜlūmdur ve pek çok māl sāhibi olan māldār zengin ve gayr-ı muhtāc olduğu maᶜlūmdur ve bunların beynlerinde pek çok mesāil-i gāmıza mütesaddī olur. Meselā hāne ve tecemmülāt ve siyāb ve kütübe mālik olan kimseler gibi ki havāyic-i asliyye-i zarūriyyeden bi-kadri'l-hāce mālik olduğu eşyā' ona sarf-ı sadakāta māniᶜ olmazlar ve mikdār-ı hācetten fazla ve zāid olarak mālik olduğu havāyic māniᶜ olurlar ve hācet ise mahdūd ve mukadder ve maᶜlūm değildir, ancak takrīb ile maᶜlūm olur. Ve bundan hānenin genişliğine ve ebniye ve mikdār ve belde vasatında olduğu haysiyyetle vākiᶜ olan galā' kıymet ve semenine nazar müteᶜaddī olur ki ondan kıymetçe dūn olan bir hāne ile iktifā' vākiᶜ olur. Ve kezālik esās-ı beyt ve tecemmülāt-ı hāneye dahi nazar tecāvüz eder ki kap kacakları saksı ve hazeften olmayıp nuhās ve bakırdan olursa yaᶜnī nuhās evānīnin yerinde kadeh ve çömlek ile iktifā ve idāre etmek ve ᶜadedinden

dūn kaplarla geçinmek ve ondan kıymeti ucuz kaplarla kanāᶜat ve iktifā mümkin olur. Ve kezālik kış ve yazda lüzūmu olan ālāt dahi ki birtakım ālāt ve edevāta beher seneye lüzūm ve ihtiyāc vākiᶜ olur ve baᶜzu'l-ālāt ve edevāta senelerle ancak ihtiyāc vākiᶜ olur. İşte bunların hīçbirisine bir hadd ve takdīr yoktur.

[والوجه في هذا ما قاله عليه السلام ''دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ'' وكل ذلك في محل الريب وإن توقف المفتي فلا وجهه إلا التوقف وإن أفتى المفتي بظن وتخمين فالورع التوقف وهو أهم مواقع الورع وكذلك ما يجب بقدر الكفاية من نفقة الأقارب وكسوة الزوجات وكفاية الفقهاء والعلماء على بيت المال إذ فيه طرفان يعلم أن أحدهما قاصر وأن الآخر زائد وبينهما أمور متشابهة تختلف باختلاف الشخص والحال والمطلع على الحاجات هو الله تعالى وليس للبشر وقوف على حدودها فما دون الرطل المكي في اليوم قاصر عن كفاية الرجل الضخم وما فوق ثلاثة أرطال زائد على الكفاية وما بينهما لا يتحقق له حد فليدع الورع ما يريبه إلى ما لا يريبه]

Bunda vech-i vecīh ve müstahsen odur ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin buyurduğudur ki ''دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ''[66] ve me'āli maᶜlūm. Bunların hepsi mahall-i reybdedirler. Eger bunlarda müftī tevakkuf edip fetvā veremezse ona tevakkuf ve durmaktan gayrı dīger bir vech yoktur ve eger müftī zann ile fetvā verdiyse yaᶜnī zann ve tahmīn ve gümān ile onun hilli veyā hurmetine zāhib olursa veraᶜ īcābınca onda tevakkuf lāzımdır ki veraᶜın ehemm-i mevākıᶜı odur. Ve ehl ve akārib ve kisve-i zevcāta lāzım olan nafaka-i maᶜrūfenin ahvāli dahi böylecedir, çünkü o dahi bi-kadri'l-kifāye vācib olur ve mikdār-ı kifāyede ihtilāf vākiᶜ olur bir hadd ve takdīre dāhil değildir. Ve beytü'l-māl üzerine fukahā' ve ᶜulemāya vācib olan kifāyenin ahvāli dahi böylecedir, zīrā her birisinin iki tarafı vardır, birisi kısa ve kāsır ve dīgeri zāid ve vāfirdir ve bu iki tarafın beyninde umūr-ı müteşābihe vardır ki eşhās ve ahvālin ihtilāfıyla muhtelif ve mütefāvit olur. Hācāta muttaliᶜ ve vākıf ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl'dir, beşerin ᶜakl ve ᶜilm-i kāsırı ona varamaz,

---

66 Buhārī, Buyūᶜ, 3, no: 2051; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; *Musnedu* Ahmed, 3/249, no: 1722.

hudūduna beşerin vukūfu mümkin olamaz, zīrā günde rıtl-ı Mekkī'den ekall olan taᶜām merd-i semize kāfī değildir, mertebe-i ihtiyācından dūn ve kāsır olur ve üç rıtldan ziyāde dahi mertebe-i kifāyeye zāid ve efzūndur ve mā-beyninde bulunanlara bir hadd ve mikdār mütehakkık olamaz. Kaldı ki merd-i perhīzkāra gerektir kalbine reyb verip [dağ] dağalı nesneyi terk ede ve reybden hālis ve vāreste olan nesneyi işleye tā ki bu şübühāttan emīn ve sālim ola.

[وهذا جار في كل حكم نيط السبب يعرف ذلك السبب بلفظ العرب إذ العرب وسائر أهل اللغات لم يقدروا متضمنات اللغات بحدود محدودة تنقطع أطرافها عن مقابلاتها كلفظ الستة فإنه لا يحتمل ما دونها وما فوقها من الأعداد وسائر ألفاظ الحساب والتقديرات فليست الألفاظ اللغوية كذلك فلا لفظ في كتاب الله وسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا ويتطرق الشك إلى أوساط في مقتضياتها تدور بين أطراف متقابلة فتعظم الحاجة إلى هذا الفن في الوصايا والأوقاف فالوقف على الصوفية مثلا مما يصح ومن الداخل تحت موجب هذا اللفظ هذا من الغوامض فكذلك سائر الألفاظ وسنشير إلى مقتضى لفظ الصوفي على الخصوص ليعلم به طريق التصرف في الألفاظ وإلا فلا مطمع في استيفائها فهذه اشتباهات تثور من علامات متعارضة تجذب إلى طرفين متقابلين وكل ذلك من الشبهات يجب اجتنابها إذا لم يترجح جانب الحل بدلالة تغلب على الظن أو باستصحاب بموجب قوله صلى الله عليه وسلم ''دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ'' وبموجب سائر الأدلة التي سبق ذكرها فهذه مثارات الشبهات وبعضها أشد من بعض]

Ve bu bir hāldir ki lafz-ı ᶜArabla bilinmiş olan bir sebebe müteᶜallik olan hükmde cārīdir, [225] çünkü ᶜArab ve lügāt-ı sāirenin ehli lügātın mukābelātından etrāfı munkatıᶜ olarak mutazammınāt-ı lügata bir hadd-i mahdūd takdīr edememişler, lafz-ı sitte gibi, zīrā lafz-ı sitte mā-kabl ve mā-baᶜdından ve elfāz-ı hesāb ve takdīrāt-ı sāireden munkatıᶜdır, çünkü lafz-ı sitte altı ᶜadede vazᶜ olunmuş, mā-dūnuna yaᶜnī beş ve dört ve üç aᶜdādına ve mā-fevkına yaᶜnī yedi ve sekiz ve dokuz aᶜdādına onun lafzı muhtemel olmadığı gibi elfāz-ı hesāb ve takdīrāt-ı sāireye dahi muhtemel değildir, ammā elfāz-ı lügaviyye böyle değildir, zīrā kitābullāhta ve sünnet-i peygamberīde bir lafz yoktur ki onun mukteziyātında etrāf-ı mütekābileleri beyninde deverān eden evsātına tetarruk-ı şekk yoktur ki

her bir lafzın muktezāsında onun etrāf-ı mütekābilesi beyninde devr eden evsāta şekk mütetarrık olur, bināberīn vesāyā ve evkāfta bu fenne olan ihtiyāc pek ziyāde ᶜazīmdir, meselā zümre-i sūfiyye üzerine meşrūt olan evkāf gibi ki vakfı sahīh olur ve sūfiyyenin lafzı tahtında dāhil olan kimseler kim oldukları gāmızdır. İşte elfāz-ı sāire dahi böyledir, fakat biz elfāzda tarīk-i tasarruf bilinmek için ᶜale'l-husūs sūfiyye lafzının muktezāsına baᶜde-mā işāret edeceğiz, yoksa kāffe-i elfāz muktezeyātının istīfā ve istiksāsına tamaᶜ yoktur, zīrā derece-i mekānda değildir. Çünkü bunlar bir iştibāhlardır ki tarafeyn-i mütekābileyne cāzib olan ᶜalāmāt-ı müteᶜārızadan koparlar ve bunların hepsi zanna gālib veyā delīl istishāb tarīkiyle cānib-i hilli müreccih olmayan vācibü'l-ictināb olan şübühāttandır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin [67]"دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ" nassı ve zikri mesbūk olan edillenin ahkāmı mūcebince ictinābları vācibdir. İşte mesār-ı şübühāt bunlardır ve baᶜzı baᶜzından eşeddir.

[ولو تظاهرت شبهات شتى على شيء واحد كان الأمر أغلظ مثل أن يأخذ طعامًا مختلفًا فيه عوضًا عن عنب باعه من خمار بعد النداء يوم الجمعة والبائع قد خالط ماله حرام وليس هو أكثر ماله ولكنه صار مشتبهًا به فقد يؤدي ترادف الشبهات إلى أن يشتد الأمر في اقتحامها]

Ve eger bir şeyᵓ-i vāhidin üzerine şübühāt-ı şettā mütezāhir olup cihāt-ı muhtelife vü müteᶜaddide ile iştibāhı hāsıl olduysa onun emri daha ziyāde galīz olur, ictinābı daha ziyāde ehemm olur. Meselā yevm-i cumᶜada nidādan sonra hammārdan sattığı tāze yüzümün semeninde hill ve hurmeti hakkında ihtilāf vākiᶜ olan taᶜāmı alsa o hāl ile ki bāyiᶜin mālına harām karışmış olup ammā harām ekser-i mālı olmayıp ekalli olmakla onun kāffe-i emvāli onunla müştebih bulunmuş ola, işte o taᶜāmın emri ve şübhesi işbu cihetlerle pek ziyāde galizdir, iktihāmı için iştidād emrine işbu terādüf-i şübühāt mūcib ve müᵓeddī olur.

[فهذه مراتب عرفنا طريق الوقوف عليها وليس في قوة البشر حصرها فما اتضح من هذا الشرح أخذ به وما التبس فليجتنب فإن الإثم حزاز القلوب وحيث قضينا

67 Buhārī, Buyūᶜ, 3, no: 2051; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; *Musnedu* Ahmed, 3/249, no: 1722.

باستفتاء القلب أردنا به حيث أباح المفتي أما حيث حرمه فيجب الامتناع ثم لا يعول على كل قلب فرب موسوس ينفر عن كل شيء ورب شره متساهل يطمئن إلى كل شيء ولا اعتبار بهذين القلبين وإنما الاعتبار بقلب العالم الموفق المراقب لدقائق الأحوال وهو المحك الذي يمتحن به خفايا الأمور وما أعز هذا القلب في القلوب فمن لم يثق بقلب نفسه فليلتمس النور من قلب هذه الصفة وليعرض عليه واقعته وجاء في الزبور أن الله تعالى أوحى إلى داود عليه السلام: ''قُلْ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي لَا أَنْظُرُ إِلَى صَلَاتِكُمْ وَلَا صِيَامِكُمْ وَلَكِنْ أَنْظُرُ إِلَى مَنْ شَكَّ فِي شَيْءٍ فَتَرَكَهُ لِأَجْلِي فَذَاكَ الَّذِي أَنْظُرُ إِلَيْهِ وَأُؤَيِّدُهُ بِنَصْرِي وَأُبَاهِي بِهِ مَلَائِكَتِي''[

İşte bunlar bir mertebelerdir ki onlara olan tarīk-i vükūfu biz taᶜrīf ettik, onların hasrı kuvve-i beşerde değildir, kaldı ki işbu şerhten vāzıh olan nesne ile ahz olunur ve bu şerhten bilinmeyip mültebis olan nesneden ictināb oluna, zīrā günāh kalbin kaşıyıcısıdır. Her nerede kalbin istiftāsına biz hükm ettik, onunla müftī tarafından hilline fetvā verilen nesneyi murād ettik ki o haysiyyetle istiftā-i kalbe onu havāle etmişiz. Ammā haremiyyetine fetvā verilen nesneden ᶜalā-külli hāl imtināᶜ vācibdir ve hem dahi her bir kalb üzerine iᶜtimād olunamaz, zīrā birtakım kalbler bulunur ki müvesvis olup her bir şeyden nefret eder ve nice kalbler vardır ki şerehli ve mütesāhil olup her bir nesneye mutmaᵓin olurlar; bu iki takım kulūba iᶜtibār yoktur, iᶜtibār ancak dekāyık-ı ahvāle murākıb olan muvaffak ᶜālimin kalbinedir ki o kalbe iᶜtimād olunur ve hafāyā-yı umūr onunla imtihān olunur, mihekk odur ve kulūb içinde bu gibi kalb ne ᶜaceb ᶜazīzdir ve o ki kendi kalbine iᶜtimād edemez; bu sıfatla muttasıf olan kalbden nūru iltimās etmeli ve vākıᶜasını ona arz etmeli, zīrā mervīdir ki Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmın üzerine nāzil olan Zebūr'da gelmiş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Dāvūd ᶜaleyhi's-selāma vahy buyurup fermān etmiş ki ''قُلْ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي لَا أَنْظُرُ إِلَى صَلَاتِكُمْ وَلَا صِيَامِكُمْ وَلَكِنْ أَنْظُرُ إِلَى مَنْ شَكَّ فِي شَيْءٍ فَتَرَكَهُ لِأَجْلِي فَذَاكَ الَّذِي أَنْظُرُ إِلَيْهِ وَأُؤَيِّدُهُ بِنَصْرِي وَأُبَاهِي بِهِ مَلَائِكَتِي''[68] ki hulāsa-i meᵓāl-i celīli "Ey Dāvūd, sen Benī İsrāᵓīl'e de ki ben onların namāzlarına ve oruçlarına nazar etmem velākin bir nesneye şekk ve şübhe edip onu benim için terk edene

68 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/479.

nazar ederim. İşte ona nazar edip kendi nasrımla onu nasr ve melāikem üzerine onunla mübāhāt eder ādem o ādemdir" yaᶜnī ᶜindimde marzī ve mahbūb ancak o merd-i perhīzkārdır. [226]

el-Bābu's-Sālisü Fi'l-Bahsi ve's-Suʾāli ve'l-Hücūmi ve'l-İhmāli ve Mezānnihā

[الباب الثالث في البحث والسؤال والهجوم والإهمال ومظانها]

[اعلم أن كل من قدم إليك طعاما أو هدية أو أردت أن تشتري منه أو تتهب فليس لك أن تفتش عنه وتسأل وتقول هذا مما لا أتحقق حله فلا آخذه بل أفتش عنه وليس لك أيضا أن تترك البحث فتأخذ كل ما لا تتيقن تحريمه بل السؤال واجب مرة وحرام مرة ومندوب مرة ومكروه مرة فلا بد من تفصيله والقول الشافي فيه هو أن مظنة السؤال مواقع الريبة ومنشأ الريبة ومثارها إما أمر يتعلق بالمال أو يتعلق بصاحب المال]

Ve kitāb-ı mezkūrun üçüncü bābı ki bahs ve suʾāl ve hücūm ve ihmāl ve mezānnları beyānında idi o dahi işte bu bābdır. Bil ve āgāh ol ki her kim ki sana bir taᶜām veyā bir hediyyeyi takdīm eder veyāhūd sen ondan bir nesneyi satın almak ve hediyye veyā hibeyi kabūl etmek istersen onun hāl ve mālı üzerine teftīş eylemek sana cevāzı yoktur ki bu ādemin ahvālini bilemediğimden bana vereceği nesnenin hilline mütehakkık değilim, artık ben ondan bir nesneyi almam tā ki ben onun üzerine teftīş edip hillini bileyim diye teftīş-i ahvāline kıyām edesin. Ve külliyyen bahs ve suʾāli terkiyle tahrīmi sende müteyakkın olmayan her bir nesnenin ahzi dahi sana cāiz olmaz, belki bir kerre suʾāl etmek sana vācibdir ve dīger bir kerrede sormak ve teftīş etmek sana harāmdır ve bir tāre mendūb ve bir tārede dahi sana mekrūhtur. Ve hāl bu minvāl üzere olunca elbette bunun tarīkini anlamağa tafsīl lāzımdır. Onda olan kavl-i şāfī odur ki mazinne-i suʾāl ancak mevākiᶜ-i reyb ve menşe-i iştibāhtır. Ve gubār-ı şübhe kopar yeri ve mesārı ise iki emrden bir emrdir, yā māla müteᶜallik bir emrdir veyāhūd sāhib-i māla müteᶜallik bir emrdir.

[المثار الأول أحوال المالك وله بالإضافة إلى معرفتك ثلاثة أحوال إما أن يكون مجهولًا أو مشكوكًا فيه أو معلومًا بنوع ظن يستند إلى دلالة]

Birinci mesār ki ahvāl-i māliktir. Senin maᶜrifetine izāfetle mālikin üç hāli vardır, yā senin mechūlün ola ki onun hālini aslā bilmezsin veyāhūd sende şekkli ve şübheli ola veyāhūd delālete müstenid bir nevᶜ zann ile sende maᶜlūm ola.

[الحالة الأولى أن يكون مجهولا والمجهول هو الذي ليس معه قرينة تدل على فساده وظلمه كزي الأجناد ولا ما يدل على صلاحه كثياب أهل التصوف والتجارة والعلم وغيرها من العلامات فإذا دخلت قرية لا تعرفها فرأيت رجلًا لا تعرف من حاله شيئًا ولا عليه علامة تنسبه إلى أهل صلاح أو أهل فساد فهو مجهول وإذا دخلت بلدة غريبا ودخلت سوقًا ووجدت رجلًا خبازًا أو قصابًا أو غيره ولا علامة تدل على كونه مريبًا أو خائنًا ولا ما يدل على نفيه فهو مجهول ولا يدرى حاله ولا نقول إنه مشكوك فيه لأن الشك عبارة عن اعتقادين متقابلين لهما سببان متقابلان وأكثر الفقهاء لا يدركون الفرق بين ما لا يدري وبين ما يشك فيه وقد عرفت مما سبق أن الورع ترك ما لا يدرى]

Birinci hāl ise ki sāhib-i mālın hāli mechūl olmak idi. Hāli nā-maᶜlūm olan o ādemdir ki onunla fesād ve zulmüne delālet eder bir karīne yoktur, ziyy-i cünūd gibi veyā salāhına delālet eder ziyy-i sūfiyye ve tüccār ve dānişmendān ve sāire gibi ki ᶜalāmāt ve emārāt-ı salāha müstashib olmaya, meselā sen eger bir karyeye girdinse ahālīsinden bir kimseyi görüp ahvālinden bir şey bilmezsin ve onu ehl-i salāha veyāhūd ehl-i fesāda nisbet eder bir ᶜalāmet üzerinde bulunmaz, işte o ādemin hāli mechūl olur ve eger bir beldeye girdikte çarşı ve pazara varıp bir merd-i habbāz yaᶜnī ekmekçi veyāhūd kassāba rāst geldin ve güzeşte-hor ve hāin olup olmadığına bir ᶜalāmet görmedinse işte o ādem dahi hāli mechūldür, bu gibi ādemin hakkında hāli meşkūkun fīhtir demez, zīrā şekk yekdīgerine mütekābil olan iki sebebden hāsıl olan iki iᶜtikād-ı mütekābilden ᶜibārettir, ekser-i fukahā hāli bilinmeyen ile meşkūkun fīh bulunanların beyninde tefrīk edemezler, yaᶜnī beynlerinde fark olduğunu bilmezler. Ve taᶜrīf-i mesbūktan anladın ki hāli bilinmeyen nesnenin terki veraᶜ ve perhīzkārlıktır.

[قال يوسف بن أسباط منذ ثلاثين سنة ما حاك في قلبي شيء إلا تركته وتكلم جماعة في أشق الأعمال فقالوا هو الورع فقال لهم حسان بن أبي سنان ما شيء عندي أسهل من الورع إذا حاك في صدري شيء تركته فهذا شرط الورع]

Yūsuf b. Esbāt ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Otuz seneden beri bir nesnenin hakkında gönlümde bir kaşıntısı görmedim ki onu terk etmedim" yaʿnī her ne ki hakkında benim kendi kalbimde onun bir kaşıntısı gördüm, onu terk ettim. Ve bir cemāʿat eşakk-ı aʿmāl [227] beyānında tekellüm ettiklerinde Hassān b. Ebī Sinān onlara demiş ki "Veraʿdan āsān bende bir şey yoktur ki sīnemde bir nesnenin kaşıntısını görürsem onu terk ederim" yaʿnī her ne ki kalbimde kaşıntı verdiyse onu terk ettim demektir, işte veraʿın şartı budur.

[وإنما نذكر الآن حكم الظاهر فنقول حكم هذه الحالة أن المجهول إن قدم إليك طعامًا أو حمل إليك هدية أو أردت أن تشتري من دكانه شيئًا فلا يلزمك السؤال بل يده وكونه مسلمًا دلالتان كافيتان في الهجوم على أخذه وليس لك أن تقول الفساد والظلم غالب على الناس فهذه وسوسة وسوء ظن بهذا المسلم بعينه وإن بعض الظن إثم وهذا المسلم يستحق بإسلامه عليك أن لا تسيء الظن به فإن أسأت الظن به في عينه لأنك رأيت فسادًا من غيره فقد جنيت عليه وأثمت به في الحال نقدًا من غير شك ولو أخذت المال لكان كونه حراما مشكوكًا فيه]

İmdi biz ancak zāhirin hükmünü zikr edip deriz ki bu hāletin hükmü odur ki o mechūl olan ādem eger bir taʿāmı sana takdīm etti veyāhūd bir hediyyeyi sana haml eyledi veyāhūd ondan bir nesneyi satın alacak oldun, sana suʾāl etmek lāzım gelmez ancak o nesnenin ahzine hücūm etmekte onun müslümān olmaklığı ve o nesne onun elinde bulunduğu sana iki delīl kāfīdir. Ve sana cāiz değildir ki diyesin zulm ve fesād nās üzerine gālibdir yaʿnī galebe-i zulm ü fesād ile üzerine sormak gerektir, zīrā bu bir vesvesedir ve bu müslümān ādeme bi-ʿaynihi bir sūʾ-i zanndır hālbuki baʿzu'z-zann ism ve günāhdır, o müslümān ādem senin üzerine hakkı vardır ki İslāmlığı sebebi ile ona bir sūʾ-i zann etmeyesin. Ve eger dīgerinde gördüğün fesād için bi-ʿaynihi onun hakkında bir sūʾ-i zann ettinse bī-şekk onun üzerine cināyet edip fi'l-hāl onunla āsim ve günahkār oldun, hālbuki mālı almış olsan harām olmaklığı meşkūkun fīh olurdu.

[ويدل عليه أنا نعلم ان الصحابة رضي الله عنهم في غزواتهم واسفارهم كانوا ينزلون في القرى ولا يردون القرى ويدخلون البلاد ولا يحترزون من الأسواق وكان الحرام أيضًا موجودًا في زمانهم وما نقل عنهم سؤال إلا عن ريبة إذ كان صلى الله عليه وسلم لا يسأل عن كل ما يحمل إليه بل سأل في أول قدومه إلى المدينة عما يحمل إليه أصدقة أم هدية لأن قرينة الحال تدل وهو دخول المهاجرين المدينة وهم فقراء فغلب على الظن أن ما يحمل إليهم بطريق الصدقة ثم إسلام المعطي ويده لا يدلان على أنه ليس بصدقة وكان يدعى إلى الضيافات فيجيب ولا يسأل أصدقة أم لا إذ العادة ما جرت بالتصدق بالضيافة ولذلك دعته أم سليم ودعاه الخياط كما في الحديث الذي رواه أنس بن مالك رضي الله عنه وقدم إليه طعامًا فيه قرع ودعاه الرجل الفارسي فقال عليه الصلاة والسلام "أَنَا وَعَائِشَةُ فَقَالَ لَا فَقَالَ فَلَا" ثم أجابه بعد فذهب هو وعائشة يتساوقان فقرب إليهما إهالة ولم ينقل السؤال في شيء من ذلك]

Ve buna ashāb-ı ʿızāmdan maʿlūm olan ahvāl delālet eyler. Biz biliriz ki sahābe ʿaleyhimü'r-rıdvān gazvelerinde ve seferlerinde köylerde inip mihmān olurlardı ve ziyāfetleri çevirmezlerdi ve beldelere girip çarşılardan ihtirāz etmezlerdi; onların zamānlarında dahi harām mevcūd idi, reyb olmaksızın bir nesnenin üzerine suʾāl ettikleri mervī ve menkūl olmamıştır, çünkü ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona her bir haml olunan nesne üzerine suʾāl etmezdi, ancak Medīne'ye evvel-i kudūmünde ona haml olunan nesnelerin üzerine suʾāl etmeğe başladı ki bu haml olunan nesne sadaka mıdır yoksa hediyye midir diye sorardı, çünkü karīne-i hāl delālet ederdi ki fakīr oldukları hālde muhācirīn Medīne-i münevvereye duhūl etmişler, onlar haml olunan eşyāʾ ancak tarīk-i tasaddukladır ve haml edenin İslām'ı ve eli sadaka olmadığına delālet etmezlerdi. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ziyāfetlere daʿvet olunurdu ve sadaka mıdır diye sormadan daʿvete icābet buyururdu, zīrā ziyāfetle tasadduk etmeğe ʿādet cārī olmamıştı ve onun için Ümmü Suleym ve Hayyāt onu daʿvet etmişlerdi, nitekim Enes b. Mālik ʿaleyhi'r-rıdvān rivāyet ettiği hadīs-i şerīfte vārid olmuştur ki Hayyāt onu daʿvet etti ve ona takdīm ettiği taʿāmda kabak var idi ve hem dahi merd-i Fārsī onu daʿvet ettikte ʿaleyhi's-selām efendimiz "أَنَا وَعَائِشَةُ فَقَالَ لَا فَقَالَ فَلَا" Yaʿnī "Ben ve Ümmu'l-muʾminīn ʿĀişe'yi ikimize mi daʿvet ettin?" diye suʾāl ve

merd-i Fārsī dahi: "Yok ancak seni daᶜvet ediyorum" dedikte efendimiz dahi: "Öyle ise yok!" yaᶜnī gelmem diye cevāb verdikten sonra merd-i Fārsī baᶜdehu ikisini birlikte daᶜvet edip efendimiz dahi daᶜvetine bi'l-icābet Hazret-i ᶜĀişe ile maᶜan yekdīgerini sevk ederek teşrīf buyurdular ve onlara ihāle takrīb etti. "İhāle" lügatte çömlek özü ve yağ ve erimiş kuyruk maᶜnāsına gelmiştir. Bundan yaᶜnī bu zikr olunan şeylerden bir şey üzerine vukūᶜ-ı suʾāl mervī ve menkūl olmamıştır.

[وسأل [228] أبو بكر رضي الله عنه عبده عن كسبه لما رابه من أمره وسأل عمر رضي الله عنه الذي سقاه من لبن إبل الصدقة إذ رابه وكان أعجبه طعمه ولم يكن على ما كان يألفه كل مرة وهذه أسباب الريبة وكل من وجد ضيافة عند رجل مجهول لم يكن عاصيًا بإجابته من غير تفتيش بل لو رأى في داره تجملًا ومالًا كثيرًا فليس له أن يقول الحلال عزيز وهذا كثير فمن أين يجتمع هذا من الحلال بل هذا الشخص بعينه يحتمل ان يكون ورث مالًا أو اكتسبه فهو بعينه يستحق إحسان الظن به وأزيد على هذا وأقول ليس له أن يسأله بل إن كان يتورع فلا يدخل جوفه إلا ما يدري من أين هو فهو حسن فليتلطف في الترك وإن كان لا بدله من أكله فليأكل بغير سؤال إذ السؤال إيذاء وهتك ستر وإيحاش وهو حرا م بلا شك فإن قلت لعله لا يتأذى فأقول لعله يتأذى فأنت تسأل حذرًا من لعل فإن قنعت فلعل ماله حلال وليس الإثم المحذور في إيذاء مسلم بأقل من الإثم في أكل الشبهة والحرام والغالب على الناس الاستيحاش بالتفتيش ولا يجوز له أن يسأل من غيره من حيث يدري هو به لأن الإيذاء في ذلك اكثر وإن سأل من حيث لا يدري هو ففيه إساءة ظن وهتك ستر وفيه تجسس وفيه تشبث بالغيبة وإن لم يكن ذلك صريحًا وكل ذلك منهي عنه في آية عليه السلام واحدة قال الله تعالى ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا﴾]

Ve Hazret-i Ebū Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān kölesi emrinden ona vākiᶜ olan reyb üzerine kölesinden sormuş. Ve Hazret-i ᶜÖmerü'l-Fārūk ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi sadaka develerinin sütünden içtiği sütün lezzeti meʾlūfu olan süte muvāfık gelmeyip yaᶜnī beher bār içtiği sütün taᶜmına benzemediğinden ve o sütün taᶜmını beğendiğinden ona bir reyb ve iştibāh vukūᶜ bulup o cihetle üzerine onu içer, ondan suʾāl etmiş. Şunlar esbāb-ı reybdir: Her kim ki mechūl ādemlerde bir ziyāfet bulup giderse teftīş etmeksizin daᶜvete icābet etmesiyle günahkār olmaz, belki sāhib-i

ziyāfet hānesinde ārāyiş ve zīnet ve pek çok esās ve tecemmülāt ve emvāli görürse de bu kadarca emvāl nereden geldi, māl-i helāl ᶜazīzdir, māl-i helālden bu kadarca çok emvāl bilikip müctemiᶜ olmaz diyerek ona sormak cevāzı yoktur. Ola ki bu ādem bi-ᶜaynihi mīrāsen o kadar emvāle nāil olmuştur ve tevfīk-i Bārī ile helālden iktisābı dahi muhtemeldir. Ve çün irs ve iktisābı muhtemel olur, o şahsın hakkında öyle bir sūᵓ-i zann etmek gayr-ı cāizdir, belki o şahs bi-ᶜaynihi onunla hüsn-i zann etmeğe müstehakktır. Musannif-i merhūm buyurur ki ben buna ziyāde edip derim ki o şahstan taᶜāmı üzerine suᵓāl etmek için cevāz yoktur, eger kendisi müteverriᶜ ise nereden olduğunu bilmediği nesneyi karnına geçirmeye, yalnız onda ictihād ve dikkat ede, zīrā müstahsendir, fakat terkinde telattuf etmelidir. Ve eger ekline mecbūr olup da terkine bir çāre-i müstahsene bulamazsa gerektir ki onu sormaksızın yiyip üzerine suᵓāl etmeye, zīrā suᵓāl incitmektir hem dahi hetk-i sitr ve īhāştır ve bī-şekk müᵓmin birāderinin kalbini incitmek ve sitrini hetk edip īhāş etmek ona harāmdır. Ve eger sen ola ki sormaktan incinmez der isen ben dahi ola ki incinir derim; sen ola ki harāmdır diye soracaksın ki o ihtimālden hazer edip suᵓāl edeceksin, eger sen o ihtimāle kāniᶜ isen mālı helāl olmağa dahi ihtimāl vardır ve bu ihtimāl ile kāniᶜ olmaklığın lāzım gelir. Müslimin incitmesinde olan ism ve günāhın mahzūru müştebih veyā harām olan taᶜāmın eklinden hāsıl olan ism ve günāhın mahzūrundan ekall ve enkas değildir, hālbuki nās üzerine gālib odur ki teftīşten istīhāş ve teneffür ederler, hattā maᶜlūmu olduğu hālde dīgerinden suᵓāl etmek dahi ona cāiz olmaz, zīrā onda olan ezā ve rencīdelik daha ziyāde çoktur. Ve eger ondan gizli sorarsa yaᶜnī ona sezdirmeyerek mektūmen tefahhus edip āherinden suᵓāl eylerse o dahi ona sūᵓ-i zann ve hetk-i sitr ve tecessüstür ve dahi onda gıybete bir teşebbüs vardır velev ki sarāhatle değildir, bunların hepsi bir āyet-i vāhide mazmūnuyla menhiyyün ᶜanhdır. Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا﴾[69] Bu āyet sūre-i Hucurāt'ın on ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müᵓ-

69 Hucurāt, 49/12.

minler, zannın çoğundan ictināb edin, zīrā zannın baᶜzısı günāhı mūcib olur ve ahvāl-i müslimīni tecessüs etmeyin ve birbirinizi gıybet etmeyin yaᶜnī gāibānesinde zemm etmeyin ve sizden biriniz meyyit karındaşının lahmini ekl etmeği sever mi belki teklīf olunsa ikrāh ederdi, işte dīn karındaşını gıybet meyyit karındaşının lahmini ekl etmek gibidir. Allāhu taᶜālādan korkup gıybet etmeyin, Allāhu Zü'l-Celāl gıybetten tevbe edenlerin tevbelerini kabūl ve rahmet edicidir."

[وكم زاهد جاهل يوحش القلوب في التفتيش ويتكلم الكلام الخشن المؤذي وإنما يحسن الشيطان ذلك عنده طلبًا للشهرة بأكل الحلال ولو كان باعثه محض الدين لكان خوفه على قلب [229] مسلم أن يتأذى أشد من خوفه على بطنه أن يدخله ما لا يدري وهو غير مؤاخذ بما لا يدري إذ لم يكن ثم علامة توجب الاجتناب فليعلم أن طريق الورع الترك دون التجسس وإذا لم يكن بد من الأكل فالورع الأكل وإحسان الظن هذا هو المألوف من الصحابة رضي الله عنهم ومن زاد عليهم في الورع فهو ضال مبتدع وليس بمتبع فلن يبلغ أحد مد أحدهم ولا نصيفه ولو انفق ما في الأرض جميعًا كيف وقد أكل رسول الله صلى الله عليه وسلم طعام بريرة فقيل إنه صدقة فقال "هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ" ولم يسأل على المتصدق عليها فكان مجهولًا عنده ولم يمتنع]

Ve nice nādān zāhidler vardır ki teftīş etmekten ve ezāᵓ ve rencīdelik ve keder verici söz söylemekten kulūbu incitip īhāş ederler. Ve bu muᶜāmeyi ancak şeytān-ı laᶜīn onlara tahsīn eder ki ᶜinde'n-nās ekl-i helāl ile müştehir olmak kasdıyla ederler ve böyle olmayıp da bāᶜis-i suᵓāl eger mahz-ı dīn olmuş olaydı onunla ezāya uğrayacak kalb-i müslime onların havfı karınlarına bilmedikleri nesnenin idhāli havfından daha ziyāde eşedd olurdu, zīrā ādem bilmediği nesne üzerine muᶜāhaze olunmaz. Mādām ki ictināba mūcib bir ᶜālāme görmemiştir, hāsılı öylece maᶜlūm ola ki tarīk-i veraᶜ şübhelilerin terkidir, yoksa halkın ahvāl-i hafiyyesi üzerine suᵓāl ve tecessüs etmek değildir. Eger ekl etmekten infikāk ve terkine bir çāresi olmazsa yaᶜnī eger onunla muztarr ve mecbūr olup terki ona müteyessir olmazsa o hālde ona veraᶜ ekl ve ihsān zann etmekliktir. Sahābe-i güzīn rıdvānullāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn hazerātından meᵓlūf ve maᶜrūf olan sünnet budur ve veraᶜca onların efᶜāli üzerine her kim

ziyāde ederse o kimse mübtediᶜ ve dāll ve gayr-ı müttebiᶜdir, zīrā onların hazer ve ittikā ve veraᶜ ve zühd ve salāh-ı hālleri derecesine veyāhūd o derece ve mikdārının nısfına bir kimse bālig olamaz velev ki o uğurda cemīᶜ mā-fi'l-arz gibi emvāli fī sebīlillāh infāk ede. Ve nice bu yolda gitmeye o hāl ile ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Bureyre'nin taᶜāmını yedi ve sadakadır ona denildiği vaktte, "هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ"[70] diye buyurdu yaᶜnī "Ona sadaka ve bize hediyyedir" diye cevāb verdi, hattā ona ona tasadduk eden ādemin üzerine sormadı ve onu tasadduk eden ādem onun mechūlü iken yine eklinden imtināᶜ buyurmadılar.

[الحالة الثانية أن يكون مشكوكًا فيه بسبب دلالة أورثت ريبة فلنذكر صورة ريبة ثم حكمها أما الخلقة فبأن يكون على خلقه الأتراك والبوادي والمعروفين بالظلم وقطع الطريق وأن يكون طويل الشارب وأن يكون الشعر مفرقًا على رأسه على دأب أهل الفساد وأما الثياب فالقباء والقلنسوة وزي أهل الظلم والفساد من الأجناد وغيرهم وأما الفعل والقول فهو إن يشاهد منه الإقدام على ما لا يحل فإن ذلك يدل على أنه يتساهل أيضًا في المال ويأخذ ما لا يحل]

Ve ikinci hālet ise ki reybi īrās eder bir delālet sebebi ile meşkūkun fīh idi, o dahi hükmü budur, lākin evvelā reybin sūretini zikr edelim sonra onun hükmünü bahs ve beyān edelim. Reybin sūreti ise onun yedinde bulunan nesnelerin harām olduklarına bir delāletin zuhūrudur ki o delālet yā onun hilkatinden olur veyāhūd onun kılık ve ziyy ve libāsından olur veyāhūd onun fiᶜl ve kālinden olur. Delālet-i halkiyyesi odur ki cehele-i Etrāk ve bedeviyyān-ı sitemkārān veyāhūd zulm-pīşe ve kuttāᶜ-ı tarīk ve sāir şakāvetkār olan sükkān-ı bevādī vü cibāl olanların hilkatleri üzerinde bulunmaklık ve bıyıkları uzun ve deᵓb-i ehl-i fesād üzere saçı başı üzerine dağınık ve müteferrik olmaktır ve elbisenin dahi kabā ve kalensüve ve ehl-i fesādın sāir ziyy ve kıyāfetlerinde bulunmaklıktır, fiᶜl ve kavl dahi ondan helāl olmayan nesnenin üzerine kavl veyā fiᶜl ile ikdāmının müşāhedesidir, zīrā muharremāta ikdāmı delālet eder ki mālda dahi tesāhül edip helāl olmayan mālı ahz eder.

---

70 Buhārī, Zekāt, 61, no: 1493; Müslim, Itk, 5.

[فهذه مواضع الريبة فإذا أراد أن يشتري من مثل هذا شيئًا ويأخذ منه هدية أو يجيبه إلى ضيافة وهو غريب مجهول عنده لم يظهر له منه إلا هذه العلامات فيحتمل أن يقال إن اليد تدل على الملك وهذه الدلالات ضعيفة فالإقدام جائز والترك من الورع ويحتمل أن يقال إن اليد دلالة ضعيفة وقد قابلها مثل هذه الدلالة فأورثت ريبة فالهجوم غير جائز وهو الذي نختاره ونفتي به لقوله صلى الله عليه وسلم ''دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ'' فظاهره أمر وإن كان يحتمل الاستحباب لقوله صلى الله عليه وسلم ''اَلْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ'' وهذا له وقع في القلب لا ينكر ولأن النبي[230] صلى الله عليه وسلم سَأَلَ ''أَصَدَقَةٌ هُوَ أَوْ هَدِيَّةٌ'' وسأل أبو بكر رضي الله عنه غلامه وسأل عمر رضي الله عنه وكل ذلك كان في موضع الريبة وحمله على الورع وإن كان ممكنًا ولكن لا يحمل عليه إلا بقياس حكمي والقياس ليس يشهد بتحليل هذا]

İşte mevāzıᶜ-ı reyb ve iştibāh bunlardır. Ve bu gibi hāli meşkūk olan ādemden bir nesneyi satın alacak olsan veyāhūd ondan bir hediyyeyi alacak olsan veyā daᶜvetine icābet ve ziyāfetine gidecek olsan ve kendisi onu bilmezsin ve o ᶜalāmāttan gayrısı onun ahvālinden sana bir şey zuhūr etmemiştir, bunda iki ihtimāl vardır: Birinci ihtimāli odur ki onun hakkında denile ki onun yedi milke delīldir ve zikr olunan ᶜalāmāttan onda görünen ᶜalāmetlerse, zebūn ve zaᶜīflerdir, artık o nesnenin iştirāᵓ ve ahz ve ziyāfetine ikdām etmek cāizdir ve terki veraᶜdandır. Ve dahi muhtemeldir ki ihtimāl-i sānīdir, onda denile ki yedin milke delāleti zaᶜīftir ve bu delālet gibi ona bir delālet mukābele etmiş de bir reyb ve iştibāh īrās etmiştir, kaldı ki o nesnenin ahzine hücūm etmek gayr-ı cāiz olur ve bizim ihtiyār ettiğimiz tarīk odur, nununla biz fetvā veririz, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ''[71] buyurmuştur. Ve bu lafzın zāhiri emrdir velev ki istihbāba mahmuldür. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz ''اَلْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ''[72] buyurmuştur ki günāh taᶜbīriyle yād etmiştir ve günāhtan mübāᶜadet vācibdir. Ve bu gibi meşkūkun fīh olan nesnenin kulūbda bir düşmesi vardır ki inkār olun-

71 Buhārī, Buyūᶜ, 3, no: 2051; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; *Musnedu* Ahmed, 3/249, no: 1722.

72 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/274; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/288.

maz ve ism-i ism ona şāmil olur. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Medīne'ye teşrīfinde ona mahmūl olan nesne için "أَصَدَقَةٌ هُوَ أَوْ هَدِيَّةٌ" diye suʾāl etmiş yaᶜnī "Bu şey sadaka mıdır yoksa hediyye midir?" diye sormuş ve Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi kölesinden suʾāl etmiş ve Hazret-i Ömer ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi kezālik bu gibi meşkūkun fīh olan şey için sormuş. Ve bunların hepsi reyb ve iştibāh yerlerindedir ve bunların veraᶜa hamli mümkin olsa da lākin kıyās-ı hükmī ile haml olunurlar yaᶜnī kıyās-ı hükmī olmayınca veraᶜa dahi mahmūl olamazlar ve bunda olan kıyās bunun tahlīline şehādet etmez.

[فإن دلالة اليد والإسلام وقد عارضتها هذه الدلالات أورثت ريبة فإذا تقابلا فالاستحلال لا مستند له وإنما لا يترك حكم اليد والاستصحاب بشك لا يستند إلى علامة كما إذا وجدنا الماء متغيرًا واحتمل أن يكون بطول المكث فإن رأينا ظبية بالت فيه ثم احتمل أن التغيير به تركنا الاستصحاب وهذا قريب منه ولكن بين هذه الدلالات تفاوت فإن طول الشوارب ولبس القباء وهيئة الأجناد يدل على الظلم بالمال أما القول والفعل المخالفان للشرع إن تعلقا بظلم المال فهو أيضاً دليل ظاهر كما لو سمعه يأمر بالغصب والظلم أو يعقد عقد الربا فأما إذا رآه قد شتم غيره في غضبه أو اتبع نظره امرأة مرت به فهذه الدلالة ضعيفة فكم من إنسان يتحرج في طلب المال ولا يكتسب إلا الحلال ومع ذلك فلا يملك نفسه عند هيجان الغضب والشهوة فليتنبه لهذا التفاوت ولا يمكن أن يضبط هذا بحد فليستفت العبد في مثل ذلك قلبه]

Zīrā o kimsenin delālet-i yed ve İslām'ı işbu delāletlerle muᶜārız ve mütekābil olmakla bir iştibāh ve reybi īrās etmiş. Ve delāletler yekdīgerine mütekābil olunca istihlāle bir müstened kalmaz, çünkü ᶜalāmete gayr-ı müstenid olan şekk ile yedin hükmü ve istishābın hükmü terk olunmaz, nitekim biz eger bir mütegayyir suyu görsek o hāl ile ki su sākin ve rākid olup gayr-ı cārī vü müteharrik olduğundan tūl-i meks ile tagayyürünün ihtimāli mümkindir. Ve biz akdemce onda zabyın işemesini görmüş olsak ki onun o bevl ve işemekle mütegayyir olması muhtemeldir, o vakt biz istishābı terk ederiz. İşte bu misāl ondan karībdir velākin işbu delaletlerin beynlerinde fark ve tefāvüt vardır ki baᶜzıları zaᶜīf ve baᶜzıları kavīdir, meselā tūl-i şārib ve lübs-i kabā-i zaleme ve ziyy-i ecnād egerçi mālın zulmen ahzine nevᶜan-mā bir delīl iseler de

ammā delāleti zaʿīfedir, zīrā şerʿ-i şerīfe muhālif olan kavl ve fiʿl zulm-i māla müteʿallik olurlarsa onlar delīl-i zāhirlerdir ve delāletleri o ziyy delāletlerinden daha ziyāde kavīdir, meselā o kimseden işitse ki gasb ve nehb-i emvāle emr eder veyāhūd ʿakd-i ribā ve güzeşte ile akçe vermeğe teʿātī eyler, elbette işbu delālet delalet-i heyʾet ü libāstan akvādır, ammā görse ki gazabı vaktinde bir kimseyi şetm ve sebb eder veyāhūd önünde geçmiş bir kadına medd-i nazar ve ittibāʿ-ı nigāh eyler, elbette bu gibi delālet be-heme-hāl zebūn ve zaʿīf olur, gasb-ı emvāl emri ve ʿakd-i güzeşte delāleti kuvvetinde olamaz, çünkü nice ādemler vardır ki taleb-i māl ve kesb-i helāle pek çok meşakkat çeker de maʿa-hāzā gazab ve şehveti heyecānında nefsine mālik olamaz. İşte işbu tefāvüte āgāh olmalı, fakat bunun bir hadd ile zabtı mümkin olmadığından bu gibi ahvāl ve vukūʿātta ādem kendi kalbinden istiftāʾ etmeli.

[وأقول إن هذا إن رآه من مجهول فله حكم وإن رآه ممن عرفه بالورع في الطهارة والصلاة وقراءة القرآن فله حكم آخر إذ تعارضت الدلالاتان بالإضافة إلى المال وتساقطتا وعاد الرجل كالمجهول إذ ليست إحدى الدلالتين تناسب المال على الخصوص فكم من متحرج في المال لا يتحرج في غيره وكم من محسن للصلاة والوضوء والقراءة ويأكل من حيث يجد]

Ve ben derim ki eger bunu bir mechūl ādemden görse onun bir gūnā hükmü vardır ve eger onu tahāret ve namāzda ve kırāʾet-i Kurʾān'da veraʿı onun ʿindinde maʿrūf bir ādemde görse onun dīger gūnā hükmü vardır, zīrā [231] iki delālet yekdīgerine māla izāfetle teʿāruz edip sākıt olurlar ve o ādemin hāli mechūl gibi kalır, çünkü o iki delāletin hīçbirisi ʿale'l-husūs māla tenāsüb etmez ki nice ādemler vardır ki mālda teharruc edip ve dīger şeyde teharruc etmezler ve nice ādem vardır ki namāz ve tahāret ve kırāʾetine muhsin olurlar ve her ne bulurlarsa ekl ederler.

[فالحكم في هذه المواقع ما يميل إليه القلب فإن هذا أمر بين العبد وبين الله فلا يبعد أن يناط بسبب خفي لا يطلع عليه إلا هو ورب الأرباب وهو حكم حزازة القلب ثم ليتنبه لدقيقة أخرى وهو أن هذه الدلالة ينبغي أن تكون بحيث تدل على أن أكثر ماله حرام بأن يكون جنديًا أو عامل سلطان أو نائحة أو مغنية فإن دل على أن في ماله حرامًا قليلًا لم يكن السؤال واجبا بل كان السؤال من الورع]

Ve hāl bu minvāl üzere olunca işbu mevākiᶜde olan hükm kalbin meyl ettiğine kalır ki eger hilline meyl ederse helāl olur ve eger haremiyyetine meyl ederse harām olur, çünkü bu bir emrdir ki hālık ile mahlūkun beynindedir ve mümkindir ki bir sebeb-i hafīye menūt olur ki o sebebe rabbü'l-erbābdan gayrı bir kimse ona muttaliᶜ olmaz, o dahi hazāzet-i kalbin hükmüdür. Ve dahi bunda dīger bir dakīka vardır, ona mütenebbih ve āgāh olmalı ki işbu delālet eger onun ekser-i mālı harām olduğuna dāll ise ki o kimse zālim bir cündī ve sitemkār bir ᶜāmildir veyāhūd nāiha ve muganniye bir kadındır, yoksa eger onun mālında az ve cüzᵓī bir harām olduğuna delālet eder, o hālde o nesnenin üzerine suᵓāl etmek vācib olmaz belki suᵓāl etmek veraᶜ ve perhīzkārlıktan kalır.

[الحالة الثالثة أن تكون الحالة معلومة بنوع خبرة وممارسة بحيث يوجب ذلك ظنًا في حل المال أو تحريمه مثل أن يعرف صلاح الرجل وديانته وعدالته في الظاهر وجوز أن يكون الباطن بخلافه فههنا لا يجب السؤال ولا يجوز كما في المجهول فالأولى الإقدام والإقدام ههنا أبعد عن الشبهة من الإقدام على طعام المجهول فإن ذلك بعيد عن الورع وإن لم يكن حرامًا وأما أكل طعام أهل الصلاح فدأب الأنبياء والأولياء وقال صلى الله عليه وسلم "لَا تَأْكُلْ إِلَّا طَعَامَ تَقِيٍّ وَلَا يَأْكُلْ طَعَامَكَ إِلَّا تَقِيٌّ" فإما إذا علم بالخبرة أنه جندي أو مغن أو مرب واستغنى عن الاستدلال عليه بالهيئة والشكل والثياب فههنا السؤال واجب لا محالة كما في موضع الريبة بل أولى]

Ve üçüncü hālet ki bir nevᶜ hibre ve mümārese ile maᶜlūm ola ki o hāl ile ki ᶜilm-i mezkūr mālın hill veyāhūd haremiyyetine bir zannı mūcib olur. İşte o dahi hükm ve beyānı odur ki eger öyle bir zāta rāst gelip ona bir nesneyi takdīm etse ve zāhirde onun salāh ve diyānetini bilip lākin zāhirde olan ᶜadāletle berāber onun bātını bunun hilāfında olduğuna tecvīz eder, o nesnenin üzerine suᵓāl etmek ona vācib olmaz belki mechūlde olduğu gibi suᵓāl cāiz olmaz; onda evlā ve elyak odur ki o nesnenin ahzine ikdām ede, çünkü salāh-ı hāl ve ᶜadāleti zāhir olan kimsenin taᶜām ve hediyyesi kabūlüne olan ikdām hāli mechūl olanın taᶜām ve hediyyesi kabūlüne olan ikdāmdan bī-reyb ve kemāl-i şübheden daha ziyāde baᶜīd ve uzaktır, zīrā taᶜām-ı mechūle olan ikdām ve-

raᶜdan dūrdur velev ki harām olmaz ve ehl-i salāh taᶜāmlarının tenāvül ve ekli ise deᵓb-i enbiyāᵓ ve evliyādır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا تَـأْكُلْ إِلَّا طَعَـامَ تَقِـيِّ وَلَا يَـأْكُلْ طَعَامَـكَ إِلَّا تَقِـيٌّ"[73] Yaᶜnī "Muttakīnin taᶜāmından gayrı bir taᶜāmı yeme ve muttakīden gayrı senin taᶜāmını bir kimse yemesin." Ve eger hibret ile bildi ki o kimse cündī veyāhūd nagme-gūy ve mugannī veyā güzeşte-hor ve mürebbīdir ve onun heyᵓet ve şekl ve siyāb ile üzerine istidlāl etmekten müstagnī oldu, o vaktte mevāziᶜ-i reyb ü iştibāh gibi lā-mahāle vereceği nesnenin üzerine sormak vācib olur yaᶜnī bunda bahs ve suᵓāl vācib olur demektir belki mevāziᶜ-i reybde olan suᵓālin vücūbundan evlādır.

el-Mesāru's-Sānī Mā Yestenidü'ş-Şekkü Fīhi İlā Sebebi'l-Māli Lā Fī Hāli'l-Māliki

[المثار الثاني ما يستند الشك فيه إلى سبب المال لا في حال المالك]

[وذلك بأن يختلط الحلال بالحرام كما إذا طرح في سوق أحمال من طعام غصب واشتراها أهل السوق فليس يجب على من يشتري في تلك البلدة وذلك السوق أن يسأل عما يشتريه إلا أن يظهر أن أكثر ما في أيديهم حرام فعند ذلك يجب السؤال فإن لم يكن هو الأكثر فالتفتيش من الورع وليس بواجب والسوق الكبير حكمه حكم بلد]

Ve ikinci mesār ki mālda olan bir sebebe müstenid olan şekk ve irtiyābın ahkāmı beyānında idi, o dahi işbu mebhastır, beyānı budur ki işbu şekk ve irtiyāb helāl ile harāmın ihtilātıyla vākiᶜ olur. Meselā çarşıda taᶜām-ı magsūbdan birkaç yük tarh [232] olunup ve ehl-i sūk onu satın almış olsa o belde ve sūktan taᶜāmı iştirāᵓ eden ādemin üzerine satın alacağı nesnenin üzerine sormak vācib olmaz, meger ki onların yedlerinde olan taᶜāmın ekseri harām olduğu zāhir ola ki o vaktte suᵓāl etmek vācib olur ve ekseri harām olmazsa o hālde alacağı nesnenin üzerine teftīş eylemek veraᶜdandır ki vācib değildir ve sūk-ı kebīrin hükmü beldenin hükmü gibidir.

---

73 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/185; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/298.

[والدليل على أنه لا يجب السؤال والتفتيش إذا لم يكن الأغلب الحرام أن الصحابة رضي الله عنهم لم يمتنعوا من الشراء من الأسواق وفيها دراهم الربا وغلول الغنيمة وغيرها وكانوا لا يسألون في كل عقد وإنما السؤال نقل عن آحادهم نادرا في بعض الأحوال وهي محال الريبة في حق ذلك الشخص المعين وكذلك كانوا يأخذون الغنائم من الكفار الذين كانوا قد قاتلوا المسلمين وربما أخذوا أموالهم واحتمل أن يكون في تلك الغنائم شيء مما أخذوه من المسلمين وذلك لا يحل أخذه مجانًا بالاتفاق بل يرد على صاحبه عند الشافعي رحمه الله وصاحبه أولى به بالثمن عند أبي حنيفة رحمه الله ولم ينقل قط التفتيش عن هذا]

Ve aglebi harām olmadığı hālde suʾāl ve teftīş etmek vācib olmadığının delīli sahābenin efʿālidir, zīrā sahābe-i kirām ʿaleyhimü'r-rıdvān esvākta derāhim-i ribā ve gulūl-i ganīmet ve emvāl-i menhūbe ve sāir bu gibi emvāl-i harām mevcūd olduğu hālde esvāktan bir nesnenin iştirāsından imtināʿ etmemişler ve her bir ʿakd ve mübāyaʿaları üzerine sorup suʾāl etmeleri dahi menkūl ve mervī olmamıştır ve nādir olarak baʿzı ahvālde menkūl ve mervī olan suʾāl ancak āhādları üzerine mervī olmuştur, o dahi emākin-i reyb ü iştibāhta eşhās-ı muʿayyene hakkında vākiʿ olmuştur ve kezalik ehl-i İslām ile mukātele eden küffārdan ganīmet alırlardı. Ve mümkindir ki o mukātelelerinde ehl-i İslām'dan māl almışlar da o māldan o ganīmetlerde bi-ʿaynihi birtakım emvāl meʾhūz ve mevcūd bulunur ve o māl meccānen ahzi bi'l-ittifāk gayr-ı cāizdir ki mezheb-i Şāfiʿī üzere o māl sāhibine redd olunur ve mezheb-i Hanefī üzere sāhibi bi's-semen onu almağa sāireden ehakk ve evlādır, yaʿnī bu gibi emvāl üzerine bahs ve teftīş edegeldikleri dahi aslā menkūl ve mervī olmamıştır.

[وكتب عمر رضي الله عنه إلى أذربيجان إنكم في بلاد تذبح فيها الميتة فانظروا ذكيه من ميته أذن في السؤال وأمر به ولم يأمر بالسؤال عن الدراهم التي هي أثمانها لأن أكثر دراهمهم لم تكن أثمان الجلود وإن كانت هي أيضًا تباع وأكثر الجلود كان كذلك وكذلك قال ابن مسعود رضي الله عنه إنكم في بلاد أكثر قصابيها المجوس فانظروا الذكي من الميتة فخص بالأكثر الأمر بالسؤال ولا يتضح مقصود هذا الباب إلا بذكر صور وفرض مسائل يكثر وقوعها في العادات فلنفرضها]

Ve Hazret-i Ömer b. el-Hattāb ʿaleyhi'r-rıdvān Azerbaycān'a ya-

zıp emr etti ki "Siz birtakım beldelerdesiniz ki içinde lāşe ve meyteler boğazlanırlar, kaldı ki siz lāşe ve meytelerden tezkiye olunan mezbūhātı temyīz edip tezkiyelisine nazar ediniz" ki luhūm-ı mezbūhaya suʾāl etmeğe onlara izn ve teftīşe emr etmiş hālbuki esvākında satılan cülūd-ı meytenin esmānı üzerine suʾāl etmeğe emr etmemiştir, o dahi yaʿnī esmān-ı cülūd-i meyte üzerine suʾāl etmeğe emr etmemesi ancak ahālī-i beldenin yedinde olan derāhimin ekseri esmān-ı cülūd-i meyte olmadığındandır velev ki cülūd-i meyte o belde ve esvākında beyʿ olunurlarve cülūdun ekseri dahi böylece idi. Ve kezālik ʿAbdullāh b. Mesʿūd ʿaleyhi'r-rıdvān dedi ki "Siz birtakım beldelerdesiniz ki onlarda olan kassābların ekseri mecūsīlerdir, kaldı ki siz tezkiye olunan mezbūhātı meytelerden taharrī edip tezkiyelisinin lahmı almağa bakınız." O dahi suʾāle olan emri ekser lafzıyla kayd ve tahsīs etmiştir. Ve fi'l-ʿāde vukūʿu kesīr olan mesʾeleleri farz ve suveri zikr olunmadıkça işbu bābın maksūdu muttazıh ve āşikār olamayacağından artık biz burada o mesāil-i mühimmeyi farz ve beyān edelim. Şöyle ki:

[مسألة شخص معين خالط ماله الحرام مثل أن يباع على دكان طعام مغصوب أو مال منهوب ومثل أن يكون القاضي أو الرئيس أو العامل أو الفقيه الذي له إدرار على سلطان ظالم له أيضًا مال موروث ودهقنة أو تجارة أو رجل تاجر يعامل بمعاملات صحيحة ويربي أيضا فإن كان الأكثر من ماله حراما لا يجوز الأكل من ضيافته ولا قبول هديته ولا صدقته الا بعد التفتيش فإن ظهر أن المأخوذ من وجه حلال فذاك وإلا ترك وإن كان الحرام أقل والمأخوذ مشتبه فهذا في محل النظر لأنه على رتبة بين الرتبتين إذ قضينا بأنه لو اشتبه ذكية بعشر ميتات مثلًا وجب اجتناب الكل وهذا يشبهه من وجه من حيث إن مال الرجل الواحد كالمحصور لا سيما إذا لم يكن كثير المال مثل السلطان ويخالفه من وجه إذ الميتة يعلم وجودها في الحال يقينًا والحرام الذي خالط ماله يحتمل أن يكون قد خرج من يده وليس موجودًا في الحال وإن كان المال قليلًا وعلم قطعًا أن الحرام موجود في الحال فهو ومسألة اختلاط الميتة واحد وإن كثر المال واحتمل أن يكون الحرام غير موجود في الحال فهذا أخف من ذلك ويشبه من وجه الاختلاط بغير محصور كما في الأسواق والبلاد ولكنه أغلظ منه لاختصاصه بشخص واحد ولا يشك في أن الهجوم [233] عليه بعيد من الورع جدًا]

Bir şahs-ı muᶜayyen ü maᶜlūmun mālına harām karışsa meselā onun dükkānına emvāl-i menhūbe ve taᶜām-ı magsūb satılmakta olsa veyāhūd kādī veyā reᵓīs veyā bir ᶜāmil olsa veyāhūd bir melik-i cāirin üzerine idrārı muᶜayyen bir fakīh olsa ve o kimsenin dahi bir māl-i mevrūsu olup helāl māla dahi mālik olsa veyā zirāᶜat ve ticāret sāhibi olup onun kesb-i helāli olsa veyāhūd muᶜāmelāt-ı sahīha ile muᶜāmele eder bir tācir olup lākin güzeşte ile akçeyi idāne eder bir ādem olsa işte bu gibi ādemlerin eger ekser-i mālları harām ise onların ziyāfetlerinden yemek ve hediyye ve sadakalarını kabūl etmek ancak baᶜde't-teftīş cāiz olur ki üzerine suᵓāl ve teftīş olmadıkça onların ziyāfetlerinden yemek ve ᶜatiyyelerini kabūl etmek cāiz olmaz, yaᶜnī baᶜde't-teftīş verecekleri ᶜatiyye ve itᶜām edecekleri taᶜām eger helāl bir vechten ise onun ekl ve ahzi cāiz olur ve eger helāl bir vechten olduğu tebeyyün etmezse onun terki vācib olur. Ve eger māllarının ekalli harām olup lākin meᵓhūz olan nesne müştebih olsa işte burası cāy-ı nazar ve mahall-i tedebbürdür çünkü beyne'r-rütbeteyn bir rütbe üzere vākiᶜdir, zīrā biz taᶜrīf-i mesbūkumuzda hükm ettik ki meselā besmele ile zebh ve tezkiye olunan bir şāt tezkiyesiz olarak ölmüş olan on ᶜaded şāt içinde karışıp nā-maᶜlūm olur ise kāffesinin ictinābı vācibdir ve bu dahi ona bir vechten müşābihtir, çünkü şahs-ı vāhidin mālı mahsūr gibidir, lā-siyyemā melik gibi kendisi mālı çok olmaz ise. Ve dīger bir vechle buna muhālif gelir, çünkü hālā şāt-ı meytenin vücūdu yakīnen maᶜlūmdur ve bunun mālına karışmış olan harām onun yedinden hurūcu muhtemeldir, yaᶜnī mümkindir ki o māl yedinden çıkmış ve o hālde mevcūd değildir ve eger mālı kalīl olup içinde o harām māl hālā mevcūd olduğu katᶜan bilindiyse o vakt ihtilāt-ı meyte mesᵓelesine mutābık gelir de ikisi hükmde bir olur. Ve eger mālı çok olup da içinde hālā o harām şey gayr-ı mevcūd olduğu muhtemel olduysa bu sūrette ondan ehaff olur, bir vechten gayr-ı mahsūre olan ihtilāta müşābih olur, nitekim esvāk ve bilādda olan emvāl-i muhtelita gibi, lākin ondan daha ziyāde galīzdir, çünkü şahs-ı vāhide muhtasstır ve bī-şekk buna hücūm etmek veraᶜdan pek çok uzaktır yaᶜnī tenāvülü veraᶜa be-gāyet münāfī ve mübāyindir.

[ولكن النظر في كونه فسقًا مناقض للعدالة وهذا من حيث المعنى غامض لتجاذب الأشياء ومن حيث النقل أيضًا غامض لأن ما ينقل فيه عن الصحابة من الامتناع في مثل هذا وكذا عن التابعين يمكن حمله على الورع ولا يصادف فيه نص على التحريم وما ينقل من إقدام على الأكل كأكل أبي هريرة رضي الله عنه طعام معاوية مثلًا إن قدر في جملة ما في يده حرام فذلك أيضًا يحتمل أن يكون إقدامه بعد التفتيش واستبانة أن عين ما يأكله من وجه مباح فالأفعال في هذا ضعيفة الدلالة ومذاهب العلماء المتأخرين مختلفة حتى قال بعضهم لو أعطاني السلطان شيئًا لأخذته وطرد الإباحة فيما إذا كان الأكثر أيضا حراما مهما لم يعرف عين المأخوذ واحتمل أن يكون حلالًا واستدل بأخذ بعض السلف جوائز السلاطين كما سيأتي في باب بيان أموال السلاطين]

Velākin ᶜadālete münākız bir fısk olduğuna nazar vardır ve min haysü'l-maᶜnā bu gāmızdır çünkü eşbāh yekdīgerine mütecāzibdir ve min haysü'n-nakl dahi gāmızdır, zīrā bu gibi şeylerden menkūl olan sahābenin imtināᶜları ve kezālik tābiᶜīn imtināᶜları veraᶜa haml olması mümkindir, onda tahrīm üzerine bir nassa tesādüf olunmaz. Ve ekle vākiᶜ olan ikdām-ı menkūl meselā Muᶜāviye'nin taᶜāmından Ebū Hüreyre'nin yemesi gibi, o dahi meselā yedinde bulunan emvālin cümlesi harām olduğu takdīr olunursa yine muhtemeldir ki onun o ikdāmı teftīş ve ekl edeceği nesnenin mübāh bir vechten olduğunu baᶜde't-tebyīn olmuştur, kaldı ki bunda olan efᶜāl zaᶜīfü'd-delāledir, ᶜulemā-i müteᶜahhirīnin mezāhibi onda muhteliftir hattā baᶜzıları sultān bana bir nesneyi vermiş olsa ben onu alır idim demiş ve ᶜaynu'l-meʾhūz harām olduğu bilinmeyip helāl olmak ihtimāli olduğu hālde o ibāhati ittirād ettirmiştir ve baᶜzu's-selef ᶜatāyā-yı mülūkun ahzleriyle istidlāl etmiş, nitekim emvāl-i selātīn beyānı bābında gelecektir.

[فأما إذا كَانَ الْحَرَامُ هُوَ الْأَقَلُّ وَاحْتَمَلَ أَنْ لَا يَكُونَ مَوْجُودًا فِي الْحَالِ لَمْ يَكُنِ الْأَكْلُ حرامًا وإن تحقق وجوده في الحال كما في مسألة اشتباه الذكية بالميتة فهذا مما لا أدري ما أقول فيه وهو من المتشابهات التي يتحير المفتي فيها لأنها مترددة بين مشابهة المحصور وغير المحصور والرضيعة إذا اشتبهت بقرية فيها عشر نسوة وجب الاجتناب وإن كانت ببلدة فيها عشرة آلاف لم يجب وبينهما أعداد ولو سئلت عنها لكنت لا أدري ما أقول فيها ولقد توقف العلماء في مسائل هي أوضح من هذه

إذ سئل أحمد بن حنبل رحمة الله عن رجل رمى صيدًا فوقع في ملك غيره أيكون الصيد للرامي أو لمالك الأرض فقال لا أدري فروجع فيه مرات فقال لا أدري وكثيرًا من ذلك حكيناه عن السلف في كتاب العلم فليقطع المفتي طمعه عن درك الحكم في جميع الصور]

Ve helāl māla muhtelit olan harām eger ekall olup da hālen gayr-ı mevcūd olduğuna muhtemel olduysa o hālde o ādemin mālından [234] ekl etmek harām olmaz. Ve fi'l-hāl mevcūd olduğu eger mütehakkık olup zekiyye ile meytenin ihtilāt mesᵓelesi gibi müştebih olduysa işte o hālde onun hükmü mechūl kalır, hakkında ne demek lāzım geleceğini bilmem yaᶜnī o hālde cevāz-ı ahz veyā terki için bir gūnā hükm veremem, içinde müftī mütehayyir olduğu mesāil-i müştebiheden olur, zīrā mahsūl ile gayr-ı mahsūrun müşābehetleri beyninde mütereddiddir. Meselā bir ādemin redāᶜan süt kız karındaşı veyāhūd kızı on ᶜaded kadınlarla karışıp bilinmezse cümlesinden ictināb etmek vācib olur denilir ve eger derūnunda on bin kadın olan beldede olup o kadar kadınlarla karışıp zātı bilinmezse o kadar nisānın hepsinden ictināb etmek vācib olmaz denilir. Ammā eger şol iki ᶜadedin arasında olan bir ᶜadedin meyānında olursa ki ondan ziyāde on binden ekall bir ᶜadedin içinde bulunursa ve benden onun hakkında bir istiftā vukūᶜ bulursa o hālde ben o nisānın ictināb ve ᶜadem-i ictinābları için bir şey diyebilmem içinde mütehayyir olurdum, işte bu dahi onun gibidir ve bu tevakkuf ve tahayyür uzak değildir. Bundan daha ziyāde vāzıh olan mesᵓelelerde ᶜulemā-i ᶜızām mütevakkıf olup iftā edememişler. Ez-cümle İmām Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahmeden sorulmuş ki "Bir ādem eger bir sayda ok atıp ve o hayvān bir ādemin mülküne düşerse o hayvān ona ok atıp onu düşürenin mülkü mü olur yoksa düştüğü yer mālikinin mülkü mü olur?" İmām-ı müşārün ileyh "bilmem" diye cevāb vermiş. Ve kirāren ve mirāren bu mesᵓelede ona mürācaᶜat olunmuş ve kendisi "bilmem" diye cevāb vermiştir. Ve bu kabīlden olarak selef-i sālihīn üzerine pek çok şeyleri biz ᶜilm kitābında hikāye etmişiz, kaldı ki kāffe-i suverde olan ahkāmın idrākinden müftī olan zāt tamaᶜını katᶜ etmek gerektir.

[وقد سأل ابن المبارك صاحبه من البصرة عن معاملته قومًا يعاملون السلاطين فقال إن لم يعاملوا سوى السلطان فلا تعاملهم وإن عاملوا السلطان وغيره فعاملهم وهذا يدل على المسامحة في الأقل ويحتمل المسامحة في الأكثر أيضًا وبالجملة فلم ينقل عن الصحابة أنهم كانوا يهجرون بالكلية معاملة القصاب والخباز والتاجر لتعاطيه عقدًا واحدًا فاسدًا أو لمعاملة السلطان مرة وتقدير ذلك فيه بعد والمسألة مشكلة في نفسها فإن قيل فقد روي عن عَلِي بن أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أنه رخص فيه وقال خذ ما يعطيك السلطان فإنما يعطيك من الحلال وما يأخذ من الحلال أكثر من الحرام وسئل ابن مسعود رضي الله عنه ذلك فقال له السائل إن لي جارًا لا أعلمه إلا خبيثا يدعونا أو نحتاج فنستسلفه فقال إذا دعاك فأجبه وإذا احتجت فاستسلفه فإن لك المهنأ وعليه المأثم وأفتي سليمان بمثل ذلك وقد علل علي الكثرة وعلل ابن مسعود رضي الله عنه بطريق الإشارة بأن عليه المأثم لأنه يعرفه ولك المهنأ لانك لا تعرفه وروي أنه قال رجل لابن مسعود رضي الله عنه أن لي جارًا يأكل الربا فيدعونا إلى طعامه أفنأتيه فقال نعم وروي في ذلك عن ابن مسعود رضي الله عنه روايات كثيرة مختلفة وأخذ الشافعي ومالك رضي الله عنهما جوائز الخلفاء والسلاطين مع العلم بأنه قد خالط مالهم الحرام قلنا أما ما روي عن علي رضي الله عنه فقد اشتهر من ورعه ما يدل على خلاف ذلك فإنه كان يمتنع من مال بيت المال حتى يبيع سيفه ولا يكون له إلا قميص واحد في وقت واحد في وقت الغسل لا يجد غيره ولست أنكر أن رخصته صريح في الجواز وفعله محتمل للورع ولكنه لو صح فمال السلطان له حكم آخر فإنه بحكم كثرته يكاد يلتحق بما لا يحصر وسيأتي بيان ذلك وكذا فعل الشافعي ومالك رضي الله عنهما متعلق بمال السلطان وسيأتي حكمه وإنما كلامنا في آحاد الخلق وأموالهم قريبة من الحصر وأما قول ابن مسعود رضي الله عنه فقيل إنه إنما فعله خوات التيمي وإنه ضعيف الحفظ والمشهور عنه ما يدل على توقي الشبهات إذ قال لا يقولن أحدكم أخاف وأرجو فإن الحلال بين والحرام بين وبين ذلك أمور مشتبهات فدع ما يريبك إلى ما لا يريبك وقال اجتنبوا الحكاكات ففيها الإثم]

Ve dahi mervīdir ki İbnü'l-Mübārek ᶜaleyhi'r-rahmenin bir sāhibi Basra'dan selātīn ile muᶜāmele eden akvām ile muᶜāmele etmek için ondan suʾāl etmiş ki o akvām ile muᶜāmele etmek cāiz midir? Ve cevābında eger sultānın mā-ᶜadāsında dīger kesān ile muᶜāmele etmezlerse onların muᶜāmeleleri mahzūrdan sālim olmaz, sen onlarla muᶜāmele etme

ve eger sultān ve gayrısı ile muᶜāmele ederlerse sen onlarla muᶜāmele eyle. Ve bu iftā ise kalīlde müsāmaha olduğuna delīldir ve kesīrde dahi müsāmaha olmağa muhtemeldir. Ve'l-hāsıl bir kassāb veyā ekmekçi veyāhūd tācir yalnız bir ᶜakd-i fāsidin teᶜātīsine veyā bir kerre de sultān ile muᶜāmele etmesine mebnī sahābe-i kirām külliyyen hecr etmemişlerdir, bi'l-külliyye onunla muᶜāmeleyi terk etmemişler. Bunun takdīri kābil değildir, onda bir buᶜd ve uzāklık vardır, yaᶜnī o māl-ı kalīlin veyā o teᶜātī-i fāsidin veyā muᶜāmele-i selātīnin bir hadd-i muᶜayyen tahtında vazᶜ etmek ve ona bir hadd takdīr etmekte buᶜd vardır, mümkin olamaz, bu mesᵓele fī nefsihā müşkildir. Ve eger sen dedin ki Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān bunda terhīs edip "Sultān sana verdiği nesneyi ahz eyle, zīrā sana ancak helālden verir ve helālden meᵓhūzu harāmdan ekserdir" diye ᶜatāyā-yı mülūkun ahzine sarāhaten cevāz verdiği mervī olmuş. Ve İbn Mesᵓūd ᶜaleyhi'r-rıdvānın fetvāsı dahi bu yolda vākiᶜ olmuş ki ondan suᵓāl ve istiftā eden kimse: "Benim bir komşum var, onu habīs bilirim ki hubsten gayrı onun bir hālini bilmem, bizi aralıkta daᶜvet eder ve ondan baᶜzı eşyāyı istikrāz ve istidāne etmeğe dahi ihtiyācımız olur. Onun daᶜvetine icābet edelim mi ve ondan bir şey istikrāz edelim mi?" dedikte, o dahi: "Eger seni daᶜvet eylerse icābet eyle ve ona muhtāc oldunsa ondan istikrāz eyle, [235] zīrā sana meşakkatsiz ᶜatiyyedir ve ona günāh ve maᶜsiyetir" diye ruhsat vermiş. Ve Hazret-i Selmān dahi bu gibi mesᵓelede böylece iftāᵓ etmiş. Ve Hazret-i ᶜAlī fetvāsında kesret-i māl ᶜillet-i ruhsat göstermiş. Ve İbn Mesᶜūd bi-tarīki'l-işāret "Onun bilmesi için günāh onun ve senin onu bilmediğin eclden eziyetsiz inᶜāmdır" diyerek tevcīh ve tafsīl etmiş. Ve dahi İbn Mesᶜūd üzerine mervī olmuş ki bir ādem gelip ondan istiftā etmiş ki "Bizim bir komşum var, güzeşteyi ekl eder yaᶜnī mürābahacıdır, bizi taᶜāmına daᶜvet eder, yemeğine gidelim mi?" O dahi "evet" diye ruhsat vermiş. Ve bu rivāyette İbn Mesᶜūd'un üzerine rivāyāt-ı kesīre-i muhtelife menkūl ve mervī olmuş. Ve İmām Şāfiᶜī ve Mālik ᶜaleyhime'r-rahme cevāiz ve ᶜatāyā-yı hulefā vü selātīni ahz etmişler. Maᶜahāzā onların māllarına harām muhtelit olduğunu bilirlerdi der isen, biz bunun için deriz ki Hazret-i ᶜAlī üzerine veraᶜca mervī ve müştehir olan

rivāyāt-ı meşhūre bunun hilāfına delālet eder, kılıcını beyᶜ edinceye dek beytü'l-mālin mālından mümteniᶜ olurdu, yaᶜnī beytü'l-mālden bir nesneyi almazdı ve almasından o mertebede imtināᶜ etmiş ki vukūᶜ bulan ihtiyācı için kılıcını satıp bahāsıyla defᶜ-i hācet etmiş ve bir gününden ziyāde onun göyneği yok idi, onu gasl ettiği vaktte başkasını bulmazdı. Ve bu yolda olan sözü ruhsat-ı sarīha olduğuna ve bu ittikā ve fiᶜli dahi veraᶜına muhtemel olduğuna münkir değilim, lākin işbu sözü rivāyeti mukārin-i sıhhat olursa o ruhsat māl-ı sultāna muhtasstır, zīrā sultānın mālı için başka bir hükm vardır, māl-ı gayr mahsūra mültehık olmak rāddesindedir, onun beyānı baᶜde-mā gelecektir. Ve İmām Şāfiᶜī ve Mālik ᶜaleyhime'r-rıdvānın fiᶜlleri yaᶜnī ᶜatāyā-yı mülūkun kabūl ve ahzleri emvāl-i selātīne müteᶜalliktir, baᶜde-mā hükmü gelecektir. Bizim işbu sözümüz āhād-ı halkın emvāli hakkındadır, āhād-ı nāsın emvāli hasrdan karībdir. Ve İbn Mesᶜūd'un sözü ise Havvāt-ı Teymī onu işlemiş ve o dahi zaᶜīfü'l-hıfz olduğu mervī olmuş, yoksa İbn Mesᶜūd'un üzerine müştehir olan rivāyāt tevakkī-i şübühāta delālet eder, çünkü demiş ki "Zinhār biriniz demeye ki ben korkarım veyāhūd recāʾ ederim, zīrā helāl āşikārdır ve harām āşikārdır ve onların mā-beynlerinde umūr-ı müştebiheler vardır. Sen dahi sana reyb etmeyene sana reyb edeni bırak ve dahi gönülde kaşıntı eden nesnelerden ictināb ediniz" diyerek emr etmiştir.

[فإن قيل فلم قلتم إذا كان الأكثر حرامًا لم يجز الأخذ مع أن المأخوذ ليس فيه علامة تدل على تحريمه على الخصوص واليد علامة على الملك حتى أن من سرق مال مثل هذا الرجل قطعت يده والكثرة توجب ظنًا مرسلًا لا يتعلق بالعين فليكن كغالب الظن في طين الشوارع وغالب الظن في الاختلاط بغير محصور إذا كان الأكثر هو الحرام ولايجوز أن يستدل على هذا بعموم قوله صلى الله عليه وسلم "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ" لأنه مخصوص ببعض المواضع بالاتفاق وهو أن يريبه بعلامة في عين الملك بدليل اختلاط القليل بغير المحصور فإن ذلك يوجب ريبة ومع ذلك قطعتم بأنه لا يحرم فالجواب إن اليد دلالة ضعيفة كالاستصحاب وإنما تؤثر إذا سلمت عن معارض قوي فإذا تحققنا الاختلاط وتحققنا إن الحرام المخالط موجود في الحال والمال غير خال عنه وتحققنا أن الأكثر هو الحرام وذلك في حق شخص معين يقرب ماله من الحصر ظهر وجوب الإعراض عن مقتضى اليد وإن

لم يحمل عليه قوله عليه السلام ''دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ'' لا يبقى له محمل إذ لا يمكن أن يحمل على اختلاط قليل بحلال غير محصور إذ كان ذلك موجودًا في زمانه وكان لا يدعه وعلى أي موضع حمل هذا كان هذا في معناه وحمله على التنزيه صرف له عن ظاهره بغير قياس فإن تحريم هذا غير بعيد عن قياس العلامات والاستصحاب وللكثرة تأثير في تحقيق الظن وكذا للحصر وقد اجتمعا حتى قال أبو حنيفة رحمه الله تعالى لا تجتهد في الأواني إلا إذا كان الطاهر هو الأكثر فاشترط اجتماع الاستصحاب والاجتهاد بالعلامة وقوة الكثرة ومن قال بأخذ أي آنية أراد بلا اجتهاد بناء على مجرد الاستصحاب فيجوز الشرب أيضًا فيلزمه التجويز ههنا بمجرد علامة اليد ولا يجري ذلك في بول اشتبه بماء إذ لا استصحاب فيه ولا نطرده أيضًا في ميتة اشتبهت بذكية إذ لا استصحاب في الميتة واليد لا تدل على أنه غير ميتة وتدل في الطعام المباح على أنه ملك]

Ve eger denildi ki yā siz niçin dediniz ki mālın ekseri harām olursa ondan almak cāiz olmaz maᶜa-ennehu meʾhūz olan nesnede ᶜale'l-husūs onun tahrīmine delālet edecek bir ᶜalāmet yoktur ve o ādemin eli mülk üzerine delālet eyler, çünkü el mülke ᶜalāmettir, hattā kim ki bu gibi ādemin mālını sirkat eder ise onun eli kesilir ve çokluk ise bir zann-ı mürsele mūcibdir, ᶜayna müteᶜallik olmaz, bunun hükmü dahi tīn-i şevāriᶜde olan gālib-i zann hükmü gibi olsun ve harām ekser olduğu hālde māl-ı gayr-ı mahsūra olan ihtilātta vākiᶜ olan gālib-i zann hükmü gibi olsun. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ''[74] hadīs-i şerīfinin ᶜumūm hükmü ile buna istidlāl etmek cāᶜiz değildir, çünkü bi'l-ittifāk işbu hadīs baᶜzı mevāziᶜa muhtasstır ki o dahi māl-ı kalīl ile māl-ı gayr-ı mahsūra ihtilāt etmek delāletiyle ᶜaynu'l-mülkte görünen bir ᶜalāmetten ona reyb vukūᶜ bulan [236] yerlere mahmūldür, çünkü mūcib-i reyb odur, maᶜa-hāzā siz katᶜā hükm ettiniz ki ondan ahz etmek harām olmaz. Biz buna dahi cevāben deriz ki el istishāb gibi zaᶜīf bir dālelettir, muᶜārız-ı kavīden sālim olursa delālet eyler ve biz ihtilātı tahkīk etsek ve dahi fi'l-hāl o māl-ı harām muhtelit mevcūd olduğunu bi-tahkīk eylesek ki o kimsenin yedinde mevcūd olan māl o

---

74 Buhārī, Buyūᶜ, 3, no: 2051; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; *Musnedu* Ahmed, 3/249, no: 1722.

mālı harāmdan tehī ve hālī değildir ve hem dahi ekser-i mālı harām olduğunu tahkīk etmiş olsak ve kendisi dahi bir şahs-ı muᶜayyen bulunmuştur, onun mālı hasrdan karībdir, o vaktte yedin muktezāsından iᶜrāz etmekliğin vücūbu zāhir olur. Ve ᶜaleyhi's-selām efendimizin "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ" nass-ı ᶜālīsini buna eger haml etmezsen onun mahmeli kalmaz, zīrā gayr-ı mahsūra māl-ı harām-ı kalīlin üzerine hamli mümkin olmaz, çünkü onun zamānında dahi o hāl mevcūd idi ve onu terk etmezdi ve her hangi yere haml olunacak olsa yine bu onun maᶜnāsında olur ve tenzīhe hamli bi-gayri kıyās onu zāhirinden sarf etmek olur, çünkü bunun tahrīmi kıyās-ı ᶜalāmāt ve istishābdan baᶜīd değildir. Ve tahkīk-i zannda kesret ve hasrın teᵓsīrleri vardır ve ikisi yaᶜnī hasr ve kesret bunda müctemiᶜ olmuşlar. Hattā Ebū Hanīfe ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Evānī-i tāhire ekser olmadıkça siz evānīde ictihād etmeyiniz" zīrā istishāb ile ictihādın ictimāᶜına ᶜalāmet ve kuvvet-i kesreti iştirāt etmiş ve o ki demiş ki "Her hangi kabı isterse olur, yaᶜnī bilā-ictihād evānī-i müştebiheden her hangisini isterse alır demesi ancak istishāb-ı mücerrede mebnīdir ki ondan içmesi dahi tecvīz eder." İşte o kimseye yedin ᶜalāmet-i mücerredesiyle burada dahi tecvīz etmek lāzım gelir ve māᵓ ile muhtelit olan bevlin iştibāhında cārī olamaz, çünkü onda istishāb yoktur ve meyte ile zekiyyenin ihtilātı şübhesine dahi muttarıd olmaz, zīrā meytede dahi istishāb yoktur ve meyte olmadığına el delālet etmez, ammā el taᶜām mübāh mülk olduğuna delālet eder.

[فههنا أربع متعلقات استصحاب وقلة في المخلوط أو كثرة وانحصار أو اتساع في المخلوط وعلامة خاصة في عين الشيء يتعلق بها الاجتهاد فمن يغفل عن مجموع الأربعة ربما يغلط فيشبه بعض المسائل بما لايشبهه فحصل مما ذكرناه ان المختلط في ملك شخص واحد إما أن يكون الحرام أكثره أو اقله وكل واحد إما أن يعلم بيقين أو بظن عن علامة أو توهم فالسؤال يجب في موضعين وهو أن يكون الحرام أكثر يقينًا أو ظنًا كما لو رأى تركيًا مجهولًا يحتمل أن يكون كل ماله من غنيمة وإن كان الأقل معلومًا باليقين فهو محل التوقف وتكاد تسير سير أكثر السلف وضرورة الأحوال إلى الميل إلى الرخصة وأما الأقسام الثلاثة الباقية فالسؤال واجب فيها أصلًا]

Kaldı ki bunda dört müteᶜallik vardır ki istishāb ve mahlūtta olan kıllet ve kesret ve inhisār ve mahlūtta olan ittisāᶜ ve ᶜaynu'ş-şeyde müteᶜallik-ı ictihād olan ᶜalāmet-i hāssadır ki ki işbu müteᶜallikāt-ı erbaᶜadan gaflet ederse mümkin ki galat edip mesāilin baᶜzısını ona müşābih olmayana teşbīh eyler. Ve bu sūretle bizim bu zikr ettiğimiz taᶜrīfāttan maᶜlūm oldu ki şahs-ı vāhidin mülkünde olan emvāl-i muhtelitanın yā ekserīsi harām ola veyāhūd ekallīsi. Ve her biri yā yakīn ᶜalāmet-i mahsūsanın delāletiyle hāsıl olan zann-ı gālib ile bilinir veyāhūd bir tevehhüm ile der-hātır olur. Ve suʾāl ve bahs bunlardan iki yerde vācib olur ki içinde olan māl-ı harām ekser olup da yakīn ve zann ile maᶜlūm olmuş ola, nitekim mechūl Türk'ü görüp onun ekser-i mālı ganīmetten olduğu muhtemel olur ve eger ekall-i mālı ganīmetten olduğu yakīn ile maᶜlūmdur, ondan bir nesneyi alacak olsa işte bu gibi yerde tevakkuf gerektir ki cāy-ı tevakkuftur yoksa selef-i sālihīnin ekser-i seyrleri ve ahvālin zarūretleri ruhsata meyl etmeğe işāret vermeğe karīb olur ve kusūr kalan aksām-ı selāsede suʾāl etmek aslā vācib olmaz.

[مسألة إذا حضر طعام إنسان علم أنه دخل في يده حرام من إدرار كان قد أخذه أو وجه آخر ولا يدري أنه بقي إلى الآن أم لا فله الأكل ولايلزمه السؤال والتفتيش وإنما التفتيش فيه من الورع ولو علم أنه قد بقي منه شيء ولكن لا يدري أنه الأقل أو الأكثر فله أن يأخذ بأنه الأقل وقد سبق أن أمر الأقل مشكل وهذا يقرب منه]

Dīger mesʾele: Eger bir kişi bir kimsenin taᶜāmı üzerine hāzır oldu ve bilirdi ki bu ādemin yedine harām māl girmiştir ki yā bir zālimden vazīfe-i muᶜayyene almış olur yāhūd dīger bir vechle eline harām girmiştir lākin bilmez ki o harām şimdiye dek onun yedinde bākīsi midir yoksa yok, o kimseye eklin cevāzı vardır ve üzerine teftīş etmek dahi lāzım olmaz ki onda teftīş etmek ancak veraᶜındandır ve eger ondan bir nesne bākiye kaldığını bilir velākin ekalli midir veyāhūd ekseri midir bilmez, o sūrette ekall olmasına ahz etmeğin cevāzı vardır ve beyān-ı mesbūk üzere ekallin emri müşkildir ve bu dahi ona karīb olur.

[مسألة إذا كان يد المتولى للخيرات أو الأوقاف أو الوصايا مالان يستحق هو أحدهما ولا يستحق الثاني لأنه غير موصوف بتلك الصفة فهل له أن يأخذ ما يسلمه

إليه صاحب الوقف نظر فإن كانت تلك الصفة ظاهرة يعرفها المتولي وكان المتولي ظاهر العدالة فله أن يأخذ بغير بحث لأن الظن بالمتولي أنه لا يصرف إليه ما يصرفه إلا من المال الذي يستحقه وإن كانت الصفة خفية وإن كان المتولي ممن عرف حاله أنه يخلط ولا يبالي كيف يفعل فعليه السؤال إذ ليس ههنا يد ولا استصحاب [237] يعول عليه وهو وزان سؤال رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الصدقة والهدية عند تردد فيهما لأن اليد لا تخصص الهدية عن الصدقة ولا الاستصحاب فلا ينجي منه إلا السؤال فإن السؤال حيث أسقطناه في المجهول أسقطناه بعلامة اليد والإسلام حتى لو لم يعلم أنه مسلم وأراد أن يأخذ من يده لحمًا من ذبيحته واحتمل أن يكون مجوسيًا لم يجر له ما لم يعرف أنه مسلم إذ اليد لا تدل في الميتة ولا الصورة تدل على الإسلام إلا إذا كان أكثر أهل البلدة [مسلمين] فيجوز أن يظن بالذي ليس عليه علامة الكفر أنه مسلم وإن كان الخطأ ممكنًا فيه فلا ينبغي أن تلتبس المواضع التي تشهد فيها اليد والحال بالتي لا تشهد]

Dīger mesʾele: Mütevellī veyā vasī veyā nāzırın yedlerinde hayrāt veyā vakf veyāhūd vesāyā için iki takım emvāl olsa ve kendisi ise yalnız bir takımına müstehakk olup dīgerine müstehakk olmazsa, çünkü o māla müstehakk olan ādemlerin sıfatlarıyla muttasıf değildir, sāhib-i vakf ona verdiği nesneyi bilā-suʾāl ahz etmek ona cāiz olur mu? Bakar ki o sıfat eger zāhir bir sıfattır ki mütevellī onu bilir ve mütevellīnin ʿadāleti dahi zāhir ise o hālde üzerine bahs etmeksizin ona ahzinin cevāzı vardır, zīrā mütevellīde olan zann budur ki ona müstehakk olduğu mālı sarf eder, başkasını sarf etmez yaʿnī ʿadāleti zāhir olan mütevellī şart-ı vākıfı taʿaddī ve muhālefetle istihkākı olmayan nesneyi ona iʿtāsıyla zulm etmez, o delāletle bī-bahs ahzi ona cāiz olur. Ve eger bir sıfat-ı hafiyye olup bilinmezse veyāhūd mütevellī olan kimse emvāli yekdīgerine karıştırıp muhālefet-i şart-ı vākıftan mübālātsızlık ile maʿrūftur yaʿnī efʿālinde kayd olup tasarrufātına mübālāt etmez bir ādem ise o vaktte üzerine suʾāl vācib olur, zīrā bunda yed ve istishāb yoktur, yaʿnī üzerine iʿtimād olunacak yed ve istishāb delāletleri bulunmaz. Bu mesʾele ʿaleyhi's-selām efendimizin sadaka mıdır yoksa hediyye midir diye vākiʿ olan suʾālin mesʾelesi vizānındadır ki kendisine haml olunan nesne sadaka veyā hediyye olduğunu bilmeyip onlarda tereddüd etmekle suʾāl

etmişti, çünkü yed hediyyeyi sadakadan tahsīs etmez ve istishāb dahi böyledir ki bunda suʾāldan gayrı başka bir şey necāt vermez, işte burası dahi dahi böyledir ki kendisine verilecek nesnenin müstehakk olduğu māldan mıdır yoksa kendisinde olmayan sıfatla mevsūf olan ādemlere meşrūt olan māldan mıdır bilmez ve onda elbette bir tereddüdü olur, onun eli istihkākı olduğuna tahsīs edemez, istishāb dahi yoktur, suʿāl ve bahsten gayrı onu necāt eder bir şey bulunmaz. Ve mechūl olan mālda suʾāli iskāt edişimiz ancak yed ve İslām'ın ʿalāmetleridir hattā o māl-ı mechūlün sāhibi müslümān olduğu maʿlūm olmazsa meselā bir kassābın zebīhasından gūşt mübāyaʿa edecek olsa ve o kassābın İslām'ı maʿlūm olmayıp mecūsī olmak ihtimāli olsa onun İslām'ını anlamayınca onun zebīhasından almak ona cāiz olmaz, zīrā el meyteden delālet etmez ve sūret ve kılık dahi İslām'a delālet eylemez meger ki ehl-i beldenin ekseri İslām ola, o vaktte üzerinde ʿalāmet-i küfr olmayan şahsa sūreti ile İslām olduğuna zann etmek cāiz olur velev ki onda vukūʿ-ı hataʾ mümkindir, kaldı ki yed ve hāl ona şehādet eden yerlerle içinde yed ve hālin şehādeti olmayan yerler mültebis olmamak gerektir. Bu nükte ve dakīkaların fark ve temyīzi lāzımdır.

[مسألة له أن يشتري في البلد دارا وإن علم أنها تشتمل على دور مغصوبة لأن ذلك اختلاط بغير محصور ولكن السؤال احتياط وورع وإن كان في سكة عشر دور مثلا إحداها مغصوب أو وقف لم يجز الشراء ما لم يتميز ويجب البحث عنه ومن دخل بلدة وفيها رباطات خصص بوقفها أرباب المذاهب وهو على مذهب واحد من جملة تلك المذاهب فليس له أن يسكن أيها شاء ويأكل من وقفها بغير سؤال لأن ذلك من باب اختلاط المحصور فلا بد من التمييز ولا يجوز الهجوم مع الإبهام لأن الرباطات والمدارس في البلد لابد أن تكون محصورة]

Dīger mesʾele: Dūr-ı magsūbeye hāvī ve muhīt olan beldede üzerine bahs etmeksizin bir dārın iştirāsı ona cāiz olur, zīrā ki o karışık ve ihtilāt gayr-ı mahsūre olan ihtilāttır velākin üzerine bahs ve suʾāl etmek veraʿ ve ihtiyattır. Ve eger bir sokakta on hāne olup ve o hānelerin birisi magsūb veyāhūd vakf olsa o hāne mütemeyyiz olmayınca o hānelerden bir hāneyi satın almak cāiz olmaz ve üzerine bahs etmek vācib olur. Ve eger bir beldeye dāhil olup ve o beldede erbāb-ı mezāhibe muhassas

ve mevkūf ribātāt olsa ve kendisinin mezhebi dahi o cümle-i mezāhib-den olsa bilā-suʾāl dilediği ribāta girip sākin olmak ve vakfından yemek ona cāiz olmaz zīrā bāb-ı ihtilāt mahsūrdandır, onda temyīz lāzımdır ki maʿa'l-ibhām hücūm ona cāiz olmaz. Meselā Hanefī ve Şāfiʿī ve Mālikī mezāhibinde olan ebnā-i sebīle meşrūta olarak ribātlar olsa ki kimisi Hanefī mezhebinde olanlara mahsūsa ve meşrūtadır ve kimisi mezheb-i Şāfiʿī'de olanlara muhtass ve mevkūfedir ve kimisi Mālikiyyü'l-mezheb olanlara meşrūtadır ve kendisinin mezhebi Hanefī olursa bī-bahs ve bī-tefrīk dilediği ribāta girip oturmak ve onun vakfından yemek ona cāiz olmaz, gerektir ki Hanefī'ye meşrūta olan ribāta girip onun taʿāmından ekl ede, zīrā memlekette olan ribātāt ve medāris mahsūrlerdir, yaʿnī o beldede kaç ribāt olduğu elbette maʿlūm ve mahsūrdur ve mahsūre olan ihtilātlara suʾāl [238] lāzımdır.

[مسألة حيث جعلنا السؤال من الورع فليس له أن يسأل صاحب الطعام والمال إذا لم يأمن غضبه وإنما أوجبنا السؤال إذا تحقق أن أكثر ماله حرام وعند ذلك لا يبالي بغضب مثله إذ يجب إيذاء الظالم بأكثر من ذلك والغالب أن مثل هذا لا يغضب من السؤال نعم إن كان يأخذ من يد وكيله أو غلامه أو تلميذه أو بعض أهله ممن هو تحت رعايته فله أن يسأل مهما استراب لأنهم لا يغضبون من سؤاله ولأن عليه أن يسأل ليعلمهم طريق الحلال ولذلك سأل أبو بكر رضي الله عنه غلامه وسأل عمر من سقاه من إبل الصدقة وسأل أبا هريرة رضي الله عنه أيضًا لما أن قدم عليه بمال كثير فقال ويحك أكل هذا طيب من حيث إنه تعجب من كثرته وكان هو من رعيته لا سيما وقد رفق في صيغة السؤال وكذك قال علي رضي الله عنه ليس شيء أحب إلى الله تعالى من عدل إمام ورفقه ولا شيء أبغض إليه من جوره وخرقه]

Dīger mesʾele: Suʾāli veraʿdan olduğuna hükm ettiğimiz yerlerde gazabından emīn olmadıkça sāhib-i māl ve taʿāmdan suʾāl etmek ādeme cāiz olmaz. Ve suʾāl vācib olduğuna hükm ettiğimiz yerlerde ekser-i mālı harām olan ādemlerin ʿatiyyeleri üzerlerine bahs etmek kaziyyesi bu kayd ile mukayyed değildir, onun ekser-i mālı harām olursa üzerine suʾāl vācib olur ve o gibi ādemin gazabına mübālāt olunmaz, zīrā zālimdir bundan ziyāde ile incitmesi cāizdir tā ki tevbe

ve istigfār ede ve fi'l-agleb bu gibi harām-hor olan ādem suʾālden gücenmez ve gazab etmez. Evet eger o kimse kendi vekīli veyāhūd memlūk veyā telāmīzi veyāhūd baᶜzı ehl ve akāribi veyāhūd eli altında olan raʾiyyeleri yedleriyle o ᶜatiyye ve taᶜāmı alacak olsa o hālde onun reyb ve iştibāhı oldukça sorup suʾāl etmek ona cevāzı vardır, çünkü bunlar gazab etmezler, yaᶜnī onun bahs ve suʾālinden gücenmezler ve hem dahi onlara tarīk-i helāli taᶜlīm etmek onun üzerine vācibdir yaᶜnī onlardan suʾāl etsin tā ki onlara tarīk-i helāli bildirsin ve onun için Ebū Bekr gulāmından suʾāl etmiş ve sadaka ibilinin sütünden ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvāna sütü içiren ādemden Hazret-i ᶜÖmer suʾāl etmiş ve hem dahi māl-ı kesīr istishābıyla Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān ona kudūm ettiği vaktte "Sana yazıklar olsun, bunun yemesi helāl midir!" diye Ebū Hüreyre'den suʾāl etmiş, çünkü mālın kesretinden taᶜaccüb etti ve kendisi eli altında olan raᶜiyyeden idi, lā-siyyemā kelime-i rıfk ile sormuş. Ve Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine imāmın ᶜadl ve rıfkından ziyāde çok sevgili bir şey yoktur ve cevr ve harkından ziyāde çok bugzlu bir şey yoktur" yaᶜnī Hakk subhānehu ve taᶜālā imāmın raᶜiyyesine olan ᶜadl ve rıfkını çok sever ki her şeyden ziyāde onu muhabbet eyler ve raᶜiyyesine olan cevr ve taᶜaddīsini bugz eder ki onu her şeyden ziyāde bugz eyler demektir.

[مسألة قال الحارث المحاسبي رحمه الله لو كان له صديق أو أخ وهو يأمن غضبه لو سأله فلا ينبغي أن يسأله لأجل الورع لأنه ربما يبدو له ما كان مستورًا عنه فيكون قد حمله على هتك الستر ثم يؤدي ذلك إلى البغضاء وما ذكره حسن لأن السؤال إذا كان من الورع لا من الوجوب فالورع في مثل هذه الأمور الاحتراز عن هتك الستر وإثارة البغضاء أهم وزاد على هذا فقال وإن رابه منه شيء أيضًا لم يسأله ويظن به أنه يطعمه من الطيب ويجنبه الخبيث فإن كان لا يطمئن قلبه إليه فيحترز متلطفًا ولا يهتك ستره بالسؤال قال لأني لم أر أحدًا من العلماء فعله فهذا منه مع ما اشتهر به من الزهد يدل على مسامحة فيما إذا خالط المال الحرام القليل ولكن ذلك عند التوهم لا عند التحقيق لأن لفظ الريبة يدل على التوهم بدلالة تدل عليه ولا يوجب اليقين فليراع هذه الدقائق بالسؤال]

Dīger mesʾele: Hāris el-Muhāsibī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Bir ādemin sadīk veyāhūd birāderi olup da onun suʾāliyle gazab etmesinden emīn olursa yaʿnī ondan sormuş olsa ona gücenmeyeceğine iʿtimād edip gazabından emīn olursa veraʿ için ondan suʾāl etmemek gerektir, çünkü ola ki ondan mestūr olan şey zāhir olur ve o hālde onu hetk-i sitr üzerine haml etmiş olur, sonra o hāl beynlerinde bugz ve ʿadāvetin vukūʿuna sebeb olur." Ve fi'l-hakīka bu zikr ettiği şey güzeldir, çünkü suʾāl vücūbdan olmayıp veraʿdan olmuş olunca bu gibi umūrdan ihtiyāt ve ihtirāz edip hetk-i sitr ve isāre-i bugz eden esbābdan sakınmak dahi veraʿdandır ve bu veraʿ o veraʿdan daha ziyāde ehemm ve elzemdir. Ve dahi buna ziyāde edip demiş ki "Eger ondan ona reyb ve iştibāh verir bir nesne göründüyse yine suʾāl etmeye ve ona māl-ı helālden ona itʿām edip māl-ı harāmdan onu tecennüb ettirdiğine hüsn-i zann ede ve eger onun kalbi bununla mutmaʾin olmazsa gerektir ki mütelattıf olarak ihtirāz edip suʾāl ile onun sitrini hetk eylemeye." Ve dahi demiş ki "Ben ʿulemādan bunu işleyen bir kimseyi görmedim." Ve onun işbu sözü ondan müştehir olan zühd ile maʿan harām-ı kalīlin ihtilātı şübhesinde olan müsāmahaya delālet eder, o dahi ihtilātı muhakkak olmayıp ancak mütevehhim olursa yaʿnī māl-ı harām-ı kalīlin ihtilātı tevehhüm ise ve eger ihtilātı muhakkak ve yakīnen maʿlūm ise o hālde müsāmahaya delāleti olmaz, zīrā kelime-i reyb delālet eder ki māl-ı harām ile muhtelit olduğuna yakīni mūcib olmaz bir delāletle tevehhüm ve iştibāh olunmuş olur, kaldı ki bu dekāyık ve nüktelere dahi suʾāl ile mürāʿāt oluna.

[مسألة ربما يقول القائل أي فائدة في السؤال ممن بعض ماله حرام ومن يستحل المال الحرام ربما يكذب فإن وثق بأمانته فليثق بديانته في [239] الحلال فأقول مهما علم مخالطة الحرام بمال إنسان وكان له غرض في حضورك ضيافته أو قبولك هديته فلا تحصل الثقة بقوله فلا فائدة للسؤال منه فينبغي أن يسأل من غيره وكذا إن كان بياعا وهو يرغب في البيع لطلب الربح فلا تحصل الثقة بقوله إنه حلال ولا فائدة في السؤال منه وإنما يسأل من غيره وَإِنَّمَا يُسْأَلُ مِنْ صَاحِبِ الْيَدِ إِذَا لَمْ يكن متهمًا كما يسأل المتولي على المال الذي يسلمه أنه من أي جهة وكما سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الهدية والصدقة فإن ذلك لا يؤذي ولا يتهم القائل فيه وكذلك إذا اتهمه بأنه ليس يدري طريق كسب الحلال فلا يتهم في قوله إذا أخبر عن

طريق صحيح وكذلك يسأل عبده وخادمه ليعرف طريق اكتسابه فههنا يفيد السؤال فإذا كان صاحب المال متهمًا فَلْيُسْأَلْ مِنْ غَيْرِهِ فَإِذَا أَخْبَرَهُ عَدْلٌ وَاحِدٌ قبله وإن أعلمه فاسق يعلم مِنْ قَرِينَةِ حَالِهِ أَنَّهُ لَا يَكْذِبُ حَيْثُ لَا غَرَضَ لَهُ فِيهِ جَازَ قَبُولُهُ لِأَنَّ هذا أمر بينه وبين الله تعالى والمطلوب ثقة النفس وقد يحصل من الثقة بقول فاسق ما لا يحصل بقول عدل في بعض الأحوال وليس كل من فسق يكذب ولا كل من ترى العدالة في ظاهره يصدق وإنما نيطت الشهادة بالعدالة الظاهرة لضرورة الحكم فإن البواطن لا يطلع عليها وقد قبل أبو حنيفة رحمه الله شهادة الفاسق وكم من شخص تعرفه وتعرف أنه قد يقتحم المعاصي ثم إذا أخبرك بشيء وثقت به وكذلك إذا أخبر به صبي مميز ممن عرفته بالتثبت فقد تحصل الثقة بقوله فيحل الاعتماد عليه]

Dīger mesʾele: Ola ki bir kimse bunda bir suʾāl edip der ki o kimse ki baʿzı mālı harām ve habīstir, onun suʾālinde ne fāide vardır, çünkü māl-ı harāmı istihlāl eden ādem ola ki yalan dahi söyler, eger emānetine iʿtimādı var ise onun diyānetine dahi iʿtimād etsin yaʿnī dīndār olduğu haysiyyetle mālı helāl olduğuna iʿtimād etsin. Ben buna dahi cevāben derim ki kaçan ki māl-ı harām bir kimsenin mālıyla muhtelit olduğunu bilip ve senin ziyāfetine huzūruna garazı veyāhūd hediyyesinin kabūlüne ragbetini emel ve ārzūsu olduğu maʿlūmun olursa onun ihbārına iʿtimād olunmaz, suʾālinde bir fāide olmaz, gerektir ki onu dīgerinden suʾāl ede. Ve kezālik satıcı olup da taleb-i ribh ve ticāret için beyʿe ragbet eder bir ādem ise o dahi böyledir, onun sözüne iʿtimād olunmaz, dīgerinden sormak lāzım gelir, yaʿnī helāldir dediğine inanılmaz ve ondan suʾālin fāidesi olmaz, suʾāl ancak başkasından olur. Māl sāhibinden suʾāl etmek ancak o hāldedir ki kendisi töhmetli olmaz, meselā mütevellī gibi ki teslīm ettiği māl hangi cihetten olduğunu sormak gibi ve ʿaleyhi's-selām efendimiz hediyye midir yoksa sadaka mıdır diye ettiği suʾāl gibi, çünkü bu suʾāl incitmez ve kāili onda töhmetli olmaz ve ithām olunmaz. Ve eger kesb-i helālin tarīkini bilmemeklikle onu ithām ederse ve o dahi bir tarīk-i sahīh ile iktisāb ettiğine ihbār eylerse onun sözü kabūl olunup ithām olunmaz ve kölesini ve hizmetkārını dahi suʾāl eder tā ki onun tarīk-i iktisābını anlaya. İşte suʾāl bu gibi yerlerde fāide eder. Ve eger māl sāhibi müttehem ise gerektir ki dīgerinden suʾāl ede ve eger bir ʿadl-ı vāhid ona haber verirse onun sözünü kabūl eder ve

eger bir fāsık ona haber verdiyse ve onda bir garazı olmadığı haysiyyetle karīne-i hālden yalan söylemediğini bildiyse onun sözünün kabūlü dahi cāiz olur, çünkü bu bir emrdir ki kendisi ile hālıkı beynindedir ve bundan murād ve maksad nefsin iᶜtimād ve sika ve itmiᵓnānıdır. Ve baᶜzu'l-ahvālde ᶜadlin sözüyle hāsıl olamayan sika ve itmiᵓnān fāsıkın sözüyle hāsıl olur, zīrā her bir fāsık yalan söylemez ve zāhirinde ᶜadāleti gördüğün her bir ādem dahi doğru söylemez. Kabūl-i şehādet ᶜadālet-i zāhireye taᶜalluk ve menātı ancak zarūret-i hükm içindir, zīrā bevātına vukūf ve ıttılāᶜ mümkin olmaz hālbuki Ebū Hanīfe ᶜaleyhi'r-rahme baᶜzı yerde fāsıkın şehādetini kabūl etmiştir. Ve dahi nice ādemler vardır ki sen onları bilirsin ve meᶜāsīye iktihāmlarını dahi bilirsin ve sana bir şey haber verirlerse onların haberlerine dahi iᶜtimād edersin ve kezālik eger bir sabī-yi mürāhık veyā mümeyyiz onunla haber verip ve onu sebāt ile bilirsen onun sözüyle iᶜtimād ve sika ve itmiᵓnān hāsıl olur ve onun sözü üzerine iᶜtimād etmek dahi helāl olur.

[فأما إذا أخبر به مجهول لا يدري من حاله شيء أصلًا فهذا ممن جوزنا الأكل من يده لأن يده دلالة ظاهرة على ملكه وربما يقال إسلامه دلالة ظاهرة على صدقه وهذا فيه نظر ولا يخلو قوله عن أثر ما في النفس حتى لو اجتمع منهم جماعة تفيد ظنًا قويا إلا أن أثر الواحد فيه في غاية الضعف فلينظر إلى حد تأثيره في القلب فإن المفتي هو القلب في مثل هذا الموضع وَلِلْقَلْبِ الْتِفَاتَاتٌ إِلَى قَرَائِنَ خَفِيَّةٍ يَضِيقُ عَنْهَا نطاق النطق فليتأمل فيه ويدل على وجوب الالتفات إليه ما روي عن عقبة بن الحارث أنه جاء إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فقال ''إِنِّي تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً فَجَاءَتْ أَمَةٌ [240] سَوْدَاءُ فَزَعَمَتْ أَنَّهَا قَدْ أَرْضَعَتْنَا وَهِيَ كَاذِبَةٌ'' فَقَالَ ''دَعْهَا'' فَقَالَ ''إِنَّهَا سَوْدَاءُ'' يُصَغِّرُ مِنْ شَأْنِهَا فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ''فَكَيْفَ وَقَدْ زَعَمَتْ أَنَّهَا قَدْ أَرْضَعَتْكُمَا لَا خَيْرَ لَكَ فِيهَا دَعْهَا عَنْكَ'' وفي لفظ آخر كيف وقد قيل ومهما لم يعلم كذب المجهول ولم تظهر أمارة غرض له فيه كان له وقع في القلب لا محالة فلذلك يتأكد الأمر بالاحتراز فإن اطمأن إليه القلب كان الاحتراز حتمًا واجبًا]

Ve eger mechūl bir kimse onunla haber verir ve onun hālinden aslā bir şey bilinmezse biz bu makūlelerin yedlerinden yemek kaziyyesini tecvīz etmiştik. İşte bu ādem o kimselerdendir, çünkü onun eli mülküne delālet-i zāhiredir ve dahi mümkindir ki denile ki onun İslām'ı dahi sa-

dakasına delālet-i zāhiredir. Ammā bunda nazar vardır ki onun kavli ve ihbārı nefse nevᶜan-mā bir eserin īrāsından tehī ve hālī olmaz, hattā onlardan bir haber üzerine birkaç kişi ictimāᶜ ederlerse o cemāᶜatin ihbārı zann-ı kavīye müfīd olur ammā haber-i vāhidleri zaᶜf ve zebūnluğun gāyetindedir. Gerektir ki onun kalbde olan teᵓsīrine bakılır ki bu gibi mesᵓelenin müftīsi gönüldür ve gönül ise nıtāk-ı nutk ondan dar ve kāsır kalan karāin-i hafiyyeye iltifātları vardır, gerektir ki onda teᵓemmül ede. ᶜUkbe b. el-Hāris üzerine mervī olan rivāyet ona vücūb-ı iltifāta delālet eder ki ᶜUkbe b. el-Hāris ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize gelip suᵓāl etmiş ki "Ben bir kadından mütezevvic oldum ve bir siyāh cāriye gelip bana haber verdi ki kendisi ikimize süt emdirmiş ki mürdiᶜamız olduğuna zuᶜm eder, hālbuki kāzibedir." ᶜAleyhi's-selām efendimiz "دَعْهَا" diye terkine emr etmiş. Ve bir dahi: "Bu bir siyāh ᶜArabdır, bu hāl onun şeᵓninden sagīr olur" deyince, efendimiz "فَكَيْفَ وَقَدْ زَعَمَتْ أَنَّهَا قَدْ أَرْضَعَتْكُمَا لَا خَيْرَ لَكَ فِيهَا دَعْهَا عَنْكَ"[75] ve dīger bir lafzda "وَقَدْ قِيلَ" diye be-tekrār terkine lüzūm ve sebeb gösterip onu emr etmiş ki hulāsa-i meᵓāl-i nass-ı ᶜālī: "Nice terk etmezsin o hāl ile ki zuᶜm etmiş ki ikinizi emdirmiş, onda sana bir hayr yoktur, onu terk edip senden bırak!" Ve dīger lafz ile mervī olmuş ki demiş ki "Nice terk etmezsin o hāl ile ki bu söz denilmiştir!" Vaktā ki mechūlün kizbi maᶜlūm olmaz ve onda onun bir garaz ve maksadı olduğuna bir ᶜalāmet ve emāret görünmez, lā-mahāle kalbinde onun sözünden bir teᵓsīr vākiᶜ olur. Bunun için ihtirāza olan emr müteᵓekked olur ve o teᵓsīre kalb mutmaᵓin olursa artık ondan ihtirāz etmek hatm ve vācib olur.

[مسألة حيث يجب السؤال فلو تعارض قول عدلين تساقطا وكذا قول فاسقين ويجوز أن يترجح في قلبه قول أحد العدلين أو أحد الفاسقين ويجوز أن يرجح أحد الجانبين بالكثرة وبالاختصاص بالخبرة والمعرفة وذلك مما يتشعب تصويره]

Dīger bir mesᵓele: Suᵓāl vācib olan yerlerde eger hakkında ona haber veren iki ᶜadlin sözleri yekdīgerine müteᶜārız olur, ikisi sākıt olur. Meselā birisi hill ve dīgeri hurmetine zāhib olursa ikisinin hükmü o muᶜā-

75 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 2/672, no: 1434; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/481.

raza ile sākıt olup o nesnenin hāli ᶜalā-mā kāne ᶜaleyhi mechūl kalır. Ve kezālik hakkında ihbār eden ādemler iki merd-i fāsık olup onların sözleri dahi yekdīgerine müteᶜārız olursa kezālik ikisinin hükmü sākıt olur ve cāizdir ki onun kalbinde o iki ᶜadlin veyā o iki fāsıkların da bir sözleri mütereccih ola. Ve dahi cānibeynin birisi kesret veyā hibret ve maᶜrifete olan ihtisās kuvveti ile tercīh etmek cāizdir. Bu mesᵓele tasvīri müteşaᶜᶜib olan mesāildendir.

[مسألة لو نهب متاع مخصوص فصادف من ذلك النوع متاعا في يد إنسان وأراد أن يشتريه واحتمل أن لا يكون من المغصوب فإن كان ذلك الشخص ممن عرفه بالصلاح جاز الشراء وكان تركه من الورع وإن كان الرجل مجهولًا لا يعرف منه شيئًا فإن كان يكثر نوع ذلك المتاع من غير المغصوب فله أن يشتري وإن كان لا يوجد ذلك المتاع في تلك البقعة إلا نادرًا وإنما كثر بسبب الغصب فليس يدل على الحل إلا اليد وقد عارضته علامة خاصة من شكل المتاع ونوعه فالامتناع عن شرائه من الورع المهم ولكن الوجوب فيه نظر فإن العلامة متعارضة ولست أقدر على أن أحكم فيه بحكم إلا إن أرده إلى قلب المستفتي لينظر ما الأقوى في نفسه فإن كان الأقوى أنه مغصوب لزمه تركه وإلا حل له شراؤه وأكثر هذه الوقائع يلتبس الأمر فيها فهي من المتشابهات التي لا يعرفها كثير الناس فمن توقاها فقد استبرأ لعرضه ودينه ومن اقتحمها فقد حام حول الحمى وخاطر بنفسه]

Dīger mesᵓele: Bir mahalde bir metāᶜ-ı mahsūs nehb olunsa ve o nevᶜ metāᶜdan bir metāᶜı bir ādemin yedinde görüp tesādüf etmekle onu satın alacak olsa ve o metāᶜ emtiᶜa-i magsūbeden olmadığının ihtimāli olsa onun iştirāsı nicedir diye suᵓāl olunursa, eger o kimse yaᶜnī zü'l-yed olan ādem salāhlarını bildiği ādemlerden ise onun iştirāsı cāiz olur ve terk-i iştirāsı veraᶜdan olur ve eger o kimse mechūl olup onun ahvālinden bir şey bilmez ve emtiᶜa-i magsūbeden gayrı o bukᶜada o nevᶜden çok emtiᶜa bulunursa o hālde dahi ona iştirāsının cevāzı vardır. Ve eger o bukᶜada bu gibi metāᶜ ancak şāzz ve nādir olup [241] o havālīden bulunması ancak gasb ve nehb ile hāsıl olmuş, artık onun hilline elden gayrı delālet edecek bir delīl yoktur, yaᶜnī ancak yalnız elin delāleti vardır ve o dahi metāᶜın nevᶜ ve şeklinin ᶜalāmet-i hāssasıyla müteᶜārız bulunmuş. O cihetle ben onda kalb-i müsteftīye onu redd etmekten

başka bir hükme kādir değilim, yaᶜnī ancak hükmü kalb-i müsteftīye havāle ederim, tā ki kendi nefsinde akvā hangisi olduğuna nazar ede, magsūb olduğu eger akvā görürse onun terki ona lāzım gelir, yoksa yaᶜnī magsūb olmadığı eger akvā görürse ona iştirāsı helāl olur. Ve bu vekāyiᶜin ekseri onlarda emr mültebis olur, ekser-i nās bilemedikleri umūr-ı müteşābihelerdendir, kaldı ki kim ki onlardan tevakkī ederse dīn ve ᶜırzına istibrāᵓ etmiş olur ve kim ki onları iktihām ederse himānın etrāfında dolaşıp kendi nefsi ile muhātara etmiş olur: من حام حول الحمى يوشك ان يقع فيه

[مسألة لو قال قائل قد سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن لبن قدم إليه فذكر أنه من شاة فسأل عن الشاة من أين هي فذكر له فسكت عن السؤال فيجب السؤال عن أصل المال أم لا وإن وجب فعن أصل واحد أو اثنين أو ثلاثة وما الضبط فيه فأقول لا ضبط فيه ولا تقدير بل ينظر إلى الريبة المقتضية للسؤال إما وجوبًا أو ورعًا ولا غاية للسؤال إلا حيث تنقطع الريبة المقتضية له وذلك يختلف باختلاف الأحوال فإن كانت التهمة من حيث لا يدري صاحب اليد كيف طريق الكسب الحلال فإن قال اشتريت انقطع بسؤال واحد وإن قال من شاتي وقع الشك في الشاة فإذا قال اشتريت انقطع وإن كانت الريبة من الظلم وذلك مما في أيدي العرب ويتوالد في أيديهم المغصوب فلا تنقطع الريبة بقوله إنه من شاتي ولا بقوله إن الشاة ولدتها شاتي فإن أسنده إلى الوراثة من أبيه وحالة أبيه مجهولة انقطع السؤال وإن كان يعلم أن جميع مال أبيه حرام فقد ظهر التحريم وإن كان يعلم أن أكثره حرام فبكثرة التوالد وطول الزمان وتطرق الإرث إليه لا يغير حكمه فلينظر في هذه المعاني]

Dīger mesᵓele: Bir kimse sorup dese ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz huzūr-ı ᶜālīsine takdīm olunan sütün üzerine suᵓāl edip ki "Bu süt neredendir?" diye sormuş. Ve çün koyundandır diye ona haber verildi, "Koyun neredendir?" diye koyun üzerine dahi sormuş. Ve koyun nereden olduğunu haber verilince kendisi sükūt buyurup suᵓāli kesmiş. Bināen ᶜaleyh asl-ı māl üzerine sormak vācib olur mu yoksa yok? Ve eger vācib ise bir asl üzerine mi sorulur yoksa iki veyāhūd üç, bunda zabt nedir? Buna dahi cevāben derim ki bunda bir zabt yoktur ve bir takdīr dahi yoktur ki kaç asl üzerine sormak lāzım gelir, ancak suᵓāle

muktezī ve mūcib olan reyb ve iştibāha nazar olunur. Suʾāl isterse vücūbdan olsun ve isterse veraᶜdan olsun, reyb ve iştibāh kesilmedikçe suʾāl kesilmez. Suʾāle inkıtāᶜ-ı reybden gayrı bir gāye ve müntehā yoktur yaᶜnī suʾāle muktezī olan şübhenin inkıtāᶜına kadar sormak lāzımdır. Gāyesi suʾāle muktezī olan reyb ve iştibāhın inkıtāᶜıdır, o dahi ihtilāf-ı ahvāl ile muhtelif olur. Töhmet kesb-i helālin tarīkini zü'l-yedin bilmemezliği olursa, eger onu satın aldım diye haber verirse suʾāl-i vāhid ile inkıtāᶜ olur ve eger benim şātımdandır dedi ve şātta dahi şekk vākiᶜ oldu ve o dahi onu satın aldım derse onunla o suʾāl munkatıᶜ olur. Ve reyb ve iştibāh eger zulmden ise ve o dahi ᶜurbānın yedlerinde olan emvāldedir ki onların yedlerinde evmāl-i magsūbe mütevellid ve mütenāsil olur, işte o hālde şātımdandır diye haber vermekle suʾāl munkatıᶜ olmaz, çünkü onunla o reyb ve iştibāh munkatıᶜ olmaz ve hem dahi o şāt benim şātımdan mütevellid olmuştur demekle reyb munkatıᶜ olmaz. Ve eger babasından bi'l-irs intikālini mülkiyyetini isnād ederse ve babasının hāli dahi mechūl ise o vaktte onda suʾāl munkatıᶜ olur ve eger babasının cemīᶜ-i mālı harām olduğunu bilirse artık harām olduğu zāhir olmuş olur ve eger onun ekser-i emvāli harām olduğunu bilirse kesret-i tevālüd ve tūl-i zamān ve tetarruk-ı irs onun hükmünü tagyīr edemez, yaᶜnī māl-ı harām her ne kadar ki tevālüd ve tenāsülü olup üzerine zamān-ı tavīl geçerse ve elden ele mīrāsen intikāl eylerse yine harāmdır, o tevālüd ve tekāsür ve tehavvül ve intikāl ile hükmü mütegayyir olmaz, çünkü bunlarla helāle dönüp inkılābı kābil olmaz mecmūᶜu ki asl ve fürūᶜu harām olur, tenāvülüyle günahkār olur.

[مسألة سئلت عن جماعة من سكان خانقاه الصوفية وفي يد خادمهم الذي يقدم إليهم الطعام وقف على ذلك المسكن ووقف آخر على جهة أخرى غير هؤلاء وهو يخلط الكل وينفق على هؤلاء وهؤلاء فأكل طعامه حلال أو حرام أو شبهة فقلت إن هذا يلتفت إلى سبعة أصول]

Dīger mesʾele: Sūfiyye hānkāhında sākin [242] olan cemāᶜat-i sūfiyyenin hānkāhın vakfından ekl etmekte oldukları taᶜāmdan dolayı benden suʾāl vākiᶜ oldu ki hānkāha ve āher bir cihete meşrūt olan vakf onların hādimleri yedindedir ve o hādim onlara taᶜāmı takdīm etmektedir ve

hādim ise o emvāli yekdīgerine karıştırıp hem bu hānkāhın sekenesine ve hem dahi cihet-i uhrā müstehakklarına sarf ve infāk eylemektedir, işbu cemāᶜatin ekl ettikleri taᶜāmın hāli nicedir, yaᶜnī o hādimin ekl-i taᶜāmı helāl midir yoksa harāmdır, yoksa şübhelidir? Ben buna cevāben dedim ki bu, yedi asla iltifātı vardır:

[الأصل الأول أن الطعام الذي يقدم إليهم في الغالب يشتريه بالمعاطاة والذي اخترناه صحة المعاطاة لا سيما في الأطعمة والمستحقرات فليس في هذا إلا شبهة الخلاف]

Birinci asl odur ki o hizmetçi onlara takdīm ettiği taᶜām fi’l-gālib asnāftan beyᶜ-i muᶜātāt ile onu satın alır ve bizim ihtiyārımız ise beyᶜ-i muᶜātātın sıhhatidir, lā-siyyemā etᶜime ve müstahkarātta olursa, kaldı ki bunda şübhe-i hilāftan gayrı bir şey yoktur.

[الأصل الثاني أن ينظر أن الخادم هل يشتريه بعين المال الحرام أو في الذمة فإن اشتراه بعين المال الحرام فهو حرام وإن لم يعرف فالغالب أنه يشتري في الذمة ويجوز الأخذ بالغالب ولا ينشأ من هذا تحريم بل شبهة احتمال بعيد وهو شراؤه بعين مال حرام]

Ve dahi ikinci asl odur ki hizmetçi o taᶜāmı o māl-ı harāmın ᶜaynı ile mi alır yoksa veresiye mi alır burasına nazar etmektir ki eger māl-ı harāmın ᶜaynı ile alırsa harāmdır ve burasını bilinmezse ve fi’l-gālib kendisi defterle veresiye alır, gālib ile almak cāizdir, bundan bir tahrīm vākiᶜ ve nāşī olmaz, ancak bir baᶜīd şübhenin ihtimāli vardır ki onu māl-ı harāmın ᶜaynı ile almaklığının ihtimālidir.

[الأصل الثالث أنه من أين يشتريه فإن اشترى ممن أكثر ماله حرام لم يجز وإن كان أقل ماله ففيه نظر قد سبق وإذا لم يعرف جاز له الأخذ بأنه يشتريه ممن ماله حلال أو ممن لا يدري المشتري حاله بيقين كالمجهول وقد سبق جواز الشراء من المجهول لأن ذلك هو الغالب فلا ينشأ من هذا تحريم بل شبهة احتمال]

Ve dahi üçüncü asl odur ki o taᶜāmı nereden satın aldığı kaziyyesidir. Eger onu ekser-i mālı harām olan kimseden satın aldıysa iştirāsı cāiz olmaz ve ekli dahi cāiz olmaz. Ve eger onun ekall-i mālı harāmdır, onda taᶜrīf-i mesbūk mūcebince nazar vardır. Eger hāli bilinmezse

ona ahz etmek cāiz olur ki mālı helāl olan kimseden almak ve yakīnen müşterī hālini bilmeyen kimseden yaᶜnī mechūl ādemden satın almak cāizdir ve hāl-i mālı mechūl olan ādemden cevāz-ı iştirānın beyānı sebkat etmiştir, zīrā gālib odur ve bu sūrette bundan bir tahrīm nāşī olmaz ancak şübhe-i ihtimāl vardır.

[الأصل الرابع أن يشتريه لنفسه أو للقوم فإن المتولي والخادم كالنائب وله أن يشتري له ولنفسه ولكن يكون ذلك بالنية أو صريح اللفظ وإذا كان الشراء يجري بالمعاطاة فلا يجري اللفظ والغالب أنه لا ينوي عند المعاطاة والقصاب والخباز ومن يعامله يعول عليه ويقصد البيع منه لا ممن لا يحضرون فيقع عن جبهته ويدخل في ملكه وهذا الأصل ليس فيه تحريم ولا شبهة ولكن يثبت أنهم يأكلون من ملك الخادم]

Ve dördüncü asl odur ki o hizmetçi asnāftan mübāyaᶜa ettiği şey kendi nefsine mi yoksa kavme midir burasını anlamaktır. Mütevellī ve hizmetçi vekīl gibidir ki hem müᵓekkiline ve hem dahi kendi nefsine onun iştirāsı cāiz olur lākin bunun temyīzi ancak niyyet veyāhūd sarāhat-ı lafz ile olur. Ve eger iştirāsı muᶜātāt ile cārīdir, o hālde lafz cārī olmaz, yalnız niyyet kalır ve fi'l-agleb hizmetçi o hālde niyyet etmez yaᶜnī her bir şey muᶜātāt ile alırken onu nefsine mi yoksa kavme mi aldığına niyyet eylemez. Ve kassāb ve ekmekçi ve onunla muᶜāmele eden asnāf-ı sāire ise onların iᶜtimādları ancak onun üstündedir, ondan beyᶜ etmeği kasd ederler ki hāzır olmayan ādemlerden beyᶜ ve muᶜāmeleyi kasd etmezler, kaldı ki bu cihetle beyᶜ onun cihetine vākiᶜ olur ve onun mülküne dāhil olur ve bu aslda bir tahrīm yoktur ve şübhe dahi yoktur lākin hizmetçi mālından ekl etmeleri sābit olur.

[الأصل الخامس أن الخادم يقدم الطعام إليهم فلا يمكن أن يجعل ضيافة ولا هدية بغير عوض فإنه لا يرضى بذلك وإنما يقدم اعتمادًا على عوضه من الوقف فهو معاوضة ولكن ليس ببيع ولا إقراض لأنه لو انتهض لمطالبتهم بالثمن استبعد ذلك [243] وقرينة الحال لا تدل عليه فأشبه أصل ينزل عليه هذه الحالة الهبة بشرط الثواب أعني هدية لا لفظ فيها من شخص تقتضي قرينة حاله أنه يطمع في ثواب وذلك صحيح والثواب لازم وههنا ما طمع الخادم في أن يأخذ ثوابا فيما قدمه إلا حقهم من الوقف ليقضي به دينه من الخباز والقصاب والبقال فهذا ليس

فيه شبهة إذ لا يشترط لفظ في الهدية ولا في تقديم الطعام وإن كان مع انتظار الثواب ولا مبالاة بقول من لا يصحح هدية في انتظار ثواب]

Ve dahi beşinci asl odur ki o hizmetçi onlara takdīm ettiği taᶜāmı ᶜıvazsız bir hediyye veyā ziyāfet olmaklığının imkānı olmadığı kaziyyesidir, zīrā ᶜıvazsız ziyāfet veyāhūd hediyye olmaklığına rāzī değildir, onlara o taᶜāmın takdīmi ancak vakftan onun ᶜıvazını almak iᶜtimādı üzerinedir. Bu cihetle muᶜāvaza olup beyᶜ ve ifrāz değildir, çünkü onların semen ile mütālebelerine kalkışmış olursa onun o kıyāmı müstabᶜad olur, karīne-i hāl ona delālet etmez ve bu yüzden ona işbu hālete nāzil olan bir asla benzemiş yaᶜnī ᶜıvaz garazıyla takdīm olunan hediyyeye müşābih oldu ki bir sözü söylemekzisin sevāb şartıyla bir hediyyeyi takdīm eden şahsın karīne-i hālī sevāb tamaᶜında olduğu muktezī olur ise bi-şarti's-sevāb o hediyyenin takdīm ve ahzi sahīh olur ve ümīdinde olduğu sevāb dahi lāzım olur. Ve burada vakftan hakları ahz etmekten başka takdīm ettiği taᶜām için bir sevāb ahzine o hizmetçi tamaᶜ etmemiştir, ancak vakftan olan istihkāklarının ahzi tamaᶜıyla o taᶜāmı onlara takdīm etmiştir ki o istihkāklarıyla ekmekçi ve kassāb ve bakkāla olan borcu edāᵓ ve īfāᵓ eder. İşte bu hālde bunda bir şübhe yoktur, zīrā hediyye ve takdim-i taᶜām için bir lafz-ı müşterat olmamıştır velev intirāz-ı sevāb ve ᶜıvaz ile takdīm olunur ve intizār-ı sevābda takdīm olunan hediyyeyi tashīh etmenin kavline mübālāt yoktur.

[الأصل السادس أن الثواب الذي يلزم فيه خلاف فقيل إنه أقل متمول وقيل قدر القيمة وقيل ما يرضى به الواهب حتى له أن لا يرضى بأضعاف القيمة والصحيح أنه يتبع رضاه فإذا لم يرض يرد عليه وههنا الخادم قد رضي بما يأخذ من حق السكان على الوقف فإن كان لهم من الحق بقدر ما أكلوه فقد تم الأمر وإن كان ناقصًا ورضي به الخادم صح أيضًا وإن علم أن الخادم لا يرضى لولا أن في يده الوقف الآخر الذي يأخذه بقوة هؤلاء السكان فكأنه رضي في الثواب بمقدار بعضه حلال وبعضه حرام والحرام لم يدخل في أيدي السكان فهذا كالخلل المتطرق إلى الثمن وقد ذكرنا حكمه من قبل وأنه متى يقتضي التحريم ومتى يقتضي الشبهة وهذا لا يقتضي تحريمًا على ما فصلناه فلا تنقلب الهدية حرامًا يتوصل المهدي بسبب الهدية إلى حرام]

Ve altıncı asl odur ki bu bābda lāzım olan sevābın mikdārında vākiᶜ olan ihtilāftır ki baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ demiş ki ekall-i mütemevveldir ve baᶜ-zıları demiş ki hediyyenin kıymeti kadardır ve dīgerleri demiş ki vāhib onunla rāzī olacak şeydir, hattā ona azᶜāf-ı kıymeti ile rāzī olmaklığın cevāzı vardır ki irzāsı lāzımdır velev ki azᶜāf-ı kıymeti ister. Ve kavl-i sahīh dahi odur ki onun rızāsını ittibāᶜ olur ve çün rāzī olmazsa hediy-yesi ona redd olunur ve burada o hizmetçi ise sekene-i hānkāhın vakfı üzerine olan haklarıyla rāzī olmuştur. Eger yedikleri taᶜāmın mikdā-rınca vakfta hakları vardır, işte o emr tamām olmuş olur ve eger ondan eksik ve noksān olup da hizmetçi onunla rāzī olmuşsa o dahi sahīh olur velev ki maᶜlūm olur ki onun rızāsı bu hānkāhın sekenesi kuvvetiyle cihet-i āhere meşrūta olan vakfın mālı yedinde bulunduğu haysiyyet-ledir, yaᶜnī eger o māl yedinde bulunmamış olsa idi yalnız onunla rāzī olmazdı, sanki o hizmetçi onlara takdīm ettiği taᶜāmın sevābında bir mikdār māla rāzī olmuş ki onun baᶜzısı helāl ve baᶜzısı harāmdır hāl-buki o māl-ı harām o sekenenin yedlerine girmemiştir ve bu sūret ise o dahi semene mütetarrık olan halelin sūreti gibidir ve fī-mā sebak onun hükmünü zikr etmişiz ki semene halel tetarruk ederse ne vaktte tahrīme muktezī olur ve ne vaktte şübheye muktezī olur, ber-tafsīl onu beyān etmişiz ve bu ise bizi tafsīlimiz vech üzere harāma muktezī olmaz, zīrā hediyyeyi takdīm eden kimse hediyyesi sebebiyle harāma mütevassıl olur ise onun hediyyesi harāma münkalib olmaz yaᶜnī bi-şarti'l-ᶜıvaz hediyyeyi verdikten sonra aldığı ᶜıvazda eger bir harām bulunursa o harāmın bulunması sebebiyle takdīm ettiği hediyye harāma münkalib olmaz demektir.

[الأصل السابع أنه يقضي دين الخباز والقصاب والبقال من ارتفاع الوقفين فإن وفى ما أخذ من حقهم بقيمة ما أطعمهم فقد صح الأمر [244] وإن قصر عنه فرضي القصاب والخباز بأي ثمن كان حرامًا أو حلالًا فهذا خلل تطرق إلى ثمن الطعام أيضًا فليلتفت إلى ما قدمنا من الشراء في الذمة ثم قضاء الثمن من الحرام هذا إذا علم أنه قضاه من حرام فإن احتمل ذلك واحتمل غيره فالشبهة أبعد وقد خرج من هذا أن أكل هذا ليس بحرام ولكنه أكل شبهة وهو بعيد من الورع لأن هذه الأصول إذا كثرت وتطرق إلى كل واحد احتمال صار احتمال الحرام بكثرته أقوى

في النفس كما أن الخبر إذا طال إسناده صار احتمال الكذب والغلط فيه أقوى مما إذا قرب إسناده فهذا حكم هذه الواقعة وهي من الفتاوى وإنما أوردناها ليعرف كيفية تخريج الوقائع الملتفة الملتبسة وأنها كيف ترد إلى الأصول فإن ذلك مما يعجز عنه أكثر المفتين]

Ve dahi yedinci asl odur ki o hizmetçinin irtifāᶜ-ı vakftan habbās ve kassāb ve bakkālın kazā-i deynleri keyfiyyetidir ki yedinde olan vakfının māllarından onu ödeyip īfāᵓ eder. Ve bunun dahi beyānı şöyledir ki eger onların istihkāklarından o deyni īfāᵓ ederse yaᶜnī onlara itᶜām ettiği taᶜāmın kıymetine hānkāhın vakfında mukarrer olan vazīfeleri mikdārı mümāsil olup onunla o düyūnu kazāᵓ ve tesviye eylemiş ise o hālde emr-i sahīh olup onda bir ilişik olmaz ve eger hakları ondan eksik ve kāsır ise ve kassāb ve habbāz dahi semeni her ne asl olur ise olsun onunla rāzī olduysa yaᶜnī kassāb ve ekmekçi helāl ve harām māddesini aramayıp semeni her nereden verilirse onunla rāzī iseler o vakte semen taᶜāma halel tetarruk etmiş olur. Ve veresiye alınan eşyānın beyānında bizim takdīm ettiğimiz zikr ve tafsīle iltifāt etmek lāzım gelir yaᶜnī eşyāyı evvelā borç ile alır da sonra harām māldan o borcu verirse onun hükmü nice ise bu dahi böyledir ve bu hükm harāmdan onu tesviye ettiğini maᶜlūm olursa ve maᶜlūm olmayıp da muhtemel olursa ve hem dahi dīgerine muhtemel bulunursa artık onda olan reyb ve iştibāh daha ziyāde baᶜīddir. Ve bu taᶜrīften maᶜlūm oldu ki o taᶜāmın ekli harām değildir velākin şübheli nesnenin eklidir ki o dahi veraᶜdan baᶜīddir, çünkü işbu usūl çoklaşıp her birine birer ihtimāl mütetarrık olur ise nefste ihtimālātın kesreti ile harām olmaklığının ihtimāli akvā olur, nitekim ahbārın isnādı uzarsa onda ihtimāl-i kizb ü galat akvā olur ki isnādı karīb olan haberden ziyāde onda vukūᶜ-ı kizb ü galatın ihtimāli kuvvetli olur. İşte bu vākıᶜanın hükmü budur ve bu vākıᶜa fetāvādandır. Burada īrād ve zikr ancak vekāyiᶜ-i mülteffe vü mültebisenin keyfiyyet-i tahrīci bilinmek içindir, yaᶜnī bu gibi dolaşık ve mültebis olan vākıᶜaların tahrīcleri tarīki maᶜlūm olmak için onu burada īrād ettik, yoksa işbu mesᵓele fetāvādandır, īrādı lāzım gelmezdi, çünkü bu tafsīl ve beyān ile vekāyiᶜ-i mültebisenin usūle redd olunmalarının yolu bilinir ve tarīkin

maᶜrifeti mühimmdir, zīrā ekser-i müftīn maᶜrifetlerinden ᶜāciz kaldıkları ahkāmdandır.

el-Bābu'r-Rābiᶜu Fī Keyfiyyeti Hurūcı't-Tāibi ᶜAni'l-Mezālimi'l-Māliyyeti

[الباب الرابع في كيفة خروج التائب عن المظالم المالية]

[اعلـم أن مـن تـاب وفـي يـده مُخْتَلِطٌ فَعَلَيْـهِ وَظِيفَـةٌ فِـي تَمْيِيـزِ الْحَـرَامِ وَإِخْرَاجِـهِ وَوَظِيفَـةٌ أُخْـرَى فِـي مَصْـرِفِ الْمُخْـرَجِ فَلْيَنْظُـرْ فِيهِمَـا]

Ve kitāb-ı mezkūrun dördüncü bābı ki mezālim-i māliyyeden tevbekārın keyfiyyet-i hurūcu beyanındadır, o dahi işbu bābdır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki her kim ki tevbe edip yedinde māl-ı muhtelit bulunursa māl-ı harāmın temyīz ve ihrācı için onun üzerine iki vazīfe vardır: Birincisi harāmın temyīz ve ihrācındadır ve dīgeri hāric olan nesnenin masrafındadır; gerektir o iki vazīfeye nazar ede.

en-Nazaru'l-Evvelü Fī Keyfiyyeti't-Temyīzi ve'l-İhrāci

[النظر الأول في كيفية التمييز والإخراج]

[اعْلَـمْ أَنَّ كُلَّ مَنْ تَـابَ وَفِي يَدِهِ ما هـو حرام معلوم العيـن من غَصْبٍ أَوْ وَدِيعَةٍ أَوْ غَيْرِهِ فَأَمْرُهُ سَهْلٌ فَعَلَيْهِ تَمْيِيزُ الْحَرَامِ وَإِنْ كَانَ مُلْتَبِسًا مُخْتَلِطًا فلا يخلو إما أن يكون في مال هو من ذوات الأمثال كالحبوب والنقود والأدهان وإما أن يكون في أعيان متمايزة كالعبيد والدور والثياب فإن كان في المتماثلات أو كان شائعا في المال كله كمن اكتسب المال بتجارة يعلم أنه قد كذب في بعضها في المرابحة وصدق في بعضها أو من غصب دهنًا وخلطه بدهن [245] نفسه أو فعل ذلك في الحبوب أو الدراهم أو الدنانير فلا يخلو ذلك إما أن يكون معلوم القدر أو مجهولًا فَإِنْ كَانَ مَعْلُومَ الْقَدْرِ مِثْلَ أَنْ يَعْلَمَ أَنَّ قَدْرَ النِّصْفِ مِنْ جُمْلَةِ مَالِهِ حَرَامٌ فَعَلَيْهِ تَمْيِيزُ النِّصْفِ وَإِنْ شكل فله طريقان أحدهما الأخذ باليقين والآخر الأخذ بغالب الظن وكلاهما قد قال به العلماء في اشتباه ركعات الصلاة ونحن لا نجوز في الصلاة إلا الأخذ باليقين فإن الأصل اشتغال الذمة فيستصحب ولا يغير إلا بعلامة قوية وليس في أعداد

الركعات علامات يوثق بها وأما ههنا فلا يمكن أن يقال الأصل أن ما في يده حرام بل هو مشكل فيجوز له الأخذ بغالب الظن اجتهادًا ولكن الورع في الأخذ باليقين]

Ve keyfiyyet-i temyīz ü ihrācda olan nazar ise o dahi işbu bahs ve beyāndır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki kim ki tevbe ederse ve onun elinde gasb veyā vedīᶜa veyāhūd dīger günādan maᶜlūmu'l-ᶜayn bir māl-ı harām vardır, onun emri kolaydır ve o emvāl-i harāmın bi-ᶜaynihā temyīzi üzerine vācibdir. Ve eger yedinde olan māl-ı harām maᶜlūmu'l-ᶜayn olmayıp belki emvāliyle muhtelit ve mültebis bulunmuş, o hālde iki hālden tehī ve hālī olmaz ki yā hubūb ve nukūd ve edhān gibi zātü'l-emsālden ola veyāhūd ᶜabīd ve büyūt ve siyāb gibi aᶜyān-ı mütemāyizede ola. Ve mütemāsilātta olup mālın cemīᶜisinde şāyiᶜ olursa meselā ticāretle iktisāb ettiği emvālin baᶜzısı mürābahasında yalan söylemiş ve baᶜzısı mürābahasında doğru söylemiş ola veyāhūd bir mikdār yağı gasb edip yağına katmış ola veyā hubūbātta dahi bu gibi muᶜāmele işlemiş ola veyā nukūd ve denānīrde böyle bir şey işlemiş ola. Bu dahi iki hālden hālī değildir ki o harām-ı mahlūt yā maᶜlūmu'l-mikdār ola ki mālının ᶜöşrü veyāhūd semen veyā südüs veyā rubᶜu veyā sülüs veyā nısfı gibi kadri mahdūd ola veyāhūd onun mikdārı mechūl ola. Ve eger maᶜlūmu'l-mikdār ise meselā bilir ki cemīᶜ-i mālının nısfı harāmdır, nısf-ı mālının temyīzi üzerine vācib olur. Ve mikdārı mechūl olup da emri müşkil ise o dahi iki tarīki vardır ki birincisi yakīn ile almaktır ve ikincisi gālib-i zann ile almaktır. İkisine dahi ᶜulemā-i ᶜızām fetvā vermişler, nitekim namāz rekᶜatleri ᶜadedinde vukūᶜ bulan iştibāh gibi ki onda baᶜzıları yakīn ve baᶜzıları gālib-i zann ile almağa fetvā vermişler. Ammā biz yaᶜnī Şāfiᶜiyyü'l-mezheb olanlar namāzın rekᶜatleri ᶜadedinde yakīn ile almaktan gayrı tecvīz etmeyiz yaᶜnī biz onda galebe-i zann ile almayız, çünkü duhūl-i vakt ile farziyyeti sābit ve zimmeti onunla meşgūl olmuş ve iştigāl-i zimmet onda asl olunca o asl istishāb olunur, ᶜalāmet-i kaviyyenin gayrısıyla o asl-ı mütegayyir olmaz, çünkü rekᶜatların ᶜadedinde onunla ve sevk ve iᶜtimād olunacak bir ᶜalāmet-i kaviyye yoktur. İşte o cihetten o asl-ı mütegayyir olamaz velākin burada galebe-i zann ile ahz etmek cāizdir, çünkü onun yedinde olan emvālde asl

harāmdır denilemez belki müşkildir denilir, onda ictihād ve galebe-i zann ile almak cāiz olur velākin onda yakīn ile almak veraᶜdandır.

[فإن أراد الورع فطريق التحري والاجتهاد أن لا يَسْتَبْقِي إِلَّا الْقَدْرَ الَّذِي يَتَيَقَّنُ أَنَّهُ حَلَالٌ وإن أراد الأخذ بالظن فطريقه مثلًا أن يكون في يده مال تجارة فسد بعضها فيتيقن أن النصف حلال وأن الثلث مثلًا حرام ويبقى سدس يشك فيه فيحكم فيه بغالب الظن وهكذا طريق التحري في كل مال وهو أن يقتطع القدر المتيقن من الجانبين في الحل والحرمة والقدر المتردد فيه إن غلب على ظنه التحريم أخرجه وإن غلب الحل جاز له الإمساك والورع إخراجه وإن شك فيه جاز الإمساك والورع إخراجه وهذا الورع آكد لأنه صار مشكوكًا فيه وجاز إمساكه اعتمادًا على أنه في يده فيكون الحل أغلب عليه وقد صار ضعيفًا بعد يقين اختلاط الحرام ويحتمل أن يقال الأصل التحريم ولا يأخذ إلا ما يغلب على ظنه أنه حلال وليس أحد الجانبين بأولى من الآخر وليس يتبين لي في الحال ترجيح وهو من المشكلات]

Ve eger onda veraᶜ etmek isterse tarik-i taharrī vü ictihād odur ki helāli müteyakkın olmayan māldan mā-ᶜadā bir nesneyi bırakmaktır. Ve eger zann ile almak isterse onun tarīki dahi odur ki yedinde bulunan kāffe-i emvāle nazar ede, meselā o emvālin nısfı helāl ve sülüsü harām olduğuna müteyakkın olup südüsünde yedinde fāsid olan ticāretin baᶜzısı cihetle mütereddid olursa ki hill veyā hurmetine iᶜtimādı olmazsa, artık o südüsü de galebe-i zann ile hükm eder. Ve her bir mālda dahi tarīk-i taharrī böyledir ki cānibeynden müteyakkın olan māl-ı helāl ve māl-ı harāmı katᶜ eder ve meşkūkun fīh olan mikdāra agleb-i zannı eger hurmetine vākiᶜ olursa onu dahi çıkarır ve eger hilline galebe-i zann vākiᶜ olursa onun imsāki ona cāiz olur lākin veraᶜ onun ihrācıdır ve meşkūkun fīh olup onun hill veyā hurmetine galebe-i zann hāsıl olmazsa eger onun imsāki ona cāiz olur. [246] Ammā veraᶜ onun ihrācıdır ve bu veraᶜ daha ziyāde müᵓekkeddir, çünkü meşkūkun fīhtir ve yedinde bulunduğuna iᶜtimāden egerçi hill ona zann-ı gālib ise de o cihetle imsāki cāiz ise de lākin ihtilāt-ı harām ona müteyakkın olduktan sonra o delālet yed-i zaᶜīf oldu ve bunda asl- tahrīmdir denilmeğe dahi muhtemeldir. Ve kendisi helāl olduğuna galebe-i zannı olmayan nesneyi ahz edemez, ancak helāl olduğuna galebe-i zann-ı hāsıl olan nesneyi ahz

eder, vāhid-i cānibeyn dīgerinden evlā değildir, hālde dahi bunda bana bir tercīh görünmez kaldı ki müşkilāttandır.

[فإن قيل هب أنه أخذ باليقين لكن الذي يخرجه ليس يدري أنه عين الحرام فلعل الحرام ما بقي في يده فكيف يقدم عليه ولو جاز هذا لجاز أن يقال إذا اختلطت ميتة بتسع مذكاة فهي العشر فله أن يطرح واحدة أي واحدة كانت ويأخذ الباقي ويستحله ولكن يقال لعل الميتة فيما استبقاه بل لو طرح التسع واستبقى واحدة لم تحل لاحتمال أنها الحرام فنقول هذه الموازنة كانت تصح لولا أن المال يحل بإخراج البدل لتطرق المعاوضة إليه وأما الميتة فلا تتطرق المعاوضة إليها فليكشف الغطاء عن هذا الأشكال بالفرض في درهم معين اشتبه بدرهم آخر فيمن له درهمان أحدهما حرام قد اشتبه عينه وقد سئل أحمد بن حنبل رضي الله عنه عن مثل هذا فقال يدع الكل حتى يتبين وكان قد رهن آنية فلما قضى الدين حمل إليه المرتهن آنيتين وقال لا أدري أيتهما آنيتك فتركهما فقال المرتهن هذا هو الذي لك وإنما كنت أختبرك فقضى دينه ولم يأخذ الرهن وهذا ورع ولكنا نقول إنه غير واجب]

Ve eger denilse ki biz buna farzan teslīm edelim ki o ifrāzda yakīn ile ahz etmiştir lākin mālından onu ifrāz ve ihrāc ettiği şey ʿaynu'l-harām olduğunu bilemez ve ola ki çıkardığı şey helāl mālı ola ve yedinde el koyduğu şey içinde o harām şey hālen bākī olup çıkmamış ola, buna nice ikdām edebilir? Bu cāiz olsa bir meyte ile dokuz şāt-ı müzekkāt karıştığı vaktte ki onların ʿöşrü demek olur, çün birisini her hangisi olur ise olsun onlardan tarh eder kusūrlarını ahz ve onları istihlāl etmek cāiz olurdu, hālbuki dokuzunu tarh etse ve bir dānesini el koyup istibkāʾ eylese o danesi dahi helāl olmaz, zīrā mümkindir ki o şāt meyte ola ve şāt-ı meyte harāmdır. Buna dahi cevāben deriz ki bedelini ihrācıyla māl-ı helāl olmamış olsa işbu kıyās ve müvāzene sahīh olurdu velākin bedelinin ihrācıyla māl-ı helāl olduğu eclden işbu müvāzene sahīh olmaz, çünkü māla muʿāvaza mütetarrık olur ve şāt-ı meyteye muʿāvaza mütetarrık olmaz. Ve bu işkālden inkişāf-ı gıtā bu mesʾele ile olsun ki farzan bir ādemin iki dirhemi olsa ve birisi harām olup onun ʿaynı üzerine müştebih olsa, çünkü o dirhem helāl-i muʿayyen ile karışıp ʿaynı müştebih bulunsa o iki dirhemin birisini çıkarıp sāhibine verdiği hālde

o bākī kalan dirhem helāl kalır, zīrā bākī kalan eger onun helāl mālı olan dirhem ise o hāl-i reybin hükmü fī ᶜilmillāh sākıt olmuş olur. Ve eger verdiği dirhem kendi dirhemi idi ve yedinde kalan o kimsenin dirhemi idi, o hālde onun bedelini iᶜtāsıyla ona mālik oldu ki mübādele ve muᶜāvaza vukūᶜ bulmuş olur ve mālda muᶜāvaza ve mübādele cārīdir velākin veraᶜkārān olanlar bundan dahi tevakkī ve ihtirāz ederler. İmām Ahmed b. Hanbel üzerine mervī ve menkūl olmuş ki bu gibi hādisenin üzerine ondan suᵓāl vākiᶜ olmuş ve "Hāli yakīnen mütebeyyin oluncaya dek kāffesini terk eder" diye fetvā etmiş. Hattā kendisi baᶜzı kaplarını rehn komuştu, borcunu vefā ettikten sonra o mürtehin iki kabı alıp yanına gitmiş ve "Bunların hangisi senin kabındır bilemem!" diye söyledikte İmām Ahmed ikisini terk etmiş ve mürtehin: "Şu kap senindir, ben ancak seni ihtibār etmek için söyledim" dediyse de kalbi ona mutmaᵓin olmayıp deynini iᶜtā ve kendi rehnini terk etmiş ve bu ittikāᵓ veraᶜdır, zīrā biz vācib değildir deriz.

[فلنفرض المسألة في درهم له مالك معين حاضر فنقول إذا رد أحد الدرهمين عليه ورضي به مع العلم بحقيقة الحال حل له الدرهم الآخر لأنه لا يخلو إما أن يكون المردود في علم الله هو المأخوذ فقد حصل المقصود وإن كان غير ذلك فقد حصل لكل واحد درهم في يد صاحبه فالاحتياط أن يتبايعا باللفظ فإن لم يفعلا وقع التقاص والتبادل بمجرد المعاطاة وإن كان المغصوب منه قد فات له درهم في يد الغاصب وعسر [247] الوصول إلى عينه واستحق ضمانه فلما أخذه وقع عن الضمان بمجرد القبض وهذا في جانبه واضح فإن المضمون له يملك الضمان بمجرد القبض من غير لفظ والإشكال في الجانب الآخر أنه لم يدخل في ملكه فنقول لأنه أيضًا إن كان قد تسلم درهم نفسه فقد فات له أيضا درهم في يد الآخر فليس يمكن الوصول إليه فهو كالغائب فيقع هذا بدلًا عنه في علم الله إن كان الأمر كذلك ويقع هذا التبادل في علم الله كما يقع التقاص لو أتلف رجلان كل واحد منهما درهمًا على صاحبه بل في عين مسألتنا لو ألقى كل واحد ما في يده في البحر أو أحرقه كأن قد أتلفه ولم يكن عليه عهدة للآخر بطريق التاقص فكذا إذا لم يتلف فإن القول بهذا أولى من المصير إلى ان من يأخذ درهمًا حرامًا ويطرحه في ألف ألف درهم لرجل آخر يصير كل المال محجورًا عليه لا يجوز التصرف فيه وهذا المذهب يؤدي إليه فانظر ما في هذا من البعد وليس فيما ذكرناه إلا ترك اللفظ

والمعاطاة بيع ومن لا يجعلها بيعًا فحيث يتطرق إليها احتمال إذ الفعل يضعف دلالته وحيث يمكن التلفظ وههنا هذا التسليم والتسلم للمبادلة قطعًا والبيع غير ممكن لأن المبيع غير مشار إليه ولا معلوم في عينه وقد يكون مما لا يقبل البيع كما لو خلط رطل دقيق بألف رطل دقيق لغيره وكذا الدبس والرطب وكل ما لا يباع البعض منه بالبعض]

Artık biz buna bir mesᵓele farz edelim de onun mālını maᶜlūm ve hāzır olan bir kimsenin dirheminde onu takdīr edelim. Deriz ki o kimse ki yedinde olan iki dirhemin birisini o kimseye redd ve o dahi ᶜālim olduğu hālde o dirhem ile rāzī oldu, o vaktte tevbekāra kalan dirhem-i āher ona helāl olur, zīrā merdūd olan dirhem iki hāletten hālī değildir: Yā ona merdūd olan dirhem fī ᶜilmillāh o dirhem magsūb ve meᵓhūzun ᶜaynıdır, sāhibine vāsıl oldu veyā gayrısıdır, eger bi-ᶜaynihi o dirhem meᵓhūz ise artık maksūd hāsıl olmuş olur ki mazlemeyi sāhibine bi-ᶜaynihā redd edip vebālinden kurtulmuş olur. Ve eger merdūd olan dirhem ᶜayn-ı meᵓhūz değildir ki fī ᶜilmillāh başkası olduğu maᶜlūmdur, o hālde her biri āherin yedinde bir dirhemi hāsıl olmuş olur ve ihtiyāt odur ki lafz ile tebāyuᶜ edeler ki "Bu dirhemi senden aldığım dirhemin yerine veriyorum, kabūl ettin mi?" diye ve o dahi "kabūl ettim" diye. Ve eger lafzan dahi tebāyuᶜ etmezlerse yine ona o dirhemin iᶜtā ve o dahi farz etmesiyle beynlerinde dirhem-i magsūb üzerine tekāss ve tebādül vākiᶜ olur, hükmü beyᶜ-i muᶜātāt gibi olur. Ve eger magsūbun minhü olan kimsenin bir dirhemi gāsıbın yedine geçip onun ᶜaynına vüsūlü muᶜteber ve gāsıbından damānına müstehakk olduysa onun ahziyle o meᵓhūzu kabz-ı mücerredi ile damān için vākiᶜ olur ve bu hükm onu cānibinde vāzıhdır, zīrā mazmūnun leh olan ādem kabz-ı mücerredle damāna mālik olur, lafz-ı cārī olmaksızın yaᶜnī bī-lafz kabz-ı mücerredle damāna mālik olur demektir. Ammā işkāl cānib-i āherdedir ki o dirhem kendi mülküne dāhil olmaz. Ve buna biz deriz ki eger teslīm ettiği dirhem ᶜayn-ı magsūb olmayıp ancak kendi dirhemini vermiş ise onun dahi o ādeme bir dirhemi geçmiş olur ve o dirheme onun vüsūlü dahi mümkin değildir, artık gāib gibidir. O dirheme fī ᶜilmillāhi taᶜālā bedel düşer ve bu tebādül ᶜilmullāhta tekāss gibi vākiᶜ olur, nitekim iki ādem her biri

sāhibinin bir dirhemini telef etmiş gibi ola yaᶜnī onda nice tekāss vākiᶜ olursa bunda dahi böyle tekāss vākiᶜ olur, belki bizim bu mesᵓelemizde dahi ikisi eger dirhemleri bahre veyā āteşe ilkāᵓ edip edip her biri yedine geçen dirhemi telef etse onların yekdīgeri üzerine bir ᶜuhdesi olmaz, onunla tekāss vākiᶜ olup yekdīgerine damān vermek vācib olmaz. Kaldı ki yedlerinde o dirhemler telef olmasalar bile yine tekāss vākiᶜ olur, zīrā bununla söylemek harām bir dirhem bin kerre bin dirheme ihtilātıyla kāffesinden lüzum-ı hacre varmaktan daha ziyāde evlādır ki eger bir kimse harām bir dirhemi alıp başka bir kimsenin bin kerre bin kerre bin dirhemine ilkāᵓ edip onunla karıştırmış olsa o kimsenin üzerine kāffesi mahcūr olup onda onun tasarrufu cāiz olmaz denile, zīrā bu mezheb buna müᵓeddī olur, artık bunda olan buᶜda bak da anla. Ve bizim bu zikr ettiğimiz tarīkte terk-i lafzdan gayrı bir şey yoktur ve muᶜātāt ise o dahi beyᶜdir ve muᶜātātı beyᶜ ᶜadd etmeyenin vechi ona ihtimāl tetarruk ettiği haysiyetledir, çünkü telaffuz mümkin olduğu hālde fiᶜlin delāleti zaᶜīf olur. Ve burada bu teslīm ve tesellüm katᶜan mübādele içindir, beyᶜ gayr-ı mümkindir, zīrā beyᶜ müşārün ileyh olmayıp fī ᶜaynihi dahi maᶜlūm değildir, ola ki beyᶜi kabūl edemeyen şeylerden ola meselā bir rıtl dakīk dīgerinin bin rıtl dakīkine katıp halt ettirmek gibi ve kezālik pekmez veyā rutab gibi ve her ne ki onun baᶜzı ile baᶜzını satmak cāiz olmayan [248] nesne gibi.

[فإن قيل فأنتم جوزتم تسليم قدر حقه في مثل هذه الصورة وجعلتموه بيعًا قلنا لا نجعله بيعًا بل نقول هو بدل عما فات في يده فيملكه كما يملك المتلف عليه من الرطب إذا أخذ مثله هذا إذا ساعده صاحب المال فإن لم يساعده واضر به وقال لا آخذ درهمًا أصلًا إلا عين ملكي فإن استبهم فأتركه ولا أهبه وأعطل عليك مالك فأقول على القاضي أن ينوب عنه في القبض حتى يطيب للرجل ماله فإن هذا محض التعنت والتضييق والشرع لم يرد به فإن عجز عن القاضي ولم يجده فليحكم رجلًا متدينًا ليقبض عنه فإن عجز فيتولى هو بنفسه ويفرد على نية الصرف إليه درهمًا ويتعين ذلك له ويطيب له الباقي وهذا في خلط المائعات أظهر وألزم فإن قيل فينبغي أن يحل له الأخذ وينتقل الحق إلى ذمته فأي حاجة إلى الإخراج أولًا ثم التصرف في الباقي قلنا قال قائلون يحل له أن يأخذ ما دام يبقى قدر الحرام ولا يجوز أن يأخذ الكل ولو أخذ لم يجز له ذلك وقال آخرون ليس له أن يأخذ ما

لم يخرج قدر الحرام بالتوبة وقصد الإبدال وقال آخرون يجوز للآخذ في التصرف أن يأخذ منه وأما هو فلا يعطي فإن أعطى عصى هو دون الآخذ منه وما جوز أحد أخذ الكل وذلك لأن المالك لو ظهر فله أن يأخذ حقه من هذه الجملة إذ يقول لعل المصروف إلي يقع عين حقي وبالتعيين وإخراج حق الغير وتمييزه يندفع هذا الاحتمال فهذا المال يترجح بهذا الاحتمال على غيره وما هو أقرب إلى الحق مقدم كما يقدم المثل على القيمة والعين على المثل فكذلك ما يحتمل فيه رجوع المثل مقدم على ما يحتمل فيه رجوع القيمة وما يحتمل فيه رجوع العين يقدم على ما يحتمل فيه رجوع المثل ولو جاز لهذا أن يقول ذلك لجاز لصاحب الدرهم الآخر أن يأخذ الدرهمين ويتصرف فيهما ويقول على قضاء حقك من موضع آخر إذ الاختلاط من الجانبين وليس ملك أحدهما بأن يقدر فائتًا بأولى من الآخر إلا أن ينظر إلى الأقل فيقدر أنه فائت فيه أو ينظر إلى الذي خلط فيجعل بفعله متلفًا لحق غيره وكلاهما بعيدان جدًا]

Ve eger denildi ki siz bu sūret gibi bir sūrette tecvīz ettiniz ki onun hakkı mikdārınca vere ve onu siz beyᶜ kıldınız. Buna dahi deriz ki biz onu beyᶜ etmedik, ancak biz bedeldir deriz ki yedine geçmiş olan dirhemin bedelidir dedik, ona mālik olur, nitekim bir kimsenin rutabından metlūf olan rutabın mislini mütlifin yedinde bulup ondan rutabı kadar alırsa ona mālik olur ve bu ahkām eger sāhib-i māl ona müsāᶜade edip verdiği şeyi mālı bedelinde kabūl ve ahz ettiği takdīrdedir. Ammā eger ona müsāᶜade etmezse ve onunla ızrār edip ki benim dirhemin ᶜaynını olmayınca almam ve mislini kabūl etmem ve ondan senin zimmetin ibrāᵓ etmem ve bağışlamam ve ᶜaynı müstebhem olup da bilinmezse ben onu terk edip senin mālın üzerine muᶜattal ederim der ise o sūrette ben derim ki onun kabzında nāibü'ş-şerᶜ ona nāib-i menāb olmak lāzım gelir tā ki o ādemin mālı ona helāl ola, zīrā bu muᶜāmele mahz-ı taᶜannut ve tazyīktir, bununla bir mesāg-ı şerᶜī gelmemiştir. Ve onu kabz edecek bir kādī bulamazsa dīndār bir ādemi hakem nasb eder tā ki onu yedinden kabz eder ve ondan dahi ᶜāciz kalıp bir hakemi dahi bulamazsa artık kendi zātıyla bu ifrāz ve taᶜyīn emrine mütevellī olup ᶜalā-niyyeti's-sarf onu ifrāzıyla münferid olur ve bu emr ifrāz üzerine vācib ve müteᶜayyin olur ve o vaktte o dirhemin ihrāc ve ifrāzıyla

kusūr-ı mālı ona helāl kalır. Ve bu hükm māiᶜāt haltında daha ziyāde zāhir ve lāzımdır. Ve eger denildi ki kendi yedinde olan māldan almak kendisine helāl olup ve o ādemin hakkı onun zimmetine müntakil olunca ne hācet var ki evvelā o nesneyi ihrāc edip sonra kusūrunda tasarruf ede, yaᶜnī mādām ki ettiği ettiği māl onun zimmetine müteᶜalliktir ve kendisine cevāz vardır ki yedinde olan māldan ala o ihrāca ne hācet ve lüzūm var ve niçin kable'l-ihrāc o mālde onun tasarrufu cāiz olmaz. Buna dahi biz deriz ki ᶜulemā-ı ᶜızāmdan birtakım demişler ki o cins māldan yedinde māl-ı harām mikdārı māl durdukça kable'l-ihrāc o māldan ahz ve tasarrufa kādirdir, ammā kāffesini almak cāiz değildir, yaᶜnī kāffesini almak ona cāiz olmaz ve dīgerleri demiş ki mikdār-ı harāmı ibdāl kasdıyla maᶜa't-tevbe ihrāc etmeyince ona almak cevāzı yoktur ve dīger takımları demiş ki alışverişinde ashāb-ı hukūk için ondan almağa cevāz vardır, lākin kendisi kable'l-ihrāc ondan vermeğe muktedir olmaz ve eger verirse kendisi günahkār olur, alanlara bir günāh olmaz. Ve kāffesinin ahzine hīçbir kimse cevāz görmemiştir, çünkü mālik zuhūr ederse onun hakkını o mālın cümlesinden almağa salāhiyyet ve istihkākı vardır, zīrā ola ki bu aldığım şey benim ᶜayn-ı hakkım ola ve ᶜayn-ı hakkım olmazsa onun yerinde vākiᶜ der ve bu taᶜyīn ve hakku'l-gayrın ihrāc ve temyīzi ile o ihtimāl mündefiᶜ olur, işte bu ihtimāl ile işbu māl dīgerine de müteraccih olur, zīrā [249] hakka karīb olan şey dīgerinden mukaddemdir, nitekim kıymet üzerine mislin takdīmi lāzımdır ve mislin üzerine ᶜayn-ı mālı takdīm olunur ve kezālik onda rücūᶜ misli muhtemel olan şey onda rücū-ı kıymet muhtemel olan şeyden mukaddemdir ve rücūᶜ-ı ᶜaynı muhtemel olan nesne rücūᶜ misle mukaddemdir. Ve bunu söylemek o kimseye cāiz olmuş olsaydı o dirhemin sāhibine dahi iki dirhemi ahz ve tasarruf edip ben senin hakkın āher yerden öderim demek dahi cāiz olurdu, çünkü ihtilāt iki cānibinden olup ve bir cānibin hakkı fāit takdīr olunmağa öbür cānibden evlā değildir, meger ki ekalle nazar edip onu fāit mukadder ede veyāhūd karıştırana bakıp onun fiᶜliyle dīgerin mālına mütlif ᶜadd oluna ve bunların ikisi dahi pek çok uzaktırlar.

[وهـذا واضـح فـي ذوات الأمثـال فإنهـا تقـع عوضًـا فـي الإتلافـات مـن غيـر عقـد فأما إذا اشتبه دار بدور أو عبد بعبيد فلا سبيل إلى المصالحة والتراضي فإن أبى أن يأخذ إلا عين حقه ولم يقدر عليه وأراد الآخر أن يعوق عليه جميع ملكه فإن كانت متماثلة القيم فالطريق أن يبيع القاضي جميع الدور ويوزع عليهم الثمن بقدر النسبة وإن كانت متفاوتة أخذ من طالب البيع قيمة أنفس الدور وَصَرَفَ إِلَى الْمُمْتَنِعِ مِنْهُ مِقْدَارَ قِيمَةِ الْأَقَلِّ ويوقف قدر التفاوت إلى البيان أو الإصطلاح لأنه مشكل وإن لم يوجد القاضي فللذي يريد الخلاص وفي يده الكل أن يتولى ذلك بنفسه هذه هي المصلحة وما عداها من الاحتمالات ضعيفة لا نختارها وفيما سبق تنبيه على العلة وهذا في الحنطة ظاهر وفي النقود دونه وفي العروض أغمض إذ لا يقع البعض بدلًا عن البعض فذلك احتيج إلى البيع ولنرسم مسائل يتم بها البيان هذا الأصل]

Ve bu hükm ve tafsīl ise zevātü'l-emsālde vazıhtır, çünkü itlāfātta zevü'l-emsāl ᶜakd olmaksızın ᶜıvaz vākiᶜ olur, ammā zevātü'l-kıyemde vākiᶜ olursa onun hükmü başkadır. Meselā onun bir hānesi dīger bir ādemin hānesi ile müştebih olursa veyāhūd onun bir kölesi dīgerin bir kölesiyle müştebih olur ise artık o hālde onda musālaha ve murāzāta bir tarīk yoktur. Ve sāhib-i hāne kendi hānesi mā-ᶜadāsından bir nesne almaktan ibā eylerse ve ona muktedir olmayıp dīgerinin emlāki üzerine onunla taᶜvīk etmek isterse eger o hānelerin kıymetleri mütemāsil ise tarīk odur ki hākimü'ş-şerᶜ o hāneleri satıp esmānı beynlerinde hānelere nisbetle taksīm ede ve eger hāne mütefāvit olup yekdīgerinden farklı iseler hākimü'ş-şerᶜ beyᶜe tālib olan kimseden enfes dūrun kıymetini alır ve mümteniᶜ olan kimseye kıymeti ekall olan mikdārı sarfıyla vakt-i ıstılāha veyā beyān-ı hāl zuhūruna değin mikdār-ı tefāvütü tevkīf eder, zīrā müşkildir. Ve eger orada kādī bulunmaz ve cemīᶜ-i büyūt halāsı isteyen kimsenin yedindedir, artık kendisi bi'z-zāt buna mütevellī olur, yaᶜnī hākimü'ş-şerᶜ göreceği şey kendi nefsi ile görür, çünkü maslahat olur ve mā-ᶜadāsı olan ihtimāl-i zaᶜīftir, biz onu ihtiyār etmeyiz. Taᶜrīf-i sābıkta ᶜillete tenbīh vardır, yaᶜnī o ihtimāl-i zaᶜīfi ihtiyār etmediğimizin ᶜilleti taᶜrīf-i mesbūktan anlaşılır. Ve bu hükm hıntada zāhirdir ve nukūdda zuhūru ondan yaᶜnī buğdaydan dūndur ve ᶜurūzda daha ziyāde gāmızdır, çünkü ᶜurūzun baᶜzısı baᶜzısına bedel düşmez ve onun için beyᶜe ihtiyāc olunur, kaldı ki bu aslın beyānı için mesᵓeleleri yazalım tā ki onunla bu aslın beyānı tamām ola.

[مسألة إذا وقع في يده مال أخذه من سلطان ظالم ثم تاب والمال عقار وكان قد حصل منه انتفاع فينبغي أن يحسب أجر مثله لطول تلك المدة وكذلك كل مغصوب له منفعة أو حصل منه زيادة فلا تصح توبته ما لم يخرج أجرة المغصوب وكذلك كل زيادة حصلت منه وتقدير أجرة العبيد والثياب والأواني وأمثال ذلك مما لا يعتاد إجارتها مما يعسر ولا يدرك ذلك إلا باجتهاد وتخمين وهكذا كل التقويمات تقع بالاجتهاد وطريق الورع الأخذ بالأقصى وما ربحه على المال المغصوب في عقود عقدها على الذمة وقضى الثمن منه فهو ملك له ولكن فيه شبهة إذ كان ثمنه حرامًا كما سبق حكمه وإن كان بأعيان تلك الأموال فالعقود كانت فاسدة وقد قيل تنفذ بإجازة المغصوب منه للمصلحة فيكون المغصوب منه أولى به والقياس أن تلك العقود تفسخ ويسترد الثمن وترد الأعواض فإن عجز عنه لكثرته فهي أموال حرام حصلت في يده فللمغصوب منه قدر رأس ماله والفضل حرام يجب إخراجه ليتصدق به ولا يحل للغاصب ولا للمغصوب منه بل حكمه حكم كل حرام يقع في يده]

Mesʾele: Melik-i cāirden eline bir māl girse sonra tevbe etse ve o māl ʿakār olup ondan bir gılāl ve irtifāʿ hāsıl olmuş olsa gerektir ki yedinde durduğu müddet için o ʿakārın ecr-i mislini hesāb ve ihrāc ede. Ve her bir magsūb ki onun bir menfaʿati veyāhūd bir ziyādeliği hāsıl olmuş olur, o magsūbun ecr-i mislini ihrāc etmedikçe onun tevbesi sahīh olmaz ve kezālik onun her bir ziyādesi ihrāc etmedikçe onun tevbesi sahīh olmaz. Ve ücret-i ʿabīd ve siyāb ve evānī ve onlara mümāsil olup istīcārı muʿtād olmayan eşyānın takdīri ictihād ve tahmīn [250] ile olur ki tahmīn ve ictihād etmeksizin onların ecr-i misllerinin takdīri güççedir, yaʿnī idrāki müteʿassirdir. Ve'l-hāsıl takvīmātın kāffesi böyledir, ictihād ile vākiʿ olmak gerektir. Onda tarīk-i veraʿ odur ki onlar aksā ve müntehā-yı mikdārını ahz ede, meselā ʿabīdin ücret-i yevmiyyeleri bir dānikten beş dānika kadar değerse ki baʿzısı bir dānik ve baʿzısı iki dānik ve baʿzısı üç ve baʿzısı dört ve baʿzısı beş dānik olursa aksāsı beş dāniktir, kendisi o ʿabīd için yevmiyye beş dānik ücret-i misl takdīr ede. Ve veresiye satın alıp akçesini māl-ı magsūbdan ödenmiş olan mālın kār ve ribhi onun mülkü olur, lākin şübheli olur, çünkü onun semenini māl-ı harāmdan ödemiştir, hükmü taʿrīf-i mesbūk gibidir. Aʿyān-ı

magsūbeye vākiᶜ olan ᶜukūd ile hāsıl olan kār ve ticāret sahīh olmaz, zīrā ona tārī olan ᶜukūd-ı sahīha değildir. Ve bir kavl vardır ki magsūbun minhün icāzesi ile nāfiz olur, o dahi maslahat için ve magsūbun minhü olan kimse ona ondan daha ziyāde evlā olur ve kıyās odur ki o ᶜukūd kāffesi fesh oluna ve esmānı dahi istirdād oluna ve ᶜarzları dahi redd oluna ve eger kesretinden dolayı ondan ᶜāciz kalırsa artık o emvāl kāffesi harāmdır, yedine geçmiştir, ondan magsūbun minhü olan kimsenin reᵓs-i māli kadar ahz eder ve fazlası harām kalır, ihrāc ve fukarāya infākı vācib olur, ne gāsıba helāl olur ve ne de magsūbun minhü olan ādeme helāl olur belki onun hükmü yedine vākiᶜ olan her bir māl-ı harāmın hükmü gibidir.

[مسألة من ورث مالًا ولم يدر أن مُوَرِّثه مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ أَمِنْ حَلَالٍ أَمْ مِنْ حَرَامٍ وَلَمْ يَكُنْ ثَمَّ عَلَامَةٌ فَهُوَ حَلَالٌ بِاتِّفَاقِ الْعُلَمَاءِ وَإِنْ عَلِمَ أَنَّ فِيهِ حَرَامًا وَشَكَّ فِي قَدْرِهِ أَخْرَجَ مِقْدَارَ الْحَرَامِ بالتحري فإن لم يعلم ذلك ولكن علم أن مورثه كان يتولى أعمالا للسلاطين واحتمل انه لم يكن يأخذ في عمله شيئًا أو كان قد أخذ ولم يبق في يده منه شيء لطول المدة فهذه شبهة يحسن التورع عنها ولا يجب وَإِنْ عَلِمَ أَنَّ بَعْضَ مَالِهِ كَانَ مِنَ الظُّلْمِ فَيَلْزَمُهُ إِخْرَاجُ ذَلِكَ الْقَدْرِ بِالِاجْتِهَادِ وَقَالَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ لَا يَلْزَمُهُ وَالْإِثْمُ عَلَى الْمُوَرِّثِ واستدل بما روي أن رجلا ممن ولي عمل السلطان مات فقال صحابي الآن طاب ماله أي لوارثه وهذا ضعيف لأنه لم يذكر اسم الصحابي ولعله صدر من متساهل فقد كان في الصحابة من يتساهل ولكن لا نذكره لحرمة الصحبة وكيف يكون موت الرجل مبيحًا للحرام المتيقن المختلط ومن أين يؤخذ هذا نعم إذا لم يتيقن يجوز أن يقال هو غير مأخوذ بما لا يدري فيطيب لوارث لا يدري أن فيه حرامًا يقينًا]

Dīger mesᵓele: Kim ki bir māla vāris oldu ve bilmez ki onun mūrisi o mālı nereden kazandı ki onu helālden mi kesb etti yoksa harāmdan ve harām olmaklığına delālet eder bir ᶜalāmet dahi olmazsa o mālın hükmü nicedir denilirse cevābı odur ki bu sūretle mūris olan māl ittifāk-ı ᶜulemāᵓ ile mahz-ı helāldir ve eger içinde bir mikdārı harām olduğunu bilip velākin mikdārında şekk ederse artık bi't-taharrī harāmın mikdārı ondan ihrāc eder. Ve eger onu bilmeyip velākin onun mūrisi hidemāt-ı saltanatta müstahdem olduğunu bilir ve ihtimāli vardır ki ᶜameline üc-

ret dahi almamış veyāhūd almışsa tūl-i müddetten onun elinde ondan bir şey kalmadığı muhtemel bulunmuş, artık bu bir şübhedir ki ondan teverruᶜ etmek hoştur, ictinābı vācib değildir. Ve eger onun baᶜzı mālı zulmden olduğunu yakīnen anlamışsa o kadar şeyᵓin ihrācı ona lāzım olur. Ve baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ demiş ki ihrācı ona lāzım olmaz, günāhı mūrisinedir ve bu sözüne sahābī üzerine menkūl olan işbu rivāyet ile istidlāl etti ki hidemāt-ı saltanatta müstahdem olan zātın vefāt haberini o sahabī işitince, "İmdi mālı helāl oldu" demiş ki veresesine helāl oldu demektir, ammā bu rivāyet zaᶜīftir, çünkü ism-i sahābī mezkūr değildir, ola ki işbu kelām mütesāhil bir ādemden sādır olmuştur, zīrā sahābīlerde tesāhül eden var idi velākin ihtirām-ı sohbet için onun adını yād etmeyiz, yoksa bir ādemin vefātı harāma nice mübīh olabilir, yaᶜnī malına karışıp muhtelit olan harām-ı müteyakkın onun mevti ile ne sūretle helāl olabilir ve bu hükm nereden alınır! Evet denilebilir ki bir ādem bilemediği nesne ile muᵓāhaza olunmaz, o dahi yakīnen harām olduğunu bilemediğinden ona helāl olur ki vārise irsen intikāl eden māl yakīnen harām olduğuna maᶜlūmātı olmazsa ona helāl olur demektir.

en-Nazaru's-Sānī Fi'l-Masrifi

[النظر الثاني في المصرف]

[فإذا أخرج الحرام فله ثلاثة أحوال إما أن يكون له مالك معين فيجب الصرف إليه أو إلى وارثه وإن كان غائبا فينتظر حضوره أو الإيصال إليه وإن كانت له زيادة ومنفعة فلتجمع فوائده إلى وقت حضوره وإما أن يكون لمالك غير معين وقع اليأس من الوقوف على عينه ولا يدري أنه مات عن وارث أم لا فهذا لا يمكن الرد فيه للمالك ويوقف [251] حَتَّى يَتَّضِحَ الْأَمْرُ فِيهِ وَرُبَّمَا لَا يمكن الرد لكثرة الملاك كغلول الغنيمة فإنها بعد تفرق الغزاة كيف يقدر على جمعهم وإن قدر فكيف يفرق دينارا واحدا مثلًا على ألف أو ألفين فهذا ينبغي أن يتصدق به]

Ve masrafta olan nazar ise ki ikinci nazar idi, o dahi işbu mebhastır ki kendi mālından māl-ı harāmı çıkardığı vaktte onun üç hāli vardır ki o mālın māliki yā maᶜlūm ve muᶜayyen ola ki ona sarf ve iᶜtāsı vācib olur ve ölmüş ise onun vārisine teslīmi lāzım gelir ve gāib ise onun

huzūruna intizār olunur veyāhūd ona irsāl ve īsāl kılınır ve eger o mālın ziyāde ve menāfiᶜ var ise onun dahi huzūruna dek cemᶜ ve hıfz olunur. Veyāhūd o mālın māliki gayr-ı muᶜayyen ola ki ᶜaynına vākıf olmaktan beᵓs vākiᶜ olmuş ve maᶜlūm değildir ki hayātta mıdır yoksa ölmüş ve ölmüş ise onun vārisi var mıdır yoksa yok. İşte bu ikinci hālde mālike mālın reddi mümkin olmaz, ancak onda tevakkuf lāzım gelir, tā ki emri maᶜlūm ve āşikār ola. Ve mümkin ki o mālın kesret-i mālikleri cihetle onlara redd etmek dahi mümkin olamaz, meselā gulūl-ı ganīmet gibi ki küffār-ı hāksārāndan ganīmetle alınan emvālden kable'l-kısme eger birisi bī-izn-i emīr bir şey almış olsa ve guzāt-ı mücāhidīn dağılıp müteferrik olmuş olsalar, baᶜdehu o kimse onun aldığı nesneyi o guzātın kāffesine nice redd edebilir ve cemᶜine nice muktedir olabilir ve olsa bile meᵓhūzu yalnız bir ᶜaded altın olursa o altını bin kişiye veyāhūd iki bine nice tefrīk edebilir, kaldı ki bu gibi māl ancak onunla tasadduk etmek gerektir.

[وإما من مال الفيء والأموال المرصدة لمصالح المسلمين كافة فيصرف ذلك إلى القناطر والمساجد والرباطات ومصانع طريق مكة وأمثال هذه الأمور التي يشترك في الانتفاع بها كل من يمر بها من المسلمين ليكون عامًا للمسلمين وحكم القسم الأول لا شبهة فيه أما التصدق وبناء القناطر فينبغي أن يتولاه القاضي فيسلم إليه المال إن وجد قاضيا متدينا وإن كان القاضي مستحلًا فهو بالتسليم إليه ضامن لو ابتدأ به فيما لا يضمنه فكيف يسقط عنه به ضمان قد استقر عليه بل يحكم من أهل البلد عالمًا متدينًا فإن التحكيم أولى من الانفراد فإن عجز فليتول ذلك بنفسه فإن المقصود الصرف]

Veyāhūd meᵓhūzu olan şey yā māl-ı feyᵓ veyā mesālih-i müslimīne meşrūt ve merbūt olup ki binā-i kanātır ve taᶜmīr ve mesālih-i mesācid ve tarīk-i Mekke mesāniᶜine sarf olunur ki ᶜāmme-i müslimīn intifāᶜına mevzūᶜ ki kāffe-i İslām'dan ona her kim ki mürūr eder, ondan intifāᶜa hakk ve salāhiyyeti olur bir vakf ve meşrūt olan mahalle sarf ede. Ve bunun birinci kısmı onda bir şübhe yoktur, ammā tasadduk ve binā-i kanātıra merbūt olan şeyde gerektir ki o nesnenin o mahalle sarfı emrine dīndār bir kādī mütevellī ola ki o nesne ona teslīm oluna ve eger böyle bir kādī bulmayıp müstahill bir kādīye rāst gelirse onu vermeye, zīrā

ibtidāʾen verirse ona dāmin olur ve hāl böyle olursa onunla nice damān sākıt olur, maʿa-hāzā onun damānı üzerine müstekarr bulunmuş ola ve bu sūretle bir dīndār kādī bulunmazsa artık ʿulemā-i beldeden bir merd-i dīndārı onda hakem nasb ede, zīra tahkīm infirāddan evlādır ve ondan dahi ʿāciz kalır ise yaʿnī hakem olacak bir dīndār ʿālimi dahi bulamaz ise o vaktte bi'z-zarūre onun o mahalle sarfına kendisi bi'z-zāt mütevellī olup sarf ede, zīrā maksad ancak o mālı o mahalle sarf etmektir.

[وأما عين الصارف فإنما نطلبه لمصارف دقيقة في المصالح فلا يترك أصل الصرف بسبب العجز عن صارف هو أولى عند القدرة عليه فإن قيل ما دليل جواز التصدق بما هو حرام وكيف يتصدق بما لا يملك وقد ذهب جماعة إلى أن ذلك غير جائز لأنه حرام وحكي عن الفضيل أنه وقع في يده درهمان فلما علم أنهما من غير وجههما رماهما بين الحجارة وقال لا أتصدق إلا بالطيب ولا أرضى لغيري مالا أرضاه لنفسي فنقول نعم ذلك له وجه واحتمال وإنما اخترنا خلافه للخبر والأثر والقياس]

Ve sarf edicinin ʿaynı ise biz onu ancak mesālihte mesārif-i dakīka için taleb ederiz, yoksa asl-ı sarfı o sārıftan vukūʿ-ı ʿacz için terk olunmaz, çünkü o sārıf-ı mahsūsa yalnız evleviyyet vardır ki bulunduğu hālde dīgerinden evlādır ve dīgerinden evlā olduğu haysiyyetle bulunmadığı hālde sarfı vācib olan nesneyi masrafından menʿ ve ona el komak cāiz olur mu? Elbette dīgerin vāsıtasıyla o masrafın mahalline īfāsı lāzımdır, evlā için farzı terk olunmaz. Ve eger denilse ki harām ile cevāz-ı tasaddukun delīli nedir ve māliki olmadığı nesne ile nice tasadduk eder o hāl ile ki bir cemāʿat onu gayr-ı cāiz görmüşler, çünkü harāmdır ve dahi Fudayl üzerine mahkī olmuş ki eline iki dirhem düşmüş ve bi-gayri vech eline duhūllerini bilince onları taşlar aralarına ilkāʾ edip "Ben helālden gayrı bir nesne ile tasadduk etmem, kendi nefsime rāzī olmadığım nesneyi dīgerime rāzī olmam!" demiş. Buna dahi biz deriz ki evet bunun dahi bir vech ve ihtimāli vardır ve hilāfını bizim ihtiyār edişimiz ancak haber ve eser ve kıyās içindir. [252]

[أما الخير فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالتصدق بالشاة المصلية التي قدمت إليه فكلمته بأنها حرام إذ قال صلى الله عليه وسلم أطعموها الأسارى ولما

نزل قوله تعالى ﴿الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ﴾ كذبه المشركون وقالوا للصحابة ألا ترون ما يقول صاحبكم يزعم أن الروم ستغلب فخاطرهم أبو بكر رضي الله عنه بإذن رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما حقق الله صدقه وجاء أبو بكر رضي الله عنه بما قامرهم به قال عليه الصلاة والسلام ''هَذَا سُحْتٌ'' فتصدق به وفرح المؤمنون بنصر الله وكان قد نزل تحريم القمار بعد أَذِنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ له في المخاطرة مع الكفار]

Bu bābda olan haber ise Zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye takdīm olunup tekellüm eden şāt-ı masliyyenin tasaddukuna şeref-sādır olan fermān-ı ᶜālīsidir ki şāt-ı masliyye "Ben harāmım!" diye ona haber verdiği vaktte "Onu esīrlere itᶜām ediniz" diye fermān etmiş. Ve dahi ﴿الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ﴾[76] āyet-i kerīmesi nāzil olduğu vaktte müşrikler onu tekzīb edip sahābe-i kirāma "Siz görmez misiniz ki sizin sāhibiniz Rūm maglūb olacaklarını zuᶜm eyler!" diye inkār ve sıddīk-i ekber Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān efendimizin izniyle onlara muhātara ve şart etmekle Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri onu tasdīk ettirip ki galebe-i mevᶜūdeyi tahkīk ve nasr-ı ilāhī ile müᵓminler şād olduklarında Ebū Bekr mukāvelesini onlardan ahz ve huzūr-ı sāmī-i peygamberīye o māl-ı mukāmere ile geldikte ᶜaleyhi's-selām efendimiz ''هَذَا سُحْتٌ فَتَصَدَّقْ بِهِ'' diye emr etmiş ki "Bu harāmdır, onunla tasadduk et" demektir. Muhātara-i küffāra izn-i ᶜālī-i peygamberī ancak tahrīm-i kumārın āyeti nüzūlünden sonra idi.

[وأما الأثر فإن ابن مسعود رضي الله عنه اشترى جارية فلم يظفر بمالكها لينقده الثمن فطلبه كثيرًا فلم يجده فتصدق بالثمن وقال اللهم هذا عنه إن رضي وإلا فالأجر لي وسئل الحسن رضي الله عنه عن توبة الغال وما يؤخذ منه بعد تفرق الجيش فقال يتصدق به وروي أن رجلًا سولت له نفسه فغل مائة دينار من الغنيمة ثم أتى أميره ليردها عليه فأبى أن يقبضها وقال له تفرق الناس فأتى معاوية فأبى أن يقبض فأتى بعض النساك فقال ادفع خمسها إلى معاوية وتصدق بما يبقى فبلغ معاوية قوله فتلهف إذا لم يخطر له ذلك وقد ذهب أحمد بن حنبل والحارس المحاسبي وجماعة من الورعين إلى ذلك]

76 Rūm, 30/1-3.

Ve eser ise o dahi İbn Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvānın fiᶜlidir ki bir cāriyeyi satın almış ve parasını vermek için bāyiᶜini aradıysa da bulamayıp onu pek çok taleb ve taharrī ettikten ve bulmasından katᶜ-ı ümīd eyledikten sonra cāriyenin semeni ile tasadduk edip "Yā rabbi, bu tasadduk o ādemin tarafından olsun eger onunla rāzī olursa, yoksa onun sevābı bana olsun" diye duᶜā ve kasd etmiş. Ve dahi Hasen-i Basrī'den suᶜāl vākiᶜ olmuş ki "Kable'l-kısmet māl-ı ganīmetten izn olmaksızın mālı ahz edip gulūl eden ādemin tevbesi nice olur ve ᶜaskerin teferrukundan sonra ondan alınan māla ne gūnā muᶜāmele olunur?" Hasen ᶜaleyhi'r-rahme "Onunla tasadduk olunur" diye cevāb vermiş. Ve dahi mervīdir ki bir kişi nefsine uyup māl-ı ganīmetten kable'l-kısmet yüz ᶜaded altını ahz ve baᶜdehu emīrine onu redd edecek oldukta, emīri "leşker dağılmış" diye onu kabz etmekten imtināᶜ ve Hazret-i Muᶜāviye'ye varıp ona verecek oldukta o dahi kabūlünden ibā ve ihtirāz ve o ādem müteᶜabbidin birisine gidip ona bir çāreyi taleb ve o müteᶜabbid dahi "Onun humusunu Muᶜāviye'ye ver ve kusūr kalan nesneyi fukarāya tasadduk eyle" diye irāᵓe-i tarīk ettikte onun sözü Muᶜāviye'ye bālig olmuş ve bunu tahattur edememesinden Muᶜāviye müteᵓessif olmuştur. Ve dahi Ahmed b. Hanbel ve Hāris el-Muhāsibi ve zümre-i veraᶜkārāndan bir cemāᶜat bunun cevāzına dahi zāhib olmuşlar.

[وأما القياس فهو أن يقال إن هذا المال مردد بين أن يضيع وبين أن يصرف إلى خير إذ وقع اليأس من مالكه وبالضرورة يعلم أن صرفه إلى خير أولى من إلقائه في البحر فإنا إن رميناه في البحر فقد فوتناه على أنفسنا وعلى المالك ولم تحصل منه فائدة وإذا رميناه في يد فقير يدعو لمالكه حصل للمالك بركة دعائه وحصل للفقير سد حاجته وحصول الأجر للمالك بغير اختياره في التصدق لا ينبغي أن ينكر فإن في الخبر الصحيح إن للزارع والغارس أجرًا في كل ما يصيبه الناس والطيور من ثماره وزرعه وذلك بغير اختياره]

Ve kıyās ise [253] o dahi şu sūretle denilmektir ki işbu māl için iki hāl vardır. O iki hāl beyninde mütereddiddir, yā ona tazyīᶜi lāzım gelir veyāhūd bir hayra sarfı münāsib görülür, çünkü mālikinden yeᵓs vākiᶜ olmuş. Ve bahre ilkā ve tazyīᶜinden ise hayra sarfı evlā olduğu bi'z-zarūre maᶜlūm olur, zīrā bahre ilkāsıyla onu hem bizim nefsimize

ve hem dahi māliki üzerine takviyet etmiş oluruz, ondan aslā bir fāide hāsıl olmamış olur ve eger bir fakīrin eline versen ki mālikine duᶜā ede, o vaktte onun mālikine bereket-i duᶜā hāsıl olur ve fakīrin zarūreti dahi onunla mündefiᶜ olur. İhtiyārı olmaksızın tasaddukta mālike husūl-i ecr dahi münker olmamak gerektir, zīrā haber-i sahīhte gelmiş ki ekinci ve fidan dikicinin ekin ve yemişinden halkın ahz ve ekl ettiklerinin ecri hāsıl olur ve bu ise ihtiyārı olmaksızın bir ecrdir.

[وأما قول القائل لا نتصدق إلا بالطيب فذلك إذا طلبنا الأجر لأنفسنا ونحن الآن نطلب الخلاص من المظلمة لا الأجر وترددنا بين التضييع وبين التصدق ورجحنا جانب التصدق على جانب التضييع وقول القائل لا نرضى لغيرنا مالا نرضاه لأنفسنا فهو كذلك ولكنه علينا حرام لاستغنائنا عنه وللفقير حلال إذ أحله دليل الشرع وإذا اقتضت المصلحة التحليل وجب التحليل وإذا حل فقد رضينا له الحلال ونقول إن له أَنْ يَتَصَدَّقَ عَلَى نَفْسِهِ وَعِيَالِهِ إِذَا كَانَ فقيرًا أما عياله وأهله فلا يخفى لأن الفقر لا ينتفي عنهم بكونهم من عياله وأهله بل هم أولى من يتصدق عليهم وأما هو فله أن يأخذ منه قدر حاجته لأنه أيضًا فقير ولو تصدق به على فقير لجاز وكذا إذا كان هو الفقير ولنرسم في بيان هذا الأصل أيضًا مسائل]

Ve biz helālden gayrı bir nesne ile tasadduk etmeyiz diye vākiᶜ olan söz ise doğrudur, biz bunda bununla nefsimiz için tasadduk edip ecr istememişiz, ancak biz nefsimizi günāhtan kurtarmak için ecri mālikine olmak üzere tasadduk ediyoruz, çünkü halās-ı nefsimiz için iki hāl arasında mütereddid kaldık ki onu tazyīᶜ edelim veyāhūd onunla tasadduk edelim ve cānib-i tasadduk cānib-i tazyīᶜden evlā olmakla onu tercīh ettik, bu sūretle işbu fiᶜlimiz o söze mübāyin değildir, kaziyyemize taᶜarruz ve müdāhelesi olmaz. Ve dahi öbür sözü ki nefsimize rāzī olmadığımız şeyʾ-i dīgerimize dahi rāzī olmayız demesi o dahi doğrudur, bize harām olduğu haysiyyetle onunla rāzī değiliz, ammā fakīre helāl olduğu haysiyyetle ona rāzī olmuşuz. Nefsimize dahi şerᶜan helāl olmuş olsaydı onunla nefsimize dahi rāzī olurduk, zīrā delīl-i şerᶜī ve maslahat-ı hillī iktizā ederse tahlīl vācib olur ve helāl olunca biz fakīre helāli irtizā etmişiz. Hattā deriz ki kendisi fakīr ve muhtāc olursa nefsine ve ehl ü ᶜayāli üzerine onunla tasadduk etmeğe dahi cevāz vardır ve onun ehl ü

ᶜayāli ise hafī olmadığı vech üzere onun fakrları ona ehl ü ᶜayāl olmaklarıyla müntefī ve zāil olmaz, belki o sadakaya fukarā-yı sāireden ehakk ve evlādırlar. Ve kendi zātı ise ondan mikdār-ı hāceti olmak ona cāizdir ki kendisi dahi fakīrdir ve sadakaya ehl ve mahalkdir ve muztarrı olup nefsine ondan sarf ettiği şey bir fakīre sarf etmiş olsa cāiz olurdu, kaldı ki o sözü dahi bizim bu sözümüze muᶜārız olmadı. Bu asla dahi birkaç mesᵓeleyi tasvīr ve tersīm edelim tā ki güzelce nümāyān ola.

[مسألة إذا وقع في يده مال من يد سلطان قال قوم يرد إلى السلطان فهو أعلم بما تولاه فيقلده ما تقلده وهو خير من أن يتصدق به واختار المحاسبي ذلك وقال كيف يتصدق به فلعل له مالكًا معينًا ولو جاز ذلك لجاز أن يسرق من السلطان ويتصدق به وقال قوم يتصدق به إذا علم أن السلطان لا يرده إلى المالك لأن ذلك إعانة للظالم وتكثير لأسباب ظلمه فالرد إليه تضييع لحق المالك والمختار أنه إذا علم من عادة السلطان انه لا يرده إلى مالكه فيتصدق به عن مالكه فهو خير للمالك إن كان له مالك معين من أن يرد على السلطان لأنه ربما لا يكون له مالك معين ويكون حق المسلمين فرده على السلطان تضييع فإن كان له مالك معين فالرد على السلطان تضييع وإعانة للسلطان الظالم وتفويت لبركة دعاء الفقير على المالك وهذا ظاهر فإذا وقع في يده من ميراث ولم يتعد هو بالأخذ من السلطان فإنه شبيه باللقطة التي أيس عن معرفة صاحبها إذا لم يكن له أن يتصرف فيها بالتصدق عن المالك ولكن له أن يتملكها ثم وإن كان غنيًا من حيث إنه [254] اكتسبه من وجه مباح وهو الالتقاط وههنا لم يحصل المال من وجه مباح فيؤثر في منعه من التملك ولا يؤثر في المنع من التصدق]

Mesᵓele ki melik-i cāirden eline bir māl girmişse onda ᶜulemānın birtakımı demişler ki yine o mālı o melike redd eder, zīrā kendisi mütevellīsi olduğu emre ondan daha ziyāde ᶜālimdir ki mütekallidi bulunduğu emri yine ona taklīd eder ve o melike duᶜā ederdi, onunla tasadduk etmekten yeğdir ve ᶜAllāme Muhāsibī dahi bunu ihtiyār etmiştir, "Onunla nice tasadduk eder ola ki ona bir mālik-i muᶜayyen vardır ve eger bu cāiz olmuş olsa sultāndan çalıp onunla tasadduk etmek cāiz olurdu" demiş. Ve ᶜulemānın dīger takımı demişler ki eger mālikine redd etmeyeceğini bilirse onu melike redd etmez, çünkü o sūrette olan reddi sitemkāra iᶜāne demek olur ve hem dahi onun esbāb-ı zulmüne

teksīrdir ve dahi mālikinin hakkına tazyīᶜdir. Ve'l-hāsıl eger melikin ᶜādātından bilir ki eger o mālı ona redd ederse onu mālikine redd etmez, o hālde sevābı mālikine olmak üzere ondan yāna o māl ile tasadduk eder, zīrā ona bir mālik-i muᶜayyen olursa ona daha ziyāde hayrlıdır, yaᶜnī sultāna onu redd etmekten fukarāya sarfı mālikine yeğdir demek ister. Ve hem dahi ola ki o māla bir mālik-i muᶜāyyen yoktur, müslimīnin hakkıdır ve bu sūretle olursa sultāna reddi tazyīᶜdir. Hāsıl-ı kelām o māla eger bir mālik-i muᶜayyen var ise onu sultāna iᶜāde ve reddi tazyīᶜ ve melik-i cāire iᶜāne olup fukarādan mālikine husūlü meʾmūl olan bereket-i duᶜāyı dahi māliki üzerine izāᶜa ve tefvīttir ve bu bir şeʾn-i zāhirdir. Ve eger o mālı kendisi bi'z-zāt melikten almayıp ancak irsen onun yedine geçmiştir, ahz ve kabūlüne onun bir taᶜaddāsı vākiᶜ olmamıştır, o vaktte sāhibi maᶜrifetinden yeʾs olunmuş olan lukataya benzer ve hükmü ise o gibi lukatayı māliki tarafından tasadduk etmekle tasarruf etmek lāzım gelmez belki ona mütemellik olmağa cevāz görülmüştür velev ki ganī ve zengin ola, çünkü bir vech-i mübāh yaᶜnī iltikāttan onu iktisāb etmiştir, fakat mā-nahnu fīh olan māl onu vech-i mübāhtan iktisāb etmeyip bī-ihtiyār irsen yedine geçtiğinden artık bu cihetle onun ona ᶜadem-i iktisābı ancak menᶜ-i mülkiyyetine müʾessirdir ki menᶜ-i tasaddukuna onun bir teʾsīri olmaz.

[مسألة إذا حصل في يده مال لا مالك له وجوزنا له أن يأخذ قدر حاجته لفقره ففي قدر حاجته نظر ذكرناه في كتاب أسرار الزكاة فقد قال قوم يأخذ كفاية سنة لنفسه وعياله وإن قدر على شراء ضيعة أو تجارة يكتسب بها للعائلة فعل وهذا ما اختاره المحاسبي ولكنه قال الأولى أن يتصدق بالكل إن وجد من نفسه قوة التوكل وينتظر لطف الله تعالى في الحلال فإن لم يقدر فله أن يشتري ضيعة أو يتخذ رأس مال يتعيش بالمعروف منه وكل يوم وجد فيه حلالًا أمسك ذلك اليوم عنه فإذا فني عاد إليه فإذا وجد حلالًا معينا تصدق بمثل ما أنفقه من قبل ويكون ذلك قرضًا عنده ثم إنه يأكل الخبز ويترك اللحم إن قوي عليه وإلا أكل اللحم من غير تنعم وتوسع وما ذكره لا مزيد عليه ولكن جعل ما أنفقه قرضًا عنده فيه نظر ولا شك في أن الورع ان يجعله قرضًا فإذا وجد حلالًا تصدق بمثله ولكن مهما لم يجب ذلك على الفقير الذي يتصدق به عليه فلا يبعد ان لا يجب عليه أيضًا إذا أخذه لفقره لا سيما إذا وقع في يده من ميراث ولم يكن متعديا بغصبه وكسبه حتى يغلظ الأمر عليه فيه]

Dīger bir mesʾele: Māliki olmayan māldan yedinde hāsıl olan mübālagadan fakr-ı hāline bināen mikdār-ı hāceti ahz etmek, biz onu ona tecvīz ettik, lākin mikdār-ı hācette nazar vardır ki onu biz esrār-ı zekātın kitābında zikr etmişiz, yaᶜnī mikdār-ı hācetin beyānında beyne'l-ᶜulemāʾ ekāvīl-i müteᶜaddide vākiᶜ olmuştur. Bir kavm demiş ki kendi nefs ve ᶜayālinin bir senelik kifāyet ve idārelikleri mikdārıdır ve onunla bir tarla veyā bir sermāye tedārük edip o tarlanın gılāl ve sermāyenin kārıyla ehlini geçindirebilirse o dahi edebilir. Ve bunu ᶜAllāme Muhāsibī ihtiyār edip demiş ki "Evlāsı odur ki kāffesiyle tasadduk ede eger kendi nefsinden kuvvet-i tevekkülü bilirse ve helālde olan lutf-ı Bārī'ye muntazır olur. Ve eger buna kuvveti olmazsa ona cāizdir ki onunla bir tarlayı satın ala veyāhūd onu sermāye ittihāz ede ve kārından maᶜrūf ile geçinir ve her hangi günde helāl bulduysa o günde ondan imsāk ede. Ve her ne vakt ki o helāl bittiyse ona dönüp onunla taᶜayyüş ede. Ve eger helāl-i muᶜayyen bulduysa nefsine ondan infāk edegeldiği kadrin misli ile o helālden tasadduk ede, sanki o nafakası kendi zimmetinde karzdır yaᶜnī borç gibidir ve ondan taᶜayyüş ederken müreffehen ve mütenaᶜᶜimen geçinmeye, belki yalnız ondan ekmeği yiye ve gūştu terk eyleye. Ve eger gūştun terkine iktidārı olmayıp külliyyen terk edemezse tenaᶜᶜum ve tevessuᶜ etmeksizin ondan dahi ihtiyācı kadar ekl ede." Ve Muhāsibī'nin işbu zikr ve beyānına bir mezīd olmaz, fakat onun meʾkūlünün karz [255] edişinde bir nazar vardır ve veraᶜca karz olmasında şekk yoksa da ki muktezā-yı veraᶜ odur her ne vakt ki helāl bulduysa onun misli ile tasadduk ede, lākin işbu hükm fakīr-i āher üzerine vācib olmayınca buna dahi vācib olmamaklığı baᶜīd olmaz, zīrā kendisi dahi fakrı için muhtāc ve muztarrı olduğu hālde fukarā-yı sāire gibi onu ahz ve ekl etmiştir, lā-siyyemā onun ahzinde onu bir taᶜaddāsı olmayıp bī-gasb ve bī-kesb olarak eline irsen geçmiş olursa o hālde emri daha ziyāde hafīf olur, onda ona mūcib-i gilaz ve şiddet-i emr bir şey yoktur.

[مسألة إذا كان في يده حلال وحرام أو شبهة وليس يفضل الكل عن حاجته فإذا كان له عيال فليخص نفسه بالحلال لأن الحجة عليه أوكد في نفسه منه في عبده وعياله وأولاده الصغار والكبار من الأولاد يحرسهم من الحرام إن كان لا يفضي بهم

إلى ما هو أشد منه فإن أفضى فيطعمهم بقدر الحاجة وبالجملة ما يحذره في غيره فهو محذور في نفسه وزيادة وهو أنه يتناول مع العلم والعيال ربما تعذر إذا لم تعلم إذ لم تتول الأمر بنفسها فليبدأ بالحلال بنفسه ثم بمن يعول وإذا تردد في حق نفسه بين ما يخص قوته وكسوته وبين غيره من المؤن كأجرة الحجام والصباغ والقصار والحمال والاطلاء بالنورة والدهن وعمارة المنزل وتعهد الدابة وتسجير التنور وثمن الحطب ودهن السراج فليخص بالحلال قوت نفسه ولباسه فإن ما يتعلق ببدنه ولا غنى به عنه هو أولى بأن يكون طيبًا وإذا دار الأمر بين القوت واللباس فيحتمل أن يقال يخص القوت بالحلال لأنه ممتزج بلحمه ودمه وكل لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ وأما الكسوة ففائدتها ستر عورته ودفع الحر والبرد والأبصار عن بشرته وهذا هو الأظهر عندي وقال الحارث المحاسبي يقدم اللباس لأنه يبقى عليه مدة والطعام لا يبقى عليه لما روي أنه لا يقبل الله صلاة من عليه ثوب اشتراه بعشرة دراهم فيها درهم حرام وهذا محتمل ولكن أمثال هذا قد ورد فيمن في بطنه حرام ونبت لحمه من حرام فمراعاة اللحم والعظم أن ينبته من الحلال أولى ولذلك تقيأ الصديق رضي الله عنه ما شربه مع الجهل حتى لا ينبت منه لحم يثبت ويبقى فإن قيل فإذا كان الكل منصرفًا إلى أغراضه فأي فرق بين نفسه وغيره وبين جهة وجهة وما مدرك هذا الفرق قلنا عرف ذلك بما روي أن رافع بن خديج رحمه الله مات وخلف ناضحًا وعبدًا حجامًا فسئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك ''فَنَهَى عَنْ كَسْبِ الْحَجَّامِ فَرُوجِعَ مَرَّاتٍ فَمَنَعَ مِنْهُ فَقِيلَ ''إِنَّ لَهُ أَيْتَامًا'' فَقَالَ ''إِعْافِوهُ النَّاضِحَ'' فهذا يدل على الفرق بين مايأكله هو أو دابته فإذا انفتح سبيل الفرق فقس عليه التفصيل الذي ذكرناه]

Dīger mesʾele: Eger onun yedinde helāl ve harām veyāhūd şübheli bir māl olsa ve cümlesi kendi kadr-i hācetinden dūn olup ondan bir şey ziyāde ve artık olmazsa o hālde onun muᶜāmelesi nice olur der isen, buna dahi bizim tafsīlimiz vardır ki onun ehl ü ᶜayāli olur ise gerektir ki kendi nefsini helāl māl ile muhtass eder ve kusūru ᶜayāline infāk eder, zīrā kendi nefsi üzerine olan huccet ᶜabd ve ᶜayāllerinden daha ziyāde müştedd ve müʾekkeddir. Ve evlād-ı sıgār u kibārı harāmdan saklamak egerçi üzerine vācibdir lākin eşedd ve aᶜzam bir harāma muktezī olmazsa ve eger onun o māl-ı harāmdan onların saklamaları dīger bir harām-ı aᶜzama müʾeddī olacak olursa artık bi'z-zarūre ondan bi-kadri'l-hācet itᶜāma mecbūr ve muztarrdır. Ve bi'l-cümle zābıta odur ki her ne ki

dīgerinde onu mahzūr görüp ittikāsı vācib görürse kendi nefsinde dahi maᶜa-ziyāde mahzūrdur, ondan ictināb ve ihtirāzı daha ziyāde ehemm ve aᶜzamdır, zīrā kendisi o harām veyā şübheli nesneyi ekl ettiği vaktte onun ekli maᶜa'l-ᶜilm vākiᶜ olur, yaᶜnī onu ᶜālim olduğu hālde bilerek ekl etmiş olur, günāhı daha ziyāde aᶜzamdır ve onun ehl ü ᶜayāli ekl ederlerse mümkin ki maᶜzūr olalar, zīrā bilerek harāmı ekl etmiyorlar ve bi'z-zāt o harāmı cemᶜine mübāşeret ve tesebbüb etmemişler. Ve hāl bu minvāl üzere olunca gerektir ki māl-ı helālden evvelā nefsine sarf ede ki zātı ile başlaya sonra ᶜayāline infāk ede. Ve kendi nefsine muhtass bulunan mesārifāt aralarında mütereddid ve mütehayyir olur ise ki māl-ı helāl onların kāffesine vefā etmez, onların baᶜzısı kūt ve kisvetine muhtasstır ve baᶜzısı levāzimāt-ı sāiresine müteᶜalliktir, meselā meʾkūl ve melbūsu ile ücret-i haccām ve sabbāg ve kassār ve hammāl veyā kireç ile sıvamak veyāhūd yağ ile sürünmek ve hāneyi taᶜmīr ve termīm etmek ve hayvāna ᶜalef vermek ve tennūru yakmak ve odunu satın almak ve çerāg yağı almak gibi mesārif-i müterākime içinde mütereddid kalırsa o mahz-ı helāl ile kendi nefsinin kūtu ve libāsını tahsīs eder, zīrā bedenine taᶜalluku olup ondan istignā mümkin olmayan nesne her şeyden ziyāde helāl olmağa evlā ve ehakktır. Ve kūt ile libās mā-beyninde vākiᶜ olur ise onda dahi kūtuna tahsīsi daha evlādır denilmek ihtimāli vardır, zīrā kūtu lahm ve demi ile karışıp ondan lahm ve dem mütevellid olur ve her ne ki harāmdan bitip hāsıl olursa nār-ı cahīm ona ehakktır. [256] Ve libās ise onun fāidesi setr-i ᶜavret ve defᶜ-i harr u berd ve beşeresinden menᶜ-i basardır ve benim ᶜindimde azher budur. Ammā Hāris el-Muhāsibī demiş ki "Libāsı takdīm eder, zīrā elbise onun üstünde bir müddet durur ve yemek durmaz." Ve mervīdir ki bir dirhemi harām ve dokuz dirhemi helāl ile satın alınmış olan sevbin lābisinden Cenāb-ı Hakk bir namāzı kabūl etmez. Ve bu dahi muhtemeldir velākin bunun emsāli rivāyetler dahi karnına harām girip lokma-i harāmdan nābit olan lahm ile namāz kılanların hakkında vārid olmuştur ve o lahmin durması dahi o libāsın durmasından ziyādedir ve harāmdan lahm ve ᶜazmının nebāt etmemesinin mürāᶜātı bi-tarīki'l-evlā ehemm ve elzemdir. Onun için Sıddīk-i Ekber ᶜaleyhi'r-rıdvān müştebih sütü içtikten sonra nefsini

kusturdu, tā ki ondan bir lahm ve ᶜazm bitip vücūdunda durmaya. Ve bu zikr olunan levāzım hepsi onun agrāzına munsarıf olıcak onun nefsi ile ᶜayālinin nefsleri beyninde ve cihet ile cihet aralarında ne fark vardır? Ve bu farkın müdriki nedir der isen, deriz ki farkı vardır, bu fark Rāfiᶜ b. Hudeyc'in kaziyye-i merviyyesiyle bilinmiştir ki hīn-i vefātında bir ᶜabd-i haccām ve bir nādıhı terk etmiş ve ᶜabd-i haccāmın kesbi hakkında ᶜaleyhi's-selām efendimizden suᵓāl vākiᶜ oldukta efendimiz kesb-i haccām üzerine nehy etmiş ve çend defᶜa mürācaᶜat ve fi'n-nihāye onun eytāmı var diye suᵓālde ibrām olundukta "إِعْلِفُوهُ النَّاضِحَ"[77] diye emr ü fermān buyurmuş yaᶜnī "Onu nādıhın ᶜalefine sarf ediniz" diye mesāg göstermiş. Ve bu kaziyyenin hükmü delālet eder ki kendi taᶜāmı ile dābbesi ᶜalefi beyninde bir fark vardır. Ve bununla fark tarīki açılırsa artık bu zikr ettiğimiz tafsīli var sen buna kıyās eyle.

[مسألة الحرام الذي في يده لو تصدق به على الفقراء فله يوسع عليهم وإذا أنفق على نفسه فليضيق ما قدر وما أنفق على عياله فليقتصد وليكن وسطًا بين التوسيع والتضييق فيكون الأمر على ثلاث مراتب فإن أنفق على ضيف قدم عليه وهو فقير فليوسع عليه وإن كان غنيًا فلا يطعمه إلا إذا كان في برية أو قدم ليلًا ولم يجد شيئًا فإنه في ذلك الوقت فقير وإن كان الفقير الذي حضر ضيفًا تقيًا لو علم ذلك لتورع عنه فليعرض الطعام وليخبره جمعًا بين حق الضيافة وترك الخداع فلا ينبغي أن يكرم أخاه بما يكره ولا ينبغي أن يعول على أنه لا يدري فلا يضره فإن الحرام إذا حصل في المعدة أثر في قساوة القلب وإن لم يعرفه صاحبه ولذلك تقيأ أبو بكر وعمر رضي الله عنهما وكانا قد شربا على جهل وهذا وإن أفتينا بإنه حلال للفقراء أحللناه بحكم الحاجة إليه فهو كالخنزير والخمر إذا أحللناهما بالضرورة فلا يلتحق بالطيبات]

Dīger mesᵓele: Yedinde olan māl-ı harām ile sūret-i intiᶜāş ve tasadduk ne sūretle olacak der isen: Eger onu fukarāya tasadduk eder ise onunla fukarāᵓ üzerine tevsīᶜ edebilir. Ve eger onu nefsine sarf ve infāk edecek ise kudreti erdiği mertebede tazyīk ede. Ve eger ehli ve ᶜayāline infāk edecektir, onda iktisād ede, yaᶜnī hālet-i vustāyı ihtiyār edip ki

77 Müslim, Musākāt, 62; *Musnedu*'ş-Şāfiᶜī, 190; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 2/216, no: 700.

ne tevsīᶜ eder ve ne de tazyīk, ancak mikdār-ı kifāyeyi sarf eder. Ve bu sūrette emri üç mertebe üzerine vākiᶜ olmuş olur. Ve hānesine mihmān olan merd-i fakīre sarf edecek olsa gerektir ki o mihmān üzerine tevsīᶜ ede. Ve mihmānı ganī ve zengin olursa gerektir ki ondan ona bir nesneyi itᶜām etmeye, meger ki sahrāda olur da yāhūd leylen kudūm etmiş olur ve dahi bir nesneyi bulmamış olur, zīrā o vaktte fakīrdir. Ve eger hāzır olan fakīr yaᶜnī mihmān hānesine gelip hāzır olmuş olan kimse egerçi fakīrdir, ammā be-gāyet muttakī ve perhīzkār bir ādemdir ki onu bilmiş olsa yemez, ondan teverruᶜ eder, o hālde mihmānlık hakkına riᶜāyet olmak ve hudᶜadan ihtirāz etmek için hem taᶜāmı ona takdīm eder ve hem dahi onunla onu āgāh eder tā ki hakk-ı ziyāfet ve terk-i hudāᶜı o sūretle cemᶜ etmiş olur, zīrā müᵓmin karındaşı kerh ettiği şey ile onu ikrām etmemek gerektir. Ve haberi olmayınca ona mazarratı olmaz diye o mesāga iᶜtimād olunmamak gerektir, çünkü harām miᶜdede hāsıl olduğu vaktte kasāvet-i kalbe teᵓsīr eder; velev ki sāhibi onu bildirmeye, onun için Hazret-i Ebū Bekr ve ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān bilmeyerek içtikleri sütü miᶜdelerinde bırakmayıp nefslerini kusturmuşlar. Ve bunun hilline yaᶜnī fukarāya helāl olduğuna bi-hükmi'l-hāce velev ki biz fetvā verdik, lākin onun hilli ᶜale'l-ıtlāk olmayıp ancak o dahi hācet ve zarūrete göredir, zīrā ᶜinde'z-zarūre ve'l-ıztırār lahm-ı hınzīr ve şarāb-ı hamra eger bir mesāg gösterilirse o mesāg onları helāl olanlara ilhāk etmez, ancak defᶜ-i zarūret mikdārınca harām oldukları hālde istiᶜmāllerine zarūrī ve ıztırārī olarak nevᶜan-mā bir ibāhat demek olur.

[مسألة إذا كان الحرام أو الشبهة في يد أبويه فليمتنع عن مؤاكلتهما فإن كانا يسخطان فلا يوافقهما على الحرام المحض [257] بل ينهاهما فلا طاعة لمخلوق في معصية الله تعالى فإن كان شبهة وكان امتناعه للورع فهذا قد عارضه أن الورع طلب رضاهما بل هو واجب فليتلطف في الامتناع فإن لم يقدر فليوافق وليقلل الأكل بأن يصغر اللقمة ويطيل المضغ ولا يتوسع فإن ذلك عدوان والأخ والأخت قريبان من ذلك لأن حقهما أيضًا مؤكد وكذلك إذا ألبسته أمه ثوبًا من شبهة وكانت تسخط برده فليقبل وليلبس بين يديها ولينزع في غيبتها وليجتهد أن لا يصلي فيه إلا عند حضورها فيصلي فيه صلاة المضطر وعند تعارض أسباب الورع ينبغي أن يتفقد هذه الدقائق وقد حكي عن بشر رحمه الله أنه سلمت إليه أمه رطبة وقالت

بحقي عليك أن تأكلها وكان يكرهه فأكل ثم صعد الغرفة فصعدت أمه وراءه فرأته يتقيأ وإنما فعل ذلك لأنه أراد أن يجمع بين رضاها وبين صيانة المعدة وقد قيل لأحمد بن حنبل سئل بشر هل للوالدين طاعة في الشبهة فقال لا فقال أحمد هذا شديد فقيل له سئل محمد بن مقاتل العباداني عنها فقال بر والديك فماذا تقول فقال للسائل أحب أن تعفيني فقد سمعت ما قالا ثم قال ما أحسن أن تداريهما]

Dīger mesᵓele: Bir māl-ı harām veyāhūd müştebih vālideyni yedlerinde olsa onların emrleriyle ondan yemek ona cāiz olur mu der isen, buna dahi deriz ki mahz-ı māl-ı harām ü müştebihten tenāvül etmek ona cāiz olmaz, çünkü maᶜsiyet-i hālıka hīçbir mahlūkun emrine mutāvaᶜat ve inkıyād cāiz olmaz, belki ona vācib olur ki onları onun eklinden üslūb-ı hakīmāne ile nehy ve menᶜ ede. Ve eger onun şübhesi zaᶜīf olup da ictinābı veraᶜdan ise artık o hālde dīger bir veraᶜa ve belki bir vācibe muᶜārız olmuş olur, çünkü vālideyni gücendirip incitmek menhiyyün ᶜanh ve memnūᶜdur ve bunun ihtirāzı ise veraᶜdır ve veraᶜ için vācib terk olunmaz. Ve o sūretle eğer yemesiyle güceneceklerini yakīnen bilirse o merde ondan imtināᶜ etmekte telattuf edip hakīmāne bir üslūb ile tevakkī eder ve mümkini olmaz ise onlara muvāfakat eder, fakat bol bol yemeye, az bir şey yiye ve lokmayı tasgīr ede ve çiynemeği uzata, zīrā onunla tenaᶜᶜum etmek ᶜudvāndır. Ve birāder ve kız karındaşının hükmleri dahi bundan yakındır ki onlarla dahi bu sūretle muᶜāmele etmek hoştur, zīrā onların hakk-ı karābetleri müᵓekkeddir ve mürāᶜat-ı tīb-i kulūbları vācibdir. Ve eger böyle bir şübheli sevbi anası ona ilbās edecek olduysa ve onun ᶜadem-i muvāfakatinden gazab edip terk-i libāsı için ona güceneceğini anlarsa yaᶜnī redd ve ᶜadem-i kabūlünden kalbi kırılıp mükedder olacağını yakīnen bilirse artık onun huzūrunda o sevbi giyip kalbini tatyīb ede ve gaybetinde onu soyup onunka namāz kılmaya velākin onun huzūrunda onunla namāz kılar fakat namāz-ı muztarr gibi kılar. Ve'l-hāsıl esbāb-ı veraᶜ yekdīgerine müteᶜārız olunca bu gibi nükte ve dekāyıka dikkat ve iftikād etmek lāzımdır. Bişr b. el-Hāris ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mahkī olmuş ki onun vālidesi ona bir rutab dānesini verip "Benim sende olan analık hakkım için bunu yiyesin" diye emr etmiş ve kendisi onun eklini kerh edip istemezdi, artık tahsīl-i

rızāsı için onu alıp yedikten sonra yukarıdaki odaya çıkıp nefsini kusturmağa çalışmış ve ardı sonra anası çıkıp o hālini görmüş ve onun böyle edişi ancak vālidesinin rızāsıyla muhāfaza-i miᶜde beyninde cemᶜ etmek maksadına mübtenīdir. Ve dahi İmām Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahmeye denilmiş ki Bişr b. el-Hāris'ten suʾāl vākiᶜ olmuş ki "Şübhelinin tenāvülüne vālideyn için itāᶜat var mıdır?" Ve o dahi "yok" diye cevāb vermiş. Ve İmām Ahmed: "Bu katıdır ve şedīddir" dedikte, ona denildi ki "Muhammed b. Mukātil el-ᶜAbbādānī ᶜaleyhi'r-rahmeden dahi bu gibi suʾāl vākiᶜ oldukta "Sen vālideynine ihsān eyle" demiş, sen buna dahi ne söylersin?" O vaktte İmām Ahmed suʾāl eden ādeme demiş ki "Ben bu suʾālden benī ᶜafv etmeni isterim, ben ikisinin kelāmlarını dahi işitmişim sonra sen onlarla müdārāt etmekliğin ne ᶜaceb güzel ve hoş olur" diye hatm-ı kelām etmiştir.

[مسألة من في يده مال حرام محض فلا حج عليه ولا يلزمه كفارة مالية لأنه مفلس ولا تجب عليه الزكاة إذ معنى الزكاة وجوب إخراج ربع العشر مثلًا وهذا يجب عليه إخراج الكل إما ردًا على المالك إن عرفه أو صرفًا إلى الفقراء إن لم يعرف المالك وأما إذا كان مال شبهة يحتمل أنه حلال فإذا لم يخرجه من يده لزمه الحج لأن كونه حلالًا ممكن ولا يسقط الحج إلا بالفقر ولم يتحقق فقره وقد قال الله تعالى ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ وإذا وجب عليه التصدق بما يزيد على حاجته حيث [258] يغلب على ظنه تحريمه فالزكاة أولى بالوجوب وإن لزمته كفارة فليجمع بين الصوم والإعتاق ليتخلص بيقين وقد قال قوم يلزمه الصوم دون الإطعام إذ ليس له يسار معلوم وقال المحاسبي يكفيه الإطعام والذي نختاره أن كل شبهة حكمنا بوجوب اجتنابها وألزمناه إخراجها من يده لكون احتمال الحرام أغلب على ما ذكرناه فعليه الجمع بين الصوم والإطعام أما الصوم فلأنه مفلس حكمًا وأما الإطعام فلأنه قد وجب عليه التصدق بالجميع ويحتمل أن يكون له فيكون اللزوم من جهة الكفارة]

Dīger mesʾele: Yedinde olan māl mahz harām olursa üzerine hacc ve zekāt ve keffāre vācib olur mu diye suʾāl eder isen, bunun cevābı dahi odur ki yedinde olan māl mahz harām olursa hacc ona lāzım olmaz ve keffāret-i māliyye dahi vācib olmaz çünkü müflistir ve zekāt dahi ona vācib olmaz, çünkü zekātın maᶜnāsı meselā rubᶜ-ı ᶜöşrün vücūb-ı ihrā-

cıdır ve bu ādeme cemīᶜ-i mālın ihrācı vācib olur ki yā mālikine redd ede veyāhūd māliki maᶜlūm olmazsa fukarāya sarf ede. Ve eger mahz harām olmayıp da şübheli bir māl ise ki helāl olmağa ihtimāli vardır, eger onu elinden çıkarmazsa ona hacc lāzım olur çünkü o māl helāl olmağa imkānı vardır ve hacc ise ancak fakr ile sākıt olur ve bunun fakrı mütehakkak değildir. Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾[78] buyurmuştur. Ve harām olduğuna galebe-i zann vukūᶜuyla yedinde olan mālın kadr-i ihtiyācı mā-ᶜadāsından ihrāc ve tasadduku vācib olunca onda zekāt vācib olmak bi-tarīki'l-evlādır. Ve eger keffāret dahi ona vācib olduysa o dahi savm ile iᶜtāk beyninde cemᶜ ede, yaᶜnī hem iᶜtāk eder ve hem dahi o keffāret için sıyām eder tā ki yakīn ile vücūb-ı keffāretten vāreste ola. Ve bir kavm demiş ki keffāret lüzūmunda sıyām ona vācib olur, itᶜām-ı mesākīn vācib olmaz, zīrā onun yesār-ı maᶜlūmu yoktur. Ve ᶜAllāme Muhāsibī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "İtᶜām-ı mesākīn ona kāfī olur" yaᶜnī itᶜām ile berāber sıyām etmek lāzım olmaz. Ve bizim bunda olan ihtiyārımız ise ancak her bir şübhe ki onun vücūb-ı ictinābına hükm ettik ve harām olduğuna galebe-i zann ihtimāliyle ihrāc ve fukāraya sarfı ile onu ilzām eyledik, onda savm ile itᶜām beyninde cemᶜ etmek vācib olur ki o keffāret için hem itᶜām-ı mesākīn eder ve hem dahi oruç tutar. Savmı ise hükmen müflis olduğu haysiyyetledir ve itᶜāmı ise çünkü cemīᶜinin sarfı ona vācib olmuş ve mümkin ki onun mülkü olup da keffāret-i māliyye dahi ona vācib olmuş ola.

[مسألة من في يده مال حرام امسكه للحاجة فأراد أن يتطوع بالحج فإن كان ماشيًا فلا بأس له لأنه سيأكل هذا المال في غير عبادة فأكله في عبادة أولى وإن كان لا يقدر على أن يمشي ويحتاج إلى زيادة للمركوب فلا يجوز الأخذ لمثل هذه الحاجة في الطريق كما لا يجوز شراء المركوب في البلد وإن كان يتوقع القدرة على حلال لو أقام بحيث يستغني به عن بقية الحرام فالإقامة في انتظاره أولى من الحج ماشيًا بالمال الحرام]

Dīger mesᵓele: Yedinde harām bir māl olup da onu vakt-i hācete

78 Ālu ᶜİmrān, 3/97.

imsāk etmiş olsa o māldan yiyip māşiyen hacc ile tetavvuᶜ etmek nicedir denilirse, bunun dahi tafsīli odur ki māşiyen gitmeğe iktidārı olursa ondan yiyip hacc etmekte bir beᵓs olmaz, çünkü bu mālı ᶜibādet yolunda olmaksızın ekl edecektir ve bu sūrette ᶜibādet yolunda ekl etmesi daha evlā olur. Ve eger yürümeğe iktidārı olmayıp merkūb için ziyādeye muhtāc olacak ise yolda bu gibi hācete ondan bir nesne almak cāiz olmaz, nitekim beldede iken onunla merkūb iştirāsı cāiz olmaz. Ve eger durursa māl-ı helāl ile hacc etmek kudretine mütevakkıᶜ bulunursa yaᶜnī yedine helāl māl gireceği ve onunla kudreti olup o māl-ı helāl ile farz haccı edāᵓ ve māl-ı harāmdan müstagnī olacağını ümīd ederse o vaktte yerinde durup o māl-ı helāle intizār ve terabbusu ona māşiyen māl-ı harām ile hacc etmekten daha ziyāde hayrlı ve evlādır.

[مسألة من خرج لحج واجب بمال فيه شبهة فليجتهد أن يكون قوته من الطيب فإن لم يقدر فمن وقت الإحرام إلى التحلل فإن لم يقدر فليجتهد يوم عرفة أن لا يكون قيامه بين يدي الله ودعاؤه في وقت مطعمه حرام وملبسه حرام فليجتهد أن لا يكون في بطنه حرام ولا على ظهره حرام فإنا وإن جوزنا هذا بالحاجة فهو نوع ضرورة وما ألحقناه بالطيبات فإن لم يقدر فليلازم قلبه الخوف والغم لما هو مضطر إليه من تناول ما ليس بطيب فعساه ينظر إليه بعين الرحمة ويتجاوز عنه بسبب حزنه وخوفه وكراهته]

Dīger mesᵓele: Şübheli māl ile edā-i hacc-ı mefrūza çıkan kimse gerektir ki kūtu helāl māldan olmağa dikkat ve ictihād ede ve buna tamāmen kudreti müteᶜallik olmazsa vakt-i ihrāmdan vakt-i tehallüle kadar kūtu helāl māldan olmağa ictihād ede ve buna dahi muktedir olmazsa bārī yevm-i ᶜarefede huzūr-ı Bārī'de karnı harām ile memlū durup duᶜāᵓ etmekten tevakkī ede, yaᶜnī yevm-i ᶜarefede harām nesne yemeye [259] ve vakt-i vukūf ve duᶜāda matᶜam ve melbesi harām olmaya. Ve'l-hāsıl karnında ve arkası üstünde bir harām şey bulunmamağa ictihād eyleye. Ve fi'l-hakīka ᶜinde'l-hāce yedinde bulunan şübheli nesneden bi-kadri'l-hāce onun ekli egerçi biz ona tecvīz ettik, lākin helāldir diye onu emvāl-i helāl-i mahzaya ilhāk etmedik. Ve yevm-i ᶜarefede dahi eger o şübhelilerden tevakkī edemeyip onun ictinābından ᶜāciz kaldıysa artık o hālde onun kalbine havf ve hüznü mülāzım ettirip helāl-i mahz olmayan

nesnenin ekline vukūᶜa gelen işbu ıztırārı üzerine izhār-ı keder ü teᵓessüf ede, ola ki Hakk ᶜazze ve celle hazretleri o havf ve gam ve hüznü için nigāh-ı merhametle ona bakıp haşyet ve kerāhiyeti sebebi ile onun kusūrundan vaz geçer.

[مسألة سئل أحمد بن حنبل رحمه الله فقال له قائل مات أبي وترك مالًا وكان يعامل من تكره معاملته فقال تدع من ماله بقدر ما ربح فقال له دين وعليه دين فقال تقضي وتقتضي فقال افترى ذلك فقال أفتدعه محتبسًا بدينه وما ذكره صحيح وهو يدل على أنه رأى التحري بإخراج مقدار الحرام إذ قال يخرج قدر الربح وانه رأى أن أعيان أمواله ملك له بدلًا عما بذله في المعاوضات الفاسدة بطريق التقاص والتقابل مهما كثر التصرف وعسر الرد وعول في قضاء دينه على أنه يقين فلا يترك بسبب الشبهة]

Dīger mesᵓele: İmām Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahmeden suᵓāl vākiᶜ olup bir zāt ona demiş ki "Benim babam vefāt etmekle birtakım māl terk etmiş ve hālbuki hāl-i hayātında muᶜāmelesi mekrūh bulunan ādem ile alışveriş ederdi, onun metrūkātına ne sūretle muᶜāmele edeyim?" İmām-ı mūmāileyh cevābında "Onun mālından ribh ettiği mikdārı bırakırsın" diye iftāᵓ ve sāil be-tekrār "Onun alacağı da var ve vereceği de var, onlara ne edeyim?" dedikte buna dahi "Alacağını alıp vereceğini verirsin" diye tekāzīlerini emr ve buna "Cevāz görür müsün?" deyince imām-ı mūmāileyh: "Yā borcu ile tutsak mı bırakırsın?" diye cevāb vermiştir. Ve bu zikr ettiği şey sahīhtir ve bu ifādesi mikdār-ı harāmın taharrīsi lüzūmuna delīl-i vāzıh ve burhān-ı sarīhtir, çünkü mikdār-ı ribhin terk ve ihrācı reᵓy ve aᶜyān-ı mülkü ona bi-tarīki't-tekāss ve't-tekābül muᶜāvazāt-ı fāsidede bezl ettiği māla bedel olarak mükiyyetle hükm etmiş, zīrā tasarruf çoklaşıp redd-i mebīᶜāt müteᶜassir olunca bi'z-zārūre tarīk-i mukābaza vü muᶜātāt u mübādele ile ona mülk olması lāzım gelir, ancak ribhini müştebih ᶜadd etmiştir ve dahi kazā-i deyni üzerine taᶜvīl edip onun edāsıyla vārisini ilzām etti, çünkü kazā-i deyni dahi yakīnen vācibdir, o şübhesiyle terk olunmaz.

el-Bābu'l-Hāmisü Fī İdrārāti's-Selātīni ve Sılātihim Ve Mā Yahillu Minhā Ve Yahrimu

[الباب الخامس في إدرارات السلاطين وصلاتهم وما يحل منها وما يحرم]

[اعلم أن من أخذ مالًا من سلطان فلا بد له من النظر في ثلاثة أمور في مدخل ذلك إلى يد السلطان من أين هو وفي صفته التي بها يستحق الأخذ وفي المقدار الذي يأخذه هل يستحقه إذا أضيف إلى حاله وحال شركائه في الاستحقاق]

Ve kitāb-ı mezkūrun beşinci bābı ise ki vezāif ve ʿatāyā-yı mülūkī beyānıyla ondan helāl ve harām olan ahvālini taʿrīf eder mebāhisin zikrinde idi, o dahi işte bu bābdır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki her kim bir padişahtan vazīfe veyā ʿatiyye almak isterse üzerine üç emre bakmak vācib olur: Birincisi o vazīfe veyā ʿatiyyenin medhaline nazar ede ki nereden padişahın yedine geçmiş. Ve ikincisi dahi onunla o ʿatiyye veyā vazīfeye müstehakk bulunduğu sıfata nazar ve tedkīk etmektir ki onun sıfatı o nesneye müstehakk mıdır? Ve üçüncüsü ise o dahi ahz edeceği mikdāra nazar eylemektir ki onun o hāli ile o istihkākta şerīki bulunanların ahvāllerine nisbetle o kadar şey ondan almağa onun istihkākı var mıdır?

en-Nazaru'l-Evvelü Fī Cihāti'd-Dahli's-Sultāni

[النظر الأول في جهات الدخل للسلطان]

[وكل ما يحل للسلطان سوى الإحياء وما يشترك فيه الرعية قسمان مأخوذ من الكفار وهو الغنيمة المأخوذة بالقهر والفيء وهو الذي حصل من مالهم في يده من غير قتال والجزية وأموال المصالحة وهي التي تؤخذ [260] بالشروط والمعاقدة والقسم الثاني المأخوذ من المسلمين فلا يحل منه إلا قسمان المواريث وسائر الأمور الضائعة التي لا يتعين لها مالك والأوقاف التي لا متولي لها أما الصدقات فليست توجد في هذا الزمان وما عدا ذلك من الخراج المضروب على المسلمين والمصادرات وأنواع الرشوة كلها حرام]

Sultānın hazīnesine duhūl eden emvālde olan nazarın beyānı ise, o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki ihyā-i mevāttan mā-ᶜadā her ne ki sultāna helāl olup raᶜiyye dahi onda müşterek olur, iki kısma münhasırdır: Birinci kısmı küffārdan meʾhūz olan māldır, gerek kahren alınan māl ki ganīmet gibi ve gerek tavᶜan alınan māl ki bī-ceng ü kıtāl alınan feyʾ ve māl-ı cizye ve ᶜakd-i musālaha ve şurūt ve muᶜākade emvāli gibi ve ikinci kısmı ehl-i İslām'dan alınan māldır. Ehl-i İslām'dan alınan emvālden iki kısmın mā-ᶜadāsı helāl olmaz, ancak iki kısmı helāldir ki emvāl-i mevārīs ve māliki maᶜlūm olmayan emvāl-i zāyiᶜadır. Ve mütevellīsi olmayan evkāf dahi buna mülhakadır. Ve sadakāt ise bizim bu zamānımızda bulunmaz. Ve bunların mā-ᶜadāsı ehl-i İslām üzerine madrūb olan vergi ve müsāderāt ve envāᶜ-ı rüşvet kāffesi harāmdır.

[فإذا كتب لفقيه أو غيره إدرار أو صلة أو خلعة على جهة فلا يخلو من أحوال ثمانية فإنه إما أن يكتب له ذلك على الجزية أو على المواريث أو على الأوقاف أو على ملك أحياه السلطان أو على ملك اشتراه أو على عامل خراج المسلمين أو على بياع من جملة التجار أو على الخزانة]

Ve çün emvāl-i vāridesi bu aksām bu envāᶜdır eger bir merd-i fakīh veyāhūd gayrısına bir vazīfeyi takdīr veyāhūd bir cāize ve ᶜatiyye ve libāsı verirse o tahsīs ve ᶜatāyāsı sekiz hālden hālī olamaz, yā onu māl-ı cizye üzerine yazıp takdīr edecek veyāhūd beytü'l-māle vārid olan emvāle mevārīse veyāhūd māl-ı vakfa veyāhūd feth ve ihyā ettiği tarlaların hāsılātına veyā satın aldığı emlākin gallāt ve hāsılātına veyā harāc-ı müslimīn cebāyetine taᶜyīn ettiği ᶜāmilin üzerine veyā tāife-i tüccārdan bir tācirin üzerine veyāhūd ᶜale'l-ıtlāk hazīnesi üzerine farz ve taᶜyīn edecektir.

[فالأول هو الجزية وأربعة أخماسها للمصالح وخمسها لجهات معينة فما يكتب على الخمس من تلك الجهات أو على الأخماس الأربعة لما فيه مصلحة وروعي فيه الاحتياط في القدر فهو حلال بشرط أن لا تكون الجزية إلا مضروبة على وجه شرعي ليس فيها زيادة على دينار أو على أربعة دنانير فإنه أيضا في محل الاجتهاد وللسلطان أن يفعل ما هو في محل الاجتهاد وبشرط أن يكون الذمي الذي تؤخذ الجزية منه مكتسبًا من وجه لا يعلم تحريمه فلا يكون عامل سلطان ظالما ولا بياع

خمر ولا صبيًا ولا امرأة إذ لا جزية عليهما فهذه أمور تراعى في كيفية ضرب الجزية ومقدارها وصفة من تصرف إليه ومقدار ما يصرف فيجب النظر في جميع ذلك]

Birincisi ise ki māl-ı cizyeye farz ve takdīri idi, o dahi maᶜlūm ola ki māl-ı cizyenin dört humusu mesālih-i müslimīn içindir ve bir humusu cihāt-ı müteᶜayyeneye muhtasstır. O humus veyā ahmās-ı erbaᶜaya vākiᶜ olan farz ve takdīr eger maslahata riᶜāyet ve mikdārına dahi lāzım gelen ihtiyāta mürāᶜāt ile vākiᶜ olursa o mefrūz o kimseye helāldir, lākin o şart ile ki māl-ı cizye vech-i şerᶜī üzere ehl-i zimmet üzerine madrūb olmuş ola ki bir dīnār veyāhūd dört dīnār üzerine ziyādelik yoktur, çünkü bu dahi mahall-i ictihāddır ve mahall-i ictihādda olan fiᶜlin işlemesine sultān muktedirdir. Ve dahi cizye veren zımmīnin kesbi dahi harāmlığı maᶜlūm olan vechten olmaya ki sultān-ı zālimin ᶜāmili veyā hammār veyā sabī veyāhūd kadın kişi olmaya, zīrā sabī ve imreᵓenin üzerine cizye yoktur, işte bu umūra darb-ı cizye ve takdīrinde ve ona sarf olunacak ādemin sıfatı ile ona sarf olunacak mikdārında mürāᶜat etmek gerektir. Bunların kāffesine nazar etmek vācibdir ve bu umūrun mürāᶜātı ehemm ve elzemdir.

[الثاني المواريث والأموال الضائعة فهي للمصالح والنظر أن الذي خلفه هل كان ماله كله حرامًا أو أكثره أو أقله وقد سبق حكمه فإن لم يكن حرامًا بقي النظر في صفة من يصرف إليه بأن يكون في الصرف إليه مصلحة ثم في المقدار المصروف]

Ve ikincisi beytü'l-māle vārid olan emvāl-i mevārīs ile emvāl-i zāyiᶜaya olan farz ve takdīrdir. Maᶜlūmdur ki emvāl-i mevārīs ve emvāl-i zāyiᶜa mesālih-i müslimīn için sarf olunur, fakat onda bir nazar vardır ki onu terk eden kimsenin mālı hepsi [261] helāl midir yoksa ekseri harām ve ekalli helāldir veyāhūd ekalli harām ve ekseri helāldir, şu nükteye nazar etmek lāzımdır. Bunun taᶜrīf ve ahkāmı sebkat etmiştir, bir dahi iᶜāde-i zikrine hācet yoktur. O māl-ı mevrūs harām olmayıp kāffesi helāl olursa o vaktte ona sarf olunacak ādemin sıfatına bakmak lāzım gelir ki ona sarfında maslahat var mıdır ve olduğu hālde o maslahata nazaran ne mikdār sarf etmek lāzım gelir? Bu dakīkaların gözetmeleri vācibdir.

[الثالث الأوقاف وكذا يجري النظر فيها كما يجري في الميراث مع زيادة أمر وهو شرط الواقف حتى يكون المأخوذ موافقًا له في جميع شرائطه]

Ve üçüncüsü ki emvāl-i vakfa olan taᶜyīn ve tahsīstir, onda dahi şart-ı vākıfı gözetmesiyle berāber emvāl-i mevārīste cārī olan nazar gibi intizār-ı īcābiyyenin cereyānı lāzımdır, lā-siyyemā şart-ı vākıfın mürāᶜātına dikkat etmek ehemm ve elzemdir, tā ki onun meᵓhūzu kāffe-i şurūtuna muvāfık ola.

[الرابع ما أحياه السلطان وهذا لا يعتبر فيه شرط إذ له أن يعطى من ملكه لمن شاء أي قدر شاء وإنما النظر في أن الغالب أنه أحياه بإكراه الإجراء أو بأداء أجرتهم من حرام فإن الإحياء يحصل بحفر القناة والأنهار وبناء الجدران وتسوية الأرض ولا يتولاه السلطان بنفسه فإن كانوا مكرهين على الفعل لم يملكه السلطان وهو حرام وإن كانوا مستأجرين ثم قضيت أجورهم من الحرام فهذا يورث شبهة قد نبهنا عليها في تعلق الكراهة بالأعواض]

Ve dördüncüsü ise o dahi sultānın arāzī-i mevāttan küşād ve ihyā ettiği tarlaların gallātına olan farz ve taᶜyīn ve bezl ve ᶜatādır. Ve bu kısmda olan ᶜatā ve tavzīf şurūttan āzāde ise de ki padişāh onda dahi bir dakīka vardır ki onu gözetmek lāzımdır. Şöyle ki ihyāᵓ ancak hafr-ı kanāt u enhār ve tesviye-i arāzī ve binā-i cüdrān ile hāsıl olur ve bu aᶜmāl ve efᶜāli bi'z-zāt melik işleyemez, ancak ᶜamele vāsıtasıyla vücūda gelirler ve fi'l-gālib onda ikrāh ve zulm ve tecāvüz vākiᶜ olur. Ve bināᵓberīn o ādeme bakmak lāzım gelir ki o arāzī ikrāh ile mi açılmış yoksa ücretle mi ve ücretle açılıp yapılmış ise o ücret harām māldan mı verilmiş yoksa helālden. Ve eger ikrāh ile olmuşsa o arāzī melike mülk olmaz onda olan bezl ve tavzīfi harāmdır ve eger ücretle vücūda gelip ammā ücreti harāmdan verilmiş o vaktte o ihsānı şübheli olur ve fī-mā sebak kerāhet-i aᶜvāzına müteᶜallik olan beyān ve ahvāli üzerine tenbīh etmişiz, o tenbīhe tevfīk-i hareket etmek vācibdir.

[الخامس ما اشتراه السلطان في الذمة من أرض أو ثياب خلعة أو فرس أو غيره فهو ملكه وله أن يتصرف فيه ولكنه سيقضي ثمنه من حرام وذلك يوجب التحريم تارة والشبهة أخرى وقد سبق تفصيله]

Ve beşincisi dahi odur ki sultān zümre-i tüccār ve raᶜiyye ve asnāfāndan veresiye satın aldığı emvāldir ki arāzī ve siyāb ve hilaᶜ ve hayvānāt gibi şeylerden vākiᶜ olan cāize ve ᶜatā ve bezl ve ihsān ve keremidir. O müştereyātı egerçi onun mülküdür, dilediği gibi onda mutasarrıf olabilir, lākin onların esmānı harām māldan īfā eder ve bir kerre verdiği semen onların harām olmaklarına mūcib olur ve dīger kerrede şübheli olmalarına müstevcibdir. Ve bunun tafsīli mebāhis-i mütekaddimede sebkat etmiştir, bunda dahi bu nükte ve dakīkalara nazar etmek gerektir.

[السادس أن يكتب على عامل خراج المسلمين أو من يجمع أمواله القسمة والمصادرة وهو الحرام السحت الذي لا شبهة فيه وهو أكثر الإدرارات في هذا الزمان إلا ما على أراضي العراق فإنها وقف عند الشافعي رحمه الله على مصالح المسلمين]

Ve altıncısı ise ki harāc-ı müslimīn veyāhūd emvāl-i kısmeti cemᶜ eden ᶜāmilīn üzerine vākiᶜ olan farz ve tavzīftir. Cerāim ve bu gibi emvāl-i magsūbe harām olup onda bir iştibāh yoktur. Ve bizim işbu zamānımızda olan ᶜatāyā ve vezāifin aglebi bu kabīle emvāldendir, meger ki arāzī-i ᶜIrākıyye ola ki arāzīᵓ-i Irāk'a İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme onu mesālih-i müslimīn üzerine vakf ᶜadd etmiştir.

[السابع ما يكتب على بياع يعامل السلطان فإن كان لا يعامل غيره فماله له كمال خزانة السلطان وإن كان يعامل غير السلاطين أكثر فما يعطيه قرض على السلطان وسيأخذ بدله من الخزانة فالخلل يتطرق إلى العوض وقد سبق حكم الثمن الحرام]

Ve yedincisi ise sultān ile muᶜāmele edenlerin üzerlerine vākiᶜ olan havāle ve takdīrdir. O kimse eger yalnız sultān ile muᶜāmele edip dīgerleriyle onun bir alışverişi yok ise onun hükmü hazīne-i sultān hükmü gibidir ki eger ekser-i muᶜāmelātı ahālī-i sāire iledir, [262] onun verdiği sultān üzerine karz ve borçtur, bedeli hazīneden alacaktır. Ve taᶜrīf-i mesbūktan maᶜlūm olduğu vech üzere halel ᶜıvaza mütetarrık olur ve semeni harām olan mālın hükmü tafsīl-i mütekaddimden maᶜlūm olur.

[الثامن ما يكتب على الخزانة أو على عامل يجتمع عنده من الحلال والحرام فإن لم يعرف للسلطان دخل إلا من الحرام فهو سحت محض وإن عرف يقينًا أن

الخزانة تشتمل على مال حلال ومال حرام واحتمل ان يكون ما يسلم إليه بعينه من الحلال احتمالًا قريبًا له وقع في النفس واحتمل أن يكون من الحرام وهو الأغلب لأن أغلب أموال السلاطين حرام في هذه الأعصار والحلال في أيديهم معدوم أو عزيز فقد اختلف الناس في هذا فقال قوم كل ما لا أتيقن أنه حرام فلي أن آخذه وقال آخرون لا يحل أن يؤخذ مالم يتحقق أنه حلال فلا تحل شبهة أصلًا وكلاهما إسراف والاعتدال ما قدمنا ذكره وهو الحكم بأن الأغلب إذا كان حرامًا حرم وإن كان الأغلب حلالًا وفيه يقين حرام فهو موضع توقفنا فيه كما سبق]

Ve sekizincisi ise ki hazīne üzerine vākiᶜ olan farz ve takdīrdir veyāhūd onun yanında harām ve helāl cemᶜ olunan bir ᶜāmilin üzerine vākiᶜ olan havāle ve tavzīftir. Bu sūrette olan ᶜatāyā ve tavzīf eger o sultāna māl-ı harāmdan gayrı bir geliri yok ise hazīnesine olan havāle ve ᶜatāyāsı mahz harāmdır. Ve eger yakīnen maᶜlūm oldu ki hazīne hem helāl ve hem harāma müştemil olup ve ona teslīm olunan nesne bi-ᶜaynihi helāl olduğu muhtemel ve ihtimāli karīb olup nefse itmiᵓnān verir ve hem dahi harāmdan olduğuna muhtemel bulunmuş ki agleb-i zann dahi buna zāhibdir, çünkü bu aᶜsārda olan emvāl-i selātīnin aglebi odur, māl-ı helāl ellerinde nāyāb ve ᶜazīz kalmıştır, artık bunda ihtilāf-ı akvāl vākiᶜ olmuştur. Bir kavm demiş ki harām olduğunu teyakkun etmediğim şeyi onun alması bana cāizdir. Ve dīgerleri demiş ki helāl olduğu mütehakkak olmayan nesnenin ahzi cāiz olmaz ki bir şübhe aslā helāl olmaz. Ve bu iki kavl dahi isrāftır, iᶜtidāl ve iktisādı odur ki bizim takdīm ettiğimiz tarīk ve beyāndır ki onun ekser-i mālı harām ise ᶜatiyyesinin ahzi dahi harāmdır ve eger onun agleb-i mālı helāl olup lākin içinde bir mikdār māl-ı harām mevcūd olduğu dahi müteyakkındır, artık bu sūrette bizim tevakkuf ettiğimiz yer demektir ki fī-mā sebak buna bir hükm veremeyip beyān hükmünde tevakkuf etmiştik.

[لقد احتج من جوز اخذ أموال السلاطين إذا كان فيها حرام وحلال مهما لم يتحقق أن عين المأخوذ حرام بما روي عن جماعة من الصحابة أنهم أدركوا أيام الأئمة الظلمة وأخذوا الأموال منهم أبو هريرة وأبو سعيد الخدري وزيد بن ثابت وأبو أيوب الأنصاري وجرير بن عبد الله وجابر وأنس بن مالك والمسور بن مخرمة فأخذ أبو سعيد وأبو هريرة من مروان ويزيد بن عبد الملك وأخذ ابن عمر وابن

عباس من الحجاج وأخذ كثير من التابعين منهم كالشعبي وإبراهيم والحسن وابن أبي ليلى وأخذ الشافعي من هارون الرشيد ألف دينار في دفعة وأخذ مالك من الخلفاء أموالًا جمة وقال علي رضي الله عنه خذ ما يعطيك السلطان فإنما يعطيك من الحلال وما يأخذ من الحلال أكثر]

Ve emvāl-i selātīn içinde harām ve helāl olup da ᶜayn-ı meʾhūz harām olduğu maᶜlūm ve mütehakkak olmayınca onun ahzini tecvīz eden kavm sahābe-i kirām üzerine mervī bulunan rivāyāt ile ihticāc etmişler ki sahābe-i kirāmdan bir cemāᶜat eʾimme-i zalemenin ᶜasrına yetiştiler ve onlardan ᶜatiyyeyi kabūl ettiler ki Hazret-i Ebū Hüreyre ve Ebū Saᶜīd el-Hudrī ve Zeyd b. Sābit ve Ebū Eyyūb-ı Ensārī ve Cerīr b. ᶜAbdullāh ve Cābīr ve Enes b. Mālik ve Misver b. Mahreme onlardan idiler. Ebū Hüreyre ve Ebū Saᶜīd ᶜaleyhime'r-rıdvān Mervān ve Yezīd b. ᶜAbdulmelik'ten ᶜatiyye kabūl ve ahz ettiler. Ve İbn ᶜÖmer ve İbn ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān Haccāc-ı Zālim'den ᶜatiyyeyi kabūl ve ahz etmişler. Ve tābiᶜīnden dahi çok kimseler onlardan ᶜatāyāyı aldılar ki Şaᶜbī ve İbrāhīm ve Hasen ve İbn Ebī Leylā gibi zevāt-ı fihām ādemler onu kabūl ve ahz etmişler. Ve İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme dahi Hārū-nu'r-Reşīd'den bir defᶜada olarak bin ᶜaded altını ahz etmiştir. Ve İmām Mālik ᶜaleyhi'r-rahme dahi hulefādan pek çok māl almıştır. Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib radıyallāhu ᶜanhu buyurmuştur ki "Sultān sana verdiği nesneyi al, zīrā sana ancak helāl māldan verir ve helāldan aldığı māl harāmdan daha ziyāde çoktur" yaᶜnī onun ekser-i meʾhūzu helāldir, sana ancak helāldan verir, çün sana bir nesne verirse sen onu ahz eyle demektir.

[وإنما ترك من ترك العطاء منهم تورعًا مخافة على دينه أن يحمل على ما لا يحل ألا ترى قول أبي ذر للأحنف بن قيس خذ العطاء ما كان نحلة فإذا كان أثمان دينكم فدعوه وقال أبو هريرة [263] رضي الله عنه إذا أعطينا قبلنا وإذا منعنا لم نسأل وعن سعيد بن المسيب أن أبا هريرة رضي الله عنه كان إذا أعطاه معاوية سكت وإن منعه وقع فيه وعن الشعبي عن مسروق لا يزال العطاء بأهل العطاء حتى يدخلهم النار أي يحمله ذلك على الحرام لا انه في نفسه حرام]

Ve ᶜatāyı terk edenler ise ancak dīnine havf ederek teverruᶜan terk

etmişler ki o ᶜatā onu helāl olmayan nesneye haml eder havfıyla terk etmişlerdir. Ahnef b. Kays’a “Ebū Zerr’in kelāmını görmez misin ona demiş ki nahle oldukça sen ᶜatāyāyı kabūl eyle ve eger sizin deyninizin bahāsı olursa o vaktte siz onu terk ediniz.” Ve Hazret-i Ebū Hüreyre ᶜaleyhi’r-rıdvān demiş ki “Eᵓimme eger bize vergiyi verirlerse kabūl ederiz ve eger bizi menᶜ ederlerse onlardan biz onu suᵓāl etmeyiz.” Ve Saᶜīd b. el-Müseyyeb ᶜaleyhi’r-rıdvān Hazret-i Ebī Hüreyre üzerine rivāyet edip demiş ki “Muᶜāviye çün ona vergi verirdi, sükūt ederdi ve çün menᶜ ederdi onun hakkında söylerdi.” Ve İbn Mesrūk üzerine rivāyeten ᶜAllāme Şaᶜbī demiş ki “Ehl-i ᶜatādan ᶜatāᵓ zāil olup vaz geçmez tā ki onları āteşe idhāl ede ki onları harāma haml ettirir, yoksa fī-nefsihi harām değildir.”

[وروى نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما أن المختار كان يبعث إليه المال فيقبله ثم يقول لا أسأل أحدًا ولا أرد ما رزقني الله وأهدى إليه ناقة فقبلها وكان يقال لها ناقة المختار ولكن هذا يعارضه ما روي أن ابن عمر رضي الله عنهما لم يرد هدية أحد إلا هدية المختار والإسناد في رده أثبت وعن نافع أنه قال بعث ابن معمر إلى ابن عمر بستين ألفًا فقسمها على الناس ثم جاءه سائل فاستقرض له من بعض من أعطاه وأعطى السائل ولما قدم الحسن بن علي رضي الله عنهما على معاوية رضي الله عنه فقال لأجيزك بجائزة لم أجزها أحدًا قبلك من العرب ولا أجيزها أحدًا بعدك من العرب قال فأعطاه أربعمائة ألف درهم فأخذها وعن حبيب ابن أبي ثابت قال لقد رأيت جائزة المختار لابن عمر وابن عباس فقبلاها فقيل ما هي قال مال وكسوة]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime’r-rıdvān üzerine Nāfiᶜ rivāyet edip demiş ki Muhtār ona māl gönderirdi ve İbn ᶜÖmer onu kabūl edip derdi ki “Ben bir kimseden bir nesneyi suᵓāl etmem ve Zāt-ı Zü’l-Celāl bana verdiği rızkı dahi redd etmem.” Hattā Muhtār ona bir nāka yaᶜnī dişi bir deveyi verip hediyye etti ve o dahi kabūl etti ve ona Muhtār’ın nākası denilirdi lākin bu rivāyete dīger bir rivāyet muᶜārız olmuştur. Denilmiş ki İbn ᶜÖmer, Muhtār’ın hediyyesi mā-ᶜadāsından bir kimsenin hediyyesini geri çevirip redd etmemiştir, ancak Muhtār’ın hediyyesini yalnız redd ederdi. Ve redd-i hediyyesi hakkında olan isnād

daha ziyāde müsebbettir. Ve yine Nāfiᶜ ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine rivāyet olunup demiş ki İbn Muᶜammer, İbn ᶜÖmer'a altmış bin dirhemi gönderdi ve İbn ᶜÖmer onu nāsa taksīm ettikten sonra bir sāil gelip ondan diledi. İbn ᶜÖmer o ᶜatiyyeden behre-yāb olanlardan istikrāz edip sāile verdi. Ve Hazret-i Hasen b. ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān Muᶜaviye üzerine kudūm ettiği vaktte Muᶜāviye ona "Taltīfen sana bir ᶜatiyye vereyim ki senden evvel ebnā-i ᶜArabdan hīçbir kimseye vermemişim ve senden sonra dahi ebnā-i ᶜArabdan hīçbir kimseye vermeyeceğim" diye beyān ve ona dört yüz bin dirhemi iᶜtāᵓ ve Hazret-i Hasen dahi onu kabūl ve ahz buyurmuştur. Ve dahi Habīb b. Ebī Sābit demiş ki "Ben İbn ᶜÖmer ve İbn ᶜAbbās'a Muhtār'ın cāizesini görmüşüm ve onlar dahi onu kabūl ettiklerini gördüm." Ve "Cāizesi ne idi?" diye ondan suᵓāl vākiᶜ oldukta Habīb: "Māl ve kisvedir" diye cevāb vermiş.

[وعن الزبير بن عدي أنه قال قال سلمان إذا كان لك صديق عامل أو تاجر يقارف الربا فدعاك إلى طعام أو نحوه أو أعطاك شيئًا فاقبل فإن المهنأ لك وعليه الوزر فإن ثبت هذا في المربي فالظالم في معناه وعن جعفر عن أبيه أن الحسن والحسين عليهما السلام كانا يقبلان جوائز معاوية وقال حكيم بن جبير مررنا على سعيد بن جبير وقد جعل عاملًا على أسفل الفرات فأرسل إلى العشارين أطعمونا مما عندكم فأرسلوا بطعام فأكل وأكلنا معه وقال العلاء بن زهير الأزدي أتى إبراهيم أبي وهو عامل على حلوان فأجازه فقبل وقال إبراهيم لا بأس بجائزة العمال إن للعمال مؤنة ورزقًا ويدخل بيت ماله الخبيث والطيب فما أعطاك فهو من طيب ماله]

Ve dahi Zübeyr b. ᶜAdiyy demiş ki Selmān demiş ki "Sana bir dost olup da güzeşte-hor olsa ve seni taᶜāmına veyāhūd dīger bir ikrāmına daᶜvet edip bir nesneyi sana verse sen onu kabūl eyle ki sana meşakkatsiz bir kerem ve ᶜatiyyedir ve vizr ve günāhı onun üstündedir." Ve eger güzeşte-horun hakkında işbu kelām sābit olursa zālim dahi onun maᶜnāsındadır ki o hükm zālimin taᶜām ve ᶜatāsına dahi verilir demektir. Ve dahi Caᶜfer es-Sādık üzerine mervīdir ki babası üzerine [264] rivāyet edip demiş ki babası söylemiş ki "Hasen ile Huseyin ᶜaleyhime's-selām Muᶜāviye'nin cāizelerini kabūl buyururlardı." Ve dahi Hakīm b. Cubeyr rivāyet edip demiş ki "Saᶜīd b. Cubeyr esfel-i Furāt'ta ᶜāmil bulun-

duğu evānda yanına varıp oradan mürūr ettik ve Saᶜīd ᶜaşşārlara haber gönderdi ki sizde ne var ise bize itᶜām ediniz, onlar dahi ona taᶜāmı gönderdiler ve o taᶜāmdan hem kendisi yedi ve hem biz dahi onunla berāber yedik." Ve ᶜAlāᵓ b. Zuheyr el-Ezdī demiş ki "İbrāhīm ᶜaleyhi'r-rahme benim babam Hulvān üzerine hāmil olduğu hālde yanına gelip ziyāret etti ve babam ona bir cāize verdi ve kendisi ondan cāizeyi kabūl edip dedi ki "ᶜUmmālın cāizelerinde bir beᵓs yoktur, zīrā ᶜummāl için meᵓūnet ve rızk vardır ve onun beyt-i mālına hem helāl ve hem dahi harām girer ve hāl öyle olunca eger sana bir ᶜatiyyeyi verirler ise sen onu kabūl eyle ki sana helālden verirler."

[فقد أخذ هؤلاء كلهم جوائز السلاطين الظلمة وكلهم طعنوا على من أطاعهم في معصية الله تعالى وزعمت هذه الفرقة أن ما ينقل من امتناع جماعة من السلف لا يدل على التحريم بل على الورع كالخلفاء الراشدين وأبي ذر وغيرهم من الزهاد فإنهم امتنعوا من الحلال المطلق زهدًا ومن الحلال الذي يخاف إفضاؤه إلى محذور ورعًا وتقوى فإقدام هؤلاء يدل على الجواز وامتناع أولئك لا يدل على التحريم وما نقل عن سعيد بن المسيب أنه ترك عطاءه في بيت المال حتى اجتمع بضعة وثلاثين ألفًا وما نقل عن الحسن من قوله لا أتوضأ من ماء صيرفي ولو ضاق وقت الصلاة لأني لا أدري أصل ماله كل ذلك ورع لا ينكر واتباعهم عليه أحسن من اتباعهم على الاتساع ولكن لا يحرم اتباعهم على الاتساع أيضًا فهذه هي شبهة من يجوز أخذ مال السلطان الظالم]

İşte bunlar kāffesi selātīn-i zalemenin ᶜatiyyelerini almışlar ve maᶜsiyet-i Bārī'de onlara itāᶜat edenlere dahi taᶜn eylemişler. Ve seleften bir cemāᶜat egerçi işbu ᶜatāyādan imtināᶜ etmişlerse de işbu fırka onların imtināᶜları üzerine mervī olan akvāli veraᶜa haml edip ᶜatiyyelerinin tahrīmlerine ᶜadem-i delāletlerini zuᶜm etmişler. Hulefā-i rāşidīn ve Ebū Zerr ve zühhād-ı sāire helāl-i mutlaktan imtināᶜ etmişler ve hem dahi mahzūra ifdāᵓ eder helālden dahi imtināᶜ eylemişler, yaᶜnī mahzūra müfdī olur korkusuyla helāl-i mahzdan dahi tevakkī ve mücānebet etmişler, helāl-i mutlaktan imtināᶜları zühde ve helāl-i mahz olup mahzūra müfdī olur havfıyla terk ettikleri helālin ictinābı veraᶜ ve takvāya haml etmişler. Kaldı ki bunların bu ᶜatiyyelere ikdāmları cevāz-ı ahza

delālet eder ve onların o imtināᶜları tahrīme delīl olamaz, zīrā zühd ve veraᶜ ve takvāya mahmūldür. Ve Saᶜīd İbnü'l-Müseyyeb'in ᶜatāyāsını beytü'l-mālda terk edip tā ki ona beytü'l-mālda ondan otuz bu kadar bin dirhem ictimāᶜ etmesi kaziyye-i menkūlesi ile Hasen-i Basrī'nin namāz vakti "Bana dar olsa bile ben sayrafīnin suyundan ābdest almam, zīrā aslının hakīkatini bilemem" demesi hepsi veraᶜdandır, yaᶜnī onların bu muᶜāmele ve tekellümleri hepsi veraᶜ ve takvādan olup kimse onu inkār edemez ve bu veraᶜ üzerine ittibāᶜları hoş ve daha ziyāde güzeldir ki ittisāᶜ üzerine sahābeyi ittibāᶜ etmekten ise veraᶜ ve takvā ve zühd üzerine sahābenin ittibāᶜları ahsendir velākin ittisāᶜ üzerine onların ittibāᶜları dahi harām olmaz, zīrā haklarında vārid olmuş ki "اَصْحَابِي كَالنُّجُومِ فَأَيَّهُمْ اقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ"[79] Ve'l-hāsıl melik-i cāirin cāize ve ᶜatiyyesinin ahzini tecvīz edenlerin şāibe-i iştibāhları bunlardır.

[والجواب أن ما نقل من أخذ هؤلاء محصور قليل بالإضافة إلى ما نقل من ردهم وإنكارهم وإن كان يتطرق إلى امتناعهم احتمال الورع فيتطرق إلى أخذ من أخذ ثلاثة احتمالات متفاوتة في الدرجة بتفاوتهم في الورع فإن للورع في حق السلاطين أربع درجات]

Lākin musannif-i merhūm bu rivāyet-i menkūle ve delālet-i tecvīz üzerine vākiᶜ olan ebhās ve edille-i mesrūde üzerine cevāb verip der ki "والجواب ان ما نقل من اخذ هؤلاء محصور" yaᶜnī bu edillenin cevābı odur ki bunların yaᶜnī sahābe-i kirām ve tābiᶜīn ve tebaᶜa-i tābiᶜīn sulehāsından ᶜatāyā-yı mülūktan ahz edenlerin haklarında ahzden dolayı menkūl olan ahbār mahsūr olup ve onlardan ᶜatāyāyı redd ve inkār edenlerin üzerlerine menkūl olan ahbāra nisbetle pek cüzʾīdir. Eger imtināᶜ edenlerin imtināᶜlarına ihtimāl-i veraᶜ mütetarrık olur ise mülūk-i zalemeden ᶜatāyāyı kabūl ve ahz edenlerin ahzlerine dahi üç ihtimāl-i mütefāvit mütetarrık olur ki veraᶜda olan derecelerinin tefāvütüne göre o ihtimālāt-ı selāse dahi mütefāvitlerdir, zīrā mülūkun haklarında olan veraᶜ dört derecedir.

[الدرجة الأولى أن لا يأخذ من أموالهم شيئًا أصلًا كما فعله الورعون منهم وكما

79 İbn ᶜAbdilberr, *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 2/898, no: 1684.

كان يفعله الخلفاء [265] الراشدون حتى أن أبا بكر رضي الله عنه حسب جميع ما كان أخذه من بيت المال فبلغ ستة آلاف درهم فغرمها لبيت المال وحتى أن عمر رضي الله عنه كان يقسم مال بيت المال يومًا فدخلت ابنة له وأخذت درهمًا من المال فنهض عمر في طلبها حتى سقطت الملحفة من أحد منكبيه ودخلت الصبية إلى بيت أهلها تبكي وجعلت الدرهم في فيها فأدخل عمر إصبعه فأخرجه من فيها وطرحه على الخراج وقال أيها الناس ليس لعمر ولا لآل عمر إلا ما للمسلمين قريبهم وبعيدهم وكسح أبو موسى الأشعري بيت المال فوجد درهمًا فمر بني لعمر رضي الله عنه فأعطاه إياه فرأى عمر ذلك في يد الغلام فسأله عنه فقال أعطانيه أبو موسى فقال يا أبا موسى ما كان في أهل المدينة بيت أهون عليك من آل عمر أردت أن لا يبقى من أمة محمد صلى الله عليه وسلم أحد إلا طلبنا بمظلمة ورد الدرهم إلى بيت المال هذا مع أن المال كان حلالًا ولكن خاف أن لا يستحق هو ذلك القدر فكان يستبريء لدينه ويقتصر على الأقل امتثالًا لقوله صلى الله عليه وسلم "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ" ولقوله "وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِعِرْضِهِ وَدِينِهِ" ولما سمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم من التشديدات في الأموال السلطانية حتى قال صلى الله عليه وسلم حين بعث عبادة بن الصامت إلى الصدقة "اِتَّقِ اللهَ يَا أَبَا الْوَلِيدِ لَا تَجِيءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ تَحْمِلُهُ عَلَى رَقَبَتِكَ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٍ لَهَا ثُؤَاجٌ" فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ أَهَكَذَا يَكُونُ" قَالَ "نَعَمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللهُ" قَالَ فَوَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أَعْمَلُ عَلَى شَيْءٍ أَبَدًا"]

Birinci derece odur ki onların emvāllerinden aslā bir nesne almamaklıktır, nitekim onu hulefā-i rāşidī ve zümre-i müteverriʿīn işlemişlerdir, hattā Hazret-i Ebū Bekr ʿaleyhi'r-rıdvān cānib-i beytü'l-mālden ahz ettiği vazīfeyi hesāb ve altı bin dirheme bālig olmakla onu damānen cānib-i beytü'l-māle edāʾ ve īfāʾ etmiştir. Ve Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb dahi bir gün beytü'l-mālı kısmet ederken onun kerīmesi girip māldan bir dirhemi aldıkta Hazret-i ʿÖmer onu elinden almağa sıçrayıp tā ki milhafesinin bir ucu onun omzundan düştü ve kıza taʿkīb ettikte kız ağlayarak ehli hānesine girmiş ve o dirhemi ağzına koyup saklamış. Ve Hazret-i ʿÖmer ondan vaz geçmeyip parmağını ağzına sokup dirhemi ihrāc ve ahz ve māl-ı harāc üzerine tarh ve ilkāsıyla "Yā eyyühe'n-nās, ʿÖmer ve ʿÖmer'in āline müslimīnin istihkāklarından fazla bir nesne istihkākları yoktur. Ehl-i İslām'ın karīb ve baʿīdlerine her ne kadar istih-

kāk var ise ᶜÖmer'e ve ᶜÖmer'in āline dahi o kadar istihkāk vardır" diye beyān etmiş. Ve dahi bir gün Ebū Mūsā el-Eşᶜarī beytü'l-māli süpürüp onda bir dirhemi buldukta Hazret-i ᶜÖmer'in sagīr oğlu üzerine geçip o dirhemi ona vermiş. Ve Hazret-i ᶜÖmer o dirhemi mahdūmu elinde göricek "Bu dirhem sana nereden gelmiş?" diye oğlundan sormuş. O dahi "Ebū Mūsā onu bana vermiş" diye haber verdikte Hazret-i ᶜÖmer: "Yā Ebā Mūsā, Medīne-i münevvere içinde āl-i ᶜÖmer'den gayrısında ucuz ve kolay bir hāne yok muydu ki bu dirhemi benim oğluma verdin? Ümmet-i Muhammediyye'den bir kimse kalmaksızın kāffesi bizi bu mazleme ile mütālebe ettirmek mi murād ettin?" Yaᶜnī kāffe-i ehl-i īmān beni bu mazleme ile mütālebe etmek için mi bunu işleyip kasd ettin diyerek onu levm ve ᶜitāb edip o dirhemi be-tekrār beytü'l-māle redd etti. Maᶜa-hāzā o dirhem helāl idi velākin onun o kadar istihkākı olmadığı havfıyla onu kabūl etmeyip redd etti ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ"[80] emr-i celīline imtisālen ekall üzerine iktisār edip dīnine hemīşe istibrā' ederdi, zīrā ki "وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِعِرْضِهِ وَدِينِهِ"[81] buyurulmuştur ve onun o mertebede beytü'l-mālden tebāᶜud ve ihtirāz ve ittikāsı ancak ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden emvāl-i sultāniyye hakkında istimāᶜ ettiği teşdīdāt için idi, hattā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ᶜUbāde b. es-Sāmit'i sadaka üzerine me'mūren göndereceği vaktte ᶜUbāde'ye buyurdu ki "اِتَّقِ اللهَ يَا أَبَا الْوَلِيدِ لَا تَجِيءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ تَحْمِلُهُ عَلَى رَقَبَتِكَ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٍ لَهَا تُؤَاجٌ" فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ أَهَكَذَا يَكُونُ" قَالَ "نَعَمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللهُ" قَالَ فَوَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أَعْمَلُ عَلَى شَيْءٍ أَبَدًا"[82] ki hulāsa-i me'āli: "Ey Ebu'l-Velīd, sen Allāhu ᶜazīmü'ş-şāndan havf edip nefsini vikāye ve ittikā' eyle tā ki yarın rūz-i kıyāmette ᶜarsa-i mahşere boynuna bağırarak bir deveye yüklü veyāhūd sahya eder bir ineğe veyā āvāz eder bir

---

80 Buhārī, Buyūᶜ, 3, no: 2051; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; *Musnedu* Ahmed, 3/249, no: 1722.

81 Buhārī, Īmān, 39, no: 52; Müslim, Musākāt, 107.

82 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 9/55, no: 9114; *el-Mustedrek*, 1/555, no: 1450; *Sahīhu* İbn Huzeyme, 2/21, no: 2272; *Musannefu* Abdirrezzāk, 4/53, no: 6950.

koyuna hāmil ve yüklü olarak gelmeyesin." Ve o vaktte ᶜUbāde: "Yā Resūlallāh, böyle mi olacak?" diye bir dahi istifsār ettikte efendimiz "نَعَـمْ وَالَّـذِي [266] نَفْسِـي بِيَـدِهِ إِلَّا مَـنْ رَحِـمَ اللهُ" Yaᶜnī "Benim nefsim onun yed-i kudretinde olan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e kasem ederim ki böyledir meger ki Zü'l-Celāl hazretleri ona merhamet etmiş olur." O vaktte ᶜUbāde dahi kasem edip dedi ki "Seni hakk ile baᶜs eden Zāt-ı Zü'l-Celāl hakkı için ben dahi bir nesnenin üzerine ebeden ᶜamel etmem."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنِّي لَا أَخَافُ عَلَيْكُـمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، إنما أَخَافُ عَلَيْكُـمْ أَنْ تَنَافَسُوا" وإنما خاف التنافس في المآل ولذلك قال عمر رضي الله عنه في حديث طويل يذكر فيه مال بيت المال إني لم أجد نفسي فيه إلا كالوالى مال اليتيم إن استغنيت استعففت وإن افتقرت أكلت بالمعروف وروي أن ابنًا لطاوس افتعل كتابًا عن لسانه إلى عمر بن عبد العزيز فأعطاه ثلثمائة دينار فباع طاوس ضيعة له وبعث من ثمنها إلى عمر بثلثمائة دينار هذا مع أن السلطان ليس مثل عمر بن عبد العزيز فهذه الدرجة العليا في الورع]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنِّي لَا أَخَـافُ عَلَيْكُـمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، إنما أَخَافُ عَلَيْكُـمْ أَنْ تَنَافَسُوا"[83] buyurmuştur ki hulāsa-i meʾāl-i ᶜālīsi: "Benden sonra siz işrāk edeceğinizden ben korkmam ve lākin benim korkum ancak sizin münāfese edeceğinizdendir" ki bu münāfeseden murād ancak münāfese-i māldır. Ve onun için Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb beyt-i mālin emvāli hakkında buyurduğu hadīs-i tavīlde demiş ki "Ben beyt-i mālda kendi nefsimi ancak māl-ı eytāmın mütevellīsi gibi bulurum ki eger ona ihtiyācım olmazsa yaᶜnī ondan müstagnī olup dīger sūretle emr-i taᶜayyüşümün kolayını bulursamsa ondan ᶜiffetlenip bir nesnesini almam ve eger ona müftekır ve muhtāc oldumsa o vakte kadar maᶜrūf ile ondan ekl ederim." Ve dahi mervīdir ki Tāvūs ᶜaleyhi'r-rahmenin bir oğlu babası lisānından masnūᶜ olarak Hazret-i ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e bir mektūbu yazıp göndermiş ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ona üç yüz dīnār vermiş sonra Tāvūs kendi bir tarlasını satıp onun semeninden ᶜÖmer'e üç yüz dīnārı göndermiş. Ve bu ise Sultān

---

83 Buhārī, Cenāiz, 76, no: 1344; Müslim, Fezāil, 30; *Musnedu* Ahmed, 28/578, no: 17344.

ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz gibi bir zāt-ı ᶜadālet-pīşe ile vākiᶜ olmuş, kaldı ki veraᶜda olan derece-i bālā budur.

[الدرجة الثانية هو أن يأخذ مال السلطان ولكن إنما يأخذ إذا علم أن ما يأخذه من جهة حلال فاشتمال يد السلطان على حرام آخر لا يضره وعلى هذا ينزل جميع ما نقل من الآثار أو أكثرها أو ما اختص منها بأكابر الصحابة والورعين منهم مثل ابن عمر فإنه كان من المبالغين في الورع فكيف يتوسع في مال السلطان وقد كان من أشدهم إنكارًا عليهم وأشدهم ذمًا لأموالهم وذلك أنهم اجتمعوا عند ابن عامر وهو في مرضه وأشفق على نفسه من ولايته وكونه مأخوذًا عند الله تعالى بها فقالوا له إنا لنرجو لك الخير حفرت الآبار وسقيت الحاج وصنعت وصنعت وابن عمر ساكت فقال ماذا تقول يا ابن عمر فقال أقول ذلك إذا طاب المكسب وزكت النفقة وسترد فترى وفي حديث آخر أنه قال إن الخبيث لا يكفر الخبيث وإنك قد وليت البصرة ولا أحسبك إلا قد أصبت منها شرًا فقال له ابن عامر ألا تدعو لي فقال ابن عمر سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول ''لَا يَقْبَلُ اللهُ صَلَاةً بِغَيْرِ طَهُورٍ وَلَا صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ'' وقد وليت البصرة فهذا قوله فيما صرفه إلى الخيرات وعن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال في أيام الحجاج ما شبعت من الطعام منذ انتهبت الدار إلى يومي هذا]

Ve ikinci derecesi odur ki māl-ı sultānı alır velākin aldığı şey ancak cihet-i helālden olduğunu bilir ki sultānın yedi harām-ı āhere müştemil olmaklığı ᶜayn-ı meʾhūz helāl olursa zarar etmez vechidir. Āsārdan menkūl olan kāffe-i rivāyāt veyāhūd ekseri veyāhūd ondan ona bir sahābe ve veriʾīn muhtass bulundukları efᶜāl kāffesi bu hükme nāzil olur. Meselā İbn ᶜÖmer gibi bir zāt-ı perhīzkār ki kendisi veraᶜda mübālaga eden zevāt-ı ᶜızāmdan idi ve cümleden ziyāde mülūk-i zaleme üzerine inkār ve emvāllerine cümleden ziyāde zemm ederdi, o mālın hillini yakīnen bilmedikçe onunla nice mütevessiᶜ ve mütrife olurdu! Rivāyet olunur ki bir gün ᶜāmil-i Basra, İbn ᶜĀmir'in hānesinde hastalığı hengāmında bilikip müctemiᶜ olmuşlar ve İbn ᶜĀmir, Basra'ya vālī olduğu haysiyyetle kendi nefsine havf edip ᶜindallāh o cihetten mesʾūl ve muʾāhaze olduğunu cezm ile nefsine izhār-ı esef ü hüzn ettikte, onun yanında müctemiᶜ olan zevāt ona tesliye verip demişler ki "Biz senin için Allāhu ᶜazīmü'ş-şāndan hayrı recā ediyoruz, çünkü sen huccāc-ı müs-

limīn için ābārı hafr edip onlara suyu içirdin ve böyle böyle hayrāt ve meberrātı işledin." Ve İbn ᶜÖmer ise hāmūş durup bir şey söylemezdi. İbn ᶜĀmir ona hitāben: "Ey İbn ᶜÖmer, sen buna ne buyurursun?" diye suᵓāl ettikte, İbn ᶜÖmer dedi ki [267] "Ben derim ki mekseb helāl olup hayrāta sarf olunan nafaka pāk ve tāhir olursa sana o hayr-ı mercūdur, dönüp göreceksin." Ve dīger bir hadīste mervī olmuş ki İbn ᶜÖmer, İbn ᶜĀmir'e cevāben demiş ki "Habīsi habīs tekfīr etmez yaᶜnī māl-ı harām ile olan hayrāt ve meberrāt mezālim ve taksīrāt-ı günāh ve maᶜsiyetlerin zünūbunu ᶜafv ve magfiret ettirmez, hālbuki sen Basra'da vālī olmuşsun ve benim agleb-i zannıma göre sen onda bir şerri isābet etmişsin." Ve o vaktte İbn ᶜĀmir: "Bana duᶜā etmez misin?" deyince İbn ᶜÖmer dedi ki "Ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selāmdan işittim buyururdu ki "لَا يَقْبَلُ الله صَلَاةً بِغَيْرِ طَهُورٍ وَلَا صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ"[84] ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri tahāretsiz bir namāzı kabūl buyurmaz ve gulūlden dahi sadakayı kabūl etmez" ve hālbuki sen Basra'da vālī olmuşsun." İşte hayrāta sarf olunan māl hakkında İbn ᶜÖmer'in kavli budur. Ve dahi İbn ᶜÖmer demiş ki "Ben Haccāc-ı Zālim'in günlerinde hāne yağma-zede ve menhūb olalı günden beri ve benim bu günüme değin bir taᶜāmdan benim karnım tok olmamıştır."

[وروي عن علي رضي الله عنه أنه كان له سويق في إناء مختوم يشرب منه فقيل أتفعل هذا بالعراق مع كثرة طعامه فقال أما إني لا أختمه بخلابه ولكن أكره أن يجعل فيه ما ليس منه وأكره أن يدخل بطني غير طيب فهذا هو المألوف منهم وكان ابن عمر لا يعجبه شيء إلا خرج عنه فطلب منه نافع بثلاثين ألفًا فقال إني أخاف أن تقتنى دراهم ابن عامر وكان هو الطالب اذهب فأنت حر وقال أبو سعيد الخدري ما منا أحد إلا وقد مالت به الدنيا إلا ابن عمر فبهذا يتضح أنه لا يظن به وبمن كان في منصبه أنه أخذ مالًا يدري أنه حلال]

Ve dahi Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olmuş ki onun bir sevīki var imiş. "Sevīk" kavut dedikleri ki unu su ile karıştırıp tava içinde helvā gibi pişirirler. O sevīk bulunduğu kabın ağ-

84 Ebū Dāvūd, Tahāret, 31, no: 59; Tirmizī, Tahāret, 1, no: 1; İbn Māce, Tahāret, 2, no: 271.

zını mührlermiş ve ondan içermiş. Bir gün ona denildi ki "Sen ᶜIrāk'ta olduğun hālde ᶜIrāk'ın kesret-i taᶜāmıyla berāber bunu işlersin!" yaᶜnī ağzını mührlersin. Hazret-i ᶜAlī buyurmuş ki "Ben buna buhlden nāşī mührlemem, ancak ona bir dīgeri katılmamak için mührlerim, zīrā ben kerh ederim ki ondan olmayanı onda konulup katıla, zīrā karnıma helāldan gayrı bir nesne girmeğe kerāhet eylerim." Kaldı ki ekābir-i sahābenin meʾlūf olan etvār ve mişvārları budur. İbn ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān yedinde bulunan māldan bir nesneyi beğenmedi ki onu mülkünden ihrāc etmedi, her ne beğenirdi, elinden onu çıkarırdı, hattā bir gün İbn ᶜĀmir onun memlūku Nāfiᶜi ondan otuz bin dirheme alacak oldu, İbn ᶜÖmer: "İbn ᶜĀmir'in dirhemleri beni meftūn etmekten korkarım. Git sen hürsün" diye Nāfiᶜ'i āzād etmiş. Ve Ebū Saᶜīd el-Hudrī demiş ki "Bizden bir kimse kalmadı ki dünyā onunla meyl etmemiş, meger ki İbn ᶜÖmer ki kendisi yalnız dünyā ile meyl etmedi." Kaldı ki bununla maᶜlūm ve āşikār olur ki ona ve onun mansıbında bulunan zevāt-ı ecilleye zann olunmaz ki emvāl-i selātīnden hillini maᶜlūm olmayan nesneyi ahz etmişler, ancak onun hillini bilip şübheden vāreste olanlarını almışlardır.

[الدرجة الثالثة أن يأخذ ما أخذه من السلطان ليتصدق به على الفقراء أو يفرقه على المستحقين فإن ما لا يتعين مالكه هذا حكم الشرع فيه فإذا كان السلطان إن لم يؤخذ منه لم يفرقه واستعان به على ظلم فقد نقول أخذه منه وتفرقته أولى من تركه في يده وهذا قد رآه بعض العلماء وسيأتي وجهه وعلى هذا ينزل ما أخذه أكثرهم ولذلك قال ابن المبارك إن الذين يأخذون الجوائز اليوم ويحتجون بابن عمر وعائشة ما يقتدون بهما لأن ابن عمر فرق ما أخذ حتى استقرض في مجلسه بعد تفرقته ستين ألفًا وعائشة فعلت مثل ذلك وجابر بن زيد جاءه مال فتصدق به وقال رأيت أن آخذه منهم وأتصدق أحب إلي من أن أدعها في أيديهم وهكذا فعل الشافعي رحمه الله بما قبله من هارون الرشيد فإنه فرقه على قرب حتى لم يمسك لنفسه حبة واحدة]

Ve üçüncü derece odur ki sultāndan ahz edeceği şeyi fukarāya onunla tasadduk etmek için ahz etmekliktir ki onu fukarāʾ ve müstehakkīn üzerine dağıtıp tefrīk etmek üzere ahz eyleye, zīrā māliki bilinmeyen mālın hakkında olan hükm-i şerᶜī budur, yaᶜnī fukarāʾ ve müstehakkīne

tevzīᶜ olunmaktır. Ve eger onu ondan almazsa sultān o mālı fukarāya ve müstehakkīne vermez, belki onunla bir zulm ve maᶜsiyet üzerine istiᶜāne edeceğini anlarsa o hālde onu ondan alıp tefrika etmek daha ziyāde evlādır deriz, yaᶜnī yedinde durmaktan onun ahz ve ehline dağıtması daha ziyāde hayrlı ve evlādır diye redd ve bu sūretle onun ahz ve tefrīkini baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ münāsib görmüştür, baᶜde-mā dahi vech-i ensebiyyeti beyān olunacaktır. Ve ekser ekābir-i ümmet ve ᶜulemā-i tābiᶜīnin ahzleri buna nāzil olur [267] ve onun için İbnü'l-Mübārek demiş ki "El-yevm ᶜatāyā-yı mülūk ve cāizelerini ahz edip İbn ᶜÖmer ve ᶜĀişe'nin ahzleriyle ihticāc eden kesān, müşārün ileyhimāya iktidāᵓ etmezler." İbn ᶜÖmer altmış bin dirhemi dağıtıp ondan nefsine bir şey alıkoymadığı o mecliste onu alanlardan istikrāz edip fukarāya vermiştir ve Hazret-i ᶜĀişe dahi böylece işlemiştir. Ve Cābir b. Zeyd'e haylice māl geldi, onunla tasadduk edip dedi ki "Onu alıp fukarāᵓ ve muhtācīne onunla tasadduk etmek onların yedlerinde terk etmekten bana daha ziyāde sevgili ve ehabbdır." Ve dahi İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme, Hārūn er-Reşīd'den kabūl ettiği māl ile böylece işlemiştir ki onu az müddet içinde müstehakkīne dağıtıp kendi nefsine ondan bir habbe-i vāhideyi tutmamıştır.

[الدرجة الرابعة أن لا يتحقق انه حلال ولا يفرق بل يستبقي ولكن يأخذ من سلطان أكثر ماله حلال وهكذا كان الخلفاء في زمان الصحابة رضي الله عنهم والتابعين بعد الخلفاء الراشدين ولم يكن أكثر مالهم حرامًا ويدل عليه تعليل علي رضي الله عنه حيث قال فإن ما يأخذه من الحلال أكثر فهذا مما قد جوزه جماعة من العلماء تعويلًا على الأكثر ونحن إنما توقفنا فيه في حق آحاد الناس ومال السلطان أشبه بالخروج عن الحصر فلا يبعد أن يؤدي اجتهاد مجتهد إلى جواز أخذ ما لم يعلم أنه حرام اعتمادًا على الأغلب وإنما منعنا إذا كان الأكثر حرامًا فإذا فهمت هذه الدرجات تحققت أن ادرارات الظلمة في زماننا لا تجري مجرى ذلك وأنها تفارقه من وجهين قاطعين]

Ve dördüncüsü onlardan aldığı māla mütehakkak değildir ki o māl helāldir ve hem dahi onu dağıtmaz, ancak onu nefsine saklar velākin onu ekser-i mālı helāl olan sultāndan alır ki zamān-ı sahābede hulefā-i rāşidīn böyle idiler ve baᶜde'l-hulefāᵓ ecille-i tābiᶜīn dahi böyle idiler ki

onların ekser-i mālları harām değil idi. Ve Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvānın taᶜlīli dahi buna delālet eder, çünkü buyurmuş ki "Onların helālden meʾhūzları harāmdan ekserdir." Ve bu gibi almaklığı ᶜulemādan bir cemāᶜat ekser üzerine iᶜtimāden tecvīz etmişlerdir. Ve bizin ondan olan tevaffukumuz ancak āhād-ı nās hakkındadır, yoksa māl-ı sultān ise hasrdan hurūca daha ziyāde eşbehtir yaᶜnī māl-ı sultān māl-ı gayr-ı mahsūr gibidir, onda harām-ı kalīl karışırsa onda bir şübhe īrās etmez. Ve aglebe iᶜtimāden harām olmaklığını malūm olmayan mālın cevāz-ı ahzına bir müctehidin ictihādı müʾeddī olsa baᶜīd değildir. Bizim o menᶜimiz ancak onun ekser-i mālı harām olduğu takdīrdedir, kaldı ki işbu derecāt-ı erbaᶜayı sen anladığın hālde sende muhakkak olur ki bizim bu zamānımızda olan zalemenin idrārātı o mecrāda cārī olamazlar, onlara iki vech-i kātıᶜdan muhālefet ve müfārakat ederler.

[أحدهما أن أموال السلاطين في عصرنا حرام كلها أو أكثرها وكيف لا والحلال هو الصدقات والفيء والغنيمة لا وجود لها وليس يدخل منها شيء في يد السلطان ولم يبق إلا الجزية وأنها تؤخذ بأنواع من الظلم لا يحل أخذها به فإنهم يجاوزون حدود الشرع في المأخوذ والمأخوذ منه والوفاء له بالشرط ثم إذا نسبت ذلك إلى ما ينصب إليهم من الخراج المضروب على المسلمين ومن المصادرات والرشا وصنوف الظلم لم يبلغ عشر معشار عشيره]

O iki vechin birisi emvāl-i mülūk bizim zamānımızda yā onun kāffesi veyāhūd onun ekseri harāmdır. Ve nice harām olmaz o hāl ile ki māl-ı helāl māl-ı sadakāt ve feyʾ ve ganīmettir ve bu emvālin vücūdu yoktur ve o emvālden onların yedlerine bir nesne geçmez; māl-ı cizyeden gayrı yedlerinde bir māl-ı helāl kalmamış, hālbuki māl-ı cizye dahi vech-i şerᶜī üzere alınmayıp ancak envāᶜ-ı zulm ile ahz olunur ki o envāᶜ ile onun ahzi helāl ve cāiz olmaz, zīrā meʾhūzda ve meʾhūzun minhüde alınırken onda hudūd-ı şerᶜiyyeyi tecāvüz olunur ve dahi ona şurūt-ı vācibe ile vefā olunmaz. Maᶜa-mā-fīh bu māl-ı cizye dahi müslimīn emvāli üzerine madrūb olan harāc ile hazīneye tevārüd eden sāir emvāl-i müsādere ve rüşvāt ve envāᶜ-ı zulumāt emvāline nisbetle onun ᶜaşīrinin ᶜöşr-i miᶜşārına bālig olamaz.

[والوجه الثاني أن الظلمة في العصر الأول لقرب عهدهم بزمان الخلفاء الراشدين كانوا مستشعرين من ظلمهم ومتشوفين إلى استمالة قلوب الصحابة والتابعين وحريصين على قبولهم عطاياهم وجوائزهم وكانوا يبعثون إليهم من غير سؤال وإذلال بل كانوا يتقلدون المنة بقبولهم ويفرحون به وكانوا يأخذون منهم ويفرقون ولا يطيعون السلاطين في أغراضهم ولا يغشون مجالسهم ولا يكثرون جمعهم ولا يحبون بقاءهم بل يدعون عليهم ويطلقون اللسان فيهم وينكرون المنكرات منهم عليهم فما كان يحذر أن يصيبوا من دينهم بقدر ما أصابوا من دنياهم ولم يكن يأخذهم بأس فأما الآن فلا تسمح نفوس السلاطين [269] بعطية إلا لمن طمعوا في استخدامهم والتكثر بهم والاستعانة بهم على أغراضهم والتجمل بغشيان مجالسهم وتكليفهم المواظبة على الدعاء والثناء والتزكية والإطراء في حضورهم ومغيبهم فلو لم يذل الآخذ نفسه بالسؤال أولًا وبالتردد في الخدمة ثانيًا وبالثناء والدعاء ثالثًا وبالمساعدة له على أغراضه عند الاستعانة رابعًا وبتكثير جمعه في مجلسه وموكبه خامسًا وبإظهار الحب والموالاة والمناصرة له على أعدائه سادسًا وبالستر على ظلمه ومقابحه ومساوي أعماله سابعًا لم ينعم عليه بدرهم واحد ولو كان في فضل الشافعي رحمه الله مثلًا فإذًا لا يجوز أن يؤخذ منهم في هذا الزمان ما يعلم أنه حلال لإفضائه إلى هذه المعاني فكيف ما يعلم أنه حرام أو يشك فيه فمن استجرأ على أموالهم وشبه نفسه بالصحابة والتابعين فقد قاس الملائكة بالحدادين ففي أخذ الأموال منهم حاجة إلى مخالطتهم ومراعاتهم وخدمة عمالهم واحتمال الذل منهم والثناء عليهم والتردد إلى أبوابهم وكل ذلك معصية على ما سنبين في الباب الذي يلي هذا فإذا قد تبين مما تقدم مداخل أموالهم وما يحل منها وما لا يحل فلو تصور أن يأخذ الإنسان منها ما يحل بقدر استحقاقه وهو جالس في بيته يساق إليه ذلك لا يحتاج فيه إلى تفقد عامل وخدمته ولا إلى الثناء عليهم وتزكيتهم ولا إلى مساعدتهم فلا يحرم الأخذ ولكن يكره لمعان وسننبه عليها في الباب الذي يلي هذا]

Ve ikinci vechi ᶜasr-ı evvelde olan zaleme hulefā-i rāşidīn zamānlarından kurb-i ᶜahdleri hasebiyle kendi zulmlerinden müsteşᶜir olup kulūb-ı sahābe ve tābiᶜīnin istimālelerine müteşevvif ve dahi ᶜatāyā ve cevāizlerinin kabūlüne harīs idiler, onlara suᵓāl ve izlāl vākiᶜ olmaksızın ᶜatāyāyı gönderirlerdi ve kabūlüyle onların minnetlerine mütehammil olurlardı ve kabūl-i ᶜatāyālarıyla şād ve mesrūr olurlardı ve o ekābir-i

ʿulemāʾ ve ecille-i sālihīn onlardan ʿatiyyeleri alıp fukarāya dağıtırlardı ve agrāz-ı sitemkārānelerinde onlara itāʿat etmezlerdi ve mecālislerine lüzūm ve muvāzabet etmezlerdi ve zātları ile cemʿlerini teksīr etmezlerdi ve dahi bekālarını sevmezdiler belki onlara bed-duʿā ve inkisār edip haklarında ıtlāk-ı lisān ederlerdi ve onlardan gördükleri münkerātı dahi üzerlerine inkār ederlerdi, onlardan hutām-ı dünyāviyyeden isābet ettikleri mikdār ile dīnlerinden isābet edecekleri mahzūru yok idi, yaʿnī ʿatāyāları almasında bir beʿs yok idi. Ammā bizim bu zamānımızda nüfūsları onlardan menāfiʿ-i dünyāviyye ümīd etmedikleri ādemlere ʿatiyye iʿtāsına semāhat etmez, ancak istihdālarına tamaʿ ve onlarla teksīr ve dahi onlarla agrāzlarına istiʿāne ve mecālisleri onlarla tecmīl ve duʿāʾ ve senālarına müdāvemete mütekellif ve dahi onların tezkiyelerine kıyām ve huzūr ve gıyāblarında medh ve senālarını bi'l-mübālaga edā ve icrāʾ edenlere kerem ve ʿatiyye verirler ki onlara evvelen suʿāl ile nefsini tezlīl ve sāniyen hizmetlerine kıyām ve terdīd ve sālisen duʿā ve senālarına devām ve rābiʿan ʿinde'l-istiʿāne onun agrāzına müsāʿade ve hāmisen mecālis ve mevākiblerinde cemʿiyyetlerini teksīr ve sādisen onlara izhār-ı hubb ve müvālāt ile aʿdāları üzerine nusret ve sābiʿan zulmlerini setr ve kabāih ve mesāvī-i aʿmāllerini ketm ve ihfāʾ etmemiş olsalar onda bir dirhemi kerem ve inʿām etmezler velev ki meselā İmām Şāfiʿī ʿaleyhi'r-rahmenin fazlında bir ādem olsalar. Ve hāl böyle olıcak bu zamānede onlardan ʿatiyye almak cāiz olmaz velev ki māl-ı helālden olur da hilli maʿlūm ve mütehakkak ola. Çünkü bu maʿānīye müfdī olur ve harāmdan olursa artık nice olur yaʿnī hilli maʿlūm olan nesnenin ahzi bu maʿānīye müfdī olduğu haysiyyetle helāl ve cāiz olmayınca artık ʿatiyyeleri emvāl-i harāmdan olur ise onun ahzi nice helāl ve cāiz olur? Ve şübheli ve meşkūk olursa onun ahzına ne sūretle mesāg olabilir ki bi-tarīki'l-evlā ahz ve kabūlleri cāiz olmaz demektir. Kim ki emvāllerine cürʾet edip nefsini sahābe ve tābiʿīne teşbīh eylerse demircileri melāikeye kıyās etmiş olur. Ve'l-hāsıl onlardan ʿatiyye almakta onların muhālatalarına ve mürāʿatlerine ihtiyāc ve mecbūriyyet ve ʿummāllarının hizmetlerine ve onlardan mezelleti tahammülüne ve üzerine senāʾ etmek ve kapılarına tereddüd eylemek ahvāline dahi zarūret ve

ıztırārına bāᶜistir, bunların hepsi bāb-ı ātīde vārid olacak beyān mūcebince günāh ve ism ve maᶜsiyettir, kaldı ki mebāhis-i mütekaddimeden medāhil-i emvālleri ile onlardan helāl ve harām olanları maᶜlūm oldu. Eger helālinden istihkāklarının mikdārı kendi hānesinde cālis olduğu [270] hālde ᶜāmillerine tefakkud ve hizmetlerine tenezzül etmeksizin ve üzerlerine medh ve senā ile tezkiyelerine mūcib ve müsāᶜadelerine bāᶜis olmaksızın ve kendileri bu agrāzı onlardan meᵓmūl ve ümīd etmeksizin onlara gönderirlerse o vaktte ahzi harām olmaz, lākin bu bābın ᶜakibinde gelecek bābda vākiᶜ olacak tenbīhimiz mūcebince birtakım maᶜānī için yine ahzi mekrūh olur.

en-Nazaru's-Sānī Min Hāze'l-Bābi Fī Kadri'l-Meᵓhūzi ve Sıfati'l-Āhizi

[النظر الثاني من هذا الباب في قدر المأخوذ وصفة الآخذ]

[ولنفرض المال من أموال المصالح كأربعة أخماس الفيء والمواريث فإن ما عداه مما قد تعين مستحقه إن كان من وقف أو صدقة أو خمس فيء أو خمس غنيمة وما كان من ملك السلطان مما أحياه أو اشتراه فله أن يعطي ما شاء لمن شاء وإنما النظر في الأموال الضائعة ومال المصالح فلا يجوز صرفه إلا إلى من فيه مصلحة عامة أو هو محتاج إليه عاجز عن الكسب فأما الغني الذي لا مصلحة فيه فلا يجوز صرف مال من بيت المال إليه هذا هو الصحيح وإن كان العلماء قد اختلفوا فيه وفي كلام عمر رضي الله عنه ما يدل على أن لكل مسلم حقًا في بيت المال لكونه مسلمًا مكثرًا جمع الإسلام ولكنه مع هذا ما كان يقسم المال على المسلمين كافة بل على مخصوصين بصفات فإذا ثبت هذا فكل من يتولى أمرًا يقوم به تتعدى مصلحته إلى المسلمين ولو اشتغل بالكسب لتعطل عليه ما هو فيه فله في بيت المال حق الكفاية]

Ve ikinci nazarı ki meᵓhūzun mikdārında ve āhizin sıfatındadır, o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki biz māl-ı beytü'l-mālı emvāl-i müsālahtan farz edelim ki feyᵓin dört humusudur veyāhūd māl-ı mevārīsten ᶜibārettir diyelim, çünkü bunların mā-ᶜadāsı olan māl-ı müstehakkları maᶜlūm ve müteᶜayyen olmuştur ki vakftan olursa masrafı şart-ı vākıf üzere müteᶜayyendir ve emvāl-i sadaka ve humus-ı ganīmete ve feyᵓ dahi kezālik

müstehakkları müteʿayyendir ve mülk-i sultān olsa ki yā onu ihyā etmiş veyāhūd satın almış, onun sarfı reʾyine menūttur, dilediği ādeme dilediği mikdārı verir. Kaldı ki bunlar nazara muhtāc değillerdir, nazar ancak emvāl-i zāyiʿa ve emvāl-i müsālahadır ki bu emvālin onda mesālih-i ʿāmme olmayan ve kesbden ʿāciz ve fakīr ve muhtāc bulunmayan sarfı cāiz olmaz, yaʿnī o ganī ki onda mesālih-i ʿāmme yoktur, beytü'l-mālın mālı ona sarf etmek cāiz olmaz ki kavl-i sahīh odur velev ki ʿulemā onda ihtilāf etmişler. Ve Hazret-i ʿÖmer ʿaleyhi'r-rıdvānın kelāmı dahi her bir müslim için māl-ı beytü'l-mālda hakkı olduğuna delālet eder, çünkü müslim olup ve cemʿ-i müslimīne mükessirdir, lākin maʿa-hāzā Hazret-i ʿÖmer kāffe-i müslimīn üzerine māl-ı beytü'l-mālı taksīm etmeyip ancak sıfāt-ı mahsūsa ile mevsūf bulunan zevāt üzerine onu taksīm etmiştir. Ve çün bu hükm sābit ve mütekarrer olur, artık her kim maslahat ve menāfiʿi müslimīne rāciʿ ve mütecāviz bir emr ile kıyām edip o emre mütevellī olur da kesb ile müştagil olmuş olsa içinde kāim olduğu hizmet onunla müteʿattıl olacağı mütehakkak olur ise artık o kimsenin beytü'l-mālda hakk-ı kifāyeti vardır.

[ويدخل فيه العلماء كلهم أعني العلوم التي تتعلق بمصالح الدين من علم الفقه والحديث والتفسير والقراءة حتى يدخل فيه المعلمون والمؤذنون وطلبة هذه العلوم أيضًا يدخلون فيه فإنهم إن لم يكفوا لم يتمكنوا من الطلب ويدخل فيه العمال وهم الذين ترتبط مصالح الدنيا بأعمالهم وهم الأجناد المرتزقة الذين يحرسون المملكة بالسيوف عن أهل العداوة وأهل البغي وأعداء الإسلام ويدخل فيه الكتاب والحساب والوكلاء وكل من يحتاج إليه في ترتيب ديوان الخراج أعني العمال على الأموال الحلال لا على الحرام فإن هذا المال للمصالح والمصلحة إما تتعلق بالدين أو بالدنيا فبالعلماء حراسة الدين وبالأجناد حراسة الدنيا والدين والملك توأمان فلا يستغني أحدهما عن الآخر والطبيب وإن كان لا يرتبط بعلمه أمر ديني ولكن يرتبط به صحة الجسد والدين يتبعه فيجوز أن يكون له ولمن يجري مجراه في العلوم المحتاج إليها في مصلحة الأبدان أو مصلحة البلاد إدرار من هذه الأموال ليتفرغوا لمعالجة المسلمين أعني من يعالج منهم بغير أجرة]

Bunda kāffe-i ʿulemāʾ dāhil olurlar yaʿnī dīne müteʿallik olan ʿulūmun ʿālimleri ki ʿilm-i fıkh ve hadīs ve tefsīr ve kırāʾet gibi ʿulūmun

ʿālimleri ve dahi sıbyān muʿallimleri ve müʾezzinīn ve bu ʿulūmun talebesi dahi bunda dāhil olurlar, zīrā talebe-i ʿulūmun kifāyeti olmazsa taleb-i ʿilmden mütemekkin olmazlar; ʿummāllar dahi bunda dāhil olurlar. ʿUmmāl o kimselerdir ki onların aʿmālerine mesālih-i dünyā mürtebit olur ki kılıçları ile memālik-i İslāmiyyeyi aʿdādan ve ehl-i bagy ü ʿadāvetten hıfz ve hirāset eden cünūd-ı mürtezika ve ʿasker-i muvazzafa ve hem dahi onda ketebe ve muhāsiblerle vükelāʾ zümreleri dāhil olurlar. [271] Ve dahi kim ki harācın tertīb-i dīvānına meʾmūr olup emvāl-i helālin cemʿ ve cebāyetine meʾmūr olur ise o dahi işbu istihkāka dāhil olur, fakat emvāl-i harāmın cemʿ ve cebāyeti üzerine meʾmūr olanlar bundan bir nesneye müstehakk olmazlar, çünkü bu māl mesālih-i müslimīn içindir ve maslahat ise ya dīne müteʿallik olur veyā dünyāya. Ve ʿulemāʾ ile dīn umūru muhāfaza olduğu gibi ʿasākir ile umūr-ı dünyāyı vikāye olunur, dīn ve mülk ikisi tevʾemdirler yekdīgerinden müstagnī olamazlar. Ve tāife-i etıbbāʾ egerçi onların ʿilmleriyle bir emr-i dīni mürtebit olmaz velākin sıhhat-i cesed onunla mürtebit olur ve dīnin umūru sıhhat-i cesede tābiʿdir, artık bu cihetten zümre-i etıbbā dahi ücret almazlarsa onlara ve muhāfaza-i ebdān için ʿilm-i tıbbın mecrāsında cārī olup maslahata ecsād ve bilād için onların ʿulūmları āsārına ihtiyāc vākiʿ olanların dahi muʿālece-i müslimīn ve ıslāh-ı umūr-ı bilāda mütehallī ve fārig olmak için işbu emvālden onlara bir idrārın taʿyīni cāiz olur.

[وليس يشترط في هؤلاء الحاجة بل يجوز أن يعطوا مع الغنى فإن الخلفاء الراشدين كانوا يعطون المهاجرين والأنصار ولم يعرفوا بالحاجة وليس يتقدر أيضًا بمقدار بل هو إلى اجتهاد الإمام وله أن يوسع ويغني وله أن يقتصر على الكفاية على ما يقتضيه الحال وسعة المال فقد أخذ الحسن عليه السلام من معاوية في دفعة واحدة أربعمائة ألف درهم وقد كان عمر رضي الله عنه يعطي لجماعة اثني عشر ألف درهم نقرة في السنة وأثبتت عائشة رضي الله عنها في هذه الجريدة ولجماعة عشرة آلاف ولجماعة ستة آلاف وهكذا فهذا مال هؤلاء فيوزع عليهم حتى لا يبقى منه شيء فإن خص واحدا منه بمال كثير فلا بأس وكذلك للسلطان أن يخص من هذا المال ذوي الخصائص بالخلع والجوائز فقد كان يفعل ذلك في السلف ولكن ينبغي أن يلتفت فيه إلى المصلحة ومهما خص عالم أو شجاع بصلة كان فيه بعث

للناس وتحريض على الاشتغال والتشبه به فهذه فائدة الخلع والصلات وضروب التخصيصات وكل ذلك منوط باجتهاد السلطان]

Ve emvāl-i mezkūrenin müstehakkları olan ᶜulemāᵓ ve ᶜasākir ve ketebe ve ᶜummāl ve etıbbā ve bunların emsālleri istihkāklarına fakr ve ihtiyāc şart değildir, ganī olsalar bile yine onlara vermek cāizdir, zīrā hulefā-i rāşidīn muhācirīn ve ensāra bu emvālden verirlerdi, fakr ve ihtiyāclarını bilmezlerdi. Hem dahi onlara iᶜtāsı lāzım gelen ᶜatā bir hadd ve mikdārı ile mukadder değildir, ancak imāmın ictihādına müfavvazdır, imāma cevāz vardır ki onlara tevsīᶜ ve ignāᵓ ede ve hem dahi cevāz vardır ki mikdār-ı kifāyeleri üzerine iktisār ve iktisād ede, yaᶜnī muktezā-yı hāl ve seᶜat-ı māla göre onlara tevzīᶜ ve taksīm eder. Mervīdir ki Hasen ᶜaleyhi'r-rıdvān Muᶜāviye'den bir defᶜada olarak dört yüz bin dirhem almıştır. Ve dahi Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān bir cemāᶜate senevī olarak on iki bin dirhemi nukre olarak verirdi ve Hazret-i ᶜĀişe es-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān ve bir cemāᶜat için bu cerīdede on bin dirhemi isbāt etmiş ve dīger bir cemāᶜat için altı bin dirhemi isbāt eylemiş, böyle böyle onlara tahsīs ve iᶜtā ederdi. Kaldı ki bu māl bunların istihkāklarıdır, onlara tamāmıyla tevzīᶜ olunur, tā ki ondan bir nesne kalmaya. Ve eger onların birisine çokça bir ᶜatā ile tahsīs ederse onda bir beᵓs yoktur. Ve kezālik sultāna cāizdir ki ehl-i hüner ve hasāis-i mümtāze ashābı işbu māldan hilaᶜ ve cāizelerle ihtisās ede, selefte böylece cārī olmuştur, fakat maslahata göre vere. Bir ᶜālim ve bir şücāᶜı bir sıla ile tahsīs ettikçe o ᶜālim ve şücāᶜa nefslerini benzetmeğe nās için bir hass ve tergīb ve sevk ve tahrīd vākiᶜ olur ki ziyāde-i iştigāl ve mesāᶜīlerine müᵓeddī olur. İşte hilaᶜ ve sılāt ve durūb-ı tahīsātın fevāidi budur ve kāffesi ictihād-ı sultāna menūttur.

[وإنما النظر في السلاطين الظلمة في شيئين أحدهما أن السلطان الظالم عليه أن يكف عن ولايته وهو إما معزول أو واجب العزل فكيف يجوز أن يأخذ من يده وهو على التحقيق ليس بسلطان والثاني أنه ليس يعمم بماله جميع المستحقين فكيف يجوز للآحاد أن يأخذوا أفيجوز لهم الأخذ بقدر حصصهم أم لا يجوز أصلا أم يجوز أن يأخذ كل واحد ما أعطى]

Selātīn-i zalemenin tasarrufātına nazar etmek ancak iki şeydedir: Birincisi sultān-ı zālim onun tevliyetinden keff-i yed edip etmemesidir ki onda yā maᶜzūl ve mahcūrdur yāhūd vācibü'l-ᶜazldir ve ᶜalā-kile't-takdīreyn bu hāl ile onun elinden almak nice cāiz olabilir ki kendisi o zulm ve cevr ve iᶜtisāf ile ᶜale't-tahkīk sultān değildir. Ve ikincisi beytü'l-mālın mālıyla kāffe-i müstehakkīni taᶜmīm etmemek kaziyyesidir ki o hāl ile āhād-ı nās için almak cevāzı nice olur ki herkes kendi hissesine kadar ondan almak ona cāiz olur mu veyāhūd aslen bir nesnenin ahzi cāiz [272] olmaz veyā herkese verdiği nesnenin ahzi ona cāiz olur.

[أما الأول فالذي نراه أنه لا يمنع أخذ الحق لأن السلطان الظالم الجاهل مهما ساعدته الشوكة وعسر خلعه وكان في الاستبدال به فتنة ثائرة لا تطاق وجب تركه ووجبت الطاعة له كما تجب طاعة الأمراء إذ قد ورد في الأمر بطاعة الأمراء والمنع من سل اليد عن مساعدتهم أوامر وزواجر فالذي نراه أن الخلافة منعقدة للمتكفل بها من بني العباس رضي الله عنه وأن الولاية نافذة للسلاطين في أقطار البلاد والمبايعين للخليفة وقد ذكرنا في كتاب المستظهري المستنبط من كتاب كشف الأسرار وهتك الأستار تأليف القاضي أبي الطيب في الرد على أصناف الروافض من الباطنية ما يشير إلى وجه المصلحة فيه والقول الوجيز أنا نراعي الصفات والشروط في السلاطين تشوفًا إلى مزايا المصالح ولو قضينا ببطلان الولايات الآن لبطلت المصالح رأسًا فكيف يفوت رأس المال في طلب الربح بل الولاية الآن لا تتبع إلا الشوكة فمن بايعه صاحب الشوكة فهو الخليفة ومن استبد بالشوكة وهو مطيع للخليفة في أصل الخطبة والسكة فهو سلطان نافذ الحكم والقضاء في أقطار الأرض ولاية نافذة الأحكام وتحقيق هذا قد ذكرناه في أحكام الإمامة من كتاب الاقتصاد في الاعتقاد فلسنا نطول الآن به]

Birinci işkālin ki sultān-ı zālim maᶜzūl veyāhūd maᶜzūl hükmünde olunca onun vergisini almak nicedir kaziyyesi cevābı ise, onun zulm ve cevri ahz-i hakka mānıᶜ değildir, çünkü sitemkār ve cāhil olan sultāna şevket müsāᶜade edip halᶜi kaçan ki güç ve müteᶜassir olup onu tebdīl ve tahvīlinde kudretten hāric fitnenin intişārı mütehakkak olur, onun terk ve ibkāsı vācib olur ve itāᶜat-i emri dahi halk üzerine vācib olur, nitekim ümerānın itāᶜati vācib olur, zīrā ümerānın emrleri itāᶜatine evāmir ve zevācir vārid olmuştur ki onların emrlerine inkıyād ve ittibāᶜ

vācibdir ve müsāᶜadetlerinden sell-i yed etmekten menᶜ vākiᶜ olmuştur. Ve bināen ᶜaleyh biz hilāfeti Benī ᶜAbbās'tan onunla tekeffül eden zāta münᶜakid görürüz ve halīfeye mübāyaᶜat edip aktār-ı bilādda olan selātīne dahi velāyet vardır deriz. Bātıniyyeden olan asnāf-ı revāfızın üzerine redd etmek bābında Kādī Ebu't-Tayyib'in teᵓlīfi olup *Keşfu'l-Esrār ve Hetku'l-Estār* adlı kitābdan bi'l-istinbāt *Mustazhirī* nām kitābımızda vech-i maslahata işāret eden akvāli biz zikr etmişiz. Ve bunda kavl-i vecīz odur ki maslahata nazaran biz selātīnde ancak şurūt ve sıfātı mürāᶜat ederiz, eger biz butlān-ı velāyāta el-ān hükm edersek reᵓsen mesālih bātıl olmuş olur ve ribh için sermāyenin tefvīt ve izāᶜası nice cāiz olur? Mā-hasal bu zamānede velāyet ancak şevkete tābiᶜdir ki başka şeyᵓe tābiᶜ olmaz. Kim ki sāhib-i şevket ona mübāᶜaya eder, artık halīfe odur ve şevkete müstebid olan kimse asl hutbe ve sikkede halīfeye itāᶜat eylerse o dahi sultāndır, aktār-ı arzda nāfizü'l-hükm ve'l-kazā olup böyle bir velāyeti vardır ki aktār-ı zemīnde onun ahkāmı nāfizlerdir. Ve bunun tahkīkini biz iᶜtikādda olan *İktisād* adlı olan kitābda ahkām-ı imāmet bahslerinde zikr etmiş olduğumuzdan imdi onun zikriyle bir dahi uzatmayız.

[وأما الإشكال الآخر وهو أن السلطان إذا لم يعمم بالعطاء كل مستحق فهل يجوز للواحد أن يأخذ منه فهذا مما اختلف العلماء فيه على أربع مراتب فغلا بعضهم وقال كل ما يأخذه فالمسلمون كلهم فيه شركاء ولا يدري أن حصته منه دانق أو حبة فليترك الكل وقال قوم له أن يأخذ قدر قوت يومه فقط فإن هذا القدر يستحقه لحاجته على المسلمين وقال قوم له قوت سنة فإن أخذ الكفاية كل يوم عسير وهو ذو حق في هذا المال فكيف يتركه وقال قوم وقال قوم يأخذ ما يعطى والمظلوم هم الباقون]

Ve ikinci işkāl māddesi ki sultān vergisinde taᶜmīm etmezse onun ᶜatiyyesini almak nicedir kaziyyesi cevābı, o dahi beyānı şöyledir ki sultān-ı zamān beytü'l-mālin emvāliyle kāffe-i müstehakkīne taᶜmīm-i ᶜatā etmeyip de ancak onlardan bir ferde bir mikdār ᶜatiyyeyi verirse onun o ᶜatiyyesinin cevāz-ı ahzinde akvāl-i ᶜulemāᵓ dört mertebe üzerine ihtilāf etmiştir ki baᶜzıları derece-i iᶜtidāli bi't-tecāvüz demişler ki her ne ki alırsa kāffe-i İslām onda müştereklerdir, bilinmez ki aldığı

şeyden kendi hissesi bir dānik midir veyāhūd bir habbedir ve bu cihetle kāffesinin terkiyle ᶜadem-i ahzi lāzımdır. Ve bir kavm demiş ki yalnız kūt-ı yevmiyyesini ahz eder ki ihtiyācına mebnī müslimīn üzerine o kadarın ahzine müstehakktır. Ve dīger bir kavm demiş ki bir senelik kifāyesini ahz eder, zīrā günbegün kifāyet ve kūt-ı yevmiyyesinin ahzi güç ve ᶜasīrdir ve zāten kendisi bu mālda hakkı vardır, nice onu terk eder. Ve kavm-ı āher demiş ki sultān ona her ne ki verirse onu ahz eder, mazlūm ancak bākī kalanlardır yaᶜnī kendisi müstehakk olup da māl-ı beytü'l-māldan sultān-ı zamān ona bir şey verip de sāir müstehakkīne vermezse ona verilegelen nesnenin ahzi ona cāiz olur. [273]

[وهذا هو القياس لأن المال ليس مشتركًا بين المسلمين كالغنيمة بين الغانمين ولا كالميراث بين الورثة لأن ذلك صار ملكًا لهم وهذا لو لم يتفق قسمه حتى مات هؤلاء لم يجب التوزيع على ورثتهم بحكم الميراث بل هذا الحق غير متعين وإنما يتعين بالقبض بل هو كالصدقات ومهما أعطي الفقراء حصتهم من الصدقات وقع ذلك ملكًا لهم ولم يمتنع بظلم المالك بقية الأصناف بمنع حقهم هذا إذا لم يصرف إليه كل المال بل صرف إليه من المال ما لو صرف إليه بطريق الإيثار والتفضيل مع تعميم الآخرين لجاز له أن يأخذه والتفضيل جائز في العطاء]

Ve kıyās ise budur yaᶜnī sultān ona her ne verirse almaktır, çünkü māl-ı beytü'l-māl beyne'l-müslimīn müşterek değildir ki gānimīn beyninde māl-ı ganīmet ve verese beyninde māl-ı mīrās müşterek olduğu gibi māl-ı beytü'l-māl beyne'l-müslimīn müşterek değildir, zīrā māl-ı ganīmet beyne'l-gānimīn iştirākı ancak onlara mülk olduğu haysiyyetledir ve bu ise müstehakklarına mülk değildir, çünkü müstehakkları eger kasmına müttefik olmadan vefāt eder iseler bi-hükmi'l-mīrās vereselerine tevzīᶜi vācib olmaz, ammā mülk olmuş olsaydı vereselerine tevzīᶜi vācib olurdu. Kaldı ki bu bir hakk-ı gayr-ı müteᶜayyendir, sadakāt gibi ancak feyz ile müteᶜayyin olur ki her ne vakt ki fukarāya sadakāttan hisseleri verilirse ancak o vaktte makbūzları onlara mülk vākiᶜ olur ve bakiyye-i asnāfı menᶜile olan mālikin zulmü hakları ahzine māniᶜ olmaz. Ve bu taᶜrīf ise ancak kāffe-i mālı ona sarf etmediği sūrettedir ki taᶜmīm-i āherīn ile bi-tarīki'l-īsār ve't-tafdīl māl-ı beytü'l-māldan ona bir mikdārın sarfı takdīrindedir, yaᶜnī çün bu sūretle taᶜmīm-i āherīn ile

berāber bir mikdārı ona bi-tarīki'l-īsār verildiği hālde onun ahzi ona cāiz olur demektir. Ve maᶜlūmdur ki ᶜatāda tafdīl etmek cāizdir, nitekim beyān oldu ki Hazret-i Hasen ᶜaleyhi'r-rıdvān Muᶜāviye'den dört yüz bin dirhemi bir defᶜada ahz etmiştir.

[سوى أبو بكر رضي الله عنه فراجعه عمر رضي الله عنه فقال إنما فضلهم عند الله وإنما الدنيا بلاغ وفضل عمر رضي الله عنه في زمانه فأعطى عائشة اثني عشر ألفًا وزينب عشرة آلاف وجويرية ستة آلاف وكذا صفية وأقطع عمر لعلي خاصة رضي الله عنهما وأقطع عثمان أيضًا من السواد خمس جنات وآثر عثمان عليًا رضي الله عنهما بها فقبل ذلك منه ولم ينكر وكل ذلك جائز في محل الاجتهاد وهو من المجتهدات التي أقول فيها إن كل مجتهد مصيب وهي كل مسألة لا نص على عينها ولا على مسألة تقرب منها فتكون في معناها بقياس جلي كهذه المسألة ومسألة حد الشرب فإنهم جلدوا أربعين وثمانين والكل سنة وحق وأن كل واحد من أبي بكر وعمر رضي الله عنهما مصيب باتفاق الصحابة رضي الله عنهم إذ المفضول ما رد في زمان عمر شيئًا إلى الفاضل مما قد كان أخذه في زمان أبي بكر ولا الفاضل امتنع من قبول الفضل في زمان عمر واشترك في ذلك كل الصحابة واعتقدوا أن كل واحد من الرأيين حق فليؤخذ هذا الجنس دستورا للخلافات التي يصوب فيها كل مجتهد]

Ve Hazret-i Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān zamānında ᶜale't-tesāvī verip tafdīle riᶜāyet etmediğinden ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān ona mürācaᶜat etmiş ve Hazret-i Ebū Bekr: "Onların fazlları ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl katındadır, yoksa dünyā ancak belāgdır" diye cevāb vermiş. Ve Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān kendi zamānında tafdīle riᶜāyet edip Hazret-i ᶜĀişetü's-Sıddīka'ya on iki bin dirhemi vermiş ve Hazret-i Zeyneb'e on bin dirhemi vermiş ve Cuveyriye'ye altı bin dirhemi vermiş ve Hazret-i Safiyye'ye dahi kezālik altı bin dirhemi vermiş. Ve Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvāna hāssaten bir yer iktitāᶜ etti ve Hazret-i ᶜOsmān'a dahi sevāddan beş cenneti iktitāᶜ ettiyse de Hazret-i ᶜOsmān nefsi üzerine Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvānı īsār edip verdi ve o dahi onu kabūl edip redd etmedi ve üzerine inkār olunmadı, kaldı ki bu tasarrufāt hepsi cāizdir, mahall-i ictihāda vākiᶜdirler. Bunlar o mesᵓelelerdendir ki ben onların hakkında her bir müctehid kendi reᵓyinde musībdir dediğim mesᵓele-i ihtilāfiyyedendirler ki o mesᵓelenin ᶜaynı üzerine bir nass-ı sarīh vārid olmamıştır

ve dahi ondan karīb olup onun maᶜnāsında olarak bir kıyās-ı celī ile üzerine mukāyeseyi kabūl eder bir mesᵓelede dahi bir nass vārid olmamıştır, zīrā bu gibi mesāilde olan ihtilāfātın müctehidleri her biri kendi reᵓyinde musībdir, tahtiᵓe olunmaz. Meselā bu mesᵓele ile hadd-i şürb mesᵓelesi gibi ki baᶜzıları hadd-i şürbde kırk ve baᶜzıları seksen celdeyi darb etmişler ve hepsi hakktır ve sünnettir ve her biri Hazret-i Ebī Bekr ve ᶜÖmer'den işbu ictihādlarında ittifāk-ı sahābe ile musīblerdir ki mafdūl olan ādem Ebī Bekr zamānında aldığı mikdārdan zamān-ı ᶜÖmer'de fāzıl olan zāta redd etmedi ve kabūl-i fazldan zamān-ı ᶜÖmer'de bir fāzıl dahi imtināᶜ etmedi, kaldı ki kāffe-i sahābe bunda müşterek olup işbu reᵓyini her biri hakk ve savāb olduğunu cezm ve iᶜtikād etmişler. Ve bināberīn işbu zābıta ve asl her bir müctehidin reᵓyini tasvīb olunur, muhtelefātta [274] düstūrü'l-ᶜāmel tutulmak gerektir.

[فأما كل مسألة شذ عن مجتهد فيها نص أو قياس جلي بغفلة أو سوء رأي وكان في القوة بحيث ينقض حكم المجتهد فلا نقول فيها إن كل واحد مصيب بل المصيب من أصاب النص أو ما في معنى النص وقد تحصل من مجموع هذا أن من وجد من أهل الخصوص الموصوفين بصفة تتعلق بها مصالح الدين أو الدنيا وأخذ من السلطان خلعة أو إدرارًا على التركات أو الجزية لم يصر فاسقًا بمجرد أخذه وإنما يفسق بخدمته لهم ومعاونته إياهم ودخوله عليهم وثنائه وإطرائه لهم إلى غير ذلك من لوازم لا يسلم المال غالبًا إلا بها كما سنبينه]

Ammā o mesᵓele ki hakkında bir nass vārid olmuş veyāhūd onun maᶜnāsında olup ona kıyāsı mümkin olan bir mesᵓelenin şānında bir nass gelmiş ve o nass müctehid üzerine gafletinden veyāhūd sūᵓ-i reᵓyinden nāşī şāzz ve mefkūd olup ona nāyāb olmuş ve nass dahi öyle bir kuvvettedir ki onunla hükm-i müctehidin nakzı mümkin olur, artık o vaktte her bir müctehid kendi reᵓyinde musībdir diyemeyiz, ancak o mesᵓelede onun ictihādı nassın ᶜaynına isābet etmiş olan veyāhūd nassta olan bir maᶜnāya isābet etmiş olan reᵓyde musībdir deriz. Ve bu kāffe-i taᶜlīl ü tafdīlden mecmūᶜ olan hükm ve netīce odur ki kim ki ehl-i husūstan bir zātı görüp ki o zāt öyle bir sıfatla muttasıftır ki onun sıfatına mesālih-i dīn veyāhūd dünyā müteᶜallik olur ve kendisi bir sultāndan bir ᶜatiyye veyā idrār veyāhūd bir hilᶜati almış, onun o ahz-i mücerrediyle fāsık ol-

maz, meger ki ehl-i zulme hizmet ve onlara muᶜāvenet ve meclislerine mülāzemet ve senāᵓ ve mübālaga-i medhleri üzerine müdāvemet etmiş ola ki onun fıskı ancak onların hizmet ve muᶜāvenet ve mehāfilleri-ne bi't-tereddüd mecālislerine müdāvemet ve medh-i belīg ve senā-i cemīllerine mübāşeret ve fi'l-agleb onunla o ᶜatāᵓ ve inᶜām ancak o bezl olunan esbāb ve levāzıma sarılıp temessük ve teᶜātī etmekledir, nitekim biz onu beyān edeceğiz.

el-Bābu's-Sādisü Fīmā Yehillü Min Muhālatati's-Selātīni'z-Zalemeti Ve Mā Yahrimu ve Hükmi Gaşeyāni Mecālisihim Ve'd-Duhūli ᶜAleyhim Ve'l-İkrāmi Lehüm

[الباب السادس فيما يحل من مخالطة السلاطين الظلمة وما يحرم وحكم غشيان مجالسهم والدخول عليهم والإكرام لهم]

[اعلم أن لك مع الأمراء والعمال الظلمة ثلاثة أحوال الحالة الأولى وهي شرها أن تدخل عليهم والثانية وهي دونها أن يدخلوا عليك والثالثة وهي الأسلم أن تعتزل عنهم فلا تراهم ولا يرونك]

Ve kitāb-ı mezkūrun altıncı bābı ise ki mülūk-i zaleme ve ᶜummāl-ı sitemkārānın muhālatalarından harām ve helāl bulunan ihtilāt ile meclislerini gaşeyān ve üzerlerine duhūl ve onlara ikrām etmekliğin ahkāmı beyānında idi, o dahi işbu bābdır. Şöyle ki sen ey tālib-i kurb-ı Yezdānī ve sālik-i rāh-ı saᶜādet ve mütecemmil-i ᶜilm-i rabbānī vü ᶜirfānī, bil ve āgāh ol ki ümerā-i zaleme ve ᶜummāl-ı sitem-pīşe ile senin için üç hālet vardır: Birincisi ve ahvāl-i selāsenin eşerri ve yaramazı o hālettir ki sen onların üzerlerine duhūl etmekliktir. Ve ikincisi ve birincinin mā-dūnu o hālettir ki onlar senin üzerine duhūl etmeleridir. Ve üçüncüsü ve eslemi o hālettir ki onlardan senin ᶜuzlet etmekliktir ki ne sen onları görürsün ve ne onlar seni görürler.

[أما الحالة الأولى وهي الدخول عليهم فهو مذموم جدًا في الشرع وفيه تغليظات وتشديدات تواردت بها الأخبار والآثار فننقلها لتعرف ذم الشرع له ثم نتعرض لما يحرم منه وما يباح وما يكره على ما تقتضيه الفتوى في ظاهر العلم]

Birinci hāl ki onların üzerlerine duhūl etmeklik idi, onun ber-vech-i tafsīl taᶜrīf ve beyānı ise, ahbār ve āsār-ı mütevāride meᵓāllerinden müstebān olacağı vech üzere lede'ş-şerᶜ cidden mezmūm olup hakkında taglīzāt ve teşdīdāt vardır ki onunla ahbār ve āsār mütevārid olmuştur, o ahbār ve āsārı biz nakl edelim tā ki ona olan zemm-i şerᶜi bilesin sonra ondan harām ve mübāh ve mekrūh olan duhūle zāhir-i ᶜilmin fetvāsı iktizāsınca taᶜarruz edelim.

[أما الأخبار فإنه لما وَصَفَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الأمراء الظلمة قال "فَمَنْ نَابَذَهُمْ نَجَا وَمَنِ اعْتَزَلَهُمْ سَلِمَ أَوْ كَادَ أَنْ يَسْلِمَ وَمَنْ وَقَعَ مَعَهُمْ فِي دُنْيَاهُمْ فَهُوَ مِنْهُمْ" وذلك لأن من اعتزلهم سلم من إثمهم ولكن لم يسلم من عذاب يعمه معهم إن نزل بهم لتركه المنابذة والمنازعة]

Ahbār-ı nebeviyye ise bunlardır ki ᶜaleyhi'[275] s-salātu ve's-selām efendimiz ümerā-i zalemeyi vasf ederken buyurdu ki "فَمَنْ نَابَذَهُمْ نَجَا وَمَنِ اعْتَزَلَهُمْ سَلِمَ أَوْ كَادَ أَنْ يَسْلِمَ وَمَنْ وَقَعَ مَعَهُمْ فِي دُنْيَاهُمْ فَهُوَ مِنْهُمْ"[85] ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Kim ki onları tarh ve ilkā edip onlardan iᶜtizāl ederse necātı bulup sālim olur veyāhūd sālim olmaklığa yaklaşır ve kim ki dünyālarına onlarla berāber düşüp kalkarsa artık o kimse onlardandır." Ve böylece emr ü fermān buyuruşu ancak o sebebdendir ki onlardan iᶜtizāl eden onların günāhlarından sālim olur lākin onlarla berāber taᶜmīm olunacak ᶜazābdan sālim olmazlar eger onları nebz ve tarh etmez de onlarla düşüp kalkarsa yaᶜnī terk-i münābeze ve münāzaᶜa için o ᶜazābdan kurtulmaz demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "سَيَكُونُ مِنْ بَعْدِي أُمَرَاءُ يَكْذِبُونَ وَيَظْلِمُونَ فَمَنْ صَدَقَهُمْ بِكِذْبِهِمْ وَأَعَانَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ وَلَمْ يَرِدْ عَلَيَّ الْحَوْضَ"]

Ve dahi buyurdu ki "سَيَكُونُ مِنْ بَعْدِي أُمَرَاءُ يَكْذِبُونَ وَيَظْلِمُونَ فَمَنْ صَدَقَهُمْ بِكِذْبِهِمْ وَأَعَانَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ وَلَمْ يَرِدْ عَلَيَّ الْحَوْضَ"[86] ki hulāsa-i müfād-ı ᶜālīsi: "Benden sonra birtakım ümerā-i zaleme olacaklar ki yalanı söylerler ve zulm ederler. Kim ki onların kizbleriyle onları tasdīk

---

85 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 11/39, no: 10973.

86 *Sahīhu* İbn Hibbān, 1/517, no: 282; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/108, no: 7515.

edip zulmleri üzerine onları iʿāne eylerse artık o kimse benden değildir ve ben dahi ondan değilim ve havz üzerine vārid olmaz."

[وروى أبو هريرة رضي الله عنه أنه قال صلى الله عليه وسلم "أَبْغَضُ الْقُرَّاءِ إِلَى اللّٰهِ الَّذِينَ يَزُورُونَ الْأُمَرَاءَ"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَبْغَضُ الْقُرَّاءِ إِلَى اللّٰهِ الَّذِينَ يَزُورُونَ الْأُمَرَاءَ"[87] ki hulāsa-i mazmūn-ı vālāsı: "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine kullarından en ziyāde mebgūz olan kimse ancak ümerāyı ziyāret edenlerdir."

[وفي الخبر "خَيْرُ الْأُمَرَاءِ الَّذِينَ يَزُورُونَ الْعُلَمَاءَ وَشَرُّ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْأُمَرَاءِ" وفي الخبر "اَلْعُلَمَاءُ أُمَنَاءُ الرُّسُلِ عَلَى عِبَادِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُخَالِطُوا السُّلْطَانَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ خَانُوا الرُّسُلَ فَاحْذَرُوهُمْ وَاعْتَزِلُوهُمْ" رواه أنس رضي الله عنه]

Ve dahi haberde vārid olmuş ki efendimiz "خَيْرُ الْأُمَرَاءِ الَّذِينَ يَزُورُونَ الْعُلَمَاءَ وَشَرُّ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْأُمَرَاءِ"[88] buyurmuş ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Ümerānın hayrlısı o emīrdir ki ʿulemāyı ziyāret eder ve ʿulemānın şerrlisi o ʿālimdir ki ümerāya gidip gelir." Ve dīger haberde gelmiş ki "اَلْعُلَمَاءُ أُمَنَاءُ الرُّسُلِ عَلَى عِبَادِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُخَالِطُوا السُّلْطَانَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ خَانُوا الرُّسُلَ فَاحْذَرُوهُمْ وَاعْتَزِلُوهُمْ"[89] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Zümre-i ʿulemāʾ rüsül-i kirāmın ümenālarıdır mādām ki mülūk ile muhālata etmemişler ve çün bunu işlerler yaʿnī selātīne muhālata ederler, artık rüsül-i kirāma hıyānet etmiş olurlar, kaldı ki siz onlardan hazer edip onları iʿtizāl ediniz" yaʿnī muhālata-i mülūk eden ʿulemādan iʿtizāl edip o ʿulemādan hazer ediniz demektir. Bu hadīs-i şerīfi Hazret-i Enes ʿaleyhi'r-rıdvān rivāyet etmiştir.

[وأما الآثار فقد قال حذيفة إياكم ومواقف الفتن قيل وما هي قال أبواب الأمراء يدخل أحدكم على الأمير فيصدقه بالكذب ويقول ما ليس فيه]

Ve āsār ise onlar dahi bunlardır ki Huzeyfe demiş ki "Siz mevākıf-ı

---

87 İbn Māce, 1/94, no: 256; et-Taberānī, *ed-Duʿā*, 411, no: 1391.

88 *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 1/698, no: 1253; *Keşfu'l-Hafā*, 2/389, no: 2827.

89 *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 10/183, no: 28952; *Keşfu'l-Hafā*, 2/75, no: 1748.

fitenden sakınıp hazer ediniz." Ve "Mevākıf-ı fiten nedir?" diye ondan soruldukta, "Ebvāb-ı ümerādır ki sizin biriniz emīr üzerine girip onun yalanı ile onu tasdīk eder ve onlarda olmayan şeyi söyler" diye cevāb vermiş.

[وقال أبو ذر لسلمة يا سلمة لا تغش أبواب السلاطين فإنك لا تصيب من دنياهم شيئًا إلا أصابوا من دينك أفضل منه]

Ve dahi Ebū Zerr , Seleme'ye demiş ki "Ey Seleme, sen ebvāb-ı selātīne varıp kapılarında durmayasın, zīrā onların dünyālarından sen bir nesneye isābet etmezsin illā ki onlar senin dīninden o nesneden efdal bir şey isābet etmezler" yaᶜnī senin dīnine zarar olmaksızın sen onlardan bir nesneye nāil olamazsın, elbette onlar senin dīninden bir şey isābet edecekler ve bī-reyb senin dīninden onlar isābet edecekleri şey onların dünyālarından senin isābet ettiğin şeyden efdaldir.

[وقال سفيان في جهنم واد لا يسكنه إلا القراء الزوارون للملوك]

Ve dahi Süfyān demiş ki "Cehennemde bir vādī vardır ki mülūkü ziyāret eden kurrādan gayrı onda hīçbir kimse sākin olmaz" ancak zümre-i kurrādan mülūku ziyāret edenler yalnız onda sākin olurlar.

[وقال الأوزاعي ما من شيء أبغض إلى الله من عالم يزور عاملًا]

Ve dahi ᶜAllāme Evzāᶜī demiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine ᶜāmili ziyāret eden ᶜālimden ziyāde mebgūz bir şey yoktur" yaᶜnī ᶜāmili ziyāret eden ᶜulemāᵓ her bir şeyden ziyāde Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mebgūzlardır demek olur.

[وقال سمنون ما أسمح بالعالم أن يؤتى إلى مجلسه فلا يوجد فيسأل عنه فيقال عند الأمير وكنت أسمع أنه يقال إذا رأيتم العالم يحب الدنيا فاتهموه على دينكم حتى جربت ذلك إذ ما دخلت قط على هذا السلطان إلا وحاسبت نفسي بعد الخروج فأرى عليها [276] الدرك مع ما أواجههم به من الغلظة والمخالفة لهواهم]

Ve Semnūn el-ᶜĀbid demiş ki "ᶜĀlim olan kimseye ne ᶜaceb müsāmaha ve ucuzluk verir ki onun meclisine züvvārı gidip onu bulmadıklarından nerededir diye suᵓāl ettiklerinde emīrin yanındadır haber verilir.

Ve dahi ben işitirdim ki denilirdi siz eger ᶜālimi gördünüz ki dünyāyı sever, siz onu dīniniz üzerine müttehem ediniz tā ki ben o kaziyye-yi tecribe ettim, çünkü ben sultānın yanına aslā girmedim ki çıktığım vaktte kendi nefsimle bir hesāb görüp üzerimde bir derk ve muhātarayı görmedim" yaᶜnī sultānın huzūruna her bir duhūlümde çıkarken kendi nefsimle hesāb gördüm ve nefsimi derk ve hatar üzerine düştüğünü gördüm ki o hatardan sālim olarak aslā benim bir duhūlüm yoktur, maᶜa-hāzā ben onlara gılaz ile müvācehe ederim ve dāimā hevālarına muhālif giderim.

[وقال عبادة بن الصامت حب القاريء الناسك الأمراء نفاق وحبه الأغنياء رياء]

Ve dahi ᶜUbāde b. es-Sāmit demiş ki "Kāriᵓ-i nāsikin ümerāya muhabbeti nifāktır ve agniyānın muhabbeti riyādır."

[وقال أبو ذر من كثر سواد قوم فهو منهم أي من كثر سواد الظلمة]

Ve dahi Ebū Zerr demiş ki "Kim ki bir kavmin sevādını teksīr ederse o kimse o kavmdendir" ki sevād-ı kavm zalemedir murād yaᶜnī zalemenin cemᶜiyyetini kendi nefsi ile teksīr eden kimse dahi zalemedendir demek olur.

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه إن الرجل ليدخل على السلطان ومعه دينه فيخرج ولا دين له قيل له ولم قال لأنه يرضيه بسخط الله]

Ve dahi İbn Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Tahkīkan bir ādem vardır ki sultānın huzūruna dīni ile girer de çıktığı vaktte dīnsiz çıkar." Ve çün ondan suᵓāl vākiᶜ oldu ki "Bu neden böyle olur?" Demiş ki "Sehat-ı Bārī ile onu irzāᵓ ettiğindendir."

[واستعمل عمر بن عبد العزيز رجلًا فقيل كان عاملًا للحجاج فعزله فقال الرجل إنما عملت له شيء يسير فقال له عمر حسبك بصحبته يومًا أو بعض يوم شؤمًا وشرًا]

Ve dahi ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz bir ādemi ᶜāmil nasb ettikte hakkında "Haccāc-ı Zālim'e bu ādem ᶜāmil idi" denildi, ᶜÖmer onu ᶜazl edip ve o ādem: "Ben ona ancak bir şeyᵓ-i yesīri ᶜamel ettim" diye ihtār eyledikte,

ᶜÖmer: "Ona senin tāmm bir günde veyāhūd bir günün baᶜzısında istis-hāb etmekliğinin şüʾm ve şerrliği sana kifāyet eder" demiş.

[وقال الفضيل ما ازداد رجل من ذي سلطان قربًا إلا ازداد من الله بعدًا وكان سعيد بن المسيب يتجر في الزيت ويقول إن في هذا لغنى عن هؤلاء السلاطين وقال وهيب هؤلاء الذين يدخلون على الملوك لهم أضر على الأمة من المقامرين وقال محمد بن سلمة الذباب على العذرة أحسن من قارئ على باب هؤلاء]

Ve dahi Fudayl ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Bir kimse yok ki bir saltanatlıdan yakınlık müzdād olmuş illā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'den onun uzaklığı müzdād olmadı" yaᶜnī kim ki bir saltanatlıdan mütekarrib olup ona yakınlığı müzdād olursa Zāt-ı Zü'l-Celāl'den onun uzaklığı o kadar mesāfe baᶜīd olur. Ve Saᶜīd b. el-Müseyyeb zeyt yağı ile ticāret edip derdi ki "İşbu sultānlardan istignāʾ ancak bununladır." Ve dahi Vüheyb demiş ki "Ebvāb-ı mülūka duhūl eden işbu kavm tahkīkan mukāmirlerden ziyādeye ümmet üzerine azarrdırlar" yaᶜnī onların ümmete zararları kumārcılardan ziyādedir demek olur. Ve dahi Muhammed b. Seleme demiş ki "Benī ādemin tersi üzerine konan sinek bunların kapıları üzerine duran kāriʾlerden daha ziyāde ahsendir."

[ولما خالط الزهري السلطان كتب أخ له في الدين إليه عافانا الله وإياك أبا بكر من الفتن فقد أصبحت بحال ينبغي لمن عرفك أن يدعو لك الله ويرحمك أصبحت شيخًا كبيرًا قد أثقلتك نعم الله لما فهمك من كتابه وعلمك من سنة نبيه محمد صلى الله عليه وسلم وليس كذلك أخذ الله الميثاق على العلماء قال الله تعالى ﴿لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾ واعلم أن أيسر ما ارتكبت وأخف ما احتملت أنك آنست وحشة الظالم وسهلت سبيل البغي بدنوك ممن لم يؤد حقًا ولم يترك باطلًا حين أدناك اتخذوك قطبًا تدور عليك رحى ظلمهم وجسرًا يعبرون عليك إلى بلائهم وسلمًا يصعدون فيه إلى ضلالتهم ويدخلون بك الشك على العلماء ويقتادون بك قلوب الجهلاء فما أيسر ما عمروا في جنب ما خربوا عليك وما أكثر ما أخذوا منك فيما أفسدوا عليك من دينك فما يؤمنك أن تكون ممن قال الله تعالى فيهم ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ﴾ الآية وإنك تعامل من لا يجهل ويحفظ عليك من لا يغفل فداو دينك فقد دخله سقم وهيء رادك فقد حضر سفر بعيد ﴿وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾]

Ve dahi mervīdir ki ʿAllāme Zuhrī ʿaleyhi'r-rahme sultān-ı [277] zamān ile ihtilāt ettikte onun dīn karındaşı ona bir mektūb yazıp demiş ki "Ey Ebū Bekr, Allāhu ʿazīmü'ş-şān seni ve bizi katında muʿāfāt etsin. Sen böyle bir hāle giriftār olmuşsun ki senin hālini bilen gerektir ki sana Zāt-ı Zü'l-Celāl'den ʿafv ü merhameti dileye ve dahi sana merhamet ede ki Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri kitābından ve peygamberi sünnetinden sana taʿlīm ve tefhīm ettiği ʿulūmun niʿamı seni eʿazz etmiş hālbuki Cenāb-ı Hakk'ın ʿulemādan aldığı ʿahd ü misāk böyle değildir ki nass-ı celīlinde buyurmuş ki ﴿لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾[90] Ve dahi bil ve āgāh ol ki mürtekib olduğun hatarın en ziyāde eyser ve āsānı ve hem dahi yüklendiğin himlin ehaffı odur ki hakkı edāʾ etmez ve bātılı terk eylemez bir zālim-i sitemkāra senin işbu dünüvv ve takarrübünle onun vahşetini izāle ve ona tarīk-i bagyi kolay ettin ki seni takrīb ettiği ānda seni bir kutb ettiler ki onların esbāb-ı zulmleri senin üzerine dönüp dolaşır ve hem dahi belālarına geçip mürūr etmek üzere seni bir köprü ve kantara ittihāz etmişler ve hem dahi üstünde dalāletlerine çıkmak üzere seni bir merdiven eylemişler, seninle kulūb-ı ʿulemāya şekk ve reybi idhāl ederler ve dahi seninle kulūb-ı cühelāyı çekip iktiyād ederler. Senin üzerine yıkıp harāb ettiklerine göre sana ʿimāret ettikleri şey ne ʿaceb yesīr ve cüzʾīdir ve dahi senin dīninden senin üzerine ifsād edip bu bābda senden aldıkları şey ne çok şeydir. Āyā haklarında Zāt-ı Zü'l-Celāl ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ﴾[91] diye zemm buyurduğu kavmden olmaklığından ne ile emīn olursun? Tahkīkan cehli olmayan bir zāt ile muʿāmele etmektesin ve dahi gaflet etmeyen zāt senin üzerine aʿmālin yazıp hıfz eyler, kaldı ki dīnine dermān edip müdāvāt eyle, zīrā ona sekam girmiştir ve dahi tūşeni hāzır eyle ki uzun yol ve sefer-i baʿīd hāzır olmuştur ve Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine yer ve gökte bir nesne hafī ve pinhān kalmaz, ve's-selām."

[فهذه الأخبار والآثار تدل على ما في مخالطة السلاطين من الفتن وأنواع الفساد ولكن نفصل ذلك تفصيلا فقهيا تميز فيه المحظور عن المكروه والمباح]

---

90 Ālu ʿİmrān, 3/٨7.

91 Meryem, 19/59.

İşte bu ahbār ve bu āsār muhālata-i mülūkta olan fiten ve envāᶜ-ı fesāda delālet ederler velākin biz mekrūh ile mübāhtan mahzūru temyīz eder bir tafsīl-i fıkhī zikr ve tafsīl edelim.

[فنقول الداخل على السلطان متعرض لأن يعصي الله تعالى إما بفعله أو بسكوته وإما بقوله وإما باعتقاده فلا ينفك عن أحد هذه الأمور أما الفعل فالدخول عليهم في غالب الأحوال يكون إلى دور مغصوبة وتخطيها والدخول فيها بغير إذن الملاك حرام ولا يغرنك قول القائل إن ذلك مما يتسامح به الناس كتمرة أو فتات خبز ذلك صحيح في غير المغصوب أما المغصوب فلا لأنه إن قيل إن كل جلسة خفيفة لا تنقص الملك فهي في محل التسامح وكذلك الاجتياز فيجري هذا في كل واحد فيجري أيضًا في المجموع والغصب إنما تم بفعل الجميع وإنما يتسامح به إذا انفرد إذ لو علم المالك به ربما لم يكرهه فأما إذا كان ذلك طريقًا إلى الاستغراق بالاشتراك فحكم التحريم ينسحب على الكل فلا يجوز أن يؤخذ ملك الرجل طريقًا اعتمادًا على أن كل واحد من المارين إنما يخطو خطوة لا تنقص الملك لان المجموع مفتوت للملك وهو كضربة خفيفة في التعليم تباح ولكن بشرط الانفراد فلو اجتمع جماعة بضربات توجب القتل وجب القصاص على الجميع مع أن كل واحدة من الضربات لو انفردت لكانت لا توجب قصاصا]

Ki bu bābda deriz ki duhūl-i mehāfil-i mülūka ādem maᶜsiyete dört yoldan müteᶜarrız olur ki yā sükūt ve hāmūşī veyāhūd fiᶜl ve ᶜameli veyā onun tekellüm ve makāli veyā zuᶜm ve iᶜtikādı ile olur, āhir bu umūr-ı erbaᶜadan münfekk olamaz. Ve fiᶜl ve ᶜameli ise meselā duhūl ve müsūlü gibi ki fī-aglebi'l-ahvāl devr-i magsūbeye vākiᶜ olur ve mālikinin izni olmaksızın emlāk-i magsūbeye duhūl ve tehattī etmek harāmdır. Ve bunda o kāilin sözü seni magrūr etmesin ki bu gibi şeyᵓ-i yesīr olan mevādd ve umūr-ı mütesāmihadandır ki bir temrecik veyā bir ekmek ufacığı almak gibidir, çünkü bu denli cüzᵓiyyāt magsūb olmayan yerlerde sahīh olabilir, yoksa magsūbda bu gibi cüzᵓiyyāt dahi mütesāmihadan sayılmaz. Zīrā denilse ki arz-ı magsūbe celse-i hafīfeden eksik olmaz ve bu cihetle mahall-i müsāmahadandır ve kezālik arz-ı magsūbede bir kerre geçmekle zemīne bir noksān tārī olmaz ki bunun için mevādd-ı mütesāmihadan olmak lāzım gelir, ammā bu müsāmaha her bir ferdin hakkında cārī olmak lāzım gelir ve o vaktte mecmūᶜda dahi cārī olur

ve gasb ise ancak mecmūᶜun fiᶜlleriyle tamām olur, kaldı ki o müsāmaha ancak yalnız bir ferd-i vāhidin hakkında vākiᶜ olabilir ki onun māliki ondan vākıf olursa gücenmez ve ola ki kerh etmez. Ammā buna iᶜtimāden eger bütün bütün hāneyi bi'l-iştirāk tamāmen istigrāk edip de yāhūd bir kıtᶜa zemīni yol edip de ᶜumūmen ki her bir geçicinin hatvesi ondan bir nesneyi tenkīs etmez denilerek mecmūᶜ-ı nās oradan geçerek onunla mālikin mülkiyyetini tefvīt ederlerse elbette o vakt kāffesinin mürūrları mahzūr ve harāmdır. Ve her bir fiᶜl ki bi'l-iştirāk istigrāka tarīk olur, onda hükm-i tahrīm mecmūᶜuna müstehabb olur ki işbu yol māddesi gibi ve dahi taᶜlīm için vukūᶜ bulan darbe-i hafīfe-i münferide gibi [278] bi-şarti'l-infirād mübāh olur. Ammā eger bir cemāᶜat bilikip katle mūcib darbāt ile cümlesi bir ādemi darb ederlerse o vaktte cemīᶜisine kısās vācib olur, maᶜa-hāzā o darbelerin her biri münferid olup yalnız kalırsa kısāsı mūcib olmazdı.

[فإن فرض كون الظالم في موضع غير مغصوب كالموات مثلًا فإن كان تحت خيمة أو مظلة من ماله فهو حرام والدخول إليه غير جائز لأنه انتفاع بالحرام واستظلال به فإن فرض كل ذلك حلالًا فلا يعصى بالدخول من حيث إنه دخول ولا بقوله السلام عليكم ولكن إن سجد أو ركع أو مثل قائمًا في سلامه وخدمته كان مكرمًا للظالم بسبب ولايته التي هي آلة ظلمه والتواضع للظالم معصية بل من تواضع لغني ليس بظالم لأجل غناه لا لمعنى آخر اقتضى التواضع نقص ثلثا دينه فكيف إذا تواضع للظالم فلا يباح إلا مجرد السلام فأما تقبيل اليد والانحناء في الخدمة فهو معصية إلا عند الخوف أو لإمام عادل أو لعالم أو لمن يستحق ذلك بأمر ديني قبل أبو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه يد علي كرم الله وجهه لما أن لقيه بالشام فلم ينكر عليه وقد بالغ بعض السلف حتى امتنع عن رد جوابهم في السلام والإعراض عنهم استحقارًا لهم وعد ذلك من محاسن القربات فأما السكوت عن رد الجواب ففيه نظر لأن ذلك واجب فلا ينبغي أن يسقط بالظلم فإن ترك الداخل جميع ذلك واقتصر على السلام فلا يخلو من الجلوس على بساطهم وإذا كان أغلب أموالهم حرامًا فلا يجوز الجلوس على فرشهم هذا من حيث الفعل]

Ve bi'l-farz o merd-i sitemkār eger dūr-i magsūbede olmayıp meselā arz-ı mevāt gibi bir mübāh yerde olsa o hālde dahi eger mālından yapılmış olan bir hayme ve gölgelik altında cālis ise kezālik o hayme ve

gölgelik altına girmek dahi ona cāiz olmaz, çünkü harām ile intifāᶜ etmek ve onunla gölgelenmektir. Ve eger onlar dahi kāmilen helāl olduğu farz ve takdīr olunursa o vaktte duhūlüyle günāhkār olmaz yaᶜnī dāhil olduğu haysiyyetle āsim olmaz ve dahi ona es-selāmu ᶜaleyküm diye tahiyye-i İslām ona edāsıyla günāhkār olmaz velākin eger ona eğilip sücūd ve rükūᶜ gibi bir ser-fürūluk eylerse veyāhūd ona taᶜzīmen selāmında dīvān durup karşısında ve hizmetinde ayak üzere durursa o hālde zālime sebeb-i zulmü olan velāyeti sebebiyle mükerrem olmuş olur ve merd-i sitemkāra tevāzuᶜ etmek günahkārlıktır. Belki zengin ādeme yaᶜnī zālim olmayan merd-i ganīye gınāsı için ki tevāzuᶜa muktezī āher bir maᶜnā olmadığı hālde her kim ki tevāzuᶜ eylerse onun dīninin iki sülüsü eksik ve noksān olur. Ve ganī-yi gayr-ı zālime tevāzuᶜ etmekliğin günāhı böyle olunca artık merd-i zālime tevāzuᶜ etmek nice olur! Kaldı ki selāmdan gayrı dīger bir şey mübāh olmaz ki elini öpmek ve hizmetinde inhināᶜ etmek dahi günāhkārlıktır meger ki ondan korkusu ola veyāhūd bir imām-ı ᶜādil ve merd-i ᶜālim ola veyāhūd o taᶜzīme bir emr-i dīnī ile lāyık ve müstehakk ola ki o hālde bu gibi zevāt-ı ᶜālī-kadrin taᶜzīmleriyle ellerini öpmek cāiz olur ki Hazret-i ᶜUbeyde b. el-Cerrāh ᶜaleyhi'r-rıdvān Şām'a teşrīfleri hengāmında Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehunun ellerini öptü ve bir kimse onun üzerine onu inkār etmedi. Ve baᶜzu's-selef burada mübālaga edip istihkārları için redd-i selāmlarından bile imtināᶜ etmişler ve onu mehāsin-i kurubāttan ᶜadd etmişler velākin selāmda redd-i cevāb vācibdir ve zulmleriye vücūbu sākıt olmamak gerektir ki bu cihetle redd-i cevābda olan sükūtları cāy-ı nazardır. Ve'l-hāsıl merd-i dāhil eger bunların kāffesini terk edip yalnız bir selām üzerine iktisār etse bile yine kilimleri üzerine oturmaktan hālī olamaz ve agleb-i emvālleri harām olursa onların fürş ve sergileri üzerine oturmak cāiz olmaz, işte min-haysü'l-fiᶜl olan mahzūrlar bunlardır.

[فأما السكوت فهو أنه سيرى في مجلسهم من الفرش الحرير وأواني الفضة والحرير الملبوس عليهم وعلى غلمانهم ما هو حرام وكل من رأى سيئة وسكت عليها فهو شريك في تلك السيئة بل يسمع من كلامهم ما هو فحش وكذب وشتم وإيذاء والسكوت على جميع لك حرام بل يراهم لابسين الثياب الحرام وآكلين

الطعام الحرام وجميع ما في أيديهم حرام والسكوت على ذلك غير جائز فيجب عليه الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر بلسانه إن لم يقدر بفعله فإن قلت إنه يخاف على نفسه فهو معذور في السكوت فهذا حق ولكنه مستغن عن أن يعرض نفسه لارتكاب مالا يباح إلا بعذر فإنه لو لم يدخل ولم يشاهد لم يتوجه عليه الخطاب بالحسبة حتى يسقط عنه بالعذر وعند هذا أقول من علم فسادًا في موضع وعلم أنه لا يقدر على إزالته فلا يجوز له أن يحضر ليجري ذلك بين يديه وهو يشاهده ويسكت بل ينبغي أن يحترز عن مشاهدته]

Ve sükūt ve hāmūşī hālī ise o dahi mehāfil-i zalemeye duhūlünde meclislerinde ipek döşemesi ve evānī-i sīm ü zeri görecektir ve üstlerinde ve hademeleri üzerlerinde dahi harīr-i hālisten maʿmūl [279] olan elbise ve esvābı görecektir. Ve'l-hāsıl harām olan elbise ve mefrūşāt ve evānīleri muʿāyene eder ve kim ki yaramaz bir şey görüp de üzerine sükūt eylerse isminde onun fāʿili ile şerīk olup o seyyiʾede müşterektir yaʿnī bu cihetle o sükūt ve hāmūşī ile günahkār olmuş olur belki onun sözünden fuhş ve kizb ve iftirā ve sebb ve şetm ve īzā sözlerini dahi işitir ve bunların üzerine sükūt etmek dahi maʿsiyettir ve bī-gümān onları elbise-i harāmı lābis ve etʿime-i harāmı ākil ve kelim-i harāmı dahi mütekellim olduklarını görüp lā-mahāle sākit olacaktır, hālbuki bunların kāffesine sükūt etmek harām ve gayr-ı cāiz olup o hālde ona emr-i bi'l-maʿrūf ve nehy-i ʿani'l-münker vācib olur ve fiʿlen icrāya muktedir olmazsa kavlen icrāya meʾmūrdur terkiyle āsim ve günāhkār olur. Ve eger nefsine havfı olduğu cihetle sükūtta maʿzūrdur der isen vākıʿa orası dahi hakktır velākin nefsini bu gibi ʿözr ile mübāh olunan umāra taʿrīz etmekten müstağnidir, çünkü huzūruna girmemiş olsa bunları görmezdi ve bu emr-i hissī ona müteveccih olmazdı tā ki bu ʿözr ile üzerinden sākıt ola. Ben dahi bunun ʿindinde söylerim ki kim ki bir yerde bir fesādı bilip izālesine ʿadem-i iktidārını anlarsa ona cāiz değildir ki o yere huzūr ede tā ki o fesād huzūrunda cārī ola ve onu müşāhede edip sükūt ede belki ona vācibdir ki onun müşāhedesinden ihtirāz ede.

[وأما القول فهو أن يدعو للظالم أو يثني عليه أو يصدقه فيما يقول من باطل بصريح قوله أو بتحريك رأسه أو باستبشار في وجهه أو يظهر له الحب والموالاة

والاشتياق إلى لقائه والحرص على طول عمره وبقائه فإنه في الغالب لا يقتصر على السلام بل يتكلم ولا يعدو كلامه هذه الأقسام]

Ve kavl ve tekellüm ise, o dahi zālimin huzūruna dāhil olduktan sonra ona duᶜāᵓ eder veyāhūd medh ve senā eyler veyā söylediği sözlerini sarāhaten lafz ile veyā tahrīk-i reᵓs veyā yüzünde istibşār ile tasdīk eder veyāhūd ona hubb ve müvālātı izhār eder veyā rüᵓyet ve likāsına hasret ve iştiyākını söyler veyā tūl-i ᶜömr ü bekāsına hırsını ona bildirir, zīrā fi'l-gālib dāhil-i mehāfil-i mülūk yalnız selām üzerine iktisār etmez, elbette bir şey ile tekellüm eder ve tekellümü bu aksāmı taᶜaddī ve tecāvüz etmez, lābüdd bu envāᶜ-i kelimden bir nevᶜ ile mütekellim olacaktır.

[أما الدعاء له فلا يحل إلا أن يقول أصلحك الله أو وفقك الله للخيرات أو طول الله عمرك في طاعته أو ما يجري هذا المجرى فأما الدعاء بالحراسة وطول البقاء وإسباغ النعمة مع الخطاب بالمولى وما في معناه فغير جائز قال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ دَعَا لِظَالِمٍ بِالْبَقَاءِ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصَي اللهُ فِي أَرْضِهِ'' فإن جاوز الدعاء إلى الثناء فسيذكر ما ليس فيه فيكون به كاذبًا ومنافقًا ومكرمًا للظالم وهذه ثلاث معاص وقد قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِنَّ اللّٰهَ لَيَغْضَبُ إِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ'' وفي خبر آخر ''مَنْ أَكْرَمَ فَاسِقًا فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الْإِسْلَامِ'']

Ve zālime duᶜā etmek ise ancak işbu nevᶜ kelimāt ve elfāz ile olabilir ki başka günā kelim ve taᶜbīrāt ile helāl olmaz ki ona "aslahakallāhu" yaᶜnī Allāh seni ıslāh eyleye ve "veffekallāhu li'l-hayrāt" yaᶜnī Allāhu ᶜazīmü'ş-şān hazretleri seni hayrāta muvaffak eyleye ve "tavvelallāhu ᶜumreke fī tāᶜatihi" yaᶜnī Allāhu ᶜazīmü'ş-şān hazretleri kendi tāᶜatinde senin ᶜömrünü uzun eyleye ve bu mecrāda cārī olan maᶜānī ile duᶜā eyleye. Ammā maᶜa'l-hitāb bi'l-mevlā hirāset ve tūl-i bekā ve isbāg-ı niᶜam ile duᶜā etmek ve bunların mecrālarında cārī olan maᶜānī ile duᶜā eylemek cāiz olmaz. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ دَعَا لِظَالِمٍ بِالْبَقَاءِ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصَي اللهُ فِي أَرْضِهِ''[92] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Kim ki bir zālim için bekāᵓ ile duᶜā eder, tahkīkan o kimse Zāt-ı

92 *Hilyetu'l-Evliyā*, 7/46; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 12/41, no: 8986; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/435.

Zü'l-Celāl hazretlerine arzında ʿisyān olmaklığını sevmiş olur" yaʿnī ister ki Allāh'a ʿisyān vākiʿ ola. Ve eger duʿādan senāya tecāvüz eyler ise o dahi o zālimde olmayan şeyleri zikr edecektir ki onunla hem yalancı ve hem münāfık ve hem dahi zālime mükerrim olmuş olur ve bunlar ise üç maʿsiyettir. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللهَ لَيَغْضَبُ إِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ"[93] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "ʿAle't-tahkīk Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri merd-i fāsık medh olunduğu vaktte gazab buyurur." Ve dīger bir haberde gelmiş ki "مَنْ أَكْرَمَ فَاسِقًا فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الْإِسْلَامِ"[94] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Kim ki bir fāsıkı ikrām ederse o kimse hedm-i İslām üzerine iʿāne etmiş olur." Mā-hasal zālimde olmayan nesne ile onu medh etmekte üç günāh vardır: birisi ism-i nifāk ve dīgeri ism-i kizb ve üçüncüsü [280] ism-i tekrīm-i zālim vardır.

[فإن جاوز ذلك إلى التصديق له فيما يقول والتزكية والثناء على ما يعمل كان عاصيا بالتصديق والإعانة فإن التزكية والثناء إعانة على المعصية وتحريك للرغبة فيه كما أن التكذيب والمذمة والتقبيح زجر عنه وتضعيف لدواعيه والإعانة على المعصية معصية ولو بشطر كلمة ولقد سئل سفيان الثوري رضي الله عنه عن ظالم أشرف على الهلاك في برية هل يسقى شربة ماء فقال لا دعه حتى يموت فإن ذلك إعانة له وقال غيره يسقى إلى أن تثوب إليه نفسه ثم يعرض عنه فإن جاوز ذلك إلى إظهار الحب والشوق إلى لقائه وطول بقائه فإن كان كاذبًا عصى معصية الكذب والنفاق وإن كان صادقًا عصى بحبه بقاء الظالم وحقه أن يبغضه في الله ويمقته فالبغض في الله واجب ومحب المعصية والراضي بها عاص ومن أحب ظالمًا فإن أحبه لظلمه فهو عاص لمحبته وإن احبه لسبب آخر فهو عاص من حيث إنه لم يبغضه وكان الواجب عليه أن يبغضه وإن اجتمع في شخص خير وشر وجب أن يحب لأجل ذلك الخير ويبغض لأجل ذلك الشر وسيأتي في كتاب الإخوة والمتحابين في الله وجه الجمع بين البغض والحب]

Ve eger o senāsı onun tasdīkine dahi tecāvüz eylerse ki dediğine tasdīk edip işlediğini bi't-tahsīn aʿmālini tezkiye ve üzerlerine senā eyler ise o hālde dahi ona tasdīk ve iʿāne ile ʿāsī ve günahkār olur, çün-

93 *Muʿcemu* Ebī Yaʿlā, 1/156, no: 171; *Şuʿabu'l-Īmān*, 6/509; no: 4543; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/435.

94 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/435; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/313.

kü tezkiye ve senā-i maᶜsiyet üzerine iᶜānedir ve onda olan ragbetin tahrīkine sebebdir, nitekim tekzīb ve mezemmet ve takbīh ondan zecr ve devāᶜīsine tazᶜīftir ve bī-şekk iᶜāne-i maᶜsiyet maᶜsiyettir velev ki yarım kelime ile ola. Mervīdir ki Süfyān es-Sevrī'den suᵓāl vākiᶜ olmuş ki "Sahrā içinde bir zālim helāka müşrif olursa ona bir içim su içirilir mi?" Süfyān: "Yok, bırak tā ki ölsün!" diye bir içim su ona içirmeğe terhīs etmemiştir, zīrā iᶜāne demektir. Ammā başkası demiş ki "Ona su içirilir tā ki nefsi ona rücūᶜ ede sonra ondan iᶜrāz olunur." Ve eger tasdīk ve tahsīn aᶜmālinden onun izhār-ı hubb ve müvālātına tecāvüz edip iştiyāk-ı likā ve hubb-i tūl-i bekāsına dahi bahsi tecāvüz ve taᶜaddī eder ise o vaktte dahi eger sözünde kāzib ise maᶜsiyet-i kizb ü nifākı irtikāb etmiş olur ve eger sādık ise zālimin hubb-i likā ve ᶜadem-i bugzu ile ᶜisyān etmiş olur, zīrā hakkı o idi ki onu Allāh rızāsı için makt ve bugz eyleye, çünkü Allāh rızāsı için bugz etmek vācibdir ve maᶜsiyeti sevmek ve maᶜsiyetle rāzī olmak günahkārlıktır. Mā-hasal kim ki bir zālimi muhabbet eder, eger onun muhabbeti onun zulmü için ise bī-reyb onun muhabbeti için ᶜāsī olur ve eger dīger bir sebeb için onu sever, o hālde dahi ona ᶜadem-i bugzundan nāşī ᶜāsī ve günahkār olur, zīrā ona vācib o idi ki onu Allāh rızāsı için bugz ede. Ve eger bir şahsta hem hayr ve hem dahi şerr cemᶜ olsa hayr için onun muhabbeti vācib olur ve şerr için onun bugzu vācib olur. Baᶜde-mā kitābu'l-uhuvvette mütehābbīn fillāh mebhasında bir şahs-ı vāhide hubb ve bugzun vech-i cemᶜi ber-tafsīl zikr ve beyān olunacaktır.

[فإن سلم من ذلك كله وهيهات فلا يسلم من فساد يتطرق إلى قلبه فإنه ينظر إلى توسعه في النعمة ويزدري نعم الله عليه ويكون مقتحمًا نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حيث قال ''يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ لَا تَدْخُلُوا عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا فَإِنَّهَا مَسْخَطَةٌ لِلرِّزْقِ'' وهذا مع ما فيه من اقتداء غيره به في الدخول ومن تكثيره سواد الظلمة بنفسه وتجميله إياهم إن كان ممن يتجمل به وكل ذلك إما مكروهات أو محظورات]

Ve eger mehāfil-i zalemeye duhūl eden zāt işbu dediğimiz āfātın kāffesinden sālim olduysa ve heyhāt ki bir kimse bunlardan sālim ola ki pek güç ve baᶜīddir, artık kalbine mütetarrık olan fesāddan sālim olamaz, çünkü onların tevessuᶜ ve tereffüh ve ihtişāmlarını görecek

ve o vaktte zātında mevcūd olan niᶜam-ı muᶜazzama-i ilāhiyyeyi istihkār edecektir ve nehy-i celīl-i peygamberīye dahi muktehim olacaktır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ لَا تَدْخُلُوا عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا فَإِنَّهَا مَسْخَطَةٌ لِلرِّزْقِ"[95] ki hulāsa-i mazmūn-ı ᶜālīsi: "Ey maᶜşer-i muhācirīn, dünyevī olanların hānelerine girmeyiniz, zīrā rızk için meshatadır." Ve maᶜa-hāzā onda dīgerin iktidāsı mahzūru dahi vardır ve hem dahi kendi zātıyla sevād-ı zalemeyi teksīr ve onları tecmīl ve tevkīr etmek seyyiᵓesi dahi vardır. Eger onunla mehāfil tecemmül olunur zevāttan ise ve bunların kāffesi yā mekrūh veyāhūd mahzūrdurlar, tevakkī ve ictinābları emr-i mühimm ve lāzımdır. [281]

[دعي سعيد بن المسيب إلى البيعة للوليد وسليمان ابني عبد الملك بن مروان فقال لا أبايع اثنين ما اختلف الليل والنهار فإن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن بيعتين فقال ادخل من الباب واخرج من الباب الآخر فقال لا والله لا يقتدى بي أحد من الناس فجلد مائة وألبس المسوح]

ᶜAbdulmelik b. Mervān'ın oğulları Velīd ve Süleymān'ın beyᶜatlerine Saᶜīd b. el-Müseyyeb daᶜvet olunduğu vaktte Saᶜīd: "Leyl ü nehār muhtelif oldukça ben iki ādeme beyᶜat etmem, zīrā Nebī-i zī-şān efendimiz iki beyᶜatin üzerine nehy etmiştir" diye imtināᶜ ve "Bir kapıdan gir de dīger kapıdan çık" diye ona tevakkuᶜ-ı ᶜazīmet ettiklerinde, "Yok, vallāhi bana bir kimse iktidāᵓ etmemek için onu dahi etmem" diye cevāb verip ibā etmiş ve bunun için ona yüz değnek darb olundu ve palasları ilbās olundu.

[ولا يجوز الدخول عليهم إلا بعذرين أحدهما أن يكون من جهتهم أمر إلزام لا أمر إكرام وعلم أنه لو امتنع أوذى أو فسد عليهم طاعة الرعية واضطرب عليهم أمر السياسة فيجب عليه الإجابة لا طاعة لهم بل مراعاة لمصلحة الخلق حتى لا تضطرب الولاية والثاني أن يدخل عليهم في دفع ظلم عن مسلم سواه أو عن نفسه إما بطريق الحسبة أو بطريق التظلم فذلك رخصة بشرط أن لا يكذب ولا يثني ولا يدع نصيحة يتوقع لها قبولًا فهذا حكم الدخول]

---

95 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 263, no: 760; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/314.

Kaldı ki onlara duhūl etmek iki ᶜözrün mā-ᶜadāsı ile cāiz olmaz, yaᶜnī ancak iki ᶜözrün birisi ile yanlarına girmek cāiz olur: Birisi onlardan ona vākiᶜ olacak emr-i ilzāmī ile girer ki eger o emre muvāfakat etmezse ona onlardan bir ezāʾ ve rencīdelik olacağını veyāhūd onların üzerlerine fermānberī-i raᶜiyyet ve emr-i siyāset muztarib olacağını bilir ki o ᶜözr ile onlara varmak cevāzı vardır, belki umūr-ı vilāyet muztarib olmamak için halkın maslahatına riᶜāyeten icābet-i daᶜvet üzerine vācib olur, yoksa emr-i ikrāmī ile girmek cāiz değildir ve o icābet dahi tāᶜat için değil ancak maslahat-ı halk içindir. Ve ikinci ᶜözrü nefsi üzerinden veyāhūd bir müslimin üzerinden tarīk-i hasbī ile veyāhūd tazallum-ı hāl tarīkiyle bir mazlamet ve taᶜaddīnin defᶜī için duhūl ede, yaᶜnī defᶜ-i zulm için bi-tarīki'l-hisbe yanlarına girmek cevāzı vardır ve o duhūl ile maᶜzūrdur, yaᶜnī bu ᶜözr dahi duhūle ruhsattır lākin o şart ile ki orada yalan söylemeye ve üzerine medh ve senā eylemeye ve kabūlü mütevakkıᶜ olan nushu dahi terk etmeye, işte hükm-i duhūl budur.

[الحالة الثانية أن يدخل عليك السلطان الظالم زائرا فجواب السلام لا بد منه وأما القيام والإكرام له فلا يحرم مقابلة له على إكرامه فإنه بإكرام العلم والدين مستحق للإحماد كما أنه بالظلم مستحق للإبعاد فالإكرام بالإكرام والجواب بالسلام ولكن الأولى أن لا يقوم إن كان معه في خلوة ليظهر له بذلك عز الدين وحقارة الظلم ويظهر غضبه للدين وإعراضه عمن أعرض عن الله فأعرض الله تعالى عنه وإن كان الداخل عليه في جمع فمراعاة حشمة أرباب الولايات فيما بين الرعايا مهم فلا بأس بالقيام على هذه النية وإن علم أن ذلك لا يورث فسادًا في الرعية ولا يناله أذى من غضبه فترك الإكرام بالقيام أولى ثم يجب عليه بعد أن وقع اللقاء أن ينصحه فإن كان يقارف ما لا يعرف تحريمه وهو يتوقع أن يتركه إذا عرف فليعرفه فذلك واجب وأما ذكر تحريم ما يعلم تحريمه من السرف والظلم فلا فائدة فيه بل عليه أن يخوفه فيما يرتكبه من المعاصي مهما ظن أن التخويف يؤثر فيه وعليه أن يرشده إلى طريق المصلحة إن كان يعرف طريقًا على وفق الشرع بحيث يحصل بها غرض الظالم من غير معصية ليصده بذلك عن الوصول إلى غرضه بالظلم فإذًا يجب عليه التعريف في محل جهله والتخويف فيما هو مستجرئ عليه والإرشاد إلى ما هو غافل عنه مما يغنيه عن الظلم فهذه ثلاثة أمور تلزمه إذا توقع للكلام فيه أثرًا وذلك أيضًا لازم على كل من اتفق له دخول على السلطان بعذر أو بغير عذر]

Ve ikinci hālet ise ki mülūkun ᶜālimin meclisine duhūl etmeleri idi, o dahi tafsīli odur ki ziyāret için melik-i cāir, ᶜālim-i ᶜārifin meclisine gelip girerse evvelen verdiği selāmın cevābını redd etmek lāzımdır ve ona kıyām ve ikrām etmek dahi kendi ikrāmına mukābil o dahi harām olmaz, zīrā ikrām ᶜilm ve dīn ile hamde müstehakk olur, nitekim zulm ile ibᶜāda müstehakk olur. Hāsılı ikrāmına ikrām ve selāmına cevāb vermek cevāzı vardır velākin yalnız olup tenhā ve halvette olursa ona kıyām etmemek daha evlādır tā ki onunla dīnin ᶜizzi ve zulmün [282] hakāreti zāhir olur ve dahi ona dīn için gazabı onunla zāhir ola ve hem dahi Zāt-ı Zü'l-Celālden iᶜrāz edip ve Zāt-ı Zü'l-Celāl dahi ondan iᶜrāz ettiği ādemden kendisi dahi iᶜrāz etmiş olduğu ona nümāyān ola. Ve eger o ᶜālime duhūl eden sultān debdebe ve cemᶜiyyet ile girmiş ise artık erbāb-ı vilāyātın haşmeti reᶜāyā içinde mürāᶜātı mühimm olup o hālde bu niyyetle ona kıyām etmekte bir beᵓs yoktur. Ve eger onun ᶜadem-i kıyāmı raᶜiyyeye bir fesād īrās etmeyeceğini ve onun gazabından dahi ona bir renciş ve ezā isābet etmeyeceğini bilirse yine terk-i kıyām ile terk-i ikrāmı ona evlā olur, sonra baᶜde'l-likāᵓ üzerine vācib olur ki ona nush ede. Ve eger haremiyyetini bilmediği bir nesneyi kazanıp iktirāf edegeldiği şey onun haremiyyetini bilir ve onu terk edeceğini anlarsa onun haremiyyetini ona bildirmek gerektir, zīrā o taᶜrīf dahi üzerine vācibdir lākin seref ve zulmden haremiyyetini bilip işlediği şeyᵓin zikrinde bir fāide yoktur. Ve dahi üzerine vācibdir ki eger zālimin husūl-i garazına şerᶜ-i şerīfe muvāfık bir tarīk-i maslahatı bilip de bī-maᶜsiyet o tarīk ile onun maksadı hāsıl olacağını anlarsa onu tarīk-i zulmden sadd ve menᶜ etmek için o tarīke onu irşād ede tā ki bī-zulm garazı hāsıl olsun. Ve'l-hāsıl onun bilmediği nesneyi ona bildirmek ve bilerek mürtekib ve mütecāsir olduğu umūrun günāhlarından onu korkutmak ve zulmden onu müstagnī edip ondan gāfil kaldığı tarīki ona gösterip delālet etmek üzerine vācib olur, o dahi eger kelāmı onun kalbinde teᵓsīr edeceğini anlayıp meᵓmūl eder, yaᶜnī işbu umūr-ı selāsenin icrāsı üzerine mefrūz olur. Ve bu farziyyet buna münhasır olmayıp ancak huzūr-ı mülūka bi-ᶜözrün ve bi-gayri ᶜözrin duhūl eden ᶜumūm-ı ᶜulemāya mefrūzdur.

[وعن محمد بن صالح قال كنت عند حماد بن سلمة وإذا ليس في البيت إلا حصير وهو جالس عليه ومصحف يقرأ فيه وجراب فيه علمه ومطهرة يتوضأ منها فبينا أنا عنده إذ دق داق الباب فإذا هو محمد بن سليمان فأذن له فدخل وجلس بين يديه ثم قال له مالى إذا رأيتك امتلأت منك رعبًا قال حماد لأنه قال عليه السلام ''إِنَّ الْعَالِمَ إِذَا أَرَادَ بِعِلْمِهِ وَجْهَ اللهِ هَابَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَإِنْ أَرَادَ أَنْ يَكْنِزَ بِهِ الْكُنُوزَ هَابَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ'' ثم عرض عليه أربعين ألف درهم وقال تأخذها وتستعين بها قال ارددها على من ظلمته بها قال والله ما أعطيتك إلا مما ورثته قال لا حاجة لي بها فتأخذها فتقسمها قال لعلي إن عدلت في قسمتها أخاف أن يقول بعض من لم يرزق منها إنه لم يعدل في قسمتها فيأثم فازوها عني]

Muhammed b. Sālih ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mervīdir ki mezkūr Muhammed demiş ki "Bir gün ben Hammād b. Seleme'nin yanında idim ve o vaktte hānesinde bir hasırdan gayrı bir sergi yok idi, o hasır üzerinde cālis idi ve elinde bir mushaf var idi, ondan tilāvet-i Kurᵓān ederdi ve bir dağarcığı dahi var idi ki evrāk-ı ᶜilmi içinde idi ve bir ibrīki var idi, ondan ābdest alırdı yaᶜnī emvāl-i dünyāviyyeden bundan gayrı onun hānesinde dīger bir şey yok idi. Ben onun yanında iken nāgehān kapı çalındı, baktık ki Muhammed b. Süleymān kapı üstünde durur. Ve çün duhūl-i hāneye ona izn verdi, mezkūr Muhammed girip onun önünde oturdu sonra Hammād'a dedi ki "Benim nem var ki seni gördüğüm vaktte senden pek çok korkarım?" Hammād dedi ki "O korku onun içindir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الْعَالِمَ إِذَا أَرَادَ بِعِلْمِهِ وَجْهَ اللهِ هَابَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَإِنْ أَرَادَ أَنْ يَكْنِزَ بِهِ الْكُنُوزَ هَابَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ''[96] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: ᶜAle't-tahkīk merd-i ᶜālim kendi ᶜilmiyle vechullāhı murād ederse ondan her bir şey heybet eder, yaᶜnī korkar ve eger onunla künūzü kenz etmek isterse kendisi her bir şeyden heybet eder." Ondan sonra Muhammed b. Süleymān, Hammād ᶜaleyhi'r-rahmeye kırk bin dirhemi ᶜarz ile "Bunu al da onunla istiᶜāne eyle" diye kabūlünü recā ettikte, Hammād "Onunla onu zulm ettiğin ādeme redd eyle" dedi, yaᶜnī onu mālikine iᶜāde eyle diye kabūlünden imtināᶜ ve Muhammed: "Vallāhi māl-ı mevrūsumdan gayrı ben sana bir nesne

96 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/314.

vermemişim, ancak bu akçe aldığım irstendir" diye be-tekrār kabūlünü ārzū eyledikte, Hammād: "Ona benim bir ihtiyācım yoktur" diye kezālik kabūlünden istinkāf ve Muhammed: "Onu alıp müstehakklarına taksīm eyle" diye bir dahi teklīf edip o dahi: "Ola ki ben kısmetimde ᶜadl eder de ondan rızkı olmayıp hisse almayan baᶜzı kesān onun kısmetinde ᶜadālet etmedi diyerek beni ithām ile günahkār olur! Artık bunu bana yüklemeyiniz, siz onu ehline verip beni ondan halās ediniz" diye ahzinden ibā ve ihtirāz ile ittikāʾ etti.

[الحالة الثالثة أن يعتزلهم فلا يراهم ولا يرونه وهو الواجب إذ لا سلامة إلا فيه فعليه أن يعتقد بغضهم على ظلمهم ولا يحب بقاءهم ولا يثني عليهم ولا [283] يستخبر عن أحوالهم ولا يتقرب إلى المتصلين بهم ولا يتأسف على ما يفوت بسبب مفارقتهم وذلك إذا خطر بباله أمرهم وإن غفل عنهم فهو الأحسن وإذا خطر بباله تنعمهم فليذكر ما قاله حاتم الأصم إنما بيني وبين الملوك يوم واحد فأما أمس فلا يجدون لذته وإني وإياهم في غد لعلى وجل وإنما هو اليوم وما عسى أن يكون في اليوم وما قاله أبو الدرداء إذ قال أهل الأموال يأكلون ونأكل ويشربون ونشرب ويلبسون ونلبس ولهم فضول أموال ينظرون إليها وننظر معهم إليها وعليهم حسابها ونحن منها براء وكل من أحاط علمه بظلم ظالم ومعصية عاص فينبغي أن يحط ذلك من درجته في قلبه فهذا واجب عليه لأن من صدر منه ما يكره نقص ذلك من رتبته في القلب لا محالة]

Ve üçüncü hāl ki onlardan iᶜtizāl etmek idi, onun dahi tafsīli budur ki ᶜārif billāh olan ᶜālim-i ᶜāmil gerektir ki onlardan iᶜtizāl ede, ne kendisi onları görür ve ne de onlar onu görürler ve vācib dahi odur, çünkü selāmet ancak ondadır, başka şeyde selāmet yoktur. Ve zulmlerine mebnī onların bugzlarını iᶜtikād ede ve bekālarını sevmeye ve onlara senā eylemeye ve dahi ahvālleri üzerine suʾāl eylemeye ve onlara muttasıl bulunanlara yaklaşmaya ve dahi müfārakatlarıyla ondan geçen şey üzerine teʾessüf etmeye. Bu ahvāl onların emri hātırına geldiği takdīrdedir. Ve eger onlardan gāfil kalıp emrleri aslā yādına gelmez iyisi odur ve eger onların tenaᶜᶜumları yādına gelir, o hālde Hātem el-Asamm ile Ebu'd-Derdāʾ ᶜaleyhime'r-rıdvānın söyledikleri sözü der-hātır ede. Hātem el-Asamm demiş ki "Benimle mülūk beyninde fark ancak

bir gündedir, çünkü dünkü günün lezzetini onlar bulamazlar ve ben ve onlar ferdāda hatar üzereyiz ki ferdāda hālimiz ne asl olacak bilemeyiz. Kaldı ki yevm-i hāzır aramızda kalır ve bir günde ne olabilir?" Ve Ebu'd-Derdāʾ demiş ki "Ehl-i emvāl yemek yerlerse biz dahi yemek yeriz ve su içerlerse biz dahi içeriz ve elbiseyi giyerlerse biz dahi giyeriz, onların ancak māllarının fazla ve artığı var ki ona bakarlar ve biz dahi ona berāberce bakarız ve onun hesābı onların üzerindedir ve biz hesābından berī ve hālisiz. Her kim ki zulm-i zālime ve maᶜsiyet-i ᶜāsīye ᶜilmi ihāta eder, gerektir ki kalbinde onu derecesinden hatt ede, zīrā bu hatt üzerine vācibdir, çünkü kim ki kendinden bir mekrūh sādır olduysa lā-mahāle o nesne kalbde onun rütbesinden tenkīs eder."

[والمعصية ينبغي أن تكره فإنه إما أن يغفل عنها أو يرضى بها أو يكره ولا غفلة مع العلم ولا وجه للرضا فلا بد من الكراهة فليكن جناية كل أحد على حق الله كجنايته على حقك فإن قلت الكراهة لا تدخل تحت الاختيار فكيف تجب قلنا ليس كذلك فإن المحب يكره بضرورة الطبع ما هو مكروه عند محبوبه ومخالف له فإن من لا يكره معصية الله لا يحب الله وإنما لا يحب الله من لا يعرفه والمعرفة واجبة والمحبة لله واجبة وإذا أحبه كره ما كرهه واحب ما أحبه وسيأتي تحقيق ذلك في كتاب المحبة والرضا]

Ve maᶜsiyet ise gerektir ki kerh oluna, zīrā üç hālden hālī olamaz: yā ona o ki ondan gāfil ola veyā onunla rāzī ola veyā onu kerh eyleye. Ve maᶜa'l-ᶜilm gaflet olamaz ve onunla rızāya dahi bir vech yoktur, kaldı ki kerāhet lābüddür ve her bir ferdin hakk-ı ilāhīye olan cināyeti senin hakkına olan cināyeti gibi olsun. Ve kerāhet taht-ı ihtiyāra dāhil değildir, nice vācib olur der isen deriz ki böyle değildir, çünkü ᶜale't-tahkīk merd-i muhibb mahbūbu katında mekrūh olanı tabᶜan zarūrī olarak kerh eder, zīrā her ne ki mahbūbuna muhālif ve mekrūh ise elbette onun ᶜindinde dahi bi-zarūreti't-tabᶜ mekrūhtur. İmdi kim ki maᶜsiyet-i ilāhiyyeyi kerh etmez, Zāt-ı Zü'l-Celāl'i sevmez ve sevmeyen ancak onu bilmeyen ādemdir ki onu bilen elbette sever, kaldı ki maᶜrifet vācibdir ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e muhabbet etmek vācibdir ve çün onu bilip sevdiyse elbette onun kerh ettiği nesneyi o dahi kerh eder ve onun sevgilisini sever. Ve bunun tahkīki muhabbet ve rızā kitābında gelecektir.

[فإن قلت فقد كان علماء السلف يدخلون على السلاطين فأقول نعم تعلم الدخول منهم فمن دخل فليكن كما حكي أن هشام بن عبد الملك قدم حاجًا إلى مكة فلما دخلها قال ائتوني برجل من الصحابة فقيل يا أمير المؤمنين قد تفانوا فقال من التابعين فأتي بطاوس اليماني فلما دخل عليه خلع نعليه بحاشية بساطه ولم يسلم عليه بإمرة المؤمنين ولكن قال السلام عليك يا هشام ولم يكنه وجلس بإزائه وقال كيف أنت يا هشام فغضب هشام غضبًا شديدًا حتى هم بقتله فقيل له أنت في حرم الله وحرم رسوله ولا يمكن ذلك فقال يا طاوس ما الذي حملك على ما صنعت قال وما الذي صنعت فازداد غضبًا وغيظًا قال خلعت نعليك بحاشية بساطي ولم تقبل يدي ولم تسلم علي بإمرة المؤمنين [284] ولم تكنني وجلست بإزائي بغير إذني وقلت كيف أنت يا هشام قال أما ما فعلت من خلع نعلي بحاشية بساطك فإني أخلعهما بين يدي رب العزة كل يوم خمس مرات ولا يعاقبني ولا يغضب علي وأما قولك لم تقبل يدي فإني سمعت أمير المؤمنين عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يقول "لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُقَبِّلَ يَدَ أَحَدٍ إِلَّا امْرَأَتَهُ مِنْ شَهْوَةٍ أَوْ وَلَدِهِ مِنْ رَحْمَةٍ" وأما قولك لم تسلم علي بإمرة المؤمنين فليس كل الناس راضين بإمرتك فكرهت أن أكذب وأما قولك لم تكنني فإن الله تعالى سمى أنبياءه وأولياءه فقال يا داود يا يحيى يا عيسى وكنى أعداءه فقال ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾ وأما قولك جلست بإزائي فإني سمعت أمير المؤمنين عليًا رضي الله عنه يقول "إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَانْظُرْ إِلَى رَجُلٍ جَالِسٍ وَحَوْلَهُ قَوْمٌ قِيَامٌ" فقال له هشام عظني فقال سمعت من أمير المؤمنين علي رضي الله عنه يقول "إِنَّ فِي جَهَنَّمَ حَيَّاتٌ كَالْقُلَالِ وَعَقَارِبُ كَالْبِغَالِ تَلْدَغُ كُلَّ أَمِيرٍ لَا يَعْدِلُ فِي رَعِيَّتِهِ" ثم قام وهرب]

Ve ᶜulemā-i selef mülūk-i pīşīn meclislerine girerlerdi der isen, buna dahi derim ki evet onlardan huzūr-ı mülūka duhūl eden ecilleyi biliriz ve duhūllerini münkir değiliz, onu biliriz, fakat kim ki huzūr-ı mülūka girer Hişām üzerine menkūl olan fıkraya tevfīk-i hareketle dāhil olmak gerektir. Mervīdir ki Hişām b. ᶜAbdulmelik hacc-ı beyt-i mükerrem için Mekke-i mükerreme'ye duhūl ettiği vaktte "Bana sahābe-i kirāmdan bir zātı getiriniz" diye emr etmiş ve "Sahābeden kimse kalmamış" dediklerinde "tābiᶜīnden olsun" demiş. O vaktte Tāvūs-ı Yemānī'yi celb ettiler ve yanına girince kilimi kenārında nallarını soyup deᵓb-i mülūk üzere ona selām vermeden "es-Selāmu ᶜaleyke yā Hişām!" diye künye ile nāmını yād etmeksizin bir tahiyye-i müslimīn iᶜtāsıyla geçip karşısında

oturmuş ve "Ey Hişām, nicesin?" diye suʾāl-i hātır etmiş. Ve Hişām ise bu harekāt ve kelimātından gücenip gazab-ı şedīd ile ona gazab ve katline kadar ihtimām etti. Kavmi, "Sen harem-i ilāhīde ve harem-i hazret-i nebevīdesin. Bu harem-i şerīflerde bu gibi ʿamel cāiz olmaz!" diye ona ihtār ettiklerinde, o vaktte Tāvūs'a hitāben: "Ey Tāvūs, benimle işbu muʿāmelene mūcib nedir?" diye sordu. Ve Tāvūs dahi: "Ben [ne] işledim?" diye cevāb verince, gayz ve gazabı daha ziyāde müzdād oldu ve dedi: "Sen benim kilimimin kenārında nallarını çıkardın ve benim elimi öpmedin ve deʾb-i selātīn üzere bana selām vermedin ve benim künyemi yād etmedin ve benden iznsiz geçip karşımda oturdun ve ey Hişām nicesin dedin!" Tāvūs dedi ki "Senin kilimin kenārında nallarımı çıkarmak kaziyyesi ise ben günde beş kerre huzūr-ı Rabbü'l-ʿizzette çıkarırım ve bunun için bana gazab etmez ve beni muʾāhaze ve ʿukūbetle mücāzāt etmez ve benim elimi öpmedin dediğin kelāmın cevābı ise o dahi emīrü'l-müʾminīn ʿAlī b. Ebī Tālib ʿaleyhi'r-rıdvāndan işittim ki bir gün buyurmuş ki "لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُقَبِّلَ يَدَ أَحَدٍ إِلَّا امْرَأَتَهُ مِنْ شَهْوَةٍ أَوْ وَلَدِهِ مِنْ رَحْمَةٍ" Yaʿnī "Bir ādeme helāl değildir ki bir kimsenin elini öpe meger ki şehvetle zevcesinin elini öpe veyāhūd hinnet ve merhametle evlādının elini öpe." Ve dahi ümerā-i müʾminīn sıfatı üzere bana selām vermedin dediğinin cevābı ise, o dahi kāffe-i nās senin emīrliğinle rāzī değillerdir, onunla yalan söylemekliği kerh ettim ve bana künyem ile yād etmedin dediğin kelāmın cevābı ise o dahi Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri enbiyāʾ ve evliyāsını ismleriyle yād buyurmuş ki yā Dāvūd, yā Yahyā, yā ʿĪsā buyurmuştur ve ʿadüvvü künyesiyle zikr etmiş ki ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾[97] buyurmuş ve dahi benim karşımda oturdun demekliğinin ise o dahi emīrü'l-müʾminīn Hazret-i ʿAlī b. Ebī Tālib'den işitmişim ki buyururdu "إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَانْظُرْ إِلَى رَجُلٍ جَالِسٍ وَحَوْلَهُ قَوْمٌ قِيَامٌ" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ehl-i āteşten eger bir kimseye bakmak istedinse onun etrāfında kavmi kāim ve kendisi cālis olan ādeme bak" demektir. O vaktte Hişām ona teveccüh edip "Bana vaʿz ve nasīhat eyle" dedi. Ve Tāvūs dahi: "Ben Emīrü'l-müʾminīn ʿAlī

---

97 Mesed, 111/1.

ᶜaleyhi'r-rıdvāndan işitmişim ki buyururdu "إِنَّ فِي جَهَنَّمَ حَيَّاتٌ كَالْقُلَالِ وَعَقَارِبُ كَالْبِغَالِ تَلْدَغُ كُلَّ أَمِيرٍ لَا يَعْدِلُ فِي رَعِيَّتِهِ" hadīs-i şerīfini ona söyledi ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "ᶜAle't-tahkīk cehennemde dağlar gibi ejderhālar ve ester gibi ᶜakrebler vardır, onlar reᶜāyāsında ᶜadālet etmeyen her bir emīr-i zālime sokarlar" demektir. Ondan sonra Tāvūs kalkıp kaçmış.

[وعن سفيان الثوري رضي الله عنه قال دخلت على أبي جعفر المنصور بمنى فقال لي ارفع إلينا حاجتك فقلت له اتق الله فقد ملأت الأرض ظلمًا وجورًا قال فطأطأ رأسه ثم رفعه فقال [285] ارفع إلينا حاجتك فقلت إنما أنزلت هذه المنزلة بسيوف المهاجرين والأنصار وأبناؤهم يموتون جوعًا فاتق الله وأوصل إليهم حقوقهم فطأطأ رأسه ثم رفعه فقال ارفع إلينا حاجتك فقلت حج عمر بن الخطاب رضي الله عنه فقال لخازنه كم أنفقت قال بضعة عشر درهمًا وأرى ههنا أموالًا لا تطيق الجمال حملها وخرج فهكذا كانوا يدخلون على السلاطين إذا ألزموا وكانوا يغررون بأرواحهم للانتقام لله من ظلمهم]

Ve İmām Süfyān-ı Sevrī ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mervīdir ki İmām Süfyān demiş ki "Minā'da Ebū Caᶜfer el-Mansūr'un üzerine girdiğim vaktte bana dedi ki "Hācetiniz ne ise bize ᶜarz eyle." Ben dahi ona dedim ki "Allāh'tan kork, zemīn-i dünyāyı sen zulm ve cevr ile doldurdun!" Ve o dahi başını eğip biraz durduktan sonra yine başını kaldırıp bana dedi ki "İşin ne ise bize beyān eyle ve nede hācetin var ise dile." Ben dahi ona dedim ki "Bu menzileye sen ancak süyūf-i muhācirīn ü ensār ile nāzil oldun hālbuki oğulları açlıklarından helāk oluyorlar, bārī Allāh'tan kork da onların hukūklarını onlara īsāl eyle." Ve bir dahi başını eğip bir zamān durduktan sonra yine başını kaldırıp "Hācetin ne ise bana refᶜ eyle" diye teklīf ettikde ben ona dedim ki "ᶜÖmer b. el-Hattāb hacc ettikte hāzinine ne kadar sarf ettin diye suᵓāl etmiş ve hāzini on bu kadar dirhemi sarf ettim demiş, sen isen buraları yüklerden doldurdun ki senin için burada yükler görürüm ki onları götürmeğe develer tākat getiremezler" ve bununla hatm-ı kelām edip çıkmıştır. İşte ᶜulemā-yı selef inde'l-ilzām böylece mülūk-i zamānın huzūrlarına girerlerdi ve bu vechle zülmlerinden Allāh için intikām almağa ervāhlarını tagrīr ederlerdi.

[ودخل ابن أبي شميلة على عبد الملك بن مروان فقال له تكلم فقال له إن الناس لا ينجون في القيامة من غصصها ومراراتها ومعاينة الردى فيها إلا من أرضى الله بسخط نفسه فبكى عبد الملك وقال لأجعلن هذه الكلمة مثالًا نصب عيني ما عشت]

Ve İbn Ebī Şumeyle ᶜaleyhi'r-rahme ᶜAbdulmelik b. Mervān üzerine duhūl ettikte ᶜAbdulmelik ona "Tekellüm eyle" demiş. O dahi: "Tahkīkan yevm-i kıyāmette halk kıyāmetin gussa ve acılığından ve helāk-i muᶜāyenesinden ancak rızāullāhta nefsini gücendiren ādemler necāt bulurlar" demiş ki nefsini rızāullāhta gücendirip gazab ettirmeyen kimse necāt bulmaz demektir. Ve o vaktte ᶜAbdulmelik ağlayıp demiş ki "Ben dünyāda yaşadıkça işbu sözü ben gözümün önünde misāl edip nefsime nusb-ı ᶜayn ittihāz edeceğim."

[ولما استعمل عثمان بن عفان رضي الله عنه عبد الله بن عامر أتاه أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبطأ عنه أبو ذر وكان له صديقًا فعاتبه فقال أبو ذر سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول "أَنَّ الرَّجُلَ إِذَا وَلِيَ وِلَايَتَهُ تَبَاعَدَ اللهُ عَنْهُ"]

Ve Hazret-i ᶜOsmān b. ᶜAffān ᶜaleyhi'r-rıdvān ᶜAbdullāh b. ᶜĀmir'i ᶜāmil nasb ettiği vaktte ona ashāb-ı Nebī yanına gelip sadīkī Ebū Zerr ondan gecikmiş. Ve onu muᶜātebe edince Ebū Zerr demiş ki "Ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işitmişim, buyururdu ki "أَنَّ الرَّجُلَ إِذَا وَلِيَ وِلَايَتَهُ تَبَاعَدَ اللهُ عَنْهُ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīkan bir kimse eger bir vilāyete mütevellī olur ise Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri ondan tebāᶜud eder."

[ودخل مالك بن دينار على أمير البصرة فقال "أيها الأمير قرأت في بعض الكتب إن الله تعالى يقول ما أحمق من سلطان وما أجهل ممن عصاني ومن اعز ممن اعتز بي أيها الراعي السوء دفعت إليك غنمًا سمانًا صحاحًا فأكلت اللحم ولبست الصوف وتركها عظامًا تتقعقع فقال له والي البصرة أتدري ما الذي يجرئك علينا ويجنبنا عنك قال لا قال قلة الطمع فينا وترك الإمساك لما في أيدينا"]

Ve dahi Mālik b. Dīnār, emīr-i Basra'nın huzūruna girip "أيها الأمير قرأت في بعض الكتب إن الله تعالى يقول ما أحمق من سلطان وما أجهل ممن عصاني

ومن اعز ممن اعتز بي أيها الراعي السوء دفعت إليك غنمًا سمانًا صحاحًا فأكلت اللحم ولبست الصوف وتركها عظامًا تتقعقع فقال له والي البصرة أتدري ما الذي يجرئك علينا ويجنبنا عنك قال لا قال قلة الطمع فينا وترك الإمساك لما في أيدينا" demiş ki hulāsa-i meᵓāli: "Ey emīr, ben kütübde okudum ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurur ki "Sitemkār sultāndan bönter ve beni ᶜisyān edenden nādānter kimdir ve ben ᶜazīz ettiğim ādemden eᶜazz kimdir? Ey yaramaz çoban, ben sana sahīh ve semiz koyunları verdim, sen isen gūştlarını yedin ve yünlerini giydin, onları kemikleri çıtırtı eder kuru ve hāşāk bıraktın!" O vaktte Basra vālisi ona demiş ki "Bizim üzerimize seni cürᵓetlendireni bilir misin?" Mālik "yok" dedi. Basra vālīsi: "Senin bizde olan kıllet-i tamaᶜ ve elimizde olan emvālden terk-i imsākındır" dedi.

[وكان عمر بن عبد العزيز واقفًا مع سليمان ابن عبد الملك فسمع سليمان صوت الرعد فجزع ووضع صدره على مقدمة الرحل فقال له عمر هذا صوت رحمته فكيف إذا سمعت صوت عذابه ثم نظر سليمان إلى الناس فقال ما أكثر الناس فقال عمر خصماؤك يا أمير المؤمنين فقال له سليمان ابتلاك الله بهم]

Ve dahi mervīdir ki ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz, Süleymān b. ᶜAbdulmelik ile vākıf olduğu hālde Süleymān bir gök gürlemesinin sadāsını işitmiş ve ondan ona bir korku hāsıl olup [286] sīnesini mukaddime-i rahl üzerine kodukta, ᶜÖmer ona: "İşbu sadā onun rahmetinin sadāsıdır. Yā ᶜazābının sadāsını işitsen hālin nice olur!" demiş. Sonra Süleymān nāsa bakıp "Ne çok halktır!" diye kesret-i nāstan taᶜaccüb ettikte, ᶜÖmer: "Yā emīre'l-müᵓminīn, senin husamān daha ziyāde çoktur" dedi. Süleymān dahi: "Allāh seni onlarla mübtelā eyleye" demiştir.

[وحكي أن سليمان بن عبد الملك قدم المدينة وهو يريد مكة فأرسل إلى أبي حازم فدعاه فلما دخل عليه قال له سليمان يا أبا حازم ما لنا نكره الموت فقال لأنكم خربتم آخرتكم وعمرتم دنياكم فكرهتم أن تنتقلوا من العمران إلى الخراب فقال يا أبا حازم كيف القدوم على الله قال يا أمير المؤمنين أما المحسن فكالغائب يقدم على أهله وأما المسيء فكالآبق يقدم على مولاه فبكى سليمان وقال ليت شعري ما لي عند الله قال أبو حازم اعرض نفسك على كتاب الله تعالى حيث قال ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ قال سليمان فأين رحمة الله قال قريب من المحسنين ثم قال سليمان يا أبا حازم أي عباد الله أكرم قال أهل البر

والتقوى قال فأي الأعمال أفضل قال أداء الفرائض مع اجتناب المحارم قال فأي الكلام أسمع قال قول الحق عند من تخاف وترجو قال فأي المؤمنين أكيس قال رجل عمل بطاعة الله ودعا الناس إليها قال فأي المؤمنين أخسر قال رجل خطا في هوى أخيه وهو ظالم فباع آخرته بدنيا غيره قال سليمان ما تقول فيما نحن فيه قال أو تعفيني قال لا بد فإنها نصيحة تلقيها إلي قال يا أمير المؤمنين إن آباءك قهروا الناس بالسيف وأخذوا هذا الملك عنوة من غير مشورة من المسلمين ولا رضا منهم حتى قتلوا منهم مقتلة عظيمة وقد ارتحلوا فلو شعرت مما قالوا وما قيل لهم فقال له رجل من جلسائه بئسما قلت قال أبو حازم إن الله قد أخذ الميثاق على العلماء ليبيننه للناس ولا يكتمونه قال وكيف لنا أن نصلح هذا الفساد قال أن تأخذه من حله فتضعه في حقه فقال سليمان ومن يقدر على ذلك فقال من يطلب الجنة ويخاف من النار فقال سليمان ادع لي فقال أبو حازم اللهم إن كان سليمان وليك فيسره لخير الدنيا والآخرة وإن كان عدوك فخذ بناصيته إلى ما تحب وترضى فقال سليمان أوصني فقال أوصيك وأوجز عظم ربك ونزهه أن يراك حيث نهاك أو يفقدك حيث أمرك]

Ve dahi hikāyet olunur ki Mekke-i mükerreme'ye gitmek üzere Süleymān b. ᶜAbdulmelik, Medīne-i münevvere'ye kudūm ettiği vaktte Ebī Hāzim'i huzūruna daᶜvet etmiş. Ebū Hāzim meclisine dāhil oldukta Süleymān: "Yā Ebā Hāzim, bizim nemiz vardır ki ölümü kerh ediyoruz?" diye suʾāl etmiş. Ebū Hāzim cevābında demiş ki "Siz dünyāyı maᶜmūr ve āhireti harāb ettiğinizden ᶜimrāndan harābeliğe intikāl etmekliğinizi kerh edersiz." Süleymān: "Yā Zāt-ı Zü'l-Celāl üzerine kudūm nicedir?" diye bir dahi suʾāl ve Ebū Hāzim cevābında: "Muhsin olan ādem gaybetten ehline kudūm eden gāib gibidir ve yaramaz olan kimse efendisinden kaçak olan ᶜabd-i ābıkın efendisine celb ve ihzārı gibidir" demiş. O vakt Süleymān ağlamış, "Kāşki ᶜindallāh benim için ne olduğunu bilsem" demiş. Ebū Hāzim: "Nefsini kitābullāha ᶜarz eyle, bilirsin ki "ᶜAle't-tahkīk ebrār naᶜīmdedirler ve füccār cahīmdedirler" diye emr ü fermān etmiş" demiş. O vaktte Süleymān: "Yā rahmetullāh nerdedir?" Ebū Hāzim: "Muhsinlerden karībdir" demiş. Ondan sonra Süleymān: "Yā Ebā Hāzim, ᶜibādullāhın ekremi hangisidir?" diye sormuş. O dahi: "Ehl-i birr ü takvā olanlardır." Ve dahi "Aᶜmālin efdali

hangisidir?" diye suʾāl ve o dahi: "İctināb-ı mehārim ile edā-i ferāizdir" diye cevāb vermiş. Ve dahi "Ben hangi kelāmı istimāᶜ edeyim?" dedikde, "Havf ve recāʾ ettiğin zevātın katında olan kavl-i hakkı işitmelisin" demiş. "Yā müʾminlerin en ziyāde ᶜākılı kimdir?" diye istifsār edince, Ebū Hāzim: "Tāᶜati işleyip ve o tāᶜata halkı daᶜvet eden kimsedir" demiş. Ve "Müʾminlerin en ziyāde ziyānlısı kimdir?" diye tefahhus ettikte, Ebū Hāzim: "Zālim birāderi hevāsına gidip dīgerinin dünyāsına āhiretini beyᶜ eden kimsedir" demiş. O vaktte Süleymān: "Yā bizim içinde bulunduğum şey hakkında ne söylersin?" diye suʾāl ettikte, Ebū Hāzim: "Benim kusūrumu ᶜafv buyurur musunuz?" diye temhīd-i mukaddime-i kelām edip ve Süleymān: "Evet o bir nasīhattır ki bana ilkāʾ edeceksin!" deyince Ebū Hāzim dedi ki "Yā emīre'l-müʾminīn, ᶜale't-tahkīk senin ataların nāsı kahr edip ehl-i īmāna danışmaksızın ve rızāları olmaksızın bu mülkü kılıçlarıyla cebren aldılar, hattā cemāᶜat-ı müslimīnden pek çok adem telef edip maktele-i ᶜazīmeyi katl edip ve gittiler, artık onlara ne denilmiş ve onlar dahi ne cevāb verdiklerini bilmiş olaydın." Mecliste hem-bezminden hāzır bulunanların birisi: "Ne çirkīn söz söyledin!" diye onun kelāmını takbīh etmekle Ebū Hāzim: "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ahkām-ı şerʾiyyenin tebyīni için ᶜulemādan ahz ve ᶜahd ve mīsāk etmiş, buyurmuş ki ﴿لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾[98] diye ikāme-i burhān etmiş." Ve o hālde Süleymān: "Yā bu fesādı biz nice ıslāh edelim?" diye esbāb-ı ıslāhı tefakkud ettikte, Ebū Hāzim dedi ki "Helālinden alıp hakkına infāk edersin." [287] Ve Süleymān: "Buna kim muktedir olabilir?" dedikte, Ebū Hāzim: "Cenneti taleb edip cehennemden havf eden kimse muktedir olur" dedi. Süleymān: "Bana duᶜā eyle" diye hayr duᶜāsı iltimās etti. Ve Ebū Hāzim: "Yā rabbi, eger Süleymān senin mahbūbun ise onu dünyā ve āhiretin hayrına muvaffak eyle ve eger senin ᶜadüvvün ise onu nāsıyesinden ahz ile senin sevdiğin ve marzīn olan umūra çekip getiresin" diye duᶜā etmiş. Sonra Süleymān: "Bana vasiyyet eyle" diye taleb-i pend edicek, Ebū Hāzim: "Sana mūcez ve kısa olarak vasiyyet ederim ki sen Allāhu ᶜazīmü'ş-şānı taᶜzīm edip seni

98 Ālu ᶜİmrān, 3/١٨٧.

nehy ettiği yerde görmekten ve emr ettiği yerde bulmamaktan onu tenzīh eyle" yaᶜnī Zāt-ı Zü'l-Celāl'i taᶜzīm edip seni nehy ettiği yere varmayasın ve emr ettiği yerden ayrılmayasın ki evāmirine temessük edip menāhīsinden ictināb edesin demektir.

[وقال عمر بن عبد العزيز لأبي حازم عظني فقال اضطجع ثم اجعل الموت عند رأسك ثم انظر إلى ما تحب أن يكون فيك تلك الساعة فخذ به الآن وما تكره أن يكون فيك تلك الساعة فدعه الآن فلعل تلك الساعة قريبة]

Ve dahi ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz, Ebū Hāzim'e demiş ki "Sen bana bir nasīhat eyle." Ebū Hāzim dahi demiş ki "Uzanıver de ondan sonra ölüm senin başın ucunda olduğunu takdīr eyle ve o hālde senin yanında bulunmasını sevdiğin nesneyi ne gördünse şimdiden onu tut hāzır eyle ve o hālde senin yanında bulunmasını kerh ettiğin şey ne ise hemān şimdiden onu bırakıp terk eyle ola ki o sāᶜat yakın ola."

[ودخل أعرابي على سليمان بن عبد الملك فقال تكلم يا أعرابي فقال يا أمير المؤمنين إني مكلمك بكلام فاحتمله وإن كرهته فإن وراءه ما تحب إن قبلته فقال يا أعرابي إنا لنجود بسعة الاحتمال على من لا نرجو نصحه ولا تأمن غشه فكيف بمن نأمن غشه ونرجو نصحه فقال الأعرابي يا أمير المؤمنين إنه قد تكنفك رجال اساؤوا الاختيار لأنفسهم وابتاعوا دنياهم بدينهم ورضاك بسخط ربهم خافوك في الله تعالى ولم يخافوا الله فيك حرب الآخرة سلم الدنيا فلا تأتمنهم على ما ائتمنك الله تعالى عليه فإنهم لم يألوا في الأمانة تضييعًا وفي الأمة خسفًا وعسفًا وأنت مسؤول عما اجترحوا وليسوا بمسؤولين عما اجترحت فلا تصلح دنياهم بفساد آخرتك فإن أعظم الناس غبنًا من باع آخرته بدنيا غيره فقال له سليمان يا أعرابي أما إنك قد سللت لسانك وهو أقطع سيفيك قال أجل يا أمير المؤمنين ولكن لك لا عليك]

Ve dahi bir aᶜrābī, Süleymān b. ᶜAbdulmelik üzerine duhūl etmiş ve Süleymān: "Yā aᶜrābī, söyleş bakalım" deyince, o aᶜrābī: "Yā emīre'l-müʾminīn, ben sana ᶜarz edeceğim söze sen mütehammil ol velev ki onu kerh etsen, zīrā onu kabūl ettiğin hālde onun ardında senin sevdiğin şey vardır" diye temhīd-i dībāce-i makāl edicek, Süleymān: "Biz onun nushunu recā etmediğimiz ve aldatmasından emīn olmadığımız ādemlerin sözleri seᶜat-i tahammülerine biz cömertlik ve kerem ederiz, nere-

de kaldı ki onun aldatmasından emīn ve nushuna rācī olduğumuz ādemin sözüne nice mütehammil olmayız!" O vaktte o aʿrābī demiş ki "Yā emīre'l-müʾminīn, senin etrāfında birtakım ādemler bilikmiş ki nefslerine olan ihtiyārı isāʾet etmişler, dīnleriyle dünyālarını satın almışlar ve gazab-ı ilāhī ile senin rızānı iştirāʾ etmişler, senden havf edip mehāfet-i ilāhīyi terk etmişler yaʿnī Allāh'tan havf edip senin korkunu terk etmezler, dünyāya dost ve āhirete muhārib olmuşlar, kaldı ki Zāt-ı Zü'l-Celāl sana müʾtemin olduğu yaʿnī yed-i idārene vedāʿa ve emānet koduğu şey üzerine onları müʿtemin etmese yaʿnī üzerlerine o vazīfe icrāsında sen emīn olmayasın, zīrā emānetin tazyīʿinde onlar bir kusūr komazlar ve ümmete zulm etmekte dahi kusūr etmezler. Onların kazandıkları günāh üzerine sen mesʾūlsün ve onlar senin kazandığın şey üzerine mesʾūl değillerdir. Gerektir ki senin āhiretin fesādıyla onların dünyālarını ıslāh etmeyesin, zīrā halk içinde en ʿazīm magbūn ve ziyānlı kimse ancak o kimsedir ki kendi āhiretini dīgerinin dünyāsına beyʿ ede, yaʿnī dīgerinin dünyālığını tahsīl etmek için kendi āhiretini gāib ve zāiʿ ede." O vaktte Süleymān ona dedi ki "Ey aʿrābī, sen kılıç gibi lisānını sell etmişsin, hālbuki senin iki kılıcının en ziyāde tīzi ve keskinidir" yaʿnī sende iki kılıç vardır ki birisi senin lisānındır ve dīgeri senin hakīkī olan kılıcındır velākin bu senin lisānın senin kılıcından daha ziyāde kesicidir, o kılıcı bize sen sell etmişsin demektir. Aʿrābī dahi: "Ey emīrü'l-müʾminīn, evet vākıʿa böyledir velākin senin için, senin ʿaleyhinde değil."

[وحكي أن أبا بكرة دخل على معاوية فقال اتق الله يا معاوية واعلم أنك في كل يوم يخرج عنك وفي كل ليلة تأتي عليك لا تزداد من الدنيا إلا بعدًا ومن الآخرة إلا قربًا وعلى أثرك طالب لا تفوته وقد نصب لك علمًا لا تجوزه فما أسرع ما تبلغ العلم وما أوشك ما يلحق بك الطالب وإنا وما نحن فيه زائل وفي الذي نحن إليه صائرون باق إن خيرًا فخير وإن شرًا فشر]

Hikāyet olunur ki Ebū Bekre, Muʿāviye'nin üzerine duhūl edip demiş ki "Yā Muʿāviye, sen Allāh'tan korkup takvā eyle, ʿale't-tahkīk bil ve āgāh ol ki her bir gün ki senin üzerine geçip mürūr eder ve her bir gece ki sana karşı gelir, sen dünyādan uzaklıktan başka bir şey müzdād olmazsın, ancak [288] āhiretten kurb ve dünyādan uzaklığı müzdād

olursun. Hālbuki senin ardın sonra bir tālib vardır, onu geçip ondan kurtulamazsın, yaʿnī peyk-i ecel senin ardın sonradır ki seni isteyicidir, elbette bir gün sana ulaşacaktır. Ve dahi senin için bir ʿalem kurulmuş ki onu tecāvüz edemezsin ve ne ʿaceb çābukluk ve sürʿatle o ʿaleme vāsıl olacaksın ve o tālibin sana vusūlü dahi ne ʿaceb yakındır, kaldı ki biz ve içinde bulunduğumuz şey hepsi zāildir ve varacağımız yer de bākīdir, eger hayr ise hayr ve eger şerr ise şerr" yaʿnī varıp göreceğimiz şey eger hayr ise bākīdir ve eger şerr ise bākīdir demek olur.

[فهكذا كان دخول أهل العلم على السلاطين أعني علماء الآخرة فأما علماء الدنيا فيدخلون ليتقربوا إلى قلوبهم فيدلونهم على الرخص ويستنبطون لهم بدقائق الحيل طرق السعة فيما يوافق أغراضهم وإن تكلموا بمثل ما ذكرناه في معرض الوعظ لم يكن قصدهم الإصلاح بل اكتساب الجاه والقبول عندهم وفي هذا غرور ان يغتر بهم الحمقى أحدهما أن يظهر أن قصدي في الدخول عليهم إصلاحهم بالوعظ وربما يلبسون على انفسهم بذلك وإنما الباعث لهم شهوة خفية للشهرة وتحصيل المعرفة عندهم وعلامة الصدق في طلب الإصلاح انه لو تولى ذلك الوعظ غيره ممن هو من أقرانه في العلم ووقع موقع القبول وظهر به أثر الصلاح فينبغي أن يفرح به ويشكر الله تعالى على كفايته هذا المهم كمن وجب عليه أن يعالج مريضا ضائعا فقام بمعاجلته غيره فإنه يعظم به فرحه فإن كان يصادف في قلبه ترجيحًا لكلامه على كلام غيره فهو مغرور الثاني أن يزعم أني أقصد الشفاعة لمسلم في دفع ظلامة وهذا أيضًا مظنة الغرور ومعياره ما تقدم ذكره وإذا ظهر طريق الدخول عليهم فلنرسم في الأحوال العارضة في مخالطة السلاطين ومباشرة أموالهم مسائل]

İşte ehl-i ʿilm, selātīn üzerine duhūlleri böyle idi. Ehl-i ʿilmden bizim murādımız ʿulemā-i āhirettirler, yoksa ʿulemā-i dünyā onların duhūlleri gönüllerine yaklaşmak içindir ki onlara ruhas-ı şerʿiyyeyi delālet ederler ve dahi dekāik-i hiyel ile genişlik yollarını onlara istinbāt ederler, yaʿnī agrāzlarına mütevāfık turuku gösterirler ve maʿriz-i vaʿz u nasīhatte eger bu zikr ettiğimiz şeyi zikr ederlerse onun zikriyle onların ıslāhlarını maksūdları değildir, belki onların ʿindinde iktisāb-ı cāh u kabūldür murād, bunlarda gurūr var, tā ki onlarla humakā ādemler aldanırlar: Birincisi halk içinde izhāra ede ki onların üzerlerine benim

duhūlümden murādım onları vaᶜz ve nasīhat ile ıslāh etmektir ve mümkin ki bununla nefsleri üzerine telbīs eder. Ammā ona bāᶜis ancak bir şehvet-i hafiyyedir ki ᶜālemde kesb-i şöhret ve onlara husūl-i maᶜrifet garazıdır. Ve taleb-i ıslāhlarına ᶜalāmet-i sıdk odur ki eger akrānından birisi onların nush ve pendlerine mütevellī olup onun nush ve pendi mevkiᶜ-i kabūlde vukūᶜuyla eser-i salāhları onunla zāhir olursa gerektir ki kendisi onunla şād ola ve dīgeri eliyle işbu emr-i mühimmden kifāyet olunduğu için Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna şükr ede, nitekim bir marīz-i zāiᶜa muᶜālece etmek çün üzerine vācib olup da o marīzin muᶜālecesiyle dīgeri kıyām ede, artık onu o ᶜanādan tahlīsi ile şād olur ki o kimsenin ᶜameli ile onun ferahı ᶜazīm olur ve eger kendi kalbinde onun kelāmı için dīgerinin kelāmı üzerine bir tercīh görürse artık o dahi gurūr olup ki onunla magrūr olmuştur. İkincisi duhūlleri için zuᶜm ede ki ben ancak bir müslimin üzerine defᶜ-i zalām için kasd-ı şefāᶜat ile duhūl ederim ve bu dahi mazinne-i gurūrdur. Ve bunun miᶜyārı zikri mütekaddim olan şeydir. Ve çün onlara tarīk-i duhūl işbu zikr ve tafsīlāttan zāhir oldu, lāzım geldi ki muhālata-i mülūk ve mübāşere-i emvāllerine ᶜārız ve tārī olan ahvāle bir mikdār mesāili resm edelim tā ki onunla dahi o ahvāl-i mühimme maᶜlūme ola.

[مسألة إذا بعث إليك السلطان مالًا لتفرقه على الفقراء فإن كان له مالك معين فلا يحل أخذه وإن لم يكن بل كان حكمه انه يحب التصدق به على المساكين كما سبق فلك أن تأخذه وتتولى التفرقة ولا تعصى بأخذه ولكن من العلماء من امتنع عنه فعند هذا ينظر في الأولى فنقول الأولى أن تأخذه إن أمنت ثلاث غوائل]

Mesᵓele: Fukarāya dağıtmak üzere bir melik sana bir mikdār māl gönderirse, eger o māl için bir mālik-i muᶜayyen ü maᶜlūm var ise onun ahzi helāl olmaz ve eger bir mālik-i muᶜayyeni yok ise ve taᶜrīf-i mesbūk üzere o mālın hükmü fukarā ve mesākīne onunla vücūb-ı tasadduk ise o hālde ona cevāz vardır ki onu alıp tefrikasına mütevellī ola, onun ahziyle ᶜāsī ve günahkār olmaz. Lākin ᶜulemānın baᶜzısı ondan imtināᶜ etmiştir ve hāl bu minvāl üzere olıcak tarīk-i evlāya nazar etmek lāzımdır. Bināen ᶜaleyh biz deriz ki eger sen āti'z-zikr olan üç gāileden emīn isen onun ahzi daha ziyāde münāsib ve evlādır:

[الغائلة الأولى أن يظن السلطان بسبب أخذك أن ماله طيب ولولا أنه طيب لما كنت تمد يدك إليه ولا تدخله في ضمانك فإن كان كذلك فلا تأخذه فإن ذلك محذور ولا يفي الخير في مباشرتك التفرقة بما يحصل لك من الجراءة على كسب الحرام]

Birinci gāile odur ki [289] o mālın ahziyle melik kendi mālını helāl zann edip diye ki bu māl helāl olmasaydı bu ʿallāme onu almazdı ve ona el uzatmazdı ve dahi damānına onu dāhil etmezdi ki bu mütālaʿa ve ahzin sebebi ile hill-i mālına zāhib olmaktır. Ve çün bu zann melhūz olur, artık sen onu almamalısın, zīrā ahzi mahzūr olup tefrikasında hāsıl olacak hayr kesb-i harām üzerine vereceği cürʾetin sebebi ile hāsıl olan günāhı mukābele ve vefāʾ etmez ki o ism o hayrdan ekserdir.

[الغائلة الثانية أن ينظر إليك غيرك من العلماء والجهال فيعتقدون أنه حلال فيقتدون بك في الأخذ ويستدلون به على جوازه ثم لا يفرقون فهذا أعظم من الأول فإن جماعة يستدلون بأخذ الشافعي رضي الله عنه على جواز الأخذ ويغفلون عن تفرقته وأخذه على نية التفرقة فالمقتدي والمتشبه به ينبغي أن يحترز عن هذا غاية الاحتراز فإنه يكون فعله سبب ضلال خلق كثير]

Ve ikinci gāile odur ki ʿulemāʾ ve cühhāldan senin gayrın dahi sana nazar edip helāl olduğuna bi'l-iʿtikād onun ahzinde uyup sana iktidāʾ etmeleridir ki senin almaklığınla cevāz-ı ahzine istidlāl ederler, sonra onu fukarāya dahi dağıtmazlar. Ve bu mahzūr evvelki mahzūrdan aʿzamdır, zīrā bir cemāʿat İmām Şāfiʿī'nin ahziyle cevāz-ı ahze istidlāl ederler ve onun fukarāya tefrikasından ve tefrika niyyeti ile onu ahz eylemiş olduğundan gaflet ederler. Ve merd-i pīşvā ve muktedā ve müteşebbehün bihi ona lāyık odur ki bundan be-gāyet ihtirāz ede, çünkü onun fiʿli halk-ı kesīrin ızlāline sebeb olur.

[وقد حكى وهب بن منبه إن رجلًا أتي به إلى ملك بمشهد من الناس ليكرهه على أكل لحم الخنزير فلم يأكل فقدم إليه لحم غنم وأكره بالسيف فلم يأكل فقيل له في ذلك فقال إن الناس قد اعتقدوا أني طولبت بأكل لحم الخنزير فإذا خرجت سالما وقد أكلت فلا يعلمون ماذا أكلت فيضلون ودخل وهب ابن منبه وطاوس على محمد بن يوسف أخي الحجاج وكان غلاما وكان في غداة باردة في مجلس

بارز فقال لغلامه هلم ذلك الطيلسان وألقه على أبي عبد الرحمن أي طاوس وكان قد قعد على كرسي فألقي عليه فلم يزل يحرك كتفيه حتى ألقى الطيلسان عنه فغضب محمد بن يوسف فقال وهب كنت غنيًا عن أن تغضبه لو أخذت الطيلسان وتصدقت به قال نعم لولا أن يقول من بعدي إنه أخذه طاوس ولا يصنع به ما أصنع به إذن لفعلت]

Vehb b. Münebbih hikāyet edip demiş ki bir ādem gelip onu bir melikin huzūruna ʿalā-meleʾi'n-nās götürdü tā ki lahm-ı hınzīrin ekli üzerine ikrāh oluna ve kendisi onu yemedi. Baʿdehu lahm-ı ganemi ona takdīm ettiler ve ekli üzerine kılıç ile onu ikrāh ettiler, onu dahi yemedi. Sonra ona denildi ki "Lahm-ı ganemin yemesinden niçin imtināʿ ettin?" O dahi demiş ki "Nās iʿtikād ettiler ki ben lahm-ı hınzīrin ekliyle mütālebe olmuşum ve çün lahm-ı ganemi ekl edip sağ ve sālim çıkarım, halk benim yediğimi bilmezler o vakt lahm-ı hınzīr ekl ettiğime zāhib olup dalālete düşerler." Ve dahi Vehb b. Münebbih ile Tāvūs-ı Yemānī, Haccāc-ı Zālim'in birāderi Muhammed b. Yūsuf es-Sekafī'nin huzūruna varıp meclislerine girmişler. Muhammed henüz civān idi ve vakt-i duhūlleri ʿale's-sabāh olup o günde dahi soğukluk zāid ve onun meclisi dahi zāhir ve bāriz idi. Muhammed, gulāmına demiş ki "Şol taylesānı getir de ʿAbdurrahmān'ın omuzlarına koy." Taylesān şol sevbdir ki defʿ-i berd için kışta giyerler. Ebū ʿAbdurrahmān ki Tāvūs-ı Yemānī'dir, bir kürsī üstünde oturmuş iken taylesānı omuzlarından düşürünceye dek kollarını tahrīk etmekten zāil olmadı. Ve bu sūretle taylesānı ilkāsından Muhammed gazab etti. O vakt Vehb ona dedi ki "Bu taylesānı alıp onunla tasadduk etmiş olsaydın onu gücendirip gazab ettirmenden ganī olurdun." Tāvūs dahi: "Evet, benden sonra gelen onu Tāvūs almıştır demesi olmasa ve benim ettiğim gibi onda etmemek mahzūru olmamış olaydı o vakt onu işlerdim" yaʿnī onun ahziyle bir kimse aldanmamak için ettim, zīrā şüyūʿ bulur ve Tāvūs almış diyerek başka ādem dahi onu alır ve onunla tasadduk ettiğimi bilmeyeceğinden onunla tasadduk etmez de o yüzden günahkār olur ve sebebi ben olmuş olurum, iştu şu mahzūr mütālaʿasıyla onu işlemedim demektir.

[الغائلة الثانية أن يتحرك قلبك إلى حبه لتخصيصه إياك وإثاره لك بما أنفذه إليك فإن كان كذلك فلا تقبل ذلك هو السم القاتل والداء الدفين أعني ما يحبب الظلمة إليك فإن من أحببته لا بد أن تحرص عليه وتداهن فيه قالت عائشة رضي الله عنها جبلت النفوس على حب من أحسن إليها وقال عليه السلام "اَللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عِنْدِي يَدًا فَيُحِبَّهُ قَلْبِي" بين صلى الله عليه وسلم إن القلب لا يكاد يمتنع من ذلك وروي أن بعض الأمراء أرسل إلى مالك بن دينار بعشرة آلاف درهم فأخرجها كلها فأتاه محمد بن واسع فقال ما صنعت بما أعطاك هذا المخلوق قال سل أصحابي فقالوا أخرجه كله فقال أنشدك الله أقلبك أشد حبًا له الآن أم قبل أن أرسل إليك لا بل الآن قال إنما كنت أخاف هذا وقد صدق فإنه إذا أحبه أحب بقاءه وكره وعزله ونكبته وموته وأحب [290] اتساع ولايته وكثرة ماله وكل ذلك حب لأسباب الظلم وهو مذموم]

Ve üçüncü gāile odur ki o ᶜatiyyeyi sana infāz ve irsāliyle tefrikası için seni sāirenin üzerine īsār ve o ᶜamele tahsīsi onun muhabbetine kalbini tahrīk etmek kaziyyesidir. Eger onunla muhabbetine kalbini tahrīk edeceğini hiss ettinse onu kabūl etmemelisin, zīrā semm-i kātil ve dā-i defīn odur, yaᶜnī zalemeyi sana sevdiren şey mühliktir, çünkü kim ki sevdinse lābüdd onun üzerine harīs olup ona müdāhene edersin. ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān buyurmuş ki "Nüfūs-ı beşeriyye ona ihsān edenin muhabbeti üzerine yoğrulmayıp mecbūl olmuştur." ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عِنْدِي يَدًا فَيُحِبَّهُ قَلْبِي"[99] Yaᶜnī "Yā rabbi, bir fācir için onunla kalbim ona muhibb etmeğe sebeb verecek bir ikrāmı benim ᶜindimde eyleme" ki beni fācirin ᶜatiyye ve ikrāmından saklayıp maᶜsūm eyle demektir. Ve bununla beyān buyurdu ki eger onun bir ihsānı olursa lā-mahāle kalb onu sever ve ondan yaᶜnī muhabbetinden imtināᶜa gücü yetmeyecek hāle yakın olur. Ve dahi mervīdir ki ümerānın birisi Mālik b. Dīnār'a on bin dirhemi göndermiş. Mālik o derāhimi kāmilen çıkarıp fukarāya tefrīk etmiş. Ve yanına Muhammed b. Vāsiᶜ gelip "O mahlūk sana verdiği ᶜatiyyeye ne ettin?" diye sordukta Mālik: "Benim ashābımdan onu sor" diye cevāb ve o dahi ashābından suʾāl ettikte ashābı: "Kāffe-

---

99 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/78; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/314.

sini ihrāc etti" yaᶜnī fukarāya sarf ve infāk etti diye cevāb vermeleriyle Muhammed, Mālik'e "Seni Allāh'ın ismiyle kasem etirip suᵓāl ederim ki senin kalbin muhabbeti ona ᶜatiyyesinden akdem mi müşteddir yoksa şimdi mi?" Yaᶜnī ᶜatiyyesinden evvel senin kalbin ona olan muhabbeti müştedd mi idi yoksa şimdi mi müşteddir? Mālik: "Yok, şimdi" dedi. Muhammed b. Vāsiᶜ: "İşte ben ancak bundan havf ederdim" demiş ve hem doğru söyleyip sözünde sıdk etmiştir, zīrā onu severse onun bekāsını dahi sever ve ᶜazl ve nekbet ve vefātını kerh eder ve dahi ittisāᶜ-ı vilāyet ve kesret-i mālını sever ve bunların cemīᶜisi esbāb-ı zulmün muhabbetidir ve esbāb-ı zulmün hubbu mezmūmdur.

[قال سلمان وابن مسعود رضي الله عنهما من رضي بأمر وإن غاب عنه كان كمن شهده قال تعالى ﴿وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ قيل لا ترضوا بأعمالهم فإن كنت في القوة بحيث لا تزداد حبالهم بذلك فلا بأس بالأخذ وقد حكي عن بعض عباد البصرة أنه كان يأخذ أموالًا ويفرقها فقيل له ألا تخاف أن تحبهم فقال لو أخذ رجل بيدي وأدخلني الجنة ثم عصى ربه ما أحبه قلبي لأن الذي سخره للأخذ بيدي هو الذي أبغضه لأجله شكرا له على تسخيره إياه وبهذا تبين أن أخذ المال الآن منهم وإن كان ذلك المال بعينه من وجه حلال محذور ومذموم لأنه لا ينفك عن هذه الغوائل]

Ve dahi Selmān ve İbn Mesᶜūd ᶜaleyhime'r-rıdvān demişler ki "Kim ki bir emre rāzī olursa ondan gāib olsa bile yine onu müşāhede eder gibidir" yaᶜnī onunla rāzī olursa o hālde onun huzūr ve gıyābı hükmde siyyāndır, bir farkları yoktur. Hakk subhānehu ve taᶜālā Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda buyurmuş ki ﴿وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾[100] ve tefsīrinde denilmiş ki yaᶜnī siz onların aᶜmālleriyle rāzī olmayınız, kaldı ki eger sen o ᶜatiyyeleriyle onlara ziyādet-i muhabbetten vāreste kalmağa kuvvetli ve muktedir isen ki kalbine mezīd-i muhabbeti īrās etmeyeceğine iᶜtimādın var ise o hālde onun ahzinde bir beᵓs yoktur. ᶜUbbād-ı Basra'dan bir zātın üzerine mervī ve mahkī olmuş ki onlardan emvāli alıp fukarāya tefrīk edermiş, bir gün ona denilmiş ki "Sen bunların bu māllarını almaklıkla onları muhabbet etmekten korkmaz mısın?" O dahi: "Eger bir

100 Hūd, 11/113.

kimse benim elimden tutup beni cennete idhāl etse ondan sonra Allāh'a ᶜisyān etse benim kalbim onu sevmez, zīrā benim elimden tutup beni cennete idhāl etmeğe onu teshīr eden Hudāvend-i müteᶜāle ona teshīr etmesinin niᶜmeti teşekkürü için o kimseyi bugz ederim" demiş. İşte bu beyān ve tafsīl ile maᶜlūm oldu ki onların verecekleri māl vech-i Celāl'den meʾhūz olmuş olsa bile onu ellerinden almaklıkta mahzūr vardır ve ahzi mezmūmdur, zīrā bu gavāilden hālī ve münfekk olamaz.

[مسألة إن قال قائل إذا جاز أخذ ماله وتفرقته فهل يجوز أن يسرق ماله أو تخفى وديعته وتنكر وتفرق على الناس فنقول ذلك غير جائز لأنه ربما يكون له مالك معين وهو على عزم أن يرده عليه وليس هذا كما لو بعثه إليك فإن العاقل لا يظن به أنه يتصدق بما يعلم مالكه فيدل تسليمه على أنه لا يعرف مالكه فإن كان ممن يشكل عليه مثله فلا يجوز أن يقبل منه المال مالم يعرف ذلك ثم كيف يسرق ويحتمل أن يكون ملكه قد حصل له بشراء في ذمته فإن اليد دلالة على الملك فهذا لا سبيل إليه بل لو وجد لقطة وظهر أن صاحبها جندي واحتمل أن تكون له بشراء في الذمة أو غيره وجب الرد عليه فإذًا لا يجوز سرقة مالهم لا منهم ولا ممن أودع عنده ولا يجوز إنكار وديعتهم ويجب الحد على سارق مالهم إلا إذا ادعى السارق أنه ليس ملكًا لهم فعند ذلك يسقط الحد بالدعوى]

Dīger mesʾele: Eger bir kāil dese ki bunların māllarını ellerinden alıp fukarāya tefrīki cāiz olunca onların māllarını sirkat etmek ve vedīᶜalarını saklayıp inkār etmek ve o māl-ı mesrūku ve münker olan vedīᶜayı fukarāya tefrīk eylemek dahi cāiz olur mu? Buna biz deriz ki cāiz olmaz, çünkü mümkindir ki o mālın mālik-i maᶜlūmu ola ve o zālim dahi o mālı ona redd etmek niyyetinde ola ki bu ahz ve inkār onun sana irsāl ve tesyārı gibi olamaz, zīrā şahs-ı ᶜākıl zann etmez ki māliki [291] maᶜlūm olan māl ile tasadduk ede, onun teslīmi delālet eder ki o māla bir mālik bilemez. Ve eger zātı bu gibi umūrun onun üzerine müşkil olur ādemlerden ise yaᶜnī māliki maᶜlūm olan māl ile onun tasadduk etmek ihtimāli olup dekāiki tefrīk edemeyen kimselerden ise o hālde o mālın hālini anlamayınca onun kabūl ve ahzi cāiz olmaz. Ve nice sirkati cāiz olabilir o hāl ile ki ona veresiye iştirā ile ona mülk olmak ihtimāli dahi vardır veyāhūd dīger bir vech-i meşrūᶜ ile onun mülkiyye-

tine girmek imkānı vardır, çünkü eli mülke delālet eder. Artık buna bir sebīl yoktur belki ādem bir lukatayı bulsa ve sāhibi cündī olduğu zāhir olup veresiye almaklıkla veyāhūd dīger vech ile ona mülk olmaklığının ihtimāli olsa o lukatayı o cündīye redd etmek o ādeme vācib olur ve böyle olunca artık onların māllarını sirkat etmek aslā cāiz olmaz, ne onların yedlerinden ve ne de mūdiᶜleri ellerinden hükmü sāire emvālleri-nin hükmü gibidir ve vedīᶜalarının inkārı dahi cāiz olmaz, hattā mālları sirkat edenlerin haklarında hadd-i şerᶜīnin icrāsı dahi vācib olur, meger ki sārik o māl onların mülkü olmadığına daᶜvā ede ki o vaktte o daᶜvā ile hadd sākıt olur.

[مسألة المعاملة معهم حرام لأن اكثر مالهم حرام فما يؤخذ عوضًا فهو حرام فإن أدى الثمن من موضع يعلم حله فيبقى النظر فيما سلم إليهم فإن علم أنهم يعصون الله به كبيع الديباج منهم وهو يعلم أنهم يلبسونه فذلك حرام كبيع العنب من الخمار وإنما الخلاف فى الصحة وإن أمكن ذلك وأمكن أن يلبسها نساءه فهو شبهة مكروهة هذا فيما يعصى في عينه من الأموال وفي معناه بيع الفرس منهم لا سيما في وقت ركوبهم إلى قتال المسلمين أو جباية أموالهم فإن ذلك إعانة لهم بفرسه وهي محظورة فأما بيع الدراهم والدنانير منهم وما يجري مجراها مما لا يعصى في عينه بل يتوصل بها فهو مكروه لما فيه من إعانتهم على الظلم لأنهم يستعينون على ظلمهم بالأموال والدواب وسائر الأسباب وهذه الكراهة جارية في الإهداء إليهم وفي العمل لهم من غير أجرة حتى في تعليمهم وتعليم أولادهم الكتابة والترسل والحساب وأما تعليم القرآن فلا يكره إلا من حيث أخذ الأجرة فإن ذلك حرام إلا من وجه يعلم حله ولو انتصب وكيلًا لهم يشتري لهم في الأسواق من غير جعل أو أجرة فهو مكروه من حيث الإعانة وإن اشترى لهم ما يعلم أنهم يقصدون به المعصية كالغلام والديباج للفرش واللبس والفرس للركوب إلى الظلم والقتل فذلك حرام فمهما ظهر قصد المعصية بالمبتاع حصل التحريم ومهما لم يظهر واحتمل بحكم الحال ودلالتها عليه حصلت الكراهة]

Dīger mesᵓele: Onlarla muᶜāmele etmek harāmdır, çünkü ekser-i mālları harāmdır ve ᶜıvaz olarak alınan nesne dahi harāmdır. Ve eger satın aldığı nesnenin semenini hilli maᶜlūm olan yerden verirse o vaktte onlara teslīm olunan nesnelerdedir nazar ki eger onunla Zāt-ı Zü'l-Celāl'e maᶜsiyet edeceklerini bilirse meselā onlardan dībācı satmak gibi

ki bilir ki onlar onu giyeceklerdir, artık o hālde dahi yine muᶜāmeleleri harām olur, hammārdan tāze yüzümü satmak gibidir velākin hilāf ancak sıhhattedir. Ve eger mümkin olur ki o dībācı hem kendiler giyerler ve hem dahi haremlerine giydirirler, artık o vaktte onlardan beyᶜi harām olmaz, lākin mekrūh olur ki şübheli kalır ve bu hükm ᶜaynı ile ᶜisyān olunur şeylerdedir. Ve esbi onlardan satmak dahi bunun maᶜnāsındadır, lā-siyyemā kıtāl-i İslām veyāhūd cebāyet-i emvāl-i İslām'a kıyām ve rükūb ettikleri vaktte, zīrā kendi esbi ile onlara iᶜānet etmektir ve bu iᶜā-net mahzūredir. Ve onlardan derāhim ve denānīrin beyᶜi ise ve onların mecrālarında cārī olup onun ᶜaynı ile ᶜisyān olmayan nesnelerin ᶜatāsı ki onlarla maᶜsiyete vāsıl olmalarının ihtimāli vardır, o dahi mekrūh-tur, zīrā onunla zaleme iᶜānet etmeleri vardır, çünkü emvāl ve devābb ve sāirü'l-esbāb ile zulmlerine istiᶜāne ederler. Ve bu kerāhet onlara hedāyā vermekte dahi cārī olur ve hem dahi ücretsiz olarak onlara iş işlemekte dahi cārī olur hattā kendilerine ve evlādlarına yazı yazdırmak ve teressül ve hesābı bildirmekte dahi cārīdir, lākin taᶜlīm-i kırāᵓet-i Kurᵓān'da bir kerāhet yoktur, meger ki üzerine ücret almaktan dolayı haremiyyet vākiᶜ ola yaᶜnī māl-ı harāmdan taᶜlīm-i kırāᵓet-i Kurᵓān için ücret alalar ki harāmdır, çünkü o ücretin vech-i hilli maᶜlūm olmayınca ahzi cāiz olmaz ve kezālik mālzemelerini çarşıdan almak için ücretsiz ve cuᶜlsüz olarak onlara vekīl olmaklığı dahi mekrūhtur, çünkü o dahi iᶜāne demektir ki iᶜāne olduğu haysiyyetle mekrūh olur. Ve eger onlara onunla maᶜsiyet edecekleri şey satın alsa, meselā livātaya gulām ve ferş ve libāsa dībāc ve zulm ve katle esbi iştirāᵓ ederse artık o hālde onun o iştirāsı harāmdır. Mā-hasal mübtāᶜda kasd-ı maᶜsiyet zāhir oldukça tah-rīm hāsıl olur ve kaçan ki zāhir olmayıp lākin hükm hāll veyā delāleti hasebiyle onunla vukūᶜ-ı maᶜsiyet muhtemel bulunur, o hālde kerāhet [292] hāsıl olur.

[مسألة الأسواق التي بنوها بالمال الحرام تحرم التجارة فيها ولا يجوز سكناها فإن سكنها تاجر واكتسب بطريق شرعي لم يحرم كسبه وكان عاصيًا بسكناه وللناس أن يشتروا منهم ولكن لو وجد سوقًا أخرى فالأولى الشراء منها فإن ذلك إعانة لسكناهم وتكثير لكراء حوانيتهم وكذلك معاملة السوق التي لا خراج لهم عليها

أحب من معاملة سوق لهم عليها خراج وقد بالغ قوم حتى تحرزوا من معاملة الفلاحين وأصحاب الأراضي التي لهم عليها الخراج فإنهم ربما يصرفون ما يأخذون إلى الخراج فيحصل به الإعانة وهذا غلو في الدين وحرج على المسلمين فإن الخراج قد عم الأراضي ولا غنى بالناس عن إرتفاع الأرض ولا معنى للمنع منه ولو جاز هذا لحرم على المالك زراعة الأرض حتى لا يطلب خراجها وذلك مما يطول ويتداعى إلى حسم باب المعاش]

Dīger mesᵓele: Emvāl-i harām ile bināᵓ ettikleri esvāktan ticāret etmek harām olup içinde sükūn etmek gayr-ı cāizdir, ammā eger o esvākta bir tācir oturup tarīk-i şerᶜī ile māl kazanırsa onun kazancı harām olmaz velākin süknāsıyla ᶜāsī ve günahkār olmuş olur. Ve halka cevāz vardır ki o esvākın sekenesiyle alışveriş edeler, fakat başka bir çarşıda bulurlarsa evlā odur ki o başka çarşıdan iştirāᵓ edeler, zīrā sekene-i esvāklarıyla muᶜāmele etmek onların süknālarına iᶜānetir ve dekākīnlerinin teksīr-i kirālarına sebeb olur, o vechle zalemeye iᶜānet hāsıl olur. Ve dahi üzerlerinde harācları olmayan esvākın muᶜāmelesi üzerlerine harācları mevzūᶜ olan esvākın muᶜāmelesinden ehabbdır. Ve bunda bir kavm mübālaga ve gulüvv edip muᶜāmele-i fellāhīnden ve harāclı olan arāzīnin ashābı muᶜāmelelerinden ihtirāz etmişler ki mümkindir ki muᶜāmelede onlardan alacakları nukūd ve derāhimi o harāca sarf ederler de onunla onlara iᶜāne hāsıl olur ve bu ihtirāz ise dīnde gulüvv ve tecāvüz-i hadd-i muᶜtedildir ve ehl-i İslām'a dahi mūcib-i harac u meşakkattir, çünkü harāc kāffe-i arāzīye ihāta ve ᶜumūm etmiş, irtifāᶜ-ı arāzīden halk müstagnī olamazlar, artık bu menᶜe bir maᶜnā olmaz, bu menᶜ cāiz olmuş olsa artık tarlaların zirāᶜatleri dahi mālikleri üzerine harām olurdu tā ki harācları taleb olunmaya ve bu ise uzun bir bahs olup bāb-ı maᶜāşın hasmine mütedāᶜī olan ārādandır.

[مسألة معاملة قضاتهم وعمالهم وخدمهم حرام كمعاملتهم بل أشد أما القضاة فلأنهم يأخذون من أموالهم الحرام الصريح ويكثرون جمعهم ويغرون الخلق بزيهم فإنهم على زي العلماء ويختلطون بهم ويأخذون من أموالهم والطباع مجبولة على التشبه والاقتداء بذوي الجاه والحشمة فهم سبب انقياد الخلق إليهم وأما الخدم والحشم فأكثر أموالهم من الغصب الصريح ولا يقع في أيديهم مال مصلحة وميراث

وجزية ووجه حلال حتى تضعف الشبهة باختلاط الحلال بمالهم قال طاوس لا أشهد عندهم وإن تحققت لأني أخاف تعديهم على من شهدت عليه وبالجملة إنما فسدت الرعية بفساد الملوك وفساد الملوك بفساد العلماء فلولا القضاة السوء والعلماء السوء لقل فساد الملوك خوفًا من إنكارهم وَلِذَلِكَ قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا تَزَالُ هَذِهِ الْأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللهِ وَكَنَفِهِ مَا لَمْ يُمَالِئْ قُرَّاؤُهَا أُمَرَاءَهَا" وإنما ذكر القراء لأنهم كانوا هم العلماء وإنما كان علمهم بالقرآن ومعانيه المفهومة بالسنة وما وراء ذلك من العلوم فهي محدثة بعدهم]

Dīger mesʾele: Onların kudāt ve ʿummāl ve hademelerinin muʿāmeleleri onların muʿāmeleleri gibi harāmdır, belki ondan eşeddir. Kudāt ise çünkü onların harām-ı sarīh olan māllarından alırlar ve cemʿiyyetlerini teksīr ederler ve kendi ziyy ve heyʾetleriyle halkı aldatırlar, çünkü ʿulemā ziyyinde bulunurlar ve onlarla ihtilāt edip emvāllerinden alırlar ve cāhlı ve haşmetli olanlara uyup teşebbüh ve iktidāʾ etmekte tıbāʿ-ı beşeriyye hılken meftūr ve mecbūldur ve onlara halkın inkıyādlarına dahi sebeb onlardır. Ve hadem ve haşemleri ise onların dahi ekser-i mālları harāmdır ki gasb-ı sarīhtendir, zīrā onların yedlerine māl-ı maslahat ve mīrās ve cizye ve vech-i helāl girmez, tā ki māllarına ihtilāt-ı helāl ile şübhe zebūn ola. Tāvūs-ı Yemānī demiş ki "Ben mütehakkık olsam bile bunların ʿindlerinde şehādet etmem, çünkü korkarım ki üzerine şehādet ettiğim ādeme taʿaddī ederler." Ve bi'l-cümle beyān budur ki fesād-ı raʿiyyet ancak fesād-ı mülūk ile olur ve fesād-ı mülūk dahi ancak fesād-ı ʿulemā iledir; kudāt-ı sūʾ ve ʿulemā-i sūʾ olmasaydı, onların inkārları havfından fesād-ı mülūk az olurdu ve onun için ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا تَزَالُ هَذِهِ الْأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللهِ وَكَنَفِهِ مَا لَمْ يُمَالِئْ قُرَّاؤُهَا أُمَرَاءَهَا" ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Ümerāsına kurrāsı mümāleʾet etmedikçe yed ü kenef-i rabbānīden işbu ümmet zāil olmaz." Ve Kurʾān'ın zikri ancak ʿulemāʾ oldukları haysiyyetledir çünkü o vaktin ʿuleması zümre-i kurrā idiler ve ʿilmleri ancak Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şān ve sünnet ile maʿlūm olan maʿānī-i Kurʾāniyye idi ki bunların mā-verāsında olan ʿulūm sonradan muhdeslerdir.

[وقد قال سفيان لا تخالط السلطان ولا من يخالطه وقال صاحب القلم وصاحب

الدواة وصاحب القرطاس وصاحب الليطة بعضهم شركاء بعض وقد صدق [293] فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم لعن في الخمر عشرة حتى العاصر والمعتصر وقال ابن مسعود رضي الله عنه آكل الربا وموكله وشاهداه وكاتبه ملعونون على لسان محمد صلى الله عليه وسلم وكذا رواه جابر وعمر عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وقال ابن سيرين لا تحلم للسلطان كتابًا حتى تعلم ما فيه وامتنع سفيان رحمه الله من مناولة الخليفة في زمانه دواة بين يديه وقال حتى أعلم ما تكتب بها فكل من حواليهم من خدمهم وأتباعهم ظلمة مثلهم يجب بغضهم في الله جميعا]

Ve dahi Süfyān-ı Sevrī demiş ki "Sen sultān ile muhālata etme ve dahi onunla muhtelit olan ādem ile muhālata etme." Ve dahi demiş ki "Kalem sāhibi ve devāt sāhibi ve kāgıd sāhibi ve nīka sāhibi yekdīgerlerine şerīklerdir." Ve bu kelāmında sıdk etmiştir, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hamrda on kişiye laᶜnet etmiştir, hattā ᶜāsır ve muᶜtasırı dahi laᶜnet eylemiştir. Ve dahi İbn Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ribāyı ekl eden güzeşte-hor ve ribāyı veren kimse ve buna şehadet eden iki şāhid ve senedini yazan yazıcı, Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın lisānı üzere melᶜūnlardır." Ve Cābir ve ᶜÖmer dahi bunu Resūl-i ekrem efendimiz üzerine rivāyet etmişler. Ve İbn Sīrīn demiş ki "İçinde ne yazılı olduğu bilmeyince sen bir sultāna kitābı haml etmeyesin." Süfyān ᶜāleyhi'r-rahmenin üzerine mervīdir ki "Zamānında önünde olan diviti halīfeye vermekten ibāʾ edip onunla yazacağın şeyi bana bildirmeyince vermem" demiştir, kaldı ki hademelerinden onların etrāfında bulunan etbāᶜları kāffesi onlar gibi zalemedir. Allāh rızāsı için cemīᶜisinin bugzları vācib olur.

[روى عن عثمان بن زائدة أنه سأله رجل من الجند وقال أين الطريق فسكت وأظهر الصمم وخاف أن يكون متوجهًا إلى ظلم فيكون هو بإرشاده إلى الطريق معينًا وهذه المبالغة لم تنقل عن السلف مع الفساق من التجار والحاكة والحجامين وأهل الحمامات والصاغة والصباغين وأرباب الحرف مع غلبة الكذب والفسق عليهم بل مع الكفار من أهل الذمة وإنما هذا في الظلمة خاصة الآكلين لأموال اليتامى والمساكين والمواظبين على إيذاء المسلمين الذين تعاونوا على طمس رسوم الشريعة وشعائرها وهذا لأن المعصية تنقسم إلى لازمة ومتعدية والفسق لازم لا يتعدى وكذا الكفر وهو جناية على حق الله تعالى وحسابه على الله وأما معصية

الولاة بالظلم وهو متعد فإنما يغلظ أمرهم لذلك وبقدر عموم الظلم وعموم التعدي يزدادون عند الله مقتًا فيجب أن يزداد منهم اجتنابًا ومن معاملتهم احترازًا]

Ve dahi Osmān b. Zāide'nin üzerine mervī olmuş ki bir cündī gelip yol nerededir diye ondan tarīki suʾāl ettikte ʿOsmān sükūt edip ona sağırlık izhār etmiş ki bir zulme müteveccih olduğunu havf ettiğinden ona yol göstermemiştir, tā ki tarīka irşādıyla ona muʿīn olmaya, lākin bu kadarca mübālaga selef üzerine mervī ve menkūl olmamıştır, maʿa-ennehu onların zamānlarında dahi tüccār ve çulhacılar ve hacāmat ediciler ve hammāmcılar ve kuyumcular ve boyacılar ve sāir erbāb-ı hireften bu kadar füssāk var idi ve onların üzerlerine galebe-i fısk u kizb dahi var idi belki Hıristiyāndan olan kefere ile bu kadrca ihtirāz menkūl olmamıştır velākin bu ihtirāz ve tecennüb ancak emvāl-i yetāmā vü mesākīni zulmen ekl eden ve īzā-i müslimīne muvāzabet edip rüsūm-ı şerīʿat ve şeʿāiri tamsına müteʿāvin olan zalemenin hakkında muhtasstır. Ve bu zalemeye hāssaten ihtisāsı o haysiyyetledir ki maʿsiyet iki kısma münkasımdır bir kısmı lāzımdır ve dīgeri müteʿaddīdir, fısk ve küfr kısm-ı gayr-ı müteʿaddīdendir yaʿnī kısm-ı lāzımdandır ki hakkullāha bir cināyettir, hesābı Zāt-ı Zü'l-Celāl üzerinedir ve zulm ile olanın maʿsiyeti ise müteʿaddīdir, onun için ʿumūm-ı zulm ve ʿumūm-ı taʿaddī mikdārınca Zāt-ı Zü'l-Celāl katında bugza müzdād olurlar. Ve bināen ʿaleyh onlardan tebāʿud ve mezīd-i ictināb vācib olup muʿāmelelerinden ihtirāz etmek lāzımdır.

[فقد قال صلى الله عليه وسلم "يُقَالُ لِلشُّرْطِيِّ دَعْ سَوْطَكَ وَادْخُلِ النَّارَ" وقال صلى الله عليه وسلم "مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ رِجَالٌ مَعَهُمْ سِيَاطٌ كَأَذْنَابِ الْبَقَرِ" فهذا حكمهم ومن عرف بذلك منهم فقد عرف ومن لم يعرف فعلامته القباء وطول الشارب وسائر الهيئات المشهورة فمن رؤى على تلك الهيئة تعين اجتنابه ولا يكون ذلك من سوء الظن لأنه الذي جنى على نفسه إذ تزيا بزيهم ومساواة الزي تدل على مساواة القلب ولا يتجانن إلا مجنون ولا يتشبه بالفساق إلا فاسق نعم الفاسق قد يلتبس فيتشبه بأهل الصلاح فأما الصالح فليس له أن يتشبه بأهل الفساد لان ذلك تكثير لسوادهم وإنما نزل قوله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾ في قوم من المسلمين كانوا يكثرون جماعة المشركين بالمخالطة]

Zīrā ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يُقَالُ لِلشُّرْطِيِّ دَعْ سَوْطَكَ وَادْخُلِ النَّارَ"[101] Yaʿnī "Merd-i şurtīye denilir ki senin değneğini bırak da āteşe gir." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ رِجَالٌ مَعَهُمْ سِيَاطٌ كَأَذْنَابِ الْبَقَرِ"[102] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Eşrāt-ı sāʿatten birtakım ādemlerdir ki onlarla inek kuyrukları gibi değnekler vardır." İşte onların hükmleri budur, kim ki bununla bilinmiş ise bilindi ve kim ki onunla bilinmezse onun ʿalāmeti kabāʾ ve tūl-i şārib [294] ve sāir heyʾāt-ı meşhūredir. Artık kim ki o heyʾet üzere görünürse ictinābı müteʿayyen olur, sūʾ-i zanndan sayılmaz, zīrā nefsine cināyet eden kendisidir, çünkü onların ziyyleriyle mütezeyyi olmuş ve ziyyin müsāvātı kulūbun müsāvātına delālet eder, mecnūndan gayrı bir kimse tecennün etmez ve fāsıktan gayrı füssāka bir kimse cānını benzetip teşebbüh etmez. Evet baʿzen fāsık olan kimse ehl-i salāha teşebbüh etmekle hāli mültebis olup bilinmez lākin merd-i sālıh ehl-i fesāda teşebbüh etmeğe cevāz yoktur yaʿnī ehl-i salāhtan olan ādeme cāiz değildir ki nefsini ehl-i fesāda benzetip onlara müteşebbih ola, çünkü o teşebbüh ile onların sevādlarına teksīr etmek vardır, Hakk subhānehu ve taʿālā onun ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾[103] kavl-i celīli ancak muhālata ile cemʿiyyet-i müşrikīni teksīr eden kavm-i müslimīnin şeʾnlerinde nāzil olmuştu.

[وقد روي أن الله تعالى أوحى إلى يوشع ابن نون "إِنِّي مُهْلِكٌ مِنْ قَوْمِكَ أَرْبَعِينَ أَلْفًا مِنْ أَخْيَارِهِمْ وَسِتِّينَ أَلْفًا مِنْ شِرَارِهِمْ" فَقَالَ مَا بَالُ الْأَخْيَارِ" قال "إِنَّهُمْ لَا يَغْضَبُونَ لِغَضَبِي فَكَانُوا يُؤَاكِلُونَهُمْ وَيُشَارِبُونَهُمْ" وبهذا يتبين أن بعض الظلمة والغضب لله عليهم واجب وروى ابن مسعود عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الله لعن علماء بني إسرائيل إذ خالطوا الظالمين في معاشهم]

Ve dahi mervī olmuş ki tebāreke ve taʿālā hazretleri, Yūşaʿ b. Nūn ʿaleyhi's-selāma vahy etmiş ki "إِنِّي مُهْلِكٌ مِنْ قَوْمِكَ أَرْبَعِينَ أَلْفًا مِنْ أَخْيَارِهِمْ

---

101 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/314.

102 Bkz. Müslim, Libās, 125; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 2/224, no: 1811; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/223, no: 7415; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 10/271, no: 2578.

103 Nisā, 4/97.

"فَقَالَ مَا بَالُ الْأَخْيَارِ "وَسِتِّينَ أَلْفًا مِنْ شِرَارِهِمْ ki hulāsa-i müfād-ı celīli: "Ben senin kavmin ahyārından kırk bin ve eşrārından altmış bin kişi ihlāk edeceğim." Ve Yuşaᶜ ᶜaleyhi's-selām: "Ahyārın mūcib-i helākları nedir?" diye istifsār ettikte, Hakk subhānehu ve taᶜālā "إِنَّهُمْ لَا يَغْضَبُونَ لِغَضَبِي "فَكَانُوا يُؤَاكِلُونَهُمْ وَيُشَارِبُونَهُمْ emr ü fermān buyurmuş ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Onlar yaᶜnī o ahyārlar benim gazabım için gazab etmezler ki onlarla berāber yiyip içerlerdi." Ve bununla nümāyān oldu ki rızā-yı Bārī için zalemenin bugzu ve üzerlerine gazab etmeklik vācibdir. Ve dahi İbn Mesᶜūd rivāyet etmiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz haber vermiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri Benī İsrāᵓīl ᶜulemāsı maᶜāşlarında zaleme ile ihtilāt etmelerinde onları rahmetten dūr edip laᶜn etmiştir."

[مسألة المواضع التي بناها الظلمة كالقناطر والرباطات والمساجد والسقايات ينبغي أن يحتاط فيها وينظر أما القنطرة فيجوز العبور عليها للحاجة والورع الاحتراز ما أمكن وإن وجد عنه معدلًا تأكد الورع وإنما جوزنا العبور وإن وجد معدلًا لأنه إذا لم يعرف تلك الأعيان مالكًا كان حكمها أن ترصد للخيرات وهذا خير فأما إذا عرف أن الآجر والحجر قد نقل من دار معلومة أو مقبرة أو مسجد معين فهذا لا يحل العبور عليه أصلًا إلا لضرورة يحل بها مثل ذلك من مال الغير ثم يجب عليه الاستحلال من المالك الذي يعرفه]

Dīger mesᵓele: Zalemenin bināᵓ ve inşāᵓ ettikleri yerlere ki kanātır yaᶜnī köprü ve ribātāt yaᶜnī hāne-i sebīl ve mesācid ve sikāyāt yaᶜnī havz ve pınar ve kuyu ve su mahzenleri gibi hayrātta dahi ihtiyāt etmek lāzımdır ki bunların istiᶜmāline muhtāc olan kimse onlara bakıp nazar ede ki o hayrāt nice vücūda gelmiş ki māl-ı mahz-ı harāmdan mı yoksa müştebihten mi yoksa helālden mi. Ve dahi onun mertebe-i ihtiyācı ve ıztırārını gözetip ve ona göre hareket ede, meselā eger o hayrāt köprü olup ona mürūr etmek ister, bakar ki eger harām-ı mahzdan yapılmamış ise üzerine geçmek ona cāizdir, fakat mehmā emken ondan ihtirāz etmek veraᶜdandır. Ve eger başka yerden mürūr etmek ona mümkin ise o vakt mertebe-i teverruᶜ daha ziyāde müᵓekked olur ve dīger yerden geçmek imkānıyla bir onun üzerine geçmekliğini tecvīz etmeyiz, ancak o hāldedir ki eger o aᶜyān için bir mālik bilinmezse ki onun hük-

mü hayrāta marsūd olmaklıktır ,bu dahi hayrdır, lākin onun kiremiti ve taşı maᶜlūm bir hāne veyā mezāristān veyāhūd muᶜayyen bir mescidden alındığını bilirse o hālde üzerine geçmek aslā helāl olmaz meger ki ona bir zarūret ve ıztırār vākiᶜ ola ki o gibi zarūretle dīgeri mālından dahi istiᶜmāl etmek helāl olur ve ondan sonra ona bildiği mālından istihlāl etmek dahi ona vācib olur.

[وأما المسجد فإن بني في أرض مغضوبة أو بخشب مغصوب من مسجد آخر أو ملك معين فلا يجوز دخوله أصلًا ولا للجمعة بل لو وقف الإمام فيه فليصل هو خلف الإمام وليقف خارج المسجد فإن الصلاة في الأرض المغصوبة تسقط الفرض وتنعقد في حق الاقتداء فلذلك جوزنا للمقتدي الاقتداء بمن صلى في الأرض المغصوبة وإن عصى صاحبه بالوقوف في الغصب وإن كان من مال لا يعرف مالكه فالورع العدول إلى مسجد آخر إن وجد فإن لم يجد غيره فلا يترك الجمعة والجماعة به لأنه يحتمل أن يكون من الملك الذي بناه ولو على بعد وإن لم يكن له مالك معين فهو لمصالح المسلمين ومهما كان في المسجد الكبير بناء لسلطان ظالم فلا عذر لمن يصلي فيه مع اتساع المسجد أعني في الورع قيل لأحمد بن حنبل ما حجتك في ترك الخروج إلى الصلاة في جماعة ونحن بالعسكر فقال حجتي أن الحسن وإبراهيم التيمي خافا أن يفتنهما الحجاج وأنا أخاف أن أفتن أيضًا وأما الخلوق والتجصيص فلا يمنع من الدخول لأنه غير منتفع به في الصلاة وإنما هو زينة والأولى أنه لا ينظر إليه وأما البواري التي فرشوها فإن كان لها مالك معين فيحرم الجلوس عليها وإلا فبعد أن أرصدت لمصلحة عامة جاز افتراشها ولكن الورع العدول عنها فإنها محل شبهة]

Ve zalemenin binā ettikleri mescid ise o dahi eger bir arz-ı magsūbede binā olunmuşsa veyāhūd mescid-i muᶜayyen veyā māliki maᶜlūm bir ādemden onun ahşābı magsūb olmuş ise onun duhūlü aslā cāiz olmaz hattā cumᶜa namāzı için duhūlü yine cāiz olmaz, ammā içinde imām durup da kendisi mescidin hāricinde kalıp imāma iktidā ederek ardı sonra namāz kılarsa namāzı cāiz olur, [295] çünkü arz-ı magsūbede kılınmış olan namāz ile farziyyet sākıt olur ve iktidā᾿ hakkında dahi münᶜakid olur ve onun için muktedīye tecvīz ettik ki arz-ı magsūbede namāz kılana iktidā᾿ ede velev ki arz-ı magsūbede vukūf etmekle ᶜāsī ve günahkār olur. Ve eger binası bir māldandır ki sāhibi bilinmez, artık ondan

ᶜudūl edip āher mescide varmak veraᶜdır eger başka mescid var ise Ve eger başkası bulunmazsa artık cumᶜa ve cemāᶜati onun için terk etmez, zīrā onu binā᾽ eden ādemin mülkü olmak ihtimāli dahi vardır velev ki uzaklıktan olsun. Mālik-i muᶜayyeni olmayan māl mesālih-i müslimīn içindir, ev dahi mescid-i kebīrde bir sultān-ı zālimin bināsı oldukça ittisāᶜ-ı mescidin berāber o binā᾽ içinde namāz kılanlara bir ᶜözr-i makbūl yoktur, yaᶜnī veraᶜ ciheti ile onun ᶜözrü olmaz. İmām Ahmed b. Hanbel'e denildi ki ᶜAskerde olduğumuz hālde cemāᶜatle namāz kılmağa çıkmamanız için yaᶜnī terk-i hurūc için senin huccetin nedir? O dahi: Haccāc'ın fitnesinden Hasen ve İbrāhīm et-Teymī havf ettiler, ben dahi mütefettin olmaktan havf ederim" demiş. Ve cāmiᶜde olan halūk yaᶜnī gökçek koku ki zaᶜferāndan ve dīger envāᶜ-ı tībden mürekkeb sarı renkli olan buhūrluk yanmak dahi kireçle ve alçı ile duvarı sıvamak namāz için cāmiᶜe māniᶜ olmaz yaᶜnī harāmdan veyāhūd māl-ı müştebihten cāmiᶜde bir buhūr yanarsa veyāhūd cāmiᶜin duvarlarına kireç ve alçıdan bir sıvamak vākiᶜ olmuş ise onun içinde namāz kılmak için duhūl etmeğe māniᶜ olamazlar, zīrā zīnettir velākin evlā odur ki ona nazar olunmaya. Ve cāmiᶜlerde ferş olunan hasır ise o dahi eger onlara bir mālik-i muᶜayyen olduğu maᶜlūm olursa o hasırlara oturmak harāmdır ve eger ona bir mālik-i muᶜayyen bilinmezse artık maslahat-ı ᶜammeye mersūd olduktan sonra onun iftirāşı cāiz olur velākin ondan ᶜudūl etmek veraᶜdır, yaᶜnī iyisi odur ki üzerine namāz kılmamaktır, zīrā mahall-i şübhedir.

[وأما السقاية فحكمها ما ذكرناه وليس عن الورع الوضوء والشرب منها والدخول إليها إلا إذا كان يخاف فوات الصلاة فيتوضأ وكذا مصانع طريق مكة]

Ve sikāyet ve su mahzenleri ise onların hükmü dahi zikr ettiğimiz tafsīldir, onlardan ābdest almak ve içmek ve içlerine girmek veraᶜdan değildir, meğer ki namāz geçmesinden havf olur ise o hālde ondan ābdest alır. Ve tarīk-i Mekke'nin masāniᶜleri hükmü dahi böylecedir ki ictinābları veraᶜ iktizāsındandır, meger ki bir zarūrete giriftār ola.

[وأما الرباطات والمدارس فإن كانت رقبة الأرض مغصوبة أو الآجر منقولًا من

موضع معين يمكن الرد إلى مستحقه فلا رخصة للدخول فيه وإن التبس المالك فقد أرصد لجهة من الخير والورع اجتنابه ولكن لا يلزم الفسق بدخوله وهذه الأبنية إن أرصدت من خدم السلاطين فالأمر فيها أشد إذ ليس لهم صرف الأموال الضائعة إلى المصالح ولأن الحرام أغلب على أموالهم إذ ليس لهم أخذ مال المصالح وإنما يجوز ذلك للولاة وأرباب الأمر]

Ve ribātāt ve medāris ise onlar dahi zemīnlerinin rakabeleri magsūb olursa veyāhūd kiremit ve taşları mevziᶜ-i muᶜayyenden gasben menkūl olursa ki müstehakklarına reddleri mümkin olur, artık onların duhūllerine dahi ruhsat yoktur. Ve eger mālikleri bilinmeyip mültebis olursa artık cihet-i hayra mersūd olmuşlardır velākin ictinābları muktezā-yı veraᶜdır, ammā duhūlleriyle ādem fāsık olmaz. Ve bu gibi ebniye eger hademe-i mülūk taraflarından irsād olunmuşlar ise o vaktte onlarda emr daha ziyāde şedīd olur, zīrā hademe-i mülūk için emvāl-i zāyiᶜanın mesālihe sarfının cevāzı yoktur ve hem dahi māllarına harām daha ziyāde gālibdir, çünkü onlara māl-ı mesālih ahzinin cevāzı yoktur ki māl-ı mesālihin cevāz-ı ahzi ancak erbāb-ı emr ü vülāt içindir.

[مسألة الأرض المغصوبة إذا جعلت شارعًا لم يجز أن يتخطى فيه البتة وإن لم يكن له مالك معين جاز والورع العدول إن أمكن فإن كان الشارع مباحًا وفوقه ساباط جاز العبور وجاز الجلوس تحت الساباط على وجه لا يحتاج فيه إلى السقف كما يقف في الشارع لشغل فإذا انتفع بالسقف في دفع حر الشمس أو المطر أو غيره فهو حرام لأن السقف لا يراد إلا لذلك وهكذا حكم من يدخل مسجدًا أو أرضا مباحة سقف أو حوط بغصب فإنه بمجرد التخطي لا يكون منتفعًا بالحيطان والسقف إلا إذا كان له فائدة في الحيطان والسقف لحر أو برد تستر عن بصر أو غيره فذلك حرام لأنه انتفاع بالحرام إذ لم يحرم الجلوس على الغصب لما فيه من المماسة بل للانتفاع والأرض تراد للاستقرار عليها والسقف للاستظلال به فلا فرق بينهما]

Dīger mesʾele: Arz-ı magsūba eger yol olursa o dahi eger māliki maᶜlūm ise onun tehattīsi aslā cāiz olmaz, yaᶜnī içinde yürüyüp geçmek bir vechle cāiz olmaz demektir. Ve eger mālik-i muᶜayyeni yok ise içinde yürümek cāiz olur, lākin ondan ᶜudūl edip dīger bir yoldan geçmek mümkin ise onun ictinābı veraᶜdandır, yaᶜnī muktezā-yı veraᶜ onun tecennübüdür. Ve şāriᶜ yaᶜnī yol mübāh olup da velākin onun üzerinde

bir örtme bulunursa yine ondan geçmek cāizdir ve o örtmenin altında muhtācı olmadık bir vechle oturmak dahi cāizdir, yaᶜnī onun arastağında ihtiyācı olmadığı hālde meselā bir iş için orada durursa cāizdir ve eger harr-ı şemsin defᶜine veyāhūd yağmurdan ihtirāz için o arastak ile intifāᶜ eylerse o hālde onun o intifāᶜı harām olup çünkü sakf yaᶜnī arastak ve ev örtüsü ancak bunun için istenilir. [296] Ve gasb ile örtünmüş veyā duvarlanmış olan bir mescide veyā bir arz-ı mübāhaya girenlerin hükmü dahi böylecedir ki tehattī-i mücerredle ve mürūr ile onun sakf ve duvarlarıyla müntefiᶜ olmaz, meger ki harr ve berd ve tesettür-i basar ve dīger bir vechle o mürūr ve tehattīde onun bir fāidesi ola ki o hālde tehattīsi harām olur, zīrā harām ile intifāᶜ etmekliktir, çünkü cülūs-ı magsūb mümāsseden dolayı harām olmaz, ancak onda olan intifāᶜ ile harām olur ve yer ise ancak üzerine istikrār etmek için murād olunur ve sakf dahi onunla istizlāl etmek için murād olunur ve bu cihetle beynlerinde bir fark olmaz.

el-Bābu's-Sābiᶜu Fī Mesāilin Müteferrikatin Yeksürü Mesīsü'l-Hāceti İleyhā Ve Kad Süile ᶜAnhā Fi'l-Fetāvā

[الباب السابع في مسائل متفرقة يكثر مسيس الحاجة إليها وقد سئل عنها في الفتاوي]

[مسألة سئل عن خادم الصوفية يخرج إلى السوق ويجمع طعامًا أو نقدًا ويشتري به طعامًا فمن الذي يحل له أن يأكل منه وهل يختص بالصوفية أم لا]

Ve dahi kitāb-ı mezkūrun yedinci bābı ki mesāil-i mühimmenin beyānında olup maᶜrifetine ihtiyāc-i kesīr vākiᶜ olur o hāl ile ki fetāvāda dahi hakkında suᵓāl vākiᶜ olmuş, işte bu bābdır, ber-vech-i ātī zikr ve beyān olunur. Şöyle ki birinci mesᵓelesi sūfiyyenin hizmetçisi çarşıya çıkıp sūfiyye nāmıyla taᶜāmı toplar veyāhūd akçe toplayıp onunla taᶜāmı iştirāᵓ eder, o taᶜāmdan ekl etmek kime helāl olur ve o taᶜām sūfiyyeye muhtass olur mu yoksa yok?

[فقلت أما الصوفية فلا شبهة في حقهم إذا أكلوه وأما غيرهم فيحل لهم إذا أكلوا برضاء الخادم ولكن لا يخلو عن شبهة أما الحل فلأن ما يعطى خادم الصوفية

إنما يعطى بسبب الصوفية ولكن هو المعطي لا الصوفية فهو كالرجل المعيل يعطي بسبب عياله لأنه متكفل بهم وما يأخذه يقع ملكا له لا للعيال وله أن يطعم غير العيال إذ يبعد أن يقال لم يخرج عن ملك المعطي ولا يتسلط الخادم على الشراء به التصرف فيه لأن ذلك مصير إلى أن المعاطاة لا تكفي وهو ضعيف ثم لا صائر إليه في الصدقات والهدايا ويبعد أن يقال زال الملك إلى الصوفية الحاضرين الذين هم وقت سؤاله في الخانقاه إذ لا خلاف أن له أن يطعم منه من يقدم بعدهم ولو ماتوا كلهم أو واحد منهم لا يجب صرف نصيبه إلى وارثه ولا يمكن أن يقال إنه وقع لجهة التصوف ولا يتعين له مستحق لأن إزالة الملك إلى الجهة لا توجب تسليط الآحاد على التصرف فإن الداخلين فيه لا ينحصرون بل يدخل فيه من يولد إلى يوم القيامة وإنما يتصرف فيه الولاة والخادم لا يجوز له أن ينتصب نائبًا عن الجهة فلا وجه إلا أن يقال هو ملكه وإنما يطعم الصوفية بوفاء شرط التصوف والمروءة فإن منعهم عنه منعوه عن أن يظهر نفسه في معرض التكفل بهم حتى ينقطع رفقه كما ينقطع عمن مات عياله]

Ben onun cevābında demişim ki sūfiyye eger ondan tenāvül ederler hakları olduğuna bir şübhe yoktur ve dīgerleri eger rızā-i hādim ile ekl ederler, onlara dahi helāldir, fakat şübheden vāreste ve hālī olamaz, onlara hilli o cihetledir ki hizmetçiye verilen nesne ancak sūfiyyenin sebebi ile verilir, lākin merd-i muᶜtī hizmetçidir, sūfiyye değillerdir. Bu hizmetçi zū-ᶜayāle benzer ki ona ᶜayāli sebebi ile verilir, çünkü onlara mütekeffildir, lākin aldığı şey ona mülk vākiᶜ olur, ᶜayāline mülk vākiᶜ olmaz, zīrā ᶜayāli mā-ᶜadāsından dīgerlerinin itᶜāmına dahi muktedir olur, çünkü vericinin mülkünden çıkmaz ve hizmetçi onunla iştirāᵓ ve tasarrufa mütesallıt olmaz demek baᶜīddir. Böylece demek muᶜātātın ᶜadem-i kifāyetine varmaktır ve bu ᶜadem-i kifāyet sözü zebūndur, sadakāt ve hedāyada buna kimse varmamış yaᶜnī sıhhat-i tasadduk ve mühādāta teᶜātī kifāyet etmez diyen ādem yoktur, kaldı ki o muᶜātāt ile o māl-ı muᶜtā māliki mülkünden çıkıp hizmetçiye mülk olur ve onunla etᶜimeyi iştirāᵓ ve sāir günā tasarrufāt-ı mübāha ile tasarruf etmeğe muktedir olması lāzım gelir. Ve sūfiyyeye yaᶜnī hizmetçinin hīn-i suᵓālinde hānkāhta bulunan sūfiyyegāna mülk zāil oldu demek dahi uzaktır ki bu söz dahi söylenmez, çünkü bir hilāf yoktur ki vakt-i suᵓālinden ak-

dem hānkāhtan hāric olup sonra hānkāha ᶜavdet eden merd-i sūfīye dahi ondan itᶜām eder. Ve onların kāffesi ölürlerse veyāhūd baᶜzısı ölürse o taᶜāmdan onun hissesi vārisine verilmez ki sūfiyyeye o muᶜtīnin mülkü zāil olmuş olsaydı o vakt o sūfiyyeden vefāt eden ādemin nasībi onun veresesine sarfı vācib olurdu ve mādām ki vārisine sarfı vācib değildir, artık sūfiyyeye mülk-i zāil olmadığı dahi emr-i muhakkak oldu. Ve dahi mülk cihet-i tasavvufa vākiᶜ oldu, dahi denilmez ki ona bir müstehakk-ı müteᶜayyen olamaz sözü dahi denilmez, [297] çünkü cihete olan mülkün zevāli tasarruf üzerine āhādın taslītine mūcib olmaz, zīrā içine dāhil olanlar münhasır olamazlar belki yevm-i kıyāmete kadar mütevellid olanlar dahi dāhil olurlar ve o hālde onun tasarrufu ancak vülāta ᶜāid olur ve hizmetçi cihet tarafından vekīl nasb olunması cāiz olmaz, kaldı ki hizmetçinin mülkü olduğuna söylemekten başka dīger bir vech yoktur ve sūfiyyeye ancak şart-ı tasavvuf ve mürūᵓet vefāsıyla itᶜām eder. Hizmetçi eger onları ondan menᶜ eyler ise onlar dahi kendi nefsini onlara mütekeffil maᶜrizinde ᶜāleme izhār eylemekten menᶜ ederler, tā ki onun rıfkı munkatıᶜ ola, nitekim ᶜayāli vefāt edenden munkatıᶜ olur.

[مسألة سئل عن مال أوصى به للصوفية فمن الذي يجوز أن يصرف إليه فقلت التصوف أمر باطن لا يطلع عليه ولا يمكن ضبط الحكم بحقيقته بل بأمور ظاهرة يعول عليها أهل العرف في إطلاق اسم الصوفي والضابط الكلي أن كل من هو بصفة إذا نزل في خانقاه الصوفية لم يكن نزوله فيها واختلاطه بهم منكرًا عندهم فهو داخل في غمارهم والتفصيل أن يلاحظ فيه خمس صفات الصلاح والفقر وزي الصوفية وأن لا يكون مشتغلًا بحرفة وأن يكون مخالطًا لهم بطريق المساكنة في الخانقاه ثم بعض هذه الصفات مما يوجب زوالها زوال الاسم وبعضها ينجبر بالبعض فالفسق يمنع الاستحقاق لأن الصوفي بالجملة عبارة عن رجل من أهل الصلاح بصفة مخصوصة فالذي يظهر فسقه وإن كان على زيهم لا يستحق ما أوصى به للصوفية ولسنا نعتبر فيه الصغائر]

Dīger mesᵓele: Benden suᵓāl vākiᶜ oldu ki sūfiyyeye vasiyyet olunan māla müstehakk kimdir ve kime sarfı cāiz olur? Ben dahi cevābında dedim ki tasavvuf bir emr-i bātındır ona bir kimse muttaliᶜ ve āgāh olamaz ve hakīkatine hükmün zabtı mümkin olamaz, ancak üzerleri-

ne taʿvīl olunur bir umūr-ı zāhire ile bilinir ki ehl-i ʿörf katında ism-i sūfī kime ıtlāk olunursa ona ʿörfen sūfī denilip üzerine bi-hasebi's-sarf taʿvīl olunur ve hükmü ona bināʾ olunur. Bunda zābıta-i külliyye odur ki kim ki sūfiyyenin tekye ve hānkāhına nüzūl eder ve kendi bir sıfatla muttasıf bulunur ki onun sıfat ve nüzūl ve onlarla ihtilātı onların ʿindlerinde münker olmaz, o kimse onların gımārlarına dāhildir. Ve tafsīli o kimsede beş sıfat mürāʿāt ve mülāhaza olmak gerektir ki salāh-ı hāl ve fakr ve yoksulluk ve ziyy-i sūfiyyede bulunmak ve bir hirfetle müştagil olmamak ve müsākene-i hānkāh ve tekye tarīkiyle onlarla muhālatalı olmak. Sonra bu sıfātın baʿzısı zevāliyle ism dahi zāil olur ki o sıfatın zevāli zevāl-i isme mūcib olur ve baʿzısı dīger baʿz ile müncebir olur. Ve hāl bu minvāl üzere olıcak artık ʿadem-i salāh yaʿnī fısk bu istihkāka māniʿdir, çünkü sūfīnin bi'l-cümle maʿnāsı ancak ehl-i salāhtan sıfat-ı mahsūsa ile muttasıf bir zāttan ʿibārettir ve o ki fıskı zāhir olur velev ki ziyy-i sūfiyyede ola sūfiyyeye vasiyyet olan nesneye müstehakk olamaz ve biz onda zünūb-ı sagāire muʿtebir değiliz.

[وأما الحرف والاشتغال بالكسب فإنه يمنع هذا الاستحقاق فالدهقان والعامل والتاجر والصانع في حانوته أو داره والأجير الذي يخدم بأجرة كل هؤلاء لا يستحقون ما أوصى به للصوفية ولا ينجبر هذا بالزي والمخالطة فأما الوراقة والخياطة وما يقرب منهما مما يليق بالصوفية تعاطيها فإذا تعاطاها لا في حانوت ولا على جهة اكتساب وحرفة فذلك لا يمنع الاستحقاق وكان ذلك ينجبر بمساكنته إياهم مع بقية الصفات وأما القدرة على الحرف من غير مباشرة فلا تمنع وأما الوعظ والتدريس فلا ينافى اسم التصوف إذا وجدت بقية الخصال من الزي والمساكنة والفقر إذ لا يتناقض أن يقال صوفي مقرئ وصوفي واعظ وصوفي عالم أو مدرس ويتناقض أن يقال صوفي تاجر وصوفي عامل]

Ve hiref ve sanʿatkārlık ve ticāret ve kesb ile iştigāl etmek ahvāli ise o dahi işbu istihkāka māniʿ olur. Bināen ʿaleyh ekinci ve zürrāʿ ve ʿāmil ve tācir ve hāne veyā dükkānında sanʿat işleyen asnāf ve ücretle hizmet eden hademe bunlar cümleleri sūfiyyeye īsāʾ olunan vesāyāya müstehakk olamazlar ve ziyy ve muhālata sıfatlarıyla bu kesr müncebir olmaz, lākin varrāka ve terziyān ve bunlardan karīb olup teʿātīsi sūfiy-

yeye lāyık olan aᶜmāle ᶜāmil olanlar eger o ᶜameli bir dükkānda işlemezse cihet-i iktisāb u hirfet üzere teᶜātī etmezse o hāl onların istihkāklarına māniᶜ olmaz, onlarla olan sükūn ve bakiyye-i sıfāt ile müncebir olur. Meselā kendi sevbini dikerse ve kendisi onlarla hānkāh-nişīn olup ziyy-i sūfiyyede olarak ehl-i salāh ve takvādan bir zāt-ı fakīrü'l-hāl olursa artık onun o dikişinin kesri bu sıfāt ile müncebir olur, çünkü kurrā᾽ bir sūfī veyāhūd vāᶜiz bir sūfī veyā ᶜālim ve müderris bir sūfī demekte tenākuz olmaz, lākin dihkān bir sūfī ve tācir bir sūfī ve ᶜāmil bir sūfī demeklikle tenākuz vākiᶜ olur, çünkü nām-ı sūfī ancak sanᶜat ve hirfet ve iktisāb ile iştigāl etmeyen tekye-nişīn olan fukarāya ıtlāk olunur. [298]

[وأما الفقر فإن زال بغنى مفرط ينسب الرجل إلى الثروة الظاهرة فلا يجوز معه أخذ وصية الصوفية وإن كان له مال ولا يفي دخله بخرجه لم يبطل حقه وكذا إذا كان له مال قاصر عن وجوب الزكاة وإن لم يكن له خرج وهذه أمور لا دليل لها إلا العادات]

Ve fakr ise o dahi eger o fakr servet-i zāhireye ādemi nisbet eden müfrit bir zenginlik ile zāil olduysa o zenginlik ile maᶜan vasiyyet-i sūfiyyenin ahzi ona cāiz olmaz. Ve eger mālı olup da velākin vāridātı mesārifātına vefā etmez, artık o māl ile ahz-i sadaka-i sūfiyyeye olan hakkı bātıl olmaz ve kezālik nisāb-ı zekāttan dūn ve kāsır bir mālı olup da mesārifātı olmazsa yine o māl-ı kāsır ile hakkı bātıl olmaz, ᶜādāttan gayrı bu umūra bir delīl yoktur.

[وأما المخالطة لهم ومساكنتهم فلها أثر ولكن من لا يخالطهم وهو في داره أو في مسجد على زيهم ومتخلق بأخلاقهم فهو شريك في سهمهم وكأن ترك المخالطة يجبرها ملازمة الزي فإن لم يكن على زيهم ووجد فيه بقية الصفات فلا يستحق إلا إذا كان مساكنًا لهم في الرباط فينسحب عليه حكمهم بالتبعية فالمخالطة والزي ينوب كل واحد منهما عن الآخر والفقيه الذي ليس على زيهم هذا حكمه فإن كان خارجًا لم يعد صوفيًا وإن كان ساكنًا معهم ووجدت بقية الصفات لم يبعد أن ينسحب بالتبعية عليه حكمهم وأما لبس المرقعة من يد شيخ من مشايخهم فلا يشترط ذلك في الاستحقاق وعدمه لا يضره مع وجود الشرائط المذكورة وأما المتأهل المتردد بين الرباط والمسكن فلا يخرج بذلك عن جملتهم]

Ve onların muhālatat ve müsākenetleri ise onun dahi eseri vardır velākin onlara muhālata etmeyip kendi hānesinde veyāhūd mescidde sākin olan kimse eger onların ziyy ve heyʾetleri üzere olup onların ahlāklarıyla mütehallik ise o kimse onlara sihāmlarında şerīk olur ve terk-i muhālatanın kesri mülāzemet-i ziyy ile mecbūr olur. Ve eger onların ziyylerinde olmazsa velev ki bakiyye-i sıfāt onda mevcūddur, onlarla vasiyyete müstehakk olamaz, meger ki onlarla ribātta müsākin ve muhālit olur ki o vaktte bi't-tebeᶜiyye onların hükmü onun üzerine münsahib olunur. Ve'l-hāsıl muhālata ve ziyy her biri yekdīgerine nāib-i menāb olurlar ve ziyyleri üstünde bulunmayan fakīhin hükmü dahi böylecedir. Ve eger ribātta onlarla berāber sākin olmayıp hāricde bulunursa artık o hālde sūfī sayılmaz ve eger onlarla sākin olup bakiyye-i sıfāt dahi onda mevcūd ise o vaktte bi't-tebeᶜiyye onların hükmü ona münsehib olmak dūr ve baᶜīd olmaz. Ve lübs-i hırka-i murakkaᶜa ise yaᶜnī meşāyıhın birisinden efrād-ı sūfiyyeye teberrüken hasebe'l-ᶜāde ilbās ve iksāʾ olunagelen hırka-i murakkaᶜanın iktisābı kaziyyesi ise onun istihkākına şart değildir ki onun ᶜadem-i iktisāsı istihkākına halel vermez ve mazarrat etmez eger onda şerāit-i mezkūre mevcūd ise. Ve ribāt ile mesken beyninde mütereddid bulunan merd-i müteʾehhil hānesine tereddüdü sebebi ile onların cümlesinden hāric olmaz.

[مسألة ما وقف على رباط الصوفية وسكانه فالأمر فيه أوسع مما أوصى لهم به لأن معنى الوقف الصرف إلى مصالحهم فلغير الصوفي أن يأكل معهم برضاهم على مائدتهم مرة أو مرتين فإن أمر الأطعمة مبناه على التسامح حتى جاز الانفراد بها في الغنائم المشتركة وللقوال أن يأكل معهم في دعوتهم من ذلك الوقف وكان ذلك من مصالح معايشهم وما أوصى به للصوفية لا يجوز أن يصرف إلى قوال الصوفية بخلاف الوقف وكذلك من أحضروه من العمال والتجار والقضاة والفقهاء ممن لهم غرض في استمالة قلوبهم يحل لهم الأكل برضاهم فإن الواقف لا يقف إلا معتقدًا فيه ما جرت به عادات الصوفية فينزل على العرف ولكن ليس هذا على الدوام فلا يجوز لمن ليس صوفيًا أن يسكن معهم على الدوام ويأكل وإن رضوا به إذ ليس لهم تغيير شرط الواقف بمشاركة غير جنسهم]

Dīger mesᵓele: Ribāt-ı sūfiyye ve sükkānı üzerine mevkūf olan nesnenin emri onlara vasiyyet olunan nesnenin emrinden daha ziyāde geniş ve vāsiᶜdir, çünkü vakfın maᶜnāsı onların mesālihine sarf etmektir ki sūfiyyeden olmayan kimsenin ribāt ve sükkānına mevkūf olan nesneden onların rızālarıyla ekl etmekliğin cevāzı vardır, yaᶜnī onların māideleri üzerinde bir iki kerre ekl edebilir, zīrā emr-i etᶜimenin mebnāsı tesāmuh üzerinedir, hattā ganāim-i müşterekede onunla infirād etmek cāiz olur ve gazel-hān ve naᶜt okuyanlara dahi cevāz vardır ki onlarla berāber ondan ekl edeler, yaᶜnī daᶜvetlerinde ribāta veyā sükkānına meşrūt olan vakfın mālından kavvāl ve kaside-hān dahi ekl ederse onun ekli helāldir ve onun ekli onların maᶜāyişi mesālihinden olur. Ammā sūfiyyeye vasiyyet olunan nesneden kavvāl ve şiᶜr-hān ādem ekl edemezler, zīrā muhālif-i şart-ı vākıftır, onlara sarfı cāiz olmaz. Ve kulūbu istimāleleri için tekye ve hānkāhlarına ᶜummāl ve tüccārdan ve kudāt ve fukahādan ihzār ettikleri ādemlerin dahi ribāta mevkūf olan māldan onların rızālarıyla ekl etmek onlara helāl ve cāizdir, çünkü vākıf o vakfı ancak ᶜādāt-ı sūfiyyeden cereyān eden ᶜādātı iᶜtikād ederek vakf etmiştir ki o ᶜādet-i cāriyeyi iᶜtikād etmeksizin onu vakf etmez. [299] Ve bu hükm ᶜörfe nāzil olur, fakat bu cevāz devām üzere değildir ki sūfī olmayan ādeme cāiz değildir ki ᶜale'd-devām onlarla berāber sākin olsa ve dāimā onların taᶜāmlarından ekl ede velev ki onlar onunla rāzī olurlar, çünkü şart-ı vākıfın tagyīrine onların kudretleri yoktur, yaᶜnī cinslerinin gayrısı mevkūfātlarına müşāreket ettirmekle şart-ı vākıfı tagyīr edemezler demektir.

[وأما الفقيه إذا كان على زيهم وأخلاقهم فله النزول عليهم وكونه فقيهًا لا ينافي كونه صوفيًا والجهل ليس بشرط في التصوف عند من يعرف التصوف ولا يلتفت إلى خرافات بعض الحمقى بقولهم إن العلم حجاب فإن الجهل هو الحجاب وقد ذكرنا تأويل هذه الكلمة في كتاب العلم وأن الحجاب هو العلم المذموم دون المحمود وذكرنا المحمود والمذموم وشرحهما وأما الفقيه إذا لم يكن على زيهم وأخلاقهم فلهم منعه من النزول عليهم فإن رضوا بنزوله فيحل له الأكل معهم بطريق التبعية فكان عدم الزي تجبره المساكنة ولكن برضا أهل الزي وهذه أمور تشهد لها العادات وفيها أمور متقابلة لا يخفى أطرافها في النفي والإثبات ومتشابه

أوساطها فمن احترز في مواضع الاشتباه فقد استبرأ لدينه كما نبهنا عليه في باب الشبهات]

Ve fakīh ise o dahi eger sūfiyyenin ziyy ve ahlāklarında ise onların hānkāhlarına inip taᶜāmlarından ekl etmek ona cevāzı vardır. Fakīh olması sūfī olmasına münāfī olmaz, zīrā tasavvufta cehl ve nādānlık şart değildir, yaᶜnī tasavvufu bilen zātın ᶜindinde cehl ve nādānlık tasavvufta şart olmaz. Ve baᶜzu'l-humakā türrehātlarına bakılmaz ki el-ᶜilmu hicābun dediklerine iltifāt olunmaz, zīrā ᶜilm hicāb olmaz, ancak cehl ve nādānlık hicābdır. Kitābu'l-ᶜilmde biz bu kelimenin teˀvīlini zikr etmişiz, hicāb ancak ᶜilm-i mezmūmdur, ᶜilm-i mahmūd değildir. ᶜİlm-i mahmūd ile ᶜilm-i mezmūmu ve şerhlerini orada zikr ve beyān eylemişiz. Onların ziyy ve ahlāklarında olmayan fakīhi tekyelerine inmekten menᶜ edebilirler eger hānkāhlarına nüzūl etmekten onu menᶜ etmeyip onlarla müsākenet eder de nüzūlüne rāzī olurlarsa, bi-tarīki't-tebeᶜiyye onlarla taᶜām etmek ona helāl olur, ᶜadem-i ziyy onların müsākenetleriyle müncebir olur, lākin ehl-i ziyyin rızālarıyla. Ve bunlar bir umūrdur ki ona ᶜādāt-ı cāriye şehādet eder ve onda umūr-ı mütekābile dahi vardır ki nefy ve isbātta onların etrāfı hafī ve pinhān değillerdir, evsātı dahi müteşābih olurlar, artık kim ki mevāziᶜ-i iştibāhta ihtirāz eder, bābü'ş-şübühātta zikr ettiğimiz gibi kendi dīnine istibrāˀ etmiş olur, yaᶜnī dīnini gubār-ı nevākıstan berī ve pāk tutmuş olur demektir.

[مسألة سئل عن الفرق بين الرشوة والهدية مع أن كل واحد منهما يصدر عن الرضا ولا يخلو عن غرض وقد حرمت إحداهما دون الأخرى فقلت باذل المال لا يبذله قط إلا لغرض ولكن الغرض إما آجل كالثواب وإما عاجل والعاجل إما مال وإما فعل وإعانة على مقصود معين وإما تقرب إلى قلب المهدي إليه بطلب محبته إما للمحبة في عينها وإما للتوصل بالمحبة إلى غرض وراءها فالأقسام الحاصلة من هذه خمسة]

Dīger mesˀele: Rüşvet ve hediyyenin beyninde olan fark üzerine suˀāl vākiᶜ olmuş ki bunların her biri rızādan hāsıl olup bir garazdan tehī ve hālī olmaz. Ve birisi ki rüşvettir, harām olmuş ve dīgeri ki hediyyedir, helāl olmuş, mūcib-i fark ve esbāb-ı hill ve haremiyyet nedir? Ben dahi

buna cevāben dedim ki mālı bezl eden kimse garazsız olarak aslā mālı bezl etmez, elbette bir garaz için onu bezl eder ve garaz ise iki hālden hālī olmaz, yā ācildir ki sevāb gibi veyā ʿācildir ve ʿācil dahi yā māldır veyā bir maksūd-ı muʿayyen üzerine bir fiʿl ve iʿānedir veyāhūd muhabbetin talebiyle mehdiyyün ileyhin kalbine takarrüb etmek hevesidir ve muhabbet ise yā ʿaynınadır veyā o muhabbetle onun arkasında olan garaza tevassul etmek içindir, artık bu tafsīlden beş kısm hāsıl oldu.

[الأول ما غرضه الثواب في الآخرة وذلك إما أن يكون لكون المصروف إليه محتاجًا أو عالمًا أو منتسبًا بنسب ديني أو صالحًا في نفسه متدينًا فما علم الآخذ أنه يعطاه لحاجته لا يحل له أخذه إن لم يكن محتاجًا وما علم أنه يعطاه لشرف نسبه لا يحل له أن علم أنه كاذب في دعوى النسب وما يعطى لعلمه فلا يحل له أن يأخذه إلا أن يكون في العلم كما يعتقده المعطي فإن كان خيل إليه كمالًا في العلم حتى بعثه بذلك على التقرب ولم يكن كاملًا لم يحل له وما يعطى لدينه وصلاحه لا يحل له أن يأخذه إن كان فاسقًا في الباطن فسقًا لو علمه المعطي ما أعطاه وقلما يكون الصالح بحيث لو انكشف باطنه لبقيت القلوب مائلة إليه وإنما ستر الله الجميل هو الذي يحبب الخلق إلى الخلق وكان المتورعون يوكلون في الشراء من لا يعرف أنه وكيلهم حتى لا يتسامحوا في المبيع خيفة من أن يكون ذلك أكلًا بالدين فإن ذلك مخطر والتقي خفي لا كالعلم والنسب والفقر فينبغي أن يجتنب الأخذ بالدين ما أمكن]

Birinci kısmı ki bāzilin garazı sevāb-ı āhiret ve cezā-i ācil ola, o dahi masrūfun ileyh olan kimse yā onun fakr ve ihtiyācına mebnī ona sarf olunmuş veyā ʿālim olduğuna bināen veyāhūd neseb-i dīni ile bir nesneye müntesib bulunduğuna riʿāyeten veyā zāten [300] mütedeyyin ve salāh-pīşe olduğu haysiyyetle ona verilmiş ola. Onu ahz eden kimse bilse ki onun fakr ve ihtiyācına mebnī ona verilmiş ve kendisi ona ihtiyācı yok ise artık ahzi ona helāl olmaz, zīrā sadaka hükmündedir, ondan istignāsı hasebiyle müstehakk-ı ahz-i sadaka olmaz, bī-vech-i şerʿī onu almış olur. Ve eger şeref-i nesebi için ona verildiğini bilirse daʿvā-yı nesebte kendisi kāzib ise yine onun ahzi ona helāl olmaz, zīrā gışş ve tagrīr ile onu almış olur. Ve eger ʿilmine bināen ona verilmiş ise kendisinin ʿilmi o ādemin muʿtekadı gibi olmazsa kezālik onun ahzi ona

helāl olmaz yaᶜnī eger o merd-i muᶜtīye onun bir kemāli mütehayyel olup da o kemāl onu o vergi iᶜtāsına bāᶜis olmuş olsa ve el-hāl kendisi o mertebede kemāli yok ise artık o ᶜatānın ahzi ona cāiz kalmaz. Ve eger onun dīndār ve salāh-pīşe olduğu haysiyyetle ona verilmiş ise ve kendisi bātında fāsık olup öyle bir fāsık ki onu o hālde bilmiş olsa ona vermezdi, yine o ᶜatiyyenin ahzi ona helāl olmaz. Sulehā bātınları açılıp örtü ve kapakları kalkmış olsa o hālde onlara meyl-i kulūbu bākī kalan kimseler az ve kalīl olurdu, lākin setrullāhi'l-cemīl o hāle māniᶜdir. Halk yekdīgerine olan muhabbetleri ancak o setr-i cemīl iledir ki o setr-i cemīl halkı halka muhabbet ettirir. Selef-i sālihīnden baᶜzı zevāt mā-lezimelerini mübāyaᶜa etmek için onlara vekīl olduğu maᶜlūm olamayan kesānı tevkīl ederlerdi, tā ki mebīᶜde onlara bir müsāmaha vākiᶜ olmaya, o dahi dīn ile ekl etmek korkusundan idi, zīrā dīn ile ekl etmek muhātaralıdır, takvā ve ittikāᵓ hafī ve pinhān olup gizli bir şeydir ki ᶜilm ve neseb ve fakr gibi değildir, kaldı ki mehmā emken dīn sebebi ile vergiyi almaktan mücānebet ve ittikāᵓ etmek gerektir.

[القسم الثاني ما يقصد به في العاجل غرض معين كالفقير يهدي إلى الغني طمعا في خلعته فهذه هبة بشرط العوض والثواب لا يخفى حكمها وإنما تحل عند الوفاء بالثواب المطموع فيه وعند وجود شروط العقود]

Ve ikinci kısmı ki ᶜācilde onunla bir garaz-ı muᶜayyen kasd olunan bezl idi, o dahi beyānı budur ki eger o vergi ile dār-ı dünyāda husūlü bir garaz-ı muᶜayyen olup meselā bir fakīrin bir zengin ādeme olan hediyyesi gibi ki onun hilᶜat ve keremine mazhar olmak tamaᶜıyla takdīm etmiştir, artık o hediyye bi-şartı's-sevāb hibe olup hükmü hafī ve pinhān değildir ki matmūᶜun fīh olan sevāb onun şart ve ᶜukūdu mürāᶜātı ile verilmedikçe ve sevāb-ı maksūd dahi vefā olmadıkça helāl olmaz.

[الثالث أن يكون المراد إعانة بفعل معين كالمحتاج إلى السلطان يهدي إلى وكيل السلطان وخاصته ومن له مكانة عنده فهذه هدية بشرط ثواب يعرف بقرينة الحال فلينظر في ذلك العمل الذي هو الثواب فإن كان حرامًا كالسعي في تنجيز إدرار حرام أو ظلم إنسان أو غيره حرم الأخذ وإن كان واجبًا كدفع ظلم متعين على كل من يقدر عليه أو شهادة متعينة فيحرم عليه ما يأخذه وهي الرشوة التي لا

يشك في تحريمها وإن كان مباحًا لا واجبًا ولا حرامًا وكان فيه تعب بحيث لو عرف لجاز الاستئجار عليه فما يأخذه حلال مهما وفي بالغرض وهو جار مجرى الجعالة كقوله أوصل هذه القصة إلى يد فلان أو يد السلطان ولك دينار وكان بحيث يحتاج إلى تعب وعمل متقوم أو قال اقترح على فلان أن يعينني في غرض كذا أو ينعم علي بكذا وافتقر في تنجيز غرضه إلى كلام طويل فذلك جعل كما يأخذه الوكيل بالخصومة بين يدي القاضي فليس بحرام إذا كان لا يسعى في حرام وان كان مقصود يحصل بكلمة لا تعب فيها ولكن تلك الكلمة من ذي الجاه أو تلك الفعلة من ذي الجاه تفيد كقوله للبواب لا تغلق دونه باب السلطان أو كوضعه قصة بين يدي السلطان فقط فهذا حرام لأنه عوض من الجاه ولم يثبت في الشرع جواز ذلك بل ثبت ما يدل على النهي عنه كما سيأتي في هدايا الملوك وإذا كان لا يجوز العوض عن إسقاط الشفعة والرد بالعيب ودخول الأغصان في هواء الملك وجملة من الأعراض مع كونها مقصودة فكيف يؤخذ عن الجاه ويقرب من هذا أخذ الطبيب العوض على كلمة واحدة ينبه بها على دواء ينفرد بمعرفته كواحد ينفرد بالعلم بنبت يقلع البواسير أو غيره فلا يذكره إلا بعوض فإن عمله بالتلفظ غير متقوم كحبة من سمسم فلا يجوز أخذ العوض عليه ولا على علمه إذ ليس ينتقل علمه إلى غيره وإنما يحصل لغيره مثل علمه ويبقى هو عالمًا به ودون هذا الحاذق في الصناعة كالصيقل مثلًا الذي يزيل اعوجاج السيف أو المرآة بدقة واحدة لحسن معرفته بموضع الخلل ولحذقه بإصابته فقد يزيد بدقة واحدة مال كثير في قيمة السيف والمرآة فهذا لا أرى بأسًا بأخذ الأجرة عليه لأن مثل هذه الصناعات يتعب الرجل في تعلمها ليكتسب بها ويخفف عن نفسه كثرة العمل]

Ve üçüncü kısmı ki bir fiᶜl-i muᶜayyen ile onun iᶜānesi murād oluna, meselā sultāna muhtāc olan kimse sultānın vekīline ve havāssına veyā yanında kadr ve mekāneti bulunan ehibbāsına hediyyeyi verirse o hediyye karīne-i hāl ile bilinir bir sevāb şartıyla olursa hibedir, o vaktte nazar olunur ki sevābında matlūb olunan ᶜamel harām mıdır? Meselā idrār-ı harāmın tencīzi veyāhūd bir insānın zulmü veyā dīger bir garaz-ı nā-meşrūᶜun istihsāli için bir saᶜy gibi ise artık o hediyyenin ahzi harāmdır. Ve eger maksūd olunan ᶜamel vācibdir ki mazleme-i müteᶜayyine ve şehādet-i müteᶜayyine-i kāzibenin refᶜine bir saᶜy ise o dahi ona her bir muktedire vācib olduğundan o mālın ahzi dahi harām olur, mahz-ı rüşvettir ki tahrīminde şekk ve şübhe olmayan rüşvettir. Ve eger meʾmūl

olunan saᶜy ne vācib ve ne de harāmdır belki mübāhtır velākin onda taᶜab ve yorgunluk vardır bilinmiş olsa ona istīcār etmek cevāzı olurdu, o hālde o garazın īfāsı şartıyla o ᶜatānın ahzi helāl olur, cuᶜāle mecrāsında [301] cārī olur ki bu kıssayı fülān ādemin yedine veyāhūd şāhın yedine īsāl eyle ve sana bunun için bir dīnār üçret vardır demesi gibidir ki o emr-i mübāha vākiᶜ olacak saᶜyı bir yorgunluk ve ᶜamel-i mütekavvime muhtācdır veyāhūd fülān ādeme iktirāh et ki bana şol garazda muᶜāvenet ede veyāhūd bana bu nesneyi inᶜām ede dese veyā garazının tencīzi için bir kelām-ı tavīle müftekır olur ki o vaktte şol emel tahtında ona takdīm olunan hediyye ciᶜāldir, kādīnin muhāsame eden vekīlin aldığı ücret gibidir, çün harāma saᶜy etmezse o aldığı ücret harām olmaz. Ve eger onun garaz ve maksūdu onun yorgunluğu olmayan bir kelime-i hafīfe veyā bir fiᶜle-i hafīfe ile hāsıl olur lākin o kelime ve fiᶜle cāhlı bir zāttan müfīd olur, meselā bevvāba bunun gönünde şāhın kapısını kapama yaᶜnī duhūlüne māniᶜ olma demesi gibi veyāhūd pīşgāh-ı şāhīde yalnız kıssanın vazᶜı gibi, o vaktte ahzi harām olur, zīrā cāhdan bir ᶜıvazdır, bunun cevāzı şerᶜde sābit olmamıştır, belki hedāyā-yı mülūk bahsinde geleceği gibi bunun nehyi üzerine delālet eden nass-ı şerᶜī vārid olmuştur. Ve iskāt-ı şufᶜa ve ᶜayb ile redd etmek haklarına hevā-i mülkte duhūl-i agsāna ᶜıvaz almak cāiz olmayınca yaᶜnī sāir bu gibi agrāz-ı maksūde üzerine ᶜıvaz almak meşrūᶜ olmayınca artık cāh üzerine ᶜıvaz almak nice cāiz olur! Ve tabībin kelime-i vāhidenin söylemesi üzerine ücret almaklığı bundan karībdir ki bir derde yarar bir dermānın maᶜrifetine münferid bulunup da onun muhtācı olan kimseye bir kelime-i hafīfe ile beyān ve tenbīhi üzerine ücret ahzi helāl olamaz ki bunun hükmü o hükm-i mezkūrdan yakındır. Meselā birisi kalᶜ-ı bevāsīr için veyāhūd dīger bir ağrı için bir nebātı bilip onunla mübtelā bulunan adama haber verse ki ᶜıvazsız olarak bununla haber vermez ve bu telaffuzu bir ᶜamel-i kalīl olup bir dāne susam makāmındadır, taht-ı takvīme dāhil olamaz, artık buna ᶜıvaz almak helāl olmaz ne telaffuzuna ve ne de taᶜlīmine, çünkü onun ᶜilmi dīgerine müntakil olmaz, ancak dīgerinin ᶜindinde onun ᶜilmi gibi bir ᶜilm hāsıl olur da kendisi onunla ᶜālim olduğu hālde bākī kalır. Ve bunun mā-dūnu sınāᶜatte hāzık olan hirfetkār-ı

dakīka-şinās ādemdir, meselā kılıçların eğriliği ve aynanın eğriliğini bir dakīkada izāle eden merd-i saykalkār gibi ki mevziᶜ-i halele o maᶜrifeti hüsnünden ve isābetine olan hazākati cihetinden bir dakīka-i vāhidede kılıç ve mirᵓāt kıymetlerinde māl-ı kesīri ziyāde eder, bu gibi hünerkāra bu gibi ᶜamele ᶜıvaz almaklığında ben bir beᵓs göremem, zīrā bu sınāᶜatın taᶜallümü için ādem çok yorgunluk çeker, tā ki iktisābı ile müntefiᶜ olup nefsi üzerinden kesret-i ᶜameli tahfīf ede.

[الرابع ما يقصد به المحبة وجلبها من قبل المهدي إليه لا لغرض معين ولكن طلبًا للاستئناس وتأكيد للصحبة وتوددًا إلى القلوب فذلك مقصود للعقلاء ومندوب إليه في الشرع قال صلى الله عليه وسلم "تَهَادُوا تَحَابُّوا" وعلى الجملة فلا يقصد الإنسان في الغالب محبة غيره لعين المحبة بل لفائدة في محبته ولكن إذا لم تتعين تلك الفائدة ولم يتمثل في نفسه غرض معين يبعثه في الحال أو المآل سمي ذلك هدية وحل أخذها]

Ve dördüncü kısmı ki o ᶜatā ile muhabbet ve muhabbetin celbi kasd oluna, yaᶜnī mehdiyyün ileyhten bir garaz-ı muᶜayyen için olmayıp ancak istīnāsa taleb ve sohbete teᵓkīd ve kulūba teveddüd etmek üzere iktisāb-ı muhabbet ve celbi kasdıyla verilen şey hükmü odur ki bu mekāsıda hāssaten bu gibi ᶜatiyye mesnūne olup bununla murād olunan şey maksūd-ı ᶜukalādır ve şerᶜan mendūbun ileyhtir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "تَهَادُوا تَحَابُّوا"[104] diye emr ü fermān etmiştir ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli ki "Birbirinize hedāyāyı verip sevişiniz" yaᶜnī hediyeleşiniz, sevişiniz demektir. Ve ᶜale'l-cümle zābıtası odur ki fi'l-gālib bir kimse dīgerinin muhabbetini li-ᶜaynihā kasd etmez belki muhabbetinde olan fāide için onu sever lākin eger fāide müteᶜayyen olmaz ve hālen ve meᵓālen ona bāᶜis olacak bir garaz kendi nefsinde mütemessil olmaz, artık o verdiği nesneye hediyye denilir, ahzi helāl olur.

[الخامس أن يطلب التقرب إلى قلبه وتحصيل محبته لا لمحبته ولا للأنس به من حيث إنه أنس فقط بل ليتوصل بجاهه إلى أغراض له ينحصر جنسها وإن لم

---

104 el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 306, no: 593; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/190; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/301, no: 8568; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 6/109.

ينحصر عينها وكان لولا جاهه وحشمته لكان لا يهدي إليه فإن كان جاهه لأجل علم أو نسب فالأمر فيه أخف وأخذه مكروه فإن فيه مشابهة الرشوة ولكنها هدية في ظاهرها فإن كان جاهه بولاية تولاها من قضاء أو عمل أو ولاية صدقة أو جباية مال أو غيره من الأعمال السلطانية حتى ولاية الأوقاف مثلًا وكان لولا تلك الولاية لكان لا يهدي إليه فهذه رشوة عرضت في معرض الهدية إذ القصد بها في الحال طلب التقرب واكتساب المحبة ولكن لأمر ينحصر في جنسه إذ ما يمكن التوصل إليه بالولايات لا يخفى وآية أنه لا يبغي المحبة أنه لو ولى في الحال غيره لسلم المال إلى ذلك الغير فهذا مما اتفقوا على أن الكراهة فيه شديدة واختلفوا في كونه حرامًا والمعنى فيه متعارضا فإنه دائر بين الهدية المحضة الرشوة المبذولة في مقابلة جاه في غرض معين وإذا تعارضت المشابهة [302] القياسية وعضدت الأخبار والآثار أحدهما تعين الميل إليه]

Ve beşinci kısmı istīnās ve muhabbet-i zātiyyesi değil, ancak onun cāhıyla hubbunu münhasır olan agrāza vāsıl olmak üzere onun kalbine takarrüb ve muhabbetinin tahsīli için bezl olunan māl idi. O dahi onunla istīnās ve garazsız olarak muhabbetine nāil olmak niyyetiyle değil belki onun cāhile birtakım agrāza ermek üzere cāhlı bir zāta verilen ʿatiyyenin iki hükmü vardır velev ki o agrāzın ʿaynı kābil-i inhisār değildir, lākin cinsi kābil-i inhisārdır. Bakılır ki eger onun o cāh ve haşmeti olmamış olsaydı ona o hediyye takdīm olmazdı ve onun cāhı yā bir ʿilm iledir veyā bir nesebi dīni iledir, artık bu gibi hediyyenin emri ehafftır ve ahzi mekrūhtur, zīrā zāhiri hediyye ise de lākin rüşvet müşābeheti dahi onda vardır. Ve birinci hükmü budur ve eger onun cāhı sultān tarafından mütevellī olduğu velāyet ise ki kudāt ve ʿummāl ve cāmiʿ-i sadaka ve cābī-i emvāl ve bunlara mümāsil aʿmāl-i sultāniyyeden sāir ʿummāl gibi ise velev ki nāzır-ı evkāf ola ki onun o cāh ve velāyeti olmayaydı, ona bu hediyyeyi vermez idi, artık bu hediyye mahz-ı rüşvettir, lākin hediyye maʿrizinde ona ʿarz olunmuştur, çünkü hālen onunla maksūd taleb-i takarrüb ve muhabbetinin iktisābıdır, o dahi onun cinsine münhasır bir emr içindir, zīrā velāyāt vāsıtalarıyla ona tevassul kābil olan umūr hafī ve pinhān olmaz; zātının muhabbetine tālib olmadığının ʿalāmeti odur ki o zāt o günde ʿazl olmuş olsa o hediyyeyi yerine taʿyīn olunan ādeme verdi ve bu hükm ikinci hükmdür, hakkında ittifāk-ı ʿulemāʾ olmuş ki

bunda olan kerāhet ziyādesiyle şedīddir, haremiyyetine dahi ihtilāfları vākiᶜ olmuştur. Baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ ahzini aslā tecvīz etmeyip harāmdır demiş, zīrā onda olan maᶜnā müteᶜārızdır ki hediyye-i mahza ile garaz-ı muᶜayyende olarak cāh mukābilesinde mebzūl olan rüşvet beyninde dāir olmaktadır ve çün müşābehet-i kıyāsiyye müteᶜārız olup birisine edille ve ahbār ve nusūs ve āsār müteᶜādıd olur, artık ona meyl etmek müteᶜayyen olur.

[وقد دلت الأخبار على تشديد الأمر في ذلك قال صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ السُّحْتُ بِالْهَدِيَّةِ وَالْقَتْلُ بِالْمَوْعِظَةِ يُقْتَلُ الْبَرِيءُ لِتُوعَظَ بِهِ الْعَامَّةُ'']

Ahbār-ı nebeviyye onda olan emrin teşdīdine delālet etmiş. ᶜAleyhi's-salatu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ السُّحْتُ بِالْهَدِيَّةِ وَالْقَتْلُ بِالْمَوْعِظَةِ يُقْتَلُ الْبَرِيءُ لِتُوعَظَ بِهِ الْعَامَّةُ''[105] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Nās üzerine bir zamān gelecek ki içinde hediyye ile suhtu istihlāl olunur ve mevᶜiza ile katli istihlāl olunur ki onunla ᶜāmme mevᶜiza almak için berī olan bir kimseyi katl ederler."

[شفع مسروق شفاعة فأهدى إليه المشفوع له جارية فغضب وردها وقال لو علمت ما في قلبك لما تكلمت في حاجتك ولا أتكلم فيما بقي منها]

Mesrūk birisine bir şefāᶜat etmekle meşfūᶜun leh ona bir cāriyeyi ihdāᵓ etti. Mesrūk ondan gazab edip cāriyeyi ona redd ile "Ben senin kalbinde ne olduğunu bilmiş olaydım senin işinde söyleşmezdim ve ondan bākī kalan şeyde dahi tekellüm etmem" dedi.

[وسئل طاوس عن هدايا السلطان فقال سحت وأخذ عمر رضي الله عنه ربح مال القراض الذي أخذه ولداه من بيت المال وقال إنما أعطيتما لمكانكما مني إذ علم أنهما أعطيا لأجل جاه الولاية وأهدت امرأة أبي عبيدة بن الجراح إلى خاتون ملكة الروم خلوقًا فكافأتها بجوهر فأخذه عمر رضي الله عنه فباعه وأعطاها ثمن خلوقها ورد باقيه إلى بيت مال المسلمين]

Ve Tāvūs-ı Yemānī hedāyā-yı mülūk üzere suᵓāl olundukta "mahz

105 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/314.

harāmdır" demiş. Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān māl-ı kırāzın ribhi olarak oğullarına verilen nesneyi ellerinden alıp beytü'l-māla redd etmiş, "Size bu ᶜatā ancak siz benim evlādım olduğunuz haysiyyetle verilmiştir" demiş, çünkü anlamıştı ki cāh-ı velāyet için onlara o kadar ribhi verilmişti. Ve ᶜUbeyde b. el-Cerrāh ᶜaleyhi'r-rıdvān haremi melik-i Rūm'un haremine halūk adlı olan buhūru hediyye verdikte melik-i Rūm'un hatunu ona bir cevherle mükāfāt etti. ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān buna vākıf olunca o cevheri Ebū ᶜUbeyde'nin haremi yedinden alıp sattı ve esmānından o buhūrun esmānı Ebū ᶜUbeyde'nin haremine verip kusūru māl-ı beytü'l-müslimīne teslīm etti.

[وقال جابر وأبو هريرة رضي الله عنهما هدايا الملوك غلول ولما رد عمر بن عبد العزيز الهدية قيل له كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقبل الهدية فقال كان ذلك له هدية وهو لنا رشوة أي كان يتقرب إليه لنبوته لا لولايته ونحن إنما نعطى للولاية]

Ve dahi Cābir ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhe'r-rıdvān rivāyet edip demişler ki "Hedāyā-yı mülūk gulūl gibidir" yaᶜnī helāl olmaz. Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz hediyyeyi çevirip kabūl etmediği vaktte ona denilmiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hedāyāyı kabūl buyururdu" yaᶜnī sen niçin kabūl etmezsin, o dahi demiş ki "O şey ᶜaleyhi's-salātu ve's-selāme hediyyedir lākin bize rüşvettir" yaᶜnī nübüvveti için ona onunla takarrüb ederlerdi ki velāyeti için değildi, ammā biz ancak bizim velāyetimiz için bize bu hediyyeler takdīm olunur. Ve bundan mefhūm olur ki velāyet için verilen [303] şey hediyye sayılmaz, rüşvet makāmındadır.

[وسئل ابن مسعود رضي الله عنه عن السحت فقال يقضي الرجل الحاجة فتهدى له الهدية ولعله اراد قضاء الحاجة بكلمة لا تعب فيها او تبرع بها لا على قصد اجرة فلا يجوز ان يأخذ بعده شيئا في معرض العوض]

Ve dahi İbn Mesᶜūd suht üzerine suᵓāl olunmuş, o dahi demiş ki "Suht odur ki ādem dīgerine bir iş görür de ona karşı kendine hediyye takdīm olunur." Ve ola ki bundan yorgunluksuz bir kelime ile işi görmek istemiş ola veyāhūd o işi kasd-ı ücretle görmeyip belki onu teberruᶜan görmüş ola, zīrā hāl bu minvāl üzere olunca fī-mā baᶜd maᶜriz-i ᶜıvazda olarak bir nesnenin ahzi ona cāiz olmaz.

[وأعظم من ذلك كله ما روى أبو حميد الساعدي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث واليًا على صدقات الأزد فلما جاء إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أمسك بعض ما معه وقال هذا لكم وهذا لي هدية فقال عليه السلام "أَلَا جَلَسْتَ فِي بَيْتِ أَبِيكَ وَبَيْتِ أُمِّكَ حَتَّى تَأْتِيكَ هَدِيَّتُكَ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا" ثُمَّ قَالَ "مَا لِي أَسْتَعْمِلُ الرَّجُلَ مِنْكُمْ فَيَقُولُ هَذَا لَكُمْ وَهَذَا لِي هَدِيَّةٌ أَلَا جَلَس فِي بَيْتِ أُمِّهِ لِيُهْدَى لَهُ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَأْخُذُ مِنْكُمْ أَحَدٌ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ إِلَّا أَتَى اللهَ يَحْمِلُهُ فَلَا يَأْتِيَنَّ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٍ تَيْعَرُ" ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ ثُمَّ قَالَ "اَللَّهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ" وإذا ثبتت هذه التشديدات فالقاضي والوالي ينبغي أن يقدر نفسه في بيت أمه وأبيه فما كان يعطى بعد العزل وهو في بيت أمه يجوز له أن يأخذه في ولايته وما يعلم أنه إنما يعطاه لولايته فحرام أخذه وما أشكل عليه في هدايا أصدقائه أنهم هل كانوا يعطونه لو كان معزولًا فهو شبهة فليجتنبه]

Ve bunların kāffesinden aᶜzam, Ebū Humeyd es-Sāᶜidī rivāyet ettiği hadīs-i şerīfin müfādıdır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Ezd'in sadakātı cebāyetine bir vālī göndermişti. Ve o ādem ᶜavdet edip efendimize geldikte müstashibi bulunduğu emvālin bir mikdārını nefsine tutup dedi ki "Bu sizin içindir ve bu bana hediyyedir." O vaktte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona buyurdu ki "أَلَا جَلَسْتَ فِي بَيْتِ أَبِيكَ وَبَيْتِ أُمِّكَ حَتَّى تَأْتِيكَ هَدِيَّتُكَ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا" ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Sözünde sādık isen yā niçin senin atan ve anan hānelerinde oturmadın ki sana hediyye gele?" Ondan sonra buyurdu ki "مَا لِي أَسْتَعْمِلُ الرَّجُلَ مِنْكُمْ فَيَقُولُ هَذَا لَكُمْ وَهَذَا لِي هَدِيَّةٌ أَلَا جَلَس فِي بَيْتِ أُمِّهِ لِيُهْدَى لَهُ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَأْخُذُ مِنْكُمْ أَحَدٌ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ إِلَّا أَتَى اللهَ يَحْمِلُهُ فَلَا يَأْتِيَنَّ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٍ تَيْعَرُ" ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Bana bu ne hāldir ki ben sizden emvāl-i müslimīn üzerine bir ᶜāmili istihdām ettiğimde dönüp bana der ki bu sizedir ve bu bana hediyyedir, yā niçin anası hānesinde oturmaya tā ki ona hediyye takdīm oluna. Artık benim nefsim onun yed-i kudretinde olan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e kasem ederim ki haksız olarak sizin biriniz bir şey almaz illā ki yevm-i kıyāmette ona boynu üstünde yüklenip onunla mahşere gelmez, yaᶜnī elbette bi-gayri hakk aldığı nesneye hāmil olarak mahşere gelir. ᶜAle't-tahkīk sizin

biriniz yevm-i kıyāmette gelecek ki bir deveye hāmil bulunur, o deve arkasında haykırıp durur da veyāhūd bir inekle gelir ki o inek dahi āvāz edip yaygara eder veyāhūd bir koyun ile gelir ki o koyun dahi onun sırtında çağırıp durur, ondan sonra koltuğunun altı görülünceye dek iki ellerini kaldırıp buyurdu ki [106]"اَللّٰهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ" Yaᶜnī "Ey benim rabbim, senin emr ü fermān-ı celīlin mūcebince ben bu sözümle teblīg ettim mi?" İmdi bu teşdīdāt sābit olunca artık kādī ve vālīye gerektir ki kendi nefslerinde farz ve takdīr edeler ki ben anam babam evlerinde olsam hediyye bana verirler miydi? Ve o hālde ki baᶜde'l-ᶜazl ona verilmesi muhtemel olan veyāhūd eyyām-ı ᶜazlinde anası hānesinde ona takdīm olunagelen hediyye makūlesinden ise ona ahzi cāiz olur ki hāl-i velāyetinde o hediyye-i muᶜtādeyi ahz edebilir ve o ki kendi velāyeti için ona verildiğini anlar, o hālde onun ahzi harāmdır ve asdikāsı hedāyāsından hāli ona müşkil olan hediyye için ki maᶜzūl olmuş olsa ona verilip verilemeyeceği bilmez, onun dahi hāli müştebih olup ondan ictināb etmek lāzım gelir.

[تم كتاب الحلال والحرام بحمد الله ومنه وحسن توفيقه والله أعلم]

İşte burada harām ve helālin mebāhisi resīde-i hadd-i hitām olup bi-hamdillāh ve mennihi ve hüsn-i tevfīki helāl ve harāmın kitābı tamām oldu. Vallāhu aᶜlemu. [304]

106 Buhārī, Ahkām, 41, no 7197.

KİTĀBU ĀDĀBİ'L-ÜLFETİ VE'L-UHUVVETİ VE'S-SOHBETİ VE'L-MUᶜĀŞERETİ MAᶜA ASNĀFİ'l-HALKI

[كتاب آداب الألفة والأخوة والصحبة والمعاشرة مع أصناف الخلق]

[وهو الكتاب الخامس من ربع العادات الثاني]

Asnāf-ı halk ile muᶜāşeret ve ehl-i īmāndan ebnā-i cinsi ile ülfet ve birāderlik ādābının mebāhisine şāmil *İhyāu'l-ᶜUlūm* kitābının ikinci rubuᶜu olup ᶜādāt kütübünün beşinci kitābı olan kitāb budur ve billāhi't-tevfīk.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي غمر صفوة عباده بلطائف التخصيص طولًا وامتنانًا وألف بين قلوبهم فأصبحوا بنعمته إخوانًا ونزع الغل من صدورهم فظلوا في الدنيا أصدقاء وأخدانًا وفي الآخرة رفقاء وخلانًا]

Besmele-i şerīfe ile musannif-i merhūm işbu kitāb-ı letāif-istishābı deᵓb-i müstetābı üzere feth ve küşād edip hamdele ile bedᵓi icrāsında dedi ki safvet-i ᶜibādını tūlen ve imtinānen letāif-i tahsīs ile tagmīr eden Zāt-ı Zü'l-Celāl'e hamd-i firāvān ve şükr ü sipās-ı bī-pāyān olsun ki ᶜamīm-i kerem ü ihsānıyla onların kulūbleri beyninde teᵓlīf etmekle ihvān olarak sabāha dāhil oldular ve gıll ve gışşı dahi sudūrlarından nezᶜ ve ihrācıyla dünyāda yekdīgerlerine dost ve yārān olup āhirette dahi arkadaş ve ahbāb ve hullān oldular.

[والصلاة والسلام على محمد المصطفى وعلى آله وأصحابه الذين اتبعوه واقتدوا به قولًا وفعلًا وعدلًا وإحسانًا]

Ve dahi tuhfe-i salāt u selām o habīb-i bā-safā Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā ile āl ü ashāb-ı pür-vefāya olsun ki ashābı öyle bir ashāb-ı bülend-cenāblardır ki kavl ve fiᶜlde ve ᶜadl ve ihsānda ona ittibāᶜ ve iktidāᵓ etmişler.

[أما بعد فإن التحاب في الله تعالى والأخوة في دينه من أفضل القربات وألطف ما يستفاد من الطاعات في مجاري العادات ولها شروط بها يلتحق المتصاحبون بالمتحابين في الله تعالى وفيها حقوق بمراعاتها تصفو الأخوة عن شوائب الكدورات ونزغات الشيطان فبالقيام بحقوقها يتقرب إلى الله زلفى وبالمحافظة عليها تنال الدرجات العلى ونحن نبين مقاصد هذا الكتاب في ثلاثة أبواب]

Pes ez-hamd ü senā ve ʿarz-ı tahiyye vü duʿā maʿlūm ola ki rızā-ı Bārī için beyne'l-ʿibād cārī olan hubb ve vedād ve sevişmek ve dahi dīn-i mübīni için ehl-i īmān beyninde hāsıl olan birāderlik efdal-i kurubāt ve mecārī-i ʿādātta cārī olan tāʿāttan müstefād olan ʿibādātın eltaf-ı letāifindendir, lākin onun birtakım şurūtu vardır ki onunla zümre-i mütesāhibīni rızā-ı Bārī'ye olan mütehābbīne ilhāk olunurlar ve dahi onda hukūk vardır ki onun mürāʿātıyla birāderlik māyesi şevāib-i küdūrāt ve nezegāt-ı şeyātīnden sāfī olur ki onun hukūkuna kıyām etmekle merd-i mütesāhib Zāt-ı Zü'l-Celāl'e marzī olarak mütekarrib olur ve o hukūkun muhāfazasıyla derecāt-ı ʿaliyyeye nāil olur. Ve bu kitābın mekāsıdı biz üç bābda beyān ederiz:

el-Bābu'l-Evvelü Fī Fazīleti'l-Ülfeti ve'l-Uhuvveti Fillāhi Taʿālā ve Şurūtihā ve Derecātihā ve Fevāidihā [الباب الأول في فضيلة الألفة والأخوة في الله تعالى وشروطها ودرجاتها وفوائدها]

Birinci bābı rızā-ı Bārī için olan ülfet ve uhuvvetin fezāilinde ve onun şurūt ve derecāt ve fevāidinde ola ki o mebāhise hāvīdir.

el-Bābu's-Sānī Fī Hukūkı's-Sohbeti ve Ādābihā ve Hakīkatihā ve Levāzimihā [الباب الثاني في حقوق الصحبة وآدابها وحقيقتها ولوازمها]

Ve ikinci bābı hukūk-ı sohbet ve ādābında ve hakīkat ve levāzımı beyānında ola.

el-Bābu's-Sālisü Fī Hakkı'l-Müslimi ve'r-Rahimi ve'l-Civāri ve Keyfiyyeti'l-Muʿāşereti Maʿa Men Kad Büliye Bī-Hāzihi'l-Esbābi [الباب الثالث في حق المسلم والرحم والجوار والملك وكيفية المعاشرة مع من قد بلي بهذه الأسباب]

Ve üçüncü bābı müslim ve rahm ve civār hukūkunda ve dahi mülk ve bu esbāb ile mübtelā bulunanların keyfiyyet-i muᶜāşeretleri beyānında ola.

el-Bābu'l-Evvelü Fī Fazīleti'l-Ülfeti ve'l-Uhuvveti Fillāhi Taᶜālā ve Şurūtihā ve Derecātihā ve Fevāidihā

[الباب الأول في فضيلة الألفة والأخوة في الله تعالى وشروطها ودرجاتها وفوائدها]

Fazīletü'l-Ülfeti ve'l-Uhuvveti

[فضيلة الألفة والأخوة]

Ülfet ve uhuvvet fazīletinde ve zikr-i şurūt ve beyān-ı derecāt ve fevāidinde olan birinci bāb ise işte bu bābdır ve evvelā ülfet ve uhuvvetin fazīleti ise onun mebhası dahi işte bu mebhastır, ber-vech-i ātī zikr ve beyān olunur. Şöyle ki [305]

[اعْلَمْ أَنَّ الْأُلْفَةَ ثَمَرَةُ حُسْنِ الْخُلُقِ وَالتَّفَرُّقَ ثَمَرَةُ سُوءِ الْخُلُقِ فَحُسْنُ الْخُلُقِ يُوجِبُ التَّحَابَّ وَالتَّآلُفَ وَالتَّوَافُقَ وَسُوءُ الْخُلُقِ يثمر التباغض والتحاسد والتدابر ومهما كان المثمر محمودًا كانت الثمرة محمودة وحسن الخلق لا تخفى فِي الدِّينِ فَضِيلَتُهُ وَهُوَ الَّذِي مَدَحَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ بِهِ نَبِيَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ قَالَ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾]

Bil ve āgāh o ki tahkīk ve tahkīkan ülfet ve muhabbet hüsn-i hulukun semerisidir ve teferruk ve dağıtmak sūᵓ-i hulukun semeresidir, kaldı ki hüsn-i huluk sevişmek ve muᵓālefet ve tevāfuka mūcibdir ve hulukun yaramazlığı mübāgada ve kıskançlık ve tedābüre müsmirdir ve bī-reyb müsmir mahmūd oldukça semeresi dahi mahmūd olur. Dīnde hüsn-i hulukun fazīleti pūşīde ve pinhān değildir. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Nebī-i zī-şānını hüsn-i huluk ile medh buyurmuştur, çünkü hakkında buyurdu ki ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[107] ki hulāsa-i meᵓāl-i lafz-ı celīli: "ᶜAle't-tahkīk sen huluk-i ᶜazīm üzeresin."

107 Kalem, 68/4.

[وقال النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ" وَقَالَ أسامة بن شريك قلنا يا رسول الله"مَا خَيْرُ مَا أُعْطِيَ الْإِنْسَانُ فَقَالَ "خُلُقٌ حَسَنٌ" وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَحَاسِنَ الْأَخْلَاقِ" وقال صلى الله عليه وسلم "أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ خُلُقٌ حَسَنٌ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَا حَسَّنَ اللهُ خُلُقَ امْرِئٍ وَخَلْقَهُ فَيُطْعِمَهُ النَّارُ" وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَا أَبَا هُرَيْرَةَ عَلَيْكَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ" قال أبو هريرة رضي الله عنه "وَمَا حُسْنُ الْخُلُقِ يَا رَسُولَ اللهِ" قال "تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ وَتَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ"]

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ"[108] Yaʿnī "Cenneti idhāl edenin en çoğu takvallāh ve hüsn-i huluktur" ki ʿindallāh en ziyāde marzī ve makbūl olup duhūl-i cennete sebeb olan tāʿāt ve ʿibādāttan takvā ve hüsn-i huluktur. Fi'l-ekser cennete huluku idhāl edenler bunlardır. Ve Usāme b. Şerīk demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize dedik ki "İnsāna verilegelen ʿatāyānın hayrlısı nedir?" Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "خُلُقٌ حَسَنٌ"[109] buyurdular, yaʿnī "Huluk-ı hasendir" dedi. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَحَاسِنَ الْأَخْلَاقِ"[110] Yaʿnī "Mehāsin-i ahlākın itmāmı için ben baʿs olundum." Ve dahi buyurdu ki "أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ خُلُقٌ حَسَنٌ"[111] Yaʿnī "Mīzānda en ziyāde ağır konulan şey huluk-ı hasendir." Ve dahi buyurdu ki "مَا حَسَّنَ اللهُ خُلُقَ امْرِئٍ وَخَلْقَهُ فَيُطْعِمَهُ النَّارُ"[112] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi:

---

108 Tirmizī, Birr ve Sıla, 62, no: 2004; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/224, no: 476; *el-Mustedrek*, 4/360, no: 7919; *Şuʿabu'l-Īmān*, 7/7, no: 4570; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/79, no: 3497.

109 Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 109; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 1/118, no: 367; *Şuʿabu'l-Īmān*, 3/107; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 12/139.

110 *Muvatta*, 5/1330, no: 3357; Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 104, no: 273; *Musnedu*'l-Bezzār, 15/364, no: 8949; *el-Mustedrek*, 2/670, no: 4221; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/352, no: 7609; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/202, no: 3622.

111 *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 11/255, no: 4426; et-Taberānī, *Musnedu'ş-Şāmiyyīn*, 3/245, no: 2179; *Hilyetu'l-Evliyā* 10/110.

112 et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 7/37, no: 6780; et-Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 315, no: 10; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/390, no: 7678.

"Zāt-ı Zü'l-Celāl āteşe yedirmek için bir ādemin halk ve hulukunu tahsīn etmemiştir" yaᶜnī kim ki halk ve ahlākı hasen yaratılmış, o kimse āteşe girmez ki āteşe giren ādemin halk ve ahlākını Allāhu taᶜālā hazretleri tahsīn etmez. Bu meʾāle nazaran hüsn-i halk ve ahlāk ehl-i cennet ᶜalametidir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvāna demiş ki "يَا أَبَا هُرَيْرَةَ عَلَيْكَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ" قال أبو هريرة رضي الله عنه "وَمَا حُسْنُ الْخُلُقِ يَا رَسُولَ اللهِ" Yaᶜnī "Ey Ebū Hüreyre, sen hüsn-i huluku iltizām eyle" ki hemīşe hasenü'l-huluk ol demektir. Ve Hazret-i Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān: "Yā resūlallāh, hüsn-i huluk nedir?" diye sorunca ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ وَتَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ"[113] ki hulāsa-i meʾāl-i ᶜālīsi: "Seni katᶜ edene sen sıla edesin ve seni zulm edenin üzerine ᶜafv edesin ve seni mahrūm edene vergi veresin" yaᶜnī seninle iyilik etmeyene sen iyilik edesin ve sana zulm ve taᶜaddī edene ᶜafv edip intikām etmeyesin ve sana vergi vermeyene dahi vergi veresin demektir.

[وَلَا يَخْفَى أَنَّ ثَمَرَةَ الْخُلُقِ الْحَسَنِ الْأُلْفَةُ وانقطاع الوحشة ومهما طاب المثمر طابت الثمرة وكيف وَقَدْ وَرَدَ فِي الثَّنَاءِ عَلَى نَفْسِ الْأُلْفَةِ سِيَّمَا إِذَا كَانَتِ الرَّابِطَةُ هِيَ التَّقْوَى وَالدِّينَ وَحُبَّ اللهِ مِنَ الْآيَاتِ وَالْأَخْبَارِ وَالْآثَارِ مَا فِيهِ كِفَايَةٌ وَمَقْنَعٌ]

Ve dahi mahfī ve pūşīde değildir ki huluk-i hasenin semeresi ülfet ve muhabbet ve inkıtāᶜ-ı vahşettir ve müsmir tayyib oldukça semeresi dahi tayyib olur ve nice olmaya ki nefs-i ülfetin senāsında ve-lā-siyyemā rābıtası takvā ve dīnullāh ve hubbullāh olursa o kadar āyāt ve ahbār ve āsār vārid olmuş ki o nusūs ve edille ile kifāyet-i mukniᶜa vardır.

[قَالَ اللهُ تَعَالَى مُظْهِرًا عظيم منته على الخلق بنعمة الألفة ﴿لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ﴾ وقال ﴿فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾ أي بالألفة ثم ذم التفرقة وزجر عنها فقال عز من قائل ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ إلى ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾]

Tebāreke ve taᶜālā hazretleri halkı üzerine niᶜmet-i ülfetle ᶜizam-ı minen ve ihsānı izhār için ﴿لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ

113 *Musnedu*'l-Bezzār, 15/219, no: 8635; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 17/270, no: 740.

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ﴾[114] buyurmuştur. Bu āyet sūre-i Enfāl'in altmış dördüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Eger onlar sulhten cenge tahvīl ile seni aldatmak murād ederlerse Allāhu taᶜālā nusretiyle sana kāfīdir, o Allāhu taᶜālā melāike ve ensār ile nusret ve kuvvet verdi ve o ensārın yaᶜnī Evs ve Hazrec zamān-ı cāhiliyyede yüz yirmi sene beynlerinde mukātele ve ᶜadāvet var iken Allāhu taᶜālā kalblerine muhabbet ve ülfet ilkāʾ edip birbirleriyle nefs-i vāhide gibi oldular. Eger sen yer yüzünde olan māl ve metāᶜı sarf eylesen onların kalbleri beynini teʾlīfe kādir değil idin lākin Allāhu taᶜālā hikmet-i bāligasıyla onların kulūbu beynini [306] teʾlīf eyledi." Ve dahi buyurdu ki ﴿فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾[115] ve dahi buyurdu ki ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُوا﴾[116] tā ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾[117] nass-ı celīline kadar ki ülfet ve infākı medh ve ihtilāf ve iftirākı zemm etmiştir. İşbu āyet-i kerīme sūre-i Āl-i ᶜİmrān'ın yüz üçüncü āyetidir ki mebdeʾi ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾[118] ve hitāmı ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾[119] kelimātıdır. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiştir ki "Siz habl-i ilāhī ki dīn-i İslām'dır veyā Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şāndır, cemīᶜiniz onu muhkem tutun ve ondan ayrılmayın ve sizin üzerinizde olan Allāhu taᶜālānın İslām niᶜmetini zikr edin ki zamān-ı cāhiliyyette birbirlerinizle ᶜadüvv olup mukātele ederdiniz. Hakk taᶜālā İslām sebebi ile kulūbunuzu teʾlīf edip onun niᶜmeti ile uhuvvet üzere cemᶜ oldunuz. Ve siz nārdan bir çukur tarafında idiniz, eger siz o hālde fevt olsanız o cehenneme düşerdiniz, İslāmınız sebebiyle Hakk taᶜālā sizi ona düşmekten kurtardı. Bu mezkūrlar gibi delāilini Hakk celle ve ᶜalā size beyān etti ki şāyed tarīk-i hidāyette sābit olasız."

[وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ أَقْرَبَكُمْ مني مجلسًا أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوَطَّئُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ" وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْمُؤْمِنُ آلِفٌ مَأْلُوفٌ وَلَا

114 Enfāl, 8/63.
115 Ālu ᶜİmrān, 3/103.
116 Ālu ᶜİmrān, 3/103.
117 Ālu ᶜİmrān, 3/103.
118 Ālu ᶜİmrān, 3/103.
119 Ālu ᶜİmrān, 3/103.

خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ'' وقال صلى الله عليه وسلم في الثناء على الاخوة في الدين ''مَنْ أَرَادَ اللهُ بِهِ خَيْرًا رَزَقَهُ خَلِيلًا صَالِحًا إِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَثَلُ الْأَخَوَيْنِ إِذَا الْتَقَيَا مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَمَا الْتَقَى مُؤْمِنَانِ قَطُّ إِلَّا اَفَادَ اللهُ اَحَدَهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ خَيْرًا'' وقال عليه السلام في الترغيب في الأخوة في الله ''مَنْ آخَى أَخًا فِي اللهِ رَفَعَهُ اللهُ دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ لَا يَنَالُهَا بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ'']

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ أَقْرَبَكُمْ منى مجلسا أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوَطَّئُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ''[120] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "ʿAle't-tahkīk sizin benden oturmakça en ziyāde karīb ve yakın ādeminiz o ādemdir ki ahlākı cümleden ziyāde güzel ve hasen olup ehl-i īmān ile sevişerek onlara ülfet eder ve hem dahi meʾlūf olup ehl-i īmān ona gidip gelirler ve ülfetine ragbet edip ıtrāk ve iktināfına dolaşırlar." Ve dahi buyurmuş ki ''الْمُؤْمِنُ آلِفٌ مَأْلُوفٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ''[121] Yaʿnī "Müʾmin olan kimse ilftir ve meʾlūftur, kim ki bir kimseye ülfet etmez ve bir kimse ona ülfet eylemez o kimsede hayr yoktur" demektir. Ehl-i īmān sıfatından sevişmektir hem kendisi rızāen lillāh müʾminlerden ona ahbāb ittihāzıyla onları sever ve hem dahi ehl-i īmāndan onu Allāh rızāsı için seveler ve onunla ülfet edeler de o kimse ki bu hālde bulunmaz, onda bir hayr yoktur. Ve kezālik dīnde olan uhuvvet senāsında buyurmuş ki ''مَنْ أَرَادَ اللهُ بِهِ خَيْرًا رَزَقَهُ خَلِيلًا صَالِحًا إِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ''[122] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Kim ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri ondan hayr murād buyurduysa ona bir halīl-i sālihi rızk edip muhibben fillāh bir yār-ı hoş-etvāra muvaffak eder ki unuttuğu vaktte emr-i hayrı onun yādına getirir de tezkīr eder ve eger emr-i hayrı yād ederse icrāsı için ona muʿāvenet eder." Ve dahi buyurdu ki ''مَثَلُ

---

120 *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 11/144, no: 20153; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 4/356, no: 4422; et-Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 314, no: 6; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/356, no: 7616; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 12/367, no: 3396.

121 *Musnedu* Ahmed, 37/492, no: 22840; *Musnedu*'l-Bezzār, 15/349, no: 8919; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 4/356, no: 4422.

122 *Musnedu* Ahmed, 40/476, no. 24414; *Musnedu'l-Bezzār*, 18/238; *Sahīhu* İbn Hibbān, 10/346; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 4/294, no: 4240.

الْأَخَوَيْنِ إِذَا الْتَقَيَا مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَمَا الْتَقَى مُؤْمِنَانِ قَطُّ إِلَّا اَفَادَ اللهُ اَحَدَهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ خَيْرًا‘‘[123] ki hulāsa-i meʾāl-i vālāsı: “İki dīn karındaşlar birbirlerine kavuştukları vaktte iki el birbirlerine kavuşmaları gibidir ki yekdīgerini yıkayıp gasl ederler ve aslen iki müʾmin kavuşmazlar illā ki Zāt-ı Zü’l-Celāl onların birisi ile dīgerini bir fāide ile ondan müstefād ve sūd-mend etmez” yaʿnī elbette yekdīgerinin hayrından Allāh’ın tevfīkiyle fāide-mend olup hayr ve menfaʿatten hālī kalmazlar demektir ve dahi rızāen lillāh olan muāhātın tergībinde buyurmuş ki ’’مَنْ آخَى أَخًا فِي اللهِ رَفَعَهُ اللهُ دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ لَا يَنَالُهَا بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ‘‘[124] Yaʿnī “Kim ki rızāen lillāhi taʿālā kendisine ehl-i īmāndan bir karındaşı tutup ah ittihāz ederse Zāt-ı Zü’l-Celāl hazretleri onu cennette bir dereceye refʿ eder ki o dereceye dīger bir ʿamel ile nāil ve vāsıl olmaz.”

[وقال أبو إدريس الخولاني لمعاذ إني أحبك في الله فقال أبشر ثم أبشر فإني سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول ’’تُنْصَبُ لِطَائِفَةٍ مِنَ النَّاسِ كَرَاسِيُّ حَوْلَ الْعَرْشِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وُجُوهُهُمْ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ يَفْزَعُ النَّاسُ وَهُمْ لَا يَفْزَعُونَ وَيَخَافُ النَّاسُ وَهُمْ لَا يَخَافُونَ وَهُمْ اَوْلِيَاءُ اللهِ الَّذِينَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ فَقِيلَ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا رَسُولَ اللهِ فَقَالَ هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ تَعَالَى‘‘ ورواه أبو هريرة رضي الله عنه وقال فيه ’’إِنَّ حَوْلَ الْعَرْشِ مَنَابِرُ مِنْ نُورٍ عَلَيْهَا قَوْمٌ لِبَاسُهُمْ نُورٌ وَوُجُوهُهُمْ نُورٌ لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ يَغْبِطُهُمُ النَّبِيُّونَ وَالشُّهَدَاءُ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ صِفْهُمْ لَنَا فَقَالَ هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ وَالْمُتَجَالِسُونَ فِي اللهِ وَالْمُتَزَاوِرُونَ فِي اللهِ‘‘]

Ve dahi Ebū İdrīs-i Havlānī, Muʿāz ʿaleyhi’r-rıdvāna demiş ki “Ben seni Allāhu taʿālā için severim.” Muʿāz dahi demiş ki “Sana müjdeler ola, ben ʿaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizden işittim, buyururdu ki ’’تُنْصَبُ لِطَائِفَةٍ مِنَ النَّاسِ كَرَاسِيُّ حَوْلَ الْعَرْشِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وُجُوهُهُمْ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ يَفْزَعُ النَّاسُ وَهُمْ لَا يَفْزَعُونَ وَيَخَافُ النَّاسُ وَهُمْ لَا يَخَافُونَ وَهُمْ اَوْلِيَاءُ اللهِ الَّذِينَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ فَقِيلَ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا رَسُولَ اللهِ فَقَالَ هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ تَعَالَى‘‘[125] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: “Yaʿnī yevm-i kıyāmette nāstan bir tāifeye ʿarşın etrāfında kürsīler kurulur ve o kürsīler üstünde oturan

123 et-*Tergīb Fī Fezāili’l-Aʿmāl*, 1/127, no: 433.

124 et-Taberānī, *Musnedu’ş-Şāmiyyīn*, 1/105, no: 157.

125 es-Sefīrī, *Şerhu’l-Buhārī*, 1/397.

ādemlerin yüzleri leyle-i bedrde olan māh gibidirler, hevl-i mahşerden halk korkarlar iken onlar korkmazlar ve halk havf ederlerken onlar havf eylemezler ki Allāhu taᶜālānın sevgili kullarıdırlar, üzerlerinde bir havf yoktur, onların hüznleri olmaz" yaᶜnī bir şey ile mahzūn ve mükedder olmazlar. Ve "Bunlar kimlerdir yā Resūlallāh?" diye istifsār vākiᶜ oldukta ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki "Onlar dār-ı dünyāda birbirlerine Allāhu taᶜālā için [307] sevişip muhabbet edenlerdir." Ve Hazret-i Ebū Hüreyre dahi işbu hadīs-i şerīfi rivāyet edip tekmīl etmiş ki efendimiz bu hadīs-i şerīfte buyurmuş ki "إِنَّ حَوْلَ الْعَرْشِ مَنَابِرُ مِنْ نُورٍ عَلَيْهَا قَوْمٌ لِبَاسُهُمْ نُورٌ وَوُجُوهُهُمْ نُورٌ لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ يَغْبِطُهُمُ النَّبِيُّونَ وَالشُّهَدَاءُ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ صِفْهُمْ لَنَا" ki hulāsa-i müfād-ı ᶜālīsi: "ᶜArş-ı aᶜlānın etrāfında nūrdan minberler vardır ve o menābirin üzerinde kavmler vardır ki onların libāsları nūrdandır ve yüzleri dahi nūr olup enbiyāᵓ ve şühedāᵓ değildirler, enbiyāᵓ ve şühedāᵓ onlara gıbta ederler." Ve o vaktte ashābdan bu hadīs-i şerīfi işitenler "Yā resūlallāh, bunları bize vasf eyle?" yaᶜnī kim olduklarını bize haber ver diye onların üzerlerine suᵓāl ve istihbār ettiklerinde efendimiz "هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ وَالْمُتَجَالِسُونَ فِي اللهِ وَالْمُتَزَاوِرُونَ فِي اللهِ"[126] diye beyān ve fermān buyurdular, yaᶜnī "Onlar dār-ı dünyāda Zāt-ı Zü'l-Celāl'e muhabbeten yekdīgerini sevip muhabbet eden ve yekdīgerleriyle rızā-yı Bārī için oturup mücālese eden ve birbirlerini Allāhu taᶜālā rızāsı için ziyāret edip mülākāt edenlerdir."

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَا تَحَابَّ اثْنَانِ فِي اللَّهِ إِلَّا كَانَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللهِ أَشَدُّهُمَا حُبًّا لِصَاحِبِهِ" ويقال إن الأخوين في الله إذا كان أحدهما أعلى مقامًا من الآخر رفع الآخر معه إلى مقامه وإنه يلتحق به كما تلتحق الذرية بالأبوين والأهل بعضهم ببعض لأن الأخوة إذا اكتسبت في الله لم تكن دون أخوة الولادة قال عز وجل ﴿أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ حَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَزَاوَرُونَ مِنْ أَجْلِي وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَحَابُّونَ مِنْ أَجْلِي وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَبَاذَلُونَ مِنْ أَجْلِي وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَنَاصَرُونَ مِنْ أَجْلِي" وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيْنَ

126 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/318, no: 8589; *Muᶜcemu* İbni'l-Aᶜrābī, 1/269, no: 498.

الْمُتَحَابُّونَ بِجَلاَلِي الْيَوْمَ أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي'' وقال صلى الله عليه وسلم ''سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ إِمَامٌ عَادِلٌ وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِالْمَسْجِدِ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ حَتَّى يَعُودَ إِلَيْهِ وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللهِ اجْتَمَعَا عَلَى ذَلِكَ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ حَسَبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللهَ تَعَالَى وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ'']

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَا تَحَابَّ اثْنَانِ فِي اللَّهِ إِلَّا كَانَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللهِ أَشَدُّهُمَا حُبًّا لِصَاحِبِهِ''[127] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "İki kimse Zāt-ı Zü'l-Celāl için birbirine sevişmezler illā ki onların sāhibine muhabbeti ekser olan kimse Zāt-ı Zü'l-Celāl muhabbeti eşedd olmaz" yaʿnī sāhibine muhabbeti ekser olan zātın muhabbeti Allāh'ın ʿindinde elbette daha ziyāde eşedd olur ki Allāh için sevişenler ikisinin dahi ʿindallāh muhabbetleri vardır, ammā muhabbeti ekser olan kimse onun muhabbeti daha ziyāde eşeddir demek olur. Ve dahi denilir ki Zāt-ı Zü'l-Celāl için karındaşlık edenler eger onların birisi ʿindallāh onun makāmı sāhibi makāmından yüce ise Allāhu taʿālā hazretleri makāmı nāzil olan kimseyi birāderinin makāmına refʿ edip onun makāmı dahi yüce ve ʿālī olur ve zürriyyet ebeveyne ve akārib dahi yekdīgerlerine iltihākları gibi o dahi müʾmin birāderine mültehık olur, çünkü Allāh için hasbī olarak iktisāb olunan karındaşlık mertebesi vilādet karındaşlık mertebesinden alçak değildir, Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri buyurmuş ki ﴿أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾[128] Bu āyet sūre-i Tūr'un yirminci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki dünyāda müʾminler olup evlādları dahi īmānda ona tābiʿ oldular, biz o evlādlarını cennete duhūlde o müʾminlere ilhāk ederiz ve bu ilhāk ile babalarının aʿmālinden bir şey naks etmeziz." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ حَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينِ يَتَزَاوَرُونَ مِنْ أَجْلِي وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينِ يَتَحَابُّونَ مِنْ أَجْلِي

---

127 *Musnedu*'l-Bezzār, 13/290, no: 6869; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/325, no: 566; *Şuʿabu'l-Īmān*, 11/343, no: 8630.

128 Tūr, 52/21.

وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينِ يَتَبَاذَلُونَ مِنْ أَجْلِي وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَنَاصَرُونَ مِنْ أَجْلِي"[129] ki hulāsa-i müfād-ı celīli: "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri emr ü fermān buyurur ki benim muhabbetim benim için ziyāretleşen ādemlere hakk oldu ve dahi benim muhabbetim benim için sevişen ādemlere hakk oldu ve benim muhabbetim benim için emvāli yekdīgerlerine bezl ve infāk edenlere hakk oldu ve benim muhabbetim benim için yekdīgerlerine yardım ve nusret edenlere hakk oldu." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اِنَّ اللهَ تَعَالَى يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلاَلِي الْيَوْمَ أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي"[130] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "ᶜAle't-tahkīk Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri yevm-i kıyāmette buyurur ki benim celālim ile dünyāda sevişen ādemler nerededirler ki onları benim zıllımda müstazıll edeyim şol günde ki benim zıllımdan gayrı bir zıll yoktur." Ve dahi buyurdu ki "سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ إِمَامٌ عَادِلٌ وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِالْمَسْجِدِ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ حَتَّى يَعُودَ إِلَيْهِ وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللهِ اجْتَمَعَا عَلَى ذَلِكَ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ حَسَبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللهَ تَعَالَى وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ"[131] ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Yedi takım ādemleri yevm-i kıyāmette ki zıllından gayrı bir zıll olmayan günde Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onun zıllı altında müstazıll eder. Birtakımı eᵓimme-i ᶜādillerdir ve dīger takımları ᶜibādet-i ilāhiyyede neşᵓet eden nev-civānāndır ve öbür takımı dahi mescidden çıkıp mescide ᶜavdet etmek üzere kalbleri mescidlere müteᶜallik olan kesāndır ve öbür takımları Allāhu taᶜālānın rızāsı için sevişen ādemlerdir ki o muhabbet ve sevişmek üzere dünyāda bilikmişler ve o sevişmek üzere iftirāk etmişler ve öbür takımları halvet-gedelerinde Zāt-ı Zü'l-Celāl'i zikr edip gözleri göz yaşından dolup ifāza-i dümūᶜ eden müteᶜabbidāndır ve öbür takımları onları hasebli ve cemālli kadınlar daᶜvet edip biz Allāh'tan havf edip diyerek ittikāᵓ eden perhīzkārāndır

129 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/249, no: 716; *Musnedu* Ahmed, 32/183, no: 19438; *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 1/466, no: 573; *Musnedu*'l-Bezzār, 7/143; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 9/40, no: 9080.

130 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 37; *Musnedu* Ahmed, 12/169, no: 7232.

131 Buhārī, Ezān, 36; no: 660; Müslim, Zekāt, 91.

ve öbür takımları dahi hafiyyen tasadduk edip sadakalarını o mertebede gizletip ihfāᵓ etmişler ki onların sol elleri sağ ellerinin nafakalarından [308] āgāh olamaz."

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَا زَارَ رَجُلٌ رَجُلًا فِي اللهِ شَوْقًا إِلَيْهِ وَرَغْبَةً فِي لِقَائِهِ إِلَّا نَادَاهُ مَلَكٌ مِنْ خَلْفِهِ طِبْتَ وَطَابَ مَمْشَاكَ وَطَابَتْ لَكَ الْجَنَّةُ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا زَارَ رَجُلٌ رَجُلًا فِي اللهِ شَوْقًا إِلَيْهِ وَرَغْبَةً فِي لِقَائِهِ إِلَّا نَادَاهُ مَلَكٌ مِنْ خَلْفِهِ طِبْتَ وَطَابَ مَمْشَاكَ وَطَابَتْ لَكَ الْجَنَّةُ"[132] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bir kimse bir kimseyi iştiyākıyla ve dīdārını görmek ārzūsuyla ziyāret etmez illā ki arkası tarafından ona bir melek çağırıp demez ki sen tayyib oldun ve yürüyüşün dahi tayyib oldu ve senin için cennet dahi tayyib oldu" yaᶜnī her kim ki müᵓmin karındaşını rızā-ı Bārī için ziyāret edip ona iştiyākan ve dīdārının likāsına ragbeten görüşüp kavuşursa elbette bir ferişte onu arkası tarafından çağırıp der ki işbu gidişinle sen ᶜindallāh marzī ve hoş ve makbūl oldun ve bu reviş ve gidişin dahi güzel ve marzīdir ve bu ᶜamel-i makbūlün sebebi ile cennet dahi sana hoş oldu demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ رَجُلًا زَارَ أَخًا لَهُ فِي اللهِ فَأَرْصَدَ اللهُ لَهُ مَلَكًا فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ قَالَ أُرِيدُ أَنْ أَزُورَ أَخِي فُلَانًا فَقَالَ لِحَاجَةٍ لَكَ عِنْدَهُ قَالَ لَا قَالَ لِقَرَابَةٍ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ قَالَ لَا قَالَ فَبِنِعْمَةٍ لَهُ عِنْدَكَ قَالَ لَا قَالَ فَبِمَ قَالَ أُحِبُّهُ فِي اللهِ قَالَ فَإِنَّ اللهَ أَرْسَلَنِي إِلَيْكَ يُخْبِرُكَ بِأَنَّهُ يُحِبُّكَ لِحُبِّكَ إِيَّاهُ وَقَدْ أَوْجَبَ لَكَ الْجَنَّةَ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ رَجُلًا زَارَ أَخًا لَهُ فِي اللهِ فَأَرْصَدَ اللهُ لَهُ مَلَكًا فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ قَالَ أُرِيدُ أَنْ أَزُورَ أَخِي فُلَانًا فَقَالَ لِحَاجَةٍ لَكَ عِنْدَهُ قَالَ لَا قَالَ لِقَرَابَةٍ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ قَالَ لَا قَالَ فَبِنِعْمَةٍ لَهُ عِنْدَكَ قَالَ لَا قَالَ فَبِمَ قَالَ أُحِبُّهُ فِي اللهِ قَالَ فَإِنَّ اللهَ أَرْسَلَنِي إِلَيْكَ يُخْبِرُكَ بِأَنَّهُ يُحِبُّكَ لِحُبِّكَ إِيَّاهُ وَقَدْ أَوْجَبَ لَكَ الْجَنَّةَ"[133] ki hulāsa-i mazmūn-ı vālāsı: Tahkīkan bir kimse Allāh için muvāhāt ettiği karındaşını ziyāret etti. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā

---

132 *Musnedu* Ahmed, 14/216, no: 8536; 14/492, no: 8651; *Sahīhu* İbn Hibbān, 7/228, no: 2961; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/330, no: 8610.

133 *Musnedu* Ahmed, 13/297, no: 7919; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/331, no: 572; el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 128, no: 350; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/51, no: 3465.

hazretleri ona muntazır olmak üzere bir ferişteyi yoluna meʾmūr eyledi yaʿnī yoluna gelip onu gözetti ve onunla kavuşunca ferişte ona dedi ki "Sen nereye gidiyorsun?" yaʿnī kime gitmek istersin? O dahi: "Benim bir birāderim var, onu ziyāret etmek isterim" dedikte ferişte: "Onun yanında bir işin mi var?" diye suʾāl ve o dahi "yok" deyince ferişte: "Seninle onun beyninde olan bir karābet için mi ziyāret edeceksin?" diye bir dahi istifsār ve o dahi "yok" diye cevāb verdikte ferişte: "Sende onun bir niʿmeti olup da onun teşekkür veyā mükāfātı için mi ziyāret edeceksin?" diye istikşāf zamīr ettikte o dahi "yok" diye beyān-ı hāl edince ferişte: "Yā ne içindir?" diye istizhār-ı efkār edip sordukta o dahi: "Ben onu Allāhu taʿālā için muhabbet ederim" diye irāʾe-i kasd eyledikte ferişte: "Sana müjde, beni Hakk subhānehu ve taʿālā sana gönderip haber verir ki tahkīkan kendisi dahi onu sevdiğin için seni sevmiştir ve cenneti sana vācib etmiştir diye tebşīr eyledi."

[وقال صلى الله عليه وسلم "أَوْثَقُ عُرَى الْإِيمَانِ الْحُبُّ فِي اللهِ وَالْبُغْضُ فِي اللهِ" فلهذا يجب أن يكون للرجل أعداء يبغضهم في الله كما يكون له أصدقاء وإخوان يحبهم في الله]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَوْثَقُ عُرَى الْإِيمَانِ الْحُبُّ فِي اللهِ وَالْبُغْضُ فِي اللهِ"[134] Yaʿnī "Īmānın en ziyāde metīn ve mevsūk olan ʿurvesi Allāh için sevişmek ve Allāh için bugzlaşmaktır." Bināen ʿaleyh ādeme vācibdir ki Zāt-ı Zü'l-Celāl için asdikāʾ ve ihvānı olduğu gibi aʿdāʾ ve düşmānı dahi ola.

[ويروى أن الله تعالى أوحى إلى نبي من الأنبياء "أَمَّا زُهْدُكَ فِي الدُّنْيَا فَقَدْ تَعَجَّلْتَ الرَّاحَةَ وَأَمَّا انْقِطَاعُكَ إِلَيَّ فَقَدْ تَعَزَّزْتَ بِي وَلَكِنْ هَلْ عَادَيْتَ فِيَّ عَدُوًّا أَوْ هَلْ وَالَيْتَ فِيَّ وَلِيًّا"]

Ve dahi rivāyet olunur ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri enbiyā-i ʿızāmdan bir Nebī-i zī-şāna vahy edip buyurmuş ki "أَمَّا زُهْدُكَ فِي الدُّنْيَا فَقَدْ تَعَجَّلْتَ الرَّاحَةَ وَأَمَّا انْقِطَاعُكَ إِلَيَّ فَقَدْ تَعَزَّزْتَ بِي وَلَكِنْ هَلْ عَادَيْتَ فِيَّ عَدُوًّا أَوْ هَلْ

134 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 2/110, no: 783; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 1/217, no: 321; *Musnedu* Ahmed, 30/488, no: 18524; *Şuʿabu'l-Īmān*, 1/104; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 6/170, no: 30421.

وَالَيْتَ فِيَّ وَلِيًّا"[135] ki hulāsa-i müfād-ı ʿālīsi: "Senin dünyāda olan zühdün ise onunla sen rāhat ve āsāyişi isticʿāl etmişsin ve halktan bana ʿuzlet ve inkıtāʿın ise o dahi sen benimle taʿazzüz etmişsin lākin sen dünyāda benim için hīçbir ʿadüvv ve düşmānı muʿādāt edip benim için onunla düşmānlık ettiğimi veyāhūd benim için bir dostu muhabbet edip benim için onu dost ve yār tuttun mu?"

[وقال صلى الله عليه وسلم "اَللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عَلَيَّ مِنَّةً فَتَرْزُقَهُ مِنِّي مَحَبَّةً" ويروى أن الله تعالى أوحى إلى عيسى عليه السلام "لَوْ أَنَّكَ عَبَدْتَنِي بِعِبَادَةِ أَهْلِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَحُبٍّ فِي اللهِ لَيْسَ وَبُغْضٍ فِي اللهِ لَيْسَ مَا أَغْنَى عَنْكَ ذَلِكَ شَيْئًا" وقال عيسى عليه السلام "تَحَبَّبُوا إِلَى اللهِ بِبُغْضِ أَهْلِ الْمَعَاصِي وَتَقَرَّبُوا إِلَى اللهِ بِالتَّبَاعُدِ مِنْهُمْ وَالْتَمِسُوا رِضَا اللهِ بِسَخَطِهِمْ قَالُوا يَا رُوحَ اللهِ فَمَنْ نُجَالِسُ قَالَ جَالِسُوا مَنْ تُذَكِّرُكُمُ اللهَ رُؤْيَتُهُ وَمَنْ يَزِيدُ فِي عِلْمِكُمْ كَلَامُهُ وَمَنْ يُرَغِّبُكُمْ فِي الْآخِرَةِ عَمَلُهُ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عَلَيَّ مِنَّةً فَتَرْزُقَهُ مِنِّي مَحَبَّةً"[136] Yaʿnī: "Yā rabbi, sen benim üzerime bir fācire bir minnet ettirme ki o minnet ile ona benden bir muhabbeti rızk edesin" ki fācirin sebeb-i muhabbeti olur, onun bir ihsānını bana nasīb etme demektir. Ve dahi rivāyet olunur ki Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri ʿĪsā ʿaleyhi's-selāma vahy edip buyurmuş ki "لَوْ أَنَّكَ عَبَدْتَنِي بِعِبَادَةِ أَهْلِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَحُبٍّ فِي اللهِ لَيْسَ وَبُغْضٍ فِي اللهِ لَيْسَ مَا أَغْنَى عَنْكَ ذَلِكَ شَيْئًا" ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Sen bana ehl-i semāvāt u arāzīnin ʿibādātı ile ʿibādet etmiş olsan ve içinde hubb fillāh ve bugz fillāh bulunmazsa yaʿnī benim için bir dost veyā bir düşmānı tutmadınsa senin o kadar ʿibādetin sana bir gınā vermez" yaʿnī seni müstagnī etmez demektir. Ve dahi ʿĪsā ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki "تَحَبَّبُوا إِلَى اللهِ بِبُغْضِ أَهْلِ الْمَعَاصِي وَتَقَرَّبُوا إِلَى اللهِ بِالتَّبَاعُدِ مِنْهُمْ وَالْتَمِسُوا رِضَا اللهِ بِسَخَطِهِمْ" "قَالُوا يَا رُوحَ اللهِ فَمَنْ نُجَالِسُ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Siz ehl-i meʿāsīnin bugzlarıyla Zāt-ı Zü'l-Celāl'e zātınızı sevdiriniz ve onlardan tebāʿud ve uzaklığınızla Allāhu taʿālāya takarrüb ediniz ve onların ishāt ve gazablarıyla rızāullāhı iltimās ediniz." Ve onun ensārı: "Yā rūhallāh, [309] yā biz

135 *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/316.

136 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/78; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/314.

kimlerle mücālese edelim?" diye suʾāl ettiklerinde ʿĪsā ʿaleyhi's-selām buyurdu ki ''جَالِسُوا مَنْ تُذَكِّرُكُمُ الله رُؤْيَتُهُ وَمَنْ يَزِيدُ فِي عِلْمِكُمْ كَلَامُهُ وَمَنْ يُرَغِّبُكُمْ فِي الْآخِرَةِ عَمَلُهُ'' ki hulāsa-i meʾāli: "Siz o ādemle mücālese ediniz ki onun rüʾyeti size Zāt-ı Zü'l-Celāl'i tezkīr eder ve dahi sizin ʿamelinize onun kelāmı teksīr eder ve onun ʿameli āhirete sizi tergīb eder."

[وروي في الأخبار السالفة إن الله عز وجل أوحى إلى موسى عليه السلام ''يَا ابْنَ عِمْرَانَ كُنْ يَقْظَانًا وَارْتَدِ لِنَفْسِكَ إِخْوَانًا وَكُلُّ خِدْنٍ وَصَاحِبٍ لَا يُؤَازِرُكَ عَلَى مَسَرَّتِي فَهُوَ لَكَ عَدُوٌّ'' وأوحى الله تعالى إلى داود عليه السلام فقال ''يَا دَاوُدُ مَالِي أَرَاكَ مُنْتَبِذًا وَحِيدًا قَالَ إِلَهِي قَلَيْتُ الْخَلْقَ مِنْ أَجْلِكَ فَقَالَ يَا دَاوُدُ كُنْ يَقْظَانًا وَارْتَدِ لِنَفْسِكَ أَخْدَانًا وكُلُّ خِدْنٍ لَا يُوَافِقُكَ عَلَى مَسَرَّتِي فَلَا تُصَاحِبْهُ فَإِنَّهُ لَكَ عَدُوٌّ يُقَسِّي قَلْبَكَ وَيُبَاعِدُكَ مِنِّي'' وفي أخبار داود عليه السلام أنه قال ''يَا رَبِّ كَيْفَ لِي أَنْ يُحِبَّنِي النَّاسُ كُلُّهُمْ وَأَسْلَمُ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَكَ قَالَ خَالِقِ النَّاسَ بِأَخْلَاقِهِمْ وَأَحْسِنْ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَكَ'' وفي بعضها ''خَالِقْ أَهْلَ الدُّنْيَا بِأَخْلَاقِ الدُّنْيَا وَخَالِقْ أَهْلَ الْآخِرَةِ بِأَخْلَاقِ الْآخِرَةِ'']

Ve dahi ahbār-ı sālifede mervī olmuş ki Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri Mūsā ʿaleyhi's-selāma vahy edip buyurmuş ki ''يَا ابْنَ عِمْرَانَ كُنْ يَقْظَانًا وَارْتَدِ لِنَفْسِكَ إِخْوَانًا وَكُلُّ خِدْنٍ وَصَاحِبٍ لَا يُؤَازِرُكَ عَلَى مَسَرَّتِي فَهُوَ لَكَ عَدُوٌّ'' Ve hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Ey İbn ʿİmrān, sen uyanık ol da kendi nefsine ihvānı iste. Her bir yār ve sāhib ki seninle benim meserretim üzerine müvāzeret ve muvāfakat etmez, o kimse sana ʿadüvv ve düşmandır." Ve dahi tebāreke ve taʿālā hazretleri Dāvūd ʿaleyhi's-selāma vahy edip buyurmuş ki "Ey Dāvūd, niçin ben seni atılmış bir vahīd görürüm?" Ve Dāvūd ʿaleyhi's-selām cevābında demiş ki "Yā ilāhī, ben senin için halkı bugz etmişim" yaʿnī o sebeble ben yalnız kaldım demektir. Ve o vaktte Hakk taʿālā hazretleri ona emr ü fermān etti ki ''يَا دَاوُدُ مَالِي أَرَاكَ مُنْتَبِذًا وَحِيدًا قَالَ إِلَهِي قَلَيْتُ الْخَلْقَ مِنْ أَجْلِكَ فَقَالَ يَا دَاوُدُ كُنْ يَقْظَانًا وَارْتَدِ لِنَفْسِكَ أَخْدَانًا وكُلُّ خِدْنٍ لَا يُوَافِقُكَ عَلَى مَسَرَّتِي فَلَا تُصَاحِبْهُ فَإِنَّهُ لَكَ عَدُوٌّ يُقَسِّي قَلْبَكَ وَيُبَاعِدُكَ مِنِّي'' ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Yā Dāvūd, sen uyanık ol da kendi nefsine asdikāʾ ve yārānı iste. Her bir dost ki seninle benim meserretim üzerine muvāfakat etmez, onunla sen musāhabet etme ki o kimse sana ʿadüvv ve düşmān olup senin gönlünü berk ve kāsī

eder ve seni benden mübāᶜadet ettirir." Ve dahi Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmın ahbārında gelmiş ki Dāvūd ᶜaleyhi's-selām demiş ki "يَا رَبِّ كَيْفَ لِي أَنْ يُحِبَّنِي النَّاسُ كُلُّهُمْ وَأَسْلَمُ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَكَ" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Yā rabbi, benim için tedbīr nicedir ki cemīᶜ-i nās beni muhabbet etsinler ve seninle benim aramızda dahi ben sālim olayım?" Ve Cenāb-ı Hakk buyurmuş ki "خَالِقِ النَّاسَ بِأَخْلَاقِهِمْ وَأَحْسِنْ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَكَ" Yaᶜnī "Sen nāsı onların ahlāklarıyla muᶜāşeret eyle ve beynimizde olan ᶜamelin dahi güzel eyle" yaᶜnī mā-beynimizde olan ᶜamel ve ihlāsın güzel edip halk ile dahi hüsn-i muᶜāşeret eyle demektir. Ve āher bir rivāyette gelmiş ki "خَالِقْ أَهْلَ الدُّنْيَا بِأَخْلَاقِ الدُّنْيَا وَخَالِقْ أَهْلَ الْآخِرَةِ بِاَخْلَاقِ الْآخِرَةِ" Yaᶜnī "Sen ehl-i dünyā ile onların ahlāklarına göre ahlāk-ı dünyāviyye ile muᶜāşeret eyle ve ehl-i āhirete dahi ahlākları mūcebince ahlāk-ı uhreviyye ile muᶜāşeret eyle" demektir.

[وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَى اللهِ الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَى اللَّهِ الْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْإِخْوَانِ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَى اللهِ الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَى اللَّهِ الْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْإِخْوَانِ"[137] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜAle't-tahkīk sizin en ziyāde Allāh'ın sevgilisi o kimselerdir ki ehl-i īmān ile ülfet edip ve ehl-i īmān dahi onlara ülfet ederler ve ᶜindallāh sizin en ziyāde mebgūz ādemleriniz o kimselerdir ki fitne ve fesād sözü nakliyle nemmām ve sühan-berlik edip beyne'l-ihvān ifsād ilkāsıyla onların beynlerini tefrīk eden kimselerdir."

[وقال صلى الله عليه وسلم: "إِنَّ لله ملكاً نصفه من النار ونصفه من الثلج" يقول: اللهم كما ألفت بين الثلج والنار ألف بين قلوب عبادك الصالحين وقال أيضاً: ما أحدث عبد أخاً في الله إلا أحدث الله له درجة في الجنة]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ لله ملكاً نصفه من النار" ki hulāsa-i meᵓāl-i celīli: "Hakk subhānehu ve taᶜālānın ᶜale't-tahkīk bir feriştesi vardır ki onun nısfı yaᶜnī yarısı āteşten ve

137 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/361.

dīger nısfı kardandır, hemīşe duʿā edip der ki "Yā rabbi, sen nār ile kar beyninde teʾlīf ettiğin gibi sulehā kullarının kulūbu beynlerinde dahi o vechle teʾlīf eyle." Ve dahi buyurmuş ki "مَا أَحْدَثَ عَبْدٌ أخًا في الله إِلَّا أَحْدَثَ لَهُ دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ"[138] Yaʿnī "Dār-ı dünyāda bir kul kendisine Allāh rızāsında bir karındaşı ihdās etmez illā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl dahi ona cennette bir derece ihdās etmez" yaʿnī kim ki bir ah-ı uhrevī ittihāz edip onunla fī hubbillāh bir karındaşlık ihdās ederse elbette Allāhu taʿālā dahi cennette ona bir dereceyi ihdās eder.

[وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اَلْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ عَلَى عَمُودٍ مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ فِي رَأْسِ الْعَمُودِ سَبْعُونَ أَلْفَ غُرْفَةً يُشْرِفُونَ عَلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يُضِيءُ حُسْنُهُمْ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ كَمَا تُضِيءُ الشَّمْسُ لِأَهْلِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ أَهْلُ الْجَنَّةِ انْطَلِقُوا بِنَا نَنْظُرْ إِلَى الْمُتَحَابِّينَ فِي اللهِ فَيُضِيءُ حُسْنُهُمْ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ كَمَا تُضِيءُ الشَّمْسُ عَلَيْهِمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ مَكْتُوبٌ عَلَى جِبَاهِهِمُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ عَلَى عَمُودٍ مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ فِي رَأْسِ الْعَمُودِ سَبْعُونَ أَلْفَ غُرْفَةً يُشْرِفُونَ عَلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يُضِيءُ حُسْنُهُمْ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ كَمَا تُضِيءُ الشَّمْسُ لِأَهْلِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ أَهْلُ الْجَنَّةِ انْطَلِقُوا بِنَا نَنْظُرْ إِلَى الْمُتَحَابِّينَ فِي اللهِ فَيُضِيءُ حُسْنُهُمْ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ كَمَا تُضِيءُ الشَّمْسُ عَلَيْهِمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ مَكْتُوبٌ عَلَى جِبَاهِهِمُ "الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ"[139] ki hulāsa-i meʾāl-i celīli: Allāh'ta sevişen kimseler cennette yākūt-ı ahmerden bir ʿūdun üstünde olan yetmiş bin gurfelerin [310] içinde sākin olurlar ki ehl-i cennet üzerine müşrif ve nāzır olurlar, ehl-i dünyāya güneş mudīʾ ve tābān olması gibi onların hüsnleri ehl-i cennete parlayıp mudīʾ ve tābān olur. Ve ehl-i cennet derler ki "Gidelim de Allāh'ta sevişen ādemlere nazar edelim, yaʿnī mihr-i tābān ehl-i dünyāya ışık verdiği gibi onların hüsnleri dahi ehl-i cennete mudīʾ ve tābān olur, üzerlerinde olan elbiseleri yeşil sündüstendir ve cebhelerinde "الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ" ʿibāresi yazılıdır."

138 Bkz. et-Taberānī, *Musnedu'ş-Şāmiyyīn*, 1/105, no: 157.

139 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/364; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 7/45, no: 34101; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 1/276, no: 416; *Muʿcemu* İbni'l-Aʿrābī, 1/269, no: 498; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 5/261, no: 5260.

[الآثار قال علي رضي الله عنه عليكم بالإخوان فإنهم عدة في الدنيا والآخرة ألا تسمع إلى قول أهل النار ﴿فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ (١٠٠) وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ﴾]

Ve fazīlet-i ülfet ve muᵓāhāt hakkında mervī olan āsār ise onlar dahi bunlardır ki ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "İhvāna mülāzemet edip kendinize ihvān ve hullānı tedārük ve āmāde ediniz, zīrā dünyā ve āhirette ᶜuddedirler. Ehl-i nārın sözlerin işitmez misin ki bize şefāᶜat edecek kimselerimiz yoktur ve bizim sadīk-i hamīmimiz yoktur!"

[وقال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما والله لو صمت النهار لا أفطره وقمت الليل لا أنامه وأنفقت مالي علقًا علقًا في سبيل الله أموت يوم أموت وليس في قلبي حب لأهل طاعة الله وبغض لأهل معصية الله ما نفعني ذلك شيئًا]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer demiş ki "Vallāhi ben nehārı kāmilen oruç tu[tu]p içinde aslā iftār etmezsem ve leyli dahi kāmilen kıyām edip içinde yatmazsam ve mā-melekim kāffesini fī sebīlillāh dağıtıp infāk eder isem ve öleceğim vaktte benim kalbimde Allāhu ᶜazīmü'ş-şānın ehl-i tāᶜatine bir muhabbet ve ehl-i maᶜsiyetine bir bugz bulunmazsa o benim sıyām ve kıyām ve infākım bana bir sūd ve menfaᶜati olmaz."

[وقال ابن السماك عند موته اللهم إنك تعلم أني إذا كنت أعصيك كنت أحب من يطيعك فاجعل ذلك قربة لي إليك وقال الحسن على ضده ''يَا ابْنَ آدَمَ لَا يَغُرَّنَّكَ قَوْلُ مَنْ يَقُولُ ''اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ'' فَإِنَّكَ لَنْ تَلْحَقَ الْأَبْرَارَ إِلَّا بِأَعْمَالِهِمْ فَإِنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى يُحِبُّونَ أَنْبِيَاءَهُمْ وَلَيْسُوا مَعَهُمْ'' وهذه إشارة إلى أن مجرد ذلك من غير موافقة في بعض الأعمال أو كلها لا ينفع]

Ve dahi İbnu's-Semmāk vefāt edeceği vaktte demiş ki "Yā rabbi, tahkīk ve tahkīkan sen bilirsin ki ben eger sana ᶜisyān etmiş isem de lākin ben sana itāᶜat edeni dahi severdim, artık o muhabbeti sana benim için bir kurbe ve ᶜibādet eyle." Ammā Hasen-i Basrī bunun zıddında demiş ki "Ey ibn-i Ādem, "اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ" kavli ile sen aldanmayasın, zīrā ebrāra sen ancak aᶜmālleriyle lāhık olursun, yaᶜnī onların aᶜmāliyle sen ᶜāmil olmadığın hālde yalnız senin muhabbet-i mücerreden ile makāmlarına sen vāsıl olamazsın ve onlarla berāber olamazsın, zīrā

Yehūd ve Nasārā tāifeleri kendi enbiyālarını severlerdi, hālbuki onlarla berāber olamazlar." Bu bir işārettir ki aᶜmālin cemīᶜisine veyāhūd baᶜzısına muvāfakat edilmediği hālde yalnız o muhabbet menfaᶜat vermez.

[وقال الفضيل في بعض كلامه هَاهْ تُرِيدُ أَنْ تَسْكُنَ الْفِرْدَوْس وَتُجَاوِرَ الرَّحْمَنَ فِي دَارِهِ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ بِأَيِّ عَمَلٍ عَمِلْتَهُ بِأَيِّ شَهْوَةٍ تَرَكْتَهَا بِأَيِّ غيظ كظمته بأي رحم قاطع وَصَلْتَهَا بِأَيِّ زَلَّةٍ لِأَخِيكَ غَفَرْتَهَا بِأَيِّ قَرِيبٍ بَاعَدْتَهُ فِي اللَّهِ بِأَيِّ بَعِيدٍ قَارَبْتَهُ فِي الله]

Ve dahi Fudayl ᶜaleyhi'r-rahme baᶜzı kelāmında demiş ki "Hāh bu nice olur sen istersin ki firdevse sākin olup enbiyāᵓ ve sıddīkīn ve şühedā-i sālihīn ile maᶜan Zāt-ı Zü'l-Celāl'in dārında ona mücāveret edesin, bunu sen işlediğin hangi ᶜāmel ile istersin ve hangi şehvetin terkiyle onu dilersin ve hangi gayzın kazmıyla onu ümīd edersin ve hangi rahim-i kātıᶜın vaslıyla bunu ārzū edersin ve dahi müᵓmin karındaşına hangi cürm ve kusūrun ᶜafviyle emel edersin ve Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine senin hangi karībin tebᶜīd ve hangi baᶜīdin takrībiyle murād edersin?"

[ويروى أن الله تعالى أوحى إلى موسى عليه السلام "هَلْ عَمِلْتَ لِي عَمَلًا قَطٌّ" فَقَالَ إِلَهِي إِنِّي صَلَّيْتُ لَكَ وَصُمْتُ وَتَصَدَّقْتُ وَزَكَيْتُ فَقَالَ إِنَّ الصَّلَاةَ لَكَ بُرْهَانٌ وَالصَّوْمُ جُنَّةٌ وَالصَّدَقَةُ ظِلٌّ وَالزَّكَاةُ نُورٌ فَأَيَّ عَمَلٍ عَمِلْتَ لِي قَالَ مُوسَى إِلَهِي دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ هُوَ لَكَ فَقَالَ "يَا مُوسَى هَلْ وَالَيْتَ لِي وَلِيًّا قَطٌّ وَهَلْ عَادَيْتَ فِيَّ عَدُوًّا قَطٌّ فَعَلِمَ مُوسَى أَنَّ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللهِ وَالْبُغْضُ فِي اللهِ"]

Ve dahi rivāyet olunur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy edip buyurdu ki "هَلْ عَمِلْتَ لِي عَمَلًا قَطٌّ" ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Sen benim için aslā bir ᶜamel işledin mi?" Ve Mūsā ᶜaleyhi's-selām: "Yā rabbi, ben senin için namāz kıldım ve oruç tuttum ve tasadduk eyledim ve zekātı verdim." Ve Hakk celle ve ᶜalā hazretleri buyurmuş ki "Namāz ise sana burhāndır ve sıyām ise sana āteşten ve ᶜazābdan siper ve kalkandır ve sadaka vermek ise o dahi sana zıll ve gölgeliktir ve zekātı vermek ise o dahi sana nūrdur. Sen benim için ne iş işledin?" O vaktte Mūsā ᶜaleyhi's-selām [311] "Yā rabbi, sana olan ᶜamelin üzerine bana delālet eyle" diye suᵓāl edip Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri dahi "يَا مُوسَى هَلْ وَالَيْتَ لِي وَلِيًّا قَطٌّ وَهَلْ عَادَيْتَ فِيَّ عَدُوًّا قَطٌّ

فَعَلِمَ مُوسَى أَنَّ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللهِ وَالْبُغْضُ فِي اللهِ" buyurdu ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: Yā Mūsā, sen benim için hīç bir dostu dost tuttun mu ve dahi benim için hīç bir düşmanı düşman tuttun mu? demektir. Ve bununla Mūsā ʿaleyhi's-selām anladı ki efdal-i aʿmāl ancak Allāh için sevişmek ve Allāh için bugzlaşmaktır.

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه لو أن رجلًا قام بين الركن والمقام يعبد الله سبعين سنة لبعثه الله يوم القيامة مع من يحب]

Ve İbn Mesʿūd ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bir ādem rükn ile makām beyninde yetmiş sene durup Hakk subhānehu ve taʿālāya ʿibādet etmiş olsa yine Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri yevm-i kıyāmette onu sevdiği kimselerle baʿs eder."

[وقال الحسن رضي الله عنه مصارمة الفاسق قربان إلى الله]

Ve dahi Hasen-i Basrī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Fāsıktan kesilmek Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ʿibādet ve takarrüb etmektir."

[وقال رجل لمحمد بن واسع إني لأحبك في الله فقال أحبك الذي أحببتني له ثم حول وجهه وقال "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أُحِبَّ فِيكَ وَأَنْتَ لِي مُبْغِضٌ" ودخل رجل على داود الطائي فقال له ما حاجتك فقال زيارتك فقال أما أنت فقد عملت خيرًا حين زرت ولكن انظر ماذا ينزل بي أنا إذا قيل لي من أنت فتزار أمن الزهاد أنت لا والله أمن العباد أنت لا والله أمن الصالحين أنت لا والله ثم أقبل يوبخ نفسه ويقول كنت في الشبيبة فاسقًا فلما شخت صرت مرائيًا والله للمرائي شر من الفاسق]

Ve dahi Muhammed b. Vāsiʿ'e bir ādem demiş ki "Ben seni Allāh için severim." O dahi ona muhabbeten: "Bana muhabbet ettiğin zāt seni muhabbet ede" diye mükāfāt ettikten sonra yüzünü çevirip "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أُحِبَّ فِيكَ وَأَنْتَ لِي مُبْغِضٌ" duʿā etmiş, yaʿnī "Yā rabbi, ben senin katında mebgūz olarak senin kulların ʿindlerinde mahbūb olmaktan ben kendim sana sığındım" yaʿnī sen dahi beni muhabbet eyle tā ki kulların muhabbeti sādık olup da benden dolayı kulların muʿazzeb olmayalar demek olur. Ve dahi mervīdir ki bir zāt, Dāvūd-ı Tāʾī huzūruna varıp meclisine dāhil oldukta Dāvūd-ı Tāʾī ona "Senin bende olan işin ve hācetin nedir?" diye istifsār ve o dahi: "Senin ziyaretindir" diye cevāb

verdikte Dāvūd-ı Tāʾī ona demiş ki "Sen isen işbu ᶜamelin ile sen hayr işlemişsin ki Allāh için sen bir kulunu ziyāret ettin velākin ben isem artık bununla bana nāzil olacak hāle sen nazar eyle ki eger bana denilse ki sen kimsin ki halk seni ziyāret edeler, zühhāddan mısın, yok vallāhi, ᶜubbāddan mısın, yok vallāhi, sālihīnden misin, yok vallāhi!" diye sonra kendi nefsinin levm ve tevbīh ve gūşmaline başlayıp dedi ki "Ey nefs, sen civān iken fāsık idin ve çün pīr ve ihtiyār oldun, mürāʾī yaᶜnī riyākār oldun ve vallāhi riyākārlık fāsıklıktan daha ziyāde şerrlidir!"

[وقال عمر رضي الله عنه إذا أصاب أحدكم ودًا من أخيه فليتمسك به فقلما يصيب ذلك وقال مجاهد المتحابون في الله إذا التقوا فكشر بعضهم إلى بعض تتحات عنهم الخطايا كما يتحات ورق الشجر في الشتاء إذا يبس وقال الفضيل نَظَرُ الرَّجُلِ إِلَى وَجْهِ أَخِيهِ عَلَى الْمَوَدَّةِ والرحمة عبادة]

Ve dahi ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Sizin biriniz onun dīn karındaşından bir muhabbeti isābet edip bulursa hemān ona yapışıp tuta ki az isābet olunabilir." Ve dahi Mücāhid demiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl için sevişenler yekdīgerlerine kavuşup baᶜzılarını baᶜzı teksīr ettikleri vaktte onlardan vizr ve günāhlar öylece dökülür ki eyyām-ı şitāda ağaçların kuruyup yaprakları döküldüğü gibi dökülür" yaᶜnī mülākātları bāᶜis-i tekfīr-i zünūb ve sebeb-i mahv-i evzārdır demek olur. Ve dahi Fudayl demiş ki "Meveddet ve merhamet üzere ādemin müʾmin er karındaşının yüzüne bakışı ᶜibādettir."

Beyānu Maᶜne'l-Uhuvveti Fillāhi Ve Temyīzihā Mine'l-Uhuvveti Fi'd-Dünyā

[بيان معنى الأخوة في الله وتمييزها من الأخوة في الدنيا]

[اعلم أن الحب في الله والبغض في الله غامض وينكشف الغطاء عنه نما نذكره وهو أن الصحبة تنقسم إلى ما يقع بالاتفاق كالصحبة بسبب الجوار أو بسبب الاجتماع في المكتب أو في المدرسة أو في السوق أو على باب السلطان أو في الأسفار وإلى ما ينشأ اختيارًا ويقصد وهو الذي نريد بيانه إذ الأخوة في الدين واقعة في هذا القسم لا محالة إذ لا ثواب إلا على الأفعال الاختيارية ولا ترغيب

إلا فيها والصحبة عبارة عن المجالسة والمخالطة والمجاورة وهذه الأمور لا يقصد بها الإنسان غيره [312] إلا إذا أحبه فإن غير المحبوب يجتنب ويباعد ولا تقصد مخالطته]

Ve Allāh rızāsı için olan ahaviyyet ve birāderliğin maᶜnāsı ve dünyālığın ahaviyyet ve karındaşlığından olan temyīzi ise onun mebhası dahi işbu mebhastır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki Allāhu ᶜazīmü'ş-şānda olan hubb ve Allāhu ᶜazīmü'ş-şānda olan bugz dakīk ve gāmızdır. Bizim bu zikr edeceğimiz beyān ile onun üzerinden kapak kalkıp örtüsü açılır ki musāhabet iki kısma münkasım olur: Bir kısmı ittifākī olup ki komşuluk ve mektebde ve medresede ve çarşıda ve sultān kapısı üstünde ve esfārda vukūᶜ bulan mülākāt ve ictimāᶜ sebebi ile hāsıl olan sohbet gibidir. Ve dīger kısmı kasd ve ihtiyār ile hāsıl olan musāhabet gibidir ki onun beyānı murād ettiğimiz şeydir, çünkü dīnde olan ahaviyyet lā-mahāle bu kısmda vākiᶜdir, zīrā ecr ve sevāb ancak efᶜāl-i ihtiyāriyye üzerinedir ve tergīb dahi ancak onda olur. Ve sohbet ise mücālese ve muhālata ve mücāveretten ᶜibārettir ve bu umūr ise bir kimse dīgerini sevmedikçe onlarla onu kasd etmez yaᶜnī bir ādem bir ādemi sevmeyince onun mücālese ve muhālata ve mücāveresini istemez, çünkü mahbūbun gayrısı mübāᶜadet ve ictināb olunur ki onun muhālatası kasd olunmaz.

[والذي يحب فإما أن يحب لذاته لا ليتوصل به إلى محبوب ومقصود وراءه وإما أن يحب للتوصل به إلى مقصود وذلك المقصود إما أن يكون مقصورًا على الدنيا وحظوظها وإما أن يكون متعلقًا بالآخرة وإما أن يكون متعلقًا بالله تعالى فهذه أربعة أقسام]

Sevilir şey yā o ki kendi zātına söyler ki onunla dīger bir şeye ulaşmak veyā onun mā-verāsında olan dīger bir maksūda ermek garazı olmaz da ancak o nesnede mevcūd olan maᶜnā için sevilir veyāhūd onunla dīger bir maksūda vāsıl olmak üzere sevilir ki o maksūd dahi yā dünyā ile huzūzu üzerine maksūr olur veyāhūd āhirete veyā Zāt-ı Zü'l-Celāl'e müteᶜallik olur, kaldı ki işbu iᶜtibār ile aksām dört olur:

[أما القسم الأول وهو حبك الإنسان لذاته فذلك ممكن وهو أن يكون في ذاته محبوبًا عندك على معنى أنك تلتذ برؤيته ومعرفته ومشاهدة أخلاقه لاستحسانك

له فإن كل جميل لذيذ في حق من أدرك جماله وكل لذيذ محبوب واللذة تتبع الاستحسان والاستحسان يتبع المناسبة والملاءمة والموافقة بين الطباع]

Birinci kısmı ise ki kendi zātına muhtass olarak insānı sevmektir. O dahi mümkindir ki kendi zātında olarak senin ᶜindinde mahbūb ola yaᶜnī ona olan istihsānın ile sen onun rüʾyet ve maᶜrifeti ve hüsn-i ahlākının müşāhedesiyle mültezz olursun, zīrā her bir cemīl onun cemālini idrāk eden kimsenin ᶜindinde elbette lezīzdir ve her bir lezīz dahi mahbūbdur ve lezzet ise o dahi istihsāna tābiᶜ olur ve istihsān dahi mülāyemet ve münāsebet ve muvāfakat-ı tıbāᶜa tābiᶜ olur.

[ثم ذلك المستحسن إما أن يكون هو الصورة الظاهرة أعني حسن الخلقة وإما أن يكون هو الصورة الباطنة أعني كمال العقل وحسن الأخلاق ويتبع حسن الأخلاق حسن الأفعال لا محالة ويتبع كمال العقل غزارة العلم وكل ذلك مستحسن عند الطبع السليم والعقل المستقيم وكل مستحسن فمستلذ به ومحبوب]

Sonra o müstahsen olan şey yā sūreten zāhiredir ki hüsn-i huluktur veyāhūd sūret-i bātınadır ki kemāl-i ᶜakl ve hüsn-i ahlāktır ve hüsn-i efᶜāl lā mahāle hüsn-i ahlāka tābiᶜ olur ve kesret-i ᶜilm dahi kemāl-i ᶜakla tābiᶜ olur. Bunların kāffesi tabᶜ-ı selīm ve ᶜakl-ı müstakīm ᶜindinde makbūl ve müstahsendir ve her bir müstahsen lezzetlidir ki onunla telezzüz hāsıl olur ve hem dahi mahbūbdur, yaᶜnī sevgilidir.

[بل في ائتلاف القلوب أمر أغمض من هذا فإنه قد تستحكم المودة بين شخصين من غير ملاحة في صورة ولا حسن في خلق وخلق ولكن لمناسبة باطنة توجب الألفة والموافقة فإن شبه الشيء ينجذب إليه بالطبع والأشباه الباطنة خفية ولها أسباب دقيقة ليس في قوة البشر الاطلاع عليها عبر رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك حيث قال ''اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ'' فالتناكر نتيجة التباين والائتلاف نتيجة التناسب الذي عبر عنه بالتعارف وفي بعض الألفاظ ''اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ تَلْتَقِي فَتَتَشَامَّ فِي الْهَوَاءِ'']

Belki iʾtilāf-ı kulūbda bundan ziyāde bir emr-i dakīk ve gāmız vardır ki baᶜzen iki şahs beynlerinde melāhat-i sūret ve hüsn-i huluk ve hilkat vāsıtaları olmaksızın ülfet ve meveddet sābit ve müstahkem olur ve o ülfet ve meveddettin mūcibi ancak bir münāsebet-i batıniyyedir

ki o münāsebet-i bātıniyye o ülfet ve muhabbet ve muvāfakate mūcib olmuştur, zīrā her bir nesnenin şibhi tabᶜan ona müncezib olur, eşbāh-ı bātıniyye ise cümlesi hafī ve pinhāndır ve hem dahi esbāb-ı dakīkası vardır ki ona kesb-i vukūf ve ıttılāᶜ etmek hāric-i kuvvet-i beşerdir, yaᶜnī kudret-i beşeriyye o esbāb-ı dakīkanın fehm ve idrākine eremez. Onun hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz taᶜbīr buyurup dedi ki [313] "اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ"[140] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Ervāh-ı beşeriyye cünūd-ı mücennede olup o ki dīgeriyle müteᶜāref olmuş yaᶜnī o ervāh ki beynlerinde ᶜālem-i gaybda bildik ve āşinālık hāsıl olur, onlar yekdīgerlerine iᵓtilāf ve meveddet ederler ve o ki beynlerinde münākere vākiᶜ olur, onlar yekdīgerlerine ihtilāf ve mübāyenet ederler." Kaldı ki tebāyünün netīcesi tenākürdür ve tenāsübün netīcesi iᵓtilaftır ki ona "taᶜārüf" lafzıyla taᶜbīr buyurmuştur. Ve dahi baᶜzu'l-elfāzda vārid olmuş ki "اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ تَلْتَقِي فَتَتَشَامُّ فِي الْهَوَاءِ"[141] Yaᶜnī "Ervāh ise cünūd-ı mücennededir, havāda yekdīgerlerine kavuşup koklaşırlar."

[وقد كنى بعض العلماء عن هذا بأن قال أن الله تعالى خلق الأرواح ففلق بعضها فلقًا وأطافها حول العرش فأي روحين من فلقتين تعارفا هناك فالتقيا تواصلا في الدنيا]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ buna kināye ederek demiş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ervāhı halk edip fırka fırka onları ayırıp tefrīk etmiş ve o ervāhı ᶜarşın etrāfında tavāf ettirmiştir ve her hangi fırka ki iki rūh iki fırkadan orada görüşüp bildik olmuşlarsa dünyāda dahi o iki rūh birbirleriyle mültakī olup beynlerinde muvāsalet hāsıl olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم إن أرواح المؤمنين ليلتقيان على مسيرة يوم وما رأى أحدهما صاحبه قط]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki إن ارواح المؤمنين ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜAle't-tahkīk ervāh-ı müᵓminīn

140 Buhārī, Enbiyā, 2, no: 3336; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 159; *Musnedu* Ahmed, 13/319, no: 7935.

141 et-Taberanī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/247, no: 5220.

yekdīgerlerine bir günlük yol mesāfesinde kavuşup mültekī olurlar, maᶜa-hāzā hīçbirisi aslen sāhibini görememiştir."

[وروي أن امرأة بمكة كانت تضحك النساء وكانت بالمدينة أخرى فنزلت المكية على المدنية فدخلت على عائشة رضي الله عنها فأضحكتها فقالت أين نزلت فذكرت لها صاحبتها فقالت ''صَدَقَ اللهُ وَرَسُولُهُ'' سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول ''اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ'' الحديث والحق في هذا أن المشاهدة والتجربة تشهد للائتلاف عند التناسب والتناسب في الطباع والأخلاق باطنًا وظاهر أمر مفهوم]

Ve dahi rivāyet olunur ki Mekke-i mükerreme'de nisāyı eğlendirip güldürür bir kadın kişi var idi, onun dengi dahi Medīne-i münevvere'de var imiş ki mānendi olup o dahi kadınları güldürürdü. Bir gün Mekke'deki olan kadın Medīne-i münevvere'ye inip o kadının hānesinde müsāfir olduktan sonra Hazret-i Ümmu'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvānın huzūruna varıp girmiş ve onu güldürmüş. Hazret-i Ümmu'l-müᵓminīn ondan mihmānhānesini suᵓāl ve o dahi onun sāhibesi hānesine müsāfire olduğunu yaᶜnī denkdaşı olan kadına mihmān olduğunu haber verince Hazret-i Ümmu'l-müᵓminīn ''صَدَقَ اللهُ وَرَسُولُهُ'' buyurmuş ki hulāsa-i müfād-ı celīli Zāt-ı Zü'l-Celāl ile nebī bā-cemālī sādıktırlar. Ben ᶜaleyhi's-selām efendimizden işittim buyurmuştu ki ''اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ''[142] Ve bunda rāh-ı hakk odur ki müşāhede ve tecribe şehādet ederler ki tenāsüb olunca iᵓtilāf hāsıl olur yaᶜnī tenāsüb dahi mūcib-i iᵓtilāftır ve ahlāk ve tıbāᶜda olan tenāsüb gerek bātınī olsun ve gerek zāhirī olsun o dahi bir emr-i mefhūmdur.

[وأما الأسباب التي أوجبت تلك المناسبة فليس في قوة البشر الاطلاع عليها وغاية هذيان المنجم أن يقول إذا كان طالعه على تسديس طالع غيره أو تثليثه فهذا نظر الموافقة والمودة فتقتضي التناسب والتواد وإذا كان على مقابلته أو تربيعه اقتضى التباغض والعداوة فهذا لو صدق بكونه كذلك في مجاري سنة الله في خلق السموات والأرض لكن الإشكال فيه أكثر من الإشكال في أصل التناسب فلا معنى للخوض فيما لم يكشف سره للبشر فما أوتينا من العلم إلا قليلًا ويكفينا في التصديق بذلك

142 Buhārī, Enbiyā, 2, no: 3336; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 159; *Musnedu* Ahmed, 13/319, no: 7935.

التجربة والمشاهدة فقد ورد الخبر به قال صلى الله عليه وسلم لو أن مؤمنًا دخل إلى مجلس فيه مائة منافق واحد لجاء حتى يجلس إليه ولو أن منافقا دخل إلى مجلس فيه مائة ومؤمن ومنافق واحد لجاه حتى يجلس إليه وهذا يدل على أن شبه الشيء منجذب إليه بالطبع وإن كان هو لا يشعر به]

Ammā o münāsebeti īcāb eden esbābın maᶜrifeti kuvve-i beşeriyyede yoktur, ebnā-i beşer o esbāba vākıf ve muttaliᶜ ve āgāh olamazlar. Ve bu bābda olan mebhasın gāye-i hezeyānı ise onda diye ki onun tāliᶜi eger dīgerinin tāliᶜinin tesdīsine veyā teslīsine vākiᶜ ise o hālde nazar-ı muvāfakat ve meveddet vardır ki tenāsüb ve tevādüde muktezīdir ve eger onun tāliᶜi dīgerinin tāliᶜine mukābil veyāhūd onun terbīᶜi üzerine vākiᶜdir, artık o hālde onların beynlerinde vukūᶜ-ı mübāgaza ve ᶜadāvet gerektir. Ve bu hāl halk-ı semāvāt u arāzīnin sünneti mecārīsinde vākiᶜ olduğu takdīren sādık olmuş olsa bile bu bābda olan beyānında vukūᶜa gelen işkāl asl-ı tenāsübde olan işkālden daha ziyāde çok olurdu, kaldı ki sırrı beşere mekşūf olmayan şeyde havz edip söyleşmeğe bir maᶜnā yoktur. Bize verilen ᶜilm ancak az olup ᶜilm-i kalīlden gayrı bize bir ᶜilm verilmemiş ve tenāsüb mūcib-i iʾtilāf olduğunun tasdīkine tecribe ve müşāhede bize kāfī olur. Haberde dahi vārid olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki لو ان مؤمنا دخل ki hulāsa-i meʾāl-i ᶜālīsi: [314] "Tahkīkan bir müʾmin ādem bir meclise gelip girse ve o mecliste yüz ᶜaded münāfık ve bir nefer müʾmin bulunmuş olsa lā-mahāle o merd-i müʾmin gelip o müʾmin ādemin yanında oturacak ve eger bir merd-i münāfık bir meclise girse ve o mecliste yüz nefer müʾmin ve bir nefer münāfık bulunsa o merd-i münāfıkın yanına varıp oturacaktır." Ve bu hadīs-i şerīf delālet eder ki şibh-i şey tabᶜan ona müncezib olur yaᶜnī her bir nesnenin şebīh ve mānendi o nesneye bi-hasebi't-tabᶜ meyl eder ve ona müncezib olur velev ki kendisi ona vākıf ve āgāh olmaz.

[وكان مالك بن دينار يقول لا يتفق اثنان في عشرة إلا وفي أحدهما وصف من الآخر وإن أجناس الناس كأجناس الطير ولا يتفق نوعان من الطير في الطيران إلا وبينهما مناسبة قال فرأى يومًا غرابًا مع حمامة فعجب من ذلك فقال اتفقا وليسا من شكل واحد ثم طارا فإذا هما أعرجان فقال من ههنا اتفقا ولذلك قال بعض

الحكماء كل إنسان يأنس إلى شكله كما أن كل طير يطير مع جنسه وإذا اصطحب اثنان برهة من زمان ولم يتشاكلا في الحال فلا بد أن يفترقا وهذا معنى خفي تفطن له الشعراء حتى قال قائلهم

وقائل كيف تفارقتما فقلت قولًا فيه إنصاف

لم يك من شكلي ففارقته والناس أشكال وألاف]

Ve Mālik b. Dīnār derdi ki "On nefer cemᶜiyyetinden iki kişi müttefik olmazlar illā ki o müttefik olan iki ādemin birisinde dīgerinin evsāfından bir vasf bulunmaz" yaᶜnī elbette onların birisi sāhibinin bir vasfı ile muttasıftır. ᶜAle't-tahkīk nāsın ecnāsı kuşların ecnāsı gibidir. Kuşlardan uçmakta iki nevᶜ kuşlar müttefik olmazlar illā ki onların beynlerinde bir münāsebet olmaz, yaᶜnī bī-münāsebet iki türlü kuşlar birlikte uçmakta müttefik olmazlar. Rāvī dedi ki "Mālik bir günde görmüş ki bir karga bir güvercin kuşu ile müttefik olmuş ve kendisi ondan müteᶜaccib kalıp demiş ki "Bunlar ittifāk etmişler ammā ikisi şekl-i vāhidden değillerdir." Sonra ikisi uçtukta ikisi topal oldukları zāhir olup o vaktte işte bunların ittifākları bu nedendir dedi. Ve onun için baᶜzu'l-hukemāᵓ demiş ki her bir kuş kendi cinsi ile uçtuğu gibi her bir insān dahi kendi şekline ünsiyyet eder ve eger iki kişi bir müddetçikte müstahib olur da fi'l-hāl müteşākil olmazlarsa lābüdd ki iftirāk ederler. Bu bir hafī maᶜnādır, zümre-i şuᶜarāᵓ ona mütefattın olmuşlar ki şāᶜirin birisi nazmen demiş ki

وقائل كيف تفارقتما فقلت قولًا فيه إنصاف

لم يك من شكلي ففارقته والناس أشكال وَأُلَّافُ

Yaᶜnī birisi dedi ki "Siz nice birbirinizden ayrılıp müfterık oldunuz?" Ben dahi ona insāflı bir söz söyleyip dedim ki "Kendisi benim şeklimden değil idi, ben dahi onun için onu müfārakat ettim ki nās eşkāl ve üllāftır."

[فقد ظهر من هذا أن الإنسان قد يحب لذاته لا لفائدة تنال منه في حال أو مآل بل لمجرد المجانسة والمناسبة في الطباع الباطنة والأخلاق الخفية ويدخل في هذا

القسم الحب للجمال إذا لم يكن المقصود قضاء الشهوة فإن الصور الجميلة مستلذة في عينها وإن قدر فقد أصل الشهوة حتى يستلذ النظر إلى الفواكه والأنوار والأزهار والتفاح المشرب بالحمرة وإلى الماء الجاري والخضرة من غير غرض سوى عينها وهذا الحب لا يدخل فيه الحب لله بل هو حب بالطبع وشهوة النفس ويتصور ذلك ممن لا يؤمن بالله إلا أنه إن اتصل به غرض مذموم صار مذموما كحب الصورة الجميلة لقضاء الشهوة حيث لا يحل قضاؤها وإن لم يتصل به غرض مذموم فهو مباح لا يوصف بحمد ولا ذم إذا الحب إما محمود وإما مذموم وإما مباح لا يحمد ولا يذم]

İşte bu beyān ve tafsīlden zāhir oldu ki insān kendi zātı için muhabbet olunur velev ki ondan hālen ve meʾālen husūl-i fāide ve menfaʿat ümīd olunmaz, yaʿnī hālen veyā meʾālen ondan bir neyl-i menfaʿat ümīd olunmaksızın belki kendi mücānese-i mücerrede ile veyāhūd münāsebet-i tıbāʿ-ı bātıniyye ve ahlāk-ı hafiyye ile sevilip muhabbet olunur. Ve bu kısmda cemāl için vākiʿ olan muhabbet dāhil olur eger kazā-i şehvet maksūd olunmazsa, zīrā suver-i cemīle fī-zātihā ve li-ʿaynihā müstelezzdir velev ki fakd-ı asl-ı şehvet dahi mukadder bulunur, hattā yemişlere ve çiçeklere ve envār ve ezhāra ve kırmızılıkla müşrib olan elmaya ve akarsuya ve yeşilliğe bakmak lezzetli olur ve sevilir, yaʿnī bunlardan dīger bir garaz tasavvur olunmaksızın dahi kendi ʿaynlerine hāssaten sevilip muhabbet olunurlar ve bu gibi hubb ve meveddette Zāt-ı Zü'l-Celāl için olan hubb dāhil olmaz. Bu bir hubbdur ki tabʿan veyā şehvet-i nefs ile hāsıl olur. Ve kefereden dahi mutasavver olur, müʾmin için muhtass bir şey değildir. Fakat eger onunla bir garaz-ı mezmūm muttasıl olursa mezmūm olur, Meselā helāl olmayan yerde kazā-i şehvet için hūb-rūları sevmek gibi. Ve eger onunla bir garaz-ı mezmūm muttasıl olmazsa artık mübāh kalır ki ne hamd ve ne zemm ile vasf olunmaz, çünkü sevmek ve muhabbet etmek üç hālden hālī değildir, yā mahmūd olur veyāhūd mezmūm ve makdūh olur veyā mübāh olur ki ne mahmūd ve ne mezmūmdur.

[القسم الثاني أن يحبه لينال من ذاته غير ذاته فيكون وسيلة إلى محبوب غيره والوسيلة إلى المحبوب محبوب وما يجب لغيره كان ذلك الغير هو المحبوب

بالحقيقة ولكن الطريق إلى المحبوب محبوب ولذلك أحب الناس الذهب والفضة ولا غرض فيهما إذ لا يطعم ولا يلبس ولكنهما وسيلة إلى المحبوبات فمن الناس من يحب كما يحب الذهب والفضة من حيث إنه وسيلة إلى المقصود إذ يتوصل به إلى نيل جاه أو مال أو علم كما يحب الرجل سلطانًا لانتفاعه بماله أو جاهه ويحب خواصه لتحسينهم حاله عنده وتمهيدهم أمره في قلبه فالمتوسل إليه إن كان مقصور [315] الفائدة على الدنيا لم يكن حبه من جملة الحب في الله وإن لم يكن مقصور الفائدة على الدنيا لم يكن حبه من جملة الحب في الله وان لم يكن مقصور الفائدة ولكنه ليس يقصد به إلا الدنيا كحب التلميذ لأستاذه فهو أيضًا خارج عن الحب لله فإنه إنما يحبه ليحصل منه العلم لنفسه فمحبوبه العلم فإذا كان لا يقصد العلم للتقرب إلى الله بل لينال به الجاه والمال والقبول عند الخلق فمحبوبه الجاه والقبول والعلم وسيلة إليه والأستاذ وسيلة إلى العلم فليس في شيء من ذلك حب لله إذ [لا] يتصور كل ذلك ممن لا يؤمن بالله تعالى أصلًا ثم ينقسم هذا أيضًا إلى مذموم ومباح فإن كان يقصد به التوصل إلى مقاصد مذمومة من قهر الأقران وحيازة أموال اليتامى وظلم الرعاة بولاية القضاء أو غيره كان كالحب مذموما وإن كان يقصد به التوصل إلى مباح فهو مباح وإنما تكتسب الوسيلة الحكم والصفة من المقصد المتوصل إليه فإنها تابعة له غير قائمة بنفسها]

Ve ikinci kısmı ki onu muhabbet eder tā ki onunla dīgerine nāil ve mütevassıl ola, yaᶜnī vāsıta olduğu haysiyyetle bir nesne sevmektir ki dīger bir mahbūbuna vesīledir, o dahi maᶜlūmdur ki vesīle-i mahbūb dahi mahbūbdur, onun için halk ve ᶜālim sīm ü zeri sevmişler ki fī-zātihā sīm ü zerde bir garaz yoktur, ne ekl olunur ve ne de defᶜ-i harr u berd için giyilir, lākin dīger mahbūblara vesīle olmaları eclden halk onları sevmişler. Ve nāstan dahi ādem vardır ki altın ve gümüş muhabbet olundukları gibi muhabbet olunur, meselā muhabbet-i sultān gibi ki onun māl ve cāhıyla intifāᶜ etmek için onu severler ve dahi onun havāss ve mukarribleri kendi hālini sultān katında tahsīn ve onun emrini temhīd ve kalbine muhabbeti tezyīd etmek ümīdiyle muhabbet olunurlar, kaldı ki mütevesselün ileyh olan nesnenin fāidesi eger dünyāya maksūr ise artık onun hubbu Zāt-ı Zü'l-Celāl'in hubbu cümlesinden olmaz. Ve eger fāide-i dünyevī üzere maksūr olmazsa velākin o nesne ile dünyālıktan gayrı bir şey kasd olunmaz, meselā talebenin üstādına olan mu-

habbeti gibi, o dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'e olan muhabbetten hāricdir, zīrā o talebe üstāzına muhabbet etmesi ancak nefsine ondan tahsīl-i ᶜilm etmek içindir ve bu hālde mahbūbu ancak ᶜilmdir. Ve çün Zāt-ı Zü'l-Celāl'e takarrüb etmek üzere ᶜilmi kasd etmeyip murādı onunla iktisāb-ı cāh ve kabūl-i halk ve husūl-i māl olur, o sūrette onun mahbūbu ancak cāh ve kabūldür ve ᶜilm ona vesīledir ve üstāz dahi ᶜilme vesīledir ki bunların kāffesinde hubbullāhtan bir şey yoktur, çünkü bu gibi muhabbet Zāt-ı Zü'l-Celāl'e aslen īmān etmeyen kesāndan dahi mutasavver olur. Ve bu nevᶜ muhabbet dahi iki kısma münkasım olur ki mezmūm ve mübāha münkasım olur, yaᶜnī eger mekāsıd-ı mezmūmeye mütevassıl olmak üzere o nesneyi severse, meselā tahsīl-i ᶜilmde kahr-ı akrān ve velāyet ve sāire ile ekl-i māl-ı yetāmā ve zulm-i raᶜiyyet murād eylerse o hālde onun üstāzına ve ᶜilme olan muhabbeti mezmūm olur. Ve eger o nesne ile bir emr-i mübāha nāil olmak üzere o nesneyi sevmiş ise o hālde o muhabbeti dahi mübāh olur, zīrā vesīle hükm ve sıfatı ancak mütevassalun ileyh olan maksaddan iktisāb eder ki onunla nāil ve vāsıl olacak murād ve maksad eger harām ise o vesīlenin hükmü dahi harāmdır ve mezmūm ise o vesīle dahi mezmūm olur ve mübāh ise o dahi mübāh olur, çünkü vesīle maksada tābiᶜdir, kendi zātıyla kāim bir şey değildir.

[القسم الثالث أن يحبه لا لذاته بل لغيره وذلك الغير ليس راجعًا إلى حظوظه في الدنيا بل يرجع إلى حظوظه في الآخرة فهذا أيضًا ظاهر لا غموض فيه وذلك كمن يحب أستاذه وشيخه لأنه يتوسل به إلى تحصيل العلم وَتَحْسِينِ الْعَمَلِ وَمَقْصُودُهُ مِنَ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ الْفَوْزُ فِي الْآخِرَةِ فَهَذَا مِنْ جُمْلَةِ الْمُحِبِّينَ فِي اللَّهِ وَكَذَلِكَ مَنْ يُحِبُّ تِلْمِيذَهُ لِأَنَّهُ يَتَلَقَّفُ منه العلم وينال بواسطته رتبة التعليم ويرقى به إلى درجة التعظيم في ملكوت السماء إذ قال عيسى صلى الله عليه وسلم "مَنْ عَلِمَ وَعَمِلَ وَعَلَّمَ فَذَلِكَ يُدْعَى عَظِيمًا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاءِ وَلَا يَتِمُّ التَّعَلُّمُ إِلَّا بِمُتَعَلِّمٍ فَهُوَ إِذَنْ آلَةٌ فِي تَحْصِيلِ هَذَا الْكَمَالِ فَإِنْ أَحَبَّهُ لِأَنَّهُ آلَةٌ لَهُ إِذْ جَعَلَ صَدْرَهُ مَزْرَعَةً لِحَرْثِهِ الَّذِي هُوَ سَبَبُ تَرْقِيَةٍ إِلَى رُتْبَةِ التَّعْظِيمِ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاءِ فَهُوَ مُحِبٌّ فِي اللَّهِ"]

Ve üçüncü kısmı huzūz-ı uhrevī kasdıyla dīgeri için bir nesneyi sevmektir ki onunla āher bir murāda vāsıl olmak üzere onu sever, yaᶜnī dīgerine mebnī bir nesneyi sever, ammā zātı için değil ancak dīgeri için

sever ve hazz-ı dünyevī için değildir, ancak huzūz-ı uhrevī için ola. Bu dahi zāhirde onda bir dikkat ve gumūz yoktur, meselā mürīdin kendi şeyh ve üstāzına muhabbet etmesi gibi ki onun şeyh ve üstāzı ile tahsīl-i ᶜilm ve tahsīn-i ᶜamele tevessül eder ve ᶜilm ve ᶜamelden murād ve maksūdu dahi fevz-i āhirettir, işte fevz-i āhiret ümīdiyle talebe ve mürīdān tahsīl-i ᶜilm ve tahsīn-i ᶜamel için şeyhlerine olan muhabbetleri böyle bir muhabbettir ki o muhabbet üstāzların zātı için değildir, ancak ᶜilmi içindir ve ᶜilminden murādları dahi fevz-i āhiret olup hazz-ı dünyevī değildir ve bu gibi muhabbet Allāh içindir ve o muhabbet dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'in cümle-i mütehābbīnindendir. Ve tilmīz ve mürīdini muhabbet eden şeyh ve üstāzın muhabbeti dahi hükmü böyledir ki o şeyh ve üstāz eger mürīdīni ondan ᶜilm-i şerīfi telakkuf etmek için severse ve ona taᶜlīmi dahi ancak melekūt-ı semāvātta mertebesini teᶜallā etmek ümīdi içindir, o muhabbet dahi Allāh için olur ve o muhabbet Zāt-ı Zü'l-Celāl'in cümle-i mütehābbīninden olur ki bu gibi taᶜlīm hazz-ı uhrevīdir ki vāsıtasıyla melekūt-ı semāda derece-i muᶜazzamaya nāil olur, nitekim ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "مَنْ عَلِمَ وَعَمَلَ وَعَلَّمَ فَذَلِكَ يُدْعَى عَظِيمًا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاءِ وَلَا يَتِمُّ التَّعَلُّمُ إِلَّا بِمُتَعَلِّمٍ فَهُوَ إِذَنْ آلَةٌ فِي تَحْصِيلِ هَذَا الْكَمَالِ فَإِنْ أَحَبَّهُ لِأَنَّهُ آلَةٌ لَهُ إِذْ جَعَلَ صَدْرَهُ مَزْرَعَةً لِحَرْثِهِ الَّذِي هُوَ سَبَبُ تَرْقِيَةِ إِلَى رُتْبَةِ التَّعْظِيمِ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاءِ فَهُوَ مُحِبٌّ فِي اللَّهِ" Yaᶜnī "Kim ki ᶜālim ve ᶜāmil olup [316] ᶜilmi taᶜlīm ederse işte o kimsedir ki melekūt-ı semāda ona ᶜazīm denilir, yaᶜnī onu ᶜazīm diye tesmiye ederler ve müteᶜallim olmadıkça taᶜlīm tamām olmaz ve bu sūrette işbu tahsīl-i kemālde müteᶜallim ālet olmuş olur ve üstāzı melekūt-ı semāvātta rütbe-i ᶜuzmāya sebeb-i terakkīsi olan ekini için kendi sīnesini mezraᶜa edip onun kemāline ālet olan müteᶜallime hubb etmek bī-reyb hubb fillāh demektir ve şeyhi muhibb fillāhtır."

[بَلِ الَّذِي يَتَصَدَّقُ بأمواله لله ويجمع الضيفان ويهي لَهُمُ الْأَطْعِمَةَ اللَّذِيذَةَ الْغَرِيبَةَ تَقَرُّبًا إِلَى اللَّهِ فأجد طَبَّاخًا لِحُسْنِ صَنْعَتِهِ فِي الطَّبْخِ فَهُوَ مِنْ جُمْلَةِ الْمُحِبِّينَ فِي اللَّهِ وَكَذَا لَوْ أَحَبَّ مَنْ يَتَوَلَّى لَهُ إِيصَالَ الصَّدَقَةِ إِلَى الْمُسْتَحِقِّينَ فقد أحبه في الله]

Belki kendi emvāli ile tasadduk edip rızā-yı Bārī için hānesine mihmānları cemᶜ ve onlara etᶜime-i lezīzeyi tedārük ve takarrüben lillāhi

taᶜālā garīb ve nefīs yemekleri tehyiᵓe eden kimse dahi pişirmekte olan hüsn-i sanᶜatı için eger bir aşçı ve tabbāhı severse o kimse dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'e muhibb olan kesānın cümlesindendir. Ve kezālik müstehakklara sadakasını īsāl eden kimseyi muhabbet eden kimse dahi cümle-i muhibbīn fillāhtan olup ki o kimseye olan muhabbeti dahi Allāh içindir.

[بل نزيد على هذا ونقول إذا أَحَبَّ مَنْ يَخْدُمُهُ بِنَفْسِهِ فِي غَسْلِ ثِيَابِهِ وَكَنْسِ بَيْتِهِ وَطَبْخِ طَعَامِهِ وَيُفَرِّغُهُ بِذَلِكَ لِلْعِلْمِ أَوِ الْعَمَلِ وَمَقْصُودُهُ مِنِ اسْتِخْدَامِهِ فِي هَذِهِ الْأَعْمَالِ الْفَرَاغُ لِلْعِبَادَةِ فَهُوَ مُحِبٌّ فِي اللَّهِ]

Ve dahi ziyāde edip derim ki kendi nefsine hizmet edip siyābını gasl ve hānesini kens ve taᶜāmını tabh eden kimseyi ᶜilm ve ᶜamele onu tefrīg ettiği için severse ve bu aᶜmālde onu istihdām etmekten onun murādı ᶜibādete teferrug ve boş kalmak olursa o kimse dahi muhibb fillāhtır.

[بل نزيد عليه ونقول إذا أَحَبَّ مَنْ يُنْفِقُ عَلَيْهِ مِنْ مَالِهِ وَيُوَاسِيهِ بِكُسْوَتِهِ وَطَعَامِهِ وَمَسْكَنِهِ وَجَمِيعِ أَغْرَاضِهِ الَّتِي يَقْصِدُهَا فِي دُنْيَاهُ وَمَقْصُودُهُ مِنْ جُمْلَةِ ذَلِكَ الْفَرَاغُ لِلْعِلْمِ وَالْعَمَلِ الْمُقَرِّبِ إِلَى اللَّهِ فَهُوَ مُحِبٌّ فِي اللَّهِ فَقَدْ كَانَ جَمَاعَةٌ مِنَ السَّلَفِ تَكَفَّلَ بِكِفَايَتِهِمْ جَمَاعَةٌ مِنْ أُولِي الثَّرْوَةِ وَكَانَ الْمُوَاسِي وَالْمُوَاسَى جَمِيعًا مِنَ الْمُتَحَابِّينَ فِي اللَّهِ بل نزيد عليه ونقول مَنْ نَكَحَ امْرَأَةً صَالِحَةً لِيَتَحَصَّنَ بِهَا عَنْ وسواس الشيطان يصون بها دينه أو ليولد منها له ولد صالح يدعو له وأحب زَوْجَتَهُ لِأَنَّهَا آلَةٌ إِلَى هَذِهِ الْمَقَاصِدِ الدِّينِيَّةِ فهو محب في الله ولذلك وردت الأخبار بوفور الأجر والثواب على الإنفاق على العيال حتى اللقمة يضعها الرجل في في امرأته]

Ve dahi buna ziyāde edip deriz ki eger ona nafaka edip onu libās ve taᶜām ve mesken ile dünyāda kasd edegeldiği cemīᶜ-i agrāzında müvāsāt eden kimseyi muhabbet etse ve bunların cümlesinden maksūdu Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine takrīb eden ᶜilm ve ᶜamele teferrug etmek olsa o kimse dahi muhibb fillāh olup ki selef-i sālihīnden bir cemāᶜat o sūretle ᶜilm ve ᶜamele teferrug edip ve agniyādan bir cemāᶜat onların kifāyetlerine mütekeffil olmuşlar idi ve o iki cemāᶜat mütehābbīn fillāh tāifesinden idiler. Ve buna dahi ziyāde edip deriz ki kim ki onunla vesvese-i şeytāniyyeden tahassun etmek ve dahi onunla dīnini hıfz ve

sıyānet etmek ve ona duᶜā edecek bir evlādı getirmek için bir sāliha kadından mütezevvic olup o kadını severse yaᶜnī mekāsıd-ı dīniyyeye ālet olduğu haysiyyetle onu muhabbet etse o kimse dahi muhibb fillāhtır. Ve bunun için infāk-ı ᶜayāl üzerine hāsıl olan vüfūr-ı ecr ve sevāb hakkında ahbār-ı nebeviyye mütevārid olmuştur, hattā kendi zevcesinin ağzına lokmayı koyan kimsenin mezīd-i ecr ü sevābı olduğu hakkında haber vārid olmuştur.

[بل نقول كل من استهتر بحب الله وحب رضاه وحب لقائه في الدار الآخرة فإذا أحب غيره كان محبًا في الله لأنه لا يتصور أن يحب شيئًا إلا لمناسبته لما هو محبوب عنده وهو رضا الله عز وجل بل أزيد على هذا وأقول إذا اجتمع في قبله محبتان محبة الله ومحبة الدنيا واجتمع في شخص واحد المعنيان جميعًا حتى صلح لأن يتوسل به إلى الله وإلى الدنيا فإذا أحبه لصلاحه للأمرين فهو من المحبين في الله كمن يحب أستاذه الذي يُعَلِّمُهُ الدِّينَ وَيَكْفِيهِ مُهِمَّاتِ الدُّنْيَا بِالْمُوَاسَاةِ فِي المال فأحبه من حيث إن في طبعه طلب الراحة في الدنيا والسعادة في الآخرة فهو وسيلة إليهما فَهُوَ مُحِبٌّ فِي اللَّهِ]

Ve buna dahi belki ziyāde edip deriz ki hubb-ı ilāhīye mūliᶜ ve rızā ve likāsı muhabbetine meftūn ve muvāzıb olan kimse onun gayrısını sevse bile yine Zāt-ı Zü'l-Celāl'e muhibbdir, zīrā rızāullāhtan gayrı başkası için onu sevmek onun ᶜindinde mümkin ve mutasavver olmaz ki her ne severse elbette onun ᶜindinde mahbūb olan yaᶜnī rızāullāha olan münāsebeti için sevmiştir, çünkü o muhabbetle mūliᶜ ve meftūn ve müstehtir olmuştur, belki buna dahi ziyāde edip derim ki eger onun kalbinde iki muhabbet müctemiᶜ olsa ki muhabbetullāh ve muhabbet-i dünyā kalbinde müctemiᶜ olsa ve bir şahs-ı vāhidde bu iki maᶜnā müctemiᶜ olsa tā ki sālih olmuş ki onunla hem Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ve hem dahi dünyāya mütevessil ola ve kendisi bu iki emre sālih olduğu haysiyyetle ona muhabbet etse yine o [317] kimse muhibbīn fillāh zümresindendir. Meselā bir kimse eger onu besleyip mühimmāt-ı dünyāviyyeden bi'l-kifāye müvāsāt eden üstāzını muhabbet ederse onun muhabbeti dünyāda olan istirāhat ve āhirete olan saᶜādete iktisābına tabᶜıdır. Şeyhi ikisine vesīle bulunmuş olmasıyla o muhabbet hem Allāh içindir ve

hem dahi dünyālık içindir, zīrā şeyhinde bu iki maᶜnā mecmūᶜdur, onu mühimmāt-ı dünyeviyyeden kifāyet edip āsūde-bāl etmiş ve saᶜādet-i sermediyyeye sebeb olan ᶜilm-i şerīfi ona taᶜlīm etmiş, maᶜa-hāzā işbu muhabbet dahi hubb fillāh demektir, ikisi zümre-i mütehābbīn fillāhtan olurlar.

[وَلَيْسَ مِنْ شَرْطِ حُبِّ اللهِ أَنْ لَا يُحَبَّ فِي الْعَاجِلِ حظًا الْبَتَّةَ إِذِ الدُّعَاءُ الَّذِي أُمِرَ بِهِ الْأَنْبِيَاءُ صَلَوَاتُ اللهِ عَلَيْهِمْ وَسَلَامُهُ فِيهِ جَمْعٌ بَيْنَ الدنيا والآخرة ومن ذلك قولهم ﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً﴾ وقال عيسى عليه السلام في دعائه ''اَللَّهُمَّ لَا تُشْمِتْ بِيَ عَدُوِّي وَلَا تَسُؤْ بِيَ صَدِيقِي وَلَا تَجْعَلْ مُصِيبَتِي لِدِينِي وَلَا تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّي'' فدفع شماتة الأعداء من حظوظ الدنيا ولم يقل ولا تجعل الدنيا أصلًا من همي بل قال لا تجعلها أكبر همي وقال نبينا صلى الله عليه وسلم في دعائه ''اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رَحْمَةً أَنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ'' وقال ''اَللَّهُمَّ عَافِنِي مِنْ بَلَاءِ الدُّنْيَا وَبَلَاءِ الْآخِرَةِ'']

ᶜĀcilde bir hazzı aslen sevmemek hubbullāhın şurūtundan değildir, yaᶜnī hubbullāh hubb-ı hazz-ı ᶜācilden berī ve ᶜārī olmak şart değildir ki ikisinin ictimāᶜ ve iktirānı memnūᶜ değildir, zīrā enbiyā-yı ᶜızām ᶜaleyhimü's-selām emr ve taᶜlīm ettikleri edᶜiye-i meʾsurede dünyā ile āhiret beyninde cemᶜ vardır, ﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً﴾[143] dedikleri dahi bu kabildendir. Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām duᶜāsında demiş ki ''اَللَّهُمَّ لَا تُشْمِتْ بِيَ عَدُوِّي وَلَا تَسُؤْ بِيَ صَدِيقِي وَلَا تَجْعَلْ مُصِيبَتِي لِدِينِي وَلَا تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّي'' ki hulāsa-i meʾāli: "Yā rabbi, benim musībetim ile benim düşmānımı şād etme ve kederimle benim dostumu mükedder ve mahzūn eyleme ve benim musībetim dīnime etme ve dünyāyı dahi bana ekber-i hemm eyleme." İşte defᶜ-i şemātet-i aᶜdāʾ huzūz-ı dünyāviyyedendir ve duᶜāsında dahi dünyāyı aslā benim hemmimden etme demedi, bana ekber-i hemm eyleme dedi ki bütün bütün dünyāyı ihmāl etmedi. Ve bizim Nebī-i zī-şānımız ᶜaleyhi's-selātu ve's-selām efendimiz duᶜāsında buyurmuş ki ''اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رَحْمَةً أَنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ''[144]

143 Bakara, 2/201.

144 *Musnedu'l*-Bezzār, 11/396, no: 5233; *Sahīhu* İbn Huzeyme, 2/165, no: 1119; et-Taberānī, *ed-Duᶜā*, 165; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/95, no: 3696.

Yaᶜnī "Yā rabbi, ben senden böyle bir rahmet dilerim ki onunla dünyā ve āhirette olan kerāmetinin şerefine nāil olayım." Ve dahi buyurmuş ki "اَللَّهُمَّ عَافِنِي مِنْ بَلَاءِ الدُّنْيَا وَبَلَاءِ الْآخِرَةِ"[145] Yaᶜnī "Yā rabbi, beni dünyā ve āhiret belālarından muᶜāfāt eyle" demektir.

[وعلى الجملة فإذا لم يكن حب السعادة في الآخرة مناقضًا لحب الله تعالى فحب السلامة والصحة والكفاية والكرامة في الدنيا كيف يكون مناقضًا لحب الله والدنيا والآخرة عبارة عن حالتين إحداهما أقرب من الأخرى فكيف يتصور أن يحب الإنسان حظوظ نفسه غدًا ولا يحبها اليوم وإنما يحبها غدًا لأن الغد سيصير حالًا راهنة فالحالة الراهنة لا بد أن تكون مطلوبة أيضًا إلا أن الحظوظ العاجلة منقسمة إلى ما يضاد حظوظ الآخرة ويمنع منها وهي التي احترز عنها الأنبياء والأولياء وأمروا بالاحتراز عنها وإلى ما لا يضاد وهي التي لم يمتنعوا منها كالنكاح الصحيح وأكل الحلال وغير ذلك فما يضاد حظوظ الآخرة فحق العاقل أن يكرهه ولا يحبه أعني أن يكرهه بعقله لا بطبعه كما يكره التناول من طعام لذيذ لملك من الملوك يعلم أنه لو أقدم عليه لقطعت يده أو حزت رقبته لا بمعنى أن الطعام اللذيذ يصير بحيث لا يشتهيه بطبعه ولا يستلذه لو أكله فإن ذلك محال ولكن على معنى أنه يزجره عقله عن الإقدام عليه وتحصل فيه كراهة الضرر المتعلق به]

Ve ᶜale'l-cümle zābıtası odur ki āhirette olan hubb-i saᶜādet hubbullāha münākız olmayınca dünyāda olan hubb-i selāmet ve sıhhat ve kifāyet ve kerāmet hubbullāha nice münākız olur yaᶜnī o dahi münākız olmaz demektir. Maᶜā-hāzā dünyā ve āhiret yekdīgerinden akreb olan iki hāletten ᶜibārettir ve nice mutasavver olabilir ki insān ferdāsı gününde olan huzūz-ı nefsāniyyesini sevip de yevminde olan huzūz-ı nefsāniyyesini sevmez. Ferdāsında olan huzūzun sevmesi ancak ferdāsı ona hāl-i rāhine olduğu haysiyyetledir, hāl-i rāhine elbette matlūb olmak gerektir. Fakat huzūz-ı ᶜācile iki kısma münkasımdır bir kısmı huzūz-ı āhirete müzādded olup ondan menᶜ eder ki o huzūz enbiyā-i kirām ondan ihtirāz edip ve ondan ihtirāz etmek için ümmetlerine emr etmişler. Ve ikinci kısmı huzūz-ı āhirete müzādded olmaz ki ondan peygamberān-ı ᶜızām imtināᶜ etmemişler, nikāh-ı sahīh ile tezevvüc ve ekl-i helāl etmek

---

145 Bkz. en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/243, no: 10416; en-Nesāī, *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle*, 415.

ve sāir lezzāt-ı mesnūne gibi, kaldı ki ᶜākılın hakkı odur ki huzūz-ı āhirete müzādded olan huzūz-ı dünyāviyyeyi ᶜaklen kerh edip onu sevmeye. Ve kerāheti ᶜakl ile olur, yoksa tabᶜan kerh etmek mümkin değildir, nitekim tenāvülünden onun katᶜ-ı yed ü reʾsi havfıyla ādem lezzetli olan taᶜām-ı mülūkun tenāvülünü ādem ᶜaklen kerh eder, maᶜa-hāzā bu korku ile o taᶜām-ı lezīzin iştihāsını onun tabᶜı terk etmez yaᶜnī ᶜadem-i iştihāsı katᶜan mümkin olmaz, elbette lā-mahāle tabᶜ onunla müstelizz olur ve onu iştihā eder, fakat ᶜakl mülāhāza ettiği zarar-ı müteᶜalliktan ihtirāzen onun tenāvül ve eklinden hemīşe menᶜ ve zecr ettirip kerh eyler ki bu maᶜnā ile kerhi lāzımdır. [318]

[والمقصود من هذا أنه لو أحب أستاذه لأنه يواسيه ويعلمه أو تلميذه لأنه يتعلم منه ويخدمه وأحدهما حظ عاجل والآخر آجل لكان في زمرة المتحابين في الله ولكن بشرط واحد وهو أن يكون بحيث لو منعه العلم مثلًا أو تعذر عليه تحصيله منه لنقص حبه بسببه فالقدر الذي ينقص بسبب فقده هو لله تعالى وله على ذلك القدر ثواب الحب في الله وليس بمستنكر أن يشتد حبك لإنسان لجملة أغراض ترتبط لك به فإن امتنع بعضها نقص حبك وإن زاد زاد الحب فليس حبك الذهب كحبك للفضة إذا تساوى مقدارهما لأن الذهب يوصل إلى أغراض هي أكثر مما توصل إليه الفضة فإذن يزيد الحب بزيادة الغرض]

Ve bundan murād ve maksad odur ki merd-i mürīd üstāzını ona taᶜlīm ve müvāsātı için muhabbet etmiş olsa veyāhūd üstāz telāmīz ve talebesini ondan taᶜallüm ve ona hizmet ettiği için muhabbet eylemiş olsa, hālbuki şol iki maksadın birisi hazz-ı ᶜācil ve dīgeri hazz-ı ācildir, onlar yine zümre-i mütehābbīn fillāhtan olurlar. Velākin yalnız bunda bir şart vardır ki meselā üstāzı ᶜilmden onu menᶜ etmiş olsa veyāhūd ona ondan tahsīli müteᶜazzir olmuş olsa onun muhabbeti eksik olur ki noksān-ı taᶜlīm haysiyyeti noksān-ı muhabbete mūcib olmak gerektir, hattā fakd-ı taᶜlīm için eksik olan mikdār Zāt-ı Zü'l-Celāl'indir ve onun o mikdāra göre ona hubb fillāh sevābı vardır, zīrā müstenker değildir ki bir kimseye ona mürtebit olan cümle-i agrāzın için muhabbetin müstenid ve müzdād ola ki eger o agrāzın baᶜzısını menᶜ ederse ondan senin muhabbetin dahi noksān olur ve eger o agrāz üzerine ziyāde ederse ona

muhabbetin ziyāde olur. Ve müsellemdir ki altına olan muhabbetin gümüşe olan muhabbet gibi değildir, yaʿnī veznen mütesāvī olarak sende bir mikdār altın ve gümüş bulunsa elbette altına olan muhabbetin daha ziyāde çok olur, zīrā altın seni birtakım agrāza vāsıl eder ki gümüş seni o agrāza īsāl edemez ve o mikdār gümüş ile görülen agrāzdan ziyāde ve ekser olarak o mikdār altın ile görülür.

[ولا يستحيل اجتماع الأغراض الدنيوية والأخروية فهو داخل في جملة الحب لله وحده هو أن كل حب لولا الإيمان بالله واليوم الآخر لم يتصور وجوده فهو حب في الله وكذلك كل زيادة في الحب لولا الإيمان بالله لم تكن تلك الزيادة فتلك الزيادة من الحب في الله فذلك وإن دق فهو عزيز قال الحريري تعامل الناس في القرن الأول بالدين حتى رق الدين وتعاملوا في القرن الثاني بالوفاء حتى ذهب الوفاء وفي الثالث بالمروءة حتى ذهبت المروءة ولم يبق إلا الرهبة والرغبة]

Ve dahi agrāz-ı dünyeviyye ile agrāz-ı uhreviyyenin ictimāʿı emr-i müstehīl değildir, o dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'e olan muhabbetin içinde dāhil ve cümlesinden maʿdūddur ve onun hadd ve resmi odur ki her bir muhabbet ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ve yevmü'l-āhire īmān etmedikçe onun husūlü mutasavver olmaz işte o muhabbet Zāt-ı Zü'l-Celāl'indir ve buna hubb fillāh denilir ve kezālik muhabbette olan her bir ziyāde ki īmān billāh olmadıkça o ziyāde dahi bulunmaz ve mevcūd olmaz, işte o ziyāde dahi hubb fillāhtandır, işte bu keyfiyyet-i dakīk olsa da ʿazīzdir. Harīrī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki karn-ı evvelde halk muʿāmele-i dīniyye ile taʿāmül ettiler tā ki dīn yufkalandı ve karn-ı sānīde vefā ile muʿāmele ettiler tā ki vefā kalkıp gitti ve üçüncü karnda mürūʾet ile muʿāmele ettiler tā ki mürüvvet dahi gitti, imdi rehbet ve ragbetten gayrı bir şey kalmadı.

[القسم الرابع أن يحب لله وفي الله لا لينال منه علمًا أو عملًا أو يتوسل به إلى أمر وراء ذاته وهذا أعلى الدرجات وهو أدقها وأغمضها وهذا القسم أيضًا ممكن فإن من آثار غلبة الحب أن يتعدى من المحبوب إلى كل من يتعلق بالمحبوب ويناسبه ولو من بعد فمن أحب إنسانًا حبًا شديدًا أحب محب ذلك الإنسان وأحب محبوبه وأحب من يخدم من يخدمه وأحب من يثني عليه محبوبه وأحب من يتسارع إلى رضا محبوبه حتى قال بقية بن الوليد إن المؤمن إذا أحب المؤمن أحب كلبه وهو

كما قال ويشهد له التجربة في أحوال العشاق ويدل عليه أشعار الشعراء ولذلك يحفظ ثوب المحبوب ويخفيه تذكرة من جهته ويحب منزله ومحلته وجيرانه حتى قال مجنون بني عامر

أمر على الديار ديار ليلى   أقبل ذا الجدار وذا الجدار

وما حب الديار شغفن قلبي   ولكن حب من سكن الديار]

Ve dördüncü kısmı ise o dahi hāssaten ve muhlisan Zāt-ı Zü’l-Celāl için ve Zāt-ı Zü’l-Celāl’de muhabbet etmektir ki onu ondan bir ʿilm almak veyāhūd bir ʿamele nāil olmak veyāhūd mā-verāsında olan bir garaza onunla mütevessil olmak için muhabbet etmez ve bu muhabbet mertebesi [319] yüce ve ʿālī olup onun derecesi ʿale’d-derecāttır ve hem dahi onun edakk ve agmazıdır, yaʿnī ziyādesiyle dakīk ve gāmızdır. Ve bu kısm dahi mümkindir, yaʿnī bu sūretle olan ülfet ve meveddet mümkināttandır, zīrā galebe-i hubbun āsārından muhabbet-i mahbūbdan mahbūba müteʿallik olan ve ona münāsib bulunana tecāvüz eder velev ki onun münāsebeti baʿīd ola, çünkü mukarrerdir ki bir kimse bir kimseyi şedīden ve kaviyyen muhabbet eylerse o kimsenin muhibbini ve mahbūbunu ve hizmetçisini sever ve dahi mahbūbun memdūhunu ve rızāsına müsāraʿat edenlerini muhabbet eder hattā Bakiyye b. el-Velīd demiş ki “Bir müʾmin bir müʾmini muhabbet ederse onun kelbini dahi muhabbet eder” ve dediği gibidir, ahvāl-i ʿuşşākta olan tecribe buna şehādet eder ve hem dahi eşʿār-ı şuʿarā ona delālet eyler ve onun için tarafından ona yādigār olmak üzere mahbūbun sevbini saklayıp hıfz eder ve menziline bile ve mahalline ve komşularına dahi muhabbet eder, hattā Benī ʿĀmir’in Mecnūn’u nazmen demiş ki

أمر على الديار ديار ليلى   أقبل ذا الجدار وذا الجدار

وما حب الديار شغفن قلبي   ولكن حب من سكن الديار

Ki hulāsa-i müfādı: “Benim mahbūbem olan Leylā’nın diyārı üzerine mürūr edip şu duvar ve bu duvarı öperim. Kalbimi meftūn ve şeydā eden diyārın hubbu değildir, ancak diyārda sükūn eden kimsedir” yaʿnī beni bu ʿaşka sürüp işbu hāle giriftār eden hānenin kuru duvarı değil-

dir, ancak hānede sükūn eden maᶜşūktur ki beni böyle harīs ve meftūn etmiştir.

[فإذًا المشاهدة والتجربة تدل على أن الحب يتعدى من ذات المحبوب إلى ما يحيط به ويتعلق بأسبابه ويناسبه ولو من بعد ولكن ذلك من خاصية فرط المحبة فأصل المحبة لا يكفي فيه ويكون اتساع الحب في تعديه من المحبوب إلى ما يكتنفه ويحيط به ويتعلق بأسبابه بحسب إفراط المحبة وقوتها وكذلك حب الله سبحانه وتعالى إذا قوي وغلب على القلب استولى عليه حتى انتهى إلى حد الاستهتار فيتعدى إلى كل موجود سواه فإن كل موجود سواه أثر من آثار قدرته ومن أحب إنسانًا أحب صنعته وخطه وجميع أفعاله ولذلك كان صلى الله عليه وسلم إذا حمل إليه باكورة التمر مسح بها عينيه وأكرمها وقال "إِنَّهُ قَرِيبُ الْعَهْدِ بِرَبِّنَا"]

Kaldı ki müşāhede ve tecribe delālet eder ki ᶜale't-tahkīk muhabbet-i sādıka vü şedīde mahbūbun zātından mahbūba muhīt ve şāmil olanlara ve onun esbābına müteᶜallik bulunanlara ve ona vechen-mā münāsebeti olanlara tecāvüz eder velev ki o münāsebetin buᶜdu vardır, yaᶜnī mahbūbunun muhabbeti ile onun etrāf ve eknāfı ve müteᶜallikāt ve münāsebātını muhabbet eder velākin bu hāl fart-ı muhabbet hāssiyyetinden olur ki asl muhabbet buna kāfī olmaz, yaᶜnī fart-ı muhabbet olmadıkça bu tecāvüz-i muhabbet mümkin olmaz demektir ve ber-minvāl-i muharrer muhabbet-i sādıka vü kaviyye mahbūbdan onun etrāf ve eknāfında bulunanlara tecāvüz ve taᶜaddī edip ittisāᶜ edişi ancak muhabbetin ifrāt ve kuvveti hasebiyledir ki ne kadar kavī ve şedīd ve müfrit olursa o kadar geniş olur. Ve hubbullāh dahi böylecedir ki kavī ve gālib olup müştedd olursa kalbe külliyyen müstevlī olur tā ki hadd-i istihtāra müntehī olur ve o vaktte mā-sivāsı olan her bir mevcūda dahi taᶜaddī ve tecāvüz eder, çünkü her bir mevcūd onun kudreti āsārından bir eserdir. Ve kim ki bir insānı sever, onun sanᶜatını dahi sever ve yazısını ve kāffe-i efᶜālini sever, onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize hurmānın turfandası haml ve refᶜ ve takdīm olundukta onunla gözünü sürüp ikrām ederdi ve "إِنَّهُ قَرِيبُ الْعَهْدِ بِرَبِّنَا"[146] buyururdu, yaᶜnī "Bunun ᶜahdi Tanrımıza karībdir" ki henüz yaratılıp halk olunmuş olduğundan

146 Bkz. Tirmizī, Daᶜavāt, 54, no: 3454; et-Taberānī, *ed-Duᶜā*, 557, no: 2003.

Zāt-ı Zü'l-Celāl'e onun ᶜahdi yakındır, ikrām ve muhabbet ve ihtirāma şāyeste ve şāyāndır demek olur, yaᶜnī sunᶜ-ı Bārī olduğu haysiyyetle onu sevmiş ve kurb-ı ᶜahdi cihetle tekrīm olunmuş demektir.

[وحب الله تعالى تارة يكون لصدق الرجاء في مواعيده وما يتوقع في الآخرة من نعيمه وتارة لما سلف من أياديه وصنوف نعمته وتارة لذاته لا لأمر آخر وهو أدق ضرب المحبة وأعلاها وسيأتي تحقيقها في كتاب المحبة من ربع المنجيات إن شاء الله تعالى وكيفما اتفق حب الله فإذا قوي تعدى إلى كل متعلق به ضربًا من التعلق حتى يتعدى إلى ما هو في نفسه مؤلم مكروه ولكن فرط الحب يضعف الإحساس بالألم والفرح بفعل المحبوب وقصده إياه بالإيلام يغمر إدراك الألم فيه وقد انتهت محبة الله بقوم إلى أن قالوا لا نفرق بين البلاء والنعمة فإن الكل من الله ولا نفرح إلا بما فيه رضاه]

Ve Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerinin muhabbeti ise gāhī onun mevāᶜīdi recā ve naᶜīminden āhirette mütevakkaᶜ ve mercū olan niᶜamı emeliyle olur ve gāh dahi üzerine mesbūk olan kerem ve niᶜam-ı mütenevviᶜadan münbaᶜis olmuş olur ve gāh zātına mahsūs olarak hāsıl olur ki hīçbir emr ve garaz-ı āhere müstenid olmaz, hemān zātına hālisan ve muhtassan vākiᶜ olup aslen bir sebeb ile müsebbeb değildir. Ve bu nevᶜ muhabbet kāffe-i envāᶜ-ı muhabbetten edakk ve daha ziyāde gāmız ve derindir ve dahi cemīᶜ-i envāᶜ-ı muhabbetin aᶜlāsıdır, inşāallāhu taᶜālā rubuᶜ-ı münciyātta ādāb-ı muhabbet kitābında onun tahkīki gelecektir. Ve keyfe-mā ittefak hubbullāh kavī ve müştedd olursa artık Zāt-ı Zü'l-Celāl'e müteᶜallik bulunan her bir şeye müteᶜaddī ve mütecāviz olur, yaᶜnī nevᶜ-i taᶜallukāttan bir nevᶜ ile ona müteᶜallik bulunan her bir masnūᶜuna dahi sārī olur hattā fī-nefsihi müʾlim ve mekrūh olan nesneye dahi mütecāviz olur velākin fart-ı muhabbet ihsās-ı elemi zaᶜīf ve zebūn eder ki mahbūbun fiᶜliyle [320] hāsıl olan ferah ve meserret ve o elem ile ona vākiᶜ olan kasdın sevinci ona idrāk-i elemi tagmīr edip onunla bir elem hiss ve idrāk olunmaz. Muhabbetullāhi taᶜālā bir kavmde o dereceye varıp demişler ki "Biz belāʾ ile niᶜmet beyninde tefrīk edemeyiz, zīrā kāffesi Allāhu taᶜālādandır, biz ancak onunla rızāsı hāsıl olmuş olan nesne ile şād oluruz, başka bir şey ile şād olmayız" yaᶜnī biz niᶜmet ile mesrūr ve belā ile mahzūn değiliz, ikisi bizde müsāvīdir, beynlerinde bir fark gö-

remiyoruz, çünkü cümlesi ondandır, bizim murād ve māye-i mesārımız ancak onun rızasıdır, onun rızāsı her ne şeyde ise biz onunla mesrūruz, yaʿnī belāmızda rızāsı olursa onunla dahi şādumānımız demek olur.

[حتى قال بعضهم لا أريد أن أنال مغفرة الله بمعصية الله وقال سمنون

وليس لي في سواك حظ فكيفما شئت فاختبرني]

Hattā baʿzu's-selef damişler ki "Ben maʿsiyetullāh ile Allāh'ın magfiretine nāil olmak istemem." Ve Semnūn nazmen demiş ki:

[وليس لي في سواك حظ]

Yaʿnī "Senin mā-sivānda benim aslā bir behrem yoktur, kaldı ki sen nice dilersen beni imtihān buyurup ihtibār eyle."

[وسيأتي تحقيق ذلك في كتاب المحبة والمقصود أن حب الله إذ قوي أثمر حب كل من يقوم بحق عبادة الله في علم أو عمل وأثمر حب كل من فيه صفة مرضية عند الله من خلق حسن أو تأدب بآداب الشرع وما من محب للآخرة ومحب لله إلا إذا أخبر عن حال رجلين أحدهما عالم عابد والآخر جاهل فاسق إلا وجد في نفسه ميلًا إلى العالم العابد ثم يضعف ذلك الميل ويقوى بحسب ضعف إيمانه وقوته وبحسب ضعف حبه لله وقوته وهذا الميل حاصل وإن كانا غائبين عنه بحيث يعلم إنه لا يصيبه منهما خير ولا شر في الدنيا ولا في الآخرة فذلك الميل هو حب في الله ولله من غير حظ فإنه إنما يحبه لأن الله يحبه ولأنه مرضي عند الله تعالى ولأنه يحب الله تعالى ولأنه مشغول بعبادة الله تعالى إلا أنه إذا ضعف لم يظهر أثر ولا يظهر به ثواب ولا أجر]

Bunun tahkīki muhabbet kitābında gelecektir. Ve maksūd odur ki hubbullāh kavī olursa Allāh'ın hakk-ı ʿibādetine kāim olan her bir zātın muhabbetine müsmir olur, yaʿnī ʿilm ve ʿamel ile ʿibādet-i ilāhiyyeye kıyām edenlerin muhabbetlerine mūcib olur ve dahi ʿindallāh sıfat-ı marziyyesi olan kimsenin muhabbetine dahi müsmir olur ki huluk-ı hasen ile mütehallık ve ādāb-ı şerʿiyye ile müteʾeddib olanların muhabbetlerine müsmir olur demektir. Ve bir müʾmin-i muvahhid muhibb-i āhiret ve muhibbullāh bir kimse yoktur ki ona bir ʿālim ve ʿābid ile ve bir cāhil ve fāsık üzerlerine ihbār vākiʿ olmaz da illā ki kendi nefsinde o ʿālim-i

ᶜābide bir meyl bulunmaz, yaᶜnī elbette muhibbullāh ve muhibb-i āhiret olan müᵓmin bir ᶜālim-i ᶜābidin ahvālini işitirse lā-mahāle onu Allāh için sevip derhāl onun nefsinde o ᶜālim-i ᶜābide bir meyl ve muhabbet bulur, sonra o meyl ve muhabbet onun īmānının zaᶜf ve kuvvetine göre zaᶜīf ve kavī olur ve dahi hubbullāhın mertebe-i zaᶜf ve kuvveti hasebiyle onun kalbinde zaᶜīf ve kavī olur ve kendinden o iki şahsı yaᶜnī o ᶜālim-i ᶜābid ile fāsık-ı cāhil gāib olsalar da o meyl hāsıl olur ki onlardan dünyā ve āhiretinde ona bir hayr veyā bir şerr isābet etmeyeceği bildiği hālde o ᶜālim-i ᶜābide meyl ve muhabbeti vākiᶜ olur ki ᶜilm ve ᶜibādeti haysiyyetiyle hāsıl olur demektir. İşte bu meyl ve muhabbet hubb fillāh ve lillāh olup bir hazz için değildir, yaᶜnī o muhibbullāh ve muhibb-i āhiret olan müᵓmin onu ancak mahbūb-ı rabbānī ve muhibb-i yezdānī ve marzī-i ilāhī olduğu için muhabbet edip ᶜibādetullāh ile olan iştigāli haysiyyetiyle sevmiştir, lākin bu hubb-ı hāss u ve hālis zaᶜīf ve zebūn olursa onun eseri zāhir olmaz ve onunla bir ecr ve sevāb dahi zāhir olmaz.

[فإذا قوي حُمِلَ عَلَى الْمُوَالَاةِ وَالنُّصْرَةِ وَالذَّبِّ بِالنَّفْسِ وَالْمَالِ وَاللِّسَانِ وَتَتَفَاوَتُ النَّاسُ فِيهِ بِحَسَبِ تَفَاوُتِهِمْ فِي حب الله عز وجل ولو كان الحب مقصورًا على حظ ينال من المحبوب في الحال أو المآل لما تصور حب الموتى من العلماء والعباد ومن الصحابة والتابعين بل من الأنبياء المنقرضين صلوات الله عليهم وسلامه وحب جميعهم مكنون في قلب كل مسلم متدين ويتبين ذلك بغضبه عند طعن أعدائهم في واحد منهم ويفرحه عند الثناء عليهم وذكر محاسنهم وكل ذلك حب لله لأنهم خواص عباد الله ومن أحب ملكًا أو شخصًا جميلًا أحب خواصه وخدمه وأحب من أحبه إِلَّا أَنَّهُ يُمْتَحَنُ الْحُبُّ بِالْمُقَابَلَةِ بِحُظُوظِ النَّفْسِ وقد يغلب بحيث لا يبقى لنفس حظ إلا فيما هو حظ المحبوب وعنه عبر قول من قال

أريد وصاله ويريد هجري فأترك ما أريد لما يريد]

Ve o meyl ve hubb-ı hālis kavī ve müştedd olursa nefs ve māl ve lisān ile mahbūbu üzerinden zebb ve defᶜ-i mekārih ile nusret ve müvālātına haml ettirir ve hubbullāhta olan tefāvütlerine göre halk onda tefāvüt ederler. Hubb-i ilāhī mahbūbdan hāl veyā meᵓālde neyl ve istifāde olunur bir hazz üzerine maksūr olmuş olsaydı enbiyā-i sālife ve ᶜulemā ve ᶜibād ve sahābe ve tābiᶜīnden vefāt edenlerin muhabbetleri

mutasavver olmazdı, maᶜa-hāzā kāffelerinin muhabbetleri her bir müslim ve mütedeyyinin kalbinde meknūn ve mahzūn bulunmuş. Ve bu hubb o hāl ile zāhir ve nümāyān olur ki onların birisi hakkında aᶜdāsı tarafından bir taᶜn vākiᶜ olur ise derhāl o muhibb o kimseye gazab eder ve ehıbbāsı tarafından ona bir medh ve senā vākiᶜ olup mehāsini zikr olunursa kezālik o muhibb derhāl şād ve mesrūr olur. Bunun topu hubbullāhtır, zīrā onlar ᶜibādullāhın havāssıdırlar. Kim ki bir padişahı [321] veyāhūd bir şahs-ı cemīli severse onun havāssı ve hademesi ve onu sevenlerini sever. Velākin huzūz-ı nefsin mukābelesiyle hubb imtihān olunur ve baᶜzen hubb dahi galebelik eder ki mahbūbun hazzı mā-ᶜadāsında onun nefsine bir hazz kalmaz ve buna taᶜbīr edip şāᶜir demiş ki:

أريد وصاله ويريد هجري　　　　فأترك ما أريد لما يريد

Yaᶜnī "Ben onun visālini isterim ve o benim hecrimi ister, artık ben dahi kendi dilediğimi onun dilediği için terk ederim."

[وقول من قال: وما لجرح إذا أرضاكم ألم]

Ve dīger şāᶜir demiş ki "Sizi beğendirip irzā eden yaranın elem ve rencīdesi olmaz."

[وَقَدْ يَكُونُ الْحُبُّ بِحَيْثُ يُتْرَكُ بِهِ بَعْضُ الحظوظ دون بعض كمن تَسْمَحُ نَفْسُهُ بِأَنْ يُشَاطِرَ مَحْبُوبَهُ فِي نِصْفِ مَالِهِ أَوْ فِي ثُلُثِهِ أَوْ فِي عُشْرِهِ فمقادير الأموال موازين المحبة إذ لا تعرف دَرَجَةُ الْمَحْبُوبِ إِلَّا بِمَحْبُوبٍ يُتْرَكُ فِي مُقَابَلَتِهِ فَمَنِ اسْتَغْرَقَ الْحُبُّ جَمِيعَ قَلْبِهِ لَمْ يَبْقَ لَهُ مَحْبُوبٌ سِوَاهُ فَلَا يُمْسِكُ لِنَفْسِهِ شَيْئًا مِثْلَ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فإنه لم يترك لنفسه أهلًا ولا مالًا فسلم ابْنَتَهُ الَّتِي هِيَ قُرَّةُ عَيْنِهِ وَبَذَلَ جَمِيعَ ماله قال ابن عمر رضي الله عنهما "بَيْنَمَا رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم جَالِسٌ وَعِنْدَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعَلَيْهِ عَبَاءَةٌ قَدْ خَلَّلَهَا عَلَى صَدْرِهِ بِخِلَالٍ إِذْ نَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَقْرَئْهُ عَنِ اللهِ السَّلَامَ وَقَالَ لَهُ يَا رَسُولَ اللهِ مَالِي أَرَى أَبَا بَكْرٍ عَلَيْهِ عَبَاءَةٌ قَدْ خَلَّلَهَا عَلَى صَدْرِهِ بِخِلَالٍ فَقَالَ أَنْفَقَ مَالَهُ عَلَيَّ قَبْلَ الْفَتْحِ قَالَ فَاَقرِئْهُ مِنَ اللهِ السَّلَامَ وَقُلْ لَهُ يَقُولُ لَكَ رَبُّكَ أَرَاضٍ أَنْتَ عَنِّي فِي فَقْرِكَ هَذَا أَمْ سَاخِطٌ قَالَ فَالْتَفَتَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِلَى أَبِي بَكْرٍ [وَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ هَذَا جِبْرِيلُ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ مِنَ اللهِ وَيَقُولُ أَرَاضٍ أَنْتَ عَنِّي فِي فَقْرِكَ هَذَا أَمْ سَاخِطٌ] قَالَ فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ رضي الله عنه وَقَالَ أَعَلَى رَبِّي أَسْخَطُ أَنَا عَنْ رَبِّي رَاضٍ أَنَا عَنْ رَبِّي رَاضٍ أَنَا عَنْ رَبِّي رَاضٍ"]

Ve dahi baᶜzen hubb bir mertebede bulunur ki onunla huzūz-ı nefsin baᶜzısı terk olunur ve baᶜzısını el konulur. Meselā mahbūbuna mālını müşātare edip ikrām eden kimse gibi ki baᶜzı muhibb onun mahbūbuna mālının nısfını verir de nısfını nefsine el koyar ve baᶜzen sülüsü verir ve baᶜzen onda bir ᶜöşrünü verir de kusūru nefsine saklar, işte mekādīr-i emvāl mevāzīn-i muhabbettir ki mahbūbuna verdiği māla göredir muhabbeti, çünkü derece-i mahbūb ancak onun için terk olunan mahbūb derecesiyle bilinir, yaᶜnī onun mukābilesinde terk olunan mahbūbun derecesiyle maᶜlūm olur. Ve o ki hubb-ı sādık onun cemīᶜ-i kalbine muhīt ve müstagrak olmuş, artık onun mā-sivāsından bir mahbūbu kalmaz, yaᶜnī kim ki hubb-ı hālis onun kalbine müstevlī olup müstagrak-ı muhabbet ederse mahbūbundan gayrı ona aslā bir mahbūb kalmaz demek olur ki o hālde kendi nefsine aslā bir şey tutmaz; Hazret-i Ebū Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān gibi ki kendi nefsine hīçbir şey bırakmadı, ne ehl bıraktı ve ne de māl bıraktı ki kurre-i ᶜaynı olan kerīme-i muhteremesini teslīm etti ve cemīᶜ-i mālını bezl ve infāk etti. İbn ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki "Bir gün Hazret-i Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān, fahr-i kāināt ᶜaleyhi efdalu't-tahiyyāt efendimizin huzūr-ı saᶜādet-mevfūrlarında cālis ve onun arkasında bir ᶜabāᵓ olup ki onu sīnesi üstünde hılāllendirmiş. Hazret-i Cibrīl ᶜaleyhi's-selām nāzil olup zāt-ı sāmī-i Hazret-i Peygamberī'ye selām-ı celīl-i rabbānī teblīg ve Hazret-i Ebū Bekr'in üstünde sīnesi üzerine hılāllenmiş olan olan ᶜabānın sebeb-i lübsünü istifsār ettikte Hazret-i Nebī-i zī-şān: "Kable'l-feth cemīᶜ-i mālını benim üzerime infāk ettiğinden bu gibi ᶜabāyı giymiş" diye haber verince Cibrīl ᶜaleyhi's-selām dedi ki "فَاقْرِئْهُ مِنَ اللهِ السَّلَامَ وَقُلْ لَهُ يَقُولُ لَكَ رَبُّكَ أَرَاضٍ أَنْتَ عَنِّي فِي فَقْرِكَ هَذَا أَمْ سَاخِطٌ"[147] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Sen ona Allāhu ᶜazīmü'ş-şāndan bir selām-ı sāmī teblīg edip de ki rabbin celle şānuhu sana emr ü fermān buyurur ki sen bu fakr ve yoksulluğunla sen onun üstüne rāzī misin yoksa gazbān?" Ve o hālde çün ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i Ebū Bekr'e ᶜatf-ı nigāh-ı teveccüh ve iltifāt edip o emr-i celīli ona teblīg etti. Hazret-i Ebū Bekr

---

147 *Muᶜcemu* İbni'l-Mukriᵓ, 1/82, no: 166.

ağlayıp dedi ki "Ben kendi rabbime mi gazab edeyim! Ben rabbimden rāzīyim, ben rabbimden rāzīyim, ben rabbimden rāzīyim!" diye izhār-ı rızā etmiş.

[فَحَصَلَ مِنْ هَذَا أَنَّ كُلَّ مَنْ أَحَبَّ عَالِمًا أَوْ عَابِدًا أَوَ أَحَبَّ شَخْصًا رَاغِبًا في علم أَوْ عبادة او فِي خَيْرٍ فَإِنَّمَا أَحَبَّهُ فِي اللَّهِ ولله وله فيه من الأجر والثواب بقدر قوة حبه فهذا شرح الحب في الله ودرجاته وبهذا يتضح البغض في الله أيضًا ولكن نزيده بيانًا]

İşte bu beyān ve tafsīlden maᶜlūm oldu ki kim ki bir ᶜālimi veyāhūd bir ᶜābidi severse veyāhūd ᶜilm ve ᶜibādete veyā bir hayra ragbet eden kimseyi severse onu ancak Allāh için sever ve hubb fillāh ve hubb lillāh odur ve onun kuvvet-i muhabbeti kadar o hubb ile ecr ve sevābı vardır, kaldı ki hubb lillāh ve hubb fillāh şerhi budur ve derecātı odur. Ve bununla bugz fillāh egerçi vāzıh olursa da lākin biz ziyādece onu dahi beyān edelim. Şöyle ki:

Beyānu Bugzı Fillāhi

[بيان البغض في الله]

[بيان البغض في الله اعلم أن كل من يحب في الله لا بد أن يبغض في الله فإنك إن أحببت إنسانا لأنه مطيع لله ومحبوب عند الله فإن عصاه فلا بد أن تبغضه لأنه عاص لله وممقوت عند الله ومن أحب بسبب فبالضرورة يبغض لضده وهذان متلازمان لا ينفصل أحدهما عن الآخر وهو مطرد في الحب والبغض في العادات ولكن كل واحد من الحب والبغض داء دفين [322] في القلب وإنما يترشح عند الغلبة ويترشح بظهور أفعال المحبين والمبغضين في المقاربة والمباعدة وفي المخالفة والموافقة فإذا ظهر في الفعل سمي موالاة ومعاداة ولذلك قال الله تعالى هل واليت في وليًا وهل عاديت في عدوًا كما نقلناه]

Taᶜrīf-i mesbūktan maᶜlūm ve müstebān olduğu vech üzere bugz ve müvālāt yekdīgerine azdāddırlar ve her birisine ehl vardır ve o iki hālin insānda vücūdu muktezā-yı ᶜubūdiyyettir ki muhibbullāha müvālāt etmek ve ᶜadüvvullāha bugz eylemek vazīfe-i zimmet-i rıkkiyyet-i sādıkadır. Ve bugz fillāh keyfiyyeti ise bil ve āgāh o ki kim ki fillāh muhabbet eylerse ona lābüddür ki fillāh dahi bugz eyleye, çünkü sen

eger bir kimseyi sevdinse ve sebeb-i muhabbetin o kimsenin Zāt-ı Zü'l-Celāl'e olan itāᶜat ve inkıyādı olup ᶜindallāh mahbūb ve marzī olduğu haysiyettir, eger o kimse Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine ᶜisyān edip emrine muhālefet eylerse lābüddür ki sen dahi ᶜindallāh mebgūz ve memkūt olduğu haysiyyetle ᶜisyān ve muhālefet-i emri için onu bugz edesin, zīrā müsellemāt-ı umūrdandır ki ādem bir sebeb ile hubb ederse elbette o sebebin zıddı ile bugz edecektir, bu bir emr-i zarūrīdir. Ve bunlar yaᶜnī işbu ahvāller ikisi yekdīgerine mütelāzımlardır ki bir dīgerinden ayrılıp munfasıl olmaz, ᶜādātta hubb ve bugzde mutteridlerdir velākin hubb ve bugz her biri kalb-i ādemiyānda bir dāᵓ-i defīndir, ancak ᶜinde'l-galebe āsārları zuhūr edip mütereşşih olurlar ki zuhūr-ı efᶜāl-i muhibbīn ü mubgīdīn ile mütereşşih olurlar, yaᶜnī mukārabet ve mübāᶜadet ve muhālefet ve muvāfakat efᶜāli zuhūruyla hubb ve bugz āsārı dahi zāhir olur. Ve çün efᶜālde zuhūr eder, ona müvālāt ve muᶜādāt denilir, bunun için Mūsā ᶜaleyhi's-selām üzerine bizim nakl ettiğimiz kıssadan müstefād olduğu vech üzere Hakk ᶜazze ve celle hazretleri buyurmuş ki "Sen benim için hīçbir kimse ile müvālāt ettin mi veyā benim için hīçbir kimseyi bugz ettin mi?" diye hitāb-ı ᶜizzet sādır olmuştur.

[وهذا واضح في حق من لم يظهر لك إلا طاعاته إذ تقدر على أن تحبه أو لم يظهر لك إلا فسقه وفجوره وأخلاقه المسيئة فتقدر على أن تبغضه وإنما المشكل إذا اختلطت الطاعات بالمعاصي فإنك تقول كيف أجمع بين البغض والمحبة وهما متناقضان وكذلك تتناقض ثمرتهما من الموافقة والمخالفة والموالاة والمعاداة وأقول ذلك غير متناقض في حق الله تعالى كما لا يتناقض في الحظوظ البشرية فإنه مهما اجتمع في شخص واحد خصال يحب بعضها ويكره بعضها فإنك تحبه من وجه وتبغضه من وجه فمن زوجة حسناء فاجرة أو ولد ذكي خدوم ولكنه فاسق فإنه يحبه من وجه ويبغضه من وجه ويكون معه على حالة بين حالتين إذ لو فرض له ثلاثة أولاد أحدهم ذكي بار والآخر بليد عاق والآخر بليد بار أو ذكي عاق فإنه يصادف نفسه معهم على ثلاثة أحوال متفاوتة بحسب تفاوت خصالهم فكذلك ينبغي أن تكون حالك بالإضافة إلى من غلب عليه الفجور ومن غلبت عليه الطاعة ومن اجتمع فيه كلاهما متفاوتة على ثلاث مراتب وذلك بأن تعطى كل صفة حظها من البغض والحب والإعراض والإقبال والصحبة والقطيعة وسائر الأفعال الصادرة منه]

Ve bu gibi hubb veyāhūd bugz vāzıhdır yaᶜnī mahalli maᶜlūmdur ki o kimsenin hakkındaki tāᶜātından gayrı ondan bir nesne görünmemiş yaᶜnī onu seversin, zīrā mūcib-i bugz bir hālini görmemişsin veyāhūd onun fısk ve fücūrundan gayrı ondan bir nesne görülmemiş ki o dahi müstehakk-ı makt olup onu bugz edersin ki bunların hubb veyā bugzlarına muktedirsin, ammā müşkili odur ki bir kimsenin tāᶜāt ve maᶜsiyātı yekdīgerine karışıp muhtelit olmuş ola ki hem tāᶜat ve ᶜibādeti de var ve hem dahi ᶜisyān ve fısk ve fücūr ve sūᵓ-i ahlākı da var ki o şahs hakkında dersin ki ben bir şahs-ı vāhidde bugz ve muhabbeti nice cemᶜ edebilirim, zīra bugz ve muhabbet mütenākızlardır ve semereleri olan muvāfakat ve muhālefet ve müvālāt ve muᶜādāt dahi kezālik mütenākızlardır? Lākin ben bunda derim ki bu şān-ı Zāt-ı Zü'l-Celāl hakkında mütenākız değildir, nitekim huzūz-ı beşeriyyede mütenākız olmaz, zīrā bir kimsede mūcib-i muhabbet birtakım hisāl-i mahmūde bulunduğu gibi mūcib-i kerāhet dahi birtakım hisāl-i mezmūme bulunursa sen onu bir vechden seversin ve bir vechden bugz edersin. Meselā bir ādemin eger zevcesi hasnā olsa ve hem dahi fācire olsa işte bir cihetle onun hüsnü için onu sever ve dīger cihetle onun fücūru için onu bugz eder ve kezālik kim ki bir zekī ve hizmet edici bir oğlu olup da zāten dahi fāsık olsa işte o ādem o oğlunu zekā ve hizmeti için sever ve fısk ve fücūru için onu bugz eder ki iki hālet mā-beyninde onunla bir hālet üzerine bulunur, çünkü o ādem için üç ᶜāded evlād farz ve takdīr olunsa ve bir evlādı zekī ve bārr ve dīgeri belīd ve ᶜāk ve āheri belīd ve bārr veyāhūd zekī ve ᶜāk takdīr olursa elbette o kimse kendi evlādı ile kendi nefsini üç hālet-i mütefāvite üzerine görüp tesādüf eder ki tefāvüt-i hisālleri hasebiyle onun ahvāli dahi mütefāvit olur. İşte senin hālin dahi böyle olmak lāzım gelir ki onunla tāᶜat veyā maᶜsiyeti galebe eden ve zātında tāᶜat ve maᶜsiyet cemᶜ olunan ādemlere bi'l-izāfe senin hālin dahi üç mertebe-i mütefāvite üzerine ola ki her bir sıfatın hubb ve bugzundan hazzını verip hazzına göre ona iᶜrāz ve ikbāl-i sohbet ve katīᶜa edesin ve buna tevfīkan efᶜāl-i sāire sādırada dahi böylece muᶜāmele edesin ki hüsn-i aᶜmālini tahsīn ve onun için müvālāt ve sūᵓ-i efᶜālini takbīh ve onun için muᶜādāt eyleyesin [323]

[فإن قلت وكل مسلم فإسلامه طاعة منه فكيف أبغضه مع الإسلام فأقول تحبه لإسلامه وتبغضه لمعصيته وتكون معه على حالة لو قستها بحال كافر أو فاجر أدركت تفرقة بينهما وتلك التفرقة حب للإسلام وقضاء لحقه وقدر الجناية على حق الله والطاعة له كالجناية على حقك والطاعة لك فمن وافقك على غرض وخالفك في آخر فكن معه على حالة متوسطة بين الانقباض والاسترسال وبين الإقبال والإعراض وبين التودد إليه والتوحش عنه ولا تبالغ في إكرامه مبالغتك في إكرام من يوافقك على جميع أغراضك ولا تبالغ في إهانته مبالغتك في إهانة من خالفك في جميع أغراضك ثم ذلك التوسط تارة يكون ميله إلى طرف الإهانة عند غلبة الجناية وتارة إلى طرف المجاملة والإكرام عند غلبة الموافقة فهكذا ينبغي أن يكون فيمن يطيع الله تعالى ويعصيه ويتعرض لرضاه مرة ولسخطه أخرى]

Ve eger sen dedin ki her bir müslimin İslām'ı ondan bir tāᶜat ve ᶜibadettir, ben onu maᶜa'l-İslām nice bugz ederim ve müslim iken ben ona nice ᶜadāvet ederim? Buna dahi ben derim ki sen onu İslām'ı için muhabbet edersin ve dahi maᶜsiyeti için onu bugz ve muᶜādāt edersin ki kendisiyle böyle bir hālette bulunasın ki o hāleti eger bir kāfir veyāhūd bir fācirin hāline mukāyese etsin, onların beynlerinde bir tefrikayı idrāk edersin, işte o tefrika İslām'ın muhabbettir. Ve hakk-ı İslām'ın ödemesidir ki hakkullāh üzerine ve tāᶜatına olan cināyet senin kendi hakkın üzerine ve senin tāᶜatine olan cināyet kadardır. Kim ki sana bir garaz üzerine muvāfakat eder de āher bir garaz üzerine sana muhālefet eder, sen onunla bir hālet-i mütevassıta üzerine bulunmalısın ki inkıbāz ve istirsāl mā-beyninde bulunup ikbāl ve iᶜrāz ile ona sevişmek ve ondan tevahhuş etmek hāletleri arasında ola yaᶜnī orta bir hālde olarak onunla dostluk edersin ki cemīᶜ-i agrāzında sana muvāfakat eden ādeme senin ettiğinin ikrām gibi onun ikrāmına mübālagat etmemelisin ve cemīᶜ-i agrāzında sana muhālefet eden ādemin ihānesi gibi onun ihānesine mübālagat etmemelisin ve ondan sonra o tevassutun meyli gāh galebe-i cināyet katında onun ihānetine ola ve gāh muvāfakatı galebesinde onun ikrām ve mücāmelesi tarafına ola. İşte bu vechle Zāt-ı Zü'l-Celāl'e tāᶜat ve ᶜisyān edip gāh rızā ve gāh suhtuna taᶜarruz eden merd-i müslim ile senin muᶜāmele ve muhabbet ve bugzun olmak gerektir.

[فإن قلت فبماذا يمكن إظهار البغض فأقول أما في القول فبكف اللسان عن مكالمته ومحادثته مرة وبالاستخفاف والتغليظ في القول أخرى وأما في الفعل فبقطع السعي في إعانته مرة وبالسعي في إساءته وإفساد مآربه أخرى وبعض هذا أشد من بعض وهي بِحَسَبِ دَرَجَاتِ الْفِسْقِ وَالْمَعْصِيَةِ الصَّادِرَةِ مِنْهُ أَمَّا مَا يَجْرِي مَجْرَى الْهَفْوَةِ الَّتِي يَعْلَمُ أَنَّهُ مُتَنَدِّمٌ عَلَيْهَا وَلَا يُصِرُّ عَلَيْهَا فَالْأَوْلَى فِيهِ الستر والإغماض أما ما أصر عليه من صغيرة أو كبيرة فإن كان ممن تأكدت بينك وبينه مودة وصحبة وأخوة فله حكم آخر وسيأتي وفيه خلاف بين العلماء وأما إذا لم تتأكد أخوة وصحبة فلا بد من إظهار أثر البغض إما في الإعراض والتباعد عنه وقلة الالتفات إليه وإما في الاستخفاف وتغليظ القول عليه وهذا أشد من الإعراض وهو بحسب غلظ المعصية وخفتها وكذلك في الفعل أيضًا رتبتان إحداهما قطع المعونة والرفق والنصرة عنه وهو أقل الدرجات والأخرى السعي في إفساد أغراضه عليه كفعل الأعداء المبغطين وهذا لا بد منه ولكن فيما يفسد عليه طريق المعصية أما ما لا يؤثر فيه فلا]

Ve eger dedin ki ona izhār-ı bugz ne ile mümkin olur? Ben buna dahi derim ki kavlde ise onun mükālemesinden ve muhādesesinden gāh keff-i lisān etmekle olur ve gāh kavlde ona taglīz-i kavl ve istihfāf etmekle olur ve eger fiᶜlde ise o dahi gāh iᶜānesi saᶜyi katᶜ etmek ve gāh onun isāʾet ve ifsād meʾāribine saᶜy etmekle olur. Ve bunun baᶜzı baᶜzısından eşedd olur ki onun derecāt-ı fısk ve ondan sādır olan maᶜsiyete göre ola, kaldı ki o müslimden sādır olan kusūr eger hefve-i lisān mecrāsında cārī olup ki onun üzerine onun ne nedāmet ve peşīmānlığı ve ne de ısrār ve muvāzabatı bilinir bir kusūr ise onda evlā odur ki onda setr ve igmāz-ı ᶜayn vākiᶜ ola. Ve eger zünūb-ı sagāir veyā kebāirden olarak ona musırrr bir cürm ise o cürmkār eger onunla muhabbeti mesbūk ve müteʾekked bir kimse ise ki beynlerinde ülfet-i kadīme ve muhabbet-i ekīde cārī olmuş bir zāt ise onun başkaca bir hükmü vardır ki baᶜde-mā onun beyānı gelecektir. Ve beyne'l-ᶜulemāʾ onda bir ihtilāf vākiᶜ olmuştur. Ve eger beynlerinde bir uhuvvet ve sohbet-i müteʾekked olmamış bir şahs ise o vaktte ondan tebāᶜud ve igrāz etmek ve ona kıllet-i iltifāt ile istihfāf edip üzerine taglīz-i makāl gibi muᶜāmeleler ile izhār-ı eser-i bugz u ᶜadāvet etmek lāzımdır. İstihfāf ile taglīz kelām-ı muᶜāmeleleri iᶜrāzdan eşeddir ve gılaz-ı maᶜsiyete göre muᶜāmele etmek gerektir yaᶜnī

maᶜsiyet hafīf olur ise iᶜrāz ve mübāᶜadet ve kıllet-i iltifāt gibi bir muᶜā-mele ede ve maᶜsiyet galīz ise istihfāf ve taglīz-i sühan ile muᶜamele ve izhār-ı āsār-ı bugz ede. Ve fiᶜlde dahi kezālik iki rütbe vardır: Birincisi ondan katᶜ-ı rıfk u meᶜūnet ü nusrettir ve bunlar ise derecāt-ı bugzun ekallidir. Ve ikincisi agrāzının ifsādına [324] saᶜy etmektir, yaᶜnī efᶜāl-i mütebāgizīn gibi ve o kimsenin üzerine agrāz-ı muharremesini bozup meʾārib-i gayr-ı meşrūᶜasını ifsāda çalışmaktır. Ve bu çalışmak lāzım ve lābüddür lākin ona tarīk-i maᶜsiyeti ifsād edecek şeyde olmak gerek-tir; o ki tarīk-i maᶜsiyetinin ifsādına eseri olmayan şeyʾin ifsādı vācib değildir.

[مثاله رجل عصى الله بشرب الخمر وقد خطب امرأة لو تيسر له نكاحها لكان مغبوطًا بها بالمال والجمال والجاه إلا أن ذلك لا يؤثر في منعه من شرب الخمر ولا في بعث وتحريض عليه فإذا قدرت على إعانته ليتم له غرضه ومقصوده وقدرت على تشويشه ليفوته غرضه فليس لك السعي في تشويشه أما الإعانة فلو تركتها إظهارًا للغضب عليه في فسقه فلا بأس وليس يجب تركها إذ ربما يكون لك نية في أن تتلطف بإعانته وإظهار الشفقة عليه ليعتقد مودتك ويقبل نصحك فهذا حسن وإن لم يظهر لك ولكن رأيت أن تعينه على غرضه قضاء لحق إسلامه فذلك ليس بممنوع بل هو الأحسن إن كانت معصيته بالجناية على حقك أو حق من يتعلق بك وفيه نزل قوله تعالى ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ﴾ إلى قوله تعالى ﴿أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ﴾ إذ تكلم مسطح بن أثاثة في واقعة الإفك فحلف أبو بكر أن يقطع عنه رفقه وقد كان يواسيه بالمال فنزلت الآية مع عظم معصية مسطح وأية معصية تزيد على التعرض لحرم رسول الله صلى الله عليه وسلم وإطالة اللسان في مثل عائشة رضي الله عنها إلا أن الصديق رضي الله عنه كان كالمجني عليه في نفسه بتلك الواقعة والعفو عمن ظلم والإحسان إلى من أساء من أخلاق الصديقين وإنما يحسن الإحسان إلى من ظلمك فأما من ظلم غيرك وعصى الله به فلا يحسن إحسانك إليه لأن في الإحسان إلى الظالم إساءة إلى المظلوم وحق المظلوم أولى بالمراعاة وتقوية قلبه بالإعراض عن الظالم أحب إلى الله من تقوية قلب الظالم فأما إذا كنت أنت المظلوم فالأحسن في حقك العفو والصفح]

Misāli ise bir ādem meselā şürb-i hamr ile Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ᶜisyān edip ve bir kadını nāmzed ederek onu dahi nikāh ile tezevvüc etmek ister ki o kadınddan mütezevvic olursa onun hüsn ü cemal ve māl ve

cāhından dolayı halk içinde magbūz olurdu velākin bu nāmzedliğinin ifsādı şürb-i hamrdan menᶜine onun bir eseri olmaz ve dahi onun iᶜānesi üzerine onu baᶜs ve tahrīdi olmaz ve sen dahi itmām-ı garaz u maksūduna muktedir olsan ki ona iᶜāne etsen onun maksūdu hāsıl olur ve hem dahi garazın tefvītine muktedir olsan ki eger bir teşvīşi düşürdünse işi bozulup garaz ve maksūdu geçer, artık sana onun işinin teşvīşine saᶜy etmek cevāzı yoktur, ammā onun fıskına gayzının izhārı için iᶜānesinin terkinde bir beᵓs olmaz ve iᶜānesinin terki dahi ona vācib olmaz, çünkü ola ki sana bir kasd vardır ki ona izhār-ı şefkat ile iᶜānesine bi't-telattuf meveddetinizi iᶜtikād ettiresin tā ki nushunuzu kabūl ede ve bu yol dahi güzel ve müstahsendir. Ve eger bu kasd sana zāhir olmadı velākin onun hakk-ı İslām'ının ödemesi için onun garazı üzerine iᶜāne etmekliğin reᵓyi sende müstahsen geldi, o dahi sana memnūᶜ değildir, belki onun iyisi odur. Eger onun maᶜsiyeti senin bir hakkın üzerine cināyet etmekle olmuş veyāhūd sana müteᶜallik bir kimsenin hakkında cināyet etmekledir, zīrā böyle bir şeᵓnde Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerinin ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ﴾[148] nass-ı ᶜālīsi nāzil olmuştur, tā ki ﴿أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ﴾[149] emr-i celīline kadar ki Mistah b. Esāse vākiᶜa-i ifkte tekellüm ettikte Hazret-i Ebū Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān yemīn etti ki ondan rıfkati kesip katᶜ ede ki evvelden onu mālı ile müvāsāt ederdi, o vaktte işbu āyet-i kerīme nāzil oldu; maᶜa-hāzā onun maᶜsiyeti pek çün büyük idi. Hangi maᶜsiyet var ki ᶜarz-ı ᶜālī-i Hazret-i Peygamberī'ye taᶜarruz eden maᶜsiyete zāid ve kebīr ola? Yaᶜnī hīçbir maᶜsiyet ondan ziyāde olmaz, elbette Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān efendimize itāle-i lisān etmek gibi dünyāda büyük bir cürm ve cināyet olmaz lākin Sıddīk-i Ekber ᶜaleyhi'r-rıdvān bundan mecniyyün ᶜaleyh olup çünkü ifk kerīmesi hakkında idi fī nefsihi mecniyyün ᶜaleyh olduğu haysiyyetle işbu emr-i ᶜālī sādır oldu, çünkü ona zulm edene ᶜafv etmek ve ona isāᵓet edene ihsān eylemek ahlāk-ı sıddīkīndendir. Bu āyet sūre-i Nūr'un yirmi ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Sizden dīnde fazl ve mālda vüsᶜat sāhibleri ki medār Ebū

148 Nūr, 24/22.
149 Nūr, 24/22.

Bekr radıyallāhu taᶜālā ᶜanhudür, akrabāsına ve fukarāya ve fī-sebīlillāh hicret edenlere infāk ve ihsān etmemeğe yemīn etmesin, belki onlardan sādır olan cürmü ᶜafv ve intikāmdan igmāz etsinler. Āyā siz sevmez misiniz ki Allāhu taᶜālā sizi magfiret eder, Allāhu taᶜālā magfiret ve rahmet edicidir" Denildi ki Ebū Bekr radıyallāhu taᶜālā ᶜanhün Mistah teyzesi oğlu fakīr ve muhācir idi, Sıddīk radıyallāhu taᶜālā ᶜanhu ona nafaka [325] ihsān etmekte idi. ᶜĀişe radıyallāhu taᶜālā ᶜanhānın hakkında iftirāᵓ etmekle ondan infākı katᶜ ve yemīn etmişti. Peygamber ᶜaleyhi's-selām bu āyet-i kerīmeyi Ebū Bekr radıyallāhu taᶜālā ᶜanhuya kırāᵓet ettikte "Belā, magfiret olunmamızı severiz" diye Mistah'a yine infāk eder olup "Vallāhi hīç nafakasını katᶜ eylemem" dedi. Ve ihsān ancak seni zulm edene etmek güzel olur, yoksa gayrına zulm etmekle taᶜaddī ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ᶜısyān edene ihsān etmek müstahsen değildir, çünkü zālime ihsān etmekle mazlūma isāᵓet etmek vardır ve zālimden iᶜrāz etmekle mazlūmun kalbini takviye edip onun hakkını mürāᶜat etmek daha ziyāde evlādır ve ᶜindallāh dahi daha ziyāde mahbūbdur, yaᶜnī zālimin kalbini takviye etmekten mazlūmun kalbini takviye etmek Allāhu ᶜazīmü'ş-şān katında daha ziyāde ehabb ve marzī ve hoştur demek olur. Ammā eger mazlūm sen olsan o hālde ona ᶜafv ve safh etmek senin hakkında daha ziyāde güzeldir.

[وطرق السلف قد اختلفت في إظهار البغض مع أهل المعاصي وكلهم اتفقوا على إظهار البغض للظلمة والمبتدعة وكل من عصى الله بمعصية متعدية منه إلى غيره فأما من عصى الله في نفسه فمنهم من نظر بعين الرحمة إلى العصاة كلهم ومنهم من شدد الإنكار واختار المهاجرة فقد كان أحمد بن حنبل يهجر الأكابر في أدنى كلمة حتى هجر يحيى بن معين لقوله إني لا أسأل أحدًا شيئًا ولو حمل السلطان إلي شيئًا لأخذته وهجر الحارث المحاسبي في تصنيفه في الرد على المعتزلة وقال إنك لا بد تورد أولًا شبهاتهم وتحمل الناس على التفكر فيها ثم ترد عليهم وهجر أبا ثور في تأويله قَوْلَهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ"]

Selef-i sālihīn turukı ehl-i meᶜāsīye izhār-ı bugz etmeklikte ihtilāf etmiştir ve kāffesi zulme ve mübtediaᶜnın gürūhuna izhār-ı bugz etmek üzerine ittifāk eylemişlerdir ki dīgerini zulm eden zālime ve dīnde bidᶜayı ihdās eden mübtediᶜa izhār-ı bugz etmek lāzımdır diye cümle-

si kelimeten vāhideten söylemişler ve kim ki dīgerine taᶜaddī eder bir maᶜsiyet ile Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ᶜisyān eylerse ona izhār-ı bugz etmek vācibdir demişler velākin yalnız kendi nefsini zulm edip de fī nefsihi ᶜisyān eden ādemin hakkında onların ihtilāfları vākiᶜ olmuştur ki baᶜzıları kāffe-i ᶜusāta ᶜayn-ı rahmetle nazar edip setr ve igmāz-ı ᶜaynı münāsib görmüşler ve baᶜzıları inkārı teşdīd edip onların hicretlerini ihtiyār etmişler. Ez-cümle İmām Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahme ednā bir kelime ile ekābiri hicret ederdi, hattā Yahyā b. Maᶜīn'i "Ben bir kimseden aslā bir şey dileyip suᵓāl etmem velākin sultān bana bir şey haml ederse ben onu alırdım" dediğine hicret etti. Ve Hāris el-Muhāsibi'nin dahi redd-i Muᶜtezile'de tasnīf ettiği kitāb için onu dahi hicret edip ona dedi ki "Senin bu tasnīfinde lābüddür ki Muᶜtezileler'in şübhelerini īrād ve onlara tefekkür etmeğe nāsı haml ettirip baᶜdehu o şübheleri redd etmişsin." Ve Ebā Sevr'i dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ"[150] diye buyurduğu hadīs-i şerīfin teᵓvīli için onu hicret etti.

[وهذا أمر يختلف باختلاف النية وتختلف النية باختلاف الحال فإن كان الغالب على القلب النظر إلى اضطرار الخلق وعجزهم وأنهم مسخرون لما قدروا له أورث هذا تساهلًا في المعاداة والبغض وله وجه ولكن قد تلتبس به المداهنة فأكثر البواعث على الإغضاء عن المعاصي المداهنة ومراعاة القلوب والخوف من وحشتها ونفارها وقد يلبس الشيطان ذلك على الغبي الأحمق بأنه ينظر بعين الرحمة ومحك ذلك أن ينظر إليه بعين الرحمة إن جنى على خاص حقه ويقول إنه قد سخر له والقدر لا ينفع منه الحذر وكيف لا يفعله وقد كتب عليه فمثل هذا قد تصح له نية في الإغماض عن الجناية على حق الله وإن كان يغتاظ عند الجناية على حقه ويترحم عند الجناية على حق الله فهذا مداهن مغرور بمكيدة من مكايد الشيطان فليتنبه له]

Ve bu bir emrdir ki ihtilāf-ı niyyet ile muhtelif olur ve niyyet dahi ihtilāf-ı hāl ile muhtelif olur ki eger kalbe gālib gelen halkın ıztırārı ve ᶜaczleriyle üzerlerine muktedir bulunan tekādīre müsahhar olmalarının nazar ve mütālaᶜası ise bu mülāhaza ve nazar-ı gālib muᶜādāt ve bugzunda bir tesāhülü īrās eder ve onun dahi vechi vardır velākin baᶜzen

150 *Musnedu* Ahmed, 12/275, no: 7323; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 112.

müdāhene dahi bununla mültebis olur, zīrā meʿāsīye igzāʾ etmekliğin ekser-i bevāʿisi müdāhenedir ve kulūbun mürāʿātıdır ve nefret-i kulūb ve vahşetlerinden olan havf ve korkuluktur, şeytān-ı laʿīn bu hāli gabī ahmak üzerine baʿzen telbīs eder ki gūyā ona ʿayn-ı rahmetle nazar eder. Ve bunun mihekk taşı ise eger onun hāss-ı hakkına cināyet eder de ona ʿayn-ı rahmetle bakarsa ve bu hakkında mukadder idi ve kendisi buna müsahhardır ve kaderden hazer menfaʿat vermez ve onu nice işlemeye o hāl ile ki üzerine fiʿli yazılmıştır diye maʿzūr tutarsa o vaktte o kimseye cāizdir ki hakkullāhın cināyetine olan kusūrundan dahi igmāz-ı ʿayn edip işbu niyyet ondan sahīh olabilir. Ve eger hukūk-ı zātiyyesine vukūʿ bulan cināyetlerden mugtāz olur da hakkullāhın üzerine vukūʿ bulan cināyāta merhamet eder, artık o kimse merd-i müdāhindir ve şeytān-ı laʿīnin mekāyidinden bir mekīde ile magrūrdur, kaldı ki buna müteneb-bih olup āgāh olmalı yaʿnī mādām ki hukūkuna vākiʿ olan cināyetten onu merhamet etmez ve maʿzūr tutmaz, hukūk-ı ilāhiyyeye dahi vākiʿ olan cināyetinden igmāz-ı [326] ʿayn etmemek gerektir.

[فإن قلت فأقل الدرجات في إظهار البغض الهجر والإعراض وقطع الرفق والإعانة فهل يجب ذلك حتى يعصي العبد بتركه فأقول لا يدخل ذلك في ظاهر العلم تحت التكليف والإيجاب فإنا نعلم أن الذين شربوا الخمر وتعاطوا الفواحش فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وسلم والصحابة ما كانوا يهجرون بالكلية بل كانوا منقسمين فيهم إلى من يغلظ القول عليه ويظهر البعض له وإلى من يعرض عنه ولا يتعرض له وإلى من ينظر إليه بعين الرحمة ولا يؤثر المقاطعة والتباعد فهذه دقائق دينية تختلف فيها طرق السالكين لطريق الآخرة ويكون عمل كل واحد على ما يقتضيه حاله ووقته ومقتضى الأحوال في هذه الأمور إما مكروهة أو مندوبة فتكون في رتبة الفضائل ولا تنتهي إلى التحريم والإيجاب فإن الداخل تحت التكليف أصل المعرفة لله تعالى وأصل الحب وذلك قد لا يتعدى من المحبوب إلى غيره وإنما المتعدي إفراط الحب واستيلاؤه وذلك لا يدخل في الفتوى وتحت ظاهر التكليف في حق عوام الخلق أصلًا]

Ve izhār-ı bugzda ekall-i derecāt-ı hecr ve iʿrāz ve katʿ-ı rıfk ve iʿā-nettir. Āyā bunlar ādeme vācib olup ki terkiyle ʿabd ʿāsī olur mu der isen, buna dahi derim ki zāhir-i ʿilmde teklīf ve īcāb tahtında bu hāl

dāhil olmaz, zīrā biz biliriz ki zamān-ı saᶜādette şürb-i hamr ve teᶜātī-yi fevāhiş eden eşhāsa sahābe-i kirām külliyyen hecr etmediler, belki onların haklarında sahābe-i ᶜizām münkasım idiler ki baᶜzıları mürtekib-i fevāhişe taglīt-i kelām ve ona izhār-ı bugz ederdi ve baᶜzılar ondan iᶜrāz edip velākin ona taᶜarruz etmezdi ve baᶜzıları dahi ona ᶜayn-ı rahmetle onu nazar edip mukātaᶜa ve tebāᶜudu īsār etmezdi, işte bunlar dekāik-i dīniyyedir. Sālik-i rāh-ı āhiret olanların turuk ve mesālikleri onda muhtelif olurlar ve her birinin ᶜameli kendi hālinin muktezāsına göre ve vaktin īcābına göre olur. Ve bu umūrun muktezā-yı hālleri yā mekrūhtur veyāhūd mendūbdur ki rütbe-i fezāilde bulunarak tahrīm ve vücūb-ı derecesine müntehī olmaz, çünkü teklīf altında dāhil olan ancak asl-ı maᶜrifet-i ilāhiyyedir ve dahi hubbun aslıdır ve asl-ı hubb ise mahbūbdan dīgerine taᶜaddī ve tecāvüz etmez, müteᶜaddī ve mütecāviz ancak hubbun ifrāt ve kalbe istīlāsıdır, o dahi fetvāda dāhil olmaz ve dahi ᶜavāmm-ı halk hakkında aslen teklīf-i zāhir altında girmez.

Beyānu Merātibillezīne Yebgazūne Fillāhi ve Keyfiyyeti Muᶜāmeletihim

[بيان مراتب الذين يبغضون في الله وكيفية معاملتهم]

[فإن قلت إظهار البغض والعداوة بالفعل إن لم يكن واجبًا فلا شك أنه مندوب إليه والعصاة والفساق على مراتب مختلفة فكيف ينال الفضل بمعاملتهم وهل يسلك بجميعهم مسلكًا واحدًا أم لا فاعلم أن المخالف لأمر الله سبحانه لا يخلو إما أن يكون مخالفًا في عقده أو في عمله والمخالف في العقد إما مبتدع أو كافر والمبتدع إما داع إلى بدعته أو ساكت والساكت إما بعجزه أو باختياره فأقسام الفساد في الاعتقاد ثلاثة]

Ve fillāh bugz olunan kesānın merātibleriyle muᶜāmelelerinin keyfiyyeti ise o dahi bu mebhastır. Şöyle ki sen fiᶜl ile izhār-ı bugz ve ᶜadāvet vācib olmazsa mendūbun ileyh olduğuna bir şekk yoktur ve ᶜusāt ve fussāk merātib-i muhtelife üzerinedir, bunların muᶜāmeleleriyle fazl nice neyl olunabilir, bunların cemīᶜisine meslek-i vāhid ile mi sülūk olunur yoksa yok der isen, artık bunu dahi böylece bil ve āgāh o ki Allāhu ᶜazīmü'ş-şānın emrine muhālefet eden kimsenin ahvāli bunlardan tehī

ve hālī olmaz ki yā kendi iᶜtikādında muhālefet edecek veyāhūd ᶜamelinde ve iᶜtikādında muhālefet eden ādem dahi yā mübtediᶜ veyāhūd kāfirdir ve mübtediᶜ olan kimse yā bidᶜatına halkı daᶜvet eder veyāhūd sākittir ve sākit olan kimse onun sükūtu dahi yā onun kendi ᶜacziyledir veyāhūd ihtiyāriyledir, kaldı ki bu iᶜtibār ile iᶜtikādda olan fesādın aksāmı üç kısm olur:

[الأول الكفر فالكافر إن كان محاربًا فهو يستحق القتل والإرقاق وليس بعد هذين إهانة وأما الذمي فإنه لا يجوز إيذاؤه إلا بالإعراض عنه والتحقير له بالاضرار إلى أضيق الطريق وبترك المفاتحة بالسلام فإذا قال السلام عليك قلت وعليك والأولى الكف عن مخالطته ومعاملته ومواكلته وأما الانبساط معه والاسترسال إليه كما يسترسل إلى الأصدقاء فهو مكروه كراهة شديدة يكاد ينتهي ما يقوى منها إلى حد التحريم قال تعالى ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ﴾ الآية]

Birinci kısmı ki küfr idi, kāfir olan kimse muhārib olursa onun istihkākı katl ve istirkāktır ve bu iki fiᶜlden sonra dünyāda bir ihānet olmaz. Ve o kāfir eger muhārib olmayıp cizye-güzār bir zimmī [327] ise o dahi ondan iᶜrāz etmekten gayrısı ile onun īzāsı cāiz olmaz, yaᶜnī merd-i zımmīye iᶜrāz edip azyak-ı turuka muztarr etmek ve ona müfātaha-i selām etmemek ve selām verirse ve ᶜaleyke demek gibi muᶜāmelelerle tahkīr olunur. Ve evlā odur ki onunla muᶜāmele ve muhālata ve mücāmele ve berāberce taᶜāmı tenāvül eylemekten keff etmektir yaᶜnī cizye-güzār olan zımmī ile muhālata ve muᶜāmele ve müʾākele etmemek gerektir ve asdikāya olan istirsāl gibi onunla inbisāt ve istirsāl etmek dahi mekrūhtur ve kerāheti şedīd olup kuvvetlisi hadd-i tahrīme müntehī olmağa yakındır, çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ﴾[151] Ve bu āyet-i kerīme sūre-i Mücādele'nin yirmi ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taᶜālāya ve āhirete īmān getiren kavmi Allāhu taᶜālā ve resūlünün emrine muhālefet edenlerle dostluk ve meveddet eder bulmazsın belki ᶜadāvet ve

151 Mücādele, 58/22.

mukātele ederler eger o muhālifler babaları dahi olursa, Ebū ᶜUbeyde Cerrāh gibi ki yevm-i Uhud'da babası ᶜAbdullāh-ı Cerrāh'ı katl etti, yāhūd oğulları dahi olursa, Sıddīk-i Ekber radıyallāhu ᶜanhu gibi ki oğlu ᶜAbdurrahmān ile Bedr'de muhārebe etmek üzere iken Peygamber ᶜaleyhi's-selām menᶜ buyurdu, yāhūd karındaşları dahi olursa, Musᶜab radıyallāhu taᶜālā ᶜanhu gibi karındaşı ᶜUbeyd'i Uhud'da katl eyledi, veyāhūd akrabāsı dahi olursa, Fārūk radıyallāhu ᶜanhu gibi ki Bedr'de dayısı ᶜĀsım b. Hişām'ı ve ᶜAlī ve Hamza ve ᶜUbeyde radıyallāhu ᶜanhum gibi ki Bedr'de akrabāları ᶜUtbe ve Şeybe ve Velīd'i katl ettiler. O, (Allāhu taᶜālānın düşmanları olan kāfirlere egerçi kendi akrabāları ise dahi meveddet etmeyen) kimselerin kalblerinde Allāhu taᶜālā īmānı sābit ve ᶜindinde rahmet ve nusret ve nūr-ı hidāyetiyle teʾyīd edip eşcārı tahtından enhār akar cennetlere müʾebbed olarak ihāl eder. Allāhu taᶜālā onların tāᶜātından rāzī ve onlar dahi Allāhu taᶜālānın kerem ve ihsānından rāzī ve hoşnūdlardır. İşte o gürūh Allāhu taᶜālānın nāsır-ı dīn ᶜaskerleridir. Āgāh olun ki o cünūd Allāh dāreynde felāh bulucalardır."

[وقال صلى الله عليه وسلم "اَلْمُسْلِمُ وَالْمُشْرِكُ لَا تَتَرَاءَى نَارَاهُمَا" وقال عز وجل ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ﴾ الآية]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْمُسْلِمُ وَالْمُشْرِكُ لَا تَتَرَاءَى نَارَاهُمَا"[152] Yaᶜnī "Müslim ve kāfirin āteşleri müterāʾī olmazlar." Ve dahi Hakk ᶜazze ve celle hazretleri buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ﴾[153] Bu āyet-i kerīme sūre-i Mümtehinne'nin birinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müʾminler, benim ve sizin düşmanınızı dost edinmeyin. Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın ihbārını onlara ifāde ile meveddet ilkāʾ edersiz, onlar ise size gelen Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şāna kāfir oldular. Rabbiniz celle şānuhuya īmānınız sebebiyle Resūlullāh'ı ve sizi diyārınız Mekke'den çıkardılar. Eger diyārınızdan çıkmanız benim yolumda

152 *Musnedu*'ş-Şāfiᶜī, 3/307, no: 1642; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 10/244.
153 Mümtehine, 60/1.

cihād ve rızāmı taleb için ise onlar benim düşmanım iken niçin onlarla sırren meveddet edersiz? Maᶜa-hāzā ben sizin aᶜdā ile gizli meveddetinizi ve İslāmınız ikrār ve iᶜtizār-ı zāhirenizi bilirim. Sizden kim ki bundan sonra bu düşmanlarla dostluk ederse doğru yoldan azmışlardandır." Rivāyet olundu ki hicretin sekizinci senesi peygamber ᶜaleyhi's-selām ehl-i Mekke'ye gazā kasdını etmişti. Hātıb b. Ebī Beltaᶜa bundan āgāh oldukta bu ᶜazīmet-i nebevīyi ifāde zımnında Mekke'ye mektūb yazıp Ebū ᶜAmr b. es-Sayfī'nin cāriyesi Sāre nām imreʾe ile gönderdi. Cibrīl ᶜaleyhi's-selām onu peygamber ᶜaleyhi's-selāma haber verip o dahi ᶜAlī ve ᶜAmmār ve Talha ve Zübeyr ve Mikdād ve Ebū Mirsed radıyallāhu taᶜālā ᶜanhum nām sahābeleri gönderip buyurdu ki "Ravza-i Hāh nām mahalde bir merʾeye mülākāt edersiz, onda Hātıb'ın mektūbu vardır, onu alıp merʾeyi salıverin, eger imtināᶜ ederse boynunu vurun!" diye tenbīh eyledi. O mahalde merʾeyi bulup mektūbu taleb ettiler, inkār etmekle ᶜAlī radıyallāhu taᶜālā ᶜanhu sell-i seyf ettikte saçı arasından çıkarıp verdi. Nāme peygamber ᶜaleyhi's-selāma geldikte Hātıb'ı ihzārla "Niçin böyle ettin?" dedi. Hātıb dedi ki "Yā Resūlallāh, İslām'a geleliden beri kāfir olmadım, dīn-i İslāmda sebāt üzereyim lākin Kureyş beytinde ben bir recül-i garībim, Mekke'de ehlimi himāyet eder kimsem yoktur, bu vesīle ile şāyed ehl ve evlādımı sıyānet edeler ümīdiyle yazdım, maᶜa-hāzā bilirim ki benim mektūbum onlara bir şey ifāde etmez." Peygamber ᶜaleyhi's-selām onun kavlini tasdīk ve ᶜözrünü kabūl etti ve bu āyet-i kerīme onun hakkında nāzil oldu.

[الثاني المبتدع الذي يدعو إلى بدعته فإن كانت البدعة بحيث يكفر بها فأمره أشد من الذمي لأنه لا يقر بجزية ولا يسامح بعقد ذمة وإن كان مما لا يكفر بها فأمره بينه وبين الله أخف من أمر الكافر لا محالة ولكن الأمر في الإنكار عليه أشد منه على الكافر لأن شر الكافر غير متعد فإن [328] المسلمين اعتقدوا كفره فلا يلتفتون إلى قوله إذ لا يدعي لنفسه الإسلام واعتقاد الحق]

Ve ikinci kısmı dahi ki bidᶜatine daᶜvet eden mübtediᶜ idi, o dahi eger ibtidāᶜ-kerdesi olan bidᶜa ile kāfir ise artık onun emri zımmīden eşeddir, çünkü cizye-güzār olamaz ve ᶜakd-i zimmet ile müsāmaha olunamaz. Ve eger o bidᶜat ile kāfir olmazsa artık onun emri beynehu ve beynallāhi

taʿālā kāfirin emrinden lā-mahāle daha ziyāde hafīf ve sebüktür velākin üzerine inkār etmekliğin emri kāfirin üzerine olacak inkārın emrinden daha ziyāde eşedd olmak gerektir, çünkü kāfirin şerri müteʿaddī değildir, yaʿnī dīgerlerine sirāyet ve tecāvüz etmez, zīrā ehl-i İslām kāfirin küfrünü iʿtikād ederler ve onun sözüne iltifāt etmezler ve hem dahi o kāfir nesne İslām'ı ve hakkın iʿtikādını daʿvā etmez.

[أما المبتدع الذي يدعو إلا البدعة ويزعم أن ما يدعو إليه حق فهو سبب لغواية الخلق فشره متعد فالاستحباب في إظهار بغضه ومعاداته والانقطاع عنه وتحقيره والتشنيع عليه ببدعته وتنفير الناس عنه أشد وإن سلم في خلوة فلا بأس برد جوابه وإن علمت أن الإعراض عنه والسكوت عن جوابه يقبح في نفسه بدعته ويؤثر في زجره فترك الجواب أولى تنفيرًا للناس عنه وتقبيحًا لبدعته في أعينهم وكذلك الأولى كف الإحسان إليه والإعانة له لا سيما فيما يظهر للخلق قال عليه السلام ''مَنِ انْتَهَرَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ مَلَأَ اللهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا وَمَنْ أَهَانَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ أَمَّنَهُ اللهُ يَوْمَ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ وَمَنْ أَلَانَ لَهُ وَأَكْرَمَهُ أَوْ لَقِيَهُ بِبِشْرٍ فَقَدِ اسْتَخَفَّ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ عَلَى محمد صلى الله عليه وسلم'']

Velākin bidʿatına daʿvet eden ve ona daʿvet ettiği şey hakk olduğunu zuʿm eden mübtediʿ halkın gavāyet ve idlāline sebebdir, onun şerri müteʿaddīdir. Ve müstehabb odur ki ādem onun bugzunu izhār ede ve onunla muʿādāt edip ondan inkıtāʿ ede ve dāimā onu tahkīr ve bidʿasıyla onun üzerine taʿyīb ve teşnīʿ ede ve halkı ondan tenfīr ve tebʿīd eyleye ki kāfirden tebʿīdleri ile tenfīrinden bu tenfīr daha ziyāde ehemm ve eşeddir. Ve halvette selām verirse onun redd-i cevābında bir beʾs olmaz ve eger bildin ki onun redd-i cevābından senin imtināʿın onun nefsinde onun bidʿatını takbīhine mūcib olur ve senin iʿrāzın o bidʿatten zecre menʿine teʾsīr eder, o vaktte terk-i cevāb evlā kalır, lākin o terk-i cevāb ve iʿrāz ancak halkı ondan tenfīr etmek ve gözlerinde onun bidʿatini takbīh eylemek kasdıyla ola. Ve hem dahi ondan ihsānını keff etmek ve ona iʿāne etmemek gerektir, zīrā evlā ve ahrā odur lā-siyyemā halka görünür şeylerde yaʿnī ondan daha ziyāde sakınmak gerektir. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنِ انْتَهَرَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ مَلَأَ اللهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا وَمَنْ أَهَانَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ أَمَّنَهُ اللهُ يَوْمَ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ وَمَنْ أَلَانَ لَهُ

وَأَكْرَمَهُ أَوْ لَقِيَهُ بِبِشْرٍ فَقَدِ اسْتَخَفَّ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ عَلَى محمد صلى الله عليه وسلم"[154] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki bir bidʿa-kārı kavl-i galīz ile zecr ederse Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri onun kalbine emn ve īmānı doldurur ve kim ki bidʿali kimseyi ihānet eylerse yevm-i fezaʿ-ı ekberde onu Zāt-ı Zü'l-Celāl emīn eder ve kim ki ona sözünü yumuşak edip ikrām ederse veyāhūd ona bişr ve meserretle mülākāt edip karşılarsa tahkīkan o kimse Muhammed ʿaleyhi's-salātu ve's-selāma nāzil olan vahy-i ilāhīye istihfāf etmiş olur."

[الثالث المبتدع العامي الذي لا يقدر على الدعوة ولا يخاف الاقتداء به فأمره أهون فالأولى أن لا يقابح بالتغليظ والإهانة بل يتلطف به في النصح فإن قلوب العوام سريعة التقلب فإن لم ينفع النصح وكان في الإعراض عنه تقبيح لبدعته في عينه تأكد الاستحباب في الإعراض وإن علم أن ذلك لا يؤثر فيه لجمود طبعه ورسوخ عقده في قلبه فالإعراض أولى لأن البدعة إذا لم يبالغ في تقبيحها شاعت بين الخلق وعم فسادها]

Ve üçüncü kısmı ki mübtediʿ-i ʿāmmī idi, bidʿatine daʿvet etmeğe muktedir olmaz ve onunla iktidāʾ etmek korkusu olmaz, o dahi onun emri öbür mübtediʿ emrinden daha ziyāde kolay ve āsān ve sehl ve ehvendir ve evlā odur ki onu ihānet ve taglīz-i kelām ile takbīh olunmaya belki onun nushuna telattuf etmek münāsibdir, zīrā kulūb-ı ʿavāmm serīʿatü't-takallüb olup hālden hāle kalbi kolay olur. Ve eger onda nush etmek menfaʿati olmaz velākin ondan iʿrāz etmeklikte onun gözüne bidʿasının takbīhini mūcib olacağını anlarsa o vaktte istihbāb-ı iʿrāzı müʾekked olur. Ve eger cümūd-ı tabʿına ve kalbinde ʿakīdesinin rüsūhuna bināen onun iʿrāzı dahi ona teʾsīr etmeyeceği bilirse artık ondan iʿrāz etmek yine evlādır, zīrā bidʿanın takbīhine mübālaga olmaz, halk içinde şāyiʾ olur ve fesādı dahi ʿāmm olur.

[وأما العاصي بفعله وعمله لا باعتقاده فلا يخلو إما أن يكون بحيث يتأذى به غيره كالظلم والغضب وشهادة الزور والغيبة والتضريب بين الناس والمشي بالنميمة وأمثالها أو كان مما لا يقتصر عليه ويؤذي غيره [329] وذلك ينقسم إلى ما يدعو

---

154 *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/318, no: 537.

غيره إلى الفساد كصاحب الماخور الذي يجمع بين الرجال والنساء ويهيء أسباب الشرب والفساد لأهل الفساد أو لا يدعو غيره إلى فعله كالذي يشرب ويزني وهذا الذي لا يدعو غيره إما أن يكون عصيانه بكبيرة أو بصغيرة وكل واحد فإما أن يكون مصرًا عليه أو غير مصر فهذه التقسيمات يتحصل منها ثلاثة أقسام ولكل قسم منها رتبة وبعضها أشد من بعض ولا نسلك بالكل مسلكًا واحدًا]

Ve fiᶜl ve ᶜameli ile ᶜāsī olan kimse ise yaᶜnī onun iᶜtikādı sahīh ve dürüst olup onun iᶜtikādında bir bozukluk olmayan günahkārın eger ᶜisyānı fiᶜl ve ᶜamel iledir, o dahi işbu ahvāl-i āti'z-zikrden tehī ve hālī olmaz, yā onun ᶜisyānı dīgerinin ezāsına mūcib olur ki gayrısı onunla rencīde olur, meselā gasb ve nehb ve şehādet-i zūr ve gıybet ve nemīme ve tadrīb-i nās gibi bir aᶜmāl ola veyāhūd üzerine muktezī olmayıp yine dīgerine bādī-i ezā vü cefāʾ olur bir şey ola ve o dahi kezālik iki kısma münkasım olur ki yā dīgerini fesādına daᶜvet eyler, meyhāneci ve kārhāneci ve bezm-i fıskı teşkīl eden kavvād ve pezevenk ve sāir fesaka kimseler gibi ola ki bir mecliste erkek ve kadınları cemᶜ edip ehl-i fesāda içki ve esbāb-ı fesād ü fıskı tedārük ve āmāde eder veyāhūd fiᶜline daᶜvet eylemez, meyhor ve zānī gibi ola ve dīgerini fiᶜline daᶜvet etmeyen ādem dahi onun ᶜisyānı yā bir kebīre ile ola veyāhūd bir sagīre ile ola ve her biri dahi yā üzerine musırr ola veyāhūd gayr-ı musırr ola, işte bu taksīmāttan dahi üç kısm peydā olur ve her bir kısm için bir rütbe vardır, baᶜzısı baᶜzısından eşeddir, biz kāffesine bir meslek-i vāhid ile sülūk etmeyiz.

[القسم الأول وهو أشدها ما يتضرر به الناس كالظلم والغصب وشهادة الزور والغيبة والنميمة فهؤلاء الأولى الإعراض عنهم وترك مخالطتهم والانقباض عن معاملتهم لأن المعصية شديدة فيما يرجع إلى إيذاء الخلق ثم هؤلاء ينقسمون إلى من يظلم في الدماء وإلى من يظلم في الأموال وإلى من يظلم في الأعراض وبعضها أشد من بعض فالاستحباب في إهانتهم والإعراض عنهم مؤكد جدًا ومهما كان يتوقع من الإهانة زجرًا لهم أو لغيرهم كان الأمر فيه آكد وأشد]

Birinci kısmı ise ki aksām-ı selāsenin eşeddidir ki nāsa ızrār eden ᶜāsīdirler, zulm ve gasb ve şehādet-i zūr ve gıybet ve nemīme eden günahkārān gibi, artık onlardan yaᶜnī ᶜusāt-ı zarārkārāndan iᶜrāz etmek ve

muhātalatalarını terk eylemek ve muᶜāmelelerinden tutmak lāzımdır ki evlā odur, çünkü halkın īzāsına rāciᶜ olan günāh ve maᶜsiyet katı ve eşeddir. Ve bunlar dahi üç kısma münkasım olurlar ki baᶜzıları ādem öldürüp kan dökmeğe mütecāsir olurlar ve baᶜzıları gasb ve nehb ve sirkat ve ihtilās-ı emvāle saᶜy ederler ve baᶜzıları hetk-i ᶜırz u nāmūsa teᶜātī eylerle ve bu meᶜāsī ise baᶜzısı baᶜzısından eşeddir. Müstehabb odur ki onlara ihānet edip onlardan külliyyen iᶜrāz ede ki onların hecrleri pek çok müʾekkeddir ve ihānetleriyle onların zecrleri ve emsāllerinin ᶜibret almaları mütevakkaᶜ oldukça emr-i ihāneleri daha ziyāde müʾekked ve müşedded olur.

[الثاني صاحب الماخور الذي يهيء أسباب الفساد ويسهل طرقه على الخلق فهذا لا يؤذي الخلق في دنياهم ولكن يختلس بفعله دينهم وإن كان وفق رضاهم فهو قريب من الأول ولكنه أخف منه فإن المعصية بين العبد وبين الله تعالى إلى العفو أقرب ولكن من حيث إنه متعد على الجملة إلى غيره فهو شديد وهذا أيضًا يقتضي الإهانة والإعراض والمقاطعة وترك جواب السلام إذا ظن أن فيه نوعًا من الزجر له أو لغيره]

Ve ikinci kısmı ise o dahi meyhāneci ve kārhāneci ve pezevenk gibi günahkārāndandır ki ehl-i fıska esbāb-ı fesādı tedārük ve ihzār ederler ve halk üzerine turuk-ı fısk u fücūru teshīl eylerler, bu gibi ᶜusāt egerçi dünyāca halka zarar vermezlerse de lākin fiᶜl ve ᶜamelleriyle onların dīnlerini çalıp ihtilās ederler ve bu hāl onların rızālarına muvāfık olsa bile yine kısm-ı evvelden karībdir, lākin ondan ehafftır, zīrā ᶜabd-i günahkār ile Melik-i Gaffār beynlerinde vākiᶜ olan cürm ᶜafve daha ziyāde yakındır velākin bu cürm ve kusūr dahi ᶜale'l-cümle dīgerine taᶜaddīsi cihetle o dahi şedīddir ve bu gibi cināyetkārān kezālik ihāne ve iᶜrāz ve mukātaᶜaya müstehakklardır yaᶜnī onların terk ve hicretleri vācibdir ve selāmlarının cevāblarını redd etmemek hāli ile onlara ve emsāllerine eger bir zecr ve ᶜibret vereceği maznūn olursa onların selāmlarını almayıp cevāb-ı selāmlarının terki dahi münāsibdir.

[الثالث الذي يفسق في نفسه بشرب خمر أو ترك واجب أو مقارفة محظور يخصه فالأمر فيه أخف ولكنه في وقت مباشرته إن صودف يجب منعه بما يمتنع

به منه ولو بالضرب والاستخفاف فإن النهي عن المنكر واجب وإذا فرغ منه وعلم أن ذلك من عادته وهو مصر عليه فإن تحقق أن [330] نصحه يمنعه عن العود إليه وجب النصح وإن لم يتحقق ولكنه كان يرجوه فالأفضل النصح والزجر بالتلطف أو بالتغليظ إن كان هو الأنفع فأما الإعراض عن جواب سلامه والكف عن مخالطته حيث يعلم أنه يصر وأن النصح ليس ينفعه فهذا فيه نظر وسير العلماء فيه مختلفة والصحيح أن ذلك يختلف باختلاف نية الرجل فعند هذا يقال الأعمال بالنيات إذ في الرفق والنظر بعين الرحمة إلى الخلق نوع من التواضع وفي العنف والإعراض نوع من الزجر والمستفتى فيه القلب فما يراه أميل إلى هواه ومقتضى طبعه فالأولى ضده إذ قد يكون استخفافه وعنفه عن كبر وعجب والتذاذ بإظهار العلو والإذلال بالصلاح وقد يكون رفقه عن مداهنة واستمالة قلب للوصول به إلى غرض أو الخوف من تأثير وحشته ونفرته في جاه أو مال بظن قريب أو بعيد وكل ذلك مردد على إشارات الشيطان وبعيد عن أعمال أهل الآخرة وكل راغب في أعمال الدين مجتهد مع نفسه في التفتيش عن هذه الدقائق ومراقبة هذه الأحوال والقلب هو المفتى فيه وقد يصيب الحق في اجتهاده وقد يخطيء وقد يقدم على اتباع هواه وهو عالم به وقد يقدم وهو بحكم الغرور ظان أنه عامل لله وسالك طريق الآخرة وسيأتي بيان هذه الدقائق في كتاب الغرور من ربع المهلكات]

Ve üçüncü kısmı ki fī nefsihi fāsık olan günahkārdır, şürb-i hamr ve zinā gibi veyāhūd bir vācibi terk veyāhūd bir mahzūru iktirāf ve kesb etmek gibi maᶜsiyet-i gayr-i müteᶜaddiyeye mürtekib olan kimselerdir, bunların emri daha ziyāde hafīf olur velākin o maᶜsiyeti işlerken tesādüf olunur ise artık o fiᶜlden onunla imtināᶜ olacağı nesne ile onun menᶜi vācib olur velev ki darb ve istihfāf ile olsun, zīrā nehy-i münker vācib-dir. Ammā o ᶜamel-i maᶜsiyetten fārig olduktan sonra eger onu görüp ve maᶜlūmu oldu ki o ᶜamel onun ᶜādetindendir ve o ᶜamele dahi musırrdır, o vaktte bakar ki eger onun nushu o ᶜamele bir dahi ᶜavdet etmekten onu menᶜ eder, artık onun nushu ona vācib olur ve eger mütehakkak olma-yıp lākin teˀsīr-i nushu meˀmūl ederse yine efdali onu nush etmektir ve telattuf ile onu nush etmek ve nefᶜi olduğu hālde taglīz-i kelām ile onu zecr eylemek münāsib ve evlādır, ve'l-hāsıl enfaᶜ her hangi tarīk ise onda sülūk ede. Ve cevāb-ı selāmından iᶜrāz etmek ve muhālatasından keff eylemek ise o dahi eger bilir ki kendisi ᶜameline musırrdır ve nush

ve pend etmek ona menfaᶜat vermez, artık burası cāy-ı nazar kalır ki o vaktte onun hāli onun hāli cāy-ı teᵓemmüldür, çünkü seyr-i ᶜulemā bunda muhteliftir. Ve sahīhi odur ki o emr ve şeᵓni ādemin ihtilāf-ı niyyeti ile muhtelif olur ve el-aᶜmālu bi'n-niyyāt bunun ᶜindinde denilir, çünkü rıfk ve halka nazar-ı rahmetle bakmak tevāzuᶜun bir nevᶜidir ve ᶜunf ve iᶜrāz etmek dahi zecrden bir nevᶜdir ve bunda müftī gönüldür. Ve o ki kendi hevāsına daha ziyāde meyli var ve tabᶜı onu iktizā eder evlāsı odur ki onun zıddını işleye, zīrā baᶜzen onun o istihfāf ve ᶜunfü kendi kibr ve ᶜucbünden ve salāh ile izhār-ı ᶜulüv ve izlāl etmekten hāsıl olur ve baᶜzen olur ki onun rıfk ve merhameti müdāhene ve istimāle-i kalbden mütevellid olur ki bir garaz ve maksūda nāil olmak emeli veyāhūd cāh ve mālda zann-ı karīb veyā baᶜīd ile teᵓsīr-i vahşet ü nefreti havfı ile vākiᶜ olur. Bunların topu şeytān-ı laᶜīnin işāreti üzerine merdūddur ve ehl-i āhiret aᶜmālinden dūr ve baᶜīddir. Hālbuki aᶜmāl-i dīnde her bir rāgıb fī nefsihi bu dekāikin teftīşine ve bu ahvālin murākabesine müctehid olup kalbi bunlar için ona müftīdir. Hālbuki baᶜzen ictihādında hakka musīb olur ve baᶜzen dahi hatā eder ve olur ki onunla ᶜālim olduğu hālde ittibāᶜ-ı hevāsına ikdām eder. Ve o ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ᶜāmil ve tarīk-i āhirete sālik olduğu zannıyla bi-hükmi'l-gurūr bunlara ikdām eyler, bunun mezīd-i tafsīl ve īzāhı ile bu dekāikin beyānı rubuᶜ-ı mühlikātta kitābu'l-gurūrda gelecektir.

[ويدل على تخفيف الأمر في الفسق القاصر الذي هو بين العبد وبين الله ما روي أن شارب خمر ضرب بين يدي رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مرات وَهُوَ يعود فقال واحد من الصحابة لعنه الله ما أكثر ما يشرب فقال صلى الله عليه وسلم "لَا تَكُنْ عَوْنًا لِلشَّيْطَانِ عَلَى أَخِيكَ" أو لفظًا هذا معناه وكأن هذا إشارة إلى أن الرفق أولى من العنف والتغليظ]

Ve dahi ᶜabd ile Hālık beyninde vākiᶜ olan ᶜisyān ve fısk-ı kāsırın tahfīf-i emrine işbu rivāyet delālet eder ki zamān-ı saᶜādette huzūr-ı ᶜālī-i peygamberīde bir şārib-i hamr birkaç kerre darb olunup ve o meyhor yine ᶜavdet ederdi. Buna ısrārı hasebiyle sahābenin birisi hakkında bi'l-inkār "Laᶜnet olsun ona, ne çok şürb eder!" dedikde ᶜaleyhi's-salātu

ve's-selām efendimiz "لَا تَكُنْ عَوْنًا لِلشَّيْطَانِ عَلَى أَخِيكَ"[155] veyāhūd bunun maᶜnāsını verir dīger bir lafz ile onun sözünü redd etmiş ki "Kendi dīn karındaşın üzerine şeytān-ı laᶜīne muᶜīn olma" demektir. Ve netīce-i mefhūm ve medlūlü rıfk ᶜunf ve taglīzden evlādır ve bu sūrette nehyi fısk-ı kāsırın emri hafīf olduğuna delīl ve işārettir. [331]

Beyānu's-Sıfāti'l-Meşrūtati Fī-Men Tahtāre Sohbetehu

[بيان الصفات المشروطة فيمن تختار صحبته]

[اعلم أنه لا يصلح للصحبة كل إنسان قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلْ" وَلَا بُدَّ أَنْ يَتَمَيَّزَ بِخِصَالٍ وَصِفَاتٍ يَرْغَبُ بِسَبَبِهَا فِي صُحْبَتِهِ وتشترط تلك الخصال بحسب الفوائد المطلوبة من الصحبة إذ معنى الشرط مالا بد منه للوصول إلى المقصود فبالإضافة إلى المقصود تظهر الشروط ويطلب من الصحبة فوائد دينية ودنيوية]

Ve sohbet ve uhuvvet ve hilliyyeti ihtiyār olunan kimsenin sıfāt-ı meşrūtası beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki her bir insān sohbet ve muhabbete elverişli olmaz. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلْ"[156] ki hulāsa-i meᵓāl-i ālīsi: "Ādem sevdiği zātın dīni üzerinedir, artık sizin biriniz seveceği ādeme bakmalı ki kimle söyleşir" zīrā muhabbet olunacak zāt lābüddür ki bir hısāl ve sıfāt-ı mergūbe ile mümtāz buluna ki o hısāl ve sıfāt sebebi musāhabetine ragbet olunur, o hısāl musāhabebetten matlūb olan fevāid hasebiyle iştirāt olunur, zīrā şartın maᶜnāsı maksūda īsāl eden emr īcābıdır ki o nesne bulunmazsa o maksūda ermek kābil olmaz, kaldı ki maksūda izāfetle şurūt zāhir olur ve sohbetten fevāid-i dīniyye vü dünyeviyye matlūbdur.

[أما الدنيوية فكالانتفاع بالمال أو الجاه أو مجرد الاستئناس بالمشاهدة

155 Bkz. Buhārī, Hudūd, 5, no: 6781.

156 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/299, no: 2696; *Musnedu* Ahmed, 13/398, no: 8028; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 313, no: 655; *el-Mustedrek*, 4/188, no: 7319.

والمجاورة وليس ذلك من أغراضنا وأما الدينية فيجتمع فيها أيضًا أغراض مختلفة إذ منها الاستفادة من العلم والعمل ومنها الاستفادة من الجاه تحصنًا به عن إيذاء من يشوش القلب ويصد عن العبادة ومنها استفادة [المال] للاكتفاء به عن تضييع الأوقات في طلب القوت ومنها الاستعانة في المهمات فيكون عدة في المصائب وقوة في الأحوال ومنها التبرك بمجرد الدعاء ومنها انتظار الشفاعة في الآخرة فقد قال السلف استكثروا من الإخوان فإن لكل مؤمن شفاعة فلعلك تدخل في شفاعة أخيك وروي في غريب التفسير في قوله تعالى ﴿وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾ قال يشفعهم في إخوانهم فيدخلهم الجنة معهم ويقال إذا غفر الله للعبد شفع في إخوانه ولذلك حث جماعة من السلف على الصحبة والألفة والمخالطة وكرهوا العزلة والانفراد]

Fevāid-i dünyeviyye ise māl ve cāh ile intifāᶜ etmek veyāhūd mücāveret ve müşāhede-i mücerrede ile istīnās eylemek gibidir, bunun beyānı bizim maksūdumuzdan değildir. Ve fevāid-i dīniyye ise onda agrāz-ı muhtelife bilikip müctemiᶜ olunur, çünkü ᶜilm ve ᶜamelinden istifāde etmek o agrāzdandır ve ᶜibādetten onu sadd ve menᶜ edip kalbini teşvīşin ezāsından vikāye etmek için onun cāhına sığınıp tahsīn eylemek istifādesi dahi ondandır ve dahi taleb-i kuvvete tazyīᶜ-i evkāt etmekten onun müvāsāt ve kifāyeti istifādesi dahi ondandır ve dahi mesāyibe ᶜudde ve ahvālde kuvvet olmak üzere mühimmāt için istiᶜānesi ondandır ve dahi mücerred duᶜā ile teberrük etmek o agrāzdandır ve āhirette intizār-ı şefāᶜati dahi ondandır. Baᶜzu's-selef demiş ki ihvānı çoklaşınız, zīrā her bir müᵓmin için bir şefāᶜat vardır, ola ki birāderin şefāᶜatine giresin. Ve dahi tefsīr-i garībde Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾[157] kavl-i celīli tefsīrinde ﴿وَيَزِيدُهُمْ﴾ nass-ı celīli teᵓvīlinde onlara müᵓmin karındaşlarına şefīᶜ ettirir ki onları dahi berāberce cennete idhāl eder demişler. Ve dahi denilir ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri bir kula ᶜafv ve magfiret eylerse onu ihvānına dahi şefīᶜ ettirir. Ve bunun için selef-i sālihīnden bir cemāᶜat musāhabet ve ülfet ve muhālata hass ve tergīb edip ᶜuzlet ve infirādı mekrūh görmüşler.

157 Şūrā, 42/26.

[فهذه فوائد تستدعي كل فائدة شروطًا لا تحصل إلا بها ونحن نفصلها أما على الجملة فينبغي أن يكون فيمن تؤثر صحبته خمس خصال أَنْ يَكُونَ عَاقِلًا حَسَنَ الأخلاق غَيْرَ فَاسِقٍ ولا مبتدع وَلَا حَرِيصٍ عَلَى الدُّنْيَا أَمَّا الْعَقْلُ فَهُوَ رَأْسُ الْمَالِ وَهُوَ الْأَصْلُ فَلَا خَيْرَ فِي صُحْبَةِ الْأَحْمَقِ فَإِلَى الْوَحْشَةِ وَالْقَطِيعَةِ تَرْجِعُ عَاقِبَتُهَا وإن طالت قال علي رضي الله عنه

فلا تصحب أخا السوء وإياك وإياه   فكم من جاهل أردى حليمًا حين آخاه

يقاس المرء بالمرء إذا ما المرء ما شاه   وللشيء من الشيء مقاييس وأشباه

وللقلب على القلب دليل حين يلقاه]

İşte bunlar bir fāidelerdir ki her birisi şurūt-ı müstedᶜiyedir ki o şurūt bulunmadıkça o fāide hāsıl olamaz, biz onu tafsīl edeceğiz. Ve ᶜale'l-cümle beyānı odur ki musāhabeti īsār olunan sadīkte beş haslet bulunmak gerektir [332] ki ᶜākıl ve hasenü'l-ahlāk ve sālih yaᶜnī ᶜadl ve gayr-ı fāsık ve gayr-ı mübtediᶜ ve dünyāya gayr-ı harīs olmak hasletleridir. ᶜAkl ise reᵓs ve sermāye-i aslīdir, artık ahmak ādemin sohbetinde hayr yoktur ki onun musāhabesi ᶜākıbet-i emrde katīᶜaya rāciᶜ olur velev ki bir müddet uzamış ola. Hazret-i ᶜAlī kerremallāhü vechehu ve radıyallāhu ᶜanhu nazmen bu muhammesi buyurmuştu ki

فلا تصحب أخا السوء وإياك وإياه   فكم من جاهل أردى حليمًا حين آخاه

يقاس المرء بالمرء إذا ما المرء ما شاه   وللشيء من الشيء مقاييس وأشباه

وللقلب على القلب دليل حين يلقاه

Ki hulāsa-i meᵓāli "Sakın sakın bir nādān ve cāhili karındaş edip onu istishāb etmeyesin! Yaᶜnī cāhilin birāderliğinden sakınıp ictināb eyle ki nice nādān ādem nice ᶜākıl ile muvāhāt ettiği vaktte onu helāk etmiştir. Yaᶜnī nice ᶜākıl ādemler var ki nādānın musāhabet ve muvāhātıyla hālik olmuşlardır, zīrā onunla mümāşāt ettiği ādeme ādem kıyās olunur. Yaᶜnī bir ādem eger bir ādemle dāimā gezip birlikte yürürlerse o iki ādem yekdīgeri üzerine mukāyese olunurlar ki birisi nādān olur ise onun dīgeri dahi nādān sayılır demektir. Her bir şeyᵓe o şeyden mikyāslar ve şebīhler vardır ve kavuştuklarında kalb için öbür kalb üzerine delīl vardır."

[كيف والأحمق قد يضرك وهو يريد نفعك وإعانتك من حيث لا يدري ولذلك قال الشاعر

إني لآمن من عدو عاقل وأخاف خلًا يعتريه جنون

فالعقل فن واحد وطريقه أدرى فأرصد والجنون فنون]

Ve nice ictinābı vācib olmaz o hāl ile ki kendisi senin nefᶜ ve iᶜānetin isterken bilmediği nesne ile sana mazarrat eder, yaᶜnī bilmezlik ve nādānlık ile sana bir mazarrat eyler. Onun için şāᶜir demiş ki

إني لآمن من عدو عاقل وأخاف خلًا يعتريه جنون

فالعقل فن واحد وطريقه أدرى فأرصد والجنون فنون

Ki hulāsa-i müfādı: "Ben ᶜadüvv-i ᶜākıldan emīn olabilirim velākin cünūn ve dīvānelik ona ᶜārız olagelen dosttan havf ederim ki cünūn vaktine rāst gelip birbirine uğramaktan korkarım, zīrā ᶜakl bir fenn-i vāhiddir, onun tarīkini bilip ona muntazır olabilirim ve cünūn ise fünūndur tarīklerini bilinmez ve gözetilmez ki nāgehān ᶜakla gelmez bir işi işler.

[ولذلك قيل مقاطعة الأحمق قربان إلى الله وقال الثوري النظر إلى وجه الأحمق خطيئة مكتوبة ونعني بالعاقل الذي يفهم الأمور على ما هي عليه إما بنفسه وإما إذا فهم]

Ve onun için denilmiş ki ahmağın mukātaᶜası Zāt-ı Zü'l-Celāl'e kurbāndır yaᶜnī ondan kesilmek Hakk subhānehu ve taᶜālāya takarrüb ve tāᶜat ve ᶜibādettir. Ve dahi Sevrī demiş ki "Ahmağın yüzüne bakmak yazılı bir günāhtır." ᶜĀkıldan bizim murādımız o ādemdir ki umūru ᶜalā-mā hiye anlayıp fehm eden kimsedir, isterse o umūru o vech üzerine fehm etmesini kendi nefsi ile fehm etmiş ola ve isterse āherin taᶜlīm ve tefhīmi ile anlamış ola, hükmü siyyāndır, ona ᶜākıl denilir.

[وأما حسن الخلق فلا بد منه إذ رب عاقل يدرك الأشياء على ما هي عليه ولكن إذا غَلَبَهُ غَضَبٌ أَوْ شَهْوَةٌ أَوْ بُخْلٌ أَوْ جبن أطاع هواه وخالف ما هو المعلوم عنده لعجزه عن قهر صفاته وتقويم أخلاقه فَلَا خَيْرَ فِي صُحْبَتِهِ]

Ve dahi hüsn-i huluk hasleti ise o dahi vücūdu emr-i lāzım ve lābüd-

dür, zīrā baᶜzı ᶜākıl bulunur ki eşyānın hakāyıkını bilir velākin eger ona bir gazab veyā şehvet veyā buhl veyāhūd korkuluk gālib gelir, tutup bildiğini terk edip hevāsına itāᶜat eder ve maᶜlūmuna muhālif gider, yaᶜnī kahr sıfātından ᶜacziyle ve ihtilāfın takvīmine ᶜadem-i kudretle kendi bildiğine muhālif gider ve bu gibi ādemin musāhabesinde bir hayr yoktur.

[وَأَمَّا الْفَاسِقُ الْمُصِرُّ على الفسق فلا فائدة في صحبته لأن من يخاف الله لا يصر على كبيرة ومن لَا يَخَافُ اللهَ لَا تُؤْمَنُ غَائِلَتُهُ وَلَا يوثق بصداقته بل يتغير بتغير الأغراض وقال تَعَالَى ﴿وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾ وقال تعالى ﴿فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾ وقال تعالى ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ وقال ﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ﴾ وفي مفهوم ذلك زجر عن الفاسق]

Ve dahi fāsık ise o dahi fısk ve fücūru üzerine musırr olıcak onun musāhabesinde fāide olmaz, çünkü Zāt-ı Zü'l-Celāl'den havf eden kimse bir kebīre üzerine musırr olmaz. Ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'den havf etmeyen kimsenin gāilesinden emniyyet olunmaz ve sadākatine iᶜtimād olunmaz ki agrāzın tagyīriyle mütegayyir olur. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Furkān-ı hakīminde buyurmuş ki ﴿وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾[158] Bu nass-ı celīl sūre-i Kehf'in yirmi yedinci āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Kalbini bizim [333] zikrimizden igfāl edip hevāsına tābiᶜ olan kimseye itāᶜat etme, onun emri tebāh ve zāyiᶜ oldu." Ve dīger bir āyette buyurmuştur ki ﴿فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾[159] Bu āyet sūre-i Tāhā'nın on beşinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Hevāsına tābiᶜ olup kıyāmetin vukūᶜuna īmān etmeyen kimse seni kıyāmette inandığından sarr etmesin ki helākine sebeb olmasın." Ve dāhi dīger bir āyette buyurmuş ki ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾[160] Bu āyet dahi sūre-i Necm'in yirmi dokuzuncu āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yā Muham-

158 Kehf, 18/28.
159 Tāhā, 20/16.
160 Necm, 53/29.

med, şol kimseden iʿrāz eyle ki o bizim zikrimizden olan Kurʾān'dan yüz çevirmiştir, onun murādı ancak dünyāda geçinmektir, onların bu hayāt-ı dünyā ʿilmlerinin nihāyetidir ki ondan ileri geçmezler." Ve dahi ﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ﴾[161] Bu nass-ı ʿālī sūre-i Lokmān'ın on dördüncü āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Dīnde benim tevhīd ve tāʿatim yoluna gidenlere ittibāʿ eyle." Ve bunun mefhūmunda fāsıktan zecr vardır.

[وأما المبتدع ففي صحبته خطر سراية البدعة وتعدي شؤمها إليه فالمبتدع مستحق للهجر والمقاطعة فكيف تؤثر صحبته وقد قال عمر رضي الله عنه في الحث على طلب التدين في الصديق فيما رواه سعيد بن المسيب قال عليك بإخوان الصدق تعش في أكنافهم فإنهم زينة في الرخاء وعدة في البلاء وضع أمر أخيك على أحسنه حتى يجيئك ما يغلبك منه واعتزل عدوك واحذر صديقك إلا الأمين من القوم ولا أمين إلا من خشي الله فلا تصحب الفاجر فتتعلم من فجوره ولا تطعه على سرك واستشر في أمرك الذين يخشون الله تعالى]

Ve dahi mübtediʿ ise onun dahi musāhabesinde sirāyet-i bidʿat hatarı vardır ki onun şeʾāmeti ona taʿaddī eder ve bu cihetten merd-i mübtediʿ hecr ve mukātaʿaya müstehakktır. Mubtediʿin sohbeti nice īsār olunabilir o hāli ile ki Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb radıyallāhu ʿanhu sadīkta taleb-i tedeyyün hassinde Saʿīd b. el-Müseyyeb rivāyet ettiği hadīste buyurmuş ki "Sādık olan ihvānın ülfet ve sohbetlerine iltizām eyle tā ki onların eknāflarında taʿayyüş edip yaşayasın, zīrā onlar rehādā zīnet ve belāda ʿuddedirler ve birāderinin emrini ahsenine vazʿ eyle tā ki ondan seni galebe eden şey gele ve dahi düşman ve ʿadüvvünden iʿtizāl eyle ve sadīkinden dahi hazer eyle meger ki kavmden bir emīn ādem ola ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'den haşyet edenden gayrı emīn yoktur, yaʿnī ancak emīn ādem haşyetkār olan ādemdir ve dahi merd-i fācire musāhabet etme ki fücūrundan öğrenirsin ve dahi merd-i fāciri senin sırrın üzerine muttaliʿ ve āgāh etme ve senin emrinde Zāt-ı Zü'l-Celāl'i haşyet edenlerle istişāre eyle."

[وأما حسن الخلق فقد جمعه علقمة العطاردي في وصيته لابنه حين حضرته

161 Lokmān, 31/15.

الوفاة قال يَا بُنَيَّ إِذَا عَرَضَتْ لَكَ إِلَى صُحْبَةِ الرِّجَالِ حَاجَةٌ فَاصْحَبْ مَنْ إِذَا خَدَمْتَهُ صَانَكَ وإن صحبته زانك وإن قعدت بك مؤنة مانك اصحب مَنْ إِذَا مَدَدْتَ يَدَكَ بِخَيْرٍ مَدَّهَا وَإِنْ رَأَى مِنْكَ حَسَنَةً عَدَّهَا وَإِنْ رَأَى سَيِّئَةً سَدَّهَا اصْحَبْ مَنْ إِذَا سَأَلْتَهُ أَعْطَاكَ وَإِنْ سَكَتَّ ابْتَدَاكَ وَإِنْ نَزَلَتْ بِكَ نَازِلَةٌ وَاسَاكَ اصْحَبْ مَنْ إِذَا قُلْتَ صَدَّقَ قَوْلَكَ وَإِنْ حاولتما أمرًا أمرك وإن تنازعتما آثرك فكأنه جمع بهذا جميع حقوق الصحبة وشرط أن يكون قائمًا بجميعها قال ابن أكثم قال المأمون فأين هذا فقيل له أتدري لم أوصاه بذلك قال لا قال لأنه أراد أن لا يصحب أحدًا]

Ve hüsn-i ahlāk ise ᶜAlkame-i ᶜUtāridī oğluna olan vasiyyetinde onu cemᶜ etmiş ki ᶜAlkame muhtazır-ı vefāt oldukta oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, sohbet-i ricāle senin bir ihtiyācın olup bir dost ve sadīki istishāb etmek murād eder isen öyle bir ādemi istishāb etmelisin ki eger sen onu dost bilip ona hizmet ettinse seni sıyānet eder ve eger ona musāhabet ettinsen sana zīnet ve ārāyiş olur ve sende bir meʾūnet düşüp takarrür eder ise sana meʾūnet eder. Ve dahi öyle bir ādemi musāhabet eyle ki eger kendi elini bir hayra medd edip uzattınsa kendisi dahi onu medd eder ve eger senden bir haseneyi görürse ᶜadd eder ve bir seyyiʾeyi görürse onu sedd eder. Ve öyle bir ādeme musāhib ol ki eger sen ondan bir şey suʾāl ettinse verir ve eger sükūt ettinse kendisi ibtidāʾ eyler ve eger sana bir nāzile indiyse sana müvāsāt eder. Ve dahi öyle bir ādemi istishāb et ki eger bir sözü söyledinse senin sözünü tasdīk eder ve eger onunla bir muhāvele ettinse emri sana tefvīz eder ve eger onunla münāzaᶜa ettinse seni nefsi üzerine īsār eder." Sanki bununla kāffe-i hukuk-ı musāhabeti cemᶜ etmiştir ve merd-i müstashib bu hukūk ile kāim olmaklığını şart etmiş. İbn Eksem demiş ki Meʾmūn demiş ki "Böyle bir dost-ı musāhib nerede!" Ve ona denilmiş ki "Bilir misin ki bu kadar şeylerle onun bu vasiyyet edişi ne içindir?" Ve Meʾmūn "yok" deyince o kimse demiş ki "Aslā bir kimseyi istishāb etmemek murād etmiştir, çünkü bu hasāil ve bu ahlāk bir kimsede cemᶜ olmazlar."

[وقال بعض الأدباء لا تصحب من الناس إلا من يكتم سرك ويستر عيبك فيكون معك في النوائب ويؤثرك [334] بالرغائب وينشر حسنتك ويطوي سيئتك فإن لم تجده فلا تصحب إلا نفسك وقال علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

إِنَّ أَخَاكَ الْحَقَّ مَنْ كَانَ مَعَكَ   وَمَنْ يَضُرُّ نَفْسَهُ لِيَنْفَعَكَ
وَمَنْ إِذَا رَيْبُ زَمَانٍ صَدَّعَكَ   شَتَّتَ فِيهِ شمله ليجمعك]

Ve dahi baᶜzu'l-udebā demişler ki "Halktan senin sırrını ketm ve ᶜaybını setr eden kimsenin gayrısını musāhabet etmeyesin, ancak o kimseyi musāhabet edesin tā ki nevāib ve musībetlerde seninle berāber ola ve mergūb şeylerde nefsini üzerine seni īsār ede ve hasenelerin neşr ve seyyiᵓelerin tayy ve setr eyleye. Ve eger böyle bir dostu bulamadınsa kendi nefsinden mā-ᶜadā bir kimseyi istishāb etmeyesin." ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki:

إِنَّ أَخَاكَ الْحَقَّ مَنْ كَانَ مَعَكَ   وَمَنْ يَضُرُّ نَفْسَهُ لِيَنْفَعَكَ
وَمَنْ إِذَا رَيْبُ زَمَانٍ صَدَّعَكَ   شَتَّتَ فِيهِ شمله ليجمعك

Ki hulāsa-i müfādı: "Hakk olarak senin karındaşın ancak o kimsedir ki seninle berāber olup senin menfaᶜatin için nefsini ızrār eder ve eger zamānın bir derdine uğrayıp sana bir baş ağrısı olduysa senin şemlin cemᶜi için kendi şemlini dağıtır" yaᶜnī ancak bu gibi ādem ile dost olup karındaşlık etmelisin, yoksa bu hasāile muvaffak olmayan kimse sana birāder olmağa şāyān olmaz ve seninle karındaşlık daᶜvāsını eylerse de onu hakk birāder bilmeyesin demektir.

[وقال بعض العلماء لا تصحب إلا أحد رجلين رجل تتعلم منه شيئًا في أمر دينك فينفعك أو رجل تعلمه شيئًا في أمر دينه فيقبل منك والثالث فاهرب منه]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemāᵓ demişler ki sen iki nevᶜ ādemin mā-ᶜadālarını istishāb eylemeyesin, ancak o iki nevᶜ ādemlerin bir nevᶜleriyle dost olup müstashib olasın. Bir nevᶜ ādem o ādemlerdir ki onlardan senin umūr-ı dīniyyende bir şey öğrenip ondan sana bir menfaᶜat hāsıl ola. Ve öbür nevᶜ ādemler dahi o ādemlerdir ki senden umūr-ı dīniyyelerini taᶜallüm edip salāh-ı dīnleri için onlara taᶜlīm ettiğin nesneyi kabūl ederler. Nevᶜ-i sālis ādemleri ise onlardan firār etmelisin ki ᶜālim ve müteᶜallim olmayanlarla musāhib olmayasın demektir.

[وقال بعضهم الناس أربعة فواحد حلو كله فلا يشبع منه وآخر مر كله فلا يؤكل

منه وآخر فيه حموضة فخذ من هذا قبل أن يأخذ منك وآخر فيه ملوحة فخذ منه وقت الحاجة فقط]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemā demişler ki halk-ı dünyā yaᶜnī nevᶜ-i beşer dört kısm olup bir kısmı kāffesi tatlıdır, ondan doyulmaz ve bir kısmı kāffesi telh ve acıdır ki ondan yiyilmez ve bir kısmı ekşiliği var, hemān senden ahz etmezden akdem sen ondan ahz eyle yaᶜnī senden bir nesneyi kapmadan evvel sen menfaᶜatini ondan ahz etmelisin ve dördüncü kısmı onda tuzluluk vardır sen vakt-i hācette senin ihtiyācını ondan ahz edesin.

[وقال جعفر الصادق رضي الله عنه لا تصحب خمسة الكذاب فإنك منه على غرور وهو مثل السراب يقرب منك البعيد ويبعد منك القريب والأحمق فإنك لست منه على شيء يريد أن ينفعك فيضرك والبخيل فإنه يقطع بك أحوج ما تكون إليه والجبان فإنه يسلمك ويفر عند الشدة والفاسق فإنه يبيعك بأكلة أو أقل منها فقيل وما أقل منها قال الطمع فيها ثم لا ينالها]

Ve Caᶜfer es-Sādık ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Beş nevᶜ ādemlere musāhabet etmeyesin: Birinci nevᶜi yalancı ve kezzāb ādemlerdir ki onlarla musāhib olmayasın, çünkü dāimā sen aldanmak üzere bulunursun. Yalancı serāb gibidir, baᶜīdi senden takrīb eder ve karībi senden tebᶜīd eyler. Ve ikinci nevᶜi humakā takımıdır, ahmaktan sana bir hayr ve fāide olamaz, kendisi senin menfaᶜatin isterken sana mazarrat eder. Ve üçüncü nevᶜi bahīl ādemlerdir ve şahs-ı bahīl ise en ziyāde ona muhtācı olduğun nesneyi senden kesip seni ihtiyāc ve zarūrette bırakır. Ve dördüncü nevᶜi korkak ādemlerdir ve korkak ādem ise seni düşmanına teslīm eder ki şiddet vaktinde senden kaçar. Ve beşinci nevᶜi merd-i fācir ve şahs-ı fāsıklardır, o kimseler dahi seni bir ekle veyāhūd ondan ekall bir şey ile satar." Ve ekleden ekall ne olabilir diye soruldukta demiş ki "Bir ekleye tamaᶜ edip de eline girmez yaᶜnī bir eklenin tamaᶜıyla seni satar da o ekleye dahi nāil olmaz."

[وقال الجنيد لأن يصحبني فاسق حسن الخلق أحب إلي من أن يصحبني قاريء سيء الخلق]

Ve Cüneyd-i Bagdādī kuddise sırruhu'l-ᶜazīz demiş ki "Seyyiᵓü'l-huluk bir kāriᵓin sohbetinden hasenü'l-huluk bir fāsıkın musāhabesi bana daha hoşçadır" yaᶜnī bed-hūy olan kāriᵓin musāhabesi ondan daha ziyāde bed ve eşeddir, yoksa fāsıkın musāhabesini tecvīz demek değildir.

[وقال ابن أبي الحواري قال لي أستاذي أبو سليمان يا أحمد لَا تَصْحَبْ إِلَّا أَحَدَ رَجُلَيْنِ رَجُلًا تَرْتَفِقُ بِهِ فِي أَمْرِ دُنْيَاكَ أَوْ رَجُلًا تَزِيدُ مَعَهُ وَتَنْتَفِعُ بِهِ فِي أَمْرِ آخِرَتِكَ وَالِاشْتِغَالُ بغير هذين حمق كبير وقال سهل بن عبد الله اجتنب صحبة ثلاثة من أصناف الناس الجبابرة الغافلين والقراء المداهنين والمتصوفة الجاهلين]

Ve dahi İbn Ebi'l-Havārī demiş ki "Benim üstāzım Ebū Süleymān [335] bana demiş ki "Yā Ahmed, iki nevᶜ ādemin bir nevᶜi mā-ᶜadāsı sen bir kimseyi istishāb etmeyesin. O iki nevᶜ ādemler şol kimselerdir ki bir nevᶜi senin emr-i dünyānda onunla mürāfakat ettiğin ādemlerdir. Ve ikinci nevᶜi onunla emr-i āhiretinde izdiyād bulup müntefiᶜ olduğun ādemdir. Bunların ikisi mā-ᶜadāsıyla iştigāl etmek büyük hamākattir." Ve Sehl b. ᶜAbdullāh demiş ki "Halktan üç sınıfın musāhabelerinden sakınıp ictināb etmelisin: O asnāf, gāfil olan cebbārlar ve müdāhin olan kurrāᵓ ve nādān olan sūfiyyāndır."

[واعلم أن هذه الكلمات أكثرها غير محيط بجميع أغراض الصحبة والمحيط ما ذكرناه من ملاحظة المقاصد ومراعاة الشروط بالإضافة إليها فليس ما يشترط للصحبة في مقاصد الدنيا مشروطا للصحبته في الآخرة والأخوة كما قال بشر الإخوان ثلاثة أخ لآخرتك وأخ لدنياك وأخ لتأنس به وقلما تجتمع هذه المقاصد في واحد بل تتفرق على جمع فتتفرق الشروط فيهم لا محالة وقد قال المأمون الإخوان ثلاثة أحدهم مثله مثل الغذاء لا يستغنى عنه والآخر مثله مثل الدواء يحتاج إليه في وقت دون وقت والثالث مثله مثل الداء لا يحتاج إليه قط ولكن العبد قد يبتلي به وهو الذي لا أنس فيه ولا نفع وقد قيل مثل جملة الناس كمثل الشجر والنبات فمنها ما له ظل وليس له ثمر وهو مثل الذي ينتفع به في الدنيا دون الآخرة فإن نفع الدنيا كالظل السريع الزوال ومنها ما له ثمر وليس له ظل وهو مثل الذي يصلح للآخرة دون الدنيا ومنها ما له ثمر وظل جميعا ومنها ما ليس له واحد منهما كأم غيلان تمزق الثياب ولا طعم فيهما ولا شراب ومثله من الحيوانات الفأرة والعقرب كما قال تعالى ﴿يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ﴾ وقال الشاعر

الناس شتى إذا ما أنت ذقتهم   لا يستوون كما لا يستوي الشجر

هذا له ثمر حلو مذاقته   وذاك ليس له طعم ولا ثمر]

Ve dahi bil ve āgāh ol ki işbu kelimātın ekseri agrāz-ı sohbetin cemīᶜisine muhīt değildir, muhīt ancak mülāhaza-i mekāsıd ve mürāᶜāt-ı şurūttan bizim zikr ettiğimizdir ki mekāsıda izāfetle riᶜāyeti lāzım gelen şartlardır, çünkü mekāsıd-ı dünyeviyyeye istishāb olunacak zevātta vücūdu meşrūt olan şey sohbet-i āhirete meşrūt değildir ve ahaviyyete dahi şart olmaz, Bişr'in makālesi gibi ki uhuvvet üçtür, bir ah āhiret içindir ve bir ah dünyā için ve bir ah istīnās içindir. Ve bu üç ahda bulunması lāzım gelen hısāl bir ādemde ictimāᶜı az olur yaᶜnī az kimse var ki bu hısālın kāffesine cāmiᶜ ola, belki bir cemᶜ üzerine müteferrik olur. Şurūt dahi lā-mahāle onlarda müteferrik olur. Meᵓmūn demiş ki "İhvān üçtür: Birisi onun meseli gıdā gibidir ki ondan istignā mümkin olmaz. Ve ikincinin meseli dermān ve devā gibidir ki bir vaktte ona ihtiyāc vākiᶜ olur ve bir vaktte ona ihtiyāc vākiᶜ olmaz. Ve üçüncüsü dāᵓ ve ᶜillet gibidir ki ona aslā ihtiyāc vākiᶜ olmaz velākin zarūrī olarak insān onunla mübtelā ve giriftār olur, o dahi o kimsedir ki onunla istīnās olunmaz ve onda bir nefᶜ olmaz." Ve dahi denilmiş ki cemīᶜ-i nāsın meseli eşcār ve nebātāt gibidir ki onların bir nevᶜi semeresiz olup velākin gölgelikleri var ve o nevᶜ eşcār dünyāda onlarla intifāᶜ olunup āhirette nefᶜleri olamayan eşhās gibidir, zīrā nefᶜ-i dünyā serīᶜü'z-zevāl olan gölgelik gibidir ve bir nevᶜi semereleri olup da gölgelikleri olmayan eşcārdır ki bunlar dahi āhirette yarayıp nefᶜi olan zevāt gibidirler ve bir nevᶜi dahi hem semereli ve hem gölgeliklerdir ki āhiret ve dünyāda menfaᶜati olan zevāt-ı mümtāze gibidir ve bir nevᶜi dahi ne semeresi ve ne de gölgesi var ki ümmü gaylān dedikleri dikenli nebātāt gibi ki urbaları yırtıp parçalar ve onun bir tat ve şarābı olmaz ve hayvānāttan sıçan ve ᶜakreb gibidir, nitekim Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ﴿يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ﴾[162] Bu āyet sūre-i Hacc'ın on üçüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiştir ki "O bir şeyᵓe ᶜibādet eder ki ondan şefāᶜat ve Allāhu taᶜālāya tevessül nefᶜini meᵓmūl eder,

162 Hac, 22/13.

maᶜa-hāzā o maᶜbūdunun dünyāda katl ve āhirette ᶜazābla zararı nefᶜinden yakındır, o maᶜbūdu ne kabīh nāzır ve ne çirkīn sāhibdir." Ve dahi şāᶜir demiş ki

الناس شتى إذا ما أنت ذقتهم   لا يستوون كما لا يستوي الشجر

هذا له ثمر حلو مذاقته   وذاك ليس له طعم ولا ثمر

"Eger onları sen tadıp çeşnelerini aldın, halk müteferrik ve dağınıktır yaᶜnī bir tat ve bir çeşnede değiler de gūnāgūn ve rengārenktirler ki ağaç cinsi siyyān olmadığı gibi onlar dahi siyyān olmazlar ki bunun semeresi tatlı ve şīrīn ve ötekinin hīçbir tat ve semeresi yoktur."

[فإذا لم يجد رفيقًا يؤاخيه ويستفيد به أحد هذه المقاصد فالوحدة أولى به قال أبو ذر رضي الله عنه الوحدة خير من الجليس السوء والجليس الصالح خير من الوحدة ويروى مرفوعًا وأما الديانة وعدم الفسق فقد قال الله تعالى ﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ﴾ ولأن مشاهدة الفسق والفساق تهون أمر المعصية على القلب وتبطل نفرة القلب عنها قال سعيد بن المسيب لا تنظروا إلى الظلمة فتحبط أعمالكم الصالحة بل هؤلاء لا سلامة في مخالطتهم وإنما السلامة في الانقطاع عنهم قال الله تعالى ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾ أي سلامة والألف بدل من الهاء ومعناه [336] إنا سلمنا من إثمكم وأنتم سلمتم من شرنا فهذا ما أردنا أن نذكره من معاني الأخوة وشروطها وفوائدها فلنرجع في ذكر حقوقها ولوازمها وطرق القيام بحقها]

Kaldı ki birāder almağa işbu mekāsıdın birisi onunla istifāde edecek bir refīki bulamayan kimse onun için inkıtāᶜ ve vahdet evlādır. Ebū Zerr el-Gıfārī ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Vahdet ve yalnızlık celīs-i sūᵓdan yeğdir ve celīs-i sālih yalnızlık ve vahdetten yeğdir." Ve Nebī-i zī-şāna merfūᶜ olarak işbu hadīs mervī olur. Ve dahi diyānet ve ᶜadem-i fısk ise tercümesiyle zikri mesbūk olan kelām-ı Bārī delāletiyle ictinābı vācibdir ki Hakk taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ﴾[163] Çünkü müşāhede-i fısk ü fesād emr-i maᶜsiyeti teshīl eder yaᶜnī gönül üzerine günahkārlığı kolay ve āsān eder ki ondan nefret-i kalbi ibtāl eder. Ve Saᶜīd b. el-Müseyyeb demiş ki "Siz zalemeye bakmayınız ki onunla aᶜmāl-i sālihanız habt olunur." Bunların yaᶜnī zalemenin muhālatalarıyla selā-

163 Lokmān, 31/15.

met yoktur, selāmet ve necāt ancak onlardan inkıtāᶜ ve kesilmeklikledir ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾[164] Yaᶜnī "Selāme" derler ki elif harf-i hādan bedeldir ve maᶜnāsı: "Ben sizin ism ve günāhınızdan sālim olduk ve siz dahi bizim şerrimizden sālim oldunuz" demektir. Bu nass-ı celīl sūre-i Furkān'ın altmış üçüncü āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Cāhiller onlara bī-edebāne hitāb ettiklerinde onlar cevāblarında muᶜārazadan iᶜrāz ve kavl-i sedīd ü leyyin ile günāhtan sālim olurlar." Maᶜānī-i uhuvvet ve şurūt ve fevāidinden zikri murād ettiğimiz maᶜānī işte bunlardır. İmdi hukūk ve levāzımının ve hakkına kıyām etmekliğinin menāhic ve turukların beyānına dönüp onları dahi zikr edelim.

[وَأَمَّا الْحَرِيصُ عَلَى الدُّنْيَا فَصُحْبَتُهُ سُمٌّ قَاتِلٌ لِأَنَّ الطِّبَاعَ مَجْبُولَةٌ عَلَى التَّشَبُّهِ وَالِاقْتِدَاءِ بَلِ الطَّبْعُ يَسْرِقُ مِنَ الطَّبْعِ مِنْ حَيْثُ لَا يَدْرِي صَاحِبُهُ فَمُجَالَسَةُ الْحَرِيصِ عَلَى الدُّنْيَا تُحَرِّكُ الْحِرْصَ وَمُجَالَسَةُ الزَّاهِدِ تُزَهِّدُ فِي الدُّنْيَا فَلِذَلِكَ تكره صحبة طلاب الدنيا ويستحب صحبة الراغبين في الآخرة قال علي عليه السلام أحيوا الطاعات بمجالسة من يستحيا منه وقال أحمد بن حنبل رحمه الله ما أوقعني في بلية إلا صحبة من لا أحتشمه وقال لقمان "يَا بُنَيَّ جَالِسِ الْعُلَمَاءَ وَزَاحِمْهُمْ بِرُكْبَتَيْكَ فَإِنَّ الْقُلُوبَ لَتَحْيَا بِالْحِكْمَةِ كَمَا تَحْيَا الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ بِوَابِلِ الْقَطْرِ"]

Ve dünyāya harīs olan ādemin sohbeti ise o dahi semm-i kātildir, çünkü tıbāᶜ-ı beşeriyye teşebbüh ve iktidāᵓ etmek tabīᶜati üzerine mecbūl ve maktūrlardır, belki sāhibi bilmeyerek tabᶜ tabᶜdan sirkat eder yaᶜnī huyundan kapıp onun gibi huy peydā eder. Ve maᶜlūmdur ki dünyāya harīs olanın mücāleseti hırsı tahrīk eder ve zāhidin mücāleseti dünyāda tezehhüd etmeğe mūcib olur ve bunun için talebe-i dünyānın musāhabetleri mekrūh oldu ve āhirete rāgib olanların musāhabeleri müstehabb oldu. Ve ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ondan hayāᵓ ve hicāb olunan ādemlerin mücāleseleriyle tāᶜātı ihyā ediniz." Ve dahi Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Beni beliyyeye düşüren ancak onu ihtişam etmediğim ādemin sohbeti idi ki ondan ayrı beni beliyyeye düşüren bir şey yoktur." Ve dahi Lokmān oğluna demiş ki "يَا بُنَيَّ جَالِسِ الْعُلَمَاءَ

164 Furkān, 25/63.

وَزَاحِمْهُـمْ بِرُكْبَتَيْكَ فَإِنَّ الْقُلُوبَ لَتَحْيَا بِالْحِكْمَةِ كَمَا تَحْيَا الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ بِوَابِلِ الْقَطْرِ" Yaᶜnī "Oğul, sen dānişmendāna mücāleset edip dizlerin dizlerine müzāhamet eyle" yaᶜnī ziyādesiyle ᶜulemāya takarrüb eyle demektir ki kulūb hikmet ile ihyā olunur, nitekim arz-ı meyte vābil-i katr ile ihyā olunur.

el-Bābu's-Sānī Fī Hukūkı'l-Uhuvveti ve's-Sohbeti

[الباب الثاني في حقوق الأخوة والصحبة]

[اعلم أن عقد الأخوة رابطة بين الشخصين كعقد النكاح بين الزوجين وكما يقتضي النكاح حقوقًا يجب الوفاء بها قيامًا بحق النكاح كما سبق ذكره في كتاب آداب النكاح فكذا عقد الأخوة فلأخيك عليك حق في المال والنفس وفي اللسان والقلب بالعفو والدعاء وبالإخلاص والوفاء وبالتخفيف وترك التكلف والتكليف وذلك يجمعه ثمانية حقوق]

Ve kitāb-ı ādāb-ı sohbetin ikinci bābı dahi işte bu bābdır ki hukūk-ı uhuvvet ve sohbetin beyānındadır. Bil ve āgāh ol ki ᶜakd-i uhuvvet beyne'ş-şahseyn bir rābıtadır ki beyne'z-zevceyn olan rābıtaya benzer ki fī-mā sebak ādāb-ı nikāhın kitābında mezkūr olduğu vech üzere bi-hakkı'n-nikāh onunla kıyām etmek vācib olan hukūkun vefāsına ᶜakd-i nikāh muktezī olduğu gibi ᶜakd-i uhuvvet dahi öyle bir hukūka mūcib olur ve bināen ᶜaleyh senin dīn karındaşın için senin üzerinde māl ve nefs ve lisān ve kalbde haklar vardır ki ᶜafv ve duᶜā ve ihlās ve vefā ve tahfīf ile terk-i tekellüf ü teklīftirler ve bunlara sekiz hakk cāmiᶜ olur.

el-Hakku'l-Evvelü Fi'l-Māli

[الحق الأول في المال]

[قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَثَلُ الْأَخَوَيْنِ مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى" وإنما شبههما باليدين لا باليد [337] والرجل لأنهما يتعاونان على غرض واحد فكذا الْأَخَوَانِ إِنَّمَا تَتِمُّ أُخُوَّتُهُمَا إِذَا تَرَافَقَا فِي مَقْصِدٍ وَاحِدٍ فَهُمَا مِنْ وَجْهٍ كَالشَّخْصِ الْوَاحِدِ وَهَذَا يَقْتَضِي الْمُسَاهَمَةَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْمُشَارَكَةَ فِي الْمَآلِ وَالْحَالِ وَارْتِفَاعَ الِاخْتِصَاصِ وَالِاسْتِئْثَارِ وَالْمُوَاسَاةُ بِالْمَالِ مَعَ الْأُخُوَّةِ عَلَى ثَلَاثِ مَرَاتِبَ]

Birinci hakk odur ki mālda müvāsāt etmektir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَثَلُ الْأَخَوَيْنِ مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى"[165] Tercümesi sebkat etti. Ve onları ellere teşbīh etmesi yaᶜnī ikisini el ve ayağa benzetmeyip nevᶜ-i vāhidden olan aᶜzā-i mütecāniseye teşbīhi garaz-ı vāhid üzerine mütāᶜāvin olmaları haysiyyetiyledir. İşte iki birāderler dahi onların ahaviyyetleri ancak maksad-ı vāhid üzerine müterāfık olmalarıyla tamām olur ki o hālde min-vech şahs-ı vāhid gibidirler ve bu hāl serrāʾ ve darrāʾda müsāheme ve hāl ve meʾālde müşāreket ve irtifāᶜ-ı tahsīs ve istisār-ı nefse muktezī olur. Ve mālda müvāsāt keyfiyyetin beyānı ise o dahi üç mertebe üzerinedir.

[أَدْنَاهَا أن تنزله منزلة عبدك أو خَادِمِكَ فَتَقُومَ بِحَاجَتِهِ مِنْ فَضْلَةِ مَالِكَ فَإِذَا سَنَحَتْ لَهُ حَاجَةٌ وَكَانَتْ عِنْدَكَ فَضْلَةٌ عَنْ حَاجَتِكَ أَعْطَيْتَهُ ابْتِدَاءً وَلَمْ تُحْوِجْهُ إِلَى السُّؤَالِ فَإِنْ أَحْوَجْتَهُ إِلَى السُّؤَالِ فَهُوَ غَايَةُ التَّقْصِيرِ فِي حَقِّ الْأُخُوَّةِ]

Ednāsı yaᶜnī mertebelerin dūn ve alçak derecesi o mertebedir ki onu senin memlūkun veyāhūd senin hādiminin menzilesinde inzāl edip onun ihtiyācātına senin mālın fazlasından tesviye etmeğe kıyām edesin ki ona bir ihtiyāc vukūᶜ ve zuhūrunda ve senin katında dahi ihtiyācından fazla bir māl bulunup o fazladan min-gayri taleb onun hāceti defᶜine kıyām edesin. Bu mertebe ise müvāsātın ednāsıdır. Ve ibtidāʾen onu etmeyip de suʾāl ve taleb ve tevakkuᶜa muhtāc eder isen artık o hāl hakk-ı uhuvvete taksīrin son derecesidir, gerektir onu suʾāle muhtāc etmeksizin onun hācetini görüp tesviye edesin.

[الثَّانِيَةُ أَنْ تُنْزِلَهُ مَنْزِلَةَ نَفْسِكَ وَتَرْضَى بِمُشَارَكَتِهِ إِيَّاكَ فِي مَالِكَ وَنُزُولِهِ منزلتك حتى تسمح بمشاطرته في المال قال الحسن كان أحدهم يشق إزاره بينه وبين أخيه]

Ve ikinci mertebesi ki orta mertebedir onu kendi nefsinin menzilesinde inzāl edip senin mālında onun şerīk olmaklığına rāzī olmaklığındır ki senin mālın nısfını ona vermeğe nefsin rāzī olup müsāmaha eder. Hasen-i Basrī demiş ki "Selef-i sālihīn kendi izārının yarısını yırtıp dīn karındaşına verirdi" ki nısf-ı izāra kanāᶜatle dīger nısfını birāderine verirdi.

165 et-*Tergīb Fī Fezāili'l-Aᶜmāl*, 1/127, no: 433.

[والثالثة وهي الْعُلْيَا أَنْ تُؤْثِرَهُ عَلَى نَفْسِكَ وَتُقَدِّمَ حَاجَتَهُ على حاجتك وهذه رتبة الصديقين ومنتهى درجات المتحابين ومن ثمار هذه الرتبة الإيثار بالنفس أيضًا كما روي أنه سعى بجماعة من الصوفية إلى بعض الخلفاء فأمر بضرب رقابهم وفيهم أبو الحسين النوري فبادر السياف ليكون هو أول مقتول فقيل له في ذلك فقال أحببت أن أوثر إخواني بالحياة في هذه اللحظة فكان ذلك سبب نجاة جميعهم في حكاية طويلة فَإِنْ لَمْ تُصَادِفْ نَفْسَكَ فِي رُتْبَةٍ مِنْ هَذِهِ الرُّتَبِ مَعَ أَخِيكَ فَاعْلَمْ أَنَّ عَقْدَ الْأُخُوَّةِ لَمْ يَنْعَقِدْ بَعْدُ فِي الْبَاطِنِ وَإِنَّمَا الْجَارِي بَيْنَكُمَا مُخَالَطَةٌ رَسْمِيَّةٌ لَا وَقْعَ لَهَا فِي الْعَقْلِ وَالدِّينِ فَقَدْ قَالَ مَيْمُونُ بْنُ مِهْرَانَ مَنْ رَضِيَ مِنَ الْإِخْوَانِ بِتَرْكِ الْإِفْضَالِ فليؤاخ أهل القبور]

Ve üçüncü mertebe ki mertebe-i ᶜulyādır, onu kendi nefsine īsār ve tercīh ve takdīm etmektir, yaᶜnī onun ihtiyācı kendi ihtiyācına takdīm edesin yaᶜnī yedinde bulunan nesneye sen muhtāc iken kendi ihtiyācını aramayıp da onu birāderine verip onunla ihtiyācını defᶜ edersin ki sıddīkīn mertebesi budur ve sevişenlerin son derecātıdır. Ve bu rütbenin semeresindendir ki nefsini dahi bezl edip birāderinin nefsini kurtara, nitekim mervī olmuş ki baᶜzı hulefāya cemāᶜat-i sūfiyyīn üzerine saᶜy ve igfāl vākiᶜ olup halīfe-i zamān onların katl ve iᶜdāmları emr ü fermān ettikde Ebū Hüseyn-i Sevrī dahi o cemāᶜat içinde idi, hemān kendi nefsini cümleden evvel katle ᶜarz edip cellāda "Beni ihvānımdan akdem katl eyle" dedi. Ve çün bunun sebebi ondan soruldu, "Bu lahzacıkta ihvānımın selāmet-i nefslerini nefsime īsār etmek istedim ki bir lahzacık olsun benden ziyāde yaşasınlar." Ve onun işbu īsārı cümlelerinin mūcib-i necāt u selāmetleri oldu ki bu bir uzun kıssa ile menkūl olmuştur. Kaldı ki sen eger kendi nefsini işbu mertebelerin birisinde birāderinle tesādüf edip bulmaz isen belki henüz ᶜakd-i uhuvvet bātında ᶜakd olunmamıştır ve beyninizde cārī olan müvālāt ᶜakl ve dīnde vakᶜı olmayan resmī bir muhālatadır. Meymūn b. Mihrān demiş ki "İhvānından kim ki terk-i ifdāl ile rāzī olur ise artık o kimse varıp ehl-i kubūra birāderlik ve muᵓāhāt etsin" yaᶜnī o gibi muᵓāhāt mevtānın muᵓāhātı gibidir ki bir fāideyi ifāde etmez.

[وأما الدرجة الدنيا فَلَيْسَتْ أَيْضًا مَرْضِيَّةً عِنْدَ ذَوِي الدِّينِ رُوِيَ أن عتبة الغلام

جاء إلى منزل رجل كَانَ قَدْ آخَاهُ فَقَالَ أَحْتَاجُ مِنْ مَالِكَ إِلَى أَرْبَعَةِ آلَافٍ فَقَالَ خُذْ أَلْفَيْنِ فَأَعْرَضَ عَنْهُ وَقَالَ آثَرْتَ الدُّنْيَا عَلَى اللهِ أَمَا اسْتَحْيَيْتَ أَنْ تَدَّعِيَ الْأُخُوَّةَ فِي اللهِ وَتَقُولَ هذا ومن كان في الدرجة الدنيا من الأخوة ينبغي أن لا تعامله في الدنيا قال أبو حازم إذا كان لك أخ في الله فلا تعامله في أمور دنياك وإنما أراد به من كان في هذه الرتبة]

Ve mertebehā-yı mezkūrenin alçak derecesinde bulunan muʾāhātı dīndārların ʿindlerinde marzī ve müstahsen değildir. Mervīdir ki ʿUtbe el-Gulām muʾāhāt ettiği ādemin hānesine varıp "Senin mālından dört bin dirheme benim ihtiyācım var diye o [338] ādeme ʿarz-ı hācet ettikte "İki bin dirhemi al" diye tamāmen matlūbunu vermeyince ʿUtbe ondan yüz çevirip "Sen dünyāyı muhabbetullāh üzerine īsār ettin, sen birāderliği daʿvā ederken utanmayıp da bunu söylersin!" Ve kim ki uhuvvette derece-i ednādadır, gerektir ki dünyāda onunla muʿāmele etmeyesin. Ebū Hāzim demiş ki "Eger senin ah fillāh olarak bir dīn karındaşın olursa umūr-ı dünyāviyyende sen onunla muʿāmele etmeyesin." Mümkindir ki bununla bu rütbede bulunanları murād etmiş ola.

[وَأَمَّا الرُّتْبَةُ الْعُلْيَا فَهِيَ الَّتِي وَصَفَ اللَّهُ تَعَالَى الْمُؤْمِنِينَ بِهَا فِي قَوْلِهِ ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ أَيْ كَانُوا خُلَطَاءَ فِي الْأَمْوَالِ لَا يُمَيِّزُ بَعْضُهُمْ رَحْلَهُ عَنْ بَعْضٍ وَكَانَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يَصْحَبُ مَنْ قَالَ نَعْلِي لِأَنَّهُ أَضَافَهُ إلى نفسه وجاء فتح الموصلي إلى منزل لأخ له وكان غائبًا فأمر أهله فأخرجت صندوقه ففتحه وأخذ حاجته فأخبرت الجارية مولاها فقال إن صدقت فأنت حرة لوجه الله سرورًا بما فعل]

Ve rütbe-i ʿulyā ise o dahi Hakk subhānehu ve taʿālā onunla müʾminīni vasf ettiği sıfattır ki kelām-ı kadīminde buyurmuş ki ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾[166] Yaʿnī emvālde huletāʾ idiler hattā baʿzıları kendi rahlini dīgerinin rahlinden temyīz etmezdi. Onlardan baʿzı zevāt var idi ki "nālinim" diyenleri istihāb etmezdi, çünkü nālini nefsine izāfet edip "nālinim" der. Ve mervīdir ki Feth-i Mavsılī, birāderinin hānesine gelip onu gāib bulunca onun sandūkunu çıkarmağa ehline emr

166 Şūrā, 42/38.

etmiş ve sandūku ona ihrāc olundukta onu açıp hāceti ne ise onu ondan almış. Ve hānenin sāhibi hānesine geldikte cāriyesi ona bu keyfiyyet ile haber vermekle işbu muʾāmelesinden sāhib-i hāne şādumān olup hemān fart-ı meserretinden bunun şükrānesi olarak cāriyesine demiş ki "Eger sen doğru söylemiş isen sen li-vechillāh hürr ve āzādsın!" ki bu fiʿli ile be-gāyet memnūn ve münşerihü's-sadr olmuş demek olur.

[وجاء رجل إلى أبي هريرة رضي الله عنه وقال إني أريد أن أواخيك في الله فقال أتدري ما حق الإخاء قال عرفني قال أن لا تكون أحق بدينارك ودرهمك مني قال لم أبلغ هذه المنزلة بعد قال فاذهب عني]

Ve dahi bir zāt, Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvāna gelip ona demiş ki "Ben isterim seninle karındaşlık edeyim" yaʿnī fillāh seninle muʾāhāt etmek dilerim. Ebū Hüreyre: "Sen muʾāhātın hakkını bilir misin?" diye suʾāl ettikte o zāt: "Bana onu taʿrīf eyle" dedi. Ebū Hüreyre dahi: "Sen kendi dīnār ve dirhemine benden ziyāde ehakk olmamalısın" diye beyān ve o dahi: "Henüz ben bu menzileye bālig olmamışım" diye muvāfakat göstermeyince Ebū Hüreyre: "Öyle ise benden vazgeçip savuş git" dedi.

[وقال عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لِرَجُلٍ هَلْ يُدْخِلُ أَحَدُكُمْ يَدَهُ فِي كُمِّ أَخِيهِ وكيسه فيأخذ منه ما يريد بغير إذنه قال لا قال فلستم بإخوان]

Ve dahi ʿAlī b. el-Hüseyn ʿaleyhime'r-rıdvān bir zāta deyip sormuş ki "Sizin biriniz onun birāderi kümm veyāhūd kīsesine elini geçirip ondan iznsizin kendi dilediği alır mı hīç?" Ve o zāt dahi "yok" diye cevāb verince Hazret-i ʿAlī: "Öyle ise siz ihvān değilsiniz" demiş.

[ودخل قوم على الحسن رضي الله عنه فقالوا يا أبا سعيد أصليت قال نعم قالوا فإن أهل السوق لم يصلوا بعد قال ومن يأخذ دينه من أهل السوق بلغني أن أحدهم يمنع أخاه الدرهم قاله كالمتعجب منه]

Ve dahi bir kavm Hasen-i Basrī üzerine duhūl edip "Ey Ebū Saʿīd, namāzını kıldın mı?" dediklerinde Hasen "evet" diye cevāb ve onlar: "Henüz çarşı halkı namāz kılmamışlar" dediklerinde, Hasen: "Ehl-i bāzārdan kendi dīnini alan kimdir? Bana bālig olmuş ki onların biri

kendi birāderinden dirhemini menᶜ eder!" diye ondan müteᶜaccib gibi söylemiş.

[وجاء رجل إلى إبراهيم بن أدهم رحمه الله وهو يريد بيت المقدس فقال إني أريد أن أرافقك فقال له إبراهيم على أن أكون أملك لشيئك منك قال لا قال أعجبني صدقك قال فكان إبراهيم بن أدهم رحمه الله إذا رافقه رجل لم يخالفه وكان لا يصحب إلا من يوافقه وصحبه رجل شراك فأهدى رجل إلى إبراهيم في بعض المنازل قصعة من ثريد ففتح جراب رفيقه وأخذ حزمة من شراك وجعلها في القصعة وردها إلى صاحب الهدية فلما جاء رفيقه قال أين الشراك قال ذلك الثريد الذي أكلته إيش كان قال كنت تعطيه شراكين أو ثلاثة قال اسمح يسمح لك وأعطى مرة حمارًا كان لرفيقه بغير إذنه رجلًا رآه راجلا فلما جاء رفيقه سكت ولم يكره ذلك]

Ve dahi İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahme Makdis'e gitmek üzere iken ona bir zāt gelip "Ben seninle refīk olmak isterim" dedikte İbrāhīm dahi: "Senin mālına senden ziyāde ben mālik olmak üzere mi?" diye hakk-ı mürāfakati ona īmāᵓ edince, o zāt "yok" diye o şartı kabūl etmeyip ve İbrāhīm ona: "Senin bu doğruluğuna beğendim demiş. Ve mervīdir ki İbrāhīm b. Edhem'e bir kimse mürāfakat etseydi onu muhālefet etmezdi ki kendisine muvāfakat edenden gayrı başka bir kimseyi istishāb etmezdi, hattā bir gün refīki bulunan ādem bir deste naᶜl kayışına müstashib bulunmuş. Ve bir zāt İbrāhīm ᶜaleyhi'r-rahmeye bir kasᶜa tiridi hediyye takdīm ettikte, İbrāhīm refīkinin dağarcığını açıp o naᶜl kayışı destesini çıkarıp o kasᶜaya komakla hediyye sāhibine kasᶜayı redd etmiş. Ve çün refīki gelip o desteyi bulamayınca "O naᶜl kayışları nerede kaldı?" diye İbrāhīm'den sormuş. Ve İbrāhīm: "Yā o yediğin tirid ne idi?" diye cevāb verdikte, refiki: "Ona iki veyāhūd üç ᶜadedini verirdin" diye cümlesinin iᶜtāsını istiksār etmekle İbrāhīm ᶜaleyhi'r-rahme: "Semāhat eyle, sana da semāhat oluna" diye onu iskāt etmiş. Ve bir gün arkadaşının bir merkebini bir piyādeye bağışlayıp sāhibinin izni olmaksızın [339] vermiş ve refīki gelip ona vākıf olunca sükūt etmiş, onu kerh etmemiş.

[قال ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أُهْدِيَ لِرَجُلٍ دمن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رَأْسُ شَاةٍ فَقَالَ أَخِي فُلَانٌ أَحْوَجُ مِنِّي إِلَيْهِ فَبَعَثَ بِهِ إِلَيْهِ فَبَعَثَهُ ذَلِكَ

الْإِنْسَانُ إِلَى آخَرَ فَلَمْ يَزَلْ يَبْعَثُ بِهِ وَاحِدٌ إِلَى آخَرَ حَتَّى رَجَعَ إِلَى الْأَوَّلِ بَعْدَ أن تداوله سبعة]

Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Ashāb-ı peygamberīnin birisine bir koyun kellesi hediyye takdīm olunmuş ve o sahābe benim birāderim fülān buna benden ziyāde muhtācdır diye onu birāderine gönderdikte o dahi āhere göndermiş ve o dahi dīgerine gönderip ve böyle böyle her biri āherini bi'l-īsār ona takdīm edip tā ki yedi kişi dolaştı ve encāmı sāhib-i evvelīsine dönüp geldi."

[وروي أن مسروقًا إدَّانَ دينًا ثقيلًا وكان على أخيه خيثمة دين قال فذهب مسروق فقضى دين خيثمة وهو لا يعلم وذهب خيثمة فقضى دين مسروق وهو لا يعلم]

Mervīdir ki Mesrūk gidip ağır bir deyni istidāne etti ve birāderi Hayseme'nin dahi borcu var idi, gidip kendisi Hayseme'den habersiz onun borcunu verip ödedi ve Hayseme dahi Mesrūk'tan habersiz onun borcunu verip ödemiş ki kemāl-i muhabbet ü şefkatlerinden her biri āherin borcunu ona bildirmeyerek īfāᵓ etmiştir.

[ولما آخى رسول الله صلى الله عليه وسلم بين عبد الرحمن بن عوف وسعد بن الربيع آثره بالمال والنفس فقال عبد الرحمن بارك الله لك فيهما فآثره بما آثره به وكأنه قبله ثم آثره به وذلك مساواة والبداية إيثار والإيثار أفضل من المساواة]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf ile Saᶜd b. er-Rebīᶜ beynlerinde muᵓāhāt ettirince Saᶜd b. er-Rebīᶜ kendi nefs ve mālında ᶜAbdurrahmān'ı nefsi üzerine īsār edip ᶜAbdurrahmān dahi ona "bārekallāhu leke fīhimā" diye onları ondan kabūl ettikten sonra Saᶜd'a iᶜtā ve o dahi onu o vechle īsār etti ve bu sūretle olan muᶜāmeleleri müsāvāt olup ancak īsār bidāyettir ve īsār müsāvāttan efdaldir.

[وقال أبو سليمان الداراني لَوْ أَنَّ الدُّنْيَا كُلَّهَا لِي فَجَعَلْتُهَا فِي فم أخ من إخواني لاستقللتها له وقال أيضًا إني لألقم اللقمة أخًا من إخواني فأجد طعمها في حلقي]

Ve dahi Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Dünyā kāffesi bana olaydı ve ben onu bir birāderimin ağzına kosam yine onu ona az görürdüm." Ve dahi demiş ki "Ben kendi ihvānımdan birisine itᶜām-ı taᶜām edip onun ağzına bir lokma koyduğum vaktte onun tadını kendi boğazımda bulurum."

[ولما كَانَ الْإِنْفَاقُ عَلَى الْإِخْوَانِ أَفْضَلَ مِنَ الصَّدَقَاتِ على الفقراء قال علي رضي الله تعالى عَنْهُ لَعِشْرُونَ دِرْهَمًا أُعْطِيهَا أَخِي فِي اللَّهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِمِائَةِ دِرْهَمٍ على المساكين وقال أيضًا لأن أصنع صاعًا من طعام وأجمع عليه إخواني في الله أحب إلي من أن أعتق رقبة]

Ve ihvān üzerine infāk etmek fukarāya tasadduk eylemekten efdal olunca ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Ben ah fillāh olan zāta yirmi dirhem iᶜtā etmekliğim mesākīne yüz dirhemi tasadduk etmekten bana hoşça gelir." Ve dahi buyurmuş ki "Ben bir sāᶜ taᶜāmı pişirip üzerine benim fillāh olan ihvānımı biliktirsem bir köleyi āzād eylemekten bana hoşça gelir."

[واقتداء الكل في الإيثار برسول الله صلى الله عليه وسلم فإنه دخل غيضة مع بعض أصحابه فاجتنى منها سواكين أحدهما معوج والآخر مستقيم فدفع المستقيم إلى صاحبه فقال له يا رسول الله كنت والله أحق بالمستقيم مني فقال "مَا مِنْ صَاحِبٍ يَصْحَبُ صَاحِبًا وَلَوْ سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ إِلَّا سُئِلَ عَنْ صُحْبَتِهِ هَلْ أَقَامَ فِيهَا حَقَّ اللهِ أَمْ أَضَاعَهُ" فأشار بهذا إلى أن الإيثار هو القيام بحق الله في الصحبة وخرج رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بئر يغتسل عندها فأمسك حذيفة بن اليمان الثوب وقام يستر رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى اغتسل ثم جلس حذيفة ليغتسل فتناول رسول الله صلى الله عليه وسلم الثوب وقام يستر حذيفة عن الناس فأبى حذيفة وقال بأبي أنت وأمي يا رسول الله لا تفعل فأبى عليه السلام إلا أن يستره بالثوب حتى اغتسل وقال صلى الله عليه وسلم "مَا اصْطَحَبَ اثْنَانِ قَطُّ إِلَّا كَانَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللهِ أَرْفَقَهُمَا بِصَاحِبِهِ"]

Īsārda kāffesinin iktidāları zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī iledir. Rivāyet olunur ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz bir gün baᶜzı ashābı ile bir mīşeliğe girip ondan iki ᶜaded misvāk ağacı aldı ki birisi eğri ve dīgeri doğru idi. ᶜAleyhi's-selām efendimiz eğrisini kendi nefsine el koyup doğru ve müstakīmi sāhibine vermiş. Ve sahābī dahi demiş ki "Vallāhi yā Resūlallāh doğrusuna sen benden ziyāde müstehakksın!" Ve efendimiz buyurmuş ki "مَا مِنْ صَاحِبٍ يَصْحَبُ صَاحِبًا وَلَوْ سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ إِلَّا سُئِلَ عَنْ صُحْبَتِهِ هَلْ أَقَامَ فِيهَا حَقَّ اللهِ أَمْ أَضَاعَهُ"[167] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Velev

167 Bkz. İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/315.

ki bir sāᶜat mikdārı olsun bir kimse dīger bir kimse ile musāhib olmaz illā ki sohbetinde hakk-ı ilāhīye kıyāmı üzerine mesᵓūl olmaz" yaᶜnī eger bir kimse dīger bir kimseyi istishāb ederse elbette hukūk-ı sohbet üzerine mesᵓūl olur velev ki bir müddet istishābı bir sāᶜat mikdārı ola ki o hukūk ile kıyām etti mi yoksa onu zāyiᶜ mi etti. Ve bununla işā-ret eyledi ki īsār ancak sohbette hakkullāh ile kıyām etmektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz gusl etmek üzere çıkıp kuyuların birisine Huzeyfe el-Yemānī ile berāber gitti ve gusl ederken Huzeyfe bir sevbi tutup aᶜyün-i nāstan efendimizi setr edip ve efendimizin guslü tamām olduktan sonra Huzeyfe dahi [340] gusl etmeğe oturunca ᶜaley-hi's-salātu ve's-selām efendimiz sevbi alıp onu setr eylemeğe kıyām buyurdular. Huzeyfe kabūl etmeyip "Babam anam sana fedā olsunlar yā Resūlallāh, sen bunu etme!" dediyse de efendimiz sözünü tutmaktan ibā buyurdu ve nāstan onu setr edip guslünü tekmīl edinceye kadar ona sevbi tuttu. Ve dahi buyurmuş ki "مَا اصْطَحَبَ اثْنَانِ قَطُّ إِلَّا كَانَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللهِ أَرْفَقَهُمَا بِصَاحِبِهِ"[168] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Aslā iki kişi yekdīgerine musāhabet etmez illā ki onların sāhibine en ziyāde rıfklısı olan Zāt-ı Cenāb-ı Rabbü'l-erbāba daha ziyāde sevgili olmaz" yaᶜnī elbette onla-rın birisi ki sāhibine en ziyāde şefkatlisidir, Hakk subhānehu ve taᶜālāya ehabb ve pesendīde olur.

[وروي أن مالك بن دينار ومحمد بن واسع دخلا منزل الحسن وكان غائبًا فأخرج محمد بن واسع سلة فيها طعام من تحت سرير الحسن فجعل يأكل فقال له مالك كف يدك حتى يجيء صاحب البيت فلم يلتفت محمد إلى قوله وأقبل على الأكل وكان مالك أبسط منه وأحسن خلقًا فدخل الحسن وقال يا مويلك هكذا كنا لا يحتشم بعضنا بعضًا حتى ظهرت أنت وأصحابك وأشار بهذا إلى أن الانبساط في بيوت الإخوان من الصفاء في الأخوة كيف وقد قال الله تعالى ﴿أَوْ صَدِيقِكُمْ﴾ وقال ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ﴾ إِذْ كَانَ الْأَخُ يَدْفَعُ مَفَاتِيحَ بَيْتِهِ إِلَى أخيه ويفوض له التصرف كما يريد وكان أخوه يَتَحَرَّجُ عَنِ الْأَكْلِ بِحُكْمِ التَّقْوَى حَتَّى أَنْزَلَ الله تعالى هَذِهِ الْآيَةَ وَأَذِنَ لَهُمْ فِي الِانْبِسَاطِ فِي طَعَامِ الْإِخْوَانِ وَالْأَصْدِقَاءِ]

---

168 Bkz. *Musnedu*'l-Bezzār, 13/290, no: 6869; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/325, no: 566; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/343, no: 8630.

Mervīdir ki Mālik b. Dīnār ile Muhammed b. Vāsiᶜ, Hasen-i Basrī'nin hānesine girip Hasen'i gāib gördüler, Muhammed b. Vāsiᶜ varıp onun serīri altından taᶜāmdan dolu bir sepeti çıkardı ve ondan yemeğe başladı. Mālik ona dedi ki "Hāne sāhibi gelinceye dek elini çek, yeme!" Muhammed sözüne iltifāt etmeyip ondan yemeğe ikbāl eyledi ve Mālik ise ondan daha ziyāde bastlı ve hasenü'l-ahlāk idi. O hālde iken Hasen-i Basrī gelip "Ey Müveylik, biz evvelde böyle idik, baᶜzımız baᶜzımıza ihtişām etmezdi, tā ki sen ve ashābın zuhūr ettiniz." Bununla işāret etmiş ki ihvān hānelerinde inbisāt etmek karındaşlığın safvetindendir ve nice böyle olmaya,. Hakk subhanehu ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿أَوْ صَدِيقِكُمْ﴾[169] ve dahi buyurmuş ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ﴾[170] ki birāderine hānesinin anahtarını verip ona içinde dilediği vech üzere tasarruf etmekliği tefvīz ederlerdi ve birāderi ise bi-hükmi't-takvā ondan yemekten çekinip ihtirāz ederdi, tā ki Allāhu ᶜazīmü'ş-şān bu āyeti inzāl etti ve ihvān ve asdikāʾ taᶜāmında inbisāt etmeğe izn verip icāzet ihsān buyurdu.

el-Hakku's-Sānī

[الحق الثاني]

[في الإعانة بالنفس في قضاء الحاجات والقيام بها قبل السؤال وتقديمها على الحاجات الخاصة وهذه أيضا لها درجات كما للمواساة بالمال فأدناها القيام بالحاجة عند السؤال والقدرة ولكن مع البشاشة والاستبشار وإظهار الفرح وقبول المنة قال بعضهم إذا استقضيت أخاك حاجة فلم يقضها فذكره ثانية فلعله أن يكون قد نسي فإن لم يقضها فكبر عليه واقرأ هذه الآية ﴿وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ﴾ وقضى ابن شبرمة حاجة لبعض إخوانه كبيرة فجاء بهدية فقال ما هذا قال لما أسديته الي فقال خذ مالك عافاك الله إذا سألت أخاك حاجة فلم يجهد نفسه في قضائها فتوضأ للصلاة وكبر عليه أربع تكبيرات وعده في الموتى]

Ve ikinci hakk ise o dahi kazā-i hācātta nefs ile iᶜāne etmektir ki kable's-suʾāl onunla kıyām edip hācāt-ı husūsiyye-i zātiyyesi üzerine

---

169 Nūr, 24/61.

170 Nūr, 24/61.

onu takdīm ve tercīh ede. Ve bunun dahi derecātı vārdır, nitekim māl ile müvāsāt etmekte rütbeler var idi. Ve ednā derecesi odur ki ʿinde's-suʾāl onunla kıyām etmektir ki maʿa'l-kudret ve'l-beşāşet ve'l-istibşār izhār-ı şādumānī vü ferah ve kabūl-i minnetle onu görmektir. Baʿzu's-selef demişler ki "Eger sen bir hāceti birāderinden dileyip onun kazāsını recā ettinse çün onu kazāʾ etmez, ikinci defʿada dahi ona söyleyip bir dahi yādına getir, zīrā ola ki onu unutmuş ve yine eger onu kazāʾ etmezse artık onu ūlā sayıp üzerine tekbīr eyle, ﴿وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ﴾[171] āyet-i kerīmesini dahi üzerine kırāʾet eyle." Ve dahi mervīdir ki İbn Şübrüme baʿzı ihvānına büyük bir hāceti görüp kazāʾ ettikte o kimse ona bir hediyyeyi getirip takdīm etmiş ve o dahi "Bu nedir?" diye ondan suʾāl edince, "Bu bana ettiğin iyilik ve muʿāvenet içindir" demiş. İbn Şübrüme, Allāh seni muʾāfāt eyle[ye], mālını al!" diye hediyyesini redd etmiş "Ve eger sen kendi birāderinden bir hāceti dileyip ve o dahi onun kazāsına cehd etmezse namāza ābdest alıp onun üzerine meyyit namāzını kılıp dört tekbīrātı tekbīr eyle ve onu mevtāda ʿadd eyle" demiş.

[قال جعفر بن محمد إني لأتسارع إلى قضاء حوائج أعدائي مخافة أن أردهم فيستغنوا عني هذا في الأعداء فكيف في الأصدقاء وَكَانَ فِي السَّلَفِ مَنْ يَتَفَقَّدُ عِيَالَ أَخِيهِ وَأَوْلَادَهُ بَعْدَ مَوْتِهِ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَقُومُ بِحَاجَتِهِمْ ويتردد كُلَّ يَوْمٍ إِلَيْهِمْ وَيَمُونُهُمْ مِنْ مَالِهِ فَكَانُوا لَا يَفْقِدُونَ مِنْ أَبِيهِمْ إِلَّا عَيْنَهُ بَلْ كانوا يرون منه ما لم يروا من أبيهم في حياته وكان الواحد منهم يتردد إلى باب دار أخيه ويسأل ويقول هل لكم زيت هل لكم ملح هل لكم حاجة وكان يقوم بها حَيْثُ لَا يَعْرِفُهُ أَخُوهُ وَبِهَذَا تَظْهَرُ الشَّفَقَةُ والأخوة فإذا لَمْ تُثْمِرِ الشَّفَقَةَ حَتَّى يُشْفِقَ عَلَى أَخِيهِ [341] كَمَا يُشْفِقُ عَلَى نَفْسِهِ فَلَا خَيْرَ فِيهَا]

Ve dahi Caʿfer b. Muhammed demiş ki "Ben düşmānlarımın havāyiclerini kazāʾ etmeğe müsāraʿat ediyorum, korkarım ki ben onları redd etsem benden istignāʾ ederler." Ve aʿdāda bu hāl böyle olunca asdikāʾda nice olur. Ve dahi selefte birtakım ādemler var idi ki birāderleri vefātından sonra onun evlādı ve ʿayāllerini kırk senede tefakkud edip hācātlarına kıyām ederlerdi ve beher gün onlara tereddüd edip kendi mālından

171 Enʿām, 6/36.

meʾūnetlerini sarf ve infāk eylerlerdi ki onlar böyle bir hālde bulunurlardı ki babaları zātından başka bir nesneyi mefkūd etmemiş olurlar, belki hayātında babalarından göremedikleri şeyi ondan görürlerdi. Ve dahi birāderleri hayātta iken gidip kapısına durup onun ehlinden sizin zeyt yağınız var mıdır, tuzunuz var mıdır, sizin işiniz var mı diye suʾāl ederlerdi. Ve bir ihtiyācları anlasalar birāderlerinin maʿlūmātı olmaksızın görürlerdi ki hayāt ve memātlarında ihvānlarının ʿayāllerine tefakkud edip hānelerine tereddüdle ihtiyāclarını görüp tesviye ederlerdi. İşte bununla şefkat nümāyān olup ve safvet-i uhuvvetin hinnetleri mütehakkak olur. Ve o ki nefsine hinnet ve şefkat eder gibi ihvānına onun uhuvveti böyle bir hinnet ve şefkat müsmir olmaz, artık o uhuvvette bir hayr yoktur.

[قال ميمون ابن مِهْرَانَ مَنْ لَمْ تَنْتَفِعْ بِصَدَاقَتِهِ لَمْ تَضُرَّكَ عداوته وقال صلى الله عليه وسلم "أَلَا وَإِنَّ لِلّٰهِ أَوَانِيَ فِي أَرْضِهِ وَهِيَ الْقُلُوبُ فَأَحَبُّ الْأَوَانِي إِلَى اللهِ تَعَالَى أَصْفَاهَا وَأَصْلَبُهَا وَأَرَقُّهَا أَصْفَاهَا مِنَ الذُّنُوبِ وَأَصْلَبُهَا فِي الدِّينِ وَأَرَقُّهَا عَلَى الْإِخْوَانِ"]

Meymūn b. Mihrān demiş ki "Kim ki onun sadākatıyla müntefiʿ olmazsın, onun düşmānlığı dahi sana bir zarar vermez." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَلَا وَإِنَّ لِلّٰهِ أَوَانِيَ فِي أَرْضِهِ وَهِيَ الْقُلُوبُ فَأَحَبُّ الْأَوَانِي إِلَى اللهِ تَعَالَى أَصْفَاهَا وَأَصْلَبُهَا وَأَرَقُّهَا أَصْفَاهَا مِنَ الذُّنُوبِ وَأَصْلَبُهَا فِي الدِّينِ وَأَرَقُّهَا عَلَى الْإِخْوَانِ"[172] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Āgāh olunuz ki Hakk subhānehu ve taʿālā hazretlerinin arzında onun kap kacağı vardır ki kullarının gönülleridir ve onlardan dīnde en ziyāde pāk ve sāfī ve en ziyāde sulb ve katı ve ihvānına en ziyāde yufka ve erakk gönül Allāhu ʿazīmü'ş-şān katında en ziyāde sevgili ve mahbūbdur."

[وَبِالْجُمْلَةِ فَيَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ حَاجَةُ أَخِيكَ مِثْلَ حَاجَتِكَ أَوْ أَهَمَّ مِنْ حَاجَتِكَ وَأَنْ تَكُونَ مُتَفَقِّدًا لِأَوْقَاتِ الْحَاجَةِ غَيْرَ غَافِلٍ عَنْ أَحْوَالِهِ كَمَا لَا تَغْفُلُ عَنْ أَحْوَالِ نَفْسِكَ وَتُغْنِيهِ عن السؤال وإظهار الحاجة إلى الاستعانة بل تقوم بحاجته كأنك لا تدري أنك قمت بها وَلَا تَرَى لِنَفْسِكَ حَقًّا بِسَبَبِ قِيَامِكَ بِهَا بل تتقلد منة بقبوله سعيك في حقه وقيامك بأمره]

172 *Musnedu'ş-Şāmiyyīn*, 2/19, no: 840.

Ve bi'l-cümle zābıtası odur ki senin karındaşın maslahat ve işi senin işin gibi ve ondan daha ziyāde mühimm ola ve dāimü'l-evkāt onun hācetine mütefakkıd olup onun ahvālinden gāfil olmayasın, kendi ahvālinden nice gāfil olmazsın onun ahvālinden dahi gāfil olmamalısın ve onu dilemek ve izhār-ı hācetten ve iᶜāneyi istemekten onu müstagnī edesin ki ibtidāᵓen hācetini görüp iltimās etmeksizin işini bitiresin, bil ki senin haberin yok gibi görüp sanki onunla kıyām etmemiş gibi onun hāceti ile kıyām edesin ve onunla kıyām etmekliğin sebebi ile kendi nefsine bir hakk görmeyesin belki emrine kıyām ve hakkında olan saᶜy ve ictihādınızın kabūlü ile ona minnet ve ihsānı göresin ki minnet onundur, çünkü senden şu saᶜy ve kıyāmı kabūl etmiş.

[ولا ينبغي أن تقتصر على قضاء الحاجة بل تجتهد في البداية بالإكرام في الزيادة والإيثار والتقديم على الأقارب والولد كان الحسن يقول إخواننا أحب إلينا من أهلنا وأولادنا لأن أهلنا يذكروننا بالدنيا وإخواننا يذكروننا بالآخرة وقال الحسن من شيع أخاه في الله بعث الله ملائكة من تحت عرشه يوم القيامة يشيعونه إلى الجنة وفي الأثر ما زار رجل أخًا في الله شوقًا إلى لقائه إلا ناداه ملك من خلفه "طِبْتَ وَطَابَتْ لَكَ الْجَنَّةُ"]

Ve dahi yalnız kazā-i hāceti üzerine iktisār etmemek gerektir, belki bidāyede ictihād edip ikrāmını ziyāde ede ve nefsine onu īsār eyleye ve evlād ve ekāribi üzerine onu tercīh ve takdīm eyleye ki Hasen-i Basrī demiş ki "Bizim ihvānımız bize ehl ve evlādımızdan ziyāde sevgilidirler, zīrā bizim ehlimiz bizi dünyā ile tezkīr ederler ve ihvānımız bizi āhiretle tezkīr ederler." Ve dahi söylerdi ki "Kim ki ah fillāh olan müᵓmin karındaşını teşyīᶜ ederse Hakk celle ve ᶜalā hazretleri yevm-i kıyāmette ᶜarşı altından melāikeleri gönderip o ādemi cennete teşyīᶜ ettirir." Ve dahi eserde gelmiş ki "Bir kimse ahan fillāh olan birāderini likāsına ārzū ederek ziyāret etmez illā ki bir melek onu ardından nidā edip çağırmaz ki "طِبْتَ وَطَابَتْ لَكَ الْجَنَّةُ"[173] yaᶜnī "Sen hoş oldun ve cennet dahi sana hoş oldu" demek olur" Yaᶜnī kim ki birāderinin dīdārı arzūsuyla

---

173 Bkz. 2008; *Musnedu* Ahmed, 14/216, no: 8536; 14/492, no: 8651; *Sahīhu* İbn Hibbān, 7/228, no: 2961; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/330, no: 8610.

gidip onu ziyāret eylerse elbette o kimseye arkası tarafından bir melek çağırıp der ki bu ᶜamel ile hem sen tayyib ve güzel oldun ve hem dahi cennet sana hoş ve tayyib oldu, sanki bu ᶜamelin cezāsı cennettir.

[وَقَالَ عطاء تَفَقَّدُوا إِخْوَانَكُمْ بَعْدَ ثَلَاثٍ فَإِنْ كَانُوا مَرْضَى فَعُودُوهُمْ أَوْ مَشَاغِيلَ فَأَعِينُوهُمْ أَوْ كانوا نسوا فذكروهم وروي أن ابن عمر كان يلتفت يمينًا وشمالًا بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فسأله عن ذلك فقال أحببت رجلًا فأنا أطلبه ولا أراه فقال "إِذَا أَحْبَبْتَ أَحَدًا فَسَلْهُ عَنِ اسْمِهِ وَاسْمِ أَبِيهِ وَعَنْ مَنْزِلِهِ فَإِنْ كَانَ مَرِيضًا عُدْتَهُ وَإِنْ كَانَ مَشْغُولًا أَعَنْتَهُ" وفي رواية وعن اسم جده وعشيرته وقال الشعبي في الرجل يجالس الرجل فيقول أعرف وجهه ولا أعرف اسمه تلك [342] معرفة النوكي]

Ve dahi ᶜAtā⁾ demiş ki: "Üç günden sonra kendi ihvānınızı tefakkud ediniz, eger hastegān ise gidip onları ᶜiyādet edip hāl ve hātırlarını su⁾āl ediniz ve eger meşgūl iseler onlara muᶜāvenet ediniz ve eger unutmuşlar ise onlara tezkīr ediniz." Ve dahi mervīdir ki huzūr-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'de ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer sağa sola iltifāt ettikte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz sebeb-i iltifātını su⁾āl etmiş ve o dahi: "Ben bir ādemi sevmişim, onu arayıp bulamıyorum" dedikte efendimiz buyurmuş ki "إِذَا أَحْبَبْتَ أَحَدًا فَسَلْهُ عَنِ اسْمِهِ وَاسْمِ أَبِيهِ وَعَنْ مَنْزِلِهِ فَإِنْ كَانَ مَرِيضًا عُدْتَهُ وَإِنْ كَانَ مَشْغُولًا أَعَنْتَهُ"[174] ki hulāsa-i me⁾āl-i münīfi: "Eger sen bir kimseyi sevdinse sen onun ismini ve babasının ismi ve hānesi üzerine su⁾āl eyle ve eger marīz ise onu ᶜiyādet edip hāl ve hātırını sorarsın ve eger meşgūl ise ona iᶜānet edersin." Ve āher bir rivāyette "Onun dedesinin ve ᶜaşīretinin ismi üzerine dahi sorasın." ᶜAllāme Şaᶜbī demiş ki "Dünyāda bir ādem dīger bir ādem ile oturup hem-nişīnlik eder de ben onu yüzüyle bilirim, adını bilmem der, işte bu gibi maᶜrifet bön ve eblehān maᶜrifetidir" yaᶜnī humakānın bildiğidir.

[وقيل لابن عباس من أحب الناس إليك قال جليسي وقال ما اختلف رجل إلى مجلسي ثلاثًا من غير حاجة له إلي فعلمت ما مكافأته من الدنيا وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ الْعَاصِ لِجَلِيسِي عَلَيَّ ثَلَاثٌ إِذَا دَنَا رَحَّبْتُ بِهِ وَإِذَا حَدَّثَ أَقْبَلْتُ عَلَيْهِ وَإِذَا جَلَسَ

174 Bkz. Tirmizī, Zühd, 53, no: 2392.

أَوْسَعْتُ لَهُ وَقَدْ قَالَ تعالى ﴿رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ إِشَارَةً إِلَى الشَّفَقَةِ وَالْإِكْرَامِ وَمِنْ تَمَامِ الشَّفَقَةِ أَنْ لَا يَنْفَرِدَ بِطَعَامٍ لَذِيذٍ أَوْ بِحُضُورٍ في مسرة دونه بل يتنغض لِفِرَاقِهِ وَيَسْتَوْحِشُ بِانْفِرَادِهِ عَنْ أَخِيهِ]

Ve dahi İbn ᶜAbbās'a denilmiş ki "Halktan en ziyāde sevgilin kimdir?" İbn ᶜAbbās: "Benim hem-nişīnimdir" demiş. Ve dahi demiş ki "İşsiz olarak bir kimse üç kerre benim meclisime gelip gitse artık dünyāda onun mükāfātını nedir bilemem." Ve dahi Saᶜīd b. el-ᶜĀs demiş ki "Benim hem-nişīnime benim üzerime üç hakkı vardır: Birisi yanaşırsa onunla beşāşet ve sevinç ile terahhüb edip āşinālık ederim ve ikincisi söyleşirse onun sözünü cān kulağıyla dinlerim ve oturursa onun yerini geniş ederim." Ve dahi Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾[175] ki bu şefkat ve ikrāma işārettir ve şefkāt tamāmındandır ki kendisi lezzetli taᶜāmā ve meserretli makāma onsuz olarak münferid olmaya ve eger münferid bulunduysa onun firākına gussalı olup firākından müstevhiş ola.

el-Hakku's-Sālisü

[الحق الثالث]

[الحق الثالث في اللسان بالسكوت مرة وبالنطق أخرى أما السكوت فهو أن يسكت عن ذكر عيوبه في غيبته وحضرته بل يتجاهل عنه ويسكت عن الرد عليه فيما يتكلم به ولا يماريه ولا يناقشه وأن يسكت عن التجسس والسؤال عن أحواله وإذا رآه في طريق أو حاجة لم يفاتحه بذكر غرضه من مصدره ومورده ولا يسأله عنه فربما يثقل عليه ذكره أو يحتاج إلى أن يكذب فيه وليسكت عن أسراره التي بثها إليه ولا يبثها إلى غيره البتة ولا إلى أخص أصدقائه ولا يكشف شيئا منها ولو بعد القطيعة والوحشة فإن ذلك من لؤم الطبع وخبث الباطن]

Ve üçüncü hakk ise o dahi lisāndadır ki gāh sükūt ve gāh söyleşmekle olur. Sükūt ise gerektir ki onun zikr-i ᶜuyūbundan hāmūş ola ki ne huzūr ve ne de gıyābında onun ᶜaybını zikr etmeye ve lisānı üzerine

175 Feth, 48/29.

almaya belki ondan tecāhül ede ve dahi sohbet edip söz söylerken onun sözünü redd etmeye ve onunla bir mücādele ve mümārāt etmeye ve kelāmında dahi münākaşa eylemeye ve dahi ahvālinden suʾāl ve tecessüs etmeye, yolda görürse nereden geldiğini ve nereye gideceğini ve hāceti ne olduğunu sormaya ki bununla iftitāh-ı kelām eylemeye, ola ki garazından sormakla iftitāh-ı mükāleme ona ağır gelir, ondan yalan söylemeğe muztarr olur ve hem dahi ona keşf ettiği rāzından sükūt edip onun sırrını kimseye fāş eylemeye ve hīçbir vaktte velev ki katīᶜadan sonra olsun hīçbir kimseye fāş etmeye, elbette onun üzerine sākit ola ve hāss sadīkine bile söylemeye ve ondan aslā bir nesneyi keşf eylemeye, zīrā keşf-i rāz-ı ehibbā lüʾm-i tabᶜ ve hubs-ı bātındandır, yaᶜnī yekdīgerinden kesildikten sonra ifşāsı cāiz olmaz.

[وَأَنْ يَسْكُتَ عَنِ الْقَدْحِ فِي أَحْبَابِهِ وَأَهْلِهِ وَوَلَدِهِ وَأَنْ يَسْكُتَ عَنْ حِكَايَةِ قَدْحِ غَيْرِهِ فِيهِ فَإِنَّ الَّذِي ''سَبَّكَ مَنْ بَلَغَكَ'' وقال أنس كان صلى الله عليه وسلم لا يواجه أحدًا بشيء يكرهه والتأذي يحصل أولًا من المبلغ ثم من القائل نعم لا يَنْبَغِي أَنْ يُخْفِيَ مَا يَسْمَعُ مِنَ الثَّنَاءِ عليه فإن السرور به أولًا يَحْصُلُ مِنَ الْمُبَلِّغِ لِلْمَدْحِ ثُمَّ مِنَ الْقَائِلِ وَإِخْفَاءُ ذَلِكَ مِنَ الْحَسَدِ]

Ve dahi onun ahbāb [343] ve evlādının ᶜuyūb ve kabāyıhlarından sükūt ede ve hakkında dīgeri tarafından vākiᶜ olan kadha dahi sükūt eyleye, çünkü mesel-i meşhūrdur ki "سَبَّكَ مَنْ بَلَغَكَ" Yaᶜnī "Seni sebb eden onun kadhini sana söyleyendir" ki evvelā o seni sebb eder. Enes ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir kimseyi onun kerh ettiği nesne ile müvācehe etmezdi." Renc ve incitmek ise lā-mahāle evvelā mübelligden yaᶜnī nakl-i kelām eden kimseden hāsıl olur, sonra o kelāmı söyleyenden hāsıl olur. Evet medh ü senādan hakkında vākiᶜ olan sitāyişi ketm ve ihfāʾ etmemek gerektir, çünkü onunla hāsıl olan sürūr ve şādumānlık evvelā onu nakl edenden ve baᶜdehu söyleyenden hāsıl olur ve onu saklayıp gizletmek kıskançlıktandır.

[وَبِالْجُمْلَةِ فَلْيَسْكُتْ عَنْ كُلِّ كَلَامٍ يَكْرَهُهُ جُمْلَةً وَتَفْصِيلًا إِلَّا إِذَا وَجَبَ عَلَيْهِ النُّطْقُ فِي أَمْرٍ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيٍ عَنْ مُنْكَرٍ وَلَمْ يَجِدْ رُخْصَةً فِي السُّكُوتِ فَإِذْ ذَاكَ لَا يُبَالِي بِكَرَاهَتِهِ فَإِنَّ ذَلِكَ إِحْسَانٌ إِلَيْهِ فِي التَّحْقِيقِ وَإِنْ كَانَ يُظَنُّ أَنَّهَا إِسَاءَةٌ فِي الظَّاهِرِ]

Ve bi'l-cümle zābıta-i taᶜrīf odur ki onun kerh ettiği kāffe-i kelāmdan sükūt etmektir ki ne cümleten ve ne de tafsīlen onu söylemeye meger ki emr bi'l-maᶜrūf ve nehy ᶜani'l-münker kabīlinden bir sözü olup ki onunla nutk etmek vācib olmuş ve onda sükūt etmekte bir ruhsat bulmamış ola ki o vakt onun kerāhetine mübālāt olunmaz, çünkü fi'l-hakīka o sözü söylemek onun hakkında ihsāndır velev ki zāhirde kendisi isāᵓet olduğuna zann eder.

[أَمَّا ذِكْرُ مساوية وعيوبه ومساوي أَهْلِهِ فَهُوَ مِنَ الْغِيبَةِ وَذَلِكَ حَرَامٌ فِي حَقِّ كُلِّ مُسْلِمٍ وَيَزْجُرُكَ عَنْهُ أَمْرَانِ أَحَدُهُمَا أَنْ تُطَالِعَ أَحْوَالَ نَفْسِكَ فَإِنْ وَجَدْتَ فِيهَا شَيْئًا وَاحِدًا مَذْمُومًا فَهَوِّنْ عَلَى نَفْسِكَ مَا تراه من أخيك وَقَدِّرْ أَنَّهُ عَاجِزٌ عَنْ قَهْرِ نَفْسِهِ فِي تِلْكَ الْخَصْلَةِ الْوَاحِدَةِ كَمَا أَنَّكَ عَاجِزٌ عَمَّا أَنْتَ مُبْتَلًى بِهِ وَلَا تَسْتَثْقِلْهُ بِخَصْلَةٍ وَاحِدَةٍ مذمومة فأي الرجال المهذب وكل ما لا تصادفه من نفسك في حق الله فلا تنتظره من أخيك في حق نفسك فليس حقك عليه بأكثر من حق الله عليك]

Ve onun ᶜuyūb ve kabāyıhının veyāhūd onun ehl ve evlād ve ᶜayālinin ᶜuyūbu zikri ise o dahi gıybettendir. Ve gıybet her bir müslimin hakkında harāmdır, seni ondan iki emr menᶜ ve zecr eder: Birincisi kendi nefsinin ahvālini mütālaᶜa etmektir ki sen kendi nefsinde eger mezmūm bir şey buldunsa onunla senin karındaşından gördüğün nesnenin kusūru kendi nefsine tehvīn edesin ve senin mübtelā olduğun emr-i mezmūmdan sen kendin ᶜāciz kaldığın gibi o hasle-i vāhidede nefsini kahrından kendisi dahi ᶜāciz kaldığını takdīr edip onu o hasle-i vāhide ile istiskāl etmeyesin. Cihānda ᶜuyūb ve mesāvīden vāreste ve mühezzeb ādem kimdir! Ve her ne ki kendi nefsinde hakkullāhtan tesādüf etmedinse onu birāderinden kendi nefsin hakkında dahi muntazır olmamalısın ki onun üzerine olan hakkın senin üzerine olan hakkullāhtan çok ve daha ziyāde ekser değildir.

[والأمر الثاني أنك تَعْلَمَ أَنَّكَ لَوْ طَلَبْتَ مُنَزَّهًا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ اعْتَزَلْتَ عَنِ الْخَلْقِ كَافَّةً وَلَنْ تَجِدَ مَنْ تُصَاحِبُهُ أَصْلًا فَمَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الناس إلا وله محاسن ومساو فإذا غلبت المحاسن المساوي فَهُوَ الْغَايَةُ وَالْمُنْتَهَى فَالْمُؤْمِنُ الْكَرِيمُ أَبَدًا يُحْضِرُ فِي نَفْسِهِ مَحَاسِنَ أَخِيهِ لِيَنْبَعِثَ مِنْ قَلْبِهِ التَّوْقِيرُ وَالْوُدُّ وَالِاحْتِرَامُ وَأَمَّا الْمُنَافِقُ اللَّئِيمُ فَإِنَّهُ أبدا يلاحظ المساوي وَالْعُيُوبَ قَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ الْمُؤْمِنُ يَطْلُبُ الْمَعَاذِيرَ وَالْمُنَافِقُ يَطْلُبُ

الْعَثَرَاتِ وَقَالَ الفضيل الْفُتُوَّةُ الْعَفْوُ عَنْ زَلَّاتِ الْإِخْوَانِ وَلِذَلِكَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "اسْتَعِيذُوا بِاللهِ مِنْ جَارِ السُّوءِ الَّذِي إِنْ رَأَى خَيْرًا سَتَرَهُ وَإِنْ رَأَى شَرًّا أَظْهَرَهُ" وما من شخص إلا ويمكن تحسين حاله بخصال فيه ويمكن تقبيحه أيضًا]

Ve ikinci emr ise o dahi sen bilirsin ki eger ʿaybdan hālis ve münezzeh bir ādemi istemiş olsan kāffe-i halktan iʿtizāl edip musāhabete sezā aslā bir ādemi bulamazsın, zīrā ʿālem-i insānīde bir kimse yok ki onun mehāsin ve ʿuyūbu olmaya, elbette beher bir ferdin mehāsin ve mesāvīsi vardır. Ve çün onun mehāsini ʿuyūbuna gālib gelir, artık istishāba sezā odur ve gāyet ve müntehā odur. Ve bī-reyb müʾmin-i kerīm ebeden kendi nefsinde birāderinin mehāsinini hāzır eder tā ki onun kalbinden ona tevkīr ve vüdd ve ihtirām münbaʿis ola. Ve münāfık ve leʾīm ise o dahi ebeden mesāvī ve ʿuyūbu mülāhaza eder. İbnü'l-Mübārek demiş ki "Merd-i müʾmin hemīşe meʿāzīri taleb eder ve merd-i münāfık ʿaserātı taleb eder" ki ehl-i īmān birāderinden bir kusūru görse onunla onu maʿzūr tutmak için ona bir ʿözr arar ve münāfık kısmı ādemin tekerlenip düşmesini gözetir tā ki onun ʿaybını ʿāleme ifşāʾ ede. Ve dahi Fudayl demiş ki "Fütüvvet ancak zellāt-ı ihvānın ʿafvıdır." Ve onun için ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "اسْتَعِيذُوا بِاللهِ مِنْ جَارِ السُّوءِ الَّذِي إِنْ رَأَى خَيْرًا سَتَرَهُ وَإِنْ رَأَى شَرًّا أَظْهَرَهُ"[176] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Siz yaramaz komşunun şerrinden Zāt-ı Zü'l-Celāl'e sığınıp taʿavvüz ediniz." Cār-ı sūʾ yaʿnī yaramaz komşu hayrı görürse setr eder ve şerri görürse onu izhār eder. ʿĀlemde bir kimse yoktur ki onun birtakım hısāl ile tahsīn ve medhi mümkin olmaya ve birtakım hısāl ile onun takbīh ve kadhi kābil olmaya ki her bir şahs onun senāʾ ve medh ve zemm ve kadhi mümkindir ki bi-hasebi'l-beşeriyye onda hem hisāl-i memdūha vardır ve hem dahi hisāl-i mezmūm u makdūha vardır. [344]

[روي أن رجلًا أثنى على رجل عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فلما كان من الغد ذمه فقال عليه السلام "أَنْتَ بِالْأَمْسِ تُثْنِي عَلَيْهِ وَالْيَوْمَ تَذُمُّهُ فَقَالَ وَاللهِ لَقَدْ

176 Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 54, no: 117; *Musnedu'l-Bezzār*, 15/157, no: 8496; *Sahīhu* İbn Hibbān, 3/307, no: *el-Mustedrek*, 1/714, no: 1951; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/337, *Şuʿabu'l-Īmān*, 12/100, no: 9106.

صَدَقْتُ عَلَيْهِ بِالْأَمْسِ وَمَا كَذَبْتُ عَلَيْهِ الْيَوْمَ إِنَّهُ أَرْضَانِي بِالْأَمْسِ فَقُلْتُ أَحْسَنَ مَا عَلِمْتُ فِيهِ وَأَغْضَبَنِي الْيَوْمَ فَقُلْتُ أَقْبَحَ مَا عَلِمْتُ فِيهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا" وكأنه كره ذلك فشبهه بالسحر ولذلك قال في خبر آخر "اَلْبَذَاءُ وَالْبَيَانُ شُعْبَتَانِ مِنَ النِّفَاقِ" وفي الحديث الآخر "إِنَّ الله يَكْرَهُ لَكُمُ الْبَيَانَ كُلَّ الْبَيَانِ"]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir ādem huzūr-ı ᶜālī-i Hazret-i Peygamberī'de bir ādem üzerine senāᵓ etmiş ve ferdāsı gününde onu mezemmet etmiş. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona buyurmuş ki "أَنْتَ بِالْأَمْسِ تُثْنِي عَلَيْهِ وَالْيَوْمَ تَذُمُّهُ فَقَالَ وَالله لَقَدْ صَدَقْتُ عَلَيْهِ بِالْأَمْسِ وَمَا كَذَبْتُ عَلَيْهِ الْيَوْمَ إِنَّهُ أَرْضَانِي بِالْأَمْسِ فَقُلْتُ أَحْسَنَ مَا عَلِمْتُ فِيهِ وَأَغْضَبَنِي الْيَوْمَ فَقُلْتُ أَقْبَحَ مَا عَلِمْتُ فِيهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا"[177] Yaᶜnī "Sen dünkü gün onu medh ettin ve bu gün sen onu mezemmet edersin." O dahi dedi ki "Vallāhi ben dünkü gün onun hakkında söylediğim söz doğru ve sıdk idi ve bu gün dahi onun hakkında yalan söylemedim yaᶜnī o da doğru ve sıdk olup üzerine aslā iftirāᵓ etmemişim. Dünkü günde beni rāzī etti, ondan bildiğim mehāsinin ahsenini söyledim ve el-yevm beni gücendirip gazab ettirdi, ben dahi ondan bildiğim ᶜuyūbun akbahını söyledim." O vaktte efendimiz "إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا" Yaᶜnī "Tahkīkan beyānın baᶜzısı efsūn gibidir, sanki onun işbu beyānı mekrūh görüp sihr ve efsūna teşbīh ettirmiş." Ve onun için haber-i āherde "اَلْبَذَاءُ وَالْبَيَانُ شُعْبَتَانِ مِنَ النِّفَاقِ"[178] buyurmuştur, yaᶜnī "Yaramaz söz ve keşf-i mesāvī ikisi nifāktan iki şuᶜbelerdir." Ve dahi dīger bir hadīste buyurmuş ki "إِنَّ الله يَكْرَهُ لَكُمُ الْبَيَانَ كُلَّ الْبَيَانِ"[179] Yaᶜnī "Tebāreke ve taᶜālā hazretleri size beyānın küllīsini kerh eder" yaᶜnī bütün bütün beyānı sizden müstahsen görmez demektir.

[وكذلك قال الشافعي رحمه الله ما أحد من المسلمين يطيع الله ولا يعصيه ولا أحد يعصي الله ولا يطيعه فمن كانت طاعته أغلب من معاصيه فهو عدل وإذا جعل مثل هذا عدلًا في حق الله فبأن تراه عدلًا في حق نفسك ومقتضى أخوتك أولى]

---

177 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/341, no: 7671; *el-Mustedrek*, 3/710, no: 6568.

178 İbni'l-Caᶜd, 1/433, no: 2949; *Musnedu* Ahmed, 36/649, no: 22311; *el-Mustedrek*, 1/51, no: 17.

179 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/166, no: 7695.

Ve dahi İmām Şāfiʿī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Bir müslümān yok ki Allāhu ʿazīmü'ş-şāna itāʿat edip ona ʿisyān etmez veyā ʿisyān edip ona itāʿat etmez" yaʿnī elbette her bir müslimin hem tāʿati de olur ve hem ʿisyānı da olur ki ʿisyānı olmayan bir mutīʿ yoktur ve tāʿati olmayan bir ʿāsī yoktur, kaldı ki onun tāʿati meʿāsīsine gālib gelen kimse ʿadl odur ve bu sūretle çün bunun gibi kimse hakkullāhta ʿadl oldu, artık senin nefsin hakkında ve birāderliğin muktezālarında ʿadl olmak bi-tarīki'l-evlādır.

[وكما يجب عليك السكوت بلسانك عن مساويه يَجِبُ عَلَيْكَ السُّكُوتُ بِقَلْبِكَ وَذَلِكَ بِتَرْكِ إِسَاءَةِ الظَّنِّ فَسُوءُ الظَّنِّ غِيبَةٌ بِالْقَلْبِ وَهُوَ مَنْهِيٌّ عَنْهُ أَيْضًا وَحَدُّهُ أَنْ لَا تَحْمِلَ فِعْلَهُ على وجه فاسد ما أمكن أن تحمله على وجه حسن فأما ما انكشف بيقين ومشاهدة فلا يمكنك أن لا تعلمه وعليك أن تحمل ما تشاهد على سهو ونسيان إن أمكن وهذا الظن ينقسم إلى ما يسمى تفرسًا وهو الذي يستند إلى علامة فإن ذلك يحرك الظن تحريكًا ضروريًا لا يقدر على دفعه والى ما منشؤه سوء اعتقادك فيه حتى يصدر منه فعل له وجهان فيحملك سوء الاعتقاد فيه على أن تنزله على الوجه الأدرإ من غير علامة تخصصه به وذلك جناية عليه بالباطن وذلك حرام في حق كل مؤمن]

Ve birāderinin mesāvī ve ʿuyūbundan hāmūş olmak sana vācib olduğu gibi yaʿnī senin lisānın ʿuyūbundan sükūtu vācib olduğu gibi senin kalbin ile sükūt etmek dahi sana vācib olur ki hakkında sūʾ-i zannı terk edesin, çünkü sūʾ-i zann dahi kalb ile gıybet demektir, o dahi menhiyyün ʿanhtir. Ve taʿrīf ve haddi odur ki onun fiʿli vech-i hasene hamli mümkin oldukça bir vech-i fāside onu haml etmeyesin ve o ki yakīn ve müşāhede ile açılıp maʿlūmun olmuştur, artık onu bilmemek mümkin olmaz, fakat onda dahi sana vācib odur ki ondan gördüğün şey mümkin oldukça sehv ve nisyāna haml edesin. Ve bu zann iki kısma münkasım olur: Bir kısmı ʿalāmete müstenid olup ona firāset denilen kitmāndır ve ʿalāmete müstenid olan zann onun defʿine muktedir olmadığı bir zanna tahrīk-i zarūrī ile tahrīk eder. Ve ikinci kısmı dahi menşeʾi senin sūʾ-i iʿtikādın olup ki o sūʾ-i iʿtikāddan iki yüzlü bir fiʿl sādır olur ve onda olan senin sūʾ-i iʿtikādın seni haml eder ki onu kötü vechi üzerine haml eder, yaʿnī onu kötülük tahsīs eder bir ʿalāmeti görmeksizin yalnız sūʾ-i

iᶜtikād ile onu erdā ve kötü vechi üzerine inzāl edersin ve bu ise ona bātını ile bir cināyet etmek demektir ve bu cināyet ise her bir müᵓminin hakkında harāmdır.

[إذ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ الْمُؤْمِنِ دَمَهُ وَمَالَهُ وَعِرْضَهُ وَأَنْ يَظُنَّ بِهِ ظَنَّ السُّوءِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ'' وسوء الظن يدعو إلى التجسس والتحسس وَقَدْ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''لَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَلَاتَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللّٰهِ إِخْوَانًا'' وَالتَّجَسُّسُ فِي تَطَلُّعِ الْأَخْبَارِ وَالتَّحَسُّسُ بِالْمُرَاقَبَةِ بِالْعَيْنِ]

Çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ الْمُؤْمِنِ دَمَهُ وَمَالَهُ وَعِرْضَهُ وَأَنْ يَظُنَّ بِهِ ظَنَّ السُّوءِ''[180] Yaᶜnī "Tahkīk ve tahkīkan Hakk celle ve ᶜalā hazretleri müᵓmin üzerine müᵓminin kanını ve mālını ve ᶜırzını ve ona zann-ı sūᵓ etmesini tahrīm etmiştir." Ve dahi buyurmuş ki ''إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ''[181] [345] Yaᶜnī "Sūᵓ-i zanndan sakınıp ictināb ediniz, zīrā sūᵓ-i zann hadīsin ekzebidir" ve tecessüs ve tahassüse daᶜvet eder. Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَلَاتَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللّٰهِ إِخْوَانًا''[182] Yaᶜnī "Birbirinizin gizli olan ahvāline siz tecessüs etmeyiniz ve dahi tahassüs etmeyiniz ve birbirinizden kesilip mukātaᶜa etmeyiniz ve birbirinize arka çevirip müdābere etmeyiniz. Ey ᶜibādallāh siz birbirinize ihvān olunuz." Tecessüs mütālaᶜa-i ahbārdır ve tahassüs dahi murākabe-i ᶜayndır ki ᶜuyūb ve mesāvīnin ahbārına bakıp tetalluᶜ ve istikşāf etmeyiniz ve ahvāl-i hafiyyeye dahi göz dikmeyiniz demektir.

[فَسَتْرُ الْعُيُوبِ وَالتَّجَاهُلُ والتغافل عنها شيمة أهل الدين ويكفيك تنبيهًا على كمال الرتبة في ستر القبيح وإظهار الجميل أن الله تعالى وصف به في الدعاء فقيل ''يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَسَتَرَ الْقَبِيحَ وَالْمَرْضِيُّ عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ تَخَلَّقَ بِأَخْلَاقِهِ فَإِنَّهُ سَتَّارُ الْعُيُوبِ وَغَفَّارُ الذُّنُوبِ وَمُتَجَاوِزٌ عَنِ الْعَبِيدِ فَكَيْفَ لَا تَتَجَاوَزُ أَنْتَ عَمَّنْ هُوَ مِثْلُكَ أَوْ فَوْقَكَ وَمَا هُوَ بِكُلِّ حَالٍ عَبْدُكَ وَلَا مَخْلُوقُكَ'']

180 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/75, no: 6280; *Hilyetu'l-Evliyā*, 9/291.

181 Buhārī, Vesāyā, 8, no: 2748; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 28.

182 *Musnedu* Ahmed, 14/199, no: 8504; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 249, no: 762b

Kaldı ki setr-i ᶜuyūb ve ondan tecāhül ve tegāfül etmek ehl-i dīnin şīmelerindendir. Ve setr-i kabīh ve izhār-ı cemīlin kemāl-i rütbesine vasf-ı Bārī sana tenbīh eder ve hem dahi sana tenbīh-i kāfīdir ki duᶜāda onunla vasf buyurulup denilmiş ki "يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَسَتَرَ الْقَبِيحَ وَالْمَرْضِيُّ عِنْدَ اللهِ مَنْ تَخَلَّقَ بِأَخْلَاقِهِ فَإِنَّهُ سَتَّارُ الْعُيُوبِ وَغَفَّارُ الذُّنُوبِ وَمُتَجَاوِزٌ عَنِ الْعَبِيدِ فَكَيْفَ لَا تَتَجَاوَزُ أَنْتَ عَمَّنْ هُوَ مِثْلُكَ أَوْ فَوْقَكَ وَمَا هُوَ بِكُلِّ حَالٍ عَبْدُكَ وَلَا مَخْلُوقُكَ" Yaᶜnī Hazret-i Resūl-i kibriyā duᶜāsında buyurmuş ki "Ey cemīli izhār eden ve kabīhi setr eden ve ᶜindallāh marzī o ādemdir ki onun ahlākı ile mütehallık ola, çünkü tebāreke ve taᶜālā hazretleri ᶜuyūbu setr eder ve zünūbu ᶜafv edip bağışlar ve kullarının cürm ve kusūrlarından tecāvüz edip vazgeçer. Ve ahlāk-ı Bārī böyle olunca sen nice emsāl ve akrānından ve senin mā-fevkinde bulunanların kabāyıhından tecāvüz etmezsin ve ondan vaz geçmezsin ki her hālde senin kulun ve mahlūkun değildir."

[وقد قال عيسى عليه السلام للحواريين "كَيْفَ تَصْنَعُونَ إِذَا رَأَيْتُمْ أَخَاكُمْ نَائِمًا وَقَدْ كَشَفَ الرِّيحُ ثَوْبَهُ عَنْهُ" قَالُوا نَسْتُرُهُ وَنُغَطِّيهِ قَالَ "بَلْ تَكْشِفُونَ عَوْرَتَهُ قَالُوا سُبْحَانَ اللهِ مَنْ يَفْعَلُ هَذَا فَقَالَ أَحَدُكُمْ يَسْمَعُ بِالْكَلِمَةِ فِي أَخِيهِ فَيَزِيدُ عَلَيْهَا وَيُشِيعُهَا بِأَعْظَمَ مِنْهَا"]

Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām havāriyyīne demiş ki "كَيْفَ تَصْنَعُونَ إِذَا رَأَيْتُمْ أَخَاكُمْ نَائِمًا وَقَدْ كَشَفَ الرِّيحُ ثَوْبَهُ عَنْهُ" Yaᶜnī "Sizin bir birāderiniz uykuda iken eger rüzgār onun eteğini açarsa siz ona ne yaparsız?" Onlar dahi dediler ki "Biz onu setr edip bir dahi sevbi üzerine örteriz." ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām: "Yok, "بَلْ تَكْشِفُونَ عَوْرَتَهُ قَالُوا سُبْحَانَ اللهِ مَنْ يَفْعَلُ هَذَا فَقَالَ أَحَدُكُمْ يَسْمَعُ بِالْكَلِمَةِ فِي أَخِيهِ فَيَزِيدُ عَلَيْهَا وَيُشِيعُهَا بِأَعْظَمَ مِنْهَا" dedi yaᶜnī "Belki siz onun ᶜavretini açarsız." Onlar: "Subhānallāh, kim bunu işler?" dediklerinde ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurdu ki "Sizin biriniz eger birāderi üzerine bir sözü işitip duyarsa ondan aᶜzam bir söz dahi ona zamm ve ᶜilāve edip onu işāᶜa ve izāᶜa eyler."

[وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا يَتِمُّ إِيمَانُ الْمَرْءِ مَا لَمْ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ وَأَقَلُّ دَرَجَاتِ الْأُخُوَّةِ أَنْ يُعَامِلَ أَخَاهُ بِمَا يُحِبُّ أن يعامله به ولا شك أنه ينتظر منه ستر العورة والسكوت على المساوي والعيوب ولو ظهر له منه نقيض ما ينتظره اشتد عليه غيظه وغضبه فما أبعده إذا كان ينتظر منه ما لا يضمره له ولا يعزم عليه لأجله وويل له

في نص كتاب الله تعالى حيث قال ﴿وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ﴾ وكل من يلتمس من الإنصاف أكثر مما تسمح به نفسه فهو داخل تحت مقتضى هذه الآية]

Ve dahi bil ve āgāh ol ki bir müᵓmin kendi īmānı tamām olmaz mādām ki müᵓmin birāderi için kendi nefsine sevdiği nesneyi sevmez. Ve birāderliğin ekall-i derecātı odur ki müᵓmin birāderine kendisi onunla muᶜāmele olmaklığını sevdiği bir muᶜāmele ile muᶜāmele ede ve bī-reyb kendisi ondan ᶜavretinin setr edişini ve mesāvī ve ᶜuyūbundan sükūt ve hāmūş olmasını sever. Ve çün bunun ᶜaks ve nakīzi ondan zuhūr eder, elbette onun gazab ve gayzı onun üzerine müştedd olur. Ve ne çok uzak ve baᶜīddir ki ona ızmār etmediği ve onun için ᶜazīmet etmediği bir nesneyi görüp muntazır olsa bu gibi zāta fī kitābillāh veyl-i vaᶜīdi vardır ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ﴾[183] Ve maᶜlūmdur ki her kim ki onunla nefsi semāhat ettiği nesneden ziyādeyi iltimās eder, o kimse işbu āyet-i kerīmenin muktezāsı altına dāhil olur.

[وَمَنْشَأُ التَّقْصِيرِ فِي سَتْرِ الْعَوْرَةِ أَوِ السَّعْيِ في كشفها الداء الدفين في الباطن وهو الحقد والحسد فإن الحقود الحسود يملأ باطنه بالخبث ولكن يحبسه في باطنه ويخفيه ولا يبديه مهما لم يجد له مجالا وإذا وجد فرصة انحلت الرابطة وارتفع الحياء ويترشح الباطن بخبثه الدفين ومهما انطوى الباطن على حقد وحسد فالانقطاع أولى قال بعض الحكماء ظاهر العتاب خير من مكنون الحقد ولا يزيد لطف الحقود إلا وحشة منه وَمَنْ فِي قَلْبِهِ سَخِيمَةٌ عَلَى مُسْلِمٍ فَإِيمَانُهُ ضعيف وأمره مُخْطِرٌ وَقَلْبُهُ خَبِيثٌ لَا يَصْلُحُ لِلِقَاءِ اللَّهِ]

Ve setr-i ᶜasret ve ᶜavrette menşe-i taksīr ü keşfine vākiᶜ olan saᶜyin bāᶜisi bātında defīn olan dāᵓdır ki hıkd ve haseddir, zīrā merd-i hakūd u hasūd ve kıskanç kendi bātınını hubs ile doldurup derūnunda onu habs eder, mecāl bulmadıkça onu izhār etmez, yaᶜnī hengām-ı fırsata kadar onu gizletip saklar ve bir kimseye fāş etmez ve çün fırsatı bulur, artık o vaktte rābıta ve bağı çözülüp şerm ve hayāsı kalkar da hubs-i defīni

183 Mutaffifīn, 83/1-3.

ile bātını mütereşşih olur. Ve bātın dahi hubs-ı hıkd u hasede müntavī oldukça inkıtāᶜ daha ziyāde hayrlı ve evlādır. Baᶜzu'l-hukemāᵓ demiş ki ᶜitābın zāhiri hıkd-ı meknūndan [346] yeğdir ve hakūdun lutfu ondan vahşetten gayrı ziyāde etmez kim ki bir müslimin üzerine kalbinde bir hıkd ve hased var ise o kimsenin īmānı zebūn ve zaᶜīf ve onun emri muhātaralı ve kalbi habīs olur, likāullāha sālih ve sezā olmaz.

[وقد روى عبد الرحمن بن جبير بن نفير عن أبيه أنه قال كنت باليمن ولي جار يهودي يخبرني عن التوراة فقدم علي اليهودي من سفر فقلت إن الله قد بعث فينا نبيًا فدعانا إلى الإسلام فأسلمنا وقد أنزل علينا كتابًا مصدقًا للتوراة فقال اليهودي صدقت ولكنكم لا تستطيعون أن تقوموا بما جاءكم به إنا نجد نعته ونعت أمته في التوراة إنه لا يحل لامريء أن يخرج من عتبة بابه وفي قلبه سخيمة على أخيه المسلم]

Ve dahi ᶜAbdurrahmān b. Cubeyr b. Nufeyr babası üzerine rivāyet edip ve dedi ki "Babam söyledi ki "Ben Yemen'de iken Yehūd tāifesinden benim bir komşum var idi, bana Tevrāt'tan haber verip Tevrāt'tan bir sifr takdīm ettikte ben ona dedim ki "Tebārekellāhu ve taᶜālā hazretleri bize de bir peygamber gönderdi o peygamber bizi İslām'a daᶜvet etti ve biz dahi müslümān olduk ve Tevrāt'a musaddık olarak bir kitāba dahi bizim üzerimize inzāl etti." Yehūdī dedi ki "Sādıksın, doğru söyledin velākin siz size gelen ahkām ile kıyām etmeğe kudretiniz olmaz, zīrā biz onun naᶜtini ve ümmetinin naᶜtini Tevrāt'ta buluyoruz ki bir ādeme helāl ve cāiz değildir ki hānesinin ᶜatebesinden çıkıp kendi kalbinde müslim birāderi üzerine bir hıkd ve hased ola."

[وَمِنْ ذَلِكَ أَنْ يَسْكُتَ عَنْ إِفْشَاءِ سِرِّهِ الَّذِي اسْتَوْدَعَهُ وَلَهُ أَنْ يُنْكِرَهُ وَإِنْ كَانَ كَاذِبًا فَلَيْسَ الصِّدْقُ وَاجِبًا فِي كُلِّ مَقَامٍ فَإِنَّهُ كَمَا يَجُوزُ لِلرَّجُلِ أَنْ يُخْفِيَ عُيُوبَ نَفْسِهِ وَأَسْرَارَهُ وَإِنِ احْتَاجَ إِلَى الْكَذِبِ فَلَهُ أَنْ يَفْعَلَ ذَلِكَ فِي حَقِّ أَخِيهِ فَإِنَّ أَخَاهُ نَازِلٌ مَنْزِلَتَهُ وَهُمَا كَشَخْصٍ وَاحِدٍ لَا يختلفان إلا بالبدن]

Ve dahi o hıkddandır ki onun ᶜindinde emāneten müstevdaᶜ olan rāzının ifşāsından sākit ola, hattā onu inkār etmeğe dahi cevāz vardır ki velev ki yalan ve kizb ede, çünkü her bir makāmda doğru söylemek vācib değildir, ādem kendi nefsini ᶜuyūbunu ve esrārını gizletmek cevāzı

var ve yalana ihtiyācı olur ise onda yalan söylemek ona cāiz olduğu gibi kezālik müslim birāderinin sırrını gizletip saklamak ve muztarr olur ise onun için yalan söylemek dahi ona cevāzı vardır, zīrā birāderi kendi menzilesinde nāzildir, ikisi şahs-ı vāhid gibidirler ancak yalnız ecsād ile iftirāk ederler ki başka bir şeyde iftirāk etmezler.

[هذه حقيقة الأخوة وكذلك لا يكون بالعمل بين يديه مرائيًا وخارجًا عن أعمال السر إلى أعمال العلانية فإن معرفة أخيه بعمله كمعرفته بنفسه من غير فرق وَقَدْ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "مَنْ سَتَرَ عَوْرَةَ أَخِيهِ سَتَرَهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ" وفي خبر آخر "فَكَأَنَّمَا أَحْيَا مَوْؤُودَةً" وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِحَدِيثٍ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهُوَ أَمَانَةٌ" وَقَالَ "الْمَجَالِسُ بِالْأَمَانَةِ إِلَّا ثَلَاثَةُ مَجَالِسَ مَجْلِسٌ يُسْفَكُ فِيهِ دَمٌ حَرَامٌ وَمَجْلِسٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ فَرْجٌ حَرَامٌ وَمَجْلِسٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ مَالٌ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ" وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالْأَمَانَةِ وَلَا يَحِلُّ لِأَحَدِهِمَا أَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ"]

Birāderliğin hakīkiyyesi budur ve dahi ʿamel ile onun önünde mürāʾī olmamak gerektir ve onda aʿmāl-i sırriyyeden aʿmāl-i ʿaleniyyeye hāric olmaya, çünkü onun ʿameline birāderinin maʿrifeti kendi nefsinin maʿrifeti gibidir, beynlerinde bir fark yoktur. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ سَتَرَ عَوْرَةَ أَخِيهِ سَتَرَهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ"[184] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki birāderinin ʿavretini setr eylerse Allāhu ʿazīmü'ş-şān onu dünyā ve āhirette setr eder." Ve dīger bir haberde gelmiş ki "فَكَأَنَّمَا أَحْيَا مَوْؤُودَةً"[185] Yaʿnī "Bir mevʾūdeyi ihyāʾ etmiş gibidir." Mevʾūdenin tercümesi ve taʿrīfi sebkat etmiştir. Ve dahi ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki "إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِحَدِيثٍ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهُوَ أَمَانَةٌ"[186] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Bir ādem bir sözü söyleyip etrāfına iltifāt ederse onun söylediği söz emānettir." Ve dahi buyurdu ki "الْمَجَالِسُ

184 İbn Māce, Hudūd, 5, no: 2546; İbn Hibbān, 2/274, no: 517; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 143, no: 412.

185 İbn Kesīr, *Musnedu*'l-Fārūk, 2/522.

186 et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 3/56, no: 2458; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 233, no: 705; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/417, no: 21161.

بِالْأَمَانَةِ إِلَّا ثَلَاثَةُ مَجَالِسَ مَجْلِسٌ يُسْفَكُ فِيهِ دَمٌ حَرَامٌ وَمَجْلِسٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ فَرْجٌ حَرَامٌ وَمَجْلِسٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ مَالٌ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ"[187] ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Mecālis emānet iledir, meger ki üç meclis ki onlar emānetle değillerdir: Birinci meclis ki içinde bi-gayri hakk harām olarak bir sefk-i dem ve katl-i nefs vākiᶜ olur ve ikinci meclis ki içinde harām bir ferci istihlāl olunup zinā ve fiᶜl-i şenīᶜ vākiᶜ olur ve üçüncü meclis hilli olmaksızın içinde bir māl-ı harām istihlāl olunur" ki bu üç meclis emānet değillerdir ve kusūr-ı mecālis topu emānetledirler ki onda vukūᶜa gelen akvāl ü efᶜālin nakl ü ifşāsı hıyānet olup cevāzı olmaz demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالْأَمَانَةِ وَلَا يَحِلُّ لِأَحَدِهِمَا أَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ"[188] ki hulāsa-i müfād-ı ᶜālīsi: "İki hem-nişīn ādemler birbirleriyle olan mücāleset ve hem-nişīnlikleri ancak emānet iledir ki yekdīgerinin esrārını fāş etmek ve sāhibi üzerine kerh ettiği nesneyi ifşā eylemek onların birisine helāl olmaz."

[قيل لبعض الأدباء كيف حفظك للسر قال أنا قبره وقد قيل صدور الأحرار قبور الأسرار وقيل إن قلب الأحمق في فيه ولسان العاقل في قلبه أي لا يستطيع الأحمق إخفاء ما في نفسه فيبديه من حيث لا يدري به فمن هذا يجب مقاطعة الحمقى والتوقي عن صحبتهم بل عن مشاهدتهم وقد قيل لآخر كيف تحفظ السر قال أجحد المخبر [347] وأحلف للمستخبر وقال آخر وأستره وأستراني استرسه وعبر عنه ابن المعتز فقال

ومستودعي سرًا تبوأت كتمه　　　فأودعته صدري فصار له قبرا]

Ve dahi baᶜzu'l-üdebāya denilmiş ki "Sen rāzı nice saklarsın?" yaᶜnī sırra senin hıfzın nicedir? O dahi demiş ki "Ben onun mezārıyım" yaᶜnī ben sırra kabr gibiyim ki benden zuhūr etmez demektir. Ve dahi denilmiş ki ahrārın sudūru esrārın kubūrudurlar yaᶜnī hürr ādemin sīnesi rāzın kabridir ki mevtā kabrden çıkmadığı gibi hürrün sīnesinden dahi rāz çıkıp zuhūr etmez demektir. Ve dahi denilmiş ki ahmakın kalbi ağ-

---

187 *Musnedu* Ebū Dāvūd, Edeb, 37, no: 4869; *Musnedu* Ahmed, 23/45, no: 14693; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 234, no: 708.

188 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 240, no: 691; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/500, no: 10677.

zında ve ʿākılın lisānı kalbindedir yaʿnī ahmak olan kimse kalbindeki nesnenin ihfāsına muktedir değillerdir, her ne ki kalbinde var ise lisānındadır, bilmeyerek onu herkese izhār edip fāş eder ve ifşāsına bile āgāh olmaz. Ve bu cihetle bön ve şaşkın olan ahmakın mukātaʿası vācib olur ve onun dostluk ve musāhabetinden tevakkī ve ihtirāz etmek lāzım gelir belki müşāhedesinden tevakkī vācibdir. Ve dahi āhere denilmiş ki "Sen sırrı nice hıfz edip saklarsın?" O dahi: "Ben muhbire cahd ve inkār ve müstahbire yemīn ederim" demiş. Ve dīgeri demiş ki "Ben onu setr ederim ve setr ettiğimi dahi setr eylerim." Ve buna İbnü'l-Muʿtezz taʿbīr edip nazmen demiş ki "Sırrı bana emāneten söyleyip vedīʿa eden kimsenin rāzını ketm etmeğe ben kendimi hāzırlamışım ki onu sīneme koyup sīnem ona kabr ve mezār olmuştur."

[وقال آخر وأراد الزيادة عليه

وما السر في صدري كثاو بقبره ... لأني أرى المقبور ينتظر النشرا

ولكنني أنساه حتى كأنني ... بما كان منه لم أحط ساعة خبرا

ولو جاز كتم السر بيني وبينه ... عن السر والأحشاء لم تعلم السرا]

Ve āher bir şāʿir dahi ona ziyāde etmek murādıyla nazmen demiş ki "Sadrımda olan sır kabrine defn olunup gizlenmiş olan mevtā gibi değildir, çünkü makbūr ve medfūn olan kimse neşre muntazır olduğun görürüm ki kabrde olan meyyit rūz-i mahşerde kabrinden neşr olunur, hālbuki sīnemde olan rāzın neşri yoktur ve bu cihetle onun ketmi daha ziyāde eşeddir. Ben onu unuturum öyle bir unutmak unuturum ki sanki aslā ben ondan bir haberim olmamıştır ki bir lahzada bile ona vākıf ve āgāh değilim. Ve dahi benimle onun arasında ketm ve ihfāsı cāiz olmuş olsaydı onu sırrımdan dahi ketm ederdim ki ahşām bile o sırra āgāh olmak ihtimāli olamazdı."

[وَأَفْشَى بَعْضُهُمْ سِرًّا لَهُ إِلَى أَخِيهِ ثُمَّ قال له حفظت فقال بل نسيت وكان أبو سعيد الثوري يقول إذا أردت أن تواخي رجلًا فأغضبه ثم دس عليه من يسأله عنك وعن أسرارك فإن قال خيرًا وكتم سرك فاصحبه وقيل لأبي يزيد من تصحب من الناس قال من يعلم منك ما يعلم الله ثم يستر عليك كما يستره الله وقال ذو النون لا

خير في صحبة من لا يحب أن يراك إلا معصومًا ومن أفشى السر عند الغضب فهو اللئيم لأن إخفاءه عند الرضا تقتضيه الطباع السليمة كلها وقد قال بعض الحكماء لا تصحب من يتغير عليك عند أربع عند غضبه ورضاه وعند طمعه وهواه بل ينبغي أن يكون صدق الأخوة ثابتًا على اختلاف هذه الأحوال ولذلك قيل

وترى الكريم إذا تصرم وصله — يخفي القبيح ويظهر الإحسانا
وترى اللئيم إذا تقضى وصله — يخفي الجميل ويظهر البهتانا]

Ve dahi baᶜzu's-selef kendi rāzını birāderine ifşāᵓ edip söyledikten sonra ona demiş ki "Onu ezberledin mi?" O ādem dahi: "Belki onu unuttum" demiş. Ve Ebū Saᶜīd es-Sevrī derdi ki "Eger bir kimse ile dostluk ve karındaşlık etmek istedinse onu gücendir ve hafiyyen ona bir ādemi gönder de ki senin üzerine ondan suᵓāl ede ve dahi senin esrārın üzerine sor, eger senin hakkında hayrlı sözü söyleyip senin rāzların ketm ederse artık onunla musāhabet eyle." Ve dahi Ebū Yezīd'e denilmiş ki "Biz nāstan kimle dostluk edip musāhabet edelim?" O dahi: "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri senden bildiği nesneyi bilip ve Cenāb-ı Hakk onu setr ettiği gibi onu setr eden ādem." Ve dahi Zünnūn demiş ki "Seni maᶜsūmdan gayrı dīger bir hāl ile seni görmeğe sevmeyen kimsenin sohbetinde hayr yoktur" yaᶜnī dāimā seni günāhtan maᶜsūm görmek isteyip bir kusūrunu görmek sevmeyen ādemin musāhabetinde hayr olmaz, zīrā kusūrsuz bir kul olmaz, elbette insānın taksīrātı olur, maᶜsūmlar ancak enbiyā-i ᶜizāmdırlar, zīrā zāt-ı leᵓīm gazabı vaktinde sırrı ifşāᵓ eden ādemdir, çünkü rızāᵓ katında sırrı saklamak kāffe-i tıbāᶜ-ı selīmenin muktezāsıdır. Baᶜzu'l-hukemāᵓ demiş ki dört hāl katında senin üzerine muhabbeti mütegayyir olan kimseyi musāhabet eylemeyesin ki gazab ve rızāᵓ ve tamaᶜ ve hevāsı hāllerinde mütegayyir olan zātın musāhabetinde hayr olmaz demektir ve dört hāl bunlardır. Gerektir ki sıdk-ı ahaviyyet bu ahvālin ihtilāfında dahi sābit ve müstekarr olup tagayyür-i ahvāl ona bir teᵓsīri olmaya. [348] Ve onun için denilmiş ki

وترى الكريم إذا تصرم وصله — يخفي القبيح ويظهر الإحسانا
وترى اللئيم إذا تقضى وصله — يخفي الجميل ويظهر البهتانا

Ki hulāsa-i müfādı: "Görürsün ki merd-i kerīmin vaslı sevdiği birāderinden kesilip munsarım olur ise onun kabāyıhını gizletip ketm ve ihfā eder de onun ihsānını izhār eder ve dahi görürsün ki merd-i leʾīm eger ahbābından onun vaslı münkazī olursa cemīli ketm edip ahbābı hakkında iftirā ve bühtān edip durur."

[وَقَالَ العباس لِابْنِهِ عبد الله إِنِّي أَرَى هَذَا الرَّجُلَ يَعْنِي عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يقدمك على الأشياخ فاحفظ عني خَمْسًا لَا تُفْشِيَنَّ لَهُ سِرًّا وَلَا تَغْتَابَنَّ عنده أحدًا ولا تجرين عليه كَذِبًا وَلَا تَعْصِيَنَّ لَهُ أَمْرًا وَلَا يَطَّلِعَنَّ مِنْكَ عَلَى خِيَانَةٍ فَقَالَ الشَّعْبِيُّ كُلُّ كَلِمَةٍ مِنْ هَذِهِ الْخَمْسِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفٍ]

Ve dahi Hazret-i ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān mahdūm-ı mükerremleri Hazret-i ᶜAbdullāh ᶜaleyhi'r-rıdvāna demiş ki "Bu ādem yaᶜnī Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb radıyallāhu taᶜālā ᶜanhu seni şeyhlerin üzerine takdīm eder, kaldı ki sen dahi benden beş nasīhati ezber edip hıfz eyle ki onun sırrını ifşā etmeyesin ve onun ᶜindinde bir kimseyi gıybet ve mezemmet etmeyesin ve bir yalan üzerine cārī olmaya ve onun bir emrine ᶜisyān etmeyesin ve senden bir hıyānet üzerine muttaliᶜ olmaya." Ve ᶜAllāme Şaᶜbī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "İşbu kelimāt-ı hamsenin her bir kelimesi binden yeğdir."

[وَمِنْ ذلك السكوت عن الْمُمَارَاةِ وَالْمُدَافَعَةِ فِي كُلِّ مَا يَتَكَلَّمُ بِهِ أَخُوكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا تُمَارِ سَفِيهًا فَيُؤْذِيكَ وَلَا حَلِيمًا فَيَقْلِيكَ وَقَدْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ" هَذَا مَعَ أَنَّ تَرْكَهُ مُبْطِلًا وَاجِبٌ وَقَدْ جَعَلَ ثَوَابَ النَّفْلِ أَعْظَمَ لِأَنَّ السُّكُوتَ عَنِ الْحَقِّ أَشَدُّ عَلَى النَّفْسِ مِنَ السُّكُوتِ عَلَى الْبَاطِلِ وَإِنَّمَا الْأَجْرُ عَلَى قَدْرِ النَّصَبِ وَأَشَدُّ الْأَسْبَابِ لِإِثَارَةِ نَارِ الْحِقْدِ بَيْنَ الْإِخْوَانِ الْمُمَارَاةُ والمنافسة فإنها عين التدابر والتقاطع فإن التقاطع يَقَعُ أَوَّلًا بِالْآرَاءِ ثُمَّ بِالْأَقْوَالِ ثُمَّ بِالْأَبْدَانِ "وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا تَدَابَرُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إخوانًا الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَحْرِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ بِحَسْبِ الْمَرْءِ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ" وَأَشَدُّ الِاحْتِقَارِ الْمُمَارَاةُ فَإِنَّ من رد على غيره كلامه فقد نسبة إلى الجهل والحمق أو إلى الْغَفْلَةِ وَالسَّهْوِ عَنْ فَهْمِ الشَّيْءِ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ وَكُلُّ ذَلِكَ اسْتِحْقَارٌ وَإِيغَارٌ لِلصَّدْرِ وإيحاش]

Ve dahi o haktandır ki yaᶜnī lisān üzerine vācib olan hukūk-ı hāmūşī vü sükūttandır ki dost ve birāderinin tekellüm ettiği kelāmda mümārāt ve mücādele etmeye yaᶜnī onun mümārātı üzerine sükūt etmek ona vācibdir demek olur. Mümārāt redd-i kelām ile onun mücādelesine düşmektir. ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās demiş ki "Sefīh ve nākısu'l-ᶜakl ile mücādele ve mümārāt etme ki seni rencīde eder ve dahi halīm ve kāmilü'l-ᶜakl olan ādeme dahi mücādele ve mümārāt etme ki o dahi onunla seni bugz eder." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ"[189] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kim ki kendisi mübtıl olduğu hālde mirāᵓı terk ederse rebaz-ı cennette ona bir köşk bināᵓ olunur ve kim ki kendisi haklı olduğu hālde mirāᵓı terk eylerse ona cennetin aᶜlāsında bir köşk bināᵓ olunur." Maᶜa-hāzā mübtıl olduğu hālde terk-i mirāᵓ üzerine vācibdir velākin neflin sevābı aᶜzam etmiştir, zīrā hakk üzerine sükūt etmek nefs üzerine bātılın üzerine sükūt etmekten daha katı ve şiddetli ve meşakkatli gelir. Mukarrerdir ki ecr ve sevābı ancak nasb ve yorgunluk ve taᶜaba göredir. Ve ihvān beyninde nār-ı hıkdı isāre eden ziyāde esbābın eşeddi mümārāttır ve mücādelede olan münāfesedir, zīra tedābür ve tekātuᶜun ᶜaynıdır, çünkü tekātuᶜ evvelen ārāᵓ ile olur, ondan sonra akvāl ile olur ondan sonra ebdān ve ecsād ile olur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا تَدَابَرُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إخوانًا الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَحْرِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ بِحَسْبِ الْمَرْءِ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ"[190] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Siz birbirinize tedābür etmeyiniz ve yekdīgerinize mübāgaza ve muᶜādāt etmeyiniz ve birbirinizden kıskançlık eylemeyiniz ve dahi vasl ve dostluk ve ihvānlığınızı kesmeyiniz yaᶜnī mukātaᶜa etmeyiniz. Ey ᶜibādallāh, kāffeniz ihvān olunuz ki müslim müslimin karındaşıdır, onu zulm etmeye ve mahrūm eylemeye ve dahi onu hor ve hakīre eylemeye. Şerden ādeme kāfīdir ki onun müslim birā-

189 Ebū Dāvūd, Edeb, 8, no: 4800; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/269, no: 878; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/376, no: 7653.

190 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 21/419, no: 14016; *Musnedu*'l-Bezzār, 12/362, no: 6279.

derini tahkīr ede" yaᶜnī onun tahkīri onun helākine bir şerr-i kāfīdir ki başka bir cināyete hācet komaz. Ve ihtikārın en ziyāde katı ve eşeddi mümārāttır, çünkü kim ki dīgerinde kelāmını redd ederse o mütekellimi cehl ve hamākatine nisbet ettirir ki onun nādānī ve belāhetinden nāşī savāb ve doğruya muvāfık olmayan sözü söylemiş olduğunu gösterir veyāhūd o nesneyi ᶜalā-mā hüve ᶜaleyhi olarak onun hakīkatini fehm etmekten onu gaflet ve sehve nisbet ettirir ki onun söylediği söz için yok bu böyle değildir diye hakīkatinin fehminden sehv ve gaflet etmiş olduğunu ona anlatır [349] ve bunun mecmūᶜu tahkīrdir ki ādemin sīnesini gayz ü gazabla kızdırıp onu ondan īhāş eder yaᶜnī sözünün reddiyle onu humka ve cehālete veyāhūd sehv ve gaflete nisbet ettirmesi birāderine istihkārdır ve sadrını īgān yaᶜnī gayz ile kızdırmak ve tevhīş yaᶜnī onu ondan nefret ettirmektir ve min-külli'l-vücūh muhabbet ve musāhabet ve ahaviyyete münāfī olup onun ictinābı vācibdir.

[وفي حديث أبي أمامة الباهلي قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ نَتَمَارَى فَغَضِبَ وَقَالَ ذَرُوا الْمِرَاءَ ذَرُوا الْمِرَاءَ لِقِلَّةِ خَيْرِهِ وَذَرُوا الْمِرَاءَ فَإِنَّ نَفْعَهُ قَلِيلٌ وَإِنَّهُ يُهِيجُ الْعَدَاوَةَ بَيْنَ الْإِخْوَانِ"]

Ve dahi Ebū Umāme el-Bāhilī hadīsinde gelmiş ki Ebū Umāme rivāyet edip demiş ki "Bir gün biz mümārāt ederken üzerimize ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz çıkıp hāzır oldu ve mümārātımızdan gazab edip buyurdu ki "ذَرُوا الْمِرَاءَ ذَرُوا الْمِرَاءَ لِقِلَّةِ خَيْرِهِ وَذَرُوا الْمِرَاءَ فَإِنَّ نَفْعَهُ قَلِيلٌ وَإِنَّهُ يُهِيجُ الْعَدَاوَةَ بَيْنَ الْإِخْوَانِ"[191] ki hulāsa-i müfād-ı celīli: "Siz bu mirāʾı terk ediniz, zīrā onun hayrı azdır. Mirāʾı terk ediniz ki nefᶜi kalīl ve az olup ihvān beyninde ᶜadāveti tehyīc eder."

[وقال بعض السلف: من لاحى الإخوان وماراهم قلت مروءته وذهبت كرامته. وقال عبد الله بن الحسن: إياك ومماراة الرجال فإنك لن تعدم مكر حليم أو مفاجأة لئيم. وقال بعض السلف: أعجز الناس من قصر في طلب الإخوان وأعجز منه من ضيع من ظفر به منهم، وكثرة المماراة توجب التضييع والقطيعة وتورث العداوة. وقد قال الحسن: لا تشتر عداوة رجل بمودة ألف رجل]

191 Hilyetu'l-Evliyā, 3/70; Şuᶜabu'l-Īmān, 11/17, no: 8076.

Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "İhvān ile münāzaᶜa ve mümārāt ve mücādele eden kimse onun mürüvveti kalīl olur, kerāmeti dahi gider." Ve ᶜAbdullāh b. el-Hasen demiş ki "Ricālin mümārātından sakınıp hazer eyle ki mümārāt ile mekr-i halīm ve müfāceᵓet-i leᵓīmden maᶜdūm olmazsın" yaᶜnī mekr-i halīme ve müfāceᵓe-i leᵓīme dāᶜīdir, nihāyetü'l-emr mümārāt ile ona dūçār olup ondan kurtulmazsın demek olur. Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Nāsın en ziyāde ᶜāciz ve dermāndesi o kimsedir ki taleb-i ihvānda taksīr eder ve dahi ondan daha ziyāde ᶜāciz ve dermānde o kimsedir ki ihvāndan bulduğunu zāyiᶜ etmiş. Ve kesret-i mümārāt ise tazyīᶜ ve katīᶜaya mūcib ve bugz ve ᶜadāvete mūristir." Ve dahi Hasen-i Basrī demiş ki "Sen bir ādemin ᶜadāvet ve düşmānlığını bin ādemin meveddetiyle satın alma."

[وعلى الجملة فلا باعث على المماراة إلا اظهار التمييز بمزيد العقل والفضل واحتقار المردود عليه بإظهار جهله وهذا يشتمل على التكبر والإحتقار والإيذاء والشتم بالحمق والجهل ولا للمعنى للمعاداة إلا هذا فكيف تضامه الإخوة والمصافاة]

Ve ᶜale'l-cümle beyānı odur ki mümārāta bāᶜis ve müstevcib ancak mezīd-i ᶜakl u fazl ile onun izhār-ı temyīzidir ve dahi kelāmı redd olunan ādemin izhār-ı cehli ile onun tahkīridir, başka bir şey değildir ve bu ise ona tekebbür ve ihtikār ve īzā-i humk ve cehl ile onu sebb ü şetm etmeğe müştemildir ve muᶜādāt için bundan gayrı bir maᶜnā yoktur, kaldı ki uhuvvet ve musāfāt bununla nice damīme olabilir, yaᶜnī tekebbür ve ihtikār ve incitmek ve āzār eylemekle uhuvvet ve musāfāt nice mukterin ve müctemiᶜ ve musāhib olur, elbette ki bu gibi muᶜāmele-i rediyye rişte-i meveddeti katᶜ edip düşmānlığa sebebiyyet verir demektir.

[فقد روى ابن عباس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال ''لَا تُمَارِ اَخَاكَ وَلَا تُمَازِحْهُ وَلَا تَعِدْهُ مَوْعِدًا فَتُخْلِفَهُ'' وقد قال عليه السلام ''اِنَّكُمْ لَا تَسَعُونَ النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَسَعُهُمْ مِنْكُمْ بَسْطُ وَجْهٍ حُسْنُ خُلُقٍ'' والمماراة مضاة لحسن الخلق وقد انتهى السلف في الحذر عن المماراة والحض على المساعدة إلى حد لم يروا السؤال اصلا وقال إذا قلت لأخيك قم فقال إلى أين فلا تصحبه بل قالوا ينبغي أن يقوم ولا يسأل]

Ve dahi İbn ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām

efendimizin üzerine rivāyet edip demiş ki efendimiz buyurmuş ki "لَا تُمَارِ اَخَاكَ وَلَا تُمَازِحْهُ وَلَا تَعِدْهُ مَوْعِدًا فَتُخْلِفَهُ"[192] ki hulāsa-i meʾāli: "Sen kendi birāderinle mümārāt ve mümāzaha etme ve ona bir nesne ile vaᶜd edip o vaᶜdine muhālefet etme" yaᶜnī ona vaᶜd ettiğinin mevᶜidini muhālefet eyleme ve dahi onunla mücādele ve mümārāt veyā şaka ve lagv gibi mazak sözleri söyleşme demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "اِنَّكُمْ لَا تَسَعُونَ النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَسَعُهُمْ مِنْكُمْ بَسْطُ وَجْهٍ حُسْنُ خُلُقٍ"[193] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Siz tahkīkan halkı sizin emvālinize sığıştırmayınız yaᶜnī cemīᶜ-i nās sizin emvālinizde sığışamazlar ki sizin mālınız onlara muhīt ve kāfī olamaz lākin beşāşet-i vech ile hüsn-i ahlākla onları sığıştırabilirsiz, onda sıkışırlar." Ve mücādele ve mümārāt ise hüsn-i huluka müzāddeddir. Selef-i sālihīn mümārāttan hazerleri ve müsāᶜade üzerine haddları o mertebeye varıp müntehī olmuş ki suʾāli dahi aslā revā görmeyip hakkında demişler ki "Sen eger kendi birāderine kalk diye emr ettinse ve kendisi nereye diye suʾāl eylerse sen onu musāhabet etme" ki ona lāzım ve lāyık odur ki bilā-suʾāl hemān kıyām ede.

[وقال أبو سليمان الداراني كان لي أخ بالعراق فكنت أجيئه في النوائب فأقول أعطني من مالك شيئًا فكان يلقي إلي كيسه فآخذ منه ما أريد فجئته ذات يوم فقلت أحتاج إلى شيء فقال كم تريد فخرجت حلاوة إخائه من قلبي وقال آخر إذا طلبت من أخيك مالًا فقال ماذا تصنع به فقد ترك حق الإخاء واعلم أن قوام الأخوة [350] بالموافقة في الكلام والفعل والشفقة قال أبو عثمان الحيري موافقة الإخوان خير من الشفقة عليهم وهو كما قال]

Ve dahi Ebū Süleymān ed-Dārānī demiş ki "ᶜIrāk'ta benim bir birāderim var idi ve nevāib ve mesāib bana düştükçe onun yanına gelip senin mālından bana bir şey ver derdim, o dahi kendi kīsesini bana ibkāʾ ederdi, ben dahi muhtācı olduğum şeyi ondan alırdım. Bir gün onun yanına

192 Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 58, no: 1995; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/16; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/344; Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 1/142.

193 *el-Mustedrek*, 1/212, no: 427; *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/25; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/401, no: 7695; et-Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 318, no: 18.

gelip bir şeyʾe muhtācım diye ᶜarz-ı hācet ve o dahi ne kadar istersin deyince onun birāderliğinin tatlılığı benim kalbimden çıktı." Ve dīger bir zāt demiş ki "Eger senin birāderinden bir mālı taleb ettinse ve o dahi onunla ne yapacaksın dediyse artık birāderlik hakkını terk etmiş olur." Ve dahi bil ki birāderliğin kıvāmı ancak kelām ve fiᶜl ve şefkatte muvāfakat etmekle olur. Ebū ᶜOsmān-ı Hīrī demiş ki "İhvānın muvāfakati onlara şefkat etmekten hayrlıdır." Ve fi'l-hakīka onun dediği gibidir.

el-Hakku'r-Rābiᶜu

[الحق الرابع]

[الحق الرابع على اللسان بالنطق فإن الْأُخُوَّةُ كَمَا تَقْتَضِي السُّكُوتَ عَنِ الْمَكَارِهِ تَقْتَضِي أَيْضًا النُّطْقَ بِالْمَحَابِّ بَلْ هُوَ أَخَصُّ بِالْأُخُوَّةِ لِأَنَّ مَنْ قَنَعَ بِالسُّكُوتِ صَحِبَ أَهْلَ الْقُبُورِ وإنما تراد الإخوان لِيُسْتَفَادَ مِنْهُمْ لَا لِيُتَخَلَّصَ عَنْ أَذَاهُمْ وَالسُّكُوتُ مَعْنَاهُ كَفُّ الْأَذَى فَعَلَيْهِ أَنْ يَتَوَدَّدَ إِلَيْهِ بلسانه ويتفقده في أحواله التي يجب أَنْ يُتَفَقَّدَ فِيهَا كَالسُّؤَالِ عَنْ عَارِضٍ إِنْ عَرَضَ وَإِظْهَارِ شُغْلِ الْقَلْبِ بِسَبَبِهِ وَاسْتِبْطَاءِ الْعَافِيَةِ عَنْهُ]

Ve dördüncü hakk ise onun beyānı dahi şu sūretledir ki nutk-ı lisān ile birāderini şād etmek gerektir, çünkü lisāna müteᶜallik olan hakk iki kısm idi, birisi sükūt ve terk-i tekellüm idi, nitekim ber-tafsīl zikr ve beyān olundu ve ikinci kısm lisānın nutk ve tekellümüdür ki o nutk ve tekellüm dahi hukūk-ı ahaviyyettendir, zīrā ahaviyyet ve birāderlik mekārihten sükūta muktezī olduğu gibi mehābbe nutk etmeğe dahi muktezī olur, belki ahaviyyete daha ziyāde ahasstır, zīrā sükūt ile kanāᶜat eden kimse ehl-i kubūra musāhabet etmiş gibidir ki kubūrda medfūn olan mevtā dahi mekārihten sükūt ve hāmūşlardır, o dahi onlara benzemiş olur. Ve dünyāda birāderlik ancak nefᶜ ve istifāde için murād olunur, yoksa onların şerr ve ezālarından hālis olmaklık için değildir. Ve sükūt ve hāmūşluk maᶜnāsı keff-i ezādır. Kaldı ki dost ve birāderliği daᶜvā eden kimseye vācibdir ki lisānıyla cānını dost ve birāderine sevdirip meveddet ettire ve dāimü'l-evkāt tefakkudu vācib ve onun ᶜindinde mahbūb olan hāllerini tefakkud edip sora, meselā ona ᶜārız olan keder gibi ki onunla merak edip kalbi dahi o sebeb ile meşgūl olduğunu ona

taᶜrīf ede ve hastalık olup da şifāsı gecikmek ise ondan batīᵓ ᶜāfiyetten müteᵓessif olduğunu bildire.

[وَكَذَا جُمْلَةُ أَحْوَالِهِ الَّتِي يَكْرَهُهَا يَنْبَغِي أَنْ يُظْهِرَ بِلِسَانِهِ وَأَفْعَالِهِ كَرَاهَتَهَا وَجُمْلَةُ أَحْوَالِهِ الَّتِي يُسَرُّ بِهَا يَنْبَغِي أَنْ يُظْهِرَ بِلِسَانِهِ مُشَارَكَتَهُ لَهُ فِي السُّرُورِ بِهَا فَمَعْنَى الْأُخُوَّةِ المساهمة في السراء والضراء وقد قال عليه السلام "إِذَا اَحَبَّ اَحَدُكُمْ اَخَاهُ فَلْيُخْبِرْهُ" وإنما امر بالإخبار لأن ذلك يوجب زيادة حب فَإِنْ عَرَفَ أَنَّكَ تُحِبُّهُ أَحَبَّكَ بالطبع لا محالة فإذا عرفت أنه أيضًا يحبك زاد حبك لَا مَحَالَةَ فَلَا يَزَالُ الْحُبُّ يَتَزَايَدُ مِنَ الْجَانِبَيْنِ وَيَتَضَاعَفُ وَالتَّحَابُّ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ مَطْلُوبٌ فِي الشرع ومحبوب في الدين ولذلك علم فِيهِ الطَّرِيقَ فَقَالَ "تَهَادُوا تَحَابُّوا"]

Ve'l-hāsıl onun katında mekrūh olan kāffe-i ahvālinin kerāheti yaᶜnī gamlı ve keder-nāk olduğunu lisān ve fiᶜli ile ona izhār ede ve onunla şād ve mesrūr olduğu ahvāl ile kendisi dahi onunla şād ve mesrūr olduğunu izhār eyleye yaᶜnī keder ve meserretinde onunla şerīk ve ortak olduğunu bildire, çünkü ahaviyyet maᶜnāsı serrāᵓ ve darrāda müşāreket ve müsāhemet demektir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا اَحَبَّ اَحَدُكُمْ اَخَاهُ فَلْيُخْبِرْهُ"[194] Yaᶜnī "Sizin biriniz eger karındaşını sevdiyse ona haber versin." Ve ihbāra onun bu emr ü fermān edişi ancak şu cihetledir ki mezīd-i vüdd ü muhabbete mūcibdir, çünkü kendisi bilse ki sen onu seversin, lā-mahāle o dahi tabᶜan seni sever ve sen dahi bilsen ki seni seviyor, lā-mahāle senin muhabbetin dahi ona ziyāde olur ve böyle böyle cānibeynden hubb ve meveddet hemīşe müzdād ve mütedāᶜif olur. Müᵓmineyn beyninde sevişmek şerᶜan matlūb ve dīnde dahi mahbūbdur ve onun için zāt-ı ᶜālī-i Risālet-penāhī onda tarīki taᶜlīm buyurup "تَهَادُوا تَحَابُّوا"[195] diye emr ü fermān buyurmuş.

[وَمِنْ ذَلِكَ أن يدعوه بِأَحَبِّ أَسْمَائِهِ إِلَيْهِ فِي غَيْبَتِهِ وَحُضُورِهِ قَالَ عمر رَضِيَ اللَّهُ

194 *el-Mustedrek*, 4/189, no: 7322; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/322, no: 8595; *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/99; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/330, no: 570; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/87, no: 9963.

195 el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 306, no: 593; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/190; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/301, no: 8568; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 6/109.

عَنْهُ ثَلَاثٌ يُصَفِّينَ لَكَ وُدَّ أَخِيكَ أَنْ تُسَلِّمَ عَلَيْهِ إِذَا لَقِيتَهُ أَوَّلًا وَتُوَسِّعَ لَهُ فِي الْمَجْلِسِ وَتَدْعُوَهُ بِأَحَبِّ أَسْمَائِهِ إِلَيْهِ]

Ve dahi o hukūktandır ki yaᶜnī hukūk-ı [351] nutkiyyedendir ki onu ᶜindinde en ziyāde sevgili bulunan ismi ile onun adını zikr ede yaᶜnī onu çağıracak olursa ehabb-ı esmāsı ile onu çağıra, huzūrunda olsun veyāhūd gıyābında olsun. Hazret-i ᶜÖmer radıyallāhu ᶜanhu buyurmuş ki "Üç şey senin birāderinin vüdd ve muhabbetini sana pāk ve sāfī eder: Birisi onunla kavuştuğun vaktte evvelā sen ona selām verirsin. Ve ikincisi bir meclise gelirse ona oturacak yeri geniş edersin. Ve üçüncüsü onu ehabb-i esmāsıyla çağırırsın."

[وَمِنْ ذَلِكَ أَنْ تُثْنِيَ عَلَيْهِ بِمَا تَعْرِفُ مِنْ مَحَاسِنِ أَحْوَالِهِ عِنْدَ مَنْ يُؤْثِرُ هُوَ الثَّنَاءَ عِنْدَهُ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ أَعْظَمِ الْأَسْبَابِ فِي جَلْبِ الْمَحَبَّةِ وَكَذَلِكَ الثَّنَاءُ على أولاده وأهله وصنعته وفعله حتى على عقله وخلقه وهيئته وخطه وشعره وَتَصْنِيفه وَجَمِيع مَا يَفْرَحُ بِهِ وَذَلِكَ مِنْ غَيْرِ كَذِبٍ وَإِفْرَاطٍ وَلَكِنْ تَحْسِينُ مَا يَقْبَلُ التَّحْسِينَ لَا بُدَّ مِنْهُ وَآكَدُ مِنْ ذَلِكَ أَنْ تُبَلِّغَهُ ثَنَاءَ مَنْ أَثْنَى عَلَيْهِ مَعَ إِظْهَارِ الْفَرَحِ فَإِنَّ إِخْفَاءَ ذَلِكَ مَحْضُ الْحَسَدِ]

Ve dahi o hukūktandır ki onun mehāsin-i ahākından senin bildiğin nesne ile onun senāsı yanında yād ve cārī olmasını īsār ettiği kimsenin huzūrunda onun üzerine medh edip onu senāʾ etmektir, çünkü celb-i muhabbette işbu senā aᶜzam-ı esbābdandır. Ve kezālik onun evlād ve ehl ve sanᶜat ve işi üzerine senāʾ etmek dahi o hukūktandır hattā onun ᶜakl ve halk ve heyʾet ve hatt ve şiᶜri ve dahi tasnīf ve her bir şey ki onunla şād olur, cümlesi üzerine medh ve senāʾ etmek lāzım gelir lākin kizb ve ifrāt etmeksizin senāʾ eyleye ve tahsīne kābil olan nesnenin tahsīni dahi lābüddür. Ve dahi bundan daha ziyāde müʾekked olan hakk başkası tarafından hakkında vukūᶜ bulan medh ve sitāyişi izhār-ı ferah u meserretle ona söyleyip teblīg etmektir, çünkü onun ketm ve ihfāsı mahz hased ve kıskançlıktır.

[ومن ذلك أن تَشْكُرَهُ عَلَى صَنِيعِهِ فِي حَقِّكَ بَلْ عَلَى نيته وإن لم يتم ذلك قال علي رضي الله عنه من لم يحمد أخاه على حسن النية لم يحمده على حسن الصنيعة وَأَعْظَمُ مِنْ ذَلِكَ تَأْثِيرًا فِي جَلْبِ الْمَحَبَّةِ الذَّبُّ عَنْهُ فِي غَيْبَتِهِ مَهْمَا قُصِدَ بِسُوءٍ أَوْ

تَعَرُّضٍ لِعِرْضِهِ بِكَلَامٍ صَرِيحٍ أَوْ تَعْرِيضٍ فَحَقُّ الْأُخُوَّةِ التَّشْمِيرُ فِي الْحِمَايَةِ وَالنُّصْرَةُ وَتَبْكِيتُ الْمُتَعَنِّتِ وَتَغْلِيظُ الْقَوْلِ عَلَيْهِ وَالسُّكُوتُ عَنْ ذَلِكَ مُوغِرٌ لِلصَّدْرِ وَمُنَفِّرٌ لِلْقَلْبِ وَتَقْصِيرٌ فِي حَقِّ الأخوة وإنما شبه رسول الله صلى الله عليه وسلم الأخوين باليدين تغسل إحداهما الأخرى لينصر أحدهما الآخر وينوب عنه وقد قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ" وهذا من الاسلام والخذلان فإن إهماله لِتَمْزِيقِ عِرْضِهِ كَإِهْمَالِهِ لِتَمْزِيقِ لَحْمِهِ فَأَخْسِسْ بِأَخٍ يَرَاكَ وَالْكِلَابُ تَفْتَرِسُكَ وَتُمَزِّقُ لُحُومَكَ وَهُوَ سَاكِتٌ لَا تُحَرِّكُهُ الشَّفَقَةُ وَالْحَمِيَّةُ لِلدَّفْعِ عَنْكَ وَتَمْزِيقُ الْأَعْرَاضِ أَشَدُّ عَلَى النُّفُوسِ مِنْ تَمْزِيقِ اللُّحُومِ وَلِذَلِكَ شَبَّهَهُ اللهُ تَعَالَى بِأَكْلِ لُحُومِ الْمَيْتَةِ فَقَالَ ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾ والملك الذي يمثله في المنام ما تطالعه الروح من اللوح المحفوظ بالأمثلة المحسوسة يمثل الغيبة بأكل لحوم الميتة حتى أن من يرى أنه يأكل لحم ميتة فإنه يغتاب الناس لأن ذلك الملك في تمثيله يراعي المشاركة والمناسبة بين الشيء وبين مثاله في المعنى الذي يجري من المثال مجرى الروح لا في ظاهر الصورة]

Ve dahi o hukūktandır ki onun sanīᶜ ve fiᶜl-i cemīli üzerine ona teşekkür edesin ve sanīᶜ ve hakkında işlediği fiᶜl-i maᶜrūf için değil belki ona işlemeğe kasd ve niyyet edip henüz işleyemediği nesne üzerine yaᶜnī niyyet-i mücerredesi üzerine ona teşekkür etmek gerektir. Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Kim ki birāderinin hüsn-i niyyeti üzerine onu hamd etmezse onun hüsn-i sanīᶜ ve fiᶜl-i maᶜrūfu üzerine dahi ona teşekkür ve hamd etmez." Ve bu hukūkun en ziyāde aᶜzamı olup muhabbetin celbinde teᵓsīri en ziyāde ᶜazīm olan şey onun hıfz-ı gıyābiyyedir ki kelām-ı sarīh veyāhūd taᶜrīz ile bir düşmānı tarafından bir taᶜarruz vukūᶜ bulursa veyāhūd yaramaz ve sūᵓ bir nesne ile kasd olunursa o kelām-ı sūᵓ ve taᶜrīz ve kasd-ı sūᵓun defᶜine mübāderet ve kıyām edip huzūr ve gıyābında üzerinden zebb ve müdāfaᶜaya ikdām ve ihtimām etmektir, zīrā birāderlik hakkı odur ki onun himāyet ve nusretine teşmīr-i sāk u sāᶜid etmektir ve müteᶜannitin tebkīt ve iskātına çalışmak lāzımdır velev ki taglīz-i makāl ile ola, çünkü dost ve birāderi tarafından buna sükūt etmek sadra mūgırdır yaᶜnī gayz sīnesini kızdırır ve muhabbetinden kalbinin tenfīrine sebeb olur ve hem dahi ahaviyyet hakkında bir cürm ve taksīrdir. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām dünyāda

sevişip muʾāhāt eden iki müʾminleri hadīs-i şerīf-i mesbūkü'l-beyānda yekdīgerini gasl eden iki ele teşbīh etmesi ancak yekdīgerine muʿāvenet ve nusret etmeleri haysiyyetiyledir ki her biri āherin hıfz-ı hukūk ve tesviye-i mesālihine ona huzūr ve gıyābında vekīl ve nāib-i menāb olur. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ"[196] Yaʿnī "Müslim müslimin birāderidir, gerektir ki onu zulm etmeye ve terzīl ve tahkīr eylemeye ve bed-hāhlarına onu vermeye." Ve bu zemmine sükūt etmek onu tahkīr ve bed-hāhına teslīmdir, çünkü temzīk-i ʿırzına olan ihmāli onun lahm ve gūştunun temzīkine olan ihmāl gibidir. [352] Ne ʿaceb rezīl ve alçak ve hasīs bir karındaştır ki birāderinin lahmı kilāb taraflarından temzīk olunmakta olduğunu görür de kendisi sükūt eder ve bunun defʿine onun şefkat ve hamiyyeti onu tahrīk etmez ve nüfūs üzerine temzīk-i aʿrāz temzīk-i lühūmdan daha ziyāde güç ve katı ve şiddetlidir ve onun için Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri zemm ve gıybet ve temzīk-i ʿırzı lühūm-ı meytenin ekline teşbīh edip buyurmuş ki ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾[197] Ve bunun hulāsa-i tefsīri fī-mā sebak zikr olunmuştur. Ve dahi ʿālem-i maʿnāda yaʿnī rüʾyāda ervāh-ı beşeriyye levh-i mahfūzdan mütālaʿa ettiği nesneleri emsile-i mahsūseye tasvīr ve temsīl eden ferişte dahi gıybeti ekl-i lühūm-i meyteye temsīl eder hattā kim ki kendi rüʾyāsında lahm-ı meyte ekl ettiğini görürse artık o kimse halka ʿinnet ve mezemmet edecektir, çünkü tasvīr ve temsīlinde o ferişte her bir şeyi ile mesīli beyninde fī zāhiri's-sūreti onun misālinden maʿnāda rūh-i mecrāsında cārī olan vech-i müşāreke vü münāsebeti mürāʿāt eder.

[فَإِذَنْ حِمَايَةُ الْأُخُوَّةِ بِدَفْعِ ذَمِّ الْأَعْدَاءِ وَتَعَنُّتِ المتعنتين واجب في عقد الأخوة وقد قال مجاهد لا تذكر أخاك في غيبته إلا كما تحب أن يذكرك في غيبتك فإذن لك فيه معياران أحدهما أن تقدر أن الذي قيل فيه لو قيل فيك وكان أخوك حاضرًا ما الذي كنت تحب أن يقوله أخوك فيك فينبغي أن تعامل المتعرض لعرضه به والثاني أن تقدر أنه حاضر من وراء جدار يسمع قولك ويظن أنك لا تعرف حضوره فما كان

196 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 32; *Musnedu* Ahmed, 9/259, no: 5357; *Şuʿabu'l-Īmān*, 9/42, no: 6233.

197 Hucurāt, 49/12.

يتحرك في قلبك من النصرة له بمسمع منه ومرأى فينبغي أن يكون في مغيبه كذلك فقد قال بَعْضُهُمْ مَا ذُكِرَ أَخٌ لِي بِغَيْبٍ إِلَّا تَصَوَّرْتُهُ جَالِسًا فَقُلْتُ فِيهِ مَا يُحِبُّ أَنْ يسمعه لو حضر وقال آخر ما ذكر أخ لي إلا تصورت نفسي في صورته فقلت فيه مثل ما أحب أن يقال في وهذا من صدق الإسلام وهو أن لا يرى لأخيه إلا ما يراه لنفسه]

Kadı ki hāl bu minvāl üzere olunca ahaviyyetin himāyesi ancak mezemmet-i aᶜdānın defᶜi ve müteᶜannitlerin teᶜannütleri menᶜ ve izālesiyledir ki ᶜakd-i uhuvvette bu hukūk ona vācib olmuştur. Ve dahi Mücāhid demiş ki "Onun gaybetinde senin birāderini kendin senin gaybetinde ne gūnā yād olmaklığınızı sever isen sen dahi onu o vechle zikr eyle ki başka gūnā bir zikr ile onu yād etmeyesin." Onun zikri için sana iki miᶜyār ve mikyās vardır: Birincisi takdīren onun hakkında denilen şey onun huzūrunda eger senin hakkında denilmiş olsa o hālde senin birāderin senin hakkında ne gūnā söz söylemeği sever isen gerektir ki sen dahi onun ᶜırzına müteᶜarrız olan ādeme o sūrete söz söyleyesin ki kendi nefsine ona mikyās ve miᶜyār tutup ondan ümīd ettiğin muᶜāmeleyi sen dahi onunla onu muᶜāmele edesin. Ve ikinci miᶜyār ve mikyāsı dahi böyle bir sūretledir ki takdīr edesin ki kendisi bir duvarın arkasında oturup senin sözün dinler de kendisi zann eder ki sen onun huzūrunu bilmezsin, artık o hālde onun nusreti için onun müstehakkında ve meşhedinde nice söylemek senin kalbinde müteharrik olur ve ne sūrete yardım etmek yolu zuhūr eder ise gerektir ki onun gıyābında onun dahi hakkında böylece vākiᶜ ola, onun hakkında o sūrete bir muᶜāvenet ve nusret edip hıfz-ı gıyāb muᶜāmelesindenn cārī ola, yaᶜnī onun hıfz-ı ᶜırzı ve nāmūsu husūsunda onun huzūr ve gıyābı sende siyyān olup hīçbir farkı olmaya, nitekim baᶜzu's-selef demiş ki "Benim bir birāderim onun gıyābında onun zikri benim yanımda vākiᶜ olmadı illā ki ben onu benim huzūrunda cālis olduğunu tasavvur ve hakkında benden istimāᶜı sevdiği bir sözler ile onu yād etmedim" yaᶜnī onun gıyābında benim birāderimin bir zikri benim yanımda geçerse ben onu yanımda hāzır ve cālis olduğunu takdīr ve tasavvur eylerdim ve hakkında benden meʾmūl edip benden istimāᶜnı hubb ettiğimi kelām ile onun zikrini ederdim ki huzūr ve gıyābı bende siyyān idi ve hakkında benden istimāᶜını sevip

dilediği kelāmı der idim" demek olur. Ve dahi kezālik seleften āher bir zāt demiş ki "Benim ᶜindimde benim bir birāderim zikr olunmadı illā ki kendi nefsimi onun sūretinde tasavvur etmedim ve onda kendisi benim hakkımda söylemesinin sevdiği sözleri onun hakkında söylemedim" yaᶜnī benim ᶜindimde ihvānımdan kim ki zikr olunduysa onun sūretinde nefsimi tasavvur ederdim ve kendisi benim hakkımda söylemesinin sevdiği sözleri onun hakkında söylerdim demek olur. Ve bu ise ancak İslām'ın sıdkındandır ki kendi nefsine revā görmediği şeyi onun birāderine dahi revā görmez ve nefsine sevmediği şeyi onun birāderine dahi sevmez, ancak nefsine revā görüp sevdiği şeyi onun birāderine dahi onu revā görüp sever demektir.

[وقد نظر أبو الدرداء إلى ثورين يحرثان في فدان فوقف أحدهما يحك جسمه فوقف الآخر فبكى وقال هكذا [353] الإخوان في الله يعملان لله فإذا وقف أحدهما وافقه الآخر وبالموافقة يتم الإخلاص ومن لم يكن مخلصًا في إخائه فهو منافق والإخلاص استواء الغيب والشهادة واللسان والقلب والسر والعلانية والجماعة والخلوة والاختلاف والتفاوت في شيء من ذلك مماذقة في المودة وهو دخل في الدين ووليجة في طريق المؤمنين ومن لا يقدر من نفسه على هذا فالانقطاع والعزلة أولى به من المؤاخاة والمصاحبة فإن حق الصحبة ثقيل لا يطيقه إلا محقق فلا جرم أجره جزيل لا يناله إلا موفق ولذلك قال عليه السلام "أَبَا هِرٍّ أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُسْلِمًا وَأَحْسِنْ مُصَاحَبَةَ صَاحِبِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا" فانظر كيف جعل الإيمان جزاء الصحبة والإسلام جزاء الجوار فالفرق بين فضل الإسلام على حد الفرق بين المشقة في القيام بحق الجوار والقيام بحق الصحبة فإن الصحبة تقتضي حقوقًا كثيرة في أحوال متقاربة مترادفة على الدوام والجوار لا يقتضي إلا حقوقًا قريبة في أوقات متباعدة لا تدوم]

Mervīdir ki bir gün Ebu'd-Derdāʾ bir çiftlikte hars eden iki öküze bakmış ki birisi durmuş cesedini kaşıyor, musābihi bulunan öküz dahi onun için durmuş. O vaktte Ebu'd-Derdāʾ ağlayıp demiş ki "Allāh için muʾāhāt eden iki karındaş dahi böyle olmalıdırlar ki Allāh için ᶜamel edeler ve eger onların birisi li-maslahatin durursa onun sāhibi ve refīki dahi onun için durup ona muvāfakat ede, zīrā muvāfakatla ihlāsı tamām olur." Ve kim ki muʾāhātında muhlis olmazsa o kimse münāfıktır, ih-

lās ise ᶜindinde gayb ve huzūr ve lisān ve kalb ve sırr ve ᶜalāniyyet ve halvet ve cemāᶜiyyetin istivāsıdır ki her bir karındaşın ᶜindinde bu ahvāl siyyān ola yaᶜnī gıyābı müşāhedesinden bir farkı olmaz ve lisān ve kalbi beynlerinde bir tefāvüt bulunmaz ve zāhir ve bātını bir olup onların beynlerinde bir fark olmaz ve cemāᶜat ve halvet dahi bir hesābda ola. Bunlardan bir nesnede vākiᶜ olan ihtilāf ve tefāvüt meveddete mümāziktir ve dīnde dahl ve tarīk-i müʾminīne bir velīcedir. Kaldı ki buna muktedir olamayan kimse yaᶜnī nefsine mālik olmayıp bu ahvālde bulunmağa gücü yetmeyen ādem kendisi için ᶜuzlet ve inkıtāᶜ muʾāhāt u musāhabetten daha ziyāde evlādır, çünkü hakk-ı sohbet ağırdır, muvaffaktan gayrı ona bir kimse tākat getiremez, lā-cereme onun ecri dahi çoktur ki muvaffaktan gayrı bir kimse ona nāil olamaz, onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ”أَبَا هِرٍّ أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُسْلِمًا وَأَحْسِنْ مُصَاحَبَةَ صَاحِبِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا“[198] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Ey Ebā Hirr, seninle mücāveret eden ādemin mücāveretini güzel ve hasen eyle, müslim olasın ve seninle musāhabet eden kimsenin musāhabetini dahi güzel ve iyi eyle, müʾmin olasın." Kaldı ki sen buna nazar eyle ki nice īmānı sohbetin cezāsını etmiş ve İslām'ı civārın cezāsını etmiş. Ve fazl-ı īmān ile fazl-ı İslām mā-beynlerinde olan fark hakk-ı civār ile hakk-ı musāhabetin edāʾ ve kıyāmında olan mihen ve meşakkatin mā-beynlerinde olan farkın hadd ve mikdārı üzerinedir, zīrā sohbet ᶜale'd-devām ve'l-istimrār ahvāl-i mütekāribe vü müterādifede pek çok hukūka muktezīdir ve civār ise devāmı olmayan ezmān ve evkāt-ı mütebāᶜidede hukūk-ı karībeden başka dīger bir nesneye muktezī olmaz yaᶜnī civār ancak evkāt-ı mütebāᶜidede hukūk-ı karībeye muktezī olur, onlar dahi dāimī değillerdir ve beynlerinde olan fark ve tefāvüt bundan maᶜlūm olur demektir.

[ومن ذلك التعليم والنصيحة فليس حاجة أخيك إِلَى الْعِلْمِ بِأَقَلَّ مِنْ حَاجَتِهِ إِلَى الْمَالِ فَإِنْ كُنْتَ غَنِيًّا بِالْعِلْمِ فَعَلَيْكَ مُوَاسَاتُهُ مِنْ فَضْلِكَ وَإِرْشَادُهُ إِلَى كُلِّ مَا يَنْفَعُهُ فِي الدِّينِ وَالدُّنْيَا فَإِنْ عَلَّمْتَهُ وَأَرْشَدْتَهُ وَلَمْ يَعْمَلْ بِمُقْتَضَى الْعِلْمِ فَعَلَيْكَ النَّصِيحَةُ وَذَلِكَ بِأَنْ تَذْكُرَ آفَاتِ ذَلِكَ الْفِعْلِ وَفَوَائِدَ تَرْكِهِ وَتُخَوِّفَهُ بِمَا يَكْرَهُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

198 *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/372, no: 642.

لِيَنْزَجِرَ عَنْهُ وَتُنَبِّهَهُ على عيوبه وتقبح القبيح في عينه وتحسن الحسن وَلَكِنْ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ فِي سِرٍّ لَا يَطَّلِعُ عَلَيْهِ أَحَدٌ فَمَا كَانَ عَلَى الملأ فهو توبيخ وفضيحة وَمَا كَانَ فِي السِّرِّ فَهُوَ شَفَقَةٌ وَنَصِيحَةٌ إذ قال صلى الله عليه وسلم ''اَلْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ'' أي يرى منه ما لا يرى من نفسه فيستفيد المرء بأخيه معرفة عيوب نفسه ولو انفرد لم يستفد كما يستفيد بالمرآة الوقوف على عيوب صورته الظاهرة]

Ve dahi hukūk-ı nutkıyyedendir ki birāderine taᶜlīm ve nush ede ki ᶜilme ihtiyācı māla ihtiyāde ekall değildir. Eger ᶜilmden ganī isen sana vācibdir ki onu fazlından müvāsāt edesin yaᶜnī senin fazlından onu taᶜlīm ve dīn ve dünyāda ona nefᶜ veren her bir nesneye onu irşād edip menāhic-i saᶜādete ona delālet edesin. Ve eger sen onu taᶜlīm ettinse o kendisi ᶜilmin muktezāsıyla ᶜamel etmezse o vaktte onun nushu senin üzerine vācib olur, gerektir ki onu nush ve pend edesin ki o fiᶜlin āfātını ve terkinde olan fevāidi ona zikr ve beyān edesin ve dünyā ve āhirette kerh ettiği nesne ile onu tahvīf ettiresin tā ki ondan çekilip münzecir ola ve onun ᶜuyūbu üzerine onu vākıf ve āgāh ettiresin hem dahi onun gözünde kubhu takbīh ve haseni tahsīn edesin. Velākin bu muᶜāmele [354] gizlide sırren olmak gerektir, yaᶜnī tenhāda söyleye ki bir kimse ona muttaliᶜ olmaya, çünkü ᶜalā-meleʾi'n-nās onun ᶜuyūbunu söylemek ona tevbīh ve gūşmāl ve fazīhat ve rüsvāylıktır ve sırran nasīhat vermek ona şefkat ve hayrhāhlıktır, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki [199]''اَلْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ'' Yaᶜnī "Müʾmin müʾminin aynasıdır" ki kendi nefsinden göremediği şey ondan görür de nefsinin maᶜrifet-i ᶜuyūbunu müʾmin birāderinden istifāde eder ki yalnız ve münferid kalmış olsa onu istifāde edemez, nitekim aynada sūret-i zāhiriyyesi ᶜuyūbuna vukūfu kesb eder.

[وقال الشافعي رضي الله عنه من وعظ أخاه سرًا فقد نصحه وزانه ومن وعظه علانية فقد فضحه وشانه وقيل لمسعر أتحب من يخبرك بعيوبك فقال إن نصحني فيما بيني وبينه فنعم وإن قرعني بين الملأ فلا وقد صدق فإن النصح على الملأ

---

199 Ebū Dāvūd, Edeb, 49, no: 4918; Musnedu'l-Bezzār, 12/327, no: 6193; et-Taberānī, el-Muᶜcemu'l-Evsat, 2/325, no: 2114; Şuᶜabu'l-Īmān, 10/107, no: 7239.

فضيحة والله تعالى يعاتب المؤمن يوم القيامة تحت كنفه في ظل ستره فيوقفه على ذنوبه سرًا وقد يدفع كتاب عمله مختومًا إلى الملائكة الذين يحفون به إلى الجنة فإذا قاربوا باب الجنة أعطوه الكتاب مختومًا ليقرأه وأما أهل المقت فينادون على رؤوس الأشهاد وتستنطق جوارحهم بفضائحهم فيزدادون بذلك خزيًا وافتضاحًا ونعوذ بالله من الخزي يوم العرض الأكبر فالفرق بين التوبيخ والنصيحة بالإسرار والإعلان كما أن الفرق بين المداراة والمداهنة بالغرض الباعث على الإغضاء فإن أغضيت لسلامة دينك ولما ترى من إصلاح أخيك بالإغضاء فأنت مدار وإن أغضيت لحظ نفسك واجتلاب شهواتك وسلامة جاهك فأنت مداهن]

İmām-ı Şafiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki birāderini sırren gizlide vaᶜz ederse onu nush ve ona zīnet vermiş olur ve kim ki ᶜaleni olarak ona vaᶜz ederse onu fazīhat ve rüsvāy etmiş olur." Ve dahi Misᶜar'a denilmiş ki "Senin ᶜuyūbunla seni haberdār eden kimseyi sever misin?" O dahi demiş ki "Mā-beynimizde tenhāda bana nush eylerse ne güzel! Yok beyne'l-meleʾ başıma döğerek benim ᶜuyūbumu yüzüme çalar ise sevmem." Ve doğru söylemiştir, çünkü meleʾü'n-nās içinde nush etmek fazīhat ve rüsvāylıktır. Cenāb-ı Rabbü'l-erbāb rūz-i haşr u ᶜazābda kenefi altında setrinin gölgesinde sevgili kulunu muᶜātebe eder, onu zünūb ve günāhlarına sırren āgāh eder ve onu cennete götüren melāikeye mahtūm olarak kitābını teslīm eder, tā ki bāb-ı cennete yanaştığı vaktte onun kitābını mahtūm olarak eline verirler ki onu okuya, ammā ehl-i makt ü gazab böyle muᶜāmele-i cemīle ile muᶜāmele olunmazlar, ancak onlar rüʾūs-i eşhād üzerine hesāb için daᶜvet olunurlar ve fezāyih ve kabāyıhlarıyla aᶜzā-i cevārihleri bi'l-istintāk şehādet ve haber verirler tā ki bununla hizy ve rüsvāylıkları müzdād olur. Artık yevm-i ᶜarz-ı ekberde hizy ü rüsvāy olmaklıktan Allāh'a sığındık. Kaldı ki tevbīh ve nasīhat beynlerinde olan fark esrār ve iᶜlāndır, nitekim müdārāt ve müdāhene beynlerinde olan fark görmezlenmeğe bāᶜis olan ᶜarzdır ki onun mesāvīsinden göz örtmesi eger kendi dīninin selāmetine ve birāderinin görmezlenmekle gördüğü emr ıslāhına mebnī ise işbu igzā müdārāttır ve eger görmezlenmesi kendi hazz ve nefs ve ictilāb-ı şehevāt ve selāmet-i cāhı garazına mübtenī ise o igzā müdāhenedir.

[وقال ذو النون لَا تَصْحَبْ مَعَ اللَّهِ إِلَّا بِالْمُوَافَقَةِ وَلَا مَعَ الْخَلْقِ إِلَّا بِالْمُنَاصَحَةِ وَلَا مع النفس إلا بالمخالفة ولا مع الشيطان إلا بالعداوة]

Zünnūn ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl ile ancak muvāfakatle musāhabet edesin ki onun her bir emr ü fermānına inkıyād ve mutāvaʿat edip muvāfakattan gayrı onunla dīger bir hālde bulunmayasın ve dahi halk ile münāsahadan başka dīger bir şeʾn ile musāhabet etmeyip ancak dāimā nush ile onlara musāhib olasın ve nefse dahi muhālefetten gayrı dīger bir hāl ile musāhabet etmeyesin, ancak onu hemīşe muhālefetle musāhabet eyleyesin ve dahi şeytān-ı laʿīn ile düşmānlıktan gayrı dīger bir hālde bulunmayıp ancak ʿale'd-devām ve'l-istimrār onunla muʿādāt edesin."

[فإن قلت فإذا كان في النصح ذكر العيوب ففيه إيحاش القلب فكيف يكون ذلك من حق الأخوة فاعلم أن الإيحاش إنما يحصل بذكر عيب يعلمه أخوك من نفسه فأما تنبيهه على ما لا يعمله فهو عين الشَّفَقَةِ وَهُوَ اسْتِمَالَةُ الْقُلُوبِ أَعْنِي قُلُوبَ الْعُقَلَاءِ وَأَمَّا الْحَمْقَى فَلَا يُلْتَفَتُ إِلَيْهِمْ فَإِنَّ مَنْ يُنَبِّهُكَ عَلَى فِعْلٍ مَذْمُومٍ تَعَاطَيْتَهُ أَوْ صِفَةٍ مَذْمُومَةٍ اتَّصَفْتَ بِهَا لِتُزَكِّيَ نَفْسَكَ عَنْهَا كَانَ كَمَنْ يُنَبِّهُكَ عَلَى حَيَّةٍ أَوْ عَقْرَبٍ تَحْتَ ذَيْلِكَ وَقَدْ هَمَّتْ بِإِهْلَاكِكَ فَإِنْ كُنْتَ تَكْرَهُ ذَلِكَ فَمَا أَشَدَّ حُمْقَكَ وَالصِّفَاتُ الذَّمِيمَةُ عَقَارِبُ وَحَيَّاتٌ وَهِيَ فِي الْآخِرَةِ مُهْلِكَاتٌ فَإِنَّهَا تلذغ الْقُلُوبَ وَالْأَرْوَاحَ وَأَلَمُهَا أَشَدُّ مِمَّا يَلْدَغُ الظَّوَاهِرَ وَالْأَجْسَادَ وَهِيَ مَخْلُوقَةٌ مِنْ نَارِ اللَّهِ الْمُوقَدَةِ ولذلك كان عمر رضي الله عنه يَسْتَهْدِي ذَلِكَ مِنْ إِخْوَانِهِ وَيَقُولُ رَحِمَ اللَّهُ امرًا أهدى إلى أخيه عيوبه ولذلك قال عمر لسلمان وقد قدم عليه ما الذي بلغك عني مما تكره فاستعفى فألح عليه فقال بلغني أن لك حلتين تلبس إحداهما بالنهار والأخرى بالليل وبلغني أنك تجمع بين إدامين على مائدة واحدة فقال عمر رضي الله عنه أما هذان فقد كفيتهما فهل بلغك غيرهما فقال لا]

Ve eger sen dedin ki nushta zikr-i ʿuyūb vardır ve zikr-i ʿuyūb ile īhāş-ı kalb vākiʿ olur ve īhāş-ı kalbe müsebbib olan şey ahaviyyet hukūkundan nice olabilir? [355] Onun dahi böylece bil ki īhāş ancak o ʿuyūbun zikriyle olur ki o ʿuyūbu kendi nefsinden senin birāderin bilir, ammā onun bilmediği ʿaybdan onu āgāh etmek ona ʿayn-ı şefkattir ve dahi istimāle-i kulūbdur, yaʿnī kulūb-ı ʿukalānın istimālesidir. Humakā

ise onlara itifāt olunmaz, zīrā senin nefsin ondan tezkiye ve tathīr etmek için kim ki senin bir fiᶜl-i mezmūm veyā bir sıfat-ı mezmūmen üzerine seni āgāh eder ki sen o fiᶜl-i mezmūmu teᶜātī edip o sıfat-ı mezmūme ile muttasıf olmuşsun, o ādem o kimseye benzer ki senin helākine ihtimām edip senin dāmen ve eteğin altında gizlenmiş olan ᶜakreb ve yılanlar üzerlerine seni āgāh eder. Eger sen o ihbārı kerāhet ettinse artık senin hamākatinden ziyāde şiddetli hamākat olmaz. Sıfāt-ı zemīme ᶜakārib ve hayyāttır, āhirette mühliklerdir ki kulūb ve ervāha sancarlar ve onun acısı zavāhir ve ecsādda vukūᶜ bulan sancmağın acısından daha ziyāde elemlidir, yaᶜnī onun acısı daha ziyāde çoktur. O yılanlar ve ᶜakrebler Allāhu ᶜazīmü'ş-şānın nār-ı mūkadesindendirler, onun için Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān ihvānından o haberleri istihdā᾽ ederdi, yaᶜnī onu hediyye gibi isterdi ve dahi derdi ki "Allāhu taᶜālā hazretleri o kimseye merhamet ede ki birāderinin ᶜuyūbunu ona ihdā᾽ eder." Ve onun için Hazret-i ᶜÖmer hīn-i kudūmünde Selmān'a demiş ki "Benim efᶜāl ve sıfātımdan sana ne haberler bālig olmuş ki o haber sen onu kerh ettiğin eşyādandır?" Selmān evvel-i emrde istiᶜfā᾽ edip sonra ᶜÖmer ona ibrām ve üzerine ilhāh edince dedi ki "Senin iki hullen olup birisi gece ve birisi gündüzde giydiğin ve bir sofran üzerinde iki nevᶜ idām bulunduğunu işitmişim." Hazret-i ᶜÖmer: "Bu iki emrden beni Zāt-ı Zü'l-Celāl kifāyet etti. Daha başka bir şey işitmedin mi?" diye beyān ve başkasını istifsār ettikte Selmān "yok" dedi.

[وكتب حذيفة المرعشي إلى يوسف بن أسباط بلغني أنك بعت دينك بحبتين وقفت على صاحب لبن فقلت بكم هذا فقال بسدس فقلت له لا بثمن فقال هو لك وكان يعرفك اكشف عن رأسك قناع الغافلين وانتبه عن رقدة الموتى واعلم أن من قرأ القرآن ولم يستغن وَآثَرَ الدُّنْيَا لَمْ آمَنْ أَنْ يَكُونَ بِآيَاتِ الله من المستهزئين وقد وصف الله تعالى الكاذبين ببعضهم لِلنَّاصِحِينَ إِذْ قَالَ ﴿وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ﴾]

Ve Huzeyfe el-Marᶜaşī, Yūsuf b. Esbāt'a bir mektūb yazıp demiş ki "Ben işitmişim ki sen kendi dīnini iki dāne ile satmışsın ki bir lebbānın önünde durup bu kaçadır diye sormuşsun. Ve o dahi bir südüsedir diye haber verince sen yok bir sümüne dedin ve o dahi sana olsun, kendisi seni bilirdi. Artık gāfillerin kınāᶜını kendi başından açıp ölülerin uy-

kularından uyan. Ve dahi bil ki kim ki Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānı okuyup müstagnī olmaz da dünyāyı īsār eylerse āyāt-ı Kurʾāniyye'den müstehzī olanlardan olmasına emīn olamam" yaʿnī korkarım ki müstehzīlerden sayılır. Ve Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri nāsıhlara bugz ve ʿadāvetleri sebebiyle yalancıları vasf edip buyurmuş ki ﴿وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ﴾[200] Yaʿnī "Velākin siz nush edicileri sevmezsiniz" demektir.

[وَهَذَا فِي عَيْبٍ هُوَ غَافِلٌ عَنْهُ فَأَمَّا ما علمت أنه يعلمه من نفسه فإنما هو مقهور عليه من طبعه فلا ينبغي أن يكشف فيه ستره إن كان يخفيه وإن كان يظهره فلا بد من التلطف في النصح بالتعريض مرة وبالتصريح أُخْرَى إِلَى حَدٍّ لَا يُؤَدِّي إِلَى الْإِيحَاشِ فَإِنْ عَلِمْتَ أَنَّ النُّصْحَ غَيْرُ مُؤَثِّرٍ فِيهِ وَأَنَّهُ مُضْطَرٌّ مِنْ طَبْعِهِ إِلَى الْإِصْرَارِ عَلَيْهِ فَالسُّكُوتُ عَنْهُ أَوْلَى]

Ve bu zikr ve tafsīl ve muʿāmele ancak ondan gāfil bulunduğu ʿaybın hakkında idi, ammā o ʿayb ki onu kendi nefsinden bildiğini bilirsin ki bilerek o cürmü işliyor ve işlemesine tabʿı tarafından makhūr bulunmuştur, gerektir ki kendisi eger onu ketm edip setr ederse sen dahi onu keşf etmeyesin ve eger onu açıkça işleyip izhār etmekte ise o vaktte gāh taʿrīz ve gāh tasrīh ile üslūb-ı hakīmāne ve nushunda mütelattıf olarak ona nush etmek lāzım ve lābüdd olur ki īhāşa müʾeddī olmayacak rāddeye kadar ona nush ve pend edesin. Ve eger bildin ki nush ve pend ona müʾessir değildir ve tabʿı tarafından o cürm üzerine ısrār etmeğe mecbūr ve muztarrdır, artık o hālde hakkında sükūt etmek daha ziyāde evlādır.

[وَهَذَا كُلُّهُ فِيمَا يَتَعَلَّقُ بِمَصَالِحِ أَخِيكَ فِي دِينِهِ أَوْ دُنْيَاهُ أَمَّا مَا يَتَعَلَّقُ بِتَقْصِيرِهِ فِي حَقِّكَ فَالْوَاجِبُ فِيهِ الِاحْتِمَالُ وَالْعَفْوُ وَالصَّفْحُ وَالتَّعَامِي عَنْهُ وَالتَّعَرُّضُ لِذَلِكَ لَيْسَ مِنَ النُّصْحِ فِي شَيْءٍ نَعَمْ إِنْ كَانَ بِحَيْثُ يُؤَدِّي اسْتِمْرَارُهُ عَلَيْهِ إِلَى الْقَطِيعَةِ فَالْعِتَابُ فِي السِّرِّ خَيْرٌ مِنَ الْقَطِيعَةِ وَالتَّعْرِيضُ بِهِ خَيْرٌ مِنَ التَّصْرِيحِ وَالْمُكَاتَبَةُ خَيْرٌ مِنَ المشافهة والاحتمال خير من الكل إذ ينبغي أن يكون قصدك من أخيك إصلاح نفسك بمراعاتك إياه وقيامك بحقه واحتمالك تقصيره لا الاستعانة به والاسترفاق منه]

Ve bunun mecmūʿu yaʿnī bu muʿāmelenin cemīʿisi ancak senin birā-

200 Aʿrāf, 7/79.

derinin mesālih-i dīn [356] ve dünyāsına müteᶜallik olan umūrda olur ise yaᶜnī onun o cürm ve cināyet ve taksīri onun dīn ve dünyāsına müteᶜallik olan vācibātta olur ise mesbūk olan taᶜrīf mūcebince ᶜamel etmek lāzım gelir, ammā senin hakkında olur ise yaᶜnī sana müteᶜallik olan umūr ve mesālihte olur ise onda vācib oldu ki o taksīre mütehammil olasın ve onu ᶜafv ve safh edip onu görmemiş gibi olasın, çünkü o gibi kusūra taᶜarruz etmek nushtan maᶜdūd bir şey değildir. Evet eger o taksīrin devāmı ve istimrārı katīᶜat ve müfārakate müᵓeddī olacak olur ise artık onunla gizlide sırren muᶜātebe etmek katīᶜadan hayrlıdır ve onunla taᶜrīz etmek sarāhatle onu çok söylemekten hayrlıdır ve mükātebe ile olması dahi lisān ile müşāfeheten söylemesinden hayrlıdır ve onun ᶜafv ve safh ve tahammülü kāffesinden hayrlıdır, zīrā senin birāderinden senin kasd ve murādın onun mürāᶜatı ve hukūku ile kıyām ve taksīrātının tahammülü ile nefsinin ıslāhı ola yalnız onun istiᶜāne ve istirkākı murād olmaya.

[قال أبو بكر الكتاني صحبني رجل وكان على قلبي ثقيلًا فوهبت له يومًا شيئًا على أن يزول ما في قلبي فلم يزل فأخذت بيده يومًا إلى البيت وقلت له ضع رجلك على خدي فأبى فقلت لا بد ففعل فزال ذلك من قلبي]

Ebū Bekr-i Kettānī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Bir zāt benimle musāhib oldu velākin gönlüme ağır idi. Kalbimdeki ağırlık zāil olmak için bir gün ona hediyye dahi verdim ise de yine zāil olmadı. Artık onun elinden tuttum ve kendi hāneme götürdüm ve ona dedim ki "Senin ayağını benim yanağıma koy." Kendisi ondan ibāᵓ ve imtināᶜ etti. Ben ona dedim ki "Lābüdd ki bunu edesin!" Ve çün üzerine ilhāh ettim, o dahi ayağını benim yanağıma koyup vazᶜ etti, kalbimdeki şey zāil oldu."

[وقال أبو علي الرباطي صحبت عبد الله الرازي وكان يدخل البادية فقال على أن تكون أنت الأمير أو أنا فقلت بل أنت فقال وعليك الطاعة فقلت نعم فأخذ مخلاة ووضع فيها الزاد وحملها على ظهره فإذا قلت له أعطني قال ألست قلت أنت الأمير فعليك الطاعة فأخذنا المطر ليلة فوقف على رأسي إلى الصباح وعليه كساء وأنا جالس يمنع عني المطر فكنت أقول مع نفسي ليتني مت ولم أقل أنت الأمير]

Ve dahi Ebū ᶜAlī er-Ribātī demiş ki "Ben ᶜAbdullāh-ı Rāzī ile musā-

hib oldum ve kendisi bādiyeye girerdi. Bir gün bādiyeye gidecek olduk. Bana dedi ki "Hangimiz emīr olacak, sen mi emīr olacaksın yoksa ben?" Ben dahi: "Yok sen emīr olacaksın" dediğimde o dahi dedi ki: "Öyle olunca sen dahi itāᶜati iltizām eyle." Ben dahi "evet" dedim. Ve o vakt-te kendisi gidip bir torbayı aldı ve içinde zād ve tūşeyi koyup arkasına aldı. Ben ona dedim ki "Ver bana, ben onu kaldırayım." Kendisi dedi ki "Sen demedin mi ki emīrsin, sen artık tāᶜat ve inkıyādı iltizām eyle." Ve bir gece sahrāda bizi yağmur tuttu. Kendisi kalkıp bir kisā üzerine aldı ve sabāha kadar benim başım üzerine durup kendim cālis olduğum hālde benden yağmuru menᶜ etti. Ve o hālde ben kendi nefsime derdim ki kāşki ben ölmüş olaydım ve emīrsin sen ona demeyeydim!"

el-Hakku'l-Hāmisü

[الحق الخامس]

[العفو عن الزلات والهفوات وهفوة الصديق لا تخلو إما أن تكون في دينه بارتكاب معصية أو في حقك بتقصيره في الأخوة]

Ve beşinci hakk dostun ᶜafv-ı zellāt ve hefevātıdır. Dostun hefvesi iki hālden hālī olmaz; yā irtikāb-ı zenb ü maᶜsiyetle kendi dīninde ola veyāhūd birāderliğin hukūkunda bir cürm ve kusūr ola.

[أما ما يكون في الدين من ارتكاب معصية أو الإصرار عليها فعليك التلطف في نصحه بما يقوم أوده ويجمع شمله ويعيد إلى الصلاح والورع حاله فإن لم تقدر وبقي مصرًا فقد اختلفت طرق الصحابة والتابعين في إدامة حق مودته أو مقاطعته فذهب أبو ذر رضي الله عنه إلى الانقطاع وقال إذا انقلب أخوك عما كان عليه فأبغضه من حيث أحببته ورأى ذلك من مقتضى الحب في الله والبغض في الله]

Ve irtikāb-ı maᶜsiyet ile dīnde olan hefve ise veyāhūd o maᶜsiyet üzerine vukūᶜ bulan ısrār ise sen onun eğriliğini doğru edecek ve şem-lini toplayıp hālini salāh ve veraᶜa iᶜāde ve ircāᶜ edecek pend ve nasī-hatına iltizām eyle, ola ki nushünde olan telattufun bu fāideye müfīd olur. Ve eger buna muktedir olamadınsa ve kendisi o fiᶜl üzerine musırr kaldıysa artık onda turuk-ı sahābe vü tābiᶜīn muhtelif [357] olmuştur,

yaʿnī devām-ı hakk-ı hubb ve musāhabeti hakkında ekāvīl ve ārā-i dānişmendān muhtelif olmuştur ki baʿzıları katʿ-ı meveddeti lüzūmuna zāhib olmuşlar ve baʿzıları devām-ı hubb u musāhabetine zāhib olmuşlar ki sahābeden Ebū Zerr ʿaleyhi'r-rıdvān inkıtāʿ-ı muhabbete zāhib olmuştur, demiş ki "Eger senin karındaşın üzerinde bulunduğu hālden münkalib olup hāli mütegayyir olursa sen dahi sevdiğin haysiyyetinden onu bugz eyle" ve bunu hubb fillāh ve bugz fillāhın vācibātından görmüştür. Ve Ebu'd-Derdāʾ ve sahābeden bir cemāʿat onun hilāfına zāhib olmuşlar, nitekim musannif-i merhūm demiş ki:

[وأما أبو الدرداء وجماعة من الصحابة فذهبوا إلى خلافه فقال أبو الدرداء إذا تغير أخوك وحال عما كان عليه فلا تدعه لأجل ذلك فإن أخاك يعوج مرة ويستقيم أخرى]

Ebu'd-Derdāʾ ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Senin karındaşın eger onun üstünde bulunduğu hāl üzere durmayıp hāl ve tavrı değiştiyse sen onun için onu terk etme, zīrā senin karındaşın gāh eğri ve gāh doğru ve müstakīm olur."

[وقال إبراهيم النخعي لا تقطع أخاك ولا تهجره عند الذنب بذنبه فإنه يرتكبه اليوم ويتركه غدًا وقال أيضًا لا تحدثوا الناس بزلة العالم فإن العالم يزل الزلة ثم يتركها وفي الخبر "اِتَّقُوا زَلَّةَ الْعَالِمِ وَلَا تَقْطَعُوهُ وَانْتَظِرُوا فَيْئَتَهُ"]

Ve dahi İbrāhīm en-Nehāʿī demiş ki "Senin birāderini işlediği zenbi sebebiyle ʿinde'z-zenb onu hecr eyleme ve muhabbetini kesme ki bir hāle devām etmez, bu gün günāha mürtekib olup maʿsiyet eder ve ferdāsı günü onu terk eder." Ve dahi demiş ki "ʿĀlimin zelleti ile siz halka tahdīs edip ifşāʾ etmeyesiz ki ʿālim ādem eger bir zelle eylerse derhāl zelleti terk eder." Ve dahi haberde vārid olmuş ki "اِتَّقُوا زَلَّةَ الْعَالِمِ وَلَا تَقْطَعُوهُ وَانْتَظِرُوا فَيْئَتَهُ"[201] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Siz ʿālimin zelletinden ittikāʾ ediniz ve onun muhabbetini kesmeyiniz, ondan dönüp inābetine muntazır olunuz."

---

201 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/508, no: 1449; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/356, no: 10917.

[وفي حديث عمر وقد سأل عن أخ كان آخاه فخرج إلى الشام فسأل عنه بعض من قدم عليه وقال ما فعل أخي قال ذلك أخو الشيطان قال مه قال إنه قارف الكبائر حتى وقع في الخمر قال إذا أردت الخروج فآذني فكتب عند خروجه إليه بسم الله الرحمن الرحيم ﴿حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ﴾ الآية ثم عاتبه تحت ذلك وعذله فلما قرأ الكتاب بكى وقال صدق الله ونصح لي عمر فتاب ورجع]

Ve dahi ᶜÖmer'in hadīsinde ki onunla baᶜde'l-muᵓāhāt Şām'a çıkıp giden birāderi üzerine Şām'dan ona kudūm eden bir zāttan suᵓāl edip "Benim birāderim ne işledi?" dedikte o zāt: "O şeytānın karındaşıdır!" diye cevāb verdi. Ve ᶜÖmer: "Hāmūş ol, bunu söyleme!" deyince o zāt dedi ki "Zünūb-ı kebāire mürtekib olmuş tā ki hamra düştü." O vakt Hazret-i ᶜÖmer ona dedi ki "Sen ne vakt çıkıp gitmek murād ettinse bana haber ver." Ona bir mektūb yazıp birle onu besmele-i şerīfe ile bedᵓ ve tasdīr ve ﴿حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ﴾[202] tahrīr ettikten sonra altında onun üzerine ᶜitāb ve levm etti. Çün o mektūb birāderine vāsıl oldu, onu okuyunca ağladı ve "Hakk subhānehu ve taᶜālā kelām-ı kadīminde sıdk etti ve bana ᶜÖmer nush eyledi" diye derhāl tevbe ve rücūᶜ etmiştir.

[وحكي أن أخوين ابتلى أحدهما بهوى فأظهر عليه أخاه وقال إني قد اعتللت فإن شئت أن لا تعقد على صحبتي لله فافعل فقال ما كنت لأحل عقد أخوتك لأجل خطيئتك أبدًا ثم عقد أخوه بينه وبين الله بأن لا يأكل ولا يشرب حتى يعافى الله أخاه من هواه فطوى أربعين يوما في كلها يسأله عن هواه فكان يقول القلب مقيم على حاله وما زال هو ينحل من الغم والجوع حتى زال الهوى عن قلب أخيه بعد الأربعين فأخبره بذلك فأكل وشرب بعد أن كاد يتلف هزالًا وضرًا]

Ve dahi hikāyet olunmuş ki iki karındaşların birisi bir hevāya giriftār olup onunla mübtelā bulunduğu ᶜilletin üzerine karındaşını muttaliᶜ edip onunla onu āgāh ettikten sonra "Eger Allāh için benim sohbetim üzerine ᶜakd etmemek ister isen et" diye rişte-i ahaviyyetlerinin katᶜına onu muhayyer ettikte karındaşı ona dedi ki "Ben senin ᶜakd-i ahaviyyetin

202 Gāfir, 40/1-3.

senin hatīᵓetin için aslā çözüp hall edecek değilim" diye cevāb iᶜtāsıyla beynehu ve beynallāh ᶜakd-i muᶜāhede etti ki onun karındaşı işbu hevāsından muᶜāfāt olmadıkça kendisi bir nesneyi yemeyecek ve bir şey içmeyecektir. Kırk gün ve kırk gece bir nesneyi yiyip içmedi, leyl ü nehār mütevāsılan sıyām etti ve bu müddetin içinde hemīşe onun karındaşından hevāsı üzerine sorardı ve karındaşı: "Gönül, hāli üzerine mukīmdir" diye söylerdi ve kendisi dahi günden güne zaᶜf ve zebūnluk ve gam ve keder ve açlıktan eriyip bī-hāl olmaktan zāil olmadı, tā ki o hevā karındaşı kalbinden zāil oldu, o dahi kırk gün mürūr edip zaᶜf ve zarrdan telefe karındaşı yakın olduktan sonra. Ve çün ᶜāfiyeti ile birāderine haber verdi, o vaktte birāderi ekl ve şürb edip şād oldu.

[وكذلك حكي عن أخوين من [358] السلف انقلب أحدهما عن الاستقامة فقيل لأخيه ألا تقطعه وتهجره فقال أحوج ما كان إلي في هذا الوقت لما وقع في عثرته أن آخذ بيده وأتلطف له في المعاتبة وأدعو له بالعود إلى ما كان عليه]

Ve kezālik hikāyet olunur ki selefte iki karındaş var imiş. Onların birisi istikāmetten münkalib olup reh-i maᶜsiyete sülūk etmiş. Onun birāderine "Senin karındaşın hāli değişmiş, sen onu niçin hecr etmiyorsun ve niçin ondan rişte-i muhabbetini kesmiyorsun?" denildikte o dahi: "Onun en ziyāde bana muhtāc ve müftekır olduğu vakt bu vakttir ki tekerlenip maᶜsiyete düşünce ben onun eliyle tutup muᶜātebesinde telattufla hāl-i sābıkına ᶜavdeti için ona duᶜā edeyim" demiş.

[وروي في الإسرائيليات أن أخوين عابدين كانا في جبل نزل أحدهما ليشتري من المصر لحمًا بدرهم فرأى بغيًا عند اللحام فرمقها وعشقها واجتذبها إلى خلوة وواقعها ثم أقام عندها ثلاثًا واستحيا أن يرجع إلى أخيه حياء من جنايته قال فافتقده أخوه واهتم بشأنه فنزل إلى المدينة فلم يزل يسأل عنه حتى دل عليه فدخل إليه وهو جالس معها فاعتنقه وجعل يقبله ويلتزمه وأنكر الآخر أنه يعرفه قط لفرط استحيائه منه فقال قم يا أخي فقد علمت شأنك وقصتك وما كنت قد أحب إلي ولا أعز من ساعتك هذه فلما رأى أن ذلك لم يسقطه من عينه قام فانصرف معه]

Ve Benī İsrāᵓīl'in menākıbında mervīdir ki iki karındaş var imiş ki ikisi dahi müteᶜabbid imişler ve bir dağa çekilip halktan inzivā ve ᶜuzlet edip o dağda ᶜibādet ederlerken onların birisi bir dirhem ile lahmı satın

almağa bir gün memlekete inmiş. Ve lahmı beyᶜ eden ādemin yanında bir zāniyeyi görüp onu taᶜaşşuk ettikte bir takrīb ile onu bir hālī yere cezb ve onunla muvākaᶜa edip yanında üç gün kalmakla cināyetinden utanıp birāderine ᶜavdet etmekten şerm ve hayā etti. Ve birāderi onu iftikād edip şeᵓniyle mühtemm olunca memlekete inmiş ve üzerine delālet olununcaya dek taharrī ve üzerine suᵓāl etmekten zāil olmamakla onu bir yerde bulup ve yanına girince onu o zāniyenin yanında cālis buldu, hemān onu kucakladı ve onu öpüp sīnesine sarmaya başladı. Birāderi ise ondan fart-ı hayā ve hicābından külliyyen onun maᶜrifetini inkār etti, sanki onu ᶜömründe bilmemiş gibi bir tavr gösterdi. Karındaşı: "Ey birāder, kalk gidelim, ben senin hāl ve şeᵓn ve kıssanı bilmişim ve bu sāᶜatten başka dīger bir vaktte sen benim ᶜindimde en ziyāde ᶜazīz ve sevgili olduğun yoktur" yaᶜnī bu hālde sen benim ᶜindimde pek çok ᶜazīz ve mahbūbsun ki muhabbetin bende eksilmemiştir, ancak her bir vaktten ziyādedir deyince ve birāderi onun şol ᶜameli onun gözünden düşürüp sākıt etmediğini anlayınca derhāl kalkıp onunla berāber gitmiştir.

[فهذه طريقة قوم وهي ألطف وأفقه من طريقة أبي ذر رضي الله عنه وطريقته أحسن وأسلم فإن قلت ولم قلت هذا ألطف وأفقه ومقارف هذه المعصية لا تجوز مؤاخاته ابتداء فتجب مقاطعته انتهاء لأن الحكم إذا ثبت بعلة فالقياس أن يزول بزوالها وعلة عقد الأخوة التعاون في الدين ولا يستمر ذلك مع مقارفة المعصية فأقول أما كونه ألطف فلما فيه من الرفق والاستمالة والتعطف المفضي إلى الرجوع والتوبة لاستمرار الحياء عند دوام الصحبة ومهما قوطع وانقطع طمعه عن الصحبة أصر واستمر وأما كونه أفقه فمن حيث إن الأخوة عقد ينزل منزلة القرابة فإذا انعقدت تأكد الحق ووجب الوفاء بموجب العقد ومن الوفاء به أن لا يهمل أيام حاجته وفقره وفقر الدين أشد من فقر المال وقد أصابته جائحة وألمت به آفة افتقر بسببها في دينه فينبغي أن يراقب ويراعي ولا يهمل بل لا يزال يتلطف به ليعان على الخلاص من تلك الوقعة التي ألمت به فالأخوة عدة للنائبات وحوادث الزمان وهذا من أشد النوائب والفاجر إذا صحب تقيًا وهو ينظر إلى خوفه ومداومته فسيرجع على قرب ويستحي من الإصرار بل الكسلان يصحب الحريص في العمل فيحرص حياء منه]

İşte bu dahi bir kavmin tarīkatidir, Ebū Zerr'in tarīkatinden daha ziyāde eltaf ve efkahtır ve Ebū Zerr'in tarīkati bundan ahsen ve eslemdir. Ve eger sen bunun için eltaf ve efkah nice dedin o hāl ile ki bu günāh ve maᶜsiyetin müktesib ve mürtekibi ibtidāᵓen muᵓāhātı cāᵓiz olmaz ve intihāᵓen mukātaᶜası dahi vācib olur, çünkü bir ᶜillet ile sābit olan hükm bi-hasebi'l-kıyās o ᶜilletin zevāliyle o hükm dahi zāil olmak lāzım gelir ve ᶜakd-i uhuvvetin ᶜilleti ise emr-i dīnde teᶜāvun etmektir ve emr-i teᶜāvun müfāraka-i maᶜsiyet ile dāim ve müstemir olmaz der isen, ben bu suᵓāline cevāben derim ki onun eltaf olması vechi odur ki onda rıfk ve istimāle-i kalb ve rücūᶜ ve tevbeye müfdī olan taᶜattuf vardır, çünkü devām-ı sohbette istimrār-ı hayāᵓ vardır ve o hayāᵓ ile o hālin zevāli ümīd olunur ve sohbetten tamaᶜı kesilip munkatıᶜ oldukça maᶜsiyetine musırr olup üzerine müstemir olur. Ve efkah olmasının vechi ise o dahi o haysiyyetledir ki ᶜakd-i ahaviyyet karābet menzilesinde nāzil olur ve çün münᶜakid olur, hakk müteᵓekked olur. [359] Ve ᶜakd mūcebince vefāᵓ dahi vācib olur ve onu eyyām-ı fakr ve ihtiyācında terk etmemeklik o vācib olan vefādandır ve dīnin fakr ve yoksulluğu mālın fakr ve yoksulluğundan eşeddir, maᶜa-zālik ona helāke mūcib bir āfet ve şiddet isābet etmiş ve dahi ona bir āfet ihāta etmiş ki onun sebebi ile kendi dīninde müftekır ve gedā olmuştur. Gerektir ki murākabe olunup mürāᶜāt oluna, hālinde ihmāl olunmaya belki ondan halās bulmak için ona telattuf olunup ve birāderi onun telattufundan hemīşe zāil olmaya, zīrā ahaviyyet mesāib ve havādis-i zamān için iᶜdād ve āmāde edilmiştir ve bu musībet yaᶜnī inkılāb-ı hāli eşedd-i nevāib ü mesāibdendir. Ve merd-i fācir eger bir zāt-ı takīye müstashib olup onun havf ve haşyetine ve ᶜādet ve tāᶜati üzere olan devām ve sebāt ve istikāmetine nazar ederse yakın bir vaktte kendi hālinden dönüp rücūᶜ etmesi ve ısrārından şermsār olması emr-i mukarrerdir, belki merd-i tenbel ü keslān dahi ᶜamele harīs bir zāta musāhabet eylerse ondan utanıp hayā etmesiyle kendisi dahi ᶜamele harīs olur.

[قال جعفر بن سليمان مهما فترت في العمل نظرت إلى محمد بن واسع وإقباله على الطاعة فيرجع إلي نشاطي في العبادة وفارقني الكسل وعملت عليه أسبوعًا

وهذا التحقيق وهو أن الصداقة لحمة كلحمة النسب والقريب لا يجوز أن يهجر بالمعصية ولذلك قال الله تعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم في عشيرته ﴿فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ﴾ ولم يقل إني بريء منكم مراعاة لحق القرابة ولحمة النسب]

Ve dahi Caᶜfer b. Süleymān demiş ki "Ben kaçan ki ᶜamelde fütūr ederdim, Muhammed b. Vāsiᶜa bakıp tāᶜat üzerine olan ikbāline nazar eylerdim ve onunla ᶜibādette olan neşātım bana dönüp rücūᶜ ederdi ve kesel ve tembellik benden gidip müfārakat eylerdi ve bu neşāt üzerine bir hafta ᶜamel ederdim." Ve'l-hāsıl tahkīk odur ki dostluk ve sadākat neseb ve karābetin luhmesi gibidir. Ve kurb olan hīş ve hısımı maᶜsiyetle hecr etmek cāiz olmaz ve onun için tebāreke ve taᶜālā hazretleri Nebī-i zī-şānına ᶜaşīreti hakkında ﴿فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ﴾[203] buyurdu yaᶜnī "Senin ᶜaşīretin eger sana ᶜisyān ederlerse sen onlara de ki ben sizin işlemekte olduğunuz ᶜamelden berīyim" ki "Ben sizden berīyim de" demedi ve böylece buyurulmaması Allāhu aᶜlem ancak hakk-ı karābet ve luhme-i nesebin mürāᶜātı içindir.

[وإلى هذا أشار أبو الدرداء لما قيل له ألا تبغض أخاك وقد فعل كذا فقال إنما أبغض عمله وإلا فهو أخي وأخوة الدين أوكد من أخوة القرابة ولذلك قيل لحكيم أيما احب إليك أخوك أو صديقك فقال إنما أحب أخي إذا كان صديقًا لي وكان الحسن يقول كم من أخ لم تلده أمك ولذلك قيل القرابة تحتاج إلى مودة والمودة لا تحتاج إلى قرابة وقال جعفر الصادق رضي الله عنه مودة يوم صلة ومودة شهر قرابة ومودة سنة رحم مائية من قطعها قطعه الله]

Ve Ebu'd-Derdāʾ ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi buna işāret etmiştir ki ona "Senin karındaşın böyle işlemiş iken sen niçin onu bugz etmezsin?" denildiği vaktte "Ben ancak onun ᶜamelini yaᶜnī işlediği işini bugz ederim, yoksa zāten kendisi benim karındaşımdır" demiş. Ve dīnin karındaşlığı karābet karındaşlığından daha ziyāde müʾekkeddir ve onun için bir hakīme denildi ki "Senin sadīkin mi sana daha ziyāde sevgilidir yoksa karındaşın, hangisinin muhabbeti sende çoktur?" diye soruldukta o

---

203 Şuᶜarā, 26/216.

hakīm demiş ki "Ben ancak bana dost olursa karındaşımı severim" ki mefhūmu muhabbet sadākat ve dostluğadır, karābetliğe değildir, karındaşım olup da bana sadākat ve dostluğu olmazsa ben onu sevmem demek olur. Ve Hasen-i Basrī derdi ki "Senin nice er karındaşın var ki onu senin anan doğurmamıştır." Ve onun için denilmiş ki karābet meveddete muhtācdır ve meveddet karābete muhtāc değildir. Ve Caᶜfer es-Sādık ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bir günlük meveddeti sıladır ve bir aylık meveddeti karābettir ve bir senelik meveddeti rahm-i māʾīdir, kim ki onu katᶜ ederse Zāt-ı Zü'l-Celāl onu katᶜ eder."

[فإذًا الوفاء بعقد الأخوة إذا سبق انعقادها واجب وهذا جوابنا عن ابتداء المؤاخاة مع الفاسق فإنه لم يتقدم له حق فإن تقدمت له قرابة فلا جرم لا ينبغي أن يقاطع بل يجامل والدليل عليه أن ترك المؤاخاة والصحبة ابتداء ليس مذمومًا ولا مكروهًا بل قال قائلون الانفراد أولى فأما قطع الأخوة عن دوامها فمنهي عنه ومذموم في نفسه ونسبته إلى تركها ابتداء كنسبة الطلاق إلى ترك النكاح والطلاق أبغض إلى الله تعالى من ترك النكاح]

Ve hāl bu minvāl üzere olunca artık ᶜakd-i ahaviyyet mesbūk olursa o ᶜakde vefāʾ etmek vācibdir. Ve fāsık ile ibtidāʾen muʾāhāt hakkında olan cevābımız dahi budur ki hakk-ı karābeti mütekaddim olmazsa onunla muʾāhāt etmek cāiz olmaz ve eger onun karābeti mütekaddim olmuş ise elbette onun mukātaᶜası olmamak gerektir belki onunla mücāmele etmek lāzımdır. Ve buna delīl odur ki ibtidāʾen terk-i sohbet ü muʾāhāt mezmūm değildir ve hem dahi mekrūh değildir, ancak baᶜzu's-selef infirād ve ᶜuzlet evlādır demişler velākin devāmından ahaviyyetin katᶜı memnūᶜ ve menhiyyün ᶜanh ve fī nefsihi mezmūmdur ve onun terkine onun nisbeti terk-i nikāha talākın nisbeti gibidir ki terk-i nikāhtan talāk Zāt-ı Zü'l-Celāl [360] katında daha ziyāde memkūt ve mebgūzdur.

[قال صلى الله عليه وسلم "شِرَارُ عِبَادِ اللهِ اَلْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ اَلْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ" وقال بعض السلف في ستر زلات الإخوان ود الشيطان أن يلقى على أخيكم مثل هذا حتى تهجروه وتقطعوه فماذا اتقيتم من محبة عدوكم وهذا لأن التفريق بين الأحباب من محاب الشيطان كما أن مقارفة العصيان من محابه فإذا حصل للشيطان أحد غرضيه فلا ينبغي أن يضاف إليه الثاني وإلى هذا أشار عليه السلام في الذي

شتم الرجل الذي أتى فاحشة إذ قال مه وزبره وقال "لَا تَكُونُوا عَوْنًا لِلشَّيْطَانِ عَلَى أَخِيكُمْ"]

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "شِرَارُ عِبَادِ اللهِ اَلْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ اَلْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ"[204] Yaᶜnī "ᶜİbādullāhın en ziyāde şerrlileri nemīmede yürüyüp ehibbe beynlerinde tefrīk eden ādemlerdir." Ve baᶜzu's-selef ihvānın setr-i zellātlarında demiş ki şeytān-ı laᶜīn sever ki sizin ihvānınıza bu gibi şey ilkāᵓ ede tā ki siz onları hecr ve katᶜ edesiz, kaldı ki siz kendi ᶜadüvvünüzün muhabbetinden ne ittikāᵓ etmiş olursuz, çünkü ahbāb beyninde tefrīk etmek şeytānın sevdiği eşyādandır, nitekim mukārefe-i meᶜāsī ki onun sevdiğindendir. Ve çün şeytānın birinci garazı yaᶜnī kesb-i maᶜsiyet taksīri hāsıl oldu, bārī ikinci garazı dahi ona izāfe olunmamak gerektir, yaᶜnī katᶜ-ı meveddet ve müfārakat sevinci ona zamīme ve ilhāk etmeyesiz. Buna işāreten mükerreren şürb-i hamr için Hazret-i Peygamberī huzūrunda hadd olunan ādeme sahābe tarafından şetm vākiᶜ olduğu vaktte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "لَا تَكُونُوا عَوْنًا لِلشَّيْطَانِ عَلَى أَخِيكُمْ"[205] ki bu ᶜibāre-i celīle ile o mahzūra işāret vardır, çünkü onunla şetm edeni payladı.

[فبهذا كله يتبين الفرق بين الدوام والابتداء لأن مخالطة الفساق محذورة ومفارقة الأحباب والإخوان أيضًا محذورة وليس من سلم عن معارضة غيره كالذي لم يسلم وفي الابتداء قد سلم فرأينا أن المهاجرة والتباعد هو الأولى وفي الدوام تعارضًا فكان الوفاء بحق الأخوة أولى]

İşte bu kāffe-i beyān ü tafsīl ile devām ve ibtidāᵓın beyninde olan fark nümāyān oldu, çünkü muhālata-i fesaka mahzūredir ve müfāraka-i ehibbe vü ihvān dahi mahzūredir. Muᶜārazadan sālim olan şey elbette muᶜārazadan sālim olmayan nesne gibi olmaz ve ibtidāda muᶜārazadan sālimdir ki ne muhālata-i fesaka var ve ne de müfāraka-i ehibbe vardır ve onun için karābet-i mahremiyyesi olmayan fācirin musāhabetinden muhāceret ve tebāᶜudu evlā ve ahrā gördük. Ve devāmda işbu mahzūr-

---

204 *Musnedu* Ahmed, 29/521, no: 17998; *Musnedu*'l-Bezzār, 7/158, no: 2719; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/350, no: 7697; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/445.

205 Bkz. Buhārī, Hudūd, 5, no: 6781.

lar müteʿārızlardır ki devām-ı muhabbette muhālata-i fesaka hāli vardır ve ʿadem-i devāmda müfāraka-i ehibbe vardır ve yekdīgerine müteʿārızlardır, artık hakk-ı ahaviyyetin vefāsı bunda ahakk ve evlā olur, çünkü izāle-i fıskıyla o mahzūrun defʿine müfdī ve müʾeddī olacağı meʾmūl-i kavīdir ki müfārakattan bu hāl meʾmūl olunmaz.

[هذا كله في زلته في دينه أما زَلَّتُهُ فِي حَقِّهِ بِمَا يُوجِبُ إِيحَاشَهُ فَلَا خِلَافَ فِي أَنَّ الْأَوْلَى الْعَفْوُ وَالِاحْتِمَالُ بَلْ كل مَا يَحْتَمِلُ تَنْزِيلُهُ عَلَى وَجْهٍ حَسَنٍ وَيُتَصَوَّرُ تَمْهِيدُ عُذْرٍ فِيهِ قَرِيبٍ أَوْ بَعِيدٍ فَهُوَ وَاجِبٌ بِحَقِّ الْأُخُوَّةِ فَقَدْ قِيلَ يَنْبَغِي أَنْ تَسْتَنْبِطَ لِزَلَّةِ أَخِيكَ سَبْعِينَ عُذْرًا فَإِنْ لَمْ يَقْبَلْهُ قَلْبُكَ فَرُدَّ اللَّوْمَ عَلَى نَفْسِكَ فَتَقُولُ لِقَلْبِكَ مَا أَقْسَاكَ يَعْتَذِرُ إِلَيْكَ أَخُوكَ سَبْعِينَ عُذْرًا فَلَا تَقْبَلُهُ فَأَنْتَ الْمَعِيبُ لَا أَخُوكَ فإن ظهر بحيث لم يقبل التحسين فينبغي أن لا تغضب إن قدرت ولكن ذلك لا يمكن وقد قال الشافعي رحمه الله من استغضب فلم يغضب فهو حمار ومن استرضى فلم يرضى فهو شيطان فلا تكن حمارًا ولا شيطانًا واسترض قلبك بنفسك نيابة عن أخيك واحترز أن تكون شيطانًا إن لم تقبل]

Ve bu zikr ve taʿrīfin cemīʿisi o hālde cārī olur ki onun zelle ve hefve ve hatīʾe ve kusūru kendi dīninde olursa. Ve eger cürm ü kusūru dīninde olmayıp da yalnız senin hakkında olursa ve onun o zellesi onun īhāşına mūcibdir, o hālde onun ʿafv ve tahammülü evlā olduğuna bir hilāf yoktur. Ve her ne ki vech-i hasene tenzīli muhtemel olur ve onda bir ʿözrün temhīd ve tasavvuru kābil olur, gerek karīb ve ʿözr olsun ve gerek baʿīd olsun, gerektir ki ona o ʿözrü temhīd edesin ki hakk-ı ahaviyyet ile işbu ʿafv ve tahammül ile ahsen-i vech üzere zellesi bi't-tenzīl ona bir ʿözrü temhīd etmek vācibdir. Denilmiş ki senin birāderinin zellesine yetmiş ʿözrü istinbāt etmek gerektir. Ve eger senin kalbin o ʿözrleri kabūl etmezse artık levmi kendi nefsine redd edip kalbine diyesin ki sen ne ʿaceb kāsī ve katı bir gönülsün ki senin birāderin sana yetmiş ʿözr ile iʿtizār etti, sen o ʿözrlerini kabūl etmedin, artık ʿayblı ve kūsurlu sensin, birāderin değildir. Ve eger senin hakkında olan zelleti kābil-i tahsīn olmadığı zāhir olduysa gerektir yine ondan gazab etmememek gerektir eger gücün yeterse. Velākin gazab etmemek mümkin olmaz ki İmām Şāfiʿī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki gazablandırılıp da kendisi ga-

zablanmaz, o kimse eşek gibidir ve kim ki onun rızāsı istenilir de rāzī olmaz, o kimse şeytān gibidir." Kaldı ki sen eşek ve şeytān gibi olma, kendi kalbini [361] birāderinize vekāleten kendi nefsin ile rāzī eyle ve ᶜadem-i rızā ile şeytān olmaktan hazer ve ihtirāz eyle.

[قال الْأَحْنَفُ حَقُّ الصَّدِيقِ أَنْ تَحْتَمِلَ مِنْهُ ثَلَاثًا ظلم الغضب وظلم الدالة وظلم الهفوة وقال آخر ما شتمت أحدًا قط لأنه إن شتمني كريم فأنا أحق من غفرها له أو لئيم فلا أجعل عرضي له غرضًا ثم تمثل وقال

وأغفر عوراء الكريم ادخاره   وأعرض عن شتم اللئيم تكرما]

Ahnef demiş ki "Sadīkin hakkı odur ki ondan üç şey tahammül edesin: Birincisi zulm-i gazab ve ikincisi zulm-i dālle ve üçüncüsü zulm-i hefvettir." Ve āher demiş ki "Ben aslā hīçbir kimseyi sebb ve şetm etmedim, çünkü eger beni bir kerīm sebb ve şetm ederse onu ona ᶜafv ve magfiret edenlerin cümlesinden ahakkım ve eger beni bir leʾīm sebb ve şetm eylerse ben kendi ᶜırzımı garaz etmem." Ondan sonra temessül edip nazmen bu beyti demiş:

وأغفر عوراء الكريم ادخاره   وأعرض عن شتم اللئيم تكرما

Yaᶜnī "Kerīmin ᶜavrāsını ben setr edip iddihār ederim ve şetm-i leʾīmden dahi tekerrümen iᶜrāz eylerim."

[وقد قيل

خذ من خليلك ما صفا   ودع الذي فيه الكدر

فالعمر أقصر من معا   تبة الخليل على الغير]

Ve dahi yine nazmen denilmiş ki

خذ من خليلك ما صفا   ودع الذي فيه الكدر

فالعمر أقصر من معا   تبة الخليل على الغير

Yaᶜnī "Senin halīl ve mahbūbundan sāfī ve hālis olanı alıp kederli nesneyi bırak, zīrā ᶜömrün mugāyirāt üzerine muᶜātebe-i halīlden daha ziyāde kısadır."

[وَمَهْمَا اعْتَذَرَ إِلَيْكَ أَخُوكَ كَاذِبًا كَانَ أَوْ صادقًا فاقبل عذره قال عليه السلام ''مَنِ اعْتَذَرَ إِلَيْهِ أَخُوهُ فَلَمْ يَقْبَلْ عُذْرَهُ فَعَلَيْهِ مِثْلُ إِثْمِ صَاحِبِ الْمَكْسِ'' وقال عليه السلام ''اَلْمُؤْمِنُ سَرِيعُ الْغَضَبِ سَرِيعُ الرِّضَا'' فلم يصفه بأنه لا يغضب وكذلك قال الله تعالى ﴿وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ﴾ ولم يقل والفاقدين الغيظ وهذا لأن العادة لا تنتهي إلى أن يجرح الإنسان فلا يتألم بل تنتهي إلى أن يصبر عليه ويحتمل وكما أن التألم بالجرح مقتضى طبع البدن فالتألم بأسباب الغضب طبع القلب ولا يمكن قلعه ولكن ضبطه وكظمه والعمل بخلاف مقتضاه فإنه يقتضي التشفي والانتقام والمكافأة وترك العمل بمقتضاه ممكن وقد قال الشاعر

ولست بمستبق أخًا لا تلمه　　　　على شعث أي الرجال المهذب]

Kaçan ki senin birāderin doğru veyāhūd yalan olarak bir ᶜözr dileyip sana iᶜtizār ederse sen onun ᶜözrünü kabūl eyle. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنِ اعْتَذَرَ إِلَيْهِ أَخُوهُ فَلَمْ يَقْبَلْ عُذْرَهُ فَعَلَيْهِ مِثْلُ إِثْمِ صَاحِبِ الْمَكْسِ''[206] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki onun birāderi ona iᶜtizār edip de kendisi onun ᶜözrünü kabūl etmez, üzerine mekkāsın günāhı gibi bir günāh olur." Ve dahi buyurdu ki ''اَلْمُؤْمِنُ سَرِيعُ الْغَضَبِ سَرِيعُ الرِّضَا''[207] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Müᵓmin olan kimse serīᶜü'l-gazab olup yaᶜnī çabuk gazab eder ve serīᶜu'r-rıdā yaᶜnī çabucak da rāzī olur." Onu ᶜadem-i gazab ile vasf etmedi. Ve kezālik tebāreke ve taᶜālā hazretleri dahi ﴿وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ﴾[208] buyurdu ve ''فَاقِدِينَ الْغَيْظَ'' buyurmadı. Ve bunun taᶜlīli ise maᶜlūmdur ki ᶜādet-i cāriye cürh ve zahmdan insān müteᵓellim ve rencīde olmamağa müntehī olamaz, yaᶜnī cürh ve yaradan elem ve ağrı görmemek mümkin değildir, ancak elem ve ağrısı üzerine sabr ve tahammül etmeğe müntehīdir. Ve cürhten müteᵓellim ve rencīde olmak bedenin tabᶜı iktizāsından bulunduğu gibi esbāb-ı gazabdan dahi kalb müteᵓellim olması tabᶜı iktizāsındandır ki onun kalᶜı mümkin ve kābil olmaz lākin zabt ve kazmı ile muktezāsının hilāfında ᶜamel etmek mümkindir ki gazab teşeffī ve intikām ve mükāfāta muktezīdir ve onun

---

206 Ebū Dāvūd, *el-Merāsīl*, 1/352, no: 521.

207 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/204, no. 3984; *el-Mustedrek*, 4/551, no: 8543; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/533, no: 7945.

208 Ālu ᶜİmrān, 3/134.

muktezāsınca ʿamelin terki mümkin olur, teşeffīye saʿy etmez ve intikāmı aramaz ve mükāfāta kıyām etmez. Ve bu zemīnde şāʿir demiş ki

ولست بمستبق أخًا لا تلمه   على شعث أي الرجال المهذب

Yaʿnī "Bir kusūru üzerine birāderini muʿātebe etme. Eger kusūru üzerine muʿātebe edecek olursan sana bir birāderi bırakmazsın, hatāyı üzerine levm etmeyecek bir birāderin kalmaz, zīrā ādemlerin mühezzebi kimdir?" Yaʿnī kusūr ve hatāsı olmayan ādem dünyāda kimdir ki şeʿastan vāreste ādem olmaz demektir.

[وقال أبو سليمان الداراني لأحمد بن أبي الحواري إذا واخيت أحدًا في هذا الزمان] فلا تعاتبه على ما تكرهه فإنك لا تأمن من أن ترى في جوابك ما هو شر من الأول قال فجربته فوجدته كذلك وقال بعضهم الصبر على مضض الأخ خير من معاتبته والمعاتبة خير من القطيعة والقطيعة خير من الوقيعة وَيَنْبَغِي أَنْ لَا يُبَالِغَ فِي الْبَغْضَةِ عِنْدَ الوقيعة قال الله تَعَالَى ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً﴾ وقال عليه السلام "أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا" وَقَالَ عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَا يَكُنْ حُبُّكَ كَلَفًا وَلَا بُغْضُكَ تَلَفًا وَهُوَ أَنْ تحب تلف صاحبك مع هلاكك]

Ve dahi Ebū Süleymān-ı Dārānī ʿaleyhi'r-rıdvān Ahmed b. Ebi'l-Havārī'ye demiş ki "Bu zamānda eger bir kimse ile birāderlik edip muʾāhāt ettinse sen onunla [362] muʿātebe etme, yaʿnī ondan görüp kerh ettiğin seni üzerine bunu niçin ettin diye onunla ʿitāb eyleme çünkü ondan gördüğün nesneden daha ziyāde şerrli bir cevābı görmekten emīn olamazsın, ola ki cevābında evvelkiden bed-ter bir şey dahi görürsün." Hattā demiş ki "Ben bunu tecribe edip ve böylece de bulmuşum." Ve dahi baʿzu's-selef demiş ki "Kendi birāderinin gam ve gussası üzerine sabr etmek muʿātebesinden hayrlıdır ve muʿātebe dahi katīʿadan hayrlıdır ve katīʿa dahi vakīʿadan hayrlıdır ve vakīʿada dahi gerektir ki mubāgazaya mübālaga etmeyesin" ki tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً﴾[209] İşbu āyet-i kerīme sūre-i Mümtehine'nin yedinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki

209 Mümtehine, 60/7.

"Karīb oldu ki ehl-i Mekke ile beyninizde olan ᶜadāvete Allāhu taᶜālā meveddet ilkā eyleye ki onların sanādīdinden Ebū Süfyān ve Sehl b. ᶜAmr ve Hakīm b. Hizām gibi kimseler ᶜazīm düşman iken İslām'a gelip muhabbet-i tāmm peydā oldu." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki "أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا"[210] ki hulāsa-i müfādı: "Senin habībini yavaşça sevip onun muhabbetine çok mübālaga etme, ola ki bir gün sana düşman olur. Ve dahi düşmanını yavaşça bugz edip onun bugzuna pek çok mübālaga eyleme, ola ki bir gün sana dost olur." Ve dahi ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Senin sevmekliğin tekellüflü olmaya ve bugz ve ᶜadāvetliğin dahi telefli ve helāklı olmaya" ki senin helāklıkla berāber senin düşmanının telefini sevmeyesin.

el-Hakku's-Sādisü

[الحق السادس]

[الحق السادس الدعاء للأخ في حياته وبعد مماته بِكُلِّ مَا يُحِبُّهُ لِنَفْسِهِ وَلِأَهْلِهِ وَكُلِّ مُتَعَلِّقٍ به فتدعو له كما تدعو لنفسك ولا تفرق بين نفسك وبينه فإن دعاءك له دعاء لنفسك على التحقيق فقد قال صلى الله عليه وسلم إِذَا دَعَا الرَّجُلُ لِأَخِيهِ فِي ظَهْرِ الْغَيْبِ قَالَ الْمَلَكُ وَلَكَ مِثْلُ ذَلِكَ" وفي لفظ آخر "يَقُولُ اللهُ تَعَالَى بِكَ أَبْدَأُ يَا عَبْدِي" وفي الحديث "يُسْتَجَابُ لِلرَّجُلِ فِي أَخِيهِ مَا لَا يُسْتَجَابُ لَهُ فِي نَفْسِهِ" وفي الحديث "دَعْوَةُ الرَّجُلِ لأَخِيهِ فِي ظَهْرِ الْغَيْبِ لَا تُرَدُّ"]

Ve altıncı hakk ise o dahi birāderine hayātında ve dahi memātından sonra kendi nefsine ve ehline ve müteᶜallikātına sevip muhabbet ettiği nesne ile nefsine duᶜāʾ eder gibi ona duᶜā etmektir ki kendi nefsine ettiğin duᶜā ile ona ettiğin duᶜā beynlerinde bir fark ve tefāvüt olmaya, zīrā ᶜale't-tahkīk ona olan duᶜān senin nefsinedir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا دَعَا الرَّجُلُ لِأَخِيهِ فِي ظَهْرِ الْغَيْبِ قَالَ الْمَلَكُ

---

210 Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 60, no: 1997; *Musnedu'l*-Bezzār, 17/220, no: 9882; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/357, no: 3395.

[211]"وَلَكَ مِثْلُ ذَلِكَ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Bir kimse birāderinin gıyābında ona duᶜā eylerse ferişte dahi onun için sana da onun gibi olsun der." Ve āher lafz ile gelmiş ki "يَقُولُ اللهُ تَعَالَى بِكَ أَبْدَأُ يَا عَبْدِي" Yaᶜnī "Birāderine hayrlı duᶜāyı ettiği vaktte tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurur ki ey benim kulum ben seninle başlarım ki ibtidā sana verip sonra birāderine iltimās ettiğin şeyi verdim" demektir yaᶜnī her ne ki birāderine iltimās ederse evvelā onun misli ona verilir, sonra birāderine verilir. Ve dahi hadīste vārid olmuş ki "يُسْتَجَابُ لِلرَّجُلِ فِي أَخِيهِ مَا لَا يُسْتَجَابُ لَهُ فِي نَفْسِهِ"[212] Yaᶜnī "Nefsine kabūl ve icābet olunamayan şey birāderine duᶜāsında ona icābet olunur" ki nefsine duᶜā etmiş olsaydı ona kabūl olunmazdı velākin onu birāderine iltimāsı hasebiyle o şey kendi nefsine dahi icābet olunup ihsān olunur demektir. Ve dahi hadīste gelmiş ki "دَعْوَةُ الرَّجُلِ لأَخِيهِ فِي ظَهْرِ الْغَيْبِ لَا تُرَدُّ"[213] Yaᶜnī "ᶜAn-zahri'l-gayb ādem kendi birāderine ettiği duᶜā redd olunmaz" ki kabūl olunur demektir.

[وَكَانَ أَبُو الدَّرْدَاءِ يَقُولُ إِنِّي لَأَدْعُو لِسَبْعِينَ مِنْ إِخْوَانِي فِي سُجُودِي أُسَمِّيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ وَكَانَ محمد بن يوسف الأصفهاني يَقُولُ وَأَيْنَ مِثْلُ الْأَخِ الصَّالِحِ أَهْلُكَ يَقْتَسِمُونَ مِيرَاثَكَ وَيَتَنَعَّمُونَ بِمَا خَلَّفْتَ وَهُوَ منفرد بحزنك مهتم مما قَدَّمْتَ وَمَا صِرْتَ إِلَيْهِ يَدْعُو لَكَ فِي ظلمة الليل وأنت تحت أطباق الثرى وكان الأخ الصالح يقتدي بالملائكة إذ جاء في الخبر "إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَ النَّاسُ مَا خَلَّفَ وَقَالَ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ" يفرحون له بما قدم ويسألون عنه ويشفقون عليه ويقال من بلغه موت أخيه فترحم عليه وأستغفر له كتب له كأنه شهد جنازته وصلى عليه]

Ve dahi Ebu'd-Derdāᵓ derdi ki "Ben kendi sücūdumda ihvānımdan esāmīlerini yād ederek yetmiş kişiye duᶜā ediyorum." Ve dahi Yūsuf b. Muhammed el-Isfahānī derdi ki "Salāhlı birāder gibi nerede var! Senin ehl ve akrabān senin mīrāsını beynlerinde taksīm edip onlara terk ettiğin emvāl ile mütenaᶜᶜim olurlar ve birāderin senin hüznünle münferid olup ᶜamel-i sālihten takdīm ettiğin ᶜamele mühtemm ve ona ᶜavdet ve masīr ettiğin hāle müftekır ve mugtemm olur, atbāk-ı serā

211 *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 1/52, no: 43; et-Taberānī, *ed-Duᶜā*, 395, no: 1328.

212 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/315.

213 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 255, no: 786.

altında olduğun hālde kendisi gecelerin karanlıklarında sana hayrlı duᶜāyı eder, birāder-i sālih sanki melāikeye muktedī olur." Çünkü haberde gelmiş ki "إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَ النَّاسُ مَا خَلَّفَ وَقَالَ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ"[214] [363] ki hulāsa-i müfād-ı ᶜālīsi: "Ādem öldüğü vaktte halk ne terk etti diye suᵓāl ederler ve melāike aᶜmāl-i sālihadan nefsine ne takdīm diye sorup takdīm ettiği aᶜmāl-i sāliha ile ona şādlık edip ferah ederler ve üzerine suᵓāl edip şefkat ederler." Ve dahi denilir ki kim ki birāderinin vefāt haberi ona bālig ve vāsıl olduğu vaktte ona terahhum edip istigfār ederse ona o kadar ecr ve sevāb yazılır, sanki cenāzesine hāzır olmuş ve namāzını kılmış.

[وروي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أنه قال "مَثَلُ الْمَيِّتِ فِي قَبْرِهِ مَثَلُ الْغَرِيقِ يَتَعَلَّقُ بِكُلِّ شَيْءٍ يَنْتَظِرُ دَعْوَةً مِنْ وَلَدٍ أَوْ وَالِدٍ أَوْ أَخٍ أَوْ قَرِيبٍ" وأنه ليدخل على قبور الأموات من دعاء الأحياء من الأنوار مثل الجبال وقال بَعْضِ السَّلَفِ الدُّعَاءُ لِلْأَمْوَاتِ بِمَنْزِلَةِ الْهَدَايَا لِلْأَحْيَاءِ فيدخل الملك على الميت ومعه طبق من نور عليه منديل من نور فيقول هذه هدية لك من عند أخيك فلان من عند قريبك فلان قال فيفرح بذلك كما يفرح الحي بالهدية]

Ve dahi Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine mervī olmuş ki efendimiz buyurmuş ki "مَثَلُ الْمَيِّتِ فِي قَبْرِهِ مَثَلُ الْغَرِيقِ يَتَعَلَّقُ بِكُلِّ شَيْءٍ يَنْتَظِرُ دَعْوَةً مِنْ وَلَدٍ أَوْ وَالِدٍ أَوْ أَخٍ أَوْ قَرِيبٍ"[215] ki hulāsa-i meᵓāl-i vālāsı: "Kabrinde olan ölü deryāda olan garīk ādeme benzer ki her bir şeye yapışıp asılır, oğlundan ve babasından ve birāderinden ve akrabāsından bir duᶜāyı gözetip intizār eder." Ve dahi duᶜāᵓ ahyādan kubūr-ı mevtāya envārdan dağlar gibi girer. Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Emvāta duᶜā etmek ahyāya hediyyeyi vermek menzilesindedir ki ferişte mevtāya nūrdan dolu ve nūrdan bir mendīl ile örtülü olarak bir tabak ile maᶜan girip bu sana fülān birāderin yanından veyāhūd fülān akrabān ᶜindinden hediyyedir diye takdīm eder ve zinde hediyye ile şād olduğu gibi o mevtā onunla şād olur."

---

214 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/382; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/315.

215 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/382; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/316.

el-Hakku's-Sābiᵓu

[الحق السابع]

[الحق السابع الوفاء والإخلاص ومعنى الوفاء الثبات على الحب وإدامته إلى الموت معه وبعد الموت مع أولاده وأصدقائه فإن الحب إنما يراد للآخرة فإن انقطع قبل الموت حبط العمل وضاع السعي ولذلك قال عليه السلام في السبعة الذين يظلهم الله في ظله "رَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللهِ اجْتَمَعَا عَلَى ذَلِكَ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ" وقال بعضهم قليل الوفاء بعد الوفاء خير من كثيره في حال الحياة ولذلك روي أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْرَمَ عَجُوزًا دَخَلَتْ عَلَيْهِ فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ "إِنَّهَا كَانَتْ تَأْتِينَا أَيَّامَ خَدِيجَةَ وَإِنَّ كَرَمَ الْعَهْدِ مِنَ الدِّينِ"]

Ve yedinci hakk ise o dahi vefā ve ihlāstır. Ve vefānın maᶜnāsı hubba sebāt ve vefāta kadar devām ve istimrārıyla maᶜa'l-vefāᵓ vefāt etmek ve hem dahi baᶜde'l-vefāt evlād ve asdikāsına vefāᵓ eylemektir, çünkü hubb ancak āhiret için murād olunur ve çün vefāttan evvel munkatıᶜ olur, artık ᶜamel münhabit olup saᶜy ve gūşiş zāyiᶜ olur. Yevm-i kıyāmette ᶜarşın gölgesi altında istizlāl olunan sunūf-ı sebᶜa hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurduğu hadīste "رَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللهِ اجْتَمَعَا عَلَى ذَلِكَ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ"[216] irāde ve fermān buyurulmuş ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ve iki kimse ki Allāh için sevişip ictimāᶜ etmişler ve o muhabbet üzerine müfterik olmuşlar" ki onunla vefāta kadar ictimāᶜ ve devām-ı hublerine işāret buyurulmuştur. Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Vefāttan sonra vefānın azı hāl-i hayātında olan vefānın çoğundan hayrlıdır." Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir ᶜacūzeye ikrām ve onun sebebini ondan istiᶜlām ve suᵓāl olundukta "إِنَّهَا كَانَتْ تَأْتِينَا أَيَّامَ خَدِيجَةَ وَإِنَّ كَرَمَ الْعَهْدِ مِنَ الدِّينِ"[217] diye beyān buyurmuş, yaᶜnī "Hadīcetu'l-Kübrā ᶜaleyhe'r-rıdvān eyyāmında bize gelirdi" diye sebeb göstermiş ki "ᶜahdin keremi dīndendir."

---

216 Buhārī, Ezān, 36; no: 660; Müslim, Zekāt, 91.

217 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 23/14, no: 23.

[فمن الوفاة لِلْأَخِ مُرَاعَاةُ جَمِيعِ أَصْدِقَائِهِ وَأَقَارِبِهِ وَالْمُتَعَلِّقِينَ بِهِ وَمُرَاعَاتُهُمْ أَوْقَعُ فِي قَلْبِ الصَّدِيقِ مِنْ مُرَاعَاةِ الْأَخِ فِي نَفْسِهِ فَإِنَّ فَرَحَهُ بِتَفَقُّدِ مَنْ يتعلق به أكثر إذ لا يدل على قوة الشفقة والحب إلا تعديهما من المحبوب إلى كل من يتعلق به حتى الكلب الذي على باب داره ينبغي أن يميز في القلب عن سائر الكلاب]

Ve birāderin cümle-i vefāsından kāffe-i asdikā᾽ vü akāribinin mürāᶜātıdır, yaᶜnī kāffe-i müteᶜallikātına şümūl-ı mürāᶜātı ona vācib olan hakk-ı vefādandır ki onların mürāᶜātı kalb-i sadīkte kendi nefsinin mürāᶜātından ziyāde te᾽sīri vardır, çünkü ona müteᶜallik olanların tefakkudu ile onun ferahı daha ziyāde çoktur, zīrā mahbūbdan dīgerine taᶜaddīsinden başka kuvve-i hubb ve şefkatin delīli olmaz, ancak onun tecāvüzü kuvvetine delālet eder. Gerektir ki onun ehl ve akrabā ve kāffe-i müteᶜallikātına onun hubb ve şefkati vāsıl ve şāmil ola, hattā kapısı üstünde olan köpeğe dahi mütecāviz ola yaᶜnī kelbine dahi merhamet ve şefkat edip kendi kalbinde onu kilāb-ı sāireden temyīz ve tefrīk ede.

[ومهما انقطع الوفاء بدوام المحبة شمت به الشيطان فإنه لا يحسد متعاونين على بر كما يحسد متواخيين في الله ومتحابين فيه فإنه يجهد [364] نفسه لإفساد ما بينهما قال الله تعالى ﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ﴾ وقال مخبرًا عن يوسف ﴿مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي﴾]

Ve devām-ı muhabbet sebebi ile vefā her ne vakt munkatıᶜ olursa onunla şeytān-ı laᶜīn şād olur, çünkü birr ve ihsān üzerine müteᶜāvin olanları Allāh için sevişen birāderleri gibi hased eylemez, yaᶜnī sevişenleri daha ziyāde hased eder ve beynlerini ifsād etmek için nefsine pek ziyāde cehd eder demektir. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri dahi kelām-ı kadīminde ﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ﴾[218] buyurmuştur. İşbu āyet-i kerīme sūre-i İsrā'nın elli üçüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Benim mü᾽min kullarıma de ki müşriklere ahsen-i kelām yaᶜnī iyilik ve yumuşaklıkla söylesinler, zīrā şeytān haşīn kelāmla onların beynine fesād ilkā eder. Tahkīk şeytān insān için zāhir düşmandır." Ve dahi Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın kelāmından hikāye

218 İsrā, 17/53.

buyurduğu nass ki ﴿مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي﴾[219] tefsīrinde "Şeytān benimle karındaşlarım beynini ifsāddan sonra Allāhu taᶜālā sizi bādiyeden getirip mülākāt ettirdi" denilmiştir.

[ويقال ما تواخى اثنان في الله فتفرق بينهما إلا بذنب يرتكبه أحدهما وكان بشر يقول إذا قصر العبد في طاعة الله سلبه الله من يؤنسه وذلك لأن الإخوان مسلاة للهموم وعون على الدين ولذلك قال ابن المبارك ألذ الأشياء مجالسة الإخوان والانقلاب إلى كفاية]

Ve dahi denilir ki iki müʾmin yekdīgeriyle birāderlik edip fī sebīlillāh muʾāhāt etmediler illā ki ahaviyyet üzerine devām etmediler ki iftirākları olmazdı, meger ki onların biri bir zenb işlemiş ola yaᶜnī bilā-zenb hīçbir muʾāhī birāderinden iftirāk ettiği yoktur ki deʾb-i selef vefāta kadar muʾāhātta devām etmek idi demek ister. Bişr ᶜaleyhi'r-rahme derdi ki "Bir kimse eger tāᶜat-ı rabbānīde taksīr ederse Allāhu ᶜazīmü'ş-şān dahi onu enīsten ᶜārī ve meslūb edip o fāideden mahrūm eder, çünkü ihvān ādeme gam-güsārlardır ve dīn üzerine yār ve yāverlerdir." Ve onun için İbnü'l-Mübārek demiş ki "Elezz-i eşyāʾ mücālese-i ihvāndır ve dahi kifāyeye inkılābdır."

[والمودة الدائمة هي التي تكون في الله وما يكون لغرض يزول بزوال ذلك الغرض وَمِنْ ثَمَرَاتِ الْمَوَدَّةِ فِي اللَّهِ أَنْ لَا تَكُونَ مَعَ حَسَدٍ فِي دِينٍ وَدُنْيَا وَكَيْفَ يَحْسُدُهُ وَكُلُّ مَا هُوَ لِأَخِيهِ فَإِلَيْهِ تَرْجِعُ فَائِدَتُهُ وَبِهِ وَصَفَ اللَّهُ تَعَالَى الْمُحِبِّينَ فِي الله تعالى فقال ﴿وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾ وَوُجُودُ الْحَاجَةِ هُوَ الْحَسَدُ]

Ve meveddet-i dāimiyye odur ki Allāh için cārī olan meveddettir, yoksa garaza mübtenī olan meveddet dāimī olamaz ki o garazın zevāli ile zāil olur, zīrā mukarrerdir ki garaz için hāsıl olan emr onun zevāli ile o dahi zāil olur. Ve Allāh için olan meveddetin cümle-i semerātındandır ki o muhabbetin kıskançlıkla berāber olmamaklığı hālidir ki sevdiği ādemi dīn ve dünyāsında bir nesne üzerine hased etmeye. Ve ondan nice hased eder o hāl ile ki her ne ki birāderine var ise onun nefᶜ ve

---

219 Yūsuf, 12/100.

fāidesi ona ᶜāid ve rāciᶜ olur. Ve Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri onunla fī sebīlillāh sevişenleri vasf edip buyurmuş ki ﴿وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾[220] ki vücūd-ı hācetten murād kıskançlıktır denilmiş. Ve bu nass-ı celīl sūre-i Haşr'ın dokuzuncu āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar yaᶜnī ensār peygamber ᶜaleyhi's-selāmın hicretinden iki sene mukaddem Medīne'yi dār-ı hicret ve dār-ı īmān edip onda mescid binā᾽ ettiler. Mü᾽minlerden onlara hicret edenleri severler ve onlar muhācirīne ganīmet ve sāire verilip kendilere verilmediğinden kalblerinde hased ve gıbta bulmazlar ve muhācirīni kendi nefsleri üzere takdīm edip kendileri muhtāc oldukları şey dahi onlara īsār ederler. O kimse ki nefs-i hubb-i māldan ve buhlden menᶜ oluna, o hālli kimseler dünyā ve āhirette felāh ve necāt buluculardır." Bu āyet-i kerīmenin sebeb-i nüzūlünde çend rivāyet var ise de mecmūᶜu ensār şe᾽ninde olmakla Benī Nudayr'in ganīmeti husūsunda peygamber ᶜaleyhi's-selām, ensāra buyurdular ki "Eger isterseniz bu ganīmeti yalnız size taksīm edeyim, muhācirīn ke-mā kān sizin hānelerinizde sākin olsunlar ve eger murād ederseniz bu mālı yalnız muhācirīne taksīm edeyim ki onlar birer süknā tedārük edip kendilerine kifāyet edecek emr-i maᶜīşetlerine meşgūl olsunlar." Ensār cevāblarında: "Yā resūlallāh, bizim hātırımız onu ister ki o mālı muhācirīne taksīm buyurup yine bizim hānelerimizde sākin olsunlar ki mahz berekettirler" demeleriyle efendimiz ᶜaleyhi's-selām onlara duᶜā edip bu āyet-i kerīme nāzil oldu.

[وَمِنَ الْوَفَاءِ أَنْ لا يتغير حاله في التواضع مَعَ أَخِيهِ وَإِنِ ارْتَفَعَ شَأْنُهُ وَاتَّسَعَتْ وِلَايَتُهُ وعظم جاهه فالترفع عَلَى الْإِخْوَانِ بِمَا يَتَجَدَّدُ مِنَ الْأَحْوَالِ لُؤْمٌ قَالَ الشَّاعِرُ

إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا مَا أَيْسَرُوا ذكروا   من كان يألفهم في المنزل الخشن]

Ve dahi irtifāᶜ-ı şe᾽n ve ittisāᶜ-ı velayet ve ᶜizam-ı cāhında dahi birāderiyle tevāzuᶜunda bir fark olmaya ki onu hāli mütegayyir olmamak dahi vefādandır, çünkü ahvālden müteceddid olan şey ile ihvāna tereffuᶜ ve taᶜallümü etmek lü᾽mdür, kirāmın şe᾽ninden değildir, nitekim şāᶜir demiş ki

220 Haşr, 59/9.

إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا مَا أَيْسَرُوا ذكروا		من كان يألفهم في المنزل الخشن

Ki hulāsa-i mazmūnu "ᶜAle't-tahkīk zevāt-ı kirām meyserette olurlarsa onların menzil-i haşinde olan elīf ve harīflerini yād edip onları unutmazlar." [365]

[وأوصى بعض السلف ابنه فقال يا بني لا تصحب من الناس إلا من [إذا] افتقرت إليه قرب منك وإن استغنيت عنه لم يطمع فيك وإن علت مرتبته لم يرتفع عليك وقال بعض الحكماء إذا ولي أخوك ولاية فثبت على نصف مودته لك فهو كثير]

Ve dahi baᶜzu's-selef oğluna vasiyyet edip demiş ki "Ey oğul, nāstan ancak o kimseyi istishāb edesin ki eger ona muhtāc oldunsa sana takarrüb eder ve eger ondan müstagnī oldunsa senden tamaᶜ etmez ve eger rütbesi yüce olduysa sana tekebbür ve teᶜallī etmez" ki bundan gayrı dīger bir ādemi istishāb etmeyesin. Ve dahi baᶜzu'l-hukemāᵓ demiş ki "Eger senin birāderin bir vazīfeye mütevellī olup da sana nısf-ı meveddeti sābit kaldıysa o da çoktur" yaᶜnī elbette onun hāli mütegayyir olup eski muhabbeti kalmaz, belki nısf-ı muhabbeti kalmaz demektir.

[وحكى الربيع أن الشافعي رحمه الله آخى رجلًا ببغداد ثم إن أخاه ولى السيبين فتغير له عما كان عليه فكتب إليه الشافعي بهذه الأبيات

اذهب فودك من فؤادي طالق		أبدًا وليس طلاق ذات البين

فإن ارعويت فإنها تطليقة		ويدوم ودك لي على ثنتين

وإن امتنعت شفعتها بمثالها		فتكون تطليقين في حيضين

وإذا الثلاث أتتك مني بتة		لم تغن عنك ولاية السيبين]

Ve dahi Rebīᶜ ᶜaleyhi'r-rahme hikāyet etmiş ki İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme Bagdād ahālīsinden bir zāt ile muᵓāhāt edip onunla karındaşlık etmişti. Sonra onun karındaşı Sībīn nām mahalle vālī oldukta onunla bulunduğu hālden mütegayyir oldu. İmām Şāfiᶜī dahi bu ebyātı yazıp ona gönderdi ki:

اذهب فودك من فؤادي طالق		أبدًا وليس طلاق ذات البين

فإن ارعويت فإنها تطليقة		ويدوم ودك لي على ثنتين

وإن امتنعت شفعتها بمثالها   فتكون تطليقين في حيضين
وإذا الثلاث أتتك مني بتة   لم تغن عنك ولاية السيبين

Ki hulāsa-i meʾāli: "Git, işte senin muhabbetin benim fuʾādımdan bir tatlīka ile boş olmuştur, öyle bir talāk ile boş olmuş ki ebedīdir, zātü'l-beyn talākı değildir, kaldı ki eger kendi kabāyıhından geri döndünse tahkīkan o tatlīka bir kalıp senin meveddetin o vaktte iki tatlīka ile bana dāim olur. Ve eger imtināᶜ edip o yaramaz hālden rücūᶜ etmedinse ben dahi o tatlīkayı dīger bir tattlīka ile çift edip o hālde iki hayzda iki tatlīka olmuş olur ve eger üçüncüsü katᶜī olarak sana benden geldiyse artık o vaktte Sībīn vilāyeti seni müstagnī etmez" yaᶜnī onun yerine Sībīn vilāyeti gınā vermez ki o meveddetin yerini tutup onun nefᶜi gibi sana bir nefᶜ vermez demektir.

[وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَيْسَ مِنَ الْوَفَاءِ مُوَافَقَةُ الْأَخِ فِيمَا يُخَالِفُ الْحَقَّ فِي أَمْرٍ يَتَعَلَّقُ بِالدِّينِ بل الوفاء له المخالفة فقد كان الشافعي رضي الله عنه آخى محمد بن عبد الحكم وكان يقربه ويقبل عليه ويقول ما يقيمني بمصر غيره فاعتل محمد فعاده الشافعي رحمه الله تعالى فقال

مرض الحبيب فعدته   فمرضت من حذري عليه
وأتى الحبيب يعودني   فبرئت من نظري إليه

وظن الناس لصدق مودتهما أنه يفوض أمر حلقته إليه بعد وفاته فقيل للشافعي في علته التي مات فيها رضي الله تعالى عنه إلى من نجلس بعدك يا أبا عبد الله فاستشرف له محمد بن عبد الحكم وهو عند رأسه ليومئ إليه فقال الشافعي سبحان الله أيشك في هذا أبو يعقوب البويطي فانكسر لها محمد ومال أصحابه إلى البويطي مع أن محمدًا كان قد حمل عنه مذهبه كله لكن كان البويطي أفضل وأقرب إلى الزهد والورع

فنصح الشافعي لله وللمسلمين وترك المداهنة ولم يؤثر رضا الخلق على رضا الله تعالى فلما توفي انقلب محمد بن عبد الحكم عن مذهبه ورجع إلى مذهب أبيه ودرس كتب مالك رحمه الله وهو من كبار أصحاب مالك رحمه الله وآثر البويطي الزهد والخمول ولم يعجبه الجمع والجلوس في الحلقة واشتغل بالعبادة وصنف كتاب الأم الذي ينسب الآن إلى الربيع بن سليمان ويعرف به وإنما صنفه البويطي

ولكن لم يذكر نفسه فيه ولم ينسبه إلى نفسه فزاد الربيع فيه وتصرف وأظهره]

Ve dahi bil ki vefādan değildir ki dīne müteʿallik olan emrde muhālefet-i hakk üzerine birāderine muvāfakat edesin belki ona muhālefet etmek ona vefādır, yaʿnī birāderine emr-i dīnīde muhālefet hakk üzerine muvāfakat etmek ona vefā değildir, ancak onda muhālefet etmek ona vefādır. Rivāyet olunur ki İmām Şāfiʿī ʿaleyhi'r-rahme Muhammed b. ʿAbdulhakem ile muʾāhāt etmişti ve birāderliğine bināen onu takrīb edip üzerine ikbāl ve teveccüh ederdi ve "Beni Mısır'da ikāmet ettiren ancak odur, başkası değildir" derdi. Bir gün Muhammed hasta oldu ve İmām Şāfiʿī ʿiyādetine gidip bu ebyātı inşād eyledi [366] ki:

مرض الحبيب فعدته فمرضت من حذري عليه

وأتى الحبيب يعودني فبرئت من نظري إليه

Ki hulāsa-i meʾāli: "Benim habībim hasta olmakla ben onun ʿiyādetine gittim, yaʿnī suʾāl-i hāl ve hātırına gittim ve ona hazerimden nāşī ben dahi hasta oldum. O dahi benim ʿiyādetime gelince ben ona nazar etmemle ʿāfiyet-yāb oldum." Ve kesret-i hubb ve meveddetlerinden nāşī halk zann ettiler ki İmām Şāfiʿī hazretleri halkasını ona tefvīz edecektir ve çün İmām Şāfiʿī maraz-ı mevte giriftār olup ve ashābı: "Yā Ebā ʿAbdillāh, senden sonra kimin meclisine gidip hāzır olalım?" diye ondan sordular. Ve birāderi Muhammed b. ʿAbdulhakem dahi nefsini ona gösterdi tā ki ona işāret ede. İmām Şāfiʿī: "Subhānallāh, bunda Ebū Yaʿkūb-ı Buveytī şekk ediyor mu?" demiş. Bundan Muhammed b. ʿAbdulhakem dil-şikeste olup ashāb-ı Şāfiʿī Ebū Yaʿkūb-ı Buveytī'ye meyl ettiler. Maʿa-hāzā Muhammed b. ʿAbdulhakem, İmām Şāfiʿī'nin mezhebini bi-tamāmihi ondan haml etmişti velākin ʿAllāme Buveytī ondan efdal ve zühd ve veraʿ ve perhīzkārlığa akreb olduğundan İmām Şāfiʿī Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine ve müslimīne muhabbet ve nush edip müdāheneyi terk etti ve halkın rızālarını rızā-yı Bārī üzerine īsār etmedi. Ve dār-ı āhirete müntakil olunca Muhammed b. ʿAbdulhakem onun mezhebinden babasının mezhebi olan mezheb-i Mālikīye dönüp münkalib oldu. İmām Mālik'in kütübünü okutturdu, kendisi İmām Mā-

lik'in kibār-ı ashābındandır. Ve Buveytī ise ᶜuzlet ve inzivāyı īsār edip halkada oturmağa ve başına ᶜālemi cemᶜ ve derse cülūs etmeğe ragbeti olmayıp müddet-i ᶜömründe ᶜibādete müştagil olmakla Rebīᶜ b. Süleymān'a mensūb olan *Kitābu'l-Umm* nām kitābı teᵓlīf ve tasnīf etti. Bu kitāb egerçi Rebīᶜ b. Süleymān'a nisbetle maᶜrūf olmuşsa da lākin onu tasnīf eden ancak Buveytī'dir, fakat kendi nefsini içinde zikr etmediğinden ve onu nefsine nisbet eylemediğinden Rebīᶜ b. Süleymān onda tasarruf edip izhār etti.

[والمقصود أن الوفاء بالمحبة من تمامها النصح لله قال الأحنف الإخاء جوهرة رقيقة إن لم تحرسها كانت معرضة للآفات فاحرسها بالكظم حتى تعتذر إلى من ظلمك وبالرضا حتى لا تستكثر من نفسك الفضل ولا من أخيك التقصير وَمِنْ آثَارِ الصِّدْقِ وَالْإِخْلَاصِ وَتَمَامِ الْوَفَاءِ أَنْ تَكُونَ شَدِيدَ الْجَزَعِ مِنَ الْمُفَارَقَةِ نَفُورَ الطَّبْعِ عَنْ أَسْبَابِهَا كَمَا قِيلَ

وَجَدْتُ مُصِيبَاتِ الزَّمَانِ جَمِيعَهَا ... سِوَى فُرْقَةِ الْأَحْبَابِ هَيِّنَةَ الْخَطْبِ

وَأَنْشَدَ ابْنُ عُيَيْنَةَ هَذَا الْبَيْتَ وَقَالَ لَقَدْ عَهِدْتُ أَقْوَامًا فَارَقْتُهُمْ مُنْذُ ثَلَاثِينَ سَنَةً مَا يُخَيَّلُ إِلَيَّ أَنَّ حَسْرَتَهُمْ ذَهَبَتْ مِنْ قَلْبِي]

Ve maksūd odur ki yaᶜnī bu kıssadan garazımız odur ki bununla maᶜlūm ola ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine nush etmek vefā-i muhabbetin tamāmındandır. Ve dahi Ahnef ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "İhāᵓ yaᶜnī karındaşlık hāli yufka ve rakīk bir cevhere gibidir, eger sen onu güzelce saklayıp hirāset etmedinse āfāta muᶜarraz olur, kaldı ki sen onu kazm ile hirāset eyle hattā seni zulm edene bile sen ᶜarz-ı maᶜziret edip kusūru dileyesin ve hemīşe rızā gösteresin kendi nefsinden fazlı istiksār edip birāderinden taksīri çok görmeyesin." Ve dahi āsār-ı sıdk ve ihlās ve tamām-ı vefādandır ki müfārakattan şedīdü'l-cezaᶜ ve'l-havf olasın ve onun esbābından senin tabᶜın dāimā müteneffir ola, nitekim nazmen denilmiş:

وَجَدْتُ مُصِيبَاتِ الزَّمَانِ جَمِيعَهَا ... سِوَى فُرْقَةِ الْأَحْبَابِ هَيِّنَةَ الْخَطْبِ

Yaᶜnī "Müfāraka-i ahbābdan gayrısı kāffe-i nevāib ve mesāib-i zamānın emr-i cesīmini ben kolay ve āsān buldum" yaᶜnī mufāraka-i

ehibbennin musībeti her bir musībetten eşedd ve aᶜzamdır vācib odur ki ondan ziyādesiyle havf edip esbāb-ı mūrisesinden be-gāyet nefret ve mübāᶜadet oluna. İbn ᶜUyeyne işbu beyti inşād edip demiş ki "Ben bir kavm ile ᶜahd ve müfārakat edeli otuz sene olmuştur, onların hasretleri kendi kalbimden gittiğini tahayyül edemem" yaᶜnī onun musībeti o kadar ᶜazīm ve cesīmdir ki otuz sene mürūruyla o hasret müfārekatları gönülden çıkmadı ki vefāta kadar çıkmak ihtimāli yoktur demek ister.

[وَمِنَ الْوَفَاءِ أَنْ لَا يَسْمَعَ بَلَاغَاتِ النَّاسِ عَلَى صديقه لاسيما من يظهر أولًا أنه محب لصديقه كيلا يتهم ثم يلقي الكلام عرضًا وينقل عن الصديق ما يوغر القلب فذلك من دقائق الحيل في التضريب ومن لم يحترز منه لم تدم مودته أصلًا قال واحد لحكيم قد جئت خاطبًا لمودتك قال إن جعلت مهرها ثلاثًا فعلت قال وما هي قال لا تسمع علي بلاغة ولا تخالفني في أمر ولا توطئني عشوة وَمِنَ الْوَفَاءِ أَنْ لَا يُصَادِقَ عَدُوَّ صَدِيقِهِ قَالَ الشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ إِذَا أَطَاعَ صَدِيقُكَ عدوك فقد اشتركا في عدواتك]

Ve dahi cümle-i vefādandır ki senin dost ve sadīkin hakkında halkın belāgātını işitmeyesin, lā-siyyemā o kimseden ki evvelā sana onun sadīki olduğunu izhār ede tā ki onu garaz ve ᶜadāvetle müttehem tutmayasın yaᶜnī ibtidā-i nefsini ona yār ve dost göster de sonra taᶜrīzan hakkında kalbi gayz ve gazabla kızdıracak sözü ilkāʾ eder ki bu sūretle gidişi tadrībde olan dekāyık-ı hiyeldendir. Bundan muhteriz olmayan ādem aslen onun meveddeti dāim olmaz. Ve mervīdir ki bir zāt gidip bir hakīme demiş ki "Ben senin meveddetine hātib olarak sana gelmişim." [367] Hakīm dahi: "Eger üç nesne ona mehr tesmiye eder isen muvāfakat ederim" diye cevāb verdikte, "O üç nesne nedir?" diye sormuş. Ve hakīm: "Benim üzerine bir belāga işitmemek ve bir emrde bana muhālefet etmemek ve benī bir emr-i mültebise bastırmamak kaziyyeleridir." Ve dahi cümle-i vefādan sadīkinin düşmanına dostluk etmemekliktir ki İmām Şāfiᶜī ᶜaleyih'r-rahme demiş ki "Eger senin sadīkin senin düşmanına itāʾat eder ise artık senin ᶜadāvetinde ikisi müşterek olurlar."

el-Hakku's-Sāminu

[الحق الثامن]

[الحق الثامن التخفيف وترك التكلف والتكليف وذلك بأن لا يكلف أخاه ما يشق عليه بل يروح سره من مهماته وحاجاته ويرفهه عن أن يحمله شيئا من أعبائه فلا يستمد منه من جاه ومال ولا يكلف التواضع له والتفقد لأحواله والقيام بحقوقه بل لا يقصد بمحبته إلا الله تعالى تبركا بدعائه واستئناسا بلقائه واستعانة به على دينه وتقربا إلى الله تعالى بالقيام بحقوقه وتحمل مؤنته]

Ve sekizinci hakk ise o dahi tahfīf ve terk-i tekellüf ve teklītir. Şöyle ki kendi birāderine meşakkat verir bir nesneyi ona teklīf etme ki kendi mühimmātından onun sırr ve fikrini āsūde edip ihtiyācından hātırını mehmūm ve müşevveş eyleme ve onun aᶜbāᵓ ve eskālinden bir nesneyi ona yükletip tahmīl etmekten dahi müreffeh ve āsūde-dil ede. Ve'l-hāsıl ondan bir māl ve cāhı istimdād etmeye ve ona tevāzuᶜ etmek ve ahvāline tefakkud etmek ve hukukuyla kıyām eylemek husūslarını dahi ona teklīf etmeye ki onun muhabbeti ile ancak Allāhu ᶜazīmü'ş-şānı kasd edip ve dahi duᶜāsıyla teberrük ve likāsıyla istīnāsı murād ede. Ve hem dahi onunla dīni üzerine istiᶜāne etmek ve onun müᵓneti tahammül ve hukūku ile kıyām etmekle Allāhu taᶜālāya takarrüb eylemek kasdı ola ki bunlardan gayrı ondan āher bir murād ve maksadı olmaya.

[قَالَ بَعْضُهُمْ مَنِ اقْتَضَى مِنْ إِخْوَانِهِ ما لا يقضونه منه فَقَدْ ظَلَمَهُمْ وَمَنِ اقْتَضَى مِنْهُمْ مِثْلَ مَا يقتضونه فقد أتعبهم ومن لم يقتض فهو المتفضل عليهم وقال بعض الحكماء من جعل نفسه عند الإخوان فوق قدره أثم وأثموا ومن جعل نفسه في قدره تعب وأتعبهم ومن جعلها دون قدره سلم وسلموا]

Ki baᶜzu's-selef demiş ki "Kim ki kendisinden ihvānı tekāzī etmedikleri nesneyi kendisi ihvānından tekāzī eylerse onları zulm etmiş olur ve kim ki ondan tekāzī edegeldikleri nesne gibi ihvānından tekāzī ederse onları yorgun edip itᶜāb etmiş olur ve ihvānından tekāzī etmeyen kimse onlara mütefaddal odur." Ve dahi baᶜzu'l-hukemāᵓ demiş ki "Kim ki kendi nefsini ihvānı katında kadrinden yukarı tutup yücelen-

dirse kendisi günahkār olup ve ihvānı dahi günahkār olurlar ve kim ki nefsini kadrinde tutarsa hem kendisi yorulur ve hem dahi onları yorar ve kim ki kendi nefsini kadri mā-dūnunda tutarsa hem kendisi sālim olur ve hem dahi ihvānı sālim olurlar."

[وتمام التخفيف بطي بساط التكليف حتى لا يستحي منه فيما لا يستحي من نفسه وقال الجنيد ما تواخى اثنان في الله فاستوحش أحدهما من صاحبه أو احتشم إلا لعلة في أحدهما وقال علي عليه السلام شر الأصدقاء من تَكَلَّفَ لَكَ وَمَنْ أَحْوَجَكَ إِلَى مُدَارَاةٍ وَأَلْجَأَكَ إلى اعتذار وقال الفضيل إِنَّمَا تَقَاطَعَ النَّاسُ بِالتَّكَلُّفِ يَزُورُ أَحَدُهُمْ أَخَاهُ فيتكلف له فيقطعه ذلك عنه وقالت عائشة رضي الله عنها المؤمن أخو المؤمن لا يغتنمه ولا يحتشمه وقال الجنيد صبحت أربع طبقات من هذه الطائفة كل طبقة ثلاثون رجلًا حارثًا المحاسبي وطبقته وحسنًا المسوحي وطبقته وسريًا السقطي وطبقته وابن الكريبي وطبقته فما تواخى اثنان في الله واحتشم أحدهما من صاحبه أو استوحش إلا لعلة في أحدهما]

Ve tahfīfin tamāmı ancak tayy-ı bisāt-ı teklīf iledir tā ki kendi nefsinden hayā etmediği şeyde birāderinden dahi hayā etmeye. Ve Cüneyd-i Bagdādī kaddesallāhu sırrehu demiş ki "Rızāen lillāh iki kimse muʾāhāt etmedi ki onların birisi kendi sāhibinden bi-gayri ʿilletin istīhāş veyāhūd ihtişām etti" yaʿnī muʾāhāt eden kesān sāhibinde bir ʿillet görmeksizin aslā biri āherden istīhāş etmezdi ve onu ihtişām etmezdi ki istīhāş ve ihtişām-ı ahaviyyet hukūkuna münāfī olup bilā-ʿillet mütevāhī olan selef-i sālihīnde vākiʿ olmamıştır demek ister. Ve Hazret-i ʿAlī ʿaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Eşerr-i asdikān o kimsedir ki sana tekellüf eder ve seni müdārāta muhtāc ve iʿtizāra mecbūr eder." Ve Fudayl ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Muʾāhāt ve dostluktan halkın mukātaʿaları ancak teklīf iledir ki onların biri birāderine ziyāret edende ona tekellüf eder ve o tekellüf ile ondan onu katʿ eder" yaʿnī tekellüf mūcib-i mukātaʿadır ve Ümmu'l-müʾminīn Hazret-i ʿĀişetü's-Sıddīka ʿaleyhe'r-rıdvān buyurmuş ki "Müʾmin müʾminin karındaşıdır, gerektir ki onu igtinām etmeye ve ihtişām etmeye." [368] Ve yine Cüneyd-i Bagdādī demiş ki "Ben bu tāifeden dört tabakaya istishāb ettim ki her bir tāife otuzar kişi idi ki tabakasıyla Hāris el-Muhāsibī ve tabakasıyla Hasen el-Müsūhī ve tabaka-

sıyla Seriyy-i Sakatī ve tabakasıyla İbnü'l-Kureybī'yi istishāb etmişim ve bunlardan iki kişi muᵓāhād edip fī sebīlillāh karındaşlık etmedi ki onların birisi sāhibinden ᶜillet olmaksızın tevahhuş veyāhūd ihtişām etti" yaᶜnī mütevāhī olanlar yekdīgerinden ᶜilletsizin tevahhuş ve ihtişām etmezlerdi ki tevahhuş ve ihtişāmları ancak yekdīgerinden gördüğü ᶜillet için idi, yoksa bī-ᶜillet bir birāder kendi birāderinden istīhāş ve ihtişām etmemiştir demek olur.

[وقيل لبعضهم من نصحب قال من يرفع عنك ثقل التكلف وتسقط بينك وبينه مؤنة التحفظ وَكَانَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّادِقُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَثْقَلُ إِخْوَانِي عَلَيَّ مَنْ يَتَكَلَّفُ لي وَأَتَحَفَّظُ مِنْهُ وَأَخَفُّهُمْ عَلَى قَلْبِي مَنْ أَكُونَ معه كما أكون وحدي]

Ve dahi baᶜzu's-selefe denilmiş ki "Kimle biz musāhabe edelim?" O dahi: "Senden tekellüfün ağırlığını kaldırıp senin ile onun mā-beyninden müᵓnete tahaffuz sākıt olan kimseyi" demiş. Ve Caᶜfer b. Muhammed es-Sādık ᶜaleyhime'r-rıdvān derdi ki "Benim ihvānımın bana en ziyāde ağır ve sakīlleri o kimsedir ki bana tekellüf eder ve ben dahi ondan tahaffuz ederim ve gönlüme en ziyāde sebük ve ehaffları dahi o kimse olup ki ben kendisiyle olduğum hālde kendi yalnız bulunduğum gibiyim ki bir tahaffuz ve ᶜamel-i zāide beni mecbūr etmez" yaᶜnī lāübālī ve-lā teklīf konuştuğum ādemdir demek ister.

[وقال بعض الصوفية لا تعاشر من الناس إلا من لا تزيد عنده ببر ولا تنقص عنده بإثم يكون ذلك لك وعليك وأنت عنده سواء وإنما قال هذا لأن به يتخلص عن التكلف والتحفظ وإلا فالطبع يحمله على أن يتحفظ منه إذا علم أن ذلك ينقصه عنده وقال بعضهم كن مع أبناء الدنيا بالأدب ومع أبناء الآخرة بالعلم ومع العارفين كيف شئت]

Ve dahi baᶜzu's-sūfiyye demiş ki "Sen ancak o kimse ile muᶜāşeret eyle ki onun ᶜindinde senin birr ve ihsānın senin kadrini artırmaz ve ism ve maᶜsiyetin dahi senin kadrini eksik ve nākıs etmez isterse sana olsun ve isterse senin ᶜaleyhinde olsun" ki onun ᶜindinde senin ahvālin siyyān olup yaᶜnī senin ihsānın ile onun ᶜindinde kadrin zāid ve isāᵓetin ile katında iᶜtibārın sākıt ve nākıs olmayan ādemlere muᶜāşer[et] et ki başkalarıyla muᶜāşeret etme demektir. Ve böylece söylemesi ancak o

hikmet içindir ki kendisi tekellüf ve tahaffuzdan ancak bununla mütehallıs olur, yoksa onun isāʾeti onun yanında noksān-ı kadrine bir sebebiyyet vereceğini bilirse elbette onun tabʿı tahaffuza onun haml ettirir. Ve dahi baʿzu's-sūfiyye demiş ki "Sen ebnā-i dünyā ile edībāne ol ve ebnā-i āhiretle ʿālimāne hareket eyle ve ehl-i ʿirfān ile bī-tekellüf olup dilediğin gibi ol."

[وقال آخر لا تصحب إلا من يتوب عنك إذا أذنبت ويعتذر إليك إذا أسأت ويحمل مؤنة نفسك ويكفيك مؤنة نفسه وقائل هذا قد ضيق طريق الأخوة على الناس وليس الأمر كذلك بل ينبغي أن يواخى كل متدين عاقل ويعزم على أن يقوم بهذه الشرائط ولا يكلف غيره هذه الشروط حتى تكثر إخوانه إذ به يكون مواخيا في الله وإلا كانت مواخاته لحظوظ نفسه فقط ولذلك قال رجل للجنيد قد عز الإخوان في هذا الزمان أين أخ لي في الله فأعرض الجنيد حتى أعاده ثلاثًا فلما أكثر قال له الجنيد إن أردت أخًا يكفيك مؤنتك ويحتمل أذاك فهذا لعمري قليل وإن أردت أخًا في الله تحمل أنت مؤنته وتصبر على أذاه فعندي جماعة أعرفهم لك فسكت الرجل]

Ve dahi tāife-i sūfiyyeden bir zāt demiş ki "Sen ancak o kimse ile musāhib olmalısın ki eger sen ona bir kusūr ettinse senin kusūrun ʿafv eder ve eger bir yaramazlık ettinse kendisi sana iʿtizār eder ve senin müʾnetini haml edip kendi müʾnetinden dahi seni kifāyet eder ve bu sıfatta bulunmayanları sen musāhabet eyleme." Musannif-i merhūm bunun için der ki bu kelāmı söyleyen birāderlik yolunu tazyīk etmiştir, īcāb-ı hāl onun dediği gibi değildir, belki her bir müʾmine gerektir ki her bir dīndār ʿākılı istishāb ede ve bu şurūta kıyām etmeğe nefsine ʿazm ve cezm ede ve dīgerine bu şurūtu teklīf etmeye tā ki ihvānı bununla çok olup fī sebīlillāh karındaşlık etmiş olur ve böyle etmeyip de bu şurūtu eger birāderinden ararsa o vaktte onun muʾāhātı yalnız huzūz-ı nefsi içindir yaʿnī Allāh için değildir. Ve onun için Cüneyd-i Bagdādī hazretlerine bir zāt gidip "İhvān bu zamānda ʿazīz ve nāyāb olmuş, ben kendime ah fillāh nerede bulayım?" diye nedret-i ihvāndan bahs edince Cüneyd işbu ifādesinden yüz çevirip iʿrāz etti. Ve çün onu üç kerre tekrār edip kelāmı teksīr eyledi, Cüneyd hazretleri ona dedi ki "Eger senin müʾnetini ikfā ve ezā ve cefānı tahammül edecek bir karındaşı ararsan bu gibi birāder ben kendi ʿömrüme kasem ederim ki azdır, yaʿnī

nādir bulunur ve eger sen onun müᵓnetini refᶜ ve tahammül edip ezā ve cefāsına sabr edeceğin bir birāderi istersen ben sana kendi bildiğim bir cemāᶜat üzerine delālet ederim." Ve o hālde o zāt sükūt etmiş. Ve bundan maᶜlūm olur ki bu şurūtu kendi birāderinden aramayıp ancak kendi nefsinde bulunmasıyla bu şurūta tevfīkan hüsn-i muᶜāşeret ede. [369]

[واعلم أن الناس ثلاثة رجل تنتفع بصحبته ورجل تقدر على أن تنفعه ولا تضرر به ولكن لا تنتفع به ورجل لا تقدر أيضًا على أن تنفعه وتضرر به وهو الأحمق أو السيء الخلق فهذا الثالث ينبغي أن تتجنبه فأما الثاني فلا تجتنبه لأنك تنتفع في الآخرة بشفاعته وبدعائه وبثوابك على القيام به وقد أوحى الله تعالى إلى موسى عليه السلام "إِنْ أَطَعْتَنِي فَمَا أَكْثَرَ إِخْوَانَكَ" أي إن واسيتهم واحتملت منهم ولم تحسدهم وقد قال بعضهم صحبت الناس خمسين سنة فما وقع بيني وبينهم خلاف فإني كنت معهم على نفسي ومن كانت هذه شيمته كثر إخوانه]

Ve dahi bil ki halk-ı dünyā üç nevᶜ üzeredir: Bir nevᶜ sen onun sohbeti ile müntefiᶜ olursun. Ve dīger nevᶜi sen onun nefᶜine muktedir olursun ve onunla mutazarrır olmazsın lākin sen onun sohbeti ile müntefiᶜ olmazsın. Ve üçüncü nevᶜi sen onun nefᶜine muktedir olamazsın ve onunla sen mutazarrır olursun ki bu nevᶜ ahmak ve yaramaz ahlaklı olanlardır. İşte işbu üçüncü nevᶜ ādemlerden ictināb etmeniz gerektir. Ve ikinci nevᶜi ise sen ondan tecennüb etme, çünkü āhirette onun şefāᶜati ile ve dahi sana duᶜā etmesiyle ve hukūkuna kıyāmınızla müntefiᶜ olursun. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy edip buyurmuş ki "إِنْ أَطَعْتَنِي فَمَا أَكْثَرَ إِخْوَانَكَ" Yaᶜnī "Sen eger bana itāᶜat eder isen ne çok ihvānın olur" yaᶜnī eger sen onlara müvāsāt etmekle ezā ve cefālarına mütehammil oldunsa ve onları hased etmedinse senin ihvānın çok olur demektir. Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Ben elli sene nāsa müstashib oldum ve benimle onların beynlerinde bir hilāf vākiᶜ olmadı, zīrā ben onlarla kendi nefsim üzerinde bulunurdum." Ve kim ki onun şīmesi böyledir onun ihvānı çok olur.

[وَمِنَ التَّخْفِيفِ وَتَرْكِ التَّكَلُّفِ أَنْ لَا يَعْتَرِضَ فِي نَوَافِلِ الْعِبَادَاتِ كَانَ طَائِفَةٌ مِنَ الصُّوفِيَّةِ يصطحبون على شرط المساواة بين أربع معان إن أكل أحدهم النَّهَارَ كُلَّهُ لَمْ يَقُلْ لَهُ صَاحِبُهُ صُمْ وَإِنْ صَامَ الدَّهْرَ كُلَّهُ لَمْ يَقُلْ لَهُ أَفْطِرْ وَإِنْ نَامَ اللَّيْلَ كُلَّهُ لَمْ يَقُلْ

لَهُ قُمْ وَإِنْ صَلَّى اللَّيْلَ كُلَّهُ لَمْ يَقُلْ لَهُ نَمْ وَتَسْتَوِي حَالَاتُهُ عِنْدَهُ بِلَا مزيد ولا نقصان لأن ذلك إن تفاوت حرك الطبع إلى الرياء والتحفظ لا محالة وَقَدْ قِيلَ مَنْ سَقَطَتْ كُلْفَتُهُ دَامَتْ أُلْفَتُهُ من خفت مؤنته دامت مودته]

Ve dahi tahfīf ve terk-i tekellüftendir ki onun nevāfil-i ᶜibādātına iᶜtirāz etmemeklik ki tāife-i sūfiyyeden birtakım zevāt var idi ki muᵓāhāt ve musāhabetlerine dört maᶜnā şart ederlerdi ki eger onların birisi müddet-i ᶜömründe sıyām-ı tatavvuᶜ etmezse onun sāhibi ona oruç tut demeyecektir ve eger onların birisi tūl-i dehri sıyām edip iftār etmezse onun sāhibi ona iftār et demeyecektir ve eger onların birisi gecelerinde kāmilen yatıp uyanmazsa onun sāhibi ona kalk demeyecektir ve eger gecesini kāmilen namāza müstagrak eylerse onun sāhibi ona uykuya var demeyecektir yaᶜnī onun hālātı bilā-mezīd ve lā noksān onun ᶜindinde mütesāvī ola, çünkü tefāvüt edecek olursa lā-mahāle tabᶜı riyā ve tahaffuza tahrīk eder. Ve denilmiş ki kim ki onun külfeti sākıt olur, onun ülfeti dāim olur ve kim ki onun müᵓneti hafīf olur, meveddeti dāim olur.

[وقال بعض الصحابة إن الله لعن المتكلفين وقال صلى الله عليه وسلم "أَنَا وَالْأَتْقِيَاءُ مِنْ أُمَّتِي بُرَآءُ مِنَ التَّكَلُّفِ" وَقَالَ بَعْضُهُمْ إِذَا عَمِلَ الرَّجُلُ فِي بَيْتِ أَخِيهِ أَرْبَعَ خِصَالٍ فَقَدْ تَمَّ أُنْسُهُ بِهِ إِذَا أَكَلَ عِنْدَهُ وَدَخَلَ الْخَلَاءَ وَصَلَّى وَنَامَ فَذُكِرَ ذَلِكَ لِبَعْضِ الْمَشَايِخِ فَقَالَ بَقِيَتْ خَامِسَةٌ وَهُوَ أَنْ يَحْضُرَ مَعَ الْأَهْلِ فِي بَيْتِ أخيه ويجامعها لأن البيت يتخذ للاستخفاء في هذه الأمور الخمس وإلا فالمساجد أروح لقلوب الْمُتَعَبِّدِينَ فَإِذَا فَعَلَ هَذِهِ الْخَمْسَ فَقَدْ تَمَّ الْإِخَاءُ وَارْتَفَعَتِ الْحِشْمَةُ وَتَأَكَّدَ الِانْبِسَاطُ وَقَوْلُ الْعَرَبِ فِي تَسْلِيمِهِمْ يُشِيرُ إِلَى ذَلِكَ إِذْ يَقُولُ أحدهم لصاحبه مرحبًا وأهلًا وَسَهْلًا أَيْ لَكَ عِنْدَنَا مَرْحَبٌ وَهُوَ السَّعَةُ فِي الْقَلْبِ وَالْمَكَانِ وَلَكَ عِنْدَنَا أَهْلٌ تَأْنَسُ بِهِمْ بِلَا وَحْشَةٍ لَكَ مِنَّا وَلَكَ عِنْدَنَا سُهُولَةٌ فِي ذَلِكَ كُلِّهِ أَيْ لَا يَشْتَدُّ علينا مِمَّا تُرِيدُ]

Ve dahi baᶜzu's-sahābe demiş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri mütekellifīn gürūhu laᵓnet etmiş, yaᶜnī onları rahmetinden tard ve tebᶜīd etmiştir. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَنَا وَالْأَتْقِيَاءُ مِنْ أُمَّتِي بُرَآءُ مِنَ التَّكَلُّفِ"[221] Yaᶜnī "Ben ve ümmetim etkiyāsı tekellüften berīyiz." Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Bir ādem eger birāderi hānesinde dört

---

221 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/384.

işi işlerse onunla ünsü tamām olmuş olur ki eger hānesinde ekl etti ve helāya girdi ve namāz kıldı ve uykuya vardı, o vaktte onun ünsiyyeti tamām olmuş olur." Ve bu dört hısāl icrāsı hakkında olan işbu kelāmı baᶜzu'l-meşāyıha zikr olunca o dahi demiş ki "Beşincisi kalmıştır ki kendi ehli ile berāber hāzır olup birāderi hānesinde ehline mücāmaᶜa etmektir" zīrā hāne ancak işbu umūr-ı hamseyi gizletmek için ittihāz olunur, yoksa kulūb-ı müteᶜabbidīne mesācid-i şerīfe daha ziyāde rāhat verirler. Ve çün bu umūr-ı hamseyi birāderi hānesinde işler, artık o vaktte [370] karındaşlığı tamām olup aradan haşmetlik kalkar ve inbisātları müteʾekkid olur. Ve teslīmlerinde ᶜArabın kavli buna işāret eder, çünkü sāhibi yanına gittiği vaktte ona der ki "Merhaben ve ehlen ve sehlen" yaᶜnī senin için kalb ve mekānda geniş ve vüsᶜatli yer vardır ve dahi senin için onunla istīnās edeceğin ehl vardır ki sana bizden bir vahşet olmaz ve dahi bunun cemīᶜisinde senin için bizde bir sühūlet ve kolaylık vardır ki senin dilediğin şeyden bizde bir nesne müştedd olmaz yaᶜnī bize güçlüğü olmaz demektir.

[وَلَا يَتِمُّ التَّخْفِيفُ وَتَرْكُ التَّكَلُّفِ إِلَّا بِأَنْ يَرَى نَفْسَهُ دُونَ إِخْوَانِهِ وَيُحْسِنَ الظن بهم ويسيء الظن بنفسه فإذا رآهم خيرا من نفسه فعند ذلك يكون هو خيرًا منهم وقال أبو معاوية الأسود إخواني كلهم خير مني قيل وكيف ذلك قال كلهم يرى لي الفضل عليه ومن فضلني على نفسه فهو خير مني وقد قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَلَا خَيْرَ فِي صُحْبَةِ مَنْ لَا يَرَى لَكَ مِثْلَ مَا تَرَى لَهُ" فَهَذِهِ أَقَلُّ الدَّرَجَاتِ وَهُوَ النَّظَرُ بِعَيْنِ الْمُسَاوَاةِ وَالْكَمَالِ فِي رؤية الفضل للأخ ولذلك قال سفيان إذا قيل لك يا شر الناس فغضبت فأنت شر الناس أي ينبغي أن تكون معتقدًا ذلك في نفسك أبدًا وسيأتي وجه ذلك في كتاب الكبر والعجب وقد قيل في معنى التواضع ورؤية الفضل للإخوان أبيات

تذلل لمن إن تذللت له — يرى ذاك للفضل لا للبله

وجانب صداقة من لا يزا — ل على الأصدقاء يرى الفضل له

وقال آخر

كم صديق عرفته بصديق — صار أحظى من الصديق العتيق

ورفيق رأيته في طريق — صار عندي هو الصديق الحقيقي

وَمَهْمَا رَأَى الْفَضْلَ لِنَفْسِهِ فَقَدِ احْتَقَرَ أَخَاهُ وَهَذَا فِي عُمُومِ الْمُسْلِمِينَ مَذْمُومٌ قَالَ صَلَّى الله عليه وسلم "بِحَسَبِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ"]

Ve tahfīf ve terk-i tekellüf ancak kendi nefsini onun ihvānı mā-dūnunda görmekledir ki bundan gayrı dīger bir şey ile tahfīf ve terk-i tekellüf tamām olmaz, yaᶜnī hemīşe ihvānına hüsn-i zann edip ve nefsine sūᵓ-i zann ede ve çün onları kendi nefsinden hayrlı görür o vaktte kendisi onlardan hayrlı olmuş olur. Ebū Muᶜāviye el-Esved demiş ki "Benim ihvānım kāffesi benden yeğ ve hayrlıdırlar." Ve bu nice olur ona denildikte demiş ki "Cemīᶜisi fazlı bana görüp her biri kendi nefsine beni tafdīl eder ve beni nefsi üzerine tafdīl eden kimse elbette benden hayrlıdır." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَلَا خَيْرَ فِي صُحْبَةِ مَنْ لَا يَرَى لَكَ مِثْلَ مَا تَرَى لَهُ"[222] Yaᶜnī "Ādem kendi halīlinin dīni üzerindedir ve sana kendin ona gördüğün gibi göremeyen ādemin sohbetinde hayr yoktur" ki bu ekall-i derecāt-ı meveddettir ki onu ᶜayn-ı müsāvāt ile göre. Ve kemāl odur ki fazlı birāderine görüp kendi nefsi üzerine onu tafdīl eyleye ve onun için Süfyān demiş ki "Eger sana yā şerre'n-nās denildi ve sen ondan gücenip gazab ettin ise artık hakīkaten nāsın şerrlisisin" yaᶜnī kendi nefsinde dāimā bunu muᶜtekad olmaklığın gerektir ki senin nefsin hemīşe nāsın şerrlisini göresin. Ve bunun vechi baᶜde-mā ᶜucb ve tekebbür kitābında vārid olacaktır. Ve tevāzuᶜ ve ihvāna fazlı görmekte ebyāt-ı belīga denilmiş ki

تذلل لمن إن تذللت له   يرى ذاك للفضل لا للبله

وجانب صداقة من لا يزال   على الأصدقاء يرى الفضل له

Yaᶜnī "Sen o kimseye tevāzuᶜ ve tezellül et ki o züll ve tevāzuᶜu ancak fazla bilir ki bekeh ve bunluğa bilmez. Asdikāsı üzere dāimā fazlı kendi nefsine görenden sen tecennüb eyle ki bu şīme dostluk ve sadākate yakışmaz." Ve dīger bir şāᶜir demiş ki

---

222 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 13/398, no: 8028; *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/299, no: 2696; *el-Mustedrek*, 4/188, no: 7319; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/189.

كم صديق عرفته بصديق صار أحظى من الصديق العتيق
ورفيق رأيته في طريق صار عندي هو الصديق الحقيقي

Yaʿnī "Nice dost ve yārānım var ki ben onları yārān vāsıtalarıyla bilmişim ve o sadīk ve dost-ı cedīd sadīk-i ʿatīkten daha ziyāde bana hazlı olmuştur. Ve dahi nice refīki yolda görmüşüm ki benim ʿindimde sadīk-i hakīk o olmuştur." Ve'l-hāsıl kaçan ki fazlı kendi nefsine görür, onun birāderini ihtikār etmiş olur ve bu ise ʿumūm-ı müslimīnde mezmūmdur. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "بِحَسَبِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ"[223] Yaʿnī "Müʾmine bir şerr kāfīdir ki müslim birāderini tahkīr ede" çünkü müʾmine müʾminin tahkīri cāiz değildir. Ve eger bir müʾmin bir müʾmini tahkīr ederse o tahkīr onun helākine bir şerr-i kāfīdir ki bundan başka onun dīger bir taksīri olmazsa da bu kusūr ona elverir demek olur.

[وَمِنْ تَتِمَّةِ الِانْبِسَاطِ وَتَرْكِ التَّكَلُّفِ أَنْ يُشَاوِرَ إِخْوَانَهُ في كل ما يقصده ويقبل إشاراتهم فقد قال تعالى ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾] [371]

Ve dahi tetimme-i inbisāt ve terk-i tekellüf müşāvere-i ihvān iledir ki her bir maksadı ile ihvānına danışıp meşveret ede ve her ne ki ona işāret ederlerse onu kabūl ede ki tebāreke ve taʿālā hazretleri Nebī-i zī-şānına hitāben ve ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾[224] diye emr ü fermān buyurmuştur.

[وينبغي أن لا يخفي عنهم شيئًا من أسراره كما روي أن يعقوب ابن أخي معروف قال جاء أسود بن سالم إلى عمي معروف وكان مواخيا له فقال إن بشر بن الحارث يحب مؤاخاتك وهو يستحي أن يشافهك بذلك وقد أرسلني إليك يسألك أن تعقد له فيما بينك وبينه أخوة يحتسبها ويعتد بها إلا أنه يشترط فيها شروطًا لا يحب أن يشتهر بذلك ولا يكون بينك وبينه مزاورة ولا ملاقاة فإنه يكره كثرة الالتقاء فقال معروف أما أنا لو آخيت أحدًا لم أحب مفارقته ليلًا ولا نهارًا ولزرته في كل وقت وآثرته على نفسي في كل حال ثم ذكر من فضل الأخوة والحب في الله أحاديث كثيرة ثم قال فيها وقد آخى رسول الله صلى الله عليه وسلم عليًا فشاركه في العلم

223 Müslim, el-Birr ve's-Sılā, 10; Ebū Dāvūd, Edeb, 40, no: 4882; İbn Māce, Zühd, 23, no: 4213; *Musnedu* Ahmed, 13/159, no: 7727.

224 Ālu ʿİmrān, 3/159.

وقاسمه في البدن وأنكحه أفضل بناته وأحبهن إليه وخصه بذلك لمؤاخاته وأنا أشهدك أني قد عقدت له أخوة بيني وبينه وعقدت إخاءه في الله لرسالتك ولمسألته على أن لا يزورني إن كره ذلك ولكني أزوره متى أحببت ومره أن يلقاني في مواضع نلتقي بها ومره أن لا يخفي علي شيئًا من شأنه وأن يطلعني على جميع أحواله فأخبر ابن سالم بشرا بذلك فرضى وسر به]

Ve onlardan bir nesneyi gizletmemek gerektir yaʿnī saklı olan sırrına dahi onları āgāh ede ki hīçbir şey ihvānından saklamaya, nitekim rivāyet olunur ki Maʿrūf'un birāderzādesi Yaʿkūb rivāyet edip demiş ki "Esved b. Sālim benim ʿammim Maʿrūf'a muʾāhātı var idi. Bir gün ʿammim Maʿrūf'un yanına gelip demiş ki "Bişr b. el-Hāris seninle muʾāhāt etmek ister ve bunu şifāhen sana söylemekten utanıyor, beni bununla sana gönderdi tā ki sen kendin ile onun arasında hasbeten lillāh olarak bir uhuvvet ʿakdi bağlayasın tā ki onunla kendisi muhtesib ola ve onunla muʿtedd ola velākin birtakım şurūt ile ʿakdini ister ki kendisi onunla müştehir olmasını sevmez ve dahi seninle onun mā-beyninde ziyāretleşmek ve görüşmek olmaya, çünkü kendisi kesret-i mülākāttan hoşlanmaz." Cevābında Maʿrūf dahi demiş ki "Ben isem ben bir kimse ile muʾāhāt etsem ne gece ve ne gündüz ondan bir lahzada ayrılıp müfārakat etmek istemem yaʿnī aslā onun müfārakatini sevmem, her bir vaktte onu ziyāret edip ve her bir hālde onu nefsime īsār ve takdīm etmek isterim." Ve fazl-ı ahaviyyet hakkında ve Allāh için vākiʿ olan hubbun fezāilinde pek çok ehādīs-i şerīfeyi zikr ve beyān etmekle ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin dahi Hazret-i ʿAlī ile olan muʾāhāt ve ʿilmde onunla müşāreket ve bedende dahi mukāseme edip onun efdal-i benātı ve onların ona en ziyāde sevgilisini ona inkāh ve tezvīc ve muʾāhātına bināen onunla muhtass ettiği kaziyyesini dahi hikāye ettikten sonra Maʿrūf: "Ben sana işhād ederim ki ben ona beynimizde o vechle ʿakd-i ahaviyyet eyledim ve senin risāletin ve onun mesʾeleti için fillāh olarak birāderliğini şol şart ile ʿakd ettim ki kendisi hoşlanmadığı hālde beni ziyāret etmeye velākin ben sevdiğim vaktte onu ziyāret edeyim ve ona emr eyle ki baʿzı yerlerde benimle mülākāt ede yaʿnī mülākātımıza münāsib göreceği yerlerde mülākāt edip görüşelim

ve dahi ona emr eyle ki bir şey benim üzerine ihfā ve ketm eylemeye yaᶜnī kendi şeᵓninden bir şey üzerime saklayıp gizletmeye tā ki cemīᶜ-i ahvāline beni muttaliᶜ eyleye” dedikte İbn Sālim dahi bununla Bişr’e haber verdi, o dahi onunla rāzī olup mesrūr oldu.

[فهذا جامع حقوق الصحبة وقد أجملناه مرة وفصلناه أخرى ولا يتم ذلك إلا بأن تكون على نفسك للإخوان ولا تكون لنفسك عليهم وأن تُنْزِلَ نَفْسَكَ مَنْزِلَةَ الْخَادِمِ لَهُمْ فَتُقَيِّدَ بِحُقُوقِهِمْ جميع جوارحك]

İşte hukūk-ı sohbetin cāmiᶜi budur ve biz onu gāh mücmel ve gāh mufassal olarak zikr ettik. Ve bu hukūk ancak o vaktte tamām olur ki sen kendi nefsin üzerine ihvān için musallat olasın, nefsin için onların ᶜaleyhinde olmayasın ve hem dahi kendi nefsin onlara hizmetçi menzilesinde inzāl edip cemīᶜ-i cevārihin onların hukūklarına mukayyed ve bağlı edesin ki o vaktte bununla hukūk-ı sohbet tamām olmuş olur, yoksa böyle olmayınca tamām olmaz demektir. Ve hukūklarına takyīd-i cevārih keyfiyyeti ise:

[أَمَّا الْبَصَرُ فَبِأَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِمْ نَظَرَ مَوَدَّةٍ يَعْرِفُونَهَا مِنْكَ وَتَنْظُرَ إِلَى مَحَاسِنِهِمْ وَتَتَعَامَى عَنْ عُيُوبِهِمْ وَلَا تَصْرِفَ بَصَرَكَ عَنْهُمْ فِي وَقْتِ إقبالهم عليك وكلامهم معك روي أنه صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُعْطِي كُلَّ من جلس إليه نصيبًا من وجهه وما استصغاه أحد إلا ظن أنه أكرم الناس عليه حتى كان مجلسه وسمعه وحديثه ولطيف مسألته وتوجهه للجالس إليه وكان مجلسه مجلس حياء وتواضع وأمانة وَكَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَكْثَرَ النَّاسِ تَبَسُّمًا وَضَحِكًا في وجوه أصحابه وتعجبًا مما يحدثونه به وكان ضحك أصحابه عنده [372] التبسم اقتداء منهم بفعله وتوقيرًا له عليه السلام]

Evvelā basarın takyīdi odur ki ihvāna dāimā nazar-ı meveddetle bakıp o nazar senden nazar-ı meveddet olduğunu bileler ve hemīşe onların mehāsinlerini görüp ᶜuyūblarından teᶜāmī ve görmemezlik ede ve dahi sana teveccüh ve ikbāl edip söyleştikleri vaktte onlardan basarın sarf ve tahvīl olunmaya. Mervīdir ki ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin bezm-i celīline hāzır olup cālis olanların her birine mübārek vech-i münīrinden behre verirdi ve bir kimsenin hadīs-i ᶜālīsini işitip istigāᵓ etmedi illā ki kendi nefsini onun katında ekremü’n-nās olduğunu zann ve gümān etmedi, yaᶜnī her bir müstasgīsi

onun ᶜindinde ekremü'n-nās olduğunu zann eylerdi, bu dahi her birine tamām-ı iltifātından hāsıl olur ve onun meclisi ve semᶜi ve tekellümü ve mülātafat ve mesᵓeleti ve teveccüh ve ikbāli onun celīs ve hem-bezmine idi ve dahi meclisi meclis-i hayāᵓ ve tevāzuᶜ ve emānet idi ve dahi ashābına yüzü güleç olup tebessümü ve dahiki herkesten ziyāde idi ve dahi huzūr-ı ᶜālīsine ᶜarz ettikleri ifādelerinden dahi müteᶜaccib olup beğenirdi ve onun bezm-i sāmīsinde ashābının gülmeleri fi'l-gālib tebessüm idi ki onun fiᶜline iktidāen ve zāt-ı Risālet-penāhīsine tevkīran refᶜ-i savt ile gülmeyip inbisātlarında ancak yüz güleçlik edip tebessüm eylerlerdi.

[وأما السمع فبأن تسمع كلامه مُتَلَذِّذًا بِسَمَاعِهِ وَمُصَدِّقًا بِهِ وَمُظْهِرًا لِلاسْتِبْشَارِ بِهِ وَلَا تَقْطَعَ حَدِيثَهُمْ عَلَيْهِمْ بِمُرَادَّةٍ وَلَا مُنَازَعَةٍ وَلا مُدَاخَلَةٍ وَاعْتِرَاضٍ فَإِنْ أَرْهَقَكَ عَارِضٌ اعْتَذَرْتَ إِلَيْهِمْ وتحرس سمعك عن سماع ما يكرهون]

Ve semᶜ ise o dahi takyīdi şu sūretledir ki sen onların sözlerini mütelezziz olarak dinleyesin ve onunla musaddık olup onu tekzīb etmeyesin ve istimāᶜıyla beşāşet edip onunla istibşār edesin ve sözlerini onlara bir meredde veyā bir münāzaᶜa ve dahl ve iᶜtirāz ile kesmeyesin ve eger mübrem ve zarūrī bir hāl sana tārī olup da sözlerini katᶜ edecek olursan onlardan ᶜözrü dileyip istiᶜfā-yı kusūr etmelisin ve hoşlanmadıkları sözlerin istimāᶜından dahi kendi semᶜini hirāset edip o sözleri işitmeyesin.

[وأما اللسان فقد ذكرنا حقوقه فإن القول فيه يطول وَمِنْ ذَلِكَ أَنْ لَا يَرْفَعَ صَوْتَهُ عَلَيْهِمْ وَلَا يُخَاطِبَهُمْ إِلَّا بِمَا يَفْقَهُونَ]

Ve lisān ise o dahi keyfiyyet-i takdīyidi fī-mā sebak onun hukūkunu zikr etmişiz, iᶜādesiyle bahs uzanır, fakat ihvānına refᶜ-i savt etmemesi ve fehm edemeyecekleri lügat ve elfāz ile onlara tekellüm etmemesi dahi takyīd-i lisān vācibātındandır.

[وَأَمَّا الْيَد فَأَنْ لَا يَقْبِضَهُمَا عَنْ مُعَاوَنَتِهِمْ فِي كُلِّ ما يتعاطى باليد]

Ve el ise o dahi el ile teᶜātī olunan her bir nesneden çekip muᶜāvenetlerinden tutulmamasıdır, yaᶜnī eyādī ile icrāsı lāzım gelen muᶜāvenetlerde ellerini istiᶜmāl edesin.

[وأما الرجلان فأن يمشي بهما وراءهم مشي الأتباع لا مشي المتبوعين ولا يَتَقَدَّمَهُمْ إِلَّا بِقَدْرِ مَا يُقَدِّمُونَهُ وَلَا يَقْربَ مِنْهُمْ إِلَّا بِقَدْرِ مَا يُقَرِّبُونَهُ وَيَقُومَ لَهُمْ إِذَا أَقْبَلُوا وَلَا يَقْعُدَ إِلَّا بِقُعُودِهِمْ وَيَقْعُدَ متواضعًا حيث يقعد ومهما تم الاتحاد خف حمله من هذه الحقوق مثل القيام والاعتذار والثناء فإنها من حقوق الصحبة وفي ضمنها نوع من الأجنبية والتكلف فإذا تم الاتحاد انطوى بساط التكلف بالكلية فلا يسلك به إلا مسلك نفسه لأن هذه الآداب الظاهرة عنوان آداب الباطن وصفاء القلب ومهما صفت القلوب استغنى عن تكلف إظهار ما فيها]

Ve iki ayaklar ise onların dahi kaydı bu sūretledir ki ihvān ile berāber yürüdükleri vaktte ihvānın artları sonra tebaᶜanın yürüyüşü gibi yürüyeler ki metbūᶜīn yürüyüşü gibi yürümeyeler ve onlar onu takdīm ettikleri mikdārdan ileriye varıp onlara tekaddüm eylemeyeler ve onların takrīb ettikleri mikdārdan ziyāde onlardan yaklaşmaya ve geldikleri vaktte onlara kıyām ede ve onlar oturmadıkça kendisi dahi oturmaya ve onlardan sonra kendi yerinde mütevāziᶜ olarak otura. Ve her ne vaktte ki ahaveyn beyninde ittihād tāmm olur, işbu hukūkun hamli dahi hafīf olur, meselā kıyām ve iᶜtizār ve senānın vücūbu sākıt olup lüzūmları kalmaz, çünkü bunlar hukūk-ı sohbettendirler ve zımnlarında tekellüf ve ecnebiyyetten bir nevᶜ vardır yaᶜnī bu gibi muᶜāmeleler ancak ecnebī olup ah ve birāder olmayanlara icrāları zālım gelir ki bīgānegānın hukūk-ı musāhabeleri iktizāsındandırlar. Ve ittihād tamām olup külliyyen bisāt-ı tekellüf ortadan tayy ve refᶜ olunursa artık kendi nefsinin mesleki ile onunla sālik olur. Ādem kendi nefsine kıyām eder mi ve kendi nefsinden ᶜözr diler mi veyāhūd nefsini üzerine medh ve senā eder mi? Elbette bunları nefsine etmez ve etmeyince onunla yekcān ve yek-vücūd olup ittihād-ı tāmm ile dost ve müttehid bulunduğu birāderine dahi icrāları vācib kalmaz, zīrā bu ādāb-ı zāhire ādāb-ı bātınenin ve safā-i kalbin ᶜunvānıdır ve kulūb sāfī olunca derūnlarında muzmer bulunan nesnenin izhārından müstagnī olurlar ki izhārlarına bir hācet ve lüzūm ve fāide kalmaz.

[ومن كان نظره إلى صحبة الخلق فتارة يعوج وتارة يستقيم ومن كان نظره إلى الخالق لزم الاستقامة ظاهرًا وباطنًا وزين باطنه بالحب لله ولخلقه وزين ظاهره بالعبادة لله والخدمة لعباده فإنها أعلى [373] أنواع الخدمة لله إذ لا وصول إليه إلا

بحسن الخلق ويدرك العبد بحسن خلقه درجة القائم الصائم وزيادة]

Ve kim ki nazarı halkın sohbetinedir, artık o kimse gāh eğri olur ve gāh doğru olur ve kim ki onun nazarı hālıkadır, zāhiren ve bātınen istikāmeti iltizām eder ve Zāt-ı Zü'l-Celāl ve halkına muhabbet etmekle derūnunu tezyīn eder ve dahi Allāh'a ᶜibādet ve ᶜibādına hizmet etmekle kendi zāhirini tezyīn eder; hizmetin aᶜlāsı dahi odur yaᶜnī ᶜibāda hizmet etmek Zāt-ı Zü'l-Celāl'e olan envāᶜ-ı hizmetin aᶜlāsıdır, çünkü hüsn-i huluk olmadıkça ona vāsıl olamaz, ādem kendi hüsn-i huluku ile sāim ve kāim olanların derecelerine ve daha ziyādeye vāsıl olur.

Hātimetü Li-Hāze'l-Bābi

[خاتمة لهذا الباب]

[نذكر فيها جملة آداب العشرة والمجالسة مع أصناف الخلق ملتقطة من كلام بعض الحكماء]

İşbu bābın hātimesi ki asnāf-ı halk ile ᶜişret ve mücālesetin ādābından baᶜzu'l-hukemānın kelāmından mültekıt olarak birtakım ādābı içinde zikr olunur. Şöyle ki:

[إن أردت حسن العشرة فالق صديقك وعدوك بوجه الرضا من غير ذلة لهم ولا هيبة منهم وتوقير من غير كبر وتواضع مي غَيْرِ مَذَلَّةٍ وَكُنْ فِي جَمِيعِ أُمُورِكَ فِي أَوْسَطِهَا فَكِلَا طَرَفَيْ قَصْدِ الْأُمُورِ ذَمِيمٌ وَلَا تَنْظُرْ فِي عِطْفَيْكَ وَلَا تُكْثِرِ الِالْتِفَاتَ وَلَا تَقِفْ عَلَى الْجَمَاعَاتِ]

Hüsn-i ᶜişret murād eder isen sadīk ve düşmanına vech-i rızā ile karşılamalısın ki onlara zillet veyāhūd onlardan heybetle mülākāt etmeyesin ve dahi vakār ile kibr ve mezellet ve tevāzuᶜ eylemeksizin mülākāt edesin ve umūrun kāffesinde hāl-i mütevassıtta olup ifrāt ve taksīr cāniblerinde bulunmayasın, zīrā kasd-ı umūrun iki tarafı dahi mezmūmdur ve dahi iki tarafına ve omuz başlarına bakmayasın ve sağ ve sola iltifātı teksīr etmeyesin ve cemāᶜāt üzerine tetebbuᶜ edip artları sonra düşmeyesin.

[وَإِذَا جَلَسْتَ فَلَا تَسْتَوْفِزْ وَتَحَفَّظْ مِنْ تَشْبِيكِ أَصَابِعِكَ وَالْعَبَثِ بِلِحْيَتِكَ وَخَاتَمِكَ وَتَخْلِيلِ أَسْنَانِكَ وَإِدْخَالِ أُصْبُعِكَ فِي أَنْفِكَ وَكَثْرَةِ بصاقك وتنخمك وطرد الذباب من وجهك وكثر التَّمَطِّي وَالتَّثَاؤُبِ فِي وُجُوهِ النَّاسِ وَفِي الصَّلَاةِ وغيرهما]

Ve dahi oturduğun vaktte sıçramakla kalkmayasın ve parmaklarını teşbīk etmekten yaᶜnī birbirlerine geçirmekten ve sakalın ile oynamaktan ve hātemine ᶜabes ve lehv eylemekten ve dişlerini hılāl ile karıştırmaktan ve parmağını burnuna sokmaktan ve çok tükrüğü tükürmek ve sümükten burnunun pāk etmekten ve yüzünden sineği kavmaktan ve halk yüzünde ve namāzda ve sāir vaktte pek çok temattī ve tesāᵓub etmekten sakınıp tahaffuz eyle.

[وليكن مجلسك هاديا وَحَدِيثُكَ مَنْظُومًا مُرَتَّبًا وَأَصْغِ إِلَى الْكَلَامِ الْحَسَنِ مِمَّنْ حَدَّثَكَ مِنْ غَيْرِ إِظْهَارِ تَعَجُّبٍ مُفْرِطٍ ولا تسأله إعادته واسكت عن المضاحك والحكايات ولا تحدث عن إعجابك بولدك ولا جاريتك وَلَا شِعْرِكَ وَلَا تَصْنِيفِكَ وَسَائِرِ مَا يَخُصُّكَ وَلَا تَتَصَنَّعْ تَصَنُّعَ الْمَرْأَةِ فِي التَّزَيُّنِ وَلَا تتبذل تبذل العبد وتوق كثرة الكحل والإسراف في الدهن وَلَا تُلِحَّ فِي الْحَاجَاتِ]

Ve dahi hādī olarak yaᶜnī sükūn ve vakār üzere oturup söyleşmekte dahi sözün iyi ve manzūm ve müretteb ola, dāimā kelām-ı hasene isgāᵓ edip yaᶜnī seninle söyleşenin kelāmına taᶜaccüb-i müfriti izhār etmeksizin dinleyip güzel sözünü isgāᵓ edesin ve onun iᶜādesini istemeyesin ve dahi mudhik ve hikāyāttan sākit ol ve evlād ve cāriyelerine ve şiᶜr ve tasnīfine ve sana mahsūs olan eşyāna ᶜucb ve beğenmekliğin üzerine tahdīs eyleme ve tezyīnde zennānenin tasannuᶜu gibi tasannuᶜ etme ve ᶜabdin tenezzül ve tebezzülü gibi tebezzül eyleme ve dahi sürme çokluğundan ve yağlanmakta isrāf eylemekten ve hācātta ilhāh ve ibrām etmekten sakınıp tevakkī eyle.

[وَلَا تُشَجِّعْ أَحَدًا عَلَى الظُّلْمِ وَلَا تُعْلِمْ أَهْلَكَ وَوَلَدَكَ فَضْلًا عَنْ غَيْرِهِمْ مِقْدَارَ مَالِكَ فَإِنَّهُمْ إِنْ رَأَوْهُ قَلِيلًا هُنْتَ عِنْدَهُمْ وَإِنْ كَانَ كَثِيرًا لَمْ تَبْلُغْ قَطُّ رِضَاهُمْ وَخَوِّفْهُمْ مِنْ غَيْرِ عُنْفٍ ولن لهم من غير ضعف ولا تهازل أمتك ولا عبدك فيسقط وقارك]

Ve dahi bir zulm üzerine bir kimseyi teşcīᶜ ettirmeyesin ve aslā bir kimseye velev ki ehl ve evlādın olsun mālının mikdārını bildirmeyesin,

zīrā eger onu az görürlerse onlarla gözlerinde sen hakīr ve heyyin olursun ve eger onu çok görürlerse onların rızālarını aslā tahsīl edemezsin ve dahi ᶜunf ve şiddet etmeksizin ehl ve evlādını tahvīf eyle ve hem dahi onlara zaᶜf ve zebūnluk göstermeksizin yumuşak ol ve köle ve halāyıklarınla mizāh ve mühāzele ve maskaralık sözleri söyleme tā ki senin vakārın onların ᶜindlerinde sākıt olmaya.

[وَإِذَا خَاصَمْتَ فَتَوَقَّرْ وَتَحَفَّظْ مِنْ جَهْلِكَ وَتَجَنَّبْ عَجَلَتَكَ وَتَفَكَّرْ فِي حُجَّتِكَ وَلَا تُكْثِرِ الْإِشَارَةَ بيديك ولا تكثر الالتفات إلى من وراءك ولا تجث على ركبتيك وإذا هدأ غيظك فتكلم]

Ve dahi eger muhāsame edip bir kimse ile mücādele ettinse vakārlı ol, kendi cehl [374] ve nādānlığından sakınıp kendini muhāfaza eyle ve dahi ᶜaceleliği terk edip ᶜacelelikten mücānebet eyle ve īrād edeceğin huccetine dahi tefekkür eyle ve elin ile teksīr-i işāretten ve etrāfına bakıp teksīr-i iltifāttan ve arkandaki ādemlere nazar etmekten ve iki dizlerin üzerine sürünerek yürümekten dahi ihtirāz ve mübāᶜadet edesin ki bu ahvāl mücādelede mezmūm olup ᶜākılāne ve hakīmāne davranmak gerektir ve ne vaktte ki gayz ve gazabın durduysa o vaktte tekellüm eyle yaᶜnī gazabda iken tekellüm etme demektir.

[وإن قربك سلطان فكن منه على مثل حد السنان فإن استرسل عليك فلا تأمن انقلابه علبك وارفق به رفقك بالصبي وكلمه بما يشتهيه ما لم يكن معصية ولا يحملنك لطفه بك أن تدخل بينه وبين أهله وولده وحشمه وإن كنت لذلك مستحقًا عنده فإن سقطة الداخل بين الملك وبين أهله سقطة لا تنعش وزلة لا تقال]

Ve dahi eger bir sultān seni yanında mukarrib ettiyse sen ondan hadd-i sinān gibi ol ve sana kendini istirsāl eyler ise yine sen üzerine dönüp inkılāb etmekten emīn olma ve onunla muᶜāşeret ettiğin vakt sabīye ettiğin rıfk gibi onunla rıfk eyle ve dilediği nesne ile ona tekellüm eyle meger ki maᶜsiyet ola ve onun lutfu ehl ve evlād ve haşemi ile onun mā-beynlerinde girmeğe seni haml etmeye velev ki onun ᶜindinde buna müstehakksın, zīrā melik ile onun ehli arasında girip düşen ādemin düşmesine nehdat ve kıyām yoktur ve onun zelletine ikāle ve refᶜ etmek yoktur ki beynlerinde duhūl eden kimse eger bir hatāᵓ ve kusūra düşerse

ondan sıçrayıp serīᶜan kıyām edemez ve eger bir zelle ve hatāya uğrarsa ona bir ikāle olamaz yaᶜnī bir kimse onun zelletini iskāt edip onu ondan kaldıramaz demektir.

[وإياك وصديق العافية فإنه أعدى الأعداء ولا تجعل مالك أكرم من عرضك]

Ve dahi sadīk-i ᶜāfiyetten sakınıp be-gāyet ondan hazer ve tevakkī ve mübāᶜadet edesin ki her bir düşmandan ziyāde ᶜadüvv ve düşmandır ve senin ᶜırzından mālını daha ziyāde ᶜazīz ve mükerrem etmeyesin, zīrā ᶜırz her bir şeyden eᶜazz ve mükerrem ve muhteremdir.

[وإذا دَخَلْتَ مَجْلِسًا فَالْأَدَبُ فِيهِ الْبِدَايَةُ بِالتَّسْلِيمِ وَتَرْكُ التَّخَطِّي لِمَنْ سَبَقَ وَالْجُلُوسُ حَيْثُ اتَّسَعَ وَحَيْثُ يَكُونُ أَقْرَبَ إِلَى التَّوَاضُعِ وَأَنْ تُحَيِّيَ بِالسَّلَامِ مَنْ قَرُبَ مِنْكَ عِنْدَ الْجُلُوسِ]

Ve eger bir meclise girdinse onda edeb odur ki evvelā selām vermekle başlayasın ve meclise senden evvel girip seni sebkat edenin üzerine tehattī edip ileriye geçmeyesin, tevāzuᶜa karīb nerede bir geniş ve vüsᶜatli bir yer buldunsa orada oturasın ve otururken sana yakın ve karīb bulunan ādeme āşinālık edip ona selām ile tahiyye veresin.

[وَلَا تَجْلِسْ عَلَى الطَّرِيقِ فَإِنْ جَلَسْتَ فَأَدَبُهُ غَضُّ الْبَصَرِ وَنُصْرَةُ الْمَظْلُومِ وَإِغَاثَةُ الْمَلْهُوفِ وَعَوْنُ الضَّعِيفِ وَإِرْشَادُ الضَّالِّ وَرَدُّ السَّلَامِ وَإِعْطَاءُ السَّائِلِ وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالِارْتِيَادُ لِمَوْضِعِ الْبُصَاقِ وَلَا تبصق في جهة القبلة ولا عن يمينك ولكن عن يسارك وتحت قدمك اليسرى]

Ve dahi yol kenārında kāriᶜatu't-tarīka oturmayasın, eger oturdunsa onun ādābı dahi odur ki gözlerin önüne habs edip gadd-ı basar edesin tā ki nazarın muharremāt ve ᶜavrāt-ı müslimīne düşmeye. Ve dahi mazlūmu nusret edip ona yardım edesin ve āfete giriftār olup feryād ve figān edene dahi igāse ve imdād edesin ve zaᶜīf ve zebūnlara muᶜāvenet ve yāverlik edesin ve yolu şaşırıp yitkin ādeme irşād edip tarīka delālet edesin ve sana selām verenlerin selāmlarını vech-i mesnūn üzere redd edesin ve dilenciye dilediğini verip ona tasadduk eyleyesin ve bir maᶜrūfu gördüğün hālde onunla emr edesin ve eger bir münkeri gördün-

se ondan nehy edesin ve tükürük için bir münāsib yer isteyip kıbleye karşı ve sağdan yana tükürmeyesin ki yā soldan taraf veyāhūd sol ayağın altında tüküresin.

[ولا تجالس الملوك فإن فعلت فأدبه ترك الغيبة ومجانبة الكذب وصيانة السر وقلة الحوائج وتهذيب الألفاظ والإعراب في الخطاب والمذاكرة بأخلاق الملوك وقلة المداعبة وكثرة الحذر منهم وإن ظهرت لك المودة وإن لا تتجشأ بحضرتهم ولا تتخلل بعد الأكل عنده وعلى الملك أن يحتمل كل شي إلا إفشاء السر والقدح في الملك والتعرض للحرم]

Ve dahi mülūk ile mücālese etmeyesin, eger onlara hem-bezm ve hem-nişīn olup mücālese ettinse onun ādābı dahi odur ki gıybeti terk edip onun yanında bir kimseyi mezemmet etmeyesin ve yalan ve kizbden ictināb edip hilāf-ı vāki^c bir sözü söylemeyesin ve sırrı saklayıp rāzı kimseye ifşā^ɔ etmeyesin ve ona ^carz-ı ihtiyācı taklīl edip taleb-i hācātın teksīriyle onu ta^ccīz ve tasdī^c etmeyesin ve tekellümde elfāzı tehzīb edip hitābda i^crāb ve ifsāh edesin ki onu istihrāc-ı ma^cānīye bir külfete düşürmeyesin ve mülūkun ahlākı ile müzākere edesin ve huzūrlarında müdā^cabeye taklīl edesin ve dāimā onlardan pek çok hazer edip üzerlerine cür^ɔet ve mücāseret etmeyesin velev ki onların sana meveddet ve muhabbetleri zāhir olmuştur ve dahi huzūrlarında geğirmeyesin ve yanlarında dişlerini karıştırmayasın. Ve melike dahi vācib odur ki onun celīs ve harīfinden ifşā-i sırr ve kadh-i melik ve ta^carruz-ı haremin mā-^cadālarından her bir şeye mütehammil olup onu bir sū^ɔ-i edeble mu^ɔāhaze eylemeye. [375]

[ولا تجالس العامة فإن فعلت فأدبه ترك الخوض في حديثهم وقلة الإصغاء إلى أراجيفهم والتغافل عما يجري من سوء ألفاظهم وقلة اللقاء لهم مع الحاجة إليهم وَإِيَّاكَ أَنْ تُمَازِحَ لَبِيبًا أَوْ غَيْرَ لَبِيبٍ فإن اللبيب يحقد عليك والسفيه يجتريء عليك لأن المزاح يخرق الهيبة ويسقط ماء الوجه ويعقب الحقد ويذهب بحلاوة الود ويشين فقه الفقيه ويجريء السفيه ويسقط المنزلة عند الحكيم ويمقته المتقون وهو يميت القلب ويباعد عن الرب تعالى ويكسب الغفلة ويورث الذلة وبه تظلم السرائر وتموت الخواطر وبه تكثر العيوب وتبين الذنوب وقد قيل لا يكون المزاح إلا من سخف أو بطر وَمَنْ بُلِيَ فِي مَجْلِسٍ بِمِزَاحٍ أَوْ لَغَطٍ فليذكر الله عند قِيَامِهِ

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ جَلَسَ فِي مَجْلِسٍ فَكَثُرَ بِهِ لَغَطُهُ فَقَالَ قَبْلَ أَنْ يَقُومَ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ"]

Ve dahi ʿāmmeye mücāleset etme ve eger ettinse onun ādābı dahi odur ki onların sözlerine dalmayasın ve erācīflerine isgāʾ ve istimāʿın az ola ve sūʾ-i elfāzlarından cereyān eden kelāma dahi tegāfül eyleyesin ve onlarla görüşmek az ola ki onlara ihtiyācın olursa az görüşesin ve mümāzahadan sakınıp be-gāyet ihtirāz eyleyesin ki lebīb ve gayr-ı lebīb ile mizāh etmeyesin, çünkü lebīb ile mizāh eder isen sana kalbinde kīn tutup hıkd eder ve eger sefīh ile mümāzaha ettinse sana cürʾet edip cesāretlenir ve hem dahi mizāh heybeti iskāt eder ve āb-ı rūyu sākıt eder ve hıkdı taʿkīb eyler ve meveddetin tatlılığını giderir ve fakīhin fıkhına noksān ve ʿayb īrās eder ve sefīhi cesāretlendirir ve hakīmin ʿindinde menzileyi iskāt eder ve muttakīler onu bugz ederler ve kalbi öldürür ve Bārī taʿālādan mübāʿadet ettirir ve gafleti kazanır ve zilleti īrās eder ve onunla serāir karanlık olur ve havātır ölürler ve hem dahi onunla ʿuyūb çok olur ve zünūb ve günāhları müstebān olur. Ve dahi denilmiş ki mizāh ancak sehāfet-i ʿakl ve batarlıktan olur. Ve kim ki bir mecliste mizāh veyāhūd bir legat ve irtifāʿ-ı asvāt-ı muhtelita ile mübtelā olursa gerektir ki o meclisten kıyām edeceği vaktte Allāhu ʿazīmü'ş-şānı zikr ede ki Nebī-i zī-şān ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ جَلَسَ فِي مَجْلِسٍ فَكَثُرَ بِهِ لَغَطُهُ فَقَالَ قَبْلَ أَنْ يَقُومَ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ" إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ"[225] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki bir mecliste oturup ve o mecliste onun legatı çok olduysa o kimse o meclisten kıyām etmezden akdem eger "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ" okuduysa elbette o meclisten ona hāsıl olan günāh ʿafv ve magfiret olunur."

---

225 Tirmizī, Daʿavāt, 39, no: 3433.

el-Bābu's-Sālisü Fī Hakkı'l-Müslimi ve'r-Rahimi ve'l-Civāri ve'l-Mülki ve Keyfiyyeti'l-Muᶜāşereti Maᶜa Men Yedellā Bi-Hāzihi'l-Esbābi

[الباب الثالث في حق المسلم والرحم والجوار والملك وكيفية المعاشرة مع من يدلي بهذه الأسباب]

[اعلم أن الإنسان إما أن يكون وحده أو مع غيره وإذا تعذر عيش الإنسان إلا بمخالطة مَنْ هُوَ مِنْ جِنْسِهِ لَمْ يَكُنْ لَهُ بُدٌّ مِنْ تَعَلُّمِ آدَابِ الْمُخَالَطَةِ وَكُلُّ مُخَالِطٍ فَفِي مُخَالَطَتِهِ أَدَبٌ وَالْأَدَبُ عَلَى قَدْرِ حَقِّهِ وحقه على قدر رابطته التي بها وقعت المخالطة]

Ve kitāb-ı mezkūrun üçüncü bābı ise ki hakk-ı müslim ve rahim ve civār ve mülk ve bu esbāb ile müntemī bulunan kesānlarla olan muᶜāşeretin keyfiyyeti beyānında idi, o dahi işte bu bābdır ki ber-vech-i ātī zikr ve beyān olunur. Şöyle ki sen ey tālib-i saᶜādet-i sermedī, bil ve āgāh ol ki insān iki hālden hālī olmaz yā o ki yalnız olacaktır veyāhūd dīgeriyle berāber bulunacaktır. Ve cinsi ile muhālata etmeksizin insānın ᶜayşı ve dirliği müteᶜazzir olunca elbette ādāb-ı muhālatanın maᶜrifeti ona lāzım ve lābüddür ve her bir muhālıtın muhālatasında bir nevᶜ edeb vardır ve edebi dahi onun hakkı mikdārıncadır ve hakkı dahi onunla muhālatası vākiᶜ olan rābıtanın mikdārıncadır.

[والرابطة إِمَّا الْقَرَابَةُ وَهِيَ أَخَصُّهَا أَوْ أُخُوَّةُ الْإِسْلَامِ وَهِيَ أَعَمُّهَا وَيَنْطَوِي فِي مَعْنَى الْأُخُوَّةِ الصَّدَاقَةُ وَالصُّحْبَةُ وَإِمَّا الْجِوَارُ وَإِمَّا صُحْبَةُ السَّفَرِ وَالْمَكْتَبِ والدرس وإما الصداقة أَوِ الْأُخُوَّةِ وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْ هَذِهِ الرَّوَابِطِ دَرَجَاتٌ فَالْقَرَابَةُ لَهَا حَقٌّ وَلَكِنَّ حَقَّ الرَّحِمِ الْمُحَرَّمِ آكَدُ وَلِلْمَحْرَمِ حَقٌّ وَلَكِنَّ حَقَّ الْوَالِدَيْنِ آكَدُ وَكَذَلِكَ حَقُّ الْجَارِ وَلَكِنْ يَخْتَلِفُ بِحَسَبِ قُرْبِهِ مِنَ الدَّارِ وَبُعْدِهِ وَيَظْهَرُ التَّفَاوُتُ عِنْدَ النِّسْبَةِ حَتَّى إِنَّ الْبَلَدِيَّ فِي بِلَادِ الْغُرْبَةِ يَجْرِي مَجْرَى الْقَرِيبِ فِي الْوَطَنِ لِاخْتِصَاصِهِ بِحَقِّ الْجِوَارِ فِي الْبَلَدِ وَكَذَلِكَ حَقُّ الْمُسْلِمِ يَتَأَكَّدُ بتأكد المعرفة وللمعارف درجات فليس حق الذي عرف بالمشاهدة كحق الذي عرف بالسماع بل آكد منه والمعرفة بعد وقوعها تتأكد بالاختلاط وكذلك الصحبة تتفاوت درجاتها فحق الصحبة [376] في الدرس والمكتب آكد من حق صحبة السفر وكذلك الصداقة تتفاوت فإنها إذا قويت صارت أخوة فإن ازدادت صارت محبة فإن ازدادت صارت خلة والخليل أقرب من الحبيب

فالمحبة ما تتمكن من حبة القلب والخلة ما تتخلل سر القلب فكل خليل حبيب وليس كل حبيب خليلًا]

Ve rābıta ise yā karābettir ki her bir rābıtadan ahasstır veyāhūd İslām'ın ahaviyyetidir ki bu ʿāmmdır. Ve uhuvvetin maʿnāsında sadākat ve sohbet müntavī ve dāhil olur veyāhūd civār veyāhūd sohbet-i sefer ve mekteb ve ders veyā sadākat veyā uhuvvetir ki revābıt bunlardır. Ve işbu rābıtaların her birine dereceler vardır. Ez-cümle karābetin hakkı maʿlūm ve mukarrerdir, lākin rahim-i mahremin hakkı daha ziyāde müʾekkeddir ve kezālik rahim-i muharremin hakkı egerçi karābet-i sāireden müʾekked ise de ammā ebeveynin hakkı ondan daha ziyāde müʾekkeddir. Ve kezālik komşunun hakkı dahi böylece derece derece mütefāvit ve müʾekked olur ki kurb ve buʿdiyyet haysiyyetiyle muhtelif olur ve ʿinde'n-nisbet tefāvütü zāhir ve nümāyān olur hattā diyār-ı gurbette hemşehrī olan zāt vatanda olan karībin mecrāsında cārī olur ki beledde hakk-ı civār ile muhtass olduğu haysiyetledir. Ve kezālik müslimin hakkı dahi teʾekküd-i maʿrifetle müteʿakkid olur. Ve maʿārifin dahi dereceleri vardır ki müşāhede ile bilinen kimsenin hakkı semāʿ ve işitmekle bilinen kimsenin hakkı gibi değildir, elbette müşāhede ile bilinen kimsenin hakkı ondan daha ziyāde müʾekkeddir. Ve maʿrifet dahi vukūʿundan sonra ihtilāt ile müteʾekkid olur. Ve sohbetin dahi derecātına göre mütefāvit olur ki ders ve mektebde olan sohbetin hakkı seferde olan sohbetin hakkından daha ziyāde müʾekkeddir yaʿnī dersdaş ve mektebdaş, yolda ve seferde olan yoldaş ve arkadaştan daha ziyāde karīb ve hakkı akvā ve ākeddir. Ve sadākat dahi kezālik derecātı mütefāvit olur ki sadākat kuvvetlenirse birāderlik olur ve daha ziyāde kuvvetlenirse muhabbet olur ve muhabbet dahi kuvvetlenip müzdād olursa hillet olur ki halīl habībden daha ziyāde yakındır, çünkü muhabbet habbe-i kalbden mümkin olan nesnedir ve hillet sırr-ı kalbe mütehallil olan hāldir ki her bir halīl habībdir velākin her bir habīb halīl değildir.

[وتفاوت درجات الصداقة لا يخفى بحكم المشاهدة والتجربة فأما كون الخلة فوق الأخوة فمعناه أن لفظ الخلة عبارة عن حالة هي أتم من الأخوة وتعرفه من قوله صلى الله عليه وسلم "لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ

صَاحِبُكُمْ خَلِيلُ اللهِ'' إذا الخليل هو الذي يتخلل الحب جميع أجزاء قلبه ظاهرًا وباطنًا ويستوعبه ولم يستوعب قلبه عليه السلام سوى حب الله وقد منعته الخلة عن الاشتراك فيه مع أنه اتخذ عليًا رضي الله عنه أخًا فقال ''عَلِيٌّ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَرُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا النُّبُوَّةَ'' فعدل بعلي عن النبوة كما عدل بأبي بكر عن الخلة فشارك أبو بكر عليًا رضي الله عنهما في الأخوة وزاد عليه بمقاربة الخلة وأهليته لها لو كان للشركة في الخلة مجال فإنه نبه عليه بقوله لاتخذت أبا بكر خليلًا]

Ve bi-hükmi'l-müşāhedeti ve't-tecribe sadākatin tefāvüt-i derecātı mahfī ve pinhān olmaz yaᶜnī gizli değildir, tefāvüt-i derecātı hasbe'l-müşāhede ve't-tecribe zāhir ve āşikārdır. Ve hillet ahaviyyet fevkinde olduğu haysiyet ise maᶜlūmdur ki onun maᶜnāsı odur ki lafz-ı hillet ahaviyyetten etemm bir hāletten ᶜibārettir ve bunu ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ صَاحِبُكُمْ خَلِيلُ اللهِ''[226] kavl-i şerīfinden anlarsın ki hadīs-i şerīfin hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Ben bir halīl ahz etmiş olsaydım Ebū Bekr'i ahz ederdim velākin sizin sāhibiniz Allāhu ᶜazīmü'ş-şānın halīlidir" zīra halīl ancak o zāttır ki muhabbet onun kalbi cemīᶜ-i eczāsına mütehallil olup zāhiren ve bātınen onu istīᶜāb eder. Ve hubbullāhtan gayrı ᶜaleyhi's-selām efendimizin kalb-i şerīfine bir şey müstevᶜib olmadı ve hillet onu içinde āherin muhabbeti idhāl ve müşāreket etmekten menᶜ etmişti, hālbuki ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvānı birāder ittihāz edip buyurdu ki ''عَلِيٌّ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَرُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا النُّبُوَّةَ''[227] Yaᶜnī "ᶜAlī benden böyle bir mertebededir ki Hārūn, Mūsā'dan olduğu menziledFor." Fakat ᶜAlī'nin nübüvveti yoktur ve Hārūn'un nübüvveti var idi ki ᶜAlī yalnız nübüvvetten müstesnā etti, nitekim Ebū Bekr'i hilletten ihrāc etti. Ve bu sūrette Ebū Bekr, Hazret-i ᶜAlī ile ahaviyyette müşārik ve ortak oldu ve hillete mukārebet ve ona ehliyyeti dahi ondan zāid kaldı ki hillette şirket için bir mecāl olmuş olsaydı onu ederdi lākin hilliyyette müşārekete bir mecāl olmadığından ona ''لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا'' kelāmıyla işāret ve tenbīh etti.

---

226 Buhārī, Ashābu'n-Nebī, 5, no: 3657; Müslim, Fezāilu's-Sahābe, 3.

227 *Musnedu* Ahmed, 3/67, no: 1464; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 7/425, no: 8377.

[وكان صلى الله عليه وسلم حبيب الله وخليله وقد روي أنه صعد المنبر يومًا مستبشرًا فرحًا فقال ''إِنَّ اللهَ قَدِ اتَّخَذَنِي خَلِيلًا كَمَا اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا فَأَنَا حَبِيبُ اللهِ وَأَنَا خَلِيلُ اللهِ تَعَالَى'' فإذن ليس قبل المعرفة رابطة ولا بعد الخلة درجة وما سواهما من الدرجات بينهما وقد ذكرنا حق الصحبة والأخوة ويدخل فيهما ما وراءهما من المحبة والخلة وإنما تتفاوت الرتب في تلك الحقوق كما سبق بحسب تفاوت المحبة والأخوة حتى ينتهي أقصاها إلى أن يوجب الإيثار بالنفس والمال كما آثر أبو بكر رضي الله عنه نبينا صلى الله عليه وسلم وكما آثره طلحة ببدنه إذ جعل نفسه وقاية لشخصه العزيز [377] صلى الله عليه وسلم فنحن الآن نريد أن نذكر حق أخوة الإسلام وحق الرحم وحق الوالدين وحق الجوار وحق الملك أعني ملك اليمين فإن ملك النكاح قد ذكرنا حقوقه في كتاب آداب النكاح]

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Allāhu taᶜālānın habībi ve halīlidir. Rivāyet olunur ki bir gün ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz şādumān ve mesrūr ve müstebşir olarak minbere çıkıp buyurmuş ki ''إِنَّ اللهَ قَدِ اتَّخَذَنِي خَلِيلًا كَمَا اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا فَأَنَا حَبِيبُ اللهِ وَأَنَا خَلِيلُ اللهِ تَعَالَى''[228] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Tahkīkan Allāhu ᶜazīmü'ş-şān nebī-i halīmi İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmı halīl ittihāz buyurduğu gibi beni dahi halīl ittihāz buyurdu. İmdi ben Allāhın habībiyim ve Allāh'ın halīliyim." Kaldı ki maᶜrifetten evvel rābıta yoktur ve hilletten sonra derece yoktur ve mā-beynlerinde olan derecāt merāṭib üzeredir. Ve sohbet ve ahaviyyetin haklarını fī-mā sebakta biz zikr ettik ve onların mā-verālarında olan muhabbet ve hillet mertebeleri dahi onlarda dāhil olurlar lākin o hukūkta taᶜrīf-i mesbūk üzere tefāvüt-i muhabbet ve uhuvvet hasebiyle onun rütebi mütefāvit olur, hattā onun müntehā ve aksāsı o dereceye müntehī olur ki nefs ve māl üzerine īsārı müstevcib olur, nitekim Hazret-i Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān peygamber-i zī-şān efendimizi kendi nefs ve mālı üzerine īsār ve takdīm edip onun uğrunda kāffe-i mā-melekini sarf ve bezl ve infāk etti ve dahi Talha ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi nefsi üzerine īsārıyla kendi bedenini şahs-ı ᶜazīzine vikāye ve siper eyledi. İmdi biz uhuvvet-i İslām hakkı ve sıla-i rahim hakkı ve ebeveynin hakkı ve komşuların hakkı ve milk-i yemīni olan üserānın hakkını başka baş-

228 *Muᶜcemu* İbni'l-Aᶜrābī, 2/731, no: 1481.

ka ber-tafsīl zikr etmek isteriz çünkü milk-i nikāh hakkı ādāb-ı nikāh kitābında zikr etmişiz.

Hukūku'l-Müslimi

[حقوق المسلم]

[هي أن تسلم عليه إذا لقيته وتجيبه إذا دعاك وتشمته إذا عطس وتعوده إذا مرض وتشهد جنازته إذا مات وتبر قسمه إذا أقسم عليك وتنصح له إذا استنصحك وتحفظه بظهر الغيب إذا غاب عنك وتحب له ما تحب لنفسك وتكره له ما تكره لنفسك ورد جميع ذلك في أخبار وآثار]

Müslimin hukūku ise şunlardır ki onunla kavuştuğun vaktte ona selām veresin ve seni daᶜvet eylerse daᶜvetine gidip icābet edesin ve aksırırsa ona yerhamukallāh diye teşmīt edesin ve hasta olursa onun suᵓāl-i hātırına gidip onu ᶜiyādet edesin ve ölürse onun cenāzesine hāzır olasın ve eger senin üzerine yemīn edip kasem eylerse onun yemīnini kırmayasın ve senden nasīhat isterse ona nush edesin ve senden gāib olur ise onun gıyābını hıfz edesin ve kendi nefsine sevip muhabbet ettiğin şey ona muhabbet edesin ve kendin kerh edip nefsine ondan hoşlandığın şey ona vukūᶜunu kerh edip ondan hoşlanmayasın. Bunların cemīᶜisi ahbār ve āsārda vārid olmuşlardır.

[وقد روى أنس رضي الله عنه عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أنه قال "أَرْبَعٌ مِنْ حَقِّ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْكَ أَنْ تُعِينَ مُحْسِنَهُمْ وَأَنْ تَسْتَغْفِرَ لِمُذْنِبِهِمْ وَأَنْ تَدْعُوَ لِمُدْبِرِهِمْ وَأَنْ تُحِبَّ تَائِبِهِمْ"]

Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān Resūl-i ekrem ᶜaleyhi's-selām efendimizin üzerine rivāyet etmiş ki efendimiz buyurmuş ki "أَرْبَعٌ مِنْ حَقِّ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْكَ أَنْ تُعِينَ مُحْسِنَهُمْ وَأَنْ تَسْتَغْفِرَ لِمُذْنِبِهِمْ وَأَنْ تَدْعُوَ لِمُدْبِرِهِمْ وَأَنْ تُحِبَّ تَائِبِهِمْ"[229] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Hukūk-ı müslimīnden senin üzerine dört hakk vardır ki onların muhsinlerine iᶜāne edesin ve müzniblerine istigfār edesin yaᶜnī günāhkārānlarına magfiret dileyesin ve müdbirlerine duᶜāᵓ

229 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/238.

edesin ve tāiblerine muhabbet edesin."

[وقال ابن عباس رضي الله عنهما في معنى قوله تعالى ﴿رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ قال يدعو صالحهم لطالحهم وطالحهم لصالحهم فإذا نظر الطالح إلى الصالح من أمة محمد صلى الله عليه وسلم قال "اَللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُ فِيمَا قَسَمْتَ لَهُ مِنَ الْخَيْرِ وَثَبِّتْهُ عَلَيْهِ وَانْفَعْنَا بِهِ" إِذَا نَظَرَ الصَّالِحُ إِلَى الطَّالِحِ قال "اَللَّهُمَّ اهْدِهِ وَتُبْ عَلَيْهِ وَاغْفِرْ لَهُ عَثْرَتَهُ"]

Ve dahi İbn ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān, Hakk subhānehu ve taᶜālā-nın ﴿رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾[230] nass-ı celīli tefsīrinde demiş ki bundan murād odur ki ümmet-i Muhammediyye'nin sālihi tālihine ve tālihi sālihine duᶜā etmeleridir ki beynlerinde yekdīgerine merhametleri odur ki ümmet-i Muhammediyye'den olan sālihe merd-i tālih nazar edince ona duᶜā edip der ki "اَللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُ فِيمَا قَسَمْتَ لَهُ مِنَ الْخَيْرِ وَثَبِّتْهُ عَلَيْهِ وَانْفَعْنَا بِهِ"[231] ki hulāsa-i mefhūmu: "Yā rabbi, sen hayrdan ona nasīb ve kısmet ettiğin şeyde ona mübārek eyle ve üzerine onu sābit ve pāyidār edip bizi dahi onunla müntefiᶜ eyle" demektir. Ve merd-i sālih şahs-ı tālihe bakınca o dahi ona duᶜā edip der ki "اَللَّهُمَّ اهْدِهِ وَتُبْ عَلَيْهِ وَاغْفِرْ لَهُ عَثْرَتَهُ"[232] ki hulāsa-i mazmūnu: "Yā rabbi, sen onu hidāyet eyle ve üzerine tevbe edip onun günāhını ona ᶜafv ve magfiret eyle" demektir.

[ومنها أن يحب للمؤمنين ما يحب لنفسه ويكره لهم ما يكره لنفسه قال النعمان بن بشير سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [378] يقول "مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ مِنْهُ تَدَاعَى سَائِرُهُ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ"]

Ve dahi o hukūktandır ki kendi nefsine sevdiği nesneyi kāffe-i ehl-i īmāna sevip muhabbet ede ve dahi kendi nefsine vukūᶜunu kerh et-tiği nesneyi onlara vukūᶜunu kerh eyleye. Nuᶜmān b. Beşīr demiş ki "Ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim buyurdu ki "مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ مِنْهُ تَدَاعَى سَائِرُهُ بِالْحُمَّى

230 Feth, 48/29.

231 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/238.

232 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/238.

وَالسَّهَرِ"[233] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Yekdīgerlerine müᵓminlerin sevişmeleri ve merhamet etmeleri meseli cesedin misālidir ki bir ᶜuzvu bir ağrıdan şikāyet etse onun aᶜzā-yı sāiresi dahi onunla müteᵓezzī olup sıtma ve seherlerine dāᶜī olur."

[وروى أبو موسى عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال "الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا"]

Ve dahi Ebū Mūsā el-Eşᶜarī rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا"[234] ki "Müᵓmin müᵓmine bünyān gibidir yaᶜnī yapı taşların bināsı gibidir ki baᶜzısı baᶜzısını bağlayıp tutar" ki bināᵓ birbirine metānet ve resānet verdiği misilli müᵓmin müᵓmini dahi böyle tutup muᶜādade etmek gerektir.

[وَمِنْهَا أَنْ لَا يُؤْذِيَ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ بِفِعْلٍ وَلَا قَوْلٍ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ" وقال صلى الله عليه وسلم في حديث طويل يأمر فيه بالفضائل "فَإِنْ لَمْ تَقْدِرْ فَدَعِ النَّاسَ مِنَ الشَّرِّ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ تَصَدَّقْتَ بِهَا عَلَى نَفْسِكَ" وقال أيضًا "أَفْضَلُ الْمُسْلِمِينَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ" وقال صلى الله عليه وسلم "أَتَدْرُونَ مَنِ الْمُسْلِمُ فَقَالُوا اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ قَالُوا فَمَنِ الْمُؤْمِنُ قَالَ مَنْ أَمِنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ قَالُوا فَمَنِ الْمُهَاجِرُ قَالَ مَنْ هَجَرَ السُّوءَ وَاجْتَنَبَهُ" وقال رجل يا رسول الله ما الإسلام قال "أَنْ يُسْلِمَ قَلْبُكَ لِلَّهِ وَيَسْلَمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِكَ وَيَدِكَ"]

Ve dahi o hukūktandır ki bir müslümānı bir fiᶜl veyā bir kavl ile incitmeyesin yaᶜnī bir müslimi rencīde ve müteᵓezzī etmeyesin. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ"[235] Yaᶜnī "Müslim ancak o kimsedir ki müslimānān onun lisān ve yedlerinden sālim olurlar" ki lisānı ile kavlen bir kimseyi incitmeye ve eliyle fiᶜlen bir kimseyi rencīde ve müteᵓezzī eylemeye. Ve dahi bir hadīs-i tavīlde fezāile emr ederken buyurmuş ki "فَإِنْ لَمْ تَقْدِرْ فَدَعِ

233 Müslim, el-Birr ve's-Sıla 17; 4/1999, no: 2586.

234 Buhārī, Salāt, 88, no: 481; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 65.

235 Buhārī, Īmān, 3, no: 10; Müslim, Īmān, 65.

النَّاسَ مِنَ الشَّرِّ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ تَصَدَّقْتَ بِهَا عَلَى نَفْسِكَ“[236] Yaᶜnī “Ve buna muktedir olamadınsa bārī sen halka bir şerr etmeyesin yaᶜnī şerrin işlemesini terk eyle ki o dahi yaᶜnī şerri bırakmak bir sadaka gibidir, onunla kendi nefsine tasadduk etmiş olursun.” Ve dahi buyurmuş ki ”أَفْضَلُ الْمُسْلِمِينَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ“[237] Yaᶜnī “Ehl-i İslām’ın efdali ancak o kimsedir ki müslimler onun dilinden ve elinden sālim olurlar.” Ve dahi buyurmuş ki ”أَتَدْرُونَ مَنِ الْمُسْلِمُ فَقَالُوا اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ قَالُوا فَمَنِ الْمُؤْمِنُ قَالَ ”مَنْ أَمِنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ“ قَالُوا فَمَنِ الْمُهَاجِرُ قَالَ ”مَنْ هَجَرَ السُّوءَ وَاجْتَنَبَهُ“[238] Yaᶜnī “Siz müslim kim olduğunu bilir misiz?” Ve sahābe: “Allāh ve resūlü aᶜlemdir” deyince ”الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ“ buyurmuş, yaᶜnī “Onun lisān ve yedinden ehl-i İslām sālim olup aslā bir müslime ezā ve cefā etmeyen kimsedir ki bir müslümāna kavlen veyā fiᶜlen bir eziyyeti olmaz ve lisān ve yedi şerrinden ehl-i İslām vāreste ve sālim kalmışlar” demektir. Sonra sahābe: “Yā müʾmin kimdir?” diye istifsār ettiklerinde ”مَنْ أَمِنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ“ buyurdu yaᶜnī “Müʾminler onu nefs ve māllarına emīn gördükleri ādemdir.” Ve “Muhācir kimdir?” diye bir dahi suʾāl ettiklerinde ”مَنْ هَجَرَ السُّوءَ وَاجْتَنَبَهُ“ diye emr ü fermān buyurdu, yaᶜnī “Yaramazlığı hecr ve ictināb eden kimsedir” diye beyān buyurulmuş. Ve dahi bir gün bir ādem gelip “Yā resūlallāh, İslām nedir?” diye suʾāl ettikte ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz ”أَنْ يُسْلِمَ قَلْبُكَ لِلّٰهِ وَيَسْلَمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِكَ وَيَدِكَ“[239] buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: “Senin kalbin Zāt-ı Zü’l-Celāl’e sālim ola ve müslimler dahi senin lisān ve yedinden sālim olalar.”

[وقال مجاهد يسلط على أهل النار الجرب فيحتكون حتى يبدو عظم أحدهم من جلده فينادي يا فلان هل يؤذيك هذا فيقول نعم فيقول هذا بما كنت تؤذي

---

236 *Şuᶜabu’l-Īmān*, 6/81, no: 3908; *Musnedu* Ahmed, 35/354, no: 21448; *Hilyetu’l-Evliyā*, 6/6.

237 Buharī, Īmān 4, no: 11; Müslim, Īmān, 64.

238 *Musnedu* Ahmed, 11/521, no: 6924; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu’l-Evsat*, 3/291, no: 3188.

239 el-Harāitī, *Mekārimu’l-Ahlāk*, 135, no: 391.

المؤمنين وقال صلى الله عليه وسلم ''لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلًا يَتَقَلَّبُ فِي الْجَنَّةِ فِي شَجَرَةٍ قَطَعَهَا عَنْ ظَهْرِ الطَّرِيقِ كَانَتْ تُؤْذِي الْمُسْلِمِينَ'' وقال أبو هريرة رضي الله عنه ''يَا رَسُولَ اللهِ عَلِّمْنِي شَيْئًا أَنْتَفِعُ بِهِ قَالَ اعْزِلِ الْأَذَى عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ زَحْزَحَ عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللهُ لَهُ بِهِ حَسَنَةً وَمَنْ كَتَبَ اللهُ لَهُ حَسَنَةً أَوْجَبَ لَهُ بِهَا الْجَنَّةَ'' وقال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُشِيرَ إِلَى أَخِيهِ بِنَظْرَةٍ تُؤْذِيهِ'' وَقَالَ ''لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا'' وَقَالَ صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ اللهَ يَكْرَهُ أَذَى الْمُؤْمِنِينَ'' وقال الربيع ابن خيثم ''اَلنَّاسُ رَجُلَانِ مُؤْمِنٌ فَلَا تُؤْذِهِ وَجَاهِلٌ فَلَا تُجَاهِلْهُ'']

Ve Mücāhid ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Yevm-i kıyāmette ehl-i āteş üzerine uyuzluk musallat olur böyle bir kaşıntı ile cesedlerini kaşırlar ki derilerinden kemikleri görünür ve o kimseye nidāᵓ gelir ki "Ey fülān, bu sana eziyyet verir mi?" O dahi "evet" diye söyler. O vaktte o münādī ona der ki "İşte bu ezā ve cefā senin müᵓminlere ettiğin ezānın cezāsıdır." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلًا يَتَقَلَّبُ فِي الْجَنَّةِ فِي شَجَرَةٍ قَطَعَهَا عَنْ ظَهْرِ الطَّرِيقِ كَانَتْ تُؤْذِي الْمُسْلِمِينَ''[240] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Cennette dolaşıp takallüb ve tenaᶜᶜum eder bir ādemi gördüm, o sebeble ki dünyāda zahr-ı tarīkten müslimīne ezā verir bir şecereyi katᶜ etmişti" yaᶜnī cennette o kimsenin takallüb ve temettuᶜu ancak yol üzerinde vākiᶜ [379] olup müᵓminīne eziyyet verir şecerenin katᶜ ve ezāsının izālesiyle o cezāya müstehakk olmuştu demek olur. Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān Fahr-i kāināt efendimize "Yā resūlallāh, ben onunla müntefiᶜ olacak bir şey bana taᶜlīm eyle" dedikte ᶜaleyhi's-selām efendimiz ''اعْزِلِ الْأَذَى عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ''[241] buyurdu yaᶜnī "Tarīk-i müslimīnden ezā veren nesneleri bertaraf edip ebnā-i sebīl ve mārrīni ezādan kurtar" demektir. Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ زَحْزَحَ عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللهُ لَهُ بِهِ حَسَنَةً وَمَنْ كَتَبَ اللهُ لَهُ حَسَنَةً أَوْجَبَ لَهُ بِهَا الْجَنَّةَ''[242] ki hulāsa-i müfādı: "Kim ki tarīk-i müslimīnden

240 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 35; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 157, no: 464; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/486; no: 10654.

241 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 35; *Musnedu* Ahmed, 33/14, no: 19768; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/484, no: 10651.

242 *Musnedu* Ahmed, 45/472, no: 27478.

onları ezā ve cefā veren nesneleri tebᶜīd ederse Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri onunla o kimseye bir hasene yazar ve bir kimse ki Hakk subhānehu ve taᶜālā ona bir hasene yazarsa ona cenneti dahi vācib eder." Ve dahi buyurmuş ki "لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُشِيرَ إِلَى أَخِيهِ بِنَظْرَةٍ تُؤْذِيهِ"[243] Yaᶜnī "Bir müslime helāl olmaz ki birāderine eziyyet verir bir bakışla baka." Ve dahi "لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا" Yaᶜnī "Bir müslime helāl olmaz ki bir müslimi korkutup tahvīf ede" yaᶜnī bir müslimin tahvīfi bir müslime helāl değildir. Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ اللهَ يَكْرَهُ أَذَى الْمُؤْمِنِينَ"[244] Yaᶜnī "tahkīkan Zāt-ı Zü'l-Celāl müʾminlerin ezālarını kerh eder" demektir. Ve Rebīᶜ b. Heysem demiş ki "Nās iki sınıf olup bir sınıfı müʾminlerdir, sen onları incitmeyesin ve dīger sınıfı nādānlardır, sen onlarla nādān olup tecāhül etmeyesin."

[وَمِنْهَا أَنْ يَتَوَاضَعَ لِكُلِّ مُسْلِمٍ وَلَا يَتَكَبَّرَ عليه فإن الله لا يحب كل مختال فخور قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ" ثم إن تفاخر عليه غيره فليحتمل قال الله تعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ وعن ابن أبي أوفى كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يتواضع لكل مسلم ولا يأنف ولا يتكبر أن يمشي مع الأرملة والمسكين فيقضي حاجته]

Ve dahi o hukūktandır ki her bir müslime tevāzuᶜ ede ki hīçbir kimseye tekebbür eylemeye, çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri her bir fahūr ve muhtālı sevmez yaᶜnī fahr ve huyelāʾ etmeğe rızāsı olmaz demektir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ"[245] ki hulāsa-i meʾāli: "Tahkīk ve tahkīkan tebāreke ve taᶜālā hazretleri bana vahy etti ki siz birbirinize tevāzuᶜ ediniz tā ki bir kimseye bir kimse fahr etmesin." Sonra eger bir kimse ona fahr ederse onu tahammül eyleye. Ve dahi Zāt-ı

---

243 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 240, on: 689; *Musnedu*'l-Hāris, 2/774, no: 775.

244 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 241, no: 692; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/181, no: 1986; *Musnedu* Ebī Yaᶜlā, 3/52, no: 2444.

245 Müslim, el-Cennetu ve Sifatu Naᶜīmihā, 63; İbn Māce, Zühd, 16, no: 4179; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/450; no: 7781; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/17.

Zü'l-Celāl hazretleri Nebī-i zī-şānına hitāben Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānda buyurmuş ki ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾[246] İşbu āyet-i kerīme sūre-i Aʿrāf'ın yüz doksan sekizinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Nāsın işinde sıfat-ı ʿafvı ahz et ve ʿakl beğendiği ve şerʿ kabūl ettiği hısāli emr et ve cāhillerden ve süfehādan yüz çevir." Mervīdir ki bu āyet-i kerīmeden sonra peygamber ʿaleyhi's-selām Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selāma bu āyetin hakīkat-i maʿnāsını suʿāl eylediler. Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām dedi ki "Senin rabbin celle şānuhu senden infisāl edene sen sıla eyle, seni mahrūm edene sen ʿatā eyle, sana zulm edeni sen ʿafv eyle" buyurdular. Ve nefsü'l-emr bu āyet-i kerīme cāmiʿ-i mekārim-i ahlāktır. Ve İbn Ebī Evfā üzerine mervīdir ki kendisi haber vermiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz her bir müslime tevāzuʿ buyururdu ve dahi bir dul kadın veyāhūd bir gedā ile yürüyüp onun işi görmekten enefe ve tekebbür etmezdi.

[وَمِنْهَا أَنْ لَا يَسْمَعَ بَلَاغَاتِ النَّاسِ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ وَلَا يُبَلِّغَ بَعْضَهُمْ مَا يَسْمَعُ من بعض قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ" وقال الخليل بن أحمد من نم لك نم عليك ومن أخبرك بخبر غيرك أخبر غيرك بخبرك]

Ve dahi o hukūktandır ki nāsın baʿzısı baʿzısı üzerine vākiʿ olan fasl ve belāgātlarını dinlemeye ve dahi baʿzılarından işittiğini baʿzılarına teblīg etmeye. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ"[247] Yaʿnī "Nemīmelik edip nakl-i kelām eden kimse cennete dāhil olmaz." Ve Halīl b. Ahmed demiş ki "Sana nemīme eden yaʿnī āherden sana nakl-i kelām eden ādem senin üzerine dahi nemīme eder" yaʿnī sözün dahi āhere nakl edip söyler. Ve kim ki sana dīgerinin haberini nakl edip söylerse senin gayrına dahi senin haberini söyleyecektir. Ve'l-hāsıl kim ki āherin ʿaybını sana nakl edip söylerse bī-şekk ü şübhe senin ʿaybını dahi āhere nakl edip söyleyecektir. Nitekim Fārsī'de denilmiş ki:

Ger kesī ʿayb-ı kesī pīş-i tu āverd ü şumurd

246 Aʿrāf, 7/199.

247 Buhārī, Edeb, 50, no: 6056; Müslim, Īmān, 168.

Lā-cerem ᶜayb-ı tu pīş-i dīgerān hāhed burd[248]

[وَمِنْهَا أَنْ لَا يَزِيدَ فِي الْهَجْرِ لِمَنْ يَعْرِفُهُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مَهْمَا غَضِبَ عَلَيْهِ قال أبو أيوب الأنصاري قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرِضُ هَذَا وَيُعْرِضُ هَذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ'' وَقَدْ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَنْ أَقَالَ مُسْلِمًا عَثْرَتَهُ أَقَالَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ'' قال عكرمة قال الله تعالى ليوسف بن يعقوب ''بِعَفْوِكَ عَنْ إِخْوَانِكَ رَفَعْتُ ذِكْرَكَ فِي الدَّارَيْنِ'' قالت عائشة رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا ''مَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ قَطُّ إِلَّا أَنْ تُنْتَهَكَ حُرْمَةُ اللّٰهِ فَيَنْتَقِمَ لِلّٰهِ'' وقال ابن عباس رضي الله عنهما ''مَا عَفَا رَجُلٌ عَنْ مَظْلِمَةٍ إِلَّا زَادَهُ اللهُ بِهَا عِزًّا'' وقال صلى الله عليه وسلم [380] ''مَا نَقَصَ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ وَمَا زَادَ اللهُ رَجُلًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا مِنْ أَحَدٍ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ'']

Ve dahi o hukūktandır ki ādem bildiği ādemi üç günden ziyādeye hecr etmeye ki gazab ettikçe onunla üç günden ziyādeye dargın kalmaya. Ebū Eyyūb el-Ensārī demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرِضُ هَذَا وَيُعْرِضُ هَذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ''[249] Yaᶜnī "Bir müslime helāl olmaz ki müʾmin karındaşını üçten ziyādeye hecr ede ki yekdīgerine kavuştukta bu ondan ve o bundan yüz çevirip iᶜrāz ede ve onların hayrlısı o kimsedir ki kendisi evvelā selāmı vermeğe başlar." Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ أَقَالَ مُسْلِمًا عَثْرَتَهُ أَقَالَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ''[250] Yaᶜnī "Kim ki bir müslimin zellet ve hatāsını iskāt edip refᶜ eylerse Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri dahi onun zellet ve hatāsını yevm-i kıyāmette iskāt edip refᶜ eder." ᶜİkrime demiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Yūsuf b. Yaᶜkūb ᶜaleyhi's-selāma buyurmuş ki ''بِعَفْوِكَ عَنْ إِخْوَانِكَ رَفَعْتُ ذِكْرَكَ فِي الدَّارَيْنِ'' Yaᶜnī "Senin birāderlerine ᶜafvın sebebi ile ben senin zikrini dāreynde yüce eyledim." Ve Hazret-i Ümmü'l-müʾminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki "Zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī kendi nefsi için aslā bir

---

248 Eğer birisi başkasının ayıbını senin önüne getirip sayıyorsa, şüphesiz o senin ayıbını da başkalarının önüne götürecektir.

249 Buhārī, Edeb, 57, no: 6065; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 25.

250 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 129, no: 370; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/541, no: 7957.

intikām almadı meger ki hurmet-i ilāhī hetk olunmuş ola, o hālde Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine hurmet-i ilāhiyyeyi hetk eden ādemden intikām alırdı."[251] Ve dahi İbn ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Bir kimse bir mazlemeyi ᶜafv etmedi, illā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl onunla ᶜizzeti ziyāde etmedi" yaᶜnī kim ki bir mazlemeyi ᶜafv ederse elbette Allāhu taᶜālā onunla ᶜizzeti artırıp ziyāde eder demektir. [252]Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا نَقَصَ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ وَمَا زَادَ اللهُ رَجُلًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا مِنْ أَحَدٍ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ"[253] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bir sadaka ile aslā bir māl eksilmez ve ᶜafv ile Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri ᶜizzden gayrı bir kimseye ziyāde etmez" yaᶜnī ancak ᶜafvı sebebiyle onun ᶜizzini artırıp ziyāde eder. Ve bir kimse Zāt-ı Zü'l-Celāl'e tevāzuᶜ etmedi illā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl onu yüce etmedi, yaᶜnī kim ki Allāh için tevāzuᶜ ederse elbette Allāhu ᶜazīmü'ş-şān dahi o kimsenin kadri yüksek ve refīᶜ eder.

[وَمِنْهَا أَنْ يُحْسِنَ إِلَى كُلِّ مَنْ قَدَرَ عَلَيْهِ مِنْهُمْ مَا اسْتَطَاعَ لَا يُمَيِّزُ بَيْنَ الأهل وغير الأهل روى علي بن الحسين على أبيه عن جده رضي الله عنهم قال قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اِصْنَعِ الْمَعْرُوفَ فِي أَهْلِهِ وَفِي غَيْرِ أَهْلِهِ فَإِنْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ فَهُوَ أَهْلُهُ وَإِنْ لَمْ تُصِبْ أَهْلَهُ فَأَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ" وعنه بإسناده قال قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الدِّينِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ وَاصْطِنَاعُ الْمَعْرُوفِ إِلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ" قال أبو هريرة كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لا يأخذ أحد بيده فينزع يده حتى يكون الرجل هو الذي يرسلها ولم تكن ترى ركبته خارجة عن ركبة جليسه ولم يكن أحد يكلمه إِلَّا أَقْبَلَ عَلَيْهِ بِوَجْهِهِ ثُمَّ لَمْ يَصْرِفْهُ عَنْهُ حَتَّى يَفْرَغَ مِنْ كَلَامِهِ]

Ve dahi o hukūktandır ki ehl-i İslām'dan rāst gelen ādeme kudreti yettiği mertebede ihsān ede yaᶜnī ehl ile nā-ehl beynlerinde temyīz

---

251 Buhārī, Menākıb, 23, no: 3560; *Musnedu* Ahmed, 42/312; no: 25485; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/260, no: 3703.

252 *Musnedu* Ahmed, 12/139, no: 7206; *Musnedu*'l-Bezzār, 15/75; no: 8310; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/374; no: 2270; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/451, no: 7782.

253 *Musnedu*'l-Bezzār, 3/243; no: 1032; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/374, no: 2270; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 129, no: 368.

etmeksizin hemān gücü yettiği kadar ehl-i İslām'a iyilik ede. ᶜAlī b. el-Hüseyn ᶜaleyhime'r-rıdvān babası ve ceddi üzerine rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اِصْنَعِ الْمَعْرُوفَ فِي أَهْلِهِ وَفِي غَيْرِ أَهْلِهِ فَإِنْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ فَهُوَ أَهْلُهُ وَإِنْ لَمْ تُصِبْ أَهْلَهُ فَأَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ"[254] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sen maᶜrūfu ehline ve nā-ehline işle ki eger ehline rāst gelip isābet ettinse artık ehlini buldu ve eger onu isābet etmeyip nā-ehline vākiᶜ olduysa o vaktte sen onun ehlindensin." Ve yine müşārün ileyh üzerine mervī olup isnādıyla demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الدِّينِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ وَاصْطِنَاعُ الْمَعْرُوفِ إِلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ"[255] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Dīnden sonra ᶜaklın başı ancak halka teveddüd edip sevişmek ve her bir berr ve fācire maᶜrūf ve iyilik işlemektir." Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin elini bir kimse tutmadı illā ki kendisi salıverinceye kadar o mübārek elini onun elinde bırakmadı" yaᶜnī elini tutan kimse onu salıvermeksizin kendisi elini bir kimsenin elinden nezᶜ etmezdi, "Hem-nişīn ve hem-bezminin dizinden onun dizi ileriye çıkıp hāric olduğunu bir kimse görmedi" yaᶜnī celīsi ile müsāvātta oturup ona takaddüm ve ileriye geçmezdi demek olur. "Ve dahi bir kimse onunla tekellüm etmedi ki illā ki mübārek vech-i münīri ile ona teveccüh etmedi ve hem dahi kelāmından fāriᶜ olmadıkça yüzünü ondan sarf edip tahvīl etmezdi" onunla tekellüm eden ādeme elbette mübārek vech-i şerīfi tevcīh üzerine ikbāl edip sözünü isgāᵓ ederdi, kelāmından fārig olmadıkça o kimseden kendi yüzünü çevirmezdi ki müntehāsına değin teveccüh ve ikbāli dāim ve sābit olurdu.

[وَمِنْهَا أَنْ لَا يَدْخُلَ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ إِلَّا بِإِذْنِهِ بل يَسْتَأْذِنَ ثَلَاثًا فَإِنْ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ انْصَرَفَ قال أبو هريرة رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [381] "اَلْاِسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ فَالْأُولَى يَسْتَنْصِتُونَ وَالثَّانِيَةُ يَسْتَصْلِحُونَ وَالثَّالِثَةُ يَأْذَنُونَ أَوْ يَرُدُّونَ"]

Ve dahi o hukūktandır ki onun izni olmayınca bir kimsenin hānesine girmeye ki istīzān-ı duhūl mürāᶜātı vācib olan hukūk-ı müslimīndendir.

---

254 *Musnedu'ş-Şihāb*, 1/436, no: 747.

255 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/406, no: 7705.

İstīzān ise üç kerre olmak gerektir ve eger ona izn verilmediyse savuşup gitmek gerektir. Hazret-i Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Fahr-i kāināt ʿaleyhi efdalu't-tahiyyāt efendimiz buyurmuş ki "اَلْاِسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ فَالْأُولَى يَسْتَنْصِتُونَ وَالثَّانِيَةُ يَسْتَصْلِحُونَ وَالثَّالِثَةُ يَأْذَنُونَ أَوْ يَرُدُّونَ"[256] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: İstīzān üçtür: Birincisinde ehl-i hāne istinsāt edip dinlerler ve ikincisinde istıslāh ederler ve üçüncüsünde yā izn verirler veyāhūd çevirip redd ederler."

[ومنها أن يخالق الجميع بخلق حسن ويعاملهم بحسب طريقته فإنه إن أراد لقاء الجاهل بالعلم والأمي بالفقه والعيي بالبيان آذى وتأذى]

Ve dahi o hukūktandır ki cemīʿ-i nāsı huluk-ı hasen ile muʿāmele ede ve dahi tarīkatince onunla muʿāmele ede, zīrā eger cāhili ʿilm ve ümmī-yi fıkh ve ʿācizi beyān ile mülākāt etmek isterse artık hem kendi nefsini incitmiş olur ve hem dahi muhātabını incitmiş olur.

[ومنها أن يوقر المشايخ ويرحم الصبيان قال جابر رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَلَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا" وقال صلى الله عليه وسلم "مِنْ إِجْلَالِ اللهِ إِكْرَامُ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ" ومن تمام توقير المشايخ أن لا يتكلم بين أيديهم إلا بالإذن وقال جابر قدم وفد جهينة على النبي صلى الله عليه وسلم فقام غلام ليتكلم فقال صلى الله عليه وسلم مه فأين الكبير وفي الخبر "وَمَا وَقَّرَ شَابٌّ شَيْخًا إِلَّا قَيَّضَ اللهُ لَهُ فِي سِنِّهِ مَنْ يُوَقِّرُهُ" وهذه بشارة بدوام الحياة فليتنبه لها فلا يوفق لتوقير المشايخ إلا من قضى الله له بطول العمر وقال صلى الله عليه وسلم "لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكُونَ الْوَلَدُ غَيْظًا، وَالْمَطَرُ قَيْظًا، وَيَفِيضُ اللِّئَامُ فَيْضًا، وَيَغِيضُ الْكِرَامُ غَيْضًا، وَيَجْتَرِئُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَاللَّئِيمُ عَلَى الْكَرِيمِ" وَالتَّلَطُّفُ بِالصِّبْيَانِ مِنْ عَادَةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى الله عليه وسلم كان صلى الله عليه وسلم يقدم من السفر فيتلقاه الصبيان فيقف عليهم ثُمَّ يَأْمُرُ بِهِمْ فَيُرْفَعُونَ إِلَيْهِ فَيُرْفَعُ مِنْهُمْ بين يديه ومن خلفه ويأمر أصحابه أن يحملوا بعضهم فربما تفاخر الصبيان بعد ذلك فيقول بعضهم لبعض حملني رسول الله صلى الله عليه وسلم بين يديه وحملك أنت وراءه ويقول بعضهم أمر أصحابه أن يحملوك وراءهم وَكَانَ يُؤْتَى بِالصَّبِيِّ الصَّغِيرِ لِيَدْعُوَ لَهُ بِالْبَرَكَةِ وَلِيُسَمِّيَهُ فَيَأْخُذَهُ فَيَضَعَهُ فِي حِجْرِهِ فَرُبَّمَا بَالَ الصبي فيصيح به بعض من

256 Müslim, Ādāb, 33; Tirmizī, İstiʾzān, 3, no: 2690; *Şuʿabu'l-Īmān*, 11/217, no: 8434.

يراه فيقول "لَا تَزْرِمُوا الصَّبِيَّ بَوْلَهُ" فيدعه حتى يقضي بوله ثم يفرغ من دعائه له وتسميته ويبلغ سرور أهله فيه لئلا يروا أنه تأذى ببوله فإذا انصرفوا غسل ثوبه بعده]

Ve dahi o hukūktandır ki müsinn ve ihtiyār ādemleri tevkīr ede ve sıbyānı merhamet eyleye ki tevkīr-i şüyūh u pīrān ve merhamet ü hinnet-i sıbyān hukūk-ı müslimdendir. Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَلَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا"[257] Yaᶜnī "Bizim kebīrimizi tevkīr ve sagīrimizi merhamet etmeyen kimse bizden değildir." Ve dahi buyurmuş ki "مِنْ إِجْلَالِ اللهِ إِكْرَامُ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ"[258] Yaᶜnī "Ak sakallı olan müslimin ikrāmı Zāt-ı Zü'l-Celāl'in taᶜzīmindendir." Ve meşāyıhın tamām-ı tevkīrindendir ki onların huzūrlarında onların izni olmayınca bir sözü söylemeye. Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Vefdü Cuheyne nezd-i sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye kudūm ettikleri vaktte onlardan bir gulām söz söylemeğe kıyām etti. ᶜAleyhi's-selām efendimiz ona "مَهْ فَأَيْنَ الْكَبِيرُ" diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Sen sus, tekellüm etme, büyüğünüz nerede?" Ve dahi haberde gelmiş ki "مَا وَقَّرَ شَابٌّ شَيْخًا إِلَّا قَيَّضَ اللهُ لَهُ فِي سِنِّهِ مَنْ يُوَقِّرُهُ"[259] Yaᶜnī "Bir civān bir ihtiyār ve müsinn ādemi tevkīr etmez illā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri onun yaşında ona tevkīr edecek bir ādemi ona takdīr etmez" yaᶜnī kim ki bir müsinn ve ihtiyār ādemi tevkīr ederse elbette Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri onun sinninde olarak onu tevkīr edecek bir ādemi ona takdīr eder ve bu ise devām-ı hayāta bir müjde ve beşārettir, buna ādem mütenebbih olup āgāh olmalı, kaldı ki tevkīr-i şüyūha muvaffak olan kesān ancak tavīlü'l-ᶜömr olanlardır ki tūl-i ᶜömrüne kazā-i Bārī müteᶜallik olan ādemden gayrı dīger bir kimse buna muvaffak olmaz. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا

257 *Musnedu* Ahmed, 11/529; no: 6937; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/107, no: 4812; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/354, no: 10474; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 123, no: 351.

258 Ebū Dāvūd, Edeb, 23, no: 4843; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 130, no: 388; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/357, no: 10478; el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 130, no: 357.

259 Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 75, no: 2022.

تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكُونَ الْوَلَدُ غَيْظًا، وَالْمَطَرُ قَيْظًا، وَيَفِيضُ اللِّئَامُ فَيْضًا، وَيَغِيضُ الْكِرَامُ غَيْضًا، وَيَجْتَرِئُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَاللَّئِيمُ عَلَى الْكَرِيمِ"[260] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Veled hışım-nāk ve yağmur dahi nem-nāk ve liʾām dahi feyzli ve feyz-nāk ve kirām-ı nās eksilip kem-nāk ve kebīre sagīri cürʾet-nāk ve kerīme dahi leʾīm cesāret-nāk olmadıkça kıyāmet kopup sāʿat kıyām etmez" ki bu ahvāl kıyām-ı sāʿat ʿalāmātındandır. İstişhād sagīrin kebīre cürʾetlenmesi ʿibāresindedir ki ona cesāretlenirse onun tevkīrine mübālāt etmez. Ve sıbyāna telattuf etmek dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ʿādāt-ı seniyyelerindendir, hattā seferden ʿavdet-i ʿaliyyeleri vukūʿ buldukça sıbyān ona karşı gelirlerdi ve kendisi onlara durup yanına refʿ olunmaları husūsunu emr ederdi ve çün ona refʿ olunurlardı, baʿzılarını önünde ve baʿzıları ardında haml ettirip ve baʿzılarını ashābına haml ettirip onlara iltifāt buyururdu ve baʿzen sıbyān yekdīgerlerine bununla tefāhur edegeldikleri dahi vākiʿ olurdu ki birbirlerine derlerdi ki "Beni zāt-ı sāmī-i peygamberī önünde haml etti ve seni ardı sonra haml eyledi." Ve baʿzılarına sizi ardları sonra [382] haml etmeğe ashābına emr ederdi ve ona bereketle duʿā ve tesmiye etmek için çocukları yanına celb ederlerdi ve onları kucağına alıp hıcrında koyardı ve elbisesi üzerine sabīnin işediği de olurdu ve onu gören üzerine çağırdığı vaktte kendisi "لَا تَزْرِمُوا الصَّبِيَّ بَوْلَهُ"[261] diye çağıranı çağırmaktan menʿ edip "Çocuğun üzerine işemesini kestirmeyiniz" diyerek fermān buyururdu ki bunda ehlinin sürūru bālig olup onun bevli ile incindiğini görmeyeler ve ehli savuşup gittiklerinden sonra sevbini ondan yıkayıp gasl ederdi.

[وَمِنْهَا أَنْ يَكُونَ مَعَ كَافَّةِ الْخَلْقِ مُسْتَبْشِرًا طلق الوجه رفيقًا قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَتَدْرُونَ عَلَى مَنْ حُرِّمَتِ النَّارُ قَالُوا اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ عَلَى اللَّيِّنِ الْهَيِّنِ السَّهْلِ الْقَرِيبِ"]

Ve dahi hukūk-ı mezkūredendir ki kāffe-i halk ile müstebşir ve refīk ve beşāşetli ola, yaʿnī yüzü güleç ve eser-i sürūru yüzünden görünüp

---

260 et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 6/284, no: 6427; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/92, no: 949.

261 Bkz. et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 6/204, no: 6197.

halk için rıfk ve mülāyemeti yüzünde bedīdār ola. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَتَدْرُونَ عَلَى مَنْ حُرِّمَتِ النَّارُ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ "عَلَى اللَّيِّنِ الْهَيِّنِ السَّهْلِ الْقَرِيبِ"[262] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Siz bilir misiniz ki āteş kimin cesedi üzerine muharrem olmuştur?" Ve sahābesi: "Allāh ve resūlü aᶜlemdir" diye beyānına hāhişger olduklarında "عَلَى اللَّيِّنِ الْهَيِّنِ السَّهْلِ الْقَرِيبِ" buyurdu, yaᶜnī "Merd-i halīm ki hemīşe yumuşak ve kolay ve āsān ve yakın olan ādemin cesedi üzerine muharrem olmuştur." Ve bu hisāl-i güzīdenin ᶜalāmātı yüzünden bedīdār olur ki yüzü beşāşetli ve meserretli ve rıfklı görünürse zātı yumuşak ve kolay ve āsān ve yakın olduğu anlaşılır.

[وَقَالَ أبو هريرة رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ اللهَ يُحِبُّ السَّهْلَ الطَّلْقَ" وقال بعضهم "يَا رَسُولَ اللهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ فَقَالَ إِنَّ مِنْ مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ بَذْلَ السَّلَامِ، وَحُسْنَ الْكَلَامِ" وقال عبد الله بن عمر إن الْبِرُّ شَيْءٌ هَيِّنٌ وَجْهٌ طَلِيقٌ وَكَلَامٌ لَيِّنٌ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ" وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ فِي الجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظُهُورُهَا مِنْ بُطُونِهَا وَبُطُونُهَا مِنْ ظُهُورِهَا فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ لِمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ لِمَنْ أَطَابَ الكَلَامَ وَأَطْعَمَ الطَّعَامَ [وَأَدَامَ الصِّيَامَ] وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ" وقال معاذ بن جبل قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم "أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَوَفَاءِ الْعَهْدِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ وَلِينِ الْكَلَامِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ" وقال أنس رضي الله عنه عرضت لنبي الله صلى الله عليه وسلم امرأة وقالت لي معك حاجة وكان معه ناس من أصحابه فقال "اِجْلِسِي فِي أَيِّ نَوَاحِي السِّكَكِ شِئْتِ أَجْلِسْ إِلَيْكَ فَفَعَلَتْ فَجَلَسَ إِلَيْهَا حَتَّى قَضَتْ حَاجَتَهَا"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللهَ يُحِبُّ السَّهْلَ الطَّلْقَ"[263] Yaᶜnī "Tahkīk ve tahkīkan Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri sehl ve yüzü beşāşetli olan müslümānı sever." Ve baᶜzu's-sahābe: "Yā resūlallāh, beni cennete idhāl edecek bir ᶜamele delālet eyle" dedikte, efendimiz "إِنَّ مِنْ مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ

262 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/219, no: 8452; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/444, no: 7772; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 63, no: 143.

263 *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/153, no: 1083.

بَـذْلَ السَّـلَامِ، وَحُسْـنَ الْـكَلَامِ"[264] buyurmuş yaᶜnī "ᶜAle't-tahkīk bezl-i selām ve hüsn-i kelām mūcibāt-ı magfirettendir." Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Birr ve ihsān kolay bir şeydir ki beşāşetli yüz ve yumuşak sözdür." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ"[265] Yaᶜnī "Siz āteşten bir sadaka ile sakınıp ittikā ediniz velev ki yarım dāne hurmā ile olsun ve onu dahi bulamadığı hālde bir kelime-i tayyibe ile ittikāʾ etsin" ki tatlı ve yumuşak söz sadaka yerine geçer demektir. Ve dahi buyurmuş ki إِنَّ فِي الجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظُهُورُهَا مِنْ بُطُونِهَا وَبُطُونُهَا مِنْ ظُهُورِهَا فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ لِمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ "لِمَنْ أَطَابَ الكَلَامَ وَأَطْعَمَ الطَّعَامَ [وَأَدَامَ الصِّيَامَ] وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ"[266] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜAle't-tahkīk cennette köşkler vardır ki onun dışı içinden ve içi dışından görünür." Ve bir aᶜrābī: "Bunlar kimindir?" diye sorunca "لِمَنْ أَطَابَ الكَلَامَ وَأَطْعَمَ الطَّعَامَ [وَأَدَامَ الصِّيَامَ] وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ" fermān buyurdular ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Hoş ve tatlı eden ve fī sebīlillāh taᶜāmı itᶜām eden ve halk yatarken gecede namāzı kılan ādemlerindir" demek olur. Ve Muᶜāz b. Cebel ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bana vasiyyet edip buyurdu ki "أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَوَفَاءِ الْعَهْدِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ وَلِينِ الْكَلَامِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ"[267] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Ey Muᶜāz, ben sana Allāh'ın takvāsı ve doğru söz söylemesi ve ᶜahde vefā ve edā-i emānet ve terk-i hıyānet ile muhāfaza-i cārr ve merhamet-i yetīm ve leyyīn kelām ve bezl-i selām ve tevāzuᶜ ile vasiyyet ederim" yaᶜnī bu hukūka mukayyed olup bu efᶜāl-i memdūhanın işlemesiyle sana emr ederim. Ve dahi Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bir hatun kişi efendimizin karşısına gelip "Seninle benim işim vardır" diye tenhāda ᶜarz-ı hācet

---

264 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 63, no: 146; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/180, no: 1140; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 22/180, no: 469.

265 Buhārī, Edeb, 34,, no: 6023; Müslim, Zekāt, 66.

266 Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 53, no: 1984; Sahīhu İbn Huzeyme, 3/306, no: 2136; el-Harāitī, Mekārimu'l-Ahlāk, 64, no: 151; Şuᶜabu'l-Īmān, 5/57, no: 3089.

267 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 65, no: 154.

etmesi husūsunu ona īhām ettikte efendimiz ona [383] "اِجْلِسِي فِي أَيِّ نَوَاحِي السِّكَكِ شِئْتِ أَجْلِسْ إِلَيْكِ فَفَعَلَتْ فَجَلَسَ إِلَيْهَا حَتَّى قَضَتْ حَاجَتَهَا"[268] Yaᶜnī "Yolların hangi nāhiyesine oturmağı istedinse var otur, ben gelip senin yanında otururum." Ve o dahi dilediği yere gidip oturdukta efendimiz dahi gidip yanında oturtu ve hācetini bitirdi.

[وقال وهب بن منبه أن رجلًا من بني إسرائيل صام سبعين سنة يفطر في كل سبعة أيام فسأل الله تعالى انه يريه كيف يغوي الشيطان الناس فلما طال عليه ذلك ولم يجب قال لو اطلعت على خطيئتي وذنبي بيني وبين ربي لكان خيرًا لي من هذا الأمر الذي طلبته فأرسل الله إليه ملكًا فقال له إن الله أرسلني إليك وهو يقول لك إن كلامك هذا الذي تكلمت به أحب إلي مما مضى من عبادتك وقد فتح الله بصرك فانظر فنظر فإذا جنود إبليس قد أحاطت بالأرض وإذا ليس أحد من الناس إلا والشياطين حوله كالذئاب فقال أي رب من ينجو من هذا قال "اَلْوَرِعُ اللَّيِّنُ"]

Ve dahi Vehb b. Münebbih demiş ki "Benī İsrāᵓīl'den bir zāt yetmiş sene sıyām edip her senede yedi günden gayrı iftār etmezdi ve o ādem Allāhu taᶜālādan diledi ki şeytān-ı laᶜīn halkı nice igvā ederse ona keyfiyyetini göstere. Ve çün bu suᵓāl üzerine uzayıp daᶜveti icābet olmadı, demiş ki "Benimle Allāhu ᶜazīmü'ş-şān beyninde olan zenb ve hatīᵓet ve günāhıma muttaliᶜ olsaydım, bana bu taleb ettiğim emrden hayrlı olurdu." Ve o vaktte Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ona bir ferişteyi irsāl edip ve o ferişte ona demiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri beni sana gönderip buyurur ki senin işbu tekellüm ettiğin kelām bana geçmişte ettiğin ᶜibādetten ehabbdır ve senin basarını açmıştır, artık nazar eyle." Ve o dahi nazar edicek baktı ki iblīsin leşkeri rūy-ı zemīne ihāta etmiş ve bir kimse yok ki şeyātīn onun etrāfında kurtlar gibi sarılmamış yaᶜnī her bir ferdin etrāfında kurtlar gibi şeyātīn ihāta etmişler ve o hālde o zāt: "Yā rabbi, bunlardan kim kurtulur?" dedikte Hakk taᶜālā hazretleri "اَلْوَرِعُ اللَّيِّنُ" buyurmuştur ki "Bunlardan perhīzkār ve līnetli ādemler necāt bulurlar" demektir.

[وَمِنْهَا أَنْ لَا يَعِدَ مُسْلِمًا بِوَعْدٍ إِلَّا ويفي به قال صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْعِدَةُ

268 Ebū Dāvūd, Edeb, 13, no: 4818; *Musnedu* Ahmed, 19/232, no: 12198.

عَطِيَّةٌ'' وَقَالَ ''اَلْعِدَةُ دَيْنٌ'' وقال ''ثَلَاثٌ فِي الْمُنَافِقِ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ'' وَقَالَ ''ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى'' وذكر ذلك]

Ve dahi o hukūktandır ki vaᶜdine vefā ede ki hīçbir müslime bir nesne ile vaᶜd etmeye illā ki o vaᶜd ile vefā etmeye yaᶜnī bir müslime eger bir nesneyi vaᶜd ederse gerektir ki onun vaᶜdi ile elbette vefā ede, vaᶜdine hilf eylemeye. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْعِدَةُ عَطِيَّةٌ''[269] yaᶜnī "Vaᶜd ᶜatiyyedir." Ve dahi buyurmuş ki ''اَلْعِدَةُ دَيْنٌ''[270] Yaᶜnī "ᶜİde borçtur." Ve dahi buyurmuş ki ''ثَلَاثٌ فِي الْمُنَافِقِ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ''[271] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Münāfıkta üç haslet vardır ki söyleşirlerse yalan söyler ve vaᶜd ederse hilf eder ve müᵓtemen olursa hıyānet eder." Ve dahi buyurmuş ki ''ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى''[272] Yaᶜnī "Üç haslet vardır ki her kimde bulunursa o kimse bī-reyb münāfıktır velev ki sıyām ede velev ki namāz kıla" ve bu hisāl-i selāse-i mezkūreyi zikr etti.

[وَمِنْهَا أَنْ يُنْصِفَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ وَلَا يَأْتِيَ إِلَيْهِمْ إِلَّا بِمَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إليه قال صلى الله عليه وسلم ''لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ الْإِيمَانَ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ اَلْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ وَالْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِهِ وَبَذْلُ السَّلَامِ'' وقال عليه السلام ''مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَلْتَأْتِهِ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَلْيُؤْتِ إِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُسْلِمًا'' قال الحسن أوحى الله تعالى إلى آدم صلى الله عليه وسلم بأربع خصال وقال فيهن جماع الأمر لك ولولدك واحدة لي وواحدة لك وواحدة بيني وبينك وواحدة بينك

269 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/95, no: 20026; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 82, no: 206; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/209, no: 1752; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/39, no: 6.

270 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/23, no: 3513; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/40, no: 7.

271 Buhārī, Īmān, 23, no: 33; Müslim, Īmān, 107.

272 *Musnedu* Ahmed, 16/539, no: 10924; *Musnedu*'l-Bezzār, 14/257, no: 7843; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 78, no: 192; *Sahīhu* İbn Hibbān, 1/490, no: 257.

وبين الخلق فأما التي لي تعبدني ولا تشرك بي شيئًا وأما التي لك فعملك أجزيك به أفقر ما تكون إليه وأما التي بيني وبينك فعليك الدعاء وعلي الإجابة وأما التي بنيك وبين الناس فتصحبهم بالذي تحب أن يصحبوك به وسأل موسى عليه السلام الله تعالى فقال أي رب أي عبادك أعدل قال ''مَنْ أَنْصَفَ مِنْ نَفْسِهِ''[

Ve dahi o hukūktandır ki nāsa kendi nefsinden insāf ede ve onlara bir nesneyi etmeye ki o nesne kendi nefsine sāireden fiᶜlini sevmeye yaᶜnī ancak kendi nefsine husūlü mahbūb gördüğü şeyi müslimlere dahi o nesneyi işleye. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ الْإِيمَانَ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ اَلْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ وَالْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِهِ وَبَذْلُ السَّلَامِ''[273] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Onda üç haslet olmayınca bir ᶜabdin īmānı tāmm ve müstekmil olmaz ki iktārdan infāk ede ve dahi nefsinden halka insāf eyleye ve her bir müslime selāmı bezl ede" [384] ancak bu hasletlerle īmānı tāmm ve kāmil olur. Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَلْتَأْتِهِ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَلْيُؤْتِ إِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ''[274] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kim ki āteşten uzak olmak ve cennete duhūl etmekle mesrūr olmak dilerse son nefesine kadar kelime-i şehādete devām ve sebāt edip eşhedu en lā ilāhe illallāh ve eşhedu enne Muhammeden resūlullāh kelimesini söyler iken vefāt eder ve kendi nefsine gelmesini sevdiği nesne ile nāsa gele" yaᶜnī nāsa nefsine dileyip sevdiği iyiliği işleye. Ve dahi buyurmuş ki ''يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُسْلِمًا''[275] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ey Ebu'd-Derdāᵓ, seninle mücāveret eden ādemin mücāveretini güzel eyle tā ki müᵓmin olasın ve kendi nefsine sevdiğin nesneyi nāsa muhabbet eyle tā ki müslümān olasın" yaᶜnī tamām-ı īmān hüsn-i mücāveretledir ve tamām-ı İslām nāsa nefsi için sevdiği nesnenin muhabbeti iledir. Ve dahi Hasen ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Hakk subhānehu

---

273 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 1/151, no: 48; *Musnedu*'ş-Şihāb 2/65, no: 892; *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/141; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 126, no: 360.

274 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/84, no: 4741; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/523, no: 14405; *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/122.

275 Bkz. *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/372, no: 642.

ve taᶜālā hazretleri Hazret-i Ādem'e dört haslet ile vahy edip buyurdu ki bunlarda sana ve evlādına cimāᶜ-ı emr vardır ki bir hasleti bana muhtasstır ve bir hasleti sana hāsstır ve dīger hasleti benimle senin beynindedir ve öbür hasleti seninle halk beynindedir. Bana muhtass olan haslet ise hālisan bana ᶜibādet edip benim ile bir nesneyi şerīk etmeyesin ve sana hāss olan haslet dahi senin hüsn-i ᶜamelindir ki senin en ziyāde muhtācı bulunduğun nesneyi onunla sana mücāzāt ederim ve benimle senin beyninde olan haslet ise sen duᶜāya iltizām et, ben dahi icābet-i duᶜāya iltizām ederim ve halk ile senin beyninde olan haslet ise onlara bir sūretle müstashib olmalısın ki onlar taraflarından dahi o vechle sen musāhabe olmaklığın muhabbet edersin" ki huluk-i hasen ile hüsn-i muᶜāşeret etmek demektir. Ve dahi Mūsā ᶜaleyhi's-selām Hazret-i Rabbü'l-ᶜālemīnden suᵓāl etmiş ki "Yā rabbi, senin kullarının en ziyāde ᶜadl edicileri kimdir?" Hakk taᶜālā hazretleri dahi cevābında: "مَنْ أَنْصَفَ مِنْ نَفْسِهِ" buyurdu, yaᶜnī "Kendi nefsinden insāf eden kimsedir" dedi.

[وَمِنْهَا أَنْ يَزِيدَ فِي تَوْقِيرِ مَنْ تَدُلُّ هَيْئَتُهُ وَثِيَابُهُ عَلَى عُلُوِّ مَنْزِلَتِهِ فَيُنْزِلَ النَّاسَ منازلهم روي أن عائشة رضي الله عنها كانت في سفر فنزلت منزلًا فوضعت طعامها فجاء سائل فقالت عائشة ناولوا هذا المسكين قرصًا ثم مر رجل على دابة فقالت ادعوه إلى الطعام فقيل لها تعطين المسكين وتدعين هذا الغني فقالت إن الله تعالى أنزل الناس منازل لا بد لنا من أن ننزلهم تلك المنازل هذا المسكين يرضى بقرص وقبيح بنا أن نعطي هذا الغني على هذه الهيئة قرصًا وروي أنه صلى الله عليه وسلم دخل بعض بيوته فدخل عليه أصحابه حتى غص المجلس وامتلأ فجاء جرير بن عبد الله البجلي فلم يجد مكانًا فقعد على الباب فلف رسول الله صلى الله عليه وسلم رداءه فألقاه إليه وقال له اجلس على هذا فأخذه جرير ووضعه على وجهه وجعل يقبله ويبكي ثم لفه ورمى بِهِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وقال ما كنت لأجلس على ثوبك أكرمك الله كما أكرمتني فنظر النبي صلى الله عليه وسلم يمينًا وشمالًا ثم قال "إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ" وكذلك كل من له عليه حق قديم فليكرمه]

Ve dahi o hukūktandır ki heyᵓet ve siyābı onun ᶜuluvv-i menziletine delālet eden kimsenin tevkīrinde ziyādelik tevkīr ede yaᶜnī onun menziletine göre onu tevkīr ve ihtirām ile ikrām ede ki her bir kimseyi kendi menzilesinde nāzil ede. Mervīdir ki Ümmu'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıd-

dīka radıyallāhu ʿanhā esnā-i seferinde bir menzilde nāzil olup onun taʿāmı dahi huzūruna takdīm olundukta bir gedā yaʿnī dilenci gelip geçti ve Hazret-i ʿĀişe bu fakīre "Şu ekmeği veriniz" diye bir kurs ekmek ona iʿtāʾ etmeğe emr ettikten sonra hayvān üzerine bir ādem geçti ve onun için "Bu ādemi taʿāma daʿvet ediniz" dedi. O vaktte ona denildi ki "Sen miskīne verip de zengin ādemi mi daʿvet edersin?" O dahi: "Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri nāsı menāzil-i mütefāvite vü muhtelifede inzāl etmiştir. Bize dahi vācib ve lābüdd odur ki onları menāzillerinde inzāl edelim. Bu miskīn bir kursa ekmek ile rāzī olur ve bu heyʾet üzere bulunan işbu ādeme bir kurs ekmek iʿtāsı bize çirkīndir" diye beyān-ı hikmet etmiştir. Ve dahi mervīdir ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir gün saʿādet-hānelerinin birisine girmiş ve ashābı dahi o hāneye girip lebāleb oluncaya kadar hāne dolmuş. Ve o hālde iken Cerīr b. ʿAbdullāh el-Becelī gelip derūn-ı hānede bir yer bulamamasıyla kapı üstünde oturdukta ʿaleyhi's-selām efendimiz mübārek ridā-i şerīfini sarıştırıp ona ilkāʾ etti ve "Buna cülūs et" deyince Cerīr ʿaleyhi'r-rıdvān onu alıp yüzüne koyup ağlayarak pek çok kerre onu takbīl ettikten sonra yine sarmış ve efendimize remy ve takdīm edip demiş ki "Ben senin mübārek sevbin üzerine oturacak değilim, beni bu sūretle ikrām ettiğin gibi sana Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri ikrām eyleye." Ve o vaktte efendimiz sağa sola nazar edip buyurdu ki "إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ"[276] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Eger size bir kavmin kerīmi gelirse siz onu ikrām ediniz." Ve kezālik her kime ki [385] onun hakk-ı kadīmi vardır o kimse dahi ona ikrām etsin.

[روي أن ظئر رسول الله صلى الله عليه وسلم التي أرضعته جاءت إليه فبسط لها رداءه ثم قال لها مرحبا بأمي ثم أجلسها على الرداء ثم قال لها "اِشْفَعِي تُشَفَّعِي وَسَلِي تُعْطَيْ" فَقَالَتْ قَوْمِي فَقَالَ "أَمَّا حَقِّي وَحَقُّ بَنِي هَاشِمٍ فَهُوَ لَكِ" فَقَامَ النَّاسُ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ وَقَالُوا وَحَقُّنَا يَا رَسُولَ اللهِ ثُمَّ وَصَلَهَا بَعْدُ وَأَخْدَمَهَا وَوَهَبَ لَهَا سَهْمَانِهِ بِحُنَيْنٍ" فبيع ذلك من عثمان بن عفان رضي الله عنه بمائة ألف درهم ولربما أتاه من يأتيه وهو على وسادة جالس ولا يكون فيها سعة يجلس معه فينزعها ويضعها

276 İbn Māce, Edeb, 18, no: 3712; *Musnedu'l*-Bezzār, 12/188, no: 5846; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 5/261, no: 5261; *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/205.

تحت الذي يجلس إليه فإن ابي عزم عليه حتى يفعل]

Mervīdir ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dāyesi bir gün efendimize gelmiş ve efendimiz mübārek ridā-i şerīfini ona döşeyip sermiş ve ona "Merhaban bi-ümmī" buyurup onu ridāʾ üzerine oturtmuş. Ondan sonra ona "اِشْفَعِي تُشَفَّعِي وَسَلِي تُعْطَيْ" فَقَالَتْ قَوْمِي فَقَالَ "أَمَّا حَقِّي وَحَقُّ بَنِي هَاشِمٍ فَهُوَ لَكِ" فَقَامَ النَّاسُ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ وَقَالُوا وَحَقُّنَا يَا رَسُولَ اللهِ ثُمَّ وَصَلَهَا بَعْدُ وَأَخْدَمَهَا وَوَهَبَ لَهَا سَهْمَانِهِ بِحُنَيْنٍ"[277] buyurmuş yaʿnī "Ne recāʾ ve şefāʿat edecek isen et, senin şefāʿatin kabūl olunacak ve ne dileyecek isen dile, sana verilir" dedikte, o dahi: "Ben kavmimi dilerim" dedi. Ve efendimiz "أَمَّا حَقِّي وَحَقُّ بَنِي هَاشِمٍ فَهُوَ لَكِ" فَقَامَ النَّاسُ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ وَقَالُوا وَحَقُّنَا يَا رَسُولَ اللهِ ثُمَّ وَصَلَهَا بَعْدُ وَأَخْدَمَهَا وَوَهَبَ لَهَا سَهْمَانِهِ بِحُنَيْنٍ" diye fermān buyurdu yaʿnī "Benim hakkım ve Benī Hāşim'in hakları ise sana olsun" dedi ve o vaktte her bir taraftan halk kalkıp "Yā resūlallāh, bizim hakkımız dahi" dediler, ondan sonra onu vasl edip ona hadem verdi ve Huneyn'deki olan sehmlerini dahi ona bağışladı; o iki sehm ʿOsmān b. ʿAffān'dan yüz bin dirheme satıldı. Ve baʿzen olurdu ki kendisi bir yastık üzerinde cālis olduğu hālde ona müsāfir gelirdi ve yastığın onlara vüsʿati olmadığından yastığını altından çıkarıp gelen ādemin altına koyardı ve müsāfiri onu kabūl etmeyecek olur ise ona and verdirip oturturdu yaʿnī ilhāh ve ibrām ve yemīn iʿtāsıyla onun üstüne onu oturturdu.

[وَمِنْهَا أَنْ يُصْلِحَ ذَاتَ الْبَيْنِ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ مَهْمَا وَجَدَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عليه وسلم "أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ وَالصَّدَقَةِ قَالُوا بَلَى قَالَ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ" وقال صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ" وعن النبي صلى الله عليه وسلم فيما رواه أنس رضي الله عنه قال بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم جالس إذ ضحك حتى بدت ثناياه فقال عمر رضي الله عنه يا رسول الله بأبي أنت وأمي ما الذي أضحك قال "رَجُلَانِ مِنْ أُمَّتِي جَثَيَا بَيْنَ يَدَيْ رَبِّ الْعِزَّةِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا: يَا رَبِّ خُذْ لِي مَظْلِمَتِي مِنْ هَذَا فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى رُدَّ عَلَى اَخِيكَ مَظْلِمَتَهُ فَقَالَ لَمْ يَبْقَ لِي مِنْ حَسَنَاتِي شَيْءٌ فَقَالَ اللهُ تَعَالَى لِلطَّالِبِ فَكَيْفَ تَصْنَعُ بِأَخِيكَ وَلَمْ يَبْقَ مِنْ حَسَنَاتِهِ شَيْءٌ؟ قَالَ: يَا رَبِّ فَلْيَحْمِلْ مِنْ

---

277 *el-Mustedrek*, 4/181, no: 7294; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/32; *Sahīhu* İbn Hibbān, 10/44, no: 4232. Sadece hırkasını ona sermesi kısmı var.

أَوْزَارِي " ثم وَفَاضَتْ عَيْنَا رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبُكَاءِ، فقَالَ: " إِنَّ ذَلِكَ لَيَوْمٌ عَظِيمٌ يَحْتَاجُ النَّاسُ أَنْ يُحْمَلَ عَنْهُمْ مِنْ أَوْزَارِهِمْ قَالَ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى لِلْمُتَظَلِّمِ "ارْفَعْ بَصَرَكَ فَانْظُرْ فِي الْجِنَانِ فَقَالَ يَا رَبِّ أَرَى مَدَائِنَ مِنْ فِضَّةٍ وَقُصُورًا مِنْ ذَهَبٍ مُكَلَّلَةً بِاللُّؤْلُؤِ لِأَيِّ نَبِيٍّ هَذَا أَوْ لِأَيِّ صِدِّيقٍ هَذَا أَوْ لِأَيِّ شَهِيدٍ هَذَا قَالَ الله تعالى هَذَا لِمَنْ أَعْطَى الثَّمَنَ قَالَ يَا رَبِّ وَمَنْ يَمْلِكُ ذَلِكَ قَالَ أَنْتَ تَمْلِكُهُ، قَالَ بِمَاذَا قَالَ بِعَفْوِكَ عَنْ أَخِيكَ قَالَ يَا رَبِّ فَإِنِّي قَدْ عَفَوْتُ عَنْهُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: فَخُذْ بِيَدِ أَخِيكَ فَأَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ " ثم قال صلى الله عليه وسلم "اتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُصْلِحُ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" وقد قال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ خَيْرًا" وَهَذَا يَدُلُّ عَلَى وُجُوبِ الْإِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ لِأَنَّ تَرْكَ الْكَذِبِ وَاجِبٌ وَلَا يَسْقُطُ الْوَاجِبُ إِلَّا بِوَاجِبٍ آكد منه قال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كُلُّ الْكَذِبِ مَكْتُوبٌ إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ" فَإِنَّ الْحَرْبَ خُدْعَةٌ أَوْ يَكْذِبَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَيُصْلِحَ بَيْنَهُمَا أَوْ يَكْذِبَ لِامْرَأَتِهِ لِيُرْضِيَهَا]

Ve dahi o hukūktandır ki beyne'l-müslimīn ıslāh-ı zātü'l-beyn ede ki çāresini buldukça ve teʾlīflerine yol bulunca beyne'l-müslimīn ıslāh ve teʾlīf eyleye. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ وَالصَّدَقَةِ قَالُوا بَلَى قَالَ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ"[278] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: "Salāt ve sıyām ve sadakadan efdal bir derece ile ben size haber vereyim mi?" Onlar dahi "evet" dediklerinde, efendimiz: "Islāh-ı zātü'l-beyn" diye beyān buyurdu yaʿnī ıslāh-ı zātü'l-beyn ʿamelidir diye fermān buyurdu "Ve ifsād-ı zātü'l-beyn ise artık hālıka odur." "Hālıka" o kadına ıtlāk olunmuş ki musībet vaktinde kendi başının saçını tırāş eder. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ"[279] Yaʿnī "Sadakanın efdali ancak zātü'l-beynin ıslāhıdır." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine Enes'in rivāyet ettiği hadīste vārid olmuş ki bir gün efendimiz cālis olduğu hālde gülmüş tā ki onun mübārek iki senāyā dişleri görünmüş ve o vaktte Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb ʿaleyhi's-rıdvān dahi: "Yā resūlallāh, benim atam ve anam

---

278 *Musnedu* Ahmed, 45/499, no: 27508.

279 et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 13/20, no: 335; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/244, no: 1280.

sana fedāʾ olsunlar, seni güldüren ne idi?" diye suʾāl etmiş. Efendimiz dahi buyurmuş ki "رَجُلَانِ مِنْ أُمَّتِي جَثَيَا بَيْنَ يَدَيْ رَبِّ الْعِزَّةِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا: يَا رَبِّ خُذْ لِي مَظْلِمَتِي مِنْ هَذَا فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى رُدَّ عَلَى اَخِيكَ مَظْلِمَتَهُ فَقَالَ لَمْ يَبْقَ لِي مِنْ حَسَنَاتِي شَيْءٌ فَقَالَ الله تَعَالَى لِلطَّالِبِ فَكَيْفَ تَصْنَعُ بِأَخِيكِ وَلَمْ يَبْقَ مِنْ حَسَنَاتِهِ شَيْءٌ؟ قَالَ: يَا رَبِّ فَلْيَحْمِلْ مِنْ أَوْزَارِي " ثم وَفَاضَتْ عَيْنَا رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبُكَاءِ" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Benim ümmetimden iki kişi Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerinin huzūr-ı kibriyāsında iki dizleri üzerine gelip [386] oturmuşlar ve onların birisi: "Ya rabbi, benim mazlemetimi benim için bundan al!" yaʿnī bu ādem beni zulm etmiş bana ettiği zulmün intikāmını alıp onda o zulm için bana terettüb edecek hakkı ahz eyle diye taleb ve Allāhu taʿālā dahi o ādeme: "Senin birāderinin mazlemetini ona redd eyle" diye fermān buyurıcak, o ādem: "Yā rabbi, benim hasenātımdan bana bir şey kalmadı" diye iʿtizār edip tebāreke ve taʿālā hazretleri tālibe: "Senin birāderine ne edeceksin, onun hasenātından bir nesnesi kalmamış" diye irāde ve o dahi: "Benim günāhımdan yüklensin" diye istidʿā edicek, ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin mübārek dīde-i şerīfleri göz yaşıyla dolup demʿi ifādasıyla: "إِنَّ ذَلِكَ لَيَوْمٌ عَظِيمٌ يَحْتَاجُ النَّاسُ أَنْ يُحْمَلَ عَنْهُمْ مِنْ أَوْزَارِهِمْ قَالَ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْمُتَظَلِّمِ "ارْفَعْ بَصَرَكَ فَانْظُرْ فِي الْجِنَّانِ فَقَالَ يَا رَبِّ أَرَى مَدَائِنَ مِنْ فِضَّةٍ وَقُصُورًا مِنْ ذَهَبٍ مُكَلَّلَةً بِاللُّؤْلُؤِ لِأَيِّ نَبِيٍّ هَذَا أَوْ لِأَيِّ صِدِّيقٍ هَذَا أَوْ لِأَيِّ شَهِيدٍ هَذَا قَالَ الله تعالى هَذَا لِمَنْ أَعْطَى الثَّمَنَ قَالَ يَا رَبِّ وَمَنْ يَمْلِكُ ذَلِكَ قَالَ أَنْتَ تَمْلِكُهُ، قَالَ بِمَاذَا قَالَ بِعَفْوِكَ عَنْ أَخِيكَ قَالَ يَا رَبِّ فَإِنِّي قَدْ عَفَوْتُ عَنْهُ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ "فَخُذْ بِيَدِ أَخِيكَ فَأَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ " ثم قال صلى الله عليه وسلم "اتَّقُوا اللّٰهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُصْلِحُ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[280] buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı vālāsı: "ʿAle't-tahkīk o gün ʿazīm bir gündür, öyle bir gündür ki nās onun içinde kendi üzerlerinden haml edecek ādem isterler ki günāhlarını dīgerlerine yükletmeğe muhtāc olurlar. O vaktte erhamü'r-rāhimīn hazretleri o merd-i mütezallime "Sen nazarını kaldırıp cennete bak" diye emr ü fermān buyurup ve o dahi cennete nazar edince, "Yā rabbi, ben onun içinde gümüşten medīneler ve lüʾlüʾ ile mükellel ve altından mebnī köşkler görürüm, bunlar hangi peygamberin veyāhūd hangi sadīk veyāhūd hangi şehīdindir?"

---

280 *el-Mustedrek*, 4/620, no: 8718; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 283, no: 602.

diye istifsār eder. Tebāreke ve taᶜālā hazretleri: "Semeni veren ādemindir" diye beyān ve o dahi: "Bunun semenine kim mālik olabilir?" diye istifhām ve taᶜaccüb ettikte Zāt-ı Zü'l-Celāl: "Sen o semene māliksin" diye tebşīr buyurdu ve kendisi: "Yā rabbi, ne ile mālikim?" diye suᵓālinde Allāhu taᶜālā hazretleri: "Birāderine ᶜafv etmekle" diye ihbār ve o dahi: "Yā rabbi, ben onun üzerine ᶜafv ettim" diye ondan iskāt-ı hakk edicek Cenāb-ı Rabbü'l-erbāb "فَخُذْ بِيَدِ أَخِيكَ فَأَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ" diye irāde ve fermān buyurur, yaᶜnī "Sen dahi birāderinin eliyle al da cennete onu idhāl eyle" diye fermān buyurdu. Ondan sonra ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "اتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى يُصْلِحُ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kaldı ki siz dahi Allāh'tan ittikāᵓ edip beyninizde olan vukūᶜātı ıslāh ediniz ki Allāhu taᶜālā hazretleri yevm-i kıyāmette beyne'l-müᵓminīn ıslāh eder." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ خَيْرًا"[281] Yaᶜnī "Yalancı ve kezzāb değildir o kimse ki iki kişi beyninde ıslāh edip bir hayrlı sözü söylemiş ola." Ve bu hadīs-i şerīf beyne'n-nās vücūb-ı ıslāha delālet eder, çünkü terk-i kezib vācibdir ve vācib ise ondan āked bir vācib olmadıkça sākıt olmaz. Ve dahi buyurmuş ki "كُلُّ الْكَذِبِ مَكْتُوبٌ إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ"[282] Ve hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Kezibin kāffesi yazılıdır meger ki harb içinde ola" ki harbde vukūᶜ bulan yazılmaz, çünkü harb hudᶜadır veyāhūd iki kişi beyninde yalan söyleyip onunla aralarını ıslāh etmiş ola ki bu kezib dahi yazılmaz veyāhūd zevcesinin ırzāsı için söylenmiş ola ki o hālde dahi yalan yazılmaz, yaᶜnī buralarda vākiᶜ olan kezib maᶜfüvv olup onunla ādem muᵓāhaze ve mücāzāt olmaz demek olur.

[وَمِنْهَا أَنْ يَسْتُرَ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ كُلِّهِمْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ سَتَرَ عَلَى مُسْلِمٍ سَتَرَهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ" وقال "لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا إِلَّا سَتَرَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" وقال ابو سعيد الخدري رضي الله عنه قال صلى الله عليه وسلم "لَا يَرَى امْرُؤٌ مِنْ أَخِيهِ عَوْرَةً فَيَسْتُرُهَا عَلَيْهِ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ" وقال صلى الله عليه وسلم لماعز

281 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/235, no: 3020; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 133, no: 386.

282 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/448, no: 4460; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 78, no: 156.

لما اخبره "لَوْ سَتَرْتَهُ بِثَوْبِكَ كَانَ خَيْرًا لَكَ" فإذا على المسلم ان يستر عورة نفسه فحق اسلامه واجب عليه كحق اسلام غيره]

Ve dahi o hukūktandır ki kāffe-i ehl-i İslām'ın ᶜavrātını yaᶜnī meᶜāsī ve ᶜuyūb ve taksīrātını setr ede ki bir müslim bir müslimin ᶜaybını izhār etmeye hattā bi'z-zāt ādem işlemiş olduğu kusūru dahi ketm edip onu izhār eylemeye. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ سَتَرَ عَلَى مُسْلِمٍ سَتَرَهُ الله تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ"[283] Yaᶜnī "Kim ki bir müslimin üzerine onun ᶜaybını setr eylerse Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri dahi o kimseyi dünyā ve āhirette setr eder" yaᶜnī dünyā ve āhirette kusūru ile onu halk içinde rüsvāy etmez. Ve dahi buyurmuş ki "لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا إِلَّا سَتَرَهُ الله يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[284] Yaᶜnī "Bir ᶜabd bir ᶜabdi setr etmez illā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl yevm-i kıyāmette onu setr etmez" ki bir ᶜabd bir ᶜabdi dünyāda setr eder ise elbette Allāhu taᶜālā dahi onu yevm-i kıyāmette setr eder demektir. Ve dahi Ebū Saᶜīd el-Hudrī ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَرَى امْرُؤٌ مِنْ أَخِيهِ عَوْرَةً فَيَسْتُرُهَا عَلَيْهِ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ"[285] Yaᶜnī "Bir müᵓmin birāderinden bir ᶜavreti görüp setr etmez illā ki o müᵓmin onunla cennete dāhil olmaz" ki her kim müᵓmin birāderinden bir ᶜavreti görüp setr ederse elbette o kimse cennete dāhil olur [387] demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Māᶜiz'e demiş ki "لَوْ سَتَرْتَهُ بِثَوْبِكَ كَانَ خَيْرًا لَكَ"[286] Yaᶜnī Māᶜiz'e ona mācerāsıyla haber verdiği vaktte "Sen onu kendi sevbin ile setr etmiş olsaydın sana hayrlı olurdu" buyurmuş. Ve bunun hükmüne nazaran kendi ᶜavretinin setr etmesi dahi müslime vācib olur ve dīgerinin hakk-ı İslām'ı ona vācib bulunduğu gibi kendi nefsinin hakk-ı İslām'ı dahi nefsi üzerine vācib olur.

---

283 İbn Māce, Hudūd, 5, no: 2546; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 143, no: 412; İbn Hibbān, 2/274, no: 517.

284 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 71; *Musnedu* Ahmed, 15/18, no: 9045; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 143, no: 414.

285 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 17/288, no: 795; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 144, no: 417.

286 *Musnedu* Ahmed, 36/215, no: 21890; *el-Mustedrek*, 4/403, no: 8080; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 12/157, no: 9209.

[قال أبو بكر رضي الله عنه لو وجدت شاربًا لأحببت أن يستره الله ولو وجدت سارقًا لأحببت أن يستره الله]

Ve Hazret-i Ebū Bekr ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben bir şārib-i hamrı bulmuş olsam onu Zāt-ı Zü'l-Celāl setr etmesini muhabbet edip severdim ve dahi bir hırsızı dahi bulmuş olsaydım kezālik Zāt-ı Zü'l-Celāl ona setr etmesini severdim."

[وروى أن عمر رضي الله عنه كان يعس بالمدينة ذات ليلة فرأى رجلًا وامرأة على فاحشة فلما أصبح قال للناس أرأيتم لو أن إمامًا رأى رجلًا وامرأة على فاحشة فأقام عليهما الحد ما كنتم فاعلين قالوا إنما أنت إمام فقال علي رضي الله عنه ليس ذلك لك إذًا يقام عليك الحد إن الله لم يأمن على هذا الأمر أقل من أربعة شهود ثم تركهم ما شاء الله أن يتركهم ثم سألهم فقال القوم مقالتهم الأولى فقال علي رضي الله عنه مثل مقالته الأولى وهذا يشير إلى أن عمر رضي الله عنه كان مترددًا في أن الوالي هل له أن يقضي بعلمه في حدود الله فلذلك راجعهم في معرض التقدير لا في معرض الإخبار خيفة من أن لا يكون له ذلك فيكون قاذفا بإخباره ومال رأي علي إلى أنه ليس له ذلك وهذا من أعظم الأدلة على طلب الشرع لستر الفواحش فإن أفحشها الزنا وقد نيط بأربعة من العدول يشاهدون ذلك منه في ذلك منها كالمرود في المكحلة وهذا قط لا يتفق وإن علمه القاضي تحقيقًا لم يكن له أن يكشف عنه]

Mervīdir ki ʿÖmer b. el-Hattāb gecede Medīne içinde kol gezip ehl-i İslām'ı muhāfaza ederken bir gecede bir zātı bir hatun kişi ile bir fāhiş iş üzerinde gördü. Ve çün sabāh oldu, nāsa dedi ki "Takdīren imāmü'l-müslimīn eger bir ādem ile bir hatun kişiyi bir fiʿl-i fāhişte olduklarını görüp onlara hadd-i şerʿī ikāme etse ona siz ne yapardınız?" Cemāʿat: "Sen ancak imāmsın" diye cevāb vermeleriyle Hazret-i ʿAlī ʿaleyhi'r-rıdvān dedi ki "Sana onun cevāzı yoktur, onu etsen senin üzerine ikāme-i hadd olunur, çünkü Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri bu emr için dört şāhidden ekalle emniyyet etmedi," Ondan sonra ʿÖmer onları meşīʾet-i ilāhī mikdārınca terk edip sonra be-tekrār onlardan onu suʾāl etti ve cemāʿat yine kavl-i sābıklarını tekrār ettiler ve Hazret-i ʿAlī dahi yine makāle-i sābıkasını iʿāde etti. Hazret-i ʿÖmer'in işbu suʾāli işāret eder ki vālīler kendi ʿilmi ile hudūd-ı şerʿiyyede hükm ve kazāya

mesāgları olup olmadığına mütereddid imiş, onun için ashābına maᶜriz-i takdīrde mürācaᶜat edip maᶜriz-i ihbārda onu söylememiş. O dahi ᶜadem-i cevāzından havf ve ona hadd-i kazf vücūbundan ihtirāzdır ve ᶜadem-i cevāzına Hazret-i ᶜAlī'nin reʾyini meyl etmiş. Ve bu ise setr-i fevāhiş için şerᶜ-i şerīfin talebi üzerine aᶜzam edilledendir ki fevāhişin aᶜzamı zinādır, o dahi sübūtu ᶜudūldan dört şāhidin kıyāmlarına menūt olmuştur ve her bir şāhid dahi onu ondan müşāhedesi ve meyli mukhulede görür gibi ittifākī olarak görmüş ola ve bu rüʾyet ve bu gibi şühūd ise aslā müttefak olamaz ve kādī onu tahkīkan bilmiş olsa dahi ondan kefş etmeğe ona mesāg-ı şerᶜī yoktur.

[فانظر إلى الحكمة في حسم باب الفاحشة بإيجاب الرجم الذي هو أعظم العقوبات ثم انظر إلى كثيف ستر الله كيف أسبله على العصاة من خلقه بتضييق الطريق في كشفه فنرجو أن لا نحرم هذا الكرم يوم تبلى السرائر ففي الحديث "إِنَّ اللهَ إِذَا سَتَرَ عَلَى عَبْدٍ عَوْرَتَهُ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَكْشِفَهَا فِي الْآخِرَةِ وَإِنْ كَشَفَهَا فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَكْشِفَهَا مَرَّةً أُخْرَى" وعن عبد الرحمن ابن عوف رضي الله عنه قال خرجت مع عمر رضي الله عنه ليلة في المدينة فبينما نحن نمشي إذ ظهر لنا سراج فانطلقنا نؤمه فلما دنونا منه إذا باب مغلق على قوم لهم أصوات ولغط فأخذ عمر بيدي وقال أتدري بيت من هذا قلت لا فقال هذا بيت ربيعة بن أمية بن خلف وهم الآن شرب فما ترى قلت أرى أنا قد أتينا ما نهانا الله عنه قال الله تعالى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ فرجع عمر رضي الله عنه وتركهم وهذا يدل على وجوب الستر وترك التتبع]

Kaldı ki sen bāb-ı fāhişenin hasmına īcāb-ı recmde olan hikmet-i ᶜaliyyeye nazar eyle ki aᶜzam-ı ᶜukūbāt-ı dünyeviyye recmdir, onu zināya hadd-i şerᶜī taᶜyīn buyurmuştur. Ve dahi halktan ᶜusāt üzerine Hakk taᶜālānın sāyebān buyurduğu setrinin kalınlığına bak ki maᶜsiyetin keşfinde ve setrin refᶜinde nice tarīki tazyīk etmiş. Biz dahi yevme tüble's-serāirde işbu keremden mahrūm olmamaklığımızı recā ve tevakkuᶜ ederiz, zīrā hadīs-i şerīfte gelmiş ki "إِنَّ اللهَ إِذَا سَتَرَ عَلَى عَبْدٍ عَوْرَتَهُ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَكْشِفَهَا فِي الْآخِرَةِ وَإِنْ كَشَفَهَا فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَكْشِفَهَا مَرَّةً أُخْرَى"[287] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: [388] "Tahkīkan Zāt-ı Zü'l-Celāl

287 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 2/165, no: 775; *el-Mustedrek*, 1/48, no: 13; et-Ta-

hazretleri eger bir ᶜabdin üzerine ᶜavretini dünyāda setr eylerse āhirette onu keşf etmekten dahi onun keremi daha ziyādedir ve eger dünyāda onu keşf ederse bir dahi āhirette onu keşf etmekten onun keremi daha ziyādedir" yaᶜnī keremi īcābınca āhirette onun ᶜavretini keşf etmez demektir. ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervīdir ki ᶜAbdurrahmān demiş ki "Bir gece Medīne'de berāberce gezmek üzere Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb ile kola çıktım. Biz yolda giderken bize bir çerāg zuhūr etti ve ne olduğunu anlamak için çün o çerāgı kasd edip gittik ve ondan yakın olduk, bir kavm üzerine hāne kapısı kilīdli olarak bir hāneye rāst geldik ki o hāneden asvāt-ı mürtefiᶜa vü muhtelita çıkıyor. Hazret-i ᶜÖmer benim elimden tutup "Bu hāne kimin hānesi olduğunu bilir misin?" diye benden sordu. Ben dahi "yok" yaᶜnī bilmem diye cevāb verdiğimde Hazret-i ᶜÖmer bu hāne Rebīᶜa b. Umeyye b. Halef'in hānesidir, içinde bulunanlar sarhoşlardır, sen bunda ne münāsib görürsün?" diye benimle istişāre ve ben dahi: "Bir bir menhīye teᶜātī ettiğimizi görüyorum, Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾[288] diye nehy etmiş" deyince Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān onları terk edip savuştu. Ve bu şeʾn dahi vücūb-ı setr ve terk-i tetebbuᶜa delālet eder.

[وقد قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لمعاوية "إِنَّكَ إِنْ تَتَبَّعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ أَوْ كِدْتَ تُفْسِدُهُمْ" وقال صلى الله عليه وسلم "يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ؛ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعْ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ" وقال أبو بكر الصديق رضي الله عنه لو رأيت أحدًا على حد من حدود الله تعالى ما أخذته ولا دعوت له أحدًا حتى يكون معي غيري]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i Muᶜāviye'ye buyurmuş ki "إِنَّكَ إِنْ تَتَبَّعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ أَوْ كِدْتَ تُفْسِدُهُمْ"[289] Yaᶜnī "Eger sen ᶜavrāt-ı nāsı tetebbuᶜ ettinse onları ifsād edersin" veyāhūd "onların ifsādlarına karīb olursun" demektir. Ve dahi buyurmuş ki "يَا

---

berānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 6/206, no: 6201.

288 Hucurāt, 49/12.

289 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 19/365, no: 859.

مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ؛ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعْ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ"[290] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ey maᶜşer ki lisān ile īmān edip īmān onun kalbine dāhil olmamıştır, siz müslimleri gıybet ve mezemmet etmeyiniz ve ᶜavrātlarına tetebbuᶜ etmeyiniz, zīrā kim ki bir müslim birāderinin ᶜavretine tetebbuᶜ ederse Zāt-ı Zü'l-Celāl dahi onun ᶜavretini tetebbuᶜ eyler ve kim ki ᶜavretine Zāt-ı Zü'l-Celāl tetebbuᶜ ederse lā-mahāle onun ᶜameli cezāsında onu rüsvāy ve fazīhat eder velev ki kendi hānesi cevfinde ola." Ve dahi Ebū Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Hudūd-ı ilāhiyyeden bir hadd üzerine ben eger bir kimseyi görseydim onu almazdım ve hem dahi benimle dīgerim bulunmak üzere bir kimseyi dahi ona daᶜvet etmezdim."

[وقال بعضهم كنت قاعدًا مع عبد الله بن مسعود رضي الله عنه إذ جاءه رجل بآخر فقال هذا نشوان فقال عبد الله بن مسعود استنكهوه فاستنكهوه فوجده نشوانًا فحبسه حتى ذهب سكره ثم دعا بسوط فكسر ثمره ثم قال للجلاد اجلد وارفع يدك وأعط كل عضو حقه فجلده وعليه قباء أو مرط فلما فرغ قال للذي جاء به ما أنت منه قال عمه قال عبد الله ما أدبت فأحسنت الأدب ولا سترت الحرمة إنه ينبغي للإمام إذا انتهى إليه حد أن يقيمه وإن الله عفو يحب العفو ثم قرأ ﴿وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا﴾ ثم قال إني لأذكر أول رجل قطعه النبي صلى الله عليه وسلم أتي بسارق فقطعه فكأنما أسف وجهه فقالوا يا رسول الله كأنك كرهت قطعه فقال "وَمَا يَمْنَعُنِي لَا تَكُونُوا عَوْنًا لِلشَّيَاطِينِ عَلَى أَخِيكُمْ فَقَالُوا أَلَا عَفَوْتَ عَنْهُ فَقَالَ "إِنَّهُ يَنْبَغِي لِلسُّلْطَانِ إِذَا انْتَهَى إِلَيْهِ حَدٌّ أَنْ يُقِيمَهُ إِنَّ اللهَ عَفُوٌّ يُحِبُّ الْعَفْوَ" وقرأ ﴿وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ وفي رواية "فَكَأَنَّمَا سُفِيَ فِي وَجْهِ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم رَمَادٌ لِشِدَّةِ تَغَيُّرِهِ"]

Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Ben ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd'un yanında otururken yanına bir ādem gelip ve onunla bir ādemi dahi berāberce getirmiş ve "Bu ādem sarhoştur!" diye haber verdikte ᶜAbdullāh dahi "Onun ağzını koklayınız" diye emr etti ve ağzı koklanınca sarhoş ve sekrān olduğu zāhir ve mütehakkak oldu. ᶜAbdullāh onun sekri gidin-

290 Ebū Dāvūd, Edeb, 40, no: 4880; *Musnedu* Ahmed, 33/20, no: 19776; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/74, no: 6278.

ceye kadar onu habs etti, sonra bir değneği istedi ve onun dikenlerini kırdıktan sonra cellāda dedi ki "Bunu celd edip elini kaldır ve her bir ᶜuzvun hakkını ona ver." Ve üstünde kaftan veyāhūd yünden masnūᶜ bir sevb olduğu hālde onu celd etti. Ve çün onun celdinden fārig oldu, onu celb eden ādeme "Bu sana ne olur?" diye suʾāl etti ve o dahi: "Ben onun ᶜammisiyim" deyince ᶜAbdullāh ona dedi ki "Sen bu ādemi ne terbiye edip güzelce teʾdīb ettin ve ne de hurmeti setr ettin. İmāma lāyık odur ki ona bir hadd müntehī olur ise onu ikāme ede, Hakk celle ve ᶜalā hazretleri ᶜafüvvdür ve ᶜafvı sever." Sonra ﴿وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا﴾[291] āyet-i kerīmesini okudu, sonra dedi ki "Ben bir ādemi yād ederim ki onu ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz katᶜ etti ki bir gün bir sāriki huzūr-ı sāmīsine getirdiler ve onun eli katᶜına fermān buyurdu, ammā mübārek yüzünde [389] sanki esef göründü ve sahābe: "Yā resūl, sanki sen onun katᶜını kerh ettin!" diye istifsār ettiklerinde efendimiz "وَمَا يَمْنَعُنِي لَا تَكُونُوا عَوْنًا لِلشَّيَاطِينِ عَلَى أَخِيكُمْ فَقَالُوا أَلَا عَفَوْتَ عَنْهُ" buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ve beni menᶜ eden nedir? Siz kendi birāderiniz üzerine şeyātīne aᶜvān olmayınız." Ve bi't-tekrār ona "Niçin ᶜafv etmedin?" dediklerinde efendimiz "إِنَّهُ يَنْبَغِي لِلسُّلْطَانِ إِذَا انْتَهَى إِلَيْهِ حَدٌّ أَنْ يُقِيمَهُ إِنَّ الله عَفُوٌّ يُحِبُّ الْعَفْوَ"[292] buyurdu, yaᶜnī "Sultāna lāyık odur ki ona bir hadd müntehī olduysa onu ikāme ede. Tahkīk ve tahkīkan Allāhu ᶜazīmü'ş-şān ᶜafüvvdür, ᶜafvı sever" ve hem dahi ﴿وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[293] āyet-i kerīmesini okudu. Bunun tercümesi fī-mā sebak zikr olunmuştur. Ve dahi bir rivāyette gelmiş ki "فَكَأَنَّمَا سُفِيَ فِي وَجْهِ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم رَمَادٌ لِشِدَّةِ تَغَيُّرِهِ"[294] ki hulāsa-i meʾāli: "Sanki ᶜaleyhi's-selām efendimizin mübārek vech-i şerīfinde şiddet-i tagayyüründen kül sepilmiş gibi oldu."

[وروى أن عمر رضي الله عنه كان يعس بالمدينة مِنَ اللَّيْلِ فَسَمِعَ صَوْتَ رَجُلٍ فِي بَيْتٍ يتغنى فتسور عليه فوجده عِنْدَهُ امْرَأَةٌ وَعِنْدَهُ خَمْرٌ فَقَالَ يَا عَدُوَّ اللَّهِ أَظْنَنْتَ

291 Nūr, 24/22.

292 *Musnedu* Ahmed, 7/232; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 150.

293 Nūr, 24/22.

294 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 151, no: 445.

أَنَّ اللهَ يَسْتُرُكَ وَأَنْتَ عَلَى معصيته فقال وأنت يا أمير المؤمنين فلا تعجل فإن كنت قد عَصَيْتُ اللَّهَ وَاحِدَةً فَقَدْ عَصَيْتَ اللَّهَ فِيَّ ثلاثا قال الله تعالى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ وَقَدْ تَجَسَّسْتَ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾ وَقَدْ تَسَوَّرْتَ عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ﴾ الْآيَةَ وَقَدْ دَخَلْتَ بَيْتِي بِغَيْرِ إِذْنٍ وَلَا سلام فقال عمر رضي الله عنه هَلْ عِنْدَكَ مِنْ خَيْرٍ إِنْ عَفَوْتُ عَنْكَ قال نعم والله يا أمير المؤمنين لَئِنْ عَفَوْتَ عَنِّي لَا أَعُودُ إِلَى مِثْلِهَا أَبدًا فعفا عنه وخرج وتركه]

Ve dahi mervīdir ki ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān Medīne-i münevvere'de kol gezip leylen muhāfaza ederken bir ādemin sesini işitti ki şarkı söylerdi. ᶜÖmer dahi duvardan aşıp hānesine girince onun yanında bir kadın ve bir mikdār hamrı buldu ve "Yā ᶜaduvvallāh, sen ne zann ettin, sen bu maᶜsiyet üzere olduğun hālde Allāhu taᶜālā seni setr eder mi!" dedikte o ādem dahi: "Yā emīre'l-müᵓminīn, hele sen dahi ᶜacele etme. Eger ben bir günāhı işleyip Allāh'a bir maᶜsiyet ettimse sen bana bu muᶜāmelende üç maᶜsiyet işledin. Hakk celle ve ᶜalā hazretleri ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾[295] buyurmuş iken sen benim üzerime tecessüs ettin ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾[296] sen benim hāneme arkası tarafından duvardan aşıp geldin ve dahi ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ﴾[297] buyurmuş iken sen benim hāneme iznsizin ve selām vermeksizin girdin" diye cevāb verince Hazret-i ᶜÖmer ona: "Eger ben sana ᶜafv etsem senin ᶜindinde hayrdan bir şey var mı?" diye suᵓāl ve o dahi: "Evet vallāhi yā emīre'l-müᵓminīn, eger sen beni ᶜafv eder isen ben bir dahi bunun misline ᶜavdet etmem" dedi ve Hazret-i ᶜÖmer onu ᶜafv etmekle çıkıp gitti.

[وقال رجل لعبد الله بن عمر يا أبا عبد الرحمن كيف سَمِعْت رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول في النجوى يوم القيامة قال سمعته يقول "إِنَّ اللَّهَ لَيُدْنِي مِنْهُ الْمُؤْمِنُ فَيَضَعُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ وَيَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَيَقُولُ: أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا، أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ يَا رَبِّ، حَتَّى إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ، فَرَأَى فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ، قَالَ لَهُ يَا عَبْدِي إِنِّي لَمْ اَسْتُرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا، إِلَّا وَأَنَا أُرِيدُ اَنْ أَغْفِرَهَا لَكَ الْيَوْمَ، فَيُعْطَى كِتَابَ حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الْكَافِرُونَ وَالْمُنَافِقُونَ، فَتَقُولُ الأَشْهَادُ ﴿هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى

---

295 Hucurāt, 49/12.

296 Bakara, 2/189.

297 Nūr, 24/27.

رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ وقد وقال صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''كُلُّ أُمَّتِي مُعَافًى إِلَّا الْمُجَاهِرِينَ '' وَإِنَّ مِنَ الْمُجَاهَرَةِ أَنْ يَعْمَلَ الرَّجُلُ السُّوءَ سِرًّا ثُمَّ يُخْبِرُ بِهِ وَقَالَ صلى الله عليه وسلم ''مَنِ اسْتَمَعَ خَبَرَ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ صُبَّ فِي أُذُنِهِ الْآنُكُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ''[

Ve dahi bir kimse ʿAbdullāh b. ʿÖmer'e: "Yā Ebā ʿAbdirrahmān, sen necvā-yı kıyāmet hakkında ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden ne işittin?" diye suʾāl ettikte ʿAbdullāh dedi ki: "İşittim buyururdu ki ''إِنَّ الله لَيُدْنِي مِنْهُ المُؤْمِنُ فَيَضَعُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ وَيَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَيَقُولُ: أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا، أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ يَا رَبِّ، حَتَّى إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ، فَرَأَى فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ، قَالَ لَهُ يَا عَبْدِي إِنِّي لَمْ اَسْتُرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا، إِلَّا وَأَنَا أُرِيدُ اَنْ أَغْفِرَهَا لَكَ اليَوْمَ، فَيُعْطَى كِتَابَ حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الكَافِرُونَ وَالمُنَافِقُونَ، فَتَقُولُ الأَشْهَادُ ﴿هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾[298] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Yevm-i kıyāmette ʿale't-tahkīk Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri merd-i müʾmini huzūr-ı samedānīsinden takrīb ve kenef-i setri ona isbāl edip nāstan onu setr etmekle sen dünyāda işlediğin şu zenbi ve bu zenbi bilir misin diye onu zünūbuyla ikrār ettirip ve o kimse kendi nefsinde hālik olduğunu görünce Hazret-i Erhamü'r-rāhimīn ona der ki "Ben o zünūbunu dünyāda sana setr etmedim illā ki ben onun ʿafv ü magfiretini sana murād etmedim" yaʿnī ancak onun ʿafv ü magfireti murādıyla dünyāda ben senin bu ʿuyūbunu setr ettim demektir, o hālde kitāb-ı hasenātı ona iʿtāʾ olunur. Ve kāfir ve münāfıklar ise onların haklarında eşhād derler ki "Bunlar rabbleri üzerine kizb eden ādemlerdir, artık āgāh olunuz ki laʿnetullāh ancak zālimleredir" yaʿnī onları zulmleri hasebiyle Allāhu ʿazīmü'ş-şān laʿnet edip rahmetinden dūr etsin diye laʿnet ile kefere-i münāfikīni ve müşrikīni yād ederler. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''كُلُّ أُمَّتِي مُعَافًى إِلَّا الْمُجَاهِرِينَ''[299] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: "Mücāhirlerden mā-ʿadā [390] benim ümmetimin kāffesi muʿāfādırlar meger ki maʿsiyetle mücāhir ola." Ve dahi mücāheredendir ki kendisi hafī ve gizli olarak bir yaramazlık eder de sonra onunla haber verip

298 Hūd, 11/18.

299 Buhārī, Edeb, 60, no: 6069; *Şuʿabu'l-Īmān*, 12/169, no: 9225; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 154, no: 453.

onu fāş eder. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنِ اسْتَمَعَ خَبَرَ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ صُبَّ فِي أُذُنِهِ الْآنُكُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ''[300] Yaʿnī "Kim ki bir kavmin haberini dinlerse o hāl ile ki onlar onun istimāʿından kārih olup hoşlanmazlar, yevm-i kıyāmette onun kulağına kurukşun[301] dökülür."

[وَمِنْهَا أَنْ يَتَّقِيَ مَوَاضِعَ التُّهَمِ صِيَانَةً لِقُلُوبِ النَّاسِ عَنْ سُوءِ الظن ولألسنتهم عن العيبة فَإِنَّهُمْ إِذَا عَصَوُا اللَّهَ بِذِكْرِهِ وَكَانَ هُوَ السَّبَبَ فِيهِ كَانَ شَرِيكًا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''كَيْفَ تَرَوْنَ من يسب أَبَوَيْهِ فَقَالُوا وَهَلْ مِنْ أَحَدٍ يَسُبُّ أَبَوَيْهِ فَقَالَ نَعَمْ يَسُبُّ أَبَوَيْ غَيْرِهِ فَيَسُبُّونَ أَبَوَيْهِ'']

Ve dahi o hukūktandır ki sūʾ-i zanndan kulūb-ı nāsın sıyāneti ve gıybet ve mezemmetten elsine-i nāsın vikāyesi için mevāziʿ-i tühemden sakınıp ittikāʾ ede, zīrā halk eger onun zikri ile ʿāsī olurlarsa kendisi onda müsebbib bulunur, onlarla o maʿsiyette şerīk olur. Hakk subhānehu ve taʿālā [302]﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Enʿām'ın yüz sekizinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Müşriklerin Allāhu taʿālādan gayrı taptıkları putlarına sebb etmeyiniz ki onlar zulm ve fart-ı cehāletlerinden nāşī Hakk taʿālāya nā-sezā söylemeyeler." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''كَيْفَ تَرَوْنَ من يسب أَبَوَيْهِ فَقَالُوا وَهَلْ مِنْ أَحَدٍ يَسُبُّ أَبَوَيْهِ فَقَالَ نَعَمْ يَسُبُّ أَبَوَيْ غَيْرِهِ فَيَسُبُّونَ أَبَوَيْهِ''[303] ki hulāsa-i meʾāli: "Ebeveynini sebb edene nice görürsüz?" Ve ashābı: "Bir kimse var mıdır ki ebeveynini sebb ede?" diye istifhām-ı mādde ettiklerinde, efendimiz: "Evet, dīgerinin ebeveynini sebb eder ve o dahi onun ebeveynini sebb eyler" buyurdu ki ebeveynin sebbine sebebiyyet vermekle kendisi sebb etmiş olur demektir.

---

300 Buhārī, Taʿbīr, 45, no: 7042; Ebū Dāvūd, Edeb, 96, no: 5024; Tirmizī, Libās, 19, no: 1751; *Musnedu* Ahmed, 4/90, no: 2213; *Musnedu'l-Bezzār*, 16/159, no: 9265.

301 "Kurşun"

302 Enʿām, 6/108.

303 Buhārī, Edeb, 6, no: 5975; Müslim, Īmān, 146.

[وقد روي عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كلم إحدى نسائه فمر به رجل فدعاه رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ يا فلان هذه زوجتي صفية {فقال} يا رسول الله من كنت أظن فيه فإني لم أكن أظن فيك فقال إن الشيطان يجري من ابن آدم مجرى الدم وزاد في رواية "إِنِّي خَشِيتُ أَنْ يُقْذَفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا وَكَانَا رَجُلَيْنِ فَقَالَ عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةُ" الحديث وكانت قد زارته في العشر الأواخر من رمضان]

Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet etmiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz zevcāt-ı mutahherātının birisiyle söyleşirken bir ādem oradan geçip mürūr etmiş. Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz onu daᶜvet edip "Ey fülān, bu benim zevcem Safiyye'dir" buyurmuş. Ve o kimse dahi: "Yā resūlallāh, ben onda kimi zann ederdim, ben sende bir nesneyi zann etmezdim" diye cevāb verdikte efendimiz: "ᶜAle't-tahkīk şeytān-ı laᶜīn ibn-i ādemden kan mecrāsında cārī olur" diye fermān buyurdu. Ve dahi dīger bir rivāyette gelmiş ki "إِنِّي خَشِيتُ أَنْ يُقْذَفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا وَكَانَا رَجُلَيْنِ فَقَالَ عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةُ"[304] ki bu ᶜilāve ile rivāyet olunmuş ve hulāsa-i meᵓāli: "Ben korktum ki sizin ikinizin kulūbuna bir nesneyi kazf ve ilkāᵓ ede ki onlar iki kişi imişler ve onlara siz yavaş gidiniz ki ben size bir haber vereyim ki bu hatun kişi Safiyye'dir diye" beyānıyla bu hadīs-i şerīfi söylemiş ki Hazret-i Ümmu'l-müᵓminīn Safiyye ᶜaleyhe'r-rıdvān ramazān-ı şerīfin ᶜaşr-ı ahīrinde onun ziyāretine gelmişti.

[وَقَالَ عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَنْ أَقَامَ نَفْسَهُ مَقَامَ التُّهَمِ فَلَا يَلُومَنَّ مَنْ أَسَاءَ به الظن ومر برجل يكلم امرأة على ظهر الطريق فعلاه بالدرة فقال يا أمير المؤمنين إنها امرأتي فقال هلا حيث لا يراك أحد من الناس]

Ve dahi ᶜÖmer b. el-Hattāb buyurmuş ki "Kim ki kendi nefsini makām-ı tühemde ikāme eylerse gerektir ki onunla sūᵓ-i zann eden ādemi levm etmeye." Ve dahi yolda giderken yol ortasında bir ādeme rāst gelip ki bir hatun kişi ile söyleşirdi ve Hazret-i ᶜÖmer dahi onu kırbaç ile vurup taᶜzīr edince, o ādem: "Yā emīre'l-müᵓminīn, bu benim zevcemdir!" diye iᶜtizār ve ᶜÖmer ona: "Niçin halktan tenhā bir yerde

---

304 Buhārī, Bedᵓu'l-Halk, 11, no: 3281; Müslim, Selām, 24; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 3/385, no. 3342.

onunla söyleşmedin tā ki bir kimse seni görmeye!" diye ᶜözrünü kabūl etmemiştir.

[وَمِنْهَا أَنْ يَشْفَعَ لِكُلِّ مِنْ لَهُ حَاجَةٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَى مَنْ لَهُ عِنْدَهُ مَنْزِلَةٌ ويسعى في قضاء حاجته بما يقدر عليه قال صلى الله عليه وسلم ''إِنِّي أُوتَى، وَأُسْأَلُ وَتُطْلَبُ اِلَيَّ الْحَاجَةُ وَأَنْتُمْ عِنْدِي فَاشْفَعُوا لِتُؤْجَرُوا وَيَقْضِي اللّٰهُ عَلَى يَدَيْ نَبِيِّهِ مَا أَحَبَّ'']

Ve dahi o hukūktandır ki onun ᶜindinde kadr ve iᶜtibār ve menzilesi bulunan ādeme ehl-i İslām'dan her kimin bir işi var ise ona şefāᶜat ede ve kudreti mikdārınca o müslimin kazāᵓ ve hācetine saᶜy ve ictihād ede. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنِّي أُوتَى، وَأُسْأَلُ وَتُطْلَبُ اِلَيَّ الْحَاجَةُ وَأَنْتُمْ عِنْدِي فَاشْفَعُوا لِتُؤْجَرُوا وَيَقْضِي اللّٰهُ عَلَى يَدَيْ نَبِيِّهِ مَا أَحَبَّ''[305] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bana ashāb-ı hācāt gelirler ve herkes benden dilediğini diler ve benden hācāt taleb olunur ve siz dahi benim yanımdasınız, kaldı ki siz dahi şefāᶜat ediniz tā ki müsāb ve meᵓcūr olasız. Ve tebāreke ve taᶜālā hazretleri Nebī-i zī-şānının eli üzerine sevdiği nesneyi kazāᵓ eder." [391]

[وقال معاوية قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''اِشْفَعُوا إِلَيَّ لِتُؤْجَرُوا إِنِّي أُرِيدُ الْأَمْرَ وَأُؤَخِّرُهُ كَيْ تَشْفَعُوا إِلَيَّ فَتُؤْجَرُوا'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَا مِنْ صَدَقَةٍ أَفْضَلُ مِنْ صَدَقَةِ اللِّسَانِ قِيلَ وَكَيْفَ ذَلِكَ قَالَ اَلشَّفَاعَةُ يُحْقَنُ بِهَا الدَّمُ وَتُجَرُّ بِهَا الْمَنْفَعَةُ إِلَى آخَرَ وَيُدْفَعُ بِهَا الْمَكْرُوهُ عَنْ آخَرَ'']

Ve dahi Muᶜāviye ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''اِشْفَعُوا إِلَيَّ لِتُؤْجَرُوا إِنِّي أُرِيدُ الْأَمْرَ وَأُؤَخِّرُهُ كَيْ تَشْفَعُوا إِلَيَّ فَتُؤْجَرُوا''[306] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Siz bende şefāᶜat ediniz ki meᵓcūr olasız. Ben o emri murād ederim velākin siz şefāᶜat etmek üzere onu teᵓhīr ederim tā ki siz onu şefāᶜat edip onunla meᵓcūr olasız." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَا مِنْ صَدَقَةٍ أَفْضَلُ مِنْ صَدَقَةِ اللِّسَانِ قِيلَ وَكَيْفَ ذَلِكَ قَالَ ''اَلشَّفَاعَةُ يُحْقَنُ بِهَا الدَّمُ وَتُجَرُّ بِهَا الْمَنْفَعَةُ إِلَى آخَرَ وَيُدْفَعُ بِهَا الْمَكْرُوهُ عَنْ آخَرَ''[307] Yaᶜnī "Lisānın sadaka-

305 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 164, no: 486.
306 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 219, no: 667.
307 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 219, no: 669.

sından efdal bir sadaka yoktur." Ve "Lisānın sadakası nice olur?" ona denildikte efendimiz "اَلشَّفَاعَةُ يُحْقَنُ بِهَا الدَّمُ وَتُجَرُّ بِهَا الْمَنْفَعَةُ إِلَى آخَرَ وَيُدْفَعُ بِهَا الْمَكْرُوهُ عَنْ آخَرَ" buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Şefāᶜat etmektir ki şefāᶜat ile kan dökülmekten hıfz olunur ve onunla dīgere menfaᶜat keşīde olunur ve dīgerinden dahi onunla mekrūh defᶜ olunur."

[وروى عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما أن زوج بريرة كان عبدًا يقال له مغيث كأني أنظر إليه خلفها وهو يبكي ودموعه تسيل على لحيته فقال صلى الله عليه وسلم "أَلَا تَعْجَبُ مِنْ شِدَّةِ حُبِّ مُغِيثٍ لِبَرِيرَةَ وَشِدَّةِ بُغْضِهَا لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم "لَوْ رَاجَعْتِهِ فَإِنَّهُ أَبُو وَلَدِكِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللهِ أَتَأْمُرُنِي فَأَفْعَلُ فَقَالَ لَا إِنَّمَا أَنَا شَافِعٌ"]

Ve dahi ᶜİkrime, İbn ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān üzerine rivāyet etmiş ki "Berīre'nin kocası köle idi, ona Mugīs denilirdi, sanki ona nazar eder gibiyim ki Berīre'nin ardı sonra ağlayarak göz yaşı sakalına akarak gidiyordu. ᶜAleyhi's-selām efendimiz ᶜAbbās'a buyurdu ki "أَلَا تَعْجَبُ مِنْ شِدَّةِ حُبِّ مُغِيثٍ لِبَرِيرَةَ وَشِدَّةِ بُغْضِهَا لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم لَوْ رَاجَعْتِهِ فَإِنَّهُ أَبُو وَلَدِكِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللهِ أَتَأْمُرُنِي فَأَفْعَلُ فَقَالَ لَا إِنَّمَا أَنَا شَافِعٌ"[308] Yaᶜnī "Sen Mugīs'in Berīre'ye olan şiddet-i muhabbet ve Berīre'nin ona şiddet-i bugzunden taᶜaccüb etmez misin?" Ve ondan sonra ᶜaleyhi's-selām efendimiz Berīre'ye buyurdu ki "لَوْ رَاجَعْتِهِ فَإِنَّهُ أَبُو وَلَدِكِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللهِ أَتَأْمُرُنِي فَأَفْعَلُ فَقَالَ لَا إِنَّمَا أَنَا شَافِعٌ" Yaᶜnī "Ona mürācaᶜat etmiş olsaydın ki senin veledinin babasıdır." Ve Berīre dahi: "Eger sen bana emr eder isen ben onu işlerim" deyince efendimiz: "Yok ben onu emr etmem, ancak ben şefāᶜat ediciyim" yaᶜnī şefāᶜat tarīkiyle senden bunu recā edip dilerim buyurdu.

[ومنها أن يبدأ كل مسلم منهم بِالسَّلَامِ قَبْلَ الْكَلَامِ وَيُصَافِحَهُ عِنْدَ السَّلَامِ قَالَ صلى الله عليه وسلم "مَنْ بَدَأَ بِالْكَلَامِ قَبْلَ السَّلَامِ فَلَا تُجِيبُوهُ حَتَّى يَبْدَأَ بِالسَّلَامِ" وقال بعضهم دخلت عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ولم أسلم ولم أستأذن

308 Ebū Dāvūd, Talāk, 19, no: 2231; *Musnedu* Ahmed, 3/343, no: 1844; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 267, no: 534; *Sahīhu* İbn Hibbān, 10/96, no: 4273.

فقال النبي صلى الله عليه وسلم ''اِرْجِعْ فَقُلْ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَدْخُلُ'']

Ve dahi o hukūktandır ki kelāmdan evvel ehl-i İslām'da her bir müslime selām ile bedᵓ eder hem dahi selām katında onunla musāfaha ede ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ بَدَأَ بِالْكَلَامِ قَبْلَ السَّلَامِ فَلَا تُجِيبُوهُ حَتَّى يَبْدَأَ بِالسَّلَامِ''[309] Yaᶜnī "Kim ki selāmdan evvel kelāma başlarsa siz selāma başlamayınca ona cevāb vermeyiniz." Ve baᶜzu's-sahābe demiş ki "Ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz huzūr-ı ᶜālīsine selām ve istīzān etmeksizin dāhil oldum ve Nebī-i zī-şān efendimiz ''اِرْجِعْ فَقُلْ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ''[310] buyurdu yaᶜnī geriye dönderdi, "es-Selāmu ᶜaleyküm de de meclise dāhil ol" demektir.

[وروى جابر رضي الله عنه قال قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتَكُمْ فَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا سَلَّمَ أَحَدُكُمْ لَمْ يَدْخُلْ بَيْتَهُ'' وقال أنس خدمت النبي صلى الله عليه وسلم ثماني حجج فقال لي ''يَا أَنَسُ أَسْبِغِ الْوُضُوءَ يَزِدْ فِي عُمُرِكَ وَسَلِّمْ عَلَى مَنْ لَقِيتَهُ مِنْ أُمَّتِي تَكْثُرْ حَسَنَاتُكَ وَإِذَا دَخَلْتَ بَيْتَكَ فَسَلِّمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ يَكْثُرْ خَيْرُ بَيْتِكَ'' وقال أنس قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسلم ''إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً تِسْعٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا'']

Ve dahi Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتَكُمْ فَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا سَلَّمَ أَحَدُكُمْ لَمْ يَدْخُلْ بَيْتَهُ''[311] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Eger siz kendi hānenize duhūl ettinizse siz onun ehline selām veriniz, çünkü biriniz girerken ehl-i hāneye selām verirse şeytān-ı laᶜīn onun hānesine girmez." Ve dahi Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Nebī-i zī-şān efendimize ben sekiz sene hizmet ettim ancak bana buyurdu ki ''يَا أَنَسُ أَسْبِغِ الْوُضُوءَ يَزِدْ فِي عُمُرِكَ وَسَلِّمْ عَلَى مَنْ لَقِيتَهُ مِنْ أُمَّتِي تَكْثُرْ حَسَنَاتُكَ

309 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 288, no: 880; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/269, no: 8630; el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 598.

310 *Musannefu* Ebū Dāvūd, Edeb, 138, no: 5177; Tirmizī, İstiᵓzān, 3, no: 2690; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 2/411, no: 936; el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 371, no: 1081; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/213, no: 8428.

311 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 274, no: 843; *el-Mustedrek*, 2/434, no: 3515; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/227, no: 8449.

"وَإِذَا دَخَلْتَ بَيْتَكَ فَسَلِّمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ يَكْثُرْ خَيْرُ بَيْتِكَ"[312] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ey Enes, sen ābdesti isbāg edip yaᶜnī vācibāt ve sünen ve ādābına mürāᶜāt edip güzelce ābdest al tā ki ᶜömrün uzun ola" ki isbāg-ı vuzūᶜ ᶜömrü ziyāde eyler demektir ve "Benim ümmetimden her kime rāst gelip mülākāt ettinse ona selām ver tā ki senin hasenātın çok ola ve dahi kendi hānene girip dāhil oldunsa sen kendi ehl-i hānene dahi selām ver ki senin hānenin hayrı çok ola." Ve dahi Enes [392] demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً تِسْعٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا"[313] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Eger iki müᵓmin kişi birbirlerine kavuşup mülākāt etmeleriyle ikisi yekdīgerine musāfaha ederlerse onların beynlerinde yetmiş magfiret taksīm olunur ki altmış dokuz kısmı onların bişr ve beşāşeti en ziyāde güzel olanındır."

[وقال تَعَالَى ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾ وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تؤمنوا حتى تحابوا أفلا أَدُلُّكُمْ عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ" وقال أيضًا "إِذَا سَلَّمَ الْمُسْلِمُ عَلَى الْمُسْلِمِ فَرَدَّ عَلَيْهِ صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ سَبْعِينَ مَرَّةً" وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَعْجَبُ مِنَ الْمُسْلِمِ يَمُرُّ عَلَى الْمُسْلِمِ وَلَا يُسَلِّمُ عَلَيْهِ" وقال عليه السلام "يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَإِذَا سَلَّمَ مِنَ الْقَوْمِ أَحَدٌ أَجْزَأَ عَنْهُمْ" وقال قتادة كانت تحية من كان قبلكم السجود فأعطى الله تعالى هذه الأمة السلام وهي تحية اهل الجنة وكان ابو مسلم الخولاني يمر على قوم فلا يسلم عليه ويقول ما يمنعني إلا أني اخشى أن لا يردوا فتلعنهم الملائكة والمصافحة ايضا سنة مع السلام "وَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالَ صلى الله عليه وسلم عَشْرُ حَسَنَاتٍ فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ فَقَالَ عِشْرُونَ حَسَنَةً فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ فَقَالَ ثَلَاثُونَ" وكان أنس رضي الله عنه يمر على الصبيان فيسلم عليهم ويروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه فعل ذلك]

312 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 274, no: 844; *Musnedu*'l-Bezzār, 14/12, no: 7396; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/328, no: 5453; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/376, no: 649; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/190, no: 8387.

313 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 276, no: 848.

Tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾[314] bu āyet-i kerīme sūre-i Nisā'nın seksen dördüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Kaçan bir müslim size selām verirse siz ona onun selāmından ahsen vechle yā misliyle redd edin." Redd-i selāmda ahsen olan bir şey sana es-selāmu ᶜaleyküm derse sen ve ᶜaleykümu's-selāmu ve rahmetullāhi de, eger o kimse selāmında ve rahmetullāhi dahi derse ve berekātuhuyu ziyāde eyle, eger o kimse ve berekātuhuyu dahi derse sen dahi misliyle redd eyle. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تؤمنوا حتى تحابوا أفلا أَدُلُّكُمْ عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ "أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ"[315] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Benim nefsim yed-i kudretinde olan Bārī taᶜālāya ben kasem ederim ki siz müᵓmin olmayınca cennete dāhil olmazsınız ve sevişmedikçe dahi müᵓmin olmazsınız. Ben size bir ᶜamele delālet edeyim mi ki eger onu işledinizse yekdīgerinize sevişirsiz" Sahābe dahi: "Belā yā resūlallāh!" dediler, yaᶜnī bize o ᶜamelin üzerine delālet eyle dediklerinde, efendimiz: "أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ" Yaᶜnī "Beyninizde selāmı ifşāᵓ ediniz" demektir. Ve dahi buyurdu ki "إِذَا سَلَّمَ الْمُسْلِمُ عَلَى الْمُسْلِمِ فَرَدَّ عَلَيْهِ صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ سَبْعِينَ مَرَّةً"[316] Yaᶜnī "Eger bir müslim bir müslime selām verir ve o müslim ona selāmını redd ederse melāike-i kirām ona yetmiş kerre salavāt ederler" yaᶜnī ona Allāhu ᶜazīmü'ş-şāndan magfiret dilerler. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَعْجَبُ مِنَ الْمُسْلِمِ يَمُرُّ عَلَى الْمُسْلِمِ وَلَا يُسَلِّمُ عَلَيْهِ"[317] Yaᶜnī "Tahkīkan melāike-i kirām taᶜaccüb ederler o müslimden ki bir müslimin üzerine geçip de ona selām vermez." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَإِذَا سَلَّمَ مِنَ الْقَوْمِ أَحَدٌ أَجْزَأَ عَنْهُمْ"[318] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Rākib

314 Nisā, 4/86.

315 Ebū Dāvūd, Selām, 1, no: 5193; Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 56, no: 2510; *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 1/159, no: 190; el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 100, no: 260.

316 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/316.

317 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/316.

318 *Muvatta*, 5/1397, no: 3524; Ebū Dāvūd, *el-Merāsīl*, 1/337, no: 490.

olan kimse yayan ve māşīye selām verir ve kavmden eger bir kimse selām verirse kifāyet eder" yaᶜnī onların üzerlerine iczāᵓ eder. Katāde demiş ki "Sizin mā-kabliniz olan ümemin tahiyyeleri sücūd idi ve tebāreke ve taᶜālā hazretleri bu ümmete selāmı verdi ki ehl-i cennetin tahiyyesidir." Ve Ebū Muslim el-Havlānī baᶜzen bir kavm üzerlerine geçip onlara selām vermezdi ve derdi ki "Selām vermekten beni menᶜ eden ancak o korkudur ki ben selām verdiğim hālde onlar selāmı redd etmezler de o vaktte melāike onları laᶜnet ederler." Ve dahi selām ile maᶜan musāfaha etmek dahi sünnettir. Bir gün bir ādem huzūr-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye gelip "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ" dedikte, ᶜaleyhi's-selām efendimiz "عَشْرُ حَسَنَاتٍ" buyurdu, yaᶜnī "On hasenedir" dedi. Ve dīger ādem gelip "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ" dedikde efendimiz "عِشْرُونَ حَسَنَةً" buyurdu yaᶜnī "Yirmi hasenedir" dedi. Ve āher bir kimse gelip "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ" deyince efendimiz "ثَلَاثُونَ"[319] buyurdu yaᶜnī "Otuz hasenedir" buyurdu. Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān sıbyān üzerine geçip onlara selām verirdi. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine mervīdir ki kendisi dahi sıbyāna selām verirdi.

[وروى عبد الحميد بن بهرام أَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ فِي الْمَسْجِدِ يَوْمًا وَعُصْبَةٌ مِنَ النَّاسِ قُعُودٌ فَأَوْمَأَ بيده بالسلام وأشار عبد الحميد بيده إلى الحكاية فقال صلى الله عليه وسلم "لَا تَبْدَؤُوا الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَى بِالسَّلَامِ وَإِذَا لَقِيتُمْ أَحَدَهُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُ إِلَى أَضْيَقِهِ" وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا تُصَافِحُوا أَهْلَ الذِّمَّةِ وَلَا تَبْدَؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْيَقِ الطُّرُقِ"]

Ve dahi ᶜAbdulhamīd b. Behrām [393] rivāyet etmiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir gün mescidde bir cemāᶜat üzerine geçip mürūr etmiş ki o cemāᶜat mescidde otururlardı ve mübārek dest-i şerīfi ile selāma īmā ve işāret buyurdu ve ᶜAbdulhamīd kezālik eli ile hikāyeye işāret eyledi. Efendimiz "لَا تَبْدَؤُوا الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَى بِالسَّلَامِ وَإِذَا

---

319 el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 342, no: 986; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/246, no: 493; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 6/108, no: 5948.

لَقِيتُمْ أَحَدَهُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُ إِلَى أَضْيَقِهِ"[320] buyurdu, yaᶜnī "Siz yehūd ve nasārāyı selām ile bedᵓ etmeyiniz, eger onların birisine yolda mülākāt ettinizse siz onu yolun dar yerine muztarr ediniz" demektir. Ve dahi Ebū Hüreyre'nin üzerine mervī olmuş ki Ebū Hüreyre demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "لَا تُصَافِحُوا أَهْلَ الذِّمَّةِ وَلَا تَبْدَؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْيَقِ الطُّرُقِ"[321] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Siz ehl-i zimmete musāfaha etmeyiniz ve selām ile onlara bedᵓ etmeyiniz, eger onlara yolda kavuşup mülākī oldunuzsa onları azyak-ı turuka muztarr ediniz."

[قالت عائشة رضي الله عنها "إِنَّ رَهْطًا مِنَ الْيَهُودِ دَخَلُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا "اَلسَّامُ عَلَيْكَ" فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم "عَلَيْكُمْ" قَالَتْ عَائِشَةُ رضي الله عنها فَقُلْتُ "بَلْ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ" فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللهُ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي كُلِّ شَيْءٍ" قَالَتْ عَائِشَةُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ "فَقَدْ قُلْتُ عَلَيْكُمْ" وقال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ وَالصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ"]

Ve dahi Ümmu'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka buyurmuş ki "Yehūddan birkaç kişi ᶜaleyhi's-selām efendimizin huzūr-ı ᶜālīsine girip "اَلسَّامُ عَلَيْكَ" dediklerinde ᶜaleyhi's-selām efendimiz dahi "عَلَيْكُمْ" buyurdu." Ve Hazret-i ᶜĀişe buyurmuş ki "Ben dahi "Sām ancak sizin üzerinizde olsun ve laᶜnet dahi sizin üzerinizde olsun" dedim, o vaktte ᶜaleyhi's-selām efendimiz "يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللهُ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي كُلِّ شَيْءٍ" diye fermān buyurdu yaᶜnī "Yā ᶜĀişe, her bir şeyde Zāt-ı Zü'l-Celāl rıfk ve mülāyemeti sever" buyurdu. Ve ᶜĀişe ona: "Onların söylediklerini sen işitmedin mi?" dedikte efendimiz "فَقَدْ قُلْتُ عَلَيْكُمْ"[322] buyurdu yaᶜnī "Ben dahi sizin üzerinize demiştim." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى

320 Müslim, Selām, 13; Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 41, no: 1602; *Musnedu* Ahmed, 14/233, no: 8562; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/253, no. 500.

321 Bkz. *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/139.

322 Tirmizī, İstiᵓzān, 12, no: 2701; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/148, no: 10141; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/143, no: 1065.

الْكَثِيرِ وَالصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ''[323] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Rākib māşīye, māşī cālise ve kalīl kesīre ve sagīr kebīre selām verir."

[وقال عليه السلام ''لَا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ وَالنَّصَارَى فَإِنَّ تَسْلِيمَ الْيَهُودِ اَلْإِشَارَةُ بِالْأَصَابِعِ وَتَسْلِيمَ النَّصَارَى اَلْإِشَارَةُ بِالْأَكُفِّ'' قال أبو عيسى إسناده ضعيف وَقَالَ عليه السلام ''إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى مَجْلِسٍ فَلْيُسَلِّمْ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ ثُمَّ إِذَا قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتِ الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْأَخِيرَةِ'' وقال أنس رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً تِسْعَةٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا'']

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām ''لَا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ وَالنَّصَارَى فَإِنَّ تَسْلِيمَ الْيَهُودِ اَلْإِشَارَةُ بِالْأَصَابِعِ وَتَسْلِيمَ النَّصَارَى اَلْإِشَارَةُ بِالْأَكُفِّ''[324] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Siz yehūd ve nāsārāya teşebbüh etmeyiniz ki yehūdun teslīmleri el parmaklarının işāretleriyledir ve nasārānın teslīmleri dahi el ayasının işāretiyledir." Ebū ʿĪsā bu hadīsin isnādı zaʿīftir demiş. Ve dahi ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki ''إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى مَجْلِسٍ فَلْيُسَلِّمْ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ ثُمَّ إِذَا قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتِ الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْأَخِيرَةِ''[325] ki hulāsa-i meʾāli: "Sizin biriniz eger bir meclise müntehī olursa selām versin ve oturacak olursa otursun sonra kıyām edecek olur ise kezālik selām versin ki teslīme-i ūlā teslime-i uhrādan daha ziyāde haklı değildir." Ve Enes ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً تِسْعَةٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا''[326] Ve bunun tercümesi sebkat etti.

[وقال عمر رضي الله عنه سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول ''إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ وَسَلَّمَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَتَصَافَحَا نَزَلَتْ بَيْنَهُمَا مِائَةُ رَحْمَةٍ لِلْبَادِئِ تِسْعُونَ وَلِلْمُصَافِحِ عَشَرَةٌ'' وقال الحسن المصافحة تزيد في الود وقال أبو هريرة رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''تَمَامُ تَحِيَّاتِكُمْ بَيْنَكُمُ الْمُصَافَحَةُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''قُبْلَةُ الْمُسْلِمِ أَخَاهُ الْمُصَافَحَةُ'']

---

323 Buhārī, İstiʾzān, 6, no: 6233; Müslim, Selām, 1.

324 el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 12/267, no: 3309.

325 Tirmizī, İstiʾzān, 15, no: 2706; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/247, no: 494; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 12/293, no: 3328.

326 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 276, no: 848.

Ve dahi ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ben efendimizden işittim buyurdu ki ''إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ وَسَلَّمَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَتَصَافَحَا نَزَلَتْ بَيْنَهُمَا مِائَةُ رَحْمَةٍ لِلْبَادِئِ تِسْعُونَ وَلِلْمُصَافِحِ عَشَرَةٌ''[327] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi iki "Müslümān kimseler birbirlerine kavuşup mülākī olmalarında onların birisi sāhibine selām verip onunla musāfaha eyler ise onların beynlerinde yüz ᶜaded rahmet nāzil olur ki doksanı selāmı bedᵓ eden kimseyedir ve onu musāfaha edenedir." Ve Hasen ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Musāfaha meveddeti artırıp onu ziyāde eder." Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''تَمَامُ تَحِيَّاتِكُمْ بَيْنَكُمُ الْمُصَافَحَةُ''[328] Yaᶜnī "Sizin beyninizde tahiyyātınızın tamāmı ancak musāfaha iledir." Ve dahi buyurmuş ki ''قُبْلَةُ الْمُسْلِمِ أَخَاهُ الْمُصَافَحَةُ''[329] Yaᶜnī "Müslimin birāderine kublesi ancak musāfahadır" ki musāfaha el öpmek gibidir demek olur.

[وَلَا بَأْسَ بِقُبْلَةِ يَدِ الْمُعَظَّمِ فِي الدِّينِ تبركًا به وتوقيرًا له وروي عن ابن عمر رضي الله عنهما قال قبلنا يد النبي صلى الله عليه وسلم وعن كعب [394] بن مالك قال لما نزلت توبتي أتيت النبي صلى الله عليه وسلم فقبلت يده وروي أن أعرابيًا قال يا رسول الله ائذن لي فأقبل رأسك ويدك قال فأذن له ففعل]

Dīnde muᶜazzam olan zātın eli takbīlinde bir beᵓs yoktur ki onunla teberrük ve o zāta tevkīr için elini öpse ona bir beᵓsi olmaz. ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer'in üzerine mervīdir ki İbn ᶜÖmer demiş ki "Biz Nebī-i zī-şān efendimizin elini öpmüşüz." Ve dahi Kaᶜb b. Mālik üzerine mervīdir ki Kaᶜb demiş ki "Benim tevbem nāzīl olduğu vaktte Nebī-i zī-şān efendimize gelip mübārek elini öptüm." Ve dahi bir aᶜrābī üzerine mervīdir ki zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye demiş ki "Yā Resūlallāh, bana izn ve ruhsat ver ki senin başın ve elin öpeyim." Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz ona izn vermiş ve kendisi onu işlemiştir, yaᶜnī mübārek ser-i saᶜādetleriyle dest-i şerīflerini būs etmiş.

---

327 *Musnedu*'l-Bezzār, 1/437, no: 308; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 276, no: 849; İbn Kesīr, *Musnedu*'l-Fārūk, 2/652.

328 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 276, no: 851.

329 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 277, no: 852.

[ولقي أبو عبيدة عمر بن الخطاب رضي الله عنهما فصافحه وقبل يده وتنحيا يبكيان وعن البراء بن عازب رضي الله عنه أنه سلم عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وهو يتوضأ فلم يرد عليه حتى فرغ من وضوئه فرد عليه ومد يده إليه فصافحه فقال يا رسول الله ما كنت أرى هذا إلا من أخلاق الأعاجم فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ الْمُسْلِمَيْنِ إِذَا الْتَقَيَا فَتَصَافَحَا تَحَاتَّتْ ذُنُوبُهُمَا" وعن النبي صلى الله عليه وسلم قال "إِذَا مَرَّ الرَّجُلُ بِالْقَوْمِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَرَدُّوا عَلَيْهِ كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ فَضْلُ دَرَجَةٍ لِأَنَّهُ ذَكَّرَهُمُ السَّلَامَ وَإِنْ لَمْ يَرُدُّوا عَلَيْهِ رَدَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَأَطْيَبُ أَوْ قَالَ وَأَفْضَلُ"]

Ve dahi Ebū ʿUbeyde b. el-Cerrāh, Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb ʿaleyhime'r-rıdvān ile kavuşup mülākī oldukta onunla musāfaha edip elini öpmüş ve bir tarafa çekildiklerinde ikisi dahi ağlamağa başlamışlar. Ve Burāʾ b. ʿĀzib üzerine mervī olmuş ki efendimiz ābdest alırken ona selām vermiş ve efendimiz ābdestten fārig olmayınca onun selāmını redd etmemiş, çün ābdesti tekmīl oldu onun selāmını redd edip onunla musāfahaya dahi elini uzatıp musāfaha etti. Burāʾ ise: "Yā Resūlallāh, ben musāfahayı ahlāk-ı eʿācimden bilirdim!" diye söyledikte efendimiz "إِنَّ الْمُسْلِمَيْنِ إِذَا الْتَقَيَا فَتَصَافَحَا تَحَاتَّتْ ذُنُوبُهُمَا"[330] diye fazīletini beyān etmiş, yaʿnī "İki müslümān mültekī olup musāfaha ederler ise onların günāhları onunla dökülüp gider" demektir. Ve Nebī-i zī-şān efendimizin üzerine mervī olmuş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا مَرَّ الرَّجُلُ بِالْقَوْمِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَرَدُّوا عَلَيْهِ كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ فَضْلُ دَرَجَةٍ لِأَنَّهُ ذَكَّرَهُمُ السَّلَامَ وَإِنْ لَمْ يَرُدُّوا عَلَيْهِ رَدَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَأَطْيَبُ أَوْ قَالَ وَأَفْضَلُ"[331] ki hulāsa-i müfād-ı celīli: "Eger bir kimse bir kavm üzerine geçip selām verirse eger o kavm selāmını redd ettilerse onları selām ile tezkīr ettiği için onların üzerlerine onun bir derece fazlı vardır ve eger onun selāmını redd etmediler, onlardan hayrlı ve atyeb bir meleʾ ona redd ederler veyāhūd onlardan efdal dīger bir meleʾ redd eder" demiştir.

---

330 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 278, no: 857; *Şuʿabu'l-Īmān*, 11/281, no: 8544.

331 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 278, no: 859.

[والانحناء عند السلام منهي عنه قال أنس رضي الله عنه قلنا يا رسول الله أينحني بعضنا لبعض قال {لا} قال فيقبل بعضنا بعضًا قال {لا} قال فيصافح بعضنا بعضًا قال {نعم} والالتزام والتقبيل قد ورد به الخبر عند القدوم من السفر وقال أبو ذر رضي الله عنه ما لقيته صلى الله عليه وسلم إلا صافحني وطلبني يومًا فلم أكن في البيت فلما أخبرت جئت وهو على سرير فالتزمني فكانت أجود وأجود]

Ve selām verirken inhinā᾽ etmek menhiyyün ᶜanhdir ki rükūᶜa gider gibi boynu eğmek cāiz değildir. Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki biz ᶜaleyhi's-salātu ve's-selāma "Yā Resūlallāh, baᶜzımız baᶜzımıza kāmetini eğip inhinā᾽ eder mi?" diye su᾽āl ettiğimizde efendimiz "yok" dedi. Ve Enes: "Baᶜzımız baᶜzımıza takbīl eder mi?" diye bir dahi istifsār ettiğimizde efendimiz "yok" dedi, "Yā baᶜzımız baᶜzımıza musāfaha etsin mi?" diye bir dahi istiknāh edince efendimiz "neᶜam" buyurdu yaᶜnī evet musāfaha ederler. İltizām ve takbīl ise ancak seferden kudūmü vaktinde cārī olduğu haberde vārid olmuştur yaᶜnī gaybetten dönüp ᶜavdet ve kudūm ettiği vaktte fiᶜlleri mesnūndur ki ahbār-ı nebeviyye o hālde vārid olmuşlardır. Ve Ebū Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben efendimize aslā mülākī olmadım illā ki benimle musāfaha etmedi" yaᶜnī her ne vakt ki ona mülākī oldumsa elbette benimle musāfaha etmiştir. "Bir gün beni istemiş ve hānemde bulunmadığımdan hāneye gelip onunla haberdār olup huzūr-ı saᶜādete derhāl vardığımda efendimizi bir serīr üzerine buldum ve bana iltizām edip kucaklayınca artık bana daha ziyāde iyi ve daha ziyāde ecved ve hayrlı oldu."

[وَالْأَخْذُ بِالرِّكَابِ فِي تَوْقِيرِ الْعُلَمَاءِ وَرَدَ بِهِ الأثر فعل ابن عباس ذلك بركاب زيد بن ثابت وأخذ عمر بغرز زيد حتى رفعه وقال هكذا فافعلوا بزيد وأصحاب زيد والقيام مكروه على سبيل الإعظام لا على سبيل الإكرام قال أنس ما كان شخص أحب إلينا من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانوا إذا رأوه لم يقوموا لما يعلمون من كراهيته لذلك وَرُوِيَ أَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مرة ''إِذَا رَأَيْتُمُونِي فَلَا تَقُومُوا كَمَا تَصْنَعُ الْأَعَاجِمُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَمْثُلَ لَهُ الرِّجَالُ قِيَامًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''لَا يُقِمِ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ وَلَكِنْ تَوَسَّعُوا وَتَفَسَّحُوا'' وكانوا يحترزون عن ذلك لهذا النهي]

Ve tevkīr-i ᶜulemāda onların rikāblarıyla almak cevāzı vardır, onda eser vārid olmuştur. [395] Ve ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās dahi onu işleyip Zeyd b. Sābitin rikābını tutmuştur. Ve Hazret-i ᶜÖmer dahi Zeyd'in üzengisini tutup tā ki onu refᶜ etmiştir ve Zeyd ve ashābına böylece işleyiniz diye emr vermiştir. Ve sebīl-i taᶜzīm üzere kıyām etmek mekrūhtur, ammā sebīl-i tekrīm üzere kıyām etmek mekrūh değildir, Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'den ehabb bizde bir şahs yok iken onu gördükleri vaktte ona kıyām etmezlerdi, çünkü bilirlerdi ki onu kerāhet ediyor." Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz bir kerre buyurmuş ki "إِذَا رَأَيْتُمُونِي فَلَا تَقُومُوا كَمَا تَصْنَعُ الْأَعَاجِمُ"[332] Yaᶜnī "Siz beni gördüğünüz vakt eᶜācim yaptıkları gibi bana siz kıyām etmeyiniz." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَمْثُلَ لَهُ الرِّجَالُ قِيَامًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ"[333] Yaᶜnī "Kim ki ādemlerin ona ayak üzere durup kıyāmen ona mütemessil olmaları onu şād ve mesrūr eder, artık āteşte onun oturacak yerini hazırlasın." Ve dahi buyurmuş ki "لَا يُقِمِ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ وَلَكِنْ تَوَسَّعُوا وَتَفَسَّحُوا"[334] Yaᶜnī "Bir kimse bir kimseyi yerinden kaldırmasın tā ki onun yerine geçip otura velākin siz yerinizde tevessuᶜ ve tefessuh edip birbirinize yer ediniz" demektir ve bu nehye bināen ondan ihtirāz ederlerdi.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا أَخَذَ الْقَوْمُ مَجَالِسَهُمْ فَإِنْ دَعَا أَحَدٌ أَخَاهُ فَأَوْسَعَ لَهُ فَلْيَأْتِهِ فَإِنَّمَا هِيَ كَرَامَةٌ أَكْرَمَهُ بِهَا أَخُوهُ فَإِنْ لَمْ يُوَسِّعْ لَهُ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَوْسَعِ مَكَانٍ يَجِدُهُ فَلْيَجْلِسْ فِيهِ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا أَخَذَ الْقَوْمُ مَجَالِسَهُمْ فَإِنْ دَعَا أَحَدٌ أَخَاهُ فَأَوْسَعَ لَهُ فَلْيَأْتِهِ فَإِنَّمَا هِيَ كَرَامَةٌ أَكْرَمَهُ بِهَا أَخُوهُ فَإِنْ لَمْ يُوَسِّعْ لَهُ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَوْسَعِ مَكَانٍ يَجِدُهُ فَلْيَجْلِسْ فِيهِ"[335] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kavm eger mecālisini aldıkları vaktte onlardan bir kimse birāderini daᶜvet edip ona yer hāzırlarsa gerektir ki ona gele, zīrā kerāmettir,

---

332 *Musnedu* Ahmed, 36/538, no: 22201.

333 *Musnedu* Ahmed, 28/121, no: 16918; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 376, no: 784.

334 *Sahīhu* İbn Huzeyme, 3/161, no: 1822.

335 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 7/300, no: 7197.

onunla birāderini ikrām etmiştir ve eger yeri ona hāzırlamadıysa artık mecliste bulacağı evsaᶜ mekāna bakıp onda otura."

[وروي أنه سلم رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وسلم وهو يبول فلم يجب فيكره السلام على من يقضي حاجته ويكره أن يقول ابتداء عليك السلام فإنه قاله رجل لرسول الله صلى الله عليه وسلم فقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامُ تَحِيَّةُ الْمَوْتَى قَالَهَا ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ إِذَا لَقِيَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَقُلْ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ" وَيُسْتَحَبُّ لِلدَّاخِلِ إِذَا سَلَّمَ وَلَمْ يَجِدْ مَجْلِسًا أَنْ لَا يَنْصَرِفَ بَلْ يَقْعُدُ وَرَاءَ الصَّفِّ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَوَجَدَ فُرْجَةً فَجَلَسَ فيها وأما الثاني فجلس خلفهم وأما الثالث فَأَدْبَرَ ذَاهِبًا فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى الله عليه وسلم قال "أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللّٰهِ فَآوَاهُ اللّٰهُ وَأَمَّا الثَّانِي فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللّٰهُ مِنْهُ وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ الله عَنْهُ" وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَتَفَرَّقَا" "وَسَلَّمَتْ أم هانئ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَنْ هَذِهِ فَقِيلَ لَهُ أم هانئ فقال صلى الله عليه وسلم "مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِئٍ"]

Ve dahi mervīdir ki bir ādem efendimize su dökerken selām vermiş, efendimiz ona icābet etmemiş, kaldı ki hācetini kazāᵓ eden kimseye selām vermek mekrūhtur ve dahi ibtidāᵓen "عَلَيْكَ السَّلَامُ" söylemek dahi mekrūhtur. Bir kimse efendimize onu söylemiş ve efendimiz "إِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامُ" Yaᶜnī "عَلَيْكَ السَّلَامُ" ölülerin tahiyyetidir "تَحِيَّةُ الْمَوْتَى قَالَهَا ثَلَاثًا" ve üç kerre buyurmuş ve ondan sonra "إِذَا لَقِيَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَقُلْ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ"[336] Yaᶜnī "Eger sizin biriniz birāderine mülākī olduysa gerektir ki ona "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ" diye." Ve meclise dāhil olan kimseye müstehabbdır ki selām vere ve eger o mecliste oturacak yer bulamazsa saf arkasında oturup savuşup gitmeye. Bir gün ᶜaleyhi's-selām efendimiz mescidde cālis olduğu hālde nāgehān üç kişi gelip mescide girdiler, iki kişileri efendimize geldiler, birisi cemāᶜat içinde bir oturacak yer bulmakla geçip onda oturdu ve dīgeri dahi saf arkasında oturdu

---

336 *Musnedu* Ahmed, 25/309, no: 15955; en-Nesāī, es-*Sunenu'l-Kubrā*, 9/127; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 2/293, no: 792; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/248, no: 8494.

ve üçüncüleri arka çevirip gitti. Efendimiz hadīsinden fārig olduktan sonra cemāᶜate buyurdu ki ''أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَآوَاهُ اللَّهُ وَأَمَّا الثَّانِي فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللهُ عَنْهُ''[337] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Ben o enfār-ı selāse üzerine size haber vereyim mi? Birinci neferi ise Zāt-ı Zü'l-Celāl'e sığınıp ilticā⁾ etti ve Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onu īvā⁾ etti ve ikincisi Zāt-ı Zü'l-Celāl'den istihyā⁾ etti ve Hakk subhānehu ve taᶜālā dahi ondan istihyā⁾ eyledi ve üçüncüsü iᶜrāz edip ondan arka çevirdi ve Hakk subhānehu ve taᶜālā dahi ondan iᶜrāz etti." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَتَفَرَّقَا''[338] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "İki müslümān kavuşup musāfaha etmezler illā ki tefrikadan evvel onlara magfiret olmaz" yaᶜnī kaçan ki iki İslām yekdīğerleriyle mülākī olup musāfaha ederler, elbette onlara Allāhu ᶜazīmü'ş-şān birbirlerinden ayrılıp müteferrik olmadan evvel ᶜafv ve magfiret eder demektir. Ve dahi Ümmü Hānī ᶜaleyhe'r-rıdvān, efendimize selām verdikte efendimiz "Bu kimdir?" diye sormuş ve "Ümmü Hānī'dir" diye ona haber verilince ''مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِئٍ''[339] buyurmuştur.

[ومنها أن يصون عرض أخيه المسلم وَنَفْسِهِ وَمَالِهِ عَنْ ظُلْمِ غَيْرِهِ مَهْمَا قَدَرَ وَيَرُدَّ عَنْهُ وَيُنَاضِلَ دُونَهُ وَيَنْصُرَهُ فَإِنَّ ذَلِكَ يجب عليه بمقتضى أخوة الإسلام روى أبو الدرداء أن رجلًا نال من رجل عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرد عنه رجل فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ [396] كَانَ لَهُ حِجَابًا مِنَ النذَارِ'' وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَرُدُّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ إِلَّا كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَرُدَّ عَنْهُ نَارَ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ'']

Ve dahi o hukūktandır ki müslümān karındaşının nefs ve mālını dīgerinin zulmünden vikāye ve sıyānet ede ki kudreti erdiği derecede onun nefs ve mālını sıyānet edip hakkında vākiᶜ olan kelāmı redd ve on-

337 Buhārī, İlm 8, no: 66; Müslim, Selām, 26.

338 Ebū Dāvūd, Edeb, 153, no: 5212; Tirmizī, İsti⁾zān, 31, no: 2727; İbn Māce, Edeb, 15, no: 3703; *Musnedu* Ahmed, 30/517, no: 18546; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/246, no: 25717.

339 Buhārī, Salāt, 4, no: 357; Müslim, Īmān, 134, *Musnedu* Ahmed, 45/384, no: 27388.

dan taraf aʿdāsına münādale edip onu nusret ede, çünkü ahaviyyet-i İslām īcābınca bu muʿāmeleler ona vācibdir. Ebu'-Derdāʾ ʿaleyhi'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki "ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin huzūr-ı ʿālīsinde bir ādem bir ādemin hakkında tekellüm etti ve bir ādem ondan taraf sözünü redd etti ve ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki "مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ كَانَ لَهُ حِجَابًا مِنَ النذَارِ"[340] Yaʿnī "Kim ki birāderinin ʿırzı üzerinden redd ederse onun o reddi āteşten ona hicāb olur." Ve dahi buyurmuş ki "مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَرُدُّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ إِلَّا كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَرُدَّ عَنْهُ نَارَ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[341] Yaʿnī "Bir müslümān ādem yok ki müslümān birāderinin ʿırzı üzerine redd ede de illā ki Hakk celle ve ʿalā katında ona hakk olmaz ki yevm-i kıyāmette onun üzerinden nār-ı cehennemi redd ede" yaʿnī birāderinin ʿırzı üzerine redd eden kimsenin Hakk celle ve ʿalā katında hakkı olur ki onun üzerinden nār-ı cehennemi redd ede.

[وعن أنس رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال "مَنْ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَخُوهُ الْمُسْلِمُ فَنَصَرَهُ نَصَرَهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ" وَقَالَ صَلَّى الله عليه وسلم "مَنْ حَمَى عِرْضَ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ فِي الدُّنْيَا، بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ مَلَكًا يَحْمِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّارِ" وقال جابر وأبو طلحة سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول "مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ يُنْتَهَكُ فِيهِ عِرْضُهُ وَتُسْتَحَلُّ حُرْمَتُهُ إِلَّا نَصَرَهُ اللَّهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ نَصْرَهُ وَمَا مِنِ امْرِئٍ خَذَلَ مُسْلِمًا في مَوْطِنٍ تُنْتَهَكُ فِيهِ حُرْمَتُهُ إِلَّا خَذَلَهُ اللَّهُ فِي مَوْضِعٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ"]

Ve Enes ʿaleyhi'r-rıdvān üzerine mervīdir ki Enes demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَخُوهُ الْمُسْلِمُ فَنَصَرَهُ نَصَرَهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ"[342] Yaʿnī "Kim ki müslümān birāderi onun ʿindinde bir kusūr ile yād olundu ve o dahi ona yardım edip nusret etti, Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri dünyā ve āhirette ona yardım edip nusret eder." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ حَمَى عِرْضَ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ فِي

---

340 Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 20, no: 1931; *Musnedu* Ahmed, 45/524, no: 27536; *Musnedu'l*-Hāris, 2/836, no: 881.

341 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 291, no: 886.

342 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 291, no: 887.

الدُّنْيَا، بَعَثَ اللّٰهُ تَعَالَى لَهُ مَلَكًا يَحْمِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّارِ"[343] ki hulāsa-i meʾāli: "Kim ki bir müslümān birāderinin ʿırzı üzerine dünyāda himāyet eylerse tebāreke ve taʿālā hazretleri dahi onu yevm-i kıyāmette nār-ı cehennemden himāyet etmek için ona bir ferişteyi gönderir." Ve Cābir ve Ebū Talha ʿaleyhime'r-rıdvān demişler ki "Biz ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittik ki buyurdu ki "مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ يُنْتَهَكُ فِيهِ عِرْضُهُ وَتُسْتَحَلُّ حُرْمَتُهُ إِلَّا نَصَرَهُ اللّٰهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ نَصْرَهُ وَمَا مِنِ امْرِئٍ خَذَلَ مُسْلِمًا في مَوْطِنٍ تُنْتَهَكُ فِيهِ حُرْمَتُهُ إِلَّا خَذَلَهُ اللّٰهُ فِي مَوْضِعٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ"[344] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Onun içinde ʿırzı müntehik ve hurmeti müstehill olur bir yerde müslümān birāderini nusret eden ādem olmaz illā ki mükāfāten Allāhu ʿazīmü'ş-şān dahi onda nusret olmasını sevip dilediği yerde ona nusret etmez" yaʿnī elbette Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri mükāfāt olarak dilediği yerde onu nusret eder demektir. "Ve bir müslimi onun içinde hurmetini müntehik olur ve bir yerde hor eden ādem olmaz illā ki içinde mansūr olmasını sever bir yerde Allāhu ʿazīmü'ş-şān onu hor ve zelīl etmez" yaʿnī kim ki bir müslimi ʿırzı müntehik ve hurmeti sākıt olur bir yerde hor ve hakīr eylerse elbette Zāt-ı Zü'l-Celāl dahi içinde mansūr olmasını sever bir yerde onu hor ve hakīr eder demektir.

[وَمِنْهَا تَشْمِيتُ الْعَاطِسِ قَالَ صلى الله عليه وسلم فِي الْعَاطِسِ "يَقُولُ الْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَيَقُولُ الَّذِي يُشَمِّتُهُ يَرْحَمُكُمُ اللّٰهُ وَيَرُدُّ عَلَيْهِ الْعَاطِسُ فَيَقُولُ يَهْدِيكُمُ اللّٰهُ وَيُصْلِحُ بَالَكُمْ" وعن ابن مسعود رضي الله عنه قال كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يعلمنا يقول "إِذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ: الحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَإِذَا قَالَ ذَلِكَ فَلْيَقُلْ من عِنْدَهُ يَرْحَمُكَ اللّٰهُ، فَإِذَا قَالُوا ذَلِكَ لَهُ فَلْيَقُلْ: يَغْفِرُ اللّٰهُ لِي ولَكُمْ" وشمت رسول الله صلى الله عليه وسلم عاطسًا ولم يشمت آخر فسأله عن ذلك فقال "إِنَّهُ حَمِدَ اللهَ وَأَنْتَ سَكَتَّ"]

Ve teşmīt-i ʿātıs dahi o hukūktandır ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ʿātısta buyurdu ki "يَقُولُ "الْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ" وَيَقُولُ الَّذِي

343 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 292, no: 889.

344 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 292, no: 891.

ki يُشَمِّتُهُ "يَرْحَمُكُمُ اللهُ" وَيَرُدُّ عَلَيْهِ الْعَاطِسُ فَيَقُولُ "يَهْدِيكُمُ اللهُ وَيُصْلِحُ بَالَكُمْ"[345] hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Aksıran kimse "الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ" demeli ve onu teşmīt eden kimse dahi ona "يَرْحَمُكُمُ اللهُ" demeli ve aksıran ādem redd edip "يَهْدِيكُمُ اللهُ وَيُصْلِحُ بَالَكُمْ" söylemeli." Ve dahi ʿAbdullāh b. Mesʿūd üzerine mervī olup demiş ki Nebī-i zī-şān bizi taʿlīm edip buyururdu ki "إِذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ "الحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" فَإِذَا قَالَ ذَلِكَ فَلْيَقُلْ من عِنْدَهُ "يَرْحَمُكَ اللهُ" فَإِذَا قَالُوا ذَلِكَ لَهُ فَلْيَقُلْ "يَغْفِرُ اللهُ لِي ولَكُمْ"[346] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sizin biriniz eger aksırdıysa gerektir ki "الحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" diye ve onu dediği vaktte onun yanında bulunan kimse dahi ona "يَرْحُمُكَ اللهُ" diye ve çün bunları söylerlerse aksıran ādem dahi "يَغْفِرُ اللهُ لِي ولَكُمْ" diye." ʿAleyhi's-selām efendimiz bir ʿātısı teşmīt etmiş ve dīger bir ʿātısı teşmīt etmemiş ve teşmīt olunmayan ādem onu ondan sorunca, efendimiz: "إِنَّهُ حَمِدَ الله وَأَنْتَ سَكَتَّ"[347] diye cevāb buyurmuş, yaʿnī "Onu teşmīt ettiğim kimse Zāt-ı Zü'l-Celāl'e hamd edip yaʿnī "الْحَمْدُ لِلَّهِ" demişti ve sen sükūt etmiş idin" ki hamd etmediğin için sana teşmīt etmedim demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "يُشَمَّتُ الْعَاطِسُ الْمُسْلِمُ إِذَا عَطَسَ ثَلَاثًا فَإِنْ زَادَ فَهُوَ زُكَامٌ" "وَرُوِيَ أَنَّهُ شَمَتَ عَاطِسًا ثلاثًا فَعَطَسَ أُخْرَى فَقَالَ "إِنَّكَ مَزْكُومٌ" [397] وقال أبو هريرة "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا عَطَسَ غَضَّ صَوْتَهُ وَاسْتَتَرَ بِثَوْبِهِ أَوْ يَدِهِ" "وَرُوِيَ خَمَّرَ وَجْهَهُ" وقال أبو موسى الأشعري " كَانَ الْيَهُودُ يَتَعَاطَسُونَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَاءَ أَنْ يَقُولَ يَرْحَمُكُمُ اللهُ فَكَانَ يَقُولُ "يَهْدِيكُمُ اللهُ"]

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يُشَمَّتُ الْعَاطِسُ الْمُسْلِمُ إِذَا عَطَسَ ثَلَاثًا فَإِنْ زَادَ فَهُوَ زُكَامٌ"[348] Yaʿnī "Aksıran müslümāna üç

345 Dārimī, 3/1739, no: 2701; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/90, no: 9970; *el-Mustedrek*, 4/295, no: 7692.

346 Buhārī, İstiʾzān, 126, no: 6224; Ebū Dāvūd, Edeb, 99, no: 5033; Tirmizī, Edeb, 3, no: 2740; İbn Māce, Edeb, 20, no: 3715; *Musnedu* Ahmed, 2/275, no: 972.

347 *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/269, no: 25976.

348 Ebū Dāvūd, Edeb, 100, no: 5034;*Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 10/453, no: 19682; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 8/369, no: 8899; *Şuʿabu'l-Īmān*,

kerre "يَرْحَمُكَ اللّٰهُ" denilir ki aksırdıkça birer kerre "يَرْحَمُكَ اللّٰهُ" denilir ve eger üç kerreden ziyāde aksırırsa artık zükām eseridir" yaᶜnī nevāzildir, teşmīti vācib kalmaz demektir. Ve dahi mervīdir ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz aksıran ādeme üç kerre "يَرْحَمُكَ اللّٰهُ" dedikten sonra bir dahi aksırmış ve o vaktte efendimiz "إِنَّكَ مَزْكُومٌ"[349] diye teşmīt etmemiştir. Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Efendimiz aksırdığı vaktte sesini tutup ve sevb veyāhūd eliyle yüzünü setr ederdi."[350] Ve tahmīr-i vechi dahi mervī olmuştur.[351] Ebū Mūsā el-Eşᶜarī demiş ki "Tāife-i yehūd onlara "يَرْحَمُكُمُ اللّٰهُ" demesi recāsıyla onun arkasında nefslerini kasden aksırtırlardı ve efendimiz onlara "يَهْدِيكُمُ اللهُ"[352] buyururlardı."

[وروى عبد الله بن عامر بن ربيعة عن أبيه أن رجلًا عطس خلف النبي صلى الله عليه وسلم في الصلاة فقال "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ كَمَا يَرْضَى رَبُّنَا وَيُرْضِي وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ فَلَمَّا سَلَّمَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم قَالَ "مَنْ صَاحِبُ الْكَلِمَاتِ" فَقَالَ "أَنَا يَا رَسُولَ اللهِ مَا أَرَدْتُ بِهِنَّ إِلَّا خَيْرًا" فَقَالَ "لَقَدْ رَأَيْتُ اثْنَيْ عَشَرَ مَلَكًا كُلُّهُمْ يَبْتَدِرُونَهَا أَيُّهُمْ يَكْتُبُهَا" وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ عُطِسَ عِنْدَهُ فَسَبَقَ إِلَى الْحَمْدِ لَمْ يَشْتَكِ خَاصِرَتَهُ" وقال صلى الله عليه وسلم "اَلْعُطَاسُ مِنَ اللهِ وَالتَّثَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا تَثَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَضَعْ يَدَهُ عَلَى فِيهِ فَإِذَا قَالَ هَا هَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَضْحَكُ مِنْ جَوْفِهِ" وقال إبراهيم النخعي إذا عطس في قضاء الحاجة فلا بأس بأن يذكر الله وقال الحسن يحمد الله في نفسه وقال كعب قال موسى عليه السلام "يَا رَبِّ أَقَرِيبٌ أَنْتَ فَأُنَاجِيكَ أَمْ بَعِيدٌ فَأُنَادِيكَ" فَقَالَ "أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي" فَقَالَ "فَإِنَّا نَكُونُ عَلَى حَالٍ نُجِلُّكَ أَنْ نَذْكُرَكَ عَلَيْهَا كَالْجَنَابَةِ وَالْغَائِطِ" فَقَالَ اذْكُرْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ"]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜĀmir b. Rebīᶜa rivāyet edip demiş ki bir zāt efendimiz namāz kılar iken ardı sonra aksırıp "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ كَمَا يَرْضَى رَبُّنَا وَيُرْضِي وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ فَلَمَّا سَلَّمَ النَّبِيُّ صلى

11/508, no: 8918.

349 *Musnedu*'r-Rūyānī, 2/250, no: 1145.

350 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/504, no: 8911.

351 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/237, no: 1849.

352 el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 323, no: 940; Tirmizī, Edeb, 3, no: 2739; *el-Mustedrek*, 4/298, no: 7699.

الله عليه وسلم قَالَ ''مَنْ صَاحِبُ الْكَلِمَاتِ'' فَقَالَ ''أَنَا يَا رَسُولَ اللهِ مَا أَرَدْتُ بِهِنَّ إِلَّا خَيْرًا'' deyip hamd etmiş. Ve efendimiz selām verince o kelimātın sāhibi kim idi diye sormuş ve o kimse: "Yā Resūlallāh, ben idim ancak onlarla hayr murād ettim, başka şey murād etmedim" diye beyān-ı maksad ettikte, efendimiz dahi ''لَقَدْ رَأَيْتُ اثْنَىْ عَشَرَ مَلَكًا كُلُّهُمْ يَبْتَدِرُونَهَا أَيُّهُمْ يَكْتُبُهَا''[353] buyurdu, yaᶜnī "Ben on iki meleği gördüm ki yazması için yekdīgerlerine ibtidār ve müsābakat ederlerdi." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki ''مَنْ عُطِسَ عِنْدَهُ فَسَبَقَ إِلَى الْحَمْدِ لَمْ يَشْتَكِ خَاصِرَتَهُ''[354] Yaᶜnī "Kim ki onun ᶜindinde bir kimse aksırıp ve hamde onu sebkat edip aksırandan evvel el-hamdu lillāh derse hāsırasından bir şekvā etmez" yaᶜnī böğür ve koltuk ağrısı görmez. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki ''اَلْعُطَاسُ مِنَ اللهِ وَالتَّثَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا تَثَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَضَعْ يَدَهُ عَلَى فِيهِ فَإِذَا قَالَ هَا هَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَضْحَكُ مِنْ جَوْفِهِ''[355] ki hulāsa-i meᵓāli: "Aksırmak Allāh'tandır ve esnemek şeytāndandır. Eger biriniz esnerse elini ağzı üstüne koysun ve eger hā hā derse onun karnında şeytān güler." İbrāhīm en-Nehaᶜī demiş ki "Eger kazā-i hācet ederken biriniz aksırsa el-hamdu lillāh demesinde bir beᵓs olmaz." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Kendi nefsinde yaᶜnī kalbi içinde zikr edip el-hamdu lillāh diye." Ve Kaᶜb demiş ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki ''يَا رَبِّ أَقَرِيبٌ أَنْتَ فَأُنَاجِيكَ أَمْ بَعِيدٌ فَأُنَادِيكَ'' فَقَالَ ''أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي'' فَقَالَ ''فَإِنَّا نَكُونُ عَلَى حَالٍ نُجِلُّكَ أَنْ نَذْكُرَكَ عَلَيْهَا كَالْجَنَابَةِ وَالْغَائِطِ'' فَقَالَ ''اذْكُرْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ'' ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Yā rabbi, sen bizden yakın mısın ki gizli olarak sana münācāt edeyim, yoksa baᶜīd misin ki refᶜ-i savt ile sana münādāt edeyim?" Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā ona buyurmuş ki "Beni zikr eden kimseye celīs ve hem-nişīn gibiyim." Ve bir dahi Mūsā ᶜaleyhi's-selām demiş ki ''فَإِنَّا نَكُونُ عَلَى حَالٍ نُجِلُّكَ أَنْ نَذْكُرَكَ عَلَيْهَا كَالْجَنَابَةِ وَالْغَائِطِ'' Yaᶜnī "Baᶜzen olur ki bir bir hālde bulunuruz ki seni o hālde zikr etmek celālinize revā

---

353 et-Taberānī, *ed-Duᶜā*, 174, no: 509; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 22/25, no: 54; *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/180.

354 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/155, no: 7141.

355 Tirmizī, Edeb, 6, no: 2746; *el-Mustedrek*, 4/294, no: 7687; *Sahīhu* İbn Huzeyme, 2/61, no: 921.

göremiyoruz, meselā cenābet ve gāit gibi bir hālde oluruz." Ve Zāt-ı Zü'l-Celāl "اذْكُرْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ" buyurmuş, yaᶜnī "Her bir hāl üstünde beni zikr eyle" demektir.

[وَمِنْهَا أَنَّهُ إِذَا بُلِيَ بِذِي شَرٍّ فَيَنْبَغِي أن يتحمله وَيَتَّقِيَهُ قَالَ بَعْضُهُمْ خَالِصِ الْمُؤْمِنَ مُخَالَصَةً وَخَالِقِ الفاجر مخالفة فَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرْضَى بِالْخُلُقِ الْحَسَنِ فِي الظَّاهِرِ وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ إِنَّا لَنَبَشُّ فِي وُجُوهِ أَقْوَامٍ وَإِنَّ قُلُوبَنَا لَتَلْعَنُهُمْ وَهَذَا مَعْنَى الْمُدَارَاةِ وهي مَعَ مَنْ يُخَافُ شَرُّهُ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ﴾ قال ابن عباس في معنى قوله ﴿وَيَدْرَؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ﴾ أي الفحش والأذى بالسلام والمداراة وَقَالَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ﴾ قَالَ بِالرَّغْبَةِ وَالرَّهْبَةِ وَالْحَيَاءِ وَالْمُدَارَاةِ]

Ve dahi o hukūktandır ki eger bir şirretli kimseye mübtelā olur ise gerektir ki onun ezāsına mütehammil olup şerrinde tevakkī ede. Baᶜzu's-selef demiş ki "Müᵓmini ihlās-ı tāmm ile onu muhālasa edip sevesin ve fācir ve fāsıkı muhālaka ile muhālaka edip geçinesin, [398] zīrā fācir zāhirde hüsn-i huluk ile rāzī olur." Ve Ebu'd-Derdāᵓ ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Biz birtakım akvāmın yüzlerinde beşāşet ederdik ki kulūbumuz onları laᶜnet eylerdi." Şerrinden havf olunan kesānlarla müdārāt etmek budur ve müdārātın maᶜnāsı odur. Tebāreke ve taᶜālā hazretleri ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ﴾[356] buyurmuş. Bu āyet-i kerīme sūre-i Müᵓminūn'un doksan birinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki Hazret-i ᶜİzzet Habībi ᶜaleyhi's-selāma mekārim-i ahlākın ekmel ve eşrefini ifāde ile buyurur ki "Hısālın ahseni olan ᶜafv ve merhamet ve sabr ü hilm hasleti ile seyyiᵓeyi defᶜ eyle." Ve dahi ﴿وَيَدْرَؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ﴾[357] tefsīrinde İbn ᶜAbbās demiş ki "Fuhş ve ezāyı selām ve müdārāt ile defᶜ ederler." Ve dahi ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ﴾[358] tefsīrinde demiş ki "Ragbet ve rehbet ve hayāᵓ ve müdārāt ile müdāfaᶜa ederler."

[وَقَالَتْ عائشة رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا اسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ الله صلى الله عليه وسلم قال "ائْذَنُوا لَهُ فَبِئْسَ رَجُلُ الْعَشِيرَةِ هُوَ فَلَمَّا دخل ألان له القول حتى أَنَّ لَهُ عِنْدَهُ

356 Müᵓminūn, 23/96.

357 Raᶜd, 13/22.

358 Bakara, 2/251.

مَنْزِلَةً فَلَمَّا خَرَجَ قُلْتُ لَهُ لَمَّا دَخَلَ قُلْتَ الَّذِي قُلْتَ ثُمَّ أَلَنْتَ لَهُ الْقَوْلَ فَقَالَ يَا عائشة إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ فُحْشِهِ'' وَفِي الْخَبَرِ ''مَا وَقَى الرَّجُلُ بِهِ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ'' وفي الأثر ''خَالِطُوا النَّاسَ بِأَعْمَالِكُمْ وَزَايِلُوهُمْ بِالْقُلُوبِ'' وقال محمد بن الحنفية رضي الله عنه ''لَيْسَ بِحَكِيمٍ مَنْ لَمْ يُعَاشِرْ بِالْمَعْرُوفِ مَنْ لَا يَجِدُ مِنْ مُعَاشَرَتِهِ بُدًّا حَتَّى يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُ مِنْهُ فَرَجًا'']

Ve dahi Ümmu'l-müʾminīn Hazret-i ʿĀişe ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bir gün bir şahs gelip huzūr-ı sāmī-i Risālet-penāhī'ye dāhil olmak üzere istīzān etti. Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''ائْذَنُوا لَهُ فَبِئْسَ رَجُلُ الْعَشِيرَةِ هُوَ فَلَمَّا دخل ألان له القول حتى أَنَّ لَهُ عِنْدَهُ مَنْزِلَةً فَلَمَّا خَرَجَ قُلْتُ لَهُ لَمَّا دَخَلَ قُلْتَ الَّذِي قُلْتَ ثُمَّ أَلَنْتَ لَهُ الْقَوْلَ فَقَالَ ''يَا عائشة إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ فُحْشِهِ''[359] buyurdu, yaʿnī "Ona izn veriniz ki ʿaşīretin yaramazlı kişisi odur." Ve çün huzūr-ı ʿālī-i peygamberīye dāhil oldu, efendimiz ona sözü yumuşattı yaʿnī līnet ile mükāleme etti hattā zann ettim ki onun ʿindinde onun bir kadr ve menzilesi vardır. Ve çün meclisinden çıkıp gitti, ben efendimize dedim ki "Bu ādem girerken sen buyurduğunuzu buyurdun sonra ona sözü yumuşattın." O vaktte efendimiz ''يَا عائشة إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ فُحْشِهِ'' Yaʿnī "Yā ʿĀişe, tahkīkan yevm-i kıyāmette Zāt-ı Zü'l-Celāl katında nāsın menzilece eşerrleri o kimsedir ki nās onun fuhşundan sakınıp onu fuhşu korkusuyla terk ederler." Haberde gelmiş ki ''مَا وَقَى الرَّجُلُ بِهِ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ''[360] Yaʿnī "Ādem her ne ki onunla ʿırzını sıyānet eder, o şey ona sadakadır." Ve dahi eserde gelmiş ki ''خَالِطُوا النَّاسَ بِأَعْمَالِكُمْ وَزَايِلُوهُمْ بِالْقُلُوبِ'' Yaʿnī "Siz nāsı aʿmālinizle muhālata edip kulūb ile onları müzāyele ediniz" yaʿnī kulūb ile onları muhālata etmeyiniz ki kalbinizden onları izāle ediniz demektir. Ve Muhammed b. el-Hanefiyye ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Onun muʿāşeretinden çāre bulmadığı ādeme Hakk subhānehu ve taʿālā ondan ona bir mahrec halk edinceye dek onunla maʿrūf ile muʿāşeret edemeyen kimse hakīm değildir."

---

359 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 73; Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 59, no: 1996; *Musnedu* Ahmed, 24106.

360 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 3/282, no: 1819; *Musnedu* Ebī Yaʿlā, 4/36, no: 2040.

[ومنها أن يجتنب مخالطة الأغنياء ويختلط بِالْمَسَاكِينِ وَيُحْسِنَ إِلَى الْأَيْتَامِ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ "اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ" وقال كعب الأحبار كان سليمان عليه السلام في ملكه إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَرَأَى مِسْكِينًا جَلَسَ إِلَيْهِ وقال مسكين جالس مسكينًا وقيل ما كان من كلمة تقال لعيسى عليه السلام أحب إليه من أن يقال له يا مسكين وقال كعب الأحبار "مَا فِي الْقُرْآنِ مِنْ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ فَهُوَ فِي التَّوْرَاةِ "يَا أَيُّهَا الْمَسَاكِينُ"]

Ve dahi o hukūktandır ki agniyā ve zengin ādemlerin muhālatalarından ictināb ederek hemīşe mesākīn ile ihtilāt ede ve öksüz ve eytāma dahi iyilik edip ihsān eyleye. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ"[361] Yaᶜnī "Yā rabbi, sen beni miskīn olduğum hālde dünyāda zinde eyleye ve beni zümre-i mesākīn içinde haşr eyle." Ve Kaᶜbu'l-Ahbār demiş ki "Süleymān ᶜaleyhi's-selām kendi mülkünde mescide duhūl ettiği vaktte mescid içinde eger bir miskīni bulsaydı gidip onun yanında otururdu ve "Bir miskīn bir miskīn yanında oturdu" der idi." Ve dahi mervīdir ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma denilip de onun ᶜindinde mahbūb olmuş bir kelime yoktur miskīn kelimesi gibi ki her bir sözden daha ziyāde ona sevgilisi idi. Ve yine Kaᶜbu'l-Ahbār demiş ki "Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda her nerede ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ hitābı vārid olmuş Tevrāt'ta onun yerinde "يَا أَيُّهَا الْمَسَاكِينُ" vārid olmuştur."

[وقال عبادة بن الصامت إن للنار سبعة أبواب ثلاثة للأغنياء وثلاثة للنساء وواحد للفقراء والمساكين وقال الفضيل بلغني أن نبيًا من الأنبياء قال "يَا رَبِّ كَيْفَ لِي أَنْ أَعْلَمَ رِضَاكَ عَنِّي قَالَ "اُنْظُرْ كَيْفَ رِضَا الْمَسَاكِينِ عَنْكَ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِيَّاكُمْ وَمُجَالَسَةَ الْمَوْتَى" قِيلَ وَمَنِ الْمَوْتَى يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ "الْأَغْنِيَاءُ" وقال موسى "إِلَهِي أَيْنَ أَبْغِيكَ" قَالَ "عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ" وقال صلى الله عليه وسلم "لَا تَغْبِطَنَّ فَاجِرًا بِنِعْمَةٍ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي إِلَى مَا يَصِيرُ بَعْدَ الْمَوْتِ فَإِنَّ مِنْ وَرَائِهِ طَالِبًا حَثِيثًا"]

Ve dahi ᶜUbāde b. es-Sāmit demiş ki "Āteş için yedi kapı vardır, üçü zenginlere ve üçü hatun kişileredir ve bir kapısı fukarā ve mesākīne-

361 Tirmizī, Zühd, 37, no: 2352; İbn Māce, Zühd, 7, no: 4126; *el-Mustedrek*, 4/358, no: 7911.

dir." Ve dahi Fudayl demiş ki "Bana bālig oldu ki enbiyā-ı ᶜızāmından bir peygamber [399] "يَا رَبِّ كَيْفَ لِي أَنْ أَعْلَمَ رِضَاكَ عَنِّي قَالَ "أُنْظُرْ كَيْفَ رِضَا الْمَسَاكِينِ عَنْكَ"[362] diye suᵓāl ettikte yaᶜnī "Benim üzerime senin rızān olduğunu nice bileceğim?" diye tarīk-i maᶜrifetini istiᶜlām ettikte, Hakk celle ve ᶜalā hazretleri "أُنْظُرْ كَيْفَ رِضَا الْمَسَاكِينِ عَنْكَ" diye beyān buyurmuş, yaᶜnī "Senin üzerinde olan fukarānın rızāsına nazar eyle" ki eger fukarānın rızāsı sana var ise benim rızām dahi vardır demek olur. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "إِيَّاكُمْ وَمُجَالَسَةَ الْمَوْتَى" قِيلَ وَمَنِ الْمَوْتَى يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ "الْأَغْنِيَاءُ"[363] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Siz mücālese-i mevtādan hazer edip sakınınız." Ve "Mevtā kimlerdir?" diye sorulduktа, efendimiz "الْأَغْنِيَاءُ" buyurdu, yaᶜnī "Zenginlerdir." Ve dahi Mūsā ᶜaleyhi's-selām "إِلَهِي أَيْنَ أَبْغِيكَ" قَالَ "عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ"[364] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Yā rabbi, ben seni nerede taleb edeyim?" dedikte, Hakk taᶜālā hazretleri: "Dili kırık olanlarda" dedi. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا تَغْبِطَنَّ فَاجِرًا بِنِعْمَةٍ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي إِلَى مَا يَصِيرُ بَعْدَ الْمَوْتِ فَإِنَّ مِنْ وَرَائِهِ طَالِبًا حَثِيثًا"[365] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Sakın sen bir fāciri bir niᶜmet için gıbta etme, zīrā bilmezsin ki ölümden sonra onun hāli nereye varacak, çünkü onun arkasında muhiss bir tālib vardır."

[وَأَمَّا الْيَتِيمُ فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وسلم "مَنْ ضَمَّ يَتِيمًا مِنْ أَبَوَيْنِ مُسْلِمَيْنِ حَتَّى يَسْتَغْنِيَ فَقَدْ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ أَلْبَتَّةَ" وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ وَهُوَ يُشِيرُ بِإِصْبِعَيْهِ" وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِ يَتِيمٍ تَرَحُّمًا كَانَتْ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ تَمُرُّ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَةٌ" وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "خَيْرُ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُحْسَنُ إِلَيْهِ وَشَرُّ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُسَاءُ إِلَيْهِ"]

---

362 Bkz. İbn Māce, Zühd, 25, no: 4223; *Musnedu* Ahmed, 6/357, no: 3808; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/223, no: 2982.

363 *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/351; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/316; *Kūtu'l-Kulūb*, 1/176.

364 *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/364; *Kūtu'l-Kulūb*, 1/438.

365 Bkz. İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 220, no: 623; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/300, no: 4222.

Ve öksüz ise o dahi hakkında ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ ضَمَّ يَتِيمًا مِنْ أَبَوَيْنِ مُسْلِمَيْنِ حَتَّى يَسْتَغْنِيَ فَقَدْ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ أَلْبَتَّةَ''[366] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "İki İslām'dan mütevellid yaʿnī ebeveyni müslümān olarak bir öksüzü bir kimse kendi ehl ü ʿayāline zamm edip müstagnī oluncaya kadar beslerse ʿale't-tahkīk o kimseye cennet vācib olur." Ve dahi ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki ''أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ وَهُوَ يُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ''[367] Yaʿnī "Ben ve öksüzü besleyen ādem cennette bunlar gibiyiz" ki iki parmağıyla işāret ederdi. Ve dahi ʿaleyhi's-selām ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِ يَتِيمٍ تَرَحُّمًا كَانَتْ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ تَمُرُّ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَةٌ''[368] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki kendi elini terahhumen bir öksüzün başı üzerine koyarsa o kimse üzerinde eli geçtiği kıl ʿadedince hasenāt vardır." Ve dahi buyurmuş ki ''خَيْرُ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُحْسَنُ إِلَيْهِ وَشَرُّ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُسَاءُ إِلَيْهِ''[369] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: "Müslimīnden hayrlı hāne o hānedir ki içinde bir yetīm beslenir de ona ihsān olunur ve şerrli hāne o hānedir ki içinde bir yetīm beslenir de ona isāʾet olunur."

[وَمِنْهَا النَّصِيحَةُ لِكُلِّ مُسْلِمٍ وَالْجُهْدُ فِي إِدْخَالِ السُّرُورِ عَلَى قلبه قال صلى الله عليه وسلم ''اَلْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لِلْمُؤْمِنِ كَمَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''لَا يُؤْمِنْ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ أَحَدَكُمْ مِرْآةُ أَخِيهِ فَإِذَا رَأَى فِيهِ شَيْئًا فَلْيُمِطْهُ عَنْهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ قَضَى حَاجَةً لِأَخِيهِ فَكَأَنَّمَا خَدَمَ اللهَ عُمُرَهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ أَقَرَّ عَيْنَ مُؤْمِنٍ أَقَرَّ اللّٰهُ عَيْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَنْ مَشَى فِي حَاجَةِ أَخِيهِ سَاعَةً مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ قَضَاهَا أَوْ لَمْ يَقْضِهَا كَانَ خَيْرًا لَهُ مِنِ اعْتِكَافِ شَهْرَيْنِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ مَغْمُومٍ أَوْ أَعَانَ مَظْلُومًا غَفَرَ اللهُ لَهُ ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ مَغْفِرَةً'']

---

366 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 230, no: 656; *Musnedu* Ahmed, 31/370, no: 19025; *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 2/658, no: 1419; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 5/290, no: 5345; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/286, no: 7502.

367 Buhārī, Edeb, 24, no: 6005; Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 14, no: 1918; Ebū Dāvūd, Edeb, 131, no: 5150.

368 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 229, no: 652.

369 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 230, no: 654.

Ve dahi o hukūktandır ki her bir müslime nush edip onun kalbine idhāl-i meserrette cehd ede. ʿAleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لِلْمُؤْمِنِ كَمَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ"[370] Yaʿnī "Müʾmin ancak o kimsedir ki kendi nefsine sevdiğini müʾmine sever." Ve dahi buyurmuş ki "لَا يُؤْمِنْ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ"[371] Yaʿnī "Sizin biriniz müʾmin-i kāmil olmaz tā kim birāderi için kendi nefsine sevdiği nesneyi sevmez." Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ أَحَدَكُمْ مِرْآةُ أَخِيهِ فَإِذَا رَأَى فِيهِ شَيْئًا فَلْيُمِطْهُ عَنْهُ"[372] Yaʿnī "Sizin biriniz birāderinin aynasıdır, eger onda bir şey görürse gerektir ki onu ondan izāle ve imāta ede." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ قَضَى حَاجَةً لِأَخِيهِ فَكَأَنَّمَا خَدَمَ اللهَ عُمُرَهُ"[373] Yaʿnī "Kim ki birāderinin işini görüp hācetini kazāʾ ederse o kimse sanki tūl-i ʿömrüyle Zāt-ı Zü'l-Celāl'e hizmet etmiş olur." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ أَقَرَّ عَيْنَ مُؤْمِنٍ أَقَرَّ اللّٰهُ عَيْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[374] Yaʿnī "Kim ki bir müʾminin kalbini şād edip gözünü karīr ederse Allāhu ʿazīmü'ş-şān dahi onun kalbini yevm-i kıyāmette mesrūr edip gözünü karīr eder." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ مَشَى فِي حَاجَةِ أَخِيهِ سَاعَةً مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ قَضَاهَا أَوْ لَمْ يَقْضِهَا كَانَ خَيْرًا لَهُ مِنِ اعْتِكَافِ شَهْرَيْنِ"[375] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki birāderinin işini görmek için gece veyāhūd gündüzde bir sāʿat yürürse isterse o işi görsün isterse görmesin yaʿnī onun hācetini bitirsin veyāhūd bitirmesin onun o kadar yürümesi ona iki māh iʿtikāf etmekten yeğdir." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ مَغْمُومٍ أَوْ أَعَانَ مَظْلُومًا غَفَرَ اللهُ لَهُ ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ مَغْفِرَةً"[376] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Kim ki magmūm bir müʾminin üzerine gamını tefrīc eder veyāhūd bir mazlūma iʿānet eyler, Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri o kimseye yetmiş üç magfireti magfiret eyler."

---

370 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/317.

371 Buhārī, Īmān, 7, no: 13; Müslim, Īmān, 71.

372 Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 18, no: 1929; İbnu'l-Mubārek, 254, no: 730.

373 et-Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 343, no: 88; *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/254.

374 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/317.

375 Bkz. *Şuʿabu'l-Īmān*, 5/435, no: 3679; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 49, no: 91; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 3/344, no: 3352.

376 *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/49; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/89, no: 7209; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 1/63, no: 178; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 342, no: 86.

[وقال صلى الله عليه وسلم "أُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا" فَقِيلَ كَيْفَ يَنْصُرُهُ ظَالِمًا قَالَ "يَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ" وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ مِنْ أَحَبِّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللّٰهِ إِدْخَالُ السُّرُورِ عَلَى قَلْبِ الْمُؤْمِنِ أَوْ أَنْ يُفَرِّجَ عَنْهُ غَمًّا أَوْ يَقْضِيَ عَنْهُ دَيْنًا أَوْ يُطْعِمَهُ مِنْ جُوعٍ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ حَمَى مُؤْمِنًا مِنْ مُنَافِقٍ يَعِيبُهُ، بَعَثَ اللّٰهُ إِلَيْهِ مَلَكًا يَحْمِي لَحْمَهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا" فَقِيلَ كَيْفَ يَنْصُرُهُ ظَالِمًا قَالَ "يَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ"[377] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: "Sen zālim veyāhūd [400] mazlūm her ne hālde olur ise olsun dīn karındaşını nusret edip yardım eyle." Ve çün "Zālim nice nusret olunur?" diye suʾāl vākiʿ oldu, "Onu zulm etmekten menʿ eyle" diye beyān buyurulmuş. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ مِنْ أَحَبِّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللّٰهِ إِدْخَالُ السُّرُورِ عَلَى قَلْبِ الْمُؤْمِنِ أَوْ أَنْ يُفَرِّجَ عَنْهُ غَمًّا أَوْ يَقْضِيَ عَنْهُ دَيْنًا أَوْ يُطْعِمَهُ مِنْ جُوعٍ"[378] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine ehabb-ı aʿmāldendir ki müʾminin kalbine meserreti idhāl ede veyāhūd ondan bir gam ve kederini tefrīc ede veyā onun bir borcunu edāʾ ede veyāhūd aç iken onu itʿām ede" ki bu aʿmāl ʿindallāh ziyāde mahbūb ve marzīlerdir. Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ حَمَى مُؤْمِنًا مِنْ مُنَافِقٍ يَعِيبُهُ، بَعَثَ اللّٰهُ إِلَيْهِ مَلَكًا يَحْمِي لَحْمَهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ"[379] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki bir müʾmini onunla muʿānete eden bir münāfıktan himāyet eylerse yevm-i kıyāmette Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri nār-ı cehennemden lahmını himāyet etmek için ona bir ferişteyi gönderir."

[وقال صلى الله عليه وسلم "خَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الشَّرِّ الشِّرْكُ بِاللّٰهِ وَالضُّرُّ لِعِبَادِ اللّٰهِ وَخَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الْبِرِّ اَلْإِيمَانُ بِاللّٰهِ وَالنَّفْعُ لِعِبَادِ اللّٰهِ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ لَمْ يَهْتَمَّ لِلْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ" وقال معروف الكرخي من قال كل يوم اللهم ارحم أمة محمد كتبه الله من الأبدال وفي رواية أخرى "اَللّٰهُمَّ أَصْلِحْ أُمَّةَ محمدٍ اَللّٰهُمَّ فَرِّجْ عَنْ أُمَّةِ محمدٍ" كل يوم ثلاث مرات

---

377 Buhārī, Mezālim, 5, no: 2443; *Musnedu* Ahmed, 19/14, no: 11948; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/83, no: 7201.

378 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 239, no: 684.

379 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 239, no: 686; *Musnedu* Ahmed, 24/406, no: 15649; et-Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 363, no: 138.

كتبه الله من الأبدال وبكى علي بن الفضيل يومًا فقيل له ما يبكيك قال أبكي على من ظلمني إذا وقف غدًا بين يدي الله تعالى وسئل عن ظلمه ولم تكن له حجة]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''خَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الشَّرِّ الشِّرْكُ بِاللهِ وَالضُّرُّ لِعِبَادِ اللهِ وَخَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الْبِرِّ اَلْإِيمَانُ بِاللهِ وَالنَّفْعُ لِعِبَادِ اللهِ''[380] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Şerrli iki haslet vardır ki onlardan daha ziyāde şerrli bulunmaz: Birisi şirk etmek ve ikincisi ᶜibādullāha mazarrat eylemektir. Ve hayrlı ve ihsānlı iki haslet vardır ki onlardan daha ziyāde ihsānlı bir haslet bulunmaz: Birisi īmān etmek ve ikincisi ᶜibādullāha menfaᶜat ve iyilik eylemektir." Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ لَمْ يَهْتَمَّ لِلْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ''[381] Yaᶜnī "Her kim ki ehl-i İslām'a mühtemm olmaz, o kimse onlardan değildir." Ve Maᶜrūf-ı Kerhī kaddesallāhu sırrehu demiş ki "Kim ki her gün ''اَللَّهُمَّ أَصْلِحْ أُمَّةَ محمدٍ اَللَّهُمَّ فَرِّجْ عَنْ أُمَّةِ محمدٍ'' derse Allāhu ᶜazīmü'ş-şān onu ebdāllardan yazar." Ve dīger bir rivāyette gelmiş ki "Kim ki günde üç kerre ''اَللَّهُمَّ أَصْلِحْ أُمَّةَ محمدٍ اَللَّهُمَّ فَرِّجْ عَنْ أُمَّةِ محمدٍ'' derse onu Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ebdāllardan yazar" demiştir. Ve ᶜAlī b. el-Fadl bir gün ağlamış ve "Niçin ağlarsın?" diye ondan soruldukta demiş ki "Beni zulm edenin üzerine ağlarım ki yarın huzūr-ı Bārī'de müsūl ve ettiği zulmünden mesᵓūl olup hucceti olmazsa hāli nice olacak!"

[ومنها أن يعود مرضاهم فالمعرفة والإسلام كافيان في إثبات هذا الحق ونيل فضله وَأَدَبُ الْعَائِدِ خِفَّةُ الْجِلْسَةِ وَقِلَّةُ السُّؤَالِ وَإِظْهَارُ الرِّقَّةِ وَالدُّعَاءُ بِالْعَافِيَةِ وَغَضُّ الْبَصَرِ عَنْ عَوْرَاتِ الْمَوْضِعِ وَعِنْدَ الِاسْتِئْذَانِ لَا يُقَابِلُ الْبَابَ وَيَدُقُّ بِرِفْقٍ وَلَا يَقُولُ أَنَا إِذَا قِيلَ لَهُ من ولا يقول يا غلام ولكن يحمد ويسبح وقال صلى الله عليه وسلم ''تَمَامُ عِيَادَةِ الْمَرِيضِ أَنْ يَضَعَ أَحَدُكُمْ يَدَهُ عَلَى جَبْهَتِهِ أَوْ عَلَى يَدِهِ وَيَسْأَلَهُ كَيْفَ هُوَ وَتَمَامُ تَحِيَّاتِكُمُ الْمُصَافَحَةُ'']

Ve dahi merzālarını ᶜiyādet ve ziyāret etmek dahi hukūk-ı müslimīndendir. Ve bu hakkın vücūb ve sübūtuna İslām ve maᶜrifet kāfīlerdir yaᶜnī marīz müslim olup onun bildiği olursa onun ᶜiyādeti ona hakk olur

---

380 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/317.

381 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/270, no: 7473; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/76.

ki sohbet ve karābet ve meveddet ve dostluk şart değillerdir, hemān bir bildik olursa ʿiyādeti lāzım gelir ve onunla fazl-ı ʿiyādet hāsıl olur. Ve hastanın ziyāret ve ʿiyādetine giden ādemin ādābı odur ki yanında çok oturmaya, celse-i hafīfe ile iktifāʾ ede ve ondan çokça sormaya ve kendisine gönül yufkalığını yaʿnī ona rikkat-i kalbini izhār eyleye ve ʿāfiyetle ona duʿā ede ve mekānın ʿavrātından bakışını habs edip basarını gadd ede ve dahi istīzān ederken kapı önünde durmaya ve rıfk ve yavaşlık ile kapıyı çalıp dakk ede ve kimdir denildiği vaktte benim veyāhūd ey gulām demeyip el-hamdulillāh veyāhūd subhānallāh deyip hamd ve tesbīh eyleye. Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki ''تَمَامُ عِيَادَةِ الْمَرِيضِ أَنْ يَضَعَ أَحَدُكُمْ يَدَهُ عَلَى جَبْهَتِهِ أَوْ عَلَى يَدِهِ وَيَسْأَلَهُ كَيْفَ هُوَ وَتَمَامُ تَحِيَّاتِكُمُ الْمُصَافَحَةُ''[382] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Hastanın tamām-ı ʿiyādet ve kemāl-i ziyāreti odur ki sizin biriniz elini onun cebhesine veyāhūd eli üstüne koyup ve nice olduğunu ondan suʾāl ede ve sizin tahiyyātınız tamāmı musāfahadır."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ عَادَ مَرِيضًا قَعَدَ فِي مَخَارِفِ الْجَنَّةِ حَتَّى إِذَا قَامَ وُكِلَ بِهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى اللَّيْلِ'']

Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ عَادَ مَرِيضًا قَعَدَ فِي مَخَارِفِ الْجَنَّةِ حَتَّى إِذَا قَامَ وُكِلَ بِهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى اللَّيْلِ''[383] Ve hulāsa-i müfād-ı vālāsı: "Kim ki bir marīzi ʿiyādet ederse cennetin mehārifinde yaʿnī bāg ve bostānlık veyā yollarında oturmuş tā ki yanından kıyām ede ve çün kıyām eder ona yetmiş bin melek müvekkel olup geceye dek ona ʿafv ve magfireti haktan taleb ve istigfār ederler."

[وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِذَا عَادَ الرَّجُلُ الْمَرِيضَ خَاضَ فِي الرَّحْمَةِ فَإِذَا قَعَدَ عِنْدَهُ قَرَّتْ فِيهِ'']

Ve dahi buyurmuş ki [401] ''إِذَا عَادَ الرَّجُلُ الْمَرِيضَ خَاضَ فِي الرَّحْمَةِ فَإِذَا

382 *Musnedu* Ahmed, 36/572, no: 22236; Tirmizī, 4/373, no: 2731; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 1/8, no: 10.

383 *Musnedu* Ahmed, 2/365, no: 1166; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 1/104, no: 324; *Şuʿabu'l-Īmān*, 11/404, no: 8741.

قَعَدَ عِنْدَهُ قَرَّتْ فِيهِ''[384] Yaʿnī "Eger bir kimse bir marīzin ʿiyādet ve suʾāl-i hātırına gitse o kimse rahmet içinde dolaşıp gezer ve marīzin yanında oturursa artık rahmet onda karār bulur."

[وقال صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا عَادَ الْمُسْلِمُ أخاه أو زاره قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى طِبْتَ وَطَابَ مَمْشَاكَ وَتَبَوَّأْتَ منزلًا فِي الْجَنَّةِ'']

Ve dahi buyurmuş ki إِذَا عَادَ الْمُسْلِمُ أخاه أو زاره قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ''طِبْتَ وَطَابَ مَمْشَاكَ وَتَبَوَّأْتَ منزلًا فِي الْجَنَّةِ''[385] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Bir müslim eger birāderinin ʿiyādetini yaʿnī suʾāl-i hātırına veyāhūd ziyāretine giderse Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri buyurur ki ''طِبْتَ وَطَابَ مَمْشَاكَ وَتَبَوَّأْتَ منزلًا فِي الْجَنَّةِ'' Yaʿnī "Sen tayyib ve hoş oldun ve bu gidişin dahi tayyib oldu ve cennette dahi bir köşkü hāzırladın."

[وَقَالَ عليه السلام ''إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللهُ تَبَارَكَ وَتعالَى إِلَيْهِ مَلَكَيْنِ فَقَالَ انْظُرَا مَاذَا يَقُولُ لِعُوَّادِهِ فَإِنْ هُوَ إِذَا جَاؤُوهُ حَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ رَفَعَا ذَلِكَ إِلَى اللهِ وَهُوَ أَعْلَمُ فَيَقُولُ لِعَبْدِي عَلَيَّ إِنْ تَوَفَّيْتُهُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَإِنْ أَنَا شَفَيْتُهُ أَنْ أُبْدِلَ لَهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ'']

Ve dahi buyurmuş ki ''إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللهُ تَبَارَكَ وَتعالَى إِلَيْهِ مَلَكَيْنِ فَقَالَ انْظُرَا مَاذَا يَقُولُ لِعُوَّادِهِ فَإِنْ هُوَ إِذَا جَاؤُوهُ حَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ رَفَعَا ذَلِكَ إِلَى اللهِ وَهُوَ أَعْلَمُ فَيَقُولُ لِعَبْدِي عَلَيَّ إِنْ تَوَفَّيْتُهُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَإِنْ أَنَا شَفَيْتُهُ أَنْ أُبْدِلَ لَهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ''[386] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Eger bir kul hasta olursa ona Zāt-ı Zü'l-Celāl iki ferişteyi gönderip onlara emr ü fermān buyurur ki "Siz nazar ediniz ki ʿuvvādına yaʿnī suʾāl-i hātırına gidenlere ne söyler" yaʿnī siz onu gözetip nazar ediniz. Ve çün ona varırlar ve züvvār dahi yanına gelirler. Eger kendisi Allāhu taʿālāya hamd ve şükr edip üzerine senā eder, o ferişteler onu huzūr-ı Rabbānīye refʿ ederler ve Zāt-ı Zü'l-Celāl ona daha ziyāde aʿlem olup o meleklere buyurur ki "Benim bu kulum için benim üzerimde hakk oldu

---

384 *Muvatta*, 5/1380, no: 3482.

385 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 246, no: 708; *Musnedu* Ahmed, 14/216, no: 8536; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/58, no: 3472.

386 *Muvatta*, 5/1375, no: 3465; *Şuʿabu'l-Īmān*, 12/329, no: 9471.

ki eger onu müteveffā ettimse onu cennete idhāl edeyim ve eger şifā verdimse onun lahminden hayrlı bir lahm ve kanından hayrlı bir kanı tebdīl ederim ve onun seyyiʾātını dahi tekfīr ederim."

[وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ" وقال عثمان رضي الله عنه "مَرِضْتُ فَعَادَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "أُعِيذُكَ بِاللَّهِ الْأَحَدِ الصَّمَدِ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ مِنْ شَرِّ مَا تَجِدُ" قَالَهَا مِرَارًا "وَدَخَلَ صلى الله عليه وسلم عَلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَهُوَ مَرِيضٌ فَقَالَ لَهُ "قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ تَعْجِيلَ عَافِيَتِكَ أَوْ صَبْرًا عَلَى بَلِيَّتِكَ أَوْ خُرُوجًا مِنَ الدُّنْيَا إِلَى رَحْمَتِكَ فَإِنَّكَ سَتُعْطَى إِحْدَاهُنَّ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ"[387] Yaʿnī "Kim ki Zāt-ı Zü'l-Celāl onunla hayr ister, ondan isābet olunur" yaʿnī hastalığa mübtelā olur. Ve dahi ʿOsmān ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben hasta oldum ve benim ʿiyādetime zāt-ı Risālet-penāhī gelip evvelā bismillāhirrahmānirrahīm buyurup sonra bu taʿvīzi okudu ki "أُعِيذُكَ بِاللَّهِ الْأَحَدِ الصَّمَدِ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ مِنْ شَرِّ مَا تَجِدُ" قَالَهَا مِرَارًا"[388] ve bunu mirāren tekrār eyledi. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz, Hazret-i ʿAlī ʿaleyhi'r-rıdvānın ʿiyādetine gidip hasta iken yanına dāhil oldukta Hazret-i ʿAlī'ye hitāben buyurdu ki "قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ تَعْجِيلَ عَافِيَتِكَ أَوْ صَبْرًا عَلَى بَلِيَّتِكَ أَوْ خُرُوجًا مِنَ الدُّنْيَا إِلَى رَحْمَتِكَ فَإِنَّكَ سَتُعْطَى إِحْدَاهُنَّ"[389] Yaʿnī "Yā rabbi, ben senden senin ʿāfiyetinin taʿcīlini veyāhūd senin beliyyetinin üzerine sabr etmek kudretini veyāhūd dünyādan rahmetine hurūcu dilerim, zīrā ki ʿale't-tahkīk sen bunların birisini vereceksin."

[وَيُسْتَحَبُّ لِلْعَلِيلِ أَيْضًا أَنْ يَقُولَ "أَعُوذُ بِعِزَّةِ الله وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ وَأُحَاذِرُ"]

Ve ʿalīle müstehabbdır ki kendisi dahi "أَعُوذُ بِعِزَّةِ الله وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ وَأُحَاذِرُ" diye, yaʿnī "Ben Allāh'ın ʿizzet ve kudretine kendi nefsimde

387 Buhārī, Merdā, 1, no: 5645; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 157, no: 464; *Musnedu* Ahmed, 12/175, no: 7235.

388 et-Taberānī, ed-Duʿā, 340, no: 1121.

389 *Sahīhu* İbn Hibbān, 3/203; no: 922; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 1/293, no: 969; *el-Mustedrek*, 1/703, no: 1917; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/333, no: 1470.

bulup ve muhāzere ettiğim şeyden sığınıp taᶜavvüz ederim" demektir.

[وقال عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إذا شكا أحدكم بطنه فليسأل امرأته شيئًا من صداقها ويشتري به عسلًا ويشربه بماء السماء فيجتمع له الهنيء والمريء والشفاء المبارك]

Ve dahi ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Sizin biriniz eger karnından teşekkī ettiyse onun zevcesinden sadākından olarak bir nesneyi suᵓāl edip ve onunla bir mikdār balı bi'l-iştirāᵓ onu āsūmān suyu yaᶜnī yağmur suyu ile içe, o hālde ona henāᵓ ve merāᵓ ve şifā-i mübārek müctemiᶜ olur."

[وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَا أَبَا هريرة أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَمْرٍ هُوَ حَقٌّ مَنْ تَكَلَّمَ بِهِ فِي أَوَّلِ مَضْجَعِهِ مِنْ مَرَضِهِ نَجَاهُ اللهُ مِنَ النَّارِ" قُلْتُ "بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ" قَالَ "يَقُولُ "لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعِبَادِ وَالْبِلَادِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ اللهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا إِنَّ كِبْرِيَاءَ رَبِّنَا وَجَلَالَهُ وَقُدْرَتَهُ بِكُلِّ مَكَانٍ اَللَّهُمَّ إِنْ أَنْتَ أَمْرَضْتَنِي لِتَقْبِضَ رُوحِي فِي مَرَضِي هَذَا فَاجْعَلْ رُوحِي فِي أَرْوَاحِ مَنْ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى وَبَاعِدْنِي مِنَ النَّارِ كَمَا بَاعَدْتَ أَوْلِيَاءَكَ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvāna buyurmuş ki "يَا أَبَا هريرة أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَمْرٍ هُوَ حَقٌّ مَنْ تَكَلَّمَ بِهِ فِي أَوَّلِ مَضْجَعِهِ مِنْ مَرَضِهِ نَجَاهُ اللهُ مِنَ النَّارِ" قُلْتُ "بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ" قَالَ يَقُولُ "لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعِبَادِ وَالْبِلَادِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ اللهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا إِنَّ كِبْرِيَاءَ رَبِّنَا وَجَلَالَهُ وَقُدْرَتَهُ بِكُلِّ مَكَانٍ اَللَّهُمَّ إِنْ أَنْتَ أَمْرَضْتَنِي لِتَقْبِضَ رُوحِي فِي مَرَضِي هَذَا فَاجْعَلْ رُوحِي فِي أَرْوَاحِ مَنْ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى وَبَاعِدْنِي مِنَ النَّارِ كَمَا بَاعَدْتَ أَوْلِيَاءَكَ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى"[390] Yaᶜnī "Sana bir emr-i hakk ile āgāh edip haber vereyim mi ki her kim ibtidā-i marazında ve evvel-i madcaᶜında onunla tekellüm ederse Zāt-ı Zü'l-Celāl ona āteşten necāt verir?" Ve Ebū Hüreyre "evet" yaᶜnī haber ver dedikte efendimiz [402] buyurdu ki "يَقُولُ "لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعِبَادِ وَالْبِلَادِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ اللهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا إِنَّ كِبْرِيَاءَ رَبِّنَا وَجَلَالَهُ وَقُدْرَتَهُ

390 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/318.

بِكُلِّ مَكَانٍ اَللَّهُمَّ إِنْ أَنْتَ أَمْرَضْتَنِي لِتَقْبِضَ رُوحِي فِي مَرَضِي هَذَا فَاجْعَلْ رُوحِي فِي أَرْوَاحِ مَنْ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى وَبَاعِدْنِي مِنَ النَّارِ كَمَا بَاعَدْتَ أَوْلِيَاءَكَ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى" Yaᶜnī bu tehlīl ve tesbīh ve hamd ve tekbīri deyip işbu duᶜāyı okuya.

[وروي أنه قال صلى الله عليه وسلم "عِيَادَةُ الْمَرِيضِ بَعْدَ ثَلَاثٍ فُوَاقَ نَاقَةٍ" وقال طاوس أفضل العيادة أخفها وقال ابن عباس رضي الله عنهما عيادة المريض مرة سنة فما ازدادت فنافلة وقال بعضهم عيادة المريض بعد ثلاث وقال صلى الله عليه وسلم "أَغِبُّوا فِي الْعِيَادَةِ وَأَرْبِعُوا فِيهَا" وَجُمْلَةُ أَدَبِ الْمَرِيضِ حُسْنُ الصَّبْرِ وَقِلَّةُ الشَّكْوَى وَالضَّجَرِ وَالْفَزَعُ إِلَى الدُّعَاءِ وَالتَّوَكُّلُ بَعْدَ الدَّوَاءِ عَلَى خَالِقِ الدَّوَاءِ]

Ve mervī olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "عِيَادَةُ الْمَرِيضِ بَعْدَ ثَلَاثٍ فُوَاقَ نَاقَةٍ"[391] Yaᶜnī "Marīzin ᶜiyādeti üç günden sonra bir dişi devenin sağması mikdārıdır." Ve dahi Tāvūs demiş ki "ᶜİyādetin efdali ehaffıdır." Ve İbn ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Marīzin ᶜiyādeti bir kerrede sünnettir ve bir kerreden ziyādesi nāfiledir" yaᶜnī müstehabbdır. Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Marīzin ᶜiyādeti üç günden sonradır." Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَغِبُّوا فِي الْعِيَادَةِ وَأَرْبِعُوا فِيهَا"[392] Yaᶜnī "Siz ᶜiyādette ᶜacele etmeyiniz, üç günde gaybet edip dördüncü gününde onu icrāᵓ ediniz" ki sāᶜat-i marazından iᶜtibāren üç gün teᵓhīriyle dördüncüsünde ediniz demektir. Ve marīzin ādābı ise o dahi güzelce sabr edip şekvā ve tazaccürü taklīl ile duᶜāya fezaᶜ edip baᶜde't-tedāvī devānın hālıkı üzerine tevekkül etmektir.

[وَمِنْهَا أَنْ يُشَيِّعَ جَنَائِزَهُمْ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ شَيَّعَ جِنَازَةً فَلَهُ قِيرَاطٌ مِنَ الْأَجْرِ فَإِنْ وَقَفَ حتى تدفن فله قيراطان" وفي الخبر "القيراط مثل أحد" ولما روى أبو هريرة هذا الحديث وسمعه ابن عمر قال لقد فرطنا إلى الآن في قراريط كثيرة]

Ve dahi cenāzeleri teşyīᶜ etmek hukūk-ı müslimīndendir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ شَيَّعَ جِنَازَةً فَلَهُ قِيرَاطٌ مِنَ

391 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/432, no: 8786.

392 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/430, no: 8782.

الْأَجْرِ فَإِنْ وَقَفَ حتى تدفن فله قيراطان" وفي الخبر "القيراط مثل أحد"[393] Yaᶜnī "Kim ki bir cenāzeyi teşyīᶜ ederse ona bir kīrāt ecr ve sevāb vardır ve eger mezārı üstünde defn olununcaya dek durursa ona iki kīrāt ecr vardır." Ve haberde gelmiş ki "Kīrāt Uhud dağı gibidir." Ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān çün bu hadīsi rivāyet etti ve onu ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer işitti, İbn ᶜÖmer dedi ki "Biz karārīt-i kesīrede tefrīt ettik."

[وَالْقَصْدُ مِنَ التَّشْيِيعِ قَضَاءُ حَقِّ الْمُسْلِمِينَ وَالِاعْتِبَارُ وكان مكحول الدمشقي إذا رأى جنازة قال اغدوا فإنا رائحون موعظة بليغة وغفلة سريعة يذهب الأول والآخر لا عقل له وخرج مالك بن دينار خلف جنازة أخيه وهو يبكي ويقول والله لا تقر عيني حتى أعلم إلى ما صرت ولا والله لا أعلم ما دمت حيًا وقال الأعمش كنا نشهد الجنائز فلا ندري لمن نعزي لحزن القوم كلهم ونظر إبراهيم الزيات إلى قوم يترحمون على ميت فقال لو ترحمون أنفسكم لكان أولى إنه نجا من أهوال ثلاث وجه ملك الموت قد رأى ومرارة الموت قد ذاق وخوف الخاتمة قد أمن وقال صلى الله عليه وسلم "يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثٌ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ، يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ"]

Teşyīᶜ-i cenāzeden murād ve maksad ancak hakk-ı müslimīnin kazāsı ve ondan ᶜibret almasıdır. Mekhūl-i Dımaşkī cenāzeyi görseydi derdi ki "Hele siz gidiniz, biz dahi gidiciyiz. Bu bir mevᶜiza-i belīga ve gaflet-i serīᶜadır, evvelkisi gidiyor ve sonrakisi onun ᶜaklı yoktur. Ve Mālik b. Dīnār birāderinin cenāzesi ardı sonra çıkıp ağlayarak derdi ki "Vallāhi sen vardığın hāli bilmeyince gözüm sākin olmaz ve zinde kaldıkça dahi onu vallāhi bilemem." Ve Aᶜmeş dahi demiş ki "Biz cenāzelere hāzır olurduk ve kime taᶜziye edeceğimizi bilmezdik" yaᶜnī kavmin kesret-i hüznünden nāşī cenāzenin akrabāsı dīgerinden tefrīk olunmazdı. Ve İbrāhīm ez-Zeyyāt bir müteveffāya terahhum eden bir kavme rāst gelip onlara demiş ki "Siz kendi nefsinize terahhum etseniz buna terahhum etmekten size daha ziyāde evlā idi. Bu mevtā kendisi ehvāl-i selāseden yaᶜnī üç korkudan necāt bulmuştur, ölümün acısından ki onu tattı ve melekü'l-mevtin yüzünü görmek korkusu ki onu dahi gördü ve havf-ı hātimeden ki ondan dahi emīn oldu." ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efen-

393 *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 3/300, no: 1264.

dimiz buyurmuş ki ''يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلاَثٌ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ، يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ''[394] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Vefāt eden kimseye üç şey tābiᶜ olur ki onun ehl ve māl ve ᶜameli tābiᶜ oluyor ve mezāra konulduktan sonra ikisi dönüp gelirler ve birisi kendisiyle berāber kalır ki ehl ve mālı geriye dönüp gelirler ve ᶜameli kendisiyle berāber kalır."

[وَمِنْهَا أَنْ يَزُورَ قُبُورَهُمْ وَالْمَقْصُودُ مِنْ ذَلِكَ الدُّعَاءُ وَالِاعْتِبَارُ وَتَرْقِيقُ الْقَلْبِ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَا رَأَيْتُ مَنْظَرًا إِلَّا وَالْقَبْرُ أَفْظَعُ مِنْهُ'' وقال عمر رضي الله عنه ''خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَى الْمَقَابِرَ فَجَلَسَ إِلَى قَبْرٍ وَكُنْتُ أَدْنَى الْقَوْمِ مِنْهُ فَبَكَى وَبَكَيْنَا فَقَالَ ''مَا يُبْكِيكُمْ'' قُلْنَا بَكَيْنَا لِبُكَائِكَ قَالَ ''هَذَا قَبْرُ آمِنَةَ بِنْتِ وَهْبٍ اِسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي زِيَارَتِهَا فَأَذِنَ لِي وَاسْتَأْذَنْتُهُ فِي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لَهَا فَأَبَى عَلَيَّ فَأَدْرَكَنِي مَا يُدْرِكُ الْوَلَدَ مِنَ الرِّقَّةِ'']

Ve dahi o hukūktandır ki onların kabrlerini ziyāret ede. [403] Ve ziyāret-i kubūrdan maksad duᶜāᵓ etmek ve ᶜibret almak ve kalbi yufka etmektir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَا رَأَيْتُ مَنْظَرًا إِلَّا وَالْقَبْرُ أَفْظَعُ مِنْهُ''[395] Yaᶜnī "Ben bir manzarı görmedim illā ki kabr ondan daha ziyāde zayyik ve dar değildir" yaᶜnī mezār her bir manzardan sıkturak ve darturaktır. Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Biz ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizle berāber çıktık ve efendimiz mezāristāna gelip bir kabrin başı ucunda oturdukta ben kavmden ziyāde ona yakın idim ve kendisi ağlayınca biz dahi ağladık. Bize dedi ki "Siz niçin ağlıyorsuz, sizi ağlatan nedir?" Biz dahi: "Senin ağlamağına ağlarız" dedik. O vaktte buyurdu ki ''هَذَا قَبْرُ آمِنَةَ بِنْتِ وَهْبٍ اِسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي زِيَارَتِهَا فَأَذِنَ لِي وَاسْتَأْذَنْتُهُ فِي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لَهَا فَأَبَى عَلَيَّ فَأَدْرَكَنِي مَا يُدْرِكُ الْوَلَدَ مِنَ الرِّقَّةِ'' ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bu kabr Āmine bint Vehb'in kabridir, ben ziyāreti için Cenāb-ı Hak'tan istīzān ettim ve bana izn verdi ve ona magfiret dilemeye dahi istīzān edince onda bana izn vermedi, artık bana evlāda idrāk eden rikkat-i bükā idrāk eyledi."

[وكان عمر رضي الله عنه إذا وقف على قبر بكى حتى تبتل لحيته ويقول سَمِعْتُ

394 Tirmizī, Zühd, 46, no: 2379; Hilyetu'l-Evliyā, 9/397.

395 Ahmed b. Hanbel, *Fezāilu's-Sahābe*, 1/475; *el-Mustedrek*, 1/526; no: 1373.

رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول إن القبر أول منازل الآخرة فإن نجا منه صاحبه فما بعده أيسر وإن لم ينج منه فما بعده أشد وقال مجاهد أول ما يكلم ابن آدم حفرته فتقول أنا بيت الدود وبيت الوحدة وبيت الغربة وبيت الظلمة فهذا ما أعددت لك فما أعددت لي]

Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān çün bir kabr üzerine dururdu ağlardı, tā ki göz yaşı ile sakalı ıslanırdı ve dahi diyordu ki "Ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim buyururdu ki "Mezār menāzil-i āhiretin ilk ve evvelki menzilidir, sāhibi eger ondan necāt bulursa artık ondan sonra olan menāzil ona kolay kalır ve eger ondan necāt bulmadıysa artık sonra olan menāzil daha ziyāde eşeddir." Ve Mücāhid ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Vefātından sonra ādeme en evvel tekellüm eden şey onun hufresidir ki ben kurtların hānesiyim ve vahdet eviyim ve gurbet eviyim ve zulmet eviyim, işte ben sana hāzırladığım şey bunlardır; sen bana ne hāzırladın?" der.

[وقال أبو ذر ألا أخبركم بيوم فقري يوم أوضع في قبري كان أبو الدرداء يقعد إلى القبور فقيل له في ذلك فقال أجلس إلى قوم يذكرونني معادي وإن قمت عنهم لم يغتابوني وقال حَاتِمٍ الْأَصَمِّ مَنْ مَرَّ بِالْمَقَابِرِ فَلَمْ يَتَفَكَّرْ لِنَفْسِهِ وَلَمْ يَدْعُ لَهُمْ فَقَدْ خَانَ نَفْسَهُ وخانهم وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَا مِنْ لَيْلَةٍ إِلَّا وَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ مَنْ تَغْبِطُونَ قَالُوا نَغْبِطُ أَهْلَ الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهُمْ يَصُومُونَ وَلَا نَصُومُ وَيُصَلُّونَ وَلَا نُصَلِّي وَيَذْكُرُونَ اللهَ وَلَا نَذْكُرَهُ" وقال سفيان من أكثر ذكر القبر وجده روضة من رياض الجنة ومن غفل عن ذكره وجده حفرة من حفر النار]

Ve dahi Ebū Zerr demiş ki "Āgāh olunuz, yevm-i fakrımdan size bir haber vereyim mi? İşte o gün kabrimde vazᶜ olunacağım gündür." Ve Ebu'd-Derdāᵓ kubūra otururdu ve sebebinden sorulunca demiş ki "Ben bir kavmin yanında otururum ki yevm-i maᶜādımla beni tezkīr ederler ve eger onların yanından kıyām edersem beni gıybet etmezler." Ve Hātim el-Asamm demiş ki "Kim ki mezāristāndan geçip kendi nefsine tefekkür ve onlara duᶜāᵓ etmez, o kimse hem kendi nefsine ve hem dahi onlara hıyānet etmiş olur." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا مِنْ لَيْلَةٍ إِلَّا وَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ مَنْ تَغْبِطُونَ قَالُوا نَغْبِطُ أَهْلَ الْمَسَاجِدِ

لِأَنَّهُمْ يَصُومُونَ وَلَا نَصُومُ وَيُصَلُّونَ وَلَا نُصَلِّي وَيَذْكُرُونَ اللهَ وَلَا نَذْكُرُهُ"[396] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Bir gece yok ki illā ki bir münādī nidāᵓ etmez ki "Ey ehl-i kubur, siz kime gıbta edersiz?" Ve onlar derler ki "Biz ancak ehl-i mesācidi gıbta ederiz ki onlar oruç tutarlar ve biz tutmayız ve onlar namāzı kılarlar ve biz kılmayız ve onlar Allāh'a zikr ederler ve biz zikr etmeyiz" yaᶜnī beher gece ehl-i kubūra bir münādī nidāᵓ edip bu suᵓāli onlardan eder ve onlar bu cevābı verirler demektir. Süfyān dahi demiş ki "Kim ki mezārın zikrini teksīr eder onu riyāz-ı cennetten bir ravza bulur ve kim ki zikrinden gaflet eder onu āteş çukurlarından bir çukur bulur."

[وكان الربيع بين خيثم قد حفر في داره قبرا فكان إذا وجد في قلبه قساوة دخل فيه فاضطجع فيه ومكث ساعة ثم قال ﴿رَبِّ ارْجِعُونِ (٩٩) لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ﴾ ثم يقول يا ربيع قد أرجعت فاعمل الآن قبل أن لا ترجع وَقَالَ مَيْمُونُ بْنُ مِهْرَانَ خَرَجْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى الْمَقْبَرَةِ فَلَمَّا نَظَرَ إِلَى الْقُبُورِ بَكَى وَقَالَ يَا ميمون هَذِهِ قبور آبائي بني أمية كَأَنَّهُمْ لَمْ يُشَارِكُوا أَهْلَ الدُّنْيَا فِي لَذَّاتِهِمْ أما تراهم صرعى قد خلت بِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَأَصَابَ الْهَوَامُ مِنْ أَبْدَانِهِمْ ثُمَّ بَكَى وَقَالَ وَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ أَحَدًا أَنْعَمَ مِمَّنْ صَارَ إِلَى هَذِهِ الْقُبُورِ وَقَدْ أَمِنَ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ]

Ve Rebīᶜ b. Heysem kendi hānesinde bir mezār kazmış idi ve kalbinde bir kasāvet bulduğu vaktte ona girip içinde uzanırdı ve bir sāᶜat durduktan sonra ﴿رَبِّ ارْجِعُونِ (٩٩) لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ﴾[397] diye bu āyet-i kerīmeyi tilāvet ederdi sonra "Yā Rebīᶜ, işte ircāᶜ olundun, imdi sen ircāᶜ olunamayacağın demden evvel hayrlı bir ᶜamel eyle" derdi. Ve dahi Meymūn b. Mihrān demiş ki "Ben ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ile bir kabristāna çıktım ve ᶜÖmer kubūra nazar edince [404] ağladı ve bana "Yā Meymūn, bunlar benim pederlerim Benī Umeyye'nin kubūrudur, sanki onlar ehl-i dünyā ile lezzātlarında müşāreket etmemişler. Görmez misin ki mezārlarında masrūᶜ olarak ᶜukūbāt onlara mütehalli olmuş ve haşerāt-ı arz ebdānlarından isābet edip hevāmma meᵓkel olmuşlar!" diye izhār-ı ᶜibretle be-tekrār ağlamış ve ondan sonra "Vallāhi bu kubūra varanlardan ziyāde mütenaᶜᶜim ve ᶜazābullāhtan mü-

---

396 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/318.

397 Müᵓminūn, 23/99-100.

teᵓemmin bir kimseyi bilemem" diye hatm-ı kelām etmiş.

[وَآدَابُ الْمُعَزِّي خَفْضُ الْجَنَاحِ وَإِظْهَارُ الْحُزْنِ وَقِلَّةُ الْحَدِيثِ وَتَرْكُ التَّبَسُّمِ وَآدَابُ تَشْيِيعِ الْجِنَازَةِ لُزُومُ الْخُشُوعِ وَتَرْكُ الْحَدِيثِ وَمُلَاحَظَةُ الميت والتفكر في الموت والاستعداد له وأن يمشي أمام الجنازة بقربها وَالْإِسْرَاعُ بِالْجِنَازَةِ سُنَّةٌ]

Ve taᶜziye edenin ādābı ise o dahi hafz-ı cenāh yaᶜnī tevāzuᶜ etmek ve izhār-ı hüzn ü esef ve taklīl-i makāl ve terk-i tebessümdür. Ve teşyīᶜ-i cenāzenin ādābı ise o dahi lüzūm-ı huşūᶜ ve terk-i tekellüm ve mülāhaza-i müteveffā ve mevte tefekkür ve ona istiᶜdād etmek ve cenāzenin kurbünde ve önünde yürümektir ve cenāze ile isrāᶜ etmek dahi sünnettir.

[فَهَذِهِ جُمَلُ آدَابٍ تُنَبِّهُ عَلَى آدَابِ الْمُعَاشَرَةِ مَعَ عُمُومِ الْخَلْقِ وَالْجُمْلَةُ الْجَامِعَةُ فِيهِ أَنْ لَا تَسْتَصْغِرَ مِنْهُمْ أَحَدًا حَيًّا كَانَ أَوْ مَيِّتًا فَتَهْلِكَ لِأَنَّكَ لَا تَدْرِي لَعَلَّهُ خَيْرٌ مِنْكَ فَإِنَّهُ وَإِنْ كَانَ فَاسِقًا فَلَعَلَّهُ يُخْتَمُ لَكَ بِمِثْلِ حَالِهِ وَيُخْتَمُ له بالصلاح ولا تنظر إليهم بعين التعظيم لهم في حال دنياهم فَإِنَّ الدُّنْيَا صَغِيرَةٌ عِنْدَ اللَّهِ صَغِيرٌ مَا فيها ومهما عظم أهل الدنيا في نفسك فقد عظمت الدنيا فتسقط من عين الله وَلَا تَبْذُلْ لَهُمْ دِينَكَ لِتَنَالَ مِنْ دُنْيَاهُمْ فتصغر في أعينهم ثم تحرم دنياهم فإن لم تحرم كنت قد استبدلت الذي هو أدنى بالذي هو خير]

İşte bunlar ādāb-ı muᶜāşeret-i ᶜumūm-ı halka tenbīh ve āgāh eder ādāb cümleleridir ve bunda cümle-i cāmiᶜa odur ki sen onlardan bir kimseyi istisgār etmeyesin yaᶜnī ᶜumūm-ı halktan bir kimseyi gözünde küçük ve sagīr görmeyesin ölü olsun, diri olsun ki eger bir kimseyi istisgār eder isen helāk olursun ola ki o kimse senden yeğ ola ve fāsık olsa bile ola ki sana onun hāli mislinde hatm olunur ve ona salāh ile hatm olunur, hüsn-i hātime şarttır ve o dahi Allāh'ın yed-i kudretinde ve işāᵓetindedir. Ve dahi hāl-i dünyāvīlerine bināen sen onlardan bir kimseye ᶜayn-ı taᶜzīm ile bakmayasın ki ᶜale't-tahkīk dünyā sagīredir ve dünyāda mahlūktan her ne ki var ise kāffesi sagīrdir. Kaçan ki ehl-i dünyā senin kendi nefsinde ᶜazīm olursa dünyā dahi ᶜazīm olur ve onunla Allāh'ın ᶜayn-ı rızāsından düşüp sākıt olursun. Ve dünyālarından nāil olmak üzere sen dīnini onlar için sakın bezl etmeyesin ki gözlerinde sagīr olursun ve dünyālarından mahrūm olursun ve mahrūm olmazsan bile aᶜlāyı ednāya ve evlāyı ve hayrlıyı fenāya değişmiş olursun yaᶜnī

ednāyı atıp aᶜlāyı vermiş olursun ve fenāyı beğenip hayrlı olan şey ile tebdīl eylemiş olursun ki dīnini verip hutām-ı dünyāyı almış olursun ve bī-reyb ve iştibāh dīn-i ᶜālī altında hutām-ı dünyevīden yeğdir ve dīni verip hutām-ı dünyāviyyeyi alan kimse hasāret-i ᶜuzmāya uğramış olur.

[ولا تعادهم بحيث تظهر العداوة فيطول الأمر عليك في المعاداة ويذهب دينك ودنياك فيهم ويذهب دينهم فيك إِلَّا إِذَا رَأَيْتَ مُنْكَرًا فِي الدِّينِ فَتُعَادِي أفعالهم القبيحة وتنظر إليهم بعين الرحمة لهم لتعرضهم لمقت الله وعقوبته بعصيانهم فحسبهم جهنم يصلونها فمالك تحقد عليهم ولا تسكن إليهم في مودتهم لك وثنائهم عليك في وجهك وحسن بشرهم لك فإنك إن طلبت حقيقة ذلك لم تجد في المائة إلا واحدًا وربما لا تجده وَلَا تَشْكُ إِلَيْهِمْ أَحْوَالَكَ فَيَكِلَكَ اللهُ إِلَيْهِمْ وَلَا تَطْمَعْ أَنْ يَكُونُوا لَكَ فِي الْغَيْبِ وَالسِّرِّ كَمَا فِي الْعَلَانِيَةِ فَذَلِكَ طَمَعٌ كَاذِبٌ وأنى تظفر به]

Ve dahi sen onlara izhār-ı ᶜadāvet eylemeyesin ki eger onlara izhār-ı muᶜādāt ettinse düşmanlıkta emr-i muᶜādāt uzayıp onlar da onunla senin dīn ve dünyān gider ve onların dahi sende dīnleri gider meger ki dīnde bir münkeri görmüş olursun o vaktte efᶜāl-i kabīhalarını muᶜādāt edesin. Ve gaflet ve nādānlıkla nefslerini makt ve ᶜukūbet ve gazab-ı Bārī'ye taᶜrīz etmeleri haysiyyetle onlara ᶜayn-ı rahmetle nazar edesin ki ᶜisyānları hasebiyle cānları helāka vermişler, onunla cehenneme varıp ᶜukūbet görecekler. Ve cehennem onlara kāfīdir, sana ne lāzımdır ki sen dahi zātlarına hıkd edesin, fakat senin yüzüne karşı senin üzerine senāᵓ ve medh etmek ve hüsn-i bişr ve beşāşeti göstermekle onlara meveddetlerinde sākin olmayasın, çünkü suverīdir, hakīkī değildir. Eger hakīkatini ararsan yüzde biri yaᶜnī yüz kimseden bir kimsede bulamazsın ve ola ki hīç bulamazsın. Ve dahi sen kendi ahvālini onlara şekvā etmeyesin, eger ettinse Allāhu taᶜālā seni onlara bırakıp müttekil eder. Ve ᶜalāniyede seninle bulundukları gibi gayb ve sırrda sana olmalarında tamaᶜ eylemeyesin, [405] çünkü o vechle olan tamaᶜ tamaᶜ-ı kāzibdir, nereden ona zafer-yāb olursun.

[وَلَا تَطْمَعْ فِيمَا فِي أَيْدِيهِمْ فَتَسْتَعْجِلَ الذُّلَّ ولا تنال الغرض ولا تعل عليهم تكبرًا لاستغنائك عنهم فإن الله يلجئك إليهم عقوبة على التكبر بإظهار الاستغناء وإذا سألت أخًا منهم حاجة فقضاها فَهُوَ أَخٌ مُسْتَفَادٌ وَإِنْ لَمْ يَقْضِهَا فَلَا تُعَاتِبْهُ فَيَصِيرَ عَدُوًّا

تَطُولُ عَلَيْكَ مُقَاسَاتُهُ وَلَا تَشْتَغِلْ بِوَعْظِ مَنْ لَا تَرَى فِيهِ مَخَايِلَ القبول فلا يسمع منك ويعاديك وليكن وعظك عَرَضًا وَاسْتِرْسَالًا مِنْ غَيْرِ تَنْصِيصٍ عَلَى الشَّخْصِ ومهما رأيت منهم كرامة وخيرًا فاشكر الله الذي سخرهم لك واستعذ بالله أن يكلك إليهم]

Ve dahi yedlerinde olan nesnelerde tamaᶜ etmeyesin ki züllü istiᶜcāl edip garazına nāil olamazsın. vVe onlara bir tekebbürlük īsāl etmeyesin yaᶜnī onlardan istignān hasebiyle tekebbürlük yolunda bulunmayasın, zīrā Zāt-ı Zü'l-Celāl tekebbürlüğün ᶜukūbeti olarak onlara izhār-ı istignā ettiğin eclden seni onlara mecbūr edip ilcā᾽ eyler. Ve eger bir birāderinden bir hāceti diledinse ve o hāceti gördüyse yaᶜnī kazā᾽ ettiyse artık ah-ı müstefāddır ve eger onu sana bitirdimediyse onunla sen ᶜitāb etme, zīrā sana düşman olur ve müteᶜābetātı üzerine uzun olur. Ve dahi onda mīhāil-i kabūl-i nushu görmediğin ādemin vaᶜz ve nushu ile müştagil olma ki senden o vaᶜzı işitmez, sana düşman olup seninle muᶜādāt eder. Vaᶜzın ᶜarz ve müstersel ola ki bir şahs üzerine mansūs ve muhassas olmaya. Ve kaçan kim onlardan ikrām ve hayrı gördünse onları sana teshīr eden Allāhu ᶜazīmü'ş-şānı şükr eyle ve onlara seni ittikāl etmekten Allāhu taᶜālā istiᶜāze eyle.

[وإذا بلغك عنهم غيبة أو رأيت منهم شرًا أو أصابك منهم ما يسوءك فَكِلْ أَمْرَهُمْ إِلَى اللهِ وَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنْ شَرِّهِمْ وَلَا تَشْغَلْ نَفْسَكَ بِالْمُكَافَأَةِ فَيَزِيدَ الضَّرَرُ ويضيع العمر بشغله ولا تقل لهم لم تعرفوا موضعي وأعتقد أنك لو استحقيت ذلك لجعل الله لك موضعًا في قلوبهم فالله المحبب والمبغض إلى القلوب وَكُنْ فِيهِمْ سَمِيعًا لِحَقِّهِمْ أَصَمَّ عَنْ بَاطِلِهِمْ نطوقًا بحقهم صموتًا عن باطلهم وَاحْذَرْ صُحْبَةَ أَكْثَرِ النَّاسِ فَإِنَّهُمْ لَا يُقِيلُونَ عَثْرَةً وَلَا يَغْفِرُونَ زَلَّةً وَلَا يَسْتُرُونَ عَوْرَةً وَيُحَاسِبُونَ عَلَى النَّقِيرِ وَالْقِطْمِيرِ وَيَحْسُدُونَ عَلَى الْقَلِيلِ والكثير ينتصفون ولا ينصفون ويؤاخذون على الخطأ والنسيان ولا يعفون يغرون الإخوان على الإخوان بالنميمة والبهتان فصحبة أكثرهم خسران وقطيعتهم رجحان إن رضوا فظاهرهم الملق وإن سخطوا فباطنهم الحنق لا يؤمنون في حنقهم ولا يرجون في ملقهم ظاهرهم ثياب وباطنهم ذئاب يقطعون بالظنون ويتغامزون وراءك بالعيون ويتربصون بصديقهم من الحسد ريب المنون يحصون عليك العثرات في صحبتهم ليواجهوك بها في غضبهم ووحشتهم]

Ve eger sana onlardan bir gıybet ve mezemmet bālig olduysa veyāhūd onlardan bir şerri gördünse veyāhūd sana isāʾet eden bir şey onlardan isābet ettiyse artık sen onların emrlerini Allāh'a havāle eyle ve şerrlerinden dahi isticāze eyle ve onların mükāfāt ve intikāmlarıyla nefsini meşgūl eyleme, zīrā eger intikām peşine düştünse zararın daha ziyāde olur ve onun iştigāliyle cömrün zāyic olur ve onlara siz benim mevzicimi bilmediniz deme ve ictikād eyle ki sen o mevzica müstehakk olmuş olsaydın senin mevzicin onların kulūblarında Allāhu tacālā halk ederdi, zīrā kulūba muhabbib Allāhu cazīm'ş-şāndır ve mubgız dahi Allāhu tacālādır. Ve içlerinde sen haklarına müstemic ve işitici ol ve bātıllarından sağır ve asamm ol ve dahi onların haklarına natūk ve mütekellim ol ve bātıllarından sāmit ve sākit ol. Ve dahi ekser-i nāsın sohbetinden hazer eyle, zīrā bir casreyi ikāle etmezler ve bir zelleti setr etmezler ve bir cavreti pinhān ve mestūr etmezler, nakīr ve kıtmīr üzerine muhāsebe ederler ve dahi kalīl ve kesīr üzerine kıskanıp hased ederler, halktan nefslerine insāfı alırlar ve halka onlar insāf etmezler hatā ve nisyān üzerine muʾāhaza ederler ki onu cafv etmezler ve ihvān üzerine ihvānı ifk ve iftirā ve kizb ve nemīme ve bühtān ile aldatıp magrūr ederler, kaldı ki ekserinin sohbeti hüsrāndır ve katīcat ve cuzletleri ribh ve rüchāndır, eger senden rāzī olurlarsa zāhirde sana lisān ile temelluk ederler ve eger senden gücenip üzerine gazab ve sehat ederlerse bātınlarında ziyādesiyle kīn ve hıkd ederler, artık ne hıkd ve kīnlerinde onlara emniyyet olunur ve ne de temelluklarında onlardan bir hayr recā olunur, zāhirleri siyāb ve bātınları kurt ve ziʾābdırlar, zunūn ile katc-ı rişte-i muhabbet ederler ve arkan sonra gözleriyle gamz ve işāret eylerler ve kıskançlıklarından sadīklerine hulūl-i ecel ve reyb-i menūnu terabbus ve intizār ederler yacnī efātlarını gözetirler, caserātını ihsāʾ ve cemc ederler tā ki vahşet ve gazablarında onlarla seni müvācehe ederler yacnī dostlukları hengāmında senin cuyūbātını arayıp toplarlar tā ki gücenginlikleri vaktinde onlarla sana karşılarlar. [406]

[وَلَا تُعَوِّلْ عَلَى مَوَدَّةِ مَنْ لَمْ تَخْتَبِرْهُ حق الخبرة بأن تصحبه مدة في دار أو موضع واحد فتجربه في عزله وولايته وغناه وفقره أو تسافر معه أو تعامله في الدينار

وَالدِّرْهَمِ أَوْ تَقَعَ فِي شِدَّةٍ فَتَحْتَاجَ إِلَيْهِ فإن رضيته في الْأَحْوَالِ فَاتَّخِذْهُ أَبًا لَكَ إِنْ كَانَ كَبِيرًا أو ابنًا لك إن كان صغيرًا أو أخاك إن كان مثلك فَهَذِهِ جُمْلَةُ آدَابِ الْمُعَاشَرَةِ مَعَ أَصْنَافِ الْخَلْقِ]

Ve dahi bir kimsenin meveddetine tecribe ve ihtibār etmeksizin iᶜtimād etmeyesin. Gerektir ki bir hānede veyā bir mevziᶜ-i vāhidde onun hālet-i ᶜazl ve vilāyetinde ve gınā ve fakrında onu ihtibār edesin veyāhūd onunla sefer etmekte veyā dīnār ve dirhem ile muᶜāmele eylemekte veyā sen bir şiddete düşüp ona ihtiyācın vukūᶜunda onu tecribe eyleyesin. Ve hakk-ı ihtibārıyla onu ihtibār ettikten sonra ahvālde onu beğenip rāzī oldunsa o vaktte dostluğuna iᶜtimād edip sinnce senden büyük ise sana peder ve küçük ise sana oğul ve emsāl ise sana birāder ittihāz eyle. İşte asnāf-ı halk ile muᶜāşeret etmekliğin ādābı işbu cümledir ve bu ādāba riᶜāyet edesin.

Hukūku'l-Civāri

[حقوق الجوار]

[حقوق الجوار اعلم أن الجوار يقضي حَقًّا وَرَاءَ مَا تَقْتَضِيهِ أُخُوَّةُ الْإِسْلَامِ فَيَسْتَحِقُّ الجار المسلم ما يستحقه كُلُّ مُسْلِمٍ وَزِيَادَةٌ إِذْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْجِيرَانُ ثَلَاثَةٌ جَارٌ لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ وَجَارٌ لَهُ حَقَّانِ وَجَارٌ لَهُ ثَلَاثَةُ حُقُوقٍ فَالْجَارُ الَّذِي لَهُ ثَلَاثَةُ حُقُوقٍ الْجَارُ الْمُسْلِمُ ذُو الرَّحِمِ فَلَهُ حَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ الْإِسْلَامِ وَحَقُّ الرَّحِمِ وَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقَّانِ فَالْجَارُ الْمُسْلِمُ لَهُ حَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ الْإِسْلَامِ وَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ فَالْجَارُ الْمُشْرِكُ" فَانْظُرْ كَيْفَ أَثْبَتَ لِلْمُشْرِكِ حَقًّا بِمُجَرَّدِ الجوار]

Ve hukūk-ı civār ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki komşuluk uhuvvet-i İslām muktezī olduğu hukūkun mā-verāsında olarak bir hakka muktezīdir ki müslim olan komşu her bir müslim müstehakk olduğu hukūka müstehakk olduktan sonra komşuluk için dīger bir hakka dahi müstehakk olur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْجِيرَانُ ثَلَاثَةٌ جَارٌ لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ وَجَارٌ لَهُ حَقَّانِ وَجَارٌ لَهُ ثَلَاثَةُ حُقُوقٍ فَالْجَارُ الَّذِي لَهُ ثَلَاثَةُ حُقُوقٍ الْجَارُ الْمُسْلِمُ ذُو الرَّحِمِ فَلَهُ حَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ الْإِسْلَامِ وَحَقُّ الرَّحِمِ وَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقَّانِ فَالْجَارُ الْمُسْلِمُ لَهُ حَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ الْإِسْلَامِ وَأَمَّا الَّذِي

لَـهُ حَـقٌّ وَاحِـدٌ فَالْجَـارُ الْمُشْـرِكُ''[398] ki hulāsa-i müfād-i münīfi: "Komşular üç sınıftır: Bir sınıfı bir hakka müstehakktır ve bir sınıfı iki hakka müstehakktır ve dīger sınıfı üç hakka müstehakktır. Üç haklı olan komşu zā-rahim-i muharrem olan müslim komşudur ve iki haklı olan müslim olan komşudur ve bir haklı olan komşu müşrik ve kāfir olan komşudur ki yalnız bir komşuluk hakkı vardır, kaldı ki sen bak ki cār-ı müşrike nice hakkı isbāt etmiştir ki civār-ı mücerredle ona hakk isbāt etmiştir."

[وقد قال صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُسْلِمًا'' وقال النبي صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَا زَالَ جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ'']

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''أَحْسِـنْ مُجَـاوَرَةَ مَـنْ جَـاوَرَكَ تَكُـنْ مُسْـلِمًا''[399] Yaʿnī "Seninle mücāveret edenin mücāveretini sen güzel tut, müslim olasın." Ve dahi buyurmuş ki ''مَـا زَالَ جِبْرِيـلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّـهُ سَـيُوَرِّثُهُ''[400] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Hazret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām cārr üzerine bana o kadar vasiyyet edip durdu ki vasiyyet eylemekten zāil olmadı, hattā ben zann ettim ki onu tevrīs edecektir" yaʿnī o mertebede vasiyyet etmiş ki sanki irse müstehakk olacağı mütebādir-i hātır olmuştur; kesret-i tavsiyeden kinayedir. Ve dahi efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ''[401] Yaʿnī "Kim ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ve yevm-i āhire īmān eder, onun komşusunu ikrām etsin" demektir.

[وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''لَا يُؤْمِنْ عَبْدٌ حَتَّى يَأْمَنَ جَارُهُ بَوَائِقَهُ'']

Ve dahi buyurmuş ki ''لَا يُؤْمِـنْ عَبْـدٌ حَتَّـى يَأْمَـنَ جَـارُهُ بَوَائِقَـهُ''[402] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Bir ʿabd-i müʾmin kāmil olmaz tā kim onun komşusu

398 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 94, no: 247; *Şuʿabu'l-Īmān*, 12/105, no: 9113; *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/207.

399 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/316.

400 Buhārī, Edeb, 28, no: 6015; Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 140.

401 Buhārī, Edeb, 31, no: 6019; Müslim, Īmān, 74.

402 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 245, no: 702; *Musnedu*'l-Bezzār, 16/215, no: 9362.

onun mūbikāt ve mühlikātından emīn olur" yaʿnī ancak kul o vaktte müʾmin-i kāmil olur ki onun komşusu onun ezā ve cefā ve şerrinden emīn olur demektir.

[وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وسلم ''أَوَّلُ خَصْمَيْنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَارَانِ'']

Ve dahi buyurmuş ki ''أَوَّلُ خَصْمَيْنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَارَانِ''[403] Yaʿnī "Rūz-i cezāda en evvel husūmet edenler iki komşulardır."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''إِذَا أَنْتَ رَمَيْتَ كَلْبَ جَارِكَ فَقَدْ آذَيْتَهُ'']

Ve dahi buyurmuş ki ''إِذَا أَنْتَ رَمَيْتَ كَلْبَ جَارِكَ فَقَدْ آذَيْتَهُ''[404] Yaʿnī "Sen eger komşunun köpeğine bir taş remy etsen onu incitmiş olursun" yaʿnī komşunu rencīde eylemiş olursun demektir ki kelbine dahi riʿāyet olunup ezāsından ihtirāz etmek gerektir.

[ويروى أن رجلًا جاء إلى ابن مسعود رضي الله عنه فقال له إن لي جارًا يؤذيني ويشتمني ويضيق علي فقال اذهب فإن هو عصى الله فيك فأطع الله فيه]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir kişi gelip İbn Mesʿūd ʿaleyhi'r-rıdvāna demiş ki "Benim bir komşum var, bana eziyyet verir ve beni sebb eder ve üzerime [407] tazyīk eder." İbn Mesʿūd ona demiş ki "Sen git, eger kendisi sende Allāhu taʿlāya ʿisyān ettiyse sen onda Allāhu taʿālāya itāʿat eyle."

[وَقِيلَ لِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِنَّ فُلَانَةَ تَصُومُ النَّهَارَ وَتَقُومُ اللَّيْلَ وَتُؤْذِي جِيرَانَهَا فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''هِيَ فِي النَّارِ'' وجاء رجل إليه صلى الله عليه وسلم يشكو جاره فقال له النبي صلى الله عليه وسلم اصبر ثم قال له في الثالثة أو الرابعة اطرح متاعك في الطريق قال فجعل الناس يمرون به ويقولون مالك فيقال آذاه جاره قال فجعلوا يقولون لعنه الله فجاءه جاره فقال له رد متاعك فوالله لا أعود]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selāma denildi ki "Fülān kadın gündüzlerde sıyām ve gecelerde kıyām eder ve komşusunu rencīde eyler."

403 *Musnedu* Ahmed, 28/601, no: 17372; et-Taberanī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 17/303, no: 836.

404 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/318.

Efendimiz [405]"هِيَ فِي النَّارِ" dedi yaᶜnī "Āteştedir" dedi. Ve bir zāt, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize gelip komşusundan teşekkī ettikte efendimiz "Ona sabr eyle" buyurdu. Ve bir dahi gelip teşekkī ettikte yine "Sabr eyle" dedi. Ve üçüncü ve dördüncüsünde "Var hānenin tecemmülātını yolda tarh eyle" buyurdu ve o dahi varıp metāᶜını yola ilkāᵓ edince üzerine geçen ādemler "Nen var?" diye suᵓāl ve "Komşusu onu rencīde etmiş" denildikçe halk "laᶜanahullāh" diye komşusunu laᶜnet ile yād etmeleriyle onun komşusu yanına gelip "Metāᶜını geriye çevir de ben vallāhi bir dahi eziyyetine ᶜavdet etmem!" diye ezāsından fārig oldu.

[وروى الزهري أن رجلًا أتى النبي صلى الله عليه وسلم فجعل يشكو جاره فأمره النبي صلى الله عليه وسلم أن ينادي على باب المسجد "أَلَا إِنَّ أَرْبَعِينَ دَارًا جَارٌ" قال الزهري أربعون هكذا وأربعون هكذا وأربعون هكذا وأومأ إلى أربع جهات وقال صلى الله عليه وسلم "اَلْيُمْنُ وَالشُّؤْمُ فِي الْمَرْأَةِ وَالْمَسْكَنِ وَالْفَرَسِ فَيُمْنُ الْمَرْأَةِ خِفَّةُ مَهْرِهَا وَيُسْرُ نِكَاحِهَا وَحُسْنُ خُلُقِهَا وَشُؤْمُهَا غَلَاءُ مَهْرِهَا وَعُسْرُ نِكَاحِهَا وَسُوءُ خُلُقِهَا وَيُمْنُ الْمَسْكَنِ سَعَتُهُ وَحُسْنُ جِوَارِ أَهْلِهِ وَشُؤْمُهُ ضِيقُهُ وَسُوءُ جِوَارِ أَهْلِهِ وَيُمْنُ الْفَرَسِ ذُلُّهُ وَحُسْنُ خُلُقِهِ وَشُؤْمُهُ صُعُوبَتُهُ وَسُوءُ خُلُقِهِ"]

Ve dahi Zuhrī rivāyet edip demiş ki "Bir zāt, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize gelip komşusundan teşekkī etmeğe başlayınca efendimiz bāb-ı mescid üzerine dellāl çağırmağa fermān buyurmuş ki "أَلَا إِنَّ أَرْبَعِينَ دَارًا جَارٌ"[406] Yaᶜnī "Āgāh olunuz ki kırk hāneye kadar komşudur." Zuhrī demiş ki "Kırk böyle ve kırk böyle ve kırk böyle ve kırk böyle" deyip cihāt-ı erbaᶜaya işāret eylemiştir. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْيُمْنُ وَالشُّؤْمُ فِي الْمَرْأَةِ وَالْمَسْكَنِ وَالْفَرَسِ فَيُمْنُ الْمَرْأَةِ خِفَّةُ مَهْرِهَا وَيُسْرُ نِكَاحِهَا وَحُسْنُ خُلُقِهَا وَشُؤْمُهَا غَلَاءُ مَهْرِهَا وَعُسْرُ نِكَاحِهَا وَسُوءُ خُلُقِهَا وَيُمْنُ الْمَسْكَنِ سَعَتُهُ وَحُسْنُ جِوَارِ أَهْلِهِ وَشُؤْمُهُ ضِيقُهُ وَسُوءُ جِوَارِ أَهْلِهِ وَيُمْنُ الْفَرَسِ ذُلُّهُ وَحُسْنُ خُلُقِهِ وَشُؤْمُهُ صُعُوبَتُهُ وَسُوءُ خُلُقِهِ"[407] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi:

---

405 *Musnedu*'l-Bezzār, 17/129, no: 9713; *el-Mustedrek*, 4/184, no: 7305; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 12/95, no: 9099.

406 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 19/73, no: 143.

407 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/318.

"Meymenet ve şüʾmlük zevcede ve hānede ve esblerdedir. Zevcenin yümn ve ikbāli cihāz ve mehri hafīf olup nikāhı āsān ve huluku güzel olmaktır ve meymenetsizlik ve şüʾmü cihāz ve mehri yaʿnī nikāh parası ağır ve nikāhı güç ve ʿusretli ve huluku seyyiʾ ve yaramaz olmaktır. Ve hānenin yümnü geniş olup komşuları iyi ādem olmaktır ve meymenetsizlik ve şüʾmlüğü dar olup da komşusu yaramaz ve şirretli ādem olmaktır. Ve feresin yümn ve ikbāli yumuşak ve zelīl ve hūb hūylu olma ve meymenetsizlik ve şüʾmlüğü serkeş ve düşvār ve bed-hū olmaktır."

[وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَيْسَ حَقُّ الْجِوَارِ كَفَّ الْأَذَى فقط بل احتمال الأذى فإن الجار أيضًا قد كف أذاه فليس في ذلك قضاء حق ولا يكفي احتمال الأذى بل لابد من الرفق وإسداء الخير والمعروف إذ يقال إن الجار الفقير يتعلق بجاره الغني يوم القيامة فيقول يارب سل هذا لم منعني معروفه وسد بابه دوني وبلغ ابن المقفع أَنَّ جَارًا لَهُ يَبِيعُ دَارَهُ فِي دَيْنٍ رَكِبَهُ وَكَانَ يَجْلِسُ فِي ظِلِّ دَارِهِ فَقَالَ مَا قُمْتُ إِذًا بِحُرْمَةِ ظِلِّ دَارِهِ إِنْ بَاعَهَا مُعْدَمًا فَدَفَعَ إِلَيْهِ ثَمَنَ الدَّارِ وَقَالَ لا تبعها وشكا بعضهم كثرة الفأر في داره فقيل له لو اقتنيت هرًا فقال أخشى أن يسمع الفأر صوت الهر فيهرب إلى دور الجيران فأكون قد أحببت لهم ما لا أحب لنفسي]

Ve dahi bil ve āgāh ol ki civār ve komşuluğun hakkı yalnız keff-i ezā değildir, belki ihtimāl-i ezā dahi hakk-ı civār değildir, çünkü bunlar hukūk-ı İslām idiler, zīrā kendsi ezāsını keff ederse komşusu dahi ezāsını keff etmiştir, bunda bir kazā-i hakk olmadı ve ihtimāl-i ezāʾ dahi böyledir. Gerektir ki tahammül-i ezā ile berāber rıfk ve īsāl-i hayr u ihsān ve icrā-i maʿrūf ola ki bunlar lābüdd ve lāzımdır, çünkü denilir ki yevm-i kıyāmette komşu komşuya taʿalluk edip der ki "Yā rabbi, bundan suʾāl eyle ki niçin beni maʿrūfundan menʿ etti ve üzerime kapısını sedd etti?" Mervīdir ki İbnü'l-Mukaffaʿa haber verilmiş ki onun komşusu edā-i deyni için hānesini satacaktır ve kendisi onun gölgesinde otururdu. İbnü'l-Mukaffaʿ demiş ki "Maʿdūm olarak onu satarsa artık ben onun gölgesinin hurmeti hakkına [408] kıyām etmemiş olurum" ve hānenin semenini ona verip "onu satma" demiştir. Ve dahi mervī olmuş ki baʿzu's-selef sıçanın çokluğundan teşekkī etmiş ki hānesinde sıçan çoklaşıp ona pek çok zarar ve ziyān ederler ve ona "Bir gürbeyi yaʿnī kedi saklamış olsan" denildikte kendisi dahi demiş ki "Korkarım ki sı-

çanlar gürbenin sedāsını işitirler de benim komşularım hānelerine kaçarlar, o vaktte kendi nefsime sevmediğim şey onlara sevmiş olurum."

[وجملة حق الجار أن يبدأه بالسلام ولا يطيل معه الكلام وَلَا يُكْثِر عَنْ حَالِهِ السُّؤَال وَيعُودَهُ فِي الْمَرَضِ وَيُعَزِّيَهُ فِي الْمُصِيبَةِ وَيَقُومَ مَعَهُ فِي الْعَزَاءِ وَيُهَنِّئَهُ فِي الْفَرَحِ وَيُظْهِرَ الشَّرِكَةَ فِي السرور معه ويصفح عن زلاته ولا يتطلع مِنَ السَّطْحِ إِلَى عَوْرَاتِهِ وَلَا يُضَايِقُهُ فِي وضع الجذع على جداره ولا في مصب الماء في ميزابه ولا في مطرح التراب في فنائه ولا يضيق طرقه إِلَى الدَّارِ وَلَا يُتْبِعُهُ النَّظَرَ فِيمَا يَحْمِلُهُ إِلَى دَارِهِ وَيَسْتُرُ مَا يَنْكَشِفُ لَهُ مِنْ عَوْرَاتِهِ وَيُنْعِشُهُ مِنْ صَرْعَتِهِ إِذَا نَابَتْهُ نَائِبَةٌ وَلَا يَغْفُلُ عَنْ مُلَاحَظَةِ دَارِهِ عِنْدَ غَيْبَتِهِ وَلَا يَسْمَعُ عَلَيْهِ كَلَامًا وَيَغُضُّ بَصَرَهُ عَنْ حُرْمَتِهِ وَلَا يُدِيمُ النَّظَرَ إِلَى خَادِمَتِهِ وَيَتَلَطَّفُ بولده فِي كَلِمَتِهِ وَيُرْشِدُهُ إِلَى مَا يَجْهَلُهُ مِنْ أَمْرِ دِينِهِ وَدُنْيَاهُ هَذَا إِلَى جُمْلَةِ الْحُقُوقِ التي ذكرناها لعامة المسلمين]

Ve komşunun hakkının cümlesi odur ki onu selām ile bedᵓ ede ve onunla söz uzatmaya ve hālinden çokça sormaya ve hasta olursa suᵓāl-i hātırına gidip onu ᶜiyādet ede ve musībette dahi onu taᶜziye ede, yaᶜnī yanına gidip ona tesliye-i hātır vere ve taᶜziyede berāberce dura ve şādlık ve meserrette onu tehniye ve ona tebrīk ede ve onun meserretiyle müşārik bulunduğunu izhār ede ve zellātından vazgeçip safh ede ve damdan ᶜavrātına bakmaya ve duvarına direk ucu vazᶜıyla onu müzāyaka eylemeye ve dahi oluğuna suyu dökmekle ve hānesinin sāhasında toprak dökmekle sıkıştırmaya ve hānesinin yolunu darlaştırmaya ve hānesine nakl ve haml ettiği nesneyi itbāᶜ-ı nazar etmeye ve ᶜavrātından açılanı örtüp setr ede ve ona bir musībet isābet etmesiyle munsarıᶜ olduğu vaktte çabucak onu kaldırıp inᶜāş ede ve gāib iken hānesini gözetmekten gaflet eylemeye ve onun üzerine yaramaz sözü dinlemeye ve hurmetinden basarını tutup bakışını habs eyleye ve hādimesine dahi idāme-i nazar eylemeye ve evlādına tatlı sözlerle taltīf ede ve dīn ve dünyāsından bilmediği nesneyi ona taᶜlīm ve irşād eyleye. İşte bu hukūk ᶜāmme-i müslimīne zikr ettiğimiz hukūk ile maᶜan cārī olalar.

[وقد قال صلى الله عليه وسلم " أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ إِنِ اسْتَعَانَ بِكَ أَعَنْتَهُ وَإِنِ اسْتَنْصَرَكَ نَصَرْتَهُ وَإِنِ اسْتَقْرَضَكَ أَقْرَضْتَهُ، وَإِنِ افْتَقَرَ عُدْتَ عَلَيْهِ، وَإِنِ مَرِضَ عُدْتَهُ،

وَإِنْ مَاتَ اتَّبَعْتَ جِنَازَتَهُ، وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَّأْتَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَّيْتَهُ، وَلَا تَسْتَطِلْ عَلَيْهِ بِالْبِنَاءِ، فَتَحْجُبَ عَنْهُ الرِّيحَ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَإِذَا اشْتَرَيْتَ فَاكِهَةً فَأَهْدِ لَهُ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَأَدْخِلْهَا سِرًّا، وَلَا يَخْرُجْ بِهَا وَلَدُكَ لِيَغِيظَ بِهِ وَلَدَهُ، وَلَا تُؤْذِهِ بِقُتَارِ قِدْرِكَ إِلَّا أَنْ تَغْرِفَ لَهُ مِنْهَا، ثم قال "أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَبْلُغُ حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ" هكذا رواه عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ إِنِ اسْتَعَانَ بِكَ أَعَنْتَهُ وَإِنِ اسْتَنْصَرَكَ نَصَرْتَهُ وَإِنِ اسْتَقْرَضَكَ أَقْرَضْتَهُ، وَإِنِ افْتَقَرَ عُدْتَ عَلَيْهِ، وَإِنِ مَرِضَ عُدْتَهُ، وَإِنْ مَاتَ اتَّبَعْتَ جِنَازَتَهُ، وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَّأْتَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَّيْتَهُ، وَلَا تَسْتَطِلْ عَلَيْهِ بِالْبِنَاءِ، فَتَحْجُبَ عَنْهُ الرِّيحَ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَإِذَا اشْتَرَيْتَ فَاكِهَةً فَأَهْدِ لَهُ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَأَدْخِلْهَا سِرًّا، وَلَا يَخْرُجْ بِهَا وَلَدُكَ لِيَغِيظَ بِهِ وَلَدَهُ، وَلَا تُؤْذِهِ بِقُتَارِ قِدْرِكَ إِلَّا أَنْ تَغْرِفَ لَهُ مِنْهَا، ثم قال أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَبْلُغُ حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ"[408] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz komşunun hakkını bilir misiniz? Eger senden iᶜānet isterse iᶜānet edesin ve eger seninle istinsār ederse ona nusret edip yardım edesin, eger senden ödünç almak dilerse ona karzan ödünç veresin ve bir dahi ona yaᶜnī istikrāza muhtāc olursa yine bir dahi karz veresin ve eger hasta olursa ᶜiyādet edesin ve vefāt ederse cenāzesine tābiᶜ olasın ve eger ona bir ona bir hayr isābet eylerse onu tehniye edesin ve eger bir keder ve musībet ona isābet ederse onu taᶜziye edip hātırından alasın ve izni olmayınca hānenin bināsını yüksek edip ondan rüzgārı menᶜ etmeyesin ve kazanının kokusuyla onu incitmeyesin meger ki ondan bir mikdārı veresin." Ve ondan sonra buyurdu ki "أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَبْلُغُ حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ" Yaᶜnī "Komşunun hakkını bilir misiniz? Benim nefsim yed-i kudretinde olan Bārī-i müteᶜāl'e ben yemīn ve kasem ederim ki bir kimse onun komşusunun cemīᶜ-i hukūkuna bālig olamaz yaᶜnī ödeyemez ki onun kāffe-i hukūkuyla bir kimse kıyām edemez meger ki Allāhu taᶜālā onu merhamet eder" ki böylece onu ᶜÖmer b. Şuᶜayb babası ve dedesi üzerine rivāyet etmiştir ki dedesi dahi Nebī-i zī-şān üzerine onu rivāyet eylemiştir.

---

408 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 94, no: 247.

[قال مجاهد كنت عند عبد الله بن عمر وغلام له يسلخ شاة فقال يا غلام إذا سلخت الشاة فابدأ بجارنا اليهودي حتى قال ذلك مرارا فقال له كم تقول هذا فقال أن رسول الله صلى الله عليه وسلم [409] لم يزل يوصينا بالجار حتى خشينا أنه سيورثه وقال هشام كان الحسن لا يرى بأسًا أن تطعم الجار اليهودي والنصراني من أضحيتك وقال أبو ذر رضي الله عنه أوصاني خليلي صلى الله عليه وسلم وقال "أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَبْلُغُ حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ"]

Ve dahi Mücāhid demiş ki "Ben ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvānın yanında idim, onun gulāmı bir koyunu soyardı yaᶜnī derisini çıkarırdı. Hazret-i ᶜAbdullāh gulāma dedi ki "Koyunun derisini aldıktan sonra bizim yehūdī komşumuzdan bedᵓ eyle." Ve bu sözü kirāren ve mirāren söyledikte, gulāmı: "Kaç kerre bunu söyleyeceksin?" diye istiᶜcāb edince ᶜAbdullāh dahi: "Cenāb-ı Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem komşu hakkında bize vesāyet etmekten zāil olmadı hattā onu tevrīs edeceğinden havf ettik" diye beyān-ı vech-i teᵓkīd etti. Ve Hişām dahi söylemiş ki "Hasen-i Basrī kendi udhiyyesinden cārr-ı yehūdī vü nasrānīye itᶜām etmekliğinden bir beᵓs görmezdi." Ve Ebū Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Benim halīlim beni zī-şān efendimiz bana vesāyet etti ki yaᶜnī bana emr ü fermān buyurdu ki "أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَبْلُغُ حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Eger bir çömlek taᶜāmı sen pişirdinse onun suyunu çokça eyle sonra komşundan münāsib gördüğün hānenin ahālīsine ondan alıp veresin."

[وقالت عائشة رضي الله عنها قلت يا رسول الله إن لي جارين أحدهما مقبل علي ببابه والآخر ناء ببابه عني وربما كان الذي عندي لا يسعهما فأيهما أعظم حقًا فقال "الْمُقْبِلُ عَلَيْكِ بِبَابِهِ"]

Ve ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki ben ᶜaleyhi's-selām efendimize dedim ki "Yā Resūlallāh, benim iki komşum var, birisinin hānesinin kapısı bize karşıdır ve dīgeri hānesinin kapısı biraz uzakçadır; olur ki benim ᶜindimdeki şey onların ikisine kifāyet edemez, onlardan hakkı aᶜzam olan komşu hangisidir?" Ve efendimiz "الْمُقْبِلُ عَلَيْكِ بِبَابِهِ"[409] diye

409 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 93, no: 241

beyān buyurmuş, yaᶜnī "Onun kapısı sizin hānenize karşı olandır" buyurdu.

[ورأى الصديق ولده عبد الرحمن وهو يماظ جارًا له فقال لا تماظ جارك فإن هذا يبقى والناس يذهبون]

Ve dahi Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān oğlu ᶜAbdurrahmān'ı komşusuna mümāzāt ettiğini gördükte "Senin bu komşuna mümāzāt etme ki o komşu kalıp nās giderler" dedi.

[وقال الحسن بن عيسى النيسابوري سألت عبد الله بن المبارك فقلت الرجل المجاور يأتيني فيشكو غلامي أنه أتى إليه أمرًا والغلام ينكره فأكره أن أضربه ولعله بريء وأكره أن أدعه فيجد علي جاري فكيف أصنع قال إن غلامك لعله أن يحدث حدثًا يستوجب فيه الأدب فاحفظه عليه فإذا شكاه جارك فأدبه على ذلك الحدث فتكون قد أرضيت جارك وأدبته على ذلك الحدث وهذا تلطف في الجمع بين الحقين]

Ve Hasen b. ᶜĪsā en-Neysābūrī demiş ki "Ben ᶜAbdullāh b. el-Mübārek'ten suᵓāl ettim ki "Benim bir komşum var, benim kölemden bir husūstan dolayı şekvā eder ve köle onu inkār eyler ve şāyed berīdir diye kölenin darbını kerh ederim ve dahi cārrım benden gücenip kalbinde tutar diye havf ile bırakmasını dahi kerh ederim. Ben nice edeyim?" dedikte İbnü'l-Mübārek: "Olur ki senin gulāmın bir kusūru vākiᶜ olup teᵓdībe müstehakk olursun, o kusūru onun üzerine hıfz eyle ve çün senin komşun ondan teşekkī eder, sen o kusūru üzerine gulāmı teᵓdīb eyle ki o vaktte onunla komşunu dahi irzāᵓ etmiş olursun ve gulāmı kusūru ve cürmü üzerine teᵓdīb etmiş olursun" dedi. Bu beyne'l-hakkayn cemᶜ etmek yolunda bir telattuftur.

[وقالت عائشة رضي الله عنها خلال المكارم عشر تكون في الرجل ولا تكون في أبيه وتكون في العبد ولا تكون في سيده يقسمها الله تعالى لمن أحب صدق الحديث وصدق الناس وإعطاء السائل والمكافأة بالصنائع وصلة الرحم وحفظ الأمانة والتذمم للجار والتذمم للصاحب وقرى الضيف ورأسهن الحياء]

Ve dahi ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki "Mekārimin hılāli ondur ki ādemde olur da babasında bulunmaz ve gulāmda bulunur da efendisin-

de olmaz. Allāhu taᶜālā hazretleri sevdiğine onu kısmet eder ki sıdk-ı hadīs ve sıdk-ı nās ve iᶜtā-i sāil ve mükāfāt-ı sunnāᶜ ve sıla-i rahim ve hıfz-ı emānet ve komşuya ᶜahd ve emān ve mürāᶜātı nefsine ilzām etmek ve kezālik dostuna dahi iltizām-ı sadākat ve dostluk etmek ve mihmānı ikrām eylemek ve cümlelerin aslı hayādır."

[وقال أبو هريرة رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمَاتِ لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةٌ لِجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسِنَ شَاةٍ" قال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ الْمَسْكَنُ الْوَاسِعُ وَالْجَارُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الْهَنِيُّ"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمَاتِ لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةٌ لِجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسِنَ شَاةٍ"[410] Yaᶜnī "Ey müslimeler, bir komşu hatun kişi onun komşusu olan hatun kişiye bir hakāret etmeye, yaᶜnī onu hor ve hakīr görmeye velev ki bir şātın paçası olsun." [410] Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ الْمَسْكَنُ الْوَاسِعُ وَالْجَارُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الْهَنِيُّ"[411] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Müslim olan ādemin saᶜādetindendir ki meskeni vāsiᶜ ve komşusu sālih ve merkūbu henīᵓ ola" yaᶜnī ādemin hānesi geniş ve komşusu iyi ādem olur da onun merkūbu dahi yavaş ve hūb-hū olursa o ādem saᶜīddir, zīrā bunlar saᶜādete menūtturlar, ancak saᶜīd ādem bunlara muvaffak olur.

[وقال عبد الله قال رجل "يَا رَسُولَ اللهِ كَيْفَ لِي أَنْ أَعْلَمَ إِذَا أَحْسَنْتُ أَوْ أَسَأْتُ" قَالَ "إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ قَدْ أَحْسَنْتَ فَقَدْ أَحْسَنْتَ وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ أَسَأْتَ فَقَدْ أَسَأْتَ"]

Ve dahi ᶜAbdullāh demiş ki bir zāt huzūr-ı Risālet-penāhī'ye gelip dedi ki "Yā Resūlallāh, ben nice kendimi bileyim ki ihsān etmişim veyāhud isāᵓet?" yaᶜnī benim ihsān ve isāᵓetimi ne ile bileyim ve ne asl anlayayım diye istifsār ettikte, efendimiz buyurdu ki "إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ قَدْ أَحْسَنْتَ فَقَدْ أَحْسَنْتَ وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ أَسَأْتَ فَقَدْ أَسَأْتَ"[412] ki

---

410 Buhārī, Hibe, 1, no: 2566; Müslim, Zekāt, 90.

411 Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 54, no: 116; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 96, no: 251; *el-Mustedrek*, 4/184, no: 7306.

412 Bkz. İbn Māce, Zühd, 25, no: 4223; *Musnedu* Ahmed, 6/357, no: 3808; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/223, no: 2982.

hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Eger komşundan ihsān ettiğine söylediklerini işittinse artık ihsān etmiş olursun ve eger isāʾet ettiğine söyleydiklerini işittinse isāʾet etmiş olursun" yaʿnī komşuların şehādetleriyle bileceksin ki eger ihsān ettin derlerse ihsā etmişsin ve eger isāʾet ettin derlerse isāʾet etmişsin, delīli odur.

[وقال جابر رضي الله عنه قال النبي صلى الله عليه وسلم "مَنْ كَانَ لَهُ جَارٌ فِي حَائِطٍ أَوْ شَرِيكٍ فَلَا يَبِعْهُ حَتَّى يَعْرِضَهُ عَلَيْهِ"]

Ve Cābir ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَانَ لَهُ جَارٌ فِي حَائِطٍ أَوْ شَرِيكٍ فَلَا يَبِعْهُ حَتَّى يَعْرِضَهُ عَلَيْهِ"[413] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki bir bāgda veyāhūd bostānda onun bir ortak veyā komşusu olup da kendisi dahi o bostānı satacak olursa onu o şerīk ve komşusuna ʿarz etmedikçe āhere satmasın." Bu dahi hukūklarına bir delīldir ki sāireye onları beyʿde dahi tercīh eyleye.

[وقال أبو هريرة رضي الله عنه قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن الجار يضع جذعه في حائط جاره شاء أم أبى وقال ابن عباس رضي الله عنهما قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ جَارَهُ أَنْ يَضَعَ خَشَبَةً فِي جِدَارِهِ وَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ الله عَنْهُ يَقُولُ "مَالِي أَرَاكُمْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ وَاللهِ لَأَرْمِيَنَّهَا بَيْنَ أَكْتَافِكُمْ" وَقَدْ ذَهَبَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ إِلَى وُجُوبِ ذٰلِكَ" وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ أَرَادَ الله بِهِ خَيْرًا عَسَلَهُ" قِيلَ وَمَا عَسَلَهُ قَالَ "يُحَبِّبْهُ إِلَى جِيرَانِهِ"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hükm etmiş ki "Komşunun hānesi direğinin ucu komşusunun duvarı üzerine koymağa hakkı vardır, komşusu dilerse rāzī olsun dilerse olmasın." Ve İbn ʿAbbās ʿaleyhime'r-rıdvān dahi demiş ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ جَارَهُ أَنْ يَضَعَ خَشَبَةً فِي جِدَارِهِ وَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ الله عَنْهُ يَقُولُ "مَالِي أَرَاكُمْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ وَاللهِ لَأَرْمِيَنَّهَا بَيْنَ أَكْتَافِكُمْ"[414] Yaʿnī "Sakın sizin biriniz kendi duvarına haşebe koymaktan komşusunu menʿ etmesin" yaʿnī komşusu onun duvarına bir

413 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 98, no: 258.

414 *Musnedu* Ahmed, 13/131, no: 7702; *Musnedu*'l-Bezzār, 14/176, no: 7722; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 6/112, no: 11374.

haşebe veyāhūd bir ağaç vazᶜ edecek olursa onu menᶜ etmesin demektir. Ve Ebū Hüreyre derdi ki "Niçin ben sizi bundan muᶜrız olduğunuzu görüyorum, bu nedendir? Ben vallāhi onu sizin kollarınızın arasına onu remy edip bırakacağım." Ve baᶜzu'l-ᶜulemā dahi onun vücūbuna zāhib olmuştur. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ أَرَادَ الله بِهِ خَيْرًا عَسَلَهُ" قِيلَ وَمَا عَسَلَهُ قَالَ "يُحَبِّبْهُ إِلَى جِيرَانِهِ"[415] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Kim ki subhānehu ve taᶜālā hazretleri onunla hayr murād buyurduysa onu ballandırır." Ve "Nice ballandırır?" diye soruldukta "يُحَبِّبْهُ إِلَى جِيرَانِهِ" buyurdu, yaᶜnī "Onu komşusuna sevdirip muhabbet ettirir" dedi.

Hukūku'l-Akāribi ve'r-Rahimi

[حقوق الأقارب والرحم]

[قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى "أَنَا الرَّحْمَنُ، وهذه الرَّحِمُ، شَقَقْتُ لَهَا اسْمًا مِنَ اسْمِي، فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ، وَمَنْ قَطَعَهَا قَطَعْتُهُ، بَتَتُّهُ"]

Ve akārib ve erhāmın hukūku beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki onun hakkında server-i saᶜādāt ᶜaleyhi efdalü't-tahiyyāt efendimiz buyurmuş ki "يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَنَا الرَّحْمَنُ، وهذه الرَّحِمُ، شَقَقْتُ لَهَا اسْمًا مِنَ اسْمِي، فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ، وَمَنْ قَطَعَهَا قَطَعْتُهُ، بَتَتُّهُ"[416] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Tebāreke ve taᶜālā hazretleri emr ü fermān buyurur ki Rahmān benim ve bu rahime ben kendi ismimden ona bir ismi iştikāk ettim kaldı ki kim ki onu vasl edip sıla-i rahim eylerse ben dahi onu bana yaᶜnī rızāma vāsıl ederim ve kim ki onu kesip katᶜ eylerse ben dahi benden yaᶜnī rahmetimden onu kesip katᶜ ederim" demektir. [411]

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْسَأَ لَهُ فِي أثره، وَيُوَسَّعَ عَلَيْهِ فِي رِزْقِهِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ" وفي رواية أخرى "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُمَدَّ لَهُ فِي عُمْرِهِ، وَيُوَسَّعَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، فَلْيَتَّقِ اللهَ وَلْيَصِلْ رَحِمَهُ" وَقِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ قَالَ "أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ وَأَوْصَلُهُمْ لِرَحِمِهِ وَآمَرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ"]

---

415 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 99, no: 263.

416 Ebū Dāvūd, Zekāt, 46, no 1694; *Musnedu* Ahmed, 16/286, no: 10468; *el-Mustedrek*, 4/173, no: 7267; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/323, no: 7566.

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْسَأَ لَهُ فِي أثرِهِ، وَيُوَسَّعَ عَلَيْهِ فِي رِزْقِهِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ"[417] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki onun eserinde bir teʾhīr veyā ʿakib kalmakla ve rızkına tevsīʿ olmakla şād olur da bu hāller onu mesrūr eder, kendi rahimini vasl etsin" yaʿnī sıla-i rahim etsin. Ve dīger rivāyette gelmiş ki "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُمَدَّ لَهُ فِي عُمْرِهِ، وَيُوَسَّعَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، فَلْيَتَّقِ اللهَ وَلْيَصِلْ رَحِمَهُ"[418] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki imtidād-ı ʿömr ve saʿat-ı rızk onu mesrūr ederse gerektir ki Allāh'tan ittikāʾ edip rahimini vasl etsin" yaʿnī sıla-i rahim etsin. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize "Nāsın efdali kimdir ve hangi ādemdir?" denildikte efendimiz "أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ وَأَوْصَلُهُمْ لِرَحِمِهِ وَآمَرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ"[419] buyurmuş ki hulāsa-i meʾāl-i vālāsı: "Onların Zāt-ı Zü'l-Celāl'e en ziyāde muttakī ve en ziyāde rahimini vasl edici ve en ziyāde maʿrūf ile emr edici ve en ziyāde münkerden nehy edicidir" ki bunlar efdal-i nāstırlar.

[وَقَالَ أبو ذر رضي الله عنه أوصاني خليلي عليه السلام بصلة الرحم وإن أدبرت وأمرني أن أقول الحق وإن كان مرًا وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الرَّحِمَ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ، وَلَيْسَ الْوَاصِلُ بِالْمُكَافِئِ، وَلَكِنَّ الْوَاصِلَ الَّذِي إِذَا انْقَطَعَتْ رَحِمُهُ وَصَلَهَا" وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَعْجَلَ الطَّاعَةِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ، حَتَّى إِنَّ أَهْلَ الْبَيْتِ لَيَكُونُونَ فُجَّارًا فَتَنْمُوا أَمْوَالُهُمْ، وَيَكْثُرُ عَدَدُهُمْ إِذَا وَصَلُوا أَرْحَامَهُمْ"]

Ve Ebū Zerr ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Benim halīlim ʿaleyhi's-selām bana sıla-i rahim ile vasiyyet etti velev ki idbār ettim ve hakk sözü söyleyeyim velev ki acı ola." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الرَّحِمَ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ، وَلَيْسَ الْوَاصِلُ بِالْمُكَافِئِ، وَلَكِنَّ الْوَاصِلَ الَّذِي إِذَا انْقَطَعَتْ رَحِمُهُ وَصَلَهَا"[420] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "ʿAle't-tahkīk

417 *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 8/81, no: 3071; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 101, no: 267; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 1/85, no: 249.

418 *Musnedu* Ahmed, 2/387, no: 1211; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 101, no: 270; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 7/70, no: 6881, *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/107.

419 *Musnedu* Ahmed, 45/421, no: 27434; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 102, no: 271; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/331, no: 7578.

420 *Musnedu* Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 17; *Musnedu* Ahmed, 11/77, no: 6524;

rahim ᶜarş-ı Rahmān'da asılıdır ve mükāfī olan kimse vāsıl değildir, vāsıl ancak o kimsedir ki rahim kesildiği vaktte onu vasl eder." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "إِنَّ أَعْجَلَ الطَّاعَةِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ، حَتَّى إِنَّ أَهْلَ الْبَيْتِ لَيَكُونُونَ فُجَّارًا فَتَنْمُوا أَمْوَالُهُمْ، وَيَكْثُرُ عَدَدُهُمْ إِذَا وَصَلُوا أَرْحَامَهُمْ"[421] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Tāᶜatin en ziyāde sevābı müstaᶜcel olan tāᶜat sıla-i rahimdir ki onun sevābı her bir tāᶜatin sevābından daha ziyāde sürᶜatli ve müstaᶜceldir, hattā olur ki ehl-i hāne füccār iken erhāmlarını vasl etmeleriyle emvālleri nemā ve tezāyüd bulur ve ᶜadedleri dahi çok olur."

[وقال زيد بن أسلم لَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وسلم إلى مكة عرض له رجل فقال إن كنت تريد النساء البيض والنوق الأدم فعليك ببني مدلج فقال صلى الله عليه وسلم إن الله قد منعني من بني مدلج بصلتهم الرحم وقالت أسماء بنت أبي بكر رضي الله عنهما "قَدِمَتْ عَلَيَّ أُمِّي فَقُلْتُ "يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ أُمِّي قَدِمَتْ عَلَيَّ وَهِيَ مُشْرِكَةٌ أَفَأَصِلُهَا" قَالَ "نَعَمْ" وفي رواية أفأعطيها قال نعم صليها]

Ve dahi Zeyd b. Eslem rivāyet edip demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Mekke-i mükerreme'ye hurūc ettiği vaktte bir kimse ona gelip dedi ki "Eger sen nisā-i bīz ve nūk-ı udm ister isen Benī Mudlic'e iltizām eyle" yaᶜnī kadın kişilere ve ak dişi develere nāil olmak istersen Benī Mudlic'e iltizām et dedi. Ve efendimiz Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri sıla-i rahim etmeleri sebebiyle Benī Mudlic'den beni menᶜ etmiştir" buyurdu. Ve dahi Ebū Bekr es-Sıddīk'in kerīme-i mükerremesi Esmā᾿ ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki "Benim anam yanıma geldi ve ᶜaleyhi's-selām efendimize: "Yā Resūlallāh, benim anam bana gelmiş, müşrike olduğu hālde ona sıla edeyim mi?" deyince efendimiz "evet" buyurdu ve āher bir rivāyette gelmiş ki "Ben ona bir şey vereyim mi?" dedikte efendimiz "نَعَمْ صليها"[422] diye cevāb buyurmuş, yaᶜnī "Evet, onu sıla eyle" demektir.

Şuᶜabu'l-Īmān, 10/321, no: 7563; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/30, no: 3442.

421 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 103, no: 275; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/19, no: 1092; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/182, no: 440.

422 Buhārī, Cizye, 18, no: 3183; Müslim, Zekāt, 49.

[وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''الصَّدَقَةُ عَلَى الْمَسَاكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذِي الرَّحِمِ ثِنْتَانِ'' وَلَمَّا أَرَادَ أبو طلحة أَنْ يَتَصَدَّقَ بِحَائِطٍ كَانَ لَهُ يُعْجِبُهُ عَمَلًا بِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ قال يا رسول الله هو في سبيل الله وللفقراء والمساكين فقال صلى الله عليه وسلم ''وَجَبَ أَجْرُكَ عَلَى اللهِ فَاقْسِمْهُ فِي أَقَارِبِكَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الْكَاشِحِ'' وهو في معنى قوله ''أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ، وَتَصْفَحَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki ''الصَّدَقَةُ عَلَى الْمَسَاكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذِي الرَّحِمِ ثِنْتَانِ''[423] Yaᶜnī "Mesākīn üzerine tasadduk etmek bir sadakadır ve zi'r-rahim üzerine olan tasadduk iki sadakadır" ki ecr ve sevābı mudāᶜaf ve iki kattır. Ve Ebū Talha ᶜaleyhi'r-rıdvān hurmālık bostānı ile tasadduk etmek murād ettikte ki ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾[424] nass-ı celīline ᶜamel etmek üzere onun pek çok sevgilisi olan bostān ve bāgçeyi fī sebīlillāh infāk etmek istedikte "Yā Resūlallāh, ben bostān ile tasadduk ettim, fī sebīlillāh sadakadır fukarāᵓ ve mesākīn içindir" diye efendimize ᶜarz etti ve efendimiz ''وَجَبَ أَجْرُكَ عَلَى اللهِ فَاقْسِمْهُ فِي أَقَارِبِكَ''[425] diye emr ü fermān buyurdu yaᶜnī "Senin ecr ve sevābın Zāt-ı Zü'l-Celāl üzerine vaᶜdi mūcebince mukarrer oldu velākin bostānı senin akāribin [412] beyninde onu taksīm eyle." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الْكَاشِحِ''[426] Yaᶜnī sadakanın efdali o sadakadır ki ᶜadāvet ve bugzu saklayıp kemt ve ihfāᵓ eden akrabāya verilen sadakatır" ki bu hadīs ''أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ، وَتَصْفَحَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ''[427] hadīsinin maᶜnāsındadır ki hulāsa-i meᵓāli: "Fezāilin efdali odur ki seni katᶜ eden rahimliyi sen

423 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 105, no: 282.

424 Ālu ᶜİmrān, 3/92.

425 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 105, no: 285.

426 *Sahīhu* İbn Huzeyme, 4/77, no: 2386; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 107, no: 294; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/319, no: 3279; *el-Mustedrek*, 1/564, no: 1475.

427 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 107, no: 295; *Musnedu* Ahmed, 24/383, no: 15618; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/248, no: 1289.

vasl edesin yaʿnī seninle ʿadāvet eden akrabāya sen sıla-i rahim edesin ve seni mahrūm edene ʿatiyye veresin ve sana zulm edene ʿafv ve safh eyleyesin" demektir.

[وروى أن عمر رضي الله عنه كتب إلى عماله مروا الأقارب أن يتزاوروا ولا يتجاوروا وإنما قال ذلك لأن التجاور يورث التزاحم على الحقوق وربما يورث الوحشة وقطيعة الرحم]

Ve dahi mervī olmuş ki Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb ʿummāline yazmış ki "Akāribe birbirlerini ziyāret edip yekdīgerlerine cevr etmemeğe siz emr ediniz." Ve bunun yazması ancak o sebebdendir ki yekdīgerlerine cevr etmek hukūk üzerine tezāhume mūris olur ve ola ki vahşeti dahi īrās eder ve katīʿa-i rahime mūcib olur.

Hukūku'l-Vālideyni ve'l-Veledi

[حقوق الوالدين والولد]

[حقوق الوالدين والولد لا يخفى أنه إذا تأكد حق القرابة والرحم فأخص الأرحام وأمسها الولادة فيتضاعف تأكد الحق فيها وقد قال صلى الله عليه وسلم "لَنْ يَجْزِيَ وَلَدٌ وَالِدَهُ حَتَّى يَجِدَهُ مَمْلُوكًا فَيَشْتَرِيَهُ فَيُعْتِقَهُ"]

Ve vālideyn ile veledin hakları beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki hafī ve pinhān olmadığı vech üzere çün karābet ve rahimin hakkı müteʾekked ve erhāmın ahassı ve sılaya en ziyāde müstehakk ve muhtassı bī-reyb karābet-i vilādettir, zīrā onda hakk mütezāʿaf olur, nitekim ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَنْ يَجْزِيَ وَلَدٌ وَالِدَهُ حَتَّى يَجِدَهُ مَمْلُوكًا فَيَشْتَرِيَهُ فَيُعْتِقَهُ"[428] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Bir veled yaʿnī bir oğul veyā bir kız, babasının hakkını ödeyip mücāzāt edemez tā ki onu memlūk bulup satın almakla ʿıtk ede" yaʿnī vālidin hakkı ʿazīmdir evlādı onun hakkı ödeyemezler meger ki onu esīr bulup da onu satın almakla ʿıtk edeler. Ve bu sūrette buyuruşu ʿizam-ı hakkında bir kināyedir ki mücāzāt olamaz demektir.

---

428 *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 13/439, no: 5395.

[وقد قال صلى الله عليه وسلم ''بِرُّ الْوَالِدَيْنِ أَفْضَلُ مِنَ الصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللهِ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''بِرُّ الْوَالِدَيْنِ أَفْضَلُ مِنَ الصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللهِ''[429] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Vālideyne birr ve ihsān ve iyilik etmek tatavvuᶜan namāz kılmak ve sadaka vermek ve oruç tutmak ve hacc etmek ve ᶜumreyi getirmek ve fī sebīlillāh gazā ve cihād etmekten efdaldir." İşte bu dahi ᶜizam-ı haklarına delīldir ki onların ihsānı işbu ᶜibādāt-ı mufaddaleden efdaldir.

[وَقَدْ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَصْبَحَ مُرْضِيًا لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ إِلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ أَمْسَى فَمِثْلُ ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا فَوَاحِدًا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَمَنْ أَصْبَحَ مُسْخِطًا لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ إِلَى النَّارِ وَمَنْ أَمْسَى مِثْلُ ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا فَوَاحِدًا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selam efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ أَصْبَحَ مُرْضِيًا لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ إِلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ أَمْسَى فَمِثْلُ ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا فَوَاحِدًا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَمَنْ أَصْبَحَ مُسْخِطًا لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ إِلَى النَّارِ وَمَنْ أَمْسَى مِثْلُ ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا فَوَاحِدًا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا''[430] ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Kim ki baba ve anasına marzī olduğu hālde yaᶜnī ebeveyni ondan rāzī olduğu hālde sabāh ettiyse o kimse cennete açık olarak iki kapı ona sabāh ederler ve kim ki ondan ebeveyni rāzī olduğu hālde akşam ettiyse kezālik cennete açık olarak iki kapı ona akşam ederler ve eger ebeveyninden yalnız birisi ise o vaktte bir kapı ona açık olur velev ki ebeveyni ona zulm etmişler velev ki zulm etmişler velev ki zulm etmişler. Ve kim ki onları mushıt ve gazab-nāk olduğu hālde sabāh ederse yaᶜnī kim ki ebeveyni ondan gayr-ı rāzī ve ona gücengin oldukları hālde sabāha girerse o kimseye āteşe açık olarak iki kapı sabāh ederler ve kezālik kim ki ebeveyni ondan gayr-ı rāzī ve gücengin oldukları hālde akşam eder ise ona āteşe açık olarak iki kapı

429 *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 5/367, no: 2124; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/165, no: 422; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/317.

430 *Cāmiᶜu* İbn Vehb, 1/153, no: 93; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/306, no: 7537.

akşam ederler ve ebeveynden birisi ise bir kapı açık olur velev ki zulm etmişler velev ki zulm etmişler velev ki zulm etmişler."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْجَنَّةَ يُوجَدُ رِيحُهَا مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ وَلَا يَجِدُ رِيحَهَا عَاقٌّ وَلَا قَاطِعُ رَحِمٍ" وقال صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "بِرَّ أُمَّكَ وَأَبَاكَ وَأُخْتَكَ وَأَخَاكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ فَأَدْنَاكَ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْجَنَّةَ يُوجَدُ رِيحُهَا مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ وَلَا يَجِدُ رِيحَهَا عَاقٌّ وَلَا قَاطِعُ رَحِمٍ"[431] Yaʿnī "Tahkīkan cennetin rāyiha-i tayyibesi beş yüz senelik mesāfeden bulunur ve ʿākku'l-vālideyn onun kokusunu bulmaz" yaʿnī ana ve atası ondan rāzī olmayan evlād cennetin kokusunu bulamaz ki ebeveynine ʿisyānı sebebiyle bu mücāzāt ile mücāzāt olunur yaʿnī behiştin kokusundan mahrūm kalır "Ve kātıʿ-ı rahim dahi böyledir" ki o dahi cennetin kokusunu alamaz. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "بِرَّ أُمَّكَ وَأَبَاكَ وَأُخْتَكَ وَأَخَاكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ فَأَدْنَاكَ"[432] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: "Sen anana ve atana ve kız karındaşına ve karındaşına [413] ve derece derece sana karīb olan akrabāya el-akreb fe'l-akreb iyilik edip birr ve ihsān eyle" demektir.

[ويروى أن الله تعالى قال لموسى عليه السلام "يَا مُوسَى إِنَّهُ مَنْ بَرَّ وَالِدَيْهِ وَعَقَّنِي كَتَبْتُهُ بَارًّا وَمَنْ بَرَّنِي وَعَقَّ وَالِدَيْهِ كَتَبْتُهُ عَاقًّا"]

Ve dahi rivāyet olunur ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri Mūsā ʿaleyhi's-selāma vahy etmiş ki "يَا مُوسَى إِنَّهُ مَنْ بَرَّ وَالِدَيْهِ وَعَقَّنِي كَتَبْتُهُ بَارًّا وَمَنْ بَرَّنِي وَعَقَّ وَالِدَيْهِ كَتَبْتُهُ عَاقًّا" ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Yā Mūsā, kim ki ebeveynine ihsān eder ve bana ʿakk ederse yaʿnī ʿisyānlık eder ise ben onu ihsān edici yazarım ve kim ki bana itāʿat edip ve ebeveynine ʿisyānlık ederse onu ʿāsī ve ʿākk yazarım."

[وقيل لما دخل يعقوب على يوسف عليهما السلام لم يقم له فأوحى الله إليه "أَتَتَعَاظَمُ أَنْ تَقُومَ لِأَبِيكَ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا أَخْرَجْتُ مِنْ صُلْبِكَ نَبِيًّا"]

Ve denilmiş ki Hazret-i Yaʿkūb, oğlu Yūsuf ʿaleyhime's-selām huzū-

---

431 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/317.

432 *Musnedu* Ahmed, 11/678, no: 7107.

runa dāhil oldukta Yūsuf babasına kıyām etmemiş ve Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Yūsuf'a vahy edip buyurdu ki ''أَتَعَاظَمُ أَنْ تَقُومَ لِأَبِيكَ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا أَخْرَجْتُ مِنْ صُلْبِكَ نَبِيًّا'' ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: ''Sen kendi babana kıyām etmeğe taᶜāzum mu edersin! Ben ᶜizzet ve celālime kasem ederim ki senin sulbünden bir peygamberi ihrāc etmedim.''

[وقال صلى الله عليه وسلم ''مَا عَلَى أَحَدِكُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَصَدَّقَ بصدقة أَنْ يَجْعَلَهَا لِوَالِدَيْهِ إِذَا كَانَا مُسْلِمَيْنِ، فَيَكُونَ لِوَالِدَيْهِ أَجْرُهَا، وَيَكُونَ لَهُ مِثْلُ أُجُورِهِمَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمَا شَيْءٌ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَا عَلَى أَحَدِكُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَصَدَّقَ بصدقة أَنْ يَجْعَلَهَا لِوَالِدَيْهِ إِذَا كَانَا مُسْلِمَيْنِ، فَيَكُونَ لِوَالِدَيْهِ أَجْرُهَا، وَيَكُونَ لَهُ مِثْلُ أُجُورِهِمَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمَا شَيْءٌ''[433] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: ''Ādeme ne olur ki eger bir sadakayı tasadduk edecek olursa onun ecr ve sevābı ebeveynine ede, müslümānlar ise ki o sadakanın ecr ve sevābı ebeveynine yazılacağı gibi onun defter-i aᶜmālinde dahi bilā-noksān o kadar ecr yazıla o şart ile ki ebeveynine yazılan ecrden dahi bir nesne eksilmez'' yaᶜnī iyisi böyle değil midir ki ebeveyni müslümān oldukları hālde her ne ki tasadduk ederse onun sevābı ebeveynine recāᵓ ede ki o sadaka ᶜindallāh makbūle olur ise onun sevābı ebeveynine yazılır ve onun gibi kendisine dahi yazılır.

[وقال مالك بن ربيعة بينما نحن عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إذ جاءه رجل من بني سلمة فقال يَا رَسُولَ اللّٰهِ ''هَلْ بَقِيَ عَلَيَّ مِنْ بِرِّ أَبَوَيَّ شَيْءٌ أَبَرُّهُمَا بِهِ بَعْدَ وَفَاتِهِمَا قَالَ ''نَعَمْ الصَّلَاةُ عَلَيْهِمَا وَالِاسْتِغْفَارُ لَهُمَا وَإِنْفَاذُ عَهْدِهِمَا وَإِكْرَامُ صَدِيقِهِمَا وَصِلَةُ الرَّحِمِ الَّتِي لَا تُوصَلُ إِلَّا بِهِمَا'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِنَّ مِنْ أَبَرِّ الْبِرِّ أَنْ يَصِلَ الرَّجُلُ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ بَعْدَ أَنْ يُوَلِّيَ الْأَبُ'']

Ve dahi Mālik b. Rebīᶜa demiş ki ''Ben pīş-gāh-ı hazret-i Risālet-penāhī'de bulunduğumuz hālde nāgehān Benī Seleme'den bir ādem gelip ''Yā Resūlallāh, ebeveynim vefātlarından sonra birrlerinden benim üzerime bir nesne kalır mı tā ki vefātlarından sonra onlara birr ve ihsān edeyim?'' diye suᵓāl ettikte efendimiz ''نَعَمْ الصَّلَاةُ عَلَيْهِمَا وَالِاسْتِغْفَارُ

433 İbn Semᶜūn, *Emālī*, 117, no: 54.

"لَهُمَا وَإِنْفَاذُ عَهْدِهِمَا وَإِكْرَامُ صَدِيقِهِمَا وَصِلَةُ الرَّحِمِ الَّتِي لَا تُوصَلُ إِلَّا بِهِمَا"[434] diye irāde ve fermān buyurdu, Yaᶜnī "Evet, üzerlerine namāz kılıp onların ᶜafv ü magfiretlerine duᶜā etmek ve dāimā onlara istigfār etmek ve ᶜahdlerini infāz eylemek ve dost ve sadīklerini ikrām etmek ve onların vāsıtalarıyla sılası vācib olan rahimi vasl etmek hukūku vardır." Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ مِنْ أَبَرِّ الْبِرِّ أَنْ يَصِلَ الرَّجُلُ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ بَعْدَ أَنْ يُوَلِّيَ الْأَبُ"[435] Yaᶜnī "Birrin eberri ve ihsānın ahseni odur ki ādem kendi babasının vefātından sonra onun ehl ve dostlarına vasl edip onlara ihsān ede."

[وقال صلى الله عليه وسلم "بِرُّ الْوَالِدَةِ عَلَى الْوَلَدِ ضِعْفَانِ" وقال صلى الله عليه وسلم "دَعْوَةُ الْوَالِدَةِ أَسْرَعُ إِجَابَةً" قِيلَ "يَا رَسُولَ اللهِ "وَلِمَ ذَاكَ" قال "هِيَ أَرْحَمُ مِنَ الْأَبِ وَدَعْوَةُ الرَّحِمِ لَا تَسْقُطُ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "بِرُّ الْوَالِدَةِ عَلَى الْوَلَدِ ضِعْفَانِ"[436] Yaᶜnī "Vālidenin birr ve ihsānı veledi üzerine iki kattır" yaᶜnī velede vācibdir ki vālidesine iki kat birr ve ihsān ede ki hakkı müttezāᶜaftır. Ve dahi efendimiz buyurmuş ki "دَعْوَةُ الْوَالِدَةِ أَسْرَعُ إِجَابَةً" Yaᶜnī "Vālidenin kabūl-i duᶜāsı daha ziyāde serīᶜdir." Ve çün yā Resūlallāh "وَلِمَ ذَاكَ" diye sebebini sordular, efendimiz "هِيَ أَرْحَمُ مِنَ الْأَبِ وَدَعْوَةُ الرَّحِمِ لَا تَسْقُطُ"[437] diye beyān ve fermān buyurdu yaᶜnī "Babasından daha ziyāde merhametlidir ve rahimin duᶜāsı sākıt olmaz" dedi.

[وسأله رجل فقال يا رسول الله "يَا رَسُولَ اللهِ مَنْ أَبَرُّ فَقَالَ "بِرَّ وَالِدَيْكَ" فَقَالَ لَيْسَ لِي وَالِدَانِ فَقَالَ "بِرَّ وَلَدَكَ كَمَا أَنَّ لِوَالِدَيْكَ عَلَيْكَ حَقًّا كَذَلِكَ لِوَلَدِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ" وقال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " رَحِمَ اللهُ وَالِدًا أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بِرِّهِ" أَيْ لَمْ يَحْمِلْهُ على العقوق بسوء عمله وقال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "سَاوُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ فِي الْعَطِيَّةِ"]

434 *Musnedu* Ahmed, 25/457, no: 16059.

435 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 11; Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 5, no: 1903; *Musnedu* Ahmed, 10/14, no: 5721; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/173, no: 430.

436 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/317.

437 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/317.

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden bir ādem sormuş ki Ben kime birr ve ihsān işleyeyim?" Ve efendimiz "بِرَّ وَلَدَكَ كَمَا أَنَّ لِوَالِدَيْكَ عَلَيْكَ حَقًّا كَذَلِكَ لِوَلَدِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ"[438] diye cevāb vermiş, yaᶜnī "Vālideynine birr ve ihsān eyle" buyurdu. Ve o ādem: "Benim vālideynim yoktur" dedikte, efendimiz "بِرَّ وَلَدَكَ كَمَا أَنَّ لِوَالِدَيْكَ عَلَيْكَ حَقًّا كَذَلِكَ لِوَلَدِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ"[439] diye emr ü fermān buyurdu yaᶜnī "Evlādına birr ve ihsān eyle ki vālideynine senin üzerine vācib olan hakk gibi senin üzerine evlādına dahi hakk vardır" buyurmuş. Ve dahi buyurdu ki "رَحِمَ اللّٰهُ وَالِدًا أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بِرِّهِ"[440] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā o vālide merhamet ede ki onun birr [414] ve ihsānı üzerine evlādına iᶜāne ede" ki onun sūᵓ-i ᶜameli ile evlādını ᶜukūk ve ᶜisyānı üzerine onu haml ettirmeye. Ve dahi buyurmuş ki "سَاوُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ فِي الْعَطِيَّةِ"[441] Yaᶜnī "Vergi vermekte dahi evlādınız beyninde müsāvāt ediniz" ki kimseye ziyāde ve kimse noksān veremeyesiz, ᶜatiyyeleri bir siyākta ola.

[وقد قيل ولدك ريحانتك تشمها سبعًا وخادمك سبعًا ثم هو عدوك أو شريكك]

Ve dahi denilmiş ki "Senin oğlun senin fesleğenindir, onu yedi seneye kadar koklarsın ve yedi sene dahi senin hizmetçindir sonra yā senin düşmanındır veyā ortağındır ki on dört seneye bālig olduktan sonra mālın zabt etmek için düşmanın gibi vefātın ister veyāhūd şerīkin gibi seninle mālında mukāseme etmek ister"

[وقال أنس رضي الله عنه قال النبي صلى الله عليه وسلم "اَلْغُلَامُ يُعَقُّ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَيُسَمَّى وَيُمَاطُ عَنْهُ الْأَذَى فَإِذَا بَلَغَ سِتَّ سِنِينَ أُدِّبَ فَإِذَا بَلَغَ تِسْعَ سِنِينَ عُزِلَ فِرَاشُهُ فَإِذَا بَلَغَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ سَنَةً ضُرِبَ عَلَى الصَّلَاةِ فَإِذَا بَلَغَ سِتَّ عَشْرَةَ سَنَةً زَوَّجَهُ أَبُوهُ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِهِ وَقَالَ "قَدْ أَدَّبْتُكَ وَعَلَّمْتُكَ وَأَنْكَحْتُكَ أَعُوذُ بِاللهِ مِنْ فِتْنَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَعَذَابِكَ فِي الْآخِرَةِ"]

Ve dahi Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām

438 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/252, no: 7454; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/317.

439 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/252, no: 7454; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/317.

440 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şafiᶜiyye*, 6/318.

441 *Sunenu* Saᶜīd b. Mansūr, 1/119, no: 293.

efendimiz buyurmuş ki ''اَلْغُلَامُ يُعَقُّ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَيُسَمَّى وَيُمَاطُ عَنْهُ الْأَذَى فَإِذَا بَلَغَ سِتَّ سِنِينَ أُدِّبَ فَإِذَا بَلَغَ تِسْعَ سِنِينَ عُزِلَ فِرَاشُهُ فَإِذَا بَلَغَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ سَنَةً ضُرِبَ عَلَى الصَّلَاةِ فَإِذَا بَلَغَ سِتَّ عَشْرَةَ سَنَةً زَوَّجَهُ أَبُوهُ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِهِ وَقَالَ ''قَدْ أَدَّبْتُكَ وَعَلَّمْتُكَ وَأَنْكَحْتُكَ أَعُوذُ بِاللهِ مِنْ فِتْنَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَعَذَابِكَ فِي الْآخِرَةِ''[442] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ādemin bir oğlu olursa yedinci gününde bir veyā iki koyun ona ʿakīka olarak zebh olunur ve güzelce ona bir ism tesmiye olunur ve başı tırāş olunup üstünde olan ezāyı imāta ve izāle edip vücūdu pāk edilir ve çün altı seneye bālig olur onun teʾdībine bakılıp terbiye ve teʾdīb kılınır ve dokuzuncu seneye bālig olursa yatağı ayrılıp başka bir yatakta yalnız yatar ve on üç seneye bālig olursa namāzın terki üzerine taʿzīr ve darb olunur ve on altı yaşına bālig olursa babası onu evlendirir ve ondan sonra elinden tutup ona der ki "Ben seni teʾdīb ettim ve taʿlīm ettim ve tezvīc ettim, kaldı ki dünyāda senin fitnenden ve āhirette senin ʿazābından ben Allāh'a sığınıp onunla taʿavvüz ederim."

[قال صلى الله عليه وسلم ''مِنْ حَقِّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَلَدِ أَنْ يُحْسِنَ أَدَبَهُ وَيُحْسِنَ اسْمَهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم كل غلام رهين أو رهينة بعقيقته تذبح عنه يوم السابع ويحلق رأسه وقال قتادة إذا ذبحت العقيقة أخذت صوفة منها فاستقبلت بها أوداجها ثم توضع على يافوخ الصبي حتى يسيل عنه مثل الخيط ثم يغسل رأسه ويحلق بعد وجاء رجل إلى عبد الله بن المبارك فشكا إليه بعض ولده فقال هل دعوت عليه قال نعم قال أنت أفسدته وَيُسْتَحَبُّ الرِّفْقُ بِالْوَلَدِ رَأَى الأقرع بن حابس النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُقَبِّلُ وَلَدَهُ الحسن فقال إن لي عَشَرَةً مِنَ الْوَلَدِ مَا قَبَّلْتُ وَاحِدًا مِنْهُمْ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِنَّ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ'']

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مِنْ حَقِّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَلَدِ أَنْ يُحْسِنَ أَدَبَهُ وَيُحْسِنَ اسْمَهُ''[443] Yaʿnī "Veledin vālidi üzerine olan cümle-i hukūkundan onu güzelce teʾdīb ve güzelce onun üzerinden zebh olunur bir ʿakīkaya rehīn veyāhūd rehīnedir ve yevm-i sābiʿde zebh-i ʿakīkadan sonra başı tırāş olunur." Ve Katāde demiş ki "Senin oğlun üzerinden ʿakīkayı boğazladıktan sonra ondan bir parçacık yünü

442 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şafiʿiyye*, 6/318.

443 İbn Vehb, *el-Cāmiʿ*, 1/212, no: 138; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/219, no: 25415; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/318.

alıp onunla onun evdācına istikbāl ettirdikten sonra oğlancığın yāfū-huna yaᶜnī başında hareket eden yere ki ona bılgıldayık dedikleri yere koyup tā ki ondan iplik gibi bir şey aka ve ondan sonra başını yıka-yıp yaᶜnī gasl edip sonra dahi tırāş edersin." Ve bir zāt İbnü'l-Mübārek ᶜAbdullāh'a gelip baᶜzı evlādından şikāyet etmiş, ᶜAbdullāh ona dedi ki "Sen onu bed-duᶜā edip inkisār ettin mi?" O dahi "evet" dedikte, ᶜAbdullāh: "Sen onu ifsād ettin!" diye söylemiş. Ve'l-hāsıl velede rıfk etmek müstehabbdır, zīrā Akraᶜ b. el-Hābis, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz evlādı Hasen ᶜaleyhi'r-rıdvānı öperken görüp dedi ki "Benim on ᶜaded evlādım vardır, onların birisini öpmemişim" deyince ᶜaley-hi's-selām efendimiz "إِنَّ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ"[444] buyurmuştur, yaᶜnī "Tah-kīkan merhamet etmeyene merhamet olunmaz" demektir.

[وقالت عائشة رضي الله عنها قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم يومًا اغسلي وجه أسامة فجعلت أغسله وأنا أنفة فضرب يدي ثم أخذه فغسل وجهه ثم قبله ثم قال "أَحْسِنْ بِنَا إِذَا لَمْ يَكُنْ جَارِيَةٌ"]

Ve dahi ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir gün Usāme'nin yüzünü gasl etmeğe bana emr ü fermān buyurdu ve enife ve müstenkife olarak onun gasline başlayınca efendi-miz elime vurup onu benden aldı ve kendi eli ile onun yüzünü yıkayıp sonra onu öptükten sonra buyurdu ki "أَحْسِنْ بِنَا إِذَا لَمْ يَكُنْ جَارِيَةٌ"[445] Yaᶜnī Tebāreke ve taᶜāla hazretleri bizimle ihsān etti, çünkü onun cāriyesi olmadı."

[وتعثر الحسن والنبي صلى الله عليه وسلم على منبره فنزل فحمله وقرأ قوله ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ﴾ وقال عبد الله بن شداد بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالناس إذ جاءه الحسين فركب عنقه وهو ساجد فأطال السجود بالناس حتى ظنوا أنه قد حدث أمر فلما قضى صلاته قالوا [415] قد أطلت السجود يا رسول الله حتى ظننا أنه قد حدث أمر فقال "إِنَّ ابْنِي قَدِ ارْتَحَلَنِي فَكَرِهْتُ أَنْ أَعْجَلَهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ" وفي ذلك فوائد إحداها القرب من الله تعالى فإن العبد أقرب ما يكون من الله تعالى إذا كان ساجدًا وفيه الرفق بالولد والبر وتعليم لأمته]

444 Buhārī, Edeb, 18, no: 5997; Müslim, Fezāil, 65.

445 *Musnedu* İshāk b. Rāhūye, 3/1025, no: 1775.

Ve dahi Nebī-i zī-şān efendimiz minberde iken Hazret-i Hasen tekerlendi yaᶜnī yere düştü, ᶜaleyhi's-selām efendimiz minberden inip onu kaldırdı ve Hakk taᶜālānın ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ﴾[446] kavl-i celīlini kırāᵓet etti. Ve dahi ᶜAbdullāh b. Şeddād demiş ki "Bir gün Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi efdalu't-tahiyye efendimiz bize cemāᶜatle namāzı kıldırırken sücūda varmakla Hüseyn ᶜaleyhi'r-rıdvān gelip onun ᶜunuku yaᶜnī boynu üzerine bindi, efendimiz dahi sücūdu uzattı, tā ki cemāᶜat bir nesnenin hudūsünü zann ettiler. Ve çün namāzını bitirip tekmīl etti, cemāᶜat "Yā Resūlalāh, sen sücūdu uzattın hattā bir emr hādis olduğunu zann ettik." Efendimiz dahi: "إِنَّ ابْنِي قَدِ ارْتَحَلَنِي فَكَرِهْتُ أَنْ أَعْجَلَهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ"[447] diye irāde ve fermān buyurdu yaᶜnī "Benim oğlum beni irtihāl etti, ben dahi hācetini kazā edinceye değin ona iᶜcāl etmek hoşuma gelmedi." Ve bunda fevāid vardır: Birincisi Zāt-ı Zü'l-Celāl'den takarrüb etmektir ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine kulun en ziyāde yakınlık hāli hāl-i sücūddur. Ve ikinci fāidesi velede rıfk etmek kaziyyesidir. Ve üçüncü fāidesi velede birr ve ihsān etmek edebidir. Ve dördüncü fāidesi ümmetine buraları taᶜlīm etmektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "رِيحُ الْوَلَدِ مِنْ رِيحِ الْجَنَّةِ" وقال يزيد بن معاوية أرسل أبي إلى الأحنف بن قيس فلما وصل إليه قال له يا أبا بحر مَا تَقُولُ فِي الْوَلَدِ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ثِمَارُ قُلُوبِنَا وَعِمَادُ ظُهُورِنَا وَنَحْنُ لَهُمْ أَرْضٌ ذَلِيلَةٌ وَسَمَاءٌ ظَلِيلَةٌ وَبِهِمْ نَصُولُ عَلَى كُلِّ جَلِيلَةٍ فَإِنْ طَلَبُوا فَأَعْطِهِمْ وَإِنْ غَضِبُوا فَأَرْضِهِمْ يَمْنَحُوكَ وُدَّهُمْ وَيُحِبُّوكَ جُهْدَهُمْ وَلَا تَكُنْ عليهم ثقلًا ثَقِيلًا فَيَمَلُّوا حَيَاتَكَ وَيَوَدُّوا وَفَاتَكَ وَيَكْرَهُوا قُرْبَكَ فقال له معاوية لله أنت يا أحنف لقد دخلت علي وأنا مملوء غضبًا وغيظًا على يزيد فلما خرج الأحنف من عنده رضي عن يزيد وبعث إليه بمائتي ألف درهم ومائتي ثوب فأرسل يزيد إلى الأحنف بمائة ألف درهم ومائة ثوب فقاسمه إياها على الشطر]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "رِيحُ الْوَلَدِ مِنْ رِيحِ الْجَنَّةِ"[448] Yaᶜnī "Veledin kokusu behiştin kokusundandır."

---

446 Tegābün, 64/15.

447 *Musnedu* Ahmed, 25/420, no: 16033; Nesāī, Tatbīk, 11, no: 1141; *el-Mustedrek*, 3/181, no: 4775.

448 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 6/82, no: 5860; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/409, no: 10550.

Ve Yezīd b. Muᶜāviye demiş ki "Babam Muᶜāviye, Ahnef b. Kays'ı huzūruna daᶜvet etti. Ve huzūruna girince Muᶜāviye: "Yā Ebā Bahr, sen veled hakkında ne dersin?" Ahnef dahi: "Yā emīre'l-müᵓminīn, bizim kulūbumuzun esmārı ve arkamızın ᶜimādıdırlar ve biz onlara arz-ı zelīle ve semā-i zalīleyiz, her bir celīlenin üzerine onlarla bir savlet ederiz. Eger isterlerse sen onlara istediklerini ver ve eger gücenip gazab ederlerse sen onları rāzī eyle tā ki vüdd ve muhabbetlerini sana ikrām ve ihsān edeler ve güçleri yettiği mertebede seni severler. Onların üzerlerine ağır bir yük olma ki senin hayātını melūl ederler ve dahi ölüm ve vefātını severler ve kurbünü ikrāh ederler, yaᶜnī sana yakın olmaktan kerh edip hoşlanmazlar." O vaktte Muᶜāviye ona dedi ki "Lillāhi ente yā Ahnef, sen benim üzerime girdiğin vaktte ben oğlum Yezīd üzerine gayz ve gazabdan dolu idim." Ve çün Ahnef onun yanından çıkıp gitti, Muᶜāviye oğlu Yezīd üzerine rāzī oldu ve ona iki yüz bin dirhem ile iki yüz sevb ona gönderdi ve Yezīd dahi işbu ᶜatiyyesi Ahnef ile munāsafeten iktisām edip ona yüz bin dirhem ve yüz sevbi gönderdi.

[فهذه هي الأخبار الدالة على تأكد حق الوالدين وكيفية القيام بحقهما تعرف مما ذكرناه في حق الأخوة فإن هذه الرابطة آكد من الأخوة بل يزيد ههنا أمران أحدهما أن أكثر العلماء على أن طاعة الأبوين وَاجِبَةٌ فِي الشُّبُهَاتِ وَإِنْ لَمْ تَجِبْ فِي الحرام المحض حتى إذا كانا يتنغصان بانفرادك عنهما بالطعام فعليك أن تأكل معهما لأن ترك الشبهة ورع ورضا الوالدين حتم وكذلك ليس لك أن تسافر في مباح أو نافلة إلا بإذنهما والمبادرة إلى الحج الذي هو فرض الإسلام نفل لأنه على التأخير والخروج لطلب العلم نفل إلا إذا كنت تطلب علم الفرض من الصلاة والصوم ولم يكن في بلدك من يعلمك وذلك كمن يسلم ابتداء في بلد ليس فيها من يعلمه شرع الإسلام فعليه الهجرة ولا يتقيد بحق الوالدين]

Hakk-ı ebeveynin teᵓkīdine yaᶜnī müᵓekked olduğundan delālet eden ahbār işte bu haberlerdir. Ve haklarına kıyām etmekliğin keyfiyyeti dahi hakk-ı ahaviyyette sebkat eden beyān ve taᶜrīften maᶜlūm ve müstebān olur, çünkü bu rābıta uhuvvetin rābıtasından daha ziyāde ekīdlidir, belki bunda iki emr ᶜilāve ve ziyādedir: Birincisi ekser-i ᶜulemā şehādette ebeveynin emrleri itāᶜatine zāhib olmuşlardır velev

ki harām-ı mahzda itāᶜatleri vācib değildir, hattā taᶜām ile infirād etmenizden mütenaggıs olurlarsa sana vācib olur ki onlarla berāber o şübheli taᶜāmı tenāvül edesin, çünkü terk-i şübhe veraᶜdandır ve rızā-ı vālideyn hatm ve vācibdir. Ve kezālik onların iznleri olmaksızın mübāh ve nāfilede sefer etmek dahi sana cāiz değildir, maᶜa-hāzā farz-ı İslām olan hacca mübāderet etmek nefldir, çünkü vücūbu ᶜale't-teʾhīrdir ki iznleri olmayınca hacca mübāderet ve müsāraᶜat edemezsin. Ve taleb-i ᶜilm için sefer etmekliğin dahi nefldir meger ki salāt ve sıyāmdan taᶜallümü farz olan ᶜilm ile ola ki senin sākin olduğun beldede onları sana taᶜlīm edecek bir kimse bulunmaz, müceddeden İslām'a gelen ādem gibi ki beldesinde ona şerᶜ-i İslām'ı taᶜlīm edecek kimse bulmazsa o kimse taleb-i ᶜilm için ona hicret etmek vācib olur, ebeveynin hukūku ile mukayyed olmaz.

[قال أبو سعيد الخدري هاجر رجل إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ من اليمن وأراد الجهاد فقال عليه السلام "هَلْ بِالْيَمَنِ أَبَوَاكَ" قال نعم قال "هَلْ أَذِنَا لَكَ" قال لا فقال عليه السلام "فَارْجِعْ إِلَى أَبَوَيْكَ فَاسْتَأْذِنْهُمَا فَإِنْ فَعَلَا فَجَاهِدْ وَإِلَّا فَبَرَّهُمَا مَا [416] اسْتَطَعْتَ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرُ مَا تَلَقَّى اللهُ بِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ" وجاء آخر إليه صلى الله عليه وسلم ليستشيره في الغزو فقال ألك والدة قال نعم قال "فَالْزَمْهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ عِنْدَ رِجْلَيْهَا" وجاء آخر يطلب البيعة على الهجرة وقال ما جئتك حتى أبكيت والدي فقال ارجع إليهما فأضحكهما كما أبكيتهما وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "حَقُّ كَبِيرِ الْإِخْوَةِ عَلَى صَغِيرِهِمْ حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا اسْتَصْعَبَتْ عَلَى أَحَدِكُمْ دَابَّتُهُ أَوْ سَاءَ خُلُقُ زَوْجَتِهِ أَوْ أَحَدٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ فَلْيُؤَذِّنْ فِي أُذُنِهِ"]

Ve dahi Ebū Saᶜīd el-Hudrī demiş ki bir zāt ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize hicret edip Yemen hıttasından cihād etmek kasdıyla gelmişti. ᶜAleyhi's-selām efendimiz ona demiş ki "هَلْ بِالْيَمَنِ أَبَوَاكَ" Yaᶜnī "Yemen'de senin ebeveynin var mı?" ki anan baban senin Yemen'de midirler diye sordukta, o dahi "evet" dedi. Ve efendimiz "هَلْ أَذِنَا لَكَ" buyurdukta yaᶜnī "Sana izn verdiler mi?" diye suʾāl ve o dahi "yok" diye cevāb verince efendimiz "فَارْجِعْ إِلَى أَبَوَيْكَ فَاسْتَأْذِنْهُمَا فَإِنْ فَعَلَا

"فَجَاهِدْ وَإِلَّا فَبَرَّهُمَا مَا اسْتَطَعْتَ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرُ مَا تَلَقَّى اللهُ بِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ"[449] buyurdu ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Dön de onlardan istīzān eyle, eger sana izn verdilerse gel cihād eyle, yoksa onlara birr ve ihsān eyle ve kudretin yettiği mertebede onların rızālarını tahsīl eyle, zīrā yevm-i kıyāmette Zāt-ı Zü'l-Celāl'e onunla mülākī olacağın aʿmālin iyisi tevhīdden sonra en ziyāde hayrlısı odur" yaʿnī baʿde't-tevhīd efdal-i aʿmāl ve ahseni birr-i vālideyndir demek olur. Ve dahi gazā etmek için āher bir zāt efendimize gelip istişāre ettikte, efendimiz ona: "Senin vāliden var mı?" diye suʾāl etmiş ve o dahi "evet" dedikte ʿaleyhi's-selām "فَالْزَمْهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ عِنْدَ رِجْلَيْهَا"[450] diye emr ü fermān buyurdu yaʿnī "Anana mülāzemet edip rızāsını tahsīl eyle ki cennet onun ayakları yanındadır" diye vālidesinin birri ile tavsiye buyurup cihāda onu tercīh ettirdi. Ve dahi dīger bir zāt hicrete taleb-i beyʿat için efendimize gelip dedi ki "Ebeveynimi ağlatmadıkça sana gelmedim" yaʿnī ebeveynimi ağlattırdım da geldim dedikte efendimiz onlara "Sen dön git, ağlattırdığın gibi onları güldür" dedi. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "حَقُّ كَبِيرِ الْإِخْوَةِ عَلَى صَغِيرِهِمْ حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ"[451] Yaʿnī "Kebīr-i ihvenin hakkı sagīrleri üzerlerine pederlerinin hakkı gibidir" yaʿnī sinnce kebīr olan birāder peder makāmında olup tahsīl-i rızāsı ile onun birr ve ihsānı sagīr birāderleri üzerlerine vācib olur ki hakkı pederin hakkı gibidir demek olur. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا اسْتَصْعَبَتْ عَلَى أَحَدِكُمْ دَابَّتُهُ أَوْ سَاءَ خُلُقُ زَوْجَتِهِ أَوْ أَحَدٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ فَلْيُؤَذِّنْ فِي أُذُنِهِ"[452] Yaʿnī "Sizin birinizin dābbesi ona serkeşlik edip de bed-hūyluk ederse ve zabt ve idāresi ona güç ve düşvār olduysa veyāhūd zevcesinin hūyu değişip de bed-hūy ve yaramaz olduysa veyā ehl-i hāneden birisi kezālik huluku yaramaz olup da bed-hūy olduysa onun kulāğında ezān-ı şerīf okusun" demektir.

---

449 *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/165, no: 422.

450 en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 4/272, no: 4297; *el-Mustedrek*, 2/114; 2502; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/248, no: 7448.

451 *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/313, no: 7553.

452 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/319.

Hukūku'l-Memlūki

[حقوق المملوك]

[اعلم أن ملك النكاح قد سبقت حقوقه في آداب النكاح فأما ملك اليمين فهو أيضًا يقتضي حقوقًا في المعاشرة لا بد من مراعاتها فقد كان من آخر ما أوصى به رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ''اِتَّقُوا اللهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يُطِيقُونَ وَمَا كَرِهْتُمْ فَبِيعُوا وَلَا تُعَذِّبُوا خَلْقَ اللهِ فَإِنَّ اللهَ مَلَّكَكُمْ إِيَّاهُمْ وَلَوْ شَاءَ لَمَلَّكَهُمْ إِيَّاكُمْ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا يُطِيقُ'' وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خَبٌّ وَلَا مُتَكَبِّرٌ وَلَا خَائِنٌ وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ'' وقال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما جاء رجل إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فقال يا رسول الله كم نعفو عن الخادم فصمت عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال ''اُعْفُ عَنْهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً'']

Ve hukūk-ı memlūkun beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki hukūk-ı milk-i nikāh ādāb-ı nikāh kitābında sebkat etti ve milk-i yemīn ise o dahi birtakım hukūka müstehakktır ki o hukūkun mürāᶜātı dahi lāzım ve lābüddür, yaᶜnī muᶜāşere-i üserāᵓ vü ᶜabīdde de o hukūku gözetmek gerektir. Nebī-i zī-şān efendimiz son vesāyāsından o vasiyyet idi, buyurdu ki ''اِتَّقُوا اللهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يُطِيقُونَ وَمَا كَرِهْتُمْ فَبِيعُوا وَلَا تُعَذِّبُوا خَلْقَ اللهِ فَإِنَّ اللهَ مَلَّكَكُمْ إِيَّاهُمْ وَلَوْ شَاءَ لَمَلَّكَهُمْ إِيَّاكُمْ''[453] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Siz mālik olduğunuz ᶜabdin mezālimlerinden Allāhu taᶜālādan havf edip ittikāᵓ ediniz. Sizin yediğinizden onlara yediriniz ve giydiğinizden giydiriniz ve tākatlarından ziyāde bir iş onlara teklīf eylemeyiniz, artık onlardan sevdiğinizi güzelce tutup besleyiniz ve hoşlanmadığınızı satınız da halkulllāhı muᶜazzeb etmeyiniz. Hakk taᶜālā sizi onlara mālik ettirdi, isteseydi onları size mālik ettirirdi." Ve dahi buyurdu ki ''لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا يُطِيقُ''[454] ki hulāsa-i meᵓāli: "Memlūk için tarīk-i maᶜrūf u mesnūn üzere taᶜām

453 *Musannefu* Abdirrezzāk, 9/439, no: 17934.

454 Müslim, Eymān, 41; *Musnedu* Ahmed, 12/322, no: 7364.

ve kisveti vardır, gücü yetmediği ᶜamel ona teklīf olunmaz" yaᶜnī bi'l-maᶜrūf yeme ve içme ve giymesi vermek vācibdir, tākatından hāric ona bir iş ısmarlamamak gerektir. Ve dahi buyurdu ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خَبٌّ وَلَا مُتَكَبِّرٌ وَلَا خَائِنٌ وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ"[455] ki hulāsa-i meᵓāl-i vālāsı: "Cennete gammāz ve müfsid ve hāin ve mütekebbir ve bed-hū giremez." Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki bir zāt-ı ᶜaleyh-i efdalü't-tahiyyāt efendimize gelip sormuş ki "Biz kaç kerre hādimin üzerine ᶜafv etmeğimiz lāzım gelir?" Efendimiz bir zamān sükūt durduktan sonra buyurdu ki "أُعْفُ عَنْهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً"[456] Yaᶜnī "Beher günde onun üzerine yetmiş kerre ᶜafv eyle" demektir.

[وكان عمر رضي الله عنه يذهب إلى العوالي في كل يوم سبت فإذا وجد عبدًا في عمل لا يطيقه وضع عنه منه ويروى عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه رأى رجلًا على دابته وغلامه يسعى خلفه فقال له يا عبد الله احمله خلفك فإنما هو أخوك روحه مثل روحك فحمله ثم قال لا يزال العبد يزداد من الله بعدًا ما مشى خلفه وقالت جارية لأبي الدرداء إني سممتك منذ سنة فما عمل فيك شيئًا فقال لم فعلت ذلك فقالت أردت الراحة منك فقال اذهبي فأنت حرة لوجه الله وقال الزهري متى قلت للمملوك "أَخْزَاكَ اللهُ فَهُوَ حُرٌّ"]

Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān [417] her bir cumᶜa ertesi gününde ᶜavālī-ye gidip ahvāl-i ᶜabīdi muᶜāyene ederdi ve eger bir ᶜabdi tākatinden hāric bir işte bulursa kudretinden zāid olan nesneyi vazᶜ ve tenzīl ederdi. Ve dahi rivāyet olunur ki Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān bir ādemi hayvān üstünde gördü ve arkası sonra gulāmı yaᶜnī kölesi yayan olarak saᶜy edip gittiğini görünce "Yā ᶜabdallāh, bunu ardın sonra hayvāna irkāb et, zīrā senin birāderindir ve onun rūhu dahi senin rūhun gibidir." Ve o ādem bu pendi kabūl edip onu tahmīl etti ve dahi buyurdu ki "Arkasında ādem yürüdükçe o kimse Hakk taᶜālādan buᶜdun izdiyādından zāil olmaz" yaᶜnī arkası sonra hādim yürüdükçe kendisi Allāh'tan baᶜīd olur

455 *Musnedu* Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 29, no: 1946; İbn Māce, Edeb, 10, no: 3691; *Musnedu* Ahmed, 1/191, no: 13; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 166, no: 347; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/300, no: 10364; *Musnedu'l-Bezār*, 1/105, no: 43.

456 Ebū Dāvūd, Edeb, 133, no: 5164.

ve gittikçe buᶜdu müzdād olur demektir. Ve bir cāriye, Ebu'd-Derdāᵓ'ya demiş ki "Ben bir seneden beri seni semīm tesmīm ettim yaᶜnī sana zehr ve ağuyu yedirdim, ağu sende bir şey işlemedi!" O dahi: "Niçin böyle ettin?" dedikte cāriye: "Senden rāhat olmak istedim" diye cevāb verdi. O vaktte Ebu'd-Derdāᵓ: "Git, Allāh rızāsı için ben seni āzād ettim, hürresin" yaᶜnī āzādlısın dedi. Ve Zuhrī demiş ki "Her ne vaktte ki memlūkuna "أَخْزَاكَ اللهُ فَهُوَ حُرٌّ" dedinse o memlūk āzādlı olur."

[وقيل للأحنف بن قيس ممن تعلمت الحلم قال من قيس بن عاصم قيل فما بلغ من حِلْمه قَالَ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي دَارِهِ إذا أتته خادمة له بسفود عليه شواء فسقط السفود من يدها على ابن له فعقره فمات فدهشت الجارية فقال ليس يسكن روع هذه الجارية إلا العتق فقال لها أنت حرة لا بأس عليك وكان عون ابن عبد الله إذا عصاه غلامه قال ما أشبهك بمولاك مولاك يعصي مولاه وأنت تعصي مولاك فأغضبه يومًا فقال إنما تريد أن أضربك اذهب فأنت حر وكان عند ميمون بن مهران ضيف فاستعجل على جاريته بالعشاء فجاءت مسرعة ومعها قصعة مملوءة فعثرت وأراقتها على رأس سيدها ميمون فقال يا جارية أحرقتني قالت يا معلم الخير ومؤدب الناس ارجع إلى ما قال الله تعالى قال وما قال الله تعالى قالت قال ﴿وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ﴾ قال قد كظمت غيظي قالت ﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾ قال قد عفوت عنك قالت زد فإن الله تعالى يقول ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ قال أنت حرة لوجه الله تعالى]

Ve dahi Ahnef b. Kays'a denilmiş ki "Sen kimden hilmi öğrenip taᶜallüm ettin?" O dahi "Kays b. ᶜĀsım'dan" dedi. Dediler ki "Onun hilminden ne bālig oldu?" Ahnef dedi ki "Bir gün kendi hānesinde cālis iken hizmetçisi ona bir şişe dizilmiş kebāb getirdi ve o seffūd hizmetçinin elinden onun oğlu üzerine düşüp onu yaralı etti ve oğlu o cürhten vefāt etti. Ve cāriye bundan medhūş olunca dedi ki "Bu cāriyenin korkusunu ᶜıktan gayrı bir şey sākin etmez." Onu dönüp dedi ki "Sen āzādlısın, senin üzerine bir beᵓs yoktur" dedi. Ve dahi ᶜAvn b. ᶜAbdullāh onun gulāmı ona ᶜisyān etti, ona derdi ki "Sen kendi efendine ne ᶜaceb müşābehetin vardır, yaᶜnī sen efendine benzersin. Senin efendin kendi efendisini ᶜisyān eder, sen dahi kendi efendine ᶜisyān edersin." Ve bir gün onu gazablandırdı ve ona dedi ki "Sen ancak seni darb etmekliğimi istersin lākin ben seni vurmam, git sen āzādlısın" diye onu ᶜıtk etti.

Ve dahi Meymūn b. Mihrān yanında mihmān var idi ve kendi cāriyesi üzerine akşam yemeği için istiᶜcāl edince o dahi çabucak geldi ve onunla bir dolu çanak var idi ve ayağı tekerlenip düşünce kasᶜayı efendisi Meymūn'un başına döktü ve Meymūn: "Ey kız, sen beni yaktın!" diye levm edince cāriye: "Ey hayrı taᶜlīm ve nāsı teᵓdīb eden, kimse Allāhu taᶜālānın emr-i celīline mürācaᶜat eyle." Ve Meymūn: "Ne buyurmuş?" deyince, cāriye ﴿وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ﴾[457] buyurdu dedi. Meymūn dahi: "İşte gayzımı kazm eyledim" dedi. Cāriye ﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾[458] dedi, o dahi "Sana ᶜafv ettim" dedi. Cāriye bir dahi ziyāde eyle ki ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[459] buyurmuştur. Meymūn dahi: "Allāh rızāsı için sen hürsün" diye onu āzād etti.

[وقال ابن المنكدر أن رجلًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وسلم ضرب عبدًا له فجعل العبد يقول أسألك بالله أسألك بوجه الله فلم يعفه فسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم صياح العبد فانطلق إليه فلما رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أمسك يده فقال رسول الله "سَأَلَكَ بِوَجْهِ اللهِ فَلَمْ تَعْفُهُ فَلَمَّا رَأَيْتَنِي أَمْسَكْتَ يَدَكَ" قَالَ "فَإِنَّهُ حُرٌّ لِوَجْهِ اللهِ يَا رَسُولَ اللهِ" فَقَالَ "لَوْ لَمْ تَفْعَلْ لَسَفَعَتْ وَجْهَكَ النَّارُ" وقال صلى الله عليه وسلم "الْعَبْدُ إِذَا نَصَحَ لِسَيِّدِهِ، وَأَحْسَنَ عِبَادَةَ اللهِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ" ولما أعتق أبو رافع بكى وقال كان لي أجران فذهب أحدهما وقال صلى الله عليه وسلم "عُرِضَ عَلَيَّ أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَأَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ فَأَمَّا أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فَالشَّهِيدُ، وَعَبْدٌ مملوك احسن عبادة ربه وَنَصَحَ لِسَيِّدِهِ، وعفيف مُتَعَفِّفٌ ذُو عِيَالٍ وَأَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ امير مُسَلَّطٌ، وَذُو ثَرْوَةٍ لاَ يُعْطِ حَقَّ الله، وَفَقِيرٌ فَخُورٌ" وعن أبي مسعود الأنصاري قال بينا أنا أضرب غلاما لي إذ سمعت صوتًا من خلفي "اعلم يا أبا مسعود" مرتين فالتفت فإذا رسول الله صلى الله عليه وسلم فألقيت السوط من يدي فقال "وَاللهِ لَلَّهُ أَقْدَرُ عَلَيْكَ مِنْكَ عَلَى هَذَا"]

Ve İbnü'l-Munkedir demiş ki "Bir zāt sahābe-i kirāmdan kölesini değnek ile darb etti. Ve kölesinden "Allāh ile ᶜafvımı dilerim, li-vechillāh beni ᶜafv eyle" dediyse de efendisi onu ᶜafv etmedi. Ve efendimiz, ᶜabdin feryādını işitince kurtarmasına gitti. Ve o sahābī, efendimi-

457 Ālu ᶜİmrān, 3/134.

458 Ālu ᶜİmrān, 3/134.

459 Ālu ᶜİmrān, 3/134.

zi görünce elini tuttu, yaᶜnī daha döğmez oldu. Efendimiz ona dedi ki "سَأَلَكَ بِوَجْهِ اللهِ فَلَمْ تَعْفُهُ فَلَمَّا رَأَيْتَنِي أَمْسَكْتَ يَدَكَ" قَالَ "فَإِنَّهُ حُرٌّ لِوَجْهِ اللهِ يَا رَسُولَ اللهِ" فَقَالَ "لَوْ لَمْ تَفْعَلْ لَسَفَعَتْ وَجْهَكَ النَّارُ"[460] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Bu ādem Allāhu taᶜālā ile senden dileyip li-vechillāh ᶜafvını recā ettiyse de sen onu ᶜafv etmedin ve beni göricek onun darbından elini tuttun." O dahi "Li-vechillāh hürdür" diye onu āzād edince, efendimiz: "Böyle etmemiş olsaydın nār-ı cehennem senin yüzünü yakardı!" diye fermān buyurdu. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki "الْعَبْدُ إِذَا نَصَحَ لِسَيِّدِهِ، وَأَحْسَنَ عِبَادَةَ اللهِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ"[461] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Köle efendisine nush edip ᶜibādet-i ilāhiyyeyi dahi güzelce ederse onun iki ecr ve sevābı vardır." Ve Ebū Rāfiᶜ āzād olunca ağlayıp demiş ki "Benim iki ecrim var idi, birisi gitti." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "عُرِضَ عَلَيَّ أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَأَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ فَأَمَّا أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فَالشَّهِيدُ، وَعَبْدٌ مملوك احسن عبادة ربه وَنَصَحَ لِسَيِّدِهِ، وعفيف مُتَعَفِّفٌ ذُو عِيَالٍ وَأَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ امير مُسَلَّطٌ، وَذُو ثَرْوَةٍ لاَ يُعْطِ حَقَّ الله، وَفَقِيرٌ فَخُورٌ"[462] ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "En evvel cennete dāhil olacak üç nevᶜ ādemlerle en evvel cehennem āteşine dāhil olacak üç sınıf ādemler bana ᶜarz olundular ki en evvel behişte dāhil olacak ādemler şehīd ve efendisine nush edip rabbisinin ᶜibādetini güzelce edāᵓ eden memlūk ve ᶜayālli ᶜafīf-i müteᶜaffif idiler ve en evvel āteşe dāhil olan ādemler ise emīr-i zālim ve zekātını vermeyen zengin ve fakīr fācirdirler." Ve dahi Ebū Mesᶜūd-ı Ensārī üzerine mervī olmuş ki Ebū Mesᶜūd demiş ki "Ben bir kölemi darb ederken arkam tarafından bir sedā işittim, buyurdu ki "اعلم يا أبا مسعود" iki kerre tekrār etti. Ve çün tarafına iltifāt edip onu efendimiz olduğunu bildim, değneği elimden ilkāᵓ ettim ve efendimiz bana buyurdu ki "وَاللهِ لَلهُ أَقْدَرُ عَلَيْكَ مِنْكَ عَلَى هَذَا"[463] Yaᶜnī "Vallāhi Zāt-ı Zü'l-

---

460 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/77, no: 8208.

461 Müslim, Eymān, 37; Ebū Dāvūd, Edeb, 134, no: 5169; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/95, no: 8238.

462 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/294, no. 2690; *Musnedu* Ahmed, 15/297, no: 9491; *el-Mustedrek*, 1/544, no: 1429.

463 *Musnedu* Ahmed, 28/316, no: 17087; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 169, no: 509; *Musannefu* Abdirrezzāk, 9/438, no: 17933.

Celāl senin buna olan kudretinden ziyāde senin üzerine muktedirdir."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''إِذَا ابْتَاعَ أَحَدُكُمُ الْخَادِمَ فَلْيَكُنْ أَوَّلُ شَيْءٍ يُطْعِمُهُ الْحُلْوَ فَإِنَّهُ أَطْيَبُ لِنَفْسِهِ'' رواه معاذ وقال أبو هريرة رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَأْكُلْ مَعَهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً'' وفي رواية ''إِذَا كَفَى أَحَدَكُمْ مَمْلُوكُهُ صَنْعَةَ طَعَامِهِ فَكَفَاهُ حَرَّهُ وَمُؤْنَتَهُ وَقَرَّبَهُ إِلَيْهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَأْكُلْ مَعَهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ أَوْ لِيَأْخُذْ أُكْلَةً فَلْيُرَوِّغْهَا وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَلْيَضَعْهَا فِي يَدِهِ وَلْيَقُلْ كُلْ هَذِهِ'' ''وَدَخَلَ عَلَى سَلْمَانَ رَجُلٌ وَهُوَ يَعْجِنُ فَقَالَ ''يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ مَا هَذَا فَقَالَ بَعَثْنَا الْخَادِمَ فِي شُغْلٍ فَكَرِهْنَا أَنْ نَجْمَعَ عَلَيْهِ عَمَلَيْنِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ جَارِيَةٌ فَصَانَهَا وَأَحْسَنَ إِلَيْهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا فَذَلِكَ لَهُ أَجْرَانِ'' وقد قال صلى الله عليه وسلم ''كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ'' فجملة حق المملوك أن يشركه في طعمته وكسوته ولا يكلفه فوق طاقته ولا ينظر إليه بعين الكبر والازدراء وأن يعفو عن زلته ويتفكر عند غضبه عليه بهفوته أو بجنايته في معاصيه وجنايته على حق الله تعالى وتقصيره في طاعته مع أن قدرة الله عليه فوق قدرته وروى فضالة بن عبيد أن النبي صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ''ثَلَاثَةٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ وَعَصَى إِمَامَهُ فَمَاتَ عَاصِيًا، فَلَا يُسْأَلُ عَنْهُمَا، وَامْرَأَةٌ غَابَ زَوْجُهَا، وَكَفَاهَا مُؤْونَةَ الدُّنْيَا فَتَبَرَّجَتْ بَعْدَهُ فَلَا يُسْأَلُ عَنْهَا وَثَلَاثَةٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ نَازَعَ اللّٰهَ رِدَاءَهُ، وَرِدَاؤُهُ الْكِبْرِيَاءُ، وَإِزَارُهُ الْعِزُّ، وَرَجُلٌ فِي شَكٍّ مِنَ اللّٰهِ، وَقُنُوطٍ مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ'' تم كتاب آداب الصحبة والمعاشرة مع أصناف الخلق]

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِذَا ابْتَاعَ أَحَدُكُمُ الْخَادِمَ فَلْيَكُنْ أَوَّلُ شَيْءٍ يُطْعِمُهُ الْحُلْوَ فَإِنَّهُ أَطْيَبُ لِنَفْسِهِ''[464] ki meᵓāl-i şerīfi: "Sizin biriniz bir memlūku satın alırsa evvelen ona bir tatlı nesneyi itᶜām ede, zīrā nefsine daha ziyāde hoş ve tayyib gelir." Bu hadīs-i şerīfi Muᶜāz rivāyet etmiştir. Ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَأْكُلْ مَعَهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً''[465] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sizin birinizin memlūku eger ona bir yemeği getirdiyse gerektir ki onu berāber-

---

464 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 170, no: 512.

465 Buhārī, Itk, 18, no: 2557; 7/82, no: 5460; *Musnedu* Ahmed, 7/292, no: 4257; *Musnedu* Ebī Yaᶜlā, 9/56, no: 5120; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 170, no: 513.

ce oturtup birlikte taᶜām etsin ve eger onu işlemediyse gerektir ki ona bir lokmayı vere." Ve dīger bir rivāyette gelmiş ki "إِذَا كَفَى أَحَدَكُمْ مَمْلُوكُهُ صَنْعَةَ طَعَامِهِ فَكَفَاهُ حَرَّهُ وَمُؤْنَتَهُ وَقَرَّبَهُ إِلَيْهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَأْكُلْ مَعَهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ أَوْ لِيَأْخُذْ أُكْلَةً فَلْيُرَوِّغْهَا وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَلْيَضَعْهَا فِي يَدِهِ وَلْيَقُلْ كُلْ هَذِهِ"[466] ki hulāsa-i müfādı: "Eger sizin biriniz hādimi onun yemek pişirmek sanᶜatından kifāyet edip ondan vāreste ettiyse ve onun harr ve müᵓnet ve kurbünden onu kurtardıysa gerektir ki onu berāberce oturtup birlikte yiyeler ve eger böyle işlemediyse ondan bir mikdār yemeği vere veyāhūd bir lokmayı alıp eliyle onu yoğurup ıslāh etmekle onun eline vere" ve ıslāhına eliyle işāret vermiştir ve bunu al ye diye. Bir zāt Selmān huzūruna vardıkta baktı ki hamuru yoğururdu ve "Yā Ebā ᶜAbdallāh, bu nedir?" deyince Selmān demiş ki "Ben bir işte hādimimi gönderdim ve ona iki hizmeti cemᶜ ettirmek hoş görmediğimden ben kendi elimle bu hizmeti gördüm." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ جَارِيَةٌ فَصَانَهَا وَأَحْسَنَ إِلَيْهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا فَذَلِكَ لَهُ أَجْرَانِ"[467] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Kim ki bir cāriyeye mālik olup da ona sıyānet edip güzelce ona teᵓdīb ve terbiye ettikten sonra onu āzād edip nikāh ile ondan mütezevvic olur ise o kimsenin iki ecri vardır." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ"[468] Yaᶜnī "Sizin hepiniz çobansınız ve hepiniz raᶜiyyesi üzerine mesᵓūlsünüz." Kaldı ki memlūkun cemīᶜ-i hukūku mücmelen odur ki onun māliki kendi taᶜām ve kisvetinde şerīk ede ve tākatinden ziyāde ona bir iş teklīf ettirmeye ve mütekebbirāne olarak ona hor bakmaya ve kusūr ve zellesi olur ise onu ᶜafv ede ve kusūr ve cināyeti olduğu hālde Zāt-ı Zü'l-Celāl'e olan cürm ve cināyetine tefkīr edip yaᶜnī hakkullāh üzerine olan hefvet ve ᶜisyānıyla tāᶜatinde olan taksīr ve noksānına düşünüp ve Allāh'ın kudreti kölesine olan kudretinden ziyāde olduğunu bilip onu ᶜafv eyleye. Ve dahi Fudāle b. ᶜAbīd rivāyet edip demiş ki Resūl-i ekrem sallāllāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurdu ki "ثَلَاثَةٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ وَعَصَى

---

466 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 171, no: 514.

467 *Musnedu*'r-Rūyānī, 1/316, no: 471; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 172, no: 520.

468 Buhārī, Cumᶜa, 11, no: 893; Müslim, İmāret, 20.

إِمَامَهُ فَمَاتَ عَاصِيًا، فَلَا يُسْأَلُ عَنْهُمَا، وَامْرَأَةٌ غَابَ زَوْجُهَا، وَكَفَاهَا مُؤُونَةَ الدُّنْيَا فَتَبَرَّجَتْ بَعْدَهُ فَلَا يُسْأَلُ عَنْهَا وَثَلَاثَةٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ نَازَعَ اللَّهَ رِدَاءَهُ، وَرِدَاؤُهُ الْكِبْرِيَاءُ، وَإِزَارُهُ الْعِزُّ، وَرَجُلٌ فِي شَكٍّ مَنَ اللَّهِ، وَقُنُوطٍ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ"[469] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Üç sınıf ādemlerin üzerlerine sorulmaz ki cemāᶜati müfārakat edenler ve padişah-ı İslām'a ᶜāsī olup ᶜisyān üzerine vefāt edenler ve müʾnet-i dünyādan zevci onu kifāyet etmiş iken zevci gıyābında teberrüc eden zevcedir" ki bunların üzerlerine suʾāl olunmaz. Ve dahi buyurdu ki "Üç nevᶜ ādemlerin üzerlerine suʾāl olunmaz ki bir nevᶜi Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ridāsıyla münāzaᶜa edenlerdir, ridāsı onun kibriyāsıdır ve ᶜizz dahi onun izārıdır ki ihtisāsıyyetleri haysiyyetle ridāʾ ve izāra teşbīh olunmuş ve dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'den şekk ve şübhe edenler ve rahmet-i ilāhiyyeden yeʾs ve kunūt edenlerdir." İşte burada tevfīk-i Bārī ile asnāf-ı halk ile olan ādāb-ı sohbet ü muᶜāşeretin kitābı tamām oldu. Ve'l-hamdu lillāhi rabbi'l-ᶜālemīn.

---

469 Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 207, no: 590; *Sahīhu* İbn Hibbān, 10/423, no: 4550; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/319.

Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ

5. CİLT

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Türkçe Yazmalar, No. 5854